C. CORN. TACITI
OPERA

RECOGNOVIT, EMENDAVIT,

SUPPLEMENTIS EXPLEVIT,

NOTIS, DISSERTATIONIBUS, ILLUSTRAVIT,

GABRIEL BROTIER.

EDITIO NOVA ET AUCTIOR.

VOL. III.

CURANTE ET IMPRIMENTE

ABRAHAMO JOANNE VALPY, A. M.

COLLEGII PEMB. OXON. NUPER SOCIO.

LONDINI:

VENEUNT APUD G. ET W. B. WHITTAKER, VICO AVE MARIA.

1823.

C. CORNELII TACITI

HISTORIÆ.

LIBER QUARTUS.

BREVIARIUM LIBRI QUARTI.

1. VICTORES Flaviani in Urbe sæviunt. 2. L. Vitellius, licet deditus, interficitur. 3. Composita Campania, obsequium senatus in Vespasianum. 4. Muciani, Antonii, ceterorumque belli ducum honores. Restituendi Capitolii consilia. Libertati consulit Helvidius Priscus. 5. Hujusce viri vita et mores. 6. Inter eum et Eprium Marcellum acre jurgium. 9. De impensis publicis dissensio. 10. Musonius Rufus in P. Celerem invehitur. 11. Mucianus, Urbem ingressus, cuncta in se trahit. Calpurnii Galeriani cædes. Servile Asiatici, liberti, supplicium. 12. Initia belli Germanici, duce Claudio Civili. 14. Primi in arma ruunt Batavi et Canninefates. 15. Accitis Frisiis, occupata duarum cohortium hiberna. 16. Parta Civilis dolo de Romanis victoria. 17. Ejus fama excitæ Germaniæ auxilia ultro offerunt. Civilis Galliarum societatem adfectat. 18. Hordeonii Flacci segnitia. Victi Romani in Vetera castra fugiunt. 19. Batavorum et Canninefatium cohortes, quæ in Urbem pergebant, corruptæ, Civili junguntur; et Bonnensi prælio Romanorum aciem perfringunt. 21. Suos tamen in verba Vespasiani adegit Civilis, ut hostilia velaret. 22. Statimque Vetera obsidet. 24. Hordeonius Flaccus, seditione conflictatus, summam rerum Voculæ permittit. Adfluunt Gallorum auxilia. 26. Herennius Gallus, in partem curarum Voculæ additus, re infeliciter gesta, verberatur. Nova seditio. 28. Germani prædas e Gallis agunt. 29. Varia Germanos inter et Romanos certamina. 31. Auxilia Gallorum, nuntiato Cremonensi prælio, a Vitellio desciscunt. Dictum quoque ab Hordeonio Flacco Vespasiani sacramentum. 32.

Tum Montanus ad Civilem mittitur, ut eum a bello retrahat. Ipse Montanum, paratum in res novas, ad bellum impellit. 33. Mox adversus Voculam partem copiarum mittit. Prælia Germanis primo, dein Romanis prospera. 35. Vocula male utitur victoria. 36. Civilis Geldubam capit. Inter Romanos discordia. Hordeonium Flaccum interficiunt. Eadem tempestas Voculam ferme perculit. 37. Mogontiacum obsessum. Treveri nunc fidi, mox rebelles. 38. Interim in Urbe falsi ab Africa pavores. 39. Domitianus prætor. Potentia Antonii Primi a Muciano infracta. 40. Restituuntur Galbæ honores. P. Celer, aliique famosi delationibus, damnati. 42. Aquilium Regulum, a Messala fratre defensum, premit Curtius Montanus. 43. Eprius quoque Marcellus ab Helvidio corripitur. 44. At ne longius abiret hæc cognitio, abolita priorum temporum memoria. In paucos et viles sævitum. 45. Senenses ob pulsatum senatorem puniti. Antonius Flamma lege repetundarum damnatus. 46. Prætorianorum seditio a Muciano composita. 47. Abrogati consulatus, quos Vitellius dederat. Funus censorium Flavio Sabino ductum. 48. L. Pisonis, Africæ proconsulis, cædes. 50. Œensium Leptitanorumque discordiæ: fusi Garamantes. 51. Oblata a Parthis auxilia non recepit Vespasianus. 52. Illum Domitiano infensum Titus mitigat. 53. Cura restituendi Capitolii in L. Vestinum collata. 54. Ob Vitellii necem, duplicatum in Germania bellum: nec hostiles animos jam dissimulat Civilis. Treveri ac Lingones a Romanis deficiunt, Classico, Tutore et Julio Sabino ducibus. Nutant reliquæ Galliæ. Incerta ipsarum legionum fides. 59. Vocula occiditur; et pro Galliarum imperio juratum. 60. Legiones, in Veteribus castris obsessæ, eadem in verba adactæ. 61. Tum Civilis, voti compos, crinem ponit. Inde quoque major Veledæ auctoritas. 62. Captarum legionum mœstum silensque agmen. Alæ Picentinæ virtus. 63. Colonia Agrippinensis, Transrhenanis gentibus invisa, in summum discrimen adducitur. 66. Civilis Claudium Labeonem, resistere ausum, vincit: Bethasios Tungrosque in fidem recipit. 67. Lingones tamen a Sequanis fusi; victusque Julius Sabinus latet. 68. Tantis armorum motibus anxius Mucianus, cum Domitiano ad bellum accingitur. Legiones quatuor præmissæ: aliæ accitæ. 69. Galli deliberant; et plerique, æmulatione provinciarum deterriti, Romanam fidem retinent. 70. Nec Civili, Classico, ceterisque ducibus satis consilii ac concordiæ. 71. Interea Petilius Cerialis Mogontiacum venit: Valentinum, hostium ducem, magna clade adficit. 72. Victæ ante legiones in castra Romana receptæ. 73. Cerialis Treveros ac Lingonas adloquitur et componit. 75. Atrox prælium, quo Germani, primum victores, dein Cerialis constantia vin-

cuntur. 79. Agrippinenses a Germanis desciscunt. 80. Mucianus filium Vitellii interfici jubet. Antonius Primus ad Vespasianum venit, nec pro spe sua excipitur. 81. Miracula Alexandriæ a Vespasiano edita. 82. Adit templum Serapidis. 83. Hujus Dei origo. 85. Valentinus, victus, nec degener, punitur. 86. Domitianus, cum frustra Cerialem tentasset, ut sibi exercitum imperiumque traderet, otium studiaque literarum simulat.

Hæc gesta, partim flagrantibus adhuc Vitellii et Vespasiani civilibus bellis, partim

A. U. C.	J. C.		
DCCCXXIII.	70.	Coss.	Flavio Vespasiano Aug. II. Tito Vespasiano Cæsare.

A. U. C. 822. J. C. 69.

1. INTERFECTO Vitellio, bellum magis desierat, quam pax cœperat. Armati per Urbem victores, implacabili odio, victos consectabantur: plenæ cædibus viæ, cruenta fora templaque, passim trucidatis, ut quemque fors obtulerat. Ac mox, augescente licentia, scrutari, ac protrahere abditos: si quem procerum habitu,[1] et juventa conspexerant, obtruncare, nullo militum, aut populi discrimine. Quæ sævitia, recentibus odiis, sanguine explebatur; dein verterat in avaritiam: nihil usquam secretum aut clausum sinebant, "Vitellianos occultari" simulantes. Initium id perfringendarum domuum; vel si resisteretur, causa cædis: nec deerat egentissimus quisque ex plebe: et pessimi servitiorum prodere ultro dites dominos: alii ab amicis monstrabantur. Ubique lamenta, conclamationes, et fortuna captæ urbis: adeo ut Othoniani Vitellianique militis invidiosa antea petulantia desideraretur. Duces partium, accendendo civili bello acres, temperandæ victoriæ impares: quippe in turbas et discordias pessimo cuique plurima vis: pax et quies bonis artibus indigent.

2. Nomen sedemque Cæsaris, Domitianus acceperat; non-

1 *Procerum habitu.* Proceritate corporis, et ævi flore insignis Germanicus miles, Vitellio addictus. Plura v. inf. in libro de Mor. Germ. 4.

dum ad curas intentus, sed stupris et adulteriis filium Principis agebat. Præfectura prætorii, penes Arrium Varum: summa potentiæ, in Primo Antonio: is pecuniam familiamque e Principis domo, quasi Cremonensem prædam, rapere: ceteri modestia, vel ignobilitate, ut in bello obscuri, ita præmiorum expertes. Civitas pavida, et servitio parata, "occupari redeuntem Tarracina L. Vitellium cum cohortibus, extinguique reliqua belli," postulabat. Præmissi Ariciam[1] equites: agmen legionum intra Bovillas[2] stetit. Nec cunctatus est Vitellius, seque et cohortes arbitrio victoris permittere. Et miles infelicia arma, haud minus ira, quam metu abjecit. Longus deditorum ordo, septus armatis, per Urbem incessit. Nemo supplici vultu, sed tristes et truces, et adversum plausus ac lasciviam insultantis vulgi immobiles: paucos erumpere ausos, circumjecti pressere:[3] ceteri in custodiam conditi. Nihil quisquam locutus indignum, et, quamquam inter adversa, salva virtutis fama. Dein L. Vitellius interficitur, par vitiis fratris,[4] in principatu ejus vigilantior; nec perinde prosperis socius, quam adversis abstractus.

3. Iisdem diebus Lucilius Bassus,[1] cum expedito equite, ad componendam Campaniam mittitur: discordibus municipiorum animis, magis inter semet, quam contumacia adversus Principem. Viso milite, quies. Et minoribus coloniis impunitas: Capuæ,[2] legio tertia hiemandi causa locatur, et domus inlustres adflictæ; cum contra Tarracinenses nulla ope juvarentur.[3] Tanto proclivius est injuriæ, quam beneficio[4] vicem exsolvere: quia gratia oneri, ultio in quæstu habetur. Solatio fuit servus Verginii Capitonis, quem proditorem Tarracinensium diximus,[5] patibulo adfixus, in iisdem anulis,[6]

1 *Ariciam.* Nunc *the Riccia:* de qua jam sup. Hist. iii, 36.

2 *Bovillas.* Manent rudera, ubi nunc *l'Osteria delle Fratocchie.* V. sup. An. xv, 23.

3 *Pressere.* Forte *oppressere:* quo verbo sæpe usus est Tacitus; sicque placebat Faerno. Ita vertit Davanzati, *furono circondati e oppressi.*

4 *Vitiis fratris.* Mallem *fratri.* Sic quoque volebat Faernus.

1 *Lucilius Bassus.* De quo sup. Hist. ii, 100. et iii, 12.

2 *Capuæ.* Capua, Vitellio fida; ut vidimus sup. Hist. iii, 57.

3 *N. ope juvarentur.* Licet ipsi Flavianas partes juvissent. Sup. Hist. iii, 76.

4 *Quam beneficio.* Æque vere Sen. de Benef. i, 1. 'Cum ita natura comparatum sit, ut altius injuriæ, quam merita descendant, et illa cito defluant, has tenax memoria custodiat.'

5 *Diximus.* Hist. iii, 77.

6 *Iisdem anulis.* Anulos, equestris dignitatis insignia, proditionis præmium, a Vitellio acceperat. De anulis vide Hist. i, 13.

quos acceptos a Vitellio gestabat. At Romæ senatus cuncta Principibus solita [7] Vespasiano decernit, lætus et spei certus: quippe sumta per Gallias Hispaniasque civilia arma, motis ad bellum Germanis, mox Illyrico, postquam Ægyptum, Judæam, Syriamque, et omnes provincias exercitusque lustraverant, velut expiato terrarum orbe, cepisse finem videbantur. Addidere alacritatem Vespasiani literæ, tamquam manente bello scriptæ: ea, prima specie, forma:[8] ceterum ut Princeps loquebatur, civilia de se, et reipublicæ egregia: nec senatus obsequium deerat. Ipsi "consulatus cum Tito filio, prætura Domitiano et consulare imperium"[9] decernuntur.

4. Miserat et Mucianus epistolas ad senatum, quæ materiam sermonibus præbuere: "Si privatus esset, cur publice loqueretur?[1] potuisse eadem, paucos post dies,[2] loco sententiæ dici:" ipsa quoque insectatio in Vitellium, sera,[3] et sine libertate. Id vero erga rempublicam superbum, erga Principem contumeliosum, quod "in manu sua fuisse imperium, donatumque Vespasiano" jactabat. Ceterum invidia in occulto; adulatio in aperto erant: multo cum honore verborum, "Muciano triumphalia" de bello civili data. Sed "in Sarmatas[4] expeditio" fingebatur. Adduntur "Primo Antonio consularia, Cornelio Fusco et Arrio Varo prætoria insignia."[5] Mox Deos respexere: "restitui" placuit "Capitolium." Eaque omnia Valerius Asiaticus, consul designatus, censuit.

7 *Principibus solita.* Nomina Imperatoris, Cæsaris, Augusti, tribunicia potestas, &c.

8 *Forma.* Ea literarum forma, prima facie.

9 *Consulare imperium.* Suet. Domit. 1. 'Cæsar consalutatus, honorem præturæ Urbanæ cum consulari potestate suscepit titulo tenus: quam jurisdictionem ad collegam proximum transtulit.'

1 *Publice loqueretur.* Publice loqui censebatur, qui ad senatum consulesve scribebat. Inde Cic. Ep. xv, 1. 'Quod arbitrabar a M. Bibulo proconsule certiora de his rebus ad vos scribi posse, statuebam mihi non necesse esse publice scribere ea, quæ de alterius provincia nuntiarentur.' Idem Ep. xv, 9. 'Quæ mihi de Parthis nuntiata sunt, quia non putabam a me etiam nunc scribenda esse publice, propterea ne pro familiaritate quidem nostra volui ad te scribere: ne cum ad consulem scripsissem, publice viderer scripsisse.'

2 *Paucos post dies.* Potuisse eadem, paucos post dies, cum Romam venisset, in senatu loco sententiæ dici.

3 *Sera.* Bene Illustr. Huetius: 'si, imperitante Vitellio, id fecisset Mucianus, poterat adscribi libertati. Nunc cum, eo mortuo, id faciat, libertati tribui non potest.'

4 *In Sarmatas.* Sane Sarmatas Rhoxolanos, quos forte rursus tumultuantes compescuerat Mucianus, cum per Thraciam Mœsiamque iter faceret. De his jam dictum sup. Hist. i, 79. et iii, 24. Fingebatur autem hæc expeditio, quod de victis civibus triumphalia dari non poterant. De triumphalibus ornamentis plura dicentur in Vit. Agr. 40.

5 *Prætoria insignia.* De consularibus prætoriisque insignibus v. sup. An. xii, 21.

Ceteri, vultu manuque ;[6] pauci, quibus conspicua dignitas, aut ingenium adulatione exercitum, compositis orationibus adsentiebantur. Ubi ad Helvidium Priscum, prætorem designatum, ventum, promsit sententiam, ut honorificam in bonum Principem, ita falsa aberant, et studiis senatus attollebatur. Isque præcipuus illi dies, magnæ offensæ initium, et magnæ gloriæ fuit.

5. Res poscere videtur, quia iterum[1] in mentionem incidimus viri sæpius memorandi, ut vitam studiaque ejus, et quali fortuna sit usus, paucis repetam. Helvidius Priscus, regione Italiæ,[2] Tarracinæ municipio, Cluvio patre,[3] qui ordinem primipili[4] duxisset, ingenium inlustre altioribus studiis juvenis admodum dedit: non, ut plerique, ut nomine magnifico segne otium velaret, sed quo firmior adversus fortuita, rempublicam capesseret: doctores sapientiæ[5] secutus est, qui sola bona, quæ honesta, mala tantum, quæ turpia: potentiam, nobilitatem, ceteraque extra animum, neque bonis, neque malis adnumerant. Quæstorius[6] adhuc, a Pæto Thrasea gener delectus,[7] e moribus soceri nihil æque ac libertatem hausit: civis, senator, maritus, gener, amicus, cunctis vitæ officiis æquabilis, opum contemtor, recti pervicax, constans adversus metus.

6. Erant, quibus appetentior famæ videretur; quando etiam sapientibus cupido gloriæ novissima exuitur.[1] Ruina soceri, in exilium pulsus, ut, Galbæ principatu, rediit,[2] Marcellum

6 *Manuque.* Quo de usu Seneca Ep. viii. ‘Si hoc mecum, si hoc cum posteris loquor, non videor tibi plus prodesse, quam cum ad vadimonium advocatus descenderem, aut tabulis testamenti anulum imprimerem, aut in senatu candidato vocem et manum commodarem.’

1 *Iterum.* De Helvidio jam facta mentio sup. An. xvi, 35.

2 *Regione Italiæ.* Hæc insititia, et omittenda. V. not. et em. ad Hist. iv, 5.

3 *Cluvio patre.* Cluvii filius, appellari non potuit Helvidius Priscus, quin adoptatus fuerit ab Helvidio Prisco, unde in nomen et familiam transierit. Existimat Lipsius eum adoptatum fuisse ab Helvidio Prisco, legato legionis, de quo sup. An. xii, 49. ejus avunculo. Utrum avunculus fuerit, nec ne, incertum. Præterea alii esse potuere Helvidii Prisci. Memoratur An. xiii, 28. Helvidius Priscus, tribunus plebis. Quis ergo adoptaverit, incompertum.

4 *Ordinem primipili.* Qui primus centurio fuerat; v. An. xiii, 36.

5 *Doctores sapientiæ.* Stoicos, quorum placita hic egregie Tacitus, Epictetus Enchiridii initio exposuere.

6 *Quæstorius.* Summa cum industria sub Nerone Achaiam quæstor administraverat, teste Scholiaste Juvenal. v, 36.

7 *Gener delectus.* Ut jam vidimus sup. An. xvi, 28 et 35.

1 *Novissima exuitur.* Egregie dictum; et ex intima mentis humanæ natura repetitum.

2 *Rediit.* Apollonia rediit, cum Galba exules patriæ reddidit; ut dictum est sup. Hist. ii, 92. V. et Suppl. An. xvi, 36. Quo autem libertatis studio vixerit, docet Schol. Juvenal. v, 36. ‘Post interfectum Neronem restitutus a Galba, non aliter quam libero civitatis statu egit.’

Eprium delatorem Thraseæ [3] accusare adgreditur. Ea ultio, incertum major an justior, senatum in studia diduxerat. Nam si caderet Marcellus agmen reorum sternebatur. Primo minax certamen, et egregiis utriusque orationibus testatum. Mox, dubia voluntate Galbæ, multis senatorum deprecantibus, omisit Priscus; variis, ut sunt hominum ingenia, sermonibus, moderationem laudantium, aut constantiam requirentium. Ceterum eo senatus die, quo "de imperio Vespasiani" censebant,[4] placuerat "mitti ad Principem legatos." Hinc inter Helvidium et Eprium acre jurgium. Priscus "eligi nominatim a magistratibus juratis;"[5] Marcellus "urnam" postulabat,[6] quæ consulis designati sententia fuerat.

7. Sed Marcelli studium proprius rubor excitabat, ne, aliis electis, posthabitus crederetur. Paulatimque, per altercationem ad continuas et infestas orationes provecti sunt, quærente Helvidio, "quid ita Marcellus judicium magistratuum pavesceret? esse illi pecuniam, et eloquentiam, queis multos anteiret, ni memoria flagitiorum urgeretur. Sorte et urna, mores non discerni: suffragia et existimationem senatus reperta, ut in cujusque vitam famamque penetrarent: pertinere ad utilitatem reipublicæ, pertinere ad Vespasiani honorem, occurrere illi, quos innocentissimos senatus habeat, qui honestis sermonibus aures Imperatoris imbuant. Fuisse Vespasiano amicitiam cum Thrasea, Sorano, Sentio:[1] quorum accusatores, etiamsi puniri non oporteat, ostentari non debere: hoc senatus judicio, velut admoneri Principem, quos probet, quos reformidet: nullum majus boni imperii instrumentum, quam bonos amicos esse. Satis Marcello, quod Neronem in exitium tot innocentium impulerit. Frueretur præmiis et impunitate; Vespasianum melioribus relinqueret."

8. Marcellus, "non suam sententiam impugnari, sed consulem designatum censuisse" dicebat, "secundum vetera

3 *Delatorem Thraseæ.* V. sup. An. xvi, 22. 28 sq.

4 *Censebant.* Cum senatus cuncta Principibus solita Vespasiano decrevit, ut dictum est supra cap. 3. tunc factum est senatusconsultum, quæ lex regia vulgo dicitur: extat adhuc ære incisum in ædibus Capitolinis. Egregium istud antiquitatis monumentum v. in not. et em. ad Hist. iv, 6.

5 *Juratis.* Sic sup. An. iv, 21. 'Judicio jurati senatus:' quod v.

6 *Urnam postulabat.* Urnam et sortes postulabat. V. inf. c. 8.

1 *Sentio.* Quis sit ille Sentius ignoratur. Forte emendand. *Seneca.* V. not. et em. ad Hist. iv, 7.

exempla,[1] quæ sortem legationibus posuissent, ne ambitioni aut inimicitiis locus foret. Nihil evenisse, cur antiquitus instituta exolescerent, aut Principis honor in cujusquam contumeliam verteretur: sufficere omnes obsequio: id magis vitandum, ne pervicacia quorumdam inritaretur animus, novo principatu suspensus, et vultus quoque ac sermones omnium circumspectans. Se meminisse temporum, quibus natus sit, quam civitatis formam patres avique instituerint: ulteriora mirari, præsentia sequi: bonos Imperatores voto expetere, qualescumque tolerare. Non magis sua oratione[2] Thraseam, quam judicio senatus adflictum. Sævitiam Neronis, per hujusmodi imagines[3] inlusisse: nec minus sibi anxiam talem amicitiam, quam aliis exilium. Denique constantia, fortitudine, Catonibus et Brutis æquaretur Helvidius: se unum esse ex illo senatu, qui simul servierit. Suadere etiam Prisco, ne supra Principem scanderet, ne Vespasianum senem triumphalem,[4] juvenum liberorum patrem, præceptis coerceret. Quomodo pessimis Imperatoribus sine fine dominationem, ita quamvis egregiis modum libertatis placere." Hæc magnis utrimque contentionibus jactata, diversis studiis accipiebantur. Vicit pars, quæ sortiri legatos malebat, etiam mediis patrum[5] adnitentibus retinere morem. Et splendidissimus quisque eodem inclinabat, metu invidiæ si ipsi eligerentur.

9. Secutum aliud certamen. Prætores ærarii (nam tum a prætoribus tractabatur ærarium[1]) "publicam paupertatem" questi, "modum impensis"[2] postulaverant. Eam curam consul designatus, ob magnitudinem oneris, et remedii difficultatem, Principi reservabat. Helvidius, "arbitrio senatus agendum" censuit. Cum perrogarent sententias consules, Vulcatius Tertullinus, tribunus plebis, intercessit, "ne quid super

1 *Vetera exempla.* Talia quidem exempla occurrunt ap. Cic. Ep. ad Att. i, 17. et Dion. lix, p. 657. Quamque frequentes in senatu sortes Augustus fecerit, docet Suet. Aug. 35. At nonnunquam eligebantur legati, ut patet ex eodem Suet. Claud. 6. et Dione, l. c.

2 *Sua oratione.* Quam v. An. xvi, 28.

3 *Per hujusmodi imagines.* Per has judicii imagines; ut sup. An. iii, 17. 'Biduum super hac imagine cognitionis absumtum.'

4 *Senem triumphalem.* V. sup. Hist. ii, 77.

5 *Mediis patrum.* I. e. neutram partem secutis, neque Helvidio, neque Marcello addictis; sicque accepere optimi interpretes Itali, Hispani, Angli et Galli. Nec intelligendum, ut quibusdam placet, de senatoribus mediis, i. e. mediocris fortunæ.

1 *Tractabatur ærarium.* De ærario, iisque, qui ærarium tractavere, dictum An. xiii, 29. et in not. et em. ad h. l.

2 *Impensis.* Publicis impensis, ut inf. c. 40.

tanta re, Principe absente, statueretur." Censuerat Helvidius, ut "Capitolium publice restitueretur, adjuvaret Vespasianus." Eam sententiam modestissimus quisque silentio, deinde oblivio transmisit:[3] fuere, qui et meminissent.[4]

10. Tum invectus est Musonius Rufus[1] in "Publium Celerem,[2] a quo Baream Soranum falso testimonio circumventum" arguebat. Ea cognitione renovari odia accusationum videbantur: sed vilis et nocens reus protegi non poterat. Quippe Sorani sancta memoria: Celer professus sapientiam,[3] dein testis in Baream, proditor, corruptorque amicitiæ, cujus se magistrum ferebat. Proximus dies causæ destinatur. Nec tam Musonius aut Publius, quam Priscus et Marcellus,[4] ceterique, motis ad ultionem animis, expectabantur.

11. Tali rerum statu, cum discordia inter patres, ira apud victos, nulla in victoribus auctoritas, non leges, non Princeps in civitate essent; Mucianus, Urbem ingressus, cuncta simul in se traxit: fracta Primi Antonii, Varique Arrii potentia, male dissimulata in eos Muciani iracundia, quamvis vultu tegeretur. Sed civitas, rimandis offensis sagax, verterat se, transtuleratque. Ille unus ambiri, coli:[1] nec deerat ipse, stipatus armatis, domos, hortosque permutans, apparatu, incessu, excubiis, vim Principis amplecti, nomen remittere. Plurimum terroris intulit cædes Calpurnii Galeriani. Is fuit filius C. Pisonis,[2] nihil ausus: sed nomen insigne, et decora ipsi juventa, rumore vulgi celebrabantur: erantque in civitate adhuc turbida, et novis sermonibus læta, qui principatus inanem ei famam circumdarent. Jussu Muciani, custodia militari

3 *Oblivio transmisit.* Oblivione transmisit. Neutris delectatur Tacitus. Sic alias usurpat *obsidium*, *occidium*. In plurali Horat. Serm. ii, 6, 62. 'Ducere sollicitæ jucunda oblivia vitæ.' Inf. idem Tacitus c. 31. 'Aut levi murmure, et plerumque silentio transmittebant.'

4 *Et meminissent.* Maxime ii, qui postea Helvidium, ob nimium libertatis studium, reum majestatis fecere; ut dicetur inf.

1 *Musonius Rufus.* De quo sup. An. xv, 71.

2 *Publium Celerem.* Publium Egnatium Celerem, de quo sup. An. xvi, 32. Ibique v. Juvenalis censuram. Adde vet. Juvenalis Scholiast. in hæc verba, i, 33. 'Magni delator amici.' 'Alii dicunt philosophum Egnatium Celerem, Bareæ Sorani magistrum, qui ipsum apud Neronem detulit, et damnavit: et ipse postea sub Vespasiano hoc, ipsum Musonio Rufo accusante, damnatus est.'

3 *Sapientiam.* Stoicam. At nemo nequior, quam cum optimæ disciplinæ corruptor.

4 *Priscus et Marcellus.* Helvidius Priscus et Eprius Marcellus.

1 *Ambiri, coli.* Et, teste Dione, lxvi, p. 745. ægre ferebat, si minus coleretur: ut nimius in ornandis iis, quorum vel levissimum officium erat expertus, ita adversus ceteros acerbissimum exercebat odium.

2 *C. Pisonis.* C. Calpurnii Pisonis, a Nerone interfecti; de quo sup. An. xv, 48 et 59.

cinctus, ne in ipsa Urbe conspectior mors foret, ad quadragesimum ab Urbe lapidem,[3] via Appia, fuso per venas sanguine, extinguitur. Julius Priscus, prætoriarum, sub Vitellio, cohortium præfectus,[4] se ipse interfecit, pudore magis quam necessitate. Alphenus Varus[5] ignaviæ infamiæque suæ superfuit. Asiaticus enim[6] libertus malam potentiam servili supplicio[7] expiavit.

12. Iisdem diebus, crebrescentem cladis Germanicæ famam, nequaquam mœsta civitas excipiebat: "cæsos exercitus, capta legionum hiberna, descivisse Gallias," non ut mala loquebantur. Id bellum quibus causis ortum, quanto externarum sociarumque gentium motu flagraverit, altius expediam. Batavi, donec trans Rhenum agebant, pars Cattorum;[1] seditione domestica[2] pulsi, extrema Gallicæ oræ, vacua cultoribus, simulque insulam, inter vada[3] sitam, occupavere, quam mare Oceanus[4] a fronte, Rhenus amnis tergum ac latera circumluit; nec opibus Romanis, societate validiorum, attriti, viros tantum armaque[5] imperio ministrant: diu Germanicis bellis exerciti: mox aucta per Britanniam[6] gloria, transmissis illuc

3 *Quadragesimum—lapidem.* Ubi villa et monumentum erat Calpurniorum. Multi adhuc ibi reperiuntur inscripti lapides, qui ad Calpurniæ gentis libertos pertinent, teste erudito Corradino, Vetus Latium, vol. ii, p. 202. Villa erat viæ Appiæ contermina, haud procul a ponte Sanctæ Cæciliæ.

4 *Præfectus.* V. sup. Hist. ii, 92.

5 *Alphenus Varus.* Prætorii quoque præfectus. Hist. iii, 36.

6 *Asiaticus enim.* Forte *Asiaticus autem.* De hoc fœdo mancipio v. Hist. ii, 57 et 95.

7 *Servili supplicio.* Sup. An. iii, 50. et xv, 60.

1 *Pars Cattorum.* De quibus plura inf. de Mor. Germ. xxix, sq.

2 *Seditione domestica.* Quonam tempore hæc seditio domestica, et migratio contigerint incompertum. Certe diu ante Julii Cæsaris tempora, ut observat Cl. Alting, Notit. Germ. inf. p. 14 et 15.

3 *Inter vada.* Unde eam 'palustrem humilemque insulam' appellat Tacitus Hist. v, 23. De qua jam dictum An. ii, 6. Mutatis temporibus, mutata insulæ forma ac fortuna; auctaque semper gloria.

4 *Mare Oceanus.* Male libri editi *mare Oceanum.* V. not. et em. ad Hist. iv, 12.

5 *Viros—armaque.* Bene Otho Vænius: 'Inter ceteros populi Romani socios principem facile locum olim tenebant Batavi; quippe qui nec opibus Romanis, nec validiorum societate, ut ceteri, attererentur: sed fœdere cum Romanis inito, in sociorum numerum relati, a vectigalibus, servitio, omnique tributi nomine immunes, soli militum delectui, armorumque suppeditationi obnoxii erant.' Inde laudatus Otho Vænius, pictor, artis suæ fama nobilis, et discipulo suo P. P. Rubens nobilissimus, materiam sumsit hoc 'Batavorum cum Romanis bellum,' fuse a Tacito in Historiarum Libris IV et V. descriptum, tabulis triginta sex exprimendi, quas Antonius Tempesta ære incidit. Illas si inspexerint et cum Taciti narratione contulerint viri artium literarumque periti, artem quidem Othonis Vænii laudabunt, Tacitum vero summopere suspicient, et quod multis aliis argumentis manifestum, atque ore omnium jam pervulgatum est, eum 'maximum antiquitatis pictorem' prædicabunt. Væniani autem operis, pro sua humanitate, et immensis, quibus in hoc præclarissimo artium genere exuberat, opibus, copiam nobis fecit Cl. Mariette; hac in re, ut in aliis plurimis, de nostris studiis optime meritus.

6 *Per Britanniam.* V. Hist. ii, 27. et Vit. Agr. 18 et 36.

cohortibus, quas vetere instituto, nobilissimi popularium regebant. Erat et domi delectus eques, præcipuo nandi studio, arma equosque retinens,[7] integris turmis, Rhenum perrumpere.[8]

13. Julius Paullus, et Claudius Civilis,[1] regia stirpe, multo ceteros anteibant. Paullum Fonteius Capito,[2] falso rebellionis crimine, interfecit. Injectæ Civili catenæ, missusque ad Neronem, et a Galba absolutus, sub Vitellio rursus discrimen adiit,[3] flagitante supplicium ejus exercitu. Inde causæ irarum, spesque ex malis nostris. Sed Civilis, ultra quam barbaris solitum, ingenio solers, et "Sertorium se" aut "Hannibalem" ferens, simili oris dehonestamento,[4] ne ut hosti obviam iretur, si a populo Romano palam descivisset, Vespasiani amicitiam, studiumque partium prætendit; missis sane ad eum Primi Antonii literis, quibus "avertere accita Vitellio auxilia, et tumultus Germanici specie, retentare legiones" jubebatur. Eadem Hordeonius Flaccus[5] præsens monuerat, inclinato in Vespasianum animo, et reipublicæ cura, cui excidium adventabat, si redintegratum bellum, et tot armatorum millia Italiam inrupissent.

14. Igitur Civilis, desciscendi certus, occultato interim altiore consilio, cetera ex eventu judicaturus, novare res hoc modo cœpit. Jussu Vitellii, Batavorum juventus ad delectum vocabatur; quem, suapte natura gravem, onerabant ministri avaritia ac luxu, senes aut invalidos conquirendo, quos pretio dimitterent: rursus impubes, sed forma conspicui (et est plerisque procera pueritia) ad stuprum trahebantur. Hinc invidia: et compositæ seditionis auctores perpulere, ut delectum abnuerent. Civilis primores gentis, et promtissimos vulgi, specie epularum,[1] sacrum in nemus[2] vocatos, ubi nocte

7 *Arma equosque retinens.* Nempe patrio nandi usu, seque et arma et equos retinebant, ut videre est in Vit. Agr. 18. integrisque turmis Rhenum perrumpebant. Sic, Hadriano Principe, equites Batavi Istrum, *the Danube*, natatu transmisere, ap. Dion. lxix, p. 792.

8 *Perrumpere.* Suetus perrumpere.

1 *Claudius Civilis.* Julius Paullus et Claudius Civilis, fratres; ut videbimus inf. c. 32. Civilis autem appellatus est Julius Civilis sup. Hist. i, 59. Forte quod Julius Claudius Civilis diceretur: hic vero omittitur Julius, quia jam nominatus Julius Paullus.

2 *Fonteius Capito.* Germaniæ inferioris legatus; de quo sup. Hist. i, 7.

3 *Adiit.* Hist. ii, 59.

4 *Dehonestamento.* Captus uno oculo. De Hannibale v. Liv. xxii, 2. de Sertorio Plut. Sertor. p. 569.

5 *Hordeonius Flaccus.* Germaniæ superioris rector. Hist. i, 9.

1 *Specie epularum.* Et inter epulas de bello consultare soliti erant barbari. V. inf. de Mor. Germ. 22.

2 *Sacrum in nemus.* Inter Mosam et Rhenum, ad Duodecimum, nunc *Dooden-*

ac lætitia incaluisse videt, a laude gloriaque gentis orsus, injurias et raptus, et cetera servitii mala enumerat. "Neque enim societatem,[3] ut olim, sed tamquam mancipia haberi. Quando legatum,[4] gravi quidem comitatu, et superbo cum imperio, venire? tradi se præfectis centurionibusque: quos ubi spoliis et sanguine expleverint, mutari; exquirique novos sinus,[5] et varia prædandi vocabula. Instare delectum, quo liberi a parentibus, fratres a fratribus, velut supremum dividantur. Numquam magis adflictam rem Romanam; nec aliud in hibernis, quam prædam et senes: attollerent tantum oculos, et inania legionum[6] nomina ne pavescerent: esse sibi robur peditum equitumque; consanguineos Germanos; Gallias idem cupientes: ne Romanis quidem ingratum id bellum, cujus ambiguam fortunam Vespasiano imputaturos:[7] victoriæ rationem non reddi."

15. Magno cum assensu auditus, barbaro ritu, et patriis exsecrationibus,[1] universos adigit. Missi ad Canninefates, qui consilia sociarent. Ea gens partem insulæ[2] colit, origine, lingua,[3] virtute, par Batavis: numero superantur. Mox occultis nuntiis, pellexit Britannica auxilia, Batavorum cohortes, missas in Germaniam, ut supra retulimus,[4] ac tum Mogontiaci[5] agentes. Erat in Canninefatibus stolidæ audaciæ Brinno, claritate natalium insigni: pater ejus multa hos-

Werd, fuisse nemus illud sacrum Deæ Levæ, ibique adhuc esse vicum *Lewen*, existimat Cl. Alting, Notitia Germaniæ inferioris antiquæ, p. 103. et Tab. iv. De his nemoribus dicetur adhuc inf. de Mor. Germ. 9.

3 *Neque enim societatem.* Neque enim socios, ut olim, sed servos haberi. Mallet Illustr. Huetius, *neque enim in societatem:* ac quidem merito. Evanuisse videtur præpositio ob superiorem particulam *enim.*

4 *Quando legatum.* Notam interrogandi recte apposuit Lips. sicque interpretatur: En, usque eo viles Romanis sumus, ut non legati, aut prætores saltem nos diripiant (i. e. honestiorum manibus pereamus) sed latrunculi aliquot minuti, præfecti et centuriones? Aliter Cl. Ernest. V. not. et em. ad Hist. iv, 14.

5 *Novos sinus.* Quibus Batavorum opes erant abditæ. V. sup. Hist. ii, 92.

6 *Inania legionum.* Infrequentium invalidarumque legionum inania erant nomina.

7 *Imputaturos.* Bene Illustr. Huetius: 'Si, Batavis rebellantibus, res male succedat, ita excusabunt apud Vespasianum, quod Vitellianarum partium reliquias abolere tentaverint; sin vincant, quis victores ad reddendam rationem cogere possit?'

1 *Patriis exsecrationibus.* Gentili sua religione, ut dictum sup. de Britannis, An. xii, 34.

2 *Partem insulæ.* Occidentalem partem insulæ, et Oceano proximam. Plin. iv, 15. 'nobilissima Batavorum insula et Cannenufatum.' Ibi nunc *the Hague, Rotterdam*, &c. Canninefatum autem memoriam extare in vico *Kenneburg*, qui in Sancti Willebrordi testamento memoratur, observat erudit. Bucher. Belgium Romanum, p. 183.

3 *Lingua.* Origine et lingua Cattorum, ut sup. c. 12.

4 *Supra retulimus.* Hist. ii, 69. et forte hic emendandum, *remissas in Germaniam.*

5 *Mogontiaci.* Nunc *Mentz.*

tilia ausus, Caianarum expeditionum[6] ludibrium impune spreverat. Igitur ipso rebellis familiæ omine placuit, impositusque scuto, more gentis,[7] et sustinentium humeris vibratus, dux deligitur. Statimque accitis Frisiis[8] (transrhenana gens est) duarum cohortium hiberna,[9] proxima occupatu, Oceano inrumpit. Nec præviderant impetum hostium milites; nec, si prævidissent, satis virium ad arcendum erat. Capta igitur et direpta castra: dein vagos, et pacis modo effusos lixas,[10] negotiatoresque Romanos, invadunt. Simul excidiis castellorum imminebant; quæ a præfectis cohortium incensa sunt, quia defendi nequibant. Signa vexillaque, et quod militum, in superiorem insulæ partem[11] congregantur, duce Aquilio, primipilari,[12] nomen magis exercitus, quam robur. Quippe viribus cohortium abductis, Vitellius, e proximis Nerviorum[13] Germanorumque[14] pagis, segnem numerum armis oneraverat.

16. Civilis dolo grassandum ratus, incusavit ultro præfectos, "quod castella deseruissent. Se cum cohorte, cui præerat, Canninefatem tumultum compressurum: illi sua quisque hiberna repeterent." Subesse fraudem consilio, et dispersas cohortes facilius opprimi, nec Brinnonem ducem ejus belli, sed Civilem esse, patuit: erumpentibus paulatim indiciis, quæ Germani, læto bello gens, non diu occultaverant. Ubi insidiæ parum cessere, ad vim transgressus, Canninefates, Frisios, Batavos propriis cuneis[1] componit: directa ex diverso acies,[2] haud procul a flumine Rheno, et obversis in hostem navibus, quas, incensis castellis, illic appulerant: nec diu certato, Tungrorum[3] cohors signa ad Civilem transtulit: perculsique milites improvisa proditione, a sociis hostibusque

6 *Caianarum expeditionum.* Quas Caius Caligula adversus Germanos susceperat. V. Suppl. An. viii, 38.

7 *More gentis.* Quo postea more reges Franci, aliique multi, ut omnibus compertum, delecti. V. inf. de Mor. Germ. 8.

8 *Frisiis.* Frisii maritima incolebant inter Rheni et Amisiæ, *the Ems*, ostia.

9 *Cohortium hiberna.* Creditur hiberna illa fuisse loco qui nunc dicitur *the castle of Britten*, ad Rheni ostium. At in Oceano delitescunt. V. Cl. Sellium, *Histoire Générale des Provinces Unies*, vol. i, p. 16. vol. ii, p. 62.

10 *Lixas.* De lixis dictum sup. Hist. i, 49.

11 *Superiorem—partem.* Ea est superior insulæ pars, quæ nunc dicitur *Betuwe*, aut *Betaw*.

12 *Primipilari.* Primo centurione.

13 *Nerviorum.* Nunc *Hainault*.

14 *Germanorumque.* Tungrorum aliorumque Germanorum populorum, qui e Germania in has oras transierant.

1 *Cuneis.* De his cuneis fronte angustioribus, deinde latioribus v. inf. in Mor. Germ. 6.

2 *Acies.* Acies, ut videtur, occurrere prope locum, qui nunc dicitur *Kuilenburg*, *in the isle of Betuwe*.

3 *Tungrorum.* Quorum nomen adhuc manet in oppido *Tongres*.

cædebantur. Eadem etiam navibus perfidia. Pars remigum e Batavis, tamquam imperitia, officia nautarum propugnatorumque impediebant: mox contra tendere, et puppes hostili ripæ objicere: ad postremum gubernatores centurionesque, nisi eadem volentes, trucidant, donec universa quatuor et viginti navium classis, transfugeret, aut caperetur.

17. Clara ea victoria in præsens, in posterum usui: armaque et naves, quibus indigebant, adepti, magna per Germanias Galliasque fama, "libertatis auctores" celebrabantur. Germaniæ[1] statim misere legatos, auxilia offerentes. Galliarum societatem Civilis arte donisque adfectabat, captos cohortium præfectos suas in civitates[2] remittendo: cohortibus, abire, an manere mallent, data potestate: manentibus, honorata militia; digredientibus, spolia Romanorum offerebantur. Simul, secretis sermonibus, admonebat "malorum, quæ tot annis perpessi, miseram servitutem falso pacem vocarent. Batavos, quamquam tributorum expertes, arma contra communes dominos cepisse: prima acie, fusum victumque Romanum: quid, si Galliæ jugum exuant? quantum in Italia reliquum? provinciarum sanguine provincias vinci: ne Vindicis aciem[3] cogitarent: Batavo equite, protritos Æduos Arvernosque: fuisse inter Verginii auxilia Belgas:[4] vereque reputantibus, Galliam suismet viribus concidisse. Nunc easdem omnium partes, addito, si quid militaris disciplinæ in castris Romanorum viguerit: esse secum veteranas cohortes, quibus nuper Othonis legiones procubuerint.[5] Servirent Syria Asiaque, et suetus regibus Oriens: multos adhuc in Gallia vivere, ante tributa[6] genitos. Nuper certe, cæso Quinctilio Varo,[7] pulsam e Germania servitutem. Nec Vitellium Principem, sed Cæsarem Augustum bello provocatum. Liberta-

1 *Germaniæ.* Inferior et superior Germania.

2 *Suas in civitates.* In Galliarum civitates.

3 *Vindicis aciem.* V. Suppl. An. xvi, 78.

4 *Belgas.* 'A Scalde, [*the Scheldt,*] ad Sequanam, [*the Seine,*] erat Belgica.' Plin. iv, 17.

5 *Procubuerint.* Sup. Hist. ii, 43 et 66.

6 *Ante tributa.* Hæc ne intelligas de tributis quæ Julius Cæsar ferme ante 120. annos imposuerat. Nec tam vitales tunc Galli, ut recte monet Lips. Verum accipe de tributis, quæ Augustus Tiberiusque, actis Galliarum censibus, præscripserant. Primum censum egit Augustus, septimo suo consulatu A. U. C. 727. teste Dione, liii, p. 512. Alii fuere census, A. U. C. 767 et 769. Tac. An. i, 31 et 33. ii, 6. Vere ergo dici potuit, 'multos adhuc in Gallia vivere, ante tributa genitos.'

7 *Quinctilio Varo.* De Variana clade dictum An. i, 10. et alias sæpe.

tem natura, etiam mutis animalibus, datam. Virtutem proprium hominum bonum. Deos fortioribus adesse. Proinde arriperent vacui, occupatos; integri, fessos: dum alii Vespasianum, alii Vitellium foveant, patere locum adversus utrumque."

18. Sic in Gallias Germaniasque intentus, si destinata provenissent, validissimarum ditissimarumque nationum regno imminebat. At Flaccus Hordeonius primos Civilis conatus per dissimulationem aluit. Ubi "expugnata castra, deletas cohortes, pulsum Batavorum insula Romanum nomen," trepidi nuntii adferebant, Mummium Lupercum, legatum (is duarum legionum hibernis præerat[1]) "egredi adversus hostem" jubet. Lupercus legionarios e præsentibus, Ubios e proximis, Treverorum equites haud longe agentes, raptim transmisit, addita Batavorum ala, quæ jam pridem corrupta, fidem simulabat, ut, proditis in ipsa acie Romanis, majore pretio fugeret. Civilis, captarum cohortium signis circumdatus, ut suo militi recens gloria ante oculos, et hostes memoria cladis terrerentur; matrem suam sororesque, simul omnium conjuges parvosque liberos, consistere a tergo jubet; hortamenta victoriæ, vel pulsis pudorem. Ut virorum cantu, fœminarum ululatu, sonuit acies: nequaquam par a legionibus, cohortibusque redditur clamor. Nudaverat sinistrum cornu Batavorum ala transfugiens, statimque in nos versa: sed legionarius miles, quamquam rebus trepidis, arma ordinesque retinebat. Ubiorum Treverorumque auxilia, fœda fuga dispersa, totis campis palantur. Illuc incubuere Germani. Et fuit interim effugium legionibus in castra, quibus *Veterum*[2] nomen est. Præfectus alæ Batavorum, Claudius Labeo, oppidano certamine[3] æmulus Civili, ne interfectus invidiam apud populares, vel si retineretur, semina discordiæ præberet, in Frisios avehitur.

19. Iisdem diebus, Batavorum et Canninefatium cohortes,

1 *Hibernis præerat.* Hiberna illa erant Vetera castra, nunc *Santen*, ut mox dicetur, duabus legionibus sita. V. inf. c. 22. Mummius Lupercus erat legionis legatus, sed hibernis, in quibus duæ legiones erant, præerat; forte, quod senior: uti explicat Ryckius. Nulla ergo difficultas, quam fingit eruditus Savilius. Duæ autem illæ legiones erant quinta et quintadecima, quæ memorantur inf. c. 36.

2 *Veterum.* Vetera, seu Vetera Castra, nunc *Santen, in the Duchy of Cleves;* ut jam dictum An. i, 45.

3 *Oppidano certamine.* Eodem oppido oriundi Civilis et Labeo; unde, uti adsolet, certamen.

cum jussu Vitellii in Urbem pergerent,[1] missus a Civile nuntius adsequitur. Intumuere statim superbia ferociaque, et "pretium itineris,[2] donativum, duplex stipendium, augeri equitum numerum," promissa sane a Vitellio, postulabant; non, ut adsequerentur, sed causam seditioni. Et Flaccus multa concedendo, nihil aliud effecerat, quam ut acrius exposcerent, quæ sciebant negaturum. Spreto Flacco, inferiorem Germaniam petivere, ut Civili jungerentur. Hordeonius, adhibitis tribunis centurionibusque, consultavit, "num obsequium abnuentes vi coerceret." Mox, insita ignavia, et trepidis ministris, quos ambiguus auxiliorum animus, et subito delectu suppletæ legiones angebant, statuit continere intra castra militem. Dein pœnitentia, et arguentibus ipsis, qui suaserant, tamquam secuturus, scripsit Herennio Gallo, legionis primæ legato, qui Bonnam[3] obtinebat, ut "arceret transitu Batavos: se cum exercitu tergis eorum hæsurum." Et opprimi poterant, si hinc Hordeonius, inde Gallus, motis utrimque copiis, medios clausissent. Flaccus omisit inceptum, aliisque literis Gallum monuit, ne terreret abeuntes. Unde suspicio, sponte legatorum excitari bellum: cunctaque quæ acciderant, aut metuebantur, non inertia militis, neque hostium vi, sed fraude ducum evenire.

20. Batavi, cum castris Bonnensibus propinquarent, præmisere qui Herennio Gallo mandata cohortium exponeret. "Nullum sibi bellum adversus Romanos, pro quibus totiens bellassent. Longa atque inrita militia fessis, patriæ atque otii cupidinem esse. Si nemo obsisteret, innoxium iter fore: sin arma occurrant, ferro viam inventuros." Cunctantem legatum milites perpulerant, "fortunam prælii experiretur." Tria millia[1] legionariorum, et tumultuariæ Belgarum cohortes, simul paganorum[2] lixarumque ignava, sed procax ante periculum ma-

1 *In Urbem pergerent.* Mogontiaco in Urbem pergebant, ut dictum est sup. c. 15. Hæc vero si attente perpenderis, et cum dictis Hist. ii, 69. contuleris, tempus ordinemque belli Batavici habere in promtu est. Major vero difficultas in numero locisque legionum, quibus confectum hoc bellum. Qua ne detinearis, v. not. et em. ad Hist. ii, 6. ubi dictum satis de legionibus, earumque locis.

2 *Pretium itineris.* Viaticum; ut sup. Hist. i, 57. De donativo, dictum est Hist. ii, 94. de duplici stipendio, An. i, 17.

3 *Qui Bonnam.* Hodieque *Bonn.*

1 *Tria millia.* Has legiones adeo imminuerat Vitellius, ut dimidia, aut vix dimidia legionum pars essent.

2 *Paganorum.* Eorum, qui non militabant.

nus, omnibus portis erumpunt, ut Batavos numero impares circumfundant. Illi, veteres militiæ, in cuneos congregantur, densi undique, et frontem tergaque ac latus tuti. Sic tenuem nostrorum aciem perfringunt. Cedentibus Belgis, pellitur legio, et vallum portasque trepidi petebant. Ibi plurimum cladis: cumulatæ corporibus fossæ: nec cæde tantum et vulneribus, sed ruina, et suis plerique telis interiere. Victores, colonia Agrippinensium[3] vitata, nihil cetero in itinere hostile ausi, Bonnense prælium excusabant: tamquam petita pace, postquam negabatur, sibimet ipsi consuluissent.

21. Civilis, adventu veteranarum cohortium, justi jam exercitus ductor, sed consilii ambiguus, et vim Romanam reputans, cunctos qui aderant, in verba Vespasiani adigit: mittitque legatos ad duas legiones, quæ, priore acie pulsæ, in Vetera castra concesserant,[1] "ut idem sacramentum acciperent." Redditur responsum, "neque proditoris, neque hostium se consiliis uti. Esse sibi Vitellium Principem, pro quo fidem et arma usque ad supremum spiritum retenturos: proinde perfuga Batavus arbitrum rerum Romanarum ne ageret, sed meritas sceleris pœnas expectaret." Quæ ubi relata Civili, incensus ira, universam Batavorum gentem in arma rapit. Junguntur Bructeri Tencterique,[2] et excita nuntiis Germania[3] ad prædam famamque.

22. Adversus has belli concurrentis minas, legati legionum, Mummius Lupercus, et Numisius Rufus, vallum murosque firmabant: subversa longæ pacis opera, haud procul castris in modum municipii[1] exstructa, ne hostibus usui forent. Sed parum provisum, ni copiæ[2] in castra conveherentur: rapi permisere. Ita paucis diebus per licentiam absumta sunt, quæ adversus necessitates in longum suffecissent. Civilis medium

3 *Colonia Agrippinensium.* Nunc *Cologne.*

1 *Concesserant.* Ut dictum sup. c. 18.

2 *Bructeri Tencterique.* Vicini, sociique bellorum, de quibus sup. An. xiii, 56.

3 *Germania.* Germania Transrhenana.

1 *In modum municipii.* Ante castra erant procestria, ut videre est apud Festum in voce *procestria.* Ibi non modo calones, lixæ, aliaque militiæ ministeria, sed et mercatores, et qui societatis ac tranquillitatis causa huc se conferebant. Inde, longa pace, ædificia in modum municipii excreverant. Jam vidimus sup. c. 15. 'Direpta castra: dein vagos et pacis modo effusos lixas, negotiatoresque Romanos invadunt.'

2 *Ni copiæ.* Parum provisum erat securitati, subversis procestriis, ni simul copiæ, id est, cibaria ceterique commeatus, in castra conveherentur. Contra eas rapi permisere; et paucis diebus per licentiam absumtæ sunt.

agmen cum robore Batavorum obtinens, utramque Rheni ripam,[3] quo truculentior visu foret, Germanorum catervis complet, adsultante per campos equite. Simul naves in adversum amnem agebantur. Hinc veteranarum cohortium signa, inde depromtæ sylvis lucisque ferarum imagines,[4] ut cuique genti inire prælium mos est, mixta belli civilis externique facie[5] obstupefecerant obsessos: et spem oppugnantium augebat amplitudo valli, quod duabus legionibus situm, vix quinque millia[6] armatorum Romanorum tuebantur. Sed lixarum multitudo, turbata pace illuc congregata, et bello ministra aderat.

23. Pars castrorum,[1] in collem leniter exsurgens; pars æquo adibatur: quippe, illis hibernis, obsideri premique Germanias, Augustus crediderat: neque umquam id malorum, ut oppugnatum ultro legiones nostras venirent. Inde non loco, neque munimentis labor additus: vis et arma satis placebant.[2] Batavi, Transrhenanique,[3] quo discreta virtus manifestius spectaretur, sibi quæque gens consistunt, eminus lacessentes. Post ubi pleraque telorum turribus pinnisque mœnium inrita hærebant, et desuper saxis vulnerabantur; clamore atque impetu, invasere vallum, appositis plerique scalis, alii per testudinem suorum:[4] scandebantque jam quidam, cum gladiis et armorum incussu præcipitati, sudibus et pilis obruuntur, præferoces initio, et rebus secundis nimii. Sed tum prædæ cupidine, adversa quoque tolerabant. Machinas etiam, insolitum sibi, ausi: nec ulla ipsis solertia: perfugæ captivique docebant struere materias in modum pontis,[5] mox subjectis

3 *Utramque Rheni ripam.* Opinatur Lipsius vel omittendum *utramque*, vel emendandum *utrimque*, ita ut hostes non utramque Rheni ripam obtinuerint, sed supra infraque castra militem locaverint ad obsessorum terrorem. At libri omnes scripti et editi præter MS. Bud. habent *utramque:* igitur vox retinenda. Nec emendandum *utrimque*, id est, supra et infra castra; cum non utrimque tantum castra premere potuerit Civilis, sed utramque etiam Rheni ripam obtinere, sinistram cum suis Batavis, et quæ accesserant, auxiliis, dextram cum adventantibus Germanis. Sic enim visu truculentior, et abundabant commeatus. Romanis vero spes omnis interclusa.

4 *Ferarum imagines.* Hac de re plura inf. de Mor. Germ. 7.

5 *Externique facie.* Nempe veteranarum cohortium signa belli civilis, externi faciem referebant ferarum imagines.

6 *Vix quinque millia.* Adeo Vitellius has legiones imminuerat, ut jam monuimus sup. c. 20.

1 *Pars castrorum.* Castra illa sunt Vetera, seu Vetera castra, ut jam dictum c. 18. Ea Augustus duabus legionibus posuerat. Unius castra in colle, alterius in plano. Vetera autem dicebantur, quod alia postea in Germania posita sunt.

2 Cf. Ruhnken. ad Vell. Paterc. ii, 112.

3 *Transrhenanique.* Bructeri, Tencteri, ceterique Germani populi.

4 *Testudinem suorum.* Ut sup. Hist. iii, 27. et An. xiii, 39.

5 *In modum pontis.* Quomodo hæ turres struerentur, indeque pons proferretur, ex Vegetio docebimus in not. et em. ad Hist. iv, 23.

rotis propellere: ut alii superstantes, tamquam ex aggere, præliarentur: pars intus, occulti muros subruerent. Sed excussa balistis[6] saxa, stravere informe opus: et crates vineasque[7] parantibus, adactæ tormentis ardentes hastæ: ultroque ipsi oppugnatores ignibus petebantur: donec, desperata vi, verterent consilium ad moras, haud ignari paucorum dierum inesse alimenta, et multum imbellis turbæ. Simul ex inopia proditio, et fluxa servitiorum fides, ac fortuita belli sperabantur.

24. Flaccus interim, cognito castrorum obsidio, et missis per Gallias, qui auxilia concirent, lectos e legionibus[1] Dillio Voculæ, duoetvicesimæ legionis legato, tradit, ut quam maximis per ripam itineribus celeraret. Ipse pavidus, invalidus corpore,[2] invisus militibus: neque enim ambigue fremebant, "emissas a Mogontiaco Batavorum cohortes, dissimulatos Civilis conatus, adsciri in societatem Germanos: non Primi Antonii, neque Muciani ope Vespasianum magis adolevisse: aperta odia, armaque palam depelli:[3] fraudem et dolum, obscura, eoque inevitabilia: Civilem stare contra, struere aciem; Hordeonium e cubiculo et lectulo jubere, quidquid hosti conducat. Tot armatas fortissimorum virorum manus, unius senis valetudine regi. Quin potius, interfecto traditore,[4] fortunam virtutemque suam malo omine exsolverent." His inter se vocibus instinctos flammavere insuper allatæ a Vespasiano literæ, quas Flaccus, quia occultari nequibant, pro concione recitavit; vinctosque, qui adtulerant, ad Vitellium misit.

25. Sic mitigatis animis, Bonnam, hiberna primæ legionis, ventum. Infensior illic miles, culpam cladis[1] in Hordeonium vertebat: "ejus jussu directam adversus Batavos aciem, tamquam a Mogontiaco legiones sequerentur: ejusdem proditione cæsos, nullis supervenientibus auxiliis. Ignota hæc ceteris

6 *Balistis.* V. sup. Hist. iii, 23.

7 *Crates vineasque.* De quibus sup. Hist. ii, 21.

1 *E legionibus.* Quarta Macedonica, et duoetvicesima, quæ Mogontiaci agebant.

2 *Invalidus corpore.* Senecta et debilitate pedum invalidus, ut dictum sup. Hist. i, 9.

3 *Armaque palam depelli.* Ita ferme Sallust. Orat. ii. de Republica ordinanda, c. 52. 'Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promtu est.'

4 *Traditore. Traditor*, vox a nullis scriptoribus Romanis usurpata; multo post a Christianis reperta. Unde legendum existimo, *interfectore tradito:* nempe *tradito* hostibus, quibuscum societatem inisse dicebatur.

1 *Cladis.* De qua sup. c. 20.

exercitibus, neque Imperatori suo nuntiari, cum accursu tot provinciarum extingui repens[2] perfidia potuerit." Hordeonius exemplaria omnium literarum, quibus per Gallias Britanniamque et Hispanias auxilia orabat, exercitui recitavit; instituitque pessimum facinus, ut epistolæ Aquiliferis[3] legionum traderentur, a queis ante militi, quam ducibus, legebantur. Tum e seditiosis unum vinciri jubet, magis usurpandi juris,[4] quam quia unius culpa foret. Motusque Bonna exercitus in Coloniam Agrippinensem; adfluentibus auxiliis Gallorum, qui primo rem Romanam enixe juvabant. Mox, valescentibus Germanis, pleræque civitates adversum nos armatæ, spe libertatis; et, si exuissent servitium, cupidine imperitandi. Gliscebat iracundia legionum, nec terrorem unius militis vincula indiderant: quin idem ille arguebat ultro "conscientiam ducis, tamquam nuntius inter Civilem Flaccumque, falso crimine, testis veri opprimeretur." Conscendit tribunal Vocula, mira constantia, prehensumque militem ac vociferantem, "duci ad supplicium" jussit. Et dum mali pavent, optimus quisque jussis paruere. Exin consensu "ducem Voculam" poscentibus, Flaccus summam rerum ei permisit.

26. Sed discordes animos multa efferabant: inopia stipendii frumentique, et simul delectum tributaque Galliæ aspernantes: Rhenus, incognita illi cœlo siccitate, vix navium patiens: arcti commeatus: dispositæ per omnem ripam stationes, quæ Germanos vado arcerent: eademque de causa minus frugum, et plures, qui consumerent. Apud imperitos prodigii loco accipiebatur ipsa aquarum penuria, tamquam non amnes quoque, et vetera imperii munimenta, desererent: quod in pace, "fors,"[1] seu "natura;" tunc "fatum et ira Dei," vocabatur. Ingressis Novesium,[2] sextadecima legio[3] conjungitur. Additus Voculæ in partem curarum Herennius

2 *Repens.* Pro *recens;* ut sæpe monuimus.

3 *Aquiliferis.* Bene Lips. Aquiliferis tradebantur epistolæ, ut ad signa, i. e. in principiis, de quibus dictum An. i, 61. not. sup. legerentur. Sic Spartian. in Pescennio Nigro, c. 4. ex epistola M. Antonini Imperatoris. 'Itaque misi literas recitandas ad signa.'

4 *Usurpandi juris.* I. e. usurpandi juris sui causa.

1 *Quod in pace, fors.* Nec aliter Tull. de Divin. ii, 27. cum varia prodigia memorasset: 'Atque hæc in bello plura et majora videntur timentibus: eadem non tam animadvertuntur in pace. Accedit illud etiam quod in metu et periculo, cum creduntur facilius, tum finguntur impunius.' V. et Tac. sup. Hist. i, 86.

2 *Novesium.* Nunc *Neuss, near Cologne.*

3 *Sextadecima legio.* Cujus castra erant Novesii.

Gallus, legatus:[4] nec ausi ad hostem pergere, loco, cui Gelduba[5] nomen est, castra fecere. Ibi struenda acie, muniendo vallandoque, et ceteris belli meditamentis militem firmabant. Utque præda ad virtutem accenderetur, in proximos Gugernorum[6] pagos, qui societatem Civilis acceperant, ductus a Vocula exercitus. Pars cum Herennio Gallo permansit.

27. Forte navem, haud procul castris, frumento gravem, cum per vada hæsisset, Germani in suam ripam trahebant. Non tulit Gallus, misitque subsidio cohortem. Auctus et Germanorum numerus, paulatimque aggregantibus se auxiliis, acie certatum. Germani, multa cum strage nostrorum, navem abripiunt. Victi (quod tum in morem verterat) non suam ignaviam, sed perfidiam legati[1] culpabant. Protractum e tentorio, scissa veste, verberato corpore, "quo pretio, quibus consciis, prodidisset exercitum," dicere jubent. Redit in Hordeonium invidia. Illum "auctorem sceleris," hunc "ministrum" vocant: donec exitium minitantibus exterritus, "proditionem" et ipse Hordeonio objecit: vinctusque, adventu demum Voculæ exsolvitur. Is postera die, auctores seditionis morte adfecit. Tanta illi exercitui diversitas inerat licentiæ, patientiæque. Haud dubie gregarius miles, Vitellio fidus: splendidissimus quisque, in Vespasianum proni: inde scelerum ac suppliciorum vices, et mixtus obsequio furor: ut contineri non possent, qui puniri poterant.

28. At Civilem immensis auctibus[1] universa Germania extollebat, societate nobilissimis obsidum firmata. Ille, ut cuique proximum, "vastari Ubios Treverosque,[2] et alia manu Mosam amnem[3] transire" jubet, "ut Menapios et

4 *Legatus.* Herennius Gallus, legatus legionis primæ, ab Hordeonio Flacco additus est Voculæ in partem curarum.

5 *Gelduba.* Haud procul Novesio erat Gelduba, hodie *Gelb.*

6 *Gugernorum.* Gugerni origine Germanica, inter Ubios Batavosque interjecti, terrarum partem occupabant, quas nunc dicimus, *part of the duchies of Cleves and Guelderland, between the Rhine and the Meuse.*

1 *Legati.* Herennii Galli, de quo dictum sup.

1 *Immensis auctibus.* Sic Vell. Paterc. ii, 40. 'Hujus viri, [Pompeii,] fastigium tantis auctibus fortuna extulit.' Immensis autem auctibus extollebatur Civilis, cum Transrhenani Germani undique ei jungerentur.

2 *Ubios Treverosque.* Nunc *the people of Cologne and Treves.*

3 *Mosam amnem.* Nunc *the Meuse.* At, ut recte observat eruditus Bucherius, Belgium Romanum, p. 183 sq. non Mosam tantum, sed et Scaldim, *the Scheldt,* transiit manus illa sociorum Civilis, quæ Menapios, Morinos, nunc *Tournay, Boulogne, Saint Omer,* et extrema Galliarum, quateret. V. Suppl. An. viii, 35.

Morinos et extrema Galliarum quateret." Actæ utrobique prædæ; infestius in Ubiis, quod gens Germanicæ originis, ejurata patria, Romanorum nomen, *Agrippinenses*[4] vocarentur. Cæsæ cohortes eorum, in vico Marcoduro,[5] incuriosius agentes, quia procul ripa[6] aberant. Nec quievere Ubii, quominus prædas e Germania peterent: primo impune: dein circumventi sunt, per omne id bellum meliore usi fide, quam fortuna. Contusis Ubiis, gravior, et successu rerum ferocior Civilis, obsidium legionum[7] urgebat; intentis custodiis, ne quis occultus nuntius venientis auxilii penetraret. Machinas molemque operum Batavis delegat: Transrhenanos "prælium" poscentes, "ad scindendum vallum ire, detrusosque, redintegrare certamen" jubet; superante multitudine, et facili damno:[8] nec finem labori nox adtulit.

29. Congestis circum lignis, accensisque, simul epulantes, ut quisque vino incaluerat, ad pugnam temeritate inani ferebantur. Quippe ipsorum tela per tenebras vana: Romani conspicuam barbarorum aciem, et si quis audacia, aut insignibus[1] effulgens, ad ictum destinabant. Intellectum id Civili; "et, restincto igne, misceri cuncta tenebris et armis" jubet. Tum vero strepitus dissoni, casus incerti, neque feriendi, neque declinandi providentia. Unde clamor acciderat, circumagere corpora, tendere arcus:[2] nihil prodesse virtus, fors cuncta turbare, et ignavorum sæpe telis fortissimi cadere. Apud Germanos, inconsulta ira: Romanus miles, periculorum gnarus, ferratas sudes, gravia saxa, non forte jaciebat. Ubi sonus molientium, aut appositæ scalæ hostem in manus dederant, propellere umbone, pilo sequi: multos in mœnia egressos, pugionibus fodere. Sic exhausta nocte, novam aciem dies aperuit.

4 *Agrippinenses.* Quod nomen eis ex Agrippinæ vocabulo inditum est; ut vidimus sup. An. xii, 27.

5 *Vico Marcoduro.* Marcodurum, nunc *Duren, in the duchy of Juliers.*

6 *Ripa.* Ripa Rheni.

7 *Obsidium legionum.* Quæ in castris Veteribus detinebantur; ut dictum est sup. c. 23.

8 *Facili damno.* Quod damnum facile tolerabatur propter militum multitudinem.

1 *Aut insignibus.* Quibus aut locupletissimi, aut ii, quibus honorata erat militia, distinguebantur.

2 *Tendere arcus.* Ita libri omnes scripti et editi. Mallet tamen Lips. *tendere armis;* probatque Cl. Ernest. Nihil mutaverim. Nec nisi arcu telisque Romanos e summis castrorum suorum mœnibus, tela, ferratas sudes, et gravia saxa ejaculantes, lacessere poterant Batavi.

30. Eduxerant Batavi turrim,[1] duplici tabulato; quam prætoriæ portæ[2] (is æquissimus locus) propinquantem, promoti contra validi asseres, et incussæ trabes perfregere, multa superstantium pernicie. Pugnatumque in perculsos, subita et prospera eruptione. Simul a legionariis peritia et arte præstantibus, plura struebantur. Præcipuum pavorem intulit suspensum et nutans machinamentum[3] quo repente demisso præter suorum ora, singuli pluresve hostium sublime rapti, verso pondere intra castra effundebantur. Civilis, omissa oppugnandi spe, rursus per otium adsidebat, nuntiis et promissis fidem legionum convellens.

31. Hæc in Germania ante Cremonense prælium[1] gesta; ejus eventum literæ Primi Antonii docuere, addito Cæcinæ edicto.[2] Et præfectus cohortis e victis, Alpinus Montanus,[3] fortunam partium præsens fatebatur. Diversi hinc motus animorum. Auxilia e Gallia, queis nec amor, nec odium in partes, militia sine affectu, hortantibus præfectis, statim a Vitellio desciscunt: vetus miles cunctabatur. Sed adigente Hordeonio Flacco, instantibus tribunis, dixit sacramentum, non vultu, neque animo satis adfirmans: et cum cetera jurisjurandi verba conciperent, "Vespasiani" nomen hæsitantes, aut levi murmure, et plerumque silentio transmittebant.

32. Lectæ deinde pro concione epistolæ Antonii ad Civilem, suspiciones militum inritavere, tamquam ad socium partium scriptæ, et de Germanico exercitu hostiliter. Mox, alla-

1 *Turrim.* Earum turrium descriptionem v. in not. et em. ad Hist. iv, 23.

2 *Prætoriæ portæ.* In castris prætoria porta decumanæ portæ erat opposita. De his portis v. sup. An. i, 66. not. sup.

3 *Suspensum—machinamentum.* Hujus machinamenti inventor, vir immortalis nominis, Archimedes, cum Syracusæ a Marcello obsiderentur; ut videre est ap. Polyb. viii, 9. Manus ferreæ e machinis demissæ abreptos cum ipsis armis viros jactabant et affligebant: σὺν αὐτοῖς γὰρ τοῖς ὅπλοις τοὺς ἄνδρας ἐξαιροῦντες ἐῤῥίπτουν. Harumce machinarum artificium pluribus describit Polybius, loc. cit. Quæ tamen fidem vix adhuc obtinerent, ni superiore seculo Cl. Trewleben, manus ferreas Archimedis æmulatus, eadem, ac utiliore, arte, medio mari, e navibus per plures annos submersis, et sub arena latitantibus, tormenta bellica, immensam argenti rudis et signati vim, gemmas plurimas subduxisset, veteribusque dominis restituisset anno 1660. Cujus quidem mirabilis inventi testem vidi prægrandem nummum argenteum. Vide et Van-Loon, *Histoire Métallique des XVII Provinces des Pays-Bas,* Vol. ii, p. 457.

1 *Ante Cremonense prælium.* Ante finem mensis Octobris. De Cremonensi prælio dictum sup. Hist. iii, 22 sq.

2 *Cæcinæ edicto.* Edicto Cæcinæ, consulis, ut utriusque Germaniæ legiones in Vespasiani victoris partes concederent.

3 *Alpinus Montanus.* Natione Trevir, *Treves,* de quo sup. Hist. iii, 33. ostentui missus.

tis Geldubam[1] in castra nuntiis, eadem dicta, factaque: et missus cum mandatis Montanus ad Civilem, "ut absisteret bello: neve externa armis falsis[2] velaret. Si Vespasianum juvare adgressus foret, satisfactum cœptis." Ad ea Civilis, primo callide: post, ubi videt Montanum, præferocem ingenio, paratumque in res novas, orsus a questu periculisque, quæ per quinque et viginti annos in castris Romanis exhausisset: "Egregium," inquit, "pretium laboris recepi, necem fratris, et vincula mea, et sævissimas hujus exercitus voces, quibus ad supplicium petitus, jure gentium pœnas reposco: vos autem Treveri, ceteræque servientium animæ, quod præmium effusi totiens sanguinis expectatis, nisi ingratam militiam, immortalia tributa, virgas, secures, et dominorum ingenia? En ego præfectus unius cohortis, et Canninefates Batavique, exigua Galliarum portio, vana illa castrorum spatia exscidimus, vel septa ferro fameque premimus: denique ausos aut libertas sequetur, aut victi iidem erimus." Sic accensum, sed "molliora referre" jussum dimittit. Ille, ut inritus legationis, rediit, cetera dissimulans, quæ mox erupere.

33. Civilis, parte copiarum retenta,[1] veteranas cohortes, et quod e Germanis maxime promtum, adversus Voculam[2] exercitumque ejus mittit; Julio Maximo, et Claudio Victore, sororis suæ filio, ducibus. Rapiunt in transitu hiberna alæ, Asciburgii[3] sita. Adeoque improvisi castra involavere, ut non adloqui, non pandere aciem Vocula potuerit. Id solum, ut in tumultu, monuit, "subsignano milite[4] media firmare:" auxilia passim circumfusa sunt. Eques prorupit, exceptusque compositis hostium ordinibus, terga in suos vertit. Cædes inde, non prælium. Et Nerviorum cohortes, metu seu perfidia, latera nostrorum nudavere. Sic ad legiones perventum: quæ, amissis signis, intra vallum sternebantur; cum repente,

1 *Geldubam.* De Gelduba castrisque, sup. c. 26.

2 *Armis falsis.* Ne externa bella hostilesque animos falsa Flavianarum partium specie velaret. Sic 'res externas,' 'externa' moliri, dixit Tac. An. vi, 32. et Hist. iii, 5.

1 *Retenta.* Ut Vetera castra, *Santen*, obsidio semper premeret.

2 *Adversus Voculam.* Qui Gugernorum pagos infestabat, ut dictum est sup. c. 26.

3 *Asciburgii.* In Gugernorum civitate, Vetera castra inter et Geldubam, erat Asciburgium, nunc *Asburg, near Meurs.* Plura inf. de Mor. Germ. 3.

4 *Subsignano milite.* Subsignanum militem hic intelligo lectos e legionibus, qui memorati sunt sup. c. 24. Igitur in medio stetere legionarii, auxilia passim circumfusa sunt. De subsignano milite dictum adhuc Hist. i, 70.

novo auxilio, fortuna pugnæ mutatur. Vasconum[5] lectæ a Galba cohortes, ac tum accitæ, dum castris propinquant, audito præliantium clamore, intentos hostes a tergo invadunt, latioremque, quam pro numero, terrorem faciunt: aliis a Novesio,[6] aliis a Mogontiaco universas copias advenisse credentibus. Is error Romanis addit animos, et dum alienis viribus confidunt, suas recepere. Fortissimus quisque e Batavis, quantum peditum erat, funduntur: eques evasit, cum signis captivisque, quos prima acie corripuerant. Cæsorum eo die, in partibus nostris, major numerus et imbellior; e Germanis, ipsa robora.

34. Dux uterque, pari culpa meritus adversa, prosperis defuere. Nam Civilis, si majoribus copiis instruxisset aciem; circumiri a tam paucis cohortibus nequisset, castraque perrupta exscidisset. Vocula, nec adventum hostium exploravit, eoque simul egressus, victusque: dein victoriæ parum confisus, tritis frustra diebus, castra in hostem movit: quem si statim impellere, cursumque rerum sequi maturasset; solvere obsidium legionum[1] eodem impetu potuit. Tentaverat interim Civilis obsessorum animos, tamquam perditæ apud Romanos res, et suis victoria provenisset. Circumferebantur signa vexillaque: ostentati etiam captivi: ex quibus unus, egregium facinus ausus, clara voce gesta patefecit, confossus illic a Germanis: unde major indici fides. Simul vastatione incendiisque flagrantium villarum, venire victorem exercitum intelligebatur. "In conspectu castrorum[2] constitui signa, fossamque et vallum circumdari" Vocula jubet. "Depositis[3] impedimentis sarcinisque, expediti certarent." Hinc in ducem clamor pugnam poscentium: et minari adsueverant. Ne tempore quidem ad ordinandam aciem capto, incompositi fessique prælium sumsere: nam Civilis aderat non minus vitiis hostium, quam virtute suorum fretus. Varia apud Romanos fortuna, et seditiosissimus quisque ignavus: quidam recentis victoriæ memores, retinere locum, ferire hostem, seque et proximos hortari: et redintegrata acie, manus ad obsessos

5 *Vasconum.* Vascones, nunc *Navarre.*
6 *A Novesio.* *Nuiss*, *Mentz.*
1 *Obsidium legionum.* De quo sup. c. 30.
2 *In conspectu castrorum.* Castrorum Veterum, *Santen.*
3 *Depositis.* Fore, ut depositis, &c. Hæc sæpe omittunt Historici.

tendere, "ne tempori deessent." Illi, cuncta e muris cernentes, omnibus portis prorumpunt. Ac forte Civilis lapsu equi prostratus, credita per utrumque exercitum fama, "vulneratum aut interfectum," immane quantum suis pavoris, et hostibus alacritatis indidit.

35. Sed Vocula, omissis fugientium tergis, vallum turresque castrorum augebat, tamquam rursus obsidium immineret: corrupta totiens victoria, non falso suspectus bellum malle. Nihil æque exercitus nostros, quam egestas copiarum fatigabat. Impedimenta legionum cum imbelli turba Novesium missa, ut inde, terrestri itinere,[1] frumentum adveherent. Nam flumine[2] hostes potiebantur. Primum agmen securum incessit, nondum satis firmo Civile: qui, ubi "rursus missos Novesium frumentatores, datasque in præsidium cohortes, velut multa pace, ingredi" accepit: rarum apud signa militem, arma in vehiculis, cunctos licentia vagos, compositus invadit: præmissis, qui pontes et viarum angusta insiderent. Pugnatum longo agmine, et incerto Marte, donec prælium nox dirimeret. Cohortes Geldubam perrexere, manentibus,[3] ut fuerant, castris, quæ relictorum illic militum præsidio tenebantur. Non erat dubium, quantum in regressu discriminis adeundum foret, frumentatoribus onustis perculsisque. Addit exercitui suo Vocula mille delectos, e quinta et quintadecima legionibus apud Vetera obsessis, indomitum militem, et ducibus infensum. Plures, quam jussum erat, profecti, palam in agmine fremebant, "non se ultra famem, insidias legatorum toleraturos." At, qui remanserant, "desertos se, abducta parte legionum," querebantur. Duplex hinc seditio, aliis revocantibus Voculam, aliis redire in castra abnuentibus.

36. Interim Civilis Vetera circumsedit. Vocula Geldubam, atque inde Novesium concessit. Civilis capit Geldubam. Mox, haud procul Novesio, equestri prælio prospere certavit. Sed miles, secundis adversisque, perinde in exitium ducum

1 *Ut—itinere.* Frustra aliquid vitii hic comminiscitur Lips. Fugientibus hostibus, 'impedimenta legionum,' i. e. currus et jumenta legionum cum imbelli turba, cum calonibus nempe et lixis, Novesium, missa sunt, ut inde frumentum adveherent. Primum agmen securum incessit. Alteri agmini datæ in præsidium cohortes: at Civilis, quid ageretur certior, et validior, incautos eos invadit.

2 *Flumine.* Rheno.

3 *Manentibus.* Castra Geldubæ, *Gelb*, ut fuerant, manebant: nec diruta, nec aucta.

accendebatur. Et adventu quintanorum quintadecimanorumque auctæ legiones, "donativum" exposcunt, comperto pecuniam a Vitellio missam. Nec diu cunctatus Hordeonius, nomine Vespasiani dedit. Idque præcipuum fuit seditionis alimentum. Effusi in luxum et epulas, et nocturnos cœtus, veterem in Hordeonium iram renovant: nec ullo legatorum, tribunorumve obsistere auso (quippe omnem pudorem nox ademerat) protractum e cubili interficiunt. Eadem in Voculam parabantur, nisi servili habitu, per tenebras, ignoratus evasisset. Ubi, sedato impetu, metus rediit; centuriones cum epistolis ad civitates Galliarum misere, auxilia ac stipendia oraturos.

37. Ipsi, ut est vulgus sine rectore præceps, pavidum, socors, adventante Civile, raptis temere armis, ac statim omissis, in fugam vertuntur. Res adversæ discordiam peperere; iis, qui e superiore exercitu[1] erant, causam suam dissociantibus. Vitellii tamen imagines, in castris, et per proximas Belgarum civitates, repositæ, cum jam Vitellius occidisset.[2] Dein mutati in pœnitentiam primani, quartanique, et duoetvicesimani, Voculam sequuntur: apud quem resumto Vespasiani sacramento, ad liberandum Mogontiaci obsidium ducebantur. Discesserant obsessores, mixtus ex Cattis, Usipiis, Mattiacis[3] exercitus, satietate prædæ, nec incruenti. In via dispersos et nescios miles noster invaserat. Quin et loricam[4] vallumque per fines suos Treveri struxere, magnisque invicem cladibus cum Germanis certabant: donec egregia erga populum Romanum merita, mox rebelles fœdarent.

A.U.C. 823. J.C. 70.

38. Interea Vespasianus iterum, ac Titus, consulatum[1] absentes inierunt, mœsta et multiplici metu suspensa civitate, quæ super instantia mala, falsos pavores induerat, "descivisse

1 *E superiore exercitu.* E superioris Germaniæ exercitu.

2 *Occidisset.* Sub finem Decembris; ut vidimus sup. Hist. iii, 85.

3 *Cattis, Usipiis, Mattiacis.* Qui e Germania, concitatore Civili, in belli societatem venerant. De his populis plura dicentur inf. de Mor. Germ. c. 29. sq.

4 *Loricam.* De lorica dictum sup. An. iv, 49. not. sup.

1 *Consulatum.* Flavius Vespasianus Augustus II. et Titus Flavius Cæsar consulatum iniere A. U. C. 823. J. C. 70. Vespasianus consul primum fuerat, sed suffectus tantum, A. U. C. 804. ut dictum est sup. Hist. iii, 70. not. sup.

Africam, res novas moliente L. Pisone."[2] Is præerat provinciæ, nequaquam turbidus ingenio. Sed quia naves sævitia hiemis prohibebantur, vulgus, alimenta in dies mercari solitum, cui una ex republica annonæ cura,[3] clausum litus, retineri commeatus dum timet, credebat: augentibus famam Vitellianis, qui studium partium nondum posuerant: ne victoribus quidem ingrato rumore, quorum cupiditates, externis quoque bellis inexplebiles, nulla umquam civilis victoria satiavit.

39. Calendis Januariis, in senatu, quem Julius Frontinus,[1] prætor Urbanus, vocaverat,[2] legatis exercitibusque, ac regibus,[3] "laudes gratesque" decretæ. Et Tertio Juliano[4] prætura, "tamquam transgredientem in partes Vespasiani legionem deseruisset," ablata, ut in Plotium Griphum[5] transferretur. Hormo[6] dignitas equestris data. Et mox, ejurante Frontino, Cæsar Domitianus præturam cepit. Ejus nomen epistolis edictisque præponebatur: vis penes Mucianum[7] erat; nisi quod pleraque Domitianus, instigantibus amicis, aut propria libidine, audebat. Sed præcipuus Muciano metus e Primo Antonio, Varoque Arrio: quos recentes, clarosque rerum fama, ac militum studiis, etiam populus fovebat, quia in neminem ultra aciem sævierant. Et ferebatur Antonius Scribonianum Crassum, egregiis majoribus, et fraterna imagine[8] fulgentem, ad capessendam rempublicam hortatus: haud defutura consciorum manu, ni Scribonianus abnuisset, ne paratis quidem corrumpi facilis, adeo metuens incerta. Igitur Mucianus, quia propalam opprimi Antonius nequibat: multis in senatu laudibus cumulatum, secretis promissis onerat, "citerio-

2 *L. Pisone.* Quem consulem et vectigalibus publicis præpositum vidimus sup. An. xiii, 31. et xv, 18.

3 *Annonæ cura.* Vere quoque Juvenal. x, 80. 'Duas tantum res anxius optat Panem et Circenses.'

1 *Julius Frontinus.* Varia ejus opera adhuc extant; meliora quam elegantiora. Nempe Strategemata: De Coloniis: De Aquæductibus, &c.

2 *Vocaverat.* Absentibus consulibus: unde prætori Urbano jus vocandi senatum.

3 *Regibus.* Sohemo, Antiocho, Agrippæ; qui Vespasiani partes foverant. V. sup. Hist. ii, 81.

4 *Tertio Juliano.* Legato septimæ legionis; de quo sup. Hist. ii, 85.

5 *Plotium Griphum.* Jam memoratum Hist. iii, 52.

6 *Hormo.* Vespasiani liberto. Sup. Hist. iii, 12.

7 *Vis penes M.* Vis et potestas præturæ penes Mucianum. Sic sup. Hist. ii, 39. 'honor imperii penes Titianum; vis ac potestas penes Proculum.'

8 *Fraterna imagine.* Pisonis, fratris sui, quem Galba adoptaverat, imagine fulgentem. V. Hist. i, 15.

rem Hispaniam"[9] ostentans, "discessu Cluvii Rufi[10] vacuam:" simul amicis ejus, tribunatus præfecturasque largitur. Dein, postquam inanem animum spe et cupidine impleverat, vires abolet; dimissa in hiberna[11] legione septima, cujus flagrantissimus in Antonium amor. Et tertia legio, familiaris Arrio Varo[12] miles, in Syriam remissa. Pars exercitus in Germanias ducebatur. Sic egesto, quidquid turbidum, redit Urbi sua forma, legesque, et munia magistratuum.

40. Quo die senatum ingressus est Domitianus, "de absentia patris fratrisque, ac juventa sua," pauca et modica disseruit, decorus habitu; et ignotis adhuc moribus, crebra oris confusio[1] pro modestia accipiebatur. Referente Cæsare, "de restituendis Galbæ honoribus,"[2] censuit Curtius Montanus, "ut Pisonis quoque memoria celebraretur." Patres utrumque jussere: de Pisone inritum fuit.[3] Tum sorte ducti, "per quos redderentur bello rapta,[4] quique æra legum, vetustate delapsa, noscerent, figerentque,[5] et Fastos, adulatione temporum fœdatos,[6] exonerarent, modumque publicis impensis[7] facerent." Redditur Tertio Juliano prætura, postquam cognitus est ad Vespasianum confugisse.[8] Gripho[9] honor mansit. Repeti inde cognitionem[10] inter Musonium Rufum et P. Celerem placuit; damnatusque Publius, et Sorani manibus satisfactum. Insignis publica severitate dies, ne privatim quidem laude caruit: justum judicium explesse Musonius videbatur. Diversa fama Demetrio,[11] Cynicam sectam professo, quod manifestum reum

9 *Citeriorem Hispaniam.* De qua jam dictum in Suppl. An. xvi, 67.

10 *Cluvii Rufi.* Qui Hispaniæ præerat; ut dictum est Hist. i, 8 et 76.

11 *In hiberna.* In Pannoniam. Hist. ii, 86.

12 *Arrio Varo.* Arrius Varus, duce Corbulone, strenue rem gesserat in Armenia; unde familiaris ei miles tertia legio. Hist. ii, 74. et iii, 6. postea præfectus fuerat prætorio. Hist. iv, 2.

1 *Confusio.* De hac voce dictum sup. Hist. iii, 38. not. sup.

2 *Honoribus.* De reponendis recolendisque Galbæ imaginibus. Hist. iii, 7.

3 *Inritum fuit.* Nec celebrata postea ejus memoria: nulla enim ante fuerat.

4 *Bello rapta.* Ita quoque Suet. Vespas. 10. 'Sorte elegit, per quos rapta bello restituerentur.'

5 *Figerentque.* Mallet Illustr. Huetius, *refigerentque.* Leges, tabulis æriis inscriptæ, in templis locisque publicis figebantur. V. An. iii, 63.

6 *Fœdatos.* Quam fœdati fuerint adulatione temporum Neronianorum diximus in Suppl. An. xvi, 55.

7 *Modumque—impensis.* Prætores ærarii id postulaverant, ut vidimus sup. c. 9. Unde patet hæc omnia jussu Principis facta.

8 *Confugisse.* Sup. Hist. ii, 85.

9 *Gripho.* Plotius Griphus, nuper in senatorium ordinem additus, ac legioni præpositus. Hist. iii, 52.

10 *Cognitionem.* De qua sup. Hist. iv, 10.

11 *Demetrio.* Antea morienti Thraseæ adstiterat An. xvi, 34 et 35. nunc Sorani accusatorem defendit. Adeone parum sibi constans philosophia!

ambitiosius, quam honestius, defendisset. Ipsi Publio neque animus in periculis, neque oratio suppeditavit. Signo ultionis in accusatores dato, petit a Cæsare Junius Mauricus,[12] "ut commentariorum Principalium potestatem senatui faceret, per quos nosceret, quem quisque accusandum poposcisset." "Consulendum tali super re Principem," respondit.

41. Senatus, inchoantibus primoribus, jusjurandum concepit, quo certatim,[1] omnes magistratus, ceteri ut sententiam rogabantur, "Deos testes" advocabant, "nihil ope sua factum, quo cujusquam salus læderetur, neque se præmium, aut honorem, ex calamitate civium cepisse:" trepidis, et verba jurisjurandi per varias artes mutantibus, queis flagitii conscientia inerat. Probabant religionem patres, perjurium arguebant. Eaque velut censura, in Sariolenum Voculam, et Nonium Actianum, et Cestium Severum acerrime incubuit, crebris apud Neronem delationibus famosos. Sariolenum et recens crimen urgebat, quod apud Vitellium molitus eadem foret: nec destitit senatus manus intentare Voculæ, donec curia excederet. Ad Pactium Africanum transgressi, eum quoque proturbant; tamquam Neroni Scribonios fratres,[2] concordia opibusque insignes, ad exitium monstravisset. Africanus neque fateri audebat, neque abnuere poterat: in Vibium Crispum,[3] cujus interrogationibus fatigabatur, ultro conversus, miscendo quæ defendere nequibat, societate culpæ invidiam declinavit.

42. Magnam eo die pietatis eloquentiæque famam Vipstanius Messala adeptus est, nondum senatoria ætate,[1] ausus pro fratre Aquilio Regulo[2] deprecari. Regulum subversa Crassorum et Orphiti[3] domus in summum odium extulerat.

12 *Junius Mauricus.* Cujus brevis, sed magna laus ap. Plin. iv, Ep. 22. Hoc 'viro nihil firmius, nihil verius.' V. inf. Vit. Agr. 45.

1 *Quo certatim.* Certatim juravere omnes magistratus, quod se sceleris puros sentirent ac probare vellent: ceteri vero, quos inter plures rei, cunctantius, et cum sententiam rogabantur. Frustra tentat Lips. *quo seriatim* pro *quo certatim.*

2 *Scribonios fratres.* De eorum exitio v. Suppl. An. xvi, 61.

3 *Vibium Crispum.* Hominem famæ magnæ potius, quam bonæ: de quo sup. Hist. ii, 10.

1 *Nondum senatoria æt.* Nondum natus annos quinque et viginti.

2 *Aquilio Regulo.* 'Regulus omnium bipedum nequissimus, qui ex paupere et tenui ad' maximas 'opes per flagitia processit;' de quo plura v. ap. Plin. Ep. i, 5. et ii, 20.

3 *Crassorum et Orphiti.* Crassum Camerinumque, e Crassorum domo, a Regulo sub Nerone accusatos memorat quoque Plin. Ep. i, 5. De Crasso, Pisonis a Galba adoptati fratre, v. Tac. Hist. i, 48. De Scriboniano Camerino v. eumdem Tac.

Sponte ex S. C.[4] accusationem subiisse juvenis admodum, nec depellendi periculi, sed in spem potentiæ videbatur. Et Sulpicia Prætextata, Crassi uxor, quatuorque liberi, si cognosceret senatus, ultores aderant. Igitur Messala non causam, neque reum tueri,[5] sed periculis fratris semet opponens, flexerat quosdam. Occurrit truci oratione Curtius Montanus,[6] eo usque progressus, ut "post cædem Galbæ, datam interfectori Pisonis pecuniam a Regulo, adpetitumque morsu Pisonis caput" objectaret. "Hoc certe," inquit, "Nero non coegit, nec dignitatem, aut salutem illa sævitia redemisti. Sane toleremus istorum defensiones, qui perdere alios, quam periclitari ipsi maluerunt. Te securum reliquerat exul pater, et divisa inter creditores bona, nondum honorum capax ætas: nihil quod ex te concupisceret Nero, nihil quod timeret: libidine sanguinis, et hiatu præmiorum, ignotum adhuc ingenium, et nullis defensionibus expertum, cæde nobili imbuisti: cum ex funere reipublicæ, raptis consularibus spoliis,[7] septuagies sestertio[8] saginatus, et sacerdotio fulgens, innoxios pueros, inlustres senes, conspicuas fœminas eadem ruina prosterneres: cum segnitiam Neronis incusares, quod per singulas domos, seque et delatores fatigaret: posse universum senatum una voce subverti. Retinete, patres conscripti, et reservate hominem tam expediti consilii, ut omnis ætas instructa sit; et, quomodo senes nostri Marcellum, Crispum,[9] juvenes Regulum imitentur. Invenit etiam æmulos infelix nequitia: quid si floreat vigeatque? Et quem adhuc quæstorium offendere non audemus, prætorium et consularem visuri sumus?[10]

Hist. ii, 72. Cornelium Orphitum, consulem, putidumque adulatorem vidimus An. xii, 41. et xvi, 12.

4 *Sponte ex S. C.* Optime Illustr. Huetius: 'accusationem decrevit senatus. Ad eam se sponte obtulit Vipstanius Messala.' Unde breviter, sed accurate, Tacitus scripsit, *sponte ex senatusconsulto.* Nec redundat, ut quidam voluere, *ex senatusconsulto:* nec emendandum, ut aliis placuit, *sponte ex se.* Exemplum accusationis a senatu decretæ videre est ap. Plin. Ep. ii, 11.

5 *Non—tueri.* Bene, et ad mentem Quintiliani, Declam. 313. 'Majore cum verecundia patronus confitebitur, si quid confitendum est.'

6 *Curtius Montanus.* Jam memoratus sup. An. xvi, 28. Juvenal. autem, iv, 107. 'Montani quoque venter adest abdomine tardus.'

7 *Consularibus spoliis.* Quæstorius tantum erat Regulus, ut mox dicetur; ergo nondum acceperat consulatum, præmium accusationis, ut vult Lipsius. Consularia hæc spolia intellige de raptis Orphiti, consularis viri, spoliis.

8 *Septuagies sestertio.* *Angl.* 58,333*l.* 6*s.* 8*d.*

9 *Marcellum, Crispum.* Et, quomodo Eprium Marcellum, Vibium Crispum senes nostri imitati sunt, sic juvenes Regulum imitentur.

10 *Visuri sumus.* Tentat Lips. *ausuri*

An Neronem, extremum dominorum [11] putatis? Idem crediderant, qui Tiberio, qui Caio superstites fuerunt: cum interim intestabilior,[12] et sævior exortus est. Non timemus Vespasianum; ea Principis ætas, ea moderatio. Sed diutius durant exempla, quam mores.[13] Elanguimus, patres conscripti; nec jam ille senatus sumus, qui, occiso Nerone, delatores et ministros more majorum puniendos flagitabat. Optimus est, post malum Principem, dies primus."

43. Tanto cum assensu senatus auditus est Montanus, ut spem caperet Helvidius,[1] posse etiam Marcellum prosterni. Igitur a laude Cluvii Rufi [2] orsus, qui perinde dives, et eloquentia clarus, nulli umquam sub Nerone periculum facessisset, crimine simul exemploque Eprium urgebat, ardentibus patrum animis. Quod ubi sensit Marcellus, velut excedens curia: "Imus," inquit, "Prisce, et relinquimus tibi senatum tuum: regna, præsente Cæsare."[3] Sequebatur Vibius Crispus, ambo infensi, vultu diverso; Marcellus minacibus oculis, Crispus renidens;[4] donec accursu amicorum retraherentur.[5] Cum glisceret certamen, hinc multi bonique, inde pauci et validi pertinacibus odiis tenderent, consumtus per discordiam dies.

44. Proximo senatu, inchoante Cæsare "de abolendo dolore, iraque, et priorum temporum necessitatibus," censuit Mucianus prolixe pro accusatoribus, simul eos, qui cœptam, dein omissam actionem repeterent, monuit sermone molli, et tamquam rogaret. Patres cœptatam libertatem, postquam obviam itum,[1] omisere. Mucianus, ne sperni senatus judicium, et cunctis sub Nerone admissis data impunitas videretur, Octavium Sabinum Sagittam, et Antistium Sosia-

sumus. At recte eleganterque dictum, *visuri sumus.* Prætoriumne et consularem visuri sumus, quem adhuc tantummodo quæstorium offendere non audemus?

11 *Extremum dominorum.* Nec fuit extremus. Truculentior adhuc Domitianus, 'sub quo non minora flagitia' commisit Regulus, 'quam sub Nerone, sed tectiora.' Plin. Ep. i, 5.

12 *Intestabilior.* Nero. Sic sup. An. vi, 51. 'intestabilis sævitia' dictus est Tiberius.

13 *Quam mores.* Diutius durant pessima dominorum exempla quam optimi Principis mores. V. not. et em. ad Hist. iv, 42.

1 *Helvidius.* De Helvidio Prisco et Eprio Marcello jam dictum sup. c. 6.

2 *Cluvii Rufi.* Jam laudati, Hist. i, 8.

3 *Præsente Cæsare.* Cæsare Domitiano. Antea, c. 8. Marcellus Helvidium monuerat, 'ne supra Principem scanderet.'

4 *Renidens.* Subridens. Sic sup. An. xv, 66. 'renidens Scevinus.'

5 *Retraherentur.* In curiam retraherentur, ne abirent. Sic cum abiret, curiamque relinqueret L. Piso, commotus est Tiberius, et propinquos ejus impulit, 'ut abeuntem auctoritate vel precibus tenerent,' sup. An. ii, 34.

1 *Obviam itum.* Clementiam suadentibus Domitiano et Muciano.

num, senatorii ordinis, egressos exilium, in easdem insulas redegit. Octavius Pontiam Postumiam, stupro cognitam, et nuptias suas abnuentem, impotens amoris interfecerat:[2] Sosianus pravitate morum multis exitiosus. Ambo gravi senatusconsulto damnati pulsique, quamvis concesso aliis reditu, in eadem pœna retenti sunt. Nec ideo lenita erga Mucianum invidia. Quippe Sosianus[3] ac Sagitta viles, etiam si reverterentur: accusatorum ingenia, et opes, et exercita malis artibus potentia, timebantur.

45. Reconciliavit paulisper studia patrum habita in senatu cognitio, secundum veterem morem. Manlius Patruitus, senator, "pulsatum se[1] in colonia Senensi,[2] cœtu multitudinis, et jussu magistratuum" querebatur: "nec finem injuriæ hic stetisse: planctum, et lamenta, et supremorum imaginem[3] præsenti sibi circumdata, cum contumeliis et probris, quæ in senatum universum jacerentur."[4] Vocatì, qui arguebantur. Et cognita causa, in convictos vindicatum. Additumque senatusconsultum, quo Senensium plebes modestiæ admoneretur. Iisdem diebus Antonius Flamma Cyrenensibus[5] damnatur, lege repetundarum,[6] et exilio ob sævitiam.

46. Inter quæ militaris seditio prope exarsit. Prætorianam militiam repetebant a Vitellio dimissi, pro Vespasiano congregati:[1] et lectus in eamdem spem e legionibus miles, promissa stipendia[2] flagitabat. Ne Vitelliani quidem, sine multa cæde,

2 *Interfecerat*. Rem fusius narratam v. An. xiii, 44.

3 *Sosianus*. Antistius Sosianus, factitatis in Neronem carminibus probrosis, olim exilio multatus. Sup. An. xiv, 48. et xvi, 14.

1 *Pulsatum se*. Digest. Libr. xlvii, Tit. 10. Leg. 5. ex Ulpiano, 'Inter pulsationem et verberationem hoc interest, ut Ofilius scribit: Verberare est, cum dolore cædere: pulsare, sine dolore.'

2 *In colonia Senensi*. Nunc *Sienna*, in *Tuscany*.

3 *Supremorum imaginem*. Funerum imaginem præsenti sibi, et tamquam defuncto, fuisse circumdata.

4 *Jacerentur*. Ut intelligas qua arte, qua diligentia, qua brevitate hæc accusatio sit exposita, v. Digest. Libr. xlviii, Tit. 10. 'De injuriis et famosis libellis.' Leg. 1 sq. Agitur de injuria, 'quod jure et justitia caret.' Atrox est injuria, *persona* senatoris: atrocior, quæ *in conspectu* cœtuque multitudinis, et mandatu jussuque magistratuum. Injuria illata *re*, quod pulsatus est Patruitus: et lege Cornelia de injuriis datur actio, 'quod quis pulsatus sit.' Illata quoque *verbis* injuria, quod factum sit *convicium* planctu, lamentis et supremorum imagine. Fuit et *contumelia*, fuere probra. Injuria facta pertinet *ad corpus*, *ad dignitatem*, nec in senatorem unum, sed in senatum universum redundat.

5 *Cyrenensibus*. Accusantibus Cyrenensibus Alios a Cyrenensibus accusatos vidimus sup. An. iii, 73. et xiv, 18.

6 *Lege repetundarum*. Damnatus est Flamma lege Julia repetundarum ob pecunias contra legem acceptas; et multatus est exilio ob sævitiam in ea provincia exercitam.

1 *Congregati*. V. sup. Hist. ii, 67.

2 *Stipendia*. De stipendiis prætorianæ militiæ dictum sup. An. i, 17. not. sup.

pelli poterant. Ingressus castra Mucianus, quo rectius stipendia singulorum spectaret, suis cum insignibus armisque victores constituit, modicis inter se spatiis discretos. Tum Vitelliani, quos apud Bovillas in deditionem acceptos memoravimus,[3] ceterique per Urbem, et Urbi vicina conquisiti, producuntur prope intecto corpore. "Eos" Mucianus "diduci, et Germanicum Britannicumque militem, ac si qui aliorum exercituum, separatim adsistere" jubet. Illos primus statim aspectus obstupefecerat; cum ex diverso, velut aciem telis et armis trucem, semet clausos, nudosque, et inluvie deformes, aspicerent. Ut vero huc illuc distrahi cœpere, metus per omnes, et præcipua Germanici militis[4] formido, tamquam ea separatione ad cædem destinarentur: prensare commanipularium pectora, cervicibus innecti, suprema oscula petere, "ne desererentur soli, neu in pari causa disparem fortunam paterentur:" modo Mucianum, modo absentem Principem, postremum cœlum ac Deos obtestari: donec Mucianus, "cunctos ejusdem sacramenti, ejusdem Imperatoris milites" appellans, falso timori obviam iret. Namque et victor exercitus clamore lacrymas eorum juvabat. Isque finis illa die. Paucis post diebus, adloquentem Domitianum firmati jam excepere. Spernunt oblatos agros: "militiam et stipendia"[5] orant. Preces erant, sed quibus contradici non posset: igitur in prætorium accepti. Dein, quibus ætas et justa stipendia, dimissi cum honore, alii ob culpam; sed carptim, ac singuli: quo tutissimo remedio, consensus multitudinis extenuatur.

47. Ceterum verane pauperie, an uti videretur, actum in senatu, "ut sexcenties sestertium[1] a privatis mutuum acciperetur." Præpositusque ei curæ Pompeius Silvanus:[2] nec multo post necessitas abiit, sive omissa simulatio. Abrogati inde, legem ferente[3] Domitiano, consulatus, quos Vitellius dederat. Funusque censorium[4] Flavio Sabino[5] ductum: magna documenta instabilis fortunæ, summaque et ima miscentis.

48. Sub idem tempus L. Piso, proconsul, interficitur: ea de

3 *Memoravimus.* Sup. c. 2.

4 *Germanici militis.* Ob suam in Vitellium fidem.

5 *Militiam et stipendia.* Militiam prætorianam ejusque stipendia. Inde mox dicuntur 'in prætorium accepti.'

1 *Sexcenties sestertium.* *Angl.* 500,000*l.*

2 *Pompeius Silvanus.* Jam memoratus sup. Hist. ii, 86.

3 *Legem ferente.* Pro suo consulari imperio, de quo sup. c. 3.

4 *Funusque censorium.* De hoc funere jam dictum sup. An. iv, 15.

5 *Flavio Sabino.* Vespasiani fratri.

cæde quam verissime expediam, si pauca supra petiero, ab initio causisque talium facinorum non absurda. Legio in Africa auxiliaque, tutandis imperii finibus, sub divo Augusto Tiberioque Principibus, proconsuli parebant. Mox Caius Cæsar,[1] turbidus animi, ac M. Silanum,[2] obtinentem Africam, metuens, ablatam proconsuli legionem, misso in eam rem legato tradidit: æquatus inter duos beneficiorum numerus,[3] et mixtis utriusque mandatis, discordia quæsita auctaque pravo certamine. Legatorum jus adolevit, diuturnitate officii, vel quia minoribus major æmulandi cura: proconsulum splendidissimus quisque, securitati magis, quam potentiæ consulebant.

49. Sed tum legionem[1] in Africa regebat Valerius Festus,[2] sumtuosæ adolescentiæ, neque modica cupiens, et adfinitate Vitellii anxius. Is crebris sermonibus tentaveritne Pisonem ad res novas, an tentanti restiterit, incertum; quoniam secreto eorum nemo adfuit, et, occiso Pisone, plerique ad gratiam interfectoris inclinavere. Nec ambigitur provinciam, et militem, alienato erga Vespasianum animo fuisse; et quidam e Vitellianis, Urbe profugi, ostentabant Pisoni "nutantes Gallias, paratam Germaniam, pericula ipsius, et in pace suspecta tutius bellum." Inter quæ Claudius Sagitta, præfectus alæ Petrinæ,[3] prospera navigatione prævenit Papirium, centurionem, a Muciano missum: adseveravitque "mandata interficiendi Pisonis, centurioni data. Cecidisse Galerianum,[4] consobrinum ejus generumque. Unam in audacia spem salutis,

1 *Caius Cæsar.* Caligula. V. Suppl. An. viii, 21.

2 *M. Silanum.* Quis sit hic M. Silanus, incertum, ob incuriam Dionis, lix, p. 656. de L. Pisone, quæ ad M. Silanum pertinent, narrantis. Præterea nec is M. Silanus idem esse videtur, qui socer fuit Caii, quemque interemtum a Caio diximus in Suppl. An. vii, 23. Vix enim constant tempora: quod non satis animadvertit eruditus Reimarus in not. ad Dion. p. 656. not. 220. Potius crediderim fuisse M. Silani filium.

3 *Beneficiorum numerus.* Beneficia intellige de militiæ gradibus, ad quos proconsul, legatusve, promovebant. Divisus est et æquatus beneficiorum illorum numerus inter proconsulem et legatum; et mixtis utriusque mandatis, quæsita discordia, auctaque pravo certamine. Jus tamen legatorum adolevit, vel quia minoribus major est æmulandi cura, vel ipsa diuturnitate officii. Legati enim per plures annos dignitatem obtinebant: proconsules vero sæpe annui; et splendidissimus quisque securitati magis, quam potentiæ consulebant. De beneficiis et beneficiariis plura dicentur in not. et em. ad Hist. iv, 48.

1 *Legionem.* Tertiam fuisse legionem diximus in not. et em. ad Hist. ii, 6.

2 *Valerius Festus.* De quo Plin. Ep. iii, 7. 'Nuper Lucius Piso, pater Pisonis illius, qui a Valerio Festo per summum facinus in Africa occisus est, dicere solebat: Neminem se videre in senatu, quem consul ipse sententiam rogavisset.'

3 *Alæ Petrinæ.* De qua dictum sup. in not. et em. ad An. xi, 4.

4 *Galerianum. Calpurnium Galerianum;* cujus cædem vidimus sup. c. 11.

Sed duo itinera audendi; seu mallet statim arma, seu, petita navibus Gallia, ducem se Vitellianis exercitibus ostenderet." Nihil ad ea moto Pisone, centurio a Muciano missus, ut portum Carthaginis attigit, magna voce, læta Pisoni omnia, tamquam Principi, continuare; obvios et subitæ rei miraculo attonitos, ut eadem adstreperent, hortari: vulgus credulum, ruere in forum, "præsentiam Pisonis" exposcere. Gaudio clamoribusque cuncta miscebant, indiligentia veri, et adulandi libidine. Piso, indicio Sagittæ, vel insita modestia, non in publicum egressus est, neque se studiis vulgi permisit. Centurionemque percunctatus, postquam "quæsitum sibi crimen[5] cædemque" comperit: "animadverti in eum" jussit, haud perinde spe vitæ, quam ira in percussorem, quod idem ex interfectoribus Clodii Macri,[6] cruentas legati sanguine manus, ad cædem proconsulis retulisset. Anxio deinde edicto Carthaginiensibus increpitis, ne solita quidem munia usurpabat, clausus intra domum, ne qua motus novi causa vel forte oriretur.

50. Sed ubi Festo consternatio vulgi,[1] centurionis supplicium, veraque et falsa, more famæ, in majus innotuere, equites in necem Pisonis mittit. Illi raptim vecti, obscuro adhuc cœptæ lucis; domum proconsulis inrumpunt, destrictis gladiis, et magna pars Pisonis ignari, quod Pœnos auxiliares, Maurosque in eam cædem delegerat: haud procul cubiculo, obvium forte servum, "quisnam, et ubi esset Piso?" interrogavere. Servus, egregio mendacio, "se Pisonem esse" respondit; ac statim obtruncatur: nec multo post, Piso interficitur. Namque aderat, qui nosceret, Bebius Massa, e procuratoribus Africæ, jam tunc optimo cuique exitiosus, et in causas malorum, quæ mox tulimus, sæpius rediturus.[2] Festus Adrumeto,[3] ubi speculabundus substiterat, ad legionem contendit, præfectumque castrorum, Cetronium Pisanum, vinciri

5 *Quæsitum sibi crimen.* Quæsitum sibi rerum novarum crimen, justamque cædis causam. Existimaverat centurio Pisonem, principatus avidum, læta omina ultro excepturum, mortemque hac rebellione arcessiturum.

6 *Clodii Macri.* De quo sup. Hist. i, 7.

1 *Consternatio vulgi.* Hæc ne accipias de pavore, sed de concursu et acclamationibus vulgi, Pisonem Principem salutantis. Eodem sensu Val. Max. viii, 9. num. 1. dixit: 'Verbis ergo facundis ira, consternatio, et arma cesserunt.'

2 *Sæpius rediturus.* Memoratur inf. Vit. Agr. 45.

3 *Adrumeto.* Urbe Africæ, de qua jam dictum sup. An. xi, 21.

jussit, proprias ob simultates; sed "Pisonis satellitem" vocabat: militesque et centuriones quosdam puniit, alios præmiis adfecit: neutrum ex merito, sed ut oppressisse bellum crederetur. Mox Oëensium Leptitanorumque[4] discordias componit, quæ, raptu frugum et pecorum inter agrestes, modicis principiis, jam per arma atque acies exercebantur. Nam populus Oëensis, multitudine inferior, Garamantas exciverat, gentem indomitam,[5] et inter accolas latrociniis fœcundam. Unde arctæ Leptitanis res, lateque vastatis agris, intra mœnia trepidabant: donec interventu cohortium alarumque fusi Garamantes, et recepta omnis præda, nisi quam vagi per inaccessa mapalium[6] ulterioribus vendiderant.

51. At Vespasiano, post Cremonensem pugnam, et prosperos undique nuntios, "cecidisse Vitellium," multi cujusque ordinis, pari audacia fortunaque hibernum mare adgressi, nuntiavere. Aderant legati regis Vologesi, "quadraginta Parthorum equitum[1] millia" offerentes. Magnificum lætumque tantis sociorum auxiliis ambiri, neque indigere. Gratiæ Vologeso actæ, mandatumque, "ut legatos ad senatum mitteret, et pacem esse sciret." Vespasianus in Italiam, resque Urbis intentus, adversam de Domitiano famam accipit; "tamquam terminos ætatis, et concessa filio[2] egrederetur." Igitur validissimam exercitus partem Tito tradit, ad reliqua Judaici belli[3] perpetranda.

52. Titum, antequam digrederetur, multo apud patrem sermone orasse dicebatur, "ne criminantium nuntiis temere accenderetur; integrumque se ac placabilem filio præstaret. Non legiones, non classes, perinde firma imperii munimenta,

4 *Oëensium Leptitanorumque.* Bellum illud memorat Plin. v, 5. 'Ad Garamantas iter inexplicabile adhuc fuit. Proximo bello, quod cum Oëensibus Romani gessere, initiis Vespasiani Imperatoris, compendium viæ quatridui deprehensum est.' De Leptitanis et Garamantibus jam dictum sup. An. iii, 74. 'Oëensis civitas' inter duas Syrtes memoratur a Plin. v, 4. Ibi fuit Oëa, urbs Episcopalis, nunc *Tripoli.*

5 *Indomitam.* Olim tamen triumphatam a Cornelio Balbo, Plin. v, 5. 'Clarissimum' oppidum 'Garama, [nunc *Gherma,*] caput Garamantum, omnia armis Romanis superata, et a Cornelio Balbo triumphata: uni huic omnium externo curru et Quiritium jure donato: quippe Gadibus genito civitas Romana cum Balbo majore patruo data est.'

6 *Mapalium.* De his mapalibus v. An. iii, 74.

1 *Parthorum equitum.* Ita quoque Suet. Vespas. 6. 'Vologesus Parthus promisit quadraginta millia sagittariorum.'

2 *Concessa filio.* Stupris, adulteriis, libidine, filium Principis, Principemque agebat Domitianus. V. sup. Hist. iv, 2 et 39.

3 *Reliqua J. belli.* Quæ narrabuntur inf. Hist. v.

quam numerum liberorum. Nam amicos tempore, fortuna, cupidinibus aliquando, aut erroribus, imminui, transferri, desinere: suum cuique sanguinem indiscretum,[1] sed maxime Principibus; quorum prosperis et alii fruantur, adversa ad junctissimos pertineant: ne fratribus quidem mansuram concordiam, ni parens exemplum præbuisset." Vespasianus, haud æque Domitiano mitigatus, quam Titi pietate gaudens, "bono esse animo" jubet, "belloque et armis rempublicam attollere: sibi pacem domumque curæ fore." Tum celerrimas navium, frumento onustas, sævo adhuc mari committit. Quippe tanto discrimine Urbs nutabat, ut decem haud amplius dierum frumentum in horreis fuerit, cum a Vespasiano commeatus subvenere.[2]

53. Curam restituendi Capitolii[1] in L. Vestinum[2] confert, equestris ordinis virum, sed auctoritate famaque inter proceres. Ab eo contracti haruspices, monuere, "ut reliquiæ prioris delubri in paludes[3] aveherentur: templum iisdem vestigiis sisteretur: nolle Deos mutari veterem formam." Undecimo[4] Calendas Julias, serena luce, spatium omne quod templo dicabatur, evinctum vittis coronisque. Ingressi milites, queis fausta nomina,[5] felicibus ramis:[6] dein virgines Vestales, cum pueris puellisque patrimis matrimisque,[7] aqua, vivis e fonti-

1 *Indiscretum.* Qui discerni, i. e. alienari non potest; ut recte explicat Illustr. Huetius.

2 *Commeatus subvenere.* Inde in tot nummis Vespasiani, hoc anno cusis, ANNONA AVG. CERES AVG. 'Annona Augusta. Ceres Augusta.'

1 *Restituendi Capitolii.* De hac Capitolii restitutione plura erunt dicenda, ut Tacitus, Suetonius, Plutarchus, ac Dio inter se concilientur. Itaque v. not. et em. ad Hist. iv, 53.

2 *L. Vestinum.* Cujus laudes v. in ærea Claudii tabula, edita in not. et em. ad An. xi, 24.

3 *In paludes.* In paludes Ostienses; ut sup. An. xv, 43.

4 *Undecimo.* Die 21. Junii.

5 *Fausta nomina.* Ut futuræ prosperitatis forent auguria. Inde Cicero de Div. i, 102. 'Cum imperator exercitum, censor populum lustraret, bonis nominibus qui hostias ducerent eligebantur: quod idem in delectu consules observant, ut primus miles fiat bono nomine.' Et Plin. xxviii, 2. §. 5. 'Cur publicis lustris etiam nomina victimas ducentium prospera elegimus?' Eumdem usum testatur et explicat Festus, 'Lacus Lucrinus in vectigalibus publicis primus locatur fruendus, ominis boni gratia: ut in delectu censuve primi nominantur Valerius, Salvius, Statorius.'

6 *Felicibus ramis.* Verbenacæ maxime felicis arboris. Sic quoque in sacris memoratur ab Ammiano Marcell. xxix, 3. 'Verbenas felicis arboris gestans.' Et, teste Plin. xxv, 9. 'Nulla tamen Romanæ nobilitatis plus habet, quam hierabotane—Nostri verbenacam vocant. Hæc est, quam legatos ferre ad hostes indicavimus. Hac Jovis mensa verritur, domus purgantur lustranturque.' Forte quoque virgas laureas tenuere; quarum meminit Ovid. Fast. v. 677. 'Uda fit hinc laurus, lauro sparguntur ab uda Omnia, quæ dominos sunt habitura novos.'

7 *Pueris—matrimisque.* Pueri flaminii, puellæ flaminiæ, quorum patres matresque adhuc vivebant. Festus: 'Flaminia dicebatur sacerdotula, quæ flaminicæ Diali

bus amnibusque hausta, perluere.[8] Tum Helvidius Priscus, prætor, præeunte[9] Plautio Æliano,[10] pontifice, lustrata suovetaurilibus[11] area, et super cespitem redditis extis,[12] "Jovem, Junonem, Minervam,[13] præsidesque imperii Deos" precatus "uti cœpta prosperarent, sedesque suas, pietate hominum inchoatas, divina ope attollerent," vittas, quibus ligatus lapis, innexique funes erant, contigit. Simul ceteri magistratus, et sacerdotes, et senatus, et eques, et magna pars populi, studio lætitiaque connixi, saxum ingens traxere: passimque injectæ fundamentis argenti aurique stipes,[14] et metallorum primitiæ, nullis fornacibus victæ, sed ut gignuntur. Prædixere haruspices, ne temeraretur opus saxo aurove, in aliud destinato. Altitudo ædibus adjecta.[15] Id solum religio adnuere: et prioris templi magnificentiæ[16] defuisse creditum, quo tanta vis hominum retinenda erat.

54. Audita interim per Gallias Germaniasque mors Vitellii duplicaverat bellum. Nam Civilis, omissa dissimulatione, in populum Romanum ruere. Vitellianæ legiones vel externum servitium, quam Imperatorem Vespasianum malle. Galli sustulerant animos, eamdem ubique exercituum nostrorum fortunam rati: vulgato rumore, "a Sarmatis Dacisque Mœsica ac

præministrabat, eaque patrimes et matrimes erat, id est, patrem matremque adhuc vivos habebat—Flaminius Camillus puer dicebatur ingenuus patrimes et matrimes, qui flamini Diali præministrabat.'

8 *Perluere.* Mallet eruditus Antonius Augustinus *perpluere.* Quod longius arcessitum, nec ex usu Taciti opinor. Minime displicet *perluere;* seu roralem aquam miserint; quo de usu Tertull. de Baptismo c. 5. 'Villas, domos, templa, totasque urbes aspergine circumlatæ aquæ expiant passim;' seu vivis fontibus amnibusque largius perfuderint, ut ap. Liv. i, 45. 'quin tu ante vivo perfunderis flumine.'

9 *Præeunte.* Quo de usu Plin. xxviii, 2. 'Vidimus certis precationibus obsecrasse summos magistratus: et ne quid verborum prætereatur, aut præposterum dicatur de scripto præire.' Sic de Claudio, Suet. Claud. 22. 'Observavit sedulo—ut dira avi in Urbe, aut Capitolio, visa, obsecratio haberetur, eamque ipso jure maximi Pontificis, commonito pro rostris populo, præiret, submotaque operariorum servorumque turba.'

10 *Plautio Æliano.* Extat adhuc Plautii Æliani insigne monumentum, quod v. in not. et em. ad Hist. iv, 53.

11 *Suovetaurilibus.* De quibus jam dictum An. vi, 37.

12 *Redditis extis.* 'Reddita exta' dicuntur, quod inspecta probataque ab haruspicibus extispicis, sacrificulis redderentur, aræque superponerentur.

13 *Junonem, Minervam.* Juno ac Minerva cellas habebant in templo Jovis Capitolini.

14 *Stipes.* Sen. Benef. vii, 4. 'Omnia Deorum sunt: tamen et Diis posuimus donum, et stipem jecimus.' Idem Quæst. Nat. iv, 2. 'In hæc [Nili] ora stipem sacerdotes, et aurea dona præfecti, cum solemne venit sacrum, jaciunt.' Alias stipes vidimus sup. An. xiv, 15.

15 *Ædibus adjecta.* Id unum mutatum, ut altiores forent novæ ædes.

16 *Magnificentiæ.* Ut intelligatur quanta fuerit hæc magnificentia, plura de templo Capitolino sunt dicenda. Nec inutile erit illud cum celeberrimis templis conferre. Itaque v. not. et em. ad Hist. iv, 53.

Pannonica hiberna circumsideri:" paria de Britannia fingebantur. Sed nihil æque, quam incendium Capitolii, ut finem imperio adesse crederent, impulerat. "Captam olim a Gallis Urbem; sed integra Jovis sede, mansisse imperium. Fatali nunc igne, signum cœlestis iræ datum, et possessionem rerum humanarum Transalpinis gentibus portendi," superstitione vana Druidæ canebant.[1] Incesseratque fama primores Galliarum, ab Othone adversus Vitellium missos, antequam digrederentur, pepigisse, "ne deessent libertati, si populum Romanum continua bellorum civilium series et interna mala fregissent."

55. Ante Flacci Hordeonii cædem[1] nihil prorupit, quo conjuratio intelligeretur. Interfecto Hordeonio, commeavere nuntii inter Civilem Classicumque, præfectum alæ Treverorum. Classicus nobilitate opibusque ante alios: regium illi genus, et pace belloque clara origo. Ipse, e majoribus suis,[2] hostis populi Romani, quam socius, jactabat.[3] Miscuere sese Julius Tutor, et Julius Sabinus; hic Trevir, hic Lingon.[4] Tutor, ripæ Rheni a Vitellio præfectus: Sabinus, super insitam vanitatem, falsæ stirpis gloria incendebatur, "proaviam suam divo Julio, per Gallias bellanti, corpore atque adulterio placuisse." Hi secretis sermonibus animos ceterorum scrutari; ubi, quos idoneos rebantur, conscientia obstrinxere, in colonia Agrippinensi,[5] in domum privatam conveniunt: nam publice civitas talibus inceptis abhorrebat. Attamen interfuere quidam Ubiorum, Tungrorumque.[6] Sed plurima vis penes Treveros, ac Lingonas. Nec tulere moras consultandi: certatim proclamant, "furere discordiis populum Romanum,

1 *Druidæ canebant.* Tiberius Druidas Gallorum sustulerat, Plin. xxx, 1. num. 4. Eorum religionem diræ immanitatis penitus aboleverat Claudius, Suet. Claud. 25. Videntur ergo in Gallias revertisse, aut cum Nero magicis vanitatibus esset deditus, aut cum sævirent bella civilia. Ex Britannia rediere, ubi quam maxime viguit hæc superstitio, de qua jam dictum est An. xiv, 30. Si plura volueris, adi erudit. Borlase, *Observations on the Antiquities of the County of Cornwall.* Ibi originem, doctrinam, fata, monumentaque Druidarum fuse prosequitur.

1 *Hordeonii cædem.* De qua sup. c. 36.

2 *E majoribus suis.* Mallet Illustr. Huetius, *a majoribus suis.*

3 *Jactabat.* Hostem se populi Romani potius, quam socium, jactabat. Ἑλληνικῶς autem dictum, *hostis, socius:* ut ap. Virg. Æn. ii, 377. 'Sensit medios delapsus in hostes.'

4 *Hic Lingon. Hic* geminatur. Pariter Virg. Ecl. iv, 55. 'Non me carminibus vincet, nec Thracius Orpheus, Non Linus; huic mater quamvis, atque huic pater adsit.' Trevir, *Treves:* Lingon, *Langres.*

5 *Colonia Agrippinensi.* Nunc *Cologne.*

6 *Ubiorum, Tungrorumque.* Ubii, *Cologne.* Tungri, *Tongres.*

cæsas legiones, vastatam Italiam, capi cum maxime Urbem, omnes exercitus suis quemque bellis detineri: si Alpes præsidiis firmentur, coalita libertate, dispecturas Gallias, quem virium suarum terminum velint."

56. Hæc dicta pariter, probataque:[1] de reliquiis Vitelliani exercitus dubitavere. Plerique "interficiendos" censebant, "turbidos, infidos, sanguine ducum pollutos." Vicit ratio parcendi: "ne, sublata spe veniæ, pertinaciam accenderent. Alliciendos potius in societatem: legatis tantum legionum interfectis, ceterum vulgus, conscientia scelerum, et spe impunitatis, facile accessurum." Ea primi consilii forma: missique per Gallias concitores belli. Simulatum ipsis obsequium, quo incautiorem Voculam[2] opprimerent. Nec defuere, qui Voculæ nuntiarent. Sed vires ad coercendum deerant, infrequentibus infidisque legionibus. Inter ambiguos milites, et occultos hostes, optimum e præsentibus ratus, mutua dissimulatione, et iisdem, quibus petebatur, artibus grassari, in coloniam Agrippinensem descendit. Illuc Claudius Labeo, quem captum et extra conventum amandatum in Frisios diximus,[3] corruptis custodibus perfugit: pollicitusque, "si præsidium daretur, iturum in Batavos, et potiorem civitatis partem ad societatem Romanam retracturum:" accepta peditum equitumque modica manu, nihil apud Batavos ausus, quosdam Nerviorum Betasiorumque[4] in arma traxit. Et furtim magis, quam bello, Canninefates Marsacosque[5] incursabat. Vocula, Gallorum fraude inlectus, ad hostem contendit.

57. Nec procul Veteribus[1] aberat, cum Classicus et Tutor, per speciem explorandi prægressi, cum ducibus Germanorum pacta firmavere. Tumque primum discreti a legionibus, proprio vallo castra sua circumdant, obtestante Vocula, "Non adeo turbatam civilibus armis rem Romanam, ut Treveris

1 *Probataque.* Merito dixit Cæs. B. G. iii, 10. 'Omnes fere Gallos novis rebus studere, et ad bellum mobiliter, celeriterque excitari.'

2 *Voculam.* De quo sup. c. 25 sq.

3 *Diximus.* Sup. c. 18.

4 *Nerviorum Betasiorumque.* Nervii, *Hainault.* Betasii, *Brabant;* ubi adhuc vicus *Bets,* teste Bucherio, Belgium Romanum, p. 184. In vet. Inscr. ap. Gruter. p. 520. num. 9. CIVES BETASII.

5 *Marsacosque.* Marsaci Canninefatibus fuere contermini, et Oceano proximi. Eam septentrionalis Hollandiæ partem tenuere, ubi nunc oppida *Harleim, Alkmaer,* &c. Veterisque nominis memoria extat adhuc in *Marsdiep,* teste Cl. Alting, Notit. Germ. Inf. p. 93. Meminit quoque 'Marsaciorum' Plin. iv, 15.

1 *Veteribus. Santen,* ut sæpe dictum est.

etiam Lingonibusque despectui sit. Superesse fidas provincias, victores exercitus, fortunam imperii, et ultores Deos. Sic olim, Sacrovirum[2] et Æduos, nuper, Vindicem Galliasque singulis præliis concidisse. Eadem rursus numina, eadem fata, ruptores fœderum expectarent. Melius divo Julio, divoque Augusto notos eorum animos.[3] Galbam, et infracta tributa, hostiles spiritus induisse. Nunc hostes, quia molle servitium: cum spoliati exutique fuerint, amicos fore." Hæc ferociter locutus, postquam perstare in perfidia Classicum Tutoremque videt, verso itinere, Novesium[4] concedit. Galli, duum millium spatio distantibus campis, consedere. Illuc commeantium centurionum militumque emebantur animi, ut (flagitium incognitum) Romanus exercitus in externa verba jurarent, pignusque tanti sceleris, nece aut vinculis legatorum daretur. Vocula, quamquam plerique fugam suadebant, audendum ratus, vocata concione, in hunc modum disseruit.

58. " Numquam apud vos verba feci, aut pro vobis sollicitior, aut pro me securior. Nam mihi exitium parari, libens audio; mortemque in tot malis hostium[1] ut finem miseriarum[2] expecto. Vestri me pudet miseretque, adversus quos non prælium et acies parantur; id enim fas armorum, et jus hostium: bellum cum populo Romano vestris se manibus gesturum Classicus sperat: imperiumque et sacramentum Galliarum ostentat. Adeo nos,[3] si fortuna in præsens virtusque deseruit, etiam vetera exempla deficiunt, quotiens Romanæ legiones perire præoptaverint, ne loco pellerentur? Socii sæpe nostri, exscindi urbes suas, seque cum conjugibus ac liberis cremari pertulerunt: neque aliud pretium exitus, quam fides famaque. Tolerant cum maxime inopiam obsidiumque apud Vetera legiones, nec terrore aut promissis demoventur. Nobis, super arma, et viros, et egregia castrorum munimenta,

2 *Sacrovirum.* De Sacroviro et Æduis v. An. iii, 46. De Vindice et Galliis v. Suppl. An. xvi, 66 sq.

3 *Notos—animos.* Melius divo Julio divoque Augusto notos eorum animos, qui non nisi severa dominatione flecterentur: Galbæ mansuetudinem, et imminuta ab eo tributa, hostiles spiritus eis addidisse. Tributi levamentum vidimus Hist. i, 8.

4 *Novesium.* Nunc *Nuiss;* ut sup. c. 26.

1 *Malis hostium.* 'Quæ nobis hostes creant;' ut recte explicat Illustr. Huetius.

2 *Finem miseriarum.* Vere quoque Sallust. Ca. 51. 'In luctu atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum esse.'

3 *Nos.* Melius forte, *vos.*

frumentum et commeatus quamvis longo bello pares. Pecunia nuper etiam donativo[4] suffecit; quod sive a Vespasiano, sive a Vitellio datum interpretari mavultis, ab Imperatore certe Romano accepistis. Tot bellorum victores, apud Geldubam,[5] apud Vetera, fuso totiens hoste, si pavetis aciem, indignum id quidem: sed est vallum murique, et trahendi artes, donec e proximis provinciis auxilia exercitusque concurrant. Sane ego displiceam: sunt alii legati, tribuni, centurio denique, aut miles. Ne hoc prodigium toto terrarum orbe vulgetur, vobis satellitibus, Civilem et Classicum Italiam invasuros. An si ad mœnia Urbis Germani Gallique duxerint, arma patriæ inferetis? Horret animus tanti flagitii imagine. Tutori Trevero agentur excubiæ? Signum belli Batavus dabit? Germanorum catervas supplebitis? quis deinde sceleris exitus? cum Romanæ legiones contra direxerint: transfugæ e transfugis, et proditores e proditoribus, inter recens et vetus sacramentum invisi Deis errabitis? Te, Jupiter optime, maxime, quem per octingentos viginti annos tot triumphis coluimus; te, Quirine, Romanæ parens Urbis, precor venerorque, ut si vobis non fuit cordi, me duce hæc castra incorrupta et intemerata servari, at certe pollui fœdarique a Tutore et Classico ne sinatis. Militibus Romanis aut innocentiam detis, aut maturam, et sine noxa pœnitentiam."

59. Varie excepta oratio inter spem, metumque, ac pudorem. Digressum Voculam, et de supremis agitantem, liberti servique prohibuere fœdissimam mortem[1] sponte prævenire. Et Classicus, misso Æmilio Longino, desertore primæ legionis, cædem ejus maturavit. Herennium et Numisium, legatos, vinciri, satis visum. Dein, sumtis Romani imperii insignibus,[2] in castra venit. Nec illi, quamquam ad omne facinus durato, verba ultra suppeditavere, quam ut sacramentum recitaret. Juravere qui aderant, "pro imperio Gallia-

4 *Donativo.* De quo sup. c. 36.

5 *Geldubam.* V. sup. c. xxvi, 26. 32 sq.

1 *Fœdissimam mortem.* Fœdissimam vocat mortem, quæ desertoris proditorisque manu obvenit; ut recte explicat Pichena.

2 *Insignibus.* Hæc de aquilis, vexillis, ceterisque Romani exercitus signis, quæ secum sumsit Classicus, dicta vult Pichena. Contra, et probabiliter, existimat Cl. Ernest. Classicum lictores, fasces, quæ sunt Romani imperii insignia, sumsisse. Ceterum non incessit, tamquam Imperator. Juratum enim pro imperio Galliarum.

rum." Interfectorem Voculæ, altis ordinibus,[3] ceteros, ut quisque flagitium navaverat, præmiis attollit. Divisæ inde inter Tutorem et Classicum curæ. Tutor, valida manu circumdatos Agrippinenses, quantumque militum apud superiorem Rheni ripam, in eadem verba adigit, occisis Mogontiaci tribunis, pulso castrorum præfecto, qui detrectaverant. Classicus corruptissimum quemque e deditis "pergere ad obsessos"[4] jubet, "veniam ostentantes, si præsentia sequerentur; aliter, nihil spei: famem, ferrumque, et extrema passuros." Adjecere qui missi erant, exemplum suum.

60. Obsessos hinc fides, inde egestas, inter decus ac flagitium distrahebant. Cunctantibus solita insolitaque alimenta deerant; absumtis jumentis equisque, et ceteris animalibus, quæ profana fœdaque in usum necessitas vertit. Virgulta postremo, et stirpes, et internatas saxis[1] herbas vellentes, miseriarum patientiæque documentum fuere; donec egregiam laudem fine turpi macularent, missis ad Civilem legatis "vitam" orantes. Neque ante preces admissæ, quam in verba Galliarum jurarent. Tum pactus[2] "prædam castrorum," dat custodes, qui pecuniam, calones, sarcinas retentarent, ac qui ipsos leves[3] abeuntes prosequerentur. Ad quintum fere lapidem coorti Germani, incautum agmen adgrediuntur. Pugnacissimus quisque in vestigio; multi palantes occubuere: ceteri retro in castra profugiunt, querente sane Civile, et increpante Germanos, "tamquam fidem per scelus abrumperent." Simulata ea fuerint, an retinere sævientes nequiverit, parum adfirmatur. Direptis castris, faces injiciunt: cunctosque, qui prælio superfuerant, incendium hausit.

61. Civilis, barbaro voto,[1] post cœpta adversus Romanos arma, propexum rutilatumque crinem, patrata demum cæde

3 *Altis ordinibus.* Ad primos militiæ gradus evexit.

4 *Ad obsessos.* Ad legiones, quæ inopiam obsidiumque in Veteribus castris, *Santen*, tolerabant.

1 *Internatas saxis.* Sic quoque Columel. ii, 12. 'Internatæ herbæ fœno reserventur.'

2 *Tum pactus.* Tum Civilis pactus prædam, &c.

3 *Ipsos leves.* Sine pecunia, sine armis, sine sarcinis.

1 *Barbaro voto.* Talia vota fuere semper, suntque adhuc in usu apud barbaros. Ea quoque usurpavere omnium fere gentium militares viri, quos inter eminet Julius Cæsar, de quo Suet. Jul. 67. Milites 'diligebat usque adeo, ut, audita clade Tituriana, barbam capillumque summiserit; nec ante demserit, quam vindicasset.' De rutilo Germanorum crine dicetur inf. de Mor. Germ. 4.

legionum, deposuit. Et ferebatur parvulo filio quosdam captivorum, sagittis jaculisque puerilibus figendos,[2] obtulisse. Ceterum neque se, neque quemquam Batavum, in verba Galliarum adegit, fisus Germanorum opibus; et, si certandum adversus Gallos de possessione rerum foret, inclytus fama, et potior. Mummius Lupercus, legatus legionis, inter dona missus Veledæ.[3] Ea virgo nationis Bructeræ, late imperitabat, vetere apud Germanos more, quo plerasque fœminarum fatidicas, et augescente superstitione, arbitrantur Deas. Tuncque Veledæ auctoritas adolevit: nam "prosperas Germanis res, et excidium legionum" prædixerat. Sed Lupercus, in itinere interfectus. Pauci centurionum tribunorumque in Gallia geniti reservantur, pignus societatis. Cohortium, alarum, legionum, hiberna subversa cremataque: iis tantum relictis, quæ Mogontiaci, ac Vindonissæ[4] sita sunt.[5]

62. Legio sextadecima,[1] cum auxiliis simul deditis, a Novèsio in coloniam Treverorum[2] transgredi jubetur, præfinita die, intra quam castris excederet. Medium omne tempus, per varias curas egere: ignavissimus quisque, cæsorum apud Vetera exemplo, paventes; melior pars, rubore et infamia, "quale illud iter, quis dux viæ? et omnia in arbitrio eorum, quos vitæ necisque dominos fecissent." Alii, nulla dedecoris cura, pecuniam, aut carissima sibimetipsi circumdare: quidam expedire arma, telisque tamquam in aciem accingi. Hæc meditantibus, advenit proficiscendi hora, expectatione tristior. Quippe intra vallum, deformitas haud perinde notabilis: detexit ignominiam campus, et dies. Revulsæ Imperatorum imagines, inhonora[3] signa, fulgentibus hinc inde Gallorum vexillis: silens agmen, et velut longæ exsequiæ. Dux Claudius Sanctus, effosso oculo, dirus ore, ingenio debilior. Duplicatur flagitium, postquam, desertis Bonnensibus castris,[4] altera se legio miscuerat. Et vulgata captarum legio-

2 *Figendos.* Ad opprobrium simul et tormentum.

3 *Veledæ.* De Veleda aliisque fatidicis fœminis plura dicentur inf. de Mor. Germ. 8.

4 *Ac Vindonissæ.* Mogontiacum, nunc *Mentz;* Vindonissa, nunc *Windisch, in the canton of Berne.*

5 *Sita sunt.* Et a Romanis retinebantur; ut videbimus inf. c. 70.

1 *Legio sextadecima.* De qua sup. c. 26.

2 *Treverorum.* Nunc *Treves.*

3 *Inhonora.* Et incomta signa. V. An. iii, 2.

4 *Bonnensibus castris.* Nunc *Bonn;* ubi castra primæ legionis. V. sup. c. 19.

num fama, cuncti, qui paulo ante Romanorum nomen horrebant, procurrentes ex agris tectisque, et undique effusi, insolito spectaculo nimium fruebantur. Non tulit ala Picentina[5] gaudium insultantis vulgi; spretisque Sancti promissis, aut minis, Mogontiacum abeunt: ac forte obvio interfectore Voculæ Longino, conjectis in eum telis, initium exsolvendæ in posterum culpæ fecere. Legiones, nihil mutato itinere, ante mœnia Treverorum considunt.

63. Civilis et Classicus, rebus secundis sublati, an Coloniam Agrippinensem diripiendam exercitibus suis permitterent, dubitavere. Sævitia ingenii, et cupidine prædæ, ad excidium civitatis trahebantur: obstabat ratio belli, et novum imperium inchoantibus utilis clementiæ fama. Civilem etiam beneficii memoria flexit, quod filium ejus, primo rerum motu, in colonia Agrippinensi deprehensum, honorate custodierant. Sed Transrhenanis gentibus invisa civitas, opulentia auctuque.[1] Neque alium finem belli rebantur, quam si promiscua ea sedes omnibus Germanis foret, aut disjecta, Ubios quoque dispersisset.

64. Igitur Tencteri,[1] Rheno discreta gens, missis legatis, mandata apud concilium Agrippinensium edi jubent: quæ ferocissimus e legatis in hunc modum protulit: "Redisse vos in corpus nomenque[2] Germaniæ, communibus Deis, et præcipuo Deorum[3] Marti, grates agimus: vobisque gratulamur, quod tandem liberi inter liberos eritis. Nam ad hunc diem, flumina ac terras, et cœlum quodammodo ipsum, clauserant Romani: ut colloquia congressusque nostros arcerent: vel, quod contumeliosius est viris ad arma natis, inermes ac prope nudi, sub custode et pretio[4] coiremus. Sed ut amicitia societasque nostra in æternum rata sit, postulamus a vobis, muros coloniæ, munimenta servitii, detrahatis. Etiam fera

5 *Ala Picentina.* A Picentinis, hodie *part of Terra di Lavoro*, ita appellata.

1 *Auctuque.* A condita colonia, de qua dictum satis An. xii, 27. opulentia auctuque, i. e. opum vi hominumque multitudine, insignis erat Ubiorum civitas: inde Transrhenanis gentibus invidia.

1 *Tencteri.* De quibus plura inf. in lib. de Mor. Germ. 32.

2 *Corpus nomenque.* Quæ veluti ejuraverant ob coloniam Romanam nomenque Agrippinæ.

3 *Præcipuo Deorum.* Deorum maxime Mercurium colebant Germani, ut dicetur inf. de Mor. Germ. 9. At nunc, vigentibus bellis, præcipuus erat Mars.

4 *Custode et pretio.* Nempe ita custoditi transitus, ut Transrhenani Germani Cisrhenanos adire non possent, nisi inermes, et soluto pretio, seu vectigali. V. inf. c. seq.

animalia, si clausa teneas, virtutis obliviscuntur. Romanos omnes, in finibus vestris, trucidetis: haud facile libertas, et domini miscentur. Bona interfectorum in medium cedant, ne quis occulere quidquam, aut segregare causam suam possit. Liceat nobis vobisque utramque ripam colere, ut olim majoribus nostris: quomodo lucem diemque omnibus hominibus, ita omnes terras fortibus viris natura aperuit. Instituta cultumque patrium resumite, abruptis voluptatibus,[5] quibus Romani plus adversus subjectos, quam armis valent: sincerus et integer, et servitutis oblitus populus, aut ex æquo agetis, aut aliis imperitabitis."

65. Agrippinenses, sumto consultandi spatio, quando neque subire conditiones metus futuri, neque palam aspernari conditio præsens sinebat, in hunc modum respondent: "Quæ prima libertatis facultas data est,[1] avidius, quam cautius sumsimus, ut vobis ceterisque Germanis, consanguineis nostris, jungeremur. Muros civitatis, congregantibus se cum maxime Romanorum exercitibus, augere nobis, quam diruere, tutius est. Si qui ex Italia, aut provinciis, alienigenæ in finibus nostris fuerant, eos bellum absumsit, vel in suas quisque sedes refugere. Deductis olim,[2] et nobiscum per connubium sociatis, quique mox provenere, hæc patria est. Nec vos adeo iniquos existimamus, ut interfici a nobis parentes, fratres, liberos nostros velitis. Vectigal[3] et onera commerciorum resolvimus. Sint transitus incustoditi, sed diurni, et inermes; donec nova et recentia jura, in vetustatem consuetudine vertantur. Arbitrum habebimus Civilem et Veledam, apud quos pacta sancientur." Sic lenitis Tencteris, legati ad Civilem et Veledam missi cum donis, cuncta ex voluntate Agrippinensium perpetravere. Sed coram adire, adloquique Veledam, negatum. Arcebantur aspectu, quo venerationis plus inesset. Ipsa edita in turre: delectus e propinquis, consulta responsaque, ut internuntius numinis, portabat.

66. Civilis, societate Agrippinensium auctus, proximas ci-

5 *Abruptis voluptatibus.* Quibus inter dominationis instrumenta utebantur Romani; ut videbimus in Vit. Agr. 21.

1 *Data est.* In hoc tumultu.

2 *Deductis olim.* Cum conderetur colonia.

3 *Vectigal.* Omittimus vectigal, seu portoria, quæ onera commerciorum sunt. De vectigalibus portoriisque dictum satis An. xiii, 50.

vitates adfectare, aut adversantibus bellum inferre statuit.[1] Occupatisque Sunicis,[2] et juventute eorum per cohortes composita; quominus ultra pergeret, Claudius Labeo Betasiorum Tungrorumque et Nerviorum[3] tumultuaria manu restitit, fretus loco, quia pontem Mosæ[4] fluminis anteceperat. Pugnabaturque in angustiis ambigue, donec Germani transnatantes, terga Labeonis invasere. Simul Civilis, ausus, an ex composito, intulit se agmini Tungrorum, et clara voce: "Non ideo," inquit, "bellum sumsimus, ut Batavi et Treveri gentibus imperent. Procul hæc a nobis arrogantia: accipite societatem: transgredior ad vos, seu me ducem, seu militem mavultis."[5] Movebatur vulgus, condebantque gladios; cum Campanus, ac Juvenalis, ex primoribus Tungrorum, universam ei gentem dedidere. Labeo, antequam circumveniretur, profugit.[6] Civilis Betasios quoque ac Nervios in fidem acceptos, copiis suis adjunxit: ingens rerum, perculsis civitatum animis, vel sponte inclinantibus.

67. Interea Julius Sabinus,[1] projectis fœderis Romani monumentis,[2] *Cæsarem* se salutari jubet; magnamque et inconditam popularium turbam in Sequanos[3] rapit, conterminam civitatem, et nobis fidam. Nec Sequani detrectavere certamen. Fortuna melioribus adfuit. Fusi Lingones. Sabinus festinatum temere prælium, pari formidine deseruit. Utque famam exitii sui faceret, villam, in quam perfugerat, cremavit; illic voluntaria morte interiisse creditus. Sed quibus artibus latebrisque, vitam per novem mox annos traduxerit, simul amicorum ejus constantiam, et insigne Eponinæ uxoris exemplum, suo loco reddemus.[4] Sequanorum pros-

1 *Bellum inferre statuit.* Et a colonia Agrippinensi, *Cologne*, versus Mosam, *the Meuse*, iter direxit, obviosque Sunicos, *Limburg*, primum occupavit.

2 *Sunicis.* Nunc *Limburg;* ubi adhuc vicus *Sinnich*, veteris nominis memoria, teste Bucherio, Belgium Romanum, p. 178 et 184. Eos 'Sunucos' appellat Plin. iv, 17.

3 *Et Nerviorum.* Tungri, *Tongres;* Betasii, *Brabant;* Nervii, *Hainault*.

4 *Pontem Mosæ.* Nunc *Maestricht*.

5 *Seu militem mavultis.* Sic Cat. ap. Sallust. in Cat. 13. 'Vel imperatore, vel milite me utemini.'

6 *Profugit.* In avia Belgarum, ut dicetur inf. c. 70. Avia illa esse nunc paludes Flandrorum, prope *Bruges*, merito conjicit Bucher. Belgium Romanum, p. 178 et 185.

1 *Julius Sabinus.* Jam memoratus sup. c. 55.

2 *Monumentis.* Tabulis æreis, quibus inscriptum fœdus Romanum civitasque Romana Lingonibus universis data, ut dictum est sup. Hist. i, 78.

3 *In Sequanos.* Nunc *High Alsace, and Franche-Comté*, &c. V. suppl. An. xvi, 78.

4 *Reddemus.* Periit hæc Historiarum pars. De illa v. Append. Chronol. A.U.C. 831.

pera acie, belli impetus stetit. Resipiscere paulatim civitates,[5] fasque et fœdera respicere, principibus Remis,[6] qui per Gallias edixere, "ut missis legatis in commune consultarent, libertas an pax placeret."

68. At Romæ cuncta in deterius audita Mucianum angebant, ne, quamquam egregii duces (jam enim Gallum Annium et Petilium Cerialem delegerat) summam belli parum tolerarent. Nec relinquenda Urbs sine rectore. Et Domitiani indomitæ libidines timebantur; suspectis, uti diximus, Primo Antonio, Varoque Arrio. Varus, prætorianis præpositus, vim atque arma retinebat. Eum Mucianus, pulsum loco, ne sine solatio ageret, annonæ præfecit.[1] Utque Domitiani animum, Varo haud alienum, deliniret, Arretinum Clementem,[2] domui Vespasiani per adfinitatem[3] innexum, et gratissimum Domitiano, prætorianis præposuit, "patrem ejus sub Caio Cæsare[4] egregie functum ea cura" dictitans. "Lætum militibus idem nomen: atque ipsum, quamquam senatorii ordinis,[5] ad utraque munia sufficere." Adsumuntur e civitate clarissimus quisque; et alii per ambitionem. Simul Domitianus Mucianusque accingebantur, dispari animo: ille, spe ac juventa properus; hic, moras nectens, queis flagrantem retineret, ne ferocia ætatis, et pravis impulsoribus, si exercitum invasisset, paci belloque male consuleret. Legiones victrices, sexta et octava,[6] Vitellianarum unaetvicesima, e recens conscriptis secunda, Peninis Cottianisque[7] Alpibus, pars monte Graio,[8] traducuntur. Quartadecima legio e Britannia,

5 *Civitates.* Ac maxime civitas Lingonum, teste Frontino, Strateg. iv, 3. num. 14. 'Auspiciis imperatoriis Cæsaris Domitiani, Germanico bello, quod Julius Civilis in Gallia moverat, Lingonum opulentissima civitas, quæ ad Civilem desciverat, cum advenientem ab exercitu Cæsaris populationem timeret, quod præter spem inviolata nihil ex rebus suis amiserat, ad obsequium redacta, septuaginta millia armatorum ei tradidit.'

6 *Remis.* Remi, nunc *Reims.*

1 *Annonæ præfecit.* De hac præfectura dictum sup. An. i, 7. et xiii, 22.

2 *Arretinum Clementem.* De quo plura in not. et em. ad Hist. iv, 68. Arretinus forte dictus est ab Arretio, nunc *Arezzo.*

3 *Adfinitatem.* Ab ea adfinitate cognomentum accepisse videtur Titus Flavius Clemens. V. Stemma Flaviorum in not. et em. ad Hist. i, 46.

4 *Caio Cæsare.* Caligula.

5 *Senatorii ordinis.* Errat ergo Suet. Tit. 6. 'Præfecturam quoque prætorii suscepit' Titus, 'numquam ad id tempus, nisi ab equite Romano administratam.' Eam jam administraverat Clemens senatorii ordinis.

6 *Sexta et octava.* De his omnibus legionibus v. not. et em. ad Hist. ii, 6. Secunda autem legio est secunda adjutrix.

7 *Peninis Cottianisque.* Peninæ Alpes, nunc *the passage of great St. Bernard:* Cottianæ, nunc *the passage of Briançon at Suza.* De his plura v. sup. Hist. i, 61.

8 *Monte Graio.* Mons Graius, seu Alpes Graiæ, nunc *little St. Bernard.*

sexta ac decima ex Hispania accitæ. Igitur venientis exercitus fama, et suopte ingenio ad mitiora inclinantes Galliarum civitates, in Remos convenere. Treverorum legatio illic opperiebatur, acerrimo instinctore belli Tullio Valentino. Is meditata oratione, cuncta, magnis imperiis objectari solita, contumeliasque et invidiam in populum Romanum effudit; turbidus miscendis seditionibus, et plerisque gratus vecordi facundia.[9]

69. At Julius Auspex, e primoribus Remorum, "vim Romanam, pacisque bona" dissertans, et "sumi bellum etiam ab ignavis,[1] strenuissimi cujusque periculo geri, jamque super caput legiones," sapientissimum quemque reverentia fideque, juniores periculo ac metu continuit. Et Valentini animum laudabant, consilium Auspicis sequebantur. Constat obstitisse Treveris Lingonibusque apud Gallias, quod, Vindicis motu, cum Verginio steterant.[2] Deterruit plerosque provinciarum æmulatio: "quod bello caput? unde jus auspiciumque peteretur? quam, si cuncta provenissent, sedem imperio legerent?" Nondum victoria, jam discordia erat: aliis fœdera, quibusdam opes viresque, aut vetustatem originis, per jurgia jactantibus.[3] Tædio futurorum, præsentia placuere. Scribuntur ad Treveros epistolæ, nomine Galliarum, "ut abstinerent armis, impetrabili venia, et paratis deprecatoribus, si pœniteret." Restitit idem Valentinus obstruxitque civitatis suæ[4] aures, haud perinde instruendo bello intentus, quam frequens concionibus.

70. Igitur non Treveri, neque Lingones, ceteræve rebellium civitates, pro magnitudine suscepti discriminis agere. Ne duces quidem, in unum consulere. Sed Civilis, avia Belgarum[1] circumibat; dum Claudium Labeonem capere, aut exturbare nititur. Classicus, segne plerumque otium trahens,

9 *Vecordi facundia.* I. e. ut explicat Illustr. Huetius, temeraria, stolida, improvida.

1 *Ab ignavis.* Ita ferme Sallust. Jug. 54. 'Omne bellum sumi facile, ceterum ægerrume desinere: non in ejusdem potestate initium ejus et finem esse: incipere cuivis etiam ignavo licere; deponi, cum victores velint.'

2 *Steterant.* Ut dictum est in Suppl. An. xvi, 78.

3 *Jactantibus.* Ut penes se foret jus, auspicium, sedesque Imperii. Sic Liv. xxii, 1. 'Quod enim illi justum imperium, quod auspicium esse?' Idem Liv. xxviii, 27. 'Imperium auspiciumque abnuistis, sacramenti religionem rupistis.'

4 *Civitatis suæ.* Treverorum.

1 *Avia Belgarum.* De quibus dictum sup. c. 66. p. 172. not. sup.

velut parto imperio fruebatur. Ne Tutor quidem maturavit superiorem Germaniæ ripam, et ardua Alpium præsidiis claudere. Atque interim unaetvicesima legio Vindonissa,[2] Sextilius Felix cum auxiliariis cohortibus per Rætiam,[3] inrupere. Accessit ala Singularium,[4] excita olim a Vitellio, deinde in partes Vespasiani transgressa. Præerat Julius Briganticus, sorore Civilis genitus, ut ferme acerrima proximorum odia sunt, invisus avunculo infensusque. Tutor Treverorum copias, recenti Vangionum,[5] Cæracatium, Tribocorum delectu auctas, veterano pedite atque equite firmavit, corruptis spe, aut metu subactis legionariis: qui primo cohortem, præmissam a Sextilio Felice, interficiunt; mox ubi duces exercitusque Romanus propinquabant, honesto transfugio rediere: secutis Tribocis, Vangionibusque et Cæracatibus. Tutor, Treveris comitantibus, vitato Mogontiaco,[6] Bingium[7] concessit, fidens loco, quia pontem Navæ fluminis[8] abruperat: sed incursu cohortium, quas Sextilius ducebat, et reperto vado, proditus fususque. Ea clade perculsi Treveri; et plebes, omissis armis, per agros palatur: quidam principum, ut primi posuisse bellum viderentur, in civitates, quæ societatem Romanam non exuerant, perfugerunt. Legiones a Novesio Bonnaque in Treveros, ut supra memoravimus,[9] traductæ, se ipsas in verba Vespasiani adigunt. Hæc, Valentino absente, gesta: qui, ubi adventabat, furens, cunctaque rursus in turbas et exitium conversurus, legiones in Mediomatricos,[10] sociam civitatem, abscessere. Valentinus ac Tutor in arma Treveros retrahunt:

2 *Vindonissa.* Nunc *Winsdisch,* ut sup. c. 61.

3 *Rætiam.* Nunc *the Grisons,* &c.

4 *Ala Singularium.* Peculiaris militia fuit prætorianæ proxima, 'tum munere custodiæ, tum prætenturæ vicinia,' ut ait eruditus Fabrettus, Inscript. Dom. c. 5. p. 354. ubi de equitibus singularibus cumulate agit. V. quoque Philippum Bonanni, Museum Kircherianum, p. 112. In vet. Inscr. sæpe occurrit EQ. SING. I. e. 'eques singularis;' vel EQ. SING. AVG. i. e. 'eques singularis Augusti;' vel EQ. SING. D. D. N. N. i. e. 'eques singularis dominorum nostrorum,' cum plures essent Imperatores. Ut a dextris prætoriani, sic a sinistris Imperatoris in acie stabant singulares, teste Hygino.

5 *Vangionum.* Vangiones, *the diocese of Worms,* Triboci, *the diocese of Strasburg.* Cæracates, ut videtur, *the diocese of Mentz.* V. not. et em. ad Hist. iv, 70.

6 *Vitato Mogontiaco.* Mogontiacum, *Mentz,* vitavit Tutor, quod Romanæ legiones illud adhuc obtinerent.

7 *Bingium.* Hodieque *Bingen:* at tunc, ut patet et Taciti narratione, Bingium erat in ripa sinistra Navæ fluminis; nunc vero est in dextra. Quod recte animadvertere eruditus Freherus et P. Wastelain, *Description de la Gaule Belgique,* p. 114 sq.

8 *Navæ fluminis.* Nava, hodie *Nahe.* Flumen illud ad oppidum *Bingen* in Rhenum influit.

9 *Memoravimus.* Sup. c. 62.

10 *Mediomatricos.* Nunc *the dioecesa of Metz and Verdun.*

occisis Herennio ac Numisio legatis,[11] quo minore spe veniæ cresceret vinculum sceleris.

71. Hic belli status erat, cum Petilius Cerialis Mogontiacum venit: ejus adventu erectæ spes. Ipse pugnæ avidus, et contemnendis, quam cavendis hostibus melior, ferocia verborum militem incendebat; ubi primum congredi licuisset, nullam prælio moram facturus. Delectus per Galliam habitos, in civitates remittit, ac nuntiare jubet "sufficere imperio legiones: socii ad munia pacis redirent, securi, velut confecto bello, quod Romanæ manus excepissent." Auxit ea res Gallorum obsequium: nam recepta juventute, facilius tributa toleravere,[1] proniores ad officia, quod spernebantur. At Civilis et Classicus, ubi "pulsum Tutorem, cæsos Treveros, cuncta hostibus prospera accepere: trepidi ac properantes, dum dispersas suorum copias conducunt, crebris interim nuntiis Valentinum monuere, ne summæ rei periculum faceret." Eo rapidius Cerialis, missis in Mediomatricos, qui breviore itinere legiones in hostem verterent, contracto quod erat militum Mogontiaci, quantumque secum transvexerat, tertiis castris Rigodulum[2] venit: quem locum magna Treverorum manu, Valentinus insederat, montibus aut Mosella amne septum: et addiderat fossas, obicesque saxorum. Nec deterruere ea munimenta Romanum ducem, quominus peditem perrumpere juberet, equitum aciem in collem erigeret, spreto hoste, quem temere collectum, haud ita loco juvari, ut non plus suis in virtute foret. Paulum moræ in ascensu, dum missilia hostium prævehuntur. Ut ventum in manus, deturbati, ruinæ modo, præcipitantur. Et pars equitum, æquioribus jugis circumvecta, nobilissimos Belgarum, in queis ducem Valentinum, cepit.

72. Cerialis postero die coloniam Treverorum ingressus est, avido milite eruendæ civitatis: "Hanc esse Classici, hanc Tutoris patriam: horum scelere clausas cæsasque legiones. Quid tantum Cremonam meruisse,[1] quam e gremio

11 *Legatis*. De quibus sup. c. 59.

1 *Tributa toleravere*. De his sup. c. 26.

2 *Rigodulum*. Hodieque *Rigol*, duabus leucis infra Treveros ad Mosellam situm, e regione oppidi *Psaltz*. De Rigodulo hocque Taciti loco accurate disserit P. Wastelain, *Description de la Gaule Belgique*, p. 245.

1 *Cremonam meruisse*. V. sup. Hist. iii, 33.

Italiæ raptam, quia unius noctis moram victoribus adtulerit? Stare in confinio Germaniæ integram sedem, spoliis exercituum et ducum cædibus ovantem. Redigeretur præda in fiscum:[2] ipsis sufficere ignes, et rebellis coloniæ ruinas, quibus tot castrorum excidia pensarentur." Cerialis, a metu infamiæ,[3] si licentia sævitiaque imbuere militem crederetur, pressit iras: et paruere, posito civium bello,[4] ad externa modestiores. Convertit inde animos, accitarum e Mediomatricis legionum miserabilis aspectus. Stabant conscientia flagitii mœstæ, fixis in terram oculis. Nulla inter coeuntes exercitus consalutatio: neque solantibus hortantibusve responsa dabant, abditi per tentoria, et lucem ipsam vitantes: nec perinde periculum aut metus, quam pudor ac dedecus obstupefecerat; attonitis etiam victoribus, qui vocem precesque adhibere non ausi, lacrymis ac silentio veniam poscebant: donec Cerialis mulceret animos, "fato acta" dictitans, "quæ militum ducumque discordia, vel fraude hostium evenissent. Primum illum stipendiorum et sacramenti diem haberent: priorum facinorum neque Imperatorem, neque se meminisse." Tunc recepti in eadem castra; et edictum per manipulos, ne quis in certamine jurgiove seditionem aut cladem commilitoni objectaret.

73. Mox Treveros ac Lingonas, ad concionem vocatos, ita adloquitur: "Neque ego umquam facundiam exercui; et populi Romani virtutem armis adfirmavi.[1] Sed quia apud vos verba plurimum valent, bonaque ac mala non sua natura, sed vocibus seditiosorum æstimantur; statui pauca disserere, quæ, profligato bello, utilius sit vobis audisse, quam nobis dixisse. Terram vestram, ceterorumque Gallorum, ingressi sunt duces imperatoresque Romani, nulla cupidine, sed majoribus vestris invocantibus, quos discordiæ usque ad exitium fatigabant: et acciti auxilio Germani, sociis pariter atque hostibus servitutem imposuerant. Quot præliis adversus Cimbros Teutonosque,[2] quantis exercituum nostrorum laboribus, quove eventu Germanica bella tractaverimus, satis clarum.

2 *In Fiscum.* Fiscus erat Principis; ut jam dictum est sup. An. vi, 2. not. sup.
3 *A metu infamiæ.* Ob infamiæ metum.
4 *Civium bello.* Civili bello.

1 *Armis adfirmavi.* Eodem sensu Liv. xxviii, 27. 'Non quod verba umquam potius, quam res exercuerim.'
2 *Cimbros Teutonosque.* De his bellis

Nec ideo Rhenum insedimus, ut Italiam tueremur: sed ne quis alius Ariovistus,[3] regno Galliarum potiretur. An vos cariores Civili Batavisque et Transrhenanis gentibus creditis, quam majoribus eorum patres avique vestri fuerunt? Eadem semper causa Germanis transcendendi in Gallias, libido atque avaritia, et mutandæ sedis amor: ut relictis paludibus et solitudinibus suis, fœcundissimum hoc solum, vosque ipsos possiderent. Ceterum libertas, et speciosa nomina prætexuntur: nec quisquam alienum servitium, et dominationem sibi concupivit, ut non eadem ista vocabula usurparet.

74. "Regna bellaque per Gallias semper fuere, donec in nostrum jus concederetis. Nos, quamquam totiens lacessiti, jure victoriæ id solum vobis addidimus,[1] quo pacem tueremur. Nam neque quies gentium, sine armis; neque arma, sine stipendiis; neque stipendia, sine tributis haberi queunt.[2] Cetera in communi sita sunt. Ipsi plerumque legionibus nostris præsidetis: ipsi has aliasque provincias regitis. Nihil separatum, clausumve. Et laudatorum Principum usus ex æquo, quamvis procul agentibus: sævi proximis ingruunt.[3] Quomodo sterilitatem, aut nimios imbres, et cetera naturæ mala;[4] ita luxum, vel avaritiam dominantium tolerate. Vitia erunt, donec homines: sed neque hæc continua, et meliorum interventu pensantur: nisi forte Tutore et Classico regnantibus, moderatius imperium speratis; aut minoribus, quam nunc, tributis parabuntur exercitus, quibus Germani Britannique arceantur. Nam pulsis, (quod Dii prohibeant,) Romanis, quid

adversus Cimbros et Teutonos v. Vell. Paterc. ii, 8 et 12. Plut. in Mario, 419 sq. Paucis et ingeniose Cl. Mallet, *Introduction à l'Histoire de Danemarck*, p. 13 sq.

3 *Ariovistus.* Ariovistus, Germanorum rex, Gallias occupavit. V. J. Cæs. B. G. i, 31 sq.

1 *Vobis addidimus.* Ea tantum vobis imposuimus tributa, quæ ad tuendam pacem erant necessaria. De Galliarum tributis dictum est sup. in not. et em. ad An. xiii, 50.

2 *Haberi queunt.* Pariter vectigalium necessitatem, et imminentia omnium inter se gentium bella, pulsis Romanis, memorat Cicero, ad Quinctum Fratrem, i. Ep. unic. 'Simul et illud Asia cogitet, nullam a se neque belli externi, neque discordiarum domesticarum calamitatem abfuturam fuisse, si hoc imperio non teneretur. Id autem imperium cum retineri sine vectigalibus nullo modo possit, æquo animo parte aliqua suorum fructuum pacem sibi sempiternam redimat atque otium.'

3 *Proximis ingruunt.* Sic quoque Sylla Bocchum alloquitur ap. Sallust. Jug. 109. 'Tibi vero nulla opportunior amicitia nostra: primum, quod procul absumus, in quo offensæ minimum, gratia par, ac si prope adessemus.'

4 *Naturæ mala.* Nec aliter Sen. de Const. Sapient. ix, 'Omnia itaque sic patitur [sapiens], ut hiemis rigorem, et intemperantiam cœli, ut fervores morbosque, et cetera forte accidentia.'

aliud, quam bella omnium inter se gentium[5] exsistent? Octingentorum annorum fortuna disciplinaque compages hæc coaluit; quæ convelli, sine exitio convellentium, non potest. Sed vobis maximum discrimen, penes quos aurum et opes, præcipuæ bellorum causæ. Proinde pacem et Urbem, quam victi victoresque eodem jure obtinemus, amate, colite. Moneant vos utriusque fortunæ documenta, ne contumaciam cum pernicie, quam obsequium cum securitate malitis." Tali oratione graviora metuentes composuit, erexitque.

75. Tenebantur victore exercitu Treveri, cum Civilis et Classicus misere epistolas ad Cerialem, quarum hæc sententia fuit. "Vespasianum, quamquam nuntii occultarent, excessisse vita. Urbem atque Italiam, interno bello consumtam. Muciani ac Domitiani vana et sine viribus nomina. Si Cerialis imperium Galliarum velit, ipsos finibus civitatum suarum contentos: si prælium mallet, ne id quidem abnuere." Ad ea Cerialis Civili et Classico nihil: eum, qui adtulerat ipsas epistolas, ad Domitianum misit. Hostes, divisis copiis, advenere undique. Plerique culpabant Cerialem, passum jungi, quos discretos intercipere licuisset. Romanus exercitus castra fossa valloque circumdedit: queis temere antea intutis consederat. Apud Germanos, diversis sententiis certabatur.

76. Civilis "opperiendas Transrhenanorum gentes, quarum terrore fractæ populi Romani vires obtererentur. Gallos quid aliud, quam prædam victoribus?[1] et tamen quod roboris sit, Belgas, secum palam, aut voto stare:" Tutor "cunctatione crescere rem Romanam" adfirmabat, "coeuntibus undique exercitibus. Transvectam e Britannia legionem;[2] accitas ex Hispania;[3] adventare ex Italia: nec subitum militem, sed veterem, expertumque belli. Nam Germanos, qui ab ipsis sperentur, non juberi, non regi, sed cuncta ex libidine agere. Pecuniamque, ac dona, queis solis corrumpan-

5 *Bella—gentium.* Similis omnino sententia ap. Sallust. in Orat. ii, ad C. Cæsarem, de Rep. ordinanda, c. 10. 'Quippe si morbo jam, aut fato huic imperio secus accidat; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes oriantur?' Quæ omnia collegisse juvat, ut prudens lector imitationis exempla habeat, ejusque utilitates sentiat.

1 *Prædam victoribus.* Expectandos Germanos, cum in Gallis non sit satis roboris, etsi Belgæ, omnium fortissimi, a suis partibus palam aut voto stent: ut recte explicat Illustr. Huetius.

2 *Legionem.* XIV. legionem.

3 *Ex Hispania.* V. sup. c. 68.

tur, majora apud Romanos: et neminem adeo in arma pronum, ut non idem pretium quietis, quam periculi, malit: quod si statim congrediantur, nullas esse Ceriali, nisi ex reliquiis Germanici exercitus, legiones, fœderibus Galliarum obstrictas. Idque ipsum, quod inconditam nuper Valentini manum contra spem suam fuderint, alimentum illis ducique temeritatis. Ausuros rursus, venturosque in manus, non imperiti adolescentuli, verba et conciones,[4] quam ferrum et arma meditantis, sed Civilis et Classici: quos ubi aspexerint, redituram in animos formidinem, fugam, famemque, ac totiens captis precariam vitam: neque Treveros, aut Lingonas[5] benevolentia contineri: resumturos arma, ubi metus abscesserit." Diremit consiliorum diversitatem, approbata Tutoris sententia, Classicus, statimque exsequuntur.

77. Media acies Ubiis Lingonibusque[1] data: dextro cornu cohortes Batavorum; sinistro Bructeri Tencterique:[2] pars montibus; alii, viam inter Mosellamque[3] flumen, tam improvisi adsiluere, ut in cubiculo ac lectulo Cerialis (neque enim noctem in castris egerat) pugnari simul, vincique suos audierit, increpans pavorem nuntiantium, donec universa clades in oculis fuit. Perrupta legionum castra, fusi equites: medius Mosellæ pons, qui ulteriora coloniæ adnectit, ab hostibus insessus. Cerialis, turbidis rebus intrepidus, et fugientes manu retrahens, intecto corpore promtus inter tela, felici temeritate, et fortissimi cujusque accursu, reciperatum pontem electa manu firmavit. Mox in castra reversus, palantes captarum apud Novesium Bonnamque legionum manipulos, et rarum apud signa militem, ac prope circumventas aquilas videt. Incensus ira, "non Flaccum,"[4] inquit, "non Voculam dese-

4 *Et conciones.* Et conciones potius, quam ferrum, &c. ut sæpe alias.

5 *Aut Lingonas.* Treveri ac Lingones arma deposuerant, postquam eos adlocutus est Cerialis, ut vidimus c. 73.

1 *Lingonibusque.* Qui in Civilis exercitu militabant, nec ad Romanorum partes redierant.

2 *Bructeri Tencterique.* Ut sup. c. 21.

3 *Viam inter Mosellamque.* Miror ab erudito Savilio accusari Tacitum, quod hic non se exactiorem præstiterit chorographum, nec expresserit quæ esset hæc via, quæ fluvii pars Romanis castris teneretur, quæ ratio situs quoad urbem. At hæc omnia patent ex ipsa Taciti narratione. Via illa unica est, quæ colonia Treverorum, coloniam Agrippinam, *Cologne*, ducebat. Castra Romana evidenter erant in sinistra ripa Mosellæ, prope ulteriorem urbis partem, quæ erat quoque in sinistra Mosellæ ripa. Pars autem illa ulterior medio Mosellæ ponte adnectebatur coloniæ Treverorum, quæ tunc, uti nunc, erat in dextra Mosellæ ripa. Non potuit ergo Tacitus esse accuratior.

4 *Non Flaccum.* Hordeonium Flaccum et Dillium Voculam, de quibus sæpe sup.

ritis. Nulla hic proditio: neque aliud excusandum habeo, quam quod vos Gallici fœderis oblitos prædixerim:[5] memoriam Romani sacramenti temere credidi. Adnumerabor Numisiis et Herenniis, ut omnes legati vestri,[6] aut militum manibus, aut hostium ceciderint. Ite, nuntiate Vespasiano, vel, quod propius est, Civili et Classico, relictum a vobis in acie ducem: venient legiones, quæ neque me inultum, neque vos impunitos patiantur."

78. Vera erant: et a tribunis præfectisque eadem ingerebantur. Consistunt per cohortes, et manipulos: neque enim poterat patescere acies, effuso hoste, et impedientibus tentoriis sarcinisque, cum intra vallum pugnaretur. Tutor, et Classicus, et Civilis, suis quisque locis pugnam ciebant: Gallos "pro libertate," Batavos "pro gloria," Germanos "ad prædam" instigantes. Et cuncta pro hostibus erant: donec legio unaetvicesima, patentiore, quam ceteræ, spatio conglobata, sustinuit ruentes, mox impulit. Nec sine ope divina, mutatis repente animis, terga victores vertere. Ipsi territos se cohortium aspectu ferebant, quæ primo impetu disjectæ, summis rursus jugis congregabantur, ac speciem novi auxilii fecerant. Sed obstitit vincentibus pravum inter ipsos certamen, hoste omisso, spolia consectandi. Cerialis, ut incuria prope rem adflixit, ita constantia restituit: secutusque fortunam, castra hostium eodem die capit exscinditque.[1]

79. Nec in longum quies militi data. Orabant auxilium Agrippinenses; offerebantque uxorem ac sororem Civilis, et filiam Classici, relicta sibi pignora societatis. Atque interim dispersos in domibus Germanos trucidaverant. Unde metus, et justæ preces invocantium, antequam hostes, reparatis viribus, ad spem, vel ad ultionem accingerentur. Namque et Civilis illuc intenderat, non invalidus, flagrantissima cohortium suarum integra, quæ e Chaucis Frisiisque[1] composita,

5 *Prædixerim.* Forte, *quam, quod vos Gallici fœderis oblitos, redisse id memoriam Romani sacramenti temerè credidi.* V. not. et em. ad Hist. iv, 77.

6 *Legati vestri.* Hordeonius Flaccus et Vocula militum manibus, Numisius et Herennius hostium cecidere.

1 *Capit exscinditque.* Cum pons recuperaretur, castra hostium caperentur et exscinderentur, tunc facta videtur cædes, de qua Dio lxvi, p. 745. Rebelliones Germaniæ Cerialis compescuit, multis præliis factis: tantaque in uno ex his præliis multitudo Romanorum barbarorumque cæsa est, ut mortuorum cadavera præterfluentis amnis cursum retinuerint. Ὥστε τὸν παραῤῥέοντα ποταμὸν ὑπὸ τῶν πεπτωκότων ἐπισχεθῆναι.

1 *Chaucis Frisiisque.* De quibus inf. in lib. de Mor. Germ. c. 34 et 35.

Tolbiaci,[2] in finibus Agrippinensium, agebat. Sed tristis nuntius avertit, "deletam cohortem dolo Agrippinensium:" qui largis epulis vinoque sopitos Germanos, clausis foribus, igne injecto, cremavere. Simul Cerialis propero agmine subvenit. Circumsteterat Civilem et alius metus, ne quartadecima legio, adjuncta Britannica classe, adflictaret Batavos, qua Oceano ambiuntur. Sed legionem, terrestri itinere,[3] Fabius Priscus legatus in Nervios Tungrosque duxit. Eæque civitates in deditionem acceptæ: classem ultro Canninefates adgressi sunt; majorque pars navium depressa, aut capta. Et Nerviorum multitudinem, sponte commotam, ut pro Romanis bellum capesseret, iidem Canninefates fudere. Classicus quoque adversus equites, Novesium a Ceriale præmissos, secundum prælium fecit: quæ modica, sed crebra damna, famam victoriæ nuper partæ lacerabant.[4]

80. Iisdem diebus Mucianus, Vitellii filium[1] interfici jubet: mansuram discordiam obtendens, ni semina belli restinxisset. Neque Antonium Primum adsciri inter comites[2] a Domitiano passus est; favore militum anxius, et superbia viri, æqualium quoque, adeo superiorum intolerantis. Profectus ad Vespasianum Antonius, ut non pro spe sua excipitur, ita neque averso Imperatoris animo. Trahebatur in diversa: hinc meritis Antonii, cujus ductu confectum haud dubie bellum erat, inde Muciani epistolis: simul ceteri, ut "infestum tumidumque" insectabantur, adjunctis prioris vitæ criminibus:[3] neque ipse deerat arrogantia vocare offensas, nimius commemorandis, quæ meruisset. "Alios" ut "imbelles," "Cæcinam" ut "captivum ac dediticium"[4] increpat. Unde paulatim levior viliorque haberi, manente tamen in speciem amicitia.

81. Per eos menses, quibus Vespasianus Alexandriæ sta-

2 *Tolbiaci.* Nunc *Zulpik, in the diocese of Cologne.* Quem locum illustrissimum postea fecit parta a Chlodoveo, ope divina, de Alemannis victoria, A. J. C. 496.

3 *Terrestri itinere.* Et, ut videtur, militari via, quæ adhuc satis integra, a Gessoriacensi portu, nunc *Boulogne*, Bagacum Nerviorum, nunc *Bavai*, et Atuatucam Tungrorum ducebat.

4 *Famam—lacerabant.* Ita Liv. xxxviii, 54. 'Populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari, nisi et ipsius fama sepulti laceretur.'

1 *Vitellii filium.* Germanicum; de quo sup. Hist. ii. 59.

2 *Inter comites.* Sic comes fuerat Claudii Cæsaris in Britannia Plautius Ælianus. V. ejus monumentum in not. et em. ad Hist. iv, 53.

3 *Prioris vitæ criminibus.* V. sup. Hist. ii, 86.

4 *Captivum ac dediticium.* Supra Hist. iii, 14 et 31.

tos æstivis flatibus[1] dies, et certa maris, opperiebatur, multa miracula[2] evenere, queis cœli favor, et quædam in Vespasianum inclinatio numinum ostenderetur. Ex plebe Alexandrina quidam, oculorum tabe notus, genua ejus advolvitur, "remedium cæcitatis" exposcens gemitu,[3] monitu Serapidis[4] Dei, quem dedita superstitionibus gens ante alios colit: precabaturque Principem, "ut genas et oculorum orbes dignaretur respergere oris excremento." Alius manum æger,[5] eodem Deo auctore, "ut pede ac vestigio Cæsaris calcaretur," orabat. Vespasianus primo irridere, aspernari, atque illis instantibus, modo famam vanitatis metuere, modo obsecratione ipsorum, et vocibus adulantium in spem induci: postremo existimari a medicis jubet, an talis cæcitas ac debilitas ope humana superabiles forent. Medici varie disserere: "Huic non exesam vim luminis, et redituram, si pellerentur obstantia: illi elapsos in pravum artus, si salubris vis adhibeatur, posse integrari. Id fortasse cordi Deis, et divino ministerio[6] Principem electum: denique patrati remedii gloriam penes Cæsarem; inriti ludibrium penes miseros fore." Igitur Vespasianus, cuncta fortunæ suæ patere ratus, nec quidquam ultra incredibile, læto ipse vultu, erecta quæ adstabat multitudine, jussa exsequitur. Statim conversa ad usum manus, ac cæco reluxit dies. Utrumque, qui interfuere nunc quoque memorant, postquam nullum mendacio pretium.[7]

82. Altior inde Vespasiano cupido adeundi sacram ædem, ut super rebus imperii consuleret. "Arceri templo cunctos" jubet: atque ingressus, intentusque numini, respexit pone ter-

1 *Æstivis flatibus.* Quibus certa maris incipiunt die sexto Kalendarum Juniarum, i. e. die 27. Maii; desinunt autem die octavodecimo Kalendarum Octobrium, seu die 14. Septembris. V. not. et em. ad Hist. iv, 81.

2 *Multa miracula.* Cum de his Vespasiani miraculis paulo longius sit disserendum, v. not. et em. ad Hist. iv, 81.

3 *Gemitu.* Aut redundat, *gemitu*; aut legendum *gemitu remedium cæcitatis exposcens.* Durum nimis, *gemitu*, *monitu.*

4 *Monitu Serapidis.* Mos fuit ægrotis, maxime e plebe, sacerdotum instinctu, cibo potuque abstinere, et super cæsarum victimarum pelles in templis Æsculapii, Serapidis, cubare. Hinc jejunorum cerebrosorumque hominum visus, somnia, quæ tamquam Dei monita habebantur.

5 *Manum æger.* Aliter Suet. Vespas. 7. 'E plebe quidam luminibus orbatus, item alius debili crure, sedentem pro tribunali pariter adierunt, orantes opem valetudinis demonstratam a Serapide per quietem.'

6 *Divino ministerio.* Et huic divino ministerio Principem a Deis destinatum.

7 *Nullum mendacio pretium.* Quod cum hæc scriberet Tacitus, Trajano Principe, excisa erat Flaviorum domus.

gum[1] e primoribus Ægyptiorum,[2] nomine Basiliden; quem procul Alexandria plurium dierum itinere, et ægro corpore detineri haud ignorabat. Percunctatur sacerdotes, "num illo die Basilides templum inisset?" percunctatur obvios, "num in urbe visus sit?" denique, missis equitibus, explorat, illo temporis momento, octoginta millibus passuum abfuisse. Tunc divinam speciem, et vim responsi ex nomine Basilidis,[3] interpretatus est.

83. Origo Dei nondum nostris auctoribus celebrata: Ægyptiorum antistites sic memorant. "Ptolemæo regi, qui Macedonum primus[1] Ægypti opes firmavit, cum Alexandriæ recens conditæ[2] mœnia, templaque, et religiones adderet, oblatum per quietem decore eximio, et majore quam humana specie juvenem, qui moneret," ut, fidissimis amicorum in Pontum[3] missis, effigiem suam acciret: lætum id regno, magnamque et inclytam sedem fore, quæ excepisset: "simul visum eumdem juvenem in cœlum igne plurimo attolli." Ptolemæus, omine et miraculo excitus, sacerdotibus Ægyptiorum, quibus mos[4] talia intelligere, nocturnos visus aperit. Atque illis Ponti et externorum parum gnaris, Timotheum, Atheniensem, e gente Eumolpidarum, quem, ut antistitem cærimoniarum,[5] Eleusine exciverat, "quænam illa superstitio, quod numen?" interrogat. Timotheus, quæsitis qui in Pontum meassent, cognoscit urbem illic Sinopen,[6] nec procul templum, vetere inter accolas fama, Jovis Ditis.[7] Namque et muliebrem effi-

1 *Pone tergum.* Intentus quidem numini; sed aliquo motu excitatus, respexit pone tergum.

2 *E primoribus Ægyptiorum.* Aliter adhuc Suet. Vespas. 7. 'Cum de firmitate imperii capturus auspicium, ædem Serapidis, submotis omnibus, solus intrasset: ac propitiato multum Deo, tandem se convertisset, verbenas, coronasque, et panificia, ut illic assolet, Basilides libertus obtulisse ei visus est: quem neque admissum a quoquam, et jam pridem propter nervorum valetudinem vix ingredi, longeque abesse constabat.'

3 *Basilidis.* A voce Græca *βασιλέως*, *regis.*

1 *Macedonum primus.* Hic est Ptolemæus I. dictus Soter. Clemens autem Alexandrinus, in Protrept. id tribuit Ptolemæo Philadelpho.

2 *Recens conditæ.* Ab Alexandro Magno. Unde Macrob. Saturn. i, 20. Alexandria 'civitas, quæ conditorem Alexandrum Macedonem gloriatur, Serapin atque Isin cultu pœne attonitæ venerationis observat.'

3 *In Pontum.* In Pontum Asiaticum et Paphlagoniam ubi urbs Sinope, de qua mox dicetur.

4 *Quibus mos.* Vetus fama, sed nomen inane, ut constat ex Genesi xli, 8. et aliis multis Sacræ Scripturæ locis.

5 *Antistitem cærimoniarum.* Eumolpidæ, ab Eumolpo oriundi, antistites erant Cereris, et cærimoniis, quæ Eleusine, in Attica, secretissime agebantur, præerant. Periit Eleusin: manent tantum rudera, quibus nomen *Lessina, near Athens.* Templi reliquias exhibet Cl. Spon, *Voyage,* part ii, p. 279.

6 *Sinopen.* Turcis *Sinoub;* nobis vulgo *Sinope, to the South of the Black Sea.*

7 *Jovis Ditis.* Jovis Plutonis. Cur autem Serapis diceretur Jupiter Pluto explicabitur in not. et em. ad Hist. iv, 84.

giem adsistere, quam plerique Proserpinam vocent. Sed Ptolemæus, ut sunt ingenia regum, pronus ad formidinem, ubi securitas rediit, voluptatum quam religionum appetens, negligere paulatim, aliasque ad curas animum vertere: donec eadem species terribilior jam, et instantior, "exitium ipsi regnoque" denuntiaret, "ni jussa patrarentur." Tum legatos et dona Scydrothemidi regi (is tunc Sinopensibus imperitabat) expediri jubet; præcipitque navigaturis, "ut Pythium Apollinem[8] adeant." Illis mare secundum: sors oraculi haud ambigua. "Irent, simulacrumque patris sui[9] revehe-rent, sororis relinquerent."

84. Ut Sinopen venere, munera, preces, mandata regis sui Scydrothemidi allegant. Qui diversus animi, modo numen pavescere, modo minis adversantis populi terreri; sæpe donis promissisque legatorum flectebatur. Atque interim triennio exacto, Ptolemæus non studium, non preces omittere. Dignitatem legatorum, numerum navium, auri pondus augebat. Tum minax facies Scydrothemidi offertur, "ne destinata Deo ultra moraretur." Cunctantem varia pernicies, morbique et manifesta cœlestium ira, graviorque in dies fatigabat. Advocata concione, "jussa numinis, suos Ptolemæique visus, ingruentia mala" exponit. Vulgus adversari regem,[1] invidere Ægypto, sibi metuere, templumque circumsidere. Major hinc fama tradidit, "Deum ipsum appulsas litori naves sponte conscendisse." Mirum inde dictu,[2] tertio die tantum maris emensi, Alexandriam appelluntur. Templum pro magnitudine urbis[3] exstructum, loco cui nomen Rhacotis:[4] fuerat

8 *Pythium Apollinem.* Pythium Apollinem Delphos adeant. Delphi, olim percelebres, nunc vicus, dictus *Castri, at the foot of mount Parnassus.*

9 *Patris sui.* Jupiter Apollinis pater habebatur, soror Proserpina. Bene *reveherent;* cum sacra illa antiquitus ex Ægypto avecta.

1 *Adversari regem.* Vulgus cœpit reniti, regi obsistere, invidere Ægypto, quæ Jove Sinopensi potiretur; sibi metuere, si numen, suum præsidium, amitteret.

2 *Mirum inde dictu.* In hac narratione nobile exemplum, quomodo olim adornatæ fabulæ. Aliter, nec tam fabulose, rem narrat Plutarchus. Quod v. in not. et em. ad Hist. iv, 84.

3 *Pro magnitudine urbis.* Templi magnificentiam testatur Ammian. Marcellin. xxii, 16. 'His [Alexandriæ miraculis] accedunt altis sublata fastigiis templa, inter quæ eminet Serapeum, quod licet minuatur exilitate verborum, atriis tamen columnariis amplissimis, et spirantibus signorum figmentis, et reliqua operum multitudine ita est exornatum, ut post Capitolium, quo se venerabilis Roma in æternum attollit, nihil orbis terrarum ambitiosius cernat.' Immensas auri opes, templumque, quo nullum splendidius, ibique cultum magni Jovis Sinopensis simulacrum celebrat Dionysius Perieget. v. 255. Χρυσῷ τιμήεντι κεκοσμένον οὐκ ἂν ἐκείνου Νηὸν ἐν ἀνθρώποισι θειότερον ἄλλον ἴδοιο. Ἔνθα Σινωπίταο Διὸς μεγάλοιο μέλαθρον.

4 *Rhacotis.* Coptis hodieque dicitur

illic sacellum, Serapidi atque Isidi antiquitus sacratum. Hæc de origine et adventu Dei celeberrima. Nec sum ignarus, esse quosdam, qui "Seleucia,[5] urbe Syriæ, accitum, regnante Ptolemæo, quem tertia ætas[6] tulit:" alii "auctorem eumdem Ptolemæum, sedem, ex qua transierit, Memphim"[7] perhibent, inclytam olim, et veteris Ægypti columen. Deum ipsum[8] multi "Æsculapium, quod medeatur ægris corporibus;" quidam "Osirin, antiquissimum illis gentibus numen;" plerique "Jovem, ut rerum omnium potentem;" plurimi "Ditem patrem, insignibus, quæ in ipso manifesta," aut per ambages conjectant.

85. At Domitianus Mucianusque, antequam Alpibus propinquarent, prosperos rerum in Treveris gestarum nuntios accepere. Præcipua victoriæ fides, dux hostium Valentinus,[1] nequaquam abjecto animo, quos spiritus gessisset, vultu ferebat. Auditus ideo tantum, ut nosceretur ingenium ejus, damnatusque, inter ipsum supplicium, exprobranti cuidam "patriam ejus captam," "accipere se solatium mortis" respondit. Sed Mucianus, quod diu occultaverat, ut recens exprompsit: "Quoniam, benignitate Deum, fractæ hostium vires forent, parum decore Domitianum, confecto prope bello, alienæ gloriæ interventurum. Si status imperii, aut salus Galliarum in discrimine verteretur, debuisse Cæsarem in acie stare: Canninefates Batavosque minoribus ducibus delegandos. Ipse Lugduni vim fortunamque principatus e proximo ostentaret, nec parvis periculis immixtus, et majoribus non defuturus."

86. Intelligebantur artes: sed pars obsequii in eo, ne de-

Rachot. Olim pagus erat: postea ibi urbs celeberrima ab Alexandro condita, et appellata Alexandria. Serapeum fuit in vico, cui nomen *Necropolis*, prope columnam Pompeii, ut vulgo loquuntur; quam verius columnam Dionysii Ptolemæi dicerent, ut ex semesis Inscriptionis literis observavit P. Sicard, egregius Ægyptiacarum antiquitatum indagator. De hac re nuper fuse et enucleate disseruit Cl. White Oxoniensis, in 'Ægyptiacis.'

5 *Seleucia.* Quæ Plinio v, 21. et vi, 33. dicitur 'Seleucia Pieria Syriæ,' nunc *Suveidia.*

6 *Quem tertia ætas.* Hic est Ptolemæus III. dictus Evergetes.

7 *Memphim.* Memphis, olim *arx Ægypti regum*, ut ait Plin. v, 9. nunc periit. Ex ejus ruderibus excitata est in dextra Nili ripa urbs altera et maxima, *Cairo.* Manent tamen amplissimæ urbis vestigia in loco, cui hodie nomen *Geeza.* Memphim autem sedem esse, ex qua Serapis transierit, perhibebant, quod Memphi mons esset Sinopius. Sic enim Eustathius in v. 251. Dionysii Perieget. Σινωπίτης δὲ Ζεὺς, ἢ ὁ Μεμφίτης, Σινώπιον γὰρ ὄρος Μέμφιδος· ἢ ἀπὸ Σινώπης τῆς Ποντικῆς.

8 *Deum ipsum.* Serapidem fuisse Deum Pantheon patet ex diversis ejus insignibus, quæ v. in not. et em. ad Hist. iv, 84.

1 *Valentinus.* De quo sup. c. 71.

prehenderentur: ita Lugdunum[1] ventum. Unde creditur Domitianus, occultis ad Cerialem nuntiis, fidem ejus tentavisse, "an præsenti sibi exercitum imperiumque traditurus foret:" qua cogitatione bellum adversus patrem agitaverit, an opes viresque adversus fratrem, in incerto fuit: nam Cerialis, salubri temperamento elusit, ut vana pueriliter cupientem. Domitianus sperni a senioribus juventam suam cernens, modica quoque et usurpata antea munia imperii omittebat; simplicitatis ac modestiæ imagine, in altitudinem conditus, studiumque literarum, et amorem carminum simulans,[2] quo velaret animum, et fratris æmulationi subduceretur, cujus disparem mitioremque naturam contra interpretabatur.

1 *Lugdunum.* Nunc *Lyons.* Domitianus, quasi ejus auspiciis et virtute confectum fuisset hoc bellum, laudatur a Sil. Ital. iii, 607. 'At tu transcendens, Germanice, facta tuorum, Jam puer auricomo performidate Batavo.' In his quoque Domitiani laudibus nimius est Joseph. Bell. Jud. vii, 4. n. 2.

2 *Simulans.* Sic quoque Suet. Domit. 2. 'Simulavit et ipse mire modestiam: imprimisque poeticæ studium, tam insuetum antea sibi, quam postea spretum et abjectum.' Bene ac vere. Adulatorie vero Quintil. Inst. Orat. x, 1. cum Virgilium, Ovidium, Lucanum, &c. laudasset, 'Hos,' inquit, 'nominavimus, quia Germanicum Augustum [Domitianum] ab institutis studiis deflexit cura terrarum, parumque Diis visum est, esse eum maximum poetarum. Quid tamen iis ipsis ejus operibus, in quæ donatus imperio juvenis successerat, (recte emendat Lip. *secesserat,*) sublimius, doctius, omnibus denique numeris præstantius? Quis enim caneret bella melius, quam qui sic egerit? Quem præsidentes studiis Deæ propius audirent? Cui magis suas artes aperiret familiare numen Minervæ? Dicent hæc plenius futura secula. Nunc enim ceterarum fulgore virtutum laus ista præstringitur.' Hæc scripserit senex Quintilianus! At cum scriberentur, Princeps erat Domitianus, et ex sorore nepotum præceptor Quintilianus. In eamdem adulationem præceps Sil. Ital. iii, 618. 'Quin et Romuleos superabit voce nepotes, Queis erit eloquio partum decus: huic sua Musæ Sacra ferent, meliorque lyra cui substitit Ebrus, Et venit Rhodope, Phœbo miranda loquetur.'

C. CORNELII TACITI

HISTORIÆ.

LIBER QUINTUS.

BREVIARIUM LIBRI QUINTI.

1. TITUS, perdomandæ Judææ a patre delectus. Ejus copiæ. Haud procul Hierosolymis castra facit. 2. Judaicæ gentis primordia. 3. Ejus sacra et instituta. 6. Descriptio terræ finiumque, balsami, Libani, Jordanis, lacus bitumen egerentis, camporum torridorum, fructuum in cinerem vanescentium, Beli amnis. 8. Hierosolyma, genti caput. Immensæ opulentiæ templum. Judæorum fortuna sub Assyriis, Medis, Persis, Macedonibus, ipsisque Judæis imperitantibus. 9. Eorum quoque varia sors sub Romanis. 10. Judaicum bellum sub Gessio Floro, procuratore, ortum. Cestius Gallus, Syriæ legatus, sæpe victus. Mox victor Vespasianus cuncta, præter Hierosolyma, tenet. 11. Titus Judæos, sub urbis muros tendentes, intra mœnia pellit; urbemque oppugnat. Hierosolymorum munitiones. 12. Judæorum duces. 13. Prodigia quæ ante obsidium evenere. 14. Interim Civilis, reparato per Germaniam exercitu, bellum renovat. 15. Varia prælia, primum Civili, deinde Ceriali prospera. 19. Civilis in Batavorum insulam concedit. 20. Invadit Romanorum præsidia. 21. Cerialis subvenit, fortunamque vertit. 22. At parum providus, ferme opprimitur. 23. Civilis navalem aciem ostentat. Occurrit Cerialis; novumque discrimen adit, ob superfusum Rhenum. 34. Periclitantur legiones, sed Cerialis et Civilis in pacem ultro conspirant. *Cetera periere.*

Hæc autem gesta,

A. U. C.	J. C.		
DCCCXXIII.	70.	Coss.	Flavio Vespasiano Aug. II. Tito Vespasiano Cæsare.

A.U.C. 823. J.C. 70.

1. EJUSDEM anni principio, Cæsar Titus perdomandæ Judææ delectus a patre, et, privatis utriusque[1] rebus, militia clarus, majore tum vi famaque agebat, certantibus provinciarum et exercituum studiis: atque ipse, ut super fortunam crederetur, decorum se, promtumque in armis ostendebat, comitate et adloquiis officia provocans; ac plerumque in opere, in agmine, gregario militi mixtus, incorrupto ducis honore. Tres eum in Judæa legiones, quinta, et decima, et quintadecima, vetus Vespasiani miles, excepere. Addidit e Syria duodecimam, et adductos Alexandria duoetvicesimanos tertianosque.[2] Comitabantur viginti sociæ cohortes, octo equitum alæ: simul Agrippa Sohemusque[3] reges, et auxilia regis Antiochi, validaque, et, solito inter accolas odio, infensa Judæis Arabum manus: multi, quos Urbe atque Italia sua quemque spes acciverat, occupandi Principem adhuc vacuum. His cum copiis fines hostium ingressus, composito agmine, cuncta explorans, paratusque decernere, haud procul Hierosolymis castra facit.[4]

2. Sed quia famosæ urbis supremum diem tradituri sumus, congruens videtur primordia ejus aperire. "Judæos, Creta insula profugos, novissima Libyæ insedisse" memorant, "qua tempestate Saturnus,[1] vi Jovis pulsus, cesserit regnis." Argumentum e nomine petitur, "inclytum in Creta Idam montem, accolas Idæos, aucto in barbarum cognomento, Judæos vocitari." Quidam, "regnante Iside, exundantem per Ægyptum multitudinem, ducibus Hierosolymo ac Juda, proximas[2] in terras exoneratam." Plerique "Æthiopum prolem,[3] quos,

1 *Privatis utriusque.* Vespasianus ac Titus, privatis adhuc rebus, i. e. nondum ad Principatum evecti, in Germania, in Britannia, in Judæa militari laude inclaruerant. V. Suet. Vesp. 4. et Tit. 4.

2 *Tertianosque.* Legiones III et XXII. De Titi exercitu v. et Joseph. Bell. Jud. v, 1. n. 6.

3 *Agrippa Sohemusque.* De Agrippa II. Galilææ; Sohemo, Sophenes; Antiocho, Commagenæ regibus, jam dictum sup. Hist ii, 81.

4 *Castra facit.* Primum castra fecit in Spinarum valle, prope vicum Gabath-Saul, distantem ab Hierosolymis circiter stadia triginta. Joseph. Bell. Jud. v, 2. n. 1. Ea propius deinde admovit.

1 *Saturnus.* Græci a Saturno et Jove, ut postea Romani a Troja et Trojanis, omnia repetebant. Inde apud Græcos invaluit Cretensis hæc Judæorum origo, de qua dicentur plura in not. et em. ad Hist. v, 2.

2 *Proximas.* In Judæam, Ægypto proximam. De Ægyptiaca Judæorum origine v. not. et em. ad Hist. v, 2.

3 *Æthiopum prolem.* Æthiopicæ Judæorum originis causas explanabimus in not. et em. ad Hist. v, 2.

rege Cepheo, metus atque odium mutare sedes perpulerit." Sunt qui tradant, "Assyrios convenas,[4] indigum agrorum "populum, parte Ægypti potitos, mox proprias urbes Hebræasque terras, et propiora Syriæ coluisse." "Clara" alii "Judæorum initia: Solymos,[5] carminibus Homeri celebratam gentem, conditæ urbi Hierosolymam nomen e suo fecisse."

3. Plurimi auctores[1] consentiunt, "orta per Ægyptum tabe, quæ corpora fœdaret, regem Bocchorim, adito Hammonis oraculo,[2] remedium petentem, purgare regnum, et id genus hominum, ut invisum Deis, alias in terras avehere jussum. Sic conquisitum collectumque vulgus, postquam vastis locis[3] relictum sit; ceteris per lacrymas torpentibus, Mosen, unum exulum, monuisse, ne quam Deorum hominumve opem expectarent, utrimque deserti; sed sibimet, ut duci cœlesti, crederent, primo cujus auxilio[4] præsentes miserias pepulissent." Adsensere, atque omnium ignari fortuitum iter incipiunt. Sed nihil æque, quam inopia aquæ,[5] fatigabat. Jamque haud procul exitio, totis campis procubuerant, cum grex asinorum agrestium,[6] e pastu in rupem, nemore opacam,[7] concessit. Se-

4 *Assyrios convenas.* In Assyria Judæorum origine multum veritatis: sed obscura Taciti brevitas. V. not. et em. ad Hist. v, 2.

5 *Solymos.* Solymos quidem celebravit Homerus, sed Pisidiæ, aut potius Æthiopiæ, non Judææ. Vana ergo Solymæa Judæorum origo, ut dicetur fusius in not. et em. ad Hist. v, 2.

1 *Plurimi auctores.* Ex iis auctoribus, multi sane periere: nonnulli tamen adhuc manent, quales Chæremon et Lysimachus apud Josephum, Justinus ex Trogo Pompeio, Diodorus Siculus in Eclogis, qui similia absurdiorave prodiderunt. Qua de re v. not. et em. ad Hist. v, 3.

2 *Hammonis oraculo.* De quo Pomponius Mela i, 8. 'In Cyrenaica Hammonis oraculum, fidei inclytæ;' et Plin. v, 9. 'Memphis quondam arx Ægypti regum: unde ad Hammonis oraculum XII. dierum iter est.' Loco, ubi olim fuit oraculum, nunc nomen esse creditur, *Sant-rieh.*

3 *Vastis locis.* Vastis Arabiæ locis; ut recte explicat Tertullianus: quem v. inter Testimonia Veterum.

4 *Primo cujus auxilio.* Inde recte arguit Orosius quædam, quæ Moses strenue egisset, a Tacito fuisse celata. V. Orosium inter Testimonia Veterum.

5 *Inopia aquæ.* Hæc est aquæ inopia, quam memorat Moses, Exod. xv, 23.

6 *Asinorum agrestium.* Id repertum videtur, ut laus Mosis detereretur, et fabula Dei Asinini, de qua mox dicetur, posset adornari. In hoc mendacium traxere, quod alibi et multo ante contigisse narraverat ipse Moses, Genes. xxxvi, 24. 'Iste est Ana, qui invenit aquas calidas in solitudine, cum pasceret asinos Sebeon patris sui.'

7 *Nemore opacam.* In hac rupe, nemore opaca, largisque aquarum venis, pronum est agnoscere duodecim fontes aquarum et septuaginta palmas, quas Hebræi, duce Mose, in Elim reperere. Exod. xv, 26 et 27. Palmetum illud in majorem palmarum numerum nemusque postea succrevit; et extat adhuc cum duodecim fontibus aquarum, ut vidit ipse P. Sicard, cum in his locis Hebræorum Mosisque vestigia relegeret. *Nouveaux Mémoires des Missions de la Compagnie de Jesus dans le Levant,* vol. vii, p. 5.

cutus Moses, conjectura herbidi soli, largas aquarum venas aperit. Id levamen: et continuum sex dierum iter[8] emensi, septimo, pulsis cultoribus, obtinuere terras, in queis urbs et templum dicata.

4. Moses, quo sibi in posterum gentem firmaret, novos ritus,[1] contrariosque ceteris mortalibus, indidit. Profana illic omnia, quæ apud nos sacra:[2] rursum concessa apud illos, quæ nobis incesta.[3] Effigiem animalis,[4] quo monstrante errorem sitimque depulerant, penetrali sacravere; cæso ariete,[5] velut in contumeliam Hammonis.[6] Bos quoque immolatur, quem Ægyptii Apin[7] colunt. Sue abstinent,[8] memoria cladis,

8 *Sex dierum iter.* Hebræi, ex Ægypto profecti, continuo sex dierum itinere vasta Arabiæ loca peragrare non potuere, ut patet tum e sacra Scriptura, tum e locorum notitia. Cum id itineris emetiretur P. Sicard, l. c. p. 4. nono ac tricesimo tantum die ad montem Sinai pervenit. Latet tamen in Taciti verbis non obscurum antiquæ veritatis monumentum. Hebræi enim, cum in Palæstinam venissent, *continuis sex diebus* urbem Jericho circumivere; eam ceperunt *septimo* die, quod erat Sabbatum. Pulsis Palæstinæ cultoribus, *terras* illas obtinuere, in quibus postea a Davide *urbs*, a Salomone *templum dicata sunt.* V. Josue vi, 3. et 20. Tacitus, nimia brevitate, exterosque scriptores Judaicarum rerum ignaros secutus, hæc omnia fœde corrupit.

1 *Novos ritus.* Novos quidem, sed Deo dignos: quos a Taciti censura purgare minime necesse est, cum tot viri eruditi id ante nos præstiterint. Satis sit monuisse Josephum libris contra Apionem, i et ii. omnia hæc convicia, ab Apione, Apollonio, Lysimacho aliisque maledicis jam decantata, abunde refutasse.

2 *Apud nos sacra.* Vere quidem. Unum enim Deum Judæi, Romani innumera Deorum simulacra, morbos, pestes, vitiaque colebant. V. Plin. ii, 7.

3 *Nobis incesta.* Romanis incesta erant nuptiarum genera, quæ apud Judæos fuere concessa. De incestis Claudii et Agrippinæ nuptiis dictum est sup. An. xii, 5 sq. Illæ vero nuptiæ patrui cum fratris filia non sunt prohibitæ in Levitic. xviii. V. et Menochium, de Republica Hebræorum, iii, 20. num. 2.

4 *Effigiem animalis.* Huic fabulæ adversatur ipse Tacitus, cum mox inf. c. 5. ait: 'nulla simulacra urbibus [Judæorum], nedum templis' sunt. Sed de hac fabula plura v. in not. et em. ad Hist. v, 4.

5 *Cæso ariete.* Hæc meris, ut patet, conjecturis, quibus nihil fallacius, nituntur. Nempe quod Jupiter Hammon arietinum cornu haberet, inde in ejus contumeliam cæsum a Judæis arietem finxere. Sic bovem immolatum, quod Ægyptii bovem Apin colerent, prodiderunt. Quam hæc vana falsaque sint liquet ex sacrificiis, quæ Abel, Noe, aliique, Genes. iv, 4. viii, 20. obtulere, cum neque Hammon, neque Apis essent in rerum natura.

6 *Hammonis.* Cornutum Jovis Hammonis caput passim obvium in Cyrenæorum nummis. At singularem Faustinæ matris nummum, in cujus aversa parte est illud Hammonis caput, et infra ΑΜΜωΝ, protulit Cl. Pellerin, *Mélange de diverses Médailles*, vol. i, p. 25. De Hammonis cornu ejusque vi Plin. xxxvii, 10. 'Hammonis cornu inter sacratissimas Æthiopiæ gemmas, aureo colore, arietini cornus effigiem reddens, promittitur prædivina somnia repræsentare.'

7 *Apin.* Præcipuum urbis Memphis numen: cujus superstitionem olim imitati Judæi vitulum aureum conflavere. Exod. xxxii, 4. Apis frequens occurrit in Juliani Imperatoris nummis. Si de Api plura volueris, v. Herodot. iii, 28. p. 170. Plin. viii, 47.

8 *Sue abstinent.* Hæc ceteraque ex conjectura dicta, atque falsa. Non sue tantum, sed etiam sanguine, morticinis, quamplurimis etiam avibus, piscibus, animalibus, juxta leges Levitic. xi et xvii. abstinent Judæi. Id autem vetitum Dei providentia, qui populi sui saluti consulebat. Nempe, ut recte observat eruditus Mead, Medica sacra, c. 2. p. 17. cum in his calidioribus regionibus, nisi accurata sit victus ratio, corpora leprosa scabie facile in-

qua ipsos scabies [9] quondam turpaverat, cui id animal obnoxium. Longam olim famem crebris adhuc jejuniis [10] fatentur. Et raptarum frugum argumentum, panis Judaicus [11] nullo fermento, retinet. "Septimo die otium [12] placuisse" ferunt: "quia is finem laborum tulerit; dein, blandiente inertia, septimum quoque annum [13] ignaviæ datum." Alii "honorem eum

ficiantur, interdicta sunt Judæis nutrimenta crassa, quæ in morbis, qui cutem occupant, incommoda sunt et noxia. Sic legis præcepta non modo Judæos ab idololatria et vanis religionibus avertebant, sed ab omnibus quoque immunditiis puros illos præstabant.

9 *Scabies.* Scabies illa est ipsa lepra, quam accuratissime descripsit Moses, Levitic. xiii, et xiv. nec quondam tantum Judæos turpaverat, sed illi morbo fuere semper obnoxii, dum eas regiones incoluere: quin etiam hodie frequens est in Syria et Ægypto, ut videre est apud erudit. Mead, l. c. p. 12.

10 *Crebris—jejuniis.* Crebra quidem erant Judæorum jejunia, siquidem in Judaicis Calendariis ne unus quidem mensis est in quo dies aliquot jejuniorum non sint notati; et in nonnullis mensibus multi adsignantur. At jejunia illa non longam eorum famem testantur, sed res infaustas tristesve, quæ diebus illis contigere, deflent Judæi. Sic die septima mensis Tisri notatur in eorum Calendariis: 'Jejunium, quod decisum sit decretum contra patres nostros, ut gladio, fame, et peste consumerentur in deserto ob opus vituli.' Die septima mensis Adar: 'Jejunium, quod eo die mortuus est Moses propheta.' Et sic de ceteris. Originem quoque et tempora jejuniorum corrupit Justin. xxxvi, 2. Moses 'septem dierum jejunio, per deserta Arabiæ, cum populo suo fatigatus, cum tandem venisset [in montem Synan], septimum diem, more gentis sabbatum appellatum, in omne ævum jejunio sacravit: quoniam illa dies famem illis erroremque finierat.' Vulgarem autem fuisse apud Romanos hunc errorem patet ex Suet. Aug. 76. et Martiale iv, 4.

11 *Panis Judaicus.* Hic agnoscere est panem azymum de quo Exod. xii, 8. At panis ille non raptarum frugum, sed mœroris ac luctus fuit argumentum. Inde in Deuteronom. xvi, 3. vocatur לחם עני, i. e. 'panis afflictionis,' quoniam in pavore egressi erant de Ægypto Judæi. Azymus autem panis non vulgaris fuit in victu Judaico, ut innuit Tacitus. Eo tantum utebantur, cum Pascha celebrabant; ac ne toto quidem septiduo, sed primo solum die: nam reliquis sex diebus, seminibus aut fructibus vesci potuere, dum fermentato abstinerent, ut testimoniis RR. Mose et Selomo probat Petavius in Animadversionibus ad Epiphanium, Hæres. lxx, *Audianorum.* vol. ii, p. 293.

12 *Septimo die otium.* Vere quidem: nondum tamen satis accurate. Memoria enim septimi diei, seu sabbati, ab orbe condito, ut Deus rerum omnium auctor coleretur, sancta fuit. Exod. xx, 8 et 11. Postea cum Judæis ex Ægypto egressis, otium securumque sabbatum fecisset Deus, iterum statuta auctaque sabbati religio. Exod. xxxi, 13. Deuteron. v, 14.

13 *Septimum quoque annum.* Judæis non blandita est inertia: neque septimus annus ab iis ignaviæ datus. Verum ut exitus ex Ægypto adsertæque libertatis memoria ex Judæorum animis numquam excideret, seque Deum legum suarum auctorem habere scirent, jussi sunt septimo quoque anno nec seminare terras, nec vineas, nec oliveta colere, sed sabbatum Dei, שבת ליהוה agere. Exod. xxiii, 10. Levitic. xxv, 4. Alterum adhuc sabbatum, et solemnius, post 'septem hebdomadas annorum,' i. e. quinquagesimo anno recurrebat. Ipse enim erat יובל, i. e. *Jubileus.* Levitic. xxv, 8. et 10. Talia sabbata fuere apud Judæos juge miraculum. Qui enim nisi a Deo præpotente, in his sabbatis ali potuit gens, in qua erat circiter sexagies hominum, 6,000,000? In una urbe Jerusalem, cum celebrabatur Pascha, conveniebant plus quam vicies centena millia hominum, 2,000,000, ut mox dicetur infr. c. 13. At prædixerat Deus: 'Facite præcepta mea. —Quod si dixeritis: Quid comedemus anno septimo, si non severimus, neque collegerimus fruges nostras? Dabo benedictionem meam vobis anno sexto, et faciet fructus trium annorum.' Levitic. xxv, 18, 20 et 21. Caius Julius Cæsar, dictator, Judæis minime iniquus, cum eos tributa singulis annis pendere jussisset, excepit annum septimum, quem Sabbaticum ap-

Saturno haberi:[14] seu, principia religionis tradentibus Idæis, quos cum Saturno pulsos, et conditores gentis accepimus, seu, quod e septem sideribus, queis mortales reguntur, altissimo orbe,[15] et præcipua potentia, stella Saturni feratur; ac pleraque cœlestium, vim suam et cursum septimos per numeros[16] conficiant."

5. Hi ritus, quoquo modo inducti, antiquitate[1] defenduntur: cetera instituta sinistra, fœda, pravitate valuere.[2] Nam pessimus quisque, spretis religionibus patriis,[3] tributa et stipes illuc congerebant. Unde auctæ Judæorum res; et quia[4] apud ipsos fides obstinata,[5] misericordia[6] in promtu, sed adversus omnes alios hostile odium.[7] Separati epulis,[8] discreti cubili-

pellant, quod in eo neque fructus arborum legunt, neque seminant, neque arant. Ἔστησε κατ' ἐνιαυτὸν ὅπως τελῶσιν—χωρὶς τοῦ ἑβδόμου ἔτους, ὃν Σαββατικὸν προσαγορεύουσιν, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ μήτε ἀπὸ τῶν δένδρων καρπὸν λαμβάνουσι, μήτε σπείρουσι—οὔτε ἀροῦσιν. Vide ipsum Cæsaris decretum ap. Joseph. Antiq. Jud. xiv, 10. num. 6.

14 *Saturno haberi.* Cum invaluit usus, ut dies hebdomadæ a sideribus nuncuparentur, diesque septimus Saturno fuit dicatus, tunc existimatum est sabbati honorem Saturno haberi. Quod verisimillimum iis visum est, qui ab Idæis, seu Cretensibus, ut dictum sup. c. 2. Judæorum originem repetebant.

15 *Altissimo orbe.* E septem sideribus, quos planetas vocamus, altissimus est Saturnus. Præcipuus autem potentia habebatur, quod 'gelidæ ac rigentis esse naturæ' putaretur. Plin. ii, 8.

16 *Septimos per numeros.* Ea fuit Ægyptiorum, Pythagoræorum, ac postea astrologorum omnium superstitio, ut mundi tempora hominumque fata septem siderum cursu regi crederent. Atque ut mendacio auctoritatem adderet obscuritas, ita divisa est hominum vita, ut singulis annis, singulis mensibus, singulis horis præessent sidera, vimque suam maximam, sicuti et cursum, per septimos numeros conficerent. Inde tota horoscoporum ars, tota climactericorum annorum ratio. Quæ scientiæ vanitas in hac tanta religionis literarumque luce nondum penitus ex hominum animis excidit. Usque adeo timidos mortales vexat caliginosa futuri ignorantia!

1 *Antiquitate.* Quod quidem Taciti testimonium Mosis legisque Judaicæ antiquitatem comprobat.

2 *Pravitate valuere.* Sinistra, fœda habeantur Judæorum instituta, si pravitas sit Jovem, Venerem, ceteraque Romanarum religionum monstra temnere, Deum unum, summum, æternum, neque mutabilem, neque interiturum, colere.

3 *Religionibus patriis.* Præter Judæos, Palæstinæ incolas, alii erant innumeri per totum terrarum orbem diffusi. Ubique ritibus suis addicti, patrias locorum, quæ habitabant, religiones spernebant; et cum templo Hierosolymitano omnes interesse, censum solvere, vota reddere, victimas offerre non possent, tributa et stipes congerebant, quæ Jerusalem singulis annis mittebantur. Hac magna auri argentique vi quantum auctæ fuerint Judæorum res commodius declarabitur in not. et em. ad Hist. v, 5.

4 *Et quia.* Auctæ adhuc Judæorum res obstinata apud ipsos, et inter ipsos, fide, misericordia, et hostili adversus omnes alios odio.

5 *Fides obstinata.* Id commendat mutuam Judæorum caritatem: quæ quidem apud illos adhuc viget, ut et semper viguit.

6 *Misericordia.* Celebratur adhuc maxime illa inter Judæos misericordia. Vetera quoque manent exempla in Actibus Apostolorum, et D. Pauli Epistolis.

7 *Hostile odium.* Chananæorum occidio, usura, aliaque id genus famam hanc hostilis odii excitavere, quam abolere nititur R. Leo Mutinensis, *Cérémonies et Coutumes des Juifs*, i, 5. Certe ex lege non fuit hostile illud adversus omnes odium. Inde cum tot gentibus ipsisque Romanis, ut videre est 1 Machab. viii, 1 sq. pacis ac societatis fœdera Judæi inierunt. Hodieque singulis sabbatis, orant Deum pro Principibus, sub quorum dominatu vivunt, ut eos eorumque principatum sospitet et amplificet. Idem jam monuerat Jeremias, xxxix, 7.

8 *Separati epulis.* Veriti ne aliorum societate communique vita polluerentur.

bus,[9] projectissima ad libidinem gens, alienarum concubitu abstinent: inter se nihil inlicitum.[10] Circumcidere genitalia instituere, ut diversitate noscantur.[11] Transgressi in morem eorum,[12] idem usurpant:[13] nec quidquam prius imbuuntur, quam contemnere Deos, exuere patriam; parentes, liberos, fratres, vilia habere.[14] Augendæ tamen multitudini consulitur. Nam et necare quemquam ex agnatis, nefas:[15] animasque, prælio aut suppliciis peremtorum, æternas putant.[16] Hinc generandi amor, et moriendi contemtus.[17] Corpora condere,[18]

9 ***Discreti cubilibus.*** Sua in gente nuptias ineunt.

10 ***Nihil inlicitum.*** Quam id sit falsum constat tum ex lege, cujus non modo præceptum est, 'Non mæchaberis,' sed etiam 'Non concupisces.' Violataque pudicitia gravissimis pœnis obnoxia, ut videre est in Deuteron. xxii, 21 sq. V. et Joseph. contra Apion. ii, 24 et 30. Immo ממזרים, i. e. spurii, seu de scorto nati, non ingrediuntur 'in ecclesiam Domini, usque ad decimam generationem.' Deuteron. xxiii, 2. Perperam ergo paucorum libidinem in omnium crimen vertit Tacitus.

11 ***Diversitate noscantur.*** Bene quidem. Fuit enim circumcisio 'signum fœderis' inter Deum et Judæos. Genes. xvii, 11. Minime sentiebat Tacitus Judæos circumcisionem ab Ægyptiis accepisse. Quod postea nonnullis eruditis viris placuit.

12 ***In morem eorum.*** Accuratissime dictum. Ii sunt גרים, seu 'proselyti,' dicti quoque בני ברית, i. e. 'filii fœderis,' qui, relicta Gentili religione, Judaicæ nomen dabant. Quam acri studio Judæi proselytos quærerent videre est ap. D. Matth. xxiii, 15.

13 ***Idem usurpant.*** Nec antequam circumcidatur, proselytus habetur.

14 ***Vilia habere.*** Vere adhuc. Proselytus enim quasi modo genitus infans habebatur. Illi Judæi patria, Judæi fratres: cetera profana et vilia. Inde solemne illud Judæorum effatum, כל שאר בשר שהיו לי כשהוא גוי אינו שאר בשר, i. e. 'quisquis proselyto consanguineus erat, dum fuit Gentilis, consanguineus plane jam non est.' Plura v. ap. erudit. Selden. de Jure Natur. et Gentium ii, 4. p. 62 sq.

15 ***Nefas.*** Unde Josephus contra Apion. ii, 24. Τέκνα τρέφειν ἅπαντα προσέταξε· καὶ γυναιξὶν ἀπεῖπεν, μήτ' ἀμβλοῦν τὸ σπαρὲν, μήτε διαφθείρειν· ἀλλὰ ἣν φανείη, τεκνοκτόνος ἂν εἴη ψυχὴν ἀφανίζουσα, καὶ τὸ γένος ἐλαττοῦσα. 'Liberorum quidquid susceptum erit, educari lex jubet. Vetat ne qua mulier susceptum semen aut ejiciat, aut extinguat: quæ secus faxit, pro liberorum interfectrice haberi vult, perinde ac si re ipsa et fœtus vitam oppresserit, et generis propagationem imminuerit.' Contra apud Romanos luxu, libidine, invisa erat liberorum multitudo. Adde expositionem infantium, quæ Judæis fuit semper ignota; familiaris autem aliis quamplurimis gentibus ob nativam inhumanitatem hæc impietas. Βρεφῶν ἔκθεσις, ὃ παρὰ πολλοῖς τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἕνεκα τῆς φυσικῆς ἀπανθρωπίας χειρόηθες ἀσέβημα γέγονε. Philo in Lib. de Legib. special. ad præcept. 6 et 7.

16 ***Æternas putant.*** Æternas, æternumve felices, putabant animas eorum, qui nullo inquinati scelere vitam pro patria, pro religione, prælio aut suppliciis profundebant. Inde Machabæorum, Eleazari, aliorumque veneranda memoria. Aperte etiam Joseph. contra Apion. ii, 30. Τοῦ δὲ Θεοῦ τὴν πίστιν ἰσχυρὰν παρεσχηκότος, ὅτι τοῖς τοὺς νόμους διαφυλάξασι, κἂν εἰ δέοι θνήσκειν ὑπὲρ αὐτῶν προθύμως ἀποθανοῦσιν, ἔδωκεν ὁ Θεὸς γενέσθαι τε πάλιν, καὶ βίον ἀμείνω λαβεῖν ἐκ περιτροπῆς. 'Deus certissimæ fidei pignore confirmavit fore, ut illis qui leges constanter servaverint, proque eis, si opus sit mori, libenter strenueque mortem susceperint, et novum deinceps ortum, et vitæ vicissim alterius longeque melioris fructum Deus largiatur.' Quidam autem Judæi existimaverunt impiorum animas penitus exscindi, et, ut bruta, perire. Quod forte hic innuit Tacitus. Testimonia Rabbinorum v. ap. erudit. Selden. de Jure Natur. et Gentium vii, 9. p. 829 et 831.

17 ***Moriendi contemtus.*** Tantum valet æternitatis persuasio!

18 ***Corpora condere.*** Mallet Illustr. Huetius, *condire*. At nec repugnat, *condere*. Romani enim cremabant corpora: contra vero Judæi, ut et Ægyptii, cum unguentis et aromatibus condebant: in funebri apparatu neque parci, neque prodigi; ut videre est ap. Joseph. contra Apion. ii, 34.

quam cremare, e more Ægyptio; eademque cura,[19] et de infernis persuasio: cœlestium contra.[20] Ægyptii pleraque animalia, effigiesque compositas[21] venerantur: Judæi mente sola, unumque numen[22] intelligunt. "Profanos, qui Deum imagines, mortalibus materiis, in species hominum effingant. Summum illud et æternum, neque mutabile, neque interiturum." Igitur nulla simulacra urbibus suis, nedum templis sinunt. Non regibus hæc adulatio, non Cæsaribus honor. Sed quia sacerdotes eorum tibia tympanisque concinebant, hedera vinciebantur,[23] vitisque aurea[24] templo reperta: "Liberum patrem coli, domitorem Orientis," quidam arbitrati sunt, nequaquam

De funeribus Ægyptiis Diod. Sic. i, 91. Aperte autem de Judæis D. Joan. xix, 39. 'Venit autem et Nicodemus—ferens mixturam myrrhæ et aloes, quasi libras centum. Acceperunt ergo corpus Jesu, et ligaverunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Judæis sepelire.' Postea illud posuerunt, seu condiderunt, in monumento. V. Matth. xxvii, 60.

19 *Eademque cura.* Judæis Ægyptiisque sperabantur bonorum præmia, malorum pœnæ. Inde utrisque eadem cura, eadem persuasio de infernis. Et ut Ægyptii 'sepulcra domos æternas' appellabant, τάφους ἀϊδίους οἴκους προσαγορεύουσι, Diod. Sic. i, 51. Sic quoque Salomon, Ecclesiast. xii, 5. tumulum dixit בית עולם, i. e. 'domum æternitatis.' Hodieque Judæis dicitur בית חיים, i. e. 'domus viventium.'

20 *Cœlestium contra.* Judæi enim unum Deum, contra Ægyptii plurima numina ipsaque animalia colebant.

21 *Effigiesque compositas.* Ægyptii non modo pleraque animalia viva, sed eorum quoque effigies venerati sunt. Quas quidem ita componebant, ut multas viderim marmoreas æreasque corporibus humanis, capitibus vero canis, felis, aliorumque animalium.

22 *Mente sola, unumque numen.* Vere egregieque Tacitus. Bene quoque Dio xxxvii, p. 37. Τῶν μὲν ἄλλων θεῶν οὐδένα τιμῶσιν, ἕνα δέ τινα ἰσχυρῶς σέβουσι· οὐδ' ἄγαλμα οὐδὲν ἐν αὐτοῖς ποτε τοῖς Ἱεροσολύμοις ἔσχον· ἄῤῥητον δὲ δὴ καὶ ἀειδῆ αὐτὸν νομίζοντες εἶναι, περισσότατα ἀνθρώπων θρησκεύουσι· καὶ αὐτῷ νεών τε μέγιστον καὶ περικαλλέστατον, πλὴν καθ' ὅσον ἀχανής τε καὶ ἀνώροφος ἦν, ἐξεποίησαν. 'Nullum ex ceteris Diis colunt, unum autem quemdam summo studio venerantur. Nec ullum umquam Hierosolymis ipsis simulacrum habuerunt: suum scilicet illum Deum, ineffabilem et formæ aspectabilis expertem existimantes, religioso ejus cultu ceteros mortales superant: cui et templum maximum, et pulcherrimum, nisi quod apertum et sine tecto est, exstruxerunt.' Inde cum sub dio, cœlumque sæpe respectantes, Judæi Deum venerarentur, eos nonnulli inter nubium cœlique cultores finxere. Qua in re præcipuus est Juvenalis, qui objecta jam a Tacito crimina hoc novo crimine cumulat, xiv, 96. 'Quidam sortiti metuentem sabbata patrem, Nil præter nubes, et cœli numen adorant. Nec distare putant humana carne suillam, Qua pater abstinuit, mox et præputia ponunt. Romanas autem soliti contemnere leges, Judaicum ediscunt, et servant, ac metuunt jus, Tradidit arcano quodcumque volumine Moyses. Non monstrare vias, eadem nisi sacra colenti: Quæsitum ad fontem solos deducere verpos. Sed pater in causa; cui septima quæque fuit lux Ignava, et partem vitæ non attigit ullam.'

23 *Hedera vinciebantur.* Nusquam in sacra Scriptura legitur Judæorum sacerdotes vinctos fuisse hedera. Immo ignoratur quomodo hedera Hebraice dicatur. At id mentiebantur Romani, sicut et cultum Liberi patris, seu Bacchi, quod Judæi die quintodecimo mensis Tisri, i. e. mense Octobri, festum סכות, seu tabernaculorum, celebrarent; ut fusius declarabitur in not. et em. ad Hist. v, 5.

24 *Vitisque aurea.* De hac vite, magnitudine arteque mirabili, cujus botri erant staturæ humanæ pares, quamque Josephus Gorionides affirmat fuisse pondo mille talentorum aureorum, *Angl.* 5,234,375*l.* commodius dicetur in not. et em. ad Hist. v, 5.

congruentibus institutis: quippe Liber festos lætosque ritus posuit: Judæorum mos absurdus sordidusque.[25]

6. Terra finesque, qua ad Orientem vergunt, Arabia[1] terminantur: a Meridie, Ægyptus objacet: ab Occasu, Phœnices et mare: Septemtrionem a latere Syriæ[2] longe prospectant. Corpora hominum salubria, et ferentia laborum: rari imbres, uber solum. Exuberant[3] fruges nostrum ad morem;[4] præterque eas balsamum et palmæ. Palmetis proceritas,[5] et decor. Balsamum, modica arbor:[6] ut quisque ramus intumuit, si vim ferri adhibeas, pavent venæ; fragmine lapidis, aut testa aperiuntur: humor[7] in usu medentium est. Præcipuum montium Libanum[8] erigit, mirum dictu, tantos inter ardores opacum fidumque nivibus.[9] Idem amnem Jordanem[10] alit, funditque. Nec Jordanes pelago accipitur: sed unum atque alterum lacum[11] integer perfluit: tertio retinetur. Lacus immenso ambitu,[12] specie maris, sapore corruptior,[13] gravitate odoris accolis pestifer,[14] neque

25 *Absurdus sordidusque.* Fuere quidem Judæis solemnia splendida ac magnifica: alia vero, et plura, luctu, jejuniis, memoria adversarum rerum, quæ genti contigerant, mœsta ac tristia. Quæ cum a lætitia temulentiaque Bacchanalium abhorrerent, Judæorum mos absurdus sordidusque videbatur. Nec aliter Cic. in Orat. pro Flacco c. 28. 'Istorum religio sacrorum a splendore hujus imperii, gravitate nominis nostri, majorum institutis abhorrebat.'

1 *Arabia.* Arabia Petræa et deserta.

2 *Syriæ.* Cœlesyriæ.

3 *Exuberant.* Forte redundat, *exuberant.* Id enim satis intelligitur ex superioribus, *uber solum.*

4 *Nostrum ad morem.* Judæa enim frumento, vineis, et oleis abundat, ut et Italia.

5 *Palmetis proceritas.* Inde palma fuit semper præcipua inter symbola decoraque Judææ. In Samaritanis Judæorum nummis expressa palma sæpe occurrit. De palmetorum nemoribus, palmarumque natura v. Plin. v, 14 et 17. xiii, 4.

6 *Modica arbor.* Modica quidem arbor, sed curiosæ naturæ, maximique pretii: primum inter Judæorum, deinde inter Romani fisci opes celebratissima; de qua ergo diligentius dicendum. V. not. et em. ad Hist. v, 6.

7 *Humor.* Quod opobalsamum dicebatur. De medica vi balsami distincte Plin. xii, 25. 'Corticis etiam ad medicamenta pretium: præcipua autem gratia lacrymæ, secunda semini, tertia cortici, minima ligno.'

8 *Libanum.* Montem in sacra Scriptura celebratissimum.

9 *Opacum fidumque nivibus.* Nivem Libani memorat Jeremias xviii, 14. Eam non deficere minime mirum in hac tanta montis altitudine.

10 *Amnem Jordanem.* De quo eleganter Plin. v, 15. 'Jordanis amnis oritur e fonte Paneade—amnis amœnus, et quatenus locorum situs patitur, ambitiosus, accolisque se præbens, velut invitus, Asphaltiten lacum dirum natura petit, a quo postremo ebibitur, aquasque laudatas perdit pestilentibus mixtas.'

11 *Unum—lacum.* Vere. Primo enim Samachoniten lacum, seu aquas Merom, nunc *Es-malmaron,* et lacum Genesareth, seu mare Tiberiadis, 'integer perfluit.'

12 *Immenso ambitu.* Tertius hic lacus est lacus Asphaltites, qui accolis dicitur *Bahhret Louth,* i. e. lacus Lot, nobis *the Dead Sea.* Juxta Plin. v, 16. 'longitudine excedit centum M. passuum, latitudine maxima xxv. implet, minima sex.' Pater Nau, accuratissimus Terræ Sanctæ inspector, *Voyage nouveau de la Terre Sainte,* iv, 8. ait quoque lacum hunc patere quatuor et viginti circiter leucas longitudine, duas tresve variis in locis latitudine.

13 *Sapore corruptior.* Idem testantur viatores omnes. Expertus vero est princeps Radzivil, Jerosolymitana peregrinatio, p. 96. 'Lacus aquam colores variantem, valde spissam et fœtentem habet, quæ guttatim degustata, prout a nobis factum, linguam atrociter mordet, et caput gravi pestiferoque odore vehementer inficit.'

14 *Accolis pestifer.* De hac pestilentia Plin. v, 15. Inde 'littora Esseni fugiunt,

vento impellitur,[15] neque pisces[16] aut suetas aquis volucres patitur. Incertæ undæ:[17] superjacta, ut solido, ferunt: periti imperitique nandi perinde attolluntur.[18] Certo anni,[19] bitumen egerit; cujus legendi usum, ut ceteras artes, experientia docuit. Ater suapte natura liquor, et sparso aceto concretus, innatat: hunc manu captum, quibus ea cura, in summa navis trahunt. Inde, nullo juvante, influit, oneratque, donec abscindas: nec abscindere ære ferrove possis: fugit cruorem vestemque infectam sanguine, quo fœminæ per menses exsolvuntur:[20] sic veteres auctores. Sed gnari locorum[21] tradunt,

usque qua nocent.' Plin. ibid. c. 16. Nec aliter hodie Arabes. Gravitatem hanc odoris expertus est Cl. Pococke, *Description of the East*, vol. ii, Part i, p. 37.

15 *Neque vento impellitur*. Adversatur P. Nau, l. c. et ait aquas illas stare, nec, nisi vento, moveri. Sic bitumen vento impulsum videbimus in nota ultima hujus capitis. Certe ibi nulla navigatio, teste Cl. Hasselquist, *Voyages dans le Levant*. vol. ii, p. 87.

16 *Neque pisces*. Nec aliter vulgo viatores, et ipse P. Nau: immo et ipsi quoque Arabes. Dubitat tamen Cl. Hasselquist, l. c. quod in littore multa reperiantur conchylia.

17 *Incertæ undæ*. Et solido similes, ut sup. An. i, 70. 'Neque discerni poterant incerta ab solidis, neque brevia a profundis.' Earum colorem ter in singulos dies mutari ait Joseph. Bell. Jud. iv, 8. n. 4. 'Quod ipse evidenter vidi,' ait princeps Radzivil, l. c. p. 95. 'nam mane habebat aquam nigricantem: meridie, sole intenso (sunt enim calores hic maximi) instar panni fit cœrulea: ante occasum, ubi vis caloris remittit, tamquam limo permixta, modice rubet, vel potius flavescit.'

18 *Perinde attolluntur*. Vespasianus, hæc visendi curiosus, lacum Asphaltiten adiit, jussitque quosdam, nandi imperitos, vinctis post terga manibus, in altum projici; qui omnes, teste Josepho, Bell. Jud. iv, 8. sursum repulsi supernatavere. Συνέβη πάντας ἐπινήξασθαι, καθάπερ ὑπὸ πνεύματος ἄνω βιαζομένους. Pariter Plin. v, 16. 'Asphaltites nihil præter bitumen gignit; unde nomen: tauri camelique fluitant. Inde fama nihil in eo mergi.' Oculatus autem testis P. Nau, l. c. ait aquas hujus lacus sale et amaritudine incredibili esse infectas; unde merito vocatur 'mare salis,' 'mare salsissimum.' Mox subdit experimenta, quibus constat peritos, imperitosque nandi perinde attolli, ut hic tradit Tacitus. Sane ex salibus sulphuribusque amaritudo aquarumque gravitas.

19 *Certo anni*. Bene: non toto enim anno, sed certo anni tempore, egeritur bitumen. V. P. Nau, p. sq. not. 1. laudandum. Autumno illud in littore legunt Arabes, Damiatamque, *Damietta*, ferunt, venduntque tingendis lanis, teste Cl. Hasselquist, l. c. In usu quoque est pro navium compagine, plurimisque corporum medicamentis. V. Josephum et Cl. Pococke, locis cit. Immo Cll. Pococke et Hasselquist existimant bitumen idem esse eamdemque substantiam ac balsamum, quo conditæ sunt in Ægypto mumiæ.

20 *Per menses exsolvuntur*. Hæc quidem Plin. vii, 15. et xxviii, 7. Solin. c. 4. ipseque Joseph. Bell. Jud. iv, 8. At vere erudit. Kircher, 'Mundus subterraneus,' ix, 5. 'Quæ Plinius, Solinus, Tacitus de bitumine Judaico tradunt, quod in lacu Asphaltite colligitur, adeo tenacis esse lentoris, ut nonnisi menstruis fœminarum cedat, et quod ferro domari non potest, eorum tactu facile divellatur sejungaturque; verum illa fabulis annumeranda sunt, cum experientiæ manifestæ repugnent, et ii qui id ab indigenis extrahi viderunt, nihil tale se observasse fateantur. De quibus vide Itinerarium Petri Vallei, Brocardi, aliorumque.'

21 *Gnari locorum*. Eadem ferme Abbas monasterii S. Sabæ, hujus lacus accola, prodidit Patri Nau, l. c. *Je m'informai de lui du bitume, que l'on y recueille, et qui pour cela est nommé le lac* Asphaltite, *du nom dont les Grecs appellent cette sorte de poix. Il me répondit qu'on ne l'y trouvoit pas en tout temps: mais qu'en certaines années ce bitume sembloit sortir, comme de dessous l'eau, (c'est probablement des endroits où l'Ecriture, Genes.* xiv, 3 *et* 10. *dit qu'étoient les puits de bitume,) qu'il s'élevoit à la surface du lac, et s'y assembloit quelquefois de la grosseur*

undantes bitumine moles pelli, manuque trahi ad littus: mox, ubi vapore terræ, vi solis inaruerint, securibus cuneisque, ut trabes aut saxa, discindi.

7. Haud procul inde campi,[1] quos ferunt olim uberes, magnisque urbibus[2] habitatos, fulminum jactu[3] arsisse; et manere vestigia,[4] terramque specie torridam,[5] vim frugiferam perdidisse.[6] Nam cuncta sponte edita, aut manu sata, sive herba tenus aut flore, seu solitam in speciem adolevere, atra et inania velut in cinerem vanescunt.[7] Ego sicut inclytas quondam

d'un navire; qu'il flottoit au gré du vent, qui enfin le portoit a quelque côte, où il s'arrêtoit, et où quelquefois il se rompoit en diverses pieces; que les Arabes le ramassoient avec soin, et que le Bassa de Jérusalem en avoit sa part, et leur en laissoit prendre la leur: et qu'il s'en formoit de cette sorte diverses masses de différentes grosseurs en divers endroits.

1 *Haud — campi.* Immo vero illi ipsi campi, olim uberes, nunc sunt mare Salis, seu mare Mortuum, ut patet ex Genes. xiv, 3. maxime si legantur Hebraica: עמק השדים הוא ים המלח. Non enim ita aperte interpretes tum Græcus, tum Latinus. At et ipsi vicini campi aridi, ac sine vi frugifera, ut mox dicetur.

2 *Magnisque urbibus.* Vere quidem. Illi enim campi olim habitati urbibus, Sodomis, Gomorrha, Seboim, Adama, et Bala, seu Segor. Magnæ, ut erant iis temporibus, urbes, quibus singulis sui reges. V. Genes. xiv, 2. Ex iis vero quatuor periere incendio Sodomitico, de quo Genes. xix, 24. Deuteron. xxix, 23. Hic quoque, ex testimonio indigenarum, tredecim urbes conflagrasse memorat Strabo xvi, p. 764. Unde forte fuere plura incendia. Nam et ipsa urbs Segor, in qua Lot fugit, postea absorpta est. Locum autem Strabonis, ne hic longior sim, v. in not. et em. ad Hist. v, 7.

3 *Fulminum jactu.* Bene Tacitus. Deus enim, impuras urbes perditurus, fulmina ejaculatus est. Sic Genes. xix, 24. 'Dominus pluit super Sodomam et Gomorrham sulphur et ignem a Domino de cœlo.' Non ita accurate Strabo, l. c. urbes illas subterraneis ignibus haustas prodidit.

4 *Manere vestigia.* Sic Strabo, l. c. præter alia exusta monumenta, memorat manere adhuc ambitum urbis Sodomorum, et patere sexaginta stadia. Alia quoque vestigia, sectorum lapidum multitudinem, et quasdam domorum ruinas, a sociis suis, qui mare illud ingressi sunt, observatas, testatur P. Nau, l. c.

5 *Specie torridam.* Inde Strabo, l. c. terram illam cinericiam appellavit, γῆν τεφρώδη. Nec aliter viatores. Clarius autem et distinctius Cl. Hasselquist, l. c. Vol. ii, p. 86. ait solum esse cretam friabilem, sale imbutam.

6 *Perdidisse.* Accurate dictum. Nec aliter Genes. xix, 25. Dominus 'subvertit civitates has, et omnem circa regionem, universos habitatores urbium, et cuncta terræ virentia.' Et Deuteron. xxix, 23. 'Sulphure et salis ardore comburens, ita ut non seratur, nec virens quippiam germinet, in exemplum subversionis Sodomæ et Gomorrhæ, Adamæ et Seboim, quas subvertit Dominus in ira et furore suo.' Eamdem ariditatem vastitatemque recens observavit Cl. Hasselquist, l. c. p. 87. Nullæ, inquit, in illo mari arundines: nulla planta in littore. Paulo quidem longius, planta una, labioso flore, sed fœtida. In campo, alia planta, salis gustu.

7 *In cinerem vanescunt.* Nec aliter Joseph. Bell. Jud. iv, 8. n. 4. Ἔστι δὲ κᾀν τοῖς καρποῖς σποδιὰ ἀναγεννωμένη, οἳ χρόαν μὲν ἔχουσι τοῖς ἐδωδίμοις ὁμοίαν, δρεψαμένων δὲ χερσὶν, εἰς καπνὸν ἀναλύονται καὶ τέφραν. I. e. 'et in fructibus cineres renascuntur: specie quidem et colore edulibus similes, manibus autem decerpti in favillam et cinerem resolvuntur.' Idem postea portentum narravere viatores, et amplificavere: arbores illas Sodomiticas, fructusque mala Sodomitica appellaverunt. Juxta eos, arbores sunt ficus altitudine, et simili ferme ligno: folia, nucis viriditate et figura: fructus, malis limoniis, forma et colore pares; specie quidem egregia, quos tamen si digito presseris, in atrum cinerem vanescunt. At portentum demsit, veritatemque docuit diligens explorator, reique herbariæ peritissimus Cl. Hasselquist l. c. p. 90. Nempe arbores illæ, in vallibus Hierichuntinis, *Jericho*, Occidentalique ripa Jordanis, antequam in mare Mortuum influat,

urbes igne cœlesti flagrasse concesserim, ita halitu lacus[8] inficere terram, corrumpi superfusum spiritum, eoque fœtus segetum et autumni putrescere reor, solo cœloque juxta gravi. Et Belus amnis[9] Judaico mari inlabitur: circa cujus os conlectæ arenæ, admixto nitro, in vitrum excoquuntur: modicum id littus,[10] sed egerentibus inexhaustum.

8. Magna pars Judææ vicis[1] dispergitur: habent et oppida. Hierosolyma[2] genti caput. Illic immensæ opulentiæ[3] templum; et primis munimentis[4] urbs, dein regia; templum intimis clausum: ad fores[5] tantum Judæo aditus: limine, præter sacerdotes, arcebantur. Dum Assyrios penes Medosque et Persas Oriens fuit, despectissima pars servientium:[6] postquam

frequentissimæ, sunt solanum melongena Cl. Linnæi: quarum quidem fructus aliquando plenus pulvere reperitur. At id contingit tantum, cum fructus vitiatur tenthredine, quæ interiora in pulverem redigit, integra tamen cuticula, et illæso colore.

8 *Halitu lacus.* Vere. Et inde terra ad quinque millia passuum prope lacum squallet.

9 *Belus amnis.* De quo Plin. v, 19. 'Rivus Pagida, sive Belus, vitri fertiles arenas parvo littori miscens: ipse e palude Cendevia a radicibus Carmeli profluit.' Judaico, seu Mediterraneo, mari illabitur haud procul Ptolemaide. Ipse autem Belus amnis nunc dicitur *Nahr Halou.*

10 *Modicum id littus.* Plin. xxxvi, 26. 'Quingentorum est passuum, non amplius, littoris spatium; idque tantum multa per secula gignendo fuit vitro. Fama est, appulsa nave mercatorum nitri, cum sparsi per littus epulas pararent, nec esset cortinis attollendis lapidum occasio, glebas nitri e nave subdidisse. Quibus accensis, permixta arena littoris, translucentes novi liquoris fluxisse rivos, et hanc fuisse originem vitri.' V. et Joseph. Bell. Jud. iv, 10. n. 2. Strab. xvi, p. 758.

1 *Vicis.* At quanta esset in his vicis hominum multitudo æstimari potest ex Josepho, oculato teste, Bell. Jud. iii, 3. n. 2. ubi Galilæam describens, ait frequentes ibi esse urbes, crebrosque vicos, et adeo populosos propter soli bonitatem, ut minimus supra quindecim millia incolarum habeat. Ἀλλὰ καὶ πόλεις πυκναὶ, καὶ τὸ τῶν κωμῶν πλῆθος πανταχοῦ πολυάνθρωπον διὰ τὴν εὐθηνίαν, ὡς τὴν ἐλαχίστην ὑπὲρ πεντακισχιλίους πρὸς τοῖς μυρίοις ἔχειν οἰκήτορας. Ne tamen credideris numerum Judæorum fuisse hominum sexcenties sexagies bis centena quadraginta millia, 66,240,000, ut vult eruditus Villalpandus, in *Ezechiel.* Vol. ii, p. 539. Id enim repugnat; et evidenti imperiorum ratione confutatur.

2 *Hierosolyma.* Plin. v, 14. 'Hierosolyma, longe clarissima urbium Orientis, non Judææ modo.' Hierosolymorum partem nunc occupat urbs *Jerusalem.*

3 *Immensæ opulentiæ.* Quantæ ergo templi Salomonici opes, si Zorobabelici templi, ab Herode exornati, immensa fuerit, teste ipso Tacito, opulentia! Quod erit expendendum in not. et em. ad Hist. v, 8.

4 *Primis munimentis.* Primis quidem munimentis urbs; dein Occidentem versus regio: ad Orientem templum, intimis munimentis clausum. De urbe Jerusalem ejusque templo diligentissime scripsit Cl. d'Anville, *Dissertation sur l'étendue de l'ancienne Jerusalem et de son Temple.*

5 *Ad fores.* Sic et D. Lucas i, 8. 'Factum est autem, cum sacerdotio fungeretur [Zacharias] in ordine vicis suæ ante Deum, secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exiit ut incensum poneret ingressus in templum Domini: et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi.' Immo lorica saxea, ad cubitum unum adsurgens, templum aramque cingebat, et populum a sacerdotibus segregabat. Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 6.

6 *Servientium.* Servierunt Judæi Assyriis, Medis, ac Persis; tunc sane despectissimi, Deo populi sui peccata puniente. At non serviere David, Salomon, aliique reges plurimi, quos omisit Tacitus vel brevitatis studio, et quod vetera illa tempora non attenderit, vel odio adversus gentem, Romanis despicatissimam.

Macedones[7] præpotuere, rex Antiochus[8] demere superstitionem, et mores Græcorum dare adnixus, quominus teterrimam gentem in melius mutaret, Parthorum bello prohibitus est: nam ea tempestate, Arsaces desciverat.[9] Tum Judæi, Macedonibus invalidis,[10] Parthis nondum adultis (et Romani procul erant)[11] sibi ipsi reges imposuere: qui mobilitate vulgi expulsi,[12] resumta per arma dominatione, fugas civium, urbium eversiones, fratrum, conjugum, parentum neces, aliaque solita regibus ausi, superstitionem fovebant: quia honor sacerdotii, firmamentum potentiæ adsumebatur.

9. Romanorum primus Cn. Pompeius Judæos domuit:[1]

7 *Macedones.* Syriæ reges, qui partem regni Macedonici Alexandri Magni obtinuere.

6 *Rex Antiochus.* Antiochus Epiphanes, rex Syriæ, qui A. U. C. 586. A. C. 167. populis omnibus sibi subditis imperavit, ut, patria religione relicta, Græcam profiterentur. V. 1 Machab. i, 43. sq.

9 *Parthorum—desciverat.* Hic vel errat Tacitus, vel turbarunt librarii; et emendandum: *Armenorum bello prohibitus est: nam ea tempestate Artaxias desciverat.* Nullum enim fuit Parthorum bellum, nullus Arsaces, imperante Antiocho Epiphane. Defectio Arsacis multo ante contigerat sub principatu Antiochi II. cognomento Θεοῦ, A. U. C. 504. juxta Petav. et Usser. vel 506. juxta P. Frœlich, Annal. Reg. Syriæ, p. 26. Contra vero lege lata, de qua mox dictum est, ut quisque Græcam religionem profiteretur, et Judæis omni suppliciorum genere vexatis, nec fractis, Antiochus in Armenos expediit, eorumque regem Artaxiam, prælio victum, cepit A. U. C. 589. ut narrat P. Frœlich, l. c. p. 50. et Appian. in Syriacis, p. 117 et 131. Ἐστράτευσε δὲ καὶ ἐπὶ Ἀρταξίαν τὸν Ἀρμενίων βασιλέα· καὶ αὐτὸν ἑλὼν ἐτελεύτησεν. Nempe Antiochus Epiphanes, capto Artaxia, Persidem ingressus, ut opulentissimum Dianæ Persicæ templum in urbe Persepoli spoliaret, sed cum dedecore pulsus, exercitus suos, in Judæa fusos, accepit; et occubuit A. U. C. 590. 1 Machab. vi et 2 Mach. ix. Joseph. Antiq. Jud. xii, 9. n. 1. Hierony. in c. xi. Danielis. Frœlich. Annal. Reg. Syriæ, p. 50. Prolegom. p. 34.

10 *Macedonibus invalidis.* Invalidis Syriæ regibus Demetrio I. ejusque successoribus, in libertatem se vindicavere Judæi, ut videre est ap. Justin. xxxvi, 1 et 3. Inde in 1 Mach. xiii, 42. 'Anno centesimo septuagesimo' Seleucidarum, U. C. 611. A. C. 142. 'ablatum est jugum gentium ab Israel. Et cœpit populus Israel scribere in tabulis et gestis publicis, anno primo sub Simone summo Sacerdote, magno duce et principe Judæorum.' Idem testantur nummi plurimi ære magno Samaritanis literis inscripti, intra coronam querceam, שמעון ישראל נשיא i. e. 'Simeon Princeps Israel.' In aversa parte, amphora utrimque ansata, שנת אחת לגאלת ישראל i. e. 'anno redemtionis Israel.' Fuit quoque in Museo Collegii Ludovici Magni nummus elegantissimus, ære minimo, literis Samaritanis inscriptus: ex una parte, calix, לגאלת ציון, i. e. 'redemtionis Sion:' ex altera parte, manipulus erectus, et in imo ab utroque latere uva, שנת ארבע, i. e. 'anno quarto.' Cusus nempe fuit hic nummus anno centesimo septuagesimo tertio Seleucidarum, U. C. 614. A. C. 139.

11 *Procul erant.* Licet procul essent Romani, cum iis tamen Judæi fœdus iniere A. U. C. 594. 1 Mach. viii. et Justin. xxxvi, 3.

12 *Mobilitate vulgi expulsi.* Hæc intelligenda de bello civili, quod Judæos inter et regem eorum, Alexandrum Jannæum, per annos sex exarsit, ab A. U. C. 663. ad annum 669. Joseph. Antiq. Jud. xiii, 12. sq. Bell. Jud. i, 4.

1 *Domuit.* Cn. Pompeius A. U. C. 691. A. C. 62. Hierosolyma cepit; nec modo templum, sed et Sancta Sanctorum victor ingressus est. Nihil vero divitiarum abstulit, gloriæ, quam pecuniæ, cupidior. Joseph. Ant. Jud. xiv, 4. V. et Florum iii, 5. et Cic. in Orat. pro Flacco c. 28. Tributum tamen Judæis imposuit Pompeius; et brevi tempore Romani exege-

templumque jure victoriæ ingressus est. Inde vulgatum, "nulla intus Deum effigie[2] vacuam sedem, et inania arcana."[3] Muri Hierosolymorum diruti, delubrum mansit. Mox, civili inter nos bello, postquam in ditionem M. Antonii provinciæ cesserant;[4] rex Parthorum Pacorus[5] Judæa potitus, interfectusque a P. Ventidio, et Parthi trans Euphraten redacti: Judæos C. Sosius[6] subegit. Regnum ab Antonio Herodi[7] datum, victor Augustus auxit. Post mortem Herodis, nihil expectato Cæsare, Simon quidam[8] regium nomen invaserat. Is a Quinctilio Varo, obtinente Syriam, punitus: et gentem coercitam, liberi Herodis tripartito rexere.[9] Sub Tiberio quies: dein, jussi a C. Cæsare[10] "effigiem ejus in templo locare," arma potius sumsere: quem motum Cæsaris mors diremit. Claudius, defunctis regibus, aut ad modicum redactis,[11] Judæam provinciam[12] equitibus Romanis, aut libertis permisit: e quibus Antonius Felix,[13] per omnem sævitiam ac libidinem, jus regium servili ingenio exercuit, Drusilla,[14]

runt plus quam decem millia talentorum, *Angl.* 2,250,000*l.* Joseph. l. c. n. 5.

2 *Nulla—effigie.* Verissime. Et inde manifestum penetrali non fuisse sacratam asini effigiem; ut dictum est sup. c. 4.

3 *Inania arcana.* Ideoque Florus l. c. Judæos impiam gentem appellavit.

4 *Provinciæ cesserant.* Provinciæ Orientis.

5 *Rex Parthorum Pacorus.* Tacitus vel adhuc errat, vel scripserat, *F. reg. Parthor. Pacorus,* id est, *filius regis Parthorum Pacorus.* Forte etiam *rex Parthorum* est alicujus scioli additamentum. Pacorus enim numquam fuit rex Parthorum, sed filius erat Orodis, Parthorum regis. Missus a patre, Judæa potitus est A. U. C. 714. anno sequenti a P. Ventidio, Romanorum duce, quem Antonius adversum Parthos miserat, victus et interfectus est. Joseph. Antiq. Jud. xiv, 13. 14 et 15. Dio xlviii, p. 372. et xlix, p. 404. Forte tamen Tacitus scripserat *rex Pacorus,* quod *filii* regum dicantur reges, ut vidimus supra de Epiphane.

6 *C. Sosius.* Antigonus, quem Pacorus regem Judæorum fecerat, adversus Romanos rebellavit. Hierosolyma expugnat Sosius; et Antigonus, jussu Antonii, virgis cæditur et obtruncatur A. U. C. 717. Joseph. Antiq. Jud. xiv, 16. Dio xlix, p. 405. hæc superiore anno gesta scribit, et Sosium immerito appellat *Sossium.* In veteri marmore apud Cl. Muratori, Inscript. Antiq. Vol. i, p. 295. n. 2. memoratur C. SOSIVS.

7 *Herodi.* Herodes, dictus postea Magnus, amicitia et auctoritate Antonii nixus, Judææ regnum senatusconsulto accepit A. U. C. 714. victoque Antigono, rex iterum renuntiatus est A. U. C. 717. Joseph. Antiq. Jud. xiv, 26 et 28. V. quoque stemma Herodum n. 3. in not. et em. ad An. xii, 23.

8 *Simon quidam.* Simon ille, Herodis servus, dux fuit seditionis, quam memorat Joseph. Antiq. Jud. xvii, 10. n. 6.

9 *Tripartito rexere.* Archelaus, tetrarcha fuit Judææ; Herodes, Galilææ; Philippus, Iturææ et Trachonitidis. V. Stemma Herodum, n. 21. 22 et 24.

10 *A C. Cæsare.* A Caio Caligula; a quo jussi effigiem suam, nomine NOVI IOVIS INLUSTRIS CAII, in templo locare. V. Suppl. An. viii, 57.

11 *Ad modicum redactis.* Unus tunc Herodes, frater Agrippæ Magni regnum Chalcidis occupabat. V. Stemma Herodum, n. 25.

12 *Judæam provinciam.* V. quæ jam dicta sunt sup. An. xii, 23 et 54.

13 *Antonius Felix.* Pallantis frater, Claudii libertus, trium reginarum maritus. V. Stem. Herodum, num. 14.

14 *Drusilla.* Alia fuit Drusilla, Agrippæ II. soror, cui postea Felix nupsit. V. Stem. Herod. n. 12.

Cleopatræ et Antonii nepte, in matrimonium accepta, ut ejusdem Antonii Felix progener, Claudius nepos[15] esset.

10. Duravit tamen patientia Judæis, usque ad Gessium Florum,[1] procuratorem. Sub eo bellum ortum: et comprimere cœptantem Cestium Gallum,[2] Syriæ legatum, varia prælia, ac sæpius adversa excepere. Qui ubi fato, aut tædio occidit; missu Neronis, Vespasianus fortuna famaque, et egregiis ministris, intra duas æstates,[3] cuncta camporum, omnesque, præter Hierosolyma, urbes, victore exercitu tenebat. Proximus annus[4] civili bello intentus, quantum ad Judæos per otium transiit: pace per Italiam parta, et externæ curæ rediere. Augebat iras, quod soli Judæi non cessissent. Simul manere apud exercitus Titum, ad omnes principatus novi eventus casusve utilius videbatur. Igitur castris, uti diximus,[5] ante mœnia Hierosolymorum positis, instructas legiones ostentavit.[6]

11. Judæi sub ipsos muros struxere aciem, rebus secundis longius ausuri; et, si pellerentur, parato perfugio. Missus in eos eques cum expeditis cohortibus, ambigue certavit.[1] Mox cessere hostes, et sequentibus diebus crebra pro portis prælia serebant; donec assiduis damnis, intra mœnia pellerentur. Romani ad oppugnandum[2] versi: neque enim dig-

15 *Claudius nepos.* Claudius Antoniæ minoris filius, nepos erat M. Antonii, triumviri. V. Stem. Cæs. n. 42 et 100. Ut autem Claudius M. Antonii erat nepos, sic quoque Felix ejusdem Antonii progener. Tanta fuit hac ætate libertorum arrogantia!

1 *Gessium Florum.* Quem crudelissimum et impudentissimum hominum appellat Joseph. Bell. Jud. ii, 14. Florus, dum potestate abutitur, Judæos ad defectionem adegit: cœpitque bellum A.U.C. 818. J.C. 65.

2 *Cestium Gallum.* Cestius Gallus, ut ortum bellum comprimeret, Hierosolyma obsedit, partem Septemtrionalem urbis cepit, templum ipsum aggressus. At obsidium incautus solvit; cæsique Romani, ut narrat Joseph. Bell. Jud. ii, 19. Nec aliter Suet. Vespas. 4. 'Cæsoque præposito, legatum insuper Syriæ consularem suppetias ferentem, rapta aquila, fugaverunt.'

3 *Duas æstates.* A.U.C. 820 et 821. V. suppl. An. xvi, 47. 51. 57 sq.

4 *Proximus annus.* A.U.C. 822. bello civili inter Galbam, Othonem, et Vitellium intentus. Postea Principe Vespasiano, pax per Italiam parta; et externæ, i. e. Judaicæ, curæ rediere.

5 *Uti diximus.* Sup. c. i.

6 *Ostentavit.* Eleganter dictum. Titus enim, cum a Spinarum valle, uti diximus sup. c. 1. ad Scopum, ita appellatum, quod inde in urbem templumque, Septemtrionem versus, erat prospectus, castra promovisset, legiones ostentavit. Tum ab Hierosolymis distabat tantum septem stadiis. Quinta legio retrorsum tribus stadiis castra munire jussa: decima autem legio juxta montem Olearum, Orientem versus, sex ab urbe stadiis castra metata est. Joseph. Bell. Jud. v, 2. n. 3.

1 *Ambigue certavit.* Hæc aut modeste Tacitus, aut jactanter Josephus, qui et ferme oppressum Titum, et castris suis pulsam decimam legionem memorat. Joseph. Bell. Jud. v, 2. n. 2. 4 et 5.

2 *Ad oppugnandum.* Tunc Titus castra posuit ad turrim Psephinam, nunc *Castel*

num videbatur, famem hostium operiri: poscebantque pericula, pars virtute, multi ferocia, et cupidine præmiorum. Ipsi Tito Roma, et opes, voluptatesque ante oculos; ac, ni statim Hierosolyma conciderent, morari videbantur. Sed urbem, arduam situ, opera molesque firmaverant, queis vel plana satis munirentur. Nam duos colles,[3] immensum editos, claudebant muri per artem[4] obliqui, aut introrsus sinuati, ut latera oppugnantium, ad ictus patescerent. Extrema rupis, abrupta: et turres,[5] ubi mons juvisset, in sexaginta pedes; inter devexa, in centenos vicenosque attollebantur; mira specie, ac procul intuentibus pares. Alia intus mœnia,[6] regiæ[7] circumjecta: conspicuoque fastigio turris *Antonia*,[8] in honorem M. Antonii ab Herode appellata.

12. Templum[1] in modum arcis, propriique muri, labore et opere ante alios:[2] ipsæ porticus,[3] queis templum ambieba-

Pisano, quæ erat in angulo ad Septemtrionem et Occidentem. Joseph. Bell. Jud. v, 4. n. 3.

3 *Duos colles.* Duo illi præcipui colles Josepho quoque memorati sunt, Acra ad Septemtrionem, et Sion ad Meridiem. In colle Acra erat urbs inferior, cui urbs nova in colle Besetha Septemtrionem versus fuerat addita; in colle Sion urbs superior. Joseph. Bell. Jud. v, 4. n. 1. et v, 6. n. 8.

4 *Per artem.* Artem, artisque causas docet Veget. iv, 2. ‘Ambitum muri directum veteres ducere noluerunt, ne ad ictus arietum esset dispositus, sed sinuosis anfractibus, jactis fundamentis, clausere urbes, crebrioresque turres in ipsis angulis ediderunt propterea: quia si quis ad murum tali ordinatione constructum vel scalas vel machinas voluerit admovere, non solum a fronte, sed etiam a lateribus, et prope a tergo, veluti in sinum circumclusus, opprimitur.’

5 *Et turres.* Turres illas egregie commendat Josephus, Bell. Jud. v, 4. n. 3. easque fuisse numero centum sexaginta quatuor prodit. Scilicet in tertii muri ambitu nonaginta, quarum intervalla erant ducenorum cubitorum: in medio muro, quatuordecim; et in antiquo muro sexaginta.

6 *Intus mœnia.* Intra tertium murum alia duo erant mœnia; ut modo dictum est. Fusius autem Joseph. Bell. Jud. v, 4. n. 2.

7 *Regiæ.* Regia erat Septemtrionem Occidentemque versus, haud ita procul turri Antonia. Siquidem, cum ignis turrim Antoniam corripuisset, in regiam illapsus est; ut videre est ap. Joseph. Bell. Jud. v, 4. n. 4.

8 *Turris Antonia.* Turris Antonia erat intra urbem in angulo duarum porticuum templi, quæ ad Occidentem et Septemtrionem spectabant. Arx potius dicenda, quam turris. In ea enim atria, balneæ, aulæ; ipsaque in angulis cincta quatuor aliis turribus. Eximiam hujus turris pulchritudinem v. ap. Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 8. Ab Hyrcano olim exstructa, deinde ab Herode Magno magnificentissime exornata fuit, et in honorem M. Antonii, triumviri, ‘Antonia’ appellata. Joseph. Bell. Jud. i, 21. n. 1.

1 *Templum.* Templum fuit in monte Moria, et Orientali urbis latere. Ibi nunc adsurgit Turcarum mesquita, *the Mosque*, post Meccensem Medinensemque, maximæ apud eos celebritatis.

2 *Opere ante alios.* Laborem opusque egregium, immensasque in iis impensas explicat Joseph. Bell. Jud. v, 5. Satis sit monuisse Judæos in hujus templi exstructione usos esse saxis quadragenos cubitos longis, quinos altis, et senos latis. Πέτραι δὲ τεσσαρακονταπήχεις τὸ μέγεθος ἦσαν— τῶν δὲ ἐν αὐτῷ λίθων ἔνιοι μῆκος πέντε καὶ τεσσαράκοντα πηχῶν ἦσαν, ὕψος πέντε, εὖρος δὲ ἕξ. Joseph. l. c. n. 1 et 6. Singuli illi lapides habebant mensura nostra circiter pedes 65 longitudine, 8⅓ altitudine, 10 latitudine. Inde intelligas quod habet D. Marc. xiii, 1 et 2. ‘Et cum egrederetur

tur, egregium propugnaculum. Fons perennis aquæ, cavati sub terra montes;[4] et piscinæ cisternæque servandis imbribus. Præviderant conditores, ex diversitate morum, crebra bella: inde cuncta, quamvis adversus longum obsidium; et a Pompeio expugnatis metus atque usus pleraque monstravere. Atque, per avaritiam Claudianorum temporum, emto jure muniendi,[5] struxere muros in pace, tamquam ad bellum; magna colluvie, et ceterarum urbium[6] clade aucti: nam pervicacissimus quisque illuc perfugerat, eoque seditiosius agebant. Tres duces, totidem exercitus. Extrema et latissima mœnium Simon; mediam urbem Joannes, quem et Bargioram vocabant;[7] templum Eleazarus[8] firmaverit. Multitudine et armis Joannes, ac Simon; Eleazarus loco pollebat. Sed prælia,[9] dolus, incendia inter ipsos, et magna vis frumenti ambusta. Mox Joannes, missis per speciem sacrificandi,[10] qui

de templo, ait illi unus ex discipulis suis: Magister, aspice quales lapides, et quales structuræ. Et respondens Jesus ait illi: Vides has omnes ædificationes: non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.'

3 *Ipsæ porticus.* Porticus illæ omnes erant duplices; quas sustinebant columnæ quinis et vicenis cubitis, *nostris pedibus* 41⅔, altæ, singulis e saxis marmore candidissimo, et cedrinis laquearibus tegebantur: latæ autem erant ad triginta cubitos, *nostros pedes* 50. Omnis autem earum ambitus una cum Antonia turri sex stadiorum mensuram comprehendebat. Διπλαῖ μὲν γὰρ αἱ στοαὶ πᾶσαι, κίονες δ' αὐταῖς εἰκοσιπέντε πηχῶν τὸ ὕψος ὑφεστήκεσαν, μονόλιθοι λευκοτάτης μαρμάρου, κεδρίνοις δὲ φατνώμασιν ὠρόφοντο—καὶ πλατεῖαι μὲν ἦσαν ἐπὶ τριάκοντα πήχεις· ὁ δὲ πᾶς κύκλος αὐτῶν εἰς ἓξ σταδίους συνεμετρεῖτο, περιλαμβανομένης καὶ τῆς Ἀντωνίας. Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 2. De porticuum templique ambitu commodius dicetur in not. et em. ad Hist. v, 8. ubi plura de templi magnificentia et opulentia. Hic enim errat Josephus, et templi magnitudinem imminuit.

4 *Cavati—montes.* Aquis, frumento, commeatibus, thesauris servandis. Sic quoque excavati subter mœnia cuniculi, et per campos longius protracti; de quibus Dio lxvi, p. 747.

5 *Emto jure muniendi.* Expugnatis Hierosolymis muros diruerat Pompeius, ut dictum est sup. c. 9. Agrippa rex, Caio Claudioque Principibus acceptus, eos restituere cœpit: inhibitus tamen fuit, ne urbs valesceret. Sed, per Claudianorum temporum avaritiam, cum omnia venalia proponerentur, emto jure muniendi, struxere muros tamquam ab bellum. Universus urbis circuitus erat trium ac triginta stadiorum. Muri, alti cubitos viginti, et cum minis ac propugnaculis tota altitudo erat quinque et viginti cubitorum: latitudo autem decem cubitorum. Saxa vero, quibus erant constructi, longa cubitos viginti, decem lata. Λίθοις μέν γε εἰκοσιπήχεσι τὸ μῆκος, τὸ εὖρος δεκαπήχεσι, συνηρμόζετο, μήθ' ὑπορυγῆναι σιδήρῳ ῥᾳδίως, μήθ' ὑπ' ὀργάνοις διασεισθῆναι. Joseph. Bell. Jud. v, 4. n. 2.

6 *Ceterarum urbium.* Inter belli initia; de quibus dictum in Suppl. An. xvi, 57 sq.

7 *Quem et Bargioram vocabant.* Nisi Tacitus ipse erraverit, hæc a librariis loco suo dimota; et legendum: *Simon, quem et Bargioram vocabant; mediam urbem Joannes; templum Eleazarus*, &c. Simon enim Gioræ, Joannes Leviæ filius. V. not. et em. ad Hist. v, 12.

8 *Eleazarus.* Eleazarus filius erat Simonis. Joseph. Bell. Jud. ii, 20. n. 3. v, 1. n. 2.

9 *Prælia.* Atrociora enim Judæorum cum Judæis, quam cum Romanis, fuere bella ac prælia; quæ flens queribundusque Josephus fuse prosequitur.

10 *Per speciem sacrificandi.* Instante festo Azymorum, die quartadecima mensis Xanthici, seu die 13. Aprilis, hoc ipso A.J.C. 70. cum Eleazarus portas templi

Eleazarum manumque ejus obtruncarent, templo potitur: ita in duas factiones[11] civitas discessit, donec, propinquantibus Romanis, bellum externum concordiam pareret.[12]

13. Evenerant prodigia, quæ neque hostiis neque votis piare fas habet gens,[1] superstitioni obnoxia, religionibus adversa. Visæ per cœlum concurrere acies,[2] rutilantia arma, et subito nubium igne collucere templum.[3] Expassæ repente delubri fores;[4] et audita major humana vox,[5] "excedere Deos:" simul

aperuisset, et quotquot intus adorare vellent exciperet, missi a Joanne templo potiti sunt, et Eleazarum manumque ejus obtruncaverunt. Joseph. Bell. Jud. v, 5.

11 *Duas factiones.* In duas factiones Simonis et Joannis, Joseph. Bell. Jud. v, 3. n. 1. Tunc templum temploque vicina tenuit Joannes. V. Joseph. Bell. Jud. v, 6. n. 1.

12 *Concordiam pareret.* Nec diu stetit concordia. Odia, intestinaque bella recruduere; et secum ipsi iterum dissidentes pugnavere, καὶ κατὰ σφᾶς πάλιν διαστάντες ἐμάχοντο. Joseph. Bell. Jud. l. c.

1 *Neque hostiis—piare fas habet gens.* Immo nulla alia gens, cui facilior illustriorque fuerit propitiatio. At inexpiabilia obstinatæ perversitatis scelera ultum ibat Deus. Jamque supremum illud excidium imminebat, quod ante prædixerat Jesus Christus, Matth. xxiv, Marc. xiii, Luc. xxi.

2 *Concurrere acies.* Josephus, oculatus testis, Bell. Jud. vi, 5. n. 3. Τερατεία δὲ ἂν ἔδοξεν οἶμαι τὸ ῥηθησόμενον, εἰ μὴ καὶ παρὰ τοῖς θεασαμένοις ἱστόρητο, καὶ τὰ ἐπακολουθήσαντα πάθη τῶν σημείων ἦν ἄξια. Πρὸ γὰρ ἡλίου δύσεως ὤφθη μετέωρα περὶ πᾶσαν τὴν χώραν ἅρματα καὶ φάλαγγες ἔνοπλοι διάττουσαι τῶν νεφῶν, καὶ κυκλούμεναι τὰς πόλεις. 'Quod dicturus sum, fabula, ut opinor, esse videretur, nisi ab iis qui illud spectarunt, proditum esset, et subsecutæ clades ejusmodi signis haudquaquam impares extitissent. Etenim ante Solis occasum per universam regionem currus in aere sublimes ferri, et armatæ phalanges per nubes discurrere, urbesque circumvallare sunt visæ.'

3 *Templum.* Joseph. ibid. Τοῦτο δὲ ἡνίκα πρὸ τῆς ἀποστάσεως καὶ τοῦ πρὸς τὸν πόλεμον κινήματος, ἀθροιζομένου τοῦ λαοῦ πρὸς τὴν Ἀζύμων ἑορτὴν, ὀγδόη δ' ἦν Ξανθικοῦ μηνὸς, κατὰ νυκτὸς ἐννάτην ὥραν τοσοῦτον φῶς περιέλαμψε τὸν βωμὸν, καὶ τὸν ναὸν, ὡς δοκεῖν ἡμέραν εἶναι λαμπρὰν, καὶ τοῦτο παρέτεινεν ἐφ' ἡμίσειαν ὥραν. 'Ante defectionem primosque belli motus, populo ad festum diem Azymorum congregato, die octavo mensis Xanthici, hora noctis nona, tanta lux circa altare templumque circumfusa est, ut dies clarus videretur, atque hoc horæ dimidiæ spatio duravit.' Hæc, et quæ mox sequuntur, prodigia evenere A. U. C. 819. J. C. 66.

4 *Delubri fores.* Joseph. l. c. Ἡ δὲ ἀνατολικὴ πύλη τοῦ ἐνδοτέρου, (melius τοῦ ἐξωτέρου, ut jam placuit erudito Grotio. Nam porta illa ἡ ἔξωθεν dicitur Josepho, Bell. Jud. v, 5. n. 3.) χαλκῆ μὲν οὖσα καὶ στιβαρωτάτη, κλειομένη δὲ περὶ δείλην μόλις ὑπ' ἀνδρῶν εἴκοσι, καὶ μοχλοῖς μὲν ἐπερειδομένη σιδηροδέτοις, καταπῆγας δ' ἔχουσα βαθυτάτους, εἰς τὸν οὐδὸν ὄντα διηνεκοῦς λίθου καθιεμένους, ὤφθη κατὰ νυκτὸς ὥραν ἕκτην, αὐτομάτως ἠνεῳγμένη· δραμόντες δ' οἱ τοῦ ἱεροῦ φύλακες, ἤγγειλαν τῷ στρατηγῷ, κἀκεῖνος ἀναβὰς, μόλις αὐτὴν ἴσχυσε κλεῖσαι. 'Janua templi interior (aut potius 'exterior'), Orienti obversa, quæ tota ærea et immensi ponderis erat, et quæ sub vesperam vix ab hominibus viginti claudebatur, et vectibus quidem ferro munitus sustentata erat, pessulos vero altissime in saxeum limen ex uno perpetuo lapide demissos habebat, visa est nocte circa horam sextam sponte patefacta: quod templi custodes, cum ad [templi] prætorem cucurrissent ei indicarunt: ille vero ubi ascenderat, ægre eam claudere potuit.' Janua illa, alta triginta cubitis, quindecim lata, erat ære Corinthio, et januas argento auroque obductas dignitate plurimum superabat, teste Josepho, Bell. Jud. v, 5. n. 3. Tacito autem 'expassæ fores' dicuntur, quod in hac, ut in singulis templi januis, binæ essent fores, teste eodem Josepho, ibid.

5 *Major humana vox.* Josephus, Bell. Jud. iv, 5. n. 3. Κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν, ἣ Πεντηκοστὴ καλεῖται, νύκτωρ οἱ ἱερεῖς παρελθόντες εἰς τὸ ἔνδον ἱερὸν, ὥσπερ αὐτοῖς ἔθος ἦν πρὸς τὰς λειτουργίας, πρῶτον μὲν κινήσεως ἀντιλαβέσθαι ἔφασαν καὶ κτύπου, μετὰ δὲ ταῦτα καὶ φωνῆς ἀθρόας, Μεταβαίνωμεν ἐντεῦθεν. 'Festo autem die, qui Pentecoste appellatur, sacerdotes noctu templum ingressi ad obeunda ex more ministeria, primum quidem motum ac strepitum se exau-

ingens motus excedentium. Quæ pauci in metum[6] trahebant: pluribus persuasio inerat, antiquis sacerdotum literis contineri, eo ipso tempore fore, "ut valesceret Oriens, profectique Judæa rerum potirentur." Quæ ambages Vespasianum ac Titum[7] prædixerant. Sed vulgus, more humanæ cupidinis, sibi tantam fatorum magnitudinem interpretati, ne adversis quidem ad vera mutabantur. Multitudinem obsessorum omnis ætatis, virile ac muliebre secus,[8] sexcenta millia[9] fuisse accepimus. Arma cunctis, qui ferre possent: et plures, quam pro numero,[10] audebant. Obstinatio viris fœminisque par: ac, si transferre sedes cogerentur, major vitæ metus,[11] quam mortis. Hanc adversus urbem gentemque Cæsar Titus, quando impetum et subita belli locus abnueret, aggeribus vineisque certare statuit. Dividuntur legionibus munia, et quies præliorum fuit; donec cuncta expugnandis urbibus reperta apud veteres, aut novis ingeniis, struerentur.[12]

14. At Civilis, post malam in Treveris[1] pugnam, reparato per Germaniam exercitu, apud Vetera[2] Castra consedit; tutus loco, et ut memoria prosperarum illic rerum, augesce-

disse dixerunt, tum deinde vocem quasi confertæ multitudinis simul clamantis, Migremus hinc.' Tacitus autem ex usu Romanæ superstitionis dixit: *Excedere Deos.*

6 *Pauci in metum.* Sic quoque Joseph. Bell. Jud. vi, 5. n. 3 et 4.

7 *Vespasianum ac Titum.* Hic Tacitus Vespasiano Titoque, fortunæ suæ auctoribus, adulatur. Ejusdem criminis reus, et magis damnandus, Josephus, qui fidem suam Christumque negat, ut Vespasiani favorem captet. Joseph. Bell. Jud. vi, 5. n. 4. At certissimum est, et cuique seculorum eventorumque seriem reputanti manifestum, hoc oraculo aliisque plurimis prænuntiatum fuisse Jesu Christi regnum, 'quod in æternum non dissipabitur.' Daniel. ii, 44. Sed de his plura in not. et em. ad Hist. v, 13.

8 *Virile ac muliebre secus.* I. e. virilis ac muliebris sexus, ut sup. An. iv, 62.

9 *Sexcenta millia.* Magnus quidem numerus, si spectetur urbis Hierosolymorum magnitudo, quam vidimus sup. c. 12. not. sup. At Joseph. Bell. Jud. vi, 9. n. 3. ait in hac obsidione periisse undecies centena millia hominum, 1,100,000. V. ergo not. et em. ad Hist. v, 13. ubi fusius dicetur de numero incolarum, eorumque qui tempore Paschatis huc confluebant: simul quoque, quot in obsidione Hierosolymitana totoque bello Judaico perierint homines, recensebitur.

10 *Quam pro numero.* Juxta communem regulam, qua quarta pars militat, si fuerint sexcenta millia obsessorum, centum quinquaginta millia ferre arma poterant. At, ob fanaticum Judæorum furorem, plures, quam pro hoc numero, audebant.

11 *Major vitæ metus.* Id unum metuebant ne urbi temploque superstites viverent. V. Dion. lxvi, p. 748. Inde hodieque et in ipso excidio Judæis manet quam maximus urbis Jerusalem amor, quam maxima veneratio.

12 *Struerentur.* Hactenus Tacitum secutus ejusque exemplo, Judaicas res fuse prosecutus sum: nunc juvat coronidem adtexere, et Sinensium Judæorum monumenta, nondum edita, publicare. Nec eruditum lectorem pigebit Romanorum Sinensiumque de Judæis judicia conferre, et utra plus æquitatis, plus veritatis habeant expendere. V. not. et em. ad Hist. v, 13.

1 *In Treveris.* Sup. Hist. iv, 77.

2 *Apud Vetera.* Vetera Castra, nunc *Santen*, a Civili capta olim direptaque, ut vidimus sup. Hist. iv, 60.

rent barbarorum animi. Secutus est eodem Cerialis, duplicatis copiis, adventu secundæ et sextæ et quartædecimæ legionum. Cohortesque et alæ, jampridem accitæ, post victoriam properaverant. Neuter ducum cunctator. Sed arcebat latitudo camporum, suopte ingenio humentium. Addiderat Civilis obliquam in Rhenum molem, cujus objectu revolutus amnis, adjacentibus superfunderetur. Ea loci forma, incertis vadis subdola, et nobis adversa: quippe miles Romanus armis gravis, et nandi pavidus; Germanos fluminibus suetos, levitas armorum, et proceritas corporum attollit.

15. Igitur, lacessentibus Batavis, ferocissimo cuique nostrorum cœptum certamen: deinde orta trepidatio, cum præaltis paludibus arma, equi haurirentur. Germani notis vadis persultabant, omissa plerumque fronte, latera ac terga circumvenientes: neque, ut in pedestri acie, cominus eminus certabatur; sed, tamquam navali pugna, vagi inter undas, aut, si quid stabile occurrebat, totis illic corporibus nitentes, vulnerati cum integris, periti nandi cum ignaris, in mutuam perniciem implicabantur: minor tamen, quam pro tumultu, cædes: quia non ausi egredi paludem Germani, in castra rediere. Ejus prælii eventus utrumque ducem, diversis animi motibus, ad maturandum summæ rei discrimen erexit. Civilis instare fortunæ; Cerialis abolere ignominiam. Germani prosperis feroces; Romanos pudor excitaverat: nox apud barbaros cantu aut clamore; nostris per iram et minas acta.

16. Postera luce, Cerialis equite et auxiliariis cohortibus frontem explet; in secunda acie legiones locatæ: dux sibi delectos retinuerat ad improvisa. Civilis haud porrecto agmine,[1] sed cuneis adstitit. Batavi Gugernique[2] in dextro; læva, ac propiora fluminis, Transrhenani tenuere. Exhortatio ducum, non more concionis apud universos, sed ut quosque eorum advehebantur. Cerialis "veterem Romani nominis gloriam, antiquas recentesque victorias: ut perfidum, ignavum, victum hostem, in æternum exciderent: ultione magis, quam prælio opus esse. Pauciores nuper[3] cum pluribus certasse: ac

1 *Haud porrecto agmine.* Civilis, ut majori impetu ageret, magisque discreta foret suorum virtus, haud porrecto agmine, sed cuneis adstitit. De cuneo dictum sup. Hist. iii, 29.

2 *Gugernique.* Gugerni jam memorati Hist. iv, 26.

3 *Pauciores nuper.* In Treveris; ut modo dictum est.

tamen fusos Germanos, quod roboris fuerit. Superesse, qui fugam animis, qui vulnera tergo, ferant." Proprios inde stimulos legionibus admovebat, "domitores Britanniæ[4] quartadecimanos" appellans. "Principem Galbam, sextæ legionis auctoritate factum: illa primum acie secundanos nova signa, novamque aquilam dicaturos."[5] Hinc prævectus ad Germanicum exercitum, manus tendebat, "ut suam ripam, sua castra sanguine hostium reciperarent." Alacrior omnium clamor, queis vel e longa pace prælii cupido, vel fessis bello pacis amor, præmiaque et quies in posterum sperabantur.

17. Nec Civilis silentem[1] struxit aciem, locum pugnæ testem virtutis ciens: "Stare Germanos Batavosque super vestigia gloriæ, cineres ossaque legionum calcantes: quocumque oculos Romanus intenderet, captivitatem, cladem que et dira omnia obversari. Ne terrerentur vario Treverici prælii eventu: suam illic victoriam Germanis obstitisse, dum omissis telis, præda manus impediunt: sed cuncta mox prospera, et hosti contraria evenisse. Quæ provideri astu ducis oportuerit, provisa: campos madentes, et ipsis gnaros, paludes hostibus noxias: Rhenum et Germaniæ Deos in aspectu, quorum numine capesserent pugnam, conjugum, parentum, patriæ memores: illum diem aut gloriosissimum inter majores, aut ignominiosum apud posteros fore." Ubi sono armorum tripudiisque (ita illis mos[2]) approbata sunt dicta, saxis, glandibusque,[3] et ceteris missilibus prælium incipitur; neque nostro milite paludem ingrediente, et Germanis, ut elicerent, lacessentibus.[4]

18. Absumtis, quæ jaciuntur, et ardescente pugna, procursum ab hoste infestius: immensis corporibus, et prælongis hastis fluitantem labantemque militem eminus fodiebant: simul e mole, quam eductam in Rhenum retulimus,[1] Bructerorum[2] cuneus tranatavit: turbata ibi res: et pellebatur sociarum cohortium acies, cum legiones pugnam excipiunt, suppressaque

4 *Domitores Britanniæ.* V. sup. An. xiv, 34.

5 *Novamque aquilam dicaturos.* Quod secunda illa legio esset e recens conscriptis; ut vidimus sup. Hist. iv, 68.

1 *Silentem.* Melius *silens.* V. not. et em. ad Hist. v, 17.

2 *Illis mos.* V. inf. de Mor. Germ. 11.

3 *Glandibusque.* Fusili ex argilla, plumbo, ferrove factæ glandes, et fundis jaciebantur.

4 *Lacessentibus.* Germani Romanos conviciis lacessebant, ut eos in paludem elicerent.

1 *Retulimus.* Sup. c. 14.

2 *Bructerorum.* De quibus plura inf. in lib. de Mor. Germ. 33.

hostium ferocia, prælium æquatur. Inter quæ perfuga Batavus adiit Cerialem, "terga hostium" promittens, "si extremo paludis eques mitteretur: solidum illa, et Gugernos, quibus custodia obvenisset, parum intentos." Duæ alæ, cum perfuga missæ, incauto hosti circumfunduntur: quod ubi clamore cognitum; legiones a fronte incubuere, pulsique Germani Rhenum fuga petebant. Debellatum eo die foret, si Romana classis sequi maturasset. Ne eques quidem institit, repente fusis imbribus, et propinqua nocte.

19. Postera die, quartadecima legio in superiorem provinciam[1] Gallo Annio missa: Cerialis exercitum decima ex Hispania legio[2] supplevit. Civili Chaucorum[3] auxilia venere: non tamen ausus oppida Batavorum[4] armis tueri, raptis, quæ ferri poterant, ceteris injecto igni, in insulam concessit; gnarus deesse naves efficiendo ponti, neque exercitum Romanum aliter transmissurum: quin et diruit molem,[5] a Druso Germanico factam, Rhenumque prono alveo in Galliam ruentem, disjectis quæ morabantur, effudit. Sic velut abacto amne, tenuis alveus,[6] insulam inter Germanosque continentium terrarum speciem fecerat. Transiere Rhenum Tutor quoque, et Classicus, et centum tredecim Treverorum senatores,[7] in quibus fuit Alpinus Montanus, quem a Primo Antonio missum in Gallias superius memoravimus.[8] Comitabatur eum frater D. Alpinus.[9] Simul ceteri miseratione ac donis auxilia concibant, inter gentes periculorum avidas.

1 *In superiorem provinciam.* In Germaniam superiorem. Gallus Annius jam memoratus est sup. Hist. iv, 68.

2 *Ex Hispania legio.* Decimam legionem ex Hispania excitam vidimus sup. Hist. iv, 68.

3 *Chaucorum.* De quibus dictum sup. Hist. iv, 79.

4 *Oppida Batavorum.* Victus Civilis non ausus est armis tueri oppida, quæ sunt Mosam inter et Rhenum. Horum præcipua nunc appellantur *Gennep, Cleves, Nimeguen, Batenburg;* et 'extrema Gallicæ oræ' dicuntur Hist. iv, 12. Itaque rapuit, quæ ferri poterant: ceteris ignem injecit, ne hostibus prodessent; ipsa autem oppida minime succendit. Postea in insulam concessit.

5 *Diruit molem.* De hac mole dictum sup. An. xiii, 53. not. sup.

6 *Tenuis alveus.* Abacto amne, et per emissarium, quod nunc dicitur *Leck,* Galliis superfuso, adeo tenuis fuit Rheni alveus inter Batavorum insulam et Germaniam, ut continentes terræ viderentur. Tenuis ille alveus, quem Plin. iv, 15. 'modicum alveum' appellat, hodieque dicitur *the Rhine,* et in mare influit prope urbem *Leyden.*

7 *Treverorum senatores.* Sic senatum, magistratus, apud Frisios vidimus sup. An. xi, 19. Si plura volueris de civitatum senatu, adeas Plin. Ep. x, 83 et 84.

8 *Superius memoravimus.* In Belgicam Germaniamque Cisrhenanam post Cremonæ excidium est Hist. iii, 35. et iv, 31.

9 *D. Alpinus.* In MS. Agr. *Dr. Alpinus,* i. e. *Drusus Alpinus.* At in ceteris libris *D. Alpinus,* i. e. *Decimus Alpinus.* Atque ita dictum puto ob *patrem Claudii Cæsaris Drusum, olim Decimum, mox Neronem prænomine.* Suet. in Claud. 1.

20. Tantumque belli superfuit, ut præsidia cohortium, alarum, legionum, una die Civilis quadripartito invaserit: decimam legionem, Arenaci;[1] secundam, Batavoduri;[2] et Grinnes[3] Vadamque,[4] cohortium alarumque castra: ita divisis copiis, ut ipse et Verax, sorore ejus genitus, Classicusque, ac Tutor suam quisque manum traherent: nec omnia patrandi fiducia, sed, "multa ausis aliqua in parte fortunam adfore. Simul Cerialem, neque satis cautum, et, pluribus nuntiis, huc illuc cursantem, posse medio intercipi." Quibus obvenerant castra decumanorum,[5] oppugnationem legionis arduam rati, egressum militem, et cædendis materiis operatum, turbavere, occiso præfecto castrorum, et quinque primoribus centurionum, paucisque militibus. Ceteri se munimentis defendere. Et interim Germanorum manus Batavoduri inrumpere inchoatum pontem nitebantur. Ambiguum prælium nox diremit.

21. Plus discriminis apud Grinnes Vadamque. Vadam Civilis, Grinnes Classicus, oppugnabant: nec sisti poterant, interfecto fortissimo quoque; in queis Briganticus, præfectus alæ, ceciderat, quem fidum Romanis, et Civili avunculo infensum diximus.[1] Sed ubi Cerialis cum delecta equitum manu subvenit, versa fortuna, præcipites Germani in amnem aguntur. Civilis, dum fugientes retentat, agnitus, petitusque telis, relicto equo, tranatavit: idem Germanis effugium. Tutorem Classicumque appulsæ lintres vexere. Ne tum quidem Romana classis pugnæ adfuit, ut jussum erat: sed obstitit formido, et remiges per alia militiæ munia dispersi. Sane Cerialis parum temporis ad exsequenda imperia dabat; subitus

1 *Arenaci.* Arenacum fuit in superiori parte insulæ Batavorum, non vero extra insulam. Itaque non est *Arnhem*, ut voluit Cluverius. Sed loci veterisque nominis memoria manet in vicis *Aert* et *Herwert*. V. Cl. Alting, Notitia Germaniæ inferioris, p. 8 et 9.

2 *Batavoduri.* Fuit quoque in superiori parte Batavorum insulæ Batavodurum, nunc *Wyk te-Duurstede*. Cl. Alting. ibid. p. 18.

3 *Grinnes.* Grinnes Tabula Peutingerana memorat inter Caspingium, nunc *Asperen*, et Duodecimum, nunc *Dooden-werd*. Fuere ergo in insula Batavorum dextraque Vahalis ripa, paulo infra vicum, qui nunc dicitur *Tiel*. Non ita bene Cl. Alting, l. c. p. 80. Grinnes ad sinistram Rheni ripam posuit, ubi hodie *Beerhuysen*, e regione viculi *Remmerten*. V. Cl. Danville, *Notice de la Gaule*, p. 361.

4 *Vadamque.* Vada, ut et Grinnes, fuit in superiore parte insulæ Batavorum, ripaque sinistra Rheni, ut consentiunt Cll. Alting et Danville. At Cl. Danville Vadam ponit e regione oppidi *Rhenen*, quod est in dextra Rheni ripa. Cl. Alting magis Orientem versus trahit, e regione arcis *Clingenbeke*, prope locum *Meyrik*, ubi eruta quædam antiquitatis Romanæ monumenta, haud procul castris Herculis, nunc *Malburg*. V. l. c. Cl. Danville, p. 666. et Cl. Alting, p. 128.

5 *Decumanorum.* Decimæ legionis.

1 *Diximus.* Sup. Hist. iv, 70.

consiliis, sed eventu clarus. Aderat fortuna, etiam ubi artes defuissent: hinc ipsi exercituique minor cura disciplinæ. Et paucos post dies, quamquam periculum captivitatis evasisset, infamiam non vitavit.

22. Profectus Novesium Bonnamque,[1] ad visenda castra, quæ hiematuris legionibus erigebantur, navibus remeabat; disjecto agmine, incuriosis vigiliis. Animadversum id Germanis, et insidias composuere: electa nox atra nubibus, et prono amne rapti,[2] nullo prohibente vallum ineunt. Prima cædes astu adjuta: incisis tabernaculorum funibus, suismet tentoriis coopertos trucidabant. Aliud agmen, turbare classem; injicere vincla; trahere puppes. Utque ad fallendum silentio; ita cœpta cæde, quo plus terroris adderent, cuncta clamoribus miscebant. Romani, vulneribus exciti, quærunt arma, ruunt per vias, pauci ornatu militari, plerique circum brachia torta veste, et strictis mucronibus: dux semisomnus, ac prope intectus, errore hostium servatur. Namque prætoriam navem,[3] vexillo insignem, illic ducem rati, abripiunt. Cerialis alibi noctem egerat, ut plerique credidere, ob stuprum Claudiæ Sacratæ, mulieris Ubiæ: vigiles flagitium suum ducis dedecore excusabant, tamquam "jussi silere, ne quietem ejus turbarent: ita intermisso signo, et vocibus,[4] se quoque in somnum lapsos." Multa luce revecti hostes, captivis navibus, prætoriam triremem, flumine Luppia,[5] donum Veledæ[6] traxere.

23. Civilem cupido incessit, navalem aciem ostentandi. Complet quod biremium, quæque simplici ordine agebantur. Adjecta ingens lintrium vis: tricenis quadragenisque[1] armamenta liburnicis solita; et simul captæ lintres, sagulis versicoloribus, haud indecore pro velis juvabantur. Spatium velut

1 *Novesium Bonnamque.* Novesium, *Nuiss*, Bonna, *Bonn;* ut sæpe dictum est.

2 *Prono amne rapti.* Frustra difficultatem movet Pichena, quasi Germani adverso, non prono, amne, remeanti Ceriali occurrere debuerint. Germani, qui disjectum agmen et incuriosas vigilias exploraverant, superiora fluminis petivere, ut insidias componerent: sic, prono amne rapti, vallum iniere.

3 *Prætoriam navem.* Prima princepsque navis dicebatur prætoria, quæ apud nos appellatur *the Flag Ship.*

4 *Signo, et vocibus.* Intermisso buccinæ signo, interruptis vocibus, quibus initia vigiliarum nuntiabantur. V. sup. An. i, 65. et xv, 30.

5 *Flumine Luppia.* Nunc *Lippe.*

6 *Veledæ.* De hac fœmina, quæ numinis loco habebatur, jam dictum est sup. Hist. iv, 61.

1 *Tricenis quadragenisque.* Recte explicat Illustr. Huetius: 'Triginta vel quadraginta ex illis lintribus armatæ erant in modum liburnicarum; iis vero, quæ captæ fuerant, sagula pro velis imposuerat Civilis.'

æquoris electum, ubi Mosæ fluminis os amnem Rhenum Oceano adfundit.[2] Causa instruendæ classis, super insitam genti vanitatem, ut eo terrore commeatus Gallia adventantes interciperent. Cerialis miraculo magis, quam metu, direxit classem, numero imparem, usu remigum, gubernatorum arte, navium magnitudine potiorem. His flumen secundum; illi vento agebantur. Sic prævecti, tentato telorum jactu, dirimuntur. Civilis nihil ultra ausus, trans Rhenum concessit. Cerialis insulam Batavorum hostiliter populatus, agros villasque Civilis intactos, nota arte ducum, sinebat: cum interim, flexu autumni, et crebris pluvialibus imbribus, superfusus amnis, palustrem humilemque insulam in faciem stagni opplevit: nec classis, aut commeatus aderant: castraque in plano sita, vi fluminis differebantur.[3]

24. "Potuisse tunc opprimi legiones, et voluisse Germanos, sed dolo a se flexos," imputavit Civilis. Neque abhorret vero, quando paucis post diebus deditio insecuta est. Nam Cerialis, per occultos nuntios, "Batavis pacem, Civili veniam" ostentans, Veledam propinquosque monebat, "fortunam belli, tot cladibus adversam, opportuno erga populum Romanum merito mutare. Cæsos Treveros, receptos Ubios, ereptam Batavis patriam: neque aliud Civilis amicitia paratum, quam vulnera, fugas, luctus: exulem eum et extorrem, recipientibus oneri: et satis peccavisse, quod totiens Rhenum transcenderint: si quid ultra moliantur, inde injuriam et culpam, hinc ultionem et Deos fore."

25. Miscebantur minis promissa. Et concussa Transrhenanorum fide, inter Batavos quoque sermones orti: "Non prorogandam ultra ruinam: nec posse ab una natione totius orbis servitium depelli: quid perfectum cæde et incendiis legionum, nisi ut plures validioresque accirentur? Si Vespasiano bellum navaverint, Vespasianum rerum potiri: sin populum Romanum armis provocent, quotam partem generis humani Batavos esse? respicerent Rætos Noricosque, et ceterorum onera sociorum: sibi non tributa, sed virtutem et viros[1] indici: proximum id libertati: et si dominorum electio

2 *Oceano adfundit.* V. sup. An. ii, 6.

3 *Differebantur.* In diversas partes ferebantur.

1 *Virtutem et viros.* Eleganter dictum. Eod. sensu sup. Hist. iv, 12. 'Viros tantum armaque imperio ministrant.'

sit; honestius Principes Romanorum, quam Germanorum fœminas tolerari:" hæc vulgus. Proceres: "atrociore Civilis rabie semet in arma trusos: illum domesticis malis excidium gentis opposuisse: tunc infensos Batavis Deos, cum obsiderentur legiones, interficerentur legati, bellum uni necessarium, ferale ipsis sumeretur. Ventum ad extrema, ni resipiscere incipiant, et noxii capitis pœna pœnitentiam fateantur."

26. Non fefellit Civilem ea inclinatio, et prævenire statuit; super tædium malorum, etiam spe vitæ, quæ plerumque magnos animos infringit. Petito colloquio, scinditur Nabaliæ fluminis[1] pons; in cujus abrupta progressi duces: et Civilis ita cœpit: "Si apud Vitellii legatum defenderer, neque facto meo venia, neque dictis fides debebatur. Cuncta inter nos inimica, hostilia, ab illo cœpta, a me aucta erant. Erga Vespasianum vetus mihi observantia: et, cum privatus esset, amici vocabamur. Hoc Primo Antonio notum, cujus epistolis[2] ad bellum accitus sum, ne Germanicæ legiones et Gallica juventus Alpes transcenderet. Quæ Antonius epistolis, Flaccus præsens monebat,[3] arma in Germania movi: quæ Mucianus in Syria, Aponius in Mœsia, Flavianus in Pannonia"[4]—

1 *Nabaliæ fluminis.* Nabalia est ipsa fossa Drusiana, quæ a Rheno ad fluvium Salam, *Yssel,* fuerat ducta; de qua dictum est sup. An. ii, 8. Plura v. ap. Cl. Alting, l. c. p. 100.

2 *Cujus epistolis.* V. sup. Hist. iv, 13.

3 *Præsens monebat.* Eadem vidimus sup. Hist. iv, 13.

4 *Flavianus in Pannonia.* Hic multa periere, quibus reliqua Vespasiani, integra Titi et Domitiani tempora memorabantur. Hæc supplere neque expedit, neque licet, cum nulla supersint monumenta, quibus horum temporum historia explicari valeat ea abundantia, qua res unius ferme tantum anni quinque libris prosecutus est Tacitus. Juvat tamen Appendicem subnectere, ut a præstantissimo scriptore narrari cœpta continuentur, maxime ob immensam, neque silendam, Hierosolymitani excidii famam. Cetera brevius persequar in Append. Chronol. quam v.

C. CORNELII TACITI

DE

SITU, MORIBUS, ET POPULIS

GERMANIÆ

LIBELLUS.[1]

BREVIARIUM.

1. GERMANIÆ situs. 2. Incolæ. Nominis origo. 3. Carmina: barditus: variæque antiquitates. 4. Corporum habitus. 5. Soli natura. 6. Germanorum arma. 7. Reges, duces, sacerdotes. 8. Fœminarum constantia et veneratio. 9. Dii, Mercurius, Hercules, Mars, Isis. Simulacra nulla. 10. Auspicia, sortes: ex equis, e captivis præsagia. 11. Consultationes publicæ et conventus. 12. Pœnæ. Jus. 13. Scutum, framea juvenibus data. Principum comites: eorum virtus et fama. 14. Gentis bellica studia. 15. Pacis artes, venatio et otium. Collata principibus munera. 16. Vicorum, domorumque forma. Specus, suffugium hiemi, et receptaculum frugibus. 17. Hominum, fœminarumque vestitus. 18. Severa matrimonia. Dos a marito data. 19. Adulterii pœna, maritis permissa. 20. Liberorum educatio. Successionis leges. 21. Patris, propinqui amicitiæ inimicitiæque susceptæ. Homicidiorum pretia. Hospitalitas. 22. Victus: ebrietas: rixæ: in conviviis consultationes. 23. Potus, cibi.

1 *Libellus.* Libellum hunc, meditandum potius, quam legendum, paulo fusius sum expositurus, quod in eo juris nostri politici fontes lateant. Vere enim dixit Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix* xxx, 19. *Il est impossible d'entrer un peu avant dans notre droit politique, si l'on ne connoît parfaitement les loix et les mœurs des peuples Germains.* Brevis quidem est libellus, sed alto Taciti ingenio et immensa rerum copia plenus; quem paucis, sed egregie, laudavit idem Cl. de Montesquieu, l. c. c. 2. *Tacite fait un ouvrage exprès sur les mœurs des Germains: il est court, cet ouvrage; mais c'est l'ouvrage de Tacite, qui abrégeoit tout, parce qu'il voyoit tout.*

24. Juventæ ludicrum. Aleæ furor. 25. Servi, libertini. 26. Agrorum cultus et partitio. Anni tempora. 27. Funera. Hæc hactenus in commune. 28. Singularum gentium instituta. Galli, olim validi, in Germaniam transgressi. Helvetii, Boii, Gallica gens. Avariscorum, Osorum incertum genus. Treveri, Nervii, Germanicæ originis populi, ut et Vangiones, Triboci, Nemetes, Ubii. 29. Batavi, Cattorum proles. Mattiacorum gens. Decumates agri. 30. Catti, militari disciplina præcipui. 32. Usipii, Tencteri, equitatu præstantes. 33. Bructerorum sedes a Chamavis et Angrivariis occupatæ. 34. Dulgibini. Chasuari. Frisii majores et minores. 35. Chauci, pacis studiosi. 36. Cherusci et Fosi, a Cattis victi. 37. Cimbrorum parva civitas, gloria ingens. 38. Suevorum mores. 39. Semnonum religio. 40. Langobardi. Reudigni. Aviones. Angli. Varini. Eudoses. Suardones. Nuithones. Herthi, seu Terræ matris, commune sacrum. 41. Hermunduri. 42. Narisci. Marcomanni. Quadi. 43. Marsigni. Gothini. Osi. Burii. Lygiorum civitates. Arii. Helvecones. Manimi. Elysii. Naharvali. Alcis numen. Gothones. 44. Suionum civitates. 45. Mare pigrum. Æstii succinum legunt. Sitones, quibus fœmina imperat. 46. Peucini. Venedi. Fenni. Eorum feritas et paupertas. Hominum monstra, Hellusii, Oxiones.

Libellum hunc scripsit Tacitus

A.U.C.	J.C.		
DCCCLI.	98.	Coss.	M. Cocceio Nerva Aug. IV. M. Ulpio Trajano Cæsare II.

---

1. GERMANIA omnis[1] a Gallis[2] Rætisque[3] et Pannoniis, Rheno et Danubio fluminibus, a Sarmatis Dacisque, mutuo metu, aut montibus[4] separatur. Cetera Oceanus ambit, latos sinus, et insularum immensa spatia[5] complectens, nuper cog-

1 *Germania omnis.* Germania, de qua nunc agitur, est Transrhenana. Ad Occasum Rheno, ad Meridiem Danubio, ad Orientem Vistula, Sarmatia Daciaque, ad Septemtrionem Oceano terminatur. Occidentem versus prætenduntur Galli, versus Meridiem Ræti et Pannonii, versus Orientem Sarmatæ et Daci; cetera versus Septemtrionem ambit Oceanus, latos sinus, *the gulphs of Bothnia and Finland*, complectens.

2 *Gallis.* Gallia Belgica, quæ superiorem inferioremque Germaniam cis Rhenum continebat.

3 *Rætisque.* Male vulgo *Rætiis.* Hæc de populis, non de regionibus sunt intelligenda. V. not. et em. ad c. I. Ræti latissime patebant, easque regiones occupabant, quas nunc dicimus, *the country of the Grisons, part of Suabia and Bavaria.*

4 *Aut montibus.* Montibus Sarmaticis, nunc *the mountains of Hungary;* et, ubi non erant montes, mutuo metu bellicosorum populorum.

5 *Immensa spatia.* Incomperta Romanis hac terrarum parte, Scandinaviam, *Scan-*

nitis[6] quibusdam gentibus, ac regibus, quos bellum aperuit. Rhenus, Ræticarum Alpium[7] inaccesso ac præcipiti vertice ortus, modico flexu, in Occidentem versus, septemtrionali Oceano miscetur. Danubius, molli et clementer edito montis Abnobæ[8] jugo effusus, plures populos adit, donec in Ponticum mare[9] sex meatibus erumpat: septimum enim os paludibus hauritur.

2. Ipsos Germanos indigenas[1] crediderim, minimeque aliarum gentium adventibus et hospitiis[2] mixtos: quia nec terra olim,[3] sed classibus advehebantur, qui mutare sedes quærebant; et immensus ultra, utque sic dixerim, adversus Oceanus[4]

dinavia, et Eningiam, *Finland*, insulas esse falso existimabant, ut opportunius dicetur inf. c. 44.

6 *Nuper cognitis.* Vere 'nuper cognitis.' Locum hunc egregie illustrat Plautii Æliani monumentum, quod edidi in not. et em. ad Hist. iv, 53. Ibi memoratur Plautius, proprætor Mœsiæ, qui 'plura quam centum millia ex numero Transdanubianorum ad præstanda tributa cum conjugibus ac liberis et principibus aut regibus suis transduxit; motum orientem Sarmatarum compressit; ignotos ante aut infensos populo Romano reges signa Romana adoraturos in ripam quam tuebatur perduxit; regibus Bastarnarum et Rhoxolanorum filios, *regibus* Dacorum fratres captos aut hostibus ereptos remisit; ab *aliquibus* eorum obsides accepit, per *quæ*, pacem provinciæ et confirmavit et protulit.' Adde Domitiani bella, quibus forte reges aliquot innotuere.

7 *Ræticarum Alpium.* Nunc *the mountains of the Grisons.* Mons vero, cujus vertice Rhenus oritur, hodie dicitur *Vogelberg*. V. Cl. Marsili, *Danubius Pannonico-Mysicus*, vol. vi, tabul. 4. Quomodo Rhenus in Oceanum effundatur dictum est sup. An. ii, 6.

8 *Montis Abnobæ.* Mons ille Germanis nunc dicitur *Schwartzwald.* Hic, diu ignoratam, Danubii originem feliciter detexit illustr. Comes Marsili, anno 1702. V. eruditum ejus opus jam laudatum, vol. vi, p. 4. Danubii origo a *Doneschingen* perperam antea ducebatur. Agathemerus ii, 4. ait Danubium a suis fontibus ad Vindobonam, *Vienna*, dici; Istrum vero a Vindobona ad Pontum Euxinum appellari. At Plin. iv, 12. §. 24. 'unde primum Illyricum alluit' Istrum vocari scribit.

9 *In Ponticum mare.* Rem hactenus inauditam prodidit literis Constantinopoli scriptis anno 1713 unus e Missionariis Societatis Jesu: scilicet fluenta Danubii per mare Ponticum ad Mediterraneum usque, proprio colore distincta, ita devolvi, ut naves ex Ægeo mari, in Propontidem, nisi adverso fluminis impetu, sese pleno alveo exonerantis, transfretare non possint. Hoc nos docuit Cl. Homannus, Danubii Tabula novissima. Quædam tamen, haud absimilia, jam prodiderat Plin. iv, 12. §. 24. 'singula,' inquit, 'Istri ora tanta sunt, ut prodatur in quadraginta millia passuum longitudinis vinci mare, dulcemque intelligi haustum.'

1 *Indigenas.* Indigenæ, et quasi e terra prognati, veteribus scriptoribus dicti sunt populi omnes, quorum origo eos latebat. Nostram superioremque ætatem meliora docuit major eruditionis copia, facilior frequentiorque peregrinationum usus, ac maxime linguarum notitia. Iis subsidiis aperta mundi commercia. Eruditis omnibus jam compertum Scythicam esse Germanorum originem. Ipsaque Germania Scythiæ 'contermina,' Plin. viii, 15.

2 *Adventibus et hospitiis.* Aliter et vere ipse Tac. inf. c. 28 et 43. Gallos, Gothinos, et Osos, advenas atque hospites memorat. His tamen adventibus et hospitiis minime mixtos fuisse Germanos, censent eruditi Germani: vim imperii penes eos semper fuisse: alienigenas vero precario tantum habitasse.

3 *Nec terra olim.* Immo primum terra, deinde classibus, sed sero, et cum artes adolevissent, mutatæ hominum sedes.

4 *Adversus Oceanus.* Bene quidem. Nec antiquitus tantum, sed, vigente etiam imperio Romano, adversus Oceanus raris navibus adibatur, ob exiguam rei nauticæ scientiam. Drusus, pater Claudii Imperato-

raris ab orbe nostro navibus aditur. Quis porro, præter periculum horridi et ignoti maris, Asia, aut Africa, aut Italia relicta, Germaniam peteret?[5] informem terris, asperam cœlo, tristem cultu aspectuque, nisi si patria sit. Celebrant carminibus antiquis[6] (quod unum apud illos memoriæ et annalium genus est) "Tuistonem[7] Deum, terra editum, et filium Mannum, originem gentis conditoresque. Manno tres filios adsignant, e quorum nominibus proximi Oceano Ingævones, medii Hermiones, ceteri Istævones vocentur." Quidam autem,[8] licentia vetustatis, "plures Deo ortos, pluresque gentis appellationes, Marsos, Gambrivios,[9] Suevos, Vandalios"[10] adfirmant: "eaque vera et antiqua[11] nomina. Ceterum Germaniæ vocabulum recens,[12] et nuper additum: quoniam, qui pri-

ris, 'Oceanum Septemtrionalem primus Romanorum ducum navigavit,' Suet. Claud. 1. Quantum autem discriminis, violentia Oceani, adierit Germanicus, vidimus sup. An. ii, 23.

5 *Germaniam peteret.* Nondum satis valida ratio. Rudes barbarique homines tutas potius, quam lætas, sedes quæsiere. Inde loca horrida, quæ vix habitari posse crederemus, a nonnullis antehabita. Fateor, gratissimæ sunt Asiæ, Africæ, Italiæque sedes. At neque statim florentes fuere, sed lente, vigentibus imperiis, et adulto luxu. Præterea nec illæta Germania, nec suis caret commodis: immo viris virtutique aptissima. Adde non statim relictas sedes lætissimas, ut tristiores occuparentur: sed, ut in Germania, de qua nunc agitur, immorer, Asia, hominibus fœta, primum in Scythiam effusa: Scythia in conterminam Germaniam: ac si quid decessit voluptati, accrevit humanitati, ut toto hoc libro demonstrabitur.

6 *Carminibus antiquis.* Omnibus retro seculis, et apud barbaras omnes gentes, ut ex Americæ populis nobis adhuc compertum, idem fuit carminum usus, eadem utilitas. Carolus Magnus, teste Eginhardo, in ejus vita, c. 29. 'Barbara et antiquissima carmina, quibus veterum regum actus et bella canebantur, scripsit, memoriæque mandavit.'

7 *Tuistonem.* De Tuistone ejusque filio Manno v. not. et em. ad c. 2.

8 *Quidam autem.* Duas inter illas sententias mediam protulit, et quinque gentium capita recenset Plin. iv, 14. 'Germanorum genera quinque. Vindili, quorum pars Burgundiones, Varini, Carini, Guttones. Alterum genus Ingævones, quorum pars Cimbri, Teutoni, ac Chaucorum gentes. Proximi autem Rheno, Istævones, quorum pars Cimbri mediterranei. Hermiones, quorum Suevi, Hermunduri, Catti, Cherusci. Quinta pars Peucini, Basternæ, supra dictis contermini Dacis.' De singulis hisce populis opportunius suis locis dicetur.

9 *Gambrivios.* Eos unus Tacitus, et hoc tantum loco, memorat. Nempe Marsorum et Gambriviorum diu nomina periere.

10 *Vandalios.* Iidem sunt, quos Plinius, sup. cit. 'Vindilos' appellat. Vandalii, seu Vandali, Galliam, Hispaniam, Africam, Italiam terruere; at tandem in Africa excisi sunt. Unum superest Suevorum nomen.

11 *Vera et antiqua.* Marsi, Gambrivii, Suevi, Vandalii sunt vera et antiqua nomina. Contra vero Ingævones, Hermiones, Istævones, fabulosa, nec tam populorum, quam locorum situsque vocabula. Nempe Ingævones sunt juxta eruditos Germanos, *die Innvohner*, i. e. versus mare interius habitantes. Istævones, *die Vestvohner*, versus occidentem habitantes. Hermiones, *die Herrumvohner*, in medio habitantes. Unde forte nec Hermiones, nec Herminones, sed Hermivones, sunt dicendi.

12 *Germaniæ vocabulum recens.* Primo fuere tantum nomina populorum; postea fuere et virtutis cognomina: sic dicti sunt Germani, i. e. viri bellicosi, ut mox explicabitur. Ab illo cognomine, terra ipsa appellata est Germania. Quod Germaniæ vocabulum recens, et nuper additum. Germanorum autem nomen jam pridem auditum, ut constat ex Fastis Capitolinis, ap. Cl. Piranesi, Lapides Capitolini, p. 42. M. CLAVDIVS M. F. M. N. MARCELLVS. AN. DXXXI. COS. DE. GALLEIS. INSVBRI-

mi Rhenum transgressi Gallos expulerint,[13] ac nunc Tungri, tunc Germani[14] vocati sint: ita nationis nomen, non gentis, evaluisse paulatim, ut omnes, primum a victore, ob metum, mox a seipsis invento nomine, *Germani* vocarentur." "Fuisse apud eos et Herculem"[15] memorant; primumque omnium virorum fortium[16] ituri in prælia canunt.

3. Sunt illis hæc quoque carmina, quorum relatu, quem *Barditum* vocant,[1] accendunt animos, futuræque pugnæ fortunam ipso cantu augurantur: terrent enim, trepidantve, prout sonuit acies. Nec tam voces illæ, quam virtutis concentus, videntur: adfectatur præcipue asperitas soni, et fractum murmur, objectis ad os scutis, quo plenior et gravior vox repercussu intumescat. Ceterum et "Ulixem" quidam opinantur, "longo illo et fabuloso errore[2] in hunc Oceanum delatum, adisse Germaniæ terras, Asciburgiumque,[3] quod, in

BVS. ET. GERMAN. K. MART. ISQVE. SPOLIA. OPIMA. RETTVLIT. DVCE. HOSTIVM. VIRDVMARO. AD. CLASTIDIVM. INTERFECTO. Galli Insubres, eorumque socii, mercedeve conducti, Germani, cæsi sunt ad Clastidium, nunc *Chiastezzo, in the Milanese,* A. U. C. 531. juxta Fastos Capitolinos, A. C. 222.

13 *Gallos expulerint.* Inde cum de Belgis quæreret Jul. Cæs. B. G. ii, 4. 'reperiebat plerosque Belgas esse ortos a Germanis, Rhenumque antiquitus transductos propter loci fertilitatem ibi consedisse: Gallosque, qui ea loca incolerent, expulisse.'

14 *Tungri—Germani.* Rem egregie illustrat Jul. Cæs. B.G. l. c. docetque primos, qui Rhenum transgressi sunt, fuisse 'Condrusos, Eburones, Cæresos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellantur.' Germanus, i. e. *Wehr mann,* armorum vir. Vetus enim et frequens *W* in *G* mutatio. Primo nomen hoc fuit nationis victricis Cisrhenanæ, non vero totius gentis Transrhenanæ: sed paulatim evaluit; et Transrhenani omnes nomen, quod victor ob metum incutiendum repererat, ipsi usurpavere, reputantes idem nominis ob bellicæ gloriæ claritudinem sibi deberi. Tungrorum olim magnum fuit nomen; extatque adhuc veteris gloriæ memoria in ea locorum amplitudine. [Observandum autem est eumdem esse Tungrorum locum, quem Franci, duce Pharamundo, primum occupavere, quem postea Clodoveus Magnus armis recepit. Et hæc sunt Francici nostri regni incunabula.]

15 *Et Herculem.* Nulla extitit bellicosa gens, quæ Herculem, i. e. virum, stupenda vi grandibusque factis insignem, non habuerit; eoque non superbierit. De Hercule Germanico jam dictum An. ii, 16. not. sup. Sunt quoque eruditi viri, qui existiment coloniarum duces ab Asia profectos, ut diversas Europæ regiones occuparent, vulgo vocitatos fuisse Hercules.

16 *Virorum fortium.* Sic sup. An. ii, 88. de Arminio dictum, 'caniturque adhuc barbaras apud gentes.'

1 *Barditum vocant.* Sunt qui *barritum* mallent: at *barrire* elephantorum est, quos ne noverant quidem Germani. *Bardire* vero cervorum est, quos sæpissime audiebant continuoque venabantur tum Germani, tum Galli, apud quos celeberrimus fuit barditus. Inde vates, qui hoc modulo utebantur, dicti sunt bardi. De quibus egregie Lucan. i, 447. 'Vos quoque, qui fortes animas, belloque peremtos Laudibus in longum vates dimittitis ævum, Plurima securi fudistis carmina bardi.' V. not. et em. ad c. 3. Canadensibus quoque populis sua sunt carmina, cuique genti, cuique etiam familiæ propria. V. P. de Charlevoix, *Journal historique d'un voyage de l'Amérique.* Lettre xiv, p. 217.

2 *Fabuloso errore.* Bene quidem. Hac tamen fabula, multi, ut laudem scientiæ quærerent, populorum origines historiarumque initia corrupere.

3 *Asciburgiumque.* Asciburgium, nunc *Asburg, in the province Meurs.*

ripa Rheni situm, hodieque incolitur,[4] ab illo constitutum, nominatumque *ΑΣΚΙΠΥΡΓΙΟΝ*. Aram quinetiam Ulixi consecratam, adjecto Laertæ patris nomine, eodem loco, olim repertam: monumentaque, et tumulos quosdam, Græcis literis[5] inscriptos, in confinio Germaniæ Rætiæque adhuc extare:" quæ neque confirmare argumentis, neque refellere in animo est: ex ingenio suo quisque demat, vel addat fidem.

4. Ipse eorum opinionibus accedo, qui "Germaniæ populos nullis aliis aliarum nationum connubiis infectos, propriam, et sinceram, et tantum sui similem gentem extitisse" arbitrantur. Unde habitus quoque corporum, quamquam in tanto hominum numero, idem omnibus:[1] truces et cœrulei oculi, rutilæ comæ,[2] magna corpora,[3] et tantum ad impetum valida: laboris atque operum non eadem patientia: minimeque sitim æstumque tolerare, frigora atque inediam cœlo solove adsueverunt.

5. Terra, etsi aliquanto specie differt, in universum tamen aut sylvis horrida, aut paludibus fœda: humidior, qua Gallias, ventosior, qua Noricum ac Pannoniam[1] aspicit: satis ferax, frugiferarum arborum impatiens,[2] pecorum fœcunda,

4 *Incolitur.* Ibi erant hiberna alæ, ut vidimus sup. Hist. iv, 33. Ibi Cluverii ætate reperta antiquitatis Romanæ rudera.

5 *Græcis literis.* Neque ita mirum; cum a Græcis ad Gallos Germanosque literæ devenerint. Qua de re plura v. in not. et em. ad c. 3.

1 *Idem omnibus.* Pariter Juvenal. xiii, 164. 'Cœrula quis stupuit Germani lumina? flavam Cæsariem, et madido torquentem cornua cirro? Nempe quod hæc illis natura est omnibus una.'

2 *Rutilæ comæ.* Inde Sen. de ira iii, 26. 'Iniquus autem est, qui commune vitium singulis objecit. Non est Æthiopis inter suos insignitus color: nec rufus crinis, et coactus in nodum apud Germanos: utrumque decet.' Rutilatos arte crines videbimus inf. in Suppl. An. viii, 38.

3 *Magna corpora.* Sic An. i, 64. Germanorum 'procera membra;' et Hist. v, 18. 'immensa corpora.' Videtur Germanorum plurimos tunc saltem sex pedibus altos fuisse. Ea proceritate adhuc valebant ætate Sidonii Apollinaris. Inde, inter victores Germanos positus, excusat, quod senipedes versus non scribat. Libr. xii, 12, 10. 'Spernit senipedem stylum Thalia, Ex quo septipedes videt patronos.' Forte et ipse senipes, i. e. quinque pedibus, et sex circiter unciis. Pes enim Romanus æquat ferme pedis nostri uncias undecim. Contra vero Germani septipedes erant, i. e. alti pedes sex et uncias fere quinque. Sidon. Epist. viii, 9. memorat adhuc Burgundiones septipedes. Ob hanc Germanorum proceritatem, Varro I. Hebdomadum dixisse videtur summum adolescendi humani corporis septem pedes. 'Cuncto mortalium generi minorem in dies fieri' mensuram observat Plin. vii, 16. [Quod non ita certum est. Superiore enim et hoc nostro seculo vidimus homines, qui erant septem, octo etiam, et amplius pedes alti.]

1 *Noricum ac Pannoniam.* *Bavaria and Austria.*

2 *Impatiens.* Tunc enim acriora, longioraque erant frigora, cum terra sylvis horreret. Sic apud Canadenses populos, in America, cœlum solumque mitescere cœperunt, cum immensa sylvarum spatia incensa sunt. Adde Germanos ne frugiferas quidem arbores coluisse, solasque segetes terræ imperasse, ut dicetur inf. c. 26.

sed plerumque improcera:[3] ne armentis quidem suus honor, aut gloria frontis: numero gaudent: eæque solæ et gratissimæ opes sunt. Argentum et aurum propitii an irati Dii negaverint, dubito. Nec tamen adfirmaverim[4] nullam Germaniæ venam argentum aurumve gignere: quis enim scrutatus est? possessione et usu haud perinde adficiuntur. Est videre apud illos argentea vasa, legatis et principibus eorum muneri data, non in alia vilitate,[5] quam quæ humo finguntur: quamquam proximi ob usum commerciorum aurum et argentum in pretio habent, formasque quasdam nostræ pecuniæ agnoscunt, atque eligunt: interiores simplicius et antiquius permutatione mercium utuntur. Pecuniam probant veterem, et diu notam, Serratos, Bigatosque.[6] Argentum quoque magis, quam

3 *Plerumque improcera.* Id jam observatum sup. An. iv, 72. At cur magna hominum corpora, pecorum improcera. Causa, ni fallor, quod homines validis exercitiis, vita liberrima, et omnibus curis vacua, copiosis pinguibusque cibis, largo potu in magnitudinem excrescerent. Contra pecora pluviis, frigore, gelu diu rigida minuerentur, sine ea frontis gloria, quæ adeo vivide emicat in iis omnibus locis, ubi serenum sudumque est cœlum. Mutato postea Germaniæ cultu, mutata quoque pecorum forma, et fuere proceriora. Pecora autem sunt oves, capræ, boves, jumenta, &c. Armenta maxime boves. V. Digest. Lib. xxxii, de legatis et fideicommissis 3. leg. 81. et Lib. l, Tit. 16. de verborum significatione, leg. 89.

4 *Nec tamen adfirmaverim.* Merito quidem. Nam ipse Tacitus, cum postea Annales scriberet, prodit An. xi, 20. Curtium Rufum in agro Mattiaco reclusisse specus, 'quærendis venis argenti,' tenuemque fuisse fructum. Nunc vero compertum inter cetera metalla nonnullas auri argentique fodinas in Germania reperiri. Rariores sunt auri fodinæ: extant tamen, et in quibus non fulvum modo, sed album quoque aurum invenitur. Vide Balbinum, Miscellanea Historica regni Bohemiæ, Vol. i, p. 37. 40 sq.

5 *Non in alia vilitate.* I. e. pari vilitate; seu æque vilia, et iisdem usibus, ac quæ humo finguntur.

6 *Serratos, Bigatosque.* Interiores Germani simpliciter agebant, et, ut mos barbaris omnibus, permutatione utebantur. Rheni autem et Danubii ripis proximi, ob usum commerciorum, aurum et argentum in pretio habebant: formas quasdam Romanæ pecuniæ agnoscebant, atque eligebant. Pecuniam probabant veterem et diu notam, serratos maxime et bigatos denarios. Qua in re se cautissimos præbebant, more barbarorum, qui falli se semper opinantur. Nam invalescentibus apud Romanos vitiis, corrupta fuerat moneta. 'Livius Drusus in tribunatu plebis octavam partem æris argento miscuit,' Plin. xxxiii, 3. 'Miscuit denario triumvir Antonius ferrum. Miscentur æra falsa monetæ: alii e pondere subtrahunt—igitur ars facta denarios probare,' Plin. xxxiii, 9. Germani, ne his fraudibus deciperentur, pecuniam probabant veterem et diu notam; eligebant maxime denarios serratos, i. e. quorum margines in modum serræ erant incisi: sic enim apparebat sincerine nummi et solido argento, an adulterini, intus ferro æreve pleni, et extra argenti bractea obtecti, quales olim multos vidi in Museo Collegii Ludovici Magni. Eligebant quoque bigatos denarios. Eorum nominis originem docet Plin. xxxiii, 3. 'Nota argenti fuere bigæ atque quadrigæ: et inde bigati quadrigatique dicti.' Bigati autem erant optimo argento, et Imperatorum denariis ponderosiores. Ideo a barbaris eligebantur. Hic est hujusce loci sensus, quem mirum in modum vexabant interpretes, rati 'serratos' dici nummos, quibus serræ forma erat impressa, quales numquam extitere in Romana pecunia; aut serra, coronave, cinctos, ne arroderentur diminuerenturve, cujus usum non novere Romani. Serratorum, bigatorum, quadrigatorumque nummorum magna copia fuit in Museo Collegii Ludovici Magni.

aurum sequuntur,[7] nulla affectione animi, sed quia numerus argenteorum facilior usui est promiscua ac vilia mercantibus.

6. Ne ferrum quidem superest,[1] sicut ex genere telorum colligitur. Rari gladiis, aut majoribus lanceis[2] utuntur: hastas, vel ipsorum vocabulo *frameas* gerunt,[3] angusto et brevi ferro, sed ita acri, et ad usum habili, ut eodem telo, prout ratio poscit, vel cominus vel eminus pugnent:[4] et eques quidem scuto frameaque contentus est: pedites et missilia[5] spargunt, plura singuli, atque in immensum vibrant: nudi, aut sagulo[6] leves: nulla cultus jactatio: scuta tantum[7] lectissimis coloribus distinguunt: paucis loricæ:[8] vix uni alte-

7 ***Quam aurum sequuntur.*** Sic quoque Romani, et, ut puto, primum eadem, qua barbari, ratione; deinde usu et consuetudine. Plin. xxxiii, 3. §. 15. 'Equidem miror populum Romanum victis gentibus in tributo semper argentum imperitasse, non aurum: sicut Carthagini cum Hannibale victæ argenti pondo annua in quinquaginta annos, nihil auri.'

1 ***Superest.*** Abundabat quidem in terræ visceribus; at, ut inde extraheretur, et igne molliretur, barbaris neque patientia, neque industria, neque necessitas. Potior eorum virtus, semperque obvia. Præterea utebantur lapideis armis, quorum copia maxima in Germanorum sepulcris reperitur, ut videre est ap. eruditum Eccardum, de Rebus Franciæ Orientalis, Vol. i, p. 892. ubi eorum imagines exhibet.

2 ***Majoribus lanceis.*** Ob ferri penuriam, ac forte etiam ob difficilem usum, raro utebantur majoribus lanceis. Inde in Annalium Historiarumque libris, ubi tot prælia Germanorum vidimus, numquam majores lanceæ, sed prælongæ hastæ, quibus sane infixa erat framea, memorantur.

3 ***Frameas gerunt.*** Frameas dictas fuisse a cuspide, quæ *pfriem*, vel *priem* appellatur, observat Dithmarus. Germanica autem regis Childerici framea in ejus tumulo reperta est. Imaginem vide apud eruditum *Chiffletium, Anastasis* Childerici, *Francorum regis, p.* 218. Postea cum ferrum abundaret, Germani gladiis præcipue usi sunt: at variandis equorum gyris fuere semper inhabiles. V. not. et em. ad c. 6.

4 ***Pugnent.*** Quibus tamen, quod enormes essent, impediebantur, si inter sylvas virgultave esset pugnandum, ut vidimus supra Annal. ii, 14. Alioquin hastæ illæ ingentes ad vulnera facienda, quamvis procul, aptissimæ. V. An. i, 64.

5 ***Missilia.*** Licet valde mutata sit pugnandi ratio, manent tamen nobis veterum Germanorum arma. Ut iis, ita nobis sunt duo gladiorum genera: alii acuti, ***swords;*** alii sine acumine, ***sabres;*** majores lanceæ, ***halberts;*** hastæ, seu frameæ, ***long pikes;*** missilia, ***battle axes.*** Sic et Canadensibus populis suum est missile, ***a bludgeon.*** Præterea reperiuntur in veterum Germanorum sepulcris globuli lapidei perforati, quos sane, alligatis funibus, ejaculabantur. Eorum imagines vide apud erudit. Eccardum, de Rebus Franciæ Orientalis, Vol. i, p. 892.

6 ***Sagulo.*** De sago inf. c. 17. Cum pugnabant, 'majore sui parte nudi' erant, teste Cæsare ap. Dion. xxxviii, p. 89. Γυμνοὶ τὸ πλεῖστόν εἰσι.

7 ***Scuta tantum.*** Scuta Germanorum *immensa*, i. e. magnitudine corporis, sup. An. ii, 14. lectissimis coloribus fucata. Hæc prima virtutis, deinde nobilitatis, insignia; inde, labentibus seculis, Heraldicæ artis origo. Privatorum scuta coloribus tantum distincta, principes ad decus, et ad tutamentum, (nam difficilius penetrabantur) animalium effigies scutis addebant.

8 ***Paucis loricæ.*** V. sup. An. ii, 14. Cimbrorum habitum paulo aliter describit Plut. in Mario p. 420. 'Galeas,' inquit, 'gerebant, quæ erant in belluarum rictus aliasque inusitatas figuras formatæ, et alatis cristis, ut altiores viderentur, fastigiatæ. Loricis ferreis erant ornati; candidis micabant scutis. Singulis erat telum bipenne; et, pede collato, ingentibus gravibusque utebantur gladiis.' At hæc arma in itinere fuere comparata, ut observat eruditus Eccardus, de Orig. German. p. 78. Inde Holsatici tumuli ejus temporis, parum æris, ferrum nullum habent. In iis reperiuntur acumina hastarum lapi-

rive cassis, aut galea.[9] Equi non forma, non velocitate conspicui: sed nec variare gyros, in morem nostrum,[10] docentur. In rectum, aut uno flexu dextros agunt, ita conjuncto orbe, ut nemo posterior sit. In universum æstimanti, plus penes peditem roboris: eoque mixti præliantur,[11] apta et congruente ad equestrem pugnam velocitate peditum, quos ex omni juventute delectos ante aciem locant. Definitur et numerus: centeni ex singulis pagis[12] sunt: idque ipsum inter suos vocantur: et quod primo numerus fuit, jam nomen et honor est. Acies per cuneos[13] componitur. Cedere loco,[14] dummodo rursus instes, consilii quam formidinis arbitrantur. Corpora

dea, et gladiorum loco cunei, quos vulgus 'lapides ceraunios' appellat.

9 *Cassis, aut galea.* Isidorus, xviii, 14. 'Cassis de lamina est: galea de corio.' Igitur ferrea fuit cassis, coriacea galea.

10 *In morem nostrum.* Optimumque Romanorum morem, quem versibus, cedro dignis, expressit Virg. Geor. iii, 182. 'Primus equi labor est, animos atque arma videre Bellantum, lituosque pati; tractuque gementem Ferre rotam, et stabulo frænos audire sonantes: Tum magis atque magis blandis gaudere magistri Laudibus, et plausæ sonitum cervicis amare: Atque hæc jam primo depulsus ab ubere matris Audeat, inque vicem det mollibus ora capistris Invalidus, et jamque tremens, et jam inscius ævi. At, tribus exactis, ubi quarta accesserit æstas, Carpere mox gyrum incipiat, gradibusque sonare Compositis, sinuetque alterna volumina crurum, Sitque laboranti similis; tum cursibus auras Provocet, ac per aperta volans, ceu liber habenis, Æquora, vix summa vestigia ponat arena.' Quomodo autem milites Romani equos insilire, desilire docerentur tradit Veget. i, 18. sed pro more suo jejune.

11 *Mixti præliantur.* Quem præliandi morem egregie describit Jul. Cæs. B. G. i, 48. 'Genus hoc erat pugnæ, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant sex: totidem numero pedites velocissimi, ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos, suæ salutis causa, delegerant. Cum his in præliis versabantur, ad hos se equites recipiebant; hi, si quid erat durius, concurrebant. Si qui, graviore vulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant; si quo erat longius progrediendum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut jubis equorum sublevati, cursum æquarent.'

12 *Ex singulis pagis.* Ut hæc intelligantur, observandum Germanos divisos fuisse in populos, populos in pagos, pagos in vicos. Germani appellavere pagos suos *Gowen.* Sic adhuc Helvetii in pagos, *Cantons*, dividuntur. Vici autem dicebantur *Hunderte.* Inde originem sumsere Anglorum Hundredæ. Centeni ex singulis pagis legebantur: et quod primo numerus fuit, jam nomen et honor est. Nempe, auctore erudito Dithmaro, vocabantur *die hunderte*, seu centeni. Plures a magnis populis fuisse lectos videtur ex Jul. Cæs. B. G. iv, 1. 'Suevorum gens est longe maxima, et bellicosissima Germanorum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur; ex quibus quotannis singula millia armatorum, bellandi causa, suis ex finibus educunt. Reliqui domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque usus belli intermittitur.' Armati legebantur heribanno, seu exercitus edicto. Inde apud nos adhuc manet vox *Arriereban.*

13 *Per cuneos.* Veget. iii, 19. 'Cuneus dicitur multitudo peditum, quæ juncta cum acie primo angustior, deinde latior procedit, et adversariorum ordines rumpit: quia a pluribus in unum locum tela mittuntur. Quam rem milites nominant caput porcinum.' Acies, sic composita, trianguli, pyramidisve speciem referebat, cujus pars angustior hostem versus dirigebatur. Cum plures gentes in eodem exercitu essent, singulæ propriis cuneis componebantur, ut vidimus supra Hist. iv, 16. De cuneo, quem dicimus *a wedge*, v. Cl. de Sigrais, *Mémoires de l'Acad. Roy. des Inscrip.* Vol. xxv, p. 440 sq.

14 *Cedere loco.* Exemplum v. sup. An. ii, 11.

suorum etiam in dubiis præliis referunt.[15] Scutum reliquisse præcipuum flagitium:[16] nec aut sacris adesse, aut concilium inire ignominioso fas: multique superstites bellorum, infamiam laqueo finierunt.

7. Reges ex nobilitate: duces ex virtute[1] sumunt. Nec regibus infinita, aut libera[2] potestas; et duces exemplo potius quam imperio: si promti, si conspicui, si ante aciem agant, admiratione præsunt. Ceterum, neque animadvertere, neque vincire, ne verberare quidem, nisi sacerdotibus permissum:[3] non quasi in pœnam, nec ducis jussu, sed velut Deo imperante, quem adesse bellantibus credunt: effigiesque, et signa quædam,[4] detracta lucis, in prælium ferunt. Quodque præci-

15 *Referunt.* Sane ut eos patriis sepulcris conderent.

16 *Præcipuum flagitium.* Id quoque immerito objicere summa erat injuria. Inde in lege Salica, Tit. xxxiii, 5. 'Si quis homo ingenuus alio improperaverit, quod scutum suum jactasset, et fuga lapsus fuisset, et non potuerit adprobare, MALB. AVSTRAPO, DC den. qui faciunt sol. XV. [Angl. 9*l.*] culpabilis judicetur.' Cum ad explicandum illustrandumque hunc Taciti librum sæpe laudanda sit lex Salica, satis sit hic præmonuisse apud Romanos semper citari legem materiamque legis; sic legem ambitus, majestatis, peculatus, repetundarum dici: haud aliter apud Germanos citari judicium et materiam judicii. Itaque MALB. seu malbergium, idem est ac judicium. *Austrappen* significat 'fugere.' MALB. AVSTRAPO est 'judicium de fugitivis.' V. eruditum Eccard. in not. ad Legem Salicam.

1 *Duces ex virtute.* Reges, regno; duces bello præerant. Ex his Germanorum ducibus originem apud Gallos habuisse Majores domus, merito sensit Cl. de Vertot, *Mémoires de l'Acad. Roy. des Inscrip.* Vol. ii, p. 627. V. et Cl. de Montesq. *Esprit des Loix*, xxxi, 4. Si reges virtute æque, ac nobilitate præstabant, imperatoriam illam dignitatem obtinebant. Plures autem reges ducesve vulgo in bella conveniebant: tum præstantior imperabat, et communem in bello obtinebat magistratum, qui nullus erat in pace. Inde Jul. Cæs. B. G. vi, 22. 'In pace nullus est communis magistratus.' Impositus autem scuto, et sustinentium humeris vibratus, dux eligebatur; ut dictum est sup. Hist. iv, 15. Apud bellicosam gentem idem regibus factitatum, ut videre est apud Gregorium Turonensem ii, 40. 'Plaudentes tam parmis, quam vocibus, eum [Clodovechum] clypeo evectum super se regem constituunt.' Apertius autem Vitiges, Gothorum rex, apud Cassiodorum, Variarum Lib. x, Ep. 31. 'Indicamus parentes nostros Gothos inter procinctuales gladios, more majorum, scuto supposito, regalem nobis contulisse, præstante Deo, dignitatem. Ut honorem arma darent, cui bella opinionem pepererant. Non enim in cubilibus angustis, sed in campis late patentibus electum me esse noveritis: nec inter blandientium delicata colloquia, sed, tubis concrepantibus, sum quæsitus; ut tali fremitu concitatus desiderio virtutis ingenitæ regem sibi martium Geticus (seu *Gothicus*) populus inveniret.'

2 *Infinita, aut libera.* Inde Ambiorix, Eburonum, gentis Germanicæ, rex, profitebatur 'sua esse ejusmodi imperia, ut non minus haberet in se juris multitudo, quam ipse in multitudinem,' Jul. Cæs. B. G. v, 27. Si Germanorum Canadensiumque principum potestatem conferas, eamdem omnino reperies. V. P. de Charlevoix, l. c. *Lettre* xviii, p. 268.

3 *Nisi sacerdotibus permissum.* Ita ut tamen vitæ necisque potestas maneret penes magistratum, de quo Jul. Cæs. B. G. vi, 23. 'Cum bellum civitas aut illatum defendit, aut infert, magistratus qui ei bello præsint, ut vitæ necisque habeant potestatem, deliguntur.' Pœna sacerdotibus commissa, ut imperantibus minus foret invidiæ, punientibus plus reverentiæ.

4 *Effigiesque—quædam.* Effigies ferarum, ut vidimus sup. Hist. iv, 22. quas insigne religionis et tutelam habebant, ut dicetur infra c. 45. Signa quoque, hostibus capta, quæ, in lucis, Diis patriis suspendebantur. V. An. i, 59. Ut Germani, sic et Cana-

puum fortitudinis incitamentum est, non casus, nec fortuita conglobatio turmam aut cuneum facit, sed familiæ et propinquitates: et in proximo pignora:[5] unde fœminarum ululatus audiri, unde vagitus infantium: hi cuique sanctissimi testes, hi maximi laudatores. Ad matres, ad conjuges vulnera ferunt: nec illæ numerare, aut exigere plagas[6] pavent. Ciboque et hortamina pugnantibus gestant.

8. Memoriæ proditur quasdam acies, inclinatas jam et labantes, a fœminis restitutas, constantia precum, et objectu pectorum,[1] et monstrata cominus captivitate,[2] quam longe impatientius fœminarum suarum nomine[3] timent: adeo, ut efficacius obligentur animi civitatum, quibus inter obsides puellæ quoque nobiles imperantur.[4] Inesse quinetiam sanctum aliquid, et providum putant: nec aut consilia earum[5] aspernantur, aut responsa negligunt.[6] Vidimus, sub divo Vespasiano, Veledam,[7] diu apud plerosque numinis loco[8] habitam.

denses populi Deos suos, quos vocant *Manitous* in bellum præliumque ferunt. Vide P. de Charlevoix, *Journal Historique d'un voyage de l'Amérique*, *Lettres* xiv et xv. p. 223 et 236.

5 *In proximo pignora.* Talem exercitus ordinem vidimus sup. Hist. iv, 18. Ita et apud Britannos in An. xiv, 34. V. quoque Jul. Cæs. B. G. i, 51.

6 *Exigere plagas.* Et expostulare, si ignavi illæsique redissent, aut indecora vulnera accepissent.

1 *Objectu pectorum.* Non modo objiciebant pectora, ne mariti filiive fugerent; sed et ipsæ, desperatis rebus, pugnabant. Hanc fœminarum ferociam expertus est Marius, ut notabitur infra cap. 37. et cum M. Aurelius Marcomannos, Quados, ceterosque socios Germanos vicisset, 'inter cadavera barbarorum, corpora mulierum armata reperta sunt.' Ἐν μέντοι τοῖς νεκροῖς τῶν βαρβάρων καὶ γυναικῶν σώματα ὡπλισμένα εὑρέθη. Dio lxxi, p. 802.

2 *Captivitate.* Sic in acie Ariovisti fœminæ, passis crinibus, et flentes, orabant suos milites, ne se in servitutem Romanis traderent. Cæs. B. G. i, 51.

3 *Fœminarum—nomine.* Quam sua ipsorum causa, ut mox dicetur.

4 *Imperantur.* Huc forte spectant, quæ habet Suet. in Aug. 21. 'A quibusdam novum genus obsidum fœminas exigere tentavit: quod negligere marium pignora sentiebat.'

5 *Nec aut consilia earum.* Eadem de Celtarum fœminis v. ap. Plut. de Virtutibus mulierum, Vol. ii, p. 246. Par quoque Canadensium fœminarum auctoritas. V. P. de Charlevoix, l. c. *Lettre* xiii, p. 208. et *Lettre* xviii, p. 269.

6 *Responsa negligunt.* Suffragatur Jul. Cæs. B. G. i, 50. 'Cum ex captivis quæreret Cæsar, quam ob rem Ariovistus prælio non decertaret? hanc reperiebat causam, quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matres familias eorum sortibus et vaticinationibus declararent, utrum prælio committi ex usu esset, nec ne: eas ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante novam lunam contendissent.' Qua autem crudelitate apud Cimbros vaticinarentur illæ fœminæ, v. in not. et em. ad c. 8.

7 *Veledam.* De qua v. sup. Hist. iv, 61 et 65.

8 *Numinis loco.* Sed postea captivam. Adeo incerta vel fatidicarum sors! De ea Stat. Sylv. i, 4. 90. 'Non vacat Arctoas acies, Rhenumque rebellem, Captivæque preces Veledæ, et (quæ maxima nuper Gloria) depositam Dacis pereuntibus urbem Pandere.' Cum Rutilius Gallicus Veledam cepisset, forte Romam ducta est; indeque Tacitus dixit: 'Vidimus sub divo Vespasiano Veledam.'

Sed et olim Auriniam, et compluris[9] alias venerati sunt, non adulatione, nec tamquam facerent Deas.[10]

9. Deorum[1] maxime Mercurium[2] colunt, cui certis diebus, humanis quoque hostiis[3] litare fas habent. Herculem ac Martem concessis animalibus[4] placant: pars Suevorum et Isidi sacrificat.[5] Unde causa et origo peregrino sacro, parum com-

9 *Compluris.* Antique pro *complures.*

10 *Deas.* Nempe cum viveret Aurinia, nondum invaluerat superstitio quæ eas fecit Deas. Inde Tac. Hist. iv, 61. 'Vetere apud Germanos more, quo plerasque fœminarum fatidicas, et, augescente superstitione, arbitrentur Deas.' Plura v. ap. erudit. Keyslerum, Antiquitates Septentrionales, in Dissertat. de Mulieribus Fatidicis, p. 456 sq. Effigiem fœminæ fatidicæ apud Gothos exhibet Columna Theodosiana, quam v. in Cl. Banduri Imperio Orientali. Postea vero tam immodice fœminas illas fecere Deas, ut inter monumenta Germanica passim occurrant aræ Inscriptionesque positæ MATRIBVS vel MATRONIS SVEBIS, seu Suevis, TREVERIS, AVFANIS, &c. Unicum tantum exemplum proferam e Grutero, p. 90. n. 10.

IN H. D. D.
DIS. DEAB. Q. OMNIB.
MATRIBVS. VAP
THIABVS. ET GENIO
LOCI. SACRVM. C.
TAVRICIVS. B-F. COS. PRO SE
ET. SVIS. V. S. L. M.
POSVIT. ET. DEDI.

I. e.: 'In honorem divinæ domus, Diis, Deabusque omnibus, matribus Vaphtiabus et Genio loci sacrum Caius Tauricius, beneficiarius consulis, pro se et suis votum solvens lubens merito posuit et dedit,' &c.

1 *Deorum.* A Tacito dissentire videtur Jul. Cæs. B. G. vi, 21. 'Deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, et quorum opibus aperte juvantur, Solem et Vulcanum et Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt.' Distingue tempora; et summa erit Cæsarem inter ac Tacitum consensio. Cæsaris ætate suos, et barbaris fere omnibus familiares, Deos habuere Germani Solem, Lunam et Vulcanum, id est, ignem, quem sive e silice elicerent, sive velocissimo duorum lignorum affrictu, ut Canadensibus barbaris adhuc mos est, excitarent, sive calidas aquas, quæ in regione occurrunt, spectarent, sive inter tonitrua stridentem audirent, admirari pariter ac venerari cœpere. Postea Gallorum et Romanorum contactu, Mercurium, Herculem, Martem accepere. Eorum cultus ætate Taciti vigebat. Cum per Germaniam iter facerem plurima Neptuni monumenta reperi: alia aliorum Deorum occurrunt. Scilicet, labentibus annis, Neptunus, ceteraque Deorum caterva, in Germaniam venere.

2 *Mercurium.* Eadem sane fuit apud Germanos, quam apud Gallos, Mercurii cultus causa. De Gallis Jul. Cæs. B. G. vi, 17. 'Deum maxime Mercurium colunt, hujus sunt plurima simulacra; hunc omnium inventorem artium ferunt; hunc viarum atque itinerum ducem: hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasque habere vim maximam arbitrantur.' Inde cum olim in civitate Aquensi, nunc *Baden*, celebrarentur commercia, atque hac iter esset in Helvetios, præcipua ibi fuit Mercurii veneratio in monte lucoque prope *Baden.* Quem locum cum adissem, ut ibi Mercurii monumentum inspicerem, reperi veterem lapidem, quem votivum fuisse puto, cui rudis imago Mercurii insculpta; undequaque longeque disjecti ingentes lapides jacebant: aras fuisse, et antiquissimæ religionis, cum humanæ hostiæ litarentur, monumenta, arbitror. Hæc cum cernerem, animum subibat Lucan. iii, 399. 'Lucus erat, longo numquam violatus ab ævo. Hic barbara ritu Sacra Deum, structæ diris feralibus aræ, Omnisque humanis lustrata cruoribus arbos.'

3 *Humanis—hostiis.* Inde Lucan. i, 441. 'Et quibus immitis placatur sanguine diro Teutates, horrensque feris altaribus Hesus.' Teutates est Mercurius; Hesus, Mars.

4 *Concessis animalibus.* Herculi quoque et Marti humanis hostiis litatum fuisse crediderim. De Marte constat, saltem flagrantibus bellis. Sic enim An. xiii, 57. 'Victores diversam aciem Marti ac Mercurio sacravere, quo voto equi, viri, cuncta victa occidioni dantur.' Procopius quoque Bell. Goth. ii. homines Marti mactatos memorat. At ut Germani Scythica sunt origine, ita quoque multum Scythicæ religionis retinuere. Hæc igitur, si lubet, confer cum iis quæ de Scythis habet Herodot. iv, 59 sq. p. 240 et 241.

5 *Isidi sacrificat.* Asiam Europamque pervagata est religio Ægyptiaca. Reper-

peri, nisi quod signum ipsum in modum liburnæ figuratum, docet advectam religionem.[6] Ceterum, nec cohibere parietibus Deos, neque in ullam humani oris speciem adsimulare, ex magnitudine cœlestium arbitrantur:[7] lucos ac nemora[8] consecrant, Deorumque nominibus appellant secretum illud,[9] quod sola reverentia vident.

10. Auspicia, sortesque, ut qui maxime, observant.[1] Sortium consuetudo simplex: virgam,[2] frugiferæ arbori decisam, in surculos amputant, eosque, notis quibusdam discretos, super candidam vestem temere ac fortuito spargunt: mox, si publice consuletur,[3] sacerdos civitatis, sin privatim, ipse pa-

tæ in Germania Inscriptiones non modo ISIDI, sed et I. O. M. SERAPIDI. Multa alia Ægyptiacorum sacrorum apud Germanos monumenta exhibet eruditus Schoepflinus, Alsat. Illust. Vol. i, p. 499. Cultum autem Isidis in liburnam figuratæ illustrat Cl. Muratori, Thes. Inscr. Vol. i, p. 25. Ibi videre est Deam CLATRAM, quæ eadem est ac Isis. Dextra sistrum et serpentem tenet; sinistra, mensuram Nili crescentis: supra caput calathum gerit: retro est liburna. Cum Germani Deos in humani oris speciem non adsimularent, Isidem, figuratam in liburnam, venerati sunt Suevi. Ipsos autem, qui Albim, Danubiumque accolerent, a mercatoribus Romanisve edoctos, Isidem, navigantium Deam, coluisse minime mirum est. Sacrum illud pervulgatum, ac maxime agebatur mense Martio, cum renovaretur navigatio. Inde in Kalendario vetere, III. Nonas Martii, ISIDIS NAVIGIUM. Veget. v, 9. memorat hunc 'natalem, ut ita dicam, navigationis, qui solemni certamine, publicoque spectaculo multarum gentium celebratur.' Qui plura volet de cultu Isidis apud Suevos, adeat Cl. de Fontenu, qui duas hoc de argumento dissertationes edidit, *Mém. de l'Acad. Roy. des Inscrip.* Vol. v, p. 63 sq.

6 *Advectam religionem.* Ut Romani in veteribus suis nummis æreis, qui extant plurimi, Saturni adventum puppi testati sunt, sic aliæ gentes ad se advectas religiones liburna in nummis suis expressa sæpe declaravere.

7 *Arbitrantur.* Postea non arbitrati sunt, templaque et statuas Deis suis posuere. In nummo Postumi, quem publicavit eruditus Sirmondus in not. ad Apollin. Sidon. viii, 11. videre est templum, in cujus vestibulo stat Hercules, cum epigraphe HERC. DEVSONIENSI. I. e. 'Herculi Deusoniensi,' qui Deusene, trans Rhenum, colebatur. Immo 'templum Tanfanæ' memoratur sup. An. i, 51. V. inf. c. 44. in not. templum Suionum.

8 *Lucos ac nemora.* Sylvam Herculi sacram vidimus sup. An. ii, 12. Lucum Baduhennæ, An. iv, 73. nemus sacrum, Hist. iv, 14. Sylvas, religione vacuas, voluptatique redditas gratulatur Claudianus, de laudibus Stiliconis, i, 228. 'Ut procul Hercyniæ per vasta silentia sylvæ Venari tuto liceat, lucosque vetusta Relligione truces, et robora numinis instar Barbarici, nostræ feriant impune secures.'

9 *Secretum illud.* De quo Sen. Ep. xli. 'Si tibi occurrit vetustis arboribus, et solitam altitudinem egressis, frequens lucus, et conspectum cœli densitate ramorum aliorum alios protegentium submovens; illa proceritas sylvæ, et secretum loci, et admiratio umbræ, in aperto tam densæ atque continuæ, fidem tibi numinis facit.' Breviter Plin. xii, 1. 'Lucos atque in iis silentia ipsa adoramus.'

1 *Observant.* Id barbaris omnibus familiare, quibus, quo minor prudentia, eo major superstitio.

2 *Virgam.* Præsagas quoque virgas apud Scythas memorat Herodot. iv, 67. p. 242. apud Alanos Ammian. Marcellin. xxxi, 2. Germanorum divinationem illustrat Rugianorum usus, de quo Saxo Grammaticus, Historiæ Danicæ Lib. xiv, p. 288. Rugiani, Balthici maris accolæ, 'tribus ligni particulis, parte altera albis, altera nigris, in gremium sortium loco conjectis, candidis prospera, furvis adversa signabant.' Sortem illam et surculos, quos *tenos* vocabant, memorat lex Frisionum, Tit. xiv, leg. 1. Alia adhuc et antiquissima hujus divinationis vestigia v. ap. Ezechiel. xxi, 21. et Osee. iv, 13.

3 *Consuletur.* Melius, *si publice consultatur,* ut volebat Muret.

ter familiæ,[4] precatus Deos, cœlumque suspiciens, ter singulos tollit, sublatos, secundum impressam ante notam, interpretatur. Si prohibuerunt, nulla, de eadem re, in eumdem diem, consultatio: sin permissum, auspiciorum adhuc fides exigitur. Et illud quidem etiam hic notum, avium[5] voces, volatusque interrogare. Proprium gentis,[6] equorum quoque præsagia ac monitus experiri: publice aluntur iisdem nemoribus[7] ac lucis, candidi, et nullo mortali opere contacti, quos pressos sacro curru sacerdos, ac rex, vel princeps civitatis, comitantur, hinnitusque ac fremitus observant. Nec ulli auspicio major fides, non solum apud plebem, sed apud proceres, apud sacerdotes. Se enim ministros Deorum, illos conscios putant. Est et alia observatio auspiciorum, qua gravium bellorum eventus explorant. Ejus gentis, cum qua bellum est, captivum quoquo modo interceptum, cum electo popularium suorum, patriis quemque armis committunt:[8] victoria hujus, vel illius, pro præjudicio accipitur.

11. De minoribus rebus principes consultant, de majoribus omnes: ita tamen, ut ea quoque, quorum penes plebem arbitrium est, apud principes pertractentur.[1] Coeunt, nisi quid fortuitum et subitum inciderit, certis diebus, cum aut inchoatur luna,[2] aut impletur: nam agendis rebus hoc auspicatissimum initium credunt.[3] Nec dierum numerum, ut nos, sed

4 *Paterfamiliæ.* Etiam matres familias consultavisse patet ex loco Cæsaris B. G. i, 50. quem attuli sup. c. 8.

5 *Avium.* Inde in Concilio Leptinensi, nunc *Lestines*, A. J. c. 743. celebrato, in indiculo superstitionum, quæ prohibentur, agitur 'de auguriis vel avium, vel equorum, vel boum stercoribus, vel sternutatione.' Hartzeim, Concilia Germaniæ, Vol. i, p. 51.

6 *Proprium gentis.* Proprium quoque Persarum, qui, teste Herodoto, iii, 85 et 86. Darium, hinnitu equi regem declaratum salutarunt. Memorat quoque i, 189. in exercitu Cyri equos sacros et candidos. Fugatum Xerxem anteibant equi sacri et sacer currus, ἵπποι οἱ ἱροὶ, καὶ τὸ ἅρμα τὸ ἱρὸν, Herodot. vii, 55. Causam religionis docet Justin. i, 10. 'Nam et solem Persæ unum Deum esse credunt, et equos eidem sacratos ferunt.' Rugianorum quoque sacerdos auspicia ex equo candido sumebat, ut videre est ap. Saxon. Grammat. l. c.

7 *Iisdem nemoribus.* Sacris nemoribus ac lucis.

8 *Committunt.* Inde singularia certamina, *duels*, ferociæ ac superstitionis monumenta, diu tamen tamquam Dei judicium habita. Qua de re multa habet Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, xxviii, 17.

1 *Pertractentur.* Insignem hunc locum et in arte politica summum tractat Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, vi, 11. Tale libertatis et auctoritatis temperamentum Germanicis in sylvis fuisse repertum miratur: et Anglos inde hausisse politicam imperii sui formam docet. Illam a Tacito expressam laudatamque jam vidimus sup. An. iv, 33.

2 *Inchoatur luna.* De nova luna v. Jul. Cæs. B. G. i, 50. laudatum sup. c. 8.

3 *Credunt.* Adeo antiqua et apud omnes populos pervulgata lunaris potestatis fama, quæ ne in hac quidem literarum luce penitus ex hominum animis exolevit! Quam insanæ vires lunæ tribuerentur, v. ap. Plin. ii. 99.

noctium computant.[4] Sic constituunt, sic condicunt:[5] nox ducere diem videtur. Illud ex libertate vitium, quod non simul, nec ut jussi conveniunt, sed et alter, et tertius dies cunctatione coeuntium absumitur. Ut turbæ placuit,[6] considunt armati.[7] Silentium per sacerdotes, quibus tum et coercendi jus est, imperatur. Mox rex, vel princeps, prout ætas cuique, prout nobilitas, prout decus bellorum, prout facundia est,[8] audiuntur, auctoritate suadendi magis, quam jubendi potestate. Si displicuit sententia, fremitu aspernantur: sin placuit, frameas concutiunt.[9] Honoratissimum assensus genus est, armis laudare.

12. Licet apud concilium accusare quoque, et discrimen capitis intendere. Distinctio pœnarum ex delicto: proditores[1] et transfugas arboribus suspendunt:[2] ignavos, et imbelles,[3] et

4 *Noctium computant.* Hoc primævæ antiquitatis monumentum. Nec a diebus, sed a noctibus cœpta tempora, Genes. i, 5. Galli, ut ceteri barbari, id obliti, 'se omnes a Dite patre prognatos prædicant, idque a Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spatia omnis temporis non numero dierum, sed noctium finiunt, et dies natales, et mensium et annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur,' Jul. Cæs. B. G. vi, 18.

5 *Sic condicunt.* Cum tempus, quo quid faciendum constituunt; quo in jus veniendum condicunt; non tot dies, sed tot noctes, constituunt condicuntve. Sic in Lege Salica, Tit. xlviii, 'inter decem noctes.' Tit. l. 'in noctes xl.' et alibi passim *noctes* pro *dies* usurpantur.

6 *Ut turbæ placuit.* Melius, *ut turba placuit.* I. e. satis numerosa visa est. V. not. et em. ad c. 11.

7 *Considunt armati.* Medioque in campo. Horum adhuc conciliorum manent vestigia immensis lapidibus conspicua. V. Cl. Mallet, *Introduction à l'Histoire de Danemarck*, p. 102 sq. Huc quoque referendum videtur Britannicum *Stonehenge*, jam memoratum, An. xiv, 37. not. sup.

8 *Facundia est.* Magna est apud barbaros eloquentiæ vis. Inde de Canadensibus populis P. Creuxius, Historia Canadensis, p. 69. 'Quibus est dicendi vis a natura concessa, dominantur nimirum, præsuntque ceteris, pluribus, paucioribusve, ut cujusque major minorve est eloquentia.'

9 *Frameas concutiunt.* Hoc armorum sono Civilis orationem approbatam vidimus sup. Hist. iv, 15.

1 *Proditores.* Sic Tassilo, dux Bajoariæ, *Bavaria*, proditionis reus, a Francis, Bajoariis, Langobardis, Saxonibus, et reliquis in concilio præsentibus, capite damnatus est. Sed Caroli Magni clementia, accisis crinibus et veste monastica indutus, in monasterium trusus est. Vide eruditum Eccardum, De Rebus Franciæ Orientalis, Vol. i, p. 725.

2 *Arboribus suspendunt.* Ut ibi vitam finirent. Unde si deponerentur, gravis erat pœna. V. not. et em. ad c. 12.

3 *Ignavos, et imbelles.* Vidimus sup. c. 6. inf. quoque videbimus c. 14 et 31. ignavos et imbelles vixisse, sed squalidos et probrosos, ut tales homines decet. Qui sunt ergo ignavi illi et imbelles, quorum flagitium capitale est? Existimaverim eos esse, qui, dato militiæ nomine, ad bellum non proficiscerentur. V. Jul. Cæs. B. G. vi, 22. Postea edixit Imperator Clotharius in lege Langobardorum, lib. iii, Tit. xiii, Leg. 1. 'Quicumque liber homo a Comite suo fuerit admonitus, aut ministris ejus, ad patriam defendendam, et ire neglexerit, et exercitus supervenerit ad istius regni vastationem, vel ad contrarietatem fidelium nostrorum, capitali subjaceat sententiæ.' Illud crimen adhuc summum est apud Canadenses barbaros. V. P. de Charlevoix, *Journal Historique d'un voyage dans l'Amérique*, *Lettre* xiv, p. 217. Porro cum proditorum, transfugarum, ignavorum et imbellium odiosissima essent scelera flagitiave, inde, si immerito objicerentur, atrocia erant convitia. Huc spectat Lex Salica, Tit. xxxiii. de Convitiis, leg. 3. 'Si quis alterum concacatum aut vulpeculam voca-

corpore infames,[4] cœno ac palude, injecta insuper crate, mergunt. Diversitas supplicii illuc respicit, tamquam scelera ostendi oporteat, dum puniuntur, flagitia abscondi.[5] Sed et levioribus delictis,[6] pro modo, pœna: equorum pecorumque numero[7] convicti multantur: pars multæ[8] regi, vel civitati, pars ipsi qui vindicatur, vel propinquis ejus exsolvitur. Eliguntur in iisdem conciliis et principes,[9] qui jura per pagos

verit, 120. den. qui faciunt sol. 3. [*Angl.* 1*l.* 16*s.*] culpabilis judicetur,' leg. 4. 'Si quis alterum leporem clamaverit, 240. den. qui faciunt solid. 6. [*Angl.* 3*l.* 12*s.*] culpabilis judicetur.'

4 *Corpore infames.* Flagitium illud apud Germanos adeo fuit pudendum, ut vel ejus nomen viro objecisse gravissime plecteretur. In lege Salica, Tit. xxxiii. de Convitiis. leg. 1. 'Si quis alterum cinnitum vocaret,' MALB. QVINTVO, 600. den. qui faciunt sol. 15. [*Angl.* 9*l.*] culpabilis judicetur.'

5 *Flagitia abscondi.* Egregie dictum. Flagitia enim vel pœna discuntur. Publica autem fama crescit horror scelerum. Turpia sunt flagitia, iniqua scelera. Inde Liv. xxxix, 16. 'Minus tamen esset, si flagitiis tantum effœminati forent (ipsorum magna ex parte dedecus erat) a facinoribus manus, mentem fraudibus abstinuissent.' In lege Burgundionum, Tit. xxxiv, leg. 1. 'Si qua mulier maritum suum, cui legitime juncta est, dimiserit, necetur in luto.'

6 *Levioribus delictis.* Ne ita levia tamen delicta credideris. Iis enim annumerantur homicidia, adulteria, furta, aliaque id genus plurima, ut constat ex Germanorum legibus ipsoque Tacito inf. c. 21. Verum ut cognoscantur quænam essent illæ delictorum pœnæ, proponenda sunt exempla, quæ v. in not. et em. ad c. 12.

7 *Pecorumque numero.* Eæ tunc solæ opes, ut dictum sup. c. 5. Postea accessit argenti aurique copia. Inde in lege Salica pœnæ omnes pecuniariæ sunt. Mansit tamen pecorum usus, ut patet ex lege Saxonum, Tit. xviii, 'Solidus est duplex: unus habet duos tremisses, id est, bos 12 mensium, vel ovis cum agno: alter solidus tres tremisses, id est, bos 16 mensium. Majori solido aliæ compositiones, minori homicidia componuntur.' Ibidem, apud Westfalaios et Angrarios et Ostfalaios 'solidus est, secalis sceffila 30. ordei 40. avenæ 60.—quadrimis (melius *quadrimus*) bos, duo solidi: duo boves, quibus arari potest, quinque solidi: bos bonus tres solidi: vacca cum vitulo, solidi duo et semis.' Plura adhuc, et apud Germanorum mores intelligendos præstantissima docebunt leges Ripuariorum, quas vide in not. et em. ad cap. 12. Solidus autem Saxonicus duorum tremissium valebat circiter *Angl.* 7*s.* 6*d.* Solidus trium tremissium valebat circiter *Angl.* 11*s.*

8 *Pars multæ.* Multa illa passim in lege Salica appellatur *fredum*, i. e. *pax*, solveretur regi vel civitati, quasi tutoribus firmatoribusque pacis ac securitatis publicæ. Hac de re egregie disseruit Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, xxx, 20. At idem Cl. Scriptor, l. c. c. 19. opinatur Germanos adhuc fuisse in statu naturæ tempore Taciti. Cui vix assentiar. Ubi enim reges, ubi civitates, ubi freda, seu multæ, quæ regi, vel civitati, ubi Widrigilda, id est, certæ compositiones, quæ ipsi qui vindicatur, vel propinquis ejus exsolvantur, ibi desiit status naturæ, ibi dominantur leges, ibi vigent legum imperia.

9 *Et principes.* Paucis explicanda civilis Germanorum οἰκονομία. Erant divisi in *populos.* Alii regnabantur, ibi *reges:* aliis placuit civitas, quæ prima est reipublicæ forma, ibi *principes.* *Reges* regno, *principes* civitati præerant. Tum in regnis, tum in civitatibus rem militarem regebant *duces.* *Populi* autem dividebantur in *pagos.* Sic Semnones centum pagis habitabantur, ut dicetur inf. c. 39. Helvionum gens quingentis pagis incolebat, Plin. iv, 13. Singulis *pagis* unus erat princeps, aut potius comes, qui jura reddebat. *Pagi*, ut notatum est sup. c. 6. p. 13. subdividebantur in *Vicos*, seu Hundredas, quæ centenæ centuriæve dicebantur, quod centum villas continerent. In unoquoque vico unus erat ex plebe comes, aut potius centenus, qui et centenarius appellatus est. Coram centeno centenariove minores causæ dirimebantur. Coram comite causæ omnes tam majores, quam minores, cognoscebantur ac judicabantur. Inde in lege Alamannorum, Tit. xxxvi, leg. 1. 'Conventus secundum antiquam consuetudinem fiat in omni centena coram comite, aut suo Misso, et coram centenario ipsum placitum fiat.' Et in Capitularibus Caroli Magni et Ludovici

vicosque reddunt. Centeni singulis ex plebe comites, consilium simul et auctoritas, adsunt.

13. Nihil autem neque publicæ neque privatæ rei, nisi armati agunt.[1] Sed arma sumere non ante cuiquam moris, quam civitas suffecturum probaverit. Tum in ipso concilio, vel principum aliquis, vel pater, vel propinquus scuto frameaque juvenem ornant:[2] hæc apud illos toga,[3] hic primus juventæ honos: ante hoc domus pars[4] videntur, mox reipublicæ. Insignis nobilitas, aut magna patrum merita, principis dignationem[5] etiam adolescentulis adsignant. Ceteri robustioribus[6] ac jampridem probatis aggregantur: nec rubor inter comites[7] aspici. Gradus quinetiam et ipse comitatus habet, judicio

Imperatoris, iii, 79. 'Ut pullus homo in placito centenarii neque ad mortem, neque ad libertatem suam amittendam, vel ad res reddendas, vel mancipia judicetur; sed ista in præsentia comitis, vel Missorum nostrorum, judicentur.' Penes illos comites et centenarios consilium erat et auctoritas, ut patet. Centeni autem a Tacito dicti sunt *Comites* ex usu Romanorum, apud quos honorum nomina erant Cæsar, Legatus Cæsaris, et comites legati. Vide Digest. lib. i, Tit. 22. de Officio Adsessorum, leg. 4. Tempora autem conventuum placitorumque ita determinat lex Alamannorum, Tit. xxxvi, leg. 2. 'Ipsum placitum fiat de sabbato in sabbatum, aut quali die comes, aut centenarius voluerit, a septem in septem noctes, quando pax parva est in provincia: quando autem melior est, post XIIII. noctes fiat conventus in omni centena, sicut superius diximus.' Sub dio, loco paulo editiore, ulmo, quercu, aliave densa arbore obumbrante, conventus celebrabantur.

1 *Armati agunt.* Ipsique judices armati. Inde in Lege Salica, Tit. xlvii, leg. 1. 'In ipso Mallo,' i. e. placito, seu conventu judiciali, 'scutum habere debent.' Morem illum retinuere populi omnes Germanicæ originis. Apud eos decoris et urbanitatis est in publicum non prodire, nisi gladio accinctos. Contra vero Romani tantum in bello armati.

2 *Juvenem ornant.* Hæc Equestris nobilitatis, avorum nostrorum memoria celebratissimæ initia. Filii regum a regibus exteris arma accepisse videntur. Inde cum Audoin, Gepidorum victor, a Langobardis incitaretur, ut cum filio suo Alboin, victoriæ participe, pranderet, id negavit: 'scitis enim, inquit, non esse apud nos consuetudinem, ut regis filius cum patre prandeat, nisi prius a rege gentis exteræ arma suscipiat.' Warnefridus, de Gestis Langobard. i, 23.

3 *Toga.* Ut toga, de qua dictum Annal. xii, 41. Romanæ juventæ primus honos, sic scutum frameaque prima Germanicæ juventutis decora. Quæ assecuti videntur duodecimo aut quintodecimo ætatis anno. Interim nullis educationis deliciis fracti, ut videbimus inf. c. 20. ad bellicam virtutem adolescebant, seque civitatibus approbabant. Inde Sen. Ep. xxxvi. 'Si in Germania natus esset, protinus puer tenerum hastile libraret.' Idem Sen. de Ira, i, 11. 'Germanis quid est animosius? quid ad incursum acrius? quid armorum cupidius? quibus innascuntur innutriunturque: quorum unica illis cura est, in alia negligentibus. Quid induratius ad omnem patientiam? ut quibus magna ex parte non tegumenta corporum provisa sunt; non suffugia adversus perpetuum cœli rigorem.' Plura v. inf. c. 24.

4 *Domus pars.* A servis non discreti. V. inf. c. 19.

5 *Principis dignationem.* Principis dignitatem. Sic ap. Liv. ii, 16. 'Appius inter Patres lectus, haud ita multo post in principum dignationem pervenit.' I. e. inter principes cives Romanos habitus est, ut recte explicat Pichena.

6 *Ceteri robustioribus.* V. not. et em. ad c. 13.

7 *Inter comites.* Tanta apud Germanos illorum comitum fuit existimatio, ut si occiderentur læderenturve, triplo major, quam pro ceteris ingenuis hominibus solvenda esset compositio, ut videbimus inf. in not. et em. ad c. 21. ubi de homicidiorum pretio dicemus.

ejus, quem sectantur: magnaque et comitum æmulatio, quibus primus apud principem suum locus; et principum, cui plurimi et acerrimi comites. Hæc dignitas, hæ vires,[8] magno semper electorum juvenum globo circumdari, in pace decus, in bello præsidium. Nec solum in sua gente cuique, sed apud finitimas quoque civitates id nomen, ea gloria est, si numero ac virtute comitatus emineat: expetuntur enim legationibus, et muneribus ornantur, et ipsa plerumque fama bella profligant.[9]

14. Cum ventum in aciem, turpe principi virtute vinci; turpe comitatui, virtutem principis non adæquare. Jam vero infame in omnem vitam ac probrosum, superstitem principi[1] suo ex acie recessisse. Illum defendere, tueri, sua quoque fortia facta gloriæ ejus adsignare, præcipuum sacramentum est. Principes pro victoria pugnant: comites pro principe. Si civitas, in qua orti sunt, longa pace et otio torpeat; plerique nobilium adolescentium petunt ultro eas nationes, quæ tum bellum aliquod gerunt; quia et ingrata genti quies, et facilius inter ancipitia clarescunt, magnumque comitatum non nisi vi belloque tueare: exigunt enim[2] principis sui liberalitate illum bellatorem equum, illam cruentam victricemque frameam.[3] Nam epulæ, et quamquam incomti, largi tamen apparatus pro stipendio cedunt. Materia munificentiæ per bella, et raptus. Nec arare terram, aut expectare annum,[4] tam facile persuaseris, quam vocare hostes[5] et vulnera mereri: pigrum quinimmo et iners videtur sudore adquirere, quod possis sanguine parare.

15. Quotiens bella non ineunt, non multum venatibus,[1] plus

8 *Hæc dignitas, hæ vires.* Hunc locum caputque sequens ferme integrum mira brevitate et elegantia vertit Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, xxx, 3. Illustri exemplo Gallicam linguam latinæ Cornelianæque brevitati non esse imparem. V. not. et em. ad c. 13.

9 *Profligant.* Pæne conficiunt. De verbo *profligare* dictum sup. Hist. ii, 4. Diu apud nos viguit hæc comitum dignitas, hæc fama. Resurgat in ephebeo militari, *military college.*

1 *Superstitem principi.* Inde cum Chonodomarus, Alamannorum rex, a Romanis fuisset captus, ‘comites ejus ducenti numero, et tres amici junctissimi, flagitium arbitrati post regem vivere, vel pro rege non mori, si ita tulerit casus, tradidere se vinciendos.’ Ammian. Marcell. xvi, 13.

2 *Exigunt enim.* Inde originem juris clientelaris non immerito repetit Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, xxx, 3. Tunc quidem bellator princeps, bellatrici nobilitati equum, frameam, cibos dabat. Deinde, orta cupiditate, data pecunia, demum prædia, quæ primum beneficia tantum fuere, postea hereditaria: tunc dicta sunt *Fiefs.*

3 *Frameam.* De qua sup. c. 6.

4 *Expectare annum.* Ut colligantur fruges.

5 *Vocare hostes.* I. e. provocare. Sic Virg. Ge. iv, 76. ‘Magnisque vocant clamoribus hostem.’ Nempe provocant, ut explicat Serv.

1 *Non multum venatibus.* Lips. Ernest.

per otium transigunt, dediti somno, ciboque. Fortissimus quisque ac bellicosissimus nihil agens, delegata domus, et penatium, et agrorum cura fœminis senibusque, et infirmissimo cuique ex familia, ipsi hebent:[2] mira diversitate[3] naturæ, cum iidem homines sic ament inertiam, et oderint quietem. Mos est civitatibus, ultro ac viritim[4] conferre principibus, vel armentorum,[5] vel frugum,[6] quod pro honore acceptum, etiam necessitatibus[7] subvenit. Gaudent præcipue finitimarum gentium donis, quæ non modo a singulis, sed publice mittuntur: electi equi, magna arma, phaleræ, torquesque.[8] Jam et pecuniam accipere docuimus.[9]

16. Nullas Germanorum populis urbes habitari,[1] satis no-

Menage, aliique multi eruditi viri, deletam volunt particulam *non*. Certe recte omitteretur. Idem tamen sensus, seu retinetur, seu omittitur. Plus enim temporis per otium transigunt, quam venatibus. Paucis mensibus venantur: reliquum anni somno ciboque datum. Hæc adhuc Canadensium populorum vita. Oratorie magis, quam vere, Jul. Cæs. B. G. vi, 21. Germanorum 'vita omnis in venationibus et in studiis rei militaris consistit.'

2 *Ipsi hebent.* Egregie dictum. Nec in Canadensium sylvis aliter vivitur. Id graphice expressit P. Creuxius, Historia Canadensis, p. 65. 'Si iter venationemque exceperis, humi sedent, aut in latus alterum incumbunt; stare ipsis pro carnificina: crura illico intumescere causantur.' Causam hujus inertiæ jam supra attulerat idem scriptor, p. 57. 'Extra venationem bellaque, quidquid laborum ærumnarumque vitam quotidianam exercitam habet, totum fere id in miseras fœminas viri rejiciunt, tamquam contra decorum sit quidquam a se hujuscemodi ministeriorum attingi.'

3 *Mira diversitate.* Immo naturæ omnino consona. Apud barbaros extrema sunt omnia: pax, bellum; motus, inertia; amor, odium. Nihil moderati. Causa est, quod impetu magis, quam ratione, regantur.

4 *Ultro ac viritim.* Hæc tributorum primordia. At tunc collationes fiebant sponte ultroque ac sine ulla necessitate. Fiscorum initia vidimus sup. c. 12. cum 'pars multæ regi, vel civitati,' exsolveretur. Vectigalium usus, docuere Romani, qui ea a Germanis exigebant. V. sup. Hist. iv, 65.

5 *Vel armentorum.* Sic postea, cum vigerent tributa, jussi sunt Saxones regibus nostris Clothario I. et Pipino annuum tributum quingentos boves vaccasque solvere. V. eruditum Eccardum, de Rebus Franciæ Orientalis, Vol. i, p. 84 et 480.

6 *Vel frugum.* Atque etiam multo post tributa melle, frugibus, et alio quolibet terræ proventu soluta sunt. V. erudit. Eccard. ibid. p. 392.

7 *Necessitatibus.* Ad sumtus belli, aliasque necessitates, atque in primis ad publicorum conviviorum impensas. Inde præter *Steora*, seu tributa annua, *Osterstuopha*, seu Paschalia pocula, cum publicus conventus esset proximus, regibus nostris persolvebantur. Eccardus, ibid. Diu viguit ille usus. Apud majores nostros, cum eorum filii ad equestrem nobilitatem evehebantur, subditi populi munera offerebant. Novis nostris regibus munera adhuc offerimus, quæ pro sua humanitate et liberalitate remisit beneficentissimus rex LUDOVICUS XVI. V. in Append. Chronol. not. inf.

8 *Phaleræ, torquesque.* Hæc militaria dona, virtutisque bellicæ insignia. Erant et phaleræ, quibus ornabantur equi. V. Sidon. Apol. Epist. iv, 20.

9 *Docuimus.* Pessimo quidem instituto, et quod in Romani imperii ruinam cessit. Germani enim, teste Herodiano, lib. vi, p. 139. pecuniæ sunt avidi, et semper auro pacem Romanis cauponabantur: Τούτῳ γὰρ μάλιστα Γερμανοὶ πείθονται, φιλάργυροί τε ὄντες καὶ τὴν εἰρήνην ἀεὶ πρὸς Ῥωμαίους χρυσίου καπηλεύοντες.

1 *Urbes habitari.* Diuque mansit hic usus. Nam ne unius quidem urbis memoria apud Ammianum Marcellinum, qui bella Romanorum in Germania descripsit. Itaque non urbium, sed vicorum sunt nomina, quæ habet Ptolem. ii, 11. Germanis

tum est: ne pati quidem inter se junctas sedes. Colunt discreti ac diversi, ut fons, ut campus, ut nemus placuit. Vicos locant, non in nostrum morem, connexis et cohærentibus ædificiis: suam quisque domum spatio circumdat,[2] sive adversus casus ignis[3] remedium, sive inscitia ædificandi. Ne cæmentorum quidem apud illos, aut tegularum usus: materia[4] ad omnia utuntur informi, et citra speciem, aut delectationem. Quædam loca diligentius illinunt terra,[5] ita pura ac splendente, ut picturam ac lineamenta colorum imitetur. Solent et subterraneos specus[6] aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium hiemi et receptaculum frugibus: quia rigorem frigorum ejusmodi locis molliunt: et si quando hostis advenit, aperta populatur: abdita autem et defossa, aut ignorantur, aut eo ipso fallunt, quod quærenda sunt.

17. Tegumen omnibus sagum,[1] fibula, aut, si desit, spina consertum.[2] Cetera intecti,[3] totos dies juxta focum atque ignem[4] agunt. Locupletissimi veste distinguuntur, non flui-

ne fuere quidem oppida, licet aliter scripserit Julius Cæsar. V. Cluver. Germ. Antiq. i, 13. p. 104.

2 *Spatio circumdat.* Illud spatium, domui circumjectum, et sepibus cinctum, fuit celebratissima illa terra Salica, quæ erat virilis, non muliebris, sexus hereditas. Sed hac de re plura in not. et em. ad c. 20. ubi de successionis legibus ap. Germanos agetur. V. et Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, xviii, 22.

3 *Adversus casus ignis.* Et pace quidem, magisque adhuc bello, metuendos. 'Ferventes' enim 'fusili ex argilla glandes fundis, et fervefacta jacula in casas,' quæ stramentis erant tectæ, jacere noverant, ut accipimus ex Jul. Cæs. B. G. v, 42. Canadenses populi, Germanis incautiores, casas parum separant; ideoque incendiis sæpe obnoxii.

4 *Materia.* Lignis informibus utebantur.

5 *Illinunt terra.* Terram illam sane e suis montibus effodiebant. Forte etiam e Britannia advectam usurpabant. Anno 1647. in insula *Walcheren*, in Zelandia, reperta sunt plurima monumenta Deæ Nehalenniæ posita. Inter votivas Inscriptiones una extat: OB MERCES RITE CONSERVATAS M. SECVND. SILVANVS NEGOTTOR (i. e. negotiator) CRETARIVS BRITANNICIANVS V. S. L. M. I. e. votum solvit lubens merito.

6 *Subterraneos specus.* Sic quoque de Sarmatis Mela ii, 1. 'Ob sæva hiemis admodum assiduæ, demersis in humum sedibus, specus aut suffossa habitant.' Kircherus, ætate sua, cum Germania per quadraginta fere annos bellis conflagravit, vidit Germanos quamplurimos, qui se cum pecoribus, armentis, ceterisque facultatibus in altissimorum montium antra reciperent. De his aliisque subterraneis specubus multa et curiosa habet Kircherus, Mundus Subterraneus, viii, 3. p. 100.

1 *Sagum.* Pallium quoddam quadrum fuit sagum, dictus quoque 'rheno.' Jul. Cæs. B. G. vi, 21. 'Pellibus, aut parvis rhenonum tegumentis utuntur; magna corporis parte nuda.' Et Isidor. xix, 23. 'Rhenones, sunt velamina humerorum et pectoris usque ad umbilicum, atque intortis villis adeo hispida, ut imbres respuant.' Mela iii, 3. 'Viri sagis velantur, aut libris arborum, quamvis sæva hieme.' Hæc forte pauperum tegumenta. Si de Germanorum vestibus plura volueris, adi eruditum Pelloutier, *Histoire des Celtes*, ii, 6.

2 *Spina consertum.* Sic Virg. Æn. iii, 593. 'Consertum tegmen spinis.'

3 *Cetera intecti.* Viri mulieresque ita intecti. V. Jul. Cæs. B. G. vi, 21.

4 *Juxta—ignem.* Et sane inter fumi vortices. Sic vivunt Canadenses populi. Ingentes ignes in stramineis eorum casis ardent. Superne quidem imminet magnum foramen, quod noctu adversus imbrium nivisque casus claudunt. Tanta vero fumi

tante, sicut Sarmatæ ac Parthi,[5] sed stricta[6] et singulos artus exprimente. Gerunt et ferarum pelles, proximi ripæ negligenter,[7] ulteriores exquisitius, ut quibus nullus per commercia cultus. Eligunt feras,[8] et detracta velamina spargunt maculis[9] pellibusque belluarum, quas exterior Oceanus, atque ignotum mare[10] gignit. Nec alius fœminis quam viris habitus, nisi quod fœminæ sæpius lineis amictibus[11] velantur, eosque purpura[12] variant, partemque vestitus superioris in manicas non extendunt, nudæ brachia ac lacertos:[13] sed et proxima pars pectoris patet.

18. Quamquam severa illic matrimonia:[1] nec ullam morum partem magis laudaveris:[2] nam prope soli barbarorum[3] singu-

nubes, ut, ni longa esset adsuetudo, et in terra ubi levior est aer, recubarent, penitus suffocarentur.

5 *Parthi.* Fluitantem hanc Sarmatarum ac Parthorum vestem nummi plurimi exprimunt. Sarmatarum laxitatem imitati sunt Cisrhenani Vangiones ac Batavi. Lucan. i, 430. 'Et qui te laxis imitantur, Sarmata, braccis Vangiones, Batavique truces.'

6 *Stricta.* Quam exprimit Apollin. Sidon. Carm. v, 244. 'Strictius assutæ vestes procera coercent Membra virum: patet his altato tegmine poples.' Idem Sidon. Epist. iv, 20. comites Sigismeris describit: 'Quorum pedes, perone setoso, talos adusque vinciebantur. Genua, crura, suræque sine tegmine. Præter hoc vestis alta, stricta, versicolor, vix appropinquans exertis poplitibus. Manicæ sola brachiorum principia velantes. Viridantia saga limbis marginata puniceis, penduli ex humero gladii, balteis super currentibus, strinxerant clausa bullatis latera rhenonibus.'

7 *Negligenter.* Rheni ac Danubii ripæ proximi negligenter, ac sine delectu, ferarum pelles gestabant, quod commerciorum facilitate aliæ vestes, alii cultus placerent. Ulteriores vero, Oceani ac Baltici maris accolæ, quibus nullus per commercia cultus, exquisitius pellibus utebantur.

8 *Eligunt feras.* Quibus molliora, nitidioraque velamina.

9 *Spargunt maculis.* Varietate colorum lætantur omnes barbari. Inde Germani pelles suas maculis spargebant, et e diversarum belluarum pellibus diversas lacinias adsuebant, ut major esset varietas. Nos quoque, licet elegantius, nivea murium Ponticorum vellera, *Ermines*, nigris agnorum maculis spargimus.

10 *Exterior—mare.* Oceanus Septemtrionalis ac mare pigrum, *the Frozen Ocean*, de quo dicetur inf. c. 45. Sic adhuc Septemtrionales populi, *people of Greenland*, barbaræ veterum Germanorum reliquiæ, trichecorum, spinacum, *lamentines*, *seadogs*, pellibus vestiuntur.

11 *Lineis amictibus.* Idem testatur Plin. xix, 1. 'vela texunt—et Transrhenani hostes: nec pulchriorem aliam vestem eorum fœminæ novere.'

12 *Purpura.* Haud sane exquisita illa purpura, qua fulgebant proceres Romani; sed alia vulgari, de qua Plin. xvi, 18. 'Item vaccinia—Galliæ etiam purpuræ tingendæ causa ad servitiorum vestes.'

13 *Ac lacertos.* Lacerti, pars brachiorum humeris proxima.

1 *Matrimonia.* Et inde severæ illæ leges, quæ extant in lege Salica, quarum præcipuas v. in not. et em. ad c. 18.

2 *Magis laudaveris.* Quanto pars illa morum apud Germanos fuit laudabilior, tanto apud Romanos, teste Juvenali, Sat. vi, pejor, et in dies corruptior. Unde Salvianus, de Gubernatione Dei, Lib. vii, 'Esse inter Gothos non licet scortatorem Gothum: soli inter eos, præjudicio nationis ac nominis, permittuntur impuri esse Romani—Impudicitiam nos diligimus, Gothi execrantur: puritatem nos fugimus, illi amant: fornicatio apud illos crimen atque discrimen est, apud nos decus—Omne impuritatis scelus, omnis impudicitiæ turpitudo a Romanis admittitur, et a barbaris vindicatur.' Ibidem Vandalorum pudicitiam laudat.

3 *Prope soli barbarorum.* Inter Canadenses populos eadem temperantia apud

lis uxoribus contenti sunt, exceptis admodum paucis, qui non libidine, sed ob nobilitatem[4] plurimis nuptiis ambiuntur. Dotem non uxor marito,[5] sed uxori maritus offert. Intersunt parentes et propinqui, ac munera probant: munera non ad delicias muliebres quæsita, nec quibus nova nupta comatur; sed boves, et frœnatum equum, et scutum cum framea gladioque. In hæc munera[6] uxor accipitur, atque invicem ipsa armorum aliquid viro affert. Hoc maximum vinculum, hæc arcana sacra, hos conjugales Deos[7] arbitrantur. Ne se mulier extra virtutum cogitationes, extraque bellorum casus putet, ipsis incipientis matrimonii auspiciis admonetur, venire se laborum periculorumque sociam, idem in pace, idem in prælio passuram ausuramque: hoc juncti boves, hoc paratus equus, hoc data arma denuntiant. Sic vivendum, sic pereundum: accipere se, quæ liberis inviolata[8] ac digna reddat, quæ nurus accipiant, rursusque ad nepotes referant.

19. Ergo septa pudicitia[1] agunt, nullis spectaculorum inlecebris,[2] nullis conviviorum inritationibus corruptæ. Literarum secreta[3] viri pariter ac fœminæ ignorant. Paucissima in tam numerosa gente adulteria, quorum pœna præsens, et maritis permissa.[4] Accisis crinibus,[5] nudatam, coram propin-

Hurones reperta. P. de Charlevoix, *Journal Historique d'un Voyage dans l'Amerique, Lettre* xix, p. 283.

4 *Ob nobilitatem.* Sic Ariovisto duæ fuere uxores, Jul. Cæs. Bell. Gall. i, 53. Aliis plures. Tantoque diutius duravit hæc licentia, quod in ea erat et opulentiæ argumentum, et nobilitatis insigne. V. Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, xviii, 25.

5 *Non uxor marito.* Cum de hac dote nuptiisque, in quibus haud minor Martis pompa, quam Veneris fuit, plura sint dicenda, v. not. et em. ad c. 18.

6 *Munera.* Alia sunt Canadensium munera et viliora; sed quibus uxores quoque laborum admoneantur. P. de Charlevoix, ibid. p. 286.

7 *Conjugales Deos.* Hæc arcana sacra in Neronis nuptiis vidimus sup. An. xv, 37.

8 *Liberis inviolata.* Bene quidem; et sic in lege Saxonum, Tit. vii. de Dote. 'Ostfalai et Angrarii volunt, si fœmina filiis genuerit, habeat dotem, quam in nuptiis accepit, quamdiu vivit, filiisque dimittat.'

1 *Septa pudicitia.* Sic ferme Liv. iii, 44. 'Postquam omnia pudore septa animadverterat.'

2 *Spectaculorum inlecebris.* Sen. Epist. vii. 'Nihil vero est tam damnosum bonis moribus, quam in aliquo spectaculo desidere. Tunc enim per voluptatem facilius vitia surrepunt. Quid me existimas dicere? avarior redeo, ambitiosior, luxuriosior.'

3 *Literarum secreta.* Literas quidem noverant, ut patet ex Marobodui et Adgandestrii epistolis, An. ii, 63 et 88. At amatoria et furtiva literarum secreta viri pariter ac fœminæ ignorabant. Præterea rarissimus fuit literarum usus apud rudem bellicosamque gentem. Ea rusticitas diu obtinuit. Inde, ut annalibus nostris compertum, non modo plebs, sed et nobiles viri, et militari gloria præstantissimi, ut illustrissimus *du Guesclin*, aliique plurimi, nec scribere, ne legere quidem noverant.

4 *Maritis permissa.* Atque ita quidem lex Wisigothorum, Lib. iii, Tit. iv, de Adulteriis, leg. 3. 'Si cujuslibet uxor adulterium fecerit, et deprehensa non fuerit, ante judicem competentibus et indiciis ma-

quis, expellit domo maritus, ac per omnem vicum verbere agit:[6] publicatæ enim[7] pudicitiæ nulla venia: non forma, non ætate, non opibus maritum invenerit. Nemo enim illic vitia ridet: nec corrumpere et corrumpi, seculum vocatur.[8] Melius quidem adhuc eæ civitates,[9] in quibus tantum virgines nubunt,[10] et cum spe votoque uxoris semel transigitur. Sic unum accipiunt maritum, quo modo unum corpus, unamque vitam, ne ulla cogitatio ultra, ne longior cupiditas, ne tamquam maritum, sed tamquam matrimonium[11] ament. Numerum libe-

ritus accuset. Quod si mulieris adulterium manifeste patuerit, adulter et adultera secundum superioris legis ordinem ipsi tradantur: ut quod de eis facere voluerit, in ejus proprio consistat arbitrio. leg. 4. Si adulterum cum adultera maritus vel sponsus occideret, pro homicida non teneatur.' Lex autem Burgundionum, Tit. lxviii, leg. 1. 'Si adulterantes inventi fuerint, et vir ille occidatur et fœmina:' leg. 2. 'Nam hoc observandum est, ut aut utrumque occidat: aut si unum occiderit, pretium ipsius solvat, sub ea traditione pretii, quæ est prioribus legibus constituta.'

5 *Accisis crinibus.* Ap. Germanos multum decus in crinibus. Ideo accisi crines ob scelus, pœna; sine crimine, injuria fuit. V. Legem Salicam, Tit. xxviii, de Homicidiis parvulorum, leg. 2 et 3. et legem Burgundionum, in additamento primo, Tit. v. 'De his, qui mulieribus corruptis crines in curte sua capulaverint.' I. e. amputaverint.

6 *Verbere agit.* Ap. Saxones ipsæ fœminæ erant violatæ pudicitiæ vindices, teste S. Bonifacio, Archiepiscopo Moguntino, in Epistola ad Ethelbaldum, Anglorum regem. 'In antiqua Saxonia, [nunc *Westphalia*,] si virgo paternam domum cum adulterio commaculaverit, vel si mulier maritata, fracto fœdere matrimonii, adulterium perpetraverit, aliquando cogunt eam propria manu per laqueum suspensam vitam finire, et super bustum illius incensæ et concrematæ corruptorem ejus suspendunt: aliquando congregato exercitu fœmineo, flagellatam eam mulieres per pagos circumquaque ducunt; virgis cædentes et vestimenta ei abscindentes juxta cingulum et cultellis suis totum corpus ejus secantes et pungentes, minutis vulneribus cruentatam et laceratam de villa in villam mittant, et occurrunt semper novæ flagellatrices, zelo pudicitiæ adductæ, usque dum eam aut mortuam, aut vix vivam derelinquant; ut ceteræ timorem adulterandi et luxuriandi habeant.' V. Michaelem Alfordum, Annales Ecclesiæ Anglo-Saxonicæ, Vol. ii, p. 569. et Eccard. de Rebus Franciæ Orientalis, Vol. i, p. 472.

7 *Publicatæ enim.* Verius, *publicatæ etiam;* ut id ad innuptas pertineat.

8 *Seculum vocatur.* Primum vitiis pudor est et infamia; mox gliscunt audacia: demum mores fiunt; tum, profligata pudicitia, vivere, seculum vocatur.

9 *Eæ civitates.* Tales videntur fuisse Cimbrorum civitates, ut conjicere licet ex Val. Max. vi, 1. n. 3. Extern. 'Teutonum conjuges Marium victorem orarunt, ut ab eo virginibus Vestalibus dono mitterentur, affirmantes æque se, atque illas virilis concubitus expertes futuras, eaque re non impetrata, laqueis sibi, nocte proxima, spiritum eripuerunt.' V. jam dicta sup. c. 8. not. sup.

10 *Virgines nubunt.* Contra vero apud Romanos in immensam licentiam trahebantur leges. Quod de Thelesina adultera queritur Martial. vi, 7. 'Julia lex populis ex quo, Faustine, renata est, Atque intrare domos jussa pudicitia est: Aut minus, aut certe non plus tricesima lux est, Et nubit decimo jam Thelesina viro. Quæ nubit toties, non nubit; adultera lege est. Offendor mœcha simpliciore minus.' De eodem argumento multa passim occurrunt, maxime apud Martial. et Juvenal.

11 *Tamquam matrimonium.* Sic, vel extincto marito, superstes manebat matrimonii fides, pro qua apud nonnullas gentes erat moriendum. Unde S. Bonifacius in Epist. cit. 'Winedi, quod fœdissimum et deterrimum genus hominum, tam magno zelo matrimonium mutuo amore observant, ut mulier viro proprio mortuo, vivere recuset: et laudabilis mulier inter illos esse judicatur, quæ propria manu sibi mortem attulit, ut in una strue pariter ardeat cum viro suo.' De Herulis idem habet Procop. Bell. Gothic. Lib. ii. Canadenses populi aliter suam in matrimonium observantiam

rorum finire,[12] aut quemquam ex agnatis[13] necare, flagitium habetur: plusque ibi boni mores valent,[14] quam alibi bonæ leges.

20. In omni domo nudi ac sordidi,[1] in hos artus, in hæc corpora, quæ miramur, excrescunt. Sua quemque mater uberibus alit,[2] nec ancillis ac nutricibus[3] delegantur. Dominum ac servum nullis educationis deliciis dignoscas. Inter eadem pecora,[4] in eadem humo degunt, donec ætas[5] separet inge-

testantur. Primo enim nuptiarum anno caste vivunt, et si qua mulier hoc temporis spatio gravida videtur, ab omnibus irridetur. V. P. de Charlevoix, l. c. *Lettre* xix, p. 286. Sic matrimonium ipsi barbari coluere, ut omnem libidinis suspicionem amotam vellent.

12 *Finire.* At nihil Romæ frequentius, maxime apud divites fœminas, quæ partus discrimina horrebant. Unde Juvenal. vi, 593. 'Sed jacet aurato vix ulla puerpera lecto. Tantum artes hujus, tantum medicamina possunt, Quæ steriles facit, atque homines in ventre necandos Conducit.'

13 *Quemquam ex agnatis.* 'Adgnati' dicuntur, qui 'sunt per patrem cognati ex eadem familia.' Digest. Lib. xxvi, Tit. 4. leg. 7. et Lib. xxxviii, Tit. 10. leg. 10. n. 2. Præterea ap. Romanos, 'adoptio non jus sanguinis, sed jus adgnationis adfert.' Digest. Lib. i, Tit. 7. de Adoptionibus, leg. 23. Porro cum apud Germanos vigeret adoptio, flagitium sane apud eos fuit non modo ex liberis, cognatis, sed et ex adoptatis quemquam necare.

14 *Boni mores valent.* Haud aliter de Scythis Justin. ii, 2. 'Justitia, gentis ingeniis culta, non legibus.' Ap. Germanos plus boni mores valebant, quam apud Romanos bonæ leges, de quibus dictum sup. An. iii, 25 et 26. Quam audacter autem eæ leges spernerentur sæpissime queruntur Patres, ac maxime Min. Felix in Octavio c. 30. 'Vos enim video procreatos filios nunc feris et avibus exponere, nunc adstrangulatos misero mortis genere elidere: sunt quæ in ipsis visceribus, medicaminibus epotis, originem futuri hominis extinguant, et parricidium faciant antequam pariant.' Adeo malum illud Romæ inoleverat, ut ipse Plinius, xxix, 4. §. 37. atrocium excuset, 'quoniam aliquarum fæcunditas plena liberis tali venia indiget.' Melius Wisigothi, in hanc corruptelam forte contactu Romanorum tracti, id scelus severissimis pœnis coercuere. Sic enim lex Wisigothorum, Lib. vi, Tit. 3. leg. 1. 'Si quis mulieri prægnanti potionem ad avorsum aut pro necando infante dederit, occidatur: et mulier, quæ potionem ad avorsum facere quæsivit, si ancilla est, 200. flagella suscipiat; si ingenua, careat dignitate personæ, et cui jusserimus servitura tradatur.' V. et ibid. legem 7.

1 *Nudi ac sordidi.* Ita quoque Mela iii, 3. 'Maximo frigore nudi agunt antequam puberes, et longissima apud eos pueritia.' V. et Senecam laudatum sup. c. 13. not. sup. Apud Germanos autem, ut et apud Canadenses existimaverim pueros, a lacte depulsos, sibi penitus fuisse permissos, ut, quales eos natura finxerat, adolescerent. De Canadensibus v. P. de Charlevoix, l. c. *Lettre* xix, p. 288.

2 *Uberibus alit.* Hodieque ap. Canadenses populos sua quemque mater per tres annos alit. Inde hi artus, validaque corpora. P. Charlevoix, l. c. *Lettre* xix, p. 288.

3 *Ancillis ac nutricibus.* Romana institutio virtusque periit, ubi primum nati infantes Græculis ancillis nutricibusque delegati. V. inf. Dial. de Orat. xxix.

4 *Inter eadem pecora.* Hic mos barbaris. V. sup. An. iv, 49.

5 *Donec ætas.* Illa ætas primum videtur fuisse annus duodecimus. Tunc enim puer legibus obnoxius, ut patet ex Lege Salica, Tit. xxviii, de Homicidiis parvulorum, Leg. 6. 'Si quis puer infra duodecim annorum aliquam culpam commiserit, fredus ei non requiratur.' De fredo dictum sup. Germ. 12. not. sup. Deinde illa ætas fuit annus quintusdecimus. Sic enim in Lege Ripuariorum, Tit. lxxxi. 'Ut parvulus non respondeat ante quindecim annos.' Leg. unic. 'Si quis homo Ripuarius defunctus fuerit, vel interfectus, et filium reliquerit, usque ad quintumdecimum annum plenum nec causam prosequatur, nec in judicio interpellatus responsum reddat. Quindecimo autem anno aut ipse respondeat aut defensorem eligat. Similiter et filia.' Nec aliter lex Burgundionum, Tit. lxxxvii. de Minorum contractibus, Leg. 1. 'Minorum ætati ita credidimus consulendum, ut ante xv. ætatis annos eis nec libertare, (i. e. libertate donare) nec vendere, nec donare liceat.'

nuos, virtus agnoscat.[6] Sera juvenum Venus;[7] eoque inexhausta pubertas: nec virgines festinantur; eadem juventa, similis proceritas: pares validæque[8] miscentur: ac robora parentum liberi referunt. Sororum filiis[9] idem apud avunculum, qui apud patrem honor. Quidam sanctiorem arctioremque hunc nexum sanguinis arbitrantur, et in accipiendis obsidibus magis exigunt; tamquam ii, et animum firmius, et domum latius teneant. Heredes tamen successoresque sui cuique liberi:[10] et nullum testamentum. Si liberi non sunt, proximus gradus in possessione fratres, patrui, avunculi. Quanto plus propinquorum, quo major adfinium numerus, tanto gratiosior senectus: nec ulla orbitatis pretia.[11]

21. Suscipere tam inimicitias,[1] seu patris, seu propinqui, quam amicitias necesse est: nec implacabiles[2] durant. Lui-

Hæc ergo fuit majorum ætas. Postea serior fuit, cum graviora fuere arma. V. Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, xviii, 26.

6 *Virtus agnoscat.* Egregie dictum. Nec aliter majorum annos militari virtute definivit Theodoricus, rex, ap. Cassiodor. Variarum, Ep. i, 38. 'Juvenes nostri, qui ad exercitum probantur idonei, indignum est ut ad vitam suam disponendam dicantur infirmi: et putentur domum suam non regere, qui creduntur bella posse tractare. Gothis ætatem legitimam virtus facit. Et qui valet hostem confodere, ab omni se jam debet vitio vindicare.'

7 *Sera juvenum Venus.* Hæc illustrat Jul. Cæs. B. G. vi, 21. 'Qui diutissime impuberes permanserant, maximam inter suos ferunt laudem, hoc ali staturam, ali vires, nervosque confirmari putant. Intra annum vero vigesimum fœminæ notitiam habuisse in turpissimis habent rebus.'

8 *Pares validæque.* Pares ætate, conditione, viribusque miscentur. Ubi enim inæqualis erat conditio, multabantur. Lex Alamannorum, Tit. lvii, Leg. unic. 'Si autem duæ sorores absque fratre relictæ post mortem patris fuerint, et ad ipsas hereditas paterna pertingat, et una nupserit sibi coæquali libero, alia autem nupserit aut colono regis, aut colono Ecclesiæ: illa quæ illi libero nupsit sibi coæquali, teneat terram patris earum. Res enim alias æqualiter dividant. Illa enim quæ illi colono nupsit, non intret in portionem terræ, quia sibi coæquali non nupsit.' Aliter imminebat pœna. In Lege Salica, Tit. xxix, Leg. 5. 'Si quis Francus alienam ancillam sibi publice junxerit, ipse cum ea in servitute permaneat.' In Lege Longobardorum, Libr. ii, Tit. 9. Leg. 2. 'Si servus liberam mulierem aut puellam ausus fuerit sibi conjugio sociare, animæ suæ incurrat periculum: et illam, quæ servo fuerit consentiens, habeant parentes potestatem occidendi, aut foris provinciam transvendendi, et de rebus ipsius mulieris, faciendi quod voluerint. Et si parentes ejus infra anni spatium hoc facere distulerint, tunc liceat gastaldio [i. e. comiti] regis, aut actori, aut sculdasio [i. e. judici], ipsam in curtem [i. e. in cortem] regis ducere, et intra pensiles ancillas constituere.' V. et Legem Frisionum, Tit. 6.

9 *Sororum filiis.* Inde in nostra historia, Merovingiis regibus tanta in suas sorores earumque liberos studia, tanta pro iis suscepta bella. Quod jam observatum a Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, xviii, 22.

10 *Sui cuique liberi.* Vere quidem. At apud bellicosam gentem terra salica ad lanceam, seu ad filios, non vero ad fusum, seu ad filias, pertinebat. De his ergo successionis legibus fusius erit dicendum in not. et em. ad c. 20.

11 *Orbitatis pretia.* Quæ erant Romæ maxima. V. sup. An. iii, 25.

1 *Suscipere inimicitias.* Sic apud veteres populos consultum ne impunitate gliscerent injuriæ. Inde illi ultores sanguinis, quos videre est etiam ap. Moysen, num. xxxv, 19 sq. Legibus quoque Romanis statutum, Cod. Libr. vi, Tit. xxxv. 'de his, quibus, ut indignis, hereditates auferuntur.' leg. 1. 'Heredes, quos necem testatoris inultam omisisse constiterit, fructus integros cogantur reddere.'

2 *Nec implacabiles.* Apud bellatricem gentem et in cædes ultro ruentem, sapien-

tur enim etiam homicidium certo armentorum ac pecorum numero,[3] recipitque satisfactionem universa domus: utiliter in publicum; quia periculosiores sunt inimicitiæ juxta libertatem. Convictibus et hospitiis[4] non alia gens effusius indulget.[5] Quemcumque mortalium arcere tecto, nefas habetur:[6] pro fortuna quisque apparatis epulis excipit. Cum defecere,[7] qui modo hospes fuerat, monstrator hospitii et comes, proximam domum non invitati adeunt: nec interest: pari humanitate accipiuntur. Notum ignotumque, quantum ad jus hospitii, nemo discernit. Abeunti, si quid poposcerit, concedere moris: et poscendi invicem eadem facilitas. Gaudent muneribus: sed nec data imputant,[8] nec acceptis obligantur.

22. Victus inter hospites comis. Statim e somno, quem plerumque in diem extrahunt, lavantur, sæpius calida,[1] ut apud quos plurimum hyems occupat. Lauti, cibum capiunt: separatæ singulis sedes, et sua cuique mensa.[2] Tum ad ne-

tissime provisum, ut ira placabilis foret, et ipsa homicidia, non morte, sed pretio, luerentur, totaque interfecti domus reciperet satisfactionem. Sic enim nemo infensus, nemo ad ultionem intentus manet. At ne paupertate cresceret interfectoribus audacia, optime adhuc consultum primo, ut homicida quantum haberet solveret; deinde, ut de reliquo satisfacere teneretur tota interfectoris domus. Qua certe re vix quidquam utilius in publica commoda excogitari potuit, cum, quanto major est libertas, tanto periculosiores sint inimicitiæ. Quibus autem cærimoniis satisfaciendi necessitas in interfectoris domum transiret vide in not. et em. ad c. 21. Simul de satisfactione apud Canadenses populos dicetur. Qua in re ipsos Germanos vicere.

3 *Pecorum numero.* Idem vidimus et illustravimus sup. c. 12.

4 *Hospitiis.* Optimum institutum, ut a nostris moribus nunc alienum, sic hodieque Canadensibus barbaris familiare. De hujus discriminis causa v. not. et em. ad c. 21.

5 *Effusius indulget.* Aurei primævique hominum mores, quorum memoria apud barbaros ac maxime Canadenses adhuc viget. Hac de re plura habet *P. Lafitau, Mœurs des Sauvages Amériquains*, vol. ii, p. 88 sq.

6 *Nefas habetur.* Sic quoque Jul. Cæs. B. G. vi, 23. ‘Hospites violare, fas non putant, qui quaque de causa ad eos venerunt, ab injuria prohibent, sanctosque habent: iis omnium domus patent, victusque communicatur.’ Mela, iii, 3. ‘Jus in viribus habent, adeo ut ne latrocinii quidem pudeat, tantum hospitibus boni, mitesque supplicibus.’ In lege Burgundionum, Tit. xxxviii, leg. 1. ‘Quicumque hospiti venienti tectum aut focum negaverit, trium solidorum, [*Angl.* 1*l.* 16*s.*] inlatione mulctetur.’ At hospitium virtuti, non sceleri, datum. Recte enim lex Salica, Tit. xvii, de Expoliationibus, leg. 2. ‘Si quis hominem mortuum exfodierit et expoliaverit, MALB. THVRNICHALT. IIII M. qui faciunt solid. c. [*Angl.* 60*l.*] culpabilis judicetur:’ leg. 3. ‘Et postea parentes defuncti judicem rogare debent, ut inter homines non habitet auctor sceleris; et qui ei hospitium dederit, antequam parentibus satisfaciat, DC. den. qui faciunt solid. 15. [*Angl.* 9*l.*] culpabilis judicetur.’

7 *Cum defecere.* Cum defecere epulæ, vel cum nihil epularum supersit ei, qui hospitem receperat.

8 *Nec data imputant.* Nec acceptis obligantur. En barbarorum mores; en vita. Ipsis unum votum, una cogitatio, LIBERTAS.

1 *Sæpius calida.* Canadensibus populis iisque regionibus, quas gravius urit frigus, sunt et hypocausta, *Angl. stoves.*

2 *Sua cuique mensa.* Separatæ sedes, sua cuique mensa, id ex veteri populorum

gotia, nec minus sæpe ad convivia procedunt armati.[3] Diem noctemque continuare potando, nulli probrum. Crebræ, ut inter vinolentos rixæ, raro conviciis, sæpius cæde et vulneribus[4] transiguntur. Sed et de reconciliandis invicem inimicis, et jungendis adfinitatibus, et adsciscendis principibus, de pace denique ac bello plerumque in conviviis consultant:[5] tamquam nullo magis tempore aut ad simplices cogitationes pateat animus, aut ad magnas incalescat. Gens non astuta, nec callida, aperit adhuc secreta pectoris, licentia joci. Ergo detecta et nuda omnium mens, postera die retractatur;[6] et salva utriusque temporis ratio est. Deliberant, dum fingere nesciunt: constituunt, dum errare non possunt.

23. Potui humor[1] ex hordeo aut frumento, in quamdam similitudinem vini corruptus. Proximi ripæ et vinum mercantur. Cibi simplices: agrestia poma, recens fera,[2] aut lac concretum.[3] Sine apparatu, sine blandimentis[4] expellunt fa-

usu, et cum vorax erat hominum genus. Idem passim reperire est ap. Hom. ceterosque qui antiquos mores descripsere.

3 *Procedunt armati.* De hoc usu jam dictum sup. c. 13.

4 *Cæde et vulneribus.* Cruentam quoque et feralem Canadensium ebrietatem exprimit P. de Charlevoix, l. c. *Lettre* viii, p. 142. Apud Germanos severe coercitam hanc conviviorum feritatem reperimus in Lege Salica, Tit. xlvi, De Homicidiis in convivio factis, leg. 1, 'Si in convivio, ubi quatuor aut quinque fuerint homines, unus ex ipsis interfectus fuerit, ille qui remanet (id est, illi qui remanent) aut unum convictum reddant, aut omnes mortis illius compositionem collectent, quæ lex usque ad septem, qui fuerint in convivio illo, convenit observare.'

5 *Consultant.* Talem consultationem v. sup. Hist. iv, 14. Nec alii Canadensibus populis mores. Vide P. de Charlevoix, l. c. *Lettre* xiv, p. 217.

6 *Postera die retractatur.* Postera die retractantur, i. e. rursus perpenduntur hesterna consilia. Sic salva est utriusque temporis ratio: nam in utroque tempore sua inest utilitas. Nempe deliberant, dum fingere nesciunt; constituunt, dum errare non possunt. Eadem omnino de Persis narrat Herodot. i, p. 63. et Suidas in οἴνου πιεῖν.

1 *Potui humor.* Potum illum Cerevisiam, *beer*, vocamus. De quo Plin. xiv, 22. 'Est et Occidentis populis sua ebrietas fruge madida—Ægyptus quoque e fruge sibi potus similes excogitavit: nullaque in parte mundi cessat ebrietas: meros quippe hauriunt tales succos, nec diluendo, ut vina mitigant. At Hercules illic tellus fruges parere videbatur. Heu, mira vitiorum solertia! inventum est quemadmodum aqua quoque inebriaret.'

2 *Recens fera.* Idem habet Mela iii, 3. 'Victu ita asperi incultique ut cruda etiam carne vescantur, aut recenti, aut cum rigentem in ipsis pecudum ferarumque coriis manibus pedibusque subigendo renovarunt.' Panis usu, carnisque coctæ, et dulcedine vini, in mollissimo Italiæ tractu, mitigatam Cimbrorum feritatem scribit Florus iii, 3.

3 *Lac concretum.* Quod ne accipias de caseo, licet auctore Julio Cæsare B. G. vi, 22. 'major pars victus eorum lacte, et caseo, et carne constitit.' Plinius, qui Germanorum mores penitus noverat, accuratior, 'Mirum,' inquit, 'barbaras gentes, quæ lacte vivunt, ignorare aut spernere tot seculis casei dotem, densantes id alioquin in acorem jucundum et pingue butyrum: spuma, id est, lactis, concretiorque, quam quod serum vocatur. Non omittendum in eo olei vim esse, et barbaros omnes infantesque nostros ita ungi.' Plin. xi, 41. Lac ergo concretum, de quo Tacitus, butyrum est, Germanorum cibus et unguentum, ut videre est ap. Apollin. Sidon. Carm. xii, 1. 'Quid me, et si valeam, parare carmen Fescenninicolæ jubes Diones Inter crinigeras situm catervas, Et Germanica verba sustinentem, Laudantem

mem. Adversus sitim, non eadem temperantia. Si indulseris ebrietati,[5] suggerendo quantum concupiscunt, haud minus facile vitiis, quam armis, vincentur.[6]

24. Genus spectaculorum unum, atque in omni cœtu idem. Nudi juvenes, quibus id ludicrum est, inter gladios se, atque infestas frameas, saltu jaciunt.[1] Exercitatio artem paravit, ars decorem: non in quæstum tamen, aut mercedem:[2] quamvis audacis lasciviæ pretium est, voluptas spectantium.[3] Aleam (quod mirere) sobrii inter seria exercent, tanta lucrandi perdendive temeritate,[4] ut, cum omnia defecerunt, extremo ac novissimo jactu de libertate et de corpore contendant. Victus voluntariam servitutem adit: quamvis junior, quamvis robustior, alligari se ac venire patitur. Ea est in re prava pervicacia: ipsi fidem vocant.[5] Servos conditionis hujus per commercia tradunt, ut se quoque pudore victoriæ exsolvant.

tetrico subinde vultu, Quod Burgundio cantat esculentus, Infundens acido comam butyro! . . . Felicemque libet vocare nasum Cui non allia sordidæque cepæ Ructant mane novo decem apparatus.'

4 *Sine—blandimentis.* Contra Romæ tanta erat populatio morum, tanta luxuria, ut parum esset in gulas condi maria terrasque, nisi nova in dies excogitarentur gulæ irritamenta. 'Coqui triumphorum pretiis parabantur. Nullusque prope jam mortalis æstimatur pluris, quam qui peritissime censum domini mergit.' Plin. ix, 17.

5 *Si indulseris ebrietati.* Vitium illud barbarorum omnium commune, quod neque cruentis cædibus, neque mortibus præproperis emendatur. Janus Taddæus ad hunc Taciti locum illustrandum scripsit libellum 'de Germanorum veterum aviditate bibendi,' in quo non tam Germanos purgat, quam ceteros populos accusat.

6 *Armis vincentur.* Sic nefarie suggesta *vitæ-aqua*, ut loquuntur, tot peremta Canadensium millia. Quod P. de Charlevoix, l. c. *Lettre* viii, p. 141. aliique multi queruntur.

1 *Saltu jaciunt.* Quo de lusu Apollin. Sidon. Carm. v, 246. 'Excussisse citas vastum per inane bipennes, Et plagæ præscisse locum, clypeosque rotare, Ludus et intortas præcedere saltibus hastas, Inque hostem venisse prius. Pucrilibus annis Est belli maturus amor.'

2 *Aut mercedem.* Immensæ vero Romanorum in ludis impensæ. Immania histrionum pretia; et, vel vigente republica, Roscius IIɪ ᴅ annua, *Angl.* 4166*l.* 13*s.* 4*d.* 'meritasse proditur.' Plin. vii, 39. Excessere hæc pretia, luxuriante sub Principibus Roma.

3 *Voluptas spectantium.* Et ut civitatibus se adprobarent, ut vidimus sup. c. 13.

4 *Temeritate.* De hac barbarorum pervicacia pervulgatum exemplum protulit D. Ambrosius, in Tobiam, c. xi. 'Ferunt Hunnorum populos,' Scythicam gentem ut et Germanos, 'omnibus bellum inferre nationibus, fœneratoribus tamen, iis qui e ludo fœnerantur, esse subjectos, et cum sine legibus vivant, aleæ solius legibus obedire, in procinctu ludere, tesseras simul et arma portare, et plures suis, quam hostilibus ictibus interire. In victoria sua captivos fieri, et spolia suorum perpeti, quæ pati ab hoste non noverint. Ideo numquam belli studia deponere, quod victi aleæ ludo, cum totius prædæ munus amiserint, ludendi subsidia requirunt bellandi periculo. Frequenter autem tanto ardore rapi, ut cum ea, quæ sola magna æstimant, arma victus tradiderit, ad unum aleæ jactum vitam suam potestati vel victoris, vel fœneratoris, addicat. Denique constat, quod quidam, et Imperatori Romano cognitus, in fide pretium servitutis, quod sibi tali sorte superatus intulerat, suppliciis imperatæ mortis exsolverit.' Quo furore, ipso quoque libertatis periculo, talis suis, *the game of cockal*, ludant Canadenses populi, memorant P. de Charlevoix, l. c. *Lettre* xvii, p. 261. et P. Lafitau, *Mœurs des Sauvages Amériquains*, vol. ii, p. 340.

5 *Fidem vocant.* Hæc est fides, qua semper viguit, semperque vigebit alea. Vere enim D. Ambrosius l. c. 'Habet

25. Ceteris servis, non, in nostrum morem, descriptis per familiam ministeriis,[1] utuntur. Suam quisque sedem, suos penates regit. Frumenti modum dominus, aut pecoris, aut vestis, ut colono,[2] injungit: et servus hactenus paret.[3] Cetera domus officia uxor ac liberi[4] exsequuntur. Verberare servum ac vinculis et opere coercere, rarum. Occidere solent, non disciplina et severitate, sed impetu et ira, ut inimicum, nisi quod impune.[5] Libertini[6] non multum supra servos sunt, raro aliquod momentum in domo, numquam in civitate, exceptis dumtaxat iis gentibus, quæ regnantur.[7] Ibi enim et super ingenuos et super nobiles[8] ascendunt: apud ceteros,

et alea suas leges, quas fori jura non solvant. Notatur (si credi potest) infamia, qui putaverit renitendum, et infamium sententia gravius, quam censura judicialis inurit opprobrium.' Hanc fidem retinemus; et inde nobis *debts of honor*.

1 *Per familiam ministeriis.* Vidimus An. xiv, 43. Pedanium Secundum, qui in una domo ipsaque in urbe quadringentos servos haberet. Divisa inter eos ministeria, aut potius ministeriorum nomina, quæ passim occurrunt in veteribus Inscriptionibus, ac maxime apud Cll. Piranesi, Gori, ceterosque qui sepulcralia Romanorum monumenta illustravere. Hæc familia urbana. Alia erat in agris familia rustica: ibi nova ministeria, nova nomina; in quibus plus quidem utilitatis, plurimum adhuc luxus.

2 *Ut colono.* Colonum Anglice dicimus, *a farmer*. At in Germania colonus erat servus.

3 *Hactenus paret.* Licet servus apud Germanos suam sedem habeat, suos penates regat, paret tamen domino, nec habet libertatem: hactenus servus est. Tales fuere apud nos ante quatuor secula, quos servos, *slaves*, dicebamus. Postea Germani, Romanos imitati, servos habuere, deterioris conditionis; tunc penes eos mansit servorum nomen. Servi vero, ut ita dicam, coloni, dicti sunt Lidi. Hoc servorum discrimen patet ex Lege Salica, Tit. xxx, et ex Lege Frisionum, Tit. xv.

4 *Uxor ac liberi.* Ac proinde non indigebant servorum ministeriis.

5 *Impune.* Non impune inimicum occidebant, siquidem homicidium numero pecorum lueretur. Suum vero servum occidere impune erat. Sed si quis alienum servum occideret, tunc solvendum erat servi domino pretium. Inde in Lege Salica, Tit. xi, leg. 2. 'Si quis alienum servum furaverit, aut occiderit, aut vendiderit, aut ingenuum dimiserit, et ei fuerit adprobatum, MALB. THEV. TEXACA, 1400 den. qui faciunt sol. 35. [*Angl.* 21*l.*] culpabilis judicetur, excepto capitale et delatura. De ancilla vero solidos 30.' *Angl.* 18*l.* Capitale vero dicitur, *capital, the price of any thing*. Delatura, *the expenses of law*.

6 *Libertini.* Servi, si manumitterentur, libertatem adipiscebantur, et nuncupabantur liberti. Ordo illorum hominum, libertinorum dicebatur, non vero libertorum, ut recte observat Cl. Ernestus. Cum invaluit pecuniæ usus, servi manumittebantur, excusso ex eorum manu coram rege, vel civitate, denario. Unde homines isti *denariati* appellati sunt. Apud Germanos non multum supra servos erant: et si sine liberis mors eis obvenisset, eorum hereditas ad fiscum pertinebat, ut docet Lex Ripuariorum, Tit. lvii, leg. 4. 'Si autem homo denariatus absque liberis discesserit, non alium nisi fiscum nostrum heredem relinquat.'

7 *Quæ regnantur.* Apud Germanorum gentes, quæ regnabantur, vitiis regum abutebantur liberti, ut sibi potentiam struerent. Qua structa, super ingenuos, et super nobiles ascendebant. Quanto enim humilius fuit hoc hominum genus, tanto est superbius. Eamdem, aut potius, ob imperii magnitudinem, immensam libertorum libidinem sub Imperatoribus Claudio, Nerone, Galba vidimus. V. et Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, xv, 9.

8 *Ingenuos—nobiles.* Hic videmus quatuor conditionum discrimina: nobiles nempe, ingenuos, libertinos, servos. Nobiles genere, dignitate, muneribus præcellebant. Ingenui origine stirpeque liberi, atque etiam, cum postea exigebantur tributa, a tributis immunes. Vide Gregorium Turo-

impares libertini[9] libertatis argumentum sunt.

26. Fœnus agitare,[1] et in usuras extendere, ignotum: ideoque magis servatur, quam si vetitum esset. Agri, pro numero cultorum, ab universis per vices[2] occupantur, quos mox inter se secundum dignationem partiuntur: facilitatem partiendi camporum spatia præstant. Arva per annos mutant; et superest ager:[3] nec enim cum ubertate et amplitudine soli labore contendunt, ut pomaria conserant, et prata separent,[4] et hortos rigent: sola terræ seges imperatur. Unde annum quoque ipsum non in totidem digerunt species: hyems, et ver, et æstas intellectum ac vocabula habent: autumni perinde nomen ac bona ignorantur.[5]

27. Funerum nulla ambitio:[1] id solum observatur, ut corpora clarorum virorum certis lignis[2] crementur. Struem rogi

nensem, vii, 15. Libertini, qui, prius servi, fuerant manumissi: nondum tamen erant ingenui, sed libertini tantum, et libertinitatis obsequiis devincti. Servi autem, licet coloni, cum non essent sui juris, sed alienæ potestatis vere serviebant. Cum invaluit lidorum nomen, tunc fuere apud Germanos duo genera servorum. Quæ essent nobilium, ingenuorum, lidorum. Servorum pretia docebimus in not. et em. ad c. 25.

9 *Impares libertini.* Apud ceteros populos, qui in Germania non regnabantur, libertini erant infra ingenuos ac nobiles; quod certissimum libertatis argumentum.

1 *Fœnus agitare.* Contra 'vetus Urbi fœnebre malum, et seditionum discordiarumque creberrima causa;' ut vidimus sup. An. vi, 16.

2 *Per vices.* Potius *per vicos;* id enim innuit rerum series: ita quoque placitum Grotio, Conringio, Menagio, aliisque eruditis viris. De hoc Germanorum usu multa habet Jul. Cæs. B. G. vi, 21. 'Agriculturæ non student, majorque pars victus eorum lacte, et caseo, et carne consistit; neque quisquam agri modum certum aut fines proprios habet, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui una coierunt, quantum eis et quo loco visum est attribuunt agri, atque anno post alio transire cogunt. Ejus rei multas afferunt causas: ne assidua consuetudine capti studium belli gerendi agricultura commutent: ne latos fines parare studeant, potentioresque humiliores possessionibus expellant: ne accuratius, ad frigora atque æstus vitandos, ædificent: ne qua oriatur pecuniæ cupiditas, qua ex re factiones dissensionesque nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis æquari videat.'

3 *Superest ager.* Talem agrum *Anglicè* dicimus *fallow-land.*

4 *Prata separent.* Fœcundiora enim sunt prata, si separentur, quam si pateant, ac sint promiscua.

5 *Bona ignorantur.* Cum pomaria non consererent Germani, messibus contenti, fructiferum autumnum ignorabant. Nunc quidem omnes autumni fructus novit Germania: manet tamen veteris memoriæ monumentum: neque ullum adhuc nomen autumni proprium: communi vocabulo appellatur *Herbst,* i. e. messis, quam unam noverant veteres Germani. Videtur autem primos mortalium duas tantum anni tempestates, æstatem et hiemem, observasse. Unde Moses in Gen. viii, 22. 'Æstas et hyems, nox et dies.' Deinde tres, ac demum quatuor anni tempestates distinxere.

1 *Nulla ambitio.* Contra apud Romanos maxima. C. Cæcilius Claudius Isidorus 'funerari se jussit HS XI.' *Angl.* 9166*l.* 13*s.* 4*d.* Plin. xxxiii, 10. Hæc adhuc privati funera, et ante imperii luxum. At 'periti rerum asseverant' Arabiam 'non ferre tantum' odorum 'annuo fœtu, quantum Nero princeps novissimo Poppææ suæ die concremaverit.' Plin. xii, 18.

2 *Certis lignis.* Quibus lignis ignotum. Divinare haud vacat.

nec vestibus, nec odoribus cumulant:[3] sua cuique arma, quorumdam igni et equus adjicitur.[4] Sepulcrum cespes erigit.[5] Monumentorum arduum et operosum honorem,[6] ut gravem defunctis, aspernantur. Lamenta ac lacrymas cito, dolorem et tristitiam tarde ponunt. Fœminis lugere honestum est: viris meminisse.[7]

28. Hæc in commune de omnium Germanorum origine ac moribus accepimus. Nunc singularum gentium instituta, ritusque, quatenus differant, quæ nationes e Germania in Gallias commigraverint, expediam. Validiores olim Gallorum res fuisse summus auctorum divus Julius tradit:[1] eoque credibile est, etiam Gallos in Germaniam transgressos. Quantulum enim amnis obstabat, quominus, ut quæque gens evaluerat, occuparet permutaretque sedes promiscuas adhuc, et nulla regnorum potentia divisas? Igitur inter Hercyniam sylvam, Rhenumque et Mœnum amnes, Helvetii,[2] ulteriora

3 *Cumulant.* Ut mos fuit apud Romanos, qui funebrem Orientis magnificentiam æmulati sunt. Sic Cornelia in funeribus Pompeii Magni ap. Lucan. ix, 175. 'Collegit vestes, miserique insignia Magni, Armaque et impressas auro, quas gesserat olim Exuvias, pictasque togas, velamina summo Ter conspecta Jovi, funestoque intulit igni.' V. et ap. Plut. Sylla p. 475. illata in Syllæ funere decem et ducenta fercula odorum, et grandia Syllæ ejusque lictoris simulacra e thure et cinnamomo.

4 *Equus adjicitur.* Sic in sepulcro Childerici, Francorum regis, reperta ejus arma, framea, gladius: inventum quoque equi ejus caput, et solea, fibulæ præterea phaleræque aureæ: quæ omnia v. ap. eruditos Joan. Jac. Chiffletium, Anastasis Childerici regis, p. 96. 219 sq. ac Montfaucon, *les Monumens de la Monarchie Françoise*, Vol. i, p. 10 sq. Pars magna adhuc extat Parisiis in Cimelio Regio. Præter jam memorata corpusque Childerici, reperta adhuc calvaria una, quæ forte fuit ejus equisonis. Sic enim de Scythis, Germanorum auctoribus, prodit Herodot. iv, 71.

5 *Cespes erigit.* Tumulum cespite exstructum jam vidimus supra An. i, 62. Maximos quoque e cespite tumulos regibus suis Scythas erexisse memorat Herodot. l. c.

6 *Operosum honorem.* Molium illarum rudera extant adhuc Romæ in Cestii, Augusti, Hadriani monumentis, aliisque plurimis, quæ passim et maxime in via Appia occurrunt.

7 *Viris meminisse.* Id quoque apud Canadenses populos vulgatum: 'Lacrymæ viros dedecent.' Et ad bellum profecturi, suos tantum ita alloquuntur: 'Sit nostri memoria.' Fœminæ autem viros, liberos, per annum integrum lugent, eosque hoc toto tempore continuis ejulatibus mane, vespere, medio die, domi, foris vocant. V. P. de Charlevoix, l. c. *Lettre* xxvi, p. 376.

1 *Divus Julius tradit.* Jul. Cæs. B. G. vi, 24. 'Fuit antea tempus, cum Germanos Galli virtute superarent, et ultro bella inferrent; ac, propter hominum multitudinem agrique inopiam, trans Rhenum colonias mitterent. Itaque ea, quæ fertilissima sunt, Germaniæ loca circum Hercyniam sylvam, quam Eratostheni et quibusdam Græcis fama notam esse video, quam illi Orciniam appellant, Volcæ Tectosages occuparunt, atque ibi consederunt. Quæ gens ad hoc tempus iis sedibus se continet, summamque habet justitiæ et bellicæ laudis opinionem: nuncque in eadem inopia, egestate, patientia, qua Germani permanent; eodem victu et cultu corporis utuntur.'

2 *Helvetii.* Helvetii, *the Swiss*, latius olim, quam nunc, Lugdunum versus habitavere. Præterea in Germaniam ingressi, eam tenuere inter Rhenum Mœnumque

Boii,[3] Gallica utraque gens, tenuere. Manet adhuc *Boiemi* nomen, significatque loci veterem memoriam, quamvis mutatis cultoribus.[4] Sed utrum Aravisci[5] in Pannoniam ab Osis,[6] Germanorum natione, an Osi ab Araviscis in Germaniam commigraverint, cum eodem adhuc sermone, institutis, moribus utantur, incertum est: quia pari olim inopia ac libertate, eadem utriusque ripæ bona malaque erant. Treveri et Nervii circa affectationem Germanicæ originis ultro ambitiosi sunt, tamquam per hanc gloriam sanguinis, a similitudine et inertia Gallorum separentur. Ipsam Rheni ripam haud dubie Germanorum populi colunt, Vangiones, Triboci, Nemetes. Ne Ubii[7] quidem, quamquam Romana colonia esse meruerint, ac libentius *Agrippinenses* conditoris sui nomine vocentur, origine erubescunt, transgressi olim, et experimento fidei super ipsam Rheni ripam collocati, ut arcerent,[8] non ut custodirentur.

29. Omnium harum gentium virtute præcipui Batavi,[1] non multum ex ripa, sed insulam Rheni amnis colunt, Cattorum quondam populus, et seditione domestica, in eas sedes trans-

amnes Hercyniamque sylvam, *the Rhine, the Mein, and the forest of Hartz.*

3 *Ulteriora Boii.* Boii, Gallica gens et Helvetiis contermina, ut patet ex Strab. iv, p. 206. et Jul. Cæs. B. G. i, 29. Victi a Cæsare sedem illam ab Æduis accepere, quæ nunc dicitur *Bourbonnois.* Ante in Germaniam profecti, et ultra Mœnum provecti Hercyniam Sylvam tenuere. Manet adhuc eorum nomen in Boiemi nomine, *Bohemia.* Quo tempore Helvetii Boiique Germaniam penetraverint, haud ita compertum. Id tamen videtur contigisse, cum Tarquinius Priscus Romæ regnaret. Tunc enim Ambigatus, rex Biturigum, *Berry.* Sigovesum, sororis filium, in saltus Hercynios misit, ut prægravante turba regnum exoneraret. Liv. v, 33 sq. Alia fuit Boiorum in Italiam expeditio, sed infelicior, Plin. iii, 15. V. quæ dixi supra, cum dissererem in veteres Gallorum glorias.

4 *Mutatis cultoribus.* Augusti temporibus, Boii e Boiemo a Marcomannis pulsi, in Noricum concessere; et eorum de nomine dicta est Bojoaria, nunc *Bavaria.*

5 *Aravisci.* Ptolemæo quoque, ii, 16. memorati. Hungariæ inferioris partem tenebant. A Plin. iii, 25. dicti videntur *Eravisci,* si valet eruditi Harduini conjectura.

6 *Osis.* Litem dirimere videtur Tac. inf. c. 43. eosque Pannonica lingua, aut potius dialecto, et tributorum patientia coarguit non esse Germanos. Marcomannis Quadisque ulteriores erant; partemque septemtrionalem Transdanubianæ Hungariæ occupabant: forte protensi Silesiam usque, ubi *Ossen, in the Duchy of Oels,* locus salinis et arte vitraria nobilis. Osos tamen Germanos esse contendit eruditus Pelloutier, *Histoire des Celtes,* i, 15. p. 184. Sed non ita probabiliter.

7 *Ubii.* Ubii, *the Diocese of Cologne.* Eos, Cattis exosos, et in partes Romanorum pronos, e Germania in Gallias transgressos, in fidem recepit Marcus Agrippa, A.U.C. 717. Strabo iv, p. 194. Apud eos nata Agrippina, mater Neronis, Claudii uxor, in eorum oppidum veteranos coloniamque deduci impetravit; cui nomen inditum ex vocabulo ipsius, ut vidimus sup. An. xii, 27.

8 *Ut arcerent.* Super ipsam Rheni ripam Ubios collocavit Agrippa, ut Germanos arcerent, non ut ipsi custodirentur, experimento fidei satis probati.

1 *Batavi.* Batavi non modo insulam Rheni amnis, sed aliquid ex ripa, ubi aliquot Batavorum oppida, coluere. De his dictum sup. Hist. iv, 12. et Hist. v, 19.

gressus, in quibus pars Romani imperii fierent. Manet honos, et antiquæ societatis[2] insigne: nam nec tributis contemnuntur, nec publicanus[3] atterit: exemti oneribus et collationibus,[4] et tantum in usum præliorum sepositi, velut tela atque arma, bellis reservantur.[5] Est in eodem obsequio et Mattiacorum gens.[6] Protulit enim magnitudo populi Romani ultra Rhenum, ultraque veteres terminos, imperii reverentiam. Ita sede finibusque[7] in sua ripa,[8] mente animoque nobiscum agunt, cetera similes Batavis, nisi quod ipso adhuc terræ suæ solo et cœlo[9] acrius animantur. Non numeraverim inter Germaniæ populos, quamquam trans Rhenum Danubiumque consederint, eos, qui Decumates agros[10] exercent. Levissimus quisque Gallorum, et inopia audax, dubiæ possessionis solum occupavere. Mox limite acto,[11] promotisque præsidiis, sinus imperii, et pars provinciæ habentur.

30. Ultra hos Catti[1] initium sedis ab Hercynio saltu in-

2 *Antiquæ societatis.* Unde Batavi dicti sunt 'fratres et amici populi Romani,' ut ex vet. lapide monuimus sup. An. xi, 25. not. sup.

3 *Publicanus.* De publicanis dictum sup. An. xiii, 50.

4 *Oneribus et collationibus.* Onera, collationes, *services, contributions.*

5 *Reservantur.* V. sup. Hist. iv, 12.

6 *Mattiacorum gens.* Mattiaci terras illas obtinuere, quas nunc dicimus *Hesse, Isenburg, and Fulda.* Ibi Mattium, *Marpurg*, de quo sup. An. i, 56. et Mattiaci fontes, nunc *Wis-baden, near Mentz.* De Mattiaco agro dictum An. xi, 20.

7 *Finibusque.* Variis Germaniæ populis sui erant fines, quos solitudine defendebant. Id enim enixe curabant, 'ut circa ipsos, quæ' jacebant, 'vasta' forent, Mela, iii, 3. Quod quoque testatur Jul. Cæs. B. G. iv, 3. 'Publice maximam putant esse laudem, quam latissime a suis finibus vacare agros: hac re significari magnum numerum civitatum suam vim sustinere non potuisse. Itaque una ex parte a Suevis circiter millia passuum 600. [emendandum 60. merito monuere viri eruditi] agri vacare dicuntur.' et vi. 23. 'Civitatibus maxima laus est, quam latissimas circum se vastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium virtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere; simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato.'

8 *Sua ripa.* Usque ad Rheni ripam diffusi Mattiaci, maxime cum Ubii cis Rhenum fuere transgressi.

9 *Solo et cœlo.* Apud Batavos humidum cœlum solumque; contra apud Mattiacos siccum, unde Mattiaci acrius animabantur, pro solita locorum animorumque cognatione.

10 *Decumates agros.* Decumates agri, nunc *Suabia.* Cum, sub finem imperii Cæsaris Augusti, Marcomanni, relictis suis sedibus Rheno proximis, in Boïemum migrassent, vacua eorum loca ex Gallis, Rauracis scilicet et Sequanis, levissimus quisque occupavere. Agri illi Decumates inde dicti videntur, quod incolæ, Germanorum incursionibus obnoxii, ut in Romanorum fidem reciperentur, proventuum decimam solverint. Eos vallo munivit Hadrianus. Vallum Neostadio, *Neustat*, oppido ad Danubium haud procul Almoni, *Altmühl*, fluvii ostiis sito, ad fluvium Nicrum, *the Necker*, versus oppidum Wimpinam, *Wimpfen*, per sexaginta leucarum Francicarum spatia continuatum. De Decumatibus agris, valloque, quod iis prætendebatur, plura v. ap. erudit. Schoepflin, Alsatia illustrata, Vol. i, p. 174. 241 sq.

11 *Limite acto.* Cum Decumates agri in Romanorum fidem fuissent recepti, tunc ultra Rhenum actus est limes imperii, promotaque præsidia; et agri Decumates habiti sunt tamquam sinus imperii, et pars provinciæ, Germaniæ scilicet superioris.

1 *Ultra hos Catti.* Ultra Decumates agros

choant, non ita effusis ac palustribus locis, ut ceteræ civitates, in quas Germania patescit: durant siquidem colles, paulatimque rarescunt: et Cattos suos saltus Hercynius[2] prosequitur simul atque deponit. Duriora genti corpora, stricti artus,[3] minax vultus, et major animi vigor. Multum (ut inter Germanos) rationis ac solertiæ: præponere electos, audire præpositos, nosse ordines, intelligere occasiones, differre impetus, disponere diem,[4] vallare noctem, fortunam inter dubia, virtutem inter certa numerare: quodque rarissimum, nec nisi ratione disciplinæ[5] concessum, plus reponere in duce,[6] quam in exercitu. Omne robur in pedite, quem super arma ferramentis[7] quoque et copiis onerant. Alios ad prælium[8] ire videas, Cattos ad bellum: rari excursus et fortuita pugna.[9] Equestrium sane virium id proprium, cito parare victoriam, cito cedere. Velocitas juxta formidinem,[10] cunctatio propior constantiæ est.

31. Et aliis Germanorum populis usurpatum rara et privata cujusque audentia, apud Cattos in consensum vertit,[1] ut primum adoleverint, crinem barbamque[2] summittere, nec, nisi

Catti, quorum amplissima sedes inter Rhenum, Mœnum, Salamque fluvios et sylvam Bacenim. Observandum, quod eruditi viri sæpe jam monuere, ea, quæ Jul. Cæs. Florus, Ptolem. de Suevis dixere, de Cattis esse intelligenda. Eruditus Leibnitius, Scriptores Brunsvicenses, Vol. i, p. 10. putat Cattos dictos esse a felibus, acerrimo animali quod ab aliis *Catte*, ab aliis *Hesse* nuncupatur.

2 *Saltus Hercynius.* De sylvâ Hercynia jam dictum sup. An. ii, 45. Quæ vero hujus sylvæ tunc fuerit facies scribit Plin. Germaniæ oculatus testis, xvi, 2. 'Hercyniæ sylvæ roborum vastitas intacta ævis, et congenita mundo, prope immortali sorte miracula excedit. Ut alia omittantur fide caritura, constat attolli colles occursantium inter se radicum repercussu: aut ubi secuta tellus non sit, arcus ad ramos usque, et ipsos inter se rixantes, curvari portarum patentium modo, ut turmas equitum transmittant.'

3 *Stricti artus.* Artus nervis validi; unde Veget. i, 6. 'Sit ergo adolescens Martio operi deputandus, vigilantibus oculis, erecta cervice, lato pectore, humeris musculosis, valentibus digitis, longioribus brachiis, ventre modicus, exilior cruribus, suris et pedibus non superflua carne distentis, sed nervorum duritia collectis.'

4 *Disponere diem.* Disponere diem ad prælia: vallare noctem contra incursus. Contra solitum barbaris latitare diu, noctu adsultare, ut occultarentur insidiæ, majorque ingrueret terror. Si per noctem nihil molirentur, tunc nulla lege, nullo ordine, somno ingluvieque oppressi jacebant.

5 *Ratione disciplinæ.* Ratione usuque disciplinæ militaris acceptum.

6 *In duce.* Optime Flor. ii, 18. 'Tanti exercitus, quanti Imperator.'

7 *Ferramentis.* Ferramentis ad opus, copiis ad victum peditem onerabant.

8 *Ad prælium.* Alios videas ire ad prælium, unico impetu conficiendum; Cattos, ad bellum arte, disciplina, tempore, administrandum. Prælium, *a combat;* bellum, *war.*

9 *Fortuita pugna.* Apud Cattos rari erant excursus, rara quoque pugna fortuita.

10 *Formidinem.* Quo quis timidior, eo velocior. Qui cunctatur, constantior est.

1 *Vertit.* I. e. versum est. Sic Q. Curt. iv, 6. 'Ira deinde vertit in rabiem.'

2 *Crinem barbamque.* Sic privata audentia crinem barbamque summisit Civilis, ut vidimus sup. Hist. iv, 61. Sic apud Paulum Warnefridum, Hist. Langobard. iii, 7. 'Sex millia Saxonum, qui bello superfuerant, devoverunt se, neque bar-

hoste cæso, exuere votivum obligatumque virtuti oris habitum. Super sanguinem et spolia, revelant frontem, seque "tum demum pretia nascendi[3] retulisse, dignosque patria ac parentibus" ferunt. Ignavis et imbellibus manet squalor. Fortissimus quisque ferreum insuper anulum[4] (ignominiosum id genti) velut vinculum gestat, donec se cæde hostis absolvat. Plurimis Cattorum hic placet habitus. Jamque canent insignes,[5] et hostibus simul suisque monstrati: omnium penes hos initia pugnarum: hæc prima semper acies, visu nova. Nam ne in pace quidem vultu mitiore mansuescunt. Nulli domus, aut ager, aut aliqua cura: prout ad quemque venere, aluntur: prodigi alieni, contemtores sui: donec exsanguis senectus tam duræ virtuti impares faciat.[6]

32. Proximi Cattis certum jam alveo[1] Rhenum, quique terminus esse sufficiat, Usipii ac Tencteri[2] colunt. Tencteri super solitum bellorum decus, equestris disciplinæ arte præcellunt. Nec major apud Cattos peditum laus, quam Tencteris equitum. Sic instituere majores, posteri imitantur. Hi lusus infantium, hæc juvenum æmulatio, perseverant senes: inter familiam, et penates, et jura successionum, equi tradun-

bam, neque capillos incisuros, nisi se de hostibus Suevis ulciscerentur.' Recentior memoria Gulielmi Lumeii ex comitibus a Marca, qui se obstrinxit voto 'non positurum se ante capillum, quam Egmontii atque Hornani mortem ultus esset.' Strada de Bello Belgico vii, p. 344.

3 *Pretia nascendi.* Egregie dictum. In tot tantasque miserias mortale genus nascitur, ut unicum nascendi pretium sit virtus. Singulare autem et atrox fuit apud Canadenses populos illius Iroquæi, *Iroquois*, dictum, qui cum patrem suum diverso in exercitu offendisset, cum jugulaturus, restitit, et ait: Vitam quam a te semel accepi, tibi hodie reddo. Noli alias occurrere. Nihil tibi jam debeo. V. P. de Charlevoix, l. c. *Lettre* xxi, p. 309.

4 *Ferreum anulum.* Servitutis, ut videtur, insigne. Institutum illud Cattorum multi postea, sed amatorie magis, quam militariter, imitati sunt. Sic anno 1414. Joannes, dux Borbonius, ut dominæ suæ gratificaretur, cum sexdecim equitibus nobilibusque vovit se et equites singulis diebus dominicis per duos annos sinistra in tibia aureum anulum gestaturos, nobiles argenteum, donec parem equitum nobiliumque, quibuscum concertarent, numerum reperissent. V. Cl. de Vertot, *Mémoires de l'Acad. Roy. des Inscr.* vol. ii, p. 595.

5 *Canent insignes.* Multis jam cædibus insignes canent, anulum ferreum gestantes, torvoque habitu, ut se novarum semper cædium avidos probent.

6 *Impares faciat.* Ii sunt Catti, qui quinquaginta et centum circiter post annis cum Cheruscorum cis Visurgim reliquiis, cum Attuariis, Sicambris, Chamavis, Bructeris, Chaucis, Francicum fœdus iniere, victisque Romanis, Gallias occupavere. Inde nobis nomen. Inde mores. Inde leges.

1 *Certum jam alveo.* Ita latum profundumque, ut possit esse terminus, nec præsidiis custodiisve indigeat.

2 *Usipii ac Tencteri.* Bellorum casuumque societate conjuncti, sedibus suis ad Rhenum paulo infra Moguntiacum olim a Cattis pulsi fuerant. Menapiorum sedes trans cisque Rhenum occupavere, ut docet Jul. Cæs. B. G. iv, 1 sq. Adversis adhuc casibus conflictati, Sicambrorum ab Augusto, Tiberii ductu, cis Rhenum transvectorum, agros obtinuere, nunc *Berg, Mark, Lippe, Waldek, and Paderborn.*

tur:[3] excipit filius, non, ut cetera, maximus natu, sed prout ferox bello et melior.

33. Juxta Tencteros Bructeri[1] olim occurrebant: nunc Chamavos et Angrivarios[2] immigrasse narratur, pulsis Bructeris ac penitus excisis,[3] vicinarum consensu nationum, seu superbiæ odio,[4] seu prædæ dulcedine, seu favore quodam erga nos Deorum: nam ne spectaculo quidem prælii invidere:[5] super LX. millia, non armis telisque Romanis, sed, quod magnificentius est, oblectationi oculisque ceciderunt. Maneat quæso, duretque gentibus, si non amor nostri, at certe odium sui: quando, urgentibus[6] imperii fatis, nihil jam præstare fortuna majus potest, quam hostium discordiam.

34. Angrivarios et Chamavos a tergo Dulgibini, et Chasuari[1] cludunt, aliæque gentes[2] haud perinde memoratæ. A fronte

3 *Equi traduntur.* Ut jam vidimus sup. c. 18.

1 *Bructeri.* Olim habitavere inter Rhenum, Luppiam, Amisiam, et Frisios. Bructeros a *Broeken* et *Bruchen*, seu paludibus, quæ ibi frequentes erant, dictos fuisse existimat Cl. Alting, Notit. German. Infer. p. 20. Multis adversus Romanos præliis et Civilis societate nobilitati, ut sæpe vidimus sup. in Annalium et Historiarum libris, superbiere. Ideo vicinis nationibus exosi, sedibus suis pulsi sunt, ac penitus excisi.

2 *Chamavos et Angrivarios.* Antequam Bructerorum sedes occuparent, Chamavi ad Amisiam positi, ubi nunc *Lingen and Osnaburg;* Angrivarii ad Visurgim, ubi nunc *Minden and Schawenburg.* Antiquior fuit Chamavorum migratio ad Rhenum, si accurata sunt quæ habet Tac. An. xiii, 55. V. quæ ibi notavimus. Angrivarii autem postea dicti sunt Angrarii, parsque fuere Saxonum, et communem cum iis legem habuere. V. Legem Saxonum apud Lindenbrogium.

3 *Penitus excisis.* Non ita excisi sunt, ut nullæ remanerent reliquiæ. Immo et insignes fuere in fœdere Francico, uti diximus supra. Memorantur quoque in Tabula Peutingeriana. Sic et Claudian. in Paneg. de IV. cons. Honorii 450. 'Venit accola sylvæ Bructerus Hercyniæ.' Nempe post cladem suam, pulsi suis sedibus, inter Coloniam, et Hassiam habitavere, ut docet erudit. Eccard. de Rebus Franciæ Orientalis, vol. i, p. 304.

4 *Superbiæ odio.* Regnabantur Bructeri. Inde illis superbia et opes. Antequam a Germanis delerentur, eos terrore domuerat Vestricius Spurinna, ideo triumphali statua donatus. Plin. Ep. ii, 7. 'Spurinna Bructerum regem vi et armis induxit in regnum: ostentatoque bello, ferocissimam gentem (quod est pulcherrimum victoriæ genus) terrore perdomuit.'

5 *Invidere.* Nam Dii ultro obtulere prælii spectaculum, quo super sexaginta millia Germanorum, non armis telisque Romanis, sed quod magnificentius est, quasi spectantium oblectationi oculisque, suis ipsi armis ceciderunt. Ergo excidium illud contigit haud procul Fossa Drusiana, de qua dictum est An. ii, 8. Ex hoc loco, præsidiisque ad Rhenum positis, prælium spectavere Romani. Idque Romæ narratum primo Trajani Principis anno.

6 *Urgentibus.* Laudat Lips. e Ms. *vergentibus.* Melius Illustr. Huetius e conjectura, *vigentibus.* Hæc enim cum scriberet Tac. vigebat imperium Romanum, Trajano Principe.

1 *Dulgibini, et Chasuari.* Habitavere prope fontem Luppiæ. Deinde in Chamavorum et Angrivariorum, qui Bructeros expulerant, sedes transiere. Iidem videntur, qui Velleio Paterculo ii, 105. dicti sunt *Attuari,* et postea Attuariorum nomine fœdus Francicum iniere. Straboni vii, p. 291. dicuntur *Chattuarii.*

2 *Aliæque gentes.* Nempe Ansibarii, et Tubantes, de quibus dictum sup. An. xiii, 55. Ansibarios, vel Amsibarios, a vicinia Amisiæ, quem accolebant, nomen duxisse opinatur Cl. Alting. Notit. German. Infer. p. 6. Idem, l. c. p. 125. putat Tubantes a frequentibus locorum mutatio-

Frisii excipiunt. *Majoribus minoribusque Frisiis*[3] vocabulum est, ex modo virium: utræque nationes usque ad Oceanum Rheno prætexuntur, ambiuntque immensos insuper lacus,[4] et Romanis classibus[5] navigatos. Ipsum quinetiam Oceanum illa tentavimus: et superesse adhuc Herculis columnas[6] fama vulgavit: sive adiit Hercules, seu quidquid ubique magnificum est, in claritatem ejus referre consensimus. Nec defuit audentia Druso Germanico:[7] sed obstitit Oceanus in se simul atque in Herculem inquiri. Mox nemo tentavit: sanctiusque ac reverentius visum, de actis Deorum credere, quam scire.

35. Hactenus in Occidentem Germaniam novimus. In Septemtrionem ingenti flexu redit. Ac primo statim Chaucorum gens,[1] quamquam incipiat a Frisiis, ac partem littoris occu-

nibus vocatos fuisse *Tho Benten*, i. e. catervas errantes, et incoluisse ubi nunc *Drente, in Overyssel.* Inter has gentes, Ambrones, Ambri fluvii, *Emmeren*, accolas numerat Illustr. de Furstenberg, Monumenta Paderbornensia, p. 181.

3 *Minoribusque Frisiis.* Frisii, *Friezland.* Cis Flevum, nunc *the Zuyder-zee*, habitabant Frisii minores; trans Flevum, Frisii majores.

4 *Immensos lacus.* Ibi jam Romanorum temporibus immensi lacus. Quos majores adhuc fecere plurimæ maris inundationes, ac maxime ea quæ contigit anno 1530. quæ duos ac septuaginta pagos tumulavit. Anno 1569. alia fuit et tetrior exundatio, quæ magnam littoralis Hollandiæ partem, totam fere Frisiam contexit, et vel in sola Frisia viginti millia hominum hausit.

5 *Romanis classibus.* V. sup. An. i, 70. et ii, 8.

6 *Herculis columnas.* Ubi terrarum termini, nec plus ultra, ibi maritimæ gentes finxere Herculis columnas. Quas quidem inquirere vanum est. Quæ tamen apud Frisios celebrabantur, fuere sane in Frisiorum finibus, minime vero in Suecia promontorioque Cimmerio, ut vult erudit. Rudbeck. Atlantica, p. 251 sq.

7 *Druso Germanico.* Tiberii Imperatoris fratre, patre Germanici; Frisiis tributum imposuit, ut vidimus sup. An. iv, 72. aliaque egregia in Germania præstitit. Plura v. in Stem. Cæs. n. 79. Vol. v.

1 *Chaucorum gens.* Chauci ab Amisia ad Albim littori maris prætendebantur: unde omnium, de quibus modo dictum est, gentium lateribus obtendebantur, quas inter et Cheruscos sinuabantur usque in Cattos. Distinguebantur Chauci majores et minores. Majores Chauci, si fides Ptolemæo, inter Visurgim et Albim; minores, inter Amisiam et Visurgim. At ex Tac. An. xi, 19. Chauci majores videntur potius fuisse inter Amisiam et Visurgim. Minores inter Visurgim et Albim. Cl. Alting, Not. German. Infer. p. 41. existimat ita appellatos Chaucos, quia *Kauken* dicuntur viri fide ac virtute insignes: quod cum Taciti verbis consentit. Alii volunt sic nuncupatos fuisse a *Kauk*, ulula, quæ feles, seu cattos, venatur: alii a *Kaiten*, graculis, quorum magna est in his oris multitudo. Chaucorum, qui mare accolerent, loca moresque egregie descripsit Plin. xvi, 1. cum gentes, quæ sine arbore ulla, sine frutice viverent, memoraret. ‘Sunt vero in Septemtrione visæ nobis [gentes] Chaucorum, qui majores minoresque appellantur. Vasto ibi meatu, bis dierum noctiumque singularum intervallis, effusus in immensum agitur Oceanus, æternam operiens rerum naturæ controversiam: dubiumque terræ sit, an parte in maris. Illic misera gens tumulos obtinet altos, aut tribunalia structa manibus ad experimenta altissimi æstus, casis ita impositis: navigantibus similes, cum integant aquæ circumdata: naufragis vero, cum recesserint: fugientesque cum mari pisces circa tuguria venantur. Non pecudem his habere, non lacte ali, ut finitimis, ne cum feris quidem dimicare contigit, omni procul abacto frutice. Ulva et palustri junco funes nectunt ad prætexenda piscibus retia: captumque manibus lutum ventis magis, quam sole siccantes: terra cibos et rigentia Septemtrione viscera sua

pet, omnium, quas exposui, gentium lateribus obtenditur, donec in Cattos usque sinuetur. Tam immensum terrarum spatium non tenent tantum Chauci, sed et implent: populus inter Germanos nobilissimus, quique magnitudinem suam malit justitia tueri: sine cupiditate, sine impotentia, quieti secretique, nulla provocant bella, nullis raptibus aut latrociniis populantur. Idque præcipuum virtutis ac virium argumentum est, quod, ut superiores agant, non per injurias adsequuntur. Promta tamen omnibus arma,[2] ac, si res poscat, exercitus: plurimum virorum equorumque: et quiescentibus eadem fama.

36. In latere Chaucorum Cattorumque, Cherusci[1] nimiam ac marcentem diu pacem illacessiti nutrierunt: idque jucundius, quam tutius, fuit: quia inter impotentes et validos falso quiescas: ubi manu agitur, modestia ac probitas nomina superioris sunt. Ita qui olim "boni æquique Cherusci," nunc "inertes ac stulti" vocantur: Cattis victoribus fortuna in sapientiam cessit. Tracti ruina Cheruscorum et Fosi,[2] contermina gens, adversarum rerum ex æquo socii, cum in secundis minores fuissent.

37. Eumdem Germaniæ situm[1] proximi Oceano Cimbri tenent,[2] parva nunc civitas,[3] sed gloria ingens,[4] veterisque famæ

urunt. Potus non nisi ex imbre servato scrobibus in vestibulo domus. Et hæ gentes, si vincantur hodie a populo Romano, servire se dicunt. Ita est profecto: multis fortuna parcit in pœnam.'

2 *Omnibus arma.* Inde postea posita a Romanis præsidia, ad cohibendos Chaucos, quos Caycos dixit Lucan. i, 463. 'Et vos crinigeros bellis arcere Cäycos Oppositi.' V. et Claudian. de laudibus Stilic. i, 225.

1 *Cherusci.* Tunc infra Chaucos inter Visurgim et Albim habitabant Cherusci, ubi nunc *Lunenburg*, *Brunswick*, *part of Brandenburg on this side of the Elbe.* Latius olim Augusti principatu habitavere, atque etiam cis Visurgim, ut patet ex Drusi expeditionibus ap. Dion. liv, p. 544. et Vellei. ii, 105. Ni forte, ut observat Cl. Dithmarus, quæ de Cheruscis cis Visurgim feruntur, intelligenda sint de Dulgibinis, Cheruscorum clientibus. Nam, teste Strabone, vii, p. 291. Varum cecidere Cherusci iisque subditi populi. De Variana clade dictum satis An. i, 60. p. 52. not. sup. Egregia quoque Arminii, Cheruscorum ducis, facinora vidimus libris Annal. i et ii.

2 *Et Fosi.* Fosos eosdem esse ac Saxones antiquos volunt Cluverius, Laccary aliique multi. At cum Fosi fuerint Cheruscis contermini, verior est Cl. Leibnitii sententia, Fosos incoluisse ad Fusam amnem, qui apud Cellas Alleram fluvium subit: eosque fuisse velut appendicem Cheruscorum, ut hodie Brunsvicensium Heildesheimenses. Saxonum nomen Tacito recentius, nec innotuit ante Antonini Pii principatum, quo tempore Chersoneso Cimbrica egressi inclaruere, et postea cum Anglis Britanniam occupavere.

1 *Eumdem Germaniæ situm.* Versus Septemtrionem.

2 *Cimbri tenent.* Manet adhuc eorum nomen, et quas incoluere terras dicimus *the Chersonesus;* ubi nunc *Jutland*, *Sleswick, and Holstein.* Cimbrorum gloriam variosque casus paucis, sed accurate, descripsit Cl. Mallet, *Introduction à l'Histoire de Danemarck*, p. 13 sq.

3 *Parva nunc civitas.* Parva quidem tunc erat civitas, migrationibus, inundationibus, bellis, cladibusque exhausta, ut vi-

late vestigia manent, utraque ripa[5] castra, ac spatia, quorum ambitu nunc quoque metiaris molem manusque gentis,[6] et tam magni exercitus fidem. Sexcentesimum et quadragesimum annum Urbs nostra agebat, cum primum Cimbrorum audita sunt arma, Cæcilio Metello ac Papirio Carbone consulibus. Ex quo si ad alterum Imperatoris Trajani consulatum[7] computemus, ducenti ferme et decem anni colliguntur: tamdiu Germania vincitur. Medio tam longi ævi spatio, multa invicem damna. Non Samnis, non Pœni,[8] non Hispaniæ, Galliæve, ne Parthi quidem sæpius admonuere:[9] quippe regno Arsacis[10] acrior est Germanorum libertas. Quid enim aliud nobis, quam cædem Crassi,[11] amisso et ipse Pacoro,[12] infra Ventidium[13] dejectus Oriens objecerit? At Germani Carbone,[14]

dere est ap. Florum iii, 3. Sed postea revaluit. Et ex hac gentium vagina emersere Franci, Saxones, Normanni, aliique plurimi populi, qui totam ferme Europam juris Germanici fecere.

4 *Gloria ingens.* Per Germaniam, Galliam, Hispaniam, Britanniam, Italiam, et ad Mœotin usque, quo progressi, teste Posidon. ap. Strabon. vii, p. 203. Cimmerium, aut Cimbricum, Bosphorum de suo nomine appellaverunt.

5 *Utraque ripa.* Utraque Chersonesi Cimbricæ ripa vulgo exponunt, nec male. Existimant tamen viri eruditi Cluverius et Dithmarus, cum inde constet magni exercitus fides, hæc castra spatiaque quærenda vel in Italia, circa fluvium Athesin, *the Adige*, vel in Gallia Narbonensi juxta Aquas Sextias, *Aix, in Provence*, ubi Florus iii, 3. Teutonos, a Mario cæsos, vallem et medium fluvium tenuisse memorat. De Cimbrorum immensa multitudine v. not. et em. ad c. 37.

6 *Molem manusque gentis.* Sic sup. An. i, 61. 'Prima Vari castra, lato ambitu, et dimensis principiis, trium legionum manus ostentabant.'

7 *Trajani consulatum.* Nerva Augustus IV. Trajanus II. coss. fuere A.U.C. 851. Quo anno aureum hunc de moribus Germanorum librum scripsit Tac.

8 *Non Samnis, non Pœni.* Hac de re jam dictum sup. An. xi, 24. et xv, 13.

9 *Admonuere.* Optime dictum. Admonuere belli et periculi. Hoc sensu admonere, *to give the alarm*, dicimus. Nonnullis tamen placet, *admovere*, ut est in Ms. Turic. i. e. *admovere exercitum.*

10 *Regno Arsacis.* Germanorum libertas acrior opibus regnoque Arsacidarum, seu Parthorum.

11 *Cædem Crassi.* De cæde Crassi dictum sup. An. ii, 2. V. et Canonem Regum Parthor.

12 *Pacoro.* Pacorus, Orodis Parthorum regis filius, a Ventidio, Romanorum legato, interfectus.

13 *Infra Ventidium.* Cum P. Decidius Saxa, Syriæ legatus, a Parthis fuisset victus, Syriamque occupasset Pacorus, missus est P. Ventidius Bassus, qui Parthos debellavit, Pacorum interfecit, remque Romanam penitus restituit. V. Florum iv, 9. et Tac. Hist. v, 9. Obscuro quidem loco natus erat Ventidius, ἀνὴρ γινόμενος μὲν ἀφανής. Obscuritatem suam militari gloria illustravit et nobilitavit. Primus, solusque ante Trajanum, de Parthis triumphavit. Plut. M. Anton. p. 931.

14 *At Germani Carbone.* A.U.C. 640. 'Cimbri, gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt; ab iis Papirius Carbo consul cum exercitu fusus est.' Liv. Epit. lxiii. Ad Noreiam, Tauriscorum urbem, prope Aquileiam, victus est Carbo, teste Strabone v, p. 214. Annis sequentibus, Cimbri Teutonique Galliam depopulati sunt, magnamque calamitatem intulere; at invicta Gallorum constantia deterriti, alias terras petiere, ut videre est ap. Jul. Cæs. B. G. vii, 77. Tum in Italiam venere, legatosque ad senatum miserunt, qui agros, quibus considerent, postularent. Quod cum negasset senatus, adversum eos infeliciter pugnavit M. Junius Silanus coss. A. U. C. 645. Liv. Epit. lxv.

et Cassio,[15] et Scauro Aurelio,[16] et Servilio Cæpione, Cn. quoque Manlio[17] fusis, vel captis, quinque simul consulares exercitus populo Romano,[18] Varum, tresque cum eo legiones, etiam Cæsari abstulerunt:[19] nec impune C. Marius[20] in Italia,

15 *Et Cassio.* 'L. Cassius, cos. [A. U. C. 647.] a Tigurinis Gallis, pago Helvetiorum, [nunc *the cantons of Zurich, Appenzel, Schaffhausen,* &c.] qui a civitate secesserant, in finibus Allobrogum, cum exercitu cæsus est. Milites qui ex ea clade superaverunt, obsidibus datis, et dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.' Liv. Epit. lxv. Immo Romanum exercitum sub jugum a Tigurinis missum docet Jul. Cæs. B. G. i, 12. 'Hic pagus unus cum domo exisset, patrum nostrorum memoria L. Cassium consulem interfecerat, et ejus exercitum sub jugum miserat.'

16 *Scauro Aurelio.* 'M. Aurelius Scaurus, legatus consulis [immo consul A. U. C. 646.], a Cimbris, fuso exercitu, captus est, et cum, in consilium ab iis evocatus, deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petituri, eo quod diceret Romanos vinci non posse, a Boiorige, feroci juvene, occisus est.' Liv. Epit. lxvii. V. et Plut. Mar. p. 419. et Vell. Paterc. ii, 12.

17 *Servilio Cæpione, Cn. quoque Manlio.* Utramque cladem distinxit quoque Florus iii, 3. 'Nec primum impetum barbarorum Silanus, nec secundum Manlius, nec tertium Cæpio sustinere potuerunt.' Utramque conjungit Liv. Epit. lxvii. 'Ab iisdem hostibus [Cimbris] Cn. Manlius, consul, et Q. Servilius Cæpio, proconsul, victi prælio, castris quoque binis exuti sunt.' Fusius Paulus Orosius v, 16. 'Manlius consul, et Q. Cæpio, proconsul, adversus Cimbros et Teutones, et Tigurinos et Ambronas, Gallorum et Germanorum gentes, quæ tunc ut imperium Romanum extinguerent, conspiraverant, missi, provincias sibi Rhodano, *the Rhone,* fluvio medio diviserunt. Ubi, dum inter se gravissime invidia et contentione disceptant, cum magna ignominia et periculo Romani nominis victi sunt.—Octoginta millia Romanorum, sociorumque, eadem tempestate trucidata, Antias scribit.' Cum Cæpio hujus cladis causa fuisset, 'secundum populi Romani jussionem, Cæpionis, cujus temeritate clades accepta erat, damnati, bona publicata sunt.' Dies, quo hæc clades contigit A. U. C. 649. inter nefastos relatus est, teste Plut. Lucull. p. 510. Uno ante anno Cæpio consul, direpta Tolosa, nunc *Toulouse,* abstulerat 'argenti pondo centum decem millia, auri pondo quindecies decies centum millia.' At error est in auri numero. Immanis enim summa. Emendandum puto *auri pondo quindecim millia, Angl.* 675,000*l.* Justin. xxxii, 3.

18 *Populo Romano.* Vigente republica.

19 *Cæsari abstulerunt.* Cæsari Augusto: qua clade 'adeo consternatum' eum fuisse 'ferunt, ut per continuos menses barba capilloque summisso, caput interdum foribus illideret, vociferans: Quinctili Vare, legiones redde: diemque cladis quotannis mœstum habuerit ac lugubrem,' Suet. Aug. 23. De hac Variana clade dictum satis An. i, 10 et 61.

20 *C. Marius.* Tot cladibus acceptis, 'populus Romanus non alium repellendis tantis hostibus magis idoneum imperatorem, quam Marium est ratus.' Nec falsa fuit spes publica. Quarto suo consulatu A. U. C. 652. Marius 'trans Alpes circa Aquas Sextias, [nunc *Aix, in Provence,*] cum Teutonis conflixit; amplius 150 millibus hostium priore ac postero die trucidatis, gensque excisa Teutonum,' Vell. Paterc. ii, 12. V. et Liv. Epit. lxviii. qui ait 'cæsa hostium ducenta millia, capta nonaginta.' Quinto autem suo consulatu A. U. C. 653. Cimbros in Italia, transgressos Athesim, *the Adige,* in campo Raudio, ubi nunc *Rubio,* vicit, 'cæsa aut capta amplius C. millia hominum,' Vell. Paterc. ii, 12. At non impune victor fuit Marius, ut constat ex immensis belli apparatibus, quos v. ap. Plut. Mar. Nec adversus Cimbros tantum sed et adversus eorum conjuges fuit pugnandum. Unde Florus iii, 3. 'Nec minor cum uxoribus eorum pugna, quam cum ipsis fuit: cum, objectis undique plaustris atque carpentis, altæ desuper, quasi e turribus, lanceis contisque pugnarent. Perinde speciosa mors earum fuit, quam pugna. Nam cum, missa ad Marium legatione, libertatem ac sacerdotium [Vestalium] non impetrassent, (nec fas erat,) suffocatis elisisque passim infantibus suis, aut mutuis concidere vulneribus, aut vinculo e crinibus suis facto ab arboribus jugisque pependerunt. Boiorix rex in acie dimicans impigre nec inultus occubuit.' Ob tantas victorias A. U. C. 652. juxta fastos Capitolinos, C. MARIVS. C. FILIVS. CONSVL. V. DE. TEVTONEIS. AMBRONIBVS. ET. CIMBREIS triumphavit.

divus Julius[21] in Gallia, Drusus ac Nero et Germanicus[22] in suis eos sedibus perculerunt. Mox ingentes C. Cæsaris[23] minæ in ludibrium versæ. Inde otium, donec occasione discordiæ nostræ et civilium armorum, expugnatis legionum hibernis,[24] etiam Gallias affectavere: ac rursus pulsi inde, proximis temporibus triumphati magis,[25] quam victi sunt.

38. Nunc de Suevis[1] dicendum est, quorum non una, ut Cattorum Tencterorumve, gens: majorem enim Germaniæ partem obtinent, propriis adhuc nationibus[2] nominibusque discreti, quamquam in commune *Suevi* vocentur. Insigne gentis obliquare crinem,[3] nodoque substringere. Sic Suevi a ceteris Germanis:[4] sic Suevorum ingenui a servis separantur.[5] In aliis gentibus, seu cognatione aliqua Suevorum, seu (quod sæpe accidit) imitatione, rarum, et intra juventæ spatium; apud Suevos, usque ad canitiem, horrentem capillum retro sequuntur, ac sæpe in ipso solo vertice religant: principes et ornatiorem habent:[6] ea cura formæ, sed innoxiæ. Neque enim ut ament amenturve; in altitudinem quamdam et terrorem, adituri bella, comti, ut hostium oculis,[7] ornantur.

21 *Divus Julius.* Julius Cæsar Ariovistum, Germanorum regem, prope *Dampierre, in Franche-Comté* vicit, fusosque Germanos ingenti strage triginta millia quingentos passus usque ad Rhenum insecutus est, totumque hunc campum cadaveribus ac spoliis complevit A. U. C. 696. Jul. Cæs. B. G. i, 33 et 52. et Plut. Cæs. p. 675. Ante a Julio Cæsare multati fuerant Tigurini, qui olim L. Cassium, ut sup. dictum est, interfecerant, Romanumque exercitum sub jugum miserant. V. Jul. Cæs. B. G. i, 12.

22 *Drusus ac Nero et Germanicus.* Nero Claudius Drusus, qui ob res in Germania præclare gestas sibi suisque Germanici cognomen meruit. V. Stem. Cæs. n. 79. Neronis, i. e. Tiberii, ab Augusto in Germaniam missi, et Germanici operosas victorias vidimus in libris Annalium i et ii. V. quoque Stem. Cæs. n. 68 et 81.

23 *C. Cæsaris.* Caii Caligulæ. Minas ejus in ludibrium versas dicemus in Suppl. An. viii, 23.

24 *Legionum hibernis.* In bello Civilis, de quo dictum satis sup. Hist. iv et v.

25 *Triumphati magis.* A Domitiano, ut dicetur inf. Vit. Agr. 39.

1 *De Suevis.* Suevi immensum terrarum tractum inter Albim, Vistulam, Oceanum, *the Baltic sea,* et Danubium obtinebant. Latius adhuc olim habitavere, et usque ad Rhenum tenuere. Inde Strabo, Jul. Cæs. Florus, Ptolem. aliique ad Suevos referunt, quæ ad Cattos pertinent.

2 *Propriis adhuc nationibus.* De quibus mox dicetur usque ad c. 45.

3 *Obliquare crinem.* Suevi crinem non spargebant, ut solent barbari, sed obliquabant, et intortum in occipite nodo substringebant.

4 *A ceteris Germanis.* Ergo ceteri Germani non obliquabant crinem; eum tamen in nodum pluresque cirros cogebant. Unde Sen. de Ira iii, 26. 'Crinis rufus et in nodum coactus apud Germanos.' Et Martialis, in spectaculorum libro, 3. 9. 'Crinibus in nodum tortis venere Sicambri.'

5 *A servis separantur.* Ap. Suevos, ut ap. ceteros Germanos, tonsi videntur fuisse servi; aut saltem ita fuere decurtati, ut obliquare crinem, nodoque substringere non potuerint.

6 *Ornatiorem habent.* Capillum, non retro et in occipite, sed in solo vertice, religatum, principes ornatiorem habent.

7 *Ut hostium oculis.* Non ornantur ut ament amenturve, sed ut hostium oculis terribiliores videantur, crinibus in hanc altitudinem terroremque comtis.

39. "Vetustissimos se nobilissimosque Suevorum" Semnones[1] memorant. Fides antiquitatis, religione firmatur. Stato tempore in sylvam, auguriis patrum[2] et prisca formidine sacram, omnes ejusdem sanguinis populi legationibus coeunt, cæsoque publice homine celebrant barbari ritus horrenda primordia. Est et alia luco reverentia. Nemo nisi vinculo ligatus ingreditur, ut minor, et potestatem numinis præ se ferens; si forte prolapsus est, attolli et insurgere haud licitum: per humum evolvuntur: eoque omnis superstitio respicit, tamquam inde initia gentis, ibi regnator omnium Deus,[3] cetera subjecta atque parentia. Adjicit auctoritatem fortuna Semnonum: centum pagis[4] habitantur: magnoque corpore efficitur, ut se Suevorum caput credant.

40. Contra Langobardos[1] paucitas nobilitat: plurimis ac valentissimis nationibus cincti, non per obsequium, sed præliis et periclitando tuti sunt. Reudigni[2] deinde; et Aviones,[3] et Angli,[4] et Varini,[5] et Eudoses,[6] et Suardones, et Nuitho-

1 *Semnones.* Utramque Viadri, *the Oder*, ripam, nunc *part of Pomerania, Brandenburg, and Lusatia*, tenuere Semnones. Veterem Semnonum gloriam factis scriptisque illustravit, magisque ac magis in dies illustrat Fredericus III. Prussiæ rex, quem appellasse, laudasse est. Vide *Mémoires pour servir à l' Histoire de la Maison de Brandebourg*, p. 292.

2 *Auguriis patrum.* Ex imitatione Virgiliana, aut ex veteri aliquo poeta versus: 'Auguriis patrum et prisca formidine sacram.'

3 *Regnator omnium Deus.* Hæc est prima hominum fides, REGNATOR OMNIUM DEUS, cui cetera subjecta sunt atque parentia. Quo antiquiora sunt et sinceriora gentium monumenta, eo illustrior effulget divinitatis veneratio, maxime ap. Scythas, quorum propago erant Germani. At a puro simplicique cultu ita degeneraverant Semnones, ut et secreto sylvæ, de quo jam sup. c. 9. et cæso homine, barbare supplicarent.

4 *Centum pagis.* Ne existimes fuisse vicos, *Villages*, sed pagos; *Hundreds*. V. quæ notata sunt sup. c. 6.

1 *Langobardos.* Augusti principatu Langobardi cis Albim, inter *Lunenburg and Magdeburg*, habitavere. A Tiberio victi, et trans Albim pulsi, Strabo vii, p. 290. Vell. Paterc. ii, 106. Suet. Aug. 21. loca illa tenuere, ubi nunc *Prignitz, Ruppin*. Postea regnum Langobardicum in Italia condiderunt, quod, capto rege Desiderio, subactaque Italia, a Carolo Magno excisum est anno J. C. 774. Extant adhuc leges Langobardorum ap. Lindenbrogium. Burgundiones hic omisit Tacitus, quod tunc sane parva fuerit eorum civitas. Postea cum Langobardis Decumates agros limitemque Romanum insedere. Inde in Galliam erupere, easque terras occupavere, quas de eorum nomine adhuc dicimus *Burgundy*. Extant quoque Burgundionum leges, quas v. ap. Lindenbrogium.

2 *Reudigni.* Ex Taciti descriptione Langobardis vicini fuere Reudigni, ergo ibi habitavere, ubi nunc *part of Mecklenburg and Lauenburg*. Antea cis Albim habitavere, ubi est sabuletum Luneburgicum. Inde forte nomen traxere, ut vult erudit. Eccard. de Rebus Franciæ Orientalis, Vol. i, p. 3.

3 *Aviones.* Forte iidem sunt, quos Mamertinus in Panegyrico Maximiani c. 5. *Chaibones* appellat: Langobardis et Reudignis quoque proximi, nunc *part of Mecklenburg*. Ante cis Albim ripas amnis Ilmenaviæ Luneburgici tenuere. Amnis ille ex eorum nomine incolis adhuc dicitur *Ava*, teste erudito Eccardo l. c.

4 *Angli.* Nunc *part of Holstein and Sleswick*. Ibi adhuc est regio *Angeln*, inter *Flensborg* et *Sleswick*. Seculo post Christum natum quinto, Angli, comitibus Saxonibus, in Britanniam immigravere, nomenque Angliæ dedere; quo uno facto perennitati suæ melius, quam Suevi Cimbrique consuluere.

5 *Varini.* Nunc *the eastern part of Meck-*

nes, fluminibus aut sylvis muniuntur: nec quidquam notabile in singulis, nisi quod in commune Herthum,[7] id est, Terram matrem colunt, eamque intervenire rebus hominum, invehi populis, arbitrantur. Est in insula[8] Oceani castum nemus,[9] dicatum in eo vehiculum, veste contectum, attingere uni sacerdoti concessum. Is adesse penetrali[10] Deam intelligit, vectamque bubus fœminis multa cum veneratione prosequitur. Læti tunc dies,[11] festa loca, quæcumque adventu hospitioque dignatur. Non bella ineunt, non arma sumunt, clausum omne ferrum; pax et quies tunc tantum nota, tunc tantum amata, donec idem sacerdos satiatam conversatione mortalium Deam templo reddat:[12] mox vehiculum et vestes, et, si credere velis, numen ipsum[13] secreto lacu abluitur. Servi ministrant, quos statim idem lacus haurit.[14] Arcanus hinc terror, sanctaque ignorantia, quid sit id, quod tantum perituri vident.

41. Et hæc quidem pars Suevorum in secretiora Germaniæ porrigitur. Propior (ut quo modo paulo ante Rhenum, sic nunc Danubium sequar) Hermundurorum civitas,[1] fida Ro-

lenburg, circa ripas amnis Varnæ, occupavere. Ibi adhuc oppidulum *Waren*, ad lacum *Muritz* situm. Extant leges veteres, quæ Anglis et Varinis communes fuere. Eas v. ap. Lindenbrogium et Cl. Leibnitium, Scriptores rerum Brunsvicensium, vol. i, p. 81.

6 *Eudoses.* Ex Taciti descriptione, aliorumque populorum situ, patet Eudoses fuisse, ubi nunc *Wismar and Rostock:* Suardones, ubi nunc *Stralsund, Swedish Pomerania, and part of hither Pomerania:* Nuithones, ubi nunc *part of hither Pomerania.* Eos tamen multo latius habitasse existimat erudit. Eccard. l. c. Eudoses enim ad Viadrum, Suardones ad Wartam, Nuithones ad Netzam, diffundit.

7 *Herthum.* Manet adhuc Germanis vetus nomen; terraque appellatur *Erde.* Multi pronuntiant *Erdt.* Quod nonnihil affinitatis habet cum Hebraica appellatione ארץ. Invaluit autem ap. omnes ferme populos hæc superstitio, ut terram colerent. Ap. ipsos Romanos, Sempronius, domitis Picentibus, 'Tellurem Deam promissa æde placavit.' Florus i, 19.

8 *In insula.* Insula hæc multis videtur esse ea, quæ nunc dicitur *Rugen, in the Baltic.* At, ut probabilius, alia est insula, Albis ostio proxima, quæ dicitur *Heligoland.* Id enim magis convenit cum veteribus Langobardorum, Reudignorum, Avionumque sedibus.

9 *Castum nemus.* Nemus sanctum et numquam violatum, Terræ Deæ sacrum. V. not. et em. ad c. 40.

10 *Penetrali.* Dicato nempe vehiculo.

11 *Læti tunc dies.* Olaus Rudbeckius, vir eruditus, sed opiniosissimus, qui Germaniam omnem in suam Scandinaviam transtulit, contendit festum illud bruma fuisse celebratum, manereque adhuc, et dici *Julifred*, seu pacem Juliam. Rudbeck. Atlantica i, 24. At festum illud *Juul*, non in Terræ, sed in Solis, quem *Thor*, aut *Taranim*, dicebant, honorem agebatur. Serius menseque Februario colebatur Terra; ut videre est ap. Cl. Mallet, *Introduction à l'Histoire de Danemarck*, p. 81 sq.

12 *Templo reddat.* Templo, i. e. sacro nemori; ut merito observat Cl. Ernest.

13 *Numen ipsum.* Vehiculum Deæ, quam mortalium conversatione fœdatam opinantur.

14 *Lacus haurit.* In lacum detrusos, ne vana sacra revelarent.

1 *Hermundurorum civitas.* Populos illos a virtute, *Heermanner*, et a Romanis Hermunduros dictos volunt. Inter Albim, Salam, et Boiemum, habitavere. Deinde cum Marcomanni, Boiis a Maroboduo

manis,[1] eoque solis Germanorum non in ripa commercium, sed penitus, atque in splendidissima Rætiæ provinciæ colonia:[3] passim et sine custode[4] transeunt; et cum ceteris gentibus arma modo castraque nostra ostendamus, his domos, villasque patefecimus, non concupiscentibus.[5] In Hermunduris Albis oritur,[6] flumen inclytum et notum olim; nunc tantum auditur.[7]

42. Juxta Hermunduros Narisci,[1] ac deinde Marcomanni[2] et Quadi[3] agunt. Præcipua Marcomannorum gloria viresque, atque ipsa etiam sedes, pulsis olim Boiis,[4] virtute parta. Nec Narisci Quadive degenerant.[5] Eaque Germaniæ velut frons est, quatenus Danubio pergitur. Marcomannis Quadisque usque ad nostram memoriam reges manserunt, ex gente ipsorum, nobile Marobodui[6] et Tudri genus: jam et externos patiuntur. Sed vis et potentia regibus, ex auctoritate Romana:[7] raro armis nostris, sæpius pecunia juvantur.

pulsis, Boiemum occupassent, ipsi Marcomannorum sedes sedibus suis addidere, hucque nomen Suevorum intulere, unde regionem hanc adhuc dicimus *Suabia*.

2 *Fida Romanis*. Tunc fida; postea cum Marcomannis aliisque Germanis adversus Romanos, M. Aurelii, qui eos vicit, principatu, conspiravere. V. Capitolin. in Marc. Aurel. 22.

3 *Colonia*. Augusta Vindelicorum, nunc *Augsburg*, splendidissima colonia provinciæ Rætiæ, cujus tunc pars erat Vindelicia.

4 *Sine custode*. Ob pacem et societatem cum Romanis incustoditi erant transitus et sine pretio. V. sup. Hist. iv, 65.

5 *Non concupiscentibus*. Has opes Romanorum atque delicias non concupiscebant Hermunduri, suis contenti.

6 *Albis oritur*. Hic errat graviter Tacitus, si fontem Egræ, qui in Hermunduris oritur, cum fonte Albis, qui erat apud Marcomannos in Boiemo, confuderit. Inclytum quidem olim ac notum Albis flumen *Drusi*, *Tiberii*, *Domitii* victoriis; at, diu in hoc Germaniæ penetrali silentibus bellis, Romæ *tantum* fama audiebatur. Inde in signando Albis fonte Geographicas Romanorum tabulas minime accuratas fuisse videtur. Forte tamen Hermunduri, cum in exercitu Marobodui militassent, sedes accepere in ea parte Boiemi, in qua Albis oritur. Tunc nullus foret Taciti error, ut videre est ap. erudit. Eccard. de Rebus Franciæ Orientalis, vol. i, p. 7.

7 *Tantum auditur*. Olim victricibus Romanorum armis, notum: nunc, præpotentibus Germanorum rebus, fama tantum auditur. V. sup. An. iv, 44.

1 *Narisci*. Inter Hermunduros et Marcomannos fuere Narisci, ubi nunc *part of Bavaria, between Bohemia and the Danube*.

2 *Marcomanni*. Nunc *Bohemia*.

3 *Et Quadi*. De Quadis, Valentiniani et Valentis ætate, Ammian. Marcellin. xxix, 15. 'Quadorum natio motu est excita repentino, parum nunc formidanda, sed immensum quantum antehac bellatrix et potens, ut indicant perpetrata.'

4 *Boiis*. Qui eas regiones olim tenuere, et Boiemo nomen indidere, ut dictum est sup. c. 28. Marcomanni, antequam Boios pellerent, haud procul fontibus Danubii habitavere; et quod Germaniæ limitem incolerent, dictos fuisse *Marcmanner*, a voce *Marc*, quæ *limitem* significat, recte opinatur Cl. Dithmarus. Haud ita probabiliter Cl. Leibnitius vult Marcomannos Moraviam, nondum pulsis Boiis, incoluisse, et a Marca fluvio nomen duxisse.

5 *Degenerant*. Inde Marcomannorum, Nariscorum, Quadorum, aliorumque sociorum, gravissimum adversus Romanos exarsit bellum, M. Aurelio Principe. Quantum in discrimen M. Aurelium Romanumque exercitum Quadi adduxerint docet Dio lxxi, p. 805 sq.

6 *Marobodui*. De Maroboduo actum sup. An. ii, 46 et 62.

7 *Auctoritate Romana*. Sic Vannium regem, a Romanis datum, vidimus sup. An.

43. Nec minus valent retro Marsigni,[1] Gothini,[2] Osi,[3] Burii:[4] terga Marcomannorum, Quadorumque claudunt: e quibus Marsigni, et Burii sermone cultuque[5] Suevos referunt. Gothinos Gallica, Osos Pannonica lingua coarguit, non esse Germanos; et quod tributa patiuntur: partem tributorum Sarmatæ, partem Quadi, ut alienigenis, imponunt: Gothini, quo magis pudeat, et ferrum effodiunt:[6] omnesque hi populi pauca campestrium, ceterum saltus et vertices montium jugumque insederunt. Dirimit enim scinditque Sueviam continuum montium jugum,[7] ultra quod plurimæ gentes agunt: ex quibus latissime patet Lygiorum[8] nomen in plures civitates diffusum. Valentissimas nominasse sufficiet, Arios,[9] Helveconas, Manimos, Elysios, Naharvalos. Apud Naharvalos antiquæ religionis lucus ostenditur. Præsidet sacerdos muliebri ornatu: sed "Deos, interpretatione Romana, Castorem Pollucemque"[10] memorant. Ea vis numini:[11] nomen *Alcis*: nulla simu-

ii, 63. et xii, 29. Furtium quoque, regem, Quadis postea dedit Antoninus Pius, ut testatur ejus nummus ap. Cl. Spanhem. de Præstantia et Usu Numismatum, vol. ii, p. 582. ANTONINVS PIVS AVGVSTVS, capite laureato. In aversa parte, duo homines stantes. REX QVADIS DATVS. Furtium cum ejecissent Quadi, Ariogæsum regem sibi constituere, quem M. Aurelius, Ariogæso infensus, confirmare noluit. V. Dion. lxxi, p. 808. Tanta autem erat hac in re auctoritas Romana, ut 'Quadi, amisso rege suo, non prius se confirmaturos eum qui erat creatus, [dicerent,] quam id nostris placuisset Imperatoribus.' Capitolin. in M. Antonin. 14.

1 *Marsigni.* Nunc *Glatz, Jagerndorf, and part of Silesia.*

2 *Gothini.* Nunc *part of Silesia and Hungary*, infra Marsignos.

3 *Osi.* Infra Gothinos Osi, nunc *part of Hungary.*

4 *Burii.* Ultra Gothinos Burii, ad Carpatem montem et Vistulæ fontes.

5 *Cultuque.* Quem vidimus sup. c. 38. Præterea videtur Suevos sermone, aut potius dialecto, a ceteris Germanis fuisse distinctos.

6 *Ferrum effodiunt.* In ferri fodinis, quas obtinebant Quadi, teste Ptolem. ii, 11. 'Υπὸ δὲ τὸν Ὀρκύνιον δρυμὸν Κουάδοι· ὑφ' οὓς τὰ σιδηρωρυχεῖα, καὶ ἡ Λούνα ὕλη. 'Sub sylva Hercynia Quadi: sub quibus ferri fodinæ, et Luna sylva.'

7 *Continuum—jugum. The mountains between Moravia, Hungary, Silesia, and Bohemia.*

8 *Lygiorum.* Lygii, nunc *part of Silesia, Prussia, and Poland.* Jam memorati sunt sup. An. xii, 29.

9 *Arios.* Arii, Helvecones, Manimi, Elysii, Naharvali habitavere inter Viadrum, *the Oder*, et Vistulam, *the Vistula*, ubi nunc *part of Silesia, Brandenburg, and Poland.* Forte ab Ariis genus ducebat Ariogæsus, Quadorum rex, de quo dictum sup. c. 42. not. sup. Ab Elysiis Silesiæ, *Silesia*, nomen ortum volunt. Helvecones prorsus diversi sunt ab Hillevionibus, de quibus dicetur inf. c. 44. not. inf.

10 *Castorem Pollucemque.* Apud Romanos Castor et Pollux in tempestatibus invocabantur. Inde Sen. Nat. Quæst. i, 1. 'In magna tempestate apparent, quasi stellæ velo insidentes. Adjuvari se tunc periclitantes existimant Pollucis et Castoris numine.'

11 *Ea vis numini.* In stellis, quas vulgo dicimus *jack in lanterns*, Castorem et Pollucem venerabantur Romani; ut videre est ap. Plin. ii, 37. Numen quoque suum in his fatuis ignibus coluisse videntur Naharvali. Illud *Alcin* dixere, forte a vocabulis *Alff*, *Alp*, quibus adhuc Genios montium appellant Septemtrionales populi, teste erudito Keysler. in Antiquitatibus Celticis, p. 500. Verum cum sine ullis simulacris, sine ullo peregrinæ superstitionis vestigio, Deos illos, ut fratres, ut juvenes venerarentur Naharvali, minime cre-

sacra, nullum peregrinæ superstitionis vestigium: ut fratres tamen, ut juvenes venerantur. Ceterum Arii super vires, quibus enumeratos paulo ante populos antecedunt, truces, insitæ feritati arte ac tempore lenocinantur: nigra scuta, tincta corpora:[12] atras ad prælia noctes legunt: ipsaque formidine atque umbra feralis exercitus terrorem inferunt, nullo hostium sustinente novum ac velut infernum aspectum: nam primi in omnibus præliis oculi vincuntur. Trans Lygios Gothones[13] regnantur, paulo jam adductius, quam ceteræ Germanorum gentes, nondum tamen supra libertatem. Protinus deinde ab Oceano Rugii,[14] et Lemovii:[15] omniumque harum gentium insigne, rotunda scuta, breves gladii, et erga reges obsequium.

44. Suionum[1] hinc civitates, ipso in Oceano,[2] præter viros

diderim eos fuisse Castorem et Pollucem, Græca Romanave numina. In iis potius agnoverim Canadensium Deos *Napinoukheth*, et *Pepounoukheth*, quos inter ita divisum orbis imperium, ut hic veris et æstatis, ille hyemis sit præses. Alternis temporum vices regunt, et hominum fata moderantur. Vide Creuxium, *Historia Canadensis*, p. 81. Huc quoque referenda videntur Sarmatarum numina *Lebus* et *Polebus*, quorum memoria adhuc manet in conviviis Polonicis. Diod. Sic. iv, 56. p. 180. Dioscuros, seu Castorem et Pollucem, a Celtis, Oceani accolis, cultos memorat. Sed isti populi sunt a Naharvalis diversi.

12 *Tincta corpora.* Id olim in usu apud gentes plurimas. Idem adhuc viget apud multos Americæ populos. Quidam etiam corporibus suis notas inscribebant. Unde Plin. xxii, 1. 'Formæ gratia ritusque perpetui, in corporibus suis aliquas exterarum gentium uti herbis quibusdam, adverto animum. Illinunt certe aliis aliæ faciem in populis Barbarorum fœminæ, maresque etiam apud Dacos et Sarmatas corpora sua inscribunt.' Tales corporum picturas, a Canadensibus, ut truculentiores videantur, usurpatas, exhibet P. Creuxius, Historia Canadensis, p. 70. Si de hoc usu plura volueris, adi eruditum Pelloutier, *Histoire des Celtes*, vol. i, p. 290 sq.

13 *Gothones.* Supra memoratos populos erant Gothones. Diversi sunt a Gothis, de quibus mox dicemus, sed forte cum iis arma sociavere.

14 *Rugii.* Protinus ab Oceano Baltico erant Rugii, ubi nunc *Colberg*, *Cassubia*, *farther Pomerania:* ibi adhuc oppidum *Rugenwald.* In ipso mari memoriam eorum retinet insula *Rugen.*

15 *Lemovii.* Mare Balticum accolebant quoque Lemovii, ubi nunc *Stalpe*, *Lauenburg*, *Dantzic.* Lemoviorum sedes postea occupasse videntur Heruli. Nulla enim deinde Lemoviorum memoria, frequens vero Herulorum, et per Europam et Asiam gloria ingens: primi etiam Germanorum sub Odoacro regnum in Italia condidere.

1 *Suionum.* Suiones, nunc *Sweden*, *the isles of Denmark*, *Funen*, *Langland*, *Zealand*, *Laland*, &c. E Suionibus Cimbrisque emersere Normanni, qui late terrorem circumtulere, et opimam Galliæ provinciam, de eorum nomine adhuc appellatam *Normandy*, occupavere. Majus adhuc et audentius Gothorum, Wisigothorum, Ostrogothorum nomen. Ii sunt, qui imperium Romanum perdidere, et Romam tam diu invictam, et æternitatis spe vanam, cepere. Extant adhuc Wisigothorum leges, sed a solita Germanicarum legum simplicitate alienæ.

2 *Ipso in Oceano.* Romani, quibus nondum satis comperta erat hæc terrarum pars, hic finxere 'insularum immensa spatia,' ut vidimus sup. c. 1. Unde et Plin. iv, 13. ait: Codanus sinus, nunc *the Baltic Sea*, 'refertus insulis, quarum clarissima Scandinavia, [hodie *Sweden*, *Norway*,] est incompertæ magnitudinis, portionem tantum ejus, quod sit notum, Hillevionum gente quingentis incolente pagis, quæ alterum orbem terrarum eam appellat.' Hillevionum memoria adhuc manet in ea Sueciæ parte, quæ dicitur *Halland.*

armaque classibus valent:[3] forma navium[4] eo differt, quod utrimque prora paratam semper appulsui frontem agit: nec velis ministrantur,[5] nec remos in ordinem lateribus adjungunt. Solutum, ut in quibusdam fluminum, et mutabile, ut res poscit, hinc vel illinc remigium. Est apud illos et opibus honos:[6] eoque unus imperitat, nullis jam exceptionibus,[7] non precario jure parendi: nec arma, ut apud ceteros Germanos, in promiscuo, sed clausa sub custode, et quidem servo:[8] quia subitos hostium incursus prohibet Oceanus. Otiosæ porro armatorum manus facile lasciviunt: enimvero neque nobilem, neque ingenuum, ne libertinum quidem armis præponere regia utilitas est.

45. Trans Suionas aliud mare[1] pigrum, ac prope immotum, quo cingi cludique terrarum orbem hinc fides:[2] quod extremus cadentis jam Solis fulgor in ortus edurat, adeo clarus, ut sidera hebetet. Sonum insuper emergentis[3] audiri,[4] for-

3 *Classibus valent.* Atque ita valuere, ut penes eos sit gloria *juris nautici*, cujus leges undecimo post Christum natum seculo primum scriptæ sunt in urbe *Wisby;* quæ urbs princeps est insulæ *Gothland.* Unde illa insula merito appellatur 'Oculus maris Baltici.'

4 *Forma navium.* Quæ Suionum, eadem adhuc est Canadensium navibus, *canoes*, forma. Utrimque prora paratam appulsui frontem agit. At Canadensium naves sine velis, et cum velis aguntur. V. P. de Charlevoix, *Lettre* xii, p. 192.

5 *Velis ministrantur.* Melius *ministrant.* Notum enim illud Virgilii, 'Velisque ministrant.' Nec aliter Lucan. iii, 691. 'Tela legunt dejecta mari, ratibusque ministrant.'

6 *Opibus honos.* Opulentissimum Suionum templum memorat Adamus Bremensis, Hist. Eccl. c. 233. 'Nobilissimum illa gens templum habet, quod Ubsola, [nunc *Upsal*,] dicitur, non longe a Sictona civitate, [nunc *Sigtuna*,] et Birca [nunc *Bioerkoe*]. In hoc templo, quod totum auro paratum est, statuas trium Deorum veneratur populus, ita ut potentissimus eorum Thor in medio solum habeat triclinium: hinc et inde locum possident Wodan et Fricco.' E ruderibus urbium Sictonæ et Bircæ exsurrexit urbs regni princeps, *Stockholm.* Nobile autem exemplum, ibi semper fuisse opes, ubi viguit nautica res.

7 *Exceptionibus.* Ibi suprema regum potestas: nullæ legum, nullæ libertatis exceptiones. Unde Cl. Spener, Notitia Germaniæ antiquæ, v. 7. p. 177. recte existimat apud Suionas 'regnum fuisse jure hereditario,' non vero datum populi electione: 'Nam jus parendi precarium vix non semper regis sequitur electionem.'

8 *Servo.* Ibi enim servi supra ingenuos, supra nobiles ascendebant. V. sup. c. 25.

1 *Aliud mare.* Quod vulgo dicimus *the Frozen Ocean.* Præterquam quod Borealis pars sinusque maris Suevici, *the Northern part of the Baltic Sea, and the gulfs of Bothnia and Finland*, quotannis frigore et glacie ita rigeant, ut sine maximis difficultatibus, teste erudito Rudbeckio, *Atlantica*, p. 323. navibus adiri non possint; Suionibus, qui classibus valebant, compertum quoque fuit mare glaciale, quod, ultra gradum 81. æstate vel hyeme, nullas naves admittit. V. eumdem Rudbeck. l. c. p. 359.

2 *Hinc fides.* Parum apposite ad astronomicas rationes. In his enim terrarum finibus extremus cadentis Solis fulgor usque in ortus, vel in ortum, edurat, non quod ibi sit naturæ terminus, sed quod terræ ibi protendantur ad gradum 72. ac proinde ultra circulum polarem Arcticum, sub quo, vi Solaris cursus, viginti quatuor horas lucescit. Hac de re si plura volueris, v. eruditum Varenium, Geographia generalis, ii, 25.

3 *Emergentis.* Melius *immergentis*, vel *se mergentis.* V. not. et em. ad c. 45.

4 *Audiri.* Ut ferrum candens, sic Solem stridendo aquas subire opinabantur. Unde

masque Deorum,[5] et radios capitis aspici persuasio adjicit. Illuc usque (et fama vera) tantum natura.[6] Ergo jam dextro Suevici maris[7] littore Æstiorum gentes[8] alluuntur: quibus ritus habitusque Suevorum,[9] lingua Britannicæ propior.[10] Matrem Deum[11] venerantur: insigne superstitionis, formas aprorum[12] gestant. Id pro armis omnique tutela: securum Deæ cultorem etiam inter hostes præstat.[13] Rarus ferri, frequens fustium usus. Frumenta ceterosque fructus patientius,[14] quam pro solita Germanorum inertia, laborant. Sed et mare scrutantur; ac soli omnium[15] succinum,[16] quod ipsi *Glesum*[17] vocant, inter vada atque in ipso littore legunt. Nec, quæ natura, quæve ratio gignat, ut barbaris, quæsitum compertumve. Diu quinetiam inter cetera ejectamenta maris jacebat,[18] donec luxuria nostra[19] dedit nomen: ipsis in nullo

Juvenal. xiv, 280. 'Audiet Herculeo stridentem gurgite Solem.' Idque vulgare ap. poetas, cum occasum Solis describunt.

5 *Formasque Deorum.* Melius *formasque equorum:* ni forte *formas Deorum* accipias de Neptuno aliisque marinis Deis Solem excipientibus.

6 *Tantum natura.* Ita de Oceano Indico Q. Curt. ix, 9. ait 'ne naturam quidem longius posse procedere.' Nunc vero fama illa non est vera: ultra terras Suionibus habitatas cognitasve, novæ innotuere terræ, *Spitzbergen, Greenland,* &c. necdum tota patet natura. Utinam auspicatis tot gentium, nautica arte celeberrimarum, navigationibus aliquando pateat! Qui enim naturæ intima scrutabimur, si ne extima quidem cognoverimus?

7 *Suevici maris.* Nunc *the Baltic Sea.*

8 *Æstiorum gentes.* Nunc *Prussia, the duchies of Samogitia, Courland, the Palatinate of Livonia, and Estonia,* in cujus nomine extat veteris nominis memoria. V. inter Testimonia Veterum epistolam, quam de succino et hoc Taciti loco ad *Æstios* scripsit Theodoricus rex.

9 *Suevorum.* De quibus sup. c. 38.

10 *Britannicæ propior.* Quod Æstii, in extremis Germaniæ finibus positi, linguam Scythico-Celticam, quæ apud Britannos diu viguit, retinerent; ut recte observat Cl. Dithmarus.

11 *Matrem Deum.* Quæ Frea, aut Fricco, dicebatur: numen Scythicæ originis, de quo dictum sup. c. 40. V. et Cl. Mallet, *Introduction à l'Histoire de Danemarck,* p. 56 sq.

12 *Formas aprorum.* Manent adhuc hujus superstitionis multa vestigia in Suecia. Rustici, illo ipso tempore quo sacrum Freæ mense Februario olim peragebatur, panem forma verris, in multos superstitiosos usus paratum componunt. Quod v. ap. erudit. Eccard., de Rebus Franciæ Orientalis, Vol. i, p. 409.

13 *Inter hostes præstat.* Tanta vanæ religionis fiducia.

14 *Patientius.* Quod non, ut ceteri Germani, ita vagi bellisque dediti, sed loci necessitate in iisdem terris consisterent.

15 *Soli omnium.* Nunc vero et alii aliisque in terris succinum legunt: sed semper vis maxima et optima in Æstiorum littoribus.

16 *Succinum.* Quod *Anglice* dicimus, *yellow amber.*

17 *Glesum.* Sic adhuc vitrum, quod pellucidum sit, a Germanis *Glas* appellatur. Plin. autem, xxxviii, 3. 'Certum est [succinum] gigni in insulis Septemtrionalis Oceani, et a Germanis appellari glessum: itaque et a nostris unam insularum ob id Glessariam appellatam, Germanico Cæsare ibi classibus rem gerente, Austraviam a barbaris dictam.' Ibi multa de succino. Quæ inter, memorat Plin. maximum pondus glebæ succini, Nerone Principe allatum, fuisse 'XIII librarum.'

18 *Jacebat.* Adeo vile, ut Guttones, qui illud æstuarium olim incolebant, 'pro ligno ad ignem' uterentur succino, 'proximisque Teutonis' venderent, Plin. xxxvii, 2.

19 *Luxuria nostra.* Inde enim apud

usu; rude legitur, informe perfertur, pretiumque mirantes accipiunt. Succum tamen arborum[20] esse intelligas, quia terrena quædam atque etiam volucria animalia plerumque interlucent,[21] quæ implicata humore, mox durescente materia, cluduntur. Fœcundiora igitur nemora lucosque, sicut Orientis secretis,[22] ubi thura balsamaque sudantur, ita Occidentis insulis terrisque inesse crediderim, quæ vicini Solis radiis expressa atque liquentia in proximum mare labuntur, ac vi tempestatum in adversa littora[23] exundant. Si naturam succini admoto igne tentes, in modum tedæ accenditur, alitque flammam pinguem et olentem:[24] mox ut in picem resinamve lentescit. Suionibus Sitonum gentes[25] continuantur. Cetera similes, uno differunt, quod fœmina dominatur: in tantum non modo a libertate, sed etiam a servitute degenerant. Hic Sueviæ finis.

46. Peucinorum, Venedorumque, et Fennorum nationes Germanis an Sarmatis[1] adscribam dubito: quamquam Peucini,[2] quos quidam Bastarnas vocant, sermone, cultu, sede, ac domiciliis,[3] ut Germani agunt: sordes omnium ac torpor: procerum connubiis mixtis,[4] nonnihil in Sarmatarum habi-

Romanos e succino monilia, anuli, nummi, pocula, auctore Plin. l. c. Fuere et columnæ, de quibus Claudian. de Rapt. Proserp. i, 154. 'Atria cingit ebur, trabibus solidatur ahenis Culmen, et in celsas surgunt electra columnas.' Transiit quoque in theatra succinum, Nerone Principe. V. Plin. l. c. c. 3.

20 *Succum arborum.* Alii postea succinum inter bituminum saliumque species annumeravere; quorum sententiæ favere videbatur succinum fossile, in agris Prussicis passim obvium: repertum quoque in Saxonia prope oppidum *Schmideberg*, aliisque in locis a mari dissitis. Sunt tamen adhuc et plurimi, qui succinum esse succum arborum pinearum ac popularum volunt; qua de re ingeniosas ac probabiles conjecturas nuper edidit Cl. Formey.

21 *Interlucent.* Araneas, formicas, apes, aliaque id genus, succino clausa, ut recte explicat Tacitus, sæpe vidimus. At circumferuntur quoque lacerti, aliaque majora animalia succino implicita, non naturæ lusu, sed circulatorum fraudibus, qui his monstris pecuniosos et ignaros homines argento emungunt.

22 *Orientis secretis.* Bene accurateque dictum, quia inter secreta habebantur colebanturque thura ac balsama. De thure Arabiæ v. Plin. xii, 14. De Judææ balsamo diximus satis sup. Hist. v, 6.

23 *In adversa littora.* E proximo Suionum mari in adversa Æstiorum littora vi tempestatum succinum propellebatur.

24 *Olentem.* Succinum attritu odoraque flamma pinum redolet.

25 *Sitonum gentes.* Nunc *Norway*.

1 *Germanis an Sarmatis.* Germania quidem Vistula finiebatur: et ultra Vistulam erat Sarmatia. Peucini tamen, Venedique et Fenni Germanicæ originis esse videbantur, quod licet in Sarmatia positi, a Sarmatarum moribus deflecterent.

2 *Peucini.* Peucinos quoque Germaniæ adscribit Plin. iv, 14. 'Quinta [Germaniæ] pars Peucini, Basternæ, supra dictis contermini Dacis.' Ad Istri, *the Danube*, ostia, et in ipsis etiam Istri ostiis insulam Peucen, nunc *Piczina*, habitabant Peucini pars Bastarnarum, ut patet ex Strab. vii, p. 306.

3 *Sede, ac domiciliis.* Sedem domiciliaque figebant Peucini. Contra Sarmatæ in plaustro equoque vivebant.

4 *Connubiis mixtis.* Peucinorum pro-

tum fœdantur. Venedi[5] multum ex moribus[6] traxerunt. Nam quidquid inter Peucinos Fennosque sylvarum ac montium erigitur, latrociniis pererrant. Hi tamen inter Germanos potius referuntur, quia et domos fingunt, et scuta gestant, et pedum usu ac pernicitate gaudent: quæ omnia diversa Sarmatis sunt, in plaustro equoque[7] viventibus. Fennis[8] mira feritas, fœda paupertas: non arma, non equi, non penates: victui herba, vestitui pelles: cubile humus: sola in sagittis spes, quas inopia ferri, ossibus asperant. Idemque venatus viros pariter ac fœminas alit. Passim enim comitantur, partemque prædæ petunt. Nec aliud infantibus ferarum imbriumque suffugium, quam ut in aliquo ramorum nexu contegantur: huc redeunt juvenes, hoc senum receptaculum. Sed beatius arbitrantur, quam ingemere agris, illaborare domibus, suas alienasque fortunas spe metuque versare. Securi[9] adversus homines, securi adversus Deos, rem difficillimam adsecuti sunt, ut illis ne voto quidem[10] opus esset. Cetera jam fabulosa: "Hellusios et Oxionas[11] ora hominum vultusque,

ceres connubia miscebant cum Sarmatis, et in Sarmatarum habitum moresque fœdabantur.

5 *Venedi.* Venedi ultra Peucinos et Bastarnas ad Suevicum usque mare, *the Baltic Sea*, protendebantur. Venedorum memoriam adhuc retinet Sinus Venedicus, nunc *the Gulf of Dantzic.* Manet quoque nomen in *Wenden*, quæ pars est Livoniæ. Cum Germanorum gentes plurimæ in Italiam, Galliam, Hispaniam irrupissent, Venedi, dicti quoque Winedi, vacuas sedes occupavere inter Vistulam et Albim. Inde Danubium trajecere, Dalmatiam, Illyricum, Istriam, Carnos, Noricasque Alpes tenuere. De eorum nomine pars Carniolæ adhuc dicitur *Windismarck.* Ob celebritatem nobilitatemque cognominati sunt Slavi, latissimeque viget eorum lingua, *the Sclavonian language*, de qua erudite disseruit Cl. de Peyssonnel, *Observations Historiques et Géographiques sur les peuples barbares*, p. 7 sq.

6 *Ex moribus.* Ex moribus Sarmatarum.

7 *In plaustro equoque.* Sic et hodie vivunt Sarmatarum reliquiæ, *the Tartars, the Nogays.*

8 *Fennis.* Eorum regio a Plin. iv, 13. dicitur, 'Eningia.' Forte melius legeretur *Feningia.* Hodie *Finland.* Fennorum feritatem paupertatemque describit Warnefrid. de Gestis Langobardor. i, 5. 'Scritobini, [potius, *Scritofinni*,]—æstatis tempore nivibus non carent, nec aliis, utpote feris ipsis ratione non dispares, quam crudis agrestium animantium carnibus vescuntur; de quorum etiam hirtis pellibus sibi indumenta coaptant. Hi a saliendo, juxta linguam barbaram, etymologiam ducunt: saltibus enim utentes, arte quadam ligno incurvo, ad arcus similitudinem, feras adsequuntur.' In his saltibus, in incurvo arcuatoque ligno, agnoscere est Canadenses soleas, quas vulgo dicimus *rackets.* Earum descriptionem v. ap. P. de Charlevoix, l. c. *Lettre* xiv, p. 221.

9 *Securi.* Sic Sen. Ep. xvii, commendat paupertatem, qua 'promittitur perpetua libertas, nullius, nec hominis, nec Dei timor.' De interrita Canadensium securitate, cum suprema vitæ instant, v. P. de Charlevoix, l. c. *Lettre* xxvi, p. 372.

10 *Ne voto quidem.* Illis natura sufficit. Inde ne voto quidem opus, 'quia natura minimum petit,' Sen. l. c.

11 *Hellusios et Oxionas.* Ultra Fennos Hellusii et Oxiones, nunc *Laponia.* Cum in his frigidissimis regionibus homines horrerent hirsutis ferarum pellibus, dicti sunt ora hominum, corpora artusque ferarum gerere; communi errore, et apud nos etiam in longinquarum peregrinationum narrationibus vulgato. Adde moris esse apud

corpora atque artus ferarum gerere:" quod ego, ut incompertum, in medium relinquam.[12]

barbaros imitari sonos ferarum, ut terreant et fallant. V. P. de Charlevoix, *Histoire et Description générale de la nouvelle France.* Lib. i, p. 16 sq.

12 *In medium relinquam.* Bene egregieque factum. Fabulas enim prodidisset Tacitus, quales Mela, Plinius, aliique plurimi, etiam recentiores. Nunc vero aliquid de toto hoc libro summatim observare juvat. Compertum enim mihi videtur, et omnibus perspectum erit, ut opinor, Tacitum nihil de Germanorum moribus scripsisse, quod cum natura et veritate non consentiat. Si enim, ut quibusdam placuit, ingenio suo indulsisset Tacitus, ut Germanorum mores fingeret potius, quam referret, Romanos carpendi cupidus; quomodo mores illi Germanorum cum Canadensium moribus, qui vigent adhuc, nobisque sunt perspectissimi, concordant? Quomodo mores illos Germanorum, in veteribus legibus, Salica, Ripuariorum, Burgundionum, Anglorum, Langobardorum, aliorumque, superstites deprehendimus? Quomodo, post tot tantasque seculorum atque imperiorum vices, mores illos, illos usus tamdiu retinuere, hodieque magna ex parte retinent immensæ et diversæ Germanorum, Francorum, Anglorum gentes? Quotquot vivimus, et annales nostros, nostras leges, nostros usus novimus, huic libro fidem facimus. Utinam faciamus semper, Germanicasque virtutes, novis et majoribus in dies virtutibus, cumulemus! At in hoc libro mores Romanos, vel silens, passim carpit Tacitus. Vere quidem et belle. Hoc est enim optimi cujusque scriptoris officium, hæc cura, hæc laus, ad ætatis suæ mores, sine adulatione, sine offensione, animum advertere, eosque pro suis viribus ad meliora promovere. Nihil ultra addidero. Si quis autem, quantum Germanici moris retinuerimus, voluerit paucis cognoscere, elegantissimam legat dissertationem, cui Cl. de Vertot titulum fecit: *Dissertation dans laquelle on tâche de démêler la véritable origine des François, par un parallele de leurs mœurs avec celles des Germains.* V. *Mém. de l'Acad. Roy. des Inscrip.* vol. ii, p. 567 sq.

CN. JULII AGRICOLÆ VITA,[1]

SCRIPTORE

C. CORN. TACITO.

BREVIARIUM.

1. In scribenda clarorum virorum vita mos. 2. Pericula. 3. Tacito animos addit præsens temporum felicitas. 4. Cn. Julii Agricolæ stirps, pueritia: adolescentiæ studia. 5. Prima castrorum rudimenta in Britannia. 6. Ejus matrimonium: quæstura: tribunatus plebis: prætura: sacra ædilitas. 7. Othoniano bello matrem partemque patrimonii amittit. In Vespasiani partes transgressus, vicesimæ legioni in Britannia præest. 8. Ibi alienæ famæ cura suam promovet. 9. Inter patricios adsciscitur: Aquitaniam regit. Inde consul, Tacito filiam suam uxorem dat: Britanniæ præponitur, adjecto pontificatus sacerdotio. 10. Britanniæ descriptio. 11. Incolarum origo, habitus, sacra, sermo, mores. 12. Eorum militia, regimen, conventus: cœlum, solum, metalla, margarita. 13. Victæ gentis ingenium. Cæsarum in Britanniam expeditiones. 14. Consulares legati Aulus Plautius, Ostorius Scapula, Didius Gallus, Veranius, Suetonius Paullinus. 15. Britanniæ rebellio. 16. Boudicea, generis regii fœmina, Britannorum dux. Motum hunc compescit *Paullinus*; cui successere Trebellius Maximus et Vettius Bolanus, sed ignavi. 17. Rem restituunt magni duces, Petilius Cerialis et Julius Frontinus. 18. Agricola Britanniæ præficitur. Victis Ordovicibus, Monam insulam in deditionem recipit. 19. Præclaræ artes, quibus

1 *Vita.* In hac Cn. Julii Agricolæ vita absolutissimum habemus decoræ perfectæque laudationis exemplar. Ad illud quanto magis accesserit, quicumque id scribendi genus suscipit, tanto probatior erit et illustrior: quo magis autem ab eo recesserit, tanto pluribus obruetur vitiis.

provinciam regit, bellorum causas amovet. 20. Terrore, clementia parta pax. 21. Liberalibus artibus et voluptatibus molliuntur Britannorum animi. 22. Novæ gentes apertæ et vastatæ. 23. Bello adquisita præsidiis firmantur. 24. De occupanda Hibernia consilium. 25. Civitates trans Bodotriam sitæ explorantur. Motus Caledoniorum. 26. Ii nonam legionem aggrediuntur: cedunt territi. 27. Redit tamen animus; conspirantque civitates. 28. Usipiorum cohors miro casu Britanniam circumvecta. 29. Calgacus bellum parat; montemque Grampium occupat. 30. Egregia ejus oratio. 33. Romanos quoque adloquitur Agricola. 35. Atrox cruentumque prælium. 38. Penes Romanos victoria. Britanniam circumvehi præcipit Agricola. 39. Domitianus, fronte lætus, pectore anxius, nuntium victoriæ excipit. 40. Triumphalia tamen ornamenta statuamque decerni jubet: condito odio, donec provincia decedat Agricola. Is, e Britannia redux, modeste agit. 41. Ejus e Principe, ex aula pericula. 42. Excusat se ne proconsulatum sortiatur. 43. Moritur, Domitiani veneno, ut fama fuit, interceptus. 44. Ejus ætas, forma, honores, opes. 45. Mortis opportunitas, ante Domitiani atrocitates. Taciti in Agricolam pietas. 46. Ex virtute solatia, virtutisque documenta.

Agricolæ vitam scripsit Tacitus

A.U.C.	J.C.		
DCCCL.	97.	Coss.	M. Cocceio Nerva Aug. III. L. Verginio Rufo III.

---

1. CLARORUM[1] virorum facta moresque posteris tradere, antiquitus usitatum, ne nostris quidem temporibus, quamquam incuriosa suorum ætas omisit, quotiens magna aliqua ac nobilis virtus vicit ac supergressa est vitium, parvis magnisque civitatibus commune, ignorantiam recti et invidiam. Sed apud priores, ut agere memoratu digna pronum, magisque in aperto erat; ita celeberrimus quisque ingenio, ad prodendam virtutis memoriam, sine gratia aut ambitione, bonæ tantum conscientiæ pretio, ducebatur. Ac plerique suam ipsi vitam narrare, fiduciam potius morum, quam arrogantiam arbi-

1 *Clarorum.* Ordo est: 'Ætas, quamquam incuriosa suorum, omisit ne nostris quidem temporibus usitatum antiquitus, tradere posteris facta moresque clarorum virorum, quotiens, &c.'

trati sunt: nec id Rutilio[2] et Scauro[3] citra fidem, aut obtrectationi fuit: adeo virtutes iisdem temporibus optime æstimantur, quibus facillime gignuntur. At mihi nunc, narraturo vitam defuncti hominis, venia opus fuit: quam non petissem, ni cursaturus tam sæva et infesta virtutibus tempora.[4]

2. Legimus,[1] cum Aruleno Rustico[2] Pætus Thrasea, Herennio Senecioni Priscus Helvidius laudati essent, capitale fuisse: neque in ipsos modo auctores, sed in libros quoque eorum sævitum, delegato triumviris ministerio, ut monimenta clarissimorum ingeniorum in comitio ac foro[3] urerentur. Scilicet illo igne vocem populi Romani, et libertatem senatus, et conscientiam generis humani aboleri arbitrabantur, expulsis insuper sapientiæ professoribus,[4] atque omni bona arte in exilium acta, ne quid usquam honestum occurreret. Dedimus profecto grande patientiæ documentum: et sicut vetus ætas vidit, quid ultimum in libertate esset; ita nos quid in servitute, ademto per inquisitiones et loquendi audiendique commercio.

2 *Rutilio.* P. Rutilium Rufum, consulem A. U. C. 649. Vell. Paterc. ii, 13. appellat 'virum non seculi sui, sed omnis ævi optimum.' In Tiberii Gracchi amicos sævit; sed postea 'in iis ipsis, quæ pro senatu moliebatur, senatum habuit adversarium: et lege repetundarum' interrogatus, 'maximo cum gemitu civitatis' damnatus est. V. eumd. Vell. c. 7.

3 *Et Scauro.* M. Æmilio Scauro, cos. A. U. C. 639. 'Sapientis hominis et recti gravitas summa, et naturalis quædam inerat auctoritas,' teste Cic. de Clar. Orat. c. 29. 'Hujus et orationes sunt, et tres ad Fufidium libri scripti de vita ipsius acta, sane utiles, quos nemo legit. At Cyri vitam et disciplinam legunt, præclaram illam quidem, sed neque tam rebus nostris aptam, nec tamen Scauri laudibus anteponendam.' Post consulatum fuit princeps senatus. At, quod virtutum tædio incertum an ingeniorum inconstantia sæpe contigit, vir ille *optimus* filium habuit luxu perditum, 'cujus *ædilitas* maxime prostravit mores civiles,' ideoque dicta Plinio xxxiii, 15. n. 7. 'majus malum,' quam proscriptio tot millium a Sylla, ejus vitrico, facta.

4 *Tempora.* Domitiani tempora.

1 *Legimus.* Immo viderat Tac. ut ipse testatur inf. c. 45. Sed edicta quoque, quibus damnati fuerant, scripta, quibus laudati, legerat. Præterea hæc non tam ad scriptorem, quam ad lectores pertinent.

2 *Aruleno Rustico.* Locum hunc egregie illustrat Dio lxvii, p. 765. Τὸν γὰρ δὴ Ῥούστικον τὸν Ἀρουλῖνον ἀπέκτεινεν, ὅτι ἐφιλοσόφει, καὶ ὅτι τὸν Θρασέαν ἱερὸν ὠνόμαζε, καὶ Ἑρέννιον Σενεκίωνα, ὅτι τε οὐδεμίαν ἀρχὴν ἐν πολλῷ βίῳ μετὰ τὴν ταμιείαν ᾐτήκει, καὶ ὅτι τοῦ Πρίσκου τοῦ Ἐλουϊδίου τὸν βίον συνέγραψεν. Domitianus 'Rusticum Arulenum interfecit propterea quod philosopharetur, quodque Thraseam virum sanctissimum appellasset; itemque Herennium Senecionem, quod cum vixisset diutissime post quæsturam, nullum magistratum petivisset, quodque Helvidii Prisci vitam conscripsisset.' Haud ita accurate Suet. Domit. 10. 'Junium Rusticum, quod Pæti Thraseæ et Helvidii Prisci laudes edidisset, appellassetque eos sanctissimos viros: cujus criminis occasione, philosophos omnes Urbe Italiaque submovit.' Stoicus erat Arulenus Rusticus; ideoque a M. Regulo contumeliose appellatus 'Stoicorum simia: Vitelliana cicatrice stigmosus.' Plin. i, Ep. 5. De Thrasea, quem Nero interfecit, dictum est An. xvi, 21 sq.

3 *Comitio ac foro.* Comitium erat in foro Romano, octavaque Urbis regione. Hic olim crematos fuisse Numæ Pompilii libros, in arca lapidea repertos, quod plerique 'dissolvendarum religionum' erant, tradit Liv. xl, 29.

4 *Sapientiæ professoribus.* Philosophis omnibus, quos 'Urbe Italiaque submovit' Domitianus, ut dictum est sup.

Memoriam quoque ipsam cum voce perdidissemus, si tam in nostra potestate esset oblivisci, quam tacere.

3. Nunc demum redit animus: et quamquam, primo statim beatissimi seculi[1] ortu, Nerva Cæsar[2] res olim dissociabiles miscuerit, principatum ac libertatem, augeatque quotidie felicitatem imperii[3] Nerva Trajanus,[4] nec spem modo ac votum securitas publica,[5] sed ipsius voti fiduciam, ac robur adsumpserit: natura tamen infirmitatis humanæ, tardiora sunt remedia, quam mala; et ut corpora lente augescunt, cito extinguuntur, sic ingenia studiaque oppresseris facilius, quam revocaveris. Subit quippe etiam ipsius inertiæ dulcedo: et invisa primo desidia, postremo amatur. Quid si, per quindecim annos,[6] grande mortalis ævi spatium, multi fortuitis casibus, promtissimus quisque sævitia Principis interciderunt? Pauci, et, ut ita dixerim, non modo aliorum, sed etiam nostri superstites sumus; exemtis e media vita tot annis, quibus juvenes ad senectutem, senes prope ad ipsos exactæ ætatis terminos per silentium venimus: non tamen pigebit, vel incondita ac rudi voce, memoriam prioris servitutis, ac testimonium præsentium bonorum composuisse.[7] Hic interim liber honori Agricolæ, soceri mei, destinatus, professione pietatis aut laudatus erit, aut excusatus.

4. Cnæus Julius Agricola, veteri et illustri Forojuliensium[1] colonia ortus, utrumque avum procuratorem Cæsarum[2] habuit:

1 *Beatissimi seculi.* Beatissimum quidem exortum est seculum, cum post Domitiani tempora, ejusque actis rescissis, A. U. C. 849. imperare cœpit Nerva, cujus virtutes Trajanus, Hadrianus, et uterque Antoninus æmulati sunt.

2 *Nerva Cæsar.* Cum Nerva mortuus sit A. U. C. 851. nec DIVVS hic appelletur, patet vitam Agricolæ a Tacito scriptam fuisse A. U. C. 850. immo sub anni finem: jam enim adoptatus fuerat Trajanus; quod contigit, exeunte Octobri, aut ineunte Novembri. V. Dion. lxviii, p. 770. et ad h. l. not. eruditi Reimari.

3 *Felicitatem imperii.* V. not. et em. ad c. 3.

4 *Nerva Trajanus.* Ita appellatus est Trajanus, cum a Nerva fuisset adoptatus. In nummo aureo e Cimelio Regio, NERVA TRAIAN. CAES. GERM. NER. AVG. F. P. TR. P. COS. II. I. e. 'Nerva Trajanus, Cæsar, Germanicus, Nervæ Augusti filius, pontifex, tribuniciæ potestatis, consul iterum,' caput Trajani laureatum. Ex adversa parte ADOPTIO.

5 *Securitas publica.* SECVRITAS PVBLICA, quæ et ore hominum ferebatur, et nummis inscribebatur, olim spem tantum ac votum exprimebat, nunc vero Nerva Principe, adoptatoque Trajano, habet ipsius voti fiduciam ac robur.

6 *Quindecim annos.* Quibus imperavit Domitianus.

7 *Composuisse.* Tunc enim non modo Historiarum Annaliumque libros, memoriam prioris servitutis, sed et Nervæ Trajanique res, testimonium præsentium bonorum, scribere meditabatur Tacitus.

1 *Forojuliensium.* Forojuliensium colonia, nunc *Frejus*, in Gallia Narbonensi, de qua Plin. iii, 4. 'Forum Julii Octavanorum colonia, quæ Pacensis appellatur et Classica.'

2 *Procuratorem Cæsarum.* Procuratorum alii in provinciis publicas pecunias, alii tum publicas tum familiares Cæsarum pe-

quæ equestris nobilitas est: pater Julius Græcinus[3] senatorii ordinis, studio eloquentiæ sapientiæque notus, iisque virtutibus iram Caii Cæsaris[4] meritus. Namque Marcum Silanum accusare jussus, et, quia abnuerat, interfectus est. Mater Julia Procilla fuit, raræ castitatis: in hujus sinu indulgentiaque[5] educatus, per omnem honestarum artium cultum pueritiam adolescentiamque transegit. Arcebat eum ab illecebris peccantium, præter ipsius bonam integramque naturam, quod statim parvulus sedem ac magistram studiorum Massiliam[6] habuerit, locum Græca comitate et provinciali parcimonia mistum, ac bene compositum. Memoria teneo, solitum ipsum narrare, "se in prima juventa studium philosophiæ acrius, ultra quam concessum Romano ac senatori, hausisse, ni prudentia matris incensum ac flagrantem animum coercuisset:" scilicet sublime et erectum ingenium, pulchritudinem ac speciem excelsæ magnæque gloriæ vehementius, quam caute, appetebat: mox mitigavit ratio et ætas: retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientia modum.[7]

5. Prima castrorum rudimenta in Britannia Suetonio Paullino,[1] diligenti ac moderato duci, adprobavit: electus, quem contubernio[2] æstimaret. Nec Agricola licenter, more juvenum, qui militiam in lasciviam vertunt, neque segniter, ad volup-

cunias curabant. Publicanorum autem ordine et officiis vulgo detinebantur equites Romani, quos inter habebantur nobiles, qui erant procuratores Cæsarum. Inde equestris illa nobilitas, quam Tacitus memorat. De procuratoribus et publicanis dictum supra Annal. xii, 60. In minoribus quibusdam provinciis, ut in Judæa, procuratores jurisdictionem obtinebant. Quod omnibus compertum.

3 *Julius Græcinus.* 'Julius Græcinus,' teste Sen. Ep. xxix. 'vir egregius.' Idem de Benef. ii, 21. 'Si exemplo magni animi opus est, utamur Græcini Julii, viri egregii, quem Caius Cæsar occidit ob hoc unum, quod melior vir erat, quam esse quemquam tyranno expediret.' Ejus volumina 'de vineis' laudant Columel. i, 1. et Plin. xiv, 2. xvi, 44. Nummum Buthrotiorum, nunc *Butrinto*, in Epiro, protulit Cl. Pellerin, *Recueil de Médailles de Peuples et de Villes*, Vol. i, p. 82. Tab. xii, n. 5. inscriptum: I. GRAECINVS. QVIN. PER. i. e. 'Julius Græcinus, Quinquennalis perpetuus.' Incertum tamen utrum ad Julium Græcinum, Agricolæ patrem, pertineat.

4 *Caii Cæsaris.* Caii Caligulæ. V. Suppl. An. vii, 23.

5 *Sinu indulgentiaque.* De hac optima institutione v. inf. Dial. de Orat. 28.

6 *Massiliam.* Nunc *Marseilles.* De hac urbe a Phocæensibus condita, unde Græca comitas, jam dictum sup. An. iv, 43. De ejus origine et laudibus plura v. ap. Strab. iii, p. 124.

7 *Ex sapientia modum.* Summæ et perfectæ sapientiæ est, vel in ipsa sapientia retinere modum. Quanto meliora sunt, quæ appetimus, tanto difficilior modus.

1 *Suetonio Paullino.* Suetonius Paullinus jam laudatus sup. An. xiv, 29 et 33.

2 *Contubernio.* Optimæ spei juvenes a ducibus in contubernium adsumti; sic ferme ap. nos *Aids de Camp.* Jul. Cæs. 'stipendia prima in Asia fecit, Marci Thermi prætoris contubernio.' Suet. Jul. Cæs. 2.

tates et commeatus,[3] titulum tribunatus[4] et inscitiam retulit: sed noscere provinciam, nosci exercitui, discere a peritis, sequi optimos, nihil appetere jactatione, nihil ob formidinem recusare, simulque et anxius et intentus agere. Non sane alias exercitatior, magisque in ambiguo Britannia fuit: trucidati veterani, incensæ coloniæ,[5] intersepti exercitus: tum de salute, mox de victoria certavere. Quæ cuncta etsi consiliis ductuque alterius agebantur, ac summa rerum, et reciperatæ provinciæ gloria in ducem cessit; artem et usum et stimulos addidere juveni: intravitque animum militaris gloriæ cupido, ingrata temporibus,[6] quibus sinistra erga eminentes interpretatio, nec minus periculum ex magna fama, quam ex mala.

6. Hinc ad capessendos magistratus in Urbem digressus, Domitiam Decidianam, splendidis natalibus ortam, sibi junxit: idque matrimonium ad majora nitenti decus ac robur fuit: vixeruntque mira concordia, per mutuam caritatem, et invicem se anteponendo, nisi quod in bona uxore tanto major laus,[1] quanto in mala plus culpæ est. Sors quæsturæ[2] provinciam Asiam, proconsulem Salvium Titianum[3] dedit; quorum neutro corruptus est: quamquam et provincia dives, ac parata peccantibus; et proconsul, in omnem aviditatem pronus, quantalibet facilitate redemturus esset mutuam dissimulationem mali. Auctus est ibi filia, in subsidium simul et solatium: nam filium, ante sublatum,[4] brevi amisit. Mox inter quæsturam, ac tribunatum plebis,[5] atque etiam ipsum tribunatus annum quiete et otio transit, gnarus sub Nerone temporum, quibus inertia pro sapientia fuit. Idem præturæ tenor,

3 *Et commeatus.* De his commeatibus dictum sup. Hist. i, 46.

4 *Titulum tribunatus.* Tribunatus militum, qui, ob ambientium multitudinem, nonnumquam semestris erat. Unde Plin. iv, Ep. 41. 'Hunc [Calvisium] ergo rogo, semestri tribunatu splendidiorem et sibi et avunculo suo facias.'

5 *Incensæ coloniæ.* Trucidatos veteranos, incensam coloniam Camulodunum, *Colchester*, vidimus sup. An. xiv, 31 sq.

6 *Temporibus.* Qualia tunc erant Neronis tempora.

1 *Major laus.* Iis maxime seculis, quibus profligati sunt mores, et fœminis quævis audere licet, in bona uxore tanto major laus, quanto in mala plus culpæ est.

2 *Quæsturæ.* Qua primus ad honores aditus. V. sup. An. iii, 29. Provinciarum præsidibus quæstores et quæstorum scribæ, sorte lecti, ut difficilius, timidiusque peccarent. V. Plin. iv, Ep. 12.

3 *Salvium Titianum.* Fratrem Othonis Imperatoris, de quo sæpe sup. Hist. i et ii.

4 *Sublatum.* Ante susceptum sublatumque e terra, in qua nuda nudi infantes Romani, recens nati, deponebantur. V. Plin. vii, in præf. n. 1. et Suet. Aug. 5.

5 *Tribunatum plebis.* Hujusce magistratus summa auctoritas, potestas sacrosancta. Ideo tribunatus annum quiete et otio transiit, ne Neronem offenderet. De dignitate tribuni plebis multa habet Plin. Ep. i, 23.

et silentium: nec enim jurisdictio obvenerat.[6] Ludos, et inania honoris, modo rationis atque abundantiæ duxit, uti longe a luxuria, ita famæ propior. Tum electus a Galba ad dona templorum recognoscenda, diligentissima conquisitione fecit, ne cujus alterius sacrilegium respublica, quam Neronis[7] sensisset.

7. Sequens annus[1] gravi vulnere animum domumque ejus adflixit: nam classis Othoniana, licenter vaga,[2] dum Intemelios[3] (Liguriæ pars est) hostiliter populatur, matrem Agricolæ in prædiis suis interfecit: prædiaque ipsa, et magnam patrimonii partem, diripuit, quæ causa cædis fuerat. Igitur ad solemnia pietatis profectus Agricola, nuntio affectati[4] a Vespasiano imperii deprehensus, ac statim in partes transgressus est. Initia principatus, ac statum Urbis Mucianus regebat, admodum juvene Domitiano, et ex paterna fortuna tantum licentiam usurpante.[5] Is missum ad delectus agendos Agricolam, integreque ac strenue versatum, vicesimæ legioni[6] tarde ad sacramentum[7] transgressæ præposuit, ubi decessor[8] seditiose agere narrabatur: quippe legatis quoque consularibus[9]

6 *Jurisdictio obvenerat.* Inter prætores eminebant prætor Urbanus et prætor peregrinus. Ille inter cives, hic inter peregrinos, vel peregrinos inter et cives jus dicebat. De eorum jurisdictione v. Liv. xxiv, 44. Talis jurisdictio non obvenerat Agricolæ. Ex iis tantum prætoribus fuit, qui quæstionibus publicis præerant. Inde facile ei fuit silentium. Ludos tamen, quos edere solebant prætores, aliaque honoris inania modo rationis atque abundantiæ duxit, quanto a luxuria remotior, tanto famæ propior. Septem diebus solemnes ludos celebrabant prætores, tanta autem luxuria, vel ipso vergente imperio, ut immanis pecuniarum vis in hos ludos impenderetur. V. Phot. Cod. lxxx. ex Olympiodoro. Ceterum 'honoris inania' recte dixit Tacitus: vim enim magistratus obtinebant Imperatores, ludos et honoris inania prætoribus permittebant. Unde Boet. Consol. Philos. iii, pros. 4. præturam merito appellat, 'inane nomen et senatorii census gravem sarcinam.'

7 *Quam Neronis.* Agricola diligentissima conquisitione fecit, ut dona, templis ademta, quæ adhuc superessent, templis restituerentur. Ita respublica unius Neronis, qui templa spoliaverat, eamque prædam in voluptatum, libidinum, luxuriæ usus verterat, sacrilegium sensit. V. sup. An. xv, 45.

1 *Sequens annus.* Fuit A. U. C. 822. J. C. 69.

2 *Licenter vaga.* Ut dictum est sup. Hist. ii, 12 et 13.

3 *Intemelios.* Nunc *Vintimille.* V. not. et em. ad c. 7.

4 *Nuntio affectati.* Mense Julio anni supra dicti. V. Hist. ii, 79.

5 *Licentiam usurpante.* V. sup. Hist. iv, 2.

6 *Vicesimæ legioni.* Vicesima legio victrix in Britannia inter Cornavios commorabatur Devæ, nunc *Chester.* In Itinerario Antonini, p. 469. DEVA LEG. XX. VICTRIX, i. e. 'legio vicesima victrix.' Ibi adhuc plurima supersunt antiquitatis rudera. V. erudit. Camden, *Britan. by Gough,* Ed. 1806. Vol. iii, p. 41.

7 *Tarde ad sacramentum.* Cum Vitellianis victa, tarde ad sacramentum partesque Vespasiani transgressa est.

8 *Decessor.* Roscius Cælius, de quo sup. Hist. i, 60.

9 *Legatis consularibus.* Non modo Trebellio Maximo et Vettio Bolano, legatis consularibus, qui universis in Britannia legionibus præerant, nimia ac formidolosa fuit: sed nec Roscius Cælius, legatus prætorius hujusce vicesimæ legionis, ad eam cohibendam potens. Itaque Agricola successor simul et ultor electus est.

nimia ac formidolosa erat.[10] Nec legatus prætorius ad cohibendum potens, incertum suo an militum ingenio: ita successor simul et ultor electus, rarissima moderatione maluit videri invenisse bonos, quam fecisse.

8. Præerat tunc Britanniæ[1] Vettius Bolanus, placidius, quam feroci provincia dignum est: temperavit Agricola vim suam, ardoremque compescuit, ne incresceret; peritus obsequi, eruditusque utilia honestis miscere. Brevi deinde Britannia consularem[2] Petilium Cerialem accepit. Habuerunt virtutes spatium exemplorum.[3] Sed primo Cerialis labores modo et discrimina; mox et gloriam communicabat: sæpe parti exercitus in experimentum, aliquando majoribus copiis ex eventu præfecit: nec Agricola umquam in suam famam gestis exsultavit; ad auctorem et ducem, ut minister, fortunam referebat: ita virtute in obsequendo, verecundia in prædicando, extra invidiam, nec extra gloriam erat.

9. Revertentem ab legatione legionis divus Vespasianus inter patricios[1] adscivit, ac deinde provinciæ Aquitaniæ[2] præposuit, splendidæ in primis dignitatis, administratione[3] ac spe consulatus, cui destinarat. Credunt plerique militaribus ingeniis subtilitatem deesse, quia castrensis jurisdictio secura et obtusior,[4] ac plura manu agens, calliditatem fori non exerceat. Agricola naturali prudentia, quamvis inter togatos,[5] facile justeque agebat. Jam vero tempora curarum remissionumque

10 *Formidolosa erat.* Superbiam sane ei indiderunt egregia ejus facta. De hac legione dictum sup. in not. et em. ad Hist. ii, 6. In Britannia plurima manent ejus monumenta, quæ v. ap. eruditos Camden, Gordon, Horsley, aliosque.

1 *Præerat Britanniæ.* Ut hæc Historiæ pars illustretur, v. not. et emend. ad c. 8. Ibi series præsidum Britanniæ proponetur.

2 *Consularem.* Consularem legatum. Antea Petilius Cerialis fuerat legatus legionis nonæ, ut vidimus supra Annal. xiv, 32.

3 *Spatium exemplorum.* Hactenus in brevi tribunatu militum, in tribunatu plebis et prætura, muneribus annuis quiete et otio transigendis, vix fuerat virtutibus locus, certe non fuit spatium exemplorum. At cum Agricola per quadriennium legatus fuit legionis vicesimæ, habuit spatium depromendi virtutes suas in exemplum præsentis ætatis et post futuræ, ut recte explicat Illustr. Huetius.

1 *Inter patricios.* Ut sup. An. xi, 25.

2 *Provinciæ Aquitaniæ.* A Pyrenæis montibus ad Ligerim usque, *from the Pyrenees to the Loire,* protendebatur Aquitania.

3 *Administratione.* Agricola, rector Aquitaniæ, splendidæ fuit dignitatis, ob magnæ provinciæ administrationem, ac spem consulatus, cui a Vespasiano erat destinatus.

4 *Secura et obtusior.* Quia paucis et perspicuis legibus utitur, fori ambagibus minime intricata.

5 *Quamvis inter togatos.* Quamvis Agricola e castris ad togatos, forique astutiarum peritos, venisset, naturali tamen sua prudentia facile justeque agebat. Alii aliter explicant. V. not. et em. ad c. 9. Frequens toga etiam in provinciis, ut patet ex c. 21. et ex Hist. ii, 20. Causidici autem et patroni dicuntur togati inf. de Or. 6.

divisa: ubi conventus[6] ac judicia poscerent, gravis, intentus, severus, et sæpius misericors: ubi officio satisfactum, nulla ultra potestatis persona: tristitiam, et arrogantiam,[7] et avaritiam exuerat: nec illi, quod est rarissimum, aut facilitas auctoritatem,[8] aut severitas amorem deminuit. Integritatem atque abstinentiam in tanto viro referre, injuria virtutum fuerit. Ne famam quidem, cui etiam sæpe boni indulgent, ostentanda virtute, aut per artem quæsivit: procul ab æmulatione adversus collegas, procul a contentione adversus procuratores: et vincere inglorium, et atteri sordidum[9] arbitrabatur. Minus triennium in ea legatione detentus, ac statim ad spem consulatus revocatus est, comitante opinione Britanniam ei provinciam dari: nullis in hoc suis sermonibus, sed quia par videbatur. Haud semper errat fama, aliquando et eligit. Consul[10] egregiæ tum spei filiam juveni mihi despondit, ac post consulatum collocavit, et statim Britanniæ præpositus est, adjecto pontificatus sacerdotio.[11]

10. Britanniæ situm populosque, multis scriptoribus[1] memoratos, non in comparationem curæ ingeniive referam; sed quia tum primum perdomita est: itaque quæ priores nondum comperta, eloquentia percoluere, rerum fide tradentur. Britannia, insularum, quas Romana notitia[2] complectitur, maxima, spatio ac cœlo in Orientem Germaniæ, in Occidentem Hispaniæ[3]

6 *Ubi conventus.* Conventus juridici, in quibus jus dicebatur. Sic, teste Plin. iii, 1. in Bætica erant 'juridici conventus quatuor, Gaditanus, Cordubensis, Astigitanus, Hispalensis,' nunc *Cadiz, Cordova, Ecija, and Seville.*

7 *Tristitiam, et arrogantiam.* Tristitia, arrogantia, avaritia, quandoque vitia præsidibus judicibusque solita. Tristitiam affert morositas: arrogantiam potestas: avaritiam cupiditas, vel ipsa corrumpentium ars. Quæ adversus vitia sapientissime cautum legibus Romanis, ut videre est in Digest. Lib. i, *Tit. 16.* de officio Proconsulis et legati. Agricolam vero ita commendat Tacitus, ut ne ipsa quidem justitiæ species, quam a pictoribus adumbratam laudat Gell. xiv, 4. sit pulchrior.

8 *Facilitas auctoritatem.* Id maxime cavebant leges Romanæ, ut patet ex Digest. Lib. i, Tit. 18. de officio Præsidis, Leg. 19. ex Callistrato: 'Observandum est jus reddenti, ut in adeundo quidem facilem se præbeat, sed contemni non patiatur: unde mandatis adjicitur, ne præsides provinciarum in ulteriorem familiaritatem provinciales admittant: nam ex conversatione æquali contemtio dignitatis nascitur—Summatim ita jus reddi debet, ut auctoritatem dignitatis ingenio suo augeat.'

9 *Atteri sordidum.* Vincere collegas, vicinarum nempe provinciarum rectores, inglorium, a procuratoribus atteri sordidum arbitrabatur.

10 *Consul.* A. U. C. 830. J. C. 77. quo consulatum iniere Vespasianus Augustus VIII. et Titus Cæsar VI. Iis suffectos fuisse Kalendis Julii Domitianum Cæsarem VI. et Cn. Julium Agricolam notat Cl. Muratori, *Annali d'Italia*, Vol. i, p. 291.

11 *Pontificatus sacerdotio.* Adlectus est in collegium pontificum, cui præerat pontifex maximus.

1 *Multis scriptoribus.* Julio Cæsari, Livio, Straboni, Fabio Rustico, Pomponio Melæ, Plinio, &c.

2 *Romana notitia.* V. *Clarke, on Coins,* p. 192.

3 *Occidentem Hispaniæ.* Jul. Cæs. B. G. v, 13. 'Alterum [Britanniæ] latus

obtenditur: Gallis in Meridiem etiam inspicitur: Septemtrionalia ejus, nullis contra terris, vasto atque aperto mari pulsantur. Formam totius Britanniæ Livius[4] veterum, Fabius Rusticus[5] recentium, eloquentissimi auctores, oblongæ scutulæ vel bipenni[6] adsimulavere: et est ea facies citra Caledoniam, unde et in universum fama est transgressa: sed immensum et enorme spatium procurrentium extremo jam littore terrarum, velut in cuneum[7] tenuatur. Hanc oram novissimi maris tunc primum Romana classis circumvecta, insulam esse Britanniam adfirmavit,[8] ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas Orcadas[9] vocant, invenit domuitque: dispecta est et Thule,[10] quam hactenus nix et hyems abdebat: sed mare pigrum[11] et grave remigantibus perhibent: ne ventis quidem perinde attolli: credo quod rariores terræ montesque, causa ac materia tempestatum, et profunda moles continui maris tardius impellitur. Naturam Oceani atque æstus neque quærere hujus operis est, ac multi retulere: unum addiderim, nusquam latius dominari[12] mare, multum fluminum huc atque illuc ferre, nec littore tenus accrescere aut resorberi, sed influere penitus atque ambire, et jugis etiam ac montibus inseri velut in suo.

vergit ad Hispaniam, atque occidentem Solem: qua ex parte est Hibernia.'

4 *Livius.* Hæc tradebat Liv. lib. cv. qui periit. V. Epit.

5 *Fabius Rusticus.* Jam laudatus sup. An. xiv, 2.

6 *Scutulæ vel bipenni.* Has figuras utcumque referet Britannia, si citra Caledoniam, *Scotland*, eam inspexeris. At in his figuris haud plus veritatis, quam in Geographicis tabulis, quæ Belgium sub forma leonis exhibuere.

7 *In cuneum.* Bene quidem. Pars altera Britanniæ, Scotia, in cuneum tenuatur, australi Britanniæ parte angustior.

8 *Adfirmavit.* Id multo ante cognitum, ut constat ex antiquioribus scriptoribus: sed cum tunc primum Romana classis Britanniam fuisset circumvecta, id adfirmatum. De hac navigatione dicetur fusius in not. et [illegible]m. ad c. 28.

9 *Orcadas.* Nunc *the Orkney isles.* Insulæ quidem illæ tunc certo penitusque cognitæ sunt. Ante fama saltem celebres fuere: unde Mela iii, 6. 'Triginta sunt Orcades angustis inter se diductæ spatiis.' Et Plin. iv, 16. 'sunt autem xl. Orcades modicis inter se discretæ spatiis.' Claudii tempore pervulgata hæc fama, et solita adulatione statim in victorias cessere. Inde Hieronym. in Chronico, 'Claudius de Britannis triumphavit, et Orcadas insulas Romano adjecit imperio.'

10 *Thule.* Nunc *the Shetland isles*, ut recte monuit Camden, *Britan. by Gough*, Ed. 1806. Vol. iv, p. 533. Tunc tamen Plinio cognita 'ultima omnium' insularum, 'quæ memorantur, Thule,' Plin. iv, 16. Procopius, Bell. Goth. ii, 15. aliam celebrat Thulen, nunc *Norway*, quam inter veteres plurimi insulam esse credidere; et Norwegicæ Thules memoria forte extat in Norwegica regione, quæ Telemark dicitur. V. Cl. d'Anville, *Mém. de l'Acad. Roy. des Inscr.* vol. xxxvii, p. 436. *Mémoire sur la Navigation de Pythéas à Thulé.*

11 *Mare pigrum.* Plin. iv, 16. 'A Thule unius diei navigatione mare concretum, a nonnullis Cronium appellatur.' V. jam dicta sup. de Mor. Germ. 45.

12 *Latius dominari.* Certe nusquam latius, quam in Oceano dominatur mare: nec quotidiano tot fluminum accessu crescit, aut resorbetur. Sic terris circumfusum atque etiam interfusum, jugis ac montibus, velut in suo, inseritur.

11. Ceterum, Britanniam qui mortales initio coluerint, indigenæ[1] an advecti, ut inter barbaros, parum compertum. Habitus corporum varii: atque ex eo argumenta: namque rutilæ Caledoniam habitantium[2] comæ, magni artus, Germanicam originem[3] adseverant. Silurum[4] colorati vultus, et torti plerumque crines,[5] et posita contra Hispania, Iberos[6] veteres trajecisse, easque sedes occupasse fidem faciunt: proximi Gallis,[7] et similes sunt: seu durante originis vi; seu, procurrentibus in diversa[8] terris, positio cœli corporibus habitum dedit: in universum tamen æstimanti, Gallos vicinum solum occupasse, credibile est. Eorum sacra[9] deprehendas, superstitionum persuasione: sermo[10] haud multum diversus: in deposcendis periculis eadem audacia; et, ubi advenere, in detrectandis eadem formido: plus tamen ferociæ[11] Britanni præferunt, ut quos nondum longa pax emollierit: nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus: mox segnitia cum otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate: quod Britannorum olim victis[12] evenit: ceteri manent, quales Galli fuerunt.

12. In pedite robur: quædam nationes et curru præliantur:[1]

1 *Indigenæ.* De indigenis dictum sup. de Mor. Germ. c. 2. Britannos interiores, quos 'natos in insula ipsa memoria proditum' tradit Jul. Cæs. B. G. v, 12. esse origine Germanos merito adseverat Tacitus.

2 *Caledoniam habitantium.* Ibi immensæ sylvæ: unde Plin. iv, 16. 'Triginta prope jam annis notitiam ejus Romanis armis non ultra vicinitatem sylvæ Caledoniæ propagantibus.'

3 *Germanicam originem.* Germanorum rutilas comas, magna corpora, vidimus sup. de Mor. Germ. 4.

4 *Silurum.* Silures, nunc *the counties of Glamorgan, Monmouth, Brecknock, Hereford, and Radnor.*

5 *Crines.* Coloratos Silurum vultus, et tortos plerumque crines, ac nigros memorat Jornandes, qui hunc Taciti locum exscripsit. V. Testimonia Veterum. Quem corporis habitum retinent adhuc Hispanorum plurimi.

6 *Iberos.* Nomen gentis Hispaniæ, ita dictæ ab Ibero flumine, nunc *Ebro*.

7 *Proximi Gallis.* Quos laudat Cæs. B. G. v, 14. 'Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium [nunc *Kent*] incolunt, quæ regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine.'

8 *Procurrentibus in diversa.* Seu, cum pars illa Britanniæ in Galliam, pars Galliæ in Britanniam procurreret, eadem cœli positio eumdem corporibus habitum dedit.

9 *Eorum sacra.* Ac maxime Druidas, et fanaticas eorum superstitiones. V. sup. An. xiv, 30.

10 *Sermo.* Sermonem illum adhuc retinent apud Anglos, qui Cornubiam, *Cornwall*, habitant, apud Gallos, qui Aremoricam, *Lower Britany*, incolunt. Sed ex Belgio maxime in Britanniam transiere Galli, ut videre est ap. Jul. Cæs. B. G. v, 12.

11 *Ferociæ.* In eam ferociam ipsi infantes innutriebantur et adolescebant, teste Solin. c. 22. Apud bellicosam Britannorum gentem, 'puerpera si quando marem edidit, primos cibos gladio imponit mariti, inque os parvuli summo mucrone auspicium alimentorum leviter infercit, et gentilibus votis optat non aliter, quam in bello et inter arma mortem oppetat.'

12 *Olim victis.* A Claudio. V. Suppl. An. ix, 50 sq.

1 *Curru præliantur.* Quomodo curru præliarentur, opportunius dicetur inf. c. 35.

honestior auriga,[2] clientes propugnant: olim regibus[3] parebant, nunc per principes factionibus et studiis trahuntur: nec aliud adversus validissimas gentes pro nobis utilius, quam quod in commune non consulunt. Rarus duabus tribusve civitatibus, ad propulsandum commune periculum conventus: ita, dum singuli pugnant, universi vincuntur. Cœlum crebris imbribus ac nebulis fœdum: asperitas frigorum[4] abest. Dierum spatia ultra nostri orbis mensuram:[5] nox clara, et extrema Britanniæ parte brevis,[6] ut finem atque initium lucis exiguo discrimine internoscas. "Quod si nubes non officiant, aspici per noctem Solis fulgorem, nec occidere et exsurgere, sed transire" adfirmant: scilicet extrema et plana terrarum,[7] humili umbra, non erigunt tenebras, infraque cœlum et sidera nox cadit. Solum, præter oleam vitemque, et cetera calidioribus terris oriri sueta, patiens frugum, fœcundum: tarde mitescunt, cito proveniunt: eademque utriusque rei causa, multus humor terrarum cœlique. Fert Britannia aurum, et argentum,[8] et alia metalla, pretium victoriæ: gignit et Oceanus margarita,[9] sed subfusca ac liventia. Quidam artem abesse legentibus arbitrantur, nam in rubro mari

2 *Honestior auriga.* Qui honestior est, currum regit, et ejus clientes e curru propugnant.

3 *Olim regibus.* Sic Cunobelinum, Caractacum, et Prasutagum, reges; reginas quoque Cartismanduam et Boudiceam vidimus sup. An. xii, xiv, et Hist. iii.

4 *Asperitas frigorum.* Jul. Cæs. B. G. v, 12. 'Loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus.' Idque ex natura cœli crebris imbribus ac nebulis fœdi.

5 *Ultra—mensuram.* Sic quoque Plin. ii, 75. longissimus dies 'in Italia horarum quindecim: in Britannia septemdecim, ubi æstate lucidæ noctes.'

6 *Brevis.* Certe Solstitio in extrema Britanniæ parte, ubi polus elevatur gradibus 58½ nox clara est et brevissima, ita ut vel per noctem aspiciatur Solis fulgor. Unde Solem, non occidere et exsurgere, sed transire adfirmabant.

7 *Extrema—terrarum.* Hæc ex Tacito descripsit Eumenius in Panegyrico Constantini, c. 6. V. Testimonia Veterum. Sed errat Tacitus, cum rationem crepusculi in Britannia repetit ex eo, quod Britannia sit extrema terrarum ac plana; quæ proinde humilem umbram, non vero tenebras erigat: unde nox cadit infra cœlum et sidera, eorumque lux fulgore Solis hebetatur. At nec Britannia est terrarum extrema, nec ex ejus planicie, sed ex Solis infra horizontem depressione, et vaporum natura, crepusculi ratio repetenda est, ut ex Astronomicis principiis constat.

8 *Aurum, et argentum.* Idem testatur Strabo iv, p. 138. Falsum ergo, quod ait Cic. ad Att. iv, 16. 'Illud cognitum est neque argenti scrupulum esse ullum in illa insula.' Fodinas auri et argenti in provincia *Cumberland*, argenti in provincia *Flint*, auri in Scotia memorat eruditus Camden, *Britan. by Gough*, Ed. 1806. vol. iii, p. 242. Quod recentioribus adhuc experimentis compertum. V. *British Zoology.* De ceteris metallis, ferro, stanno, &c. satis compertum.

9 *Margarita.* Reperiri in provinciis *Caernarvon*, *Cumberland*, et in mari Britannico scribit eruditus Camden, *Britan. by Gough*, Ed. 1806. vol. iii, p. 422. De his margaritis accuratissime Origenes in Matth. p. 210 et 211. Primas tribuit margaritis Indicis, quarum optimæ in mari Rubro nascuntur: secundas Britannicis: tertias iis, quæ in Bosphoro circa Scythiam reperiuntur. 'Britannica quidem,' inquit, 'margarita,

viva ac spirantia saxis avelli, in Britannia, prout expulsa sint,[10] colligi: ego facilius crediderim naturam margaritis deesse, quam nobis avaritiam.[11]

13. Ipsi Britanni delectum, ac tributa, et injuncta imperii munera impigre obeunt, si injuriæ absint: has ægre tolerant, jam domiti ut pareant, nondum ut serviant. Igitur primus omnium Romanorum divus Julius[1] cum exercitu Britanniam ingressus, quamquam prospera pugna terruerit incolas, ac littore potitus sit, potest videri ostendisse posteris, non tradidisse. Mox bella civilia, et in rempublicam versa Principum arma, ac longa oblivio Britanniæ etiam in pace. "Consilium"[2] id divus Augustus vocabat, Tiberius "præceptum." Agitasse Caium Cæsarem[3] de intranda Britannia satis constat, ni velox ingenio, mobilis pœnitentia, et ingentes adversus Germaniam[4] conatus frustra fuissent. Divus Claudius auctor operis,[5] transvectis legionibus auxiliisque, et adsumto in partem rerum Vespasiano:[6] quod initium venturæ mox fortunæ fuit: domitæ gentes, capti reges, et monstratus fatis Vespasianus.

14. Consularium primus Aulus Plautius[1] præpositus, ac subinde Ostorius Scapula,[2] uterque bello egregius: redactaque

colore quo ejus superficies imbuta est, auri speciem refert: nebulosa autem est, et margaritis Indicis obtusior.' 'Ο δὲ κατὰ Βρεττανίαν, φασὶ, χρυσωπὸς μέν ἐστι, τὴν ἐπὶ χροιὰν, ὁμιχλώδης δέ τις, καὶ ταῖς μαργαρυγαῖς ἀμβλύτερος. De Indicis margaritis v. Plin. ix, 35. Idem ibid. de Britannicis unionibus ait: 'In Britannia parvos atque decolores nasci certum est: quoniam Divus Julius thoracem, quem Veneri Genetrici in templo ejus dicavit, ex Britannicis magaritis factum voluerit intelligi:' subjecta nempe Inscriptione. V. et Suet. Jul. 47.

10 *Expulsa sint.* Expulsa nempe fluctibus.

11 *Quam nobis avaritiam.* Acute et vere dictum. Quod egregie illustrat Plin. xii, 18. 'Verum Arabiæ etiamnum felicius mare est: ex illo namque margaritas mittit. Minimaque computatione millies centena millia sestertium, [*Angl.* 833,333*l.* 6*s.* 8*d.*] annis omnibus India et Seres, peninsulaque illa Imperio nostro adimunt. Tanto nobis deliciæ et fœminæ constant.' Ergo non Romanis avaritia defuit, sed margaritis Britannicis natura ob nebulosum cœlum.

1 *Divus Julius.* Julius Cæsar Britanniam bis ingressus est A. U. C. 699 et 700. Hac de re plura ap. Strab. iv, p. 138. V. et ipsum Cæs. B. G. iv, 22. v, 8. ac Dion. xxxix, p. 114. xl, p. 122.

2 *Consilium.* Abstinere a Britannia, et imperii fines coercere, id consilium vocabat Augustus; de quo consilio dictum sup. An. i, 11. Tiberius, qui se Augusti observantissimum simulabat, præceptum appellabat. V. An. i, 77. Cur vero id consilii agitaverit Augustus docet Strabo ii, p. 79. et iv, p. 138. scilicet plus impensarum fore in domanda et retinenda Britannia, quam utilitatis in possidenda existimabat. Itaque eam tantum amicam et vectigalem habere voluit. V. Strab. l. c.

3 *Caium Cæsarem.* Caligulam. V. Suppl. An. viii, 35 sq.

4 *Adversus Germaniam.* V. Suppl. An. viii, 22 sq.

5 *Auctor operis.* V. Suppl. An. ix, 50 sq.

6 *Vespasiano.* Ibid. c. 54 et 58.

1 *Aulus Plautius.* Ibid. c. 58. De his aliisque Britanniæ præsidibus v. not. et em. ad Vit. Agr. 8.

2 *Ostorius Scapula.* De quo sup. An. xii, 31. Prope urbem *Hereford*, in *He-*

paulatim in formam provinciæ proxima pars Britanniæ: addita insuper veteranorum colonia:[3] quædam civitates Cogiduno regi donatæ (is ad nostram usque memoriam fidissimus mansit) vetere ac jam pridem recepta populi Romani consuetudine, ut haberet instrumenta servitutis et reges.[4] Mox Didius Gallus[5] parta a prioribus continuit, paucis admodum castellis in ulteriora promotis, per quæ fama aucti officii quæreretur. Didium Veranius[6] excepit, isque intra annum extinctus est. Suetonius hinc Paullinus[7] biennio prosperas res habuit, subactis nationibus, firmatisque præsidiis: quorum fiducia Monam insulam,[8] ut vires rebellibus ministrantem, adgressus, terga occasioni patefecit.[9]

15. Namque absentia legati remoto metu, Britanni agitare inter se mala servitutis, conferre injurias, et interpretando accendere. "Nihil profici patientia, nisi ut graviora, tamquam ex facili tolerantibus, imperentur: singulos sibi olim reges fuisse, nunc binos imponi;[1] e quibus legatus in sanguinem,[2] procurator[3] in bona sæviret: æque discordiam[4] præpositorum, æque concordiam subjectis exitiosam: alterius manus,[5] centuriones alterius, vim et contumelias miscere: nihil jam cupiditati, nihil libidini exceptum: in prælio fortiorem esse,

refordshire, parochiaque *Dinder*, extat adhuc castrum Romanum appellatum *Oyster-Hill*, ab Ostorio Scapula, ut videtur, locatum et nominatum. V. *Camden's Britan. by Gough*, Ed. 1806. Vol. iii, p. 74.

3 *Veteranorum colonia.* Sup. An. xii, 32. 'Colonia Camulodunum, valida veteranorum manu,' nunc *Colchester*.

4 *Et reges.* V. sup. An. xiv, 26. xv, 1. et Hist. ii, 81.

5 *Didius Gallus.* Jam laudatus sup. An. xii, 40.

6 *Veranius.* Quem consulem vidimus sup. An. xii, 5. Strategicum, librum utiliorem, quam elegantiorem, illi inscripsit Onosander.

7 *Suetonius Paullinus.* De quo multa An. xiv, 29 sq.

8 *Monam insulam.* Nunc *the isle of Anglesey*. Mona quoque a Jul. Cæs. B. G. v, 13. et a Plin. iv, 16. Monapia dicitur alia insula, paulo superior, nunc *the isle of Man*.

9 *Occasioni patefecit.* Suetonius Paullinus, dum Monam insulam aggrediebatur, victam Britanniæ partem, quam a tergo reliquerat, subitis casibus objecit.

1 *Binos imponi.* Legatum nempe et procuratorem Cæsaris imponi.

2 *In sanguinem.* Ob gladii potestatem, qua utebatur legatus. V. Digest. Libr. i, Tit. 16. de Officio proconsulis et legati. Leg. 6 et 8.

3 *Procurator.* Qui cum publicas Cæsarisque res curaret, avaritia sæpe in bona sæviebat. Cati Deciani, procuratoris, avaritia Britannos in bellum actos fuisse vidimus sup. An. xiv, 32.

4 *Æque discordiam.* Julius Classicianus successor Cato Deciano missus fuit, non melior, et Suetonio discors. V. sup. An. xiv, 38.

5 *Alterius manus.* Manus, seu servos procuratoris, centuriones ac milites legati, vim ac contumelias miscere. Inter manus procuratoris numerari quoque possunt coloni Cæsaris, adversus quos ne quid tumultuosum, vel injuriosum fieret cavebant procuratores. V. Digest. Libr. i, Tit. 19. de Officio procuratoris Cæsaris. Leg. 3. ex Callistrato.

qui spoliet: nunc ab ignavis plerumque et imbellibus eripi domos, abstrahi liberos, injungi delectus, tamquam mori tantum pro patria nescientibus: quantulum enim transisse militum,[6] si sese Britanni numerent? sic Germanias excussisse jugum;[7] et flumine,[8] non Oceano, defendi: sibi patriam, conjuges, parentes, illis avaritiam et luxuriam causas belli esse: recessuros, ut divus Julius recessisset, modo virtutes majorum suorum æmularentur; neve prælii unius aut alterius eventu pavescerent: plus impetus, majorem constantiam penes miseros esse. Jam Britannorum etiam Deos misereri, qui Romanum ducem absentem, qui relegatum in alia insula exercitum detinerent; jam ipsos, quod difficillimum fuerit,[9] deliberare: porro in ejusmodi consiliis periculosius esse deprehendi, quam audere."

16. His atque talibus invicem instincti, Boudicea,[1] generis regii fœmina, duce (neque enim sexum in imperiis discernunt) sumsere universi bellum: ac sparsos per castella milites consectati, expugnatis præsidiis, ipsam coloniam[2] invasere, ut sedem servitutis: nec ullum in barbaris sævitiæ genus omisit ira et victoria. Quod nisi Paullinus, cognito provinciæ motu, propere subvenisset, amissa Britannia foret: quam unius prælii fortuna veteri patientiæ restituit, tenentibus arma plerisque, quos conscientia defectionis, et propius ex legato timor agitabat. Hic cum egregius cetera, arroganter in deditos, et, ut suæ quoque injuriæ ultor, durius consuleret; missus Petronius Turpilianus,[3] tamquam exorabilior: et delictis hostium novus, eoque pœnitentiæ mitior, compositis prioribus, nihil ultra ausus, Trebellio Maximo[4] provinciam tradidit. Trebellius segnior et nullis castrorum experimentis, comitate quadam curandi provinciam tenuit. Didicere jam barbari quoque ignoscere vitiis blandientibus: et interventus civilium armorum præbuit justam segnitiæ excusationem: sed discordia laboratum, cum adsuetus expeditionibus miles otio lasciviret. Tre-

6 *Transisse militum.* Quam pauci milites Romani in Britanniam transierint, si sese Britanni numerent.

7 *Excussisse jugum.* Variana clade; de qua dictum sæpe sup. An. i et xiii.

8 *Et flumine.* Rheno ac Danubio.

9 *Difficillimum fuerit.* Cum apud illos antea neque conventus, neque consensus foret; ut dictum est sup. c. 12.

1 *Boudicea.* Icenorum regina, laudata sup. An. xiv, 31 sq.

2 *Ipsam coloniam.* Camulodunum; ut sup. c. 14.

3 *Petronius Turpilianus.* V. sup. An. xiv, 39.

4 *Trebellio Maximo.* V. sup. Hist. i, 60.

bellius, fuga ac latebris vitata exercitus ira, indecorus atque humilis, precario mox præfuit: ac velut pacti,[5] exercitus licentiam, dux salutem: hæc seditio sine sanguine stetit. Nec Vettius Bolanus, manentibus adhuc civilibus bellis, agitavit Britanniam disciplina. Eadem inertia[6] erga hostes, similis petulantia castrorum: nisi quod innocens Bolanus, et nullis delictis invisus, caritatem paraverat loco auctoritatis.

17. Sed ubi cum cetero orbe Vespasianus et Britanniam reciperavit; magni duces,[1] egregii exercitus, minuta hostium spes: et terrorem statim intulit Petilius Cerialis,[2] Brigantum civitatem,[3] quæ numerosissima provinciæ totius perhibetur, adgressus: multa prælia, et aliquando non incruenta: magnamque Brigantum partem aut victoria amplexus, aut bello. Et cum Cerialis quidem alterius successoris curam famamque obruisset,[4] sustinuit quoque molem Julius Frontinus, vir magnus, quantum licebat,[5] validamque et pugnacem Silurum gentem[6] armis subegit; super virtutem hostium, locorum[7] quoque difficultates eluctatus.

18. Hunc Britanniæ statum, has bellorum vices media jam æstate[1] transgressus Agricola invenit, cum et milites, velut omissa expeditione, ad securitatem, et hostes ad occasionem

5 *Velut pacti.* Pacti sunt. De Trebellii fuga v. sup. Hist. ii, 65. Ibidem memoratur Vettius Bolanus, Trebellii Maximi successor.

6 *Eadem inertia.* Adulationis ergo arguendus videtur Statius, cum Crispinum, Bolani filium, ita alloquitur, Sylv. v, 2, 53. 'Aliis Decii reducesque Camilli Monstrentur; tu disce patrem, quantusque nigrantem Fluctibus occiduis, fessoque Hyperione Thulen Intrarit mandata gerens.' Et mox ibid. vs. 142. 'Quanta Caledonios attollet gloria campos! Cum tibi longævus referet trucis incola terræ. Hic suetus dare jura parens; hoc cespite turmas Affari: nitidas speculas, castellaque longe Aspicis? Ille dedit, cinxitque hæc mœnia fossa: Belligeris hæc dona Deis, hæc tela dicavit. Cernis adhuc titulos; hunc ipse vacantibus armis Induit, hunc regi rapuit thoraca Britanno.'

1 *Magni duces.* Magni fuere duces, egregii exercitus, imminuta hostium spes.

2 *Petilius Cerialis.* Memoratus sæpe sup. An. xiv. Hist. iii et iv.

3 *Brigantum civitatem.* Nunc *the counties of York, Lancaster, Westmoreland, Cumberland, and Durham.*

4 *Obruisset.* Magnitudine rerum præclare gestarum, successoris curam famamque obruerat Cerialis.

5 *Quantum licebat.* Julius Frontinus, vir magnus, hanc belli curæque ac famæ molem, quantum licebat, sustinuit. Magno enim viro succedere semper difficillimum. Nec eadem tantum virtus, sed major requiritur, ut quis post magnum virum magnus ipse habeatur. Qui, Gruter. Bernegger. Gronov. et Ernest. secuti, hæc conjungunt, *vir magnus quantùm licebat*, et ad tempora, magnæ virtuti sub malis Principibus infesta, referunt, Frontinum in Britanniam medio Vespasiani Principatu missum fuisse non attendunt. Durant Frontini scripta; durat viri, non una laude celebris, memoria, quam exstructo monimento propagatam noluit, dictitans: IMPENSA MONIMENTI SVPERVACVA EST; MEMORIA NOSTRI DVRABIT, SI VITA MERVIMVS. Plin. Ep. ix, 19.

6 *Silurum gentem.* De Siluribus jam dictum sup. c. 11.

7 *Locorum.* Loca illa montibus aspera.

1 *Media æstate.* A. U. C. 831. J. C. 78.

verterentur. Ordovicum civitas[2] haud multo ante adventum ejus, alam,[3] in finibus suis agentem, prope universam obtriverat: eoque initio erecta provincia, et quibus bellum volentibus erat,[4] probare exemplum, aut recentis legati animum opperiri. Tum Agricola, quamquam transacta æstas, sparsi per provinciam numeri,[5] præsumta apud militem illius anni quies, tarda et contraria bellum inchoaturo, et plerisque custodiri suspecta potius[6] videbatur, ire obviam discrimini statuit: contractisque legionum vexillis[7] et modica auxiliorum manu, quia in æquum degredi Ordovices non audebant, ipse ante agmen, quo ceteris par animus simili periculo esset, erexit aciem: cæsaque prope universa gente, non ignarus instandum famæ, ac, prout prima cessissent, fore universa; Monam insulam, cujus possessione revocatum Paullinum rebellione totius Britanniæ supra memoravi,[9] redigere in potestatem animo intendit. Sed, ut in dubiis consiliis,[10] naves deerant: ratio et constantia ducis transvexit. Depositis omnibus sarcinis, lectissimos auxiliarium, quibus nota vada, et patrius nandi usus, quo simul seque, et arma, et equos regunt,[11] ita repente immisit, ut obstupefacti hostes, qui classem,[12] qui naves, qui mare expectabant, nihil arduum aut invictum crediderint sic ad bellum venientibus. Ita petita pace, ac dedita insula, clarus ac magnus haberi Agricola: quippe cui ingredienti provinciam, quod tempus alii per ostentationem, aut officiorum ambitum[13] trans-

2 *Ordovicum civitas.* Nunc *the counties of Flint, Denbigh, Caernarvon, Merioneth, and Montgomery.*

3 *Alam.* Equites. Sic in veteri Inscriptione Britannica, reperta in *Richmondshire*, memoratur Valerius Fronto PRAEF. EQ. ALAE. VETTO. V. *Camden's Britan. by Gough*, Ed. 1806. Vol. iii, p. 340.

4 *Volentibus erat.* Quippe qui bellum volebant. Sic dictum sup. Hist. iii, 43. 'volentibus fuit.'

5 *Numeri.* Sparsæ per provinciam cohortes. Ita numeri usurpantur ap. Plin. Ep. x, 38. Suet. Vespas. 6.

6 *Suspecta potius.* Et plerisque potius videbatur loca omnia suspecta, et hostibus obnoxia, præsidiis firmari ac custodiri.

7 *Legionum vexillis.* Vexilla nonæ, secundæ, ac vicesimæ, Britannicarum legionum vidimus sup. Hist. iii, 22. Hæc vexilla *Anglicè* dicimus *detachments.* In monumentis Britannicis sæpe memorantur istæ vexillationes, ut videre est ap. eruditos Camden, Gordon, aliosque. Dictum quoque de vexillariis sup. in not. et em. ad An. i, 38.

8 *In æquum.* Ordovices, qui montuosa habitabant, in æquum, seu in planum, degredi non audebant. Itaque Agricola erexit aciem suam, et Ordovicum juga superavit.

9 *Supra memoravi.* C. 14.

10 *Dubiis consiliis.* Deerant naves, ut in subitariis dubiisque consiliis contingit; sed ratio et constantia ducis militem transvexit.

11 *Equos regunt.* Unde videtur lectissimos illos auxiliarium fuisse Batavos; quorum talis peritia laudata est sup. Hist. iv, 12.

12 *Qui classem.* Qui Monam insulam habitabant, opinabantur Romanos classe, navibus, secundo maris æstu usuros; hæcque si deficerent, minime venturos.

13 *Officiorum ambitum.* Legatis enim

igunt, labor et periculum placuisset. Nec Agricola, prosperitate rerum in vanitatem usus, expeditionem aut victoriam vocabat, victos continuisse:[14] ne laureatis quidem gesta prosecutus est: sed ipsa dissimulatione famæ famam auxit, æstimantibus quanta futuri spe tam magna tacuisset.

19. Ceterum animorum provinciæ prudens, simulque doctus per aliena experimenta, parum profici armis, si injuriæ sequerentur, causas bellorum statuit exscindere. A se suisque orsus, primam domum suam coercuit; quod plerisque haud minus arduum est, quam provinciam regere. Nihil per libertos servosque publicæ rei:[1] non studiis privatis, nec ex commendatione, aut precibus centurionum milites adscire,[2] sed optimum quemque fidelissimum putare: omnia scire, non omnia exsequi:[3] parvis peccatis veniam, magnis severitatem commodare: nec pœna semper, sed sæpius pœnitentia contentus esse: officiis et administrationibus potius non peccaturos præponere,[4] quam damnare, cum peccassent. Frumenti et tributorum auctionem[5] æqualitate munerum mollire,[6] circum-

provinciam ingredientibus publice privatimque occurrebatur, commendabantur civitates, xenia missitabantur. V. Digest. Lib. i, Tit. 16. de Officio proconsulis et legati. Leg. 4. 6 et 7.

14 *Victos continuisse.* Victos a Suetonio Paullino continuisse, expeditionem aut victoriam non vocabat: ne laureatis quidem literis gesta sua prosecutus est. De laureatis literis v. Suppl. An. viii, 26.

1 *Publicæ rei.* Nihil publicæ rei agebat per libertos servosque, pessimo hac in re præsidum Principumque exemplo.

2 *Milites adscire.* Singulariter dictum, si adscire, pro milites legere aut provehere, usurpetur. Sed cum nihil publicæ rei per libertos et servos suos ageret Agricola, stratores aliorumve officiorum ministros sibi adscivit milites optimos ac fidelissimos. Idque conjicere licet ex Ulpian. Digest. Lib. i, Tit. 16. de Officio proconsulis et legati. Leg. 4. ' Nemo proconsulum stratores suos habere potest: sed vice eorum milites ministerio in provinciis funguntur.' Talis strator erat Silius Hospes, cujus memoria extat ap. Gruter. p. 389. n. 2.

T. CL. CANDIDO, &c.
SILIVS. HOSPES. HASTATVS.
LEG. X
GEMINAE. STRATOR. EIVS
OPTIMO. PRAESIDI.

3 *Exsequi.* Omnia scire, non omnia punire. Sic Jul. Cæs. ap. Suet. Jul. 67. ' delicta neque observabat omnia, neque pro modo exsequebatur: sed desertorum ac seditiosorum inquisitor, et punitor acerrimus, connivebat in ceteris.'

4 *Præponere.* *Præponere* a libris editis immerito fuerat omissum. V. not. et em. ad c. 19.

5 *Auctionem.* Melius forte *exactionem.* V. not. et em. ad c. 19.

6 *Mollire.* Frumenti et tributorum exactionem, vel etiam auctionem, æqualitate munerum molliit Agricola, circumcisis quæ, in quæstum reperta, ipso tributo gravius tolerabantur. Nam, ante Agricolæ præfecturam, procuratores publicanique non statim frumentum stipendiarium exigere, sed Britannorum horrea claudere: Britanni clausis suis horreis adsidere, et cum frumentis abundarent, ea tamen ultro grandique pretio emere. En ludibrium. Gravior adhuc injuria, cum, apertis horreis, persolutoque stipendio, in militum ac præsidis usus exigebatur frumentum, quod Britanni certo quodam ac levi pretio, a procuratoribus publicanisque æstimato, vendere cogebantur. Quæ tandem intoleranda erat sævitia, indicebatur civitatibus, ut, non in sibi proxima, sed in remota et avia hiberna, per devortia itinerum longaque regionum

cisis quæ, in quæstum reperta, ipso tributo gravius tolerabantur: namque per ludibrium adsidere clausis horreis, et emere ultro frumenta, ac vendere pretio cogebantur: devortia itinerum et longinquitas regionum indicebatur, ut civitates a proximis hibernis in remota et avia deferrent, donec, quod omnibus in promtu erat, paucis lucrosum fieret.

20. Hæc primo statim anno comprimendo, egregiam famam paci circumdedit; quæ vel incuria, vel tolerantia priorum,[1] haud minus quam bellum timebatur. Sed ubi æstas[2] advenit, contracto exercitu, multus in agmine, laudare modestiam,[3] disjectos coercere: loca castris ipse capere,[4] æstuaria[5] ac sylvas ipse prætentare: et nihil interim apud hostes quietum pati, quominus subitis excursibus popularetur: atque ubi satis terruerat, parcendo rursus inritamenta pacis ostentare. Quibus rebus multæ civitates, quæ in illum diem ex æquo egerant,[6] datis obsidibus, iram posuere, et præsidiis castellisque circumdatæ, tanta ratione curaque, ut nulla ante Britanniæ nova pars[7] inlacessita transierit.

21. Sequens hyems saluberrimis consiliis absumta: namque ut homines dispersi ac rudes, eoque bello faciles, quieti et otio per voluptates adsuescerent; hortari privatim, adjuvare publice, ut templa, fora, domus[1] exstruerent, laudando prom-

intervalla frumentum deferrent. Sic quod omnibus in promtu erat, paucis publicanis lucrosum fiebat. In iis autem injuriarum versutiis, non deerant sane, qui ferociores Britannorum animos variis ludibriis assiduisque laboribus domandos jactitarent. Victa plebs semper rea, cum premitur.

1 *Priorum.* Priorum præsidum.

2 *Ubi æstas.* A. U. C. 832. J. C. 79.

3 *Laudare modestiam.* Crediderim olim fuisse scriptum: *multus in agmine, militum laudare modestiam.* V. not. et em. ad c. 20.

4 *Castris ipse capere.* Multa adhuc manent in Britannia illorum castrorum vestigia. Duo præcipua, sita in provincia *Annandale*, dictaque *Burnswork* et *Middleby*, fuse describit erudit. Gordon, Itinerarium Septentrionale, p. 16 et 18.

5 *Æstuaria.* Æstuaria, ubi Britannorum lintres; sylvas, ubi eorum arma ac receptacula. Illa vero æstuaria nunc dicimus *Dee*, *Ribble*, *Liverpool*, et *Solway-Firth*, aliaque multa, quæ occurrunt usque ad Clotam et Bodotriam, de quibus dicetur inf. c. 23.

6 *Ex æquo egerant.* Nec bella cum Romanis detrectaverant; seque iis pares esse fuerant gloriati. Sup. Hist. iv, 64. 'Ex æquo agetis.'

7 *Nova pars.* Nulla Britanniæ pars, Julii Claudiique Cæsarum, et Romanorum ducum armis nondum petita, transiit illacessita, præside Agricola. Sunt tamen qui emendent, *nota pars.* V. not. et em. ad c. 20.

1 *Templa, fora, domus.* Memorant in Britannia Julii Agricolæ domum, quam vocant *Julius's Hoff*, vel *House*; ibique initialibus literis inscriptum: I. A. M. P. M. P. T. quod explicant 'Julius Agricola magnum pietatis monumentum posuit templum.' V. erudit. Gordon, Itinerarium Septentrionale, p. 29. At in his facilis est divinatio, proclivis error, rarissima veritas. Nec scio an ætatem Agricolæ sapiat 'templum magnum pietatis monumentum.' Ad Agricolam quoque referunt sacellum, quod adhuc extat in provincia *Stirling*, prope Bodotriam ostiumque amnis *Carron.* Sa-

tos, et castigando segnes: ita honoris æmulatio pro necessitate erat. Jam vero principum filios liberalibus artibus erudire,[2] et ingenia Britannorum studiis Gallorum[3] anteferre, ut qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent: inde etiam habitus nostri honor, et frequens toga: paulatimque discessum ad delinimenta vitiorum, porticus, et balnea, et conviviorum elegantiam: idque apud imperitos "humanitas" vocabatur, cum pars servitutis esset.

22. Tertius expeditionum annus[1] novas gentes[2] aperuit, vastatis usque ad Taum[3] (æstuario nomen est) nationibus: qua formidine territi hostes, quamquam conflictatum sævis tempestatibus exercitum, lacessere non ausi: ponendisque insuper castellis spatium fuit. Adnotabant periti, non alium ducem opportunitates locorum sapientius legisse: nullum ab Agricola positum castellum aut vi hostium expugnatum, aut pactione[4] ac fuga desertum. Crebræ eruptiones: nam adversus moras obsidionis, annuis copiis firmabantur: ita intrepida ibi hyems, et sibi quisque præsidio, inritis hostibus, eoque desperantibus, quia soliti plerumque damna æstatis hibernis eventibus pensare, tum æstate atque hyeme juxta pellebantur. Nec Agricola umquam per alios gesta avidus intercepit; seu centurio, seu præfectus, incorruptum facti testem habebat. Apud quosdam acerbior in conviciis narrabatur: ut erat bonis comis, ita adversus malos injucundus: ceterum ex iracundia nihil supererat: secretum et silentium ejus non timeres: honestius putabat offendere, quam odisse.

23. Quarta æstas[1] obtinendis,[2] quæ percurrerat, insumta: ac si virtus exercituum et Romani nominis gloria pateretur,

cellum nunc dicitur *Arthur's Oon*, vel *Oven*. Illud Marti signifero, aut ultori, positum fuisse volunt. V. Cl. Gordon, ibid. Fora *Anglice* dicimus *courts of justice:* domus, *commodious dwelling-houses.*

2 *Erudire.* Eadem certissimaque arte olim usus est Augustus, ut videre est ap. Suet. Aug. 48.

3 *Studiis Gallorum.* Duret, vigeat, crescatque apud utramque gentem hæc æmulatio, ingeniorum atque studiorum parens altrixque fœcundissima! Mirum autem est Agricolam in hac temporum barbarie ingenia Britannorum præsensisse, quæ, tot post seculis, immortalibus clarissimorum virorum *Bacon, Milton, Newton*, aliorumque plurimorum operibus inclaruere.

1 *Tertius expeditionum annus.* A. U. C. 833. J. C. 80.

2 *Novas gentes.* Gentes quæ erant inter *Solway-Firth* et *Firth of Tay.* Ibi nunc provinciæ *Annandale, Eskdale, Clydesdale, Tweedale, Berwick, Lothian, Stirling, Menteith, Perth, Fife.*

3 *Ad Taum.* Æstuarium illud nunc *Firth of Tay.*

4 *Pactione.* Deditione.

1 *Quarta æstas.* A. U. C. 834. J. C. 81.

2 *Obtinendis.* Ea obtinuit, firmando præsidiis.

inventus in ipsa Britannia terminus. Nam Clota et Bodotria,[3] diversi maris æstibus per immensum revectæ, angusto terrarum spatio[4] dirimuntur: quod tum præsidiis firmabatur:[5] atque omnis propior sinus tenebatur, summotis velut in aliam insulam[6] hostibus.

24. Quinto expeditionum anno,[1] nave prima[2] transgressus, ignotas ad id tempus gentes crebris simul ac prosperis præliis domuit: eamque partem Britanniæ, quæ Hiberniam aspicit, copiis instruxit, in spem[3] magis, quam ob formidinem: siquidem Hibernia, medio inter Britanniam atque Hispaniam sita, et Gallico quoque mari opportuna, valentissimam imperii partem[4] magnis invicem usibus miscuerit. Spatium ejus, si Britanniæ comparetur, angustius, nostri maris[5] insulas superat. Solum cœlumque, et ingenia cultusque hominum haud multum a Britannia differunt: melius aditus portusque[6] per commercia et negotiatores cogniti. Agricola expulsum seditione domestica unum ex regulis gentis exceperat, ac specie amicitiæ in occasionem retinebat. Sæpe ex eo audivi, legione una et modicis auxiliis debellari obtinerique Hiberniam posse. Idque etiam adversus Britanniam profuturum, si Romana ubique arma, et velut e conspectu libertas tolleretur.

25. Ceterum æstate, qua sextum officii annum[1] inchoabat, amplexus civitates[2] trans Bodotriam sitas, quia motus univer-

3 *Clota et Bodotria.* Clota, nunc *the Clyde:* Bodotria, *the Forth.* Inter eorum ostia, et urbes *Dumbarton* et *Edinburgh,* in Scotia, tantus est diversi maris, Caledonii nempe et Germanici, æstus, ut hic inventus fuisset bellorum ac dominationis terminus, si virtus exercituum et Romani nominis gloria fines pateretur.

4 *Angusto—spatio.* Triginta circiter millibus passuum distant.

5 *Præsidiis firmabatur.* Præsidia illa tenuere a Clota, ubi nunc *Old Kirk Patrick,* ad Bodotriam, ubi nunc ferme *Abercorn,* per triginta septem millia passuum. Sic omnis propior sinus tenebatur.

6 *In aliam insulam.* Ultra Clotam et Bodotriam eorumque æstuaria, Caledonia, *the Northern part of Scotland,* erat alia ferme insula, in quam Agricola hostes summoverat.

1 *Quinto expeditionum anno.* A. U. C. 835. J. C. 82.

2 *Nave prima.* Nave, omnium prima, quæ oras illas scrutari ausæ sunt, transgressus. V. not. et em. ad c. 24.

3 *In spem.* In spem futuræ utilitatis.

4 *Valentissimam—partem.* Hibernia, medio inter Britanniam atque Hispaniam sita, et Gallico quoque mari opportuna, valentissimam imperii partem, Hispaniam scilicet Galliam et Britanniam, magnis invicem usibus per commercia conjunxit. Hac ætate, qua rudis adhuc erat ars nautica, iis commerciis opportunissima erat Hibernia. Hodieque Hiberni plurimi in Hispania ac præcipue Gadibus, *Cadiz,* negotiantur.

5 *Nostri maris.* Mediterranei maris insulas.

6 *Aditus portusque.* Aditus portusque Hiberniæ per commercia et negotiatores melius sunt cogniti. Interiora vero insulæ fere ignota.

1 *Sextum—annum.* A. U. C. 836. J. C. 83.

2 *Amplexus civitates.* Amplexus Orientales Caledoniorum civitates, ubi nunc provinciæ *Fife, Perth, Strathern, Angus, Merns, Marr,* earum portus classe exploravit. V. not. et em. ad c. 25.

sarum ultra gentium, et infesta hostili exercitu itinera timebantur, portus classe exploravit: quæ ab Agricola primum adsumta in partem virium, sequebatur egregia specie, cum simul terra, simul mari bellum impelleretur, ac sæpe iisdem castris pedes, equesque, et nauticus miles, mixti copiis et lætitia, sua quisque facta, suos casus attollerent: ac modo "sylvarum et montium profunda," modo "tempestatum ac fluctuum adversa," hinc "terra et hostis," hinc "auctus Oceanus"[3] militari jactantia compararentur. "Britannos" quoque, ut ex captivis audiebatur, "visa classis obstupefaciebat, tamquam, aperto maris sui secreto, ultimum victis perfugium clauderetur." Ad manus et arma conversi Caledoniam incolentes populi, paratu magno, majore fama, uti mos est de ignotis, "oppugnasse ultro,"[4] castella adorti,[5] metum, ut provocantes, addiderant: "regrediendumque citra Bodotriam, et excedendum potius, quam pellerentur," ignavi specie prudentium admonebant: cum interim cognoscit,[6] "hostes pluribus agminibus inrupturos." Ac ne superante numero, et peritia locorum circumiretur, diviso et ipse in tres partes exercitu incessit.

26. Quod ubi cognitum hosti, mutato repente consilio, universi nonam legionem,[1] ut maxime invalidam, nocte adgressi, inter somnum ac trepidationem cæsis vigilibus, inrupere. Jamque in ipsis castris pugnabant, cum Agricola, iter hostium ab exploratoribus edoctus, et vestigiis insecutus, velocissimos equitum peditumque adsultare tergis pugnantium jubet, mox ab universis adjici clamorem: et propinqua luce fulsere signa: ita ancipiti malo territi Britanni: et Romanis redit animus; ac securi pro salute, de gloria certabant: ultro quinetiam erupere: et fuit atrox in ipsis portarum angustiis[2] prælium, do-

3 *Auctus Oceanus.* Gloriabantur se Oceani terminos propagasse. Sic auctus Oceanus.

4 *Oppugnasse ultro.* Majore fama, uti mos est de ignotis, Britannos oppugnasse ultro. Nam 'cum castella adorti essent, sparsa est fama ipsos ultro bellum intulisse; atque hinc metus Romanis est aditus,' ut recte explicat Illustr. Huetius.

5 *Castella adorti.* Ex his castellis nonnulla adhuc extant in provinciis *Fife*, *Perth*, et *Strathern*.

6 *Cognoscit.* Agricola, cum hæc cognovit, videtur fuisse in Alatis castris, nunc *Edinburgh*; ut jam monuit erudit. Gordon, Itinerarium Septentrionale, p. 36.

1 *Nonam legionem.* De qua jam dictum sup. in not. et em. ad Hist. ii, 6. Ea legio tunc videtur fuisse in provincia *Fife*, castroque, quod adhuc extat, et dicitur *Lochore*. V. erudit. Gordon l. c. Invalida sane fuit legio, quod multis præliis fuerat imminuta. Ideo postea suppleta, dictaque Gemina.

2 *Portarum angustiis.* Portarum castrorum. In castris Romanis quatuor erant portæ, decumana, prætoria, dextra, sinistra,

nec pulsi hostes; utroque exercitu certante, his, ut tulisse opem, illis, ne eguisse auxilio viderentur: quod nisi paludes et sylvæ[3] fugientes texissent, debellatum illa victoria foret.

27. Cujus constantia[1] ac fama ferox exercitus, "nihil virtuti suæ invium: penetrandam Caledoniam, inveniendumque tandem Britanniæ terminum, continuo præliorum cursu," fremebant: atque illi modo cauti[2] ac sapientes, promti post eventum ac magniloqui erant: iniquissima hæc bellorum conditio est: prospera omnes sibi vindicant, adversa uni imputantur. At Britanni non virtute, sed occasione et arte ducis rati,[3] nihil ex arrogantia remittere, quominus juventutem armarent, conjuges ac liberos in loca tuta transferrent, cœtibus ac sacrificiis[4] conspirationem civitatum sancirent: atque ita inritatis utrimque animis discessum.

28. Eadem æstate cohors Usipiorum,[1] per Germanias conscripta, et in Britanniam transmissa, magnum ac memorabile facinus ausa est. Occiso centurione ac militibus, qui ad tradendam disciplinam immixti manipulis,[2] exemplum et rectores habebantur, tres liburnicas,[3] adactis per vim gubernatoribus, ascendere: et uno remigrante,[4] suspectis duobus eoque interfectis, nondum vulgato rumore, ut miraculum[5] provehebantur: mox hac atque illa rapti, et cum plerisque Britannorum, sua defensantium, prælio congressi, ac sæpe victores, aliquando pulsi, eo ad extremum inopiæ venere, ut infirmissimos suorum, mox sorte ductos vescerentur: atque ita circumvecti

3 *Paludes et sylvæ.* Duobus circiter millibus passuum a castro *Lochore* extat adhuc magna palus, dicta *Loch-Leven*, unde ingentes arborum trunci sæpe eruuntur, quod certissimum est sylvarum, quæ ibi fuere, argumentum. V. erudit. Gordon l. c.

1 *Cujus constantia.* Constantia parta fuerat hæc victoria. Qua constantia et victoriæ fama ferox exercitus.

2 *Modo cauti.* Qui regrediendum citra Bodotriam, specie prudentium, ignavi admonuerant, ut dictum est c. sup.

3 *Arte ducis rati.* Verius *arte se victos rati*, aut *arte ducis superati.* V. not. et em. ad c. 27.

4 *Cœtibus ac sacrificiis.* Ut mos est ap. barbaros. V. sup. Hist. iv, 14.

1 *Cohors Usipiorum.* De Usipiis dictum sup. de Mor. Germ. 32.

2 *Immixti manipulis.* Peditum erant manipuli, ut turmæ equitum. Cohors vero sexaginta manipulis, aut contuberniis, i. e. 600 hominibus, constabat. Cohorti præerat centurio. Singulis manipulis, seu contuberniis Usipiorum, milites Romani fuere immixti. Manipulos pro contuberniis dici patet ex Veget. ii, 13. Alii erant manipuli, qui duabus centuriis, seu 200 hominibus, constabant, ut docet Cencius ap. Gell. xvi, 4.

3 *Tres liburnicas.* De liburnicis jam egimus sup. An. xvi, 14.

4 *Uno remigrante.* Unus remigravit, scapha forte elapsus. Aliter tamen locum hunc explicat Ill. Huetius. V. not. et em. ad c. 28.

5 *Ut miraculum.* Ita secunde provehebantur, ut res admiratione prorsus digna esset.

Britanniam,[6] amissis per inscitiam regendi navibus, pro prædonibus habiti, primum a Suevis, mox a Frisiis intercepti sunt: ac fuere, quos per commercia venumdatos, et in nostram usque ripam mutatione ementium adductos, indicium tanti casus inlustravit. Initio æstatis[7] Agricola, domestico vulnere ictus, anno ante natum filium amisit. Quem casum neque, ut plerique fortium virorum, ambitiose, neque per lamenta rursus ac mœrorem muliebriter tulit: et in luctu bellum inter remedia erat.

29. Igitur præmissa classe, quæ pluribus locis prædata, magnum et incertum terrorem faceret, expedito exercitu, cui ex Britannis fortissimos, et longa pace exploratos addiderat, ad montem Grampium[1] pervenit, quem jam hostes insederant. Nam Britanni, nihil fracti pugnæ prioris eventu, et ultionem aut servitium expectantes, tandemque docti, commune periculum concordia propulsandum, legationibus et fœderibus omnium civitatum vires exciverant. Jamque super triginta millia armatorum aspiciebantur, et adhuc adfluebat omnis juventus, et quibus cruda ac viridis senectus,[2] clari bello, ac sua quisque decora[3] gestantes: cum inter plures duces virtute et genere præstans, nomine Calgacus,[4] apud contractam multitudinem, prælium poscentem, in hunc modum locutus fertur.

30. "Quotiens causas belli et necessitatem nostram intueor, magnus mihi animus est, hodiernum diem, consensumque vestrum, initium libertatis totius Britanniæ fore. Nam et universi servitutis expertes, et nullæ ultra terræ, ac ne mare quidem securum, imminente nobis classe Romana: ita prælium atque arma,[1] quæ fortibus honesta, eadem etiam ignavis

6 *Circumvecti Britanniam.* Unde sint profecti, quomodo circumvecti Britanniam, eorum denique navigationis cursum errores que inquirere curiosum; at longius foret. Itaque v. not. et em. ad c. 28.

7 *Initio æstatis.* Initio septimæ æstatis; A. U. C. 837. J. C. 84. V. not. et em. ad c. 28.

1 *Montem Grampium.* Nunc *mount Grantzbain*, in Scotia, provinciaque *Strathern.*

2 *Viridis senectus.* Sic Virg. Æn. vi, 304. 'Jam senior: sed cruda Deo viridisque senectus.'

3 *Sua—decora.* Bellicæ virtutis insignia ac præmia.

4 *Calgacus.* In veteri et fabuloso Triadum libro appellatur *Galauc ap Liennauc.* Fortissimi hujus viri oratione nihil præstantius habet tum Græca, tum Romana antiquitas. Omnes dominationis Romanæ artes, vitia omnia, mira arte ac brevitate ibi explicat Tacitus.

1 *Prælium—arma.* In hoc rerum statu prælium et arma, non fortibus tantum honesta, sed ipsis etiam ignavis necessaria et tutissima sunt. Priores Britannorum pugnæ, quibus adversus Romanos varia fortuna certatum est, spem alteram ac subsidium præsens habebant in nostris civitatibus, ad quas confugere, in nostris manibus, quæ hostem vincere poterant. Nos enim,

tutissima sunt. Priores pugnæ, quibus adversus Romanos varia fortuna certatum est, spem ac subsidium in nostris manibus habebant: quia nobilissimi totius Britanniæ, eoque in ipsis penetralibus siti, nec servientium littora aspicientes, oculos quoque a contactu dominationis inviolatos habebamus. Nos, terrarum ac libertatis extremos, recessus ipse ac sinus famæ in hunc diem defendit: nunc terminus[2] Britanniæ patet: atque omne ignotum pro magnifico est. Sed nulla jam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa, et infestiores Romani: quorum superbiam frustra per obsequium et modestiam effugeris: raptores orbis, postquam cuncta vastantibus defuere terræ, et mare[3] scrutantur: si locuples hostis est, avari: si pauper, ambitiosi: quos non Oriens, non Occidens, satiaverit: soli omnium,[4] opes atque inopiam pari affectu concupiscunt: auferre, trucidare, rapere, falsis nominibus, *imperium;* atque ubi solitudinem faciunt, *pacem* appellant.[5]

31. "Liberos cuique ac propinquos suos natura carissimos esse voluit: hi per delectus, alibi servituri,[1] auferuntur: conjuges sororesque etsi hostilem libidinem effugiant, nomine *amicorum* atque *hospitum* polluuntur.[2] Bona fortunasque in tributum egerunt; in annonam frumentum: corpora ipsa ac manus, sylvis ac paludibus emuniendis,[3] inter verbera ac contumelias, conterunt. Nata servituti mancipia semel veneunt, atque ultro a dominis aluntur: Britannia servitutem suam quotidie emit,[4] quotidie pascit. Ac sicut in familia recentis-

totius Britanniæ nobilissimi, eoque in ipsis penetralibus, nempe in Caledonia siti, nec servientium Gallorum littora aspicientes, oculos quoque a contactu Romanæ dominationis inviolatos habebamus. Nos, terrarum ac libertatis extremos, recessus ipse ac sinus famæ (audacter et egregie dictum, ut terrarum ac famæ finis exprimatur) in hunc diem defendit.

2 *Nunc terminus.* Ita libri omnes scripti et editi. At alium verborum ordinem postulat ipse sensus; et legendum: *Nos terrarum ac libertatis extremos, recessus ipse ac sinus famæ in hunc diem defendit: atque omne ignotum pro magnifico est: sed nunc terminus Britanniæ patet: nulla jam ultra gens, nihil nisi fluctus et saxa: et infestiores Romani;* i. e. fluctibus saxisque feriores. V. not. et em. ad c. 30.

3 *Et mare.* I. e. etiam mare scrutantur. Certe Romani mare scrutabantur, cum Britanniam ac maxime Caledoniam peterent.

4 *Soli omnium.* Ex omnibus hominibus soli. *Omnium* ad opes ne referas.

5 *Pacem appellant.* Inde in scriptoribus tam sæpe occurrit *pax Romana:* et in nummis PAX. PAX ORBIS TERRARUM.

1 *Alibi servituri.* Id Romanis cautum, ne in patria turbarent.

2 *Polluuntur.* Horum flagitiorum exempla vidimus sup. An. xiv, 31.

3 *Paludibus emuniendis.* Viæ per sylvas ac paludes, ob commeatuum facilitatem, emuniendæ. V. inf. c. 33. Tales viæ Romanæ extant adhuc plurimæ in Scotia, quas accuratissime descripsit eruditus Gordon, Itinerarium Septentrionale, in tabula Geographica.

4 *Quotidie emit.* Quotidie emit, tributa solvendo; quotidie pascit, in annonam fru-

simus quisque servorum et conservis ludibrio est: sic in hoc orbis terrarum vetere famulatu, novi nos et viles in excidium petimur. Neque enim arva nobis,[5] aut metalla, aut portus sunt, quibus exercendis reservemur. Virtus porro ac ferocia subjectorum ingrata imperantibus: et longinquitas ac secretum ipsum, quo tutius, eo suspectius. Ita sublata spe veniæ, tandem sumite animum, tam quibus salus, quam quibus gloria carissima est. Trinobantes,[6] fœmina duce,[7] exurere coloniam,[8] expugnare castra, ac, nisi felicitas in socordiam vertisset, exuere jugum potuere: nos integri et indomiti, et libertatem non in præsentia laturi, primo statim congressu non ostendamus quos sibi Caledonia viros seposuerit?[9]

32. "An eamdem Romanis in bello virtutem, quam in pace lasciviam adesse creditis? Nostris illi dissensionibus ac discordiis clari, vitia hostium in gloriam exercitus sui vertunt: quem contractum ex diversissimis gentibus, ut secundæ res tenent, ita adversæ dissolvent: nisi si Gallos, et Germanos, et (pudet dictu[1]) Britannorum plerosque, licet dominationi alienæ sanguinem commodent,[2] diutius tamen hostes quam servos, fide et affectu teneri putatis: metus et terror est, infirma vincula caritatis: quæ ubi removeris, qui timere desierint, odisse incipient. Omnia victoriæ incitamenta pro nobis sunt: nullæ Romanos conjuges[3] accendunt: nulli parentes[4] fugam exprobraturi sunt: aut nulla plerisque pa-

mentum suppeditando. Postea cum Romani, versa fortuna, barbaris tributa, quæ dona vocabantur, penderent, pariter querebantur, uti videre est ap. Salvian. de Gubernatione Dei, Lib. vi. 'Dicimus donum esse, quod pretium est, et quidem pretium conditionis durissimæ ac miserrimæ. Omnes quippe captivi cum semel redemti fuerint, libertate potiuntur: nos semper redimimur, et numquam liberi sumus.'

5 *Arva nobis*. Pars magna Scotiæ montibus horrida.

6 *Trinobantes*. De quibus dictum sup. An. xiv, 31.

7 *Fœmina duce*. Boudicea. V. An. xiv, 31.

8 *Coloniam*. Camulodunum, nunc *Colchester*. V. ibid.

9 *Et—seposuerit*. Ita quidem recentiores edd.: aliter autem veteres libri scripti et editi. Forte scripserat Tacitus: *Et in libertatem, non in prædam certaturi, primo statim congressu vivide ostendamus quos sibi Caledonia viros seposuerit*. V. not. et em. ad c. 31.

1 *Pudet dictu*. Singulariter dictum pro *pudet dicere*. Plautus tamen Bacch. iii, 1. dixit: 'Neque mei, neque tui intus puditum est factis, quæ facis.' Et Val. Max. ix, 13. n. 2. 'Nec relatione familiaria, quia dictu fastidienda sunt.'

2 *Sanguinem commodent*. Romanorum dominationi vitam sanguinemque commodabant auxiliares Galli, Germani, et Britannorum plerique: diutius tamen hostes, quam servi; ac proinde modico affectu, fide incerta.

3 *Nullæ—conjuges*. Cœlibes vulgo erant milites Romani. V. not. et em. ad An. xiv, 27. Præterea in castris Romanis nullus fœminis locus.

4 *Nulli parentes*. Contra vero, ut ap. Germanos, sic ap. Britannos, matres, con-

tria,[5] aut alia est: paucos numero,[6] circum trepidos[7] ignorantia, cœlum ipsum, ac mare, et sylvas, ignota omnia circumspectantes, clausos quodammodo ac vinctos Dii nobis tradiderunt. Ne terreat vanus aspectus, et auri fulgor atque argenti, quod neque tegit, neque vulnerat.[8] In ipsa hostium acie inveniemus nostras manus: agnoscent Britanni suam causam: recordabuntur Galli priorem libertatem: deserent illos ceteri Germani, tamquam nuper Usipii reliquerunt.[9] Nec quidquam ultra formidinis: vacua castella, senum coloniæ,[10] inter male parentes et injuste imperantes, ægra municipia et discordantia: hic dux, hic exercitus: ibi tributa et metalla,[11] et ceteræ servientium pœnæ, quas in æternum proferre, aut statim ulcisci, in hoc campo est. Proinde ituri in aciem, et majores vestros, et posteros cogitate."

33. Excepere orationem alacres, et barbari moris cantu, et fremitu, clamoribusque dissonis. Jamque agmina, et armorum fulgores, audentissimi cujusque procursu:[1] simul instruebantur acies: cum Agricola, quamquam lætum et vix munimentis coercitum militem accendendum adhuc ratus, ita disseruit: "Octavus annus est, commilitones, ex quo virtute et auspiciis imperii Romani, fide atque opera vestra Britanniam vicistis: tot expeditionibus, tot præliis, seu fortitudine adversus hostes, seu patientia ac labore pæne adversus ipsam rerum naturam opus fuit, neque me militum, neque vos ducis pœnituit. Ergo egressi, ego veterum legatorum, vos priorum exercituum[2] terminos, finem Britanniæ, non fama, nec rumore, sed castris et armis tenemus. Inventa Britannia, et subacta.

juges hortamina pugnantibus gestabant, et inclinatas labentesque acies nonnumquam restituebant. V. sup. de Mor. Germ. 7 et 8.

5 *Nulla—patria.* Aut nulla plerisque patria est, aut alia, quam Britannia. Nulla plerisque patria erat, quod, ut recte explicat Illustr. Huetius, obscuri, vulgo concepti ex scortis militaribus, in expeditionibus, in viis nati.

6 *Paucos numero.* Frustra vulgo emendatur *paucos numeros.* Recte et eleganter dictum, *paucos numero.*

7 *Circum trepidos.* Crediderim *circùm* redundare; et petitum esse ex sequenti linea *circumspectantes.* V. not. et em. ad c. 32.

8 *Tegit—vulnerat.* Bene et barbaro dignum. Ornatius, sed non melius, Liv. x, 39. 'Non cristas vulnera facere, et per picta atque aurata scuta transire Romanum pilum, et candore tunicarum fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari.'

9 *Usipii reliquerunt.* Ut dictum est sup. c. 28.

10 *Senum coloniæ.* Veteranis, quos irridens 'senes' appellat, maxime constabant coloniæ.

11 *Et metalla.* Quibus fodiendis victæ a Romanis gentes insudabant.

1 *Procursu.* Fulgebant arma, cum audentissimus quisque in pugnam procurreret.

2 *Priorum exercituum.* Veteres legati et priores exercitus in Britannia bellaverant. At Agricola ejusque exercitus, hos terminos egressi, Caledoniam tenebant.

Equidem sæpe in agmine, cum vos paludes, montesve, et flumina fatigarent, fortissimi cujusque voces audiebam, quando dabitur hostis, quando acies? Veniunt e latebris suis extrusi: et vota virtusque in aperto, omniaque prona victoribus, atque eadem victis adversa. Nam ut superasse tantum itineris, sylvas evasisse, transisse æstuaria, pulchrum ac decorum in frontem;[3] ita fugientibus periculosissima, quæ hodie prosperrima sunt.[4] Neque enim nobis aut locorum eadem notitia, aut commeatuum eadem abundantia: sed manus, et arma,[5] et in his omnia. Quod ad me attinet, jam pridem mihi decretum est, neque exercitus, neque ducis terga tuta esse. Proinde et honesta mors turpi vita potior; et incolumitas ac decus, eodem loco sita sunt: nec inglorium fuerit, in ipso terrarum ac naturæ fine cecidisse.

34. "Si novæ gentes atque ignota acies constitisset: aliorum exercituum exemplis vos hortarer: nunc vestra decora recensete, vestros oculos interrogate. Ii sunt, quos proximo anno, unam legionem[1] furto noctis adgressos, clamore debellastis: ii ceterorum Britannorum fugacissimi: ideoque tamdiu superstites. Quomodo sylvas saltusque penetrantibus, fortissimum quodque animal contra ruere, pavida et inertia ipso agminis sono[2] pelluntur; sic acerrimi Britannorum jam pridem ceciderunt: reliquus est numerus ignavorum et metuentium: quos quod tandem invenistis, non restiterunt,[3] sed deprehensi sunt novissimi: res et extremo metu[4] corpora defixere in his vestigiis, in quibus pulchram et spectabilem victoriam ederetis. Transigite cum expeditionibus, imponite quinquaginta annis[5] magnum diem, adprobate reipublicæ num-

3 *In frontem.* In speciem. Sic Sen. Consol. ad Helv. c. 5. 'Itaque ego in illis, quæ omnes optant, existimavi semper, nihil veri boni inesse: quin inania et specioso ac decepturo fuco circumlita inveni, intra nihil habentia fronti suæ simile.'

4 *Prosperrima sunt.* Sylvas enim evasisse, transisse æstuaria, tantum itineris superasse hodie prosperrimum est: sed si fugiebant Romani, periculosissimum erat.

5 *Manus, et arma.* Sic ferme Liv. v, 42. 'Arma tantum ferrumque in dextris, velut solas reliquias spei suæ, intuentes.'

1 *Unam legionem.* Nonam legionem; ut vidimus sup. c. 26.

2 *Agminis sono.* Hæc de hominum, equorum, canum agmine intellige.

3 *Non restiterunt.* Ut Romanos oppugnarent.

4 *Extremo metu.* V. not. et em. ad c. 34.

5 *Quinquaginta annis.* Aulus Plautius, mox Claudius ipse, Imperator, Britannicam expeditionem suscepere A. U. C. 796. ac proinde ad hunc A. U. C. 838. numerantur tantum anni 42. Hic ergo *quinquaginta annis* idem est, ac *ferme quinquaginta annis.*

quam exercitui imputari potuisse, aut moras belli, aut causas rebellandi."[6]

35. Et adloquente adhuc Agricola militum ardor eminebat, et finem orationis ingens alacritas consecuta est, statimque ad arma discursum. Instinctos ruentesque ita disposuit,[1] ut peditum auxilia, quæ octo millia erant, mediam aciem firmarent: equitum tria millia, cornibus adfunderentur: legiones pro vallo stetere, ingens victoriæ decus citra Romanum sanguinem[2] bellanti, et auxilium, si pellerentur. Britannorum acies in speciem simul ac terrorem editioribus locis constiterat, ita ut primum agmen æquo, ceteri per acclive jugum connexi velut insurgerent: media campi covinarius[3] et eques strepitu ac discursu complebat. Tum Agricola, superante hostium multitudine, veritus, ne simul in frontem, simul et latera suorum pugnaretur, diductis ordinibus, quamquam porrectior acies futura erat, et "arcessendas" plerique "legiones" admonebant, promtior in spem, et firmus adversis, dimisso equo pedes ante vexilla constitit.

6 *Causas rebellandi.* Probate moras belli ex locorum difficultate, causas rebellandi ex incolarum indole fuisse profectas.

1 *Ita disposuit.* Hic videtur fuisse utriusque exercitus ordo. Per acclive montis Grampii jugum insurgebat maxima Britannorum pars: primum eorum agmen infra montem: eorum covinarii et equites media campi complebant. Exercitus autem Romani media acies constabat peditum auxiliis, numero octo millibus: equitum tria millia cornibus affusa: post auxilia Agricola stabat pedes ante vexilla: retro legiones Romanæ, ante vallum dispositæ: in legionum vallique lateribus, equitum quatuor alæ ad subita belli retentæ. Exercitus sui ordines diduxit Agricola, ne frons foret angustior. Locus autem pugnæ fuit in provincia *Strathern*, prope locum, qui nunc dicitur *Kirk of Comerie*. Ibi extant adhuc duo castra Romana, quæ exhibet eruditus Gordon, Itinerarium Septentrionale, Tabula v. Neque est quod objiciant castra illa minora esse, quam ut exercitui Romano sufficere potuerint. Alia retro et vicina erant castra, quæ ante pugnam obtinebat Romanus exercitus. Extant quoque, et ea exhibet Cl. Gordon in sua tabula Geographica. Insigne autem victoriæ monumentum fuit ipsa urbs Victoria, nunc *Abernethy*. Non in ipso prælii campo, sed quod commodius et tutius, condita est ad Taum æstuarium, nunc *Firth of Tay*, in eadem provincia *Strathern*.

2 *Romanum sanguinem.* Maxima enim Romanorum ducum laus et cura erat hostium audaciam externo sanguine ulcisci. V. sup. An. xiv, 23.

3 *Covinarius.* Covinarius, auriga erat currus, cujus axis in modum falcis erat recurvus. Inde Mela iii, 6. Britanni 'dimicant non equitatu modo, aut pedite, verum et bigis et curribus; Gallice armati, covinos vocant, quorum falcatis axibus utuntur.' Quomodo autem e covinis, aut essedis, pugnarent, docet Jul. Cæs. B. G. iv, 33. 'Genus hoc est ex essedis pugnæ: primo per omnes partes perequitant, et tela conjiciunt, atque ipso terrore equorum et strepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: et cum se inter equitum turmas insinuavere, ex essedis desiliunt, et pedibus præliantur. Aurigæ interim paulum e prælio excedunt, ut, si illi a multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in præliis præstant; ac tantum usu quotidiano, et exercitatione efficiunt, ut in declivi ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et brevi moderari, ac flectere, et per temonem percurrere, et in jugo insistere, et inde se in currus citissime recipere consueverint.'

36. Ac primo congressu eminus certabatur: simul constantia, simul arte Britanni, ingentibus gladiis, et brevibus cetris,[1] missilia nostrorum vitare, vel excutere, atque ipsi magnam vim telorum superfundere: donec Agricola tres Batavorum cohortes, ac Tungrorum[2] duas cohortatus est, ut rem ad mucrones ac manus[3] adducerent: quod et ipsis vetustate militiæ exercitatum, et hostibus inhabile parva scuta et enormes gladios gerentibus: nam Britannorum gladii sine mucrone[4] complexum armorum, et in arcto[5] pugnam non tolerabant. Igitur, ut Batavi miscere ictus, ferire umbonibus, ora fœdare, et tractis,[6] qui in æquo obstiterant, erigere in colles aciem cœpere; ceteræ cohortes, æmulatione et impetu commistæ, proximos quosque cædere: ac plerique semineces, aut integri, festinatione victoriæ relinquebantur. Interim equitum turmæ fugere,[7] covinarii peditum se prælio miscuere: et quamquam recentem terrorem intulerant, densis tamen hostium agminibus,[8] et inæqualibus locis hærebant: minimeque equestris ea pugnæ facies erat, cum ægre diu stantes, simul equorum corporibus impellerentur, ac sæpe vagi currus, exterriti, sine rectoribus equi,

1 *Brevibus cetris.* Cetræ, scuta erant, sed minora ac lorea. Vet. Schol. ad Juvenal. xi, 140. 'Oryx animal minus, quam bubalus, quem Mauri Uncem vocant: cujus pellis ad citonas, [corrige *cetras,*] proficit, scuta Maurorum minora.'

2 *Tungrorum.* Plurima manent in Britannia harum cohortium monumenta, in quibus COH. TVNGRO. vel COH. I. TVNGROR. MIL. V. erudit. Gordon, l. c. Tabula xxxv sq.

3 *Mucrones ac manus.* Sic olim Germanicus Romanos cum Germanis præliaturos monuerat, ut 'densarent ictus, et ora mucronibus quærerent,' An. ii, 14.

4 *Sine mucrone.* Cæsim nempe pugnabant Britanni; punctim vero Romani, qua pugnandi ratione citior certiorque mors venit. Hac de re plura habet Veget. i, 12. 'Complexum' autem 'armorum' dicimus *scuffle:* cum cominus et collato gradu hostis petitur.

5 *In arcto.* Vulgo, sed male, *in aperto.* V. not. et em. ad c. 36.

6 *Et tractis.* Melius, *et fractis,* ut volebat Muret. vel potius, *et prostratis,* ut conjicere licet ex Mss. Vatic. V. not. et em. ad c. 36. Victum prostratumque est primum agmen Britannorum, quod in æquo constiterat, ut modo dictum est c. sup.

7 *Turmæ fugere.* Hic nihil esse vitii, sed plurimum Cornelianæ brevitatis observat Illustr. Huetius. Scilicet, utrimque pugnam cœpere pedites: fracto Britannorum primo agmine, quod in æquo constiterat, auxilia Romanorum aciem in colles erexere. Interim Romanorum equitum turmæ, cum Britannorum covinariis congressæ, eos sustinere non voluerunt, ideoque fugere. Tunc covinarii, et eos secuti equites Britanni, superbi quod, fugato Romanorum equitatu, terrorem intulissent, peditum se prælio miscuere. At Romani, qui primum, diductis ordinibus, incesserant, ne circumvenirentur, tunc, densatis agminibus, pugnabant, ut acrius resisterent. Itaque neque covinarii, neque equites Britanni eos penetrare potuere: præterea inæqualibus locis hærebant. Unde minime equestris ea pugnæ facies fuit, cum covinarii et equites Britanni, ægre clivo stantes, simul cum equorum corporibus impellerentur; ac sæpe vagi currus, exterriti sine rectoribus equi, ut quemque formido tulerat, transversos, aut obvios incursabant.

8 *Hostium agminibus.* Certe emendandum *cohortium agminibus.* V. not. et em. ad c. 36.

ut quemque formido tulerat, transversos, aut obvios[9] incursabant.

37. Et Britanni, qui adhuc pugnæ expertes summa collium insederant, et paucitatem nostrorum vacui[1] spernebant, degredi paulatim, et circumire terga vincentium cœperant: ni idipsum veritus Agricola quatuor equitum alas, ad subita belli retentas, venientibus opposuisset, quantoque ferocius accurrerant, tanto acrius pulsos in fugam disjecisset. Ita consilium Britannorum in ipsos versum: transvectæque præcepto ducis a fronte pugnantium alæ,[2] aversam hostium aciem invasere. Tum vero patentibus locis grande et atrox spectaculum: sequi, vulnerare, capere, atque eosdem, oblatis aliis, trucidare. Jam hostium, prout cuique ingenium erat, catervæ armatorum[3] paucioribus terga præstare, quidam inermes ultro ruere, ac se morti offerre. Passim arma, et corpora, et laceri artus, et cruenta humus: et aliquando etiam victis ira virtusque: postquam sylvis appropinquarunt, collecti, primos sequentium, incautos et locorum ignaros, circumveniebant. Quod ni frequens ubique Agricola, validas et expeditas cohortes indaginis modo, et sicubi arctiora erant, partem equitum, dimissis equis, simul rariores sylvas equitem persultare jussisset, acceptum aliquod vulnus per nimiam fiduciam foret. Ceterum, ubi compositos firmis ordinibus sequi rursus videre, in fugam versi, non agminibus, ut prius, nec alius alium respectantes, rari, et vitabundi invicem, longinqua atque avia petiere: finis sequendi nox et satietas fuit: cæsa hostium ad decem millia: nostrorum trecenti sexaginta cecidere: in queis Aulus Atticus, præfectus cohortis,[4] juvenili ardore et ferocia equi hostibus illatus.

38. Et nox quidem gaudio prædaque læta victoribus: Britanni palantes, mixtoque virorum mulierumque ploratu, trahere vulneratos, vocare integros, deserere domos, ac per iram

9 *Auc obvios.* Transversos, aut obvios equites covinariosque Britannos.

1 *Vacui.* Quia pugnæ expertes.

2 *Pugnantium alæ.* A fronte ad terga transvectæ equitum Romanorum alæ aversam Britannorum aciem invasere.

3 *Catervæ armatorum.* Jam hostium, i. e. armatorum Britannorum catervæ paucioribus Romanis terga præstare.

4 *Præfectus cohortis.* Sic ap. erudit. Gordon, l. c. Tabula xxxv, num. 2. memoratur Q. Florius Maternus, præfectus Cohortis primæ Tungrorum.

DEO
MARTI QVIN
FLORIVS MA-
TERNVS PRAEF
COH. I. TVNG.
V. S. L. M.

ultro incendere: eligere latebras, et statim relinquere: miscere invicem consilia aliqua, dein separare: aliquando frangi aspectu pignorum suorum, sæpius concitari:[1] satisque constabat sævisse quosdam[2] in conjuges ac liberos, tamquam misererentur. Proximus dies faciem victoriæ latius aperuit: vastum ubique silentium, secreti colles, fumantia procul tecta, nemo exploratoribus obvius: quibus in omnem partem dimissis, ubi incerta fugæ vestigia, neque usquam conglobari hostes compertum, et exacta jam æstate spargi bellum nequibat, in fines Horestorum[3] exercitum deducit. Ibi acceptis obsidibus, præfecto classis "circumvehi Britanniam"[4] præcepit: datæ ad id vires, et præcesserat terror: ipse peditem atque equites lento itinere, quo novarum gentium animi ipsa transitus mora terrerentur, in hibernis locavit. Et simul classis secunda tempestate ac fama Trutulensem portum[5] tenuit, unde proximo latere Britanniæ lecto omnis redierat.[6]

39. Hunc rerum cursum, quamquam nulla verborum jactantia epistolis Agricolæ auctum, ut Domitiano moris erat, fronte lætus, pectore anxius excepit. Inerat conscientia, derisui fuisse nuper falsum[1] e Germania triumphum, emtis per commercia, quorum habitus et crines[2] in captivorum speciem formarentur: at nunc veram magnamque victoriam, tot millibus hostium cæsis, ingenti fama celebrari. Id sibi maxime

1 *Sæpius concitari.* Vere observatum a Tac. Hist. ii, 44. homines 'extrema desperatione ad iram sæpius, quam in formidinem' stimulantur.

2 *Sævisse quosdam.* Talem ferociam notavimus sup. de Mor. Germ. 37. not. sup.

3 *Horestorum.* Horesti, nunc *Angus*, Scotiæ provincia, inter provincias *Strathern* et *Merns*, Orientem versus.

4 *Circumvehi Britanniam.* De hac classe Britanniam circumvecta dictum est satis in not. et em. ad c. 28. Profecta est autem classis ab æstuario Tao, nunc *Firth of Tay*, aut e paulo superiore portu, qui nunc dicitur *Montrose*.

5 *Trutulensem portum.* Portus ille passim appellatur 'Rutupensis,' aut 'Rutupinus,' nunc *Sandwich*; et ap. Ptolem. ii, 3. Ῥουτούπιαι. Ad hunc portum B. Augustinus, Britanniæ Apostolus, appulit. V. Bedam, Hist. Ecclesiast. i, 25. Fueritne quandoque a Romanis dictus Trutulensis, quod magna truttarum, *Anglice, trout*, copia abundet, ut ab erudito Britanno audivi, dubito: maxime, cum truttarum nomen neque apud Plinium, neque apud alios hujus ævi scriptores occurrat; et Rutupinum nomen jam innotuerat, ut patet ex Juvenal. iv, 141. 'Rutupinove edita fundo Ostrea.'

6 *Omnis redierat.* V. not. et em. ad c. 38. Classis a Tao æstuario, *Firth of Tay*, maximam Britanniæ partem circumvecta, Trutulensem portum, *Sandwich*, tenuit; inde, proximo hoc Britanniæ latere lecto, omnis, ne una quidem amissa navi, Taum æstuarium, aut Bodotriam, *Firth of Forth*, rediit, ut tum exercitu, tum classe novarum gentium animi terrerentur.

1 *Nuper falsum.* Hoc A. U. C. 837. Domitianus, in Germaniam profectus, ne viso quidem hoste, Romam reverterat, et triumphaverat. V. Dion. lxvii, p. 760. Nos quoque in Append. Chronol. ad h. ann.

2 *Habitus et crines.* Sic in Suppl. An. viii, 38. vidimus Caium Caligulam proceris corporibus et rutilatis crinibus Germanicam victoriam ementitum.

formidolosum, privati hominis nomen supra Principis attolli: frustra studia fori, et civilium artium decus in silentium acta, si militarem gloriam alius occuparet:[3] et cetera utcumque facilius dissimulari, ducis boni Imperatoriam virtutem esse. Talibus curis exercitus, quodque sævæ cogitationis indicium erat, secreto suo[4] satiatus, optimum in præsentia statuit, reponere odium,[5] donec impetus famæ et favor exercitus languesceret: nam etiam tum Agricola Britanniam obtinebat.

40. Igitur "triumphalia ornamenta,[1] et illustris statuæ[2] honorem, et quidquid pro triumpho datur," multo verborum honore cumulata, decerni in senatu jubet, addique insuper opinionem, Syriam provinciam Agricolæ destinari, vacuam tum morte Atilii Rufi consularis, et majoribus reservatam.[3] Credidere plerique libertum ex secretioribus ministeriis missum ad Agricolam, codicillos, quibus ei Syria dabatur, tulisse, cum præcepto, ut, si in Britannia foret, traderentur: eumque libertum in ipso freto Oceani[4] obvium Agricolæ, ne appellato quidem eo, ad Domitianum remeasse: sive verum istud, sive ex ingenio Principis fictum ac compositum est.[5] Tradiderat interim Agricola successori suo[6] provinciam quietam tutamque. Ac ne notabilis celebritate et frequentia occurrentium introitus esset, vitato amicorum officio, noctu in Urbem, noctu in palatium, ita ut præceptum erat, venit: exceptusque brevi osculo, et nullo sermone, turbæ servientium immixtus

3 *Alius occuparet.* Domitianus, alienæ laudis osor, studia fori, civiles artes, ipsamque philosophiam in silentium egerat, viris, hac laude claris, neglectis, aut ex Urbe pulsis. Quæ tamen omnia frustra recidebant, si Agricola militarem gloriam nunc occuparet. Cetera facilius dissimulari; boni autem ducis decus, virtutem esse propriam Principis, qui Imperatoris nomine exercitibus præesset.

4 *Secreto suo.* Inde Plin. in Paneg. 48. Domitianum exhibet, 'tenebras semper secretumque captantem, nec umquam ex solitudine sua prodeuntem, nisi ut solitudinem faceret.'

5 *Reponere odium.* Differre odium.

1 *Triumphalia ornamenta.* Non ipsum triumphum, qui ab A. U. C. 740. privatis hominibus tribui desiit, ut solis Principibus Cæsaribusve reservaretur. Novum illud adulationis genus invenit Agrippa, ut Augusto gratificaretur. Hæc pluribus explicat Dio liv, p. 538. Ornamenta autem triumphalia fuere vestis triumphalis, aliaque triumphantium insignia.

2 *Illustris statuæ.* Triumphalis ac laureatæ statuæ in foro. V. sup. An. iv, 23. xv, 72. Hist. i, 79.

3 *Majoribus reservatam.* Illustrioribus consularibus reservatam.

4 *Freto Oceani.* Fretum illud nunc dicimus *the straits of Dover.*

5 *Compositum est.* Sive istud verum est, sive apte ac convenienter ad Principis ingenium a populo confictum et compositum.

6 *Successori suo.* Successor Agricolæ videtur fuisse Sallustius Lucullus, de quo Suet. Domit. 10. Domitianus interemit 'Sallustium Lucullum, Britanniæ legatum, quod lanceas novæ formæ appellari Luculleas passus esset.'

est. Ceterum ut militare nomen, grave inter otiosos, aliis virtutibus temperaret, tranquillitatem atque otium penitus auxit, cultu modicus, sermone facilis, uno aut altero amicorum comitatus: adeo ut plerique, quibus magnos viros per ambitionem[7] æstimare mos est, viso aspectoque Agricola, quærerent famam, pauci interpretarentur.[8]

41. Crebro per eos dies apud Domitianum absens accusatus, absens absolutus est: causa periculi non crimen ullum, aut querela læsi cujusquam, sed infensus virtutibus Princeps, et gloria viri, ac pessimum inimicorum genus, laudantes.[1] Et ea insecuta sunt reipublicæ tempora, quæ sileri Agricolam non sinerent: tot exercitus in Mœsia Daciaque, et Germania Pannoniaque, temeritate aut per ignaviam ducum amissi:[2] tot militares viri cum tot cohortibus expugnati[3] et capti: nec jam de limite imperii et ripa,[4] sed de hibernis legionum et possessione dubitatum. Ita cum damna damnis continuarentur, atque omnis annus funeribus et cladibus insigniretur, poscebatur ore vulgi dux Agricola: comparantibus cunctis vigorem, constantiam, et expertum bellis animum, cum inertia et formidine eorum. Quibus sermonibus satis constat Domitiani quoque aures verberatas, dum optimus quisque libertorum amore et fide, pessimi malignitate et livore, pronum deterioribus Prin-

7 *Per ambitionem.* Ex vitæ splendore et numeroso comitatu.

8 *Pauci interpretarentur.* Tantam in tanta modestia famam quærebant. Pauci modestiæ causas interpretabantur.

1 *Laudantes.* De hoc pessimo inimicorum genere Julianus, Imperator, Epist. 12. ad Basilium. Σύνισμεν γὰρ ἀλλήλοις οὐ μετὰ τῆς αὐλικῆς ὑποκρίσεως μόνης· ἧς, οἶμαί, σε μέχρι τοῦ δεῦρο πεπειρᾶσθαι· καθ' ἣν ἐπαινοῦντες, μισοῦσι τηλικοῦτον μῖσος, ἡλίκον οὐδὲ τοὺς πολεμιωτάτους. 'Ita adhuc vivimus, ut aulicæ simulationis nihil fere retineamus; quam quidem tu fortasse adhuc expertus fuisti, qua qui laudant majore odio prosequuntur, quam inimicissimos.' Aulicam hanc simulationem expertus fuerat Julianus. Unde Mamertinus, in Gratiarum actione Juliano, c. 5 et 6. 'Cum sancti Principis mores atque instituta falsa opinionum, vituperationum licentiam submoverent, callido nocendi artificio accusatoriam diritatem laudum titulis peragebant, in omnibus conventiculis quasi per benevolentiam illa jactantes, Julianus Alamanniam domuit, Julianus urbes Galliæ ex favillis et cineribus excitavit. Illæ provinciæ obsessæ, expugnatæ, ferro ignique vastatæ beatiores sunt his oppidis, quæ habet sine hoste Constantius. Æstates omnes in castris, hyemes in tribunalibus degit. Ita illi anni spatia divisa sunt, ut aut barbaros domitet, aut civibus jura restituat, perpetuum professus aut contra hostem, aut contra vitia certamen. Hæ voces fuerunt ad inflammanda odia probris omnibus potentiores. Si enim comminisci aliqua flagitia tentassent, facile ipso splendore laudis et gloriæ refutarentur.' Eadem Agricolæ virtus, idem periculum.

2 *Amissi.* De his plura Suet. Domit. 6. Nos quoque in Append. Chronol. ad A. U. C. 841. sq.

3 *Expugnati.* Ita quoque verbo 'expugnare' usus est Lucret. iv, 1007. 'Reges expugnant, capiuntur, prælia miscent.'

4 *Et ripa.* Ripa Danubii et Rheni, qui erant imperii limites.

cipem exstimulabant. Sic Agricola simul suis virtutibus, simul vitiis aliorum, in ipsam gloriam præceps agebatur.[5]

42. Aderat jam annus, quo proconsulatum Asiæ et Africæ sortiretur,[1] et occiso Civica[2] nuper, nec Agricolæ consilium deerat, nec Domitiano exemplum.[3] Accessere quidam, cogitationum Principis periti, qui, "iturus ne esset in provinciam," ultro Agricolam interrogarent: ac primo occultius "quietem et otium" laudare, mox "operam suam in adprobanda excusatione" offerre: postremo non jam obscuri, suadentes simul terrentesque, pertraxere ad Domitianum: qui paratus simulatione, in arrogantiam compositus, et audiit preces excusantis, et, cum adnuisset, agi sibi gratias[4] passus est: nec erubuit beneficii invidia: salarium[5] tamen, proconsulari solitum offerri, et quibusdam a seipso concessum, Agricolæ non dedit: sive offensus, non petitum, sive ex conscientia, ne quod vetuerat, videretur emisse.[6] Proprium humani ingenii est, odisse quem læseris:[7] Domitiani vero natura præceps in iram, et quo obscurior, eo irrevocabilior, moderatione tamen prudentiaque Agricolæ leniebatur: quia non contumacia, neque inani jactatione libertatis, famam fatumque[8] provocabat. Sciant, quibus moris est[9] illicita mirari, posse etiam sub malis Principibus magnos viros esse: obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eo laudis excedere, quo plerique per abrupta, sed in nullum reipublicæ usum, ambitiosa morte inclaruerunt.

5 *Præceps agebatur.* Præceps ac periturus.

1 *Sortiretur.* Duo consulares antiquissimi Asiam et Africam sorte ducebant; utram scilicet earum regerent.

2 *Occiso Civica.* De quo Suet. Domit. 10. 'Civicam Cerealem in ipso Asiæ proconsulatu' interemit, quasi molitorem novarum rerum.

3 *Domitiano exemplum.* Occiso Civica, nec Agricolæ deerat consilium, ut invidiam Principis timeret, nec Domitiano exemplum, ut virtutem innocentis opprimeret.

4 *Agi sibi gratias.* Caio Caligulæ 'agebant gratias et quorum liberi occisi, et quorum bona ablata erant,' Sen. de Tranquill. 14. Et ap. Sen. de Ira, ii, 33. 'Notissima vox est ejus, qui in cultu regum consenuerat: cum illum quidam interrogaret, Quomodo rarissimam rem in aula consecutus esset, senectutem? Injurias, inquit, accipiendo et gratias agendo.'

5 *Salarium.* Salarium illud fuisse decies sestertium, *Angl.* 8333*l.* 6*s.* 8*d.* videtur ex Dion. lxxviii, p. 899. Hanc enim summam τὰς πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδας, Aufidio Frontoni, cum ei Asiæ Africæque proconsulatus negaretur, a Macrino, Imperatore, oblatam memorat.

6 *Videretur emisse.* Noluit Domitianus videri emisse salario, quod vetuerat: nam a Principe vetitum, ne Agricola provinciam adiret.

7 *Odisse quem læseris.* Id maxime viget in potentiorum injuriis. Unde Sen. de Ira, ii, 33. 'Hoc habent pessimum animi magna fortuna insolentes, quos læserunt, et oderunt.'

8 *Famam fatumque.* Id peccavere multi, qui sub Nerone et Domitiano famam mortemque provocavere.

9 *Moris est.* Quibus moris est illicita, contumaciam nempe et inanem libertatis jactationem, mirari.

43. Finis vitæ ejus nobis luctuosus, amicis tristis, extraneis etiam ignotisque[1] non sine cura fuit. Vulgus quoque, et hic aliud agens[2] populus, et ventitavere ad domum, et per fora, et circulos locuti sunt: nec quisquam, audita morte Agricolæ, aut lætatus est, aut statim oblitus est. Augebat miserationem constans rumor, "veneno interceptum." Nobis nihil comperti adfirmare ausim:[3] ceterum per omnem valetudinem ejus, crebrius, quam ex more principatus per nuntios visentis, et libertorum primi, et medicorum intimi venere: sive cura illud, sive inquisitio erat. Supremo quidem die, momenta deficientis per dispositos cursores nuntiata constabat, nullo credente, sic accelerari, quæ tristis audiret. Speciem tamen doloris animo vultuque præ se tulit, securus jam odii, et qui facilius dissimularet gaudium quam metum. Satis constabat, lecto testamento Agricolæ, quo coheredem optimæ uxori et piissimæ filiæ Domitianum scripsit, lætatum eum, velut honore judicioque: tam cæca et corrupta mens assiduis adulationibus erat, ut nesciret a bono patre non scribi heredem, nisi malum Principem.

44. Natus erat Agricola, Caio Cæsare, tertium consule, Idibus Juniis: excessit sexto et quinquagesimo[1] anno, decimo Calendas Septembres, Collega Priscoque consulibus. Quod si habitum quoque ejus posteri noscere velint, decentior quam sublimior fuit: nihil metus in vultu: gratia oris supererat: bonum virum facile crederes, magnum libenter. Et ipse quidem, quamquam medio in spatio integræ ætatis ereptus, quantum ad gloriam, longissimum ævum peregit. Quippe et vera bona, quæ in virtutibus sita sunt, impleverat; et consularibus ac triumphalibus ornamentis prædito,

1 *Extraneis etiam ignotisque.* Manet adhuc Græcum Antiphili epigramma, quod cum Latina interpretatione Grotii v. in not. et em. ad c. 43.

2 *Aliud agens.* Hic populus, rebus suis intentus, quique aliud agit, quam virorum illustrium mortes curare.

3 *Adfirmare ausim.* Affirmat Dio lxvi, p. 755. Tacito non diligentior, sed præceps magis, et deterioribus pronus.

1 *Sexto et quinquagesimo.* Proclivi librariorum errore scriptum videtur LVI. pro LIV. et emendandum *quarto et quinquagesimo.* Natus est enim Agricola Idibus Juniis, seu die 13. Junii, Caio Caligula, tertium cos. et solo, A.U.C. 793. J.C. 40. Excessit decimo Kalendas Septembres, i. e. die 23. Augusti, Pompeio Collega et Cornelio Prisco, coss. A.U.C. 846. J.C. 93. Caium autem, tertium consulem, fuisse solum ac sine collega testantur Fasti Vindobonenses, C. CÆSARE III SOLO. Cur solus tertium consulatum inierit, v. in Suppl. An. viii, 29. Fieri autem potest, ut Agricola mortem obierit sexto et quinquagesimo anno. Tunc Agricola non erit natus, Caio Cæsare, tertium consule: sed biennio ante, cum Caius, mortuo Tiberio, factus est consul primum.

quid aliud adstruere fortuna poterat? Opibus nimiis non gaudebat; speciosæ contigerant:[2] filia atque uxore superstitibus, potest videri etiam beatus, incolumi dignitate, florente fama, salvis adfinitatibus et amicitiis, futura effugisse. Nam sicuti durare in hac beatissimi seculi luce,[3] ac Principem Trajanum videre, quod augurio votisque[4] apud nostras aures ominabatur: ita festinatæ mortis grande solatium tulit, evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus non jam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo, et velut uno ictu, rempublicam exhausit.[5]

45. Non vidit Agricola obsessam curiam,[1] et clausum armis senatum, et eadem strage tot consularium[2] cædes, tot nobilissimarum fœminarum exilia et fugas. Una adhuc victoria Carus Metius[3] censebatur, et intra Albanam arcem[4] sententia Messalini[5] strepebat, et Massa Bebius[6] jam tum reus erat.

2 *Speciosæ contigerant.* Honestæ ac satis amplæ. Errat ergo Dio lxvi, p. 754. qui Agricolam in ignominia et paupertate reliquum vitæ tempus, Principe Domitiano, transegisse scripsit. Ὁ δὲ Ἀγρικόλας ἔν τε ἀτιμίᾳ τὸ λοιπὸν τοῦ βίου καὶ ἐν ἐνδείᾳ—ἔζησε.

3 *In hac—luce.* Melius *in hanc lucem.* Sensus autem est: nam sicut in iis iniquissimis Domitiani temporibus grande solatium ferebat durare in hanc beatissimi seculi lucem, ac Principem Trajanum videre, quod augurio votisque apud nostras aures ominabatur; ita quoque festinatæ mortis grande solatium tulit evasisse postremum illud tempus, quo Domitianus, non jam per intervalla ac spiramenta temporum, sed continuo, et velut uno ictu, rempublicam exhausit.

4 *Augurio votisque.* Augurio votisque dignum se præstabat Trajanus, qui patrem habebat patricium, consularem, ac triumphalem, et ipse militari laude clarescebat, 'innutritus bellicis laudibus.' V. Plin. *Paneg. 9 et 16.* Jam autem supra dictum de Vespasiano Hist. i, 50. 'Erant, qui Vespasianum et arma Orientis' augurarentur.

5 *Rempublicam exhausit.* Hanc Domitiani sævitiam notat indignabundus Juvenal. iv, 150. 'Atque utinam his potius nugis tota illa dedisset Tempora sævitiæ: claras quibus abstulit Urbi Illustresque animas impune, et vindice nullo. Sed periit, postquam cerdonibus esse timendus Cœperat: hoc nocuit Lamiarum cæde madenti.'

1 *Obsessam curiam.* Hæc contigere A.U.C. 848. V. Append. Chronol.

2 *Tot consularium.* De his consularibus viris nobilissimisque fœminis v. Append. Chronol. in qua Domitiani res prosequemur.

3 *Carus Metius.* Carus et Massa, nequissimi delatores, hominem nequiorem se, Heliodorum formidavere. Unde Juvenal. i, 35. 'Quem Massa timet, quem munere palpat Carus.' Quem ad locum notat vet. Schol. 'Massa morio fuisse dicitur, et Carus mimus—Hi Neronis fuerunt liberti et deliciæ Augustis: sed nequissimi delatores.—Massa autem et Carus, Heliodoro deferente, occisi sunt: cujus futuram delationem ita metuebant, ut ei munera darent.' De Caro Metio nonnulla habet Plin. Ep. i, 5. et Ep. vii, 27. V. et Martial. xii, 25. Una adhuc censebatur victoria, multis postea innotuit.

4 *Albanam arcem.* Albani, nunc *Albano*, ad duodecimum ab Urbe lapidem, via Appia, arx erat, seu egregia Domitiani villa. Manent adhuc amplissima ejus rudera, quæ summitatem montis, ubi Alba erat, pertingunt; egregiaque extant vestigia in Principum Barberinorum hortis. Vide eruditum Corradinum, Vetus Latium, vol. ii, p. 190. De hac arce Juvenal. iv, 145. 'Quos Albanam dux magnus in arcem Traxerat attonitos, et festinare coactos.'

5 *Sententia Messalini.* Nondum in Urbe, sed tantum intra Albanam arcem strepebant sanguinariæ Messalini sententiæ. Catullus Messalinus cæcus erat, eoque ad

Mox nostræ duxere Helvidium[7] in carcerem manus: nos Maurici, Rusticique visus,[8] nos innocenti sanguine Senecio perfudit. Nero tamen subtraxit oculos, jussitque scelera, non spectavit: præcipua sub Domitiano miseriarum pars erat, videre et aspici: cum suspiria nostra subscriberentur:[9] cum denotandis tot hominum palloribus sufficeret sævus ille vultus[10] et rubor, quo se contra pudorem muniebat. Tu vero felix Agricola, non vitæ tantum claritate, sed etiam opportunitate mortis: ut perhibent, qui interfuerunt novissimis sermonibus tuis, constans et libens fatum excepisti, tamquam pro virili portione innocentiam Principi donares.[11] Sed mihi filiæque, præter acerbitatem parentis erepti, auget mœstitiam, quod adsidere valetudini, fovere deficientem, satiari vultu, complexu, non contigit: excepissemus certe mandata vocesque, quas penitus animo figeremus. Noster hic dolor, nostrum vulnus:

omnem Domitiani libidinem projectior, ad scelera audacior: de quo Plin. Ep. iv, 22. 'Incidit sermo de Catullo Messalino, qui luminibus orbatus, ingenio sævo mala cæcitatis addiderat. Non verebatur, non erubescebat, non miserebatur. Sæpius a Domitiano non secus ac tela, quæ et ipsa cæca et improvida feruntur, in optimum quemque contorquebatur.' Adversus mortiferum hunc hominem intonat Juvenal. iv, 113. 'Et cum mortifero prudens Vejento Catullo, Qui numquam visæ flagrabat amore puellæ, Grande, et conspicuum nostro quoque tempore monstrum, Cæcus adulator, dirusque a ponte satelles, Dignus Aricinos qui mendicaret ad axes, Blandaque devexæ jactaret basia rhedæ.'

6 *Massa Bebius.* Pessimus quoque delator, de quo jam dictum supra. Tunc sceleribus suis infamis, ipse reus erat, accusantibus Bæticis; qua de re vide, inter Testimonia Veterum, Plin. Ep. vii, 33.

7 *Helvidium.* Helvidii Prisci, laudati sup. Hist. iv, 5. filium, amicum Plinii Junioris, qui inultum eum non passus est. V. Plin. Ep. ix, 13. Porro senator erat Tacitus, et cum Publicius Certus Helvidio manus intulisset, eumque in carcerem duxisset, id sibi senatoribusque omnibus crimini ducit: quod etiam queritur Plin. l. c. 'Inter multa scelera multorum, nullum atrocius videbatur, quam quod in senatu senator senatori, prætorius consulari, reo judex manus intulisset.'

8 *Rusticique visus.* Supplebat Illustr. Huetius. *Nos Maurici et Rustici visus miseratione, nos Senecio innocenti sanguine perfudit.* Bene quidem. At melius, ut puto, e Ms. emendaretur, *nos Mauricum Rusticumque divisimus.* Fratres enim duos, sanguine, virtute, causa conjunctissimos, diviserant, cum Mauricum exilio, Rusticum morte multassent. V. not. et em. ad c. 45. Arulenus autem Rusticus, quod Pæti Thraseæ vitam scripsisset, eumque virum appellasset sanctissimum; Herennius Senecio, quod Helvidium Priscum laudasset: Helvidius, filius, quod quasi 'scenico exodio, sub persona Paridis et Œnones, divortium Domitiani cum uxore tractasset,' morte damnati sunt. In exilium pulsus est Junius Mauricus, Rustici frater. V. Suet. Domit. 10. Tac. sup. Vit. Agr. 2. Plin. Ep. iii, 11. Dion. lxvii, p. 765.

9 *Subscriberentur.* Et in crimen vocarentur.

10 *Sævus ille vultus.* Unde Plin. Paneg. 48. 'Ipse Domitianus occursu quoque visuque terribilis, superbia in fronte, ira in oculis, fœmineus pallor in corpore, in ore impudentia multo rubore suffusa.' Vere Sen. Ep. 11. 'Quidam numquam magis, quam cum erubuerint, timendi sunt, quasi omnem verecundiam effuderint. Sulla tunc erat violentissimus, cum faciem ejus sanguis invaserat.'

11 *Innocentiam—donares.* Tamquam pro virili portione Domitianum absolveres, teque constantia et alacritate tua non interceptum veneno probares.

nobis tam longæ absentiæ conditione ante quadriennium[12] amissus es. Omnia sine dubio, optime parentum, adsidente amantissima uxore, superfuere honori tuo: paucioribus tamen lacrymis[13] compositus es, et novissima in luce desideravere aliquid oculi tui.

46. Si quis piorum manibus locus; si, ut sapientibus placet,[1] non cum corpore extinguuntur magnæ animæ: placide quiescas, nosque, domum tuam, ab infirmo desiderio, et muliebribus lamentis, ad contemplationem virtutum tuarum voces, quas neque lugeri, neque plangi fas est: admiratione te potius, temporalibus laudibus,[2] et, *si natura suppeditet, similitudine decoremus.*[3] Is verus honos, ea conjunctissimi cujusque pietas. Id filiæ quoque uxorique præceperim, sic patris, sic mariti memoriam venerari, ut omnia facta dictaque ejus secum revolvant, famamque[4] ac figuram animi magis, quam corporis, complectantur: non quia intercedendum putem imaginibus, quæ marmore, aut ære finguntur: sed ut vultus hominum, ita simulacra vultus imbecilla ac mortalia sunt, forma mentis æterna: quam tenere et exprimere non per alienam materiam et artem, sed tuis ipse moribus possis. Quidquid ex Agri-

12 *Ante quadriennium.* Quartum jam annum Roma aberant Tacitus ejusque uxor. Ob hujus absentiæ casum iis ante *quadriennium* periisse Agricolam scribit.

13 *Paucioribus tamen lacrymis.* Egregie dictum, ut cetera Agricolæ suprema maximo sensu narrata.

1 *Ut sapientibus placet.* Epicurei animas cum corpore extingui docuere. Socratici et Platonici eas immortales esse pronuntiarunt. Inter utrosque mediam viam ingressi Stoici, magnas quidem animas felices futuras, et æterna sortituras scripsere: quæ tamen, 'cum Deo visum erit iterum ista moliri, labentibus cunctis,' et ipsæ, parva ruinæ ingentis accessio, 'in antiqua elementa' vertendæ sunt. V. Sen. Cons. ad Marciam c. ult. Melius veriusque Macrob. in Somn. Scip. i, 14. 'Obtinuit non minus de incorporalitate animæ, quam de immortalitate sententia;' eamque nationum omnium consensu adstruit Tull. Lib. i. Tusc. Quæst.

2 *Temporalibus laudibus.* In hac Agricolæ vita, nihil ad poeticam pompam compositum, omnia ad lugentium modestiam exacta. Inde non immortales, sed temporales tantum et perituras laudes promittit Tacitus. Nec aliter egregius virtutis laudator et auctor Fredericus III. cum Henricum, Prussiæ Principem, laudaret, scripsit: *O Prince, qui saviez combien vous m'étiez cher, combien votre personne m'étoit précieuse; si la voix des vivants peut se faire entendre des morts, prêtez attention à une voix qui ne vous fut pas inconnue: souffrez que ce fragile monument, le seul, helas! que je puis ériger à votre mémoire, vous soit élevé. Eloge du Prince Henri, par S. M. le Roi de Prusse.* Observaverim in hujus laudationis conclusione egregiam inesse Taciti imitationem, aut potius eumdem naturæ sensum atque impetum.

3 *Similitudine decoremus.* Ita optime emendavit eruditus Grotius. Perperam in libris editis, *militum decoramus.* V. not. et em. ad c. 46.

4 *Famamque.* Mallet Muretus *formam.* Quod quoque nobis plurimum placet. Quis enim ferat *famam animi—complectantur?* maxime cum mox sequatur, 'forma mentis æterna:' et inf. in Dial. de Orat. 1. 'dum formam sui quisque et animi et ingenii redderet.' *Famam* tamen retinuere interpretes plurimi.

cola amavimus, quidquid mirati sumus, manet, mansurumque est in animis hominum, in æternitate temporum, fama rerum. Nam multos veterum, velut inglorios, et ignobiles, oblivio obruet; Agricola, posteritati narratus et traditus, superstes erit.[5]

5 *Superstes erit.* Non modo superstes erit Agricola; sed ejus vita absolutissimum laudationis exemplar semper habebitur. Id unum, ad amplificandam et apud nos æternandam Agricolæ famam, optaverim, ut vita hæc, quam Illustrissimus Nivernensium Dux Gallico sermone reddidit, publici juris fiat: miro tum virtutum et literarum certamine quis eorum sit maximus, isne qui ita vixerit, an qui ita scripserit, an qui ita fuerit interpretatus.

C. CORNELII

TACITI

DIALOGUS DE ORATORIBUS.[1]

BREVIARIUM.

1. PRÆFATIO, scribendique dialogi occasio. 2. Personæ, Curiatius Maternus, M. Aper, Julius Secundus. 3. Maternum poetam a poeticis studiis avocare studet Secundus. 4. Excusat se Maternus. 5. Instat Aper; et contendit utilitate, voluptate, dignitate, fama oratoriam artem arti poeticæ anteponendam. 8. Quod Marcelli Eprii et Crispi Vibii exemplis et opibus confirmat. 9. Contra poeticæ inanem et infructuosam laudem esse. 10. Hortatur ergo Maternum ut ab auditoriis et theatris ad forum causasque se convertat. 11. Maternus poetas defendit. 12. Iis pura, innocentia, divina sunt studia: magna fama. 13. Speciosæ opes: felix contubernium. Inquieta vero et anxia oratorum vita. 14. Hæc tractantibus, intervenit Vipstanius Messala. Is, antiquorum admirator, recentium contemtor, Aprum a novorum rhetorum more ad antiquorum oratorum formam trahere nititur. 15. Inde de antiquis et recentibus disputatio. 16. In antiquorum venerationem conspirant Messala, Secundus, et Maternus. Aper antiquos insectatur, et seculi sui partes tuetur. 17. Incertum enim esse et obscurum antiquorum nomen. 18. Plures quoque eloquentiæ species. Malignitate humana, vetera in laude, præsentia in fastidio esse. 19. Cassium Severum, quem antiquitatis terminum constituunt, non inscitia, sed judicio et intellectu ad novum dicendi genus transtulisse. 20. Multa veteris eloquentiæ vitia. Recentem esse lætiorem et pulchriorem. 21. De Calvo, Cœlio, C. Cæsare, Bruto, eorum Ciceronisque carminibus, de Asinio et Corvino judicia.

1 *De Oratoribus.* De scriptore et titulo hujus Dialogi v. not. et em.

22. Ciceronis laudes et vitia. 23. Summam eloquentiæ artem esse, antiquorum egregia quæque imitari, et a recentibus feliciter reperta miscere. 24. Maternus Messalam hortatur non ad laudationem antiquorum, quos fama sua satis laudat, sed ut causas, cur in tantum ab eorum eloquentia præsens ætas recesserit, aperiat. 25. Messala quædam tamen de antiquorum nomine, et judicia de Calvo, Asinio, Cæsare, Cœlio, Bruto, Cicerone, retractat. 26. C. Gracchum, L. Crassum laudat. Mæcenatem vero, Gallionem et Cassium Severum reprehendit. 27. Messalam longius vagantem ad propositum retrahit Maternus. 28. Causas ergo cur eloquentia ceteræque artes a vetere gloria desciverint adfert Messala, desidiam juventutis, negligentiam parentum, inscientiam præcipientium, et oblivionem moris antiqui. 33. Hæc cum evolveret Messala, eum restitantem impellit Maternus ut prosequatur, et, quomodo veteres ingenia alerent, doceat. 34. Messala veteris juvenum institutionis artes explicat. 35. Recentioris vitia retegit. *At in hac parte mutilus est Messalæ sermo. Periit integra Julii Secundi oratio. In Materno desunt quoque initia. Quæ desiderantur supplere juvat, ut facilius sit hujusce dialogi sensum adsequi, ejusque utilitates percipere.* 1. Retectis pravæ institutionis vitiis, Messala juvenum inscitiam, cum ad veros judices ventum est, explodit, eosque, sine ulla publici privatique juris experientia, exili tantum elegantia turgidave granditate ridiculos scenicisque præceptorum suorum artibus instructos prodire ostendit. 2. Histrionica hac institutione perditam esse eloquentiam concludit. 3. Maternum et Secundum hortatur ut altiores alias, si quæ sint, causas aperiant. 4. Julius Secundus non tam novas corruptæ eloquentiæ causas expromit, quam a Messala allatas explicat, earumque originem demonstrat. 5. Mutata nempe republica, mutata sunt ingenia; et sub Principibus non eloquentia, sed ingenii fama, curæ fuit. In Annæo Seneca cœpit illa ingenii prurigo. 6. Ejus exemplo et fortuna fuit incitata. 7. Neque priscis Vespasiani virtutibus repressa. Immo in dies audacior forum inrupit. 8. Suasque in laudes subsellia conduxit, duce Largio Licinio. 9. Fessam tantis propudiis eloquentiam cessasse ait Julius Secundus; Maternumque iis deterritum Musas esse sectatum. 10. Fatetur Maternus se irrepentibus in forum vitiis fuisse commotum; trahente tamen natura, ad Musarum castra transfugisse. 11. Mox ut motam quæstionem dirimat, eloquentiæ disertique generis dicendi vices atque ingenia expendit: Rhetoribus indulget. Quintilianum laudat. 12. Nec miratur eloquentiam desiisse, quæ Ciceroni superstes esse non valuit. 13. Neque Principum arbitriis erat accommodata. Nusquam enim eloquentiam esse, nisi ubi sit libertas. 14. Inde tantam eloquentiæ vim fuisse in Demosthene.

Cetera habet Tacitus. 36. Ipsa temporum perturbatione et licentia, cum vigeret respublica, eloquentiam olim valuisse. 37. Iis temporibus neminem magnam potentiam sine eloquentia fuisse consecutum. 38. Cn. Pompeium eloquentiæ nocuisse, cum eam adstrinxit, frænosque ei imposuit. 39. Immo ipsis oratorum pœnulis fractam eam fuisse et dejectam, quod pompa plausuque indigeat. 40. Probitate quoque et modestia eam elanguisse, cum natura sit contumax, temeraria et arrogans. 41. Pro varietate ergo temporum variam fuisse eloquentiam; suasque esse quibusvis temporibus laudes et utilitates. 42. Dialogi conclusio.

Habitus est hic Dialogus

A. U. C.	J. C.		
DCCCXXVIII.	75.	Coss.	Flavio Vespasiano Aug. VI. Tito Vespasiano Cæsare IV.

---

1. SÆPE ex me requiris, Juste Fabi,[1] cur, cum priora secula tot eminentium oratorum ingeniis gloriaque effloruerint, nostra potissimum ætas deserta, et laude[2] eloquentiæ orbata, vix nomen ipsum oratoris retineat: neque enim ita appellamus nisi antiquos: horum autem temporum diserti, causidici, et advocati, et patroni, et quidvis potius, quam oratores vocantur. Cui percunctationi tuæ respondere, et tam magnæ quæstionis pondus excipere, ut aut de ingeniis nostris male existimandum sit, si idem adsequi non possumus, aut de judiciis, si nolumus, vix hercule auderem, si mea sententia proferenda, ac non disertissimorum, ut nostris temporibus, hominum sermo repetendus esset, quos eamdem hanc quæstionem pertractantes, juvenis admodum audivi. Ita non ingenio, sed memoria ac recordatione opus est, ut quæ a præstantissimis viris et excogitata subtiliter et dicta graviter accepi, cum singuli diversas, vel easdem,[3] sed probabiles causas adferrent,

1 *Juste Fabi.* L. Justus Fabius cos. fuit suffectus A. U. C. 864. J. C. 111. Duas epistolas ad illum scripsit Plin. Ep. i, 11. et Ep. vii, 2.

2 *Deserta, et laude.* Emendandum videtur, *diserta, at laude.* V. not. et em. ad c. 1.

3 *Vel easdem.* Hæc redundare Mureto

dum formam sui quisque et animi, et ingenii redderet, iisdem nunc numeris, iisdemque rationibus persequar, servato ordine disputationis: neque enim defuit, qui diversam quoque partem susciperet, ac multum vexata et irrisa vetustate, nostrorum temporum eloquentiam antiquorum ingeniis anteferret.

2. Nam postero die, quam *Curiatius Maternus*[1] Catonem[2] recitaverat, cum offendisse potentium animos diceretur, tamquam in eo tragœdiæ argumento sui oblitus, tantum Catonem cogitasset, eaque de re per Urbem frequens sermo haberetur, venerunt ad eum *M. Aper*,[3] et *Julius Secundus*,[4] celeberrima tum ingenia fori nostri: quos ego in judiciis non utrosque modo studiose audiebam, sed domi quoque et in publico adsectabar, mira studiorum cupiditate, et quodam ardore juvenili, ut fabulas quoque eorum, et disputationes, et arcana semotæ dictionis penitus exciperem: quamvis maligne plerique opinarentur, nec Secundo promtum esse sermonem, et Aprum ingenio potius et vi naturæ, quam institutione et literis famam eloquentiæ consecutum. Nam et Secundo purus, et pressus, et, in quantum[5] satis erat, profluens sermo non defuit: et Aper communi eruditione imbutus, contemnebat potius literas quam nesciebat, tamquam majorem industriæ et laboris gloriam habiturus, si ingenium ejus nullis alienarum artium adminiculis inniti videretur. Igitur ut intravimus cubiculum Materni, sedentem ipsum, et quem pridie recitaverat, librum intra manus habentem, deprehendimus.

3. Tum *Secundus:* Nil ne te, inquit, Materne, fabulæ malignorum terrent, quominus offensas Catonis tui ames? An ideo librum istum apprehendisti, ut diligentius retractares, et sublatis, si quæ pravam interpretandi materiam dederunt, emitteres Catonem, non quidem meliorem, sed tamen securiorem? Tum *ille*, Leges tu quidem si volueris,[1] et agnosces, quæ au-

Lipsioque videntur. Forte tamen non ita peccant, maxime cum Messala et Maternus in multis easdem corruptæ eloquentiæ causas afferant.

1 *Curiatius Maternus.* V. not. et em. ad c. 2. Maternum, sophisten, quod exercendi sui causa in Tyrannos diceret, a Domitiano occisum memorat Dio lxvii, p. 765. Idemne sit ac Curiatius Maternus non dixerim.

2 *Catonem.* Tragœdiam, cujus Cato erat argumentum.

3 *M. Aper.* Qui forte pater fuit M. Flavii Apri, cos. A. U. C. 883.

4 *Julius Secundus.* 'Elegantiam Secundi' laudat Quintil. Instit. Orat. xii, 10. De ejus laudibus plura dicentur inf. c. 23.

5 *In quantum.* I. e. quantum satis erat. Sic 'in tantum' usurpavit Tac. de Mor. Germ. 45.

1 *Tu quidem si volueris.* Forte emendandum, *tu quid Maternus sibi debuerit.* V. not. et em. ad c. 3.

disti: quod si qua omisit Cato, sequenti recitatione Thyestes[2] dicet. Hanc enim tragœdiam disposui jam, et intra me ipse formavi. Atque ideo maturare libri hujus editionem festino, ut dimissa priore cura, novæ cogitationi toto pectore incumbam. Adeo te tragœdiæ istæ non satiant, inquit *Aper*, quominus, omissis orationum et causarum studiis, omne tempus modo circa Medeam, ecce nunc circa Thyesten, consumas? cum tot amicorum causæ, tot coloniarum et municipiorum clientelæ[3] in forum vocent, quibus vix sufficeres, etiam si non novum tibi ipse negotium importasses, Domitium,[4] et Catonem: id est, nostras quoque historias, et Romana nomina, Græcorum fabulis aggregares.

4. Et *Maternus:* Perturbarer hac tua severitate, nisi frequens ac assidua nobis contentio jam prope in consuetudinem vertisset. Nam nec tu agitare et insequi poetas intermittis, et ego, cui desidiam advocationum objicis, quotidianum hoc patrocinium defendendæ adversus te poeticæ exerceo. Quo lætor magis, oblatum nobis judicem, qui me vel in futurum vetet versus facere, vel, quod jampridem opto, sua quoque auctoritate compellat, ut omissis forensium causarum angustiis, in quibus satis mihi superque sudatum est, sanctiorem istam et augustiorem eloquentiam colam.

5. Ego vero, inquit *Secundus*, antequam me judicem Aper recuset, faciam, quod probi et modesti judices solent, ut in his cognitionibus se excusent, in quibus manifestum est, alteram apud eos partem gratia prævalere. Quis enim nescit, neminem mihi conjunctiorem esse et usu amicitiæ, et adsiduitate contubernii, quam Saleium Bassum,[1] cum optimum virum, tum absolutissimum poetam? porro si poetica accusatur, non alium video reum locupletiorem. Securus sit, inquit *Aper*,

2 *Thyestes.* Alterum, et notum, tragœdiæ argumentum.

3 *Clientelæ.* Clientelæ coloniarum et municipiorum, quæ Maternum elegerant patronum. Sic ap. Cl. Gori, Inscriptiones Antiq. vol. i, p. 65. videre est egregiam Ferentinorum tabulam, qua censent legatos mitti AD. T. POMPONIVM. BASSVM. CLARISSIMVM. VIRVM. QVI. AB. EO. IMPETRENT. VT. CLIENTELAM. AMPLISSIMAE. DOMVS. SVAE. MVNICIPIVM. NOSTRVM. RECIPERE. DIGNETVR. PATRONVMQVE. SE. COOPTARI. TABVLA. HOSPITALI. INCISA. HOC. DECRETO. IN. DOMO. SVA. POSITA. PERMITTAT.

4 *Domitium.* Romanum tragœdiæ argumentum. Domitius ille fuisse mihi videtur, qui, Julio Cæsari infensissimus, Pharsalica acie occubuit. De eo plura v. ap. Suet. Ner. 2.

1 *Saleium Bassum.* De quo Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'Vehemens ac poeticum ingenium Saleii Bassi fuit, nec ipsum senectute maturum.'

et Saleius Bassus, et quisquis alius studium poeticæ et carminum gloriam fovet, cum causas agere non possit. Ego enim, quatenus arbitrum[2] litis hujus inveni, non patiar, Maternum societate plurium defendi: sed et ipsum solum apud vos arguam, quod natus ad eloquentiam virilem et oratoriam, qua parare simul et tueri amicitias, adsciscere nationes, complecti provincias possit, amittit studium,[3] quo non aliud in civitate nostra vel ad utilitatem fructuosius, vel ad dignitatem amplius, vel ad Urbis famam pulchrius, vel ad totius imperii atque omnium gentium notitiam illustrius excogitari potest. Nam si ad utilitatem vitæ omnia consilia factaque nostra dirigenda sunt, quid erit tutius, quam eam exercere artem, qua semper armatus præsidium amicis, opem alienis, salutem periclitantibus, invidis vero et inimicis metum et terrorem ultro feras, ipse securus, et velut quadam perpetua potentia ac potestate munitus? cujus vis et utilitas, rebus prospere fluentibus, aliorum præsidio et tutela intelligitur: sin proprium periculum increpuit, non hercule lorica, aut gladius in acie firmius munimentum, quam reo et periclitanti eloquentia, præsidium simul et telum, quo propugnare pariter, et incessere, vel in judicio,[4] sive in senatu, sive apud Principem possis. Quid aliud infestis patribus nuper Eprius Marcellus,[5] quam eloquentiam suam opposuit? qui accinctus[6] et minax, disertam quidem, sed inexercitatam, et ejusmodi certaminum rudem Helvidii sapientiam elusit. Plura de utilitate non dico, cui parti minime contradicturum Maternum meum arbitrer.

6. Ad voluptatem oratoriæ eloquentiæ transeo, cujus jucunditas, non uno aliquo momento, sed omnibus prope diebus, et prope omnibus horis contingit. Quid enim dulcius libero et ingenuo animo, et ad voluptates honestas nato, quam videre plenam semper et frequentem domum suam concursu splendidissimorum hominum? idque scire, non pecuniæ, non orbitati,[1]

2 *Quatenus arbitrum.* Quando te, Secunde, arbitrum litis hujus inveni. *Quatenus* pro *quando* usurpatum jam vidimus sup. An. iii, 16.

3 *Amittit studium.* I. e. omittit. *Amittere* pro *omittere* dictum quoque sup. An. ii, 71. et xiv, 26.

4 *In judicio.* Apud centumviros; de quibus mox dicetur inf. c. 7.

5 *Eprius Marcellus.* Id narratum sup. Hist. iv, 6.

6 *Qui accinctus.* Melius, *qua accinctus*: ut Ursinus et Acidalius jam voluere.

1 *Orbitati.* Cujus magna erant in Urbe pretia. V. sup. An. iii, 25. et xiii, 52. Quanto Roma fuit corruptior, tanto magis accrevit orbitatis favor. Inde Ammian. Marcellin. xiv, 6. 'Vile esse quidquid extra Urbis pomœrium nascitur æstimant, præter orbos et cælibes; nec credi potest qua obsequiorum diversitate coluntur homines sine liberis Romæ.'

neque officii alicujus administrationi, sed sibi ipsi dari? illos quinimmo orbos, et locupletes, et potentes venire plerumque ad juvenem, et pauperem, ut aut sua, aut amicorum discrimina commendent. Ullane tanta ingentium opum ac magnæ potentiæ voluptas, quam spectare homines veteres, et senes, et totius Urbis gratia subnixos, in summa omnium rerum abundantia confitentes, id quod optimum sit, se non habere? Jam vero, qui togatorum comitatus, et egressus! quæ in publico species! quæ in judiciis veneratio! quod gaudium consurgendi adsistendique inter tacentes, in unum conversos: coire populum, et circumfundi coram, et accipere affectum quemcumque orator induerit! Vulgata dicentium gaudia, et imperitorum quoque oculis exposita, percenseo. Illa secretiora, et tantum ipsis orantibus nota, majora sunt. Sive accuratam meditatamque adfert orationem; est quoddam sicut ipsius dictionis, ita gaudii pondus et constantia: sive novam et recentem curam[2] non sine aliqua trepidatione animi adtulerit, ipsa solicitudo commendat eventum, et lenocinatur voluptati. Sed extemporalis audaciæ, atque ipsius temeritatis vel præcipua jucunditas est. Nam in ingenio quoque, sicut in agro, quamquam alia diu serantur atque elaborentur, gratiora tamen, quæ sua sponte nascuntur.

7. Equidem ut de me ipse fatear, non eum diem lætiorem egi, quo mihi latus clavus[1] oblatus est, vel quo homo novus,[2] et in civitate minime favorabili[3] natus, quæsturam, aut tribunatum,[4] aut præturam accepi: quam eos, quibus mihi, pro mediocritate hujus quantulæcumque in dicendo facultatis, aut reum prospere defendere, aut apud centumviros[5] causam ali-

2 *Novam—curam.* *Curam* eodem sensu usurpavit Tac. An. iii, 24. 'Aliorum exitus, simul cetera illius ætatis memorabo, si effectis in quæ tendi, plures ad curas vitam produxero.'

1 *Latus clavus.* Jus senatoriæ dignitatis, cujus insigne erat latus clavus, seu vestis latis ex purpura plagis distincta. De hac dignitate, ejusque auctore Principe, Plin. Ep. ii, 9. 'Ego Sexto latum clavum a Cæsare nostro, ego quæsturam impetravi: meo suffragio pervenit ad jus tribunatus petendi, quem nisi obtinet in senatu, vereor ne decepisse Cæsarem videar.'

2 *Homo novus.* Cujus majores nondum inclaruerant.

3 *Minime favorabili.* Julium Secundum, Curiatium Maternum, et M. Aprum, Gallos fuisse manifestum est ex c. 10. Minime autem favorabilis civitas, quod tum penes Romanos erat omnis favor. V. sup. Ammian. Marcellin. modo laudatum c. 6. not. sup.

4 *Tribunatum.* Tribunatum plebis; ut sup. Vit. Agr. 6.

5 *Centumviros.* Fuere Romæ triginta quinque tribus: e singulis tribubus, tres viri deligebantur; qui licet forent centum et quinque, rotunde tamen centumviri dicebantur. Erant divisi in quatuor tribunalia, et in basilica Julia cogebantur: non de facto, sed de æquitate, et jure pronun-

quam feliciter orare, aut apud Principem ipsos illos libertos et procuratores Principum tueri et defendere datur. Tum mihi supra tribunatus, et præturas, et consulatus ascendere[6] videor, tum habere,[7] quod in se, non in alio, oritur, nec codicillis[8] datur, nec cum gratia venit. Quæ fama et laus cujusvis artis cum oratorum gloria comparanda est, qui non illustres in Urbe solum apud negotiosos[9] et rebus intentos, sed etiam apud juvenes et adolescentes, quibus modo recta et indoles est, et bona spes sui? Quorum nomina prius parentes liberis suis ingerunt? quos sæpius vulgus imperitum, et tunicatus[10] hic populus transeuntes nomine vocat, et digito demonstrat?[11] Advenæ quoque et peregrini, jam in municipiis et coloniis suis auditos, cum primum Urbem attigerunt, requirunt, ac vultus agnoscere concupiscunt.

8. Ausim contendere, Marcellum hunc Eprium, de quo modo locutus sum,[1] et Crispum Vibium[2] (libentius enim novis et recentibus, quam remotis et obliteratis exemplis utor) non minus esse[3] in extremis partibus terrarum, quam Capuæ, aut Vercellis,[4] ubi nati dicuntur: nec hoc illi alterive ter millies sestertium[5] præstat, quamquam ad has ipsas opes possunt videri eloquentiæ beneficio venisse, sed ipsa eloquentia, cujus numen et cœlestis vis multa quidem omnibus seculis exempla edidit, ad quantam usque fortunam homines ingenii viribus pervenerint. Sed hæc, ut supra dixi,[6] proxima, et quæ non

tiabant. Præcipuas centumvirales causas recenset Cic. de Orat. i, 38. 'Jactare se in causis centumviralibus, in quibus usucapionum, tutelarum, gentilitatum, agnationum, alluvionum, circumluvionum, nexorum, mancipiorum, parietum, luminum, stillicidiorum, testamentorum ruptorum, aut ratorum, ceterarumque rerum innumerabilium jura versantur.' Judicii centumviralis illustre exemplum habet Plin. Ep. vi, 33.

6 *Ascendere.* Nec aliter de libertis dictum sup. de Mor. Germ. 25. 'Ibi enim et super ingenuos et super nobiles ascendunt.'

7 *Tum habere.* Hunc locum feliciter restituit Illustr. Huetius. V. not. et em. ad c. 7.

8 *Codicillis.* Codicilli, literæ erant quibus Princeps dignitates largiebatur. Hos codicillos memorat Suet. Tib. 42.

9 *Negotiosos.* Hic negotiosi sunt homines. Supra An. xiii, 41. 'negotiosos dies,' quibus negotia peraguntur, vidimus.

10 *Tunicatus.* Tunicatus hic populus, seu misella plebs, non toga, sed tunica induebatur.

11 *Digito demonstrat.* Inde Pers. i, 28. 'At pulchrum est digito monstrari et dicier hic est.'

1 *Locutus sum.* Sup. c. 5.

2 *Crispum Vibium.* Jam memoratum sup. An. xiv, 28. De quo et Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'Vibius Crispus, compositus, et jucundus, et delectationi natus: privatis tamen causis, quam publicis, melior.'

3 *Non minus esse.* Supplendum videtur, *notos.*

4 *Capuæ, aut Vercellis.* De Capua dictum sup. An. iv, 57. Vercellæ, nunc *Verceil, in Piedmont.*

5 *Ter millies sestertium.* *Angl.* 2,500,000*l.*

6 *Supra dixi.* C. 6.

auditu cognoscenda, sed oculis spectanda haberemus. Nam quo sordidius et abjectius nati sunt, quoque notabilior paupertas et angustia rerum nascentes eos circumsteterunt, eo clariora, et ad demonstrandam oratoriæ eloquentiæ utilitatem illustriora exempla sunt: quod sine commendatione natalium, sine substantia facultatum, neuter moribus egregius, alter habitu quoque corporis contemtus, per multos jam annos potentissimi sunt civitatis, ac, donec libuit, principes fori, nunc principes in Cæsaris amicitia[7] agunt feruntque cuncta, atque ab ipso Principe cum quadam reverentia diliguntur. Quia Vespasianus, venerabilis senex, et patientissimus veri,[8] bene intelligit, ceteros quidem amicos suos niti iis, quæ ab ipso acceperint, quæque ipsi accumulare, et in alios congerere promtum est: Marcellum autem et Crispum, attulisse ad amicitiam suam, quod non a Principe acceperint, nec accipi possit. Minimum inter tot ac tanta locum obtinent imagines, ac tituli, et statuæ, quæ neque ipsa tamen negliguntur: tam hercule, quam divitiæ, et opes, quas facilius invenies qui vituperet, quam qui fastidiat. His igitur et honoribus, et ornamentis, et facultatibus, refertas domos eorum videmus, qui se ab ineunte adolescentia causis forensibus et oratorio studio dederunt.

9. Nam carmina et versus, quibus totam vitam Maternus insumere optat, (inde enim omnis fluxit oratio,) neque dignitatem ullam auctoribus suis conciliant, neque utilitates alunt: voluptatem autem brevem, laudem inanem et infructuosam consequuntur. Licet hæc ipsa, et quæ deinde dicturus sum, aures tuæ, o Materne, respuant, cui bono est, si apud te Agamemnon, aut Jason[1] diserte loquitur? quis ideo domum defensus, et tib obligatus redit? Quis Saleium nostrum, egregium poetam, vel, si hoc honorificentius est, præclarissimum vatem deducit, aut salutat, aut prosequitur? Nempe, si amicus ejus, si propinquus, si denique ipse in aliquod negotium inciderit, ad hunc Secundum recurret, aut ad te, Materne, non, quia poeta es, neque ut pro eo versus facias: hi enim Basso domi nascuntur,

7 *Cæsaris amicitia.* Vespasiani.

8 *Patientissimus veri.* Quam facilem literatis viris se præberet Vespasianus videre est ap. Plin. Ep. iii, 5. Ut eos audiret, noctibus utebatur. Inde forte 'patientissimus veri' dicitur.

1 *Agamemnon, Jason.* Tragœdias scribebat Maternus; ut jam vidimus sup. Hæc autem sunt tragœdiarum argumenta.

pulchri quidem et jucundi: quorum tamen hic exitus est, ut, cum toto anno, per omnes dies, magna noctium parte, unum librum extudit et elucubravit, rogare ultro[2] et ambire cogatur, ut sint, qui dignentur audire: et ne id quidem gratis: nam et domum mutuatur, et auditorium exstruit, et subsellia conducit, et libellos dispergit: et ut beatissimus recitationem ejus eventus prosequatur, omnis illa laus intra unum aut alterum diem, velut in herba vel flore præcepta, ad nullam certam et solidam pervenit frugem: nec aut amicitiam inde refert, aut clientelam, aut mansurum in animo cujusquam beneficium, sed clamorem vagum, et voces inanes, et gaudium volucre. Laudavimus nuper, ut miram et eximiam, Vespasiani liberalitatem, quod quingenta sestertia[3] Basso donasset. Pulchrum id quidem, indulgentiam Principis ingenio mereri: quanto tamen pulchrius, si ita res familiaris exigat, se ipsum colere,[4] suum ingenium propitiare, suam experiri liberalitatem? Adjice quod poetis, si modo dignum aliquid elaborare et efficere velint, relinquenda conversatio amicorum, et jucunditas Urbis, deserenda cetera officia, utque ipsi dicunt, *in nemora et lucos*, id est, in solitudinem recedendum est.[5]

10. Ne opinio quidem et fama, cui soli serviunt, et quod unum esse pretium omnis sui laboris fatentur, æque poetas quam oratores sequitur: quoniam mediocres poetas[1] nemo novit, bonos pauci. Quando enim rarissimarum recitationum fama in totam Urbem penetrat? nedum ut per tot provincias innotescat. Quotus quisque, cum ex Hispania, vel Asia, ne quid de Gallis nostris loquamur, in Urbem venit, Saleium Bassum requirit? atque adeo si quis requirit, et semel vidit, transit et contentus est; ut si picturam aliquam, vel statuam vidisset. Neque hunc meum sermonem sic accipi volo, tamquam eos, quibus natura sua oratorium ingenium denegavit, deterream a carminibus, si modo in hac studiorum parte ob-

2 *Rogare ultro.* Iis temporibus, quam rogandi ambiendique auditores, quæ foret eorum desidia et superbia docet elegantissima Plinii i, 13. epistola.

3 *Quingenta sestertia. Angl.* 4166*l.* 13*s.* 4*d.*

4 *Se ipsum colere.* Quanto tamen pulchrius, si ita res familiaris exigat, se ipsum colere, suum ingenium propitiare, suam experiri liberalitatem, quam Principis numen colere, propitiare, beneficumque experiri. Forte tamen redundat, *suum ingenium propitiare.* V. not. et em. ad c. 9.

5 *Recedendum est.* Melius *secedendum est;* ut inf. c. 12. 'Secedit animus in loca pura.'

1 *Mediocres poetas.* Vere enim Horat. in A. P. 372. 'Mediocribus esse poetis, Non homines, non Di, non concessere columnæ.'

lectare otium, et nomen inserere possunt famæ: ego vero omnem eloquentiam omnesque ejus partes[2] sacras et venerabiles puto: nec solum cothurnum vestrum,[3] aut heroici carminis sonum, sed lyricorum quoque jucunditatem, et elegorum lascivias, et iamborum amaritudinem, et epigrammatum lusus, et quamcumque aliam speciem eloquentia habeat, anteponendam ceteris aliarum artium studiis credo: sed tecum mihi, Materne, res est, quod, cum natura tua in ipsam arcem eloquentiæ ferat, errare mavis, et summa adeptus, in levioribus subsistis. Ut si in Græcia natus esses, ubi ludicras quoque artes exercere honestum est, ac tibi Nicostrati robur[4] ac vires Dii dedissent, non paterer immanes illos ad pugnam datos lacertos, levitate jaculi aut jactu disci vanescere: sic nunc te ab auditoriis[5] et theatris, in forum et ad causas et ad vera prælia voco: cum præsertim ne ad id quidem consurgere possis, quod plerisque patrocinatur, tamquam minus obnoxium sit offendere[6] poetarum, quam oratorum studium. Effervescit enim vis pulcherrimæ naturæ tuæ, nec pro amico aliquo, sed quod periculosius est, pro Catone[7] offendis: nec excusatur offensa necessitudine officii, aut fide advocationis, aut fortuitæ et subitæ dictionis impetu: meditatus videris elegisse personam notabilem, et cum auctoritate dicturam. Sentio quid responderi possit: hinc ingentes[8] ex his assensus, hinc in ipsis auditoriis præcipue laudari, et mox omnium sermonibus ferri. Tolle igitur quietis et securitatis excusationem, cum tibi sumas adversarium superiorem:[9] nobis satis sit privatas et

2 *Omnes—partes.* Ego vero omnem eloquentiam, sive oratoria sit, sive poetica, omnesque ejus partes sacras et venerabiles puto.

3 *Cothurnum vestrum.* Tragœdias.

4 *Nicostrati robur.* De Nicostrato Quintilian. Instit. Orat. ii, 9. 'At si fuerit, qui docebitur, ille, quem adolescentes senem vidimus, Nicostratus: omnibus in eo docendi partibus similiter utetur, efficietque illum, qualis hic fuit, luctando pugnandoque (quo utroque certamine iisdem diebus coronabatur) invictum.' Nicostratum quoque laudat Pausan. v, 21. et eum fuisse origine Cilicem docet.

5 *Ab auditoriis.* In quibus tragœdias suas Maternus recitabat.

6 *Obnoxium sit offendere.* Tam poetarum, quam oratorum, studium obnoxium est offensæ.

7 *Pro Catone.* De qua tragœdia jam dictum sup. c. 2. sq. Vigente imperio, novaque Vespasiani domo, Cato, libertatis adsertor, invidiosum erat tragœdiæ argumentum, et offensis obnoxium.

8 *Hinc ingentes.* Hic aliquid deest. Supplendum puto: *Sentio quid responderi possit: placere hæc argumenta: hinc ingentes ex his assensus; hinc in ipsis auditoriis præcipue laudari, et mox omnium sermonibus ferri. Fateor. At quanto plus celebritatis, tanto plus offensæ; tanto ruina certior. Tolle igitur quietis et securitatis excusationem, &c.*

9 *Adversarium superiorem.* Tolle igitur hanc quietis, et securitatis excusationem, offensæ scilicet minus obnoxium esse poetarum, quam oratorum studium, cum ipse tibi sumas adversarium superiorem, ac Principes offendas.

nostri seculi controversias tueri, in quibus expressis si quando necesse sit pro periclitante amico potentiorum aures offendere, et probata sit fides, et libertas excusata.

11. Quæ cum dixisset Aper acrius, ut solebat, et intento ore: remissus et subridens *Maternus:* Paravi, inquit, me, non minus diu accusare oratores, quam Aper laudat.[1] Fore enim arbitrabar ut a laudatione eorum digressus detrectaret poetas, atque carminum studium prosterneret: arte quadam mitigavit, concedendo his, qui causas agere non possent, ut versus facerent. Ego autem sicut in causis agendis efficere aliquid et eniti fortasse possum, ita recitatione tragœdiarum ingredi famam auspicatus sum, tum quidem, cum in Nerone improbam,[2] et studiorum quoque sacra profanantem Vatinii potentiam[3] fregi: et hodie si quid in nobis notitiæ ac nominis est, magis arbitror carminum, quam orationum gloria partum: ac jam me sejungere a forensi labore constitui, nec comitatus istos, et egressus, aut frequentiam salutationum concupisco: non magis quam æra,[4] et imagines, quæ etiam, me nolente, in domum meam inruperunt. Nam statum hucusque[5] ac securitatem melius innocentia tueor, quam eloquentia: nec vereor, ne mihi umquam verba in senatu, nisi pro alterius discrimine,[6] facienda sint.

12. Nemora vero, et luci, et secretum ipsum, quod Aper increpabat, tantam mihi afferunt voluptatem, ut inter præcipuos carminum fructus numerem, quod nec in strepitu,

1 *Laudat.* Melius *laudare.*

2 *In Nerone improbam.* Improba hæc in Nerone carminum studia, quæ Lucano aliisque multis in exitium cessere, narravit Tac. An. xiv, 16. Improbos quoque Neronis versus recitat et irridet Pers. i, 99. ‘Torva Mimalloneis implerunt cornua bombis: *Et,* Raptum vitulo caput ablatura superbo Bassaris; *et,* Lyncem Mænas flexura corymbis Evion ingeminat: reparabilis adsonat Echo.’ Hi enim versus Neronis sunt, teste vetere Persii Scholiaste. Vesanum illum furorem, Neronis potentia subnixum, fregit Maternus. Ergo recitatione tragœdiarum famam ingressus est post A. U. C. 812.

3 *Vatinii potentiam.* Is sane fuit Vatinius, qui ‘inter fœdissima’ Neronianæ ‘aulæ ostenta fuit.’ De quo plura sup. An. xv, 34. Scurrilibus jocis ludisque studiorum sacra profanabat. V. not. et em. ad c. 11.

4 *Quam æra.* Eruditis Cujac. emendabat, *quam cera.* At potius intellexerim tum de æreis statuis, tum maxime de tabulis æneis, quæ in patronorum domibus a coloniis municipiisque ponebantur. Talem tabulam memoravimus sup.

5 *Nam statum hucusque.* Sic emendavit Lips. V. not. et em. ad c. 11. Hic autem refutat Maternus, quæ Aper attulit c. 5. ‘Si proprium periculum increpuit, reo et periclitanti’ firmissimum ‘esse eloquentiæ præsidium simul et telum.’

6 *Pro alterius discrimine.* Optime. Contra vero vulgus oratorum, delationibus infame, cum auctoritate famaque, Nerone Principe, viguissent, tunc sub æquissimo Vespasiani principatu, in jus vocabantur, et pro suo ipsi discrimine verba in senatu faciebant; ut contigit Eprio Marcello, quem Aper laudaverat sup. c. 5.

nec sedente ante ostium litigatore, nec inter sordes ac lacrymas reorum componuntur, sed secedit animus in loca pura atque innocentia, fruiturque sedibus sacris. Hæc eloquentiæ primordia, hæc penetralia: hoc primum habitu cultuque commoda mortalibus,[1] in illa casta, et nullis contacta vitiis, pectora influxit: sic oracula loquebantur. Nam lucrosæ hujus, et sanguinantis eloquentiæ[2] usus, recens, et malis moribus natus, atque, ut tu dicebas,[3] Aper, in locum teli repertus. Ceterum felix illud, et, ut more nostro loquar, aureum seculum, et oratorum et criminum inops, poetis et vatibus abundabat, qui benefacta canerent, non qui male admissa defenderent. Nec ullis aut gloria major,[4] aut augustior honor: primum apud Deos, quorum proferre responsa, et interesse epulis ferebantur: deinde apud illos Diis genitos sacrosque reges, inter quos neminem causidicorum, sed Orphea ac Linum, ac si introspicere altius velis, ipsum Apollinem accepimus: vel, si hæc fabulosa nimis et composita videntur, illud certe mihi concedis, Aper, non minorem honorem Homero, quam Demostheni, apud posteros: nec angustioribus terminis famam Euripidis, aut Sophoclis, quam Lysiæ, aut Hyperidis[5] includi: plures hodie reperies, qui Ciceronis gloriam, quam qui Virgilii detrectent. Nec ullus Asinii[6] aut Messalæ liber tam illustris est, quam Medea Ovidii, aut Varii Thyestes.[7]

13. Ac ne fortunam quidem vatum, et illud felix contubernium,[1] comparare timuerim cum inquieta et anxia oratorum

1 *Commoda mortalibus.* Bene vereque Muret. ac Schelius, *commendata mortalibus.*

2 *Et sanguinantis eloquentiæ.* Lucrosa hæc et sanguinaria eloquentia ter millies sestertium Eprio Marcello præstiterat; ut vidimus sup. c. 8.

3 *Tu dicebas.* Sup. c. 5.

4 *Aut gloria major.* Forte scriptum olim, *aut gloria major umquam contigit.* V. not. et em. ad c. 12.

5 *Lysiæ, aut Hyperidis.* Græcorum oratorum, quorum certe nunc multo minor est fama, quam Euripidis, aut Sophoclis; quorum nomina, dum literarum studia vigebunt, in dies magis ac magis inclarescent.

6 *Asinii.* Asinii Pollionis ac Corvini Messalæ: eorum laudes v. sup. An. xi, 6. Quintilian. Instit. Orat. xii, 10. commendat 'diligentiam Pollionis, dignitatem Messalæ.'

7 *Varii Thyestes.* De utraque tragœdia Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'Jam Varii Thyestes cuilibet Græcorum comparari potest. Ovidii Medea videtur mihi ostendere, quantum vir ille præstare potuerit, si ingenio suo temperare, quam indulgere maluisset.' Ambæ illæ tragœdiæ periere, magno Romanarum literarum detrimento; cum vix supersit, unde æstimemus quid Romani in tragœdia valuerint.

1 *Felix contubernium.* In privata domesticaque vita felix illud vatum Musarumque contubernium.

vita: licet illos certamina et pericula sua ad consulatus evexerint: malo securum et secretum Virgilii secessum, in quo tamen neque apud divum Augustum gratia caruit, neque apud populum Romanum notitia. Testes Augusti epistolæ, testis ipse populus, qui auditis in theatro versibus Virgilii, surrexit universus, et forte præsentem spectantemque Virgilium veneratus est, sic quasi Augustum.[2] Ne nostris quidem temporibus, Secundus Pomponius[3] Afro Domitio,[4] vel dignitate vitæ, vel perpetuitate famæ, cesserit. Nam Crispus et Marcellus,[5] ad quorum exempla me vocas, quid habent in hac præsenti fortuna concupiscendum? quod timent? an quod timentur? quod cum quotidie aliquid rogentur, hi, quibus præstant, indignantur?[6] quod alligati cum adulatione, nec imperantibus umquam satis servi videntur, nec nobis satis liberi? Quæ hæc summa eorum potentia est? tantum posse liberti solent. Me vero dulces, ut Virgilius ait,[7] Musæ, remotum a solicitudinibus, et curis, et necessitate quotidie aliquid contra animum faciendi, in illa sacra illosque fontes[8] ferant: nec insanum ultra et lubricum forum, famamque pallentem, trepidus experiar: non me fremitus salutantium, nec anhelans libertus excitet: nec incertus futuri, testamentum pro pignore[9] scribam: nec plus habeam, quam quod possim, cui velim,[10] relinquere, quandocumque fatalis et meus dies veniet: statuarque tumulo non mœstus et atrox,[11]

2 *Quasi Augustum.* Ap. Romanos moris fuit in theatro præsentem Principem venerari.

3 *Secundus Pomponius.* Scriptor tragœdiarum; de quo diximus in not. et em. ad An. xi, 13.

4 *Afro Domitio.* Cujus laudes vitiaque v. sup. An. iv, 52. et xiv, 19. Quintilian. Instit. Orat. xii, 10. 'maturitatem Afri' prædicat.

5 *Crispus et Marcellus.* Vibius Crispus et Marcellus Eprius, quorum exempla allata sunt sup. c. 8.

6 *Indignantur.* Indignantur, quod causidicis tantum debere cogantur. Quanta enim tunc causarum pretia, cum causidici ad eas opes, quas vidimus sup. c. 8. veherentur!

7 *Ut Virgilius ait.* Ge. ii, 475. 'Me vero primum dulces ante omnia Musæ, Quarum sacra fero ingenti percussus amore, Accipiant.'

8 *Illosque fontes.* Sic et Virg. Ge. ii, 485. 'Rura mihi et rigui placeant in vallibus amnes; Flumina amem sylvasque inglorius. O, ubi campi, Sperchesque, et virginibus bacchata Lacænis Taygeta! o, qui me gelidis in vallibus Hæmi Sistat, et ingenti ramorum protegat umbra!'

9 *Pro pignore.* Pro pignore securitatis; ut scribere cogebantur, qui delationibus fœdaque eloquentia immensas opes paraverant. Sic et ipse Agricola, vir optimus, sed sub Domitiano pessimo Principe, testamentum pro pignore scripsit, ut vidimus sup. Vit. Agr. 43.

10 *Cui velim.* Contra vero oratores, ut opum suarum, inique comparatarum, partem liberis, iisque quibus vellent, relinquerent, Principem, Principisque libertos heredes, scribere tenebantur.

11 *Non—atrox.* Quod sæpe contingebat oratoribus, qui et sub malis, et sub bonis Principibus, nonnumquam puniebantur.

sed hilaris et coronatus:[12] et pro memoria mei, nec consulat[13] quisquam nec roget.

14. Vix dum finierat Maternus, concitatus et velut instinctus,[1] cum *Vipstanius Messala*[2] cubiculum ejus ingressus est, suspicatusque ex ipsa intentione singulorum, altiorem inter eos esse sermonem: Num parum tempestivus, inquit, interveni, secretum consilium et causæ alicujus meditationem tractantibus? Minime, minime, inquit *Secundus;* atque adeo vellem maturius intervenisses: delectasset enim te et Apri nostri accuratissimus sermo, cum Maternum, ut omne ingenium ac studium suum ad causas agendas converteret, exhortatus est, et Materni pro carminibus suis læta, utque poetas defendi decebat, audentior, et poetarum quam oratorum similior oratio. *Me* vero, inquit, et sermo ipse infinita voluptate adfecisset, atque id ipsum delectat, quod vos viri optimi et temporum nostrorum oratores, non forensibus tantum negotiis, et declamatorio studio ingenia vestra exercetis, sed ejusmodi etiam disputationes adjungitis, quæ et ingenium alunt, et eruditionis et literarum jucundissimum oblectamentum, cum vobis qui illa disputatis, adferunt, tum etiam his, ad quorum aures pervenerint. Itaque hercule non minus probari video in te, Secunde, quod Julii Asiatici[3] vitam componendo, spem hominibus fecisti plurium ejusmodi librorum, quam in Apro,[4] quod nondum a scholasticis controversiis[5] recessit; et otium

12 *Coronatus.* Ex usu ap. Romanos antiquissimo, quem lex ipsa duodecim tabularum sanciverat, corona virtute parta et ei qui peperisset, et ejus parenti, post mortem imponebatur. Inde Cic. de LL. ii, 24. 'Illa jam significatio est, laudis ornamenta ad mortuos pertinere, coronam virtute partam, et ei qui peperisset, et ejus parenti sine fraude esse lex impositam jubet.' Expressius autem Plin. xxi, 3. 'Semper tamen auctoritas [coronarum,] vel ludicro quæsitarum, fuit. Namque ad certamina in Circum per ludos et ipsi descendebant, et servos suos quique mittebant. Inde illa xii tabularum lex: Qui coronam parit ipse, pecuniave ejus, virtutis ergo duitor ei [i. e. dator ei, vel, ei detur]. Quam servi equive meruissent, pecunia partam lege dici, nemo dubitavit. Quis ergo honos? ut ipsi mortuo, parentibusque ejus, dum intus positus esset, forisve ferretur, sine fraude esset imposita. Alias in usu promiscuo ne ludicræ quidem erant.'

13 *Nec consulat.* Cum ipsa reorum memoria sæpe damnaretur, tituli, imagines, ceteraque honorum monumenta abolerentur, consulebantur vates, ut quid esset timendum audiretur: rogabantur Principes, ne tantum sævirent.

1 *Instinctus.* Poetarum est esse instinctos, et quasi divino spiritu afflatos.

2 *Vipstanius Messala.* Jam memoratus sup. Hist. iii, 10. et iv, 42.

3 *Julii Asiatici.* Is mihi videtur esse Asiaticus, Galliarum dux, qui pro Vindice bellaverat; ut vidimus sup. Hist. ii, 94.

4 *Quam in Apro.* Cl. Morabin, Gallicus hujusce Dialogi interpres, voculam supplet, *quam in Apro parum, quod,* &c. Vulgatam scripturam retinet Cl. de la Monnoye, sed hæc ironice dicta fuisse contendit: quod verius puto.

5 *Scholasticis controversiis.* Harum con-

suum mavult novorum rhetorum more, quam veterum oratorum,[6] consumere.

15. Tum *Aper:* Non desinis, Messala, vetera tantum et antiqua mirari, nostrorum autem temporum studia inridere atque contemnere. Nam hunc tuum sermonem sæpe excepi, cum oblitus et tuæ, et fratris tui[1] eloquentiæ, neminem hoc tempore oratorem esse contenderes. Atque ideo credo audacius, quod maligni in iis opinionem non verebaris, cum eam gloriam, quam tibi alii concedunt, ipse tibi denegares. Neque illius, *inquit,* sermonis mei pœnitentiam ago, neque aut Secundum, aut Maternum, aut teipsum, Aper, (quamquam interdum in contrarium disputes) aliter sentire credo. Ac velim impetratum ab aliquo vestrum, ut causas hujus infinitæ differentiæ scrutetur ac reddat, quas mecum ipse plerumque conquiro: et quod quibusdam solutio est, mihi auget quæstionem, quia video etiam Graiis accidisse, ut longius absit Æschine et Demosthene Sacerdos iste Nicetes,[2] et si quis alius Ephesum vel Mitylenas[3] contentis scholasticorum clamoribus[4] quatit, quam Afer, aut Africanus,[5] aut vos ipsi a Cicerone, aut Asinio[6] recessistis.

16. Magnam, inquit *Secundus,* et dignam tractatu quæstionem movisti: sed quis eam justius explicaverit, quam tu, ad cujus summam eruditionem et præstantissimum ingenium cura quoque et meditatio accessit? Et *Messala,* Aperiam, inquit, cogitationes meas, si illud a vobis ante impetravero,

troversiarum exempla habemus in Senecæ et Quintiliani declamationibus.

6 *Veterum oratorum.* E quorum libris manent aurea Ciceronis Philosophica opera atque oratoria.

1 *Fratris tui.* Aquilii Reguli; de quo supra Hist. iv, 42. Ei insanum potius ingenium, quam eloquentia, teste Plin. Ep. i, 5. et iv, 7.

2 *Sacerdos iste Nicetes.* Sacerdos Nicetes Smyrnæus fuit, rhetor nobilis, a vetere dicendi genere alienus, et quasi numine Bacchi actus, dithyrambos canebat, teste Philostrato Vit. Sophist. c. 19. Ὑπόβακχος γὰρ καὶ διθυραμβώδης· τὰς δ' ἐννοίας ἰδίας τε καὶ παραδόξους ἐκδίδωσιν. Licet ‘a discipulis non audiri’ desideraret, ut scribit Sen. Controv. iv, 25. frequentabatur tamen, et auditorem Plinium habuit. Plin. Ep. vi, 6.

3 *Ephesum vel Mitylenas.* De Epheso dictum sup. An. iii, 61. de Mitylenis, An. vi, 18.

4 *Contentis—clamoribus.* Quod, corrupta apud Græcos eloquentia, ut Sacerdos Nicetes, sic Ephesi et Mitylenarum rhetores, abstrusas sententias et alte sonantia verba aucupabantur. De scholasticis, seu rhetoribus, v. inf. c. 29.

5 *Afer, aut Africanus.* Quintilian. Instit. Orat. xii, 10. ‘vires Africani, maturitatem Afri’ commendat. Pluribus eos laudaverat sup. x, 1. ‘Eorum, quos viderim, Domitius Afer, et Julius Africanus, longe præstantissimi. Verborum arte ille, et toto genere dicendi præferendus, quem in numero veterum locare non timeas: hic concitatior, sed in cura verborum nimius, et compositione nonnumquam longior, et translationibus parum modicus.’

6 *Asinio.* Asinio Pollione, de quo dictum sup. c. 12.

ut vos quoque sermonem hunc nostrum adjuvetis. Pro duobus, inquit *Maternus*, promitto: nam et ego et Secundus exsequemur partes, quas intellexerimus te non tam omisisse quam nobis reliquisse. Aprum enim solere dissentire, et tu paulo ante dixisti, et ipse satis manifestus est jamdudum in contrarium accingi, nec æquo animo perferre hanc nostram pro antiquorum laude concordiam. Non enim, inquit *Aper*, inauditum et indefensum seculum nostrum patiar hac vestra conspiratione damnari. Sed hoc primum interrogabo, quos vocetis antiquos, quam oratorum ætatem significatione ista determinetis? Ego enim cum audio antiquos, quosdam veteres et olim natos intelligo; ac mihi versantur ante oculos Ulysses et Nestor, quorum ætas mille fere et trecentis annis[1] seculum nostrum antecedit: vos autem Demosthenem et Hyperidem profertis, quos satis constat Philippi et Alexandri temporibus floruisse: ita tamen ut utrique superstites essent. Ex quo apparet, non multo plures quam CCCC. annos[2] interesse inter nostram et Demosthenis ætatem: quod spatium temporis, si ad infirmitatem corporum nostrorum referas, fortasse longum videatur: si ad naturam seculorum et respectum immensi hujus ævi, perquam breve, et in proximo est. Nam si, ut Cicero in Hortensio scribit, "is est magnus et verus annus, quo eadem positio cœli siderumque, quæ cum maxime est, rursum existet, isque annus horum, quos nos vocamus, annorum XII M DCCCCLIV.[3] complectitur;" incipit Demosthenes vester, quem vos veterem et antiquum fingitis, non solum eodem anno quo nos, sed fere eodem mense[4] extitisse.

17. Sed transeo ad Latinos oratores, in quibus non Menenium, ut puto, Agrippam,[1] qui potest videri antiquus, nostro-

1 *Mille fere et* CCC. *annis*. Recte: nam inter belli Trojani initia et sextum Vespasiani annum, quo hic Dialogus habitus est, intercessere anni 1268. V. not. et em. ad c. 16.

2 *Quam* CCCC. *annos*. Perperam in vett. edd. CCC. *annos*. Mortuus est enim Demosthenes A.U.C. 432. annus vero Vespasiani sextus fuit ab U.C. 828. De Demosthene, et de Hyperide, Demostheni proximo, multa habet Cic. de Clar. Orat. c. 35 et 36.

3 *Annorum* XII M DCCCCLIV. Male in libris hactenus editis *annorum* XII M DCCCLIV. V. not. et em. ad c. 16. ubi de magno anno dicetur fusius.

4 *Fere eodem mense*. Redundare videtur *fere*, et additum a sciolo aliquo, qui non attenderet in magno anno, si 12954. per 12. diviseris, singulos menses esse ferme 1080. annorum. Unde in magno anno, non *fere*, sed revera eodem mense Demosthenes et Aper extitere. Hi sunt menses, de quibus Virg. Ecl. iv, 12. 'Incipient magni procedere menses.'

1 *Agrippam*. Menenius Agrippa Lanatus cos. fuit A. U. C. 251. A. C. 502.

rum temporum disertis anteponere soletis: sed Ciceronem, et Cæsarem,[2] et Cœlium,[3] et Calvum,[4] et Brutum,[5] et Asinium, et Messalam:[6] quos quidem cur antiquis temporibus potius adscribatis, quam nostris, non video: nam ut de Cicerone ipso loquar, Hirtio nempe et Pansa consulibus,[7] ut Tiro libertus ejus scripsit, septimo Idus Decembris occisus est, quo anno divus Augustus in locum Pansæ et Hirtii se et Q. Pedium consules suffecit:[8] statue sex et quinquaginta[9] annos, quibus mox divus Augustus rempublicam rexit: adjice Tiberii tres et viginti, et prope quadriennium Caii,[10] ac bis quaternosdenos[11] Claudii et Neronis annos, atque ipsum Galbæ, et Othonis, et Vitellii unum annum,[12] ac sextam jam felicis hujus principatus stationem,[13] qua Vespasianus rempublicam fovet, centum et viginti[14] anni ab interitu Ciceronis in hunc diem colliguntur, unius hominis ætas. Nam ipse ego in Britannia vidi senem, qui se fateretur ei pugnæ[15] interfuisse, qua Cæsarem inferentem arma Britanniæ, arcere littoribus, et pellere adgressi sunt. Ita si eum, qui armatus C. Cæsari restitit, vel captivitas, vel voluntas, vel fatum aliquod in Urbem pertraxisset, idem Cæsarem ipsum et Ciceronem audire potuit, et nostris quoque actionibus interesse. Proximo quidem congiario[16] ipsi vidistis plerosque senes, qui se a divo quoque

2 *Et Cæsarem.* Julium Cæsarem, dictatorem.

3 *Cœlium.* M. Cœlium Rufum, cujus extant epistolæ inter Ciceronianas, viii. ad Famil.

4 *Calvum.* C. Licinius Macer Calvus 'diu cum Cicerone iniquissimam litem de principatu eloquentiæ habuit,' ut testatur Sen. Controv. iii, 19. Illum laudat Cic. de clar. Orat. c. 82. 'Sanctitatem Calvi' celebrat Quintilian. Inst. Orat. xii, 10.

5 *Brutum.* M. Junium Brutum, Cæsaris interfectorem, cui Tullius lib. de Oratoribus, et Oratorem inscripsit.

6 *Asinium, et Messalam.* Jam laudatos sup. c. 12.

7 *Hirtio—et Pansa coss.* A. U. C. 711. quo occisus est Cicero die septima Decembris. De ejus cæde v. Vell. Paterc. ii, 66.

8 *Suffecit.* Interfectis coss. Pansa et Hirtio, suffecti sunt coss. Cæsar Octavius, dictus postea Augustus, et Q. Pedius.

9 *Sex et quinquaginta.* Totidem numerantur ab hoc Augusti consulatu ad ejus mortem, quæ contigit A. U. C. 767.

10 *Caii.* Caii Caligulæ.

11 *Bis quaternosdenos.* Ferme quatuordecim annos imperavit Claudius: totidem Nero.

12 *Unum annum.* In Mss. Vatic. et edd. vett. *longum et unum annum.*

13 *Principatus stationem.* Sextum Vespasiani annum, qui cœpit Julio mense, A. U. C. 827.

14 *Centum et viginti.* Rotunde dictum. Nam inter Ciceronis mortem et Vespasiani annum sextum sunt tantum anni 117.

15 *Ei pugnæ.* Fuit hæc pugna A. U. C. 699. Illum vero senem in Britannia videre non potuit, nisi post A. U. C. 800.

16 *Proximo—congiario.* Biennio ante: anno Vespasiani quarto, U. C. 826. datum est illud congiarium, cujus memoria extat in nummo Domitiani, CONG. II. COS. II. i. e. 'congiarium alterum,' Domitiano 'consule secundum.' In nummo quoque Titi, T. CAESAR VESPASIANVS TR. P. COS. II. et ex aversa parte, CONG. TER. P. R. IMP. MAX. DAT. i. e. 'congiarium tertium populo Romano impensis maximis datum.'

Augusto semel atque iterum accepisse cóngiarium narrabant: ex quo colligi potest, et Corvinum[17] ab illis et Asinium audiri potuisse. Nam Corvinus in medium usque Augusti principatum, Asinius pæne ad extremum duravit. Nec dividatis seculum, et antiquos ac veteres vocetis oratores, quos eorumdem hominum aures agnoscere ac velut conjungere et copulare potuerunt.

18. Hæc ideo prædixi, ut si qua, ex horum oratorum fama gloriaque, laus temporibus adquiritur, eamdem docerem in medio sitam, et propiorem nobis, quam Ser. Galbæ,[1] C. Carboni,[2] quosque alios antiquos merito vocaremus. Sunt enim horridi, et impoliti, et rudes, et informes, et quos utinam nulla parte imitatus esset Calvus vester,[3] aut Cœlius, aut ipse Cicero. Agere enim fortius jam et audentius volo, si illud ante prædixero, mutari cum temporibus formas quoque et genera dicendi. Sic Catoni seni[4] comparatus C. Gracchus,[5] plenior et uberior; sic Graccho politior et ornatior Crassus;[6] sic utroque distinctior, et urbanior, et altior Cicero; Cicerone mitior Corvinus,[7] et dulcior, et in verbis magis elaboratus. Nec quæro, quis disertissimus: hoc interim probasse contentus sum, non esse unum eloquentiæ vultum, sed in illis quoque,

De his aliisque Principum Romanorum congiariis fusius dicetur in not. et em. ad c. 17. Ibique illustrabitur egregium Cæsareæ Bibliothecæ Vindobonensis monumentum.

17 *Corvinum.* Corvinum Messalam, et Asinium Pollionem, sæpe supra laudatos.

1 *Ser. Galbæ.* Servius Sulpicius Galba, consul A. U. C. 610. eloquentia præstitit. 'At ejus orationes exiliores sunt et redolentes magis antiquitatem, quam aut Lælii, aut Scipionis, aut etiam ipsius Catonis. Itaque exaruerunt; vix jam ut appareant,' teste Cic. de clar. Orat. c. 21. V. et Suet. Galb. 3. De eo jam dictum sup. An. iii, 66.

2 *C. Carboni.* C. Papirius Carbo, consul fuit A. U. C. 634. Eum Tullius de clar. Orat. c. 27. appellat 'canorum oratorem, et volubilem, et satis acrem, atque eumdem et vehementem, et valde dulcem, et perfacetum.' Orationes ejus nondum satis splendidas verbis, sed acutas, prudentiæque plenissimas ante dixerat.

3 *Calvus vester.* Calvus Cœliusque jam memorati sup. c. 17.

4 *Catoni seni.* Quem egregie commendat Quintilian. Instit. Orat. xii, 11. 'Marcus Censorius Cato, idem orator, idem historiæ conditor, idem juris, idem rerum rusticarum peritissimus, inter tot operas militiæ, tantas domi contentiones, rudi seculo literas Græcas ætate jam declinata didicit, ut esset hominibus documento, ea quoque percipi posse, quæ senes concupissent.'

5 *C. Gracchus.* C. Gracchus, tribunus plebis, cum biennio eloquentia et seditionibus populum agitasset, interemtus est, L. Opimio consule, A. U. C. 633. V. Plin. xiv, 4. et xxxiii, 3. §. 14. Plut. quoque in Gracchis p. 824.

6 *Crassus.* L. Crassus vir fuit eloquentissimus et clarissimus, teste Cic. in Verr. iii, 1. Plura adhuc de eo in libro de Oratore, iii, 1. 'Illud immortalitate dignum ingenium, illa humanitas, illa virtus L. Crassi, morte extincta subita est.' Multa manent ejus dicacitatis argumenta; quorum præcipuum est ejus dictum in Cn. Domitium Ahenobarbum: 'Non esse mirandum, quod æneam barbam haberet, cui os ferreum, cor plumbeum esset.' Suet. in Ner. 2. De eo adhuc inf. c. 25.

7 *Corvinus.* Messala Corvinus, jam sæpe sup. laudatus.

quos vocatis antiquos, plures species deprehendi; nec statim deterius esse, quod diversum est: vitio autem malignitatis humanæ vetera semper in laude, præsentia in fastidio[8] esse. Num dubitamus inventos, qui pro Catone Appium Cæcum[9] magis mirarentur? Satis constat ne Ciceroni quidem obtrectatores[10] defuisse, quibus inflatus, et tumens, nec satis pressus, sed supra modum exsultans, et superfluens, et parum Atticus[11] videretur. Legistis utique et Calvi et Bruti[12] ad Ciceronem missas epistolas: ex quibus facile est deprehendere, Calvum quidem Ciceroni visum exsanguem et attritum, Brutum autem otiosum[13] atque disjunctum. Rursumque Ciceronem a Calvo quidem male audivisse, tamquam solutum et enervem: a Bruto autem, ut ipsius verbis utar, tamquam fractum atque elumbem. Si me interroges, omnes mihi videntur verum dixisse. Sed mox ad singulos veniam, nunc mihi cum universis negotium est.

19. Nam quatenus antiquorum admiratores hunc velut ter-

8 *In fastidio.* Vell. Paterc. ii, 95. 'Præsentia invidia, præterita veneratione prosequimur.'

9 *Appium Cæcum.* Qui censor fuit A. U. C. 442. cum nondum vigeret eloquentia Romana. Appii laudes paucis habet vetus marmor, cujus inscriptionem retulit eruditus Antonius Augustinus, *Dialogos de Medallas*, Dial. x. p. 412.

APPIVS CLAVDIVS
C. F. CAECVS
CENSOR. COS. BIS. DICT. INTERREX. III.
PR. II. AED. CVR. II. Q. TR. MIL. III. COM.
PLVRA. OPPIDA. DE. SAMNITIBVS. CEPIT
SABINORVM. ET. TVSCORVM EXERCITVM. FVDIT. PACEM. FIERI. CVM. PYRRHO
REGE. PROHIBVIT. IN. CENSVRA. VIAM
APPIAM. STRAVIT. ET. AQVAM. IN VRBEM. ADDVXIT. AEDEM. BELLONAE FECIT.

V. et erudit. Gori, Inscript. Antiq. Vol. ii, p. 237. Ob hanc ædem Bellonæ de Appio dixit Ovid. Fast. vi, 201. 'Hac sacrata die Tusco Bellona duello Dicitur, et Latio prospera semper adest. Appius est auctor, Pyrrho qui pace negata Multum animo vidit, lumine cæcus erat.' De egregio illo sene v. Cic. de Senectute 6.

10 *Obtrectatores.* De his obtrectatoribus Quintilian. Instit. Orat. xii, 10. Ciceronem 'et suorum homines temporum incessere audebant, ut tumidiorem et Asianum, et redundantem, et in repetitionibus nimium, et in salibus aliquando frigidum, et in compositione fractum, exsultantem, ac pœne (quod procul absit) viro molliorem.'

11 *Parum Atticus.* Antiqua oratorum 'divisio inter Asianos atque Atticos fuit, cum hi pressi et integri, contra inflati illi et inanes haberentur—Attici limati quidem et emuncti nihil inane ac redundans ferebant. Asiana gens tumidior alioqui atque jactantior, vaniore etiam dicendi gloria inflata est.' Ciceronem præcipue premebant, 'qui videri Atticorum imitatores' concupiscebant. V. Quintilian. l. c.

12 *Calvi et Bruti.* Ea fuit semper inter summos viros æmulatio, de qua Quintilian. Institut. Orat. xii, 1. 'Neque ipsi Ciceroni Demosthenes [videtur] satis esse perfectus, quem dormitare interim dicit: nec Cicero Bruto Calvoque, qui certe compositionem illius, etiam apud ipsum reprehendunt: nec Asinio utrique, qui vitia orationis ejus etiam inimice pluribus in locis insequuntur.'

13 *Otiosum.* Mallet Lipsius, *odiosum*: i. e. adfectatione quadam et asperitate dictionis molestum. At Brutus, utpote sententiosus et animosa philosophia plenus, potuit otiosus esse circa sententias et philosophicos locos; ita Cicero fuit 'otiosus circa excessus,' ut mox dicetur inf. c. 22.

minum antiquitatis constituere solent, quem usque ad Cassium Severum[1] faciunt, quem primum adfirmant flexisse ab illa vetere, atque directa dicendi via: non infirmitate ingenii, nec inscitia literarum, transtulisse se ad id dicendi genus contendo, sed judicio et intellectu. Vidit namque, ut paulo ante dicebam, cum conditione temporum ac diversitate aurium formam quoque ac speciem orationis esse mutandam. Facile perferebat prior iste populus, ut imperitus et rudis, imperitissimarum orationum spatia: atque id ipsum laudi dabatur, si dicendo quis diem eximeret. Ita vero longa principiorum præparatio, et narrationis alte repetita series, et multarum divisionum ostentatio, et mille argumentorum gradus, et quidquid aliud aridissimis Hermagoræ et Apollodori[2] libris præcipitur, in honore erat: quod si quis odoratus philosophiam, atque ex ea[3] locum aliquem orationi suæ insereret, in cœlum laudibus ferebatur. Nec mirum: erant enim hæc nova et incognita: et ipsorum quoque oratorum paucissimi præcepta rhetorum, aut philosophorum placita, cognoverant. At hercule pervulgatis jam omnibus, cum vix in cortina[4] quisquam adsistat, qui elementis[5] studiorum etsi non instructus, at certe imbutus sit, novis et exquisitis eloquentiæ itineribus opus est,

Disjunctum autem intellige, quo sensu Senecam appellabat C. Caligula, 'Arenam sine calce.' Suet. in Caio Caligula, 53. Talis autem eloquentia decebat Brutum, de quo Julius Cæsar solitus erat dicere: MAGNI REFERT, HIC QUID VELIT: SED QUIDQUID VOLT, VALDE VOLT. Cic. Ep. ad Att. xiv. 1. Inf. c. 21. memoratur Bruti philosophia, lentitudo, tepor. Inde otiosus hic dicitur.

1 *Ad Cassium Severum.* Puto emendandum, 'constituere solent usque ad Cassium Severum, quem reum faciunt, quemque primum adfirmant,' &c. V. not. et em. ad c. 19. De Cassio Severo, orandi valido, seu sordidæ originis et maleficæ vitæ, dictum est sup. An. iv, 21. Extremis Augusti temporibus et Tiberii principatu floruit. Formam ejus ingenii describit Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'Multa, si cum judicio legatur, dabit imitatione digna Cassius Severus: qui, si ceteris virtutibus colorem et gravitatem orationis adjecisset, ponendus inter præcipuos foret. Nam et ingenii plurimum est in eo, et acerbitas mira et urbanitas et vis summa: sed plus stomacho, quam consilio dedit: præterea ut amari sales, ita frequenter amaritudo ipsa ridicula est.'

2 *Hermagoræ et Apollodori.* Duo illi rhetores sub Augusto floruere. Immo Apollodorus Augusti præceptor fuit et familiaris. V. Quintilian. Instit. Orat. iii, 1. et Strab. xiii, p. 625. Præceptore Apollodoro, cœpit eloquentia in sectas dividi, et evanuit. Adeo infensa infaustaque sectarum studia.

3 *Atque ex ea.* *Atque* omittendum videtur.

4 *In cortina.* De hoc loco eruditus Jos. Scaliger, Conjectan. in Varronem de Ling. Lat. p. 127. ed. 1581. 'Cortina ea est proprie, in qua lana suffecta succos ebibit. Ab eo usus est metaphora Corn. Tacitus in Dialogo, cum ait in cortina esse—quæ enim in cortina sunt, nondum penitus imbiberunt succum.' Forte simplicius intelligendum de assistentium auditorumque corona. Sic Severus in Ætna v. 294. 'Longas emugit buccina voces, Carmineque irriguo magni cortina theatri; Imparibus numerosa modis canit arte regentis.'

5 *Qui elementis.* Forte scriptum olim, *quin.*

per quæ orator fastidium aurium effugiat, utique apud eos judices, qui vi, aut potestate, non jure et legibus cognoscunt, et nec accipiunt tempora, sed constituunt, nec expectandum habent oratorem, dum illi libeat de ipso negotio dicere, sed sæpe ultro admonent, atque alio transgredientem revocant, et festinare se testantur.

20. Quis nunc feret oratorem de infirmitate valetudinis suæ præfantem? qualia sunt fere principia Corvini. Quis quinque in Verrem libros[1] expectabit? Quis de exceptione et formula[2] perpetietur illa immensa volumina, quæ pro M. Tullio,[3] aut A. Cæcina legimus? Præcurrit hoc tempore judex dicentem, et nisi aut cursu argumentorum, aut colore sententiarum, aut nitore et cultu descriptionum invitatus et corruptus est, aversatur dicentem. Vulgus quoque adsistentium, et adfluens et vagus auditor, adsuevit jam exigere lætitiam, et pulchritudinem orationis; nec magis perfert in judiciis tristem et impexam antiquitatem, quam si quis in scena, Roscii,[4] aut Turpionis Ambivii[5] exprimere gestus velit. Jam vero juvenes, et in ipsa[6] studiorum incude positi, qui profectus sui causa oratores sectantur, non solum audire, sed etiam referre domum aliquid illustre et dignum memoria volunt. Traduntque invicem, ac sæpe in colonias ac provincias suas scribunt,[7] sive in suis[8] aliquis arguta et brevi sententia effulsit, sive locus exquisito et poetico cultu enituit. Exigitur enim jam ab oratore etiam poeticus decor, non Accii aut Pacuvii[9] veterno inquinatus, sed ex Horatii, et Virgilii, et Lucani sacrario[10] prolatus. Horum igitur auribus et judiciis obtemperans nos-

1 *In Verrem libros.* A Cicerone scriptos, et notissimos.

2 *Exceptione et formula.* Erant actiones de exceptione, nempe ob exceptiones, seu exclusiones, quæ opponebantur, vel adversus personas, vel adversus res ipsas, vel adversus actiones, vel adversus ipsa judicia. Vide Digest. Lib. xliv, Tit. 1. de Exceptionibus, præscriptionibus, et præjudiciis. Formula vero dicebatur, quod in instituenda actione certis ac præscriptis verbis esset utendum. V. Cujac. observat. xxiii, 21.

3 *Pro M. Tullio.* Periit oratio Ciceronis pro M. Tullio: eam laudat Macrob. de Differ. et Soc. Græci Latinique verbi, c. de Tempore perfecto: 'Sed Cicero pro Tullio *explicavit* ait.' Extat adhuc oratio pro A. Cæcina.

4 *Roscii.* Roscius, histrio, Syllæ ac Ciceronis gratia celeberrimus: adeo acceptus fuit populo Romano, 'ut mercedem diurnam de publico mille denarios [*Angl.* 33*l.* 6*s.* 8*d.*] sine gregalibus solus acceperit,' Macrob. Saturn. iii, 7.

5 *Turpionis Ambivii.* Cujus meminere Cic. de Senectute 14. et Symmachus, Ep. i, 25. et Ep. x, 2.

6 *Et in ipsa.* *Et* forte omittendum.

7 *Scribunt.* Ad populares suos.

8 *Sive in suis.* Hic aliquid excidit. Lips. tentat *in sensibus suis:* Melius Muret. *sive sensus aliquis.* V. not. et em. ad c. 20.

9 *Accii aut Pacuvii.* Veterum poetarum, quorum adhuc extant fragmenta. Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'Tragœdiæ scrip-

trorum oratorum ætas, pulchrior et ornatior extitit. Neque ideo minus efficaces sunt orationes nostræ, quia ad aures judicantium cum voluptate perveniunt. Quid enim si infirmiora horum temporum templa credas, quia non rudi cæmento, et informibus tegulis exstruuntur, sed marmore nitent et auro radiantur?"

21. Equidem fatebor vobis simpliciter, me in quibusdam antiquorum vix risum, in quibusdam autem vix somnum tenere, nec unum de populo Canuti[1] aut Aride Furnio et Toranio, quique alios in eodem valetudinario hæc ossa et hanc maciem probant. Ipse mihi Calvus, cum unum et viginti, ut puto, libros reliquerit, vix in una aut altera oratiuncula satisfacit: nec dissentire[2] ceteros ab hoc meo judicio video: quotus enim quisque Calvi in Asitium, aut in Drusum legit? at hercule in hominum studiosorum manibus versantur accusationes, quæ in Vatinium inscribuntur, ac præcipue secunda ex his oratio: est enim verbis ornata, et sententiis auribus judicum accommodata: ut scias ipsum quoque Calvum intellexisse quid melius esset, nec voluntatem quin sublimius et cultius diceret, sed ingenium ac vires defuisse. Quid? ex Cœlianis orationibus?[3] nempe hæ placent, si non universæ, at partes earum,[4] in quibus nitorem et altitudinem horum temporum agnoscimus. Sordes autem verborum, et hians com-

tores Accius atque Pacuvius, clarissimi gravitate sententiarum, verborum pondere, et auctoritate personarum.'

10 *Lucani sacrario.* Inde frequentes illæ Horatianæ et Virgilianæ imitationes, quas in libris superioribus adnotavimus. Lucani vero laudes vidimus sup. An. xv, 49. et xvi, 17.

11 *Radiantur.* Sic quoque Ovid. de Pont. iii, 4. 103. 'Scuta sed et galeæ gemmis radientur et auro, Stentque super vinctos trunca trophæa viros.'

1 *Nec unum de populo Canuti.* Locus omnino corruptus, quem, dum quis meliora suadeat, ita supplendum puto, *nec unum de populo, sed rusticum videri, qui Canutio, aut Arrio delectatur, Furniove aut Toranio, quique alios in eodem valetudinario, hæc ossa, et hanc maciem, probant.* V. not. et em. ad c. 21. Porro C. Canutius memoratur a Suet. de clar. Rhetor. 4. Q. Arrius a Cic. de clar. Orat. 69. C. Furnius forte ille ipse ad quem scripsit Tullius, Epist. ad Familiares, x, 25 et 26. Toranius illene puerorum mango, qui Antonio, triumviro, eximia forma pueros duos ducentis sestertiis, *Angl.* 1666*l.* 13*s.* 4*d.* vendidit, ut refert Plin. vii, 12. an potius L. Turius, homo parvi ingenii, sed multi laboris, de quo Tull. de clar. Orat. 67.

2 *Nec dissentire.* Non ita suffragatur Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'Inveni qui Calvum præferrent omnibus, inveni qui Ciceroni crederent, eum nimia contra se calumnia verum sanguinem perdidisse: sed est et sancta et gravis oratio et castigata, et frequenter vehemens quoque. Imitator est autem Atticorum, fecitque illi properata mors injuriam, si quid adjecturus, non si quid detracturus fuit.' Locum Ciceronis de Calvo v. in Bruto c. 82.

3 *Cœlianis orationibus.* Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'Multum ingenii in Cœlio, et præcipue in accusando multa urbanitas, dignusque vir, cui et mens melior, et vita longior contigisset.'

4 *Partes earum.* V. not. et em. ad c. 21.

positio, et inconditi sensus redolent antiquitatem: nec quemquam adeo antiquarium puto, ut Cœlium ex eâ parte laudet, quâ antiquus est. Concedamus sane C. Cæsari,[5] ut propter magnitudinem cogitationum[6] et occupationes rerum, minus in eloquentia effecerit, quam divinum ejus ingenium postulabat: tam hercule,[7] quam Brutum philosophiæ suæ relinquamus. Nam in orationibus minorem esse fama sua, etiam admiratores ejus fatentur: nisi forte quisquam[8] aut Cæsaris pro Decio Samnite,[9] aut Bruti pro Dejotaro[10] rege, ceterosque ejusdem lentitudinis ac teporis libros legit, nisi qui et carmina eorumdem miratur: fecerunt enim et carmina, et in bibliothecas[11] retulerunt, non melius quam Cicero, at felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. Asinius quoque, quamquam propioribus temporibus natus sit, videtur mihi inter Menenios et Appios[12] studuisse.[13] Pacuvium certe, et Accium, non solum tragœdiis, sed etiam orationibus suis expressit: adeo durus et siccus est. Oratio autem, sicut corpus hominis, ea demum pulchra est, in qua non eminent venæ, nec ossa numerantur, sed temperatus ac bonus sanguis implet membra, et exsurgit toris,[14] ipsosque

5 *C. Cæsari.* Dictatori. Pariter Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'C. Cæsar, si foro tantum vacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur: tanta in eo vis est, id acumen, ea concitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellavit, appareat. Exornat tamen hæc omnia mira sermonis, cujus proprie studiosus fuit, elegantia.'

6 *Magnitudinem cogitationum.* Sic Vell. Paterc. ii, 41. Caius Cæsar 'animo super humanam et naturam et fidem evectus, magnitudine cogitationum, celeritate bellandi, patientia periculorum, Magno illi Alexandro, sed sobrio, neque iracundo, simillimus.'

7 *Tam hercule.* Tam hercule Caium Cæsarem suis occupationibus, quam Brutum Philosophiæ suæ relinquamus. Stoicam philosophiam sectatus est Brutus, multosque de ea libros scripsit. Inde et Quintilian. Instit. Orat. x, 1. In philosophia 'egregius, multoque, quam in orationibus, præstantior Brutus, suffecit ponderi rerum: scias eum sentire, quæ dicit.'

8 *Nisi forte quisquam.* Emendandum videtur, *nec fere quisquam,* ut Gronovio placuit.

9 *Pro Decio S.* Oratio hæc, ut et alia multa Cæsaris scripta, periit.

10 *Pro Dejotaro.* Causam tamen Dejotari, fidelissimi atque 'optimi regis, ornatissime et copiosissime a Bruto defensam' ait Cic. de clar. Orat. 5. Immo in Epist. ad Att. xiv, 1. tradit Julium Cæsarem 'animadvertisse, cum [Brutus] pro Dejotaro Nicææ dixerit, valde vehementer eum visum et libere dicere.' Sed cum haberetur hic dialogus, aliæ erant Romanorum aures, et ingeniosiores, ac proinde difficiliores.

11 *Bibliothecas.* Memorantur adhuc inf. c. 37.

12 *Menenios et Appios.* Menenium Agrippam et Appium Cæcum; de quibus dictum sup. c. 17 et 18.

13 *Studuisse.* Sic et Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'Multa in Asinio Pollione inventio, summa diligentia: adeo ut quibusdam etiam nimia videatur: et consilii et animi satis: a nitore et jucunditate Ciceronis ita longe abest, ut videri possit seculo prior.'

14 *Exsurgit toris.* Sic Plin. Ep. v, 8. de oratione et historia: 'hanc sæpius ossa, musculi, nervi; illam tori quidam et quasi jubæ decent.'

nervos rubor tegit et decor commendat. Nolo Corvinum[15] insequi, quia non per ipsum stetit, quominus lætitiam nitoremque nostrorum temporum exprimeret: viderimus, inquam,[16] judicio ejus vis aut animi, aut ingenii suffecerit.

22. Ad Ciceronem venio, cui eadem pugna cum æqualibus suis fuit, quæ mihi vobiscum est. Illi enim antiquos mirabantur, ipse suorum temporum eloquentiam anteponebat: nec ulla re magis ejusdem ætatis oratores præcurrit, quam judicio. Primus enim excoluit orationem, primus et verbis delectum adhibuit, et compositioni artem: locos quoque lætiores attentavit, et quasdam sententias[1] invenit; utique in his orationibus, quas senior jam et juxta finem vitæ composuit, id est, postquam magis profecerat, usuque et experimentis didicerat, quod optimum dicendi genus est. Nam priores ejus orationes non carent vitiis antiquitatis: lentus est in principiis, longus in narrationibus, otiosus circa excessus, tarde commovetur, raro incalescit: pauci sensus apte et cum quodam lumine terminantur: nihil excerpere, nihil referre possis: et velut in rudi ædificio, firmus sane paries et duraturus, sed non satis expolitus et splendens. Ego autem oratorem, sicut locupletem ac laudatum patrem familiæ, non eo tantum volo tecto tegi, quod imbrem ac ventum arceat, sed etiam quod visum et oculos delectet: non ea solum instrui supellectile, quæ necessariis usibus sufficiat, sed sit in apparatu ejus et aurum, et gemmæ,[2] ut sumere in manus, et aspicere sæpius liceat:[3] quædam vero procul arceantur, ut jam obliterata et olentia: nullum sit verbum velut rubigine infectum, nulli sensus tarda et inerti structura, in morem Annalium,[4] componantur: fugiat

15 *Corvinum.* M. Corvinum Messalam; de quo Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'At Messala nitidus et candidus, et quodammodo præ se ferens in dicendo nobilitatem suam, viribus minor.' V. et Plin. Ep. v, 3.

16 *Viderimus, inquam.* Pro *inquam*, vel emendandum *in quantum:* eo sensu, licet Corvinum non insequar, viderimus tamen in quantum judicio ejus vis aut animi, aut ingenii suffecerit: vel forte legendum, *utinam judicio ejus vis aut animi, aut ingenii sufficeret.* V. not. et em. ad c. 21.

1 *Sententias.* Sententiarum sensuumque discrimen docet Quintilian. Instit. Orat. viii, 5. 'Consuetudo jam tenuit, ut mente concepta sensus vocaremus: lumina autem, præcipueque in clausulis posita, sententias.'

2 *Aurum, et gemmæ.* Insignis locus, quo privatam horum temporum elegantiam et opulentiam docemur.

3 *Sæpius liceat.* Forte *libeat*, ut Rodolpho Agricolæ et Lipsio placebat.

4 *Morem Annalium.* Hæc cum essent veterum Annalium vitia, ab iis ita se vindicavit Tacitus, ut ejus Annalibus nihil sit acrius, vividius, et splendidius.

fœdam et insulsam scurrilitatem, variet compositionem, nec omnes clausulas uno et eodem modo terminet.[5]

23. Nolo irridere *rotam fortunæ*,[1] et *jus Verrinum*,[2] et illud tertio quoque sensu[3] in omnibus orationibus pro sententia positum, *esse videatur*. Nam et hoc invitus retuli, et plura omisi, quæ tamen sola mirantur atque exprimunt hi, qui se antiquos oratores vocant: neminem nominabo, genus hominum signasse contentus: sed vobis utique versantur ante oculos, qui Lucilium pro Horatio,[4] et Lucretium pro Virgilio[5] legunt: quibus eloquentia tui Aufidii Bassi, aut Servilii Noniani,[6] ex comparatione Sisennæ aut Varronis[7] sordet: qui rhetorum nostrorum commentarios fastidiunt, oderunt, Calvi mirantur: quos more prisco apud judicem fabulantes,[8] non auditores sequuntur, non populus audit, vix denique litigator perpetitur: adeo mœsti et inculti, illam ipsam quam jactant sanitatem, non firmitate,[9] sed jejunio, consequuntur. Porro ne in corpore quidem vale-

5 *Terminet.* Id quoque sapienter monet Quintilian. Instit. Orat. ix, 4. 'Verbo sensum cludere, multo, si compositio patiatur, optimum est. In verbis enim sermonis vis inest. At si id asperum erit, cedat hæc ratio numeris, ut fit apud summos Græcos Latinosque oratores frequentissime.'

1 *Rotam fortunæ.* Hæc aliaque frigidiora habet Cic. in Pison. c. 10. 'Quis te illis diebus sobrium, quis agentem aliquid, quod esset libero dignum, quis denique in publico vidit? cum collegæ tui domus cantu et cymbalis personaret, cum ipse nudus in convivio saltaret: in quo ne tum quidem, cum illum suum saltatorium versaret orbem, fortunæ rotam pertimescebat.

2 *Jus Verrinum.* Ea quoque, a Verris nomine ad jus e verrina, seu porcina, carne expressum alludens, crepat Cic. in Verr. i, 46. 'Hinc illi homines erant, qui etiam ridiculi inveniebantur ex dolore: quorum alii, ut audistis, negabant mirandum esse, jus tam nequam esse Verrinum.'

3 *Tertio—sensu.* Sensum hic et apud Quintilian. Instit. Orat. ix, 4.

4 *Lucilium pro Horatio.* Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'Lucilius quosdam ita deditos sibi adhuc habet amatores, ut eum non ejusdem modo operis, sed omnibus poetis præferre non dubitent. Ego quantum ab illis, tantum ab Horatio dissentio, qui *Lucilium fluere lutulentum*, et esse *aliquid, quod tollere possis*, putat. Nam et eruditio in eo mira, et libertas, atque inde acerbitas, et abunde salis. Multo est tersior ac purus magis Horatius, et ad notandos hominum mores præcipuus.'

5 *Lucretium pro Virgilio.* Neque adhuc Lucretianus ille favor penitus intercidit. In plurimis quidem eminet Lucretius, at in omnibus ferme Virgilius.

6 *Aufidii—Noniani.* De his duobus historiæ scriptoribus Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'Servilius Nonianus—ipse a nobis auditus est, clari vir ingenii, et sententiis creber, sed minus pressus, quam historiæ auctoritas postulat. Quam, paulum ætate præcedens eum Bassus Aufidius, egregie, utique in libris belli Germanici, præstitit, genere ipso probabilis in omnibus, sed in quibusdam suis ipse viribus minor.' De Servilio Noniano plura v. sup. An. vi, 31. et xiv, 19.

7 *Sisennæ aut Varronis.* Varronem, Romanorum eruditissimum, nemo non novit. Sisenna idem est de quo Quintilian. Instit. Orat. i, 5. 'Sisenna dixit, assentio.' et viii, 3. 'Cæcilius ac Sisenna [primi dixere] albenti cœlo.' Paucis vero Sisennæ indolem expressit Cic. de claris Orat. 64. 'L. Sisenna, doctus vir, et studiis optimis deditus, bene latine loquens, gnarus reipublicæ, non sine facetiis: sed neque laboris multi, nec satis versatus in causis.'

8 *Fabulantes.* Bene. Nam non orabant, sed fabulabantur.

9 *Non firmitate.* V. not. et em. ad c. 23.

tudinem medici probant, quæ animi anxietate contingit, parum est ægrum non esse, fortem, et lætum, et alacrem volo: prope abest ab infirmitate, in quo sola sanitas laudatur. Vos vero, disertissimi, ut potestis, ut facitis, illustrate seculum nostrum pulcherrimo genere dicendi. Nam et te, Messala, video lætissima quæque antiquorum imitantem: et vos, Materne ac Secunde,[10] ita gravitati sensuum nitorem et cultum verborum miscetis; ea electio inventionis, is ordo rerum, et quotiens causa poscit, ubertas; ea, quotiens permittitur, brevitas, is compositionis decor, ea sententiarum planitas est, sic exprimitis affectus, sic libertatem temperatis, ut etiam si nostra judicia malignitas et invidia tardaverit, verum de vobis dicturi sint[11] posteri nostri.

24. Quæ cum Aper dixisset, Agnoscitisne, inquit *Maternus*, vim et ardorem Apri nostri? quo impetu seculum nostrum defendit! quam copiose ac varie vexavit antiquos! quanto non solum ingenio ac spiritu, sed etiam eruditione et arte, ab ipsis mutuatus est, per quæ mox ipsos incesseret! Tuum tamen, Messala, promissum immutasse non debes: neque enim defensores antiquorum exigimus, nec quemquam nostrorum, quamquam modo laudati sumus, his, quos insectatus est Aper, comparamus: ac ne ipse quidem ita sentit, sed more veteri, et a vestris philosophis[1] sæpe celebrato, sumsit sibi contradicendi partes. Exprome nobis, non laudationem antiquorum, satis enim illos fama sua laudat, sed causas, cur in tantum ab eloquentia eorum recesserimus; cum præsertim centum et viginti annos ab interitu Ciceronis in hunc diem effici ratio temporum[2] collegerit.

25. Tum *Messala:* Sequar a te præscriptam formam, Materne: neque enim diu contradicendum est Apro, qui primum,

10 *Secunde.* Quem valde laudat Quintilian. Instit. Orat. x, 1. 'Julio Secundo si *longior* contigisset ætas, clarissimum profecto nomen oratoris apud posteros foret. Adjecisset enim, atque adjiciebat ceteris virtutibus suis, quod desiderari potest. Id est autem, ut esset multo magis pugnax, et sæpius ad curam rerum ab elocutione respiceret. Ceterum interceptus quoque magnum sibi vindicat locum. Ea est facundia, tanta in explicando, quod velit, gratia: tam candidum, et lene, et speciosum dicendi genus: tanta verborum, etiam quæ assumta sunt, proprietas: tanta in quibusdam ex periculo petitis significantia.'

11 *Dicturi sint.* Recte enim Quintilian. Instit. Orat. iii, 1. 'Ad posteros enim virtus durabit, non perveniet invidia.'

1 *A vestris philosophis.* Academicis scilicet.

2 *Ratio temporum.* Quam vide sup. c. 17.

ut opinor, nominis controversiam movit, tamquam parum proprie antiqui vocarentur, quos satis constat ante centum annos fuisse. Mihi autem de vocabulo pugna non est, sive illos antiquos, sive majores, sive quo alio mavult nomine, appellet: dummodo in confesso sit, eminentiorem illorum temporum eloquentiam fuisse. Ne illi quidem parti sermonis ejus[1] repugno, si quominus fatetur,[2] plures formas dicendi etiam iisdem seculis, nedum diversis, extitisse. Sed quomodo inter Atticos oratores primæ Demostheni tribuuntur, proximum autem locum Æschines, et Hyperides, et Lysias, et Lycurgus[3] obtinent, omnium autem consensu hæc oratorum ætas maxime probatur: sic apud nos Cicero quidem ceteros eorumdem temporum disertos antecessit: Calvus autem, et Asinius, et Cæsar, et Cœlius, et Brutus, suo jure, et prioribus, et sequentibus anteponuntur: nec refert, quod inter se specie differant, cum genere consentiant. Adstrictior Calvus, numerosior Asinius, splendidior Cæsar, amarior Cœlius, gravior Brutus, vehementior, et plenior, et valentior Cicero; omnes tamen eamdem sanitatem eloquentiæ ferunt:[4] ut si omnium pariter libros in manus sumseris, scias, quamvis in diversis ingeniis, esse quamdam judicii ac voluntatis similitudinem et cognationem. Nam quod invicem se obtrectaverunt, et sunt aliqua epistolis eorum inserta, ex quibus mutua malignitas detegitur, non est oratorum vitium, sed hominum. Nam et Calvum, et Asinium, et ipsum Ciceronem credo solitos et invidere, et livere, et ceteris humanæ infirmitatis vitiis adfici: solum inter hos arbitror Brutum, non malignitate, nec invidia, sed simpliciter, et ingenue, judicium animi sui detexisse: an invideret Ciceroni,[5] qui mihi videtur ne Cæsari quidem invidisse? Quod ad Ser. Galbam et C. Lælium[6] attinet, et si quos alios anti-

1 *Sermonis ejus.* Sup. c. 18.

2 *Si quominus fatetur.* Ita veteres editiones. Bene emendabat Illustr. Huetius, *immo nos fatemur*, vel *quominus fateamur;* ut postulat orationis series.

3 *Lycurgus.* Lysiæ, Lycurgi, Demosthenis, et Hyperidis, celeberrimorum Græciæ oratorum, vitas scripsit Plutarchus Vol. ii, p. 835 sq.

4 *Ferunt.* Præ se ferunt, vel libris suis ferunt. Sic ferme sup. Hist. ii, 65. 'lætitiam et gratulationem vultu ferens.'

5 *An invideret Ciceroni.* Observat Illustr. Huetius: 'Brutus potuit Ciceroni eloquentiam invidere, etsi Cæsari tyrannidem non invideret, quam oderat et damnabat.'

6 *C. Lælium.* De Servio Galba dictum sup. c. 18. Eloquentia quoque præstitit C. Lælius, coss. A. U. C. 614. Sed et ipse antiquior atque horridior: 'et, cum sint in dicendo variæ voluntates, delectari mihi magis antiquitate videtur, et lubenter verbis etiam uti paulo magis priscis.' Cic. de clar. Orat. 21.

quorum agitare non desistit, non exigit[7] defensorem, cum fatear quædam eloquentiæ eorum, ut nascenti adhuc, nec satis adultæ, defuisse.

26. Ceterum si, omisso optimo illo, et perfectissimo genere eloquentiæ, eligenda sit forma dicendi, malim hercule C. Gracchi[1] impetum, aut L. Crassi[2] maturitatem, quam calamistros Mæcenatis,[3] aut tinnitus Gallionis:[4] adeo melius est oratorem vel hirta toga induere, quam fucatis et meretriciis vestibus insignire. Neque enim oratorius iste, immo, hercule, ne virilis quidem cultus est, quo plerique temporum nostrorum actores ita utuntur, ut lascivia verborum, et levitate sententiarum, et licentia compositionis, histrionales modos exprimant: quodque vix auditu fas esse debeat, laudis, et gloriæ, et ingenii loco plerique jactant, cantari saltarique commentarios suos. Unde oritur illa fœda et præpostera, sed tamen frequens quibusdam exclamatio, ut oratores nostri tenere dicere,[5] histriones diserte saltare dicantur. Equidem non negaverim Cassium Severum,[6] quem solum Aper noster nominare ausus est, si his comparetur, qui postea fuerunt, posse orato-

7 *Non exigit.* Illustr. Huetius corrigebat, *non exigit id*, vel *non exigunt*.

1 *C. Gracchi.* Jam laudati sup. c. 18. Eum 'præstantissimo ingenio et flagranti studio' fuisse, nec 'quemquam pleniorem et uberiorem ad dicendum' testatur Cic. de clar. Orat. 33.

2 *L. Crassi.* In Crasso erat, teste Cic. l. c. 38. 'summa gravitas, erat cum gravitate junctus facetiarum et urbanitatis oratorius, non scurrilis lepos. Latine loquendi accurata et sine molestia diligens elegantia: in disserendo mira explicatio.'

3 *Calamistros Mæcenatis.* Locum hunc Taciti laudavit Pomponius Sabinus, mediæ ætatis grammaticus. V. Testimonia Veterum. Mæcenatis autem calamistros notos pariter ac ridiculos facit Seneca, Ep. 114. 'Videbis itaque eloquentiam ebrii hominis involutam, et errantem, et licentiæ plenam. Mæcenas in cultu suo. Quid turpius, 'Amne sylvisque ripa comantibus?' Vide ut, 'Alveum lintribus arent, versoque vado remittant hortos.' Quid? 'Si quis fœminæ cirro crispatæ et labris columbatur.' Incipitque suspirans, ut 'cervice laxa feratur'—'Nemo tyranni.' 'Irremediabilis factio.' 'Rimantur epulis, lagenaque tentant morbos, et sæpe mortem exigunt'—'Genium festo vix suo testem.' 'Tenuis cerei fila, et crepacem molam'—'Focum mater aut uxor investiunt.' Non statim, cum hæc legeris, occurrit, hunc esse, qui, solutis tunicis, in Urbe semper incesserit.' Sed tota hæc epistola omnino legenda. Plena est rerum, et in artis scribendi præceptis eximia.

4 *Tinnitus Gallionis.* 'Gravitatem' tamen Gallionis laudat Sidon. Apollinar. Ep. v, 10. Sed, corrupta Sidonii ævo eloquentia, gravitas nominabatur oratio antithetis tinniens. Oratoria Gallionis, patris, scripta memorat Quintilian. Instit. Orat. iii, 1. Utrum idem sit, ac Junius Gallio, Senecæ frater, de quo sup. An. xv, 73. non satis compertum. Vere autem dixit Quintilian. Instit. Orat. ii, 3. 'Tumidos, et corruptos, et tinnulos, et quocumque alio cacozeliæ genere peccantes, certum habeo non virium, sed infirmitatis vitio laborare: ut corpora non robore, sed valetudine inflantur.'

5 *Tenere dicere.* Id quoque queritur Plin. Ep. ii, 14. 'Pudet referre, quæ, quam fracta pronuntiatione dicantur: quibus quam teneris clamoribus excipiantur. Plausus tantum, ac sola cymbala et tympana illis canticis desunt.'

6 *Cassium Severum.* De cujus ingenio v. notata sup. c. 19.

rem vocari, quamquam in magna parte librorum suorum plus vis habeat, quam sanguinis.[7] Primus enim, contemto ordine rerum, omissa modestia, ac pudore verborum, ipsis etiam, quibus utitur, armis incompositus, et studio feriendi plerumque detectus, non pugnat, sed rixatur. Ceterum, ut dixi, sequentibus comparatus, et varietate eruditionis, et lepore urbanitatis, et ipsarum virium robore, multum ceteros superat: quorum neminem Aper nominare, et velut in aciem educere sustinuit. Ego autem expectabam, ut incusato Asinio, et Cœlio, et Calvo, aliud novum agmen produceret, pluresque, vel certe totidem nominaret, ex quibus alium Ciceroni, alium Cæsari, singulis demum singulos opponeremus. Nunc detrectasse nominatim antiquos oratores contentus, neminem sequentium laudare ausus est, nisi in publicum et in commune. Veritus, credo, ne multos offenderet, si paucos excerpsisset: quotus enim quisque scholasticorum[8] non hac sua persuasione fruitur, ut se ante Ciceronem numeret, sed plane post Gabinianum?[9]

27. At ego non verebor nominare singulos, quo facilius, propositis exemplis, appareat, quibus gradibus fracta sit et deminuta eloquentia. Appropera, inquit *Maternus*, et potius exsolve promissum: neque enim hoc colligi desideramus, disertiores esse antiquos, quod apud me equidem in confesso est, sed causas exquirimus, quas te solitum tractare,[1] paulo ante, plane mitiore eloquentia, et temporum nostrorum, miratus,[2] antequam te Aper offenderet majores tuos lacessendo. Non sum, *inquit*, offensus Aprina disputatione; nec vos offendi decebit, si quid forte aures vestras perstringet; cum sciatis hanc esse ejusmodi sermonum legem, judicium animi, citra damnum affectus, proferre. Perge, inquit *Maternus*, et cum de antiquis loquaris, utere antiqua libertate, a qua vel magis degeneravimus, quam ab eloquentia.

28. Et *Messala*, non reconditas, Materne, causas requiris,

7 *Quam sanguinis.* Bene quidem. Multum enim dabat stomacho, at color et gravitas orationis deerant. Inde plus ei vis aut roboris, quam sanguinis, aut coloris.

8 *Scholasticorum.* Rhetorum, seu rhetorices præceptorum; ut inf. c. 29.

9 *Post Gabinianum.* Tunc oratoria fama insignem. Euseb. in Chronic. ad viii. Vespasiani annum: 'Gabinianus, celeberrimi nominis rhetor, in Gallia docuit.'

1 *Solitum tractare.* V. sup. c. 15. et mox inf. c. 28 sq.

2 *Miratus.* Forte emendandum *mirati sumus.* Intelligi tamen potest, *miratus sum.* V. not. et em. ad c. 27.

nec aut tibi ipsi, aut huic Secundo, vel huic Apro ignotas, etiamsi mihi partes adsignatis proferendi in medium, quæ omnes sentimus. Quis enim ignorat et eloquentiam, et ceteras artes, descivisse ab ista vetere gloria, non inopia hominum, sed desidia juventutis, et negligentia parentum, et inscientia præcipientium, et oblivione moris antiqui? quæ mala primum in Urbe nata, mox per Italiam fusa, jam in provincias manant: quamquam nostra nobis notiora sunt. Ego de Urbe, et his propriis ac vernaculis vitiis loquar, quæ natos statim excipiunt, et per singulos ætatis gradus cumulantur; si prius de severitate ac disciplina majorum circa educandos formandosque liberos pauca prædixero. Jam primum, suus cuique filius, ex casta parente natus, non in cella emtæ nutricis, sed gremio ac sinu matris educabatur, cujus præcipua laus erat, tueri domum, et inservire liberis. Eligebatur autem aliqua major natu propinqua, cujus probatis spectatisque moribus omnis ejusdem familiæ soboles committeretur, coram qua neque dicere fas erat, quod turpe dictu, neque facere, quod inhonestum factu videretur. Ac non studia modo curasque, sed remissiones etiam lususque puerorum, sanctitate quadam ac verecundia temperabat. Sic Corneliam Gracchorum,[1] sic Aureliam Cæsaris,[2] sic Atiam[3] Augusti matrem præfuisse educationibus, ac produxisse principes liberos accepimus: quæ disciplina ac severitas eo pertinebat, ut sincera, et integra, et nullis pravitatibus detorta, uniuscujusque natura toto statim pectore arriperet artes honestas, et sive ad rem militarem, sive ad juris scientiam, sive ad eloquentiæ studium inclinasset, id solum ageret, id universum hauriret.

29. At nunc natus infans delegatur Græculæ alicui ancillæ, cui adjungitur unus aut alter ex omnibus servis, plerumque vilissimus, nec cuiquam serio ministerio accommodatus.

1 *Corneliam Gracchorum.* Cic. de clar. Orat. 27. '*Fuit* Gracchus diligentia Corneliæ matris a puero doctus, et Græcis literis eruditus:' deinde 58. 'Legimus epistolas Corneliæ, matris Gracchorum: apparet filios non tam in matris gremio educatos, quam in sermone matris.' De laudibus Corneliæ plura habet Plut. in Gracch. *p.* 836. Ei statua Romæ posita, de qua Plin. xxxiv, 6. 'Extant Catonis in censura vociferationes, mulieribus Romanis in provinciis statuas poni. Nec tamen potuit inhibere, quo minus Romæ quoque ponerentur, sicuti Corneliæ Gracchorum matri, quæ fuit Africani [Scipionis majoris] prioris filia. Sedens huic posita, soleisque sine amento (i. e. sine loro) insignis, in Metelli publica porticu: quæ statua nunc est in Octaviæ operibus.'

2 *Aureliam Cæsaris.* Aurelia C. Julii Cæsaris, dictatoris, mater. V. Stem. Cæs. n. 2.

3 *Atiam.* De Atia, Augusti matre, dictum quoque in Stem. Cæs. n. 14.

Horum fabulis et erroribus[1] teneri statim et rudes animi imbuuntur. Nec quisquam in tota domo pensi habet, quid coram infante domino,[2] aut dicat, aut faciat: quando etiam ipsi parentes nec probitati, neque modestiæ, parvulos adsuefaciunt, sed lasciviæ et libertati;[3] per quæ paulatim impudentia irrepit, et sui alienique contemtus. Jam vero propria et peculiaria hujus Urbis vitia pæne in utero matris concipi mihi videntur, histrionalis favor,[4] et gladiatorum equorumque studia: quibus occupatus et obsessus animus quantulum loci bonis artibus relinquit? quotum quemque inveneris, qui domi quidquam aliud loquatur? quos alios adolescentulorum sermones excipimus, si quando auditoria intravimus? Ne præceptores quidem ullas crebriores cum auditoribus suis fabulas habent: colligunt enim discipulos non severitate disciplinæ, nec ingenii experimento, sed ambitione salutantium,[5] et illecebris adulationis. Transeo prima discentium elementa, in quibus et ipsis parum elaboratur: nec in auctoribus cognoscendis, nec in evolvenda antiquitate, nec in notitia vel rerum, vel hominum, vel temporum, satis operæ insumitur: sed expetuntur, quos rhetoras vocant: quorum professio quando primum in hanc Urbem introducta sit, quamque nullam apud majores nostros auctoritatem habuerit, statim docuero.[6]

30. Referam necesse est animum ad eam disciplinam, qua usos esse eos oratores accepimus, quorum infinitus labor, et quotidiana meditatio, et in omni genere studiorum exercitationes, ipsorum etiam continentur libris. Notus est nobis utique Ciceronis liber, qui Brutus inscribitur,[1] in cujus extrema parte, (nam prior commemorationem veterum oratorum habet) sua initia, suos gradus, suæ eloquentiæ velut quamdam

1 *Et erroribus.* Hac de re, sicut de ceteris omnibus, quæ ad optimam liberorum educationem pertinent, v. Plut. Vol. ii, p. 1. Περὶ παίδων ἀγωγῆς.

2 *Infante domino.* Egregie Juvenal. xiv, 44. 'Nil dictu fœdum visuque hæc limina tangat, Intra quæ puer est: procul hinc, procul inde puellæ Lenonum, et cantus pernoctantis parasiti. Maxima debetur puero reverentia. Si quid Turpe paras, nec tu pueri contemseris annos: Sed peccaturo obsistat tibi filius infans.' Alia plurima et egregia de hoc argumento ibidem vide.

3 *Libertati.* Libertatem pro licentia effrænique libidine usurpavit quoque Tullius.

4 *Histrionalis favor.* Qui Romæ vigebat maxime. Inde Petron. in Sat. c. 5. studiosum juvenem monet, 'Neve plausor in scena Sedeat redemtus histrioniæ addictus.'

5 *Ambitione salutantium.* Male, *salutantium.* Optime emendant Acidal. Schelius et Schulting. *salutationum.* Præceptores enim salutabant parentes, liberis adulabantur, sicque discipulos colligebant.

6 *Statim docuero.* V. inf. c. 35.

1 *Brutus inscribitur.* Extat adhuc liber

educationem refert: se apud Q. Mucium[2] jus civile didicisse; apud Philonem Academicum,[3] apud Diodotum Stoicum[4] omnes philosophiæ partes penitus hausisse: neque his doctoribus contentum,[5] quorum ei copia in Urbe contigerat, Achaiam quoque et Asiam peragrasse, ut omnem omnium artium varietatem complecteretur. Itaque hercule in libris Ciceronis deprehendere licet, non geometriæ, non musicæ, non grammaticæ, non denique ullius ingenuæ artis scientiam ei defuisse. Ille dialecticæ[6] subtilitatem, ille moralis partis[7] utilitatem, ille rerum motus causasque cognovit: ita enim est, optimi viri, ita ex multa eruditione, ex pluribus artibus, et omnium rerum scientia, exundat et exuberat illa admirabilis eloquentia: neque oratoris vis et facultas, sicut ceterarum rerum, angustis et brevibus terminis cluditur: sed is est orator, qui de omni quæstione pulchre, et ornate, et ad persuadendum apte dicere, pro dignitate rerum, ad utilitatem temporum, cum voluptate audientium possit.

31. Hæc sibi illi veteres persuadebant: ad hæc efficienda intelligebant opus esse, non ut rhetorum scholis declamarent, nec ut fictis, nec ullo modo ad veritatem accedentibus, controversiis[1] linguam modo et vocem exercerent, sed ut his artibus pectus implerent, in quibus de bonis ac malis, de honesto ac turpi, de justo et injusto disputatur. Hæc enim

optimus, nec umquam satis laudandus legendusque, qui Brutus, seu, de claris Oratoribus, inscribitur.

2 *Q. Mucium.* Quintum Mucium Scævolam; de quo Cic. de clar. Orat. 89. 'Ego autem, juris civilis studio, multum operæ dabam Q. Scævolæ, P. F.' Memoratur quoque in Digest. Libr. i. Tit. 2. de Origine Juris, Leg. 2. ex Pomponio, n. 45.

3 *Philonem Academicum.* Cic. l. c. 'Eodemque tempore, cum princeps Academiæ Philo—Romam venisset, totum ei me tradidi.'

4 *Diodotum Stoicum.* Quem laudat Cic. ibid. c. 90. 'Eram cum Stoico Diodoto—a quo cum in aliis rebus, tum studiosissime in dialectica exercebar.'

5 *Contentum.* Cic. ibid. c. 91. 'Itaque cum essem biennium versatus in causis, et jam in foro celebratum meum nomen esset, Roma sum profectus. Cum venissem Athenas, sex menses cum Antiocho, veteris Academiæ nobilissimo et prudentissimo philosopho, fui. Eodem tamen tempore Athenis apud Demetrium Syrum veterem et non ignobilem dicendi magistrum, studiose exercere solebam. Post a me Asia tota peragrata est, cum summis quidem oratoribus, quibuscum exercebar ipsis lubentibus.'

6 *Dialecticæ.* De qua Quintilian. Instit. Orat. xii, 2. 'Hæc pars dialectica, sive illam dicere malimus disputatricem, est utilis sæpe et finitionibus, et comprehensionibus, et separandis, quæ sunt differentia, et resolvenda ambiguitate, et distinguendo, dividendo, illiciendo, implicando.—Jam quidem pars illa moralis, quæ dicitur Ethice, certe tota oratori est accommodata.'

7 *Moralis partis.* Cic. de Fato 1. 'Nos eam partem philosophiæ, de moribus appellare solemus: sed decet augentem linguam Latinam nominare moralem.'

1 *Controversiis.* Quales adhuc extant Senecæ controversiæ, et Quintiliani declamationes.

est oratori subjecta ad dicendum materia. Nam in judiciis fere de æquitate, in deliberationibus de honestate dicimus, ita ut plerumque hæc ipsa invicem misceantur: de quibus copiose, et varie, et ornate nemo dicere potest, nisi qui cognovit naturam humanam, et vim virtutum, pravitatemque vitiorum, et intellectum eorum, quæ nec in virtutibus, neque in vitiis numerantur. Ex his fontibus etiam illa profluunt, ut facilius iram judicis vel instiget, vel leniat, qui scit quid ira; promtius ad miserationem impellat, qui scit quid sit misericordia, et quibus animi motibus concitetur. In his artibus[2] exercitationibusque versatus orator, sive apud infestos, sive apud cupidos, sive apud invidentes, sive apud tristes, sive apud timentes dicendum habuerit, tenebit habenas animorum: et prout cujusque natura postulabit, adhibebit manum, et temperabit orationem, parato omni instrumento, et ad omnem usum reposito. Sunt apud quos adstrictum, et collectum, et singula statim argumenta concludens dicendi genus, plus fidei meretur: apud hos dedisse operam dialecticæ proficiet. Alios fusa, et æqualis, et ex communibus ducta sensibus oratio, magis delectat: ad hos permovendos mutuabimur a Peripateticis[3] aptos, et in omnem disputationem paratos jam locos.[4] Dabunt Academici pugnacitatem,[5] Plato altitudinem, Xenophon jucunditatem: ne Epicuri quidem et Metrodori honestas quasdam exclamationes[6] adsumere, hisque, prout res poscet, uti, alienum erit oratori: neque enim sapientem informamus, neque Stoicorum civitatem, sed eum, qui non quasdam artes audire,[7] sed omnes liberaliter debet. Ideoque et juris civilis scientiam veteres oratores comprehendebant, et grammatica, musica, et geometria imbuebantur. Incidunt enim causæ plurimæ quidem, ac pæne

2 *His artibus.* Nec aliter Petron. in Sat. c. 5. 'Mox et Socratico plenus grege, mittat habenas Liber, et ingentis quatiat Demosthenis arma.'

3 *Mutuabimur a Peripateticis.* V. not. et em. ad c. 31.

4 *Paratos jam locos.* His de locis libros octo Topicorum edidit Aristoteles, Peripateticorum princeps. V. et Cic. Topic. 1 et 2.

5 *Academici pugnacitatem.* Academicis enim mos est 'in utramque partem disserendi;' quod 'ad exercitationem forensium causarum proxime' accedit. Quintilian. Instit. Orat. xii, 2. Quænam philosophiæ secta magis ad eloquentiam conferat ibi expendit. Peripateticam et Academicam anteponebat Cic. Lib. iii. de Oratore.

6 *Exclamationes.* Exclamationes illas *ἀνακραυγάσματα ἱερὰ* appellabat Epicurus, iisque sæpissime utebatur. Exempla suppeditat vita Epicuri ap. Diog. Laert. Lib. x. V. quoque notas Casauboni, c. 5. Metrodorus autem discipulus fuit Epicuri. Utriusque herma, conjunctis capitibus, repertus est anno 1743. Romæ in Liberianæ Basilicæ fundamentis, ut docet P. Galeotti, Ficoroni Gemmæ illustratæ, p. 136.

7 *Artes audire.* Verius, *adire.*

omnes, quibus juris notitia desideratur: pleræque autem, in quibus hæ quoque scientiæ requiruntur.

32. Nec quisquam respondeat sufficere ut ad tempus simplex quiddam[1] et uniforme doceamur. Primum enim aliter utimur propriis, aliter commodatis: longeque interesse manifestum est, possideat quis quæ profert, an mutuetur. Deinde ipsa multarum artium scientia etiam aliud agentes nos ornat, atque ubi minime credas, eminet et excellit. Idque non doctus modo et prudens auditor, sed etiam populus intelligit: ac statim ita laude prosequitur, ut legitime studuisse, ut per omnes eloquentiæ numeros isse, ut denique oratorem etiam fateatur: quem non posse aliter exsistere, nec extitisse umquam confirmo, nisi eum, qui, tamquam in aciem omnibus armis instructus, sic in forum omnibus artibus armatus exierit: quod adeo negligitur ab horum temporum disertis, ut in actionibus eorum fex quoque quotidiani sermonis, fœda ac pudenda vitia deprehendantur, ut ignorent leges, non teneant senatusconsulta, jus civitatis ultro derideant: sapientiæ vero studium et præcepta prudentium penitus reformident, in paucissimos sensus et angustas sententias detrudant eloquentiam, velut expulsam regno suo: ut quæ olim omnium artium domina pulcherrimo comitatu pectora implebat, nunc circumcisa et amputata, sine apparatu, sine honore, pæne dixerim sine ingenuitate,[2] quasi una ex sordidissimis artificiis, discatur. Ego hanc primam et præcipuam causam arbitror, cur tantum ab eloquentia antiquorum oratorum recesserimus. Si testes desiderantur, quos potiores nominabo, quam apud Græcos Demosthenem? quem studiosissimum Platonis auditorem fuisse memoriæ proditum est.[3] Et Cicero, his, ut opinor, refert verbis, *quidquid in eloquentia effecerit, id se non rhetorum, sed Academiæ spatiis consecutum*. Sunt aliæ causæ magnæ et graves, quas a vobis aperiri æquum est, quoniam quidem ego jam meum munus explevi, et, quod mihi in con-

1 *Simplex quiddam.* Sufficere ut, cum tempus resque postulant, simplicia quædam et uniformia artium principia a peritis doceamur.

2 *Sine ingenuitate.* Ingenuitas servituti opponitur. 'Ingenui sunt, qui ex matre libera nati sunt,' Digest. Lib. i, Tit. 5. de Statu hominum, Leg. 5. ex Marciano.

3 *Proditum est.* Idem prodit Quintilian. Instit. Orat. xii, 2. Constat 'Demosthenem, principem omnium Græciæ oratorum, dedisse operam Platoni. Nam M. Tullius, non tantum se debere scholis rhetorum, quantum Academiæ spatiis, frequenter ipse testatus est. Neque se tanta in eo umquam fudisset ubertas, si ingenium suum consepto fori, non ipsius naturæ finibus terminasset.'

suetudine est, satis multos offendi: qui si forte hoc audirent,[4] certum habeo dicturos, me, dum juris et philosophiæ scientiam, tamquam oratori necessariam, laudo, ineptiis meis plausisse.

33. Et *Maternus*, mihi quidem, inquit, susceptum a te munus adeo peregisse nondum videris, ut inchoasse tantum, et velut vestigia ac lineamenta quædam ostendisse videaris. Nam quibus instrui veteres oratores soliti sint, dixisti, differentiamque nostræ desidiæ et inscientiæ adversus acerrima et fœcundissima eorum studia demonstrasti: cetera expecto, ut, quemadmodum ex te didici quid aut illi scirent, aut nos nesciamus, ita hoc quoque cognoscam, quibus exercitationibus juvenes, jam et forum ingressi, confirmare et alere ingenia sua soliti sint: neque enim arte et scientia, sed longe magis facultate[1] eloquentiam contineri, nec tu, puto, abnues, et hi significare vultu videntur. Deinde cum Aper quoque et Secundus idem annuissent, *Messala*, quasi rursus incipiens: Quoniam initia et semina veteris eloquentiæ satis demonstrasse videor, docendo quibus artibus antiqui oratores institui erudirique soliti sint, persequar nunc exercitationes eorum, quamquam ipsis artibus inest exercitatio, nec quisquam percipere tot reconditas, aut tam varias res potest, nisi ut[2] scientiæ meditatio, meditationi facultas, facultati vis eloquentiæ accedat: per quæ colligitur eamdem esse rationem, et percipiendi, quæ proferas, et proferendi, quæ perceperis: sed si cui obscuriora hæc videntur, isque scientiam ab exercitatione separat, id certe concedet, instructum et plenum his artibus animum, longe paratiorem ad eas exercitationes venturum, quæ propriæ circa oratoriam[3] videntur.

34. Ergo apud majores nostros juvenis ille, qui foro et eloquentiæ parabatur, imbutus jam domestica disciplina, refertus honestis studiis, deducebatur a patre, vel a propinquis, ad eum oratorem, qui principem in civitate locum obtinebat:

4 *Hoc audirent.* Mallem, *forte hæc audierint.*

1 *Facultate.* Facultate dicendi. Sic ab Asinio Pollione egregie dictum: 'Commode agendo factum est, ut sæpe agerem: sæpe agendo, ut minus commode: quia scilicet assiduitate nimia facilitas magis quam facultas, nec fiducia, sed temeritas paratur.' Facultatem quoque pro extemporali dicendi facilitate usurpavit Quintilian. Instit. Orat. ii, 4.

2 *Nisi ut.* Mallet Illustr. Huetius, *nisi et.*

3 *Propriæ circa oratoriam.* Emendandum videtur, *propriæ oratorum.* V. not. et em. ad c. 33.

hunc sectari, hunc prosequi, hujus omnibus dictionibus interesse, sive in judiciis, sive in concionibus adsuescebat, ita ut altercationes quoque excipere, et jurgiis interesse, utque sic dixerim, pugnare in prælio disceret: magnus ex hoc usus, multum constantiæ, plurimum judicii juvenibus statim contingebat, in media luce studentibus, atque inter ipsa discrimina, ubi nemo impune stulte aliquid, aut contrarie dicit, quominus et judex respuat, et adversarius exprobret, ipsi denique advocati aspernentur. Igitur vera statim et incorrupta eloquentia imbuebantur: et quamquam unum sequerentur, tamen omnes ejusdem ætatis patronos in plurimis et causis et judiciis cognoscebant: habebantque ipsius populi diversissimarum aurium copiam, ex qua facile deprehenderent quid in quoque vel probaretur, vel displiceret. Ita nec præceptor deerat optimus quidem, et electissimus, qui faciem eloquentiæ, non imaginem præstaret: nec adversarii[1] et æmuli, ferro, non rudibus[2] dimicantes: sed auditorium semper plenum, semper novum, ex invidis et faventibus, ut nec bene dicta[3] dissimularentur. Scitis enim magnam illam et duraturam eloquentiæ famam non minus in diversis subselliis parari, quam suis: quinimmo constantius surgere ibi, fidelius corroborari. Atque hercule sub ejusmodi præceptoribus juvenis ille, de quo loquimur, oratorum discipulus, fori auditor, sectator judiciorum, eruditus et adsuefactus alienis experimentis, cui, quotidie audienti, notæ leges, non novi judicum vultus, frequens in oculis consuetudo concionum, sæpe cognitæ populi aures, sive accusationem susceperat, sive defensionem, solus statim et unus[4] cuicumque causæ par erat. Nonodecimo[5] ætatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno et

1 *Nec adversarii.* Nec deerant adversarii et æmuli, qui ferro, non rudibus dimicabant.

2 *Non rudibus.* Rudis erat virga, qua gladiatorum tirones exercebantur, antequam *ferro* mucronibusque dimicarent.

3 *Nec bene dicta.* Emendabat Rodolphus Agricola, *Nec bene nec male dicta.* Ad sensum apposite.

4 *Solus—unus.* Bene Illustr. Huetius: 'Non hoc sibi vult nullum alium præter ipsum cuicumque causæ parem fuisse, sed quamcumque causam ad eum detulisses, solum ipsum, nullo in subsidium assumto, nullius advocato auxilio, sustinere ipsam potuisse.'

5 *Nonodecimo.* Error aliquis in numeris irrepsit. Natus est enim L. Crassus, teste Cic. de clar. Orat. 43. Q. Cæpione et C. Lælio coss. A. U. C. 614. Cos. fuit C. Papirius Carbo A. U. C. 634. Anno sequenti Carbonem accusavit Crassus annos natus unum et viginti, ut ipse testatur ap. Cic. de Oratore, iii, 74. ipse 'omnium maturrime ad publicas causas accessi, annosque natus unum et viginti nobilissimum hominem et eloquentissimum in judicium' vocavi. Postea maturius oratum fuisse testis est Plin. Ep. v, 8. qui 'undevicesimo ætatis anno dicere in foro' cœpit. Nobis

vicesimo[6] Cæsar Dolabellam, altero et vicesimo Asinius Pollio C. Catonem, non multo ætate antecedens Calvus Vatinium,[7] iis orationibus insecuti sunt, quas hodieque cum admiratione legimus.

35. At nunc adolescentuli nostri deducuntur in scenas scholasticorum,[1] qui rhetores vocantur: quos paulo ante Ciceronis tempora[2] extitisse, nec placuisse majoribus nostris, ex eo manifestum est, quod, L. Crasso et Domitio[3] censoribus, cludere, ut ait Cicero, ludum impudentiæ[4] jussi sunt. Sed, ut dicere institueram, deducuntur in scholas, quibus, non facile dixerim, utrumne locus ipse, an condiscipuli, an genus studiorum plus mali ingeniis adferant. Nam in loco nihil reverentiæ, sed in quem nemo nisi æque imperitus intrat. In condiscipulis nihil profectus, cum pueri inter pueros, et adolescentuli inter adolescentulos, pari securitate et dicant, et audiantur. Ipsæ vero exercitationes magna ex parte contrariæ. Nempe enim duo genera materiarum apud rhetores tractantur, suasoriæ, et controversiæ.[5] Ex iis suasoriæ qui-

quoque non defuere prærnaturæ eloquentiæ exempla. Visus est superiore seculo Jacobus Corbin, quem senatus Parisiensis in album advocatorum retulit annos tantum tredecim natum: primam causam publice egit die prima mensis Aprilis, anno 1632. ætatis suæ quartodecimo.

6 *Uno et vicesimo.* Julius Cæsar natus est A.U.C. 654. Cornelium Dolabellam, consularem et triumphalem virum, repetundarum postulavit A.U.C. 677. ut videtur ex Suet. Jul. 4. et ex Plut. in Jul. p. 708. Ergo tunc viginti tres, aut viginti quatuor annos natus erat Cæsar.

7 *Calvus Vatinium.* De Calvo dictum sup. c. 17. Is Vatinium de ambitu accusavit. Paucis Quintilian. Instit. Orat. xii, 6. 'Calvus, Cæsar, Pollio, multum ante quæstoriam omnes ætatem gravissima judicia' susceperunt.

1 *Scenas scholasticorum.* Bene Lips. 'Apposite scenas appellat, loca in quibus fucata illa et personata eloquentia exercetur velut per lusum.'

2 *Ciceronis tempora.* Rhetores Roma pulsi sunt Valerio Messala et Fannio Strabone coss. A.U.C. 593. Gellius xv, 11. Natus est vero Tullius, Q. Cæpione et Q. Serrano coss. A.U.C. 648. teste eodem Gellio xv, 28.

3 *L. Crasso et Domitio.* A.U.C. 662. censores fuere Lucius Licinius Crassus et Cneius Domitius Ahenobarbus: quorum memoria extat in nummis familiæ Domitiæ, L. LIC. CN. DOMIT. Eorum decretum de rhetoribus refert Suet. de clar. Rhet. 1. 'Renuntiatum est nobis esse homines, qui novum genus disciplinæ instituerunt: ad quos juventus in ludos conveniat: eos sibi nomen imposuisse Latinos rhetoras: ibi homines adulescentulos totos dies desidere. Majores nostri, quæ liberos suos discere, et quos in ludos itare vellent, instituerunt. Hæc nova, quæ præter consuetudinem ac morem majorum fiunt, neque placent, neque recta videntur. Quapropter et iis qui eos ludos habent, et iis qui eò venire consueverunt, videtur faciendum, ut ostendamus nostram sententiam, Nobis non placere.' V. et Gellium xv, 11.

4 *Ludum impudentiæ.* Cic. de Oratore, iii, 94. L. Crassum hac de re ita loquentem inducit: 'Hos vero novos magistros nihil intelligebam posse docere, nisi ut auderent: quod, etiam cum bonis rebus conjunctum, per seipsum est magnopere fugiendum. Hoc cum unum traderetur, et cum impudentiæ ludus esset, putavi esse censoris, ne longius id serperet, providere.'

5 *Suasoriæ, et controversiæ.* Extant adhuc M. Annæi Senecæ, rhetoris, suasoriarum liber unus, controversiarum libri decem.

dem, etsi tamquam plane leviores et minus prudentiæ exigentes, pueris delegantur; controversiæ robustioribus adsignantur, quales per fidem,[6] et quam incredibiliter compositæ! Sequitur autem ut materiæ, abhorrenti a veritate, declamatio quoque adhibeatur. Sic fit ut tyrannicidarum præmia,[7] aut vitiatarum electiones,[8] aut pestilentiæ remedia,[9] aut incesta matrum, aut quidquid in schola quotidie agitur, in foro vel raro, vel numquam, ingentibus verbis persequantur: cum ad veros judices ventum est,[10] [juvenes, puerilibus[11] institutis sine ulla privati publicique juris experientia per plures annos innutriti, nihil afferunt quod fori dignitatem deceat, aut clientium alat utilitates. At vitia, quæ umbratici doctores[12] iis infudere, irreverenter et temere explicant. Hinc, si præceptorem audacia turgidum fuerint nacti, hos videas alta cervice, torvis oculis, plenis buccis, superboque totius corporis habitu declamationum portenta cum inani verborum fragore crepantes. Contra si iis fuerit doctor ex illo mellitorum hominum grege, qui fucatæ artis lenociniis ingenii famam aucupantur, crispantes cernas adolescentulos, qui renidenti vultu, fracta pronuntiatione, gestu supplici verba suspendant, sententias

6 *Per fidem.* Exclamatio, ut 'proh fidem! Dii!'

7 *Tyrannicidarum præmia.* Præmia, quæ, occiso tyranno, tyrannicidæ petebant. Hujus argumenti, eorumque quæ sequuntur, quæque adolescentibus proponi numquam debuissent, exempla manent plurima in Senecæ, Quintiliani et Calpurnii Flacci declamationibus.

8 *Vitiatarum electiones.* Frequens enim in his scholis declamationum materia, raptæ, quæ raptoris mortem, vel nuptias optabant. Inde vitiatarum electiones.

9 *Pestilentiæ remedia.* Absurda hæc argumenta jam exsibilaverat Petron. in Sat. cap. 1. 'Ideo ego adolescentulos existimo in scholis stultissimos fieri, quia nihil ex iis, quæ in usu, habemus, aut audiunt, aut vident, sed piratas cum catenis in littore stantes, et tyrannos edicta scribentes, quibus imperent filiis ut patrum suorum capita præcidant; sed responsa in pestilentiam data, ut virgines tres aut plures immolentur, sed mellitos verborum globulos, et omnia dicta factaque quasi papavere et sesamo sparsa. Qui inter hæc nutriuntur, non magis sapere possunt, quam bene olere qui in culina habitant.' Talia quoque et absurda argumenta repudiavit Quintilian. Instit. Orat. ii, 10. 'Sint ergo et ipsæ materiæ, quæ fingentur, quam simillimæ veritati. Nam magos, et pestilentiam, et responsa, et sæviores tragicis novercas, aliaque magis adhuc fabulosa, frustra inter sponsiones et interdicta quæremus.' Fingebant enim isti rhetores pestilentiæ tempore adiri oracula, vates consuli, responderi immolandam virginem, aliave similia, quæ mirum in modum exaggerabant.

10 *Ventum est.* Hic multa periere: extrema scilicet sermonis Messalæ, integra Julii Secundi oratio: initia quoque periere in sermone Materni, ad quem hæc referas, 'rem cogitare, nihil humile,' &c. V. not. et em. ad c. 35. Ne hiulca maneret pars illa dialogi utilissima, et oratoriam artem ex usu Romanorum hujusque seculi moribus explicarem, opus fuit defectum hunc supplere.

11 *Juvenes, puerilibus.* Hæc prima sunt Supplementi nostri verba, quæ satis indicat ipsa dialogi series.

12 *Umbratici doctores.* Umbraticos illos doctores eorumque vitia irrident Petronius initio Sat. et Plin. Ep. ii, 14.

intricent, argutias agglomerent, seque ad omnes scenicas artes vertant, quibus fucum faciant, atque sui admirationem moveant.

II. Histrionica hac institutione eloquentiam perdidimus, quæ non venalibus præceptis, sed egregia natura in libertatem prona et ad quosvis motus parata, bona mente recti verique studiosa, magnis exemplis, plurima legum scientia, fervida civium patriæque caritate, longa ac severa[1] cum cogitandi, tum scribendi ac dicendi exercitatione formatur et perficitur. Hæc dum apud nos viguere, floruit simul eloquentia. Ubi senescere cœpere, paulatim quoque eloquentia relanguit; adventitiisque vitiis obruta, jacet consepulta, nec umquam, (utinam me mea fallat opinio) resurget. Constat enim ætatum artiumque omnium experientia a modicis et rudibus initiis ad summum perfectumque evectas fuisse bonas hominum mentes: ab illo autem perfectionis apice si semel exciderint, humanarum virium humanæve sortis non esse, unde descensum est regredi.

III. Messala, cum hæc acri intentione dixisset, ad Maternum et Secundum conversus,[1] vestrum est, inquit, altiores illas rerum vices, aut si qua alia est causa cur ab eloquentia deflexerimus, evolvere. Tibi enim, Materne, pro poetico tuo jure, credita Deum arcana. Te, Secunde, quidquid in foro reconditum docuere longa experientia ingensque gloria. Tum subridens *Maternus*, a te, Messala, impositas, a nobis susceptas partes exsequemur. At, licet me Deum interpretem dixeris, prior tamen Secundus sententiam suam aperiat. In his enim, quas tractamus, quæstionibus explicandis, plus valet usus et meditatio, quam vel divinus numinum afflatus.

IV. Obsequar, inquit *Secundus:* idque tanto libentius præstitero, quod Messalæ sententiam potius sum confirmaturus, quam novam meamque inducturus. Semper enim existimavi,

1 *Longa ac severa.* Hæc vitia arguit Petron. l. c. ‘Parentes objurgatione digni sunt, qui nolunt liberos suos severa lege proficere. Primum enim sicut omnia, spes quoque suas ambitione donant: deinde cum ad vota properant, cruda adhuc studia in forum propellunt, et eloquentiam, qua nihil esse majus confitentur, pueris induunt adhuc nascentibus. Quod si paterentur laborum gradus fieri, ut studiosi juvenes lectione severa mitigarentur, ut sapientiæ præceptis animos componerent, ut verba atroci stylo effoderent, ut quod vellent imitari diu audirent, sibi nihil esset magnificum quod pueris placeret.’

1 *Ad—conversus.* Id postulat superior Dialogi pars.

ut pictores a pictoribus, poetas a poetis, sic oratores ab oratoribus esse instituendos; multumque vitii esse in scholis rhetorum,[1] qui se doctores eloquentiæ profitentur, quam numquam novere, aut si novere, numquam discipulis sunt traditi, cum scholarum tædiis vel decora præceptorum ingenia deterantur, discipulorum obruantur. Lentius tamen mutata fuisset veteris eloquentiæ forma, si sola ingruissent scholarum vitia. At ubi supervenere pessima exempla, juvenum licentia, popularisque assentatio, tum eloquentia præcipiti casu in exitiabilem irreparabilemque ruinam prolapsa est; nosque ad eas, quibus nunc coarctamur, diserti sermonis angustias fuimus detrusi. Quam autem pessimis exemplis id fuerit factum, ipsi vidistis.

V. Illorum enim temporum meministis, quibus hæc civitas famæ, quam armis literisque paraverat, pertæsa, intentatas iniit vias, ut non majorum, sed suis, laudibus celebraretur. Reipublicæ libertas in Principum dominationem cesserat, eorumque artibus cavebatur, ut fastidita externa vetereque gloria toti ad domesticas novasque delicias converteremur. Dum in hæc otia resolvimur, et suum quisque ingenium miris modis contorquet, quibus ignotos ad gloriam aditus aperiat, omnes vicit infelix L. Annæi Senecæ[1] facilitas. Absit a me inhonesta hæc malignitas, ut veras viri laudes deteram. Egregia in eo sapientiæ studia, nec fractum malorum Principum odiis animum ipse suspexi semperque suspiciam. At neque veritas patitur ut, quam perniciem eloquentiæ intulerit, dissimulem.

VI. Ceterum natura fortunaque paratus fuit Seneca, ut eam literis mutationem inveheret. Copiosum enim illi erat ingenium, molle, amœnum, eruditio multiplex, majorque commendatio ex sapientiæ studiis, quæ numquam plus laudis obtinent, quam cum mores periere. Usus et seculi sui auribus, dicendi genus attemperavit facile, breve, sermoni proximum, verbis circumcisum, sententiis frequens, et jugi vitio-

1 *Scholis rhetorum.* Inde Petron. l. c. 'Pace vestra liceat dixisse, primi omnem eloquentiam perdidistis. Levibus enim atque inanibus sonis ludibria quædam excitando effecistis, ut corpus orationis enervaretur et caderet—Grandis, et, ut ita dicam, pudica oratio non est maculosa, nec turgida, sed naturali pulchritudine exsurgit. Nuper ventosa ista et enormis loquacitas Athenas ex Asia commigravit,' &c.

1 *L. Annæi Senecæ.* Ejus virtutes vitiaque diligenter notavit Quintilian. Instit. Orat. x, 1.

rum insectatione ad admirationem compositum. Mirum ut placuit nova hæc orationis species,[1] in qua cuivis obvia semperque expedita ingenii ac virtutis ostentatio. Forum Senecæ laudibus statim personuit. Incensa ad imitandum omnium studia. Super hæc adfuit fortuna, quæ eum aulæ deliciis, forte et libidinibus immiscuit. Subsecuta mox Caii Cæsaris invidia, deinde pericula, quibus æque inclaruit. Novissimum tandem ac maximum celebritatis adjumentum Nero Princeps discipulus, post interfector, ingenii famæ pondus et splendorem addidere. Tum puduit eloquentiæ, quæ apud animos novitatis furore circumactos non modo nihil pristinæ dignitatis retinebat, sed cujus etiam ars cultusque in ludibria verterant. Favebat adhuc temporum ratio, quibus virtus erat pavida, sceleri nihil illicitum. Utrique contraria eloquentia, quæ huic lentior, illi invalidior videbatur. Juvit ergo in hac temporum acerbitate verbis parcere, præcipitare sensus, momento exitium inferre aut avertere, et, si esset pereundum, insigni dicto notescere. His dulcibus Senecæ vitiis tantisque fortunæ varietatibus victa est eloquentia, et diserti sermonis invecta necessitas.

VII. Mutatis tamen postea temporibus, cum vigilantissimus Vespasianus, priscæ virtutis qua sese Romana res in summum laudis fastigium olim extulit observantissimus, publicam tranquillitatem simul et libertatem restituit, studiis addidit decus et emolumentum, illuxit spes emendari posse fori ingenia. Conspirabat non modo voluntas Principis, qui optima quæque laudibus et præmiis promovebat: aderant quoque ejus filiorum[1] exempla, dum literarum monumentis generis sui nobilitatem, partamque bellis gloriam amplificant. At præterquam quod vitiata semel ingenia, plerumque sunt inemendabilia, quominus emendarentur obstitit juvenilis licentia et popularis favor. Vobis enim compertum est quam audacter, post prostratam forensem eloquentiam, eruperit juvenum licentia. Nihil modesti, nihil antiqui moris fuit reliquum. Ante ne nobilissimis quidem adolescentibus locus erat, nisi

1 *Nova—species.* Ita placuit Senecæ ingenium, ut postea ii ipsi, qui Ciceronem laudabant, et eloquentiæ laudem affectabant, in Senecæ imitationem semper reciderent, ejusque flosculos sectarentur. Nec umquam, dum adhuc stetit Romanum imperium, revixit eloquentia.

1 *Ejus filiorum.* Titi et Domitiani. Uterque literarum studiis inclaruit.

aliquo consulari producente,[2] qui eos ostenderet foro, adsignaret famæ. Ubi autem exarsit licentia, refractis pudoris et reverentiæ claustris, omnia omnibus patuere. Juvenes sine fautore, sine commendatore, sola sua audacia confisi, non inducuntur, sed irrumpunt. Non eos moratur loci majestas, legum sanctitas, officii dignitas: ne eos quidem movet novitatis et tenuitatis suæ conscientia. Quanto quis obscurior, tanto est arrogantior.

VIII. In hac mali summa unicum supererat subsidium, famæ periculum. Leve illud et extremum præsidium infregit Largius Licinius.[1] Is enim, ne fama foret in ancipiti, primus auditores corrogavit, pretio implevit subsellia, ingenti corona se accinxit, infinitos clamores conduxit. Quos cum audiisset Domitius Afer,[2] forense artificium periisse exclamavit. Perire quidem cœperat, nunc vero prope funditus extinctum et eversum est. Nam si paucos exceperis, quos excelsa mens a liberalibus honestisque studiis nondum retraxit, ceteros omnes sequuntur auditores, actoribus similes, conducti et redemti[3] mancipes. Convenitur in media basilica, ubi tam palam sportulæ, quam in triclinio dantur. Ex judicio in judicium pari mercede transitur. Græca quidem Latinaque lingua tantam fœditatem notavimus; et, ob novam infamiam, novis excogitatis nominibus, σοφοκλεῖς illos et *laudicenos*[4] irrisimus. Quibus tamen jocularibus dicteriis vitium non sustulimus; sed, quod vulgo contingit, celebritatem fiduciamque ei addidimus.

IX. Inde crescit in dies indignitas; nec tantum ingenui, sed et servi, vix pueritiam egressi, ad laudandum trahuntur: nec intelligentes, aut intelligentibus similes, sed ne audientes quidem, maxime si quis imperitissimus, ideoque laudum avi-

2 *Consulari producente.* Hæc quidem fuse explicat Plin. ii, Ep. 14. Eumdem ea de re adhuc v. Ep. viii, 14.

1 *Largius Licinius.* Plin. Ep. ii, 14. 'Primus hunc audiendi morem induxit Largius Licinius: hactenus tamen, ut auditores corrogaret. Ita certe ex Quintiliano, præceptore meo, audisse memini.'

2 *Domitius Afer.* Jam sæpe laudatus. V. et sup. An. iv, 52. et xiv, 19.

3 *Conducti et redemti.* Nomenclatores suos ternis denariis, *Angl.* 2*s.* ad laudandum tractos memorat Plin. Ep. ii, 14. Tam exigua mercede parabatur apud imperitos disertissimi fama. Penes autem peritos tanto major erat contemtus. Unde Plin. ibid. 'Scito eum pessime dicere, qui laudabitur maxime.'

4 *Laudicenos.* Plin. ibid. 'Inde jam non inurbane σοφοκλεῖς vocantur: iisdem Latinum nomen impositum est laudiceni: et tamen crescit in dies fœditas utraque lingua notata.' Inter acelamationes præcipua erat σοφῶς. Inde Martial. i, 50. 'Merce-

dissimus juvenis ad dicendum accesserit, basilicas implent clamoribus, aut potius ululatibus. Neque enim alio vocabulo potest exprimi theatris quoque indecora laudatio. Quæ cum reputo fori nostri propudia, haud miror, Materne,[1] te jam dudum receptui cecinisse, et, cum perierit forensis gloria, te Musis totum te addixisse. Id unum oro, quoniam nostræ disputationi, de causis corruptæ apud nos eloquentiæ finem impositurus es, addas velim utrum tibi sit meliorum temporum spes, et quæ possit esse emendationis ratio doceas.

X. Fateor, inquit *Maternus*, me irrepentibus in forum vitiis haud mediocriter fuisse commotum. Magis adhuc me offendebat; quod in dies invalesceret ferox scelus, pudendum cum defenderetur, exitiabile si impugnaretur. Nondum tamen a forensi studio fuissem retractus, ni imperiosior natura me Musis devovisset. Certum enim ac deliberatum mihi erat, quod in foro nobilissimum et incorruptum supererat sequi, veterum oratorum exempla non eadem eloquentiæ vi, quam nostra non ferunt tempora, sed pari constantia æmulari, pro virili parte adversus imminentia mala me accingere, et civium fortunas, dignitatem, salutem tueri. At, ut modo dixi,[1] naturæ alio trahenti parere jussus, ad tranquilliora et securiora Musarum castra transfugi. Animo tamen hæret semper fori amor et cura.

XI. Sæpe etiam, cum meditabundus solusque obambulo, in forenses revolvor cogitationes, mecumque reputo veteris eloquentiæ casum, diserti nostri sermonis originem, utriusque causas et utilitates. Quid hac super re mihi visum explicabo, non contradicendi studio, neque ut sensus meos persuadeam; sed ut in hac disputatione partes meas impleam, nostrisque vel discordibus sententiis magis elucescat veritas. Ignoscat itaque Aper, si hujus temporis ingenia majorum ingeniis non anteferam, licet nostra minime deprimam. Ne succenseat Messala, quem tu quoque, Secunde, adsectatus es. Vitia quæ acerrime, ut integerrimos decebat viros, exagitastis, ego pariter odi. Vos tamen rhetoribus haud ita infensos voluissem, non quod eos renovandæ eloquentiæ habiles exis-

tur alius grande et insanum sophos.' Ideoque dicebantur σοφοκλεῖς.

1 *Materne.* Maternum dialogo finem imposuisse videre est ex iis quæ sequuntur.

1 *Modo dixi.* V. sup. c. 11 et 12.

timem, sed quod multos noverim morum integritate, severitate disciplinæ, literarum cultu formandæ juventuti utilissimos. Hos etiam inter unus eminere cœpit,[1] qui quantum hac in re consequi valet humana industria, tantum præstabit. Illum prior ætas laudasset, mirabitur postera. At ne tibi, Secunde, vana spes illudat: neque hujus, neque alius cujusvis artificio reviviscet eloquentia, quam, cum nondum pullulassent nostræ ætatis vitia, rerum et temporum necessitate amisimus.

XII. Nihil enim hic constans et æternum: omnia mutationi obnoxia. Atque ut corporibus valetudinis, ita quoque ingeniis fatale est summum claritatis incrementum. Ubi primum crescere non possunt, statim decrescunt, et semper in deterius vergunt. Ea est humanarum rerum suprema lex, cui omnis ætas, gentes omnes, quæ sui memoriam reliquere, ante nos paruerunt. Insuper viget egregia quidem, dura tamen, naturæ necessitas, numquam magis quam in literis potens. Una enim et simplex unicum tantummodo patitur exemplar,[1] ad quod, si semel emicuit, accedere arduum est, quod superare velle vanum est et absurdum. Ineluctabile illud fatum ne vincere quidem potuit ipsa Græcia, fœcundissima ingeniorum parens. Unicus illi Homerus, unious Plato, unicus Demosthenes. Pari lege premimur; nec vereor superba futuræ ætatis judicia: ut apud nos unicus est Virgilius, unicus quoque erit Cicero. Per septingentos ferme annos de hac exemplaris gloria oratoribus nostris certare licuit. Postquam intonuit sublime et eloquentissimum Ciceronis os, desiit certamen. Occupata eloquentiæ gloria, nova laus per disertum dicendi genus fuit quærenda, quod ipsa invexisset mutata reipublicæ forma.

XIII. Temporibus enim et fortunæ semper attemperata est oratio. Apud agrestes ferosque homines, pauca sunt verba, dura, ac vix juncta, quæ necessitati tantum sufficiant. Contra iis, qui Principum arbitriis reguntur, regnorumque tranquillitati et opibus insuevere, elegans copiosusque sermo, ad assentationem compositus, qui otio et luxui abunde suppe-

1 *Eminere cœpit.* Quintilian. tum Romæ profitebatur rhetoricam artem. Extant adhuc ejus Institutiones oratoriæ, optimum præstantissimumque artis monumentum.

1 *Patitur exemplar.* Ea lex ap. Græcos, ap. Romanos viguit. Viget et ap. nos. Utinam non vigeat semper; deturque nobis vincere egregia, quæ tulimus, exemplaria.

tat. Gentibus autem, quæ communi societatis legumque vinculo continentur, at primævum libertatis jus retinuere, quod singuli vel capitis periculo defendere teneantur, et a nemine sine scelere violari valeat, promta, acris, vivida pugnaxque oratio. Et si forte interna oriantur dissidia, aut si externa vis servitium minitans ingruat, statim in eloquentiæ fulmina erumpunt, quibus aut turbida ingenia seditionum flammas exsuscitent, aut egregii cives publicos hostes arceant, et commune libertatis bonum tueantur, eloquentia sua[1] haud minus, quam armis, terribiles.

XIV. Inde liberas apud gentes nobilitata tot oratorum nomina. Inde oratorum summus, Demosthenes, ad summum eloquentiæ gloriæque fastigium evectus est. Vidit patriam deliciis diffluentem, opibus corrumpi facilem, nec jam servitium paventem. Vidit patriæ inhiantem regem, victoriis nobilem, exercitibus formidandum, auri copia superbum, dolo, virtute potentem, omnia ausurum, dum modo invisam sibi libertatem exscinderet. Unus Demosthenes, solaque sua eloquentia armatus, adversus domesticos externosque hostes stat interritus: patriam a veterno revocat, et novo libertatis amore succendit: Philippum eludit, artes ejus retegit, ei conflat odia. Quantis opus fuit eloquentiæ fulguribus, ut animos perstringeret? Quanta orationis vi, ut parata tot machinamenta subverteret? Quot illi subeunda pericula! At iis valescebat discriminibus. Patriæ caritate, servitii odio, libertatis æstu instinctus, certaque immortalitatis spe, quam jam præsentiscebat, animatus, nihil valebat nisi excelsum, nisi sublime, sine ullo privatæ utilitatis studio, ob patriam tantum et publicam[1] rem cogitare, nihil humile, nihil abjectum eloqui poterat.

36. Magna eloquentia, sicut flamma, materia alitur, et motibus excitatur, et urendo clarescit. Eadem ratio in nostra quoque civitate antiquorum eloquentiam provexit. Nam etsi horum quoque temporum oratores ea consecuti sunt,[1] quæ, composita, et quieta, et beata republica,[2] tribui fas erat: ta-

1 *Eloquentia sua.* In acerrimis tantum ingeniis, et ex acerrimis causis, nascitur eloquentia. Nihil autem libertate acrius.

1 *Ob—publicam.* Hæc sunt suprema Supplementi nostri verba ab iis ipsis, quæ mox sequuntur, satis indicata.

1 *Consecuti sunt.* V. quæ hac de re dicta sunt sup. An. xi, 7.

2 *Beata republica.* Hæc ad Principum, ac maxime ad Vespasiani Imperatoris laudes referas.

men ista perturbatione ac licentia plura sibi adsequi videbantur, cum, mixtis omnibus, et moderatore uno carentibus, tantum quisque orator saperet, quantum erranti populo persuaderi poterat. Hinc leges assiduæ et populare nomen, hinc conciones magistratuum pæne pernoctantium in rostris, hinc accusationes potentium reorum, et adsignatæ etiam domibus inimicitiæ,[3] hinc procerum factiones, et assidua senatus adversus plebem certamina: quæ singula etsi distrahebant rempublicam, exercebant tamen illorum temporum eloquentiam, et magnis cumulare præmiis videbantur: quia quanto quisque plus dicendo poterat, tanto facilius honores adsequebatur; tanto magis, in ipsis honoribus, collegas suos anteibat; tanto plus apud principes[4] gratiæ, plus auctoritatis apud patres, plus notitiæ ac nominis apud plebem parabat: hi clientelis etiam exterarum nationum[5] redundabant: hos ituri in provincias magistratus reverebantur, hos reversi colebant: hos et præturæ et consulatus vocare ultro videbantur: hi ne privati quidem sine potestate erant, cum et populum, et senatum consilio et auctoritate regerent: quinimmo sibi ipsi persuaserant, neminem sine eloquentia aut adsequi posse in civitate, aut tueri conspicuum et eminentem locum: nec mirum, cum etiam inviti ad populum producerentur: cum parum esset in senatu breviter censere, nisi qui[6] ingenio et eloquentia sententiam suam tueretur: cum in aliquam invidiam aut crimen vocati, sua voce respondendum haberent, cum testimonia[7] quoque in publicis[8] non absentes, nec per tabellam dare, sed coram et præsentes dicere cogerentur. Ita ad summa eloquentiæ præmia magna etiam necessitas accedebat, et commoda.[9] Di-

3 *Domibus inimicitiæ.* Quia invisæ præpotentes domus.

4 *Apud principes.* Sic inf. c. 40. P. Scipio, Sylla, Pompeius, 'principes viri' appellantur.

5 *Exterarum nationum.* Urbes, provinciæ, nationes exteræ, patronos suos Romæ habebant. Exemplum vidimus sup.

6 *Nisi qui.* Emendandum, *nisi quis;* ut recte annotavit Lips.

7 *Testimonia.* Tunc ergo in publicis judiciis non absentes nec per tabellam testimonia dare, sed coram et præsentes dicere cogebantur. Quo in usu plurimum valebat eloquentia. De his testimoniis Quintilian. Instit. Orat. v, 7. 'Maximus tamen patronis circa testimonia sudor est. Ea dicuntur aut per tabulas, aut a præsentibus. Simplicior contra tabulas pugna.' Minor enim pudor, 'et pro diffidentia premitur absentia—Cum præsentibus vero ingens dimicatio est, ideoque velut duplici contra eos, proque his acie confligitur, actionum, et interrogationum.'

8 *In publicis.* Rodolph. Agricola supplet, *in publicis judiciis.* Ernest. emendat, *in judiciis.*

9 *Et commoda.* Hæc redundare videntur. Ni forte sit emendand. *nec modo disertum habere,* &c. V. not. et em. ad c. 36.

sertum haberi, pulchrum et gloriosum: sed contra mutum et elinguem videri, deforme habebatur. Ergo non minus rubore, quam præmiis stimulabantur: ne clientelarum loco potius, quam patronorum numerarentur: ne traditæ a majoribus necessitudines ad alios transirent: ne tamquam inertes, et non suffecturi honoribus, aut non impetrarent, aut impetratos male tuerentur.

37. Nescio an venerint in manus vestras hæc vetera, quæ et in antiquorum bibliothecis adhuc manent, et cum maxime a Muciano [1] contrahuntur: ac jam undecim, ut opinor, Actorum libris,[2] et tribus Epistolarum composita, et edita sunt. Ex his intelligi potest Cn. Pompeium et Marcum Crassum [3] non viribus modo et armis, sed ingenio quoque et oratione valuisse: Lentulos, et Metellos, et Lucullos, et Curiones, et ceteram procerum manum, multum in his studiis operæ curæque posuisse: nec quemquam illis temporibus magnam potentiam, sine eloquentia, consecutum. His accedebat splendor rerum, et magnitudo causarum, quæ et ipsa plurimum eloquentiæ præstant. Nam multum interest, utrumne de furto, aut formula,[4] et interdicto dicendum habeas, an de ambitu comitiorum, expilatis sociis, et civibus trucidatis: quæ mala sicut non accidere melius est, isque optimus civitatis status habendus est, quo nihil tale [5] patimur: ita cum acciderent, ingentem eloquentiæ materiam subministrabant. Crescit enim cum amplitudine rerum vis ingenii, nec quisquam claram et illustrem orationem efficere potest, nisi qui causam parem invenit. Non, opinor, Demosthenem orationes illustrant, quas adversus tutores suos [6] composuit: nec Ciceronem, magnum oratorem P. Quintius defensus aut Licinius Archias faciunt: Catilina, et Milo, et Verres, et Antonius, hanc illi famam cir-

1 *A Muciano.* Cujus frequens fuit mentio in Historiarum libris. Ejus mores v. Hist. ii, 5.

2 *Actorum libris.* Ergo collecta veterum oratorum acta libris undecim, eorumque epistolæ tribus libris.

3 *M. Crassum.* M. Crassi ingenium eloquentiamque exprimit Cic. de clar. Orat. c. 66. Ibidem et in libris de Oratore, videre est laudes Lentulorum, Metellorum, Lucullorum, et Curionum.

4 *Aut formula.* De formula dictum sup. c. 1. Quæstiones autem de interdictis et furtis v. in Digest. Libr. xliii, Tit. 1. et Libr. xlvii, Tit. 2.

5 *Nihil tale.* Hæc ad Vespasiani laudem adhuc pertinent. V. jam dicta c. sup.

6 *Tutores suos.* Demosthenes, annos septem natus, patrem amisit: tutores habuit Aphobum, Therippidem, et Demophontem; quos, cum rem pupillarem suos in usus vertissent, male administratæ tutelæ accusavit, reosque peregit anno ætatis suæ septimodecimo. Extant adhuc tres ejus orationes adversus Aphobum. Demosth. p. 895 sq.

cumdederunt:[7] non, quia tanti fuit reipublicæ malos ferre cives, ut uberem ad dicendum materiam oratores haberent: sed, ut subinde admoneo, quæstionis meminerimus, sciamusque nos de ea re loqui, quæ facilius turbidis et inquietis temporibus extitit.[8] Quis ignorat utilius ac melius esse frui pace, quam bello vexari? Plures tamen bonos præliatores bella, quam pax ferunt. Similis eloquentiæ conditio. Nam quo sæpius steterit tamquam in acie, quoque plures et intulerit ictus, et exceperit, quo major adversarius, eo acrior,[9] qui pugnas sibi asperas desumserit, tanto altior, et excelsior; et illis nobilitatus criminibus, in ore hominum agit, quorum ea natura est, ut secura velint.

38. Transeo ad formam et consuetudinem veterum judiciorum: quæ etsi nunc aptior est veritati, eloquentiam tamen[1] illud forum magis exercebat, in quo nemo intra paucissimas horas[2] perorare cogebatur, et liberæ comperendinationes[3] erant, et modum dicendi sibi quisque sumebat, et numerus neque dierum neque patronorum finiebatur. Primus hujusmodi spatia, tertio consulatu,[4] Cn. Pompeius adstrinxit, imposuitque veluti frænos eloquentiæ, ita tamen, ut omnia in foro, omnia legibus, omnia apud prætores gererentur: apud quos quanto majora negotia olim exerceri solita sint, quod majus

7 *Circumdederunt.* Sic sup. in Vit. Agr. 20. 'Egregiam famam paci circumdedit.'

8 *Extitit.* Placebat Lipsio, *exsistit*.

9 *Eo acrior.* Eo acrior est orator, qui pugnas illas asperas sibi desumserit, tanto altior est et excelsior; et illis nobilitatus criminibus, *melius* discriminibus, in ore hominum agit, quorum ea est natura, ut tuta spernant, secura velint. Tuta dicuntur, quæ sunt sine discrimine, secura, quæ cum discrimine. V. not. et em. ad c. 37.

1 *Aptior—tamen.* Locum hunc optime restituit Rodolph. Agricola. V. not. et em. ad c. 38.

2 *Paucissimas horas.* Sic, cum Julium Bassum, repetundarum reum, defenderet Plinius, 'e lege accusator sex horas, novem reus' accepit, Plin. Ep. iv, 9. Adeo jam circumscripta erant dicendi tempora; quæ postea magis adhuc coarctata. Id queritur Plin. Ep. vi, 2. 'Increbuit passim et invaluit consuetudo, binas vel singulas clepsydras interdum et dimidias, et dandi, et petendi. Nam et qui dicunt, egisse malunt, quam agere; et qui audiunt, finire, quam judicare. Tanta negligentia, tanta desidia, tanta denique irreverentia studiorum periculorumque est. An nos sapientiores majoribus nostris? nos legibus ipsis justiores, quæ tot horas, tot dies, tot comperendinationes largiuntur! hebetes illi et supra modum tardi! Nos apertius dicimus, celerius intelligimus, religiosius judicamus, qui paucioribus clepsydris præcipitamus causas, quam diebus explicari solebant!—Temerarium existimo, divinare quam spatiosa sit causa inaudita, tempusque negotio finire, cujus modum ignores: præsertim cum primam religioni suæ judex patientiam debeat, quæ pars magna justitiæ est.'

3 *Comperendinationes.* 'Comperendinatio est ab utrisque litigatoribus invicem sibi denunciatio in perendinum,' seu tertium, 'diem.' Asconius Pedianus in Accusat. Verris, p. 75.

4 *Tertio consulatu.* Tertium consulatum iniit Cneius Pompeius A. U. C. 702. A. C. 51. primo sine collega: deinde collegam adsumsit Q. Metellum Scipionem.

argumentum est, quam quod causæ centumvirales,[5] quæ nunc primum obtinent locum, adeo splendore aliorum judiciorum obruebantur, ut neque Ciceronis, neque Cæsaris, neque Bruti, neque Cœlii, neque Calvi, non denique ullius magni oratoris liber apud centumviros dictus legatur, exceptis orationibus Asinii, quæ *pro heredibus Urbiniæ*[6] inscribuntur, ab ipso tamen Pollione mediis divi Augusti temporibus habitæ, postquam longa temporum quies, et continuum populi otium, et assidua senatus tranquillitas, et maximi Principis disciplina, ipsam quoque eloquentiam, sicut omnia alia, pacaverat?

39. Parvum et ridiculum fortasse videbitur, quod dicturus sum, dicam tamen, vel ideo, ut rideatur. Quantum humilitatis putamus eloquentiæ attulisse penulas istas,[1] quibus adstricti et velut inclusi cum judicibus fabulamur? quantum virium detraxisse orationi auditoria et tabularia[2] credimus, in quibus jam fere plurimæ causæ explicantur? Nam quomodo nobiles equos cursus et spatia probant; sic est aliquis oratorum campus, per quem nisi liberi et soluti ferantur, debilitatur ac frangitur eloquentia. Ipsam quinimmo curam et diligentis styli anxietatem contrariam experimur: quia sæpe interrogat judex; quando incipias: et ex interrogatione ejus incipiendum est. Frequenter probationibus et testibus, silentium patronus indicit:[3] unus inter hæc dicenti ac alter adsistit,[4] et res velut in solitudine agitur. Oratori autem clamore plausuque opus est, et velut quodam theatro: qualia quotidie

5 *Causæ centumvirales.* Quæ coram centumviris agebantur. De his dictum sup. c. 7.

6 *Pro heredibus Urbiniæ.* Quintilianus, Institut. Orat. iv. 1. 'Asinius pro Urbiniæ heredibus Labienum, adversarii patronum, inter argumenta malæ causæ posuit.' De tota lite vid. eumd. Quintilian. ibid. vii, 2.

1 *Penulas istas.* Penulæ istæ oratorum penulis viatorum non absimiles fuisse videntur. De his Cic. pro Milone c. 20. 'Quid minus promtum pugnæ? cum penula irretitus, rheda impeditus, uxore pœne constrictus esset.' Non inelegantem de penula dissertationem scripsit Joannes Baptista Donius.

2 *Auditoria et tabularia.* De auditoriis jam actum sup. c. 9 et 34. Tabularia vero, loca erant, ubi tabulæ æraque publica adservabantur, quibus leges, forma agrorum, aliaque id genus continebantur, quæque in controversiis inspiciebantur, ut videre est in Digest. Libr. xlviii, Tit. 13. Ad leg. Juliam Peculatus, Leg. 8. de Tabulis. Porro in his auditoriis et tabulariis causæ explicabantur, non vero orabantur. Ac proinde nullus eloquentiæ impetus, nullus calor, vigor nullus: qua de re v. elegantissimam Plinii epistolam, ii, 19.

3 *Patronus indicit.* Cl. Morabin emendat, *patrono:* Cl. de la Monnoye, *patronis.* Forte tamen, ob verborum compagem, quæ vix mutationem patitur, nihil hic peccat. Sed patronus, qui causam præcipitare volebat, probationibus et testibus, quasi causa satis cognita, nec refragantibus judicibus, silentium indicebat.

4 *Adsistit.* Contra vero olim auditorium semper plenum, semper novum, ut vidimus sup. c. 34.

antiquis oratoribus contingebant: cum tot pariter ac tam nobiles forum coarctarent: cum clientelæ quoque, et tribus, municipiorum etiam legationes, ac pars Italiæ periclitantibus adsisteret: cum in plerisque judiciis crederet populus Romanus sua interesse quid judicaretur. Satis constat C. Cornelium, et M. Scaurum, et T. Milonem, et L. Bestiam,[5] et P. Vatinium, concursu totius civitatis et accusatos et defensos: ut frigidissimos quoque oratores, ipsa certantis populi studia, excitare et incendere potuerint. Itaque hercule ejusmodi libri extant, ut ipsi quoque, qui egerunt, non aliis magis orationibus censeantur.

40. Jam vero conciones assiduæ, et datum jus potentissimum quemque vexandi, atque ipsa inimicitiarum gloria, cum se plurimi disertorum, ne a P. quidem Scipione, aut Sulla, aut Cn. Pompeio abstinerent, et ad incessendos principes viros, ut est natura invidiæ, populi etiam histriones auribus[1] uterentur, quantum ardorem ingeniis, quas oratoribus faces admovebant! Non de otiosa et quieta re loquimur, et quæ probitate et modestia gaudeat: sed est magna illa et notabilis eloquentia, alumna licentiæ, quam stulti libertatem vocabant, comes seditionum, effrænati populi incitamentum, sine obsequio, sine servitute, contumax, temeraria, arrogans, quæ in bene constitutis civitatibus non oritur. Quem enim oratorem Lacedæmonium, quem Cretensem accepimus? quarum civitatum severissima disciplina, et severissimæ leges traduntur. Ne Macedonum quidem, ac Persarum, aut ullius gentis, quæ certo imperio contenta fuerit, eloquentiam novimus. Rhodii quidam, plurimi Athenienses oratores extiterunt, apud quos omnia populus, omnia imperiti, omnia, ut sic dixerim, omnes poterant. Nostra quoque civitas, donec erravit, donec se partibus, et dissensionibus, et discordiis confecit, donec nulla fuit in foro pax, nulla in senatu concordia, nulla in judiciis moderatio, nulla superiorum reverentia, nullus magistratuum modus, tulit sine dubio valentiorem eloquentiam, sicuti indomitus ager habet quasdam herbas lætiores. Sed nec tanti

5 *L. Bestiam.* Oratio Ciceronis pro L. Bestia periit: ceteræ, quæ hic memorantur, vel mutilæ, vel refectæ. Una in Vatinium extat integra. De oratione pro Bestia v. Cic. ad Q. Fratr. iii, 2.

1 *Histriones auribus.* Melius sane, *auribus histriones.*

reipublicæ Gracchorum eloquentia fuit, ut pateretur et leges:[2] nec bonæ[3] formam eloquentiæ Cicero tali exitu[4] pensavit.

41. Sic quoque, quod superest ex antiquis oratoribus, forum, non emendatæ, nec usquam ad votum compositæ, civitatis argumentum est. Quis enim nos advocat, nisi aut nocens, aut miser? quod municipium in civitatem nostram venit, nisi quod aut vicinus populus, aut domestica discordia agitat? quam provinciam tuemur, nisi spoliatam vexatamque? Atqui melius fuisset non queri, quam vindicari. Quod si inveniretur aliqua civitas, in qua nemo peccaret, supervacuus esset inter innocentes orator, sicut inter sanos medicus. Quomodo tamen minimum usus minimumque profectus ars medentis habet in his gentibus, quæ firmissima valetudine ac saluberrimis corporibus utuntur: sic minor oratorum obscuriorque gloria est inter bonos mores, et in obsequium regentis paratos. Quid enim opus est longis in senatu sententiis, cum optimi cito consentiant? Quid multis apud populum concionibus, cum de republica non imperiti et multi deliberent, sed sapientissimus et unus?[2] Quid voluntariis accusationibus, cum tam raro et tam parce peccetur? Quid invidiosis et excedentibus modum defensionibus, cum clementia cognoscentis obviam periclitantibus eat? Credite, optimi, et, in quantum opus est, disertissimi viri, si aut vos prioribus seculis, aut isti, quos miramur, his nati essent, ac Deus aliquis vitas vestras, vestra tempora repente mutasset; nec vobis summa illa laus et gloria in eloquentia, neque illis modus et temperamentum defuisset. Nunc quoniam nemo eodem tempore adsequi potest magnam famam et magnam quietem, bono seculi sui quisque, citra obtrectationem alterius, utatur.

42. Finierat Maternus. Tum *Messala:* erant quibus con-

2 *Pateretur et leges.* Non tanti fuit reipublicæ Tiberii et Caii Gracchorum eloquentia, ut seditiosas eorum leges pateretur.

3 *Nec bonæ.* Melius, *nec bene.* V. not. et em. ad c. 40.

4 *Tali exitu.* Scelere Antonii peremtus. V. Vell. Paterc. ii, 66.

1 *Quod—oratoribus.* Forum ipsum, quod superest ex antiquis oratoribus, non est argumentum emendatæ et ad votum compositæ civitatis. V. not. et em. ad c. 41.

2 *Sapientissimus et unus.* Laus est Vespasiani, qui in nummis appellatur, ADSERTOR LIBERTATIS PVBLICAE. FELICITAS PUBLICA. FIDES FELICITATIS. Inde cum Plin. ii, 7. innumerabilia Deorum agmina a mortalibus reperta memorasset, addit: 'Deus est mortali juvare mortalem, et hæc ad æternam gloriam via. Hac proceres iere Romani: hac nunc cœlesti passu cum liberis suis vadit maximus omnis ævi rector Vespasianus Augustus fessis rebus subveniens.'

tradicerem, erant de quibus plura dici vellem,[1] nisi jam dies esset exactus. Fiet, inquit *Maternus*, postea arbitratu tuo, et si qua tibi obscura in hoc meo sermone visa sunt, de his rursus conferemus. Ac simul adsurgens, et Aprum complexus, Ego, *inquit*, te poetis; *Messala*, antiquariis, criminabimur. At ego vos rhetoribus et scholasticis, *inquit*. Cum adrisissent, discessimus.

1 *Plura dici vellem.* Inde quidam opinantur alterum habitum fuisse Dialogum, qui periit. At in his disputationibus cum et modestiæ sit, ut nemo se victorem arrogantius prædicet, et humanitatis, ut nemo se victum fateatur, sic sæpe concluduntur, quasi adhuc anceps sit quæstio, et enucleatius explicanda. Nec aliter apud Cic. de Nat. Deor. iii, 40. Balbus, Cotta et Velleius discedunt. Integer ergo est ex hac parte dialogus. Utinam alia multa, quæ notavimus sup. c. 35. non periissent! Ut in Annalium Historiarumque libris absolutissimum habemus politicæ artis monumentum, in libro de Moribus Germanorum egregium humanitatis rudimentum, nostrarumque legum fundamentum, in Vita Cn. Julii Agricolæ splendidum cultissimæ virtutis exemplum, ita quoque in Dialogo de Oratoribus haberemus optimum literarum documentum, validissimumque ingeniorum incitamentum. Ut ut est, manet adhuc in hoc Dialogo uberrima præceptorum seges, quibus literæ ad meliora promoveantur. Sic in uno Tacito reperimus quomodo regantur imperia, formentur homines, instituantur leges, alantur virtutes, vigeant literæ. Quæ, cum sint in vitæ utilitates voluptatesque fœcundissima, si hac nostra opella inclaruere, magisque invalescunt, nec nos, nec posteros laboris nostri pœnitebit. Supremum id nobis votum.

SUPPLEMENTUM

LIBRI QUINTI

ANNALIUM.

AUCTORE GABRIELE BROTIER.

BREVIARIUM.

1. JULIA AUGUSTA moritur. 2. Ex eo gravior Tiberii dominatio; audacior Sejani ambitio. Agrippina et Nero accusantur. 6. Inauspicatæ Drusi et Æmiliæ Lepidæ nuptiæ. 7. Accusationum facilitas simul et atrocitas. 8. Mors Jesu Christi et prodigia. 10. Agrippina in insulam Pandatariam, Nero in Pontiam deportati. 13. Drusus in ima palatii parte clauditur. 15. Sejanus, successu scelerum superbus, insolescit: adversus eum Tiberii artes. Ob ejus amicitiam Asinius Gallus pervertitur. 23. Velleius Paterculus scriptor et adulator. 24. Sejanus honoribus mactatur. 26. Geminius Rufus et Publia Prisca mortem voluntariam oppetunt. 27. Urbs in Sejani venerationem intenta: Tiberius ejus in ruinam intentior. 30. Caius imperii heres ostentatur. Nero interficitur. 32. Sejanus, inrita spe amens, conjurationem machinatur. Tiberius, eam ab Antonia edoctus, Macronem deligit, qui Sejanum opprimat. Perit Sejanus, ruina, quam fortuna insignitior. 43. Ejus in filium et avunculum sævitum. Visa filii cæde, Apicata ad scelerum Sejani et Liviæ confessionem evicta. 44. Livia fame enecta. 45. In omnes Sejani asseclas advertitur. 50. Pseudo-Drusus apud Cycladas visus. 51. Consulum discordia.

Hæc triennio gesta

A.U.C.	J.C.		
DCCLXXXII.	29.	Coss.	L. Rubellio Gemino, C. Fufio Gemino.
DCCLXXXIII.	30.	Coss.	M. Vinicio, L. Cassio Longino.
DCCLXXXIV.	31.	Coss.	Tiberio Augusto V. L. Ælio Sejano.

A.U.C. 782. J.C. 29.

1. RUBELLIO et Fufio consulibus,[1] quorum utrique Geminus cognomentum erat, Julia Augusta mortem obiit, ætate extrema, nobilitatis per Claudiam familiam, et adoptione Liviorum Juliorumque clarissimæ. Primum ei matrimonium et liberi fuere, cum Tiberio Nerone, qui bello Perusino profugus, pace inter Sex. Pompeium ac triumviros pacta, in Urbem rediit. Exin Cæsar, cupidine formæ, aufert marito, incertum an invitam, adeo properus, ut ne spatio quidem ad enitendum dato, penatibus suis gravidam induxerit. Nullam posthac subolem edidit. Sed sanguini Augusti per conjunctionem Agrippinæ et Germanici adnexa, communes pronepotes habuit: sanctitate domus priscum ad morem, comis ultra quam antiquis fœminis probatum, mater impotens, uxor facilis, et cum artibus mariti, simulatione filii, bene composita. Funus ejus modicum, testamentum diu inritum fuit: laudata est pro rostris a C. Cæsare pronepote, qui mox rerum potitus est.

2. At Tiberius, quod supremis in matrem officiis defuisset, nihil mutata amœnitate vitæ, "magnitudinem negotiorum" per literas excusavit: honoresque memoriæ ejus ab senatu large decretos, quasi per modestiam imminuit, paucis admodum receptis, et addito, "ne cœlestis religio decerneretur; sic ipsam maluisse." Quin et parte ejusdem epistolæ increpuit "amicitias muliebres," Fufium consulem oblique perstringens: is gratia Augustæ floruerat, aptus alliciendis fœminarum animis, dicax idem, et Tiberium acerbis facetiis inridere solitus: quarum apud præpotentes in longum memoria est.

3. Ceterum ex eo prærupta jam et urgens dominatio: nam incolumi Augusta, erat adhuc perfugium; quia Tiberio inveteratum erga matrem obsequium, neque Sejanus audebat auctoritati parentis anteire. Tunc velut frænis exsoluti proruperunt: missæque in Agrippinam ac Neronem literæ, quas pridem adlatas, et cohibitas ab Augusta, credidit vulgus: haud enim multum post mortem ejus recitatæ sunt. Verba inerant quæsita asperitate: sed non arma, non rerum novarum studium; "amores juvenum, et impudicitiam" nepoti objectabat: in nurum ne id quidem confingere ausus, "adrogantiam oris et contumacem animum" incusavit, magno senatus pavore ac silentio: donec pauci, queis nulla ex honesto spes, et publica mala singulis in occasionem gratiæ trahuntur, "ut referretur" postulavere, promtissimo Cotta Messalino cum

1 *Rubellio et Fufio coss.* Ad majorem historiæ lucem quinque priora C. Cornelii Taciti capita hic repræsentasse haud erit inutile. Ea suo loco notis illustravimus, quas iterum edere supervacaneum foret, et ingratum.

atroci sententia: sed aliis a primoribus, maximeque a magistratibus, trepidabatur: quippe Tiberius, etsi infense invectus, cetera ambigua reliquerat.

4. Fuit in senatu Junius Rusticus, componendis patrum actis delectus a Cæsare, eoque meditationes ejus introspicere creditus: is fatali quodam motu (neque enim ante specimen constantiæ dederat) seu prava solertia, dum, imminentium oblitus, incerta pavet, inserere se dubitantibus, ac monere consules "ne relationem inciperent:" disserebatque, "brevibus momentis summa verti posse, quandoque Germanici stirpem, ubi spatium pœnitentiæ senis, resurgere." Simul populus, effigies Agrippinæ ac Neronis gerens, circumsistit curiam, festisque in Cæsarem ominibus, "falsas literas, et, Principe invito, exitium domui ejus intendi," clamitat: ita nihil triste illo die patratum. Ferebantur etiam sub nominibus consularium fictæ in Sejanum sententiæ, exercentibus plerisque per occultum, atque eo procacius, libidinem ingeniorum: unde illi ira violentior, et materies criminandi, "spretum dolorem Principis ab senatu; descivisse populum; audiri jam et legi novas conciones, nova patrum consulta: quid reliquum, nisi ut caperent ferrum? et quorum imagines pro vexillis secuti forent, duces imperatoresque deligerent."

5. Igitur Cæsar, repetitis adversum nepotem et nurum probris, increpitaque per edictum plebe, questus apud patres, "quod fraude unius senatoris imperatoria majestas elusa publice foret, integra tamen sibi cuncta" postulavit: nec ultra deliberatum, quominus, non quidem extrema decernerent, id enim vetitum, sed "paratos ad ultionem vi Principis impediri" testarentur: olim ad servitutem proni,[1] nunc projecti.

6. Sejanus, hac Principis et senatus inclinatione factus audacior, nisi tamen intestinis discordiis grassaretur, semper invalidus, ad atrociora adspirabat. Casus, an consilium, easdem adversum Germanici stirpem, quibus ipsum Tiberii sanguinem fuerat adgressus, artes obtulit. Drusus enim, L. Othonis filiæ quondam pactus,[1] uxorem accepit Æmiliam Lepidam,[2] generis nobilitate insignem, ingenii pravitate fœdam, marito discordem, Cæsaris odio, Sejani ambitione exitiabiliorem.

7. In tanta regnatricis domus confusione, non deferbuit publica accusandi rabies: acrius etiam exarsit. Princeps,

1 *Ad servitutem proni.* C. Cornelii Taciti Annales supplere aggredior. Opus arduum: quod utinam quanta cum historiæ necessitate, tanta cum laude exsequar.

1 *Quondam pactus.* Suet. in Oth. 1. Lucius Otho 'tulit et filiam, quam nondum nubilem Druso, Germanici filio, despondit.'

2 *Æmiliam Lepidam.* Ejus flagitia et mortem memorat Tac. An. vi, 40. V. stem. Cæs. n. 84.

natura immitis, et, defuncta matre, truculentus, ut sævitiam diu coercitam exereret, omnes Juliæ amicitias[1] et familiaritates adflixit; eique intimum equestris ordinis virum, quo pœnæ infamia diuturniorem terrorem faceret, ceterosque, quæ imminerent, doceret, in antliam condemnavit. Violentior quoque Sejani, dicteriis fictisque sententiis inlusi, ira; præmiis inritata vestigatorum et accusatorum aviditas, præclaros quosque et in civitate præstantes corripuit, civilique bello gravius confecit. Excipiebatur lætantium risus, querentium dolor, jocantium simplicitas,[2] ipse ebriorum sermo. Nihil erat tutum: omnis sæviendi placebat occasio: unusque reorum omnium eventus, aut mors propera, aut turpe supplicium.

8. Cum Romana civitas in sui internecionem ita fureret, scelus unum, sed in plura scelera et portentosa mala erupturum, patravere Hierosolyma.[1] Pontius Pilatus,[2] quem Cæsar Judææ procuratorem fecerat, non vecors, imbellis tamen, Jesum Christum,[3] novæ religionis auctorem, a Judæis pervicacius accusatum, nullius criminis compertum, morte adfecit. Diffissa saxa, concussa terra, sol cassus lumine,[4]

1 *Juliæ amicitias.* Suet. in Tiber. 51. 'Testamentum quoque ejus pro irrito habuit, omnesque amicitias et familiaritates, etiam quibus ea funeris curam moriens demandarat, intra breve tempus afflixit: uno ex his equestris ordinis viro et in antliam condemnato.'

2 *Jocantium simplicitas.* Senec. de Benefic. iii, 26. 'Sub Tiberio Cæsare fuit accusandi frequens et pæne publica rabies, quæ omni civili bello gravius togatam civitatem confecit. Excipiebatur ebriorum sermo, simplicitas jocantium: nihil erat tutum: omnis sæviendi placebat occasio. Nec jam reorum expectabatur eventus, cum esset unus.'

1 *Patravere Hierosolyma.* Mortem Jesu Christi paucis memoratam, Annal. xv. 44. forte in hac Annalium parte omiserat Tacitus. At Christianum scriptorem puderet id silere, quo nihil majus peperere secula, et in quo salus nostra, spes, amor et gloria.

2 *Pontius Pilatus.* Joseph. Antiq. Jud. xviii, 2. Πόντιος δὲ Πίλατος διάδοχος αὐτῷ Γράτῳ ἧκεν, '*Pontius Pilatus Grato successit.*'

3 *Jesum Christum.* Licet ex D. Luca iii, 1. et Antiochenorum nummis Jesus Christus non xv. sed xix. Tiberii anno mortuus esse videatur; cum tamen veteres omnes scriptores in priore sententia consentiant, ab iis in vetere scriptore supplendo discedere nefas duxi. Ne autem omnes appellem, sit satis laudasse Lactant. Divin. Instit. iv, 10. 'Exinde Tetrarchas habuerunt [Judæi] usque ad Herodem, qui fuit sub imperio Tiberii Cæsaris; cujus anno quinto decimo, id est, duobus Geminis consulibus, ante diem decimam Calendarum Aprilium Judæi Christum cruci affixerunt:' et Tertullian. adv. Judæos, viii. 'Passio hujus exterminii intra tempora septuaginta hebdomadum perfecta, sub Tiberio Cæsare, coss. Rubellio Gemino, et Fusio, [corrige *Fufio*,] Gemino, mense Martio, temporibus Paschæ, die 8. Kal. April.' Eadem fuit Julii Africani, Clementis Alexandrini, Hieronymi, Augustini aliorumque veterum et eruditorum Patrum sententia. In fastis quoque consularibus duobus Geminis coss. Christus passus esse dicitur. Ergo saltem quadriennio ante vulgarem æram erat natus: quod fatentur eruditi ferme omnes, duce Josepho, qui, Antiq. Jud. xvii, 8 et 11. Herodem quadriennio ante vulgarem æram mortuum narrat.

4 *Sol cassus lumine.* Non modo Christianorum, sed ipsius populi Romani acta, prodigia in Christi morte patrata testabantur. Inde Tertullianus Apologetic. xxi. 'Eodem momento dies, medium orbem signante sole, subducta est—eum mundi casum in archivis vestris habetis'—et cum varia mortis ac resurrectionis Christi miracula recensuisset, addit: 'ea omnia super Christo Pilatus, et ipse jam pro sua conscientia Christianus, Cæsari tunc Tiberio nuntiavit.' Martyr quoque Lucian. ap. Rufin. Hist. Eccl. ix, 6. 'Requirite in annalibus vestris, invenietis

ejus cædem ulcisci et innocentiam testari visa: ipse, effracto sepulcro, adstantibus custodibus, redivivus ac integer egressus, magnum fuit numinis argumentum; Tiberiumque omnibus intentum advertit,[5] religionem non infixit.

9. Princeps, in pacis curas fixus, inturbidum fovebat imperium. Idque majore felicitate incertum an industria, adsecutus, ut dum Urbem luctu fatigaret, provincias diffusa in omnes terrarum orbis partis tranquillitate recrearet:[1] præmiorum parcus, injuriarum vindex acerrimus, præcellentis virtutis raro invidus, semper metuens: ducibus magistratibusque usus non optimis, sed bonis, a quibus sibi minor gloriæ, at major dominationis spes.

A.U.C. 783. J.C. 30.

10. M. Vinicio et L. Cassio consulibus,[1] Tiberius, atrox odii, tandem in Agrippinæ et nepotum pœnas duravit. Adseverabat Sejanus, "impunitate gliscere reorum animos, non jam verbis, sed factis pudendisque libidinibus grassari: patres, milites corrumpi: Neronem Principem ostentari; Tiberium Capreis, Agrippinam Romæ dominari." Cæsar, iræ non retinens, ubi dominationis anceps, duces, exercitus firmat, ad senatum scribit, "doloribus animum suum lacerari,[2] abstruso

temporibus Pilati, Christo patiente, fugato sole, interruptum tenebris diem.' Olim fuisse vera Pilati acta, postea, circa Maximini tempora, alia, adversum Christum probrosa, esse conficta norunt viri omnes eruditi. Moses Choronensis, Hist. Armeniac. ii, 30. literas Abgari ad Tiberium, Tiberii ad Abgarum, de morte Christi, et prodigiis, quæ in ea evenere, recitat; et in Edesseno tabulario asservari affirmat. Utinam penes scriptorem plus foret auctoritatis!

5 *Tiberiumque—advertit.* Teste enim Tertulliano Apologet. v. 'Tiberius, cujus tempore nomen Christianum in seculum intravit, annuntiata sibi ex Syria Palæstina, quæ illic veritatem istius divinitatis revelarant, detulit ad senatum cum prærogativa suffragii sui. Senatus, quia non ipse probaverat, respuit. Cæsar in sententia mansit, comminatus periculum accusatoribus Christianorum.' Senatum ac præcipue Sejanum contradixisse ne ex Tiberii relatione 'Christus Deus haberetur' testatur Oros. vii, 4. At, ut egregie observat Eusebius Hist. Eccles. ii, 2. Τῇ δ' ἀληθείᾳ, ὅτι μηδὲ τῆς ἐξ ἀνθρώπων ἐπικρίσεώς τε καὶ συστάσεως ἡ σωτήριος τοῦ θείου κηρύγματος ἐδεῖτο διδασκαλία. 'Id vere contigit, quod salutaris divinæ doctrinæ prædicatio auctoritate et auxilio hominum minime indigeret.' Eadem pro more suo fusius eloquentiusque prosequitur D. Chrysostom. Homil. xxvi. in Ep. ii. ad Corinth. Tertulliani vero auctoritatem hac in re merito adseruit eruditus Pearson, Lectiones in Acta Apostolor. Lect. iv, 15. 'Nihil igitur est quod in hac historia refelli possit. Et cum Tertullianus adeo gravis, adeo antiquus auctor, adeo rerum Romanarum peritus fuerit, tutius multo est istam Tiberii ad senatum de divinitate Christi relationem amplecti.'

1 *Tranquillitate recrearet.* Vellei. ii, 126. 'Quando pax lætior? Diffusa in Orientis Occidentisque tractus, et quidquid meridiano aut septemtrione finitur, pax augusta per omnes terrarum orbis angulos a latrociniorum metu servat immunes.' Inde nummus Tiberii cusus, ut videtur, Corinthi, PACE AVG. PERP. 'pace Augusti perpetua:' ara in corona quercea.

1 *L. Cassio coss.* M. Vinicius et L. Cassius Longinus coss. fuere A.U.C. 783. J.C. 30. Tiberio acceptissimi, duas Germanici filias uxores accepere; Drusillam Cassius Longinus, Juliam Vinicius. V. stem. Cæs. n. 95. 96. 97 et 99.

2 *Doloribus—lacerari.* Vellei. ii, 130. 'Abstruso, quod miserrimum est, pectus ejus flagravit incendio, quod ex nuru, quod ex nepote dolere, indignari, erubescere, coactus est.'

pectus flagrare incendio: se ex nuru, ex nepote dolere, indignari, erubescere: Deos, imperii custodes, obtestari, ut in majestatis reos, meritas, et a patribus negatas, pœnas immittant."

11. Territi senatores, mala sibi imminentia deprecentur, an in Agrippinæ et Neronis cædem ruant dubii, paventes consultant, et atroci senatusconsulto in eorum damnationem[1] conspirant; inito tamen consilio, "suspensis et ambiguis literis pertentandum Principem. Se ejus doloribus anxios, periculis exanimos, scelera exhorrescere: ad ultionem paratissimos, non retardari nisi Principis jussu, qui integra sibi cuncta postulavit, et imperatoriæ majestatis dignitate, quæ non festinatis, sed lentis suppliciis vindicatur. In Cæsaris discrimine non modo reorum pœna, at retectis et oppressis eorum consiliis, consulendum."

12. Tiberius, his literis obsequii patrum certus, centuriones mittit,[1] qui Agrippinam in Pandatariam insulam,[2] Neronem in Pontiam,[3] catenatos projiciant.[4] Accusationum fama, pœnæ celeritas, populum in subitis incertum, in adversis pavidum, percellit. Agrippina, sui conscia, injuriæ impatiens, trahenti obnititur, in Principis convicia erumpit, exuere ferociam, et sævienti fortunæ submittere animum nescia: centurio, ad acerbissima secreto exstimulatus, os ejus verberat, oculum excutit, tantaque audacia accusationibus fidem, animis terrorem addit. Malorum invicta, fortuna major, ipsa vulneris indignitate lætatur Agrippina, gnara vel in sceleribus modum esse, potentiamque Sejani, in insanas atrocitates effrænam, esse ruinæ proximam.

13. At ille, successu scelerum superbus, Drusum adgreditur: eumque ut pervertat, Æmiliam Lepidam stupris sibi inligatam,[1] adfinitatis et dominationis spe ad fœdas accusa-

1 *Damnationem.* Quam memorat Suet. Tiber. 64.

1 *Centuriones mittit.* Suet. Tiber. 53. 'Novissime calumniatus [Agrippinam], Pandatariam relegavit: convitiantique oculum per centurionem verberibus excussit.'

2 *Pandatariam insulam.* In Puteolano sinu Pandataria, nunc *the isle St. Mary.* Pontia, nunc *Ponza.*

3 *In Pontiam.* Suet. Tiber. 54. 'Patefacta interiore animi sui nota, omnium criminatoribus obnoxios [Neronem et Drusum] reddidit: variaque fraude inductos, ut et concitarentur ad convitia, et concitati perderentur, accusavit per literas, amarissime congestis etiam probris, et judicatos hostes fame necavit: Neronem in insula Pontia, Drusum in ima parte palatii.'

4 *Catenatos projiciant.* Suet. Tiber. 64. 'Nurum ac nepotes numquam aliter post damnationem, quam catenatos, obsutaque lectica, loco movit: prohibitis per militem obviis ac viatoribus respicere usquam vel consistere.'

1 *Stupris sibi inligatam.* Dio, lviii. p. 623. Ὁ δὲ Σηΐανὸς καὶ τὸν Δροῦσον διέβαλλε διὰ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ. Πάσας γὰρ, ὡς εἰπεῖν, τὰς τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν γαμετὰς μοιχεύων, τά τε λεγόμενα ἢ καὶ πραττόμενα ὑπ' ἐκείνων ἐμάνθανε, καὶ προσέτι καὶ συνεργοὺς σφᾶς ὡς καὶ γαμηθησομένας οἱ ἐποιεῖτο. 'Sejanus vero et Drusum per uxorem ejus calumniatus est. Omnes enim propemodum matronas illustrium virorum stupro cognitas habebat, quarum ope a conjugibus dicta factaque resciseeret: quinetiam ad consiliorum societatem, velut sibi nup-

tricis partes excitat. Fœmina, quanto in libidinem projectior, tanto audacior, adit Principem ; plurimis in Agrippinam, in Neronem criminationibus, vetera odia, recentes iras inflammat : tum iisdem sceleribus Drusum innectit ; ætate tamen imparem, sibique junctum thalamo paululum excusat, ut magis urgeat. Indefensus juvenis statim in Urbem amovetur.

14. Satis Principi, non satis Sejano consultum : animum injuria exacerbatum, Tiberii pœnitentiam metuit ; duoque imperii munimenta [1] superesse invidet. Cassium Longinum,[2] consulem, venali magistratu sordidum, ad novam Drusi accusationem subornat. "Juvenem, pœna ferociorem, res novas moliri, et malevolorum civium gratiam populari ambitu aucupari," ad senatum retulit, Cæsarique scripsit consul. "Nepotem, mitiore pœna indignum, in ima palatii parte[3] claudi ; acri custodia cingi : omniaque ejus facta et dicta excipi, describi, sibique mitti," a Principe rescriptum.

15. Imperatoriam dignitatem senili capite,[1] et imbelli juventa subnixam, tandem in se totam inclinare Sejanus eo effusius gaudebat, quod spes suas certus ipse pasceret, securus senesceret Tiberius. Ut suspicacem ejus animum magis adhuc obfirmet, "sapientia Principis oppressam ambitionem, dominationem adsertam, firmatam hereditatem, perennem imperii tranquillitatem," ei gratulatur. Cæsar, laudibus spernendis validus, ingenii tamen et dominationis commendationem lætus excepit ; maximaque parte in Sejanum cessit, dictitans, "se ejus vigilantia defendi, [2] consiliis juvari, recreari obsequiis : in illo præcipuum esse imperii levamentum, senectæ suæ præsidium." Verbis honores addit, ut, qui usu necessarius, dignitate emineat.

16. Tum ruere omnes in Sejani venerationem : legationibus, gratulationibus,[1] votis studia ostentat senatus, equester ordo, populus Romanus, plebs ipsa, novarum rerum intemperans. In foro, in templis, in privatis ædibus, ponuntur ejus statuæ : passim fumant altaria : dies ejus natalis celebratur : per Tiberii ac Sejani fortunam juratur : Princeps et amicus Prin-

turas, pellexerat.' De Druso et Æmilia Lepida vide stem. Cæs. n. 83 et 84.

1 *Duoque—munimenta.* Drusum et Caium.

2 *Cassium Longinum.* Dio l. c. Ἐπεὶ δὲ ὁ Τιβέριος ἁπλῶς τὸν Δροῦσον ἐς τὴν Ῥώμην ἔπεμψεν, ὁ Σηϊανὸς δείσας μὴ μεταβάληται, ἔπεισε τὸν Κάσσιον χρηματίσαι τι κατ' αὐτοῦ. 'Postquam Tiberius Drusum simpliciter Romam misit, veritus Sejanus, ne sententiam mutaret, Cassio persuasit ut de Druso ad senatum referret.'

3 *Ima palatii parte.* Suet. Tiber. 54. Tac. An. vi, 24.

1 *Senili capite.* 'Senili capite' Tiberii, 'imbelli juventa' Caii Caligulæ.

2 *Vigilantia defendi.* Hæc omnia indicat Vell. ii, 126 et 127. Tum maxime in Sejani 'virtutum æstimatione judicia civitatis cum judiciis Principis certavere.'

1 *Legationibus, gratulationibus.* De hac Sejani veneratione plurima habet Dio lviii, p. 623 et 624.

cipis Diis commendantur, honoribus æquales, appellatione vix dispares.

17. Adblandientis fortunæ magna accessere subsidia, Asinius Gallus et Lentulus Gætulicus. Ille, patre et uxore[1] incertum an sobole clarior, Sejanum sectari, patrum obsequia adpromittere, tanto acrius quod ob causas supra memoratas[2] Tiberio esset invisus. Hic, legionum superioris Germaniæ legatus, Sejani adfinitatem ambire;[3] ipso Principe conscio, obtinere, et exercitus, in quorum cognomentum adsciscebantur imperatores,[4] pignus præmiumque adfinitatis, ostentare. Numquam summæ rei propior fuit Sejanus: at quo altior, eo magis in lubrico; eniti valuit, assequi non potuit. Cum callidum Tiberii ingenium haud alias magis innotuerit,[5] nihilque ad memoriam, ad exemplum inlustrius habeant Annales, id diligentius exsequar.

18. Tiberius, gravescente ætate, libidinum immodicus, principatus tamen minime incuriosus, ipsis etiam vitiis ad occulenda consilia tutandamque dominationem utebatur. Specie quidem iners summam rerum Sejano permittebat, sed numquam fuit oculatior, ut virum introspiceret, quem socium dignitatis volebat, eversorem verebatur. Inclinatum ad suspicionem animum advertit Gætulici adfinitas, firmavit Asinii studium: et arte plurima, ipsa timoris causa in diu meditatam Asinii ruinam cessit; ita tamen, ut fides, si Sejano inesset, cresceret, perfidia, si qua foret, retardaretur.

19. Igitur cum Asinius Sejanum[1] novis honoribus cumulandum censuisset, et adnuentibus patribus, Campaniam, ut Cæsarem hac super re consuleret, esset profectus; perlatæ Romam Principis literæ, quibus "turbatorem Asinium, in Agrippina adulterum, suo Syriaco[2] male contentum, et Sejani amicitiam Principi invidentem" accusat: "eum statim corripi; consulum, vel, Principe consule, prætorum custodiæ tradi" jubet. Patres, gnari apud Cæsarem moras verti in crimen, confestim mittunt prætorem, qui Asinium comprehendat.

20. Ille ingruentis mali nescius, et a Principe honorifice

1 *Patre et uxore.* De patre et uxore sup. An. i, 12. De ejus quoque sobole et stemmate v. not. et em. ad An. iii, 75.

2 *Supra memoratas.* An. i, 12.

3 *Sejani adfinitatem ambire.* Ipsius Tiberii consilio 'Sejani filium generum' destinaverat Lentulus Gætulicus, Tac. An. vi, 30. Dio lix, p. 657.

4 *Adsciscebantur imperatores.* Hac de re dictum sup. An. i, 31.

5 *Haud—innotuerit.* Aliter, sed minime probabiliter, Tiberio sæpe iniquissimus, Suet. Tiber. 65. 'Sejanum res novas molientem, quamvis jam et natalem ejus publice celebrari, et imagines aureas coli passim videret: vix tandem et astu magis ac dolo, quam principali auctoritate subvertit.' De his adhuc dicetur inf. c. 37.

1 *Cum Asinius Sejanum.* Hæc fuse narrat Dio lviii, p. 622. Ad Dionem ejusque excerpta haud satis attendit Cl. Crévier, cum scripsit, *Histoire des Empereurs*, vol. i, p. 551. *Asinius ayant été député par le sénat vers l'Empereur, sans que nous puissions dire à quel sujet.*

2 *Suo Syriaco.* Syriacus Asinii Galli amicus. Dio l. c.

exceptus, lætus mensæ intererat, cum ei nuntiata senatus jussa: Principis conviva pariter et reus expalluit; jamque, ut liberis consuleret, extremam necessitatem parabat. Tiberius eum, "senatus, Sejani ac Principis gratiæ certum, ad animi firmitudinem, accusationemque strenue repellendam," hortatur. At, cum Romam venit, nulla data defensionis facultate, ademto etiam sermonis et colloquii usu, spei egenus clauditur, iis tantum, quibus vix viveret, mori tamen non posset, permissis. Syriaco, viro diserto,[1] nullius criminis reo, sed ob Asinii amicitiam inviso, sors lætior, deproperata morte, obtigit. Lætum enim interfici in hac gravi ætate, qua Princeps vita ipsa sævire cœpit,[2] eamque morte tristiorem facere: numquam sævior, quam cum, supplicii parcus, mortem, ultimum malorum levamen, invidit; vitæ usuram in tormenta convertit.

21. Interim Tiberius, in majora intentus, ipsaque Sejani obsequia veritus, omnes pertentandi animos, et dominationem retinendi artes meditari; Sejanum explorare, circumspectare vultus; dicta, facta, consilia observare. At hominum callidus, eosque, adversis cautos, dubiis obscuros, prosperis totos patere certus, iis grassatur, ut vel inviolatam ejus fidem aperiat, vel perfidiam prosperitatis mole obruat. Sejanus numquam visus carior; Principis continuus et intimus, ob laboris patientiam, animi vigorem, egregiam modestiam, novis in dies honoribus mactatur: in conscientia arcanorum, et reipublicæ capessendæ cura innectitur: Consul, collega Principe,[1] designatur: Livia, quondam negata,[2] permittitur: omnia principatus auctoramenta cumulantur, ut principatu certius excidat.

22. Ipse impar tantis artibus, Cæsarem venerari, Caium spernere,[1] spes ostentare, sibi invisos opprimere,[2] clientium vota excipere, multa elargiri, plura adpromittere, luxu et otio Principem inumbrare: lætissimo Tiberio, qui male tectam mentem, et crescentibus honoribus, in certiora indicia cito erupturam introspexerat.

23. Inter hos fortunæ lusus, et suspicacis Principis simu-

1 *Viro diserto.* Senec. II. Controv. 9. 'Syriacus—multa diserte dixit.'

2 *Vita—cœpit.* Suet. Tiber. 61. 'Mori volentibus vis adhibita vivendi. Nam mortem adeo leve supplicium putabat, ut, cum audisset unum e reis, Carvilium nomine, anticipasse eam, exclamaverit: Carvilius me evasit. Et in recognoscendis custodiis, precanti cuidam pœnæ maturitatem, respondit: Nondum tecum in gratiam redii.'

1 *Collega Principe.* De his Tiberii artibus, honoribusque Sejani, v. Dion. lviii, p. 623.

2 *Quondam negata.* Olim negatam vidimus sup. An. iv, 40. Postea permissam, An. v, 6. V. quoque An. vi, 8.

1 *Caium spernere.* Nec tantum spernere, sed etiam Sextium Paconianum, qui ei dolum pararet, deligere, ut dicetur inf. An. vi, 3.

2 *Sibi invisos opprimere.* Hos inter oppressus videtur Curtius Atticus, de quo inf. An. vi, 10.

lationes, Velleius Paterculus, scriptor elegantis ingenii, sed hominum rudis, laudis et favoris avidus, ingentia populi Romani facta brevi libello complectitur: totque seculis, tot victoriis partam imperii majestatem, in Tiberio comprehensam, a Sejano sustentatam, exhibet. Adulationem, vel in volucribus verbis infamem, scriptis cum summo nominis sui et historiæ dedecore perennem fecit:[1] fato odioque Sejaniano semper premendus, damnandus semper, sed ob curiosos laudum homines et deformem scriptorum servitutem, paucos ingenii, plurimos adulatoriæ fœditatis imitatores pari cum opprobrio semper habiturus.

A.U.C. 784. J.C. 31.

24. Tiberius Cæsar V.[1] et Ælius Sejanus consulatum acerrimis, sed diversissimis, utriusque votis expetitum iniere; Tiberius Capreis, Sejanus Romæ. Numquam lætior, aut splendidior Urbis facies. In consulem, quem futurum mox dominum suspectabat, intenta, Principis ferme oblita, Sejanum veneratur[2] eo demissius quod novorum hominum facilis offensio, gratia difficilis, atrox superbia, odium pervicax. Omnes consulis foribus adsistere, ejus libertis ac janitoribus notescere, eum aspicere, ambire, salutare, ex ejus adloquio et nutu ingentes spes agitare: omnium vocibus, omnium laudibus celebratur; et quem adhuc pudet in hac servitii cruditate numinis cultum præsenti offerre, is ad ejus imagines sine verecundia defertur.

25. Tanta Urbis studia haud miratus Princeps, sed cautior, L. Pisonem,[1] patre censorio nobilem, ob rarissimum luxus ac virtutis temperamentum, et nullam inter acerrimas curas occupationis ostentationem acceptissimum, secretiorisque imperii in Urbis præfectura participem, vigilantiæ admonet:

1 *Perennem fecit.* Fœda hæc adulatio se passim toto libello prodit, ac maxime ii, 126 sq. De Sejano longe aliter scripturus, si sub finem anni sequentis scripsisset: tum forte Valerio Maximo convitiorum feracior. De Valerio Maximo v. inf. c. 39.

1 *Tiberius Cæsar V.* Tiberius Cæsar V. et L. Ælius Sejanus consulatum iniere A.U.C. 784. J.C. 31. In nummis Bilbilitanorum TI. CAESAR DIVI AVG. F. AVGVSTVS, Tiberii capite laureato. Ex adversa parte, MV. AVGVSTA BILBILIS. TI. CAESARE. V̄. L. AELIO SEJANO. Intra coronam COS. 'Municipium Augusta Bilbilis: Tiberio Cæsare quintum, Lucio Ælio Sejano consulibus.' V. Harduin. Select. Opp. p. 709. Omnes Tiberii collegas, Quinctilium Varum, Cn. Calpurnium Pisonem, Germanicum, Drusum, Sejanum, violenta morte periisse observatum ap. Dion. lvii, p. 616.

2 *Sejanum veneratur.* Optime Dio lviii, p. 623. 'Ut paucis dicam, Sejanus Imperator, Tiberius quidam insulæ rector videbatur,' ὥστε συνέλοντι εἰπεῖν, αὐτὸν μὲν, αὐτοκράτορα, τὸν δὲ Τιβέριον, νησίαρχόν τινα εἶναι δοκεῖν.

1 *L. Pisonem.* De quo Seneca Ep. 83. 'L. Piso, Urbis custos, ebrius, ex quo semel factus est, fuit—officium tamen suum, quo tutela Urbis continebatur, diligentissime administravit.'—Huic et Tiberius dedit secreta mandata, 'proficiscens in Campaniam cum multa in Urbe et suspecta relinqueret et invisa.' Laudatur An. vi, 10.

consulis colloquia, senatorum obsequia, equitum vota, populi dicteria, rumores omnes clam anquirit, offensionum negligens, ut plures futurorum exitiorum causas habeat: ipseque novam obsequiorum materiem addit, missis ad senatum literis, quibus "Sejani fidem curasque" commendat; et "eum insignem principalium onerum adjutorem, imperii socium, Sejanum suum" appellat.[2]

26. Consul, ut truculento Principi grates agat incertum an ut simultates faciat, primores illi invisos corripit, et fictis criminibus damnatos interficit. Hos inter Geminius Rufus,[1] majestatis postulatus, senatum adiit, et, ut Cæsarem liberis suis placabilem redderet, testamentum recitavit, quo eum, partita hereditate, liberis exæquabat. Id haud satis virile habitum: domum itaque, lata nondum sententia, regressus, et quæstorem, supremæ necessitatis nuntium, oppertus, ubi eum vidit, gladium sua in viscera direxit; vulnusque ostendens, "Refer," ait, "senatui, sic virum occumbere." Publia Prisca maritum æmulatur: in jus vocata, curiam venit; ibique, pugione, quem sinu occuluerat, adacto, mortua corruit.

27. Sejanum tot funeribus dominationi inhiantem ad magnas spes casu an consilio patres erexere: ejus enim favore et Cæsaris literis permoti, quid summum in adulatione valeant, consultant. Visum "præcellentem, sed brevem, esse consulatus dignitatem: consultissimum fore, si prorogaretur." Decretum itaque "Cæsarem ac Sejanum[1] per quinquennium consulatum continuaturos; et iis, cum Romam intrarent, senatores obviam processuros." Sejanum, honoris recentem, et excelsa pedetentim, non cursim, peti nescium, obcæcat dignitatis diuturnitas, Principis senecta; jamque summam spem præcipit.

28. At ubi senatusconsultum ad Cæsarem perlatum, quantum e republica peteretur persensit: ne tamen ambitionem aut facilitate provocaret, aut repulsa inritaret, rescripsit, "in hac optimorum senatorum multitudine, imperii amplitudine, sapienter a majoribus provisum, ut ne annuus quidem esset consulatus: quinquennali dignitate egregios viros virtutis præmio, provincias rectoribus privari: consulendum non quid sibi, quid suo Sejano sit honorificentius; utrique rempubli-

2 *Sejanum suum appellat.* De his aliisque plurimis Dio, sæpe citatus, lviii, p. 623.

1 *Geminius Rufus.* Geminii Rufi et Publiæ Priscæ exitum narrat Dio l. sup. cit. Neque Geminius ille confundendus cum Geminio, de quo dicetur An. vi, 14. Missos quæstores, qui supplicia curarent, multis exemplis compertum. V. inf. An. xvi, 34.

1 *Cæsarem ac Sejanum.* De his honoribus Dio, lviii, p. 623. Καὶ τέλος ἐψηφίσθη, ὑπάτους τε σφᾶς διὰ πέντε ἐτῶν ἅμα ἀποδείκνυσθαι, καὶ ἀπάντησιν, ὁπότε ἐς τὴν Ῥώμην ἐσίοιεν, ἀμφοτέροις ὁμοίως γίγνεσθαι. 'Denique decretum est, ut ad quinquennium consules simul constituerentur: utrique, cum Romam intrarent, obviam procederetur.'

cam laude sua potiorem esse." Hic Sejano favoris, tot sceleribus parati, finis: declinare cœpit; tanto citiore lapsu, quanto altiore, ruiturus.

29. Suffecti VII. Idus Maii[1] consules Cornelius Sulla Sexteidius Catullinus. Sejanus, vel exuta dignitate, potentia haud impar Principi, id maxime sategit, ut Capreas repeteret, senem certius obsequiis devincturus, vel facilius, si facultas daretur, oppressurus: "morbum Liviæ, diuturnam absentiam, suum in Cæsarem studium" obtendit. Callidior Tiberius "urbana negotia, suumque Romam reditum"[2] objicit: mox datis ad senatum literis, Sejanum oblique perstringit, vel laudando modice, vel maligne silendo: deinde ut pronos ad nova animos incitet simul ac retardet, modo se "annis et morbo gravem, in principalibus curis opis alienæ indigum" simulat, modo se, "refectis viribus, et confirmata valetudine, quam primum Romam venturum, et reipublicæ consulturum" nuntiat.

30. Prudentibus, sed paucis,[1] suboluere Principis consilia: ceteros divisa in Cæsarem et Sejanum principatus potentia inludebat: ipseque Sejanus, bona inter et mala licet ambiguus, spe dominationis, qua ambitiosis in pectoribus nihil tenacius, prolectabatur. Cæsar, ut occultiores sensus tandem extruderet, eum honoribus pariter et æmulatione adgreditur; ipsum enim ejusque filium sacerdotiis exornat cum Caio,[2] quem, Capreas accitum,[3] moxque sumta toga, ut futurum heredem, laudavit. Æmulum, fortunæque ostentatum, juvenem, nimia populi in revirescentem Germanici domum studia invidit Sejanus. Patres vero, ad deforme obsequium semper projecti, nec artium callidi "proconsulare imperium[4] illi" decrevere; "eumque in posterum consulibus exemplar proponendum" censuere: invidiam mollivit aucta dignitas, servilisque adulatio. Sed mox timorem addidit Princeps, cum

1 *VII. Idus Maii.* Die nona Maii. V. inscr. sup. laudatum An. v, 11. not.

2 *Romam reditum.* Dio lviii, p. 624 et 625. Miror Cl. Catrou, *Histoire Romaine*, vol. xx, p. 664. hæc insigni errore de Caio Caligula dicta accepisse.

1 *Prudentibus, sed paucis.* Dio, lviii, p. 625. hæc fusius prosequitur, quam ut describantur. Immanem enim in molem notæ excrescerent.

2 *Sacerdotiis exornat cum Caio.* Dio, lviii, p. 625. 'Ο Τιβέριος ἱερέας μετ' αὐτοῦ (Γαΐου) τε καὶ ἐκεῖνον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐποίησε. 'Tiberius Sejanum filiumque ejus cum Caio sacerdotes fecit.'

3 *Capreas accitum.* Suet. Cai. 10. 'Caius vicesimo ætatis anno accitus Capreas, uno atque eodem die togam sumsit; barbamque posuit: sine ullo honore, qualis contigerat tirocinio fratrum ejus.' Sacerdotia laudesque a Tiberio datas silet scriptor indiligens, ferme totus in Principum criminationibus et libidinibus.

4 *Proconsulare imperium.* Dio, lviii, p. 625. Τήν τε ἀνθυπατικὴν ἐξουσίαν αὐτῷ ἔδωκαν, καὶ προσεψηφίσαντο πᾶσιν ἀεὶ τοῖς ὑπατεύουσι παραγγέλλεσθαι, κατὰ τὸ ἐκείνου ζήλωμα ἄρξαι. 'Proconsulare imperium ei dederunt; id etiam decreto addidere præcipiendum omnibus, in posterum consulibus, ut ejus ad imitationem magistratum gererent.'

Hispaniæ aliarumque[5] provinciarum rectores, Sejano infensos, et criminum postulatos, absolvisset.

31. Tum pœnitere[1] quod in consulatu, demissaque in servitutem civitate, nihil adtentasset: dubias tamen spes paululum firmavere Cæsaris ad consules literæ,[2] quibus appellato quidem Sejano, minime tamen laudato, Neronem, atrocius increpitum, "hostem judicari, et necari"[3] jussit: at inconsultos ob cædem tamdiu expetitam lætitiæ sensus brevi temperavit, et terrores vividius incussit. Gnarus enim, imminuta veneratione, imminui homines dignitate, quam virtute, majores, imperavit "ut nemini mortali[4] sacrificaretur; in ceteris etiam Principis honoribus modus foret: nihilque novi de iis referretur." Hæc quidem obsequia spernebat Cæsar, principatus, quam religionis, studiosior: ea vero ambiebat Sejanus, sui cultor ipse et numen, religione ad principatum usus, et adorata capita odiosius evilescere nescius.

32. Sublato Sejani cultu, et infracta paulatim potentia, ardentiora fuere in Caium, ipsumque Principem, Germanici domui æquiorem, studia. Cæsar, animorum inclinatione lætus, heredis certus, de se securus, Sejanum ad fidei perfidiæve extrema impellit; ejusque intimos, criminum postulat, morte adficit; in imperii tranquillitatem haud alias intentior. Dissimulatione et patientia suspicacem Principem oppressisset Sejanus: sed urgebant fata, sceleribus gravida; et lævam mentem in conjurationem adegere. "Spes vanescere, se peti" infremens, prætoriisque cohortibus superbus, senatores, equites, libertos,[1] criminum socios, Principi invisos solicitat,

5 *Hispaniæ aliarumque.* Hæc pluribus prosequitur Dio lviii, p. 626.

1 *Tum pœnitere.* Dio ibid.

2 *Ad consules literæ.* Dio ibid.

3 *Hostem—necari.* Suet. Tiber. 54. Cai. 7. Dio quoque, l. c.

4 *Nemini mortali.* Dio lviii, p. 626. Καὶ ἀπεῖπε, μήτ' ἀνθρώπων τινὶ θύεσθαι, διότι καὶ ἐκείνῳ (Σηϊανῷ) τοῦτ' ἐγίγνετο, μήτε ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ τιμῇ τι χρηματίζεσθαι, διότι πολλὰ ἐκείνῳ ἐψηφίζετο, τοῦτο γὰρ ἀπηγορεύκει μὲν καὶ πρότερον, τότε δὲ διὰ τὸν Σηϊανὸν ἀνενεώσατο. 'Edixit ne cui homini sacrificaretur, quod Sejano res sacra fieri solebat; nove de sui honore quidquam referretur; quippe multa Tiberio decernebantur, quod jam ante interdictum, tum propter Sejanum repetebatur.'

1 *Senatores, equites, libertos.* Joseph. Antiq. Jud. xviii, 6. Ἐπιβουλῆς γὰρ μεγάλης συστάσης ἐπ' αὐτὸν, (Τιβέριον), ὑπὸ Σηϊανοῦ, φίλου τε ἀνδρὸς, καὶ δύναμιν ἐν τῷ τότε μεγίστην ἔχοντος διὰ τὸ τῶν στρατευμάτων εἶναι ἡγεμονίαν αὐτῷ, καὶ τῆς τε βουλῆς οἱ πολλοὶ, καὶ τῶν ἀπελευθέρων προσέθεντο, καὶ τὸ στρατιωτικὸν διέφθαρτο, προὐκοπτέ τε ἡ ἐπιβουλὴ ἐπὶ μέγα, κἂν ἐπέπρακτο Σηϊανῷ τὸ ἔργον, μὴ τῆς Ἀντωνίας τόλμῃ χρησαμένης σοφωτέρᾳ τῆς Σηϊανοῦ κακουργίας. Ἐπεὶ γὰρ μανθάνει τὰ ἐπὶ τῷ Τιβερίῳ συγκείμενα, γράφει πρὸς αὐτὸν τὰ πάντα ἀκριβῶς, καὶ Πάλαντι ἐπιδοῦσα τὰ γράμματα τῷ πιστοτάτῳ τῶν δούλων αὐτῆς, ἐκπέμπει πρὸς Τιβέριον εἰς τὰς Καπρέας· ὁ δὲ μαθὼν, τόν τε Σηϊανὸν κτείνει καὶ τοὺς συνεπιβούλους· τήν τε Ἀντωνίαν, καὶ πρὶν ἀξιολόγως ἄγων, τιμιωτέραν τε ὑπελάμβανε κἀπὶ τοῖς πᾶσι πιθανήν. 'Magna conjuratione in Tiberium facta a Sejano, Principis amico, maximamque potestatem ob prætoriarum cohortium præfecturam adepto, multi e senatoribus cum libertis sese ei adjunxerunt, corruptisque militibus, conjuratio invalescebat, resque Sejano successisset, nisi Antonia prudenti audacia Sejani malitiam superasset. Ubi enim nefandas in Tiberium machinationes intellexit, omnia ei diligenter perscripsit, traditisque literis Pallanti, servorum suorum fidissimo, misit eum Capreas ad Tiberium. Ille vero, re

et nefario fœdere inligat; atrocior simul ac felicior, quam ut infaustis, quæ tum percrebuere, portentis retardaretur.[2] Sceleris horrore dubium an præmiorum spe, conjurationis indicium apud Antoniam Satrius Secundus,[3] Sejani cliens, professus est.

33. Antonia, grandi animo, nec minore in Caium, nepotem,[1] caritate, missis per Pallantem,[2] servorum suorum fidissimum, literis, crimen Principi demonstrat. Tiberius, quamquam ad omnes eventus casusque paratus, periculum exhorruit: invicta tamen mente, solitas moras vincit, et promtissimas opprimendæ conjurationis vias meditatur: Sejanum exosus, Prætorianos metuens, ceteros aspernatus, Prætorianos in obsequio præmiis retinere, Sejanum supplicio infamare statuit: ceteros imbelles in pœnas ultro ruituros.

34. Tum consules erant Memmius Regulus et Fulcinius Trio:[1] hic Libonis accusatione et Sejani favore infamis; ille paulo segnior, sed auctoritate et constantia egregius; ideoque delectus, qui Sejanum circumveniret. Mox Cæsar Sertorium Macronem,[2] secretorum participem, advocat, cohortibus prætoriis præfectum destinat; explicatis consiliis, datisque literis, Romam mittit; monetque (id enim quidam tradidere) "ut, si quid tumultus[3] in Urbe oriatur, armaque ab Sejano tententur, Drusum, in palatio clausum, educat, et ducem populo imponat."

35. Macro, Urbem noctu ingressus, Principis jussa cum Memmio Regulo, consule, et Græcino Lacone, Vigilum præfecto, communicat; ceteraque ad Urbis tranquillitatem, Cæ-

cognita, Sejanum occidit et hujusce consilii participes; et Antoniam, quam antea magni faciebat, majore in honore habuit, eique in omnibus confidit.' Tacitum quoque An. vi, 8 et 14. videas. Verum Cl. Crévier, *Histoire des Empereurs*, vol. i, p. 552. Auctores Anglos, *Histoire Ancienne tirée de l'Anglois*, vol. ix, p. 498. et Cl. Tillemont, vol. i, p. 109. secutus, hanc conjurationem anno priore conflatam ac detectam scripsit: quo nihil potest fingi Josepho, ac Tacito, veritati historicæ, Sejani Tiberiique ingenio contrarium magis. Inde tot eorum in hac historiæ parte errores.

2 *Portentis retardaretur.* In his portentis recensendis plurimus Dio lviii, p. 624 et 625. Puderet referre: in iis enim vulgo pauca vera; multa fortuita; mendacia plurima.

3 *Satrius Secundus.* Tac. An. vi, 47. 'Satrio Secundo conjurationis indice.'

1 *Caium, nepotem.* V. stem. Cæs. n. 42 et 86. Caius, relegata matre sua Agrippina, ad Antoniam aviam transierat, Suet. in Caio 10.

2 *Per Pallantem.* Qui, Claudio imperitante, tanto protervior Sejano fuit, quanto vilior. De illo plurima An. xii, xiii, et xiv.

1 *Memmius Regulus et Fulcinius Trio.* Cornelio Sullæ et Sexteidio Catullino fuerant suffecti. V. inscr. vet. An. v, 11. not. sup.

2 *Sertorium Macronem.* Hæc ceteraque, quæ Sejani exitum spectant, fuse prosequitur Dio lviii, p. 626. 627 et 628.

3 *Si quid tumultus.* Dio lviii, p. 629 et 630. Τῷ τε Μάκρωνι, ὥς τινές φασιν, ἐνετείλατο, ὅπως ἄν τι παρακινήσῃ, τὸν Δροῦσον ἔς τε τὴν βουλὴν καὶ ἐς τὸν δῆμον ἐσαγάγῃ, καὶ αὐτοκράτορα ἀποδείξῃ. 'Macroni, ut quidam referunt, mandaverat, si quis gravior motus incidisset, ut Drusum ad senatum et populum produceret, et imperatorem constitueret.' V. et Tac. An. vi, 23. Suet. Tiber. 65.

saris securitatem, Sejani exitium, providet. Interea Cæsar, in summo discrimine nullam satis magnam esse prudentiam certus, naves, quibus, si adversa evenerint, ad fidissimas legiones perfugiat, aptare; ipse ex altissima rupe,[1] signa, quæ, ne nuntii morarentur, ad spei timorisve indicia, tolli mandaverat, speculari.

36. Tandem feralis inluxit dies. XV. Kalendas Novembris,[1] vocati patres in ædem Apollinis, palatio vicinam, convenere. Sejanus ipse venit, prætorianis stipatus: palatium subit, visoque Macrone, nihil literarum a Principe ad se allatum stupet. At cum veneratione a Macrone salutatus, secretoque monitus, "se tribuniciæ potestatis collegam a Cæsare deligi; mox dandas consuli, qui ad patres referret, Principis literas," ædem intrat, quod summa tandem adeptus sit superbus. Prætorianos statim adloquitur Macro, "Principem iis singula denarium millia[2] elargiri, seque eorum præfectum esse" nuntiat: deinde curiam ingressus, datisque Principis literis, ad eos revertitur, et "ad castra simul pergere," jubet. Rei novitate læti magis, quam attoniti, properant. Ubi recessere, Laco Vigiles ædi Apollinis circumdedit.

37. Tum flamma,[1] ingentis pilæ specie visa, statimque evanida, vana et mira sectantibus versabilis fortunæ fuit prænuntia. Patrum enim vota inter et obsequia tribuniciam potestatem Sejano gratulantium, apertis Cæsaris literis,[2] Memmius Regulus plurima de rebus ad rempublicam spectantibus legit; mox pauca et ambigua de Sejano, a patribus in melius accepta; deinde quædam de Sejano tristia, mirantibus patribus, seque nonnullis ab illo dissociantibus; denique truculentiora, et Principis jussa "senatores duos, Sejano intimos plecti, Sejanum comprehendi" (eum enim, ne efferarentur animi, morte adficiendum secretioribus imperiis mandaverat): "se Romam modo venturum: alterum ex consulibus[3] mittendum, qui senem Principem, auxilii inopem, in conspectum eorum cum militari præsidio perduceret." Sejanus, statim solus, et in subita vastitate trepidus, pallescere; prætoribus ac tribunis plebis cinctus, exhorrescere; ad vocem consulis incla-

1 *Ex altissima rupe.* Ista Suetonius, Tiberio iniquior, ut sæpe monuimus, in Tiberii dedecus perperam vertit, Tiber. 65.

1 XV. *Kal. Novembris.* Tac. An. vi, 25. Cetera v. ap. Dion. lviii, p. 626.

2 *Singula denarium m.* *Angl.* 33*l.* 6*s.* 8*d.*

1 *Tum flamma.* Senec. Nat. Q. i, 1. 'Nos quoque vidimus non semel flammam ingentis pilæ specie, quæ tamen in ipso cursu suo dissipata est. Vidimus circa divi Augusti excessum simile prodigium: vidimus cum de Sejano actum est; nec Germanici mors sine denuntiatione tali fuit.'

2 *Cæsaris literis.* Hæc omnia Dio lviii, p. 627. Juvenal. x, 71. 'Verbosa et grandis epistola venit A Capreis.' Epistolam hanc, 'pudendam miserandamque orationem' appellat Suet. Tib. 65. Tiberio injurius.

3 *Alterum ex coss.* Suet. l. c.

1 *Incerta veritas.* Dio lviii, p. 627. hæc particulatim memorat.

mantis, "Ades huc, Sejane," non fastu, sed parendi desuetudine, et captus animi, auribus non competere. Consule iterum et tertium, protenta manu, inclamante, "Adesdum, Sejane," cum surgeret exanimus, Laco adstitit, vimque paravit. Versa fortuna, confestim senatorum confusis clamoribus et maledictis undique impetitur.

38. Memmius Regulus, studiorum tamen et deliberationum incerta veritus,[1] neque omnium sententiam rogare, neque capitis inquirere; sed senatore uno "vinciendum reum" illi adsentiente, jubet "vincla injici." Ipso duce, stipantibus magistratibus, in carcerem trahitur. Disrupto Sejaniano jugo, effusa civitas omnia principatus facinora in Sejanum congerere, Principem laudare; plebs tanto insolentior, quanto reus excelsior, ipsaque miserior, lætari, insultare, exprobrare crimina, spes inridere, et, ut ad infamiam pateat, velatam faciem retegere: discerpere imagines, statuas devellere, raptare,[2] confringere, et, quasi in Sejanum sævirent, furere. Ipse, in laceris præteritæ fortunæ reliquiis imminentium sibi testis, clauditur.

39. Nec mora. Patres ad ædem Concordiæ[1] coacti, cum nihil turbaret populus, neque Prætoriani apparerent, "ut properata Sejani morte Principi gratificarentur" censuere. Confestim misso mortis exactore, supplicio adfectus est; et in Gemonias projectus, Deos, ob fortunata scelera diu invisos, absolvit, ruina quam fortuna insignitior. Post fata etiam sæviere patres: et ad abolendam exosi hominis memoriam, factum senatusconsultum "quo Sejanus nemini lugeretur:[2] ejus nomen fastis et monimentis eximeretur:[3] libertatis effi-

2 *Devellere, raptare.* Dio lviii, p. 628. Elegantius Juvenal. x, 58. 'Descendunt statuæ, restemque sequuntur. Ipsas deinde rotas bigarum impacta securis Cædit, et immeritis franguntur crura caballis: Jam strident ignes, jam follibus, atque caminis Ardet adoratum populo caput, et crepat ingens Sejanus: deinde ex facie toto orbe secunda Fiunt urceoli, pelves, sartago, patellæ. Pone domi lauros, duc in Capitolia magnum Cretatumque bovem: Sejanus ducitur unco Spectandus: gaudent omnes. Quæ labra; quis illi Vultus erat? numquam, si quid mihi credis, amavi Hunc hominem.

1 *Ædem Concordiæ.* Dio lviii, p. 628.

SALVTI. PERPETVAE AVGVSTAE
LIBERTATIQVE. PVBLICAE
POPVLI. ROMANI

2 *Nemini lugeretur.* Dio lviii, p. 629. Postea id ultro permisit Princeps, tum clemens, quia inutilis sævitia: forte etiam, ut novas exitiorum causas haberet. V. Dion. lviii, p. 631.

3 *Eximeretur.* Inde in fastis consularibus unus Tiberius hujus anni consul appellatur. TIBERIO CAESARE V. SOLO. Vel in ipsis nummis erasum est Sejani nomen. V. Cl. Florez. *Medallas d'España*, p. 183. Cumque homines amoris et odii sint immodici, ne nominabatur quidem Sejanus, sed hostis tantum dicebatur, ut in vet. marm. quod extat Interamnæ, nunc *Terni*, Gruter. p. 113. n. 2.

GENIO. MVNICIPI. ANNO. POST
INTERAMNAM. CONDITAM
DCCIIII AD. CN. DOMITIVM
AHENOBARBVM——COS

gies[4] poneretur in foro." Quæ etiam nova,[5] "diem festum, per cunctos magistratus et sacerdotes celebrandum; ac per singulos annos, necis die, ludos et venationes, quas quatuor collegia sacerdotum et sodales Augustales ederent," decrevere: demum ut respublica ausis impudentibus haud ultra pateret, "ne quis in posterum ad nimios honores eveheretur; neu per quemquam alium, quam per Imperatorem, juraretur," sanxere: olim adulationis, nunc opprobrii immodici.[6]

40. Interim diversi Urbis sensus:[1] læti, quicumque a Sejano, vel injuria lacessiti, vel in beneficiis omissi, vel fortunæ insolentia offensi: tristes vero ac trepidi, scelerum socii, consanguinei, adfines, amici. In hac etiam rerum perturbatione, licet Urbis custodia magistratibus omnibus a Tiberio fuisset demandata, tumultuantur prætoriani, indignati sibi fide et observantia in Principem Vigiles fuisse antehabitos; incendia, direptiones miscent, dum populus in præcipuos Sejanianæ sævitiæ satellites inrumpit, et plurimorum morte vetera damna ulciscitur.

PROVIDENTIAE. TI. CAESARIS. AVGVSTI. NATI. AD. AETERNITATEM.
ROMANI. NOMINIS. SVBLATO. HOSTE. PERNICIOSISSIMO. P. R.
FAVSTVS. TITIVS. LIBERALIS. VI. VIR. AVG. ITER.
P. S. F. C.

I. e. 'pecunia sua faciendum curavit.' Punito Sejano, amphitheatrum Interamnense saluti perpetuæ Augustæ, libertati publicæ et providentiæ Tiberii dedicatum et consecratum fuisse existimat Angeloni, *Historia di Terni*, p. 2.

4 *Libertatis effigies.* Dio lviii, p. 629.

5 *Quæ etiam nova.* Dio ibid. Nova quidem erant hæc honorum insignia, quod non a solis sacerdotibus, ut An. iii, 64. sed a cunctis etiam magistratibus celebraretur festus ille dies; quod ludos et venationes, necis die, sacerdotum collegia et sodales Augustales ederent.

6 *Opprobrii immodici.* Quæ lues scriptores quoque pervasit, ac maxime Val. Max. ix, 11. n. 4. 'Sed quid ego ista consector, aut quid iis immoror, cum unius parricidii cogitatione cuncta scelera superata cernam! Omni igitur impetu mentis, omnibus indignationis viribus, ad id lacerandum pio magis quam valido affectu feror. Quis enim amicitiæ fide extincta genus humanum cruentis in tenebris sepelire conatum, profundo debitæ execrationis satis efficacibus verbis adegerit? Tu videlicet efferatæ barbariæ immanitate truculentior habenas Romani imperii, quas princeps, parensque noster salutari dextra continet, capere potuisti? Aut te compote furoris, in suo statu mundus mansisset? Urbem a Gallis captam, et trecentorum inclytæ gentis virorum strage fœdatam, Alliensem diem, et oppressos in Hispania Scipiones, Thrasymenum lacum, et Cannas, bellorumque civilium domestico sanguine madentem Æmathiam amentibus propositis furoris tui repræsentare, et vincere voluisti. Sed vigilarunt oculi Deorum: sidera simul vigorem suum obtinuerunt: aræ, pulvinaria, templa præsenti numine vallata sunt: nihilque quod pro capite Augusti ac patria excubare debuit, torporem sibi permisit. Et in primis auctor ac tutela nostræ incolumitatis, ne excellentissima merita sua totius orbis ruina collaberentur, divino consilio providit. Itaque stat pax, valent leges, sincerus privati ac publici officii tenor servatur. Qui autem hæc violatis amicitiæ fœderibus tentavit subvertere, omni cum stirpe sua populi Romani viribus obtritus, etiam apud inferos, si tamen illuc receptus est, quæ meretur, supplicia pendit.' Vere Juvenal. x, 73. 'Sed quid Turma Remi? Sequitur fortunam, ut semper, et odit Damnatos.'

1 *Diversi—sensus.* Hæc et cetera Dio lviii, p. 628.

41. Pacata demum Urbe, de Principis honoribus,[1] Macronisque et Laconis præmiis relatum: decretumque "ut Cæsar pater patriæ appellaretur; dies ejus natalis decem equorum certaminibus et senatus epulo celebraretur: Consul Memmius Regulus cum senatoribus, equitibus, et nonnullis e plebe legati Capreas mitterentur, et Principi providentiam salutemque publicam gratularentur." Magna vero pecuniarum vi munerantur Sertorius Macro et Græcinus Laco: huic quoque quæstoria, illi prætoria insignia decreta: permissumque Macroni, "ut spectaculis inter senatores adsisteret, ludisque votivis prætexta uteretur." Quos honores uterque recentis exempli pavore potius, quam modestia repudiavere.

42. At Tiberius, signis, supra memoratis, mox nuntiis, eventum edoctus, haud magis securitate sua quam dissimulatione lætus, artes obfirmat: numquam obscurior et secreti amantior, in villa Jovis[1] per novem proximos menses[2] abditus, milites devinxit, dato Syriacis legionibus,[3] quod nullam Sejani imaginem inter signa coluissent, donativo: legatos vero senatus[4] ne excepit quidem. Memmium Regulum, consulem, quod se, cum Princeps Romam peteret, itineris comitem offerret,[5] repulit: honores quoque sibi delatos aspernatus, "ne de iis posthac referretur" vetuit, metu incertum an ut ad Sejanianorum pœnas patres acrius incenderet.

43. Certe ut primum legati rediere, Cæsaris silentio, quam ullis umquam imperiis patres incitati, Sejani propinquos, adfines, intimos, corripiunt. In filium natu maximum, et Junium Blæsum,[1] avunculum, fortunæ propiores, quam ut sceleris puros, advertitur. Apicatam,[2] mariti morte haud tristem, nati, in Gemonias abjecti,[3] visus penetravit: ad scelerem Sejani et Liviæ confessionem evicta, libellum de Drusi morte[4]

1 *Principis honoribus.* Dio lviii, p. 629. Principis honores, Macronis et Laconis præmia recenset.

1 *Villa Jovis.* De duodecim villarum nominibus et molibus dictum sup. An. iv, 67.

2 *Per novem proximos menses.* Ita Suet. Tib. 65. Cl. Crévier, *Histoire des Empereurs,* Vol. i, p. 563. existimat Tiberium per tot menses non delituisse, cum Tac. An. vi, 1. cœpta sequentis anni narratione, Principem Campaniam prælegentem exhibeat. Haud attendit vir Clar. Tacitum a temporum ratione nonnumquam discedere, ut narratio magis niteat.

3 *Syriacis legionibus.* Suet. Tib. 48.

4 *Legatos vero senatus.* Dio lviii, p. 630.

5 *Comitem offerret.* Dio ibid. 'Crediderat nimirum epistolæ subsidio sibi alterum ex consulibus poscentis, ut tutus a Capreis Urbem peteret.' Tac. An. vi, 2. V. et Suet. Tib. 65.

1 *Filium—Blæsum.* Id ipse Tac. innuit An. v, 7 et 9. V. stem. Sejani, An. iv, 1.

2 *Apicatam.* Apicatam, Sejani uxorem, sed domo pulsam, ut dictum An. iv, 3.

3 *Gemonias abjecti.* Dio lviii, p. 628. ait Apicatam ad eam confessionem fuisse evictam, cum natorum suorum corpora in scalas abjecta videret, μαθοῦσα δὲ ὅτι τὰ τέκνα αὐτῆς τέθνηκε, καὶ σφῶν τὰ σώματα ἐν τοῖς ἀναβασμοῖς ἰδοῦσα. Ego vero narrationis Cornelianæ An. v, 9. vestigia secutus, id post mortem filii natu maximi evenisse existimo.

4 *Drusi morte.* Hæc omnia Dio l. c. Drusus, Tiberii filius. De ejus morte dictum An. iv, 8.

ejusque interfectoribus componit, ad Cæsarem mittit: mox, ne filiis superstes vivat, se ipsa interficit.

44. Cæsarem, in silentia obstinatum, vicit accusationis gravitas: ad Senatum scribit, "manifestos mortis Drusi reos: æque atrocia adversum se adtentata:" jubet, "Eudemum ac Lygdum[1] tormentis subjici: utriusque conjurationis compertos opprimi." Tum publica in Sejanum odia recrudescere: invalescere Drusi desiderium, Tiberii amor: confessione Eudemi ac Lygdi, qui Sejani ac Liviæ facinora, et ab lis propinata Druso venena patefecere, aucta miseratio. Ipseque Tiberius, virtutum, ubi artibus suis utiles, haud rudis, clementiæ laudem obtinet, vita Liviæ,[2] infandi sceleris convictæ, ob Antoniæ merita et virtutem permissa. Indulgentia Cæsaris abuti haud valuit; ab optima parente, sed maximas pietatis partes in criminum vindicta positas rata, fame enecta. Illam a Tiberio interemtam quidam prodidere,[3] nullum ab immiti Principe clementiæ signum umquam editum opinati.

45. Demum in Sejani asseclas tota incubuit legum severitas. Correpti quotquot ejus favore[1] et societate celebrati, nisi ipsi delatorum nomine et accusationum atrocitate impunitatem mercarentur; in jus etiam retracti, olim accusati, et ejus gratia absoluti: senatores, equites, virile ac muliebre secus, in carcerem contrusi, aut apud magistratus vadesve adservati: plurimi, ne publicarentur bona, et infami morte dehonestarentur, sibi manus intulere: ceteri damnati, et supplicio adfecti: nonnulli defensionem suscipere ausi.

46. Quatuor et quadraginta orationes super ea re habitæ, ex queis ob metum et scelerum memoriam paucæ viriles, plures adsuetudine servitii, imbelles. Orationem melius flexit Sejani amicorum integerrimus:[1] crimina, quæ nihil ad se pertinerent, siluit: sacram intactamque amicitiam purgavit. "Numquam," inquit, "Sejani amorem, mihi pudorem, aut Sejano invidiam allaturum censui: ejus amicitia ad reipublicæ utilitatem sum usus. Versa est fortuna; et ille quidem, qui collegam et generum adsciverat, sibi ignoscit: ceteri, quem per dedecora fovere, cum scelere insectantur. Cæsarem absolvit, experta per sexdecim annos, Sejani fides. Hos arguit probrosa adsentatio. Me sacra amicitiæ jura tueantur. Miserius sit ob amicitiam accusari, an amicum accusare haud discreverim: prius expertus, posterius horresco: nec me degenerem reperient vitæ extrema. Vixi insons, haud moriar

1 *Eudemum ac Lygdum.* Tac. An. iv, 11.

2 *Vita Liviæ.* Dio l. c. De Livia et Antonia v. stem. Cæs. n. 71 et 42.

3 *Quidam prodidere.* Ipse Dio ibid.

1 *Ejus favore.* Dio lviii, p. 630.

1 *Integerrimus.* Periit nomen viri integerrimi.

ignobilis. Non crudelitatem,[2] non clementiam cujusquam experiar, sed liber et mihi ipsi probatus anteibo periculum. Vos obtestor, ne memoriam nostri per mœrorem quam læti retineatis, adjiciendo me quoque iis, qui fine egregio publica mala effugerunt."

47. Tunc singulos, ut cuique adsistere, adloqui animus erat, retinens aut dimittens, partem diei absumsit; multoque adhuc cœtu et cunctis intrepidum vultum ejus spectantibus, cum superesse tempus novissimis crederent, gladio, quem sinu abdiderat, incubuit. Neque Cæsar ullis criminibus, aut probris defunctum insectatus est, cum in Blæsum multa fœdaque incusavisset.

48. Relatum inde de P. Vitellio, et Pomponio Secundo: illum indices arguebant, "claustra ærarii, cui præfectus erat, et militarem pecuniam rebus novis obtulisse:" huic a Considio, prætura functo, objectabatur "Ælii Galli amicitia, qui, punito Sejano, in hortos Pomponii, quasi fidissimum ad subsidium, perfugisset:" neque aliud periclitantibus auxilii, quam in fratrum constantia fuit, qui vades extitere: mox, crebris prolationibus, spem ac metum juxta gravatus Vitellius, petito per speciem studiorum scalpro, levem ictum venis intulit, vitamque ægritudine animi finivit. At Pomponius, multa morum elegantia, et ingenio inlustri, dum adversam fortunam æquus tolerat, Tiberio superstes fuit.

49. Placitum posthac, "ut in reliquos Sejani liberos adverteretur;" vanescente quamquam plebis ira, ac plerisque per priora supplicia lenitis. Igitur portantur in carcerem, filius imminentium intelligens, puella adeo nescia, ut crebro interrogaret, "quod ob delictum, et quo traheretur? neque facturam ultra," et, "posse se puerili verbere moneri." Tradunt temporis ejus auctores, "quia triumvirali supplicio affici virginem inauditum habebatur, a carnifice, laqueum juxta, compressam:" exin oblisis faucibus, id ætatis corpora in Gemonias abjecta.

50. Per idem tempus Asia atque Achaia exterritæ sunt, acri magis, quam diuturno rumore, "Drusum, Germanici filium, apud Cycladas insulas, mox in continenti visum:" et erat juvenis haud dispari ætate, quibusdam Cæsaris libertis, velut agnitus, per dolumque comitantibus. Alliciebantur ignari fama nominis, et promtis Græcorum animis ad nova et mira: quippe "elapsum custodiam, pergere ad paternos exercitus, Ægyptum aut Syriam invasurum" fingebant simul, credebantque. Jam juventutis concursu, jam publicis studiis frequentabatur, lætus præsentibus et inanium spe; cum auditum id Poppæo Sabino. Is Macedoniæ tum intentus, Achaiam

2 *Non crudelitatem.* Cetera notis illustrata v. An. v, 6 sq.

quoque curabat. Igitur, quo vera seu falsa anteiret, Toronæum Thermæumque sinum præfestinans, mox Eubœam, Ægæi maris insulam, et Piræum Atticæ oræ, dein Corinthiense littus, angustiasque Isthmi evadit: marique alio Nicopolim, Romanam coloniam, ingressus, ibi demum cognoscit, solertius interrogatum, "quisnam foret," dixisse, "M. Silano genitum," et multis sectatorum dilapsis, ascendisse navem, tamquam Italiam peteret: scripsitque hæc Tiberio: neque nos originem finemve ejus rei ultra comperimus.

51. Exitu anni, diu aucta discordia consulum erupit: nam Trio, facilis capessendis inimicitiis, et foro exercitus, "ut segnem Regulum ad opprimendos Sejani ministros" oblique perstrinxerat: ille, nisi lacesseretur, modestiæ retinens, non modo retudit collegam, sed "ut noxium conjurationis" ad disquisitionem trahebat. Multisque patrum orantibus, pnoerent odia in perniciem itura, mansere infensi ac minitantes, donec magistratu abirent.

SUPPLEMENTUM

LIBRI SEPTIMI

ANNALIUM.

AUCTORE GABRIELE BROTIER.

BREVIARIUM.

1. NUNTIATA Romæ Tiberii morte, timor, mox furor. 2. Caius Macronis artibus Princeps appellatur. 3. Funus Tiberii. 5. Caii in matrem fratremque pietas. 6. Honores in Antoniam, Claudium, Caiique sorores collati. 7. De his imperii auspiciis publica lætitia. 8. Inde fracta principatus vis et affectata popularitas. 10. Tiberii legata Caii liberalitate aucta. 11. In reges exteros, Agrippam et Antiochum, beneficentia. 12. Artabani obsequia. 13. Felicitatem publicam verbis factisque intendit Caius. 15. Templum Augusti dedicatum: datum congiarium. 16. Spectacula. 17. Caio, ut Urbis restitutori, honores decreti. Hos inter ad ingenita vitia Princeps delabitur. 19. Ejus morbus; Urbisque dolor. 20. Caius convalescit, sed mutato in pejus animo. 21. Tiberium, Tiberii nepotem, interficit. 22. In alios quoque crudelis. 23. Uxorem ducit Liviam Orestillam, quam mox repudiat. 24. Labantem famam propagata Saturnalium hilaritate sustinet. 25. Portenta tamen vulgari cœpta. 26. Eorum invidia Principis popularitate et liberalitate depellitur. 27. At malesana ejus mens nefariis Heliconis et Apellis artibus pessumdatur. 28. Effræna spectaculorum libido. 29. Favet senatus; suaque inter funera plaudit populus. 30. Macronis ejusque domus ruina. 31. Ut plures perirent, excogitata nova crimina. 32. Mors Drusillæ. Immodesta Principis tristitia. 33. Cœlestes Drusillæ honores. 34. Livii Geminii adulatio. Publicum in exitium vertit Drusillæ cultus. 35. Lollia Paullina Principi nupta, miro luxus apparatu. 36. Data regna. 37. Agrippa, Alexandriam profectus, ibi injuriis appetitur, Flacci Avillii temeritate, aut incuria. 39. Pœna Avillii. 41. Publica opera

laudabiliter suscepta, leviter omissa. 42. Mortes laudesque Antoniæ et Julii Græcini. Passienus heredis fraude enectus.

Hæc ferme biennio gesta.

A. U. C.	J. C.		
DCCXC.	37.	Coss.	Cn. Acerronio Proculo, C. Pontio Nigrino.
DCCXCI.	38.	Coss.	M. Aquillio Juliano, P. Nonio Asprenate.

A.U.C. 790. J.C. 37.

1. Audita Romæ Tiberii morte, trepidatum[1] ne nova abstrusiorque dissimulatio omnium ruinam pararet. Postero die, certioribus nuntiis, quo tardiora, eo acriora erupere odia; pudebatque, vel post fata, tristissimum Principem timuisse. Plebs, ut metus, sic lætitiæ et spei immodica, gaudio furere: pars "Tiberium in Tiberim"[2] clamitare: pars "Terram matrem, Deosque Manes orare, ne mortuo sedem ullam, nisi inter impios, darent:" alii "uncum et Gemonias" cadaveri minitari. Omnes exacerbavit recens atrocitas: sævitum enim in damnatos, qui in diem decimum,[3] quo de Tiberio erat nuntiatum, dilati, hominum fidem, absente novo Principe, implorabant. Inritis precibus, a custodibus, ne quid adversus constitutum fieret, sunt strangulati, et corpora in Gemonias[4] abjecta, pristina crudelitate superstite.

1 *Trepidatum.* Joseph. Antiq. Jud. xviii, 6. n. 10. Οὐ μὴν πιστεύειν γε θάρσος ἦν αὐτοῖς, οὐ τῷ μὴ βούλεσθαι, πρὸ πολλῶν γὰρ ἂν ἐτίμησαν χρημάτων τὸ ἐπαληθεῦσαν τῶν λόγων· δέει δὲ μὴ ψευδοῦς τῆς ἀγγελίας γενομένης προεξαναστάντες ἐπίδηλοι ὦσι τοῦ αὐτῶν χάρματος, εἶτ' ἀπόλοιντο διαβολῆς αὐτῶν γενομένης. Mortuum esse Tiberium Romani 'vix audebant credere, non quod id magnopere non vellent, nam verum esse quod nuntiaretur, vel ingenti pecunia redemtum irent; sed quod vererentur ne falso rumore ante tempus excitati gaudium suum proderent, deinde accusatione in eos instituta male perirent.'

2 *Tiberium in Tiberim.* Suet. Tib. 75. 'Morte ejus [Tiberii] ita lætatus est populus, ut ad primum nuntium discurrentes, pars Tiberium in Tiberim clamitarent: pars Terram matrem, Deosque Manes orarent, ne mortuo sedem ullam nisi inter impios darent: alii uncum et Gemonias cadaveri minarentur, exacerbati super memoriam pristinæ crudelitatis, etiam recenti atrocitate. Nam cum senatusconsulto cautum esset, ut pœna damnatorum in decimum semper diem differretur, forte accidit, ut quorumdam supplicii dies is esset, quo nuntiatum de Tiberio erat. Hos implorantes hominum fidem, quia absente adhuc Caio, nemo extabat qui adiri, interpellarique posset, custodes, ne quid adversus constitutum facerent, strangulaverunt, abjeceruntque in Gemonias. Crevit igitur invidia: quasi, etiam post mortem tyranni sævitia permanente.'

3 *Diem decimum.* De senatusconsulto, quo in diem decimum vitæ spatium damnatis prorogatum est, dictum sup. An. iii, 51.

4 *In Gemonias.* In scalas Gemonias, de quibus dictum sup. Hist. iii, 74.

2. Animos molliere literæ Caii Cæsaris ad senatum cum testamento Tiberii a Macrone adlatæ.[1] "Cœlestes religiones avo decerni" mandabat, "se modo Romam venturum, et cum patribus de republica consulturum. Juvenem, Germanici filium, benevolentia foverent, consiliis regerent." Testamentum vero, quo Tiberius biennio ante duos nepotes[2] æquis partibus heredes scripserat, Claudium in spem tertiam,[3] legato etiam circa vicies sestertio,[4] adsumserat, rescindi, et Caium Principem appellari curabat Macro. De testamento et Caio Principe statim adsensere patres,[5] principatus arbitrio superbi, veteremque ignominiam ulturi pariter et novum favorem eodem dedecore emercaturi. De mortui cœlestibus honoribus post adventum Principis consultandum censuere.[6]

3. Interim Miseno[1] Romam Tiberii corpus per milites deportabatur.[2] Effusus oppidorum populus densissimo ac lætissimo agmine undique adcurrit, ad novæ dominationis obsequia, quam ad funerum solemnia, paratior. Non lacrymis, non ploratibus, sed confusis in invisum Principem dicteriis, festis vocibus et laudibus Caii Cæsaris,[3] lugentis habitu funus prosequentis, omnia personant. Ipse incedens inter altaria et victimas, tædasque ardentes et feralis pompæ ministeria, sui fama fruitur, et in avum convitia majori mœstitiæ ac pietatis specie invitat.

4. Urbem noctu ingressus,[1] mane Tiberium, antequam publico funere cremaretur,[2] plurimis lacrymis, modicis laudibus

1 *A Macrone adlatæ.* V. Joseph. Antiq. Jud. l. c. Dion. lix, p. 640. Suet. Tiber. 76. 'Testamentum duplex ante biennium fecerat Tiberius: alterum sua, alterum liberti manu, sed eodem exemplo: obsignaveratque etiam humillimorum signis. Eo testamento heredes æquis partibus reliquit, Caium ex Germanico, et Tiberium ex Druso nepotes: substituitque invicem.'

2 *Duos nepotes.* Caium et Tiberium, ut modo dictum est. V. stem. Cæs. n. 72 et 86.

3 *In spem tertiam.* Suet. Claud. 6. Tiberius 'moriens, et in tertiis heredibus eum, [Claudium,] ex parte tertia nuncupatum, legato etiam circa HS vicies prosecutus, commendavit insuper exercitibus, senatui, populoque Romano inter ceteras necessitudines nominatim.'

4 *Vicies sestertio.* *Angl.* 16,666*l.* 13*s.* 4*d.*

5 *Adsensere patres.* Tiberiumque Cæsarem, juniorem quam ut in curiam venire posset, imperio imparem pronuntiarunt. Ita elusa extrema Tiberii voluntas. Vereque Dio lix, p. 640. Οὐδὲν γὰρ οὔτε πρὸς τὴν ἀγνωμοσύνην, οὔτε πρὸς τὴν δύναμιν τῶν διαδεχομένων τινὰ, ἐπίσκηψίς τις ἰσχύει. 'Nullum est consilium, quod adversus ingratum animum, vimque successorum, valeat.'

6 *Consultandum censuere.* Dio lix, p. 642.

1 *Miseno.* Tiberium Miseni esse mortuum vidimus sup. An. vi, 50.

2 *Deportabatur.* Suet. Tiber. 75. 'Corpus ut moveri a Miseno cœpit, conclamantibus plerisque, Atellam potius deferendum, et in amphitheatro semiustulandum, Romam per milites deportatum est, crematumque publico funere.' Notæ omnibus fabulæ Atellanæ.

3 *Caii Cæsaris.* Suet. Cai. 13. 'Ut a Miseno movit Caius, quamvis lugentis habitu, et funus Tiberii prosequens: tamen inter altaria et victimas, ardentesque tædas densissimo et lætissimo obviorum agmine incessit super fausta nomina, sidus, et pullum, et puppum, et alumnum appellantium.'

1 *Noctu ingressus.* Hæc, ceteraque, quæ sequuntur Dio lix, p. 642 et 643.

2 *Cremaretur.* Romæ in S. Andrea prope SS. Apostolos, ex vet. Inscr. ap.

celebravit, magna de Augusto, maxima de Germanico, nonnulla de se prolocutus. Mox cum patribus curiam subiit;[3] paucaque et modesta præfatus, imbellem coheredis ætatem[4] querens, seque illi patris loco futurum pollicitus, inrumpente turba, inritaque Tiberii voluntate, Princeps omnium vocibus salutatur. Varia honorum nomina, Augusto probata, a Tiberio spreta, in Caium, gliscente semper adulatione, aggerantur. Modestiæ retinens incertum, an simulator, omnia remisit:[5] studia hominum, ob memoriam patris, miserationemque prope adflictæ domus, jam accensa, omni genere popularitatis incendere enisus.[6]

5. Ut magis exardescerent, confestim Pandatariam et Pontias,[1] ad transferendos matris fratrisque cineres,[2] festinavit, tempestate turbida, quo magis pietas emineret: adiitque venerabundus, ac per semet in urnas condidit. Nec minore scena Ostiam, præfixo in biremis puppe vexillo,[3] et inde Romam

Gruter. p. 236. n. 1.

OSSA
TI. CAESARIS. DIVI. AVG. I
AVG. PONT. MAX
TR. POT. XXXIIX
IMP. VIII. COS. V

3 *Curiam subiit*. Dio lix, p. 642 et 643. Suet. Cai. 14. 'Ingresso Urbem, statim consensu senatus, et irrumpentis in curiam turbæ, irrita Tiberii voluntate qui testamento alterum nepotem suum prætextatum adhuc coheredem ei dederat, jus arbitriumque omnium rerum illi permissum est.'

4 *Imbellem—ætatem*. Philo, Legat. ad Caium, p. 995. Συναγαγὼν τοὺς ἐν τέλει, Βούλομαι μὲν, ἔφη, τὸν γένει μὲν ἀνεψιὸν, εὐνοίᾳ δὲ ἀδελφὸν, ἑπόμενος, καὶ τῇ τοῦ τετελευτηκότος Τιβερίου γνώμῃ, κοινοπραγεῖν τῆς αὐτοκρατοῦς ἐξουσίας. Ὁρᾶτε δὲ καὶ αὐτοὶ νήπιον ἔτι ὄντα κομιδῇ, καὶ χρῄζοντα ἐπιτρόπων καὶ διδασκάλων καὶ παιδαγωγῶν· ἐπεὶ τί ἂν ἦν μεῖζον ἀγαθὸν, ἢ τοσαῦτα βάρη τῆς ἡγεμονίας μὴ μίαν ψυχὴν ἢ σῶμα ἓν ἐπιχθίσθαι, ἀλλ' ἔχειν τὸν δυνησόμενον ἐπελαφρίζειν καὶ συνεπικουφίζειν; Ἐγὼ δὲ, ἔφη, παιδαγωγοὺς καὶ διδασκάλους καὶ ἐπιτρόπους ὑπερβαλὼν, ἐμαυτὸν ἤδη γράφω πατέρα, υἱὸν δὲ ἐκεῖνον. 'Convocatis patribus, Vellem, inquit, hunc cognatione patruelem, benevolentia fratrem, juxta extremam Tiberii voluntatem, in imperii societatem assumere. Sed ipsi videtis eum admodum puerum opus habere curatoribus, pædagogis, præceptoribus: alioquin quid mihi contingere potest optatius, quam tanto imperii pondere non onerari unum corpus unamque animam; et habere me a quo pro parte sua subinde adjutante sublever? Equidem, inquit, plus quam pædagogum, vel curatorem, vel præceptorem ei me fore jam nunc profiteor, et me patrem appellari, illum filium jubeo.' In his quidem Caii sensus, sed loquacioris Judæi verba facile agnoscas.

5 *Omnia remisit*. Dio, lix, p. 641. Μήτε τῶν ὀνομάτων τῶν ἀρχικῶν προσθέσθαί τι. 'Titulos Principibus tribui solitos respuit.'

6 *Incendere enisus*. Suet. Cai. 13 et 15.

1 *Pandatariam et Pontias*. Hæc et sequentia totidem verbis habet Suet. Cai. 15. Agrippinam, Caii matrem, in insulam Pandatariam, nunc *isle Saint Mary*, Neronem, ejus fratrem in Pontiam, nunc *Ponza*, fuisse projectos diximus in Suppl. An. v, 12.

2 *Matris—cineres*. Extat adhuc Romæ in area Capitolina, sub porticu domus Conservatorum, urna marmorea, inscripta:

OSSA
AGRIPPINAE. F. M. AGRIPPAE
DIVI. AVG. NEPTIS. VXORIS
GERMANICI. CAESARIS
MATRIS. C. CAESARIS. AVG.
GERMANICI. PRINCIPIS

Ibidem in alia urna inscriptum:

OSSA
NERONIS. CAESARIS
GERMANICI. CAESARIS. F
DIVI. AVG. PRON. FLAMIN
AVGVSTALIS. QVAESTORIS

V. Gruter. p. 227. n. 3 et 4.

3 *In—vexillo*. Velum purpureum 'imperatoriæ navis insigne' memorat Plin. xix, 1. Fixum vero vexillum in puppe, non in prora, quod hæc biremis non ad bellum, sed ad transvectionem erat adornata. V. Scheffer. de Militia naval. iii, 1. p. 175.

Tiberi subvectos, per splendidissimum quemque equestris ordinis, medio ac frequenti die, duobus ferculis Mausoleo intulit:[4] inferiasque[5] his annua religione publice instituit: matri[6] Circenses, carpentumque,[7] quo in pompa traduceretur, addidit. In memoriam quoque patris Septembrem mensem *Germanicum* appellavit. Cœlestium religionum, quas avo petierat, plane incuriosus.[8]

6. Eodem in domus suæ superstites studio, Antoniæ, aviæ,[1] quidquid umquam Livia Augusta honorum cepisset, uno senatusconsulto congessit:[2] patruum Claudium, equitem Romanum ad id tempus, collegam sibi in consulatu destinavit: fratrem Tiberium[3] die virilis togæ adoptavit, appellavitque "principem juventutis." De sororibus auctor fuit, ut omnibus sacramentis adjiceretur, "neque me liberosque meos cariores habeo, quam Caium et sorores ejus:" consulum vero relationibus, "quod bonum felixque sit C. Cæsari sororibusque ejus,"[4] præmitteretur.

7. Hæc imperii primordia, bonum inter ac malum ambigua, et principalibus curis minora, populus, virtutum rudis, admirari, tamquam felicitatis omina extollere, Diis grates agere tam immodice, ut tribus proximis mensibus, ac ne totis quidem, supra centum sexaginta millia[1] victimarum ceciderint. Cæsar, insita levitate, et adulantium lenociniis vanus, insuper opibus a Tiberio acervatis tumens, ad solita juvenum Princi-

4 *Mausoleo intulit.* Augusti tumulo, in quo conditos Germanici cineres vidimus An. iii, 4. Caium hæc fecisse, 'prætexta amictum, cinctum lictoribus, tamquam in triumpho,' tradit Dio lix, p. 642. Ἐς τὸ τοῦ Αὐγούστου μνῆμα κατέθετο, τὸ ἱμάτιον τὸ περιπόρφυρον ἐνδὺς, καὶ ῥαβδούχοις τισὶν, ὥσπερ ἐν ἐπινικίοις, κοσμηθείς. In divinis triumphalibusque cærimoniis Romani ferculis utebantur, quibus Deorum imagines, signa, victarum gentium spolia aliaque victoriæ insignia vehebantur. V. Suet. Jul. 37 et 76.

5 *Inferiasque.* De hoc funebri ritu dicetur inf. in Suppl. An. ix, 18.

6 *Matri.* Cum Caius Agrippinam Germanicumque honoribus ita prosequeretur, tunc sane a Mytilenæis cusus est æreus nummus, quem laudat Cl. Pellerin, *Recueil des Médailles des Peuples et des Villes*, vol. iii, p. 239. ΘΕΟΝ ΓΕΡΜΑΝ— ΜΥΤΙ. i. e. 'divum Germanicum [colunt] Mytilenæi.' Caput Germanici. In aversa parte, ΘΕΑΝ. ΑΙΟΛΙΝ. ΑΓΡΙΠΠΙΝΑΝ. ΜΥΤΙ. Caput Agrippinæ. ΑΙΟΛΙΝ autem erratum est scalptoris pro ΙΟΥΛΙΑΝ. Sensus autem est, 'divam Juliam Agrippinam [colunt] Mytilenæi.'

7 *Carpentumque.* Hoc carpentum, duabus mulis tractum, nummi plurimi exhibent. Hos inter præstat nummus æreus e Cimelio Regio maximi moduli a Morellio aliisque laudatus: ex una parte caput Agrippinæ. AGRIPPINA. M. F. MAT. C. CAESARIS AVGVSTI. i. e. 'Agrippina, Marci filia, mater Caii Cæsaris Augusti.' Ex altera parte, Carpentum. S. P. Q. R. MEMORIAE AGRIPPINAE. i. e. 'senatus populusque Romanus memoriæ Agrippinæ.'

8 *Plane incuriosus.* Dio lix, p. 642.

1 *Antoniæ, aviæ.* V. stem. Cæs. n. 42.

2 *Congessit.* Suet. Cai. 15. Antoniam, Augustam, sacerdotem Augusti fecit, eique omnes Vestalium honores tribuit, teste Dione lix, p. 641. Ταύτην τε γὰρ Αὐγούσταν τε εὐθὺς καὶ ἱέρειαν τοῦ Αὐγούστου ἀποδείξας, πάντα αὐτῇ καθάπαξ, ὅσα ταῖς ἀειπαρθένοις ὑπάρχει, ἔδωκε. V. jam dicta An. i, 8. iv, 16. et dicenda in Suppl. An. ix, 19.

3 *Fratrem Tiberium.* De hac adoptione v. Suet. ibid. Cur Tiberius frater Caii appelletur, dicemus inf. c. 21.

4 *Sororibusque ejus.* Hæc et priora Suet. l. c.

1 *Centum sexaginta m.* Suet. Cai. 14.

pum vitia divertere: nova sectari: superioris principatus æqua et iniqua[2] pariter immutare: laudes potius, quam dominationem aucupari.

8. Nihil jam pristinæ severitatis reliquum. Damnati relegatique ullo sine discrimine restituuntur.[1] Criminum, quæ ex priore tempore superant, gratiam facit: ne domesticarum quidem injuriarum memor, commentarios ad matris et fratrum[2] causas pertinentes, convectos in forum, obtestatus Deos, "neque legisse, neque attigisse quidquam," concremat:[3] Titi Labieni,[4] Cordi Cremutii,[5] Cassii Severi[6] scripta, senatusconsultis abolita, requiri, vulgari, passim lectitari probat, dictitans "sua interesse, ut facta quæque posteris tradantur."[7]

9. Auctoritatis æque negligens, voluit ut "magistratibus libera foret jurisdictio,[1] et sine sui appellatione: populus, more comitiorum revocato,[2] ferret suffragia; rationesque im-

Nec in Urbe tantum, sed in provinciis totoque imperio pariter peracta sacrificia, editaque maxima lætitiæ indicia; quæ fuse narrat Philo, Legat. ad Caium, p. 993 et 994. Inter hæc ferventia studia cusus videtur nummus, qui olim fuit in Museo Collegii Ludovici Magni, ex ære magno. C. CAESAR. AVG. GERMANICVS. PON. M. TR. POT. capite Caii laureato. Ex adversa parte in corona quercea, SPQR. P. P. OB CIVES SERVATOS. i. e. 'Senatus Populusque Romanus Patri Patriæ.'

2 *Æqua et iniqua.* Hæc et sequentia pluribus tradit Dio lix, p. 641 et 644.

1 *Restituuntur.* Tuncque restitutus videtur Pomponius Secundus, de quo dictum est An. v, 8. Dioni tamen lix, p. 644. 'Quintus Pomponius et Consularis' appellatur. Suffectus tantum fuit consul, dictus quoque Plinio vii, 19. 'Pomponius Consularis poeta:' De quo adhuc agetur inf. Suppl. An. viii, 50.

2 *Matris et fratrum.* Ad Agrippinæ, matris, Neronis et Drusi, fratrum, causas pertinentes. Suet. Cai. 15.

3 *Concremat.* V. inf. c. 31.

4 *Titi Labieni.* De quo multa et curiosa scripsit Sen. Controv. v, in præf. Labienus 'affectabat censorium supercilium, cum alius animo esset. Magnus orator, qui per multa impedimenta eluctatus, ad famam ingenii, confitentibus magis hominibus pervenerat, quam volentibus. Summa egestas erat, summa infamia, summum odium. Magna autem debet esse eloquentia, quæ invitis placeat. Cum ingenia favor hominum ostendat, favor alat, quantam vim esse oportet, quæ inter obstantia erumpat? Nemo erat, quin, cum homini omnia objecerat, ingenio multum tribueret. Color orationis antiquæ, vigor novæ. Cultus inter nostrum ac prius seculum medius, ut illum posset utraque pars sibi vindicare. Libertas tanta, ut libertatis nomen excederet; et, quia passim ordines hominesque laniabat, Rabienus vocaretur. Animus per vitia ingens, et ad similitudinem ingenii sui violentus, et qui Pompeianos spiritus nondum in tanta pace posuisset. In hunc primum excogitata est nova pœna. Effectum est enim per inimicos, ut omnes ejus libri incenderentur. Res nova et insueta, supplicia de studiis sumi—Non tulit hanc Labienus contumeliam, nec superstes esse ingenio suo voluit, sed in monumenta se majorum suorum ferri jussit, atque ita includi: veritus scilicet, ne ignis, qui nomini suo subjectus erat, corpori negaretur: non finivit tantum se ipse, sed etiam sepelivit. Memini aliquando, cum recitaret historiam, magnam partem convolvisse, et dixisse: Hæc, quæ transeo, post mortem meam legentur. Quanta in illis libertas fuit, quam etiam Labienus extimuit?' Hæc forte longiora; quæ tamen legisse neminem pigeat.

5 *Cordi Cremutii.* De Cremutio dictum satis An. iv, 34 et 35.

6 *Cassii Severi.* Sordidæ originis et maleficæ vitæ hominis, de quo An. i, 72. iv, 21. Seneca quoque, l. c. 'Cassii Severi, hominis Labieno junctissimi, belle dicta res ferebatur. Illo tempore quo libri Labieni ex Sc. urebantur: Nunc me, inquit, vivum uri oportet, qui illos edidici.'

7 *Posteris tradantur.* Suet. Cai. 16.

1 *Libera jurisdictio.* Suet. ibid. Dio lix, p. 646.

2 *Comitiorum revocato.* Tiberius enim comitia ad patres transtulerat, ut vidimus sup. An. i, 15.

perii,[3] ab Augusto proponi solitæ, sed a Tiberio inter arcana habitæ, publicarentur." Adversus ipsa vitia audax, nondum virtutis certus, spintrias,[4] ne profundo mergeret exoratus, Urbe submovit. Sæviit quoque in equites Romanos,[5] equumque[6] palam iis ademit, quibus aut probri aliquid, aut ignominiæ inerat: si minore culpa tenerentur, eorum nomina in recitatione[7] omissa.

10. Pœnas, vitiorum dedecore, reorum dignitate, plebi haud illætas, liberalitate adhuc exhilaravit, persolutis Tiberii legatis,[1] licet, irrito ejus testamento, fuissent abrogata. Populo CCCCL,[2] prætorianis singula nummum millia,[3] Urbanarum cohortium et Vigilum militibus quingenos nummos,[4] legionariis, ceterisque extra Italiam in numeros relatis, aut in minoribus oppidis præsidia agitantibus, trecenos[5] viritim elargitus, addidit ex sua munificentia singulis prætorianis una sestertia,[6] populo sexagenos denarios,[7] quos, quod cum virilem togam sumsisset, promiserat, et Tiberium veritus omiserat, fœnore quindecim denariorum[8] auctos cuique reddidit. Pari fide ac sine calumnia[9] Liviæ Augustæ legata, a Tiberio suppressa, exsolvit: singulari utriusque Principis vitio, ille tarda liberalitate, hic præcoce prodigentia pariter damnandus.

11. In partem lætitiæ venere reges exteri. Agrippa,[1] supremo Tiberii principatu imperium Caio precatus, ob idque vinctus, libertatem recuperavit; et ad abolendam injuriæ

3 *Rationesque imperii.* De his rationibus dictum An. i, 11.

4 *Spintrias.* Monstrosæ illæ libidines sub Tiberio Principe invaluerant, teste Suet. Tib. 43.

5 *Equites Romanos.* Suet. Cai. 16. 'Equites Romanos severe curioseque, nec sine moderatione recognovit: palam ademto equo, quibus aut probri aliquid aut ignominiæ inesset: eorum, qui minore culpa tenerentur, nominibus modo in recitatione præteritis.'

6 *Equumque.* Equites donabantur equo publico, qui iis adimebatur, si inhoneste viverent. V. Plut. Paul. Æmil. p. 275. Inde autem in vett. inscr. sæpe occurrit, EQ. PVB. i. e. 'equo publico donatus.'

7 *In recitatione.* Cum recitabantur nomina in recognitione equitum Romanorum. Minor autem fuit ignominia, quam si palam equum eis ademisset.

1 *Tiberii legatis.* De quibus generatim Suet. Tiber. lxxvi. Tiberius 'dedit et legata plerisque: inter quos virginibus Vestalibus, sed et militibus universis, plebique Romanæ viritim, atque etiam separatim vicorum magistris.'

2 *Populo CCCCL.* Dio lix, p. 640. Τῷ δήμῳ τάς τε πέντε καὶ εἴκοσι καὶ ἑκατὸν καὶ χιλίας μυριάδας, 'populo quadringenties quinquagies sestertium,' *Angl.* 375,000*l.*

3 *Nummum millia.* *Angl.* 8*l.* 6*s.* 8*d.*

4 *Quingenos nummos.* *Angl.* 4*l.* 3*s.* 4*d.*

5 *Trecenos.* *Angl.* 2*l.* 10*s.* Itaque legata Tiberii excessere *Angl.* 225,000*l.* Pauciora dederat Augustus, ut dictum est An. i, 8.

6 *Una sestertia.* *Angl.* 8*l.* 6*s.* 8*d.*

7 *Sexagenos denarios.* *Angl.* 2*l.*

8 *Quindecim denariorum.* *Angl.* 10*s.* Nunc vero si legatis Tiberii dona Caii addideris, Caius, ne numeratis quidem Liviæ legatis, largitus est circiter *Angl.* 2,000,000*l.*

9 *Sine calumnia.* Hæc Suet. Cai. 16. Dio lix, p. 640 et 641. *Sine calumnia,* i. e. integra, sine dolo malo, iniquaque criminatione exsolvit.

1 *Agrippa.* Agrippa I. dictus postea Magnus, Aristobuli et Berenices filius, Herodis I. Magni, et Mariamnes nepos, cujus historiam fuse prosequitur Joseph. Antiq. Jud. xviii, 6. et Bell. Judiac. ii, 9. V. et sup. Stemma Herodum, num. 7. Errat Dio lix, p. 645. cum scribit Agrippam avi sui imperium accepisse, Καὶ τῇ τοῦ πάπ-

invidiam, simul et in necessitudinis præmium, catena aurea, ferreæ æquipondio, donatus, rexque appellatus, Philippi ac Lysaniæ tetrarchias[2] accepit. Antiochus in Commagenen,[3] patre defuncto, ad jus prætoris translatam, fuit restitutus: ejus quoque regno adjecta Ciliciæ maritima;[4] eique redditum sestertium millies.[5]

12. Faustos novæ dominationis nuntios, per provincias in majus ditos, audiit Artabanus,[1] fugato Tiridate, receptoque regno ferox. Mox Vitellii artibus,[2] et adversus Tiberium odio potius, quam in Caium studio, positis hostilibus animis, Euphraten transgressus, pacem paciscitur: atque, ut interpositam fidem magis obligaret, Romanas aquilas, Augustique ac Caii imagines adoravit, liberosque obsides[3] dedit, dignitatis suæ oblitus, ut veteres iras ulcisceretur.

13. Imperii, ob pacem inopinato firmatam exsultantis, lætitia increvit accessione consulatus, quem Caius Claudiusque Calendis Julii iniere.[1] Numquam acrioribus studiis certatum, intentis ad beneficia consulibus, civitate ad obsequia effusa. Princeps in senatu orationem habuit,[2] qua "Tiberium suspicacem et obscurum, libidinibus fœdum, avaritia sordidum, crudelitate atrocem, religionis incuriosum, reipublicæ splendori infensum" criminatus, adseveravit, "se avi patrisque[3]

που ἀρχῇ προστάξας. Idem peccat Euseb. in Chronic. Aviti regni tertiam tantum partem, τρίτην μοῖραν, accepit, teste Philone, in Flaccum, p. 968.

2 *Philippi—tetrarchias.* De quibus D. Lucas iii, 1. Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος. In Decapolitana regione erat Trachonitis, inter aquas Merom, nunc *Bahr-el-Houly*, et montem Libanum: Abilina in Cœlesyria Libanum inter et Antilibanum, haud procul Damasco. Ad ortum Abilinæ et Trachonitidis versus Arabiam desertam fuisse videtur Ituræa. V. Plin. v, 18 et 23. et Strabon. xvi, p. 755. Porro non tota Ituræa, sed pars tantum Trachonitidi vicina, erat tetrarchiæ Philippi, ut patet ex dicendis inf. cap. 36. et ex Josepho, Antiq. Judaic. xiii, 11. De Philippo v. Stemma Herodum, n. 24.

3 *Antiochus in Commagenen.* Antiochus IV. De ejus patre Antiocho III. regnoque ad jus prætoris translato dictum est sup. An. ii, 42 et 56. Dio quoque, lix, p. 645. Antiochi IV. nummos v. ap. Cl. Pellerin, *Recueil de Médailles de Rois*, p. 126.

4 *Ciliciæ maritima.* V. An. xii, 55.

5 *Sestertium millies.* *Angl.* 833,333*l.* 6*s.* 8*d.* Caius Antiocho reddidit sestertium millies 'olim confiscatum,' ut loquitur Suet. Cai. 16.

1 *Artabanus.* De Artabani Tiridatisque fortuna v. quæ dicta sunt An. vi, 41 et 44.

2 *Vitellii artibus.* Hæc Suet. Cai. 14. Vitell. 2. Dio lix, p. 661. Errat Joseph. Antiq. Jud. xviii, 4. num. 5. cum scribit Artabani et Vitellii colloquium, imperitante Tiberio, contigisse.

3 *Liberosque obsides.* Dio lix, p. 661. παῖδας αὐτοῦ ὁμήρους. Joseph. tamen l. c. unum tantum, nomine Darium, cum multis muneribus missum tradit. Ἀρτάβανος μετ' οὐ πολὺ πέμπει Τιβερίῳ (errorem jam notavimus; legendum Γαΐῳ) ὅμηρον Δαρεῖον τὸν υἱὸν μετὰ πολλῶν δώρων.

1 *Cal. Jul. iniere.* Cœpto principatu, consulatus, exauctoratis coss. Acerronio et Pontio, Caio decretus; additumque ut eum quotannis gereret. Restitit Caius: nec nisi Kal. Julii, discedentibus e magistratu, ut moris erat, prioribus coss. consulatum, collega patruo suo Claudio, iniit. Dio lix, p. 644.

2 *Orationem habuit.* Dio ibid.

3 *Avi patrisque.* Neronis Drusi, avi; patris, Germanici. V. Stem. Cæs. n. 79 et 81.

virtutes æmulaturum: inter exercitus eductum,[4] senatus populique Romani alumnum, non sibi, sed patriæ victurum: bonis ac miseris facilem, sceleribus tantum implacabilem, nihil dominationis usurpare velle, nisi ut Deum sacra, civium jura, publicam libertatem tueatur: satis magna fore, eaque una optare, principatus sui decora, illæsam imperii majestatem, et adsertam populi felicitatem." Hæc quanto rarius audita, tanto avidius accepta. Et ne Principi, qui optimus videbatur, malo fieri liceret, decretum a senatu "ut ejus oratio quotannis recitaretur:"[5] quasi adultam dominantium licentiam moraretur pristinæ virtutis memoria.

14. Interim Cæsar, futurorum improvidus, factis magis, quam verbis, Tiberio invidiam movere; vetera odia renovare; ad liberalitatem, humanitatem, magnificentiam, aliaque, superiore principatu, rara vel ignota, curas omnes convertere: sublatum majestatis crimen:[1] jus novum[2] de servorum in domini caput quæstione non modo antiquatum, sed et mulier libertina, quod, tormentis excruciata, de scelere patroni reticuisset, octoginta millibus sestertium[3] donata est. Edebantur ludi; regaliaque impendia passim ostentabantur. Inter hæc speciosiora tamen, quam laudabiliora, egregia vox excidit: oblatum enim de salute sua libellum non recepit Princeps, "nihil sibi admissum" dictitans, "cur cuiquam invisus esset: neque se delatoribus aures[4] habere."

15. Quæsita quoque ex religione commendatio. Tertio Calendas Septembres,[1] templum, quod Augusto Tiberius struxerat,[2] a Caio, triumphali veste induto, dedicatum est,[3] virginibus puerisque nobilissimis hymnum cantantibus.[4] Atque ut solemnibus sacris celebritatem adderet, senatui, equestrique ordini, conjugibus etiam ac liberis[5] splendidissimum epulum, congiarium populo trecenos sestertios,[6] dedit. Hila-

4 *Inter exercitus eductum.* Sup. An. i, 44 et 69.

5 *Quotannis recitaretur.* Dio l. c.

1 *Majestatis crimen.* Dio lix, p. 642.

2 *Jus novum.* Novi illius juris repertor Tiberius, ut vidimus sup. An. ii, 30.

3 *Octoginta m. sestertium.* *Angl.* 666*l.* 13*s.* 4*d.* Suet. Cai. 16.

4 *Delatoribus aures.* Suet. Cai. 15.

1 *Tertio Cal. Sept.* Die 30. Augusti. Dio lix, p. 644.

2 *Tiberius struxerat.* Tac. An. vi, 45. Suet. Tib. 47.

3 *Dedicatum est.* Quam cærimoniam exhibet nummus ære maximo ap. Morell. Thes. vol. i, p. 650. C. CAESAR AVG. GERMANICVS PONT. MAX. TR. POT. Caput Caii laureatum. Ex adversa parte, DIVO. AVG. Caius stans velatus et togatus patera super aram sacrificat. Pone pateram tenet popa: alter popa taurum ducit, ante templum sex columnarum, statuis et lemniscis ornatum. SC. i. e. senatusconsulto. Habentur quoque ibid. nummi ære magno cum eadem parte postica: sed ex altera sedet Pietas, pateram tenens. C. CAESAR AVG. GERMANICVS P. M. TR. POT. inf. PIETAS. in aliis TR. P. II. P. P. vel TR. P. III. P. P. i. e. 'tribuniciæ potestatis' anno II. vel III. 'pater patriæ.'

4 *Hymnum cantantibus.* Cantatricem hanc religionem egregie illustrat monumentum Stratonicense, quod edidimus in not. et em. ad An. iii, 62.

5 *Conjugibus—liberis.* Dio l. c. Suet. Cai. 17.

6 *Trecenos sestertios.* *Angl.* 2*l.* 10*s.* Si congiarium illud ducentis quinquaginta

ritati quoque publicæ omnigenis musicæ concentibus, novatisque ludis consultum.

16. Postridie lætiora adhuc rediere spectacula ob Principis natalem.[1] Sejugibus,[2] quod nemini hactenus usurpatum, vectus prodiit. Ceterum nihil oblitus, quo modestiam popularitatemque testaretur, ne signum quidem[3] ludorum dedit, ipse tamen, circumstantibus sororibus sodalibusque Augustalibus, spectator: vetitis omnibus,[4] quæ lætitiam imminuere; quæ augere possent, permissis. Supra solitum[5] equi certavere. Interjecta adhuc Trojæ decursio,[6] tantaque venatio, ut cccc. ursi,[7] totidemque aliæ Libycæ belluæ,[8] perierint.

17. Urbs, spectaculorum avida, et renascentis veteris splendoris imagine superba, conceptas de Germanico, et Germanici sanguine, spes memorare, superatas prædicare. Quisque, ut ingenio validus, privatos ac publicos honores excogitabat. Inter publicos, decretus clypeus aureus,[1] quem quotannis collegia sacerdotum in Capitolium ferrent, senatu prosequente, nobilibus pueris ac puellis, carmine modulato, laudes virtutum Principis canentibus: decretum quoque ut dies, quo cepisset

millibus hominum datum fuerit, ut potest supponi ex monumento Ancyrano, cujus partem edidimus in not. et emend. ad Annal. i, 11. largitus est Caius circiter *Angl.* 625,000*l.* De Caii congiariis dictum sup. p. 235.

1 *Ob Principis natalem.* Dio l. c. Suet. Cai. 8. ‘Caius Cæsar natus est pridie Kal. Septembres, patre suo et C. Fonteio Capitone consulibus, A.U.C. 765.

2 *Sejugibus.* Sex equis ad currum junctis. Hactenus bijuges quadrijugesve fuerant currus. Dio l. c. Τὸ ἅρμα τὸ πομπικὸν ἐφ’ οὗ ἤχθη, ἓξ ἵπποι εἵλκυσαν· ὃ μὴ πώποτε ἐγεγόνει.

3 *Ne signum quidem.* Dio lix, p. 645. Mappa ludos incipiendi signum dabatur. Quo de usu Polemeus Silvius in Laterculo, ad diem septimum Januarii. ‘Prima consulis mappa: quæ ideo sic vocatur, quia rex Tarquinius Romæ, dum die Circensium pranderet in Circo, de mensa sua mappam foras, ut aurigis post prandium currendi signum daret, abjecerat.’ Signum autem non dedisse videtur Caius, ut id honoris Claudio tribueret. Teste enim Suet. Claud. 7. ‘Præsedit nonnumquam spectaculis in Caii vicem, acclamante populo, Feliciter, partim patruo Imperatoris, partim Germanici fratri.’

4 *Vetitis omnibus.* Ideo judicia distulit, luctum inhibuit, aliaque miræ levitatis fecit, quæ v. ap. Dion. l. c.

5 *Supra solitum.* Austerior Tiberius ‘natalem suum plebeiis incurrentem Circensibus, vix unius bigæ adjectione honorari passus est.’ Suet. Tiber. 26. Hactenus autem moris fuerat ut essent tantum duodecim missus equorum, contra Caius primo viginti, mox viginti quatuor missus fecit. Dio l. c. Quod postea ita invaluit, ut, licet in his aurigationibus maximæ forent impensæ, passim tamen in Kalendario Herwartiano occurrat CMXXIIII. i. e. ‘Circenses, missus viginti quatuor.’ Immo si geminaretur lætitia, missus quoque geminabantur. Inde in eodem Kalendario ad diem VI. ID. NOV. N. NERVAE ET CONSTANTII CMXLVIII. i. e. ‘sextum Idus Novembris, natalis Nervæ et Constantii, Circenses, missus quadraginta octo.’

6 *Trojæ decursio.* De hoc ludicro dictum An. xi, 11. Istud a patriciis pueris editum, Dio l. c.

7 cccc. *ursi.* Dio lix, p. 644. Ἄρκτους τετρακοσίας μεθ’ ἑτέρων Λιβυκῶν θηρίων ἴσων ἀπέκτεινε. Ursos illos de leonibus intellexerim. Sic enim a Romanis appellabantur, ut videre est ap. Plin. viii, 36. et Virg. Æn. v, 37. Inde quoque Juvenal. Sat. iv, 99. ‘Cominus ursos Figebat Numidas, Albana nudus arena Venator.’

8 *Libycæ belluæ.* Pantheræ, hyænæ, aliæque id genus feræ, tunc frequentissimæ, nunc rarissimæ, ut videre est ap. erudit. Shaw, Voyages, vol. i, p. 316.

1 *Clypeus aureus.* Hæc et sequentia totidem verbis Suet. Cai. 16. De clypeis diximus in not. et em. ad An. ii, 83.

imperium, *Palilia* vocaretur, velut rursus conditæ[2] Urbis argumentum.

18. Consulatus, non vero lætitiæ, finem fecere consules suffecti Idibus Septembris.[1] Diffusa etiam per provincias festivitate, ubique tanto hilarius victitatum,[2] quanto mœstior fuerat morum austeritas, imperitante Tiberio. At Princeps, natura imbutus malis artibus, mentitas ob avi metum species virtutum ponere: primo conviviis, mox scortis,[3] deinde luxui ita indulgere, ut centies sestertio[4] cœnaverit, et immensum illud Tiberii vicies ac septies millies sestertium[5] ferme absumserit.

19. Morbus,[1] libidinum comes, artus, olim cardiaco morbo debilitatos, nunc ebriositate,[2] ac turpiore intemperantia cor-

2 *Rursus conditæ.* Roma condi cœpta XI. Kalendas Maii, quo die Pales, Dea pabuli, colebatur, unde Palilia, apud Romanos celebratissima. In Herwartiano Kalendario dies ille signatur: N. URBIS CMXXIIII. i. e. 'Natalis Urbis, Circenses, missus viginti quatuor.'

1 *Idibus Septembris.* Ita Dio lix, p. 645. Ταῦθ' οὕτως ἐν τῇ ὑπατείᾳ ἔπραξε, δύο τε μησὶ καὶ ἡμέραις δώδεκα αὐτὴν σχών. Τὸν γὰρ λοιπὸν τῆς ἑξαμήνου χρόνον τοῖς προαποδεδειγμένοις ἐς αὐτὴν ἀπέδωκε. 'Hæc in consulatu egit [Caius], quem gessit duos menses ac dies duodecim Reliquam semestris temporis partem iis, qui jam ante designati fuerant, tradidit.' Haud ita accurate Suet. Cai. 17. 'Consulatus quatuor gessit: primum ex Kalendis Julii per duos menses.'

2 *Hilarius victitatum.* Oculatus testis Philo, Legat. ad Caium, p. 994. Οὐδὲν γοῦν ἦν ἰδεῖν ἕτερον κατὰ πόλεις, ἢ βωμοὺς, ἱερεῖα, θυσίας, λευχειμονοῦντας, ἐστεφανωμένους, φαιδροὺς, εὐμένειαν ἐξ ἱλαρᾶς τῆς ὄψεως προφαίνοντας, ἑορτὰς, πανηγύρεις, μουσικοὺς ἀγῶνας, ἱπποδρομίας, κώμους, παννυχίδας μετ' αὐλῶν καὶ κιθάρας, τέρψεις, ἀνέσεις, ἐκεχειρίας, παντοίας ἡδονὰς διὰ πάσης αἰσθήσεως—ὡς τὸν παρὰ ποιηταῖς ἀναγραφέντα Κρονικὸν βίον μηκέτι νομίζεσθαι πλάσμα μύθου, διὰ τὴν εὐθηνίαν καὶ εὐετηρίαν, τό τε ἄλυπον καὶ ἄφοβον, καὶ τὰς πανοικίας ὁμοῦ καὶ πανδήμους μεθ' ἡμέραν τε καὶ νύκτωρ εὐφροσύνας, αἳ μέχρι μηνῶν ἑπτὰ τῶν πρώτων ἄπαυστοι καὶ συνεχεῖς ἐγίνοντο. 'Erat igitur videre nihil aliud per singulas urbes, quam altaria, victimas, sacrificia, candidatos, coronatos, hilares blandosque omnium vultus, festa, celebritates, musica certamina, Circenses, comessationes, pervigilia cum citharis ac tibiis, voluptates, remissiones, inducias, varias cunctorum sensuum oblectationes—ut fidem inveniret descriptum in poetarum fabulosis figmentis Saturnium seculum, ob ubertatem, annonæ felicitatem, quæ totas familias, omnesque populos diu ac noctu per septem primos menses perpetuos occupavit.'

3 *Conviviis—scortis.* Hæc pluribus Philo l. c.

4 *Centies sestertio.* *Angl.* 83,333*l.* 6*s.* 8*d.* Sen. Cons. ad Helv. ix. 'Caius Cæsar, quem mihi videtur rerum natura edidisse, ut ostenderet quid summa vitia in summa fortuna possent, centies sestertio cœnavit uno die: et in hoc omnium adjutus ingenio, vix tamen invenit, quomodo trium provinciarum tributum una cœna fieret. O miserabiles, quorum palatum nisi ad pretiosos cibos non excitatur!'

5 *Vicies ac septies millies sestertium.* *Angl.* 22,500,000*l.* Suet. Cai. 37. 'Ac ne singula enumerem, immensas opes, totumque illud Tiberii Cæsaris, vicies ac septies millies sestertium non toto vertente anno absumsit.' Juxta Dion. lix, p. 641. Πέντε γοῦν μυριάδας μυριάδων, καὶ πεντακοσίας καὶ ἑπτακισχιλίας, ὡς δ' ἕτεροι, ὀκτώ τε καὶ δισχιλίας καὶ πεντακοσίας, τεθησαυρισμένας εὑρὼν, οὐδὲ ἐς τὸ τρίτον ἔτος (corrige ἔτους) μέρος ἀπ' αὐτῶν τι διέσωσεν. 'Vicies ter millies sestertium, [*Angl.* 19,166,666*l.* 13*s.* 4*d.*] alii tradunt tricies ter millies sestertium, [*Angl.* 27,500,000*l.*] cum accepisset asservata in thesauris, nihil eorum in tertiam anni partem, [in nonum mensem,] servavit.' Nunc vero si quis addiderit legata, dona, ludos, cœnas, aliaque immensæ libidinis, tantam pecuniæ vim tam brevi tempore absumtam fuisse facile intelliget.

1 *Morbus.* De hoc morbo, ejusque caussis, luctuque publico, v. Philon. Legat. ad Caium p. 994.

2 *Ebriositate.* Juventa ad merum prona, morbo ipso fuit invitata. Teste enim

ruptos, incessit. Vitiis adhuc secretis, passim publicatis virtutibus, quasi parens patriæ ipsaque respublica periclitarentur, sumto justitio,[3] cunctis circa palatium pernoctantibus, comploratum. Studia civium adeo erant incensa,[4] ut P. Afranius Potitus, plebeius homo, caput suum pro salute Principis voveret; Atanius Secundus, eques, gladiatoriam operam promitteret. Provincias, navibus ineunte autumno ex Italia remeantibus, periculum statim edoctas, idem luctus[5] occupat.

20. Recreata Caii valetudine, ut plura sunt gaudii, quam mœstitiæ, signa, nec jam incerta adulatio, effusior quoque extitit lætitia.[1] At mentes gravius, quam corpora, sæpe adfligit libido. Sano Cæsaris corpore, mens ægra, nec remedii patiens, ad vitia delabi:[2] gloriam, ambitionem, quibus ad infamiam, si a virtute deflexeris, nihil validius, sectari: nullus supra ceteros eminendi modus. Primumque scelus omnia vicit superioris principatus facinora.

21. Caius enim Tiberium, fratrem simul et filium,[1] imperii æmulum veritus, ne scriptis quidem ad senatum literis, veluti sibi, cum morbo detinebatur, insidiatum, repente immisso tribuno militum, inopinantem interemit: conscientiam criminis appellare ausus, quod Tiberius, ob assiduam et ingravescentem tussim medicamento usus, antidotum, quasi ad prævenda venena sua sumtum, oboluisset. Quidam prodidere jussum cruentas manus sibi adferre, ne ab exactoribus violaretur Cæsarum majestas: juvenemque, non modo sceleris, sed properandæ etiam mortis rudem, caput percussoribus ultro obtulisse; iisque renuentibus, petiisse, " quam feriret corporis partem, ut vitam finire posset:" edoctumque,[2] adacto gladio, occubuisse.

22. Princeps, umbratico crimine audax, nefanda publice adgreditur. Ab Atanio Secundo, quem supra memoravi,[1] votum exigit, spectatque ferro dimicantem, nec nisi victorem, et post multas preces, dimittit. Afranium Potitum, mori cunctantem, verbenatum infulatumque[2] pueris tradit, qui,

Senec. Ep. 15. 'Bibere et sudare, vita cardiaci est.' Suffragatur quoque Plin. xxiii, 1. 'Cardiacorum morbo unicam spem in vino esse, certum est.'

3 *Sumto justitio.* De justitio dictum est An. i, 16. et ii, 82.

4 *Incensa.* Hæc flagrantia civium studia memorant Dio lix. p. 645. Suet. Cai. 14 et 27.

5 *Idem luctus.* Quem, pro more suo, oratorie describit Philo, Legat. ad Caium, p. 994 et 995.

1 *Lætitia.* De qua v. Philon. l. c. ut in tristibus, sic in lætis, juveniliter luxuriantem.

2 *Ad vitia delabi.* Philo l. c. et ait in votis sæpe humanas mentes cæcutire, et quid sit revera utile ignorare: Τυφλώττει γὰρ ὁ ἀνθρώπειος νοῦς πρὸς τὴν τοῦ συμφέροντος ὄντως αἴσθησιν.

1 *Fratrem—filium.* Tiberius, Drusi Cæsaris filius, frater patruelis erat Caii ob Germanicum a Tiberio Imperatore adoptatum; filius vero Caii, quia et ipse a Caio adoptatus. V. Stem. Cæs. n. 72. et Suet. Cai. 15 et 23. Dion. lix, p. 645.

2 *Edoctumque.* Hæc et priora Philo, Legat. ad Caium, p. 996.

1 *Supra memoravi.* C. 19.

2 *Verbenatum infulatumque.* Suet. to-

votum reposcentes, per vicos agant, quoad ex aggere[3] præcipitetur.

23. Tristior M. Silani exitus. Is virtute, quam Imperatoria adfinitate,[1] illustrior, monitoris partes, apud bonos Principes difficiles, apud malos funestas, agebat; veterique, qua apud Tiberium valuerat,[2] auctoritati, et filiæ suæ Claudiæ recens mortuæ[3] desiderio confisus, Principi, quem nondum libidinis firmum rebatur, idemtidem memorabat "virtutibus partos populi amores, proxima vitiis odia." Caius monitorem, tunc importunum, et, si diutius viveret, gravem, primo contumeliis, deinde calumniis adgreditur; cumque Julium Græcinum[4] ad viri optimi accusationem incitare non posset, ipse causatus, "quod Silanus[5] ingressum se turbatius mare non esset secutus, ut si quid sibi per tempestates accideret, Urbem occuparet," eum ad necem secandasque novacula fauces compulit. Mox Liviam Orestillam,[6] Calpurnio Pisoni nuptam, uxorem cepit; et proximo die edixit "matrimonium sibi repertum exemplo Romuli et Augusti:"[7] deinde intra paucos dies[8] eam repudiavit.

tidem verbis, Cai. 27. Plurimum nobilitatis apud Romanos obtinuit verbena. 'In remediis publicis, in sacris legationibusque' adhibebatur, Plin. xxii, 2. Hanc legati ferunt ad hostes. 'Hac Jovis mensa verritur, domus purgantur lustranturque.' Plin. xxv, 9. Infula, seu fascia, in modum diadematis, redimi victimas omnibus notum.

3 *Ex aggere.* Sane ex aggere Tarquinii, quo Urbs ab Oriente claudebatur. Hujus aggeris laudes v. ap. Plin. iii, 5. et xxxvi, 15.

1 *Imperatoria adfinitate.* M. Silanus socer erat Caii, qui Claudiam, Silani filiam, uxorem duxerat, ut dictum est An. vi, 20. V. et Stem. Cæs. n. 87. Hunc Silanum a Dione 'ovem auream' perperam appellatum fuisse observavimus An. xiii, 1.

2 *Apud Tib. valuerat.* Tanta erat ejus integritatis opinio, ut Tiberius sententiam de causa, in qua a Silano facta fuisset provocatio, ferre numquam voluerit, sed provocationes illas ei remitteret. Dio lix, p. 646. De his provocationibus appellationibusve dictum est sup. in not. et em. ad An. xiv, 28.

3 *Recens mortuæ.* Mortuam ex partu docet Suet. Cai. 12. Suffragantur Tac. An. vi, 45. et Philo, Legat. ad Caium, p. 1000. Repudiatam male scripsit Dio lix, p. 646.

4 *Julium Græcinum.* Agricolæ patrem. Tac. Vit. Agr. 4.

5 *Causatus—Silanus.* Suet. Cai. 23. 'Silanum item socerum ad necem secandasque novacula fauces compulit, causatus quod ingressum se turbatius mare non esset secutus, ac spe occupandi Urbem, si quid sibi per tempestates accideret, remansisset—Cum et Silanus impatientiam nauseæ vitasset, et molestiam navigandi.' Illud 'turbatius mare' de 'tempestate turbida,' qua matris fratrisque cineres Caius transtulit, ut dictum est sup. c. 5. intellige.

6 *Liviam Orestillam.* Suet. Cai. 25. 'Liviam Orestillam C. Pisoni nubentem, cum ad officium et ipse venisset, ad se deduci imperavit, intraque paucos dies repudiatam viennio post relegavit: quod repetisse usum prioris mariti tempore medio videbatur. Alii tradunt, adhibitum cœnæ nuptiali, mandasse ad Pisonem, contra accumbentem, Noli uxorem meam premere: statimque e convivio abduxisse eam secum, et proximo die edixisse matrimonium sibi repertum exemplo Romuli et Augusti.' Dioni lix, p. 646. Κορνηλία 'Ορεστίνα, non vero 'Livia Orestilla,' dicitur. Utrum ille C. Calpurnius Piso idem sit ac C. Piso, qui in Neronem conjuravit, disputatur. Eumdem esse haud improbabile existimat Cl. Reimarus in notis ad Dion. l. c. Ægre tamen crediderim, quod id penitus siluerit Tac. An. xv, 48.

7 *Romuli et Augusti.* Sic enim Hersiliam rapuerat Romulus, Plut. Rom. p. 25 et 26. Liviam Augustus. V. Stem. Cæs. n. 66.

8 *Intra paucos dies.* Dio lix, p. 646.

24. Ad hæc populus stupere: nihil queri;[1] in recentes adhuc virtutes defixus, et severitatis causas fingere potius, quam mutatum Principem credere, docilis. Cæsar ipse, nondum atrox, nec incallidus, deficientibus ceteris virtutibus, popularitatem ac liberalitatem retinebat: et, ut se libertatis hilaritatisque publicæ vindicem ostentaret, diem, quem appellavit *Juvenalem*,[2] Saturnalibus in perpetuum adjecit. Olim, vivida adhuc libertate, ea semper optatæ, numquam expertæ, felicitatis monimenta uno tantum die[3] fuere celebrata: duos addidit Julius Cæsar, imminente servitute: illa vigente, quarto ac demum quinto crevere. Nec umquam lætior fuit libertatis memoria, quam cum nulla extitit libertas.

A.U.C. 791. J.C. 38.

25. Aquillius Julianus et Nonius Asprenas,[1] superiore principatu designati, consulatum ineunt. In acta Augusti Caiique juravere, omisso Tiberio, Germanici domus eversore: id moris invaluit;[2] nec ejus nomen in jurejurando postea recitatum. Consules ceterique sacramento addidere "sibi Caium ejusque sorores se suisque liberis cariores fore:" ac vota pro iis omnibus pariter concepta. Quod tamen in ancipiti re et turbarum initiis solet, quidam portenta differre: "Machaonem, servum,[3] ipsis Calendis Januarii lectum Jovis Capitolini[4] conscendisse, multa diraque vaticinatum, sibi necem intulisse."

26. Hæc spreta, lætioribus auspiciis, effusaque Principis liberalitate;[1] tumque primum publicatæ imperii rationes,[2] et

Πρὶν δὲ δύο μῆνας ἐξελθεῖν. 'Ante secundi mensis exitum.'

1 *Nihil queri.* Philo, Legat. ad Caium, p. 1000.

2 *Juvenalem.* Suet. Cai. 17. 'Ut lætitiam publicam in perpetuum quoque augeret, adjecit diem Saturnalibus, appellavitque Juvenalem.'

3 *Uno tantum die.* Vigente republica, Saturnalia per unum diem, nempe XIV. Kalendas Januarii, seu 19. Decembris, celebrata sunt. Postea a Julio Cæsare in triduum propagata sunt: ferias, quartumque diem addidit Augustus. Tum Saturnalia XVI. Kalendas Januarii, seu 17. Decembris, celebrari cœpere. Per quinque dies ea celebrari jussit Caius, teste Dione lix, p. 644. Τά τε Κρόνια ἐπὶ πέντε ἡμέρας ἑορτάζεσθαι κελεύσας. Deinde increscente semper hujus religionis hilaritate, adjectaque Sigillariorum celebritate, per septem dies celebrata sunt Saturnalia. V. Liv. ii, 21. et Macrob. Saturn. i, 10.

1 *Nonius Asprenas.* M. Aquillius Julianus et P. Nonius Asprenas coss. fuere A.U.C. 791. J.C. 38.

2 *Id moris invaluit.* Dio lix, p. 646. Οἱ ὅρκοι περὶ μὲν τῶν ὑπὸ τοῦ Τιβερίου πραχθέντων οὐκ ἐπήχθησαν, καὶ διὰ τοῦτο οὐδενὶ γίγνονται. Οὐ γάρ ἐστιν ὅστις αὐτὸν ἐν τοῖς αὐταρχήσασιν ἐς τὴν τῆς οἰκίας (emendandum ὁρκίας recte conjectat Cl. Reimarus) νόμισιν καταλέγει. 'In acta Tiberii non juravere: ideoque in ea a nemine juratur: neque quisquam est, qui Tiberium inter ceteros Imperatores in jurandi formula recenseat.' Eadem videas adhuc ap. Dion. lx, p. 667. Sed, si in juramentis, certe in legibus Imperatoriis non omittebatur Tiberius. V. not. et em. ad Hist. iv, 6.

3 *Machaonem, servum.* Dio lix, p. 646.

4 *Lectum Jovis Capitolini.* De lectis pulvinaribusque Deum diximus An. xiv, 12.

1 *Liberalitate.* De hac Caii liberalitate, inconsulta quidem, sed populo semper probata, v. Dion. lix, p. 644 et 647. et Suet. Cai. 16.

2 *Rationes.* De imperii rationibus co-

comitia ad campum revocata. Multa quoque populariter actitata. Jussit enim Cæsar milites incendia restinguere;[3] et damnum passos pecunia levavit. Provincias beneficiis devinxit; et multos extra Italiam, adfinitatibus et opibus validos, in equestrem ordinem[4] adlegit, luxu et recognitione supra memorata deminutum: nonnullis etiam,[5] licet nullum magistratum gessissent, usum senatoriæ vestis, in spem dignitatis, concessit; atque, ut levior foret judicum labor, ad quatuor priores quintam addidit decuriam.[6] Quod vero fuit populo Romano acceptius, ducentesimam auctionum[7] Italiæ remisit.

mitiisque ad campum, seu populum, revocatis dictum sup. c. 9.

3 *Incendia restinguere.* Dio ibid. Suet. Cai. 16. 'Multis incendiorum damna supplevit.'

4 *In equestrem ordinem.* Dio ibid.

5 *Nonnullis etiam.* Nonnullis etiam ex his illustrioribus equitibus usum senatoriæ vestis tribuit.

6 *Quintam addidit decuriam.* Suet. Cai. 16. Sensus est, ad quatuor priores equitum decurias, quintam addidit, ut levior foret judicantibus labor. Porro illi judices erant equites Romani. Sed de hac re audiend. Plin. xxxiii, 1 et 2. 'Anuli plane medium [equitum] ordinem, tertiumque, plebi et patribus inseruere: quod antea militares equi nomen dederant, hoc nunc pecuniæ judices tribuunt. Nec pridem id factum: Divo Augusto decurias ordinante, major pars judicum in ferreo anulo fuit: iique non equites, sed judices vocabantur. Judicum quoque non nisi quatuor decuriæ fuere primo: vixque singula millia in decuriis inventa sunt, nondum provinciis ad hoc munus admissis: servatumque in hodiernum est, ne quis e novis civibus in iis judicaret. Decuriæ quoque ipsæ pluribus discretæ nominibus fuere, Tribunorum æris, et Selectorum, et Judicum. Præter hos etiamnum Nongenti vocabantur, ex omnibus selecti ad custodiendas cistas suffragiorum in comitiis—Tiberii demum principatus nono anno in unitatem venit equester ordo: anulorumque auctoritati forma constituta est.' Quam formam constituerit, quem censum equitum esse voluerit, jam diximus in not. et em. ad An. iii, 55. 'Postea gregatim insigne id appeti cœptum. Propterque hæc discrimina Caius Princeps decuriam quintam adjecit: tantumque natum est fastus, ut quæ sub divo Augusto impleri non potuerant, decuriæ non capiant eum ordinem, passimque ad ornamenta ea etiam servitute liberati transiliant: quod antea numquam erat factum, quoniam in ferreo anulo equites judicesque intelligebantur—Judicum autem appellatione separari eum ordinem, primi omnium instituere Gracchi, discordi popularitate in contumeliam senatus: mox ea debellata, auctoritas nominis vario seditionum eventu circa publicanos substitit: et aliquandiu tertiæ vires publicani fuere. Marcus Cicero demum stabilivit equestre nomen in consulatu suo, Catilinanis rebus, ex eo se ordine profectum esse celebrans, ejusque vires peculiari popularitate quærens. Ab illo tempore plane hoc tertium corpus in republica factum est, cœpitque adjici senatui populoque Romano, et equester ordo. Qua de causa et nunc post populum scribitur, quia novissime cœptus est adjici.'

7 *Ducentesimam auctionum.* Ita totidem literis Suet. Cai. 16. Perperam in recentioribus edd. emendatum *centesimam*, refragantibus vett. omnibus edd. et libris optimæ notæ Mss. Antiquæ scripturæ adstipulatur quoque nummus ex ære minimo, qui olim fuit in Museo Collegii Ludovici Magni: C. CAESAR DIVI AVG. PRON. AVG. i. e. 'Caius Cæsar, divi Augusti pronepos, Augustus.' In medio, sc. 'senatusconsulto,' cum pileo, libertatis symbolo. Ex adversa parte, PON. M. TR. P. III. P. P. COS. DES. III. i. e. 'pontifex maximus, tribuniciæ potestatis' anno 'tertio, pater patriæ, consul designatus tertium.' In medio RCC. i. e. 'remissa ducentesima.' Ut in nummis Galbæ, RXXXX. vel QVADRAGENS. REMISSA. i. e. 'quadragesima remissa.' 'Ducentesima' autem 'auctionum' dicebatur pars ducentesima rerum venalium in auctione, quæ fisco addicebatur. Non tamen dissimulaverim Dion. lix, p. 647. scripsisse centesimam a Caio sublatam: nec emendaverim cum Cl. Moreau de Mautour, *Journal de Trévoux.* ann. 1728. Novembr. p. 2121 sq. Διακοσιοστῆς pro ἑκατοστῆς. Sed si vera sunt quæ scripsit Dio lviii, p. 631. et lix, p.

27. At extremos vix sanæ mentis igniculos oppressere homines duo, ad Principis dedecus et imperii exitium nati, Helico et Apelles.[1] Hic, patria Ascalonita,[2] stupris ac scenicis operis infamis: ille, origine Ægyptius, scurrilibus jocis et veteratoria arte scelestior. Caius, utrique mancipatus, civium famam, vitas, fortunas, vilia habere; turpitudinum probra ostentare: ad scelera insolescere: sacra profanaque pro arbitratu vertere: idque nequitiæ summum adsequi, ut, cum pessimus statim haberetur, fieret in dies pejor. Si quos puderet nos hæc scribere, magis pudeat talem extitisse Principem, fuisse adhuc deteriores;[3] quorum sceleribus utinam historia eam infamiam inurat, ut pares numquam videat ætas postera!

28. Per deridiculum cœpere insanæ dominationis vitia. Princeps saltatorias et scenicas artes, magistro Apelle, edoctus, imperii majestatem ac curas spernit: in spectaculis totus, lectissimas Afrorum Campanorumque pugilum catervas advocat: feras ex Libya aliisque longinquis regionibus arcessit: in amphitheatrum Tauri,[1] in Circum, in Septa,[2] horumque pertæsus, ac subversis domibus, in subitarias theatrorum machinas,[3] ad gladiatoria munera, ad venationes, ad Circenses, scenicos, Trojanos, naumachiarios ludos, pensilem populum Romanum circumfert. Hæc diu, hæc noctu, Urbe, terrarum victrice, ad inania luminibus collucente, Circo minio et chrysocolla constrato,[4] aurigantibus senatoribus,[5] ipso Principe argentei pegmatis [6] agitatore.

29. Vana quidem hæc, nondum tamen infanda, sed brevi patrum adulatione in licentiam, populi plausu in turpitudinem corrupta. Patres enim, a Principe rogatos, haud puduit theatrales cruentasque leges scribere, et senatusconsulto decretum "ne in gladiatoriis muneribus vir virum legeret, sed

647. dixerim pro centesima, civilia post bella instituta, ducentesimam a Tiberio fuisse statutam, Tac. An. i, 78. et ii, 42. Centesimam post mortem Sejani a Tiberio fuisse renovatam, Dio lviii, p. 631. Deinde a Caio centesimam iterum antiquatam, Dio lix, p. 647. Demum ipsam ducentesimam a Caio abrogatam, ut patet tum ex Suet. tum ex nummis.

1 *Helico et Apelles.* De iis multa Philo, Legat. ad Caium, p. 1016 et 1021.

2 *Ascalonita.* Ascalon, urbs maritima tribus Simeon, nunc *Ascoli.*

3 *Deteriores.* Neronem nempe ac Domitianum.

1 *Amphitheatrum Tauri.* Quod Statilius Taurus, quarto Augusti consulatu, in campo Martio exstruxerat. Dio li, p. 460. Suet. Aug. 29. Cai. 18.

2 *In Septa.* Septa in campo Martio dedicavit Agrippa octavo Augusti consulatu: ob amplissimas eorum porticus, ibi sæpe ab Augusto et Caio data spectacula. Dio liii, p. 512. Suet. Aug. 43. Cai. 18. At tunc Caius Septa effodit, et aqua replevit, ut unam navim introducere posset. Dio lix, p. 647.

3 *Theatrorum machinas.* Dio lix, p. 647.

4 *Minio et chrysocolla constrato.* Suet. l. c. Chrysocolla auri, minium argenti sanies. Plin. xxxiii, præf. Chrysocollam adhuc dicimus *gold-solder.* Minium, *cinnabar.*

5 *Aurigantibus senatoribus.* Suet. ibid.

6 *Argentei pegmatis.* Plin. xxxiii, 3. §. 16. 'Caius princeps in Circo pegma duxit, in quo fuere argenti pondo CXXIV.' *Angl.* 413*l.* 6*s.* 8*d.* Forte opus materiam superabat.

omnes prœliorum more confertim adpugnarent."[1] Non jam sudore, at sanguine et morte certatur. Animarum vilitate, populoque ad sua funera plaudente, efferatus Princeps quosvis ad cædes postulat: sex et viginti equites[2] funebri munere perimit. Cumque numquam sit crudelitatis satias, et aliquando damnati ad belluas haud sufficerent, jubet "spectatores corripi, præcisisque linguis,"[3] ut questus et miseratio intercludatur, "ad feras projici:" nec vesano furori, nisi levioribus cædibus, temperat.

30. Macro primus in pœnas ruit.[1] Certus insanam dominationem, in suam, ejusque auctorum, ruinam vergere, Principem, quem ter morti,[2] imperante Tiberio, subduxerat, et summæ rei admoverat, moderationis, clementiæ, humanitatis monebat. Consilia, ne in Silano quidem, socero, et expertæ virtutis, tolerata, in Macrone, quondam adulteriorum suasore, erant magis invisa. Dissimulavit tamen Cæsar, veteris gratiæ memor, an prætorias cohortes[3] veritus: mox, ut illum honorifice amoveat, Ægyptum[4] ei destinat. At cum apud Principes gravis sit beneficiorum memoria, et scelerum odia semper maneant, se tandem grati pariter et infensi animi absolvit, et Macroni supremam necessitatem indixit. Uxorem ejus Enniam, sibi amore, antequam dominationis potiretur, inligatam,[5] simul perculit: excisa quoque sobole,[6] ut nihil odiosæ domus superesset.

31. Hactenus in privata, nunc in publica fata sævire cœpit, ut exhaustas opes reficeret. Senatoribus maxime[1] ac ditissimis quibusque incubuit, in eos, sicuti Sejani clientes, matris fratrumque suorum delatores invectus: protulit libellos, quos ante crematos simulaverat:[2] morbumque,[3] quo fuerat superiore anno conflictatus, plurimis in crimen capitis convertit. Nullus cognoscendi ordo. Damnati et indemnati, publicatis

1 *Confertim adpugnarent.* Hæc Dio lix, p. 647.

2 *Sex et viginti equites.* Eos jam antea dilapidatis facultatibus et gladiatoriis certaminibus infames fuisse docet Dio l. c.

3 *Præcisisque linguis.* Dio ibid.

1 *In pœnas ruit.* Macronis exitium fuse narrat Philo, Legat. ad Caium, p. 997 sq. Brevius Dio lix, p. 647. Paucis Suet. Cai. 26. 'Leve ac frigidum sit his addere, quo propinquos amicosque pacto tractaverit—in primis ipsum Macronem, ipsam Enniam, adjutores imperii, quibus omnibus pro necessitudinis jure, proque meritorum gratia cruenta mors persoluta est.'

2 *Ter morti.* Philo, l. c. p. 1000.

3 *Prætorias cohortes.* Quibus præfectus erat Macro, ut diximus in Suppl. An. v, 34 et 36.

4 *Ægyptum.* Equitibus Romanis illustribus sepositam. An. ii, 59.

5 *Inligatam.* De his sup. An. vi, 45. Suet. quoque Cai. 12.

6 *Excisa quoque sobole.* Philo, ibid. Ὁ Μάκρων πανοίκιος ἱέρευτο. 'Macro cum omnibus domesticis mactatus est.' Idem Philo, in Flacc. p. 967. πανοίκιος αὐτῇ γυναικὶ καὶ τέκνοις συναναιρεθείς. 'Excisus una cum uxore atque liberis.'

1 *Senatoribus maxime.* Hæc et sequentia Suet. Cai. 30. Dio lix, p. 648.

2 *Crematos simulaverat.* Sup. c. 8.

3 *Morbumque.* Si quis enim, dum Caius morbo, ut dictum est sup. c. 1. laboravit, aliquem convivio excepisset, aut salutasset, aut ipse lavisset, id crimini dabatur. Dio lix, p. 648.

bonis, simili casu prostrati. Principis rapacitate, et delationum impunitate ac præmiis excitabatur accusationum licentia.

32. Ferale malum haud mitigavit, accendit magis Drusillæ obitus,[1] quam Princeps ex sororibus suis maxime deperibat.[2] Cassio Longino[3] olim collocatam, deinde M. Lepido nuptam, abduxerat; aususque exterorum regum[4] exemplo in modum uxoris accipere, heredem bonorum omnium atque imperii æger instituerat. Mortuam vesano mœrore prosecutus "justitium"[5] quidem, "funusque publicum" edixit: at eadem in luctu, ac in libidine, animi intemperie, nec exsequiis interfuit, nec justa sorori persolvit: pudoris ita oblitus, ut, dum Urbis planctu omnibusque tristitiæ imitamentis funerabatur, a M. Lepido laudata, ipse in Albano suo[6] tesseris, ac foro, aliisque idem levitatis occupationibus, indecora captaret solatia.[7]

33. Mox doloris impatiens, et ab hominum convictu profugus, barba capilloque promisso, Italiæ ac Siciliæ oras errabundus permetitur: mutato dein consilio,[1] Syracusis propere Romam redit, certus non lugendam, sed colendam sororem. Quidquid honorum senatus Liviæ tribuerat, statim Drusillæ collatum;[2] statutumque "ut cœlestes religiones[3] haberet: aurea ejus effigies poneretur in curia; altera foret in æde Veneris, majestate ac cultu haud impar: templum quoque ipsi dicaretur: statuas mulieres æque ac viri consecrarent: per

1 *Drusillæ obitus.* Suet. Cai. 24. Dio lix, p. 648. V. Stem. Cæs. n. 95.

2 *Maxime deperibat.* Suet. Cai. 24. 'Cum omnibus sororibus suis stupri consuetudinem fecit—Ex his Drusillam vitiasse virginem prætextatus adhuc creditur.'

3 *Cassio Longino.* De Longino et Lepido, Drusillæ conjugibus, v. Stem. Cæs. n. 96 et 54.

4 *Exterorum regum.* Regum Orientis.

5 *Justitium.* Novum prorsus ac ferale. Teste enim Suet. Cai. 24. 'Eadem defuncta, justitium indixit: in quo risisse, lavisse, cœnasse cum parentibus, aut conjuge, liberisve, capitale fuit.'

6 *Albano suo.* In Albano agro, ob Urbis vicinitatem agrique delicias, fuere Principum procerumque villæ.

7 *Captaret solatia.* Senec. Consol. ad Polyb. 36. 'C. Cæsar, amissa sorore Drusilla, is homo qui non magis dolere, quam gaudere principaliter posset, conspectum conversationemque civium suorum profugit, exsequiisque sororis suæ non interfuit, justa sorori non præstitit, sed in Albano suo tesseris, ac foro, et provocatis hujusmodi aliis occupationibus, acerbissimi funeris levabat mala. Proh pudor imperii! Principis Romani lugentis sororem, alea solatium animi fuit. Idem ille Caius furiosa inconstantia, modo barbam capillumque submittens, modo Italiæ ac Siciliæ oras errabundus permetiens, et numquam satis certus utrum lugeri vellet, an coli sororem. Eodem enim tempore, quo templa illi constituebat ac pulvinaria, eos qui parum mœsti fuerant, crudelissima afficiebat animadversione. Eadem enim intemperie animi adversarum rerum ictus ferebat, qua secundarum elatus eventu, supra humanum intumescebat modum.'

1 *Mutato consilio.* Suet. Cai. 24. 'Mœroris impatiens, cum repente noctuque profugisset ab Urbe, transcurrissetque Campaniam, Syracusas petiit. Rursusque inde propere rediit, barba capilloque promisso. Nec umquam postea, quantiscumque de rebus, ne pro concione quidem populi, aut apud milites, nisi per numen Drusillæ dejeravit.'

2 *Drusillæ collatum.* De his honoribus ac veneratione v. Dion. lix, p. 648.

3 *Cœlestes religiones.* Ejus divinitatem testatur nummus ex ære magno ap. P. Pedrusi, *I Cesari*, Vol. vi, p. 67. DIVA DRVSILLA SOROR C. CAESARIS AVG. Caput Drusillæ. Ex adversa parte, IVLIA DRVSILLA F. C. CAESARIS AVGVSTI. In me-

ejus nomen jurarent fœminæ: diesque natalis ludis, Megalesium[4] similibus, senatus et equitum epulo celebraretur."[5]

34. Per Urbem ac provincias[1] percrebuit Drusillæ honos. Nec puduit Livium Geminium,[2] senatorem, maxima adseveratione in senatu jurare "se eam cœlum ascendentem vidisse." Licet ceteri deliramentum, adulationemve inriderent,[3] decies sestertium[4] donatus est, pari Principis ac senatoris opprobrio. Quod vero hactenus inauditum, in civium funera cessit religio:[5] si enim divam læti colerent, in eos, uti ob mortem hilares, advertebatur; si mœrerent, quasi numini parum devoti, plectebantur: ineluctabile utrimque fuit discrimen.

35. In hac furiosa inconstantia Princeps, firmus libidinum, Lolliæ Paullinæ[1] subito amore exarsit. Avitarum opum haud minus, quam formæ, appetens, eam, Memmio Regulo, consulari,[2] tum exercitus rectori,[3] nuptam, ex provincia evocavit; perductamque a marito, ut illa, veluti patrio jure,[4] cederet, sibi conjunxit. Singulari rapinarum fœdere, solemnis nuptiarum apparatus imperii Romani et Orientis divitias explicavit. Princeps prodigus corrasos cædibus ac proscriptionibus thesauros ostentabat: uxor smaragdis, margaritis, aliisque provinciarum spoliis, regumve Orientis muneribus, ab avo[5] M. Lollio per nefas quæsitis, onusta spectabatur.

36. Male ominata connubii gaudia excepit digna vetere

dio cornu unde exeunt spicæ et caput puellæ. Puella hæc est Cæsoniæ et Caii filia, ob Drusillæ memoriam Drusilla et ipsa appellitata. Ex nummo tamen ferme *simili*, quem laudavit Patinus in Sueton. p. 218. existimant eruditi Academici Herculanenses, *Antichità di Ercolano*, Vol. v, p. 190. Juliam hanc Drusillam filiam esse divæ Drusillæ et Caii Caligulæ. Huc trahunt verba Eutropii, vii, 12. 'Stupra sororibus intulit; ex una etiam natam filiam cognovit.'

4 *Megalesium.* De ludis Megalesiis dictum est sup. An. iii, 6.

5 *Celebraretur.* Hæc omnia Dio. l. c.

1 *Ac provincias.* In nummis Milesiorum, ΘΕΑ ΔΡΟΥΣΙΛΛΑ ΜΙΛΗΣΙΩΝ. 'Diva Drusilla.' Nummus 'Milesiorum,' ap. Harduin. *Select. Opp.* p. 107.

2 *Livium Geminium.* De hoc deliro, aut propudioso, homine v. Dion. lix, p. 648.

3 *Inriderent.* Mortales illi Dei, stultæque consecrationes quantum irriderentur, docet Seneca in Apocolocynt. 'Quærite ab eo, qui Drusillam euntem in cœlum vidit—Velit, nolit, necesse est illi omnia videre, quæ in cœlo agantur. Appiæ viæ curator est: qua scis et divum Augustum, et Tiberium Cæsarem ad Deos isse. Hunc si interrogaveris, soli narrabit: coram pluribus numquam verbum faciet. Nam ex quo in senatu juravit se Drusillam vidisse cœlum ascendentem, et illi pro tam bono nuntio nemo credidit quid viderit, verbis conceptis adfirmavit se non indicaturum etiamsi in medio foro hominem vidisset occisum.'

4 *Decies sestertium. Angl.* 8333*l.* 6*s.* 8*d.*

5 *Religio.* Hæc et seq. Dio lix, p. 648.

1 *Lolliæ Paullinæ.* De ejus nuptiis Suet. Cai. 25. Dio lix, p. 648. V. et Stem. Cæs. n. 89.

2 *Consulari.* Consul Sejanum oppresserat, ut diximus in Suppl. An. v, 34.

3 *Exercitus rectori.* Ut videtur, Syriæ præposito: ille sane est, cui datum est negotium Jovis Olympii simulacrum e Græcia Romam adsportandi. Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. Suet. l. c.

4 *Patrio jure.* Jus illud novum, quo mariti uxoribus, tamquam patres filiabus, cedebant, reperit Augustus, ut Liviæ nuberet. V. Dion. xlviii, p. 383. Ejus exemplo 'Caius Memmii Reguli uxorem duxit impellens eum, ut uxoris suæ patrem esse se scriberet,' Euseb. in Chron.

5 *Ab avo.* Avi neptisque infamiam execratur Plin. ix, 35. 'Lolliam Paulinam, quæ fuit Caii Principis matrona, ne serio

Roma, melioribusque temporibus scena. Caius, exteris, quam domesticis, rebus intentior, gentes ac regna diribuit:[1] nihilque priscæ majestatis omissum. Ipse enim inter consules sellæ curuli in foro insidens,[2] velis sericis, ut quidam prodidere, interjectis,[3] recitatoque senatusconsulto, Ituræam[4] Sohemo adsignavit: Cotyi[5] Armeniam minorem dedit: Rhœmetalci[6] Thraciam, ipsum inter et Cotyn antea divisam, integram permisit: Polemonem paterno regno[7] donavit.

37. Placitum quoque ut Agrippa,[1] Principi intimus, acceptum anno superiore regnum inviseret, sponsione prius facta, se, ubi primum per negotia liceret, Romam reversurum. Puteolis[2] profectus, Etesiis flantibus,[3] Alexandriam petiit;[4] eum comiter excepit Flaccus Avillius, Ægypti præses: at dignitatis invidus,[5] infensusque Judæis, animos plebis, in exterorum inrisionem promtæ, forte incendit, certe non coercuit. Eo crevit insolentia, ut, regem inlusuri, quemdam insanum, nomine Carabam, regio ornatu et comitatu extollerent, Marinque salutarent.[6]

38. Atrocitates privatis hominibus, nedum regibus, intole-

quidem, aut solemni cærimoniarum aliquo apparatu, sed mediocrium etiam sponsalium cæna, vidi smaragdis margaritisque opertam, alterno textu fulgentibus, toto capite, crinibus, spira, auribus, collo, monilibus, digitisque, quæ summa quadringenties HS. [*Angl.* 333,333*l.* 6*s.* 8*d.*] colligebat: ipsa confestim parata mancupationem tabulis probare. Nec dona prodigi Principis fuerant, sed avitæ opes, provinciarum scilicet spoliis partæ. Hic est rapinarum exitus: hoc fuit quare M. Lollius infamatus regum muneribus in toto Oriente, interdicta amicitia a Caio Cæsare Augusti filio, venenum biberet, ut neptis ejus quadringenties HS operta spectaretur ad lucernas. Computet nunc aliquis ex altera parte, quantum Curius aut Fabricius in triumphis tulerint: imaginetur eorum fercula, et ex altera parte Lolliam, unam imperii mulierculam accubantem: non illos curru detractos, quam in hoc vicisse malit.'

1 *Diribuit.* Distribuit. Sic de populo Romano Plin. xxxiii, 15. 'Hic est ille terrarum victor, et totius domitor orbis, qui gentes et regna diribet, jura externis mittit, Deorum quædam immortalium generi humano portio.'

2 *In foro insidens.* Hæc omnia prodidit Dio lix, p. 649.

3 *Interjectis.* Forte ut Caius a sole defenderetur, aut ob Principis reverentiam, et ut excluderetur turba.

4 *Ituræam.* Arabiæ desertæ vicinam. V. quæ dicta sunt sup. c. 11. et An. xii, 23. Eos Ituræos Arabas appellat Dio l. c. Σωαίμῳ μὲν τὴν τῶν Ἰτουραίων τῶν Ἀράβων— ἀρχὴν ἐχαρίσατο. 'Sohemo Ituræorum Arabum regnum dedit.'

5 *Cotyi.* Antea Thraciæ partem obtinebat, ut dictum est An. ii, 67.

6 *Rhœmetalci.* Filio Rhescuporidis, de quo sup. An. ii, 67.

7 *Paterno regno.* Regno Pontico et Bosphorano. De ejus patre, Polemone I. dictum An. ii, 56. De utriusque Polemonis nummis et historia consule erudit. Cary, *Histoire des Rois du Bosphore.* p. 37 et 50. V. et dicenda inf. in Suppl. An. ix, 20.

1 *Ut Agrippa.* De quo sup. c. 11.

2 *Puteolis.* Nunc *Pozzuolo,* in Campania.

3 *Etesiis flantibus.* Etesiæ paulo ante exortum Caniculæ flare incipiunt. V. quæ de iis dicta sunt An. vi, 33.

4 *Alexandriam petiit.* Agrippæ iter, sceleraque Flacci Avillii fuse descripsit Philo, in Flacc. p. 965 sq.

5 *Dignitatis invidus.* Rex erat Agrippa, et a senatu prætoriis insignibus honoratus. Philo in Flacc. p. 970.

6 *Marinque salutarent.* Philo, ibid. Ἐξήχει βοή τις ἄτοπος, Μάριν ἀποκαλούντων. οὕτως δέ φασιν τὸν κύριον ὀνομάζεσθαι παρὰ Σύροις· ᾔδεσαν γὰρ Ἀγρίππαν καὶ γένει Σύρον, καὶ Συρίας μεγάλην ἀποτομὴν ἔχοντα, ἧς ἐβασίλευσε. 'Exortæ voces plurimæ et confusæ, Marin clamantium: sic enim inquiunt dominum a Syris appellari. Noverant enim Agrippam esse Syrum genere, et in magna Syriæ parte regnare.'

randas acuere dira adversum Judæos,[1] Alexandriæ incolas, patrata facinora. Querebantur "pollutas proseuchas;[2] domos direptas; omnes fortunis deturbatos; gentis senatores verberibus cæsos; e populo plurimos occisos, flammatos;[3] se etiam a præside impeditos, ne Principem de honoribus, quos ei publice decreverant, certiorem facerent.[4] Nihil denique crudelitatis intentatum, ut gens, vitæ integra, Cæsarum reverens, periret." Agrippa, sua offensione, popularium calamitate exacerbatus, omnia Caio renuntiavit.[5]

39. Haud expectato, uti moris erat, cœptæ administrationis fine,[1] Princeps statim misit Bassum[2] cum cohorte, qui Flaccum comprehenderet, Romamque perduceret. Centurio, Pharum[3] advectus, Alexandriam clanculum ingreditur, Flaccumque imparatum et convivantem[4] circumvenit, stupentibus omnibus, Judæis eo lætioribus, quod scelerum pœna in diem festum,[5] primoribus gentis in vincula conjectis, omissum, incidisset. Turbida maris perpessus; ne quid adhuc acerbitatis deesset, accusatores criminum, quos olim suasores habuerat, Lamponem et Isidorum[6] in Urbe reperit.

40. Præter criminationes ab Agrippa Judæisque oblatas, "Tiberii benevolentia,[1] pro nepote[2] vota, Macronis familiaritas;[3] eo superstite, spes; occiso, tristitia; antea non male, posthac ob vetera in Caium odia[4] pessime administrata provincia," aliaque plurima objectabantur. Jamque Flaccum in

1 *Judæos.* Tanta erat Alexandriæ Judæorum multitudo, ut hos inter, ceterosque incolas urbs esset divisa, teste Philone in Flacc. p. 971. De Judæorum numero in Ægypto diximus sup.

2 *Proseuchas.* Vet. Schol. Juvenal. iii, 296. 'Proseucha. locus Judæorum, ubi orant.' Philo, Legat. ad Caium p. 1014. Proseuchæ, in quibus cœtus faciunt, præsertim sabbatis, juxta religionem patriam. Proseuchas illas nunc dicimus *Synagogues.*

3 *Occisos, flammatos.* Hæc omnia scelera, præsidis edictis firmata, lacrymabundus narrat Philo in Flacc. p. 973. 974. 975 sq.

4 *Certiorem facerent.* Philo in Flacc. p. 979.

5 *Renuntiavit.* Philo in Flacc. p. 980.

1 *Administrationis fine.* Philo ibid. et p. 981.

2 *Bassum.* Philo ibid. Βάσσος ἑκατοντάρχης, *Bassus centurio.*

3 *Pharum. The Pharos of Alexandria.* 'E turri nocturnis ignibus cursum navium' regebat. Plin. v, 31.

4 *Convivantem.* Convivabatur apud Stephanionem, Tiberii Principis libertum Philo in Flacc. p. 981.

5 *In diem festum.* Dies ille festus erat *Scenopegia,* de quo D. Joan. vii, 2. et Moses Levit. xxiii, 34. seu solemne Tabernaculorum, quod a die 15. mensis Tisri per dies septem celebrabatur. Philo in Flacc. p. 982. 'Εορτὴ μὲν γὰρ ἦν πάνδημος τοῖς Ἰουδαίοις κατὰ τὴν μετοπωρινὴν ἰσημερίαν, ἐν ᾗ διάγειν Ἰουδαίοις ἔθος ἐν σκηναῖς. 'Solemne erat, quod populariter celebrant Judæi per autumni æquinoctium, exstructis sub dio tabernaculis.' Inde autem manifeste patet quo tempore comprehensus fuerit Avillius, et Romam perductus.

6 *Lamponem et Isidorum.* Philo in Flacc. p. 983.

1 *Tiberii benevolentia.* Olim inter Tiberii amicos fuerat Flaccus; et post mortem Severi ante sexennium Ægypto præpositus. Philo in Flacc. p. 965 et 987.

2 *Pro nepote.* Pro Tiberio, Tiberii nepote, Drusi filio; de cujus cæde dictum sup. c. 21. Philo in Flacc. p. 966.

3 *Macronis familiaritas.* Philo, ibid. p. 967. De Macronis exitio sup. c. 30.

4 *Vetera—odia.* Quondam enim Agrippinam, Caii matrem, accusaverat. Philo in Flacc. p. 966.

insulam Gyarum [5] relegandum censebant, cum, deprecante M. Lepido,[6] Andrum,[7] bonis Principi sepositis,[8] deportatus est.

41. Dum senatus, punitis grassationibus, provinciarum tranquillitati consulebat, Princeps Urbis decora, publicos usus, privatasque voluptates, novo artis miraculo promovebat. Majora enim, quam Q. Marcius Rex,[1] et avus suus Agrippa, molitus, arcus exstrui,[2] montes perfodi, convalles æquari jussit, ut a lapide quadragesimo Cæruleus et Curtius fontes, a sexagesimo Aniene nova in Urbem perducerentur, et ad eam excelsitatem levarentur, ut in omnes ejus montes ad balinea, piscinas, domos, euripos, hortos, suburbana, villas, influerent. Quæ quidem, quanto acrius suscepta, tanto levius omissa, maxima cum laude peregit Claudius.

42. Iis temporibus periere duo ætatis suæ decora, Antonia et Julius Græcinus. Illa Antoniæ, Octaviæ, et Claudiæ familiarum nobilitatem complexa,[1] mariti et filii [2] laudibus eminentissima, viduitatis sanctitate [3] illustrior extitit: sortis humanæ claritatem supergressura, si Caium [4] nepotem non habuisset. Eum imperio servavit, naturæ obsequens: dum valuit, optimum Principem fecit: in dominationis libidines præcipi-

5 *Gyarum.* Ægæi maris insulam, nunc *Joura.* De qua jam dictum sup. An. iii, 68.

6 *M. Lepido.* De quo sup. c. 32. Philo in Flacc. p. 987.

7 *Andrum.* Ægæi maris insulam, nunc *Andros.*

8 *Principi sepositis.* Cum enim locupletissimus esset Flaccus, et exquisitæ supellectilis curiosus, licet plurimorum damnatorum bona sub hasta fuissent vendita, solius Flacci omnia Imperatori sunt seposita, exceptis paucis quibusdam, ne lex de damnatis lata violaretur. Philo in Flacc. p. 986.

1 Q. *Marcius Rex.* Quantam operam Q. Marcius Rex, prætor A. U. C. 610. M. Agrippa, ædilis A. U. C. 721. in reficiendis adjiciendisve aquarum ductibus posuerint docet Plin. xxxvi, 15. n. 9.

2 *Arcus exstrui.* Plin. xxxvi, 15. n. 10. 'Vicit antecedentes aquarum ductus novissimum impendium operis inchoati a Caio Cæsare, et peracti a Claudio. Quippe a lapide quadragesimo ad eam excelsitatem, ut in omnes Urbis montes levarentur, influxere Curtius atque Cœruleus fontes. Erogatum in id opus sestertium LV. D. [*Angl.* 458,333*l.* 6*s.* 8*d.*] Quod si quis diligentius æstimaverit aquarum abundantiam in publico, balineis, piscinis, domibus, euripis, hortis, suburbanis, villis, spatioque advenientis exstructos arcus, montes perfossos, convalles æquatas, fatebitur nihil magis mirandum fuisse in toto orbe terrarum.' De his aquæductibus Frontinus, de Aquæduct. Romæ, Libr. I. 'C. Cæsar, qui Tiberio successit, cum parum et publicis usibus et privatis voluptatibus septem ductus aquarum sufficere viderentur, altero imperii sui anno, M. Aquilio Juliano, P. Nonio Asprenate coss. A. U. C. 790. duos ductus inchoavit: quod opus Claudius magnificentissime consummavit, dedicavitque, Sulla et Tutiano coss. anno post U. C. 800. 6. Kal. Augusti.' Huc spectant Inscriptiones, quæ Romæ extant. At ob loci opportunitatem juvat eas in huj. lib. calcem conjicere, quas ibi v.

1 *Nobilitatem complexa.* V. Stem. Cæs. n. 42.

2 *Mariti et filii.* Neronis Claudii Drusi mariti; Germanici filii. V. Stem. Cæs. n. 79 et 81.

3 *Viduitatis sanctitate.* Val. Maxim. iv, 3. 'Antonia quoque fœmina laudibus virilem familiæ suæ claritatem supergressa, amorem mariti egregia fide pensavit: quæ post ejus excessum, forma et ætate florens, cubiculum socrus pro conjugio habuit: in eodemque toro alterius adolescentiæ vigor extinctus est, alterius viduitatis experientia consenuit. Hoc cubiculum talibus experimentis finem imponat.'

4 *Caium.* Caligulam.

tem, aviæ monita declinantem,[5] et erumpentem in ferale effatum, " memento omnia mihi, et in omnes licere,"[6] haud perpessa, tædio contabuit, vel, dato, ut quidam putant, veneno, occubuit: morte æque ac vita celebris; negatis post mortem honoribus, fama celebratior.

43. Julius Græcinus fuit dignitate, non virtute, impar: eloquentiæ et sapientiæ studiis, animi excelsitate, luxus contemtu, incorrupta libertate egregius: senator, civisque melior, quam esse quemquam Caio expediret, ab eo interfectus est, quod, jussus M. Silanum,[1] nullius criminis noxium, accusare, abnuerat. In tanta vitæ mortisque laude, majorem adhuc, ob egregias filii sui Cn. Julii Agricolæ[2] virtutes, gloriam adsecutus. Tristius periit Passienus,[3] heredis suæ fraude enectus.

5 *Monita declinantem.* Suet. Cai. xxiii. 'Aviæ Antoniæ secretum petenti denegavit, nisi ut interveniret Macro præfectus. Ac per istiusmodi indignitates et tædia, causa extitit mortis: dato tamen, ut quidam putant, et veneno. Nec defunctæ ullum honorem habuit: prospexitque e triclinio ardentem rogum.'

6 *Licere.* Suet. Cai. xxix.

1 *M. Silanum.* De quo sup. c. 23.

2 *Filii sui—Agricolæ.* V. Tac. Vit. Agr. 4.

3 *Passienus.* Euseb. in Chronic. 'Passienus filius fraude heredis suæ necatur.' Pater ejus Crispus Passienus laudatur a Seneca Nat. Quæst. IV. præf. V. et Stem. Cæs. n. 94.

AQUÆ CLAUDIÆ INSCRIPTIONES, quæ extant Romæ in porta Nævia, nunc Porta Maggiore. *Arcum, cui sunt incisæ, v. ap. Cl. Piranesi,* Antichita Romane, *vol. I, Tab.* 37. *n.* 2.

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAISAR. AVGVSTVS. GERMANICVS. PONTIF. MAXIM.

TRIBVNICIA. POTESTATE XII. COS. V. IMPERATOR. XXVII. PATER. PATRIAE.

AQVAS. CLAVDIAM. EX. FONTIBVS. QVI. VOCABANTVR. CAERVLEVS. ET. CVRTIVS. A. MILLIARIO. XXXXV

ITEM. ANIENEM. NOVAM. A. MILLIARIO. LXII. SVA. IMPENSA. IN. VRBEM. PERDVCENDAS. CVRAVIT

IMP. CAESAR. VESPASIANVS. AVGVST. PONTIF. MAX. TRIB. POT. II. IMP. VI. COS. III. DESIG. IIII. P. P

AQVAS. CVRTIAM. ET. CAERVLEAM. PERDVCTAS. A. DIVO. CLAVDIO. ET. POSTEA. INTERMISSAS. DILAPSASQVE

PER. ANNOS. NOVEM. SVA. IMPENSA. VRBI. RESTITVIT

IMP. T. CAESAR. DIVI. F. VESPASIANVS. AVGVSTVS. PONTIFEX. MAXIMVS. TRIBVNIC

POTESTATE. X. IMPERATOR. XVII. PATER. PATRIAE. CENSOR. COS. VIII

AQVAS. CVRTIAM. ET. CAERVLEAM. PERDVCTAS. A. DIVO. CLAVDIO. ET. POSTEA

A. DIVO. VESPASIANO. PATRE. SVO. VRBI. RESTITVTAS. CVM. A. CAPITE. AQVARVM. A. SOLO. VETVSTATE. DILAPSAE. ESSENT. NOVA. FORMA. REDVCENDAS. SVA. IMPENSA. CVRAVIT.

SUPPLEMENTUM

LIBRI OCTAVI

ANNALIUM.

AUCTORE GABRIELE BROTIER.

BREVIARIUM.

1. Mutua Principis et populi Romani odia. 2. Caius, vana auri spe inlusus, sceleribus opes quærit. 4. Ejus prodigalitas, et in equi honoribus insania. 5. Fortunæ omnes eversæ. 6. Atroces in senatum criminationes. 8. Imminentem ruinam patres adulatione avertunt. 9. Stulta Principis consilia: pons Puteolanus; triumphatumque mare. 15. Tum Caius, Xerxe major, Alexandrum cruenta ebrietate æmulatur. 16. Non jam in opes, sed in vitas involat. 17. Herodes, Galilææ tetrarcha, ejusque uxor Herodias, regni cupidine, in exitium ruunt. 19. Mox ipsa ingenia in pœnas vocata; ideoque rei Seneca et Domitius Afer. 21. Comitia e campo ad senatum iterum translata. Multata Africa. 22. Caius, obtrita Italia, ad Gallias Hispaniamque animum convertit, obtentu Germanicæ expeditionis. 23. Vana belli imago, turpisque pavor. 25. Falsa victoria, Romæ tamen et in provinciis celebrata. 27. Adversus Principem conjurationes. Ob id Lentulus Gætulicus et Æmilius Lepidus morte, Julia et Agrippina exilio, puniuntur. 29. Caius consulatum Lugduni solus init. 31. Ibi literarios edit ludos. 32. Lucrosa, sed fœda, negotiatio. 34. Ptolemæus vita, Antiochus regno, orbati. Mithridates in vincula conjectus. 35. Expilatis Galliis, Britannica expeditio suscepta, et ridicule acta. 38. Princeps a Brinione, Canninefate, inridetur. 39. Triumphi apparatus. 40. Atrocia adversus Germanicas legiones consilia, impedita Principis ignavia. 41. Nova adversus senatum odia. 42. Caius ovans Urbem ingreditur. 43. Conjuratio prodita. Sexti Papinii aliorumque supplicia. 47. Princeps, formidine excruciatus, discordia securitatem molitur. 49. Senatus, luctu amens, in suos sævit. 50. Honores Caio decreti. 51. Deus appellatur. 52. Deum quoque se fingit, et colitur, hominibus Diisque iniquus. 56. Judæorum legatio. 57. Petronius Caii colossum in templo Hierosolymitano ponere jubetur. 59. Hac de re Agrippæ preces. 60. Judæorum legati ad orandam coram Principe

causam admissi et inrisi. 66. Apelles malarum artium pœnas luit. Pontius Pilatus se ipse perimit. 67. Vulgata portenta. 68. Cassius Chærea adversus Principem conspirat. 71. Conjuratorum consilia et metus. 79. Chærea Caium interficit. 80. Caii forma et mores.

Hæc triennio gesta.

A.U.C.	J.C.		
DCCXCII.	39.	Coss.	C. Cæsare Augusto II. L. Apronio Cæsiano.
DCCXCIII.	40.	Cos.	C. Cæsare Augusto III.
DCCXCIV.	41.	Coss.	C. Cæsare Augusto IV. Cn. Sentio Saturnino.

A.U.C. 792. J.C. 39.

1. CAIO Cæsare secundum et L. Apronio Cæsiano consulibus,[1] mutua Principis et populi Romani odia exarsere.[2] Populus, stultæ lætitiæ turpisque patientiæ pertæsus, ludos sanguine suo imbutos horrere, dominationis licentiam arguere, invisum delatorum genus incessere. Princeps, exercitatus in audaciam, juratas leges spernere, diurna, nocturna, semper cruenta, spectacula iterare, cuncta trahere in crimina, cogitationes ac curas ad suam securitatem et servitutem publicam convertere.

2. Iis dissensionibus utrimque certabatur, cum Caius, spectaculorum solitudine atrox,[1] consulatu se abdicavit pridie Calendas Februarii;[2] suffectoque Sanquinio Maximo,[3] Urbis præfecto, in Campaniam secessit.[4] Dein Romam regressus, ut Drusillæ diem natalem celebraret,[5] ad majorem ludorum insaniam provolvitur:[6] nec minori pecunias parandi cupidine

1 *Consulibus.* C. Cæsar II. et L. Apronius Cæsianus coss. fuere A.U.C. 792. J.C. 39. In vet. lapide ap. Cl. Muratori, Thes. Inscr. vol. i, p. 303.

CAESARE AVG. GERMANICO
L. APRONIO CAESIANO   COS.

2 *Odia exarsere.* Hæc pluribus Dio lix, p. 649. 'Eratque tum videre et audire ea, quæ solent iratus alter alteri, repugnantes, loqui ac facere, quamquam dispari conditione.' Καὶ ἦν καὶ ἀκούειν καὶ ὁρᾷν, οἷα ἂν ἐν τῷ τοιούτῳ ὁ μὲν ὀργιζόμενος, οἱ δ' ἀνταγωνιζόμενοι, καὶ εἴποιεν καὶ πράξοιεν.

1 *Spectaculorum solitudine atrox.* Dio ibid. Spectaculorum continuatio, ipsaque Principis atrocitas, qui ibi quam maxime et in omnes sæviebat, solitudinem fecerant. V. et Suet. Cai. 26.

2 *Pridie Cal. Febr.* Suet. Cai. 17. Secundum consulatum gessit 'ex Calendis Januarii per triginta dies.'

3 *Sanquinio Maximo.* Dio ibid.

4 *In Campaniam secessit.* Dio lix, p. 650.

5 *Diem natalem celebraret.* Dio ibid.

6 *Provolvitur.* Drusillæ simulacrum cur-

flagrabat. Sed delusa aurum faciendi spe,[7] quam fallax hominum genus, Principibus in portentosas novitates ultro præcipitibus amicum, inflaverat, ad notas certasque prædandi artes animum advertit. Antea jam edictum, "ut omnes, qui Tiberium heredem destinassent, morituri bona Caio legarent:"[8] additum, "testamenta primipilarium,[9] qui a Germanici triumpho[10] ad id temporis Principem heredem non reliquissent, ut ingrata, rescindi." Acrius sævitum in mancipes,[11] ceterosque viarum curatores, quos, quasi publicas pecunias in usus suos corrupissent, fortunis exturbavit Cn. Domitius Corbulo,[12] iisdem damnationibus, superiore principatu, infamatus.

3. Haud puduit ipsum Principem, revocato veteri more "ut duo prætores[1] gladiatoria munera sortirentur," ludos licitari:[2] gladiatores (facta cuivis copia, plures, quam per leges fas erat, emendi) consulibus, prætoribus, ditissimis quibusque, volentibus aut invitis, vendidit,[3] pretia usque eo extendens, ut nonnulli emere coacti, et bonis exuti, venas sibi inciderent:[4] fraudulenter etiam inrepebat, uti compertum de Aponio Saturnino,[5] quem cum Caius inter subsellia dormitantem vidisset, præconem monuit, "ne prætorium virum crebro capitis motu nutantem sibi præteriret." Nec licendi finis factus, quoad tredecim gladiatores sestertium nonagies[6] vix expergito, et ignoranti, addicerentur. Nondum rapacitati satis: gladiatores, equos, agitatores, venditos veneno enecabat,[7] ut alios emtitare cogeret.

rui impositum in Circum elephantis invexit. Biduo gratuita spectacula edidit, quibus quingenti ursi, totidemque Africanæ belluæ interemtæ. Simul multis in locis pancratiastarum certamina addidit: populoque senatoribus et eorum uxoribus epulum dedit. Dio ibid.

7 *Aurum faciendi spe.* De qua Plin. xxxiii, 4. 'Aurum faciendi est etiam una ratio ex auripigmento, quod in Syria foditur pictoribus, in summa tellure, auri colore, sed fragili lapidum specularium modo. Invitaveratque spes Caium Principem avidissimum auri, quamobrem jussit excoqui magnum pondus: et plane fecit aurum excellens, sed ita parvi ponderis, ut detrimentum sentiret; illud propter avaritiam expertus, quanquam auripigmenti libræ XIIII. permutarentur, nec postea tentatum ab ullo est.' Curiositate an aviditate, id certe et nostra ætate et prioribus seculis a plurimis Principibus, haud feliciore exitu, tentatum. Auripigmentum appellamus *Orpiment.*

8 *Bona Caio legarent.* Dio lix, p. 651.

9 *Testamenta primipilarium.* Ita Suet. Cai. 38. Non modo *primipilarium,* qui præcipui erant centuriones, sed centurionum omnium, si fides habenda Dioni, ibid. testamenta rescidit.

10 *A Germanici triumpho.* Ita totidem verbis Dio ibid. Haud ita probabiliter Suet. ibid. 'ab initio principatus Tiberii.' Germanicus, Caii Caligulæ pater, de Cheruscis, Cattis, quæque aliæ nationes usque ad Albim colunt, triumphavit A.U.C. 770. ut dictum est An. ii, 41.

11 *In mancipes.* De mancipibus curatoribusque viarum dictum sup. An. iii, 31.

12 *Cn. Domitius Corbulo.* Senator. Dio lix, p. 651. testatur eum pudendis his artibus ad consulatum fuisse evectum. De Corbulone jam dictum sup. An. iii, 31. V. et inf. Suppl. An. ix, 44.

1 *Duo prætores.* Dio lix, p. 650.

2 *Ludos licitari.* Dio ibid.

3 *Vendidit.* Dio ibid.

4 *Venas sibi inciderent.* Suet. Cai. 38.

5 *Aponio Saturnino.* Id totidem ferme verbis narrat Suet. l. c.

6 *Sestertium nonagies.* *Angl.* 75,000*l.*

7 *Veneno enecabat.* Dio lix, p. 650.

4. Hanc quoque luxuriæ vesaniam laudibus, studiis, ac præmiis incendebat: ipse Prasinæ factioni[1] ita addictus, ut in ejus stabulo assidue cœnaret, et agitatori Eutycho,[2] comessatione quadam in apophoretis[3] vicies sestertium[4] conferret. Cum vero in libidine numquam sit modus, equum suum, quem *Incitatum* appellabat,[5] civilibus honoribus extulit. Præter equile marmoreum, et præsepe eburneum, purpureaque tegumenta, ac monile e gemmis, domum quoque et familiam et supellectilem dedit, quo lautius nomine ejus invitati exciperentur. Quandoque etiam eum ad cœnam vocabat, inaurato hordeo apposito, vinoque poculis aureis ministrato: per ejus salutem et famam jurabat; consulque destinabatur, magna Principis, majore adulatorum infamia.

5. Hæc tamen modica, et in paucorum deridiculum ruinamve inventa. At successu inescatus, omniumque opibus inhians, viros, fœminas, omnes sine ullo discrimine divites corripuit.[1] Excogitataque mali remedia exitium properavere. Cum enim, injecto metu, ab ignotis inter familiares, a parentibus inter liberos passim heres nuncuparetur, quanto formidolosior, tanto atrocior, *derisores* vocitabat,[2] qui post supremas tabulas vivere pergerent, multisque venenatas macteas[3] misit. Seniorum vero, quibus vitam permittebat, se filium nepotemve dictitans, statimque occupatis bonis, heredem se renuntiabat.[4]

6. Nequior adhuc, quam stultior, Princeps, flagitia ampliori criminum materie obtexit. Curiam enim adiit, patresque ad-

1 *Prasinæ factioni.* Suet. Cai. 55. Circensium agitatorum factiones tunicarum coloribus erant distinctæ: unde alii Albati, *the white*; Russati, *the red*; Prasini, *the green*; Veneti, *the blue party*, dicebantur. Hos colores uno vs. complexus est Sidon. Carm. xxiii, 323. ‘Micant colores Albus, vel Venetus, virens, rubensque.’ Rem hanc ludicram egregie illustrat vet. lapis ab erudito Sirmondo laudatus in notis ad Sidon. p. 160.

M. AVR. POLYNICES NAT. VERNA. QVI VIXIT ANN. XXIX. MENS IX. DIEBVS V. QVI VICIT PALMAS N. DCCXXXIX. SIC. IN RVSSEO. N. DCLV. IN PRASINO LV. IN VENETO XII. IN ALBO N. XVII. PRAEMIA XXXX. N. III. XXX. XXVI. PVRA N. XI. OCTOIVG. N. VIII. DEC. N. VIIII. SEIVG. N. III.

N. intellexerim tum de numero victoriarum, tum de numero locoque, quem obtinebat inter agitatores, qui octojugibus, decemjugibus, sejugibus vicere. PVRA de bijugibus acceperim.

2 *Agitatori Eutycho.* De quo Joseph. Antiq. Jud. xix, 4. n. 4. Haud ita probabiliter ap. Suet. l. c. *Cythico.*

3 *In apophoretis.* Apophoreta, munera erant, quæ convivii dominus convivis dabat. Sic Antoninus Heliogabalus, vitæ fœditate, ac morte, Caio haud absimilis, ap. Lamprid. xxi. ‘Eunuchos pro apophoretis dedit: dedit quadrigas, equos, stratos, mulos, basternas et rhedas; dedit et aureos millenos, [*Angl.* 1000*l.*] et centena pondo argenti,’ *Angl.* 300*l.*

4 *Vicies sestertium.* *Angl.* 17,000*l.*

5 *Incitatum appellabat.* Has Principis insanias memorant Suet. Cai. 55. Dio lix, p. 650 et 651.

1 *Divites corripuit.* Dio lix, p. 651. Suet. Cai. 38. Eo astu usus, teste Suetonio, ut omnium irrita vanaque testamenta pronuntiaret, ‘quoscumque quis diceret herede Cæsare mori destinasse,’ Inde excogitata illa testamenta, quibus passim palamque heres scribebatur: at nova malorum causa extitere.

2 *Derisores vocitabat.* Suet. l. c.

3 *Macteas.* Macteæ sunt rara exquisitaque edulia.

4 *Renuntiabat.* Dio l. c.

locutus, ait:[1] "mirari se ab iis argui sapientissimam Tiberii mentem, bellorum pacisque artibus probatam, imperio parem, publicæ felicitati provisuram, nisi obstitissent senatores. Eos Liboni Druso,[2] Titio Sabino,[3] Agrippinæ matri,[4] Neroni et Druso fratribus, ceterisque, quos Tiberii æquitas, recti pervicax, haud umquam punisset, perniciem intulisse: alios delationibus, alios accusationibus, omnes sententiis sæviisse."

7. Moxque recitatis per libertos libellis,[1] demonstratisque criminibus, addit: "Quos esse vos dixerim, in Tiberii contumeliam tanto proniores, quanto, dum viveret, ad ejus venerationem projectiores? Olim criminum artifices, nunc ejus memoriam insectamini. Eadem inconstantia Sejano superbiam, deinde exitium, creastis. Quæ me ipsum maneant, docent vestra anteacta facinora." Atque ut alienæ personæ obtentu atrociores sensus velaret, Tiberium induxit talia effantem:[2] "recta veraque locutus, eorum nemini te amicum, cunctis severum præsta. Te odio habebunt; mortemque frustra precati, vitam insidiis petent. Sensus ac verba sperne, factis diffide: quod vero jus est Imperatorium, libidini ac securitati consule. Hæc principatus via, hæc ratio. Si paululum deflexeris, te laus brevis, mors violenta, turpis manet memoria. Invisa omnibus dominatio. Parent, dum potentiorem metuunt: ubi audacia et vires suppetent, servitium, dominantis exitio, ulciscentur."

8. His minaciter jactatis, leges majestatis renovavit,[1] tabulisque æneis incisas proponi jussit; tum propere e curia elapsus, in suburbana concessit. Patres perterriti, et consilio impares, se omnes majestatis crimine inretitos sensere: idem fuit Urbis metus. Nemo enim vacuus ab injuriis Tiberii, quem quisque, gratiæ apud novum Principem aucupandæ causa, maledictis incesserant. Postridie, paulum recreatis animis, frequenti senatu consultatum, "quid in tanto discrimine censendum." Nulla superstite libertatis memoria, in pudenda, quæ salutem adferrent, discessum: laudataque Principis prudentia et pietate, decretum[2] "ut grates amplissimæ ob vitam ipsis servatam agerentur: singulis annis, die,

1 *Adlocutus, ait.* Hæc pluribus Dio lix, p. 651 et 652. Paucis Suet. Cai. 30. 'Sæpe in cunctos pariter senatores, ut Sejani clientes, aut matris ac fratrum suorum delatores invectus est: prolatis libellis, quos crematos simulaverat; defensaque Tiberii sævitia, quasi necessaria, cum tot criminibus credendum esset.'

2 *Liboni Druso.* Sup. An. ii, 27 sq.

3 *Titio Sabino.* An. iv, 68 sq.

4 *Agrippinæ matri.* De Agrippina, Nerone, et Druso dictum in Suppl. An. v, 11 sq.

1 *Per libertos libellis.* Dio l. c.

2 *Talia effantem.* Dio l. c. Quæ quidem acriora esse, quam ut a Dione sint profecta, nemo non videt. Ea vel a Tacito, vel ab alio id roboris scriptore, mutuatus videtur. In ipsis etiam Græcis frigent.

1 *Leges—renovavit.* Dio lix, p. 652. De lege majestatis dictum An. i, 72. et passim libris sq.

2 *Decretum.* Dio l. c.

qua Caius orationem habuerat, ludisque Palatinis,[3] ejus clementiæ sacrificarent; aureaque ejus effigies in capitolium veheretur, nobilibus pueris hymnos concinentibus: Princeps redux, Urbem, quasi devictis hostibus, ovans iniret." Hæc servitutis dedecora, gliscentibus posthac Principis atrocitatibus, semper auctitata.

9. At Caius, lætus Urbis et senatus formidine, obvios honores spernere, et, ut levissimarum est mentium, ad portentosa adspirare. Xerxis æmulatione[1] incertum, an ad Germaniæ et Britanniæ, quibus imminebat, terrorem,[2] seu, quod interiores aulici prodidere, ut vanas esse Thrasylli hariolationes, seque Principem novo artis miraculo probaret, Baiarum medium intervallum[3] Puteolanas ad moles[4] trium millium et sexcentorum[5] fere passuum ponte conjungere adgressus est.

10. Opus quanto insanioribus studiis susceptum, tanto acrioribus deproperatum. Undique evocatæ operæ; cæsæ arbores; comportatæ materiæ: exstructæ naves; quæ cum ad immensam substructionem haud sufficerent, onerariæ quoque contractæ.[1] Inter operarum alacritatem, Urbe et Italia alimentorum egestate[2] laborantibus, pons in navibus, duplici ordine ad anchoras collocatis, superjectoque aggere terreno, ac directo in Appiæ viæ[3] formam, constratus est. Positæ quoque in anfractibus stationes plurimæ, ad hospitia et aquæ dulcis receptacula paratæ.[4]

11. Tum Princeps, vana admiratione, stultaque opum ostentatione superbus, " se, triumphato æquore, Dario et Xerxe superiorem,[1] Alexandro, debellatis hostibus, haud inferiorem

3 *Ludisque Palatinis.* De quibus plura inf. c. 76.

1 *Xerxis æmulatione.* Quam 'furiosi, et externi et infeliciter superbi regis' imitationem dixit Sen. de Brevitate Vitæ 18.

2 *Terrorem.* Suet. Cai. 19. 'Scio plerosque existimasse, talem a Caio pontem excogitatum æmulatione Xerxis, qui non sine admiratione aliquanto angustiorem Hellespontum contabulaverit: alios, ut Germaniam et Britanniam, quibus imminebat, alicujus immensi operis fama territaret. Sed avum meum narrantem puer audiebam, causam operis ab interioribus aulicis proditam, quod Thrasyllus mathematicus, anxio de successore Tiberio, et in verum nepotem proniori, affirmasset, non magis Caium imperaturum, quam per Bajanum sinum equis discursurum.'

3 *Baiarum—intervallum.* Ita Suet. l. c. Errat Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. cum pontem ab urbe Dicæarchia, sive Puteolis, ad urbem Misenum ductum scribit. Errat quoque Dio lix, p. 652. cum affirmat pontem constratum fuisse Puteolos inter et Baulos. Bauli enim non fuere Puteolos inter et Baias; sed inter Baias et promontorium Misenum. V. An. xiv, 4.

4 *Puteolanas ad moles.* Puteolanæ illæ moles a Caio Caligula non sunt conditæ. Multo ante ad muniendum portum exstructæ fuerant.

5 *Trium m. et sexcent.* Suet. l. c.

1 *Onerariæ—contractæ.* Dio lix, p. 652. Suet. l. c.

2 *Alimentorum egestate.* Sen. de Brevitate Vitæ 18. 'Dum ille [Caius] pontes navibus jungit, et viribus imperii ludit, aderat ultimum malorum obsessis quoque, alimentorum egestas.'

3 *Appiæ viæ.* Via Appia, Romanarum omnium viarum maxima et laudatissima, Roma Brundisium usque protendebatur. De ea jam dictum sup. An. ii, 38.

4 *Paratæ.* Dio lix, p. 653.

1 *Dario et Xerxe superiorem.* Plin. iv,

fore" jactitat; cunctaque ad bellicum apparatum instrui jubet. Stato die, sacrisque Neptuno, ceterisque Deis, ac maxime Livori,[2] ne grande ausum invidia premeretur, peractis, thoracem Alexandri[3] indutus, superinjecta purpurea chlamyde serica, auro gemmisque intertexta, quercica corona[4] equoque phalerato insignis, securi, cetra[5] ac gladio minax, pontem Baiis ingreditur. Longo ordine equites peditesque hortatorem monstratoremque belli Principem secuti, fulgentibus signis, trucesque vultu, ad Puteolorum obsidionem properant. Oppidum adorti, multa velitatione, omnibusque belli imaginibus expugnant.

12. Nulla urbis deditio majoribus celebrata laudibus: nec tamen adulatio vanitatem Principis supergressa. Ut bellicam virtutem, ita fatigationem, mentitus, reliquum diei recreandis viribus absumsit. Postero die,[1] ad novas libidines alacrior, militari pompa regressus est. Ibat quadrigario habitu,[2] sed tunica aurea, bijugi famosorum equorum curriculo, Darium,[3] multaque deditæ urbis in triumphi modum spolia præ se ferens. Adstabat prætorianorum agmen, et in essedis cohors amicorum, palmatis vestibus[4] magnifica. Pone sequebatur expugnator exercitus, plurimaque turba, vario quisque cultu insignes.

13. Cum ad pontis medium pervenere, Princeps tribunal navibus impositum conscendit; et imperatorio more milites adlocutus,[1] jactitavit "Darium et Xerxem puerilia molitos: se vero virilia, et orbis domino digna gessisse: catenatum calcatumque æquor: expugnatas urbes: devictos populos: Deos ipsos, majestatem suam veritos, fluctu flatuque abstinere." Hæc aliaque id stultitiæ gloriatus, milites laborum

12. §. 24. Thracius 'Bosphorus, latitudine D.passuum; qua Darius, pater Xerxis, copias ponte transvexit.' Per Hellespontum, septem stadiorum spatio 'Xerxes, Persarum rex, constrato in navibus ponte, duxit exercitum.' Plin. ibid. V. et Herodot. vii, 34 et 36. in Polymn. Multo majorem maris partem contabulavit Caius.

2 *Livori.* Egregie Plin. ii, 7. 'Fragilis et laboriosa mortalitas in partes ista [numina] digessit, infirmitatis suæ memor, ut portionibus coleret quisque, quo maxime indigeret. Itaque nomina alia aliis gentibus, et numina in iisdem innumerabilia reperimus: inferis quoque in genera descriptis, morbisque, et multis etiam pestibus, dum esse placatas trepido metu cupimus.'

3 *Thoracem Alexandri.* Dio lix, p. 653. Suet. quoque Cai. 52. 'Interdum et magni Alexandri thoracem [gestavit] repetitum e conditorio ejus.'

4 *Quercica corona.* Suet. Cai. 19.

5 *Cetra.* Leve loreumque scutum erat cetra. V. Quint. Curt. iii, 4. et jam notata sup. in Vit. Agr. 36. not. sup.

1 *Postero die.* Suet. Cai. 19. Dio lix, p. 653.

2 *Quadrigario habitu.* Suet. l. c. Non paludatus, triumphalique veste, sed ut quadrigarius auriga cum galea et tunica ibat Princeps victorque scenicus.

3 *Darium.* Filium Artabani, Parthorum regis, qui illum obsidem Romam miserat, ut dictum est sup. Suppl. An. vii, 12.

4 *Palmatis vestibus.* Dio lix, p. 653. Ἐσθῆσιν ἀνθηραῖς. Eorum vestes, auro purpuraque intextæ, erant palmis floribusque conspicuæ. De triumphali veste v. quæ dicta sunt An. i, 15.

1 *Milites adlocutus.* Dio lix, p. 653.

ac periculorum socios compellat, et donativo magis quam laudibus, ad lætitiam inflammat.

14. Epulis, cantibus, ludis, triumphalisque exercitus festivitate reliquum diei agitatum est. Princeps cum amicorum caterva in ponte, quasi in insula, hospitabatur: ceteri in naves, veluti ad præsidia positas, divertere. Continuata nocte gaudia;[1] crevitque vix credibili, nec umquam videndo, spectaculo miraculum. Pons enim navesque singulæ facibus collucebant. Quod vero admirationem vicit, littoris curvatura Puteolis Baias usque festis ignibus, per colles, montes, flexuososque meatus, prodigiosa varietate discretis, ardebat. Mare repercussis radiabat luminibus. Noxque, diei æmula, Solem conspicuo splendore superavit; Principe, intra duos dies pelago, terra, cœloque triumphatis, superbo.

15. Animum, in vana hactenus intentum, ad insitam crudelitatem inflexit epularum licentia, et forte Alexandri imitatio[1] in immane aucta. Furor in amicos,[2] notos et ignotos, multos etiam e littore invitatos,[3] invasit. Pars e summo ponte præcipitati: pars, dum Princeps choros inter et symphonias adnavigaret, demersi; et si qui, licet lætitia amentes, nondum tamen salutis obliti, navium gubernacula aliave apprehenderent, contis remisque in mare detrusi; nemine obsistente, plurimis aliena pericula ridentibus.

16. Insana gaudia, uti adsolet, occupavit mœror; opibusque penitus accisis, consuetæ artes rediere. Nova et inaudita vectigalia indicta:[1] nec umquam pluribus criminationibus ac cædibus in pecunias involatum. Multi a senatu, plures a Principe damnati.[2] Et, ne secreta foret sua crudelitas, ipse nomina a se damnatorum in tabulis proposuit; id unum indolens, aut indignans, si quos enecasset, qui per paupertatem vivere potuissent.[3] Supplicia morte antevenere,

1 *Nocte gaudia.* Dio l. c.

1 *Alexandri imitatio.* Alexander, animi impotens, et ebrietate victus in Cliti aliorumque necem ruit. V. Quint. Curt. viii, 6.

2 *Furor in amicos.* Hæc pluribus Dio l. c.

3 *E littore invitatos.* Suet. Caio 32. '*Puteolis* dedicatione pontis, quem excogitatum ab eo significavimus, cum multos e littore *invitasset* ad se, repente omnes præcipitavit. Quosdam gubernacula apprehendentes contis remisque detrusit in mare.'

1 *Vectigalia indicta.* Nunc, reliquoque principatu tot vectigalibus sævit Caius, ut pro eduliis, pro litibus, pro meretricio, pro lenocinio, pro matrimoniis, aliisque plurimis, quæ ap. Suet. 40 et 41. videas, esset solvendum. Ac ne quid lucri periret, ea non per publicanos, sed per centuriones exercebat. Inter vectigalia a Caio indicta, speciatim enumerat Suet. 'pro litibus atque judiciis ubicumque conceptis quadragesimam summæ, de qua litigaretur:' 'ex gerulorum diurnis quæstibus partem octavam: ex capturis prostitutarum quantum quæque uno concubitu mereret.' Quod vero omnem fœditatem vicit, Caius 'lupana in palatio constituit,' ibique fœnus exercuit.

2 *Damnati.* Dio lix, p. 654.

3 *Vivere potuissent.* Ita periit Junius Priscus, prætor, specie quidem aliorum criminum accusatus, sed ob divitias occisus: cujus divitias non tantas fuisse, ut interficeretur, cum Caius intellexisset, mirabili usus oratione, dixit: Me decepit, frustraque obiit, vivere poterat. Ἰούνιός τί τις

ob temerata militiæ munia accusati, Calvisius Sabinus,[4] senatorum præcipuus, e Pannonia redux,[5] ejusque uxor Cornelia[6] fortior, quam melior fœmina. Supremæ necessitati pariter occurrit Titius Rufus,[7] cui datum crimini, quod senatum "aliter sentire, aliter loqui" dixisset. Ne exilium quidem tutum fuit adversus efferatum Principem perfugium. Exules enim, vel mortem sibi imprecari, vel tranquillam et philosophiæ studiis haud illætam vitam degere opinatus,[8] misit circum insulas, qui universos contrucidarent. Hos inter Avillius Flaccus, quem supra memoravi,[9] fœde obtruncatus est:[10] nam mortis exactoribus obnisus, se vitæ ut sapienter agendæ, ita fortiter amittendæ nescium probavit.

17. Haud vocatus in pœnas, ultro se obtulit Herodes,[1] Galilææ tetrarcha, Herodiadis,[2] impudicæ et superbæ fœminæ, artibus magis, quam suis, in ruinam tractus.[3] Illa indigne ferens Agrippam fratrem suum, quondam egenum et profugum,[4] nunc ob Principis[5] favorem opibus et nomine

Πρισκὸς στρατηγὸς ᾐτιάθη μὲν ἐπ' ἄλλοις τισὶν, ἀπέθανε δὲ ὡς πλούσιος· καὶ ἐπ' αὐτῷ ὁ Γάϊος, μαθὼν ὅτι οὐδὲν ἄξιον τοῦ θανάτου ἐκέκτητο, θαυμαστὸν λόγον ἐφθέγξατο, εἰπὼν ὅτι, Ἠπάτησέ με, καὶ μάτην ἀπώλετο· ζῆν γὰρ ἠδύνατο. Dio lix, p. 654.

4 *Calvisius Sabinus.* Dio l. c. Calvisius ille idem videtur qui, imperitante Tiberio, majestatis fuit postulatus, et discrimini exemtus, ut dictum est An. vi, 9.

5 *E Pannonia redux.* In qua legati munus obierat. Dio l. c. Tac. Hist. i, 48.

6 *Cornelia.* Cornelia, uxor legati, 'mala cupidine visendi situm castrorum, per noctem militari habitu ingressa, cum vigilias et cetera militiæ munia eadem lascivia temerasset, in ipsis principiis stuprum ausa, et criminis hujus reus T. Vinius arguebatur.' Tac. Hist. i, 48. Stuprum non memorat Dio l. c. illud testatur Plut. in Galba p. 1057.

7 *Titius Rufus.* Dio l. c.

8 *Opinatus.* Philo in Flac. p. 991.

9 *Supra memoravi.* In Suppl. An. vii, 37 sq.

10 *Fœde obtruncatus est.* Flaccum turpiter fugientem, fœdius reluctantem, ac tandem vulneribus confectum exhibet Philo in Flacc. p. 991.

1 *Herodes.* Hic est Herodes Antipas, Herodis I. Magni filius, Galilææ tetrarcha, de quo D. Lucas iii, 1. Habentur æréi ejus nummi indubitatæ fidei, in quibus ex una parte in corona laurea TIBERIAC. i. e. Tiberias: ex altera, HPωΔOY TETPAPXOY, in medio palma, cum nota L ΛΓ: in aliis L ΛΔ. i. e. 'Herodis tetrarchæ, Anno [ejus tetrarchiæ] trigesimo tertio, vel trigesimo quarto.' V. Cl. Barthelemy, *Mém. de l'Acad. Roy. des Inscr.* Vol. xxvi, p. 537. Alius æreus, haud ita certæ antiquitatis, tamen percelebratus nummus circumfertur, hoc anno æræ vulgaris (quam sumus secuti in adsignandis annis, ne tenebræ offunderentur) 39. J.C. 43. cusus. In corona laurea, ΓΑΙΩ ΚΑΙϹΑ. ΓΕΡΜ. ϹΕΒ. i. e. 'Caio Cæsari Germanico Augusto.' In aversa parte, ΗΡΩΔΗϹ ΤΕΤΡΑΡΧΗϹ, in medio palma, cum nota, L ΜΓ. i. e. 'Herodes tetrarcha, Anno [ejus tetrarchiæ] quadragesimo tertio.' Vide P. Frœlich, Notit. Element. Numism. Antiq. p. 225. et Cl. Pellerin, *Recueil de Médailles de Rois*, p. 175. Quantum in horum nummorum explicatione Harduin. *Select. Opp.* p. 331 sq. erraverit, eruditis omnibus compertum.

2 *Herodiadis.* Herodias, Aristobuli et Berenices filia, soror Agrippæ I. de quo multa diximus in Suppl. An. vii, 11. Virum suum Philippum, Trachonitidis tetrarcham, reliquerat, ut incestas cum ejus fratre Herode Antipa nuptias jungeret. D. Luc. iii, 19. De Herode et Herodiade v. Stem. Herodum, n. 22 et 18.

3 *In ruinam tractus.* Hæc pluribus narrat Joseph. Antiq. Jud. xviii, 7.

4 *Egenum et profugum.* Agrippa I. imperante Tiberio, opes suas Romæ luxu et ambitione exhauserat. V. Joseph. Antiq. Jud. xviii, 6.

5 *Ob Principis.* Caii Caligulæ. V. quæ dicta sunt in Suppl. An. vii, 11.

regio clarescere, maritum, ad otium, quam ad gloriam, proniorem, regni cupidine ægre succendit. Ambo, Romam profecti, ut dignitatis accessionem muneribus emercarentur, Caium, regio luxu littora Campaniæ peragrantem, Baiis reperere.[6]

18. Eo simul venit Fortunatus,[1] ab Agrippa missus cum literis, quibus Herodem accusabat "societatis cum Artabano,[2] novarumque rerum, quas, collectis, quibus septuaginta millia hominum armaret, bellicis instrumentis, fovebat." Iis a Caio perlectis, Herodem, de armorum multitudine callide interrogatum, et ex confessione criminis suspectum, tetrarchia opibusque exuit, et Lugdunum[3] relegavit: exulis dignitatem opesque, veteris amicitiæ et novæ gratiæ præmium, Agrippæ elargitus. Mox audito Herodiadem ejus sororem esse, suas ei pecunias permisit. At injuriæ regaliter impatiens, "se olim prosperæ, nunc adversæ mariti fortunæ sociam esse velle" professa est. Tantis animis muliebria vitia redemit, sed libertatem amisit.[4]

19. Interim Caius novam criminationis materiem, Principibus semper indecoram, sæpe infœcundam, reperit. Ingeniorum æmulus,[1] nec scriptores tantum fato functos, vincique faciles, calumniari ausus, superstites exitialius oderat: duos maxime corripuit, literarum studiis prævalidos; alterum eloquentiæ, alterum philosophiæ simul et oratoriæ artis laude insignem; illum famæ, hunc virtutis avidum. Annæum Senecam,[2] ob orationem ingeniosius, quam par erat, coram invido Principe, habitam, capitis damnatum tutavere modestia, infirma valetudo,[3] minor invidia.[4] Domitium Afrum[5] oppressisset æmulatio, nisi longo usu ad artes plurimas fuisset exercitus.

20. At ab ipso Principe in senatu postulatus, "quod Agrippinæ sobrinam[1] accusasset, et ipsi juvenilem ætatem consu-

6 *Reperere.* Joseph. Antiq. Jud. xviii, 7.

1 *Venit Fortunatus.* Joseph. l. c.

2 *Artabano.* Artabano II. Parthorum rege. V. Canon. regum Parthorum.

3 *Lugdunum.* Nunc *Lyons.*

4 *Libertatem amisit.* Ab irato Principe in exilium cum marito acta est: ejusque opes Agrippæ sunt datæ. Joseph. ibid.

1 *Ingeniorum æmulus.* Suet. in Cai. 34. 'Cogitavit de Homeri carminibus abolendis. Cur enim non sibi licere dicens, quod Platoni licuisset, qui eum e civitate, quam constituebat, ejecerit. Sed Virgilii et Titi Livii scripta et imagines, paulum abfuit quin ex omnibus bibliothecis amoveret: quorum alterum, ut nullius ingenii, minimæque doctrinæ: alterum, ut verbosum in historia negligentemque carpebat.'

2 *Annæum Senecam.* Hæc Dio lix, p. 655.

3 *Infirma valetudo.* Teste Dione l. c. Caius credidit fœminæ Senecam tabe laborare, nec diuturnam illi fore vitam affirmanti.

4 *Minor invidia.* Levius enim 'comtiusque scribendi genus adeo [contemnebat Caius], ut Senecam tunc maxime placentem, commissiones meras componere, et arenam esse sine calce diceret.' Suet. Cai. 53.

5 *Domitium Afrum.* De quo dictum Annal. iv, 52.

1 *Agrippinæ sobrinam.* Claudiam Pulchram, Agrippinæ, Caii matris, sobrinam.

latibus immaturam[2] exprobrasset," se ad stuporem admirationemque componit, omnia longæ orationis capita repetit, laudat egregie; jussusque pro se dicere, dolet, lamentatur, genua Principis advolvitur, " se non imperatoris, sed oratoris Cæsaris vi insuperabili victum" fatetur. Princeps, vanitate mobilis, deprecantem non modo absolvit, sed consulem destinat; ob invidiam dubium, an propter clementiam magis inridendus.

21. Domitius, eloquentia, quam moribus melior, novam dignitatem statim auspicatus est, magistratu consulibus abrogato,[1] " quod de Principis natali[2] nihil edixissent, et Actiacam victoriam solemnibus feriis celebrassent:" insigni protervitate Caius eos, ob celebritatem feriarum, in Antonium,[3] generis sui, ut ferebat, auctorem, male animatos arguebat: æque infensos Augusto judicaturus, si eam omisissent. Quod Consulum alteri ita indigne habitum, ut se ipse interficeret. Eadem animi inconstantia, comitia populo, ut diximus,[4] reddita, ad senatum rursus translata sunt.[5] Turbarum quoque in Africa formidine,[6] provincia in duas partes divisa: Africa proconsuli, exercitus et Numidia legato tradita.

22. Dum criminationibus mutationibusve ita ludebat Princeps, exteris opibus, nullas jam suppetente Italia, increscere avidior, ad Gallias Hispaniamque animum convertit, itinere Germanicæ expeditionis[1] obtentu velato. Tumultuarius, sed immensus, fuit belli apparatus. Excitæ legiones, evocata undique auxilia, delectus acerbissime acti, contractus omnis generis commeatus, numerosa quoque histrionum, gladiato-

Sup. An. iv, 52. Fusius Dio lix, p. 654 et 655.

2 *Consulatibus immaturam.* Juxta Dionem lix, p. 654. Domitius imaginem Caio posuerat cum hac Inscr. CAIVS NATVS ANN. XXVII. COS. II. Cum lege olim esset vetitum, ne quis consulatum ante annum ætatis suæ XLIII. iniret, tali inscriptione juvenilem et imbellem suam ætatem argui contendebat Princeps.

1 *Consulibus abrogato.* Cn. Corbuloni ejusque collegæ, qui Kalendis Juliis suffecti fuerant abrogatus est consulatus, ut recte observat Cl. Reimarus ad h. l. Dionis lix, p. 655. De Corbulone diximus sup. c. 2. Plura Suet. Cai. 26. ' Consulibus oblitis de natali suo edicere, abrogavit magistratum, fuitque per triduum sine summa potestate respublica.'

2 *Principis natali.* Natus erat Caius ' pridie Kalendas Septembres,' Suet. Cai. 8. Augustus ad Actium vicit die secundo, vel potius tertio Septembris: v. Petav. de Doctrin. Tempor. x, 69. Inde patet, quonam tempore hæc, quæ narramus, fuerint acta. Die autem natali Principum celebrabantur ludi, ut passim videre est in veteribus Kalendariis.

3 *In Antonium.* Antonius avus erat Caii. V. Stem. Cæs. n. 31. 42 et 86. Suet. Cai. 23. ' Non contentus hac Augusti insectatione, Actiacas Siculasque victorias, ut funestas populo Romano et calamitosas, vetuit solemnibus feriis celebrari.'

4 *Ut diximus.* Sup. Suppl. An. vii, 9.

5 *Translata sunt.* Dio lix, p. 655.

6 *Formidine.* Tac. Hist. iv, 48. ' C. Cæsar, turbidus animi, ac M. Silanum obtinentem Africam metuens, ablatam proconsuli legionem, misso in eam rem legato tradidit.' Errat Dio lix, p. 656. cum scribit hæc contigisse sub Pisone, Pisonis et Plancinæ, de quibus dictum est satis An. iii, 5. filio, Africæ proconsule. In errorem tractus videtur iis, quæ narrantur Hist. iv, 48.

1 *Germanicæ expeditionis.* Hæc pluribus Dio lix, p. 656.

rum, mulierum, aliorumque id luxus turba.[2] Ipse iter ingressus, nihil militiæ retinens, modo ibat tam festinanter et rapide, ut prætoriæ cohortes contra morem signa jumentis imponere, et cursim subsequi cogerentur: interdum adeo segniter et delicate, ut octophoro veheretur,[3] atque a propinquarum urbium plebe verri sibi vias, et conspergi propter pulverem[4] exigeret.

23. Ad bellum, ut ad ludum, profectus, recta petiit Germaniam superiorem, cui loco Lentuli Gætulici[1] Servium Galbam,[2] obsequio tam egregium quam dominationi postea imparem, præfecerat. Adventus sui lætitiam intempestiva severitate, deinde turpiore ignavia corrupit. Vix enim castra attigit, statim cum ignominia dimittere legatos,[3] qui auxilia serius adduxerant: ita recensere exercitum, ut plerisque centurionum maturis, et nonnullis ante paucissimos, quam consummaturi essent, dies, primos pilos adimeret,[4] senium cujusque et imbecillitatem causatus: ceterorum increpita cupiditate, commoda emeritæ militiæ ad sex millium HS.[5] summam recidere.

2 *Id luxus turba.* Dio l. c.

3 *Octophoro veheretur.* Ut hac in re Romanorum luxus intelligatur, audiend. Cic. in Verr. v, 11. Verrem 'nemo umquam in equo sedentem vidit. Nam, ut mos fuit Bithyniæ regibus, lectica octophoro ferebatur; in qua pulvinus erat perlucidus Melitensi rosa farctus: ipse autem coronam habebat unam in capite, alteram in collo, reticulumque ad nares sibi admovebat, tenuissimo lino, minutis maculis, plenum rosæ. Sic confecto itinere, cum ad aliquod oppidum venerat, eadem lectica usque in cubiculum deferebatur.' Hæc lectica dicebatur octophoros, quod ab octo hominibus ferretur.

4 *Propter pulverem.* Hæc et superiora totidem verbis Suet. Cai. 43. Originem vero Germanicæ expeditionis ita retulit. 'Militiam resque bellicas semel attigit [Caius], neque ex destinato, sed cum ad visendum nemus, flumenque Clitumni, [nunc *Clituno*,] Mevaniam, [nunc *Bevagna in Umbria*] processisset, admonitus de supplendo numero Batavorum, quos circa se habebat, expeditionis Germanicæ impetum cepit: neque distulit, sed legionibus et auxiliis undique excitis, delectibus ubique acerbissime actis, contracto et omnis generis commeatu, quanto numquam ante alius, iter ingressus est.'

1 *Lentuli Gætulici.* De quo sup. An. vi, 30.

2 *Servium Galbam.* Jam memoratum An. vi, 15 et 20. Sæpius memorand. Hist. I. De ejus præfectura Suet. Galb. 6. 'A Caio Cæsare, Gætulico substitutus [Galba], postridie quam ad legiones venit, solemni forte spectaculo plaudentes inhibuit, data tessera, ut manus pœnulis continerent. Statim per castra jactatum est: 'Disce, miles, militare: Galba est, non Gætulicus.' Pari severitate interdixit commeatus peti. Veteranum ac tironem militem opere assiduo corroboravit: matureque barbaris, qui jam in Galliam usque proruperant, coercitis, præsenti quoque Caio et se et exercitum approbavit, ut inter innumeras contractasque ex omnibus provinciis copias, neque testimonium, neque præmia ampliora ulli perciperent. Ipse magis insignis, quod campestrem decursionem scuto moderatus, etiam ad essedum Imperatoris per viginti passuum millia cucurrit.'

3 *Dimittere legatos.* Hæc et sequentia totidem ferme verbis Suet. Cai. 44.

4 *Primos pilos adimeret.* Ut eos primipili honoribus et militiæ præmiis fraudaret. De primipilaribus dictum est An. ii, 11.

5 *Sex millium* HS. *Angl.* 50*l.* Teste Dione lix, p. 662. Augustus sanxerat militibus post viginti militiæ annos dari duodecim millia sestertium, τρισχιλίας δραχμὰς, *Angl.* 100*l.* Perperam in mss. et editis Suetonii libris *sexcentorum millium*, pro *sex millium*, legitur; quod jam monuit Lips.

24. Mox trajecto apud Mogontiacum[1] Rheno, adversus Suevos[2] minacissimus contendit. At cum inter angustias densumque agmen iter essedo faceret,[3] et quemdam dictantem audisset, "non mediocrem fore consternationem, sicunde hostis appareat," equum illico ascendit: ac propere versus ad pontes, ut eos calonibus et impedimentis stipatos reperit, impatiens moræ, nec periculi securus, per manus ac supra capita hominum translatus est;[4] virtutis parentum[5] adeo degener.

25. Iratus fortunæ, gloriæ immodicus, haud ita ancipitem victoriæ materiam quæsivit: quam ut haberet, paucos de custodia Germanos trajici occulique trans Rhenum[1] jussit; ac sibi post prandium, quam tumultuosissime "adesse hostem" nuntiari. Quo facto, proripit se cum amicis et parte equitum prætorianorum in proximam sylvam; truncatis arboribus, et in modum tropæorum adornatis, ad lumina reversus,[2] eorum qui secuti non essent timiditatem et ignaviam corripit: comites autem et participes victoriæ donat novo genere ac nomine coronarum, quas, distinctas Solis ac Lunæ siderumque specie, *exploratorias*[3] appellat.

26. In his victoriæ mimis[1] præter modum intemperans, ne viso quidem hoste, Imperator consalutatur:[2] et quasi attrita pube Germanica,[3] laureatas literas[4] Romam mittit, questus edic-

1 *Mogontiacum*. Nunc *Mayence*.

2 *Adversus Suevos*. Eutrop. vii, 7. 'Bellum contra Germanos suscepit; et ingressus Sueviam nihil strenue fecit.' Suevos intellige, non illos interiores, qui Albim inter et Vistulam habitabant, at eos, qui erant Rheno vicini; de quibus dictum An. i, 44. V. et Bucher. Belg. Roman. iv, 10.

3 *Iter essedo faceret*. Suet. Cai. LI. Essedum erat minor leviorque rheda.

4 *Translatus est*. Suet. l. c.

5 *Virtutis parentum*. Germanici patris, matrisque Agrippinæ, cujus ingentem animum v. An. i, 69.

1 *Occulique trans Rhenum*. Hæc et seq. Suet. Cai. 45.

2 *Ad lumina reversus*. Ut longos labores mentiretur, forte et quadam triumphantis Cæsaris imitatione. Sic enim Jul. Cæsar 'ascendit Capitolium ad lumina, quadraginta elephantis dextra atque sinistra lychnuchos gestantibus.' Suet. Jul. 37.

3 *Exploratorias*. Plin. xxii, 3. 'Corona quidem nulla fuit graminea nobilior, in majestate populi terrarum principis, præmiisque gloriæ. Gemmatæ et aureæ, vallares, murales, rostratæ, civicæ, triumphales post hanc fuere, suntque cunctæ magno intervallo, magnaque differentia.' Quanto viliores exploratoriæ!

1 *Victoriæ mimis*. 'Una histrionali victoria non contentus, rursus obsides quosdam abductos e literario ludo, clamque præmissos, deserto repente convivio cum equitatu insecutus, veluti profugos ac reprehensos in catenis reduxit: in hoc quoque mimo præter modum intemperans. Repetita cœna renuntiantes coactum agmen, sicut erant, loricatos ad discumbendum adhortatus est. Monuit etiam notissimo Virgilii versu: Durarent, secundisque se rebus servarent.' Suet. Cai. XLV.

2 *Imperator consalutatur*. Dio lix, p. 657.

3 *Attrita pube Germanica*. Hac de re extat insigne Persii testimonium, Romanæ historiæ scriptoribus haud satis diligenter observatum. Sextam enim suam Sat. circa mensem Decembrem hujus anni scripsit, ut patet ex primo versu, 'Admovit jam bruma foco te, Basse, Sabino.' Paulo ante venerat laureatus Germanicæ victoriæ nuntius, ut accipimus ex ejusd. sat. vs. 43 sq. 'O bone, num ignoras: missa est a Cæsare laurus Insignem ob cladem Germanæ pubis, et aris Frigidus excutitur cinis: ac jam postibus arma, Jam chlamydes regum, jam lutea gausapa captis,

to "senatum populumque Romanum, Cæsare præliante, et tantis discriminibus objecto, intempestiva convivia, Circum, et theatra, et amœnos secessus celebrare."[5] Quanto minor laudis seges, tanto effusior lætitia. Nec in Urbe tantum, sed in remotissimis quoque provinciis, Diis et genio Principis supplicatum.[6]

27. Haud iidem sensus inerant hæc majestatis virtutisque Romanæ probra spectantibus. Apud omnes invalescebat contemtus. Crevit apud nonnullos audacia; sed infelix, Principe in securitatem suam eo magis intento, quo plures dabat offensionum causas. Lentulus Gætulicus,[1] conjurationis suspectus, forte magis invisus ob popularia studia et legionum amorem,[2] perimitur. Certiorem et metuendam magis, quod domestica erat, conspirationem iniere Æmilius Lepidus[3] imperii heres jam destinatus,[4] Juliaque et Agrippina,[5] ei adulteriis inligatæ. Gliscebat periculum, quod Princeps secretarum libidinum societate iis innexus. At pari felicitate nefaria consilia innotuere; punitumque scelus simul ac monstratum. Lepidus morte, Julia et Agrippina exilio multatæ. Cum in Pontias insulas[6] deportarentur, jussa est Agrippina ossa Lepidi, in urna condita, Romam usque in sinu deferre.[7]

28. Nec iis stetit Princeps, vindictæ atrox, suique sanguinis ignominiam parum veritus. Conjurationis chirographa, fraude ac stupro requisita,[1] divulgavit: scriptisque ad senatum literis, sororum suarum impietatem ac libidines non

Essedaque, ingentesque locat Cæsonia Rhenos, Diis igitur genioque ducis centum paria, ob res Egregie gestas, induco: quis vetat? aude. Væ, nisi connives, oleum artocreasque popello Largior: an prohibes? dic clare.' Inde pronum est intelligere ludicræ victoriæ tempus, ficti triumphi apparatum, et imperatæ lætitiæ signa.

4 *Laureatas literas.* Plin. xv, 30. Laurus 'Romanis præcipue lætitiæ victoriarumque nuntia additur literis, et militum lanceis, pilisque.'

5 *Celebrare.* Suet. Cai. 45.

6 *Supplicatum.* Philo Legat. ad Caium p. 1041. testatur Judæos Deo immortali pro victoria Germanica supplicasse.

1 *Lentulus Gætulicus.* De quo sup. c. 23. Dio lix, p. 657. In fragmento Fratrum Arvalium, ap. Gruter. p. 117. n. 3. extat memoria sacrificii ob detecta nefaria conjurationum Cn. Lentuli Gætulici:

.....FRATR.....
...ARIS MATRIS...
...MANICI BOVEM...
...ADFVERVNT. CN. DOMITI...
..VSPERSICVS. C. CAECINALAR..
AD. VI. K. NOVEMB
...OB. DETECTA. NEFARIA CON...
...VM. CN. LENTVLI. GAE...
...OTHO. FLAM...
...FRATRVM...

2 *Legionum amorem.* Effusa clementia, modica severitate Germanicarum legionum amorem adsecutus erat Lentulus Gætulicus. Sup. An. vi, 30.

3 *Æmilius Lepidus.* Drusillæ conjux. V. Stem. Cæs. n. 54. Ille ipse est quartus Lepidus, de quo Rutilius, in Itinerario, i, 305. 'Quartus Cæsareo dum vult irrepere regno, Incæsti pœnam solvit adulterii.'

4 *Heres jam destinatus.* Dio l. c.

5 *Juliaque et Agrippina.* Caii Sorores. V. Stem. Cæs. n. 93 et 97.

6 *In Pontias insulas.* Quarum maxima *the isle Ponza.* Neronem, Caii fratrem, ibi clausum vidimus, Suppl. An. v, 13.

7 *In sinu deferre.* Dio lix, p. 657.

1 *Fraude—requisita.* Hæc et seq. Suet. Cai. 24.

modo palam accusavit, sed etiam, ne sceleris memoria periret, misit tres gladios in necem suam præparatos, quos sacravit, et inscripsit " Marti ultori." Vetuit quoque " ne de cujusquam suorum cognatorum honoribus in posterum[2] ageretur:" Cæsareæ domui adeo immitis, ut quidam prodiderint[3] patruum suum Claudium in Rhenum, sicut vestitus advenerat, ejus jussu fuisse præcipitatum, quod eum, quasi ad regendum puerum, non ad gratulandum salutem, a senatu missum infremeret. Militibus vero, tamquam hostes devicisset, donativum dedit. Inter hujus anni fœda, post Lolliæ discidium,[4] ducta a Principe uxor Cæsonia,[5] neque facie insignis, neque ætate integra, sed moribus similis, imperiique pestis, si, uti traditum est, amatorio medicamento[6] maritum in furorem impulerit. At inditam natura insaniam, duorum pessimorum ingeniorum societate, et principatus licentia crevisse potius crediderim. Tigellinus, postea in animo et libidinibus Neronis validus, hoc anno ob adulterium Agrippinæ in exilium[7] actus est.

A.U.C. 793. J.C. 40.

29. Caius tertium consul,[1] solus magistratum Lugduni iniit;

2 *In posterum.* Dio lix, p. 657.

3 *Quidam prodiderint.* Suet. Claud. 9.

4 *Lolliæ discidium.* De ejus matrimonio dictum sup. Suppl. An. vii, 35. Ob sterilitatem, aut potius ob satietatem, fuisse repudiatam ait Dio lix, p. 658. Suet. Cai. 25. Lolliam ' brevi missam fecit, interdicto cujusquam in perpetuum coitu.'

5 *Cæsonia.* Quam Miloniam Cæsoniam appellat Dio lix, p. 658. Pluribus Suet. Cai. 25. ' Cæsoniam neque facie insigni, neque ætate integra, matremque ex alio viro trium filiarum, sed luxuriæ ac lasciviæ perditæ, et ardentius et constantius amavit, ut sæpe chlamyde peltaque et galea ornatam, et juxta adequitantem, militibus ostenderit, amicis vero etiam nudam. Quam enixam uxorio nomine dignatus est, uno atque eodem die professus, et maritum se ejus, et patrem infantis ex ea natæ. Infantem Juliam Drusillam appellatam per omnium Dearum templa circumferens, Minervæ gremio imposuit, alendamque et instituendam commendavit. Nec ullo firmiore indicio sui seminis esse credebat, quam feritatis : quæ illi quoque tanta jam tunc erat, ut infestis digitis ora et oculos simul ludentium infantium incesserit.' Paulo aliter Dio l. c. ait Caium gravidam duxisse Cæsoniam, ut trigesimo die pater ex ea fieret, ἵνα αὐτῷ παιδίον τριακονθήμερον τίκῃ. De Vestilia, quæ Cæsoniam genuerat octavo mense, v. Plin. vii, 5.

6 *Amatorio medicamento.* Suet. Cai. 50. ' Creditur potionatus a Cæsonia uxore, amatorio quidem medicamento, sed quod in furorem verterit.' Expressius, acriusque Juvenal. vi, 609. ' Hic magicos affert cantus, hic Thessala vendit Philtra, quibus valeat mentem vexare mariti, Et solea pulsare nates. Quod desipis, inde est ; Inde animi caligo, et magna oblivio rerum, Quas modo gessisti : tamen hoc tolerabile, si non Et furere incipias, ut avunculus ille Neronis, Cui totam tremuli frontem Cæsonia pulli Infudit. Quæ non faciet, quod Principis uxor ? Ardebant cuncta, et fracta compage ruebant, Non aliter, quam si fecisset Juno maritum Insanum. Minus ergo nocens erit Agrippinæ Boletus : siquidem unius præcordia pressit Ille senis, tremulumque caput descendere jussit In cœlum, et longa manantia labra saliva. Hæc poscit ferrum, atque ignes, hæc potio torquet : Hæc lacerat mixtos equitum cum sanguine patres. Tanti partus equæ, tanti una venefica constat !'

7 *In exilium.* Dio l. c. De Tigellino plura v. An. xiv, 51.

1 *Tertium consul.* Caius Cæsar Augustus consulatum tertium solus iniit A.U.C. 793. J.C. 40. De hoc consulatu ejusque causa v. Suet. Cai. 17. Dion. lix, p. 658. Memoratur quoque in vit. Agr. c. 44.

non, ut quidam voluere, soliti facta Principum in pravum interpretari, superbia negligentiave, sed quod defunctum sub Calendarum diem collegam absens haud rescisset. Animos vero tantus Principis metus Romæ incesserat, ut prætores,[2] penes quos tum erat auctoritas, nihil ausi, Capitolium cum frequenti senatu Calendis conscenderint; sacrisque peractis, et adorata Principis sella,[3] argenti vim,[4] quod imperitante Augusto, nova et obsequii avida dominatione, cœptum, velut præsenti obtulerint. Deinde in curiam convenere, a nemine vocati: die tota celebratæ Caii laudes eo effusius, quo acriora erant odia, occultiorque simulatio.[5]

30. Tertio Nonas[1] communi prætorum edicto coacti patres; votaque nuncupata: at manente formidine, nihil statutum. Audito tandem Principem pridie Idus Januarias[2] dignitate se abdicasse, consules suffecti magistratum occœpere. Decretum "ut, quibus Augusti, iisdem Tiberii Drusillæque natales solemnibus fierent." Dicatæ Caii ac Drusillæ imagines; ludique editi.[3] Cuncta hæc jussu Principis, qui pauca senatui, pleraque consulibus, ut ea in senatu recitarent, scribere erat solitus, actitata.

31. Præter vetera sævitiæ exempla metum Urbis intenderat nuntius Agrippam et Antiochum,[1] Principis assiduos, mentem natura efferam ad omnia regnorum Orientis libita incendere.[2] Iis concitoribus, atrox Caii avaritia Galliis incubuit. Animorum tamen offensiones ut declinaret, et præda lætius succederet, cœpit miscellos ludos[3] Lugduni edere, compen-

2 *Ut prætores.* De hoc jure prætorum v. Gell. xiv, 7. Cic. Epist. Fam. x, 12. Cornutum memorat, qui, ' quod consules aberant, consulare munus sustinebat more majorum.' V. quoque quæ dicta sunt sup. Hist. iv, 39.

3 *Principis sella.* Posita in templo cum Principis imagine. Dio lix, p. 652 t 659.

4 *Argenti vim.* Strenas Kalendis Januarii ita accepit Augustus, ut dantibus plura elargiretur. Dio liv, p. 546. Absenti quoque, in Capitolio oblatæ, Suet. Aug. 57. Tiberius, minime comis Imperator, usum hunc abrogavit, Dio lvii, p. 607. Caius, majestatis incuriosus, pecuniæ avidus, illum restituit, Suet. Cai. 42. ' Edixit et strenas ineunte anno se recepturum, stetitque in vestibulo ædium Kalendis Januariis ad captandas stipes, quas plenis ante eum manibus ac sinu omnis generis turba fundebat.' Claudius iterum sustulit. Dio lx, p. 668.

5 *Simulatio.* Dio lix, p. 659. Ἐπειδὴ γὰρ οὔτε ἐφίλουν αὐτὸν, οὔτε σώζεσθαι ἐβούλοντο, ἐπὶ πλεῖον ἀμφότερα, ὡς καὶ τὸ συνειδὸς σφῶν διὰ τοῦτο ἐπηλυγασόμενοι, προσεποιήσαντο. Tanto id diutius per simulationem agentes, ut quoniam neque carum eum habebant, neque salvum cupiebant, sententiam eo suam occultarent.'

1 *Tertio Nonas.* Die tertio Januarii. Dio l. c. Hoc die nuncupabantur vota. Inde in Kalendario Herwartiano, III NON. IANVAR. LVDI. VOTORVM NVNCVPATIO.

2 *Pridie Idus Januarias.* Die duodecimo Januarii. Dio l. c. Rotunde Suet. Cai. 17. Caius tertium consulatum gessit ' usque in Idus Januarii.'

3 *Ludique editi.* Ab orchestræ societate editi sunt. Dio l. c. Οἱ ἐκ τῆς ὀρχήστρας πανήγυρίν τε ἐπετέλεσαν.

1 *Agrippam et Antiochum.* Agrippam I. qui Philippi, Lysaniæ et Herodis tetrarchias acceperat, ut dictum est sup. in Suppl. An. vii, 11. viii, 18. Antiochum IV. regem Commagenæ, de quo quoque sup. in Suppl. An. vii, 11.

2 *Incendere.* Dio lix, p. 658.

3 *Miscellos ludos.* Suet. Cai. 20. Non

diariaque spectaculorum varietate Gallos demulcere. Genti quoque olim bellis, tunc literis cum pristinæ virtutis detrimento operanti gratificaturus, certamen Græcæ Latinæque[4] facundiæ proposuit, ea lege, "ut victi præmia victoribus conferrent, eorumque laudes componerent. Si qui vero maxime displicuissent, scripta sua spongia linguave delere juberentur, nisi ferulis objurgari, aut flumine proximo[5] mergi maluissent:" gravi quidem pœna, leviore tamen, quam ut ingeniorum audaciam coerceret.

32. Mentibus ad inania conversis, probrosam negotiationem,[1] sed lucrosam, instituit. Nec eum puduit damnatarum sororum ornamenta, supellectilem, servos, libertos quoque[2] vendere, cunctis rei novitate, emendi gloria, majore emta ostentandi vanitate, licitantibus. Lucro invitatus, quidquid instrumenti veteris aulæ fuerat, ab Urbe repetiit tam immodice, ut, undequaque comprehensis ad deportandum vehiculis et jumentis, sæpe annona Romæ ingravesceret, et litigatorum plurimi, quod occurrere absentes ad vadimonium non possent, causa caderent.[3]

33. Venditionis infamiam vicit Principis dedecus. Non tantum testis, sed præco, ut citius cariusque distraheret, singula venditabat; "hoc patris, hoc matris, hoc avi, hoc proavi esse: hoc ex Ægypto Antonium, hoc ex Actiaca victoria Augustum reportasse" clamitans.[1] Modo lenociniis grassatus, lætari "tam egregia monimenta, tantis nobilitatibus illustria, ad Gallos, fidam amicamque gentem, devenire." Modo pœnitentiam simulans, dolere "quod Principalium rerum privatis copiam faceret." Postea audacior emtores increpare, "quos non puderet locupletiores esse, quam Principem." Exinde in omnes divitum fortunas inruere; et quod in miseria ultimum est, per inrisionem sævire.[2] Id publico cum luctu expertæ sunt Galliæ, cum Princeps quondam luderet alea, nec pecunia sufficeret, secessit, "Gallorumque census ad se adferri, et ditissimos necari" jussit: mox ad

unam ludorum speciem, sed ex variis ludorum speciebus compendiario compositam.

4 *Græcæ Latinæque.* Suet. Cai. 20.

5 *Flumine proximo.* Rhodano, *the Rhone*, vel Arari, *the Saone.* Ara enim Augusti, ludis, nummis, scriptoribus celeberrima, ibi posita, ubi Arar Rhodano commiscetur. Formidolosum ejus certamen memorat Juv. i, 43. 'Palleat ut nudis pressit qui calcibus anguem, Aut Lugdunensem rhetor dicturus ad aram.'

1 *Probrosam negotiationem.* De qua v. Suet. Cai. 39. Dion. lix, p. 656.

2 *Libertos quoque.* Perperam in editis Suetonii libris *liberos.* Emendand. *libertos* conjectabam: persuasit antiqua ed. manu Illustr. Pellicerii ad fidem veteris et optimi codicis castigata.

3 *Causa caderent.* Suet. l. c.

1 *Clamitans.* Hæc Suet. et Dio l. c.

2 *Sævire.* Huc quoque spectat, quod memorat Suet. l. c. Caius 'comprerat provincialem locupletem ducenta H S, [*Angl.* 1333*l.* 13*s.* 4*d.*] numerasse vocatoribus, ut per fallaciam convivio interponeretur: nec tulerat moleste tam magno æstimari honorem cœnæ suæ. Huic postero die sedenti in auctione misit, qui nescio quid frivoli ducentis millibus, [i. e.

collusores exsultim regressus, "vos," inquit, "denariis aliquot lusistis; ego sexies millies nummum[3] sum lucratus."

34. Nec pœnas plebei effugit Ptolemæus,[1] quem Caius e regno arcessiverat, honorificeque exceperat, ut plurimorum regum comitatu superbiret. At invidia tum illi, tum Mauretaniæ, exitium adtulit. Ingressus enim spectacula, oculos adstantium fulgore purpureæ abollæ[2] forte converterat. Se unum non aspici cohorruit Princeps. Vestis splendor in crimen capitis[3] statim cessit: nec regio adfinique sanguine[4] satis expiatus, nisi Mauretania in duas divideretur provincias,[5] quæ dominationis Romanæ æque, ac Principis sævitiam infamarent. Paulo lætior, ob spem meliorum temporum, sors Antiocho[6] et Mithridati[7] obtigit. Ille, semper infida malorum Principum amicitia minime tutus, regno orbatus est. Hic ad præsentiam Cæsaris vectus vinctusque, in exilium est projectus.

35. Post has grassationes, deficiente in Galliis rapinarum materie, recruduit militiæ insania, more libidinum, quæ, ubi invaluere, mutantur sæpe, numquam intereunt. Igitur non propagandi imperii studio, sed solita levitate, vel vana Julii Cæ-

ducentis millibus sestertium, ut jam diximus,] traderet: diceretque cœnaturum apud Cæsarem vocatu ipsius.'

3 *Sexies millies nummum.* *Angl.* 5,000,000*l.* Dio lix, p. 657. 'Υμεῖς περὶ ὀλίγων δραχμῶν ἀγωνίζεσθε, ἐγὼ δὲ εἰς μυρίας καὶ πεντακισχιλίας μυριάδας ἤθροισα.

1 *Ptolemæus.* Jubæ junioris et Cleopatræ filius, Jubæ senioris nepos, Mauretaniæ rex, vultu pulcherrimo: ejus caput æneum extat Romæ apud Carthusianos. Diadematum hoc caput aureis gemmeisve ornamentis fuit insigne: oculos habet argenteos cum pupulis hyacinthinis; labra aureis bracteis vestita. De Ptolemæi nummis v. Cl. Pellerin, *Recueil de Médailles de Rois*, p. 56. et Harduin. Select. Opp. p. 103.

2 *Abollæ.* Nonius xiv, 9. 'Abolla, vestis militaris.' Videtur Ptolemæus ex luxus instrumentis gloriam quæsivisse. Citrinam enim ejus mensam, omnium magnitudine amplissimam laudat Plin. xiii, 15. De hoc luxus genere dicetur inf. in Suppl. An. ix, 28.

3 *In crimen capitis.* Dio lix, p. 659. Suet. Cai. 35. 'Ptolemæum, arcessitum e regno, et exceptum honorifice, non alia de causa repente percussit, quam quod edente se munus, ingressum spectacula, convertisse hominum oculos fulgore purpureæ abollæ animadvertit. Pulchros et comatos, quoties sibi occurrerent, occipitio raso deturpabat.' De Caii calvitie dicetur inf. c. 80.

4 *Adfinique sanguine.* Inde Suet. Cai. 26. 'Ptolemæum, Jubæ filium' appellat, Caii 'consobrinum: erat enim et is M. Antonii ex Selena filia nepos.' Cleopatra, cognominata Selene, i. e. luna, filia erat Cleopatræ, Ægypti reginæ, et M. Antonii triumviri, qui Caii Caligulæ erat proavus. V. Stem. Cæs. n. 31. 42. 81 et 86. Nummi plurimi habentur, in quibus REX IVBA. et in aversa parte ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ ΒΑCΙΛΙCCΑ, i. e. 'Cleopatra regina,' cum crescentis lunæ effigie.

5 *Provincias.* Plin. v, 1. 'Principio terrarum Mauritaniæ appellantur, usque ad C. Cæsarem, Germanici filium, regna, sævitia ejus in duas divisæ provincias.' Contra vero Dio lx, p. 671. ait Mauros a Claudio in duas provincias divisos: unam ad Tingim, alteram ad Cæsaream; unde nomina quoque ambabus indita. Quæ facile concilies, si, quæ Caius jusserat, Claudium perfecisse dixeris. V. inf. Suppl. An. ix, 29.

6 *Antiocho.* Jam memorato in Suppl. An. vii, 11. et viii, 31.

7 *Mithridati.* De quo sup. An. vi, 32. Dio lx, p. 670. Senec. de Tranquillit. anim. 11. 'Scito ergo, omnem conditionem versabilem esse—Ptolemæum Africæ re-

saris, Britannorum victoris, æmulatione, suscepta expeditio Britannica:[1] ingentique cum exercitu[2] Gesoriacum,[3] Morinorum[4] oppidum, unde facilis in insulam trajectus, properatum est. Dux belli Cæsar, quasi unus domandis hostibus haud impar, e portu solvit: mox rediit,[5] recepto in deditionem Adminio,[6] Cunobelini[7] Britannorum[8] regis filio, qui pulsus a patre cum exigua manu transfugerat.

36. Exercitu auspiciis læto, superboque gentem, D. Julio petitam, non domitam, triumpho destinari, eadem, quæ anno superiore vidimus, belli et victoriæ ludibria revertere.[1] Nam Princeps, directa acie in littore Oceani, balistis machinisque dispositis, tribunal conscendit, milites adloquitur: tum insonante classico, stupentibus cunctis, nec opinantibus quid pararet, "conchas legi, galeas et sinus repleri" jubet: "hæc Oceani spolia Capitolio palatioque deberi" dictitans. Exin pronuntiato militi donativo, centenis viritim denariis,[2] quasi omne exemplum liberalitatis supergressus: "abite," inquit, "læti, abite locupletes:" ne gnarus quidem famam parare præmiorum magnitudine.[3]

gem, Armeniæ Mithridatem, inter Caianas custodias vidimus. Alter in exilium missus est: alter ut meliori fide mitteretur, optabat.' Postea Mithridates ad Sauromatas profugit, ut docet Plin. vi, 5. et in regnum remeavit, ut dictum est An. xi, 8.

1 *Expeditio Britannica.* De qua Suet. Cai. 44. Dio lix, p. 659. Oros. vii, 5.

2 *Ingentique cum exercitu.* 'Ducenta hominum millia, vel ut alii volunt ducenta quinquaginta millia Caius collegerat.' Εἴκοσι γὰρ, ὥς δέ τινές φασι, πέντε καὶ εἴκοσι μυριάδας στρατιωτῶν ἤθροισε. Dio lix, p. 657.

3 *Gesoriacum.* Mela iii, 2. 'Pertinent ad ultimos Gallicarum gentium Morinos, nec portu quem Gesoriacum vocant, quidquam habent notius.' Nunc *Boulogne, in Picardy.* V. Bucher. Belg. Roman. iv, 10. Cl. d'Anville, *Notice de l'ancienne Gaule*, p. 353 sq. Cl. Wastelain, *Description de la Gaule Belgique*, p. 381 sq. Haud ita probabiliter eruditi scriptores, *Histoire générale des Provinces-Unies*, vol. i, p. 18. opinantur Caium ad Rheni ostium petiisse locum, nunc aquis obrutum. V. et erudit. Camden, *Britan. by Gough*, ed. 1806.

4 *Morinorum.* Morini, nunc *the dioceses of Boulogne, St. Omer and Ypres.*

5 *Mox rediit.* Dio lix, p. 659.

6 *Adminio.* Suet. Cai. 44.

7 *Cunobelini.* Suet. l. c. 'Cinobellini.' Oros. vii, 5. 'Minocynobellinum Britannorum regis filium' appellat. At potior veterum nummorum scriptura, in quibus scriptum CVNOBILIN. CVNOBILINE. CVNOBELIN. CVNOBELINE. Hos nummos v. ap. erudit. Camden *Britan. by Gough*, ed. 1806. Multos addidit Cl. Walker, *Camden's Britan. by Gibson*, p. 91.

8 *Britannorum.* Non Britannorum omnium, sed Trinobantum, nunc *Middlesex and Essex.* Ejusque regia Camulodunum, nunc *Colchester.* Unde in nummis Cunobelini sæpe occurrit CAMV. i. e. 'Camulodunum.'

1 *Ludibria revertere.* De his ludibriis Suet. Cai. xlvi. Dio, lix, p. 659.

2 *Centenis viritim denariis.* *Angl.* 3*l.* 6*s.* 8*d.* Cum donativum ad ducenta millia hominum pertinuisse videatur, data sunt $\overline{\text{DCCC}}$ HS, *Angl.* 666,666*l.* 13*s.* 4*d.*

3 *Præmiorum magnitudine.* Hæc quanta quanta sint, exigua tamen si veterum imperatorum præmia cogitaveris. Quam virilis Pompeii liberalitas! 'Reipublicæ et quæstoribus, qui oram maris defendissent, datum mille talentum, [*Angl.* 2,250,000*l.*] militibus singulis sena millia sestertium,' *Angl.* 50*l.* Plin. xxxvii, 2. Ut ingenio et fortuna, sic liberalitate major, Julius Cæsar triumphans Romæ ostentavit 65,000. talenta, *Angl.* 14,625,000*l.* et coronas aureas 2822. pondo 20,414, *Angl.* 833,333*l.*

37. Victoriæ tamen imagine eo amentior, quo falsa magis, veluti tradita Britannia, frænatoque Oceano, magnificas Romam literas misit; monuitque speculatores [1] "ut vehiculo ad forum usque et curiam pertenderent, nec nisi in æde Martis, ac frequente senatu, consulibus eas traderent." Veritus quoque ne expeditionis memoria periret, Gesoriaci altissimam turrem [2] excitavit, qua, ut ex Pharo,[3] noctibus ad regendos navium cursus,[4] ignes emicarent: velata publicæ utilitatis obtentu vanitate.

38. Mansura opprobrii monumenta exstrui dolebant Romani, ridebant Barbari: quos inter Brinno,[1] Canninefas,[2] super ingenitam ferociam ex contumeliæ facilitate arrogans, ducenta hominum millia, insano duce, invalida despicere; infrementibus legatis, frustraque obnitentibus, et, si quid adtentarent ut ignominia, Variana clade turpior, propulsaretur, odio statim oppressis. Interea Princeps alienæ laudis avidus, nec nisi per deridiculum quæsitæ appetens, ob novas, et sicuti anno superiore personatas, velitationes imperatoriis nominibus [3] auctior, cogitationes omnes ad triumphi curam convertebat: ei curæ erat, ut, præter captivos et transfugas

6s. 8*d*. Quorum summa mox post triumphum persolvit militi etiam cum auctario quidquid promiserat, militibus quinquies millenas drachmas, *Angl.* 187*l*. 10*s*. duplum centurionibus, *Angl.* 333*l*. 6*s*. 8*d*. tribunis et præfectis alarum quadruplum, *Angl.* 1333*l*. 6*s*. 8*d*. plebi viritim minam Atticam, *Angl.* 3*l*. 6*s*. 8*d*. Hæc quidem Appian. Bell. Civ. ii, p. 491. Sed Græca legas, Latinis vero interpretibus diffidas: nonnihil enim peccat Candidus, plurimum Gelenius. Miror Henr. Stephanum id non advertisse. Sed assiduo usu mihi compertum veteres scriptores ab interpretibus, monetæ inscitia, vel computationis negligentia, mirum in modum fuisse adulteratos. Donativum plusquam viginti millibus militum a Cæsare datum patet ex Appian. Bell. Civ. ii, p. 471 et 475.

1 *Monuitque speculatores.* Suet. Cai. 44.

2 *Altissimam turrem.* Quam restauraverat Carolus M. ut testantur Annales Metenses ap. Duchesne, Hist. Francor. Scriptores, *vol.* iii, *p.* 295. ad annum 811. Antequam proximo superiore seculo dirueretur, eam bis annis 1616 et 1624. vidit erudit. Bucher. Turris fastigium recentioris manus et operæ (utpote a Carolo M. renovatum) esse animadvertit: 'Inferiora, qua lapidum genere, qua cæmento et structura longe firmiora: longis insuper ac grandibus intra parietum saxa lateribus terreis atque coctilibus, opere Romano insertis, colligata. Prorsus ut non minimam, quam Caligulæ ætatem præferre' videretur. Erat 'octangula, singulaque latera 24 aut 25. pedum; ut totus illius ad solum circuitus pedum simul 192 aut 200. sit. Paulatim desinebat in acumen pyramidisque similitudinem. Medio fere altitudinis, quaternis dumtaxat lateribus fenestras' habebat. Bucher. Belgium Romanum iv, 10. p. 145. et P. Wastelain, *Description de la Gaule Belgique*, p. 382.

3 *Ex Pharo.* Ex Pharo Alexandrina, omnium celeberrima.

4 *Navium cursus.* Suet. Cai. 46. Memoranda quoque Annalium Metensium, supra laudatorum, verba. 'Ipse autem Imperator [Carolus] ad classem videndam, quam præcedenti anno fieri et fabricari jusserat, Bononiam venit; pharumque ibi ad navigantium cursus dirigendos antiquitus constitutam restauravit, et in ejus summitate nocte ignem accendit.'

1 *Brinno.* Quem memoratum jam vidimus Hist. iv, 15.

2 *Canninefas.* De Canninefatibus dictum est sup. An. iv, 73. Occidentalem Batavorum insulæ partem obtinebant.

3 *Imperatoriis nominibus.* 'Septies Imperator,' *ἑπτάκις αὐτοκράτωρ*, appellatus est, teste Dion. lix, p. 657. Immo juxta Joan. Antiochenum, in Excerpt. Constan-

barbaros, Galliarum procerissimus quisque,[4] ut Græco vocabulo dicebat "dignus triumpho,"[5] ac nonnulli ex principibus,[6] injuriæ opportuni, legerentur et ad pompam seponerentur. Cuncti quoque jussi non tantum rutilare[7] et submittere comam, sed et sermonem Germanicum addiscere, ac nomina barbarica ferre.

39. Ne quid adhuc ad celebritatem deesset, moræ impatiens, et quanto plus portenti, tanto plus gloriæ Principibus accedere stulte opinatus, præcepit triremes, quibus introierat Oceanum, magna ex parte itinere terrestri Romam devehi.[1] Scripsit et procuratoribus[2] "triumphum appararent quam minima summa; sed quantus numquam alius[3] fuisset: eos in omnium hominum bona jus habere: opes Principis ad nova discrimina et reipublicæ gloriam reservandas."

40. Nec satis immiti animo, nisi in cædes exardesceret. Visu legionum,[1] quæ patrem suum Germanicum et se infantem olim obsederant,[2] excanduit ejus furor; initoque nefandæ atrocitatis consilio, omnes morti destinat. Ab ipsis tamen crudelitatum instinctoribus præpeditus ne vindictam, tot fortissimorum virorum virtute difficilem, et ob barbaros undique erupturos fatalem, susciperet, inhiberi nullo potuit modo quin decimare velle perseveraret.[3] Vocatos itaque ad concionem inermes, atque etiam gladiis depositis, equitatu armato circumsedit. Sed cum videret, suspecta re, plerosque dilabi ad resumenda, si qua vis fieret, armá, profugit concione,[4] confestimque Urbem petiit, ut ad crudelitatem, ita ad ignaviam præceps.

41. Haud fracta obice, sed ob moras gravior, irarum moles

tini Porphyrogenet. p. 805. Γερμανικὸς καὶ Βρεττανικὸς ἐπεκλήθη. 'Germanicus et Britannicus cognominatus est.' Hujus adulationis nullum in nummis extat monumentum. Sed forte periere. Odio Principis plurimos post Britannicam Claudii victoriam fuisse abolitos recte observat Cl. Reimar. in notis ad Dion. lix, p. 657. lx, p. 679.

4 *Procerissimus quisque.* Hæc et seq. Suet. Cai. 47.

5 *Dignus triumpho.* Suet. l. c. 'Et ut ipse dicebat' ἀξιοθριάμβευτον.

6 *Nonnulli ex principibus.* Ex principibus Gallorum. Hæc enim triumphorum laus maxima, cum viri fortissimi, principes ac reges traducebantur.

7 *Rutilare.* Plin. xxviii, 12. 'Gallorum hoc inventum rutilandis capillis, ex sevo et cinere. Optimus fagino et caprino, duobus modis, spissus ac liquidus: uterque apud Germanos majore in usu viris quam fœminis.' V. inf. de Mor. Germ. 4.

1 *Romam devehi.* Suet. l. c.

2 *Et procuratoribus.* Suet. ibid.

3 *Numquam alius.* Suet. ibid. Inde quantum opum fuerit corrasum facile æstimabis, si tertium triumphum, quem M. Pisone, M. Messala coss. A. U. C. 693. Pompeius egit, cogitaveris. V. quæ de hoc triumpho retulimus sup. Et certe in Pompeio minus fuit luxuriæ, quam in Caio, 'qui super omnia muliebria, socculos induebat e margaritis.' Plin. xxxvii, 2.

1 *Legionum.* Legionum Germaniæ inferioris.

2 *Olim obsederant.* De his sup. An. i, 41.

3 *Perseveraret.* Suet. Cai. 48.

4 *Profugit concione.* Suet. ibid.

in senatum ruit. Et quo insolentiores præteritorum dedecorum rumores metuebantur, eo acrius certatum ut nobilioribus odiis majoribusque atrocitatibus obruerentur. Inde minæ et questus [1] "patres infensos Principi, ejus discriminibus lætatos, nunc ejus gloriæ invidere: provinciis in venerationem ac cœlestes religiones certatim properantibus, se a senatu meritis triumphi honoribus fraudari: at tandem domesticorum hostium sanguine suam gloriam remque publicam ulturum."

42. Hæc Romæ tanto tristius accepta, quod ipse paulo ante "ne quid de suis honoribus ageretur," etiam sub mortis pœna [1] denuntiasset. Quid facerent omitterentve ambigui, censuere Principem adiri a legatis amplissimi ordinis, qui "ut maturaret" orarent. Iis inclementer exceptis, "veniam," quam maxima voce respondit, "veniam, et hic mecum:" [2] capulum gladii, quo cinctus erat, crebro verberans. Exin terrorem popularitate intendens, edixit "reverti se, sed iis tantum qui optarent, equestri ordini et populo: nam se neque civem, neque principem senatui amplius fore: vetare etiam ne quis senatoriæ dignitatis sibi occurreret." Omisso dilatove triumpho, ovans Urbem natali suo ingressus est; [3] et, ut studia vulgi pararet, nummos non mediocris summæ e fastigio basilicæ Juliæ per aliquot dies sparsit in plebem: [4] haud expers liberalitatis, ubi ad sævitiam et libidinem utilis.

43. Verum præter animo conceptas irarum causas, novas adtulit conjuratio [1] ab Anicio Cereali prodita. Cujus auctorem Sextum Papinium, consulari patre ortum, unum plecti haud satis visum. Is, ut ad facinus, ita ad facinoris pœnas obduratus, cum silentii firmus taceret, rogatus est quos vellet vere aut falso socios appellaret: [2] spesque salutis ac impunitatis oblata. Seu quos dixerit, seu quos voluerit Princeps, [3] fuerint suppositi, Betilienus Bassus, quæstor et procuratoris filius, senatores quoque, et equites Romani corripiuntur.

1 *Minæ et questus.* De quibus Dio lix, p. 660. Suet. Cai. 48.

1 *Sub mortis pœna.* Suet. l. c.

2 *Hic mecum.* Suet. Cai. 49.

3 *Natali suo ingressus est.* Suet. l. c. Caium natum esse pridie Kal. Sept. jam diximus sup. c. 21. Et in fragmento vet. Kalendarii ap. Gruter. p. 134. notatum: PRID. KAL. SEPTEMBR. NATALIS C. CAESARIS GERMANICI.

4 *Sparsit in plebem.* Suet. Cai. 37. Dio lix, p. 660. Ii sunt sane nummi, de quibus agit MS. codex Vindobonensis, quem edidimus sup. 'De basilica Julia sparsit aureos et argenteos in qua rapina perierunt homines XXXII. CCXLVII.' Observavimus emendand. sparsit aureos et argenteos XXXII. (id est, aureorum et argenteorum triginta duo millia,) in qua rapina perierunt homines CCXLVII. Tot autem periere potuisse minime mirum, siquidem in tumultu Circensi fuerint 'elisi viginti amplius equites Romani, totidem matronæ, super innumeram turbam.' Suet. Cai. 26.

1 *Conjuratio.* Hujus meminit Tac. An. xvi, 17. Zonar. quoque vol. i, p. 557. sed multis erroribus fœdatus, quos egregie confutavit Cl. Reimar. in notis ad Dion. lix, p. 660.

2 *Appellaret.* Zonar. l. c.

3 *Voluerit Princeps.* Unde Sen. de Ira iii, 18. 'C. Cæsar Sextum Papinium, cui

Nec vita Papinio permissa, sed exquisitis tormentis enectus est.[4]

44. Dein Princeps non quæstionis, sed animi causa, ceteros flagellis cecidit, fidiculis, tabularibus, equuleo, igne, vultu[1] suo torsit, id unum præcavens ne cito perirent.[2] Gemitus quoque, una patientis ac perituri hominis solatia, invidens; forte etiam liberiores voces, quas extremus dolor, nec ad nova supplicia superstes, mitteret, reveritus, os inserta spongia[3] includi, et cum spongiæ non invenirentur, scindi vestimenta miserorum, et in os farciri pannos imperavit: occluso exituræ animæ loco, in ultimum spiritum sævire gestiens.

45. Nec expleta diurnis tormentis cruenta cupiditas: nocte continuata, ne qua esset voluptatis intermissio.[1] Igitur in xysto[2] maternorum hortorum,[3] qui porticum a ripa separat, inambulans, quosdam ex illis cum matronis atque aliis senatoribus ad lucernam decollavit.[4] Feralem scenam excepit atrox consilium. Patres enim occisorum eadem nocte, dimissis per domos centurionibus, confecit,[5] ne sævitiæ exprobratores vivere pateretur.

46. Tot inter mortes casuum similitudine haud memorandas una extitit insignior. Jussus enim Capito[1] filii sui cædi interesse, et "num clausis oculis adesse liceret" interrogans, statim mortis damnatus est. Jam supplicio proximus, se ex conjuratis unum esse simulavit, indicium professus.[2] At lætitiam, nova occidendorum spe gliscentem, cito repressit, cum auctores ducesque conjurationis appellaret Principis libidinum ministros, Urbis prætoriarumque cohortium præfectos, Callistum[3] ex libertis carissimum, ipsamque Caii uxorem Cæsoniam. Libertas, mendacio corrupta, nihil patriæ profuit: Capitoni promtum ac durum vitæ exitum adtulit.

pater erat consularis, Betilienum Bassum, quæstorem suum, procuratoris sui filium, alios senatores et equites Romanos uno die flagellis cecidit, torsit, non quæstionis, sed animi causa.'

4 *Enectus est.* Zonar. l. c.

1 *Igne, vultu.* Sen. de Ira iii, 19.

2 *Cito perirent.* Suet. Cai. xxx. 'Non temere in quemquam, nisi crebris et minutis ictibus, animadverti passus est: perpetuo notoque jam præcepto; ita feri, ut se mori sentiat.'

3 *Inserta spongia.* Sen. l. c.

1 *Intermissio.* Sen. de Ira iii, 18.

2 *In xysto.* Xystus ambulatio erat ante porticum arboribus ad apricandum consita. Sic Plinio erat in suo Laurentino 'ante cryptoporticum xystus violis odoratus.' Plin. Ep. ii, 17.

3 *Maternorum hortorum.* Hortorum Agrippinæ, qui erant in Vaticano, prope ripam Tiberis, ut docet Donat. de Urbe Roma, iii, 23.

4 *Ad lucernam decollavit.* Sen. l. c.

5 *Confecit.* Sen. de Ira iii, 20. 'Adjicere his longum est, quod patres quoque occisorum eadem nocte, dimissis per domos centurionibus, confecit: id est, homo misericors luctu liberavit. Non enim Caii sævitiæ, sed iræ malum propositum est describere.'

1 *Jussus Capito.* Dio lix, p. 660. ait Capitonem Cassii Betillini patrem fuisse. Hujus quoque cædis generatim meminit Suet. Cai. 27. 'Parentes supplicio filiorum interesse cogebat.'

2 *Indicium professus.* Zonar. vol. i, p. 557.

3 *Callistum.* De quo diximus An. xi, 38.

47. Princeps vero, quem conscientia, scelerum testis et vindex, vel sævissimis tyrannis formidata, angore ac solicitudine lancinat, omnia suspecta habere, nemini credere, omnes metuere: modo indignatione amens, furere, unamque optare populo Romano cervicem,[1] ut scelera sua, tot locis ac temporibus diducta, in unum ictum, et unum diem cogeret: modo ignavia imbellis, desperare, mortem quærere, Urbi ac prætorio præfectos, Callistumque arcessere, miserabiliter adloqui:[2] "unus sum, tres estis: ego nudus, vos armati: si me odistis, si vitam petitis, occidite."

48. His auditis, perterriti fidem renovant, tuta omnia adseverant; at mentem non firmant metu invalidam. Veteribus vitiis superstitibus, novis in dies adventitiis, gliscit formido, nec erubescit Princeps vel ipsa in Urbe cinctus gladio[1] prodire: et, quo nihil inconsultius, ad securitatem via inimicitiarum grassatur; amicosque, qui mutuis inter se odiis dissideant, adsciscit.[2] Id quidem, prævalida, nec improba dominatione, quandoque utilius quam gloriosius, usurpatum, invisis vero Principibus perniciem semper intulit. Ipsa namque discordia scelerum feracior est, quam concordia.

49. Interim senatus, luctu tot cæsorum mœstus, dolebat adhuc quosdam senatores vivere Principi odiosos; animumque iræ pervicacem, et ob moras omnium internecioni imminentem, formidabat.[1] Terroris anceps, gratiam dedecore redemit. Cum enim Protogenes,[2] præcipuus Caianæ sævitiæ satelles, in curiam esset ingressus, ac singuli salutem et dextram ei porrigerent, ille Scribonium Proculum torve intuitus;[3] "quid tu," inquit, "hostis publice, me salutas?" Statim Proculus a senatoribus correptus,[4] graphiis confossus et lacera-

1 *Cervicem.* Hæc et seq. totidem ferme verbis Sen. de Ira iii, 19. ubi adversus Caii ferociam acriter intonat.

2 *Miserabiliter adloqui.* Zonar. vol. i, p. 557. τοὺς ὑπάρχους τε καὶ Καλλίστον προσκαλεσάμενος, Εἷς εἰμι, ἔφη, τρεῖς δὲ ὑμεῖς, καὶ γυμνὸς μὲν ἐγὼ, ὡπλισμένοι δὲ ὑμεῖς. Εἰ οὖν μισεῖτέ με, καὶ ἀποκτείνειν θέλετε, φονεύσατε.

1 *Cinctus gladio.* Zonar. l. c.

2 *Adsciscit.* Zonar. vol. i, p. 557. Συνέβαλεν αὐτοὺς ἀλλήλοις, ὅπως μὴ συμφωνῶσι, κατὰ μόνας ἑκάστῳ ὡς πιστοτάτῳ διαλεγόμενος περὶ τῶν λοιπῶν, μέχρις οὗ συνέντες τὸ ἐπιχείρημα, προήκαντο αὐτὸν τοῖς ἐπιβουλεύουσι. 'Eos invicem commisit, ne consentirent, eum unoquoque tamquam fidissimo de ceteris colloquens, donec ejus consilio perspecto, eum insidiatoribus condonarunt.'

1 *Formidabat.* Zonar. l. c.

2 *Protogenes.* De quo Dio lix, p. 660. Ἦν δέ τις Πρωτογένης πρὸς πάντα αὐτῷ τὰ χαλεπώτατα ὑπηρετῶν, ὥστε καὶ βιβλία ἀεὶ δύο περιφέρειν, καὶ αὐτῶν τὸ μὲν, ξίφος, τὸ δὲ, ἐγχειρίδιον ὀνομάζειν. 'Fuit quidam Caii in omnibus atrocissimis rebus administer, nomine Protogenes, solitus libellos semper duos circumferre, gladii ac pugionis titulis insignitos.' De his quoque libellis Suet. Cai. 49. 'In secretis ejus [Caii] reperti sunt duo libelli diverso titulo: alteri GLADIUS, alteri PUGIO, index erat. Ambo notas et nomina continebant morti destinatorum.'

3 *Torve intuitus.* Dio l. c.

4 *A senatoribus correptus.* Dio ibid. Omisso nomine, Suet. Cai. 28. 'Cum discerpi senatorem concupisset, subornavit qui ingredientem curiam, repente hostem publicum appellantes, invaderent, graphiisque confossum lacerandum ceteris trade-

tus. Ejus membra, artus, et viscera, tracta per vicos, ubi ante se congesta vidit Caius, se amicum senatus[5] professus est; infamiam turpi, sed digna tali Principe, benevolentia rependens.

50. Patres, ne in eo probrorum certamine vincerentur, decrevere "ludos;[1] Caiique sedes, quotiens in curiam veniret, in editissimo tribunali collocaretur, omnibus invia, militarique cincta præsidio: ante ejus statuas agerentur excubiæ." Quæ suspicioso Principi adeo placuere, ut et gratiam cum senatu firmaret, et opes promitteret.[2] Maximum placati animi argumentum fuit Pomponius.[3] Ab amico majestatis postulatus, absolutus est; et fœmina amicitia incertum an stupro[4] ei inligata, quod excruciata gravissimis tormentis, nihil esset confessa, præmiis donatur.

51. Quo rariora his temporibus clementiæ exempla, eo fuere celebratiora. "Caium humanarum virtutum fastigium esse supergressum" omnes clamitant: multi "inter Heroas adscribendum" censent: plures numen ejus venerantur, et "Deum esse"[1] pronuntiant. Princeps, qui sub anni superioris finem ad eam divinitatis insaniam, sua vanitate, an regum orientis æmulatu hortatuve, in provinciis erat delapsus, id dignitatis Romæ obtinere gestiit; seque, quem verenda Principum majestas non satis tuebatur, divinitatis fama defensum iri speravit: haud memor numen immortale vel negatis honoribus valescere; iis vero vel maximis evilescere mortales Deos.

52. Grande igitur, at lubricum, cœpit divinitatis rudimentum ponere. Se ad omnes Deorum nutus, habitus, formas

rent. Nec ante satiatus est, quam membra et artus et viscera hominis tracta per vicos, atque ante se congesta vidisset.'

5 *Amicum senatus.* Dio ibid.

1 *Decrevere ludos.* Hæc ceteraque Dio lix, p. 660.

2 *Opes promitteret.* Dio ibid.

3 *Pomponius.* Idem, ut videtur, ac Pomponius Secundus, de quo dictum est An. v, 8. et in not. Suppl. An. vii, 8. Ejus vitam scripserat Plinius, retuleratque cœnam, quam hoc anno, forte ut gratias ageret, Caio Principi dedit Pomponius: ibi ministratum vinum, L. Opimio cos. A. U. C. 633. i. e. 160. annis ante signatum, cujus singulæ unciæ nongentis sexaginta nummis, *Angl.* 8*l.* 6*s.* 8*d.* constabant. Pretium vero amphoræ 922,660. HS. *Angl.* 7688*l.* 16*s.* 8*d.* Plin. xiv, 5. Amphora *pintas* Parisienses 28. continebat. Non mirum ergo singulas uncias, seu exiguum scyphum, valuisse 186. Hæc autem ut a nostris usibus aliena, ita incredibilia videntur. At iis fidem facit Polonia, ubi, ut audivi a nobilibus Polonis, vinum Hungaricum per sexaginta, immo per centum et amplius annos, adservatur; maximo tunc pretio, et quod ad Romani hujus vini valorem accedat, quantum patitur utriusque imperii fortuna.

4 *Incertum an stupro.* Ambigua enim ap. Dion. l. c. vox, τὴν ἑταίραν αὐτοῦ. Prorsus diversam esse a muliere libertina, de qua dictum sup. Suppl. An. vii, 14. ex nomine temporumque ratione patet.

1 *Deum esse.* Dio l. c. Τῶν μὲν, ἥρωα, τῶν δὲ, θεὸν ἀνακαλούντων, δεινῶς ἐξεφρόνησεν. 'Aliis eum heroem, aliis Deum vocantibus, vehementi insania correptus est.' V. et Philon. Legat. ad Caium p. 1002 et 1003. Suet. Cai. 22.

fingit: ne sexus quidem reverens, Deas æque ac Deos, senes, juvenes, cœlestes, terrestres, aquatiles, omnes refert, totumque cœlum in se uno complectitur. Exin palatio Cæsarum Deum hospitem coarctari ratus, domo sua urbem cingit;[1] et æde Castoris ac Pollucis[2] in vestibulum[3] transfigurata, hos inter medius sæpe consistit, seque adorandum adeuntibus exhibet.

53. Quod tamen in hac stultitia stupendum, humanitatis aliquid retinuit; Jovem enim æmulatus, cum aliquando oracula funderet, sutoremque Gallum ridentem aspiceret, eum interrogavit, "quisnam tibi videor?" "magnum deliramentum,"[1] respondit sutor: Libertatem veritas simul et hominis ignobilitas impunem fecere. Argutior L. Vitellius,[2] ante consilio et artibus egregius, tum servitio et adulatione princeps.[3] Percunctante enim Caio "an Lunam cum ipso congressam videret;"[4] ille, demissis oculis, tremula voce, ac venerabundus, insusurrat "vobis solis, domine, Diis datum, invicem vos intueri." Quo responso, ut olim ceteros oblatis divinitatis honoribus antevenerat, ita, licet ambigue adsertis, favore in posterum vicit.

54. At novum numen, paucis beneficum, plurimis grave, inauditis vectigalibus, turpioribusque artibus, divino nomine præscripto tremendis, in omnium fortunas grassatur. Sacra ipsa, vulgo opum fœcunda, in pauperiem tum cessere. Jo-

1 *Urbem cingit.* Domum, quæ sua magnitudine erat urbi par, exstruit. Plin. xxxvi, 15. §. 24. n. 5. 'Sed eas omnes duæ domus vicerunt. Bis vidimus urbem totam cingi Caii et Neronis, et hujus quidem (ne quid deesset) aurea. Nimirum sic habitarunt illi, qui hoc imperium fecere, tantas ad vincendas gentes triumphosque referendos ab aratro aut foco exeuntes, quorum agri quoque minorem modum obtinuere, quam sellariæ istorum.' Immensæ Caii domus pars maxima in monte Palatino fuit.

2 *Castoris ac Pollucis.* Ædes illa fuit in foro Romano, inter Capitolinum et Palatinum montes. Manent adhuc tres ejus columnæ prope ecclesiam sanctæ Mariæ Liberatricis.

3 *In vestibulum.* Suet. Cai. 22. Rudera hujus vestibuli, quæ adhuc extant, exhibet Cl. Piranesi, *Antichità Romane*, vol. i, Tab. 33. n. 1.

1 *Magnum deliramentum.* Ipsa sutoris verba servata voluit Dio, lix, p. 660 et 661. Ὁ δὲ Γάϊος ἐκάλεσέ τι αὐτὸν, καὶ ἀνήρετο, τί σοι δοκῶ εἶναι; καὶ ὃς ἀπεκρίνατο (ἐρῶ γὰρ αὐτὸ τὸ λεχθὲν) ὅτι, Μέγα παραλήρημα· καὶ οὐδὲν μέντοι δεινὸν ἔπαθε· σκυτοτόμος γὰρ ἦν. 'Eum Caius vocatum percunctatus est, quidnam ipsi esse videretur. Magnum, respondit ille, (ipsa enim ejus verba apponam) deliramentum. Idque impune tulit, quod esset sutor.'

2 *L. Vitellius.* De quo sup. An. vi, 32.

3 *Adulatione princeps.* Suet. Vitell. 2. L. Vitellius 'miri in adulando ingenii, primus C. Cæsarem adorari ut Deum instituit, cum reversus ex Syria non aliter adire ausus esset, quam capite velato, circumvertensque se, deinde procumbens.'

4 *Congressam videret.* Dio lix, p. 661. Καί ποτε τοῦ Γαΐου συγγίνεσθαί τε τῇ Σελήνῃ λέγοντος, καὶ ἐρωτήσαντος αὐτὸν, εἰ ὁρῴη τὴν θεὸν συνοῦσαν αὐτῷ, κάτω τε, ὡς καὶ τεθηπὼς, ἔβλεπεν, ὑποτρέμων· καὶ σμικρόν τι φθεγξάμενος· Ὑμῖν (ἔφη) τοῖς θεοῖς, δέσποτα, μόνοις ἀλλήλους ὁρᾷν ἔξεστι. 'Aliquando Caius rem sibi esse cum Luna dixit, percunctatusque est Vitellium, vidissetne Deam cum ipso congredientem: tum Vitellius, quasi attonitus, oculis in terram demissis, tremens, exili voce: Solis, inquit, domine, vobis Diis licet invicem videre.'

vem enim Latialem[1] se dictitans, posuit templum numini suo proprium; et præter excogitatissimas hostias phœnicopteros,[2] pavones, tetraonas,[3] numidicas, meleagridas, phasianas, quæ generatim per singulos dies immolarentur, sacerdotes instituit Claudium patruum, et locupletissimos quosque, qui singuli sacerdotia centies sestertium[4] emerent. Ipse sui sacerdos uxorem Cæsoniam, equumque suum *Incitatum* in collegium cooptavit:[5] numine ac cultu pariter inridendus; sed sorte lætus, quod super auri acervos volutaretur.[6] Has tamen inter delicias haud deferbuit furor. Immo tum placuit hominum fortunæ vitæque inludere. Gratias enim Principi agere cogebantur, et quorum bona ablata, et quorum liberi occisi. In hac promiscua pereuntium turba, quæ, quotidianum sacrum, novo numini cadebat, vitæ hilaritate, mortis constantia Canus Julius[7] præcipuam laudem tulit.

55. Nec Caius Diis, quam hominibus, æquior extitit: eos

1 *Jovem Latialem.* Suet. Cai. 22.

2 *Phœnicopteros.* Hanc avem ceterasque, raritate et pretio commendabiles, memorat Suet. l. c. Lautiores inter cibos annumeratur Juvenal. xi, 139. 'Phœnicopterus ingens.' 'Genus avis,' inquit vet. Schol. 'quæ habet pennas colore Phœnicio. In aqua semper est: abundans in Africa. Hujus rostrum tam prolixum est et curvum, ut, nisi merso capite, aqua in os ipsius non possit intrare.' V. Gesner. de Avibus p. 662.

3 *Tetraonas.* Plin. x, 22. §. 29. 'Decet tetraonas suus nitor, absolutaque nigritia, in superciliis cocci rubor. Alterum eorum genus vulturum magnitudinem excedit, quorum et colorem reddit. Nec ulla ales, excepto struthiocamelo, majus corpore implens pondus, in tantum aucta, ut in terra quoque immobilis prehendatur. Gignunt eos Alpes, et Septentrionalis regio. In aviariis saporem perdunt. Moriuntur contumacia, spiritu revocato.' Tetraones vulgo, *the buzzing pheasant.*

4 *Centies sestertium.* *Angl.* 83,333*l.* 6*s.* 8*d.* Dio lix, p. 662. Suet. quoque Cai. 'Magisteria sacerdotii ditissimus quisque et ambitione et licitatione maxima vicibus comparabant.' De pretio tamen paulo aliter idem Suet. Claud. 9. 'Postremo etiam sestertium octogies [*Angl.* 66,666*l.* 13*s.* 4*d.*] pro introitu novi sacerdotii coactus impendere, ad eas rei familiaris angustias decidit, ut cum obligatam ærario fidem liberare non posset, in vacuum lege prædiatoria venalis pependerit sub edicto præfectorum.'

5 *Cooptavit.* De Cæsonia et equo sacerdotibus v. Dion. l. c.

6 *Volutaretur.* Suet. Cai. 42. 'Novissime contrectandæ pecuniæ cupidine incensus, sæpe super immensos aureorum acervos patentissimo diffusos loco, et nudis pedibus spatiatus, et toto corpore aliquandiu volutatus est.' Cum ad eam opum insaniam venit, Romæ et in Italia plus fuisse auri et argenti, quam in toto orbe, docet Philo, Legat. ad Caium p. 1007. Ἐν Ῥώμῃ καὶ τῇ ἄλλῃ Ἰταλίᾳ, παρ' οἷς (πλουσίοις) ἄργυρος καὶ χρυσὸς τεθησαύρισται τοσοῦτος, ὥστε εἰ σύμπας ὁ ἐξ ἁπάσης τῆς ἄλλης οἰκουμένης. Hæc rhetorice magis, quam vere, dicta. Maximæ quidem erant imperii Romani opes, quæ, ut mos regnorum, totæ Romam et in Italiam deferebantur. Sed majores adhuc opes Parthorum, Indorum, ceterarumque gentium, si universe accipiantur.

7 *Canus Julius.* Quem effuse laudat Sen. de Tranquillit. animi 14. 'Canus Julius, vir imprimis magnus, cujus admirationi ne hoc quidem obstat, quod nostro seculo natus est, cum Caio diu altercatus, postquam abeunti Falaris ille dixit: Ne forte inepta spe tibi blandiaris, duci te jussi: Gratias, inquit, ago, optime Princeps. Quid senserit, dubito: multa enim occurrunt mihi. Contumeliosus esse voluit, et ostendere quanta crudelitas esset, in qua mors beneficium erat? An exprobravit illi quotidianam dementiam? agebant enim gratias, et quorum occisi liberi, et quorum bona ablata erant. An tamquam libertatem libenter accepit? Quidquid est, magno animo respondit. Dicet aliquis: Potuit post hæc jubere illum Caius vivere. Non timuit hoc Canus: nota erat Caii in talibus imperiis fides. Credisne illum, decem medios usque ad supplicium dies, sine ulla

modo probris et inrisionibus[1] lacessebat: modo aris deturbabat, et in templi sui famulitium vocabat:[2] modo truncabat capite, ut suum imponeret. Laudatissimis quibusque potissimum infensus, marmoreum Cupidinem, Praxitelis opus, Thespiis sustulit:[3] ipsum Jovem Olympium, Phidiæ[4] et artis miraculum, rapturus, nisi Memmius Regulus,[5] portento dolove territus, abstinuisset. Nec mirum muta simulacra ab eo sperni, qui tonantem Jovem[6] ad pugnam vocaret, et vincere præsumeret.

56. Hæc inter vesanæ mentis deliria, Romam advenerant Judæorum Alexandrinorum legati,[1] duce Philone, diserti magis quam subacti ingenii homine. Querebantur,[2] "gentem, unius, immortalis, et rerum omnium effectoris, Dei religioni

solicitudine exegisse? verisimile non est, quæ vir ille dixerit, quam in tranquillo fuerit. Ludebat latrunculis, cum centurio, agmen periturorum trahens, illum quoque excitari jubet. Vocatus numeravit calculos, et sodali suo Vide, inquit, ne post mortem meam mentiaris te vicisse. Tum annuens centurioni: Testis, inquit, eris, uno me antecedere. Lusisse tu Canum illa tabula putas? illusit. Tristes erant amici, talem amissuri virum. Quid mœsti, inquit, estis? Vos quæritis, an immortales animæ sint: ego jam sciam: nec desiit in ipso veritatem fine scrutari, et ex morte sua quæstionem habere. Prosequebatur illum philosophus suus: nec jam procul erat tumulus, in quo Cæsari Deo nostro fiebat quotidianum sacrum. Quid, inquit, Cane, nunc cogitas? aut quæ tibi mens est? Observare inquit Canus, proposui illo velocissimo momento, an sensurus sit animus, exire se: promisitque si quid explorasset, circumiturum amicos, et indicaturum quis esset animarum status. Ecce in media tempestate tranquillitas: ecce animus æternitate dignus, qui fatum suum in argumentum veri vocat: qui in ultimo illo gradu positus, exeuntem animum percunctatur: nec usque ad mortem tantum, sed aliquid etiam ex ipsa morte discit. Nemo diutius philosophatus: sed non raptim relinquetur magnus vir, et cum cura dicendus: dabimus te in omnem memoriam, clarissimum caput, Caianæ cladis magna portio.'

1 *Probris et inrisionibus.* Quas v. ap. Suet. Cai. 22.

2 *Vocabat.* Suet. l. c. 'Dato negotio, ut simulacra numinum religione et arte præclara, inter quæ Olympii Jovis apportarentur e Græcia, quibus capite demto suum imponeret.'

3 *Thespiis sustulit.* Pausan. ix, 27. docet Cupidinem illum a Caio fuisse Thespiis sublatum, a Claudio redditum, a Nerone iterum Romam reportatum, ubi igne consumtus est. Illum memorat Plin. xxxvi, 5. n. 5. Ejusdem [Praxitelis] est et Cupido objectus a Cicerone Verri,' Cic. in Verr. iv, 2. 'ille propter quem Thespiæ visebantur, nunc in Octaviæ scholis positus.'

4 *Phidiæ.* Plin. xxxiv, 8. 'Ante omnes Phidias Atheniensis, Jove Olympiæ facto, ex ebore quidem et auro.' Dei sedentis effigiem et ornamenta fuse descripsit Pausan. v, 11.

5 *Memmius Regulus.* Teste Josepho, Antiq. Jud. xix, 1. n. 1. Architecti Memmio Regulo dixere, infractum iri simulacrum, si loco moveretur. Addit ab aliis dici Memmium incredibilibus miraculis deterritum fuisse. Λέγεται δὲ τὸν Μέμμιον διὰ ταῦτα, καὶ σημείων μειζόνων γεγενημένων, ἢ ὡς ἄν τινα πιστὰ ἡγεῖσθαι, ὑπερβαλέσθαι τὴν ἀναίρεσιν.

6 *Tonantem Jovem.* Pluribus Sen. de Ira i, 16. 'C. Cæsar, iratus cœlo quod obstreperet pantomimis, quos imitabatur studiosius quam spectabat, quodque comessatio sua fulminibus terreretur, prorsus parum certis, ad pugnam vocavit Jovem, et quidem sine missione, Homericum illum exclamans versum, ἢ μ' ἀνάειρ', ἢ ἐγώ σε. Quanta dementia fuit? putavit, aut sibi noceri ne a Jove quidem posse, aut se nocere etiam Jovi posse. Non puto parum momenti hanc ejus vocem ad incitandum conjuratorum animos addidisse. Ultimæ enim patientiæ visum est eum ferre, qui Jovem non ferret.' De conjuratione dicemus inf. c. 68 sq.

1 *Judæorum—legati.* Hanc Judæorum legationem fuse descripsit Philo in libro, cui titulum fecit, de Legatione ad Caium p. 992 sq.

2 *Querebantur.* De his querelis v. Philon. Legat. ad Caium p. 1008 sq.

addictam opprimi: ademta sibi civium jura:[3] sacra violari: proseuchas[4] fœdis mortalium Deorum imaginibus deturpari." In hos luctus eo magis effusi, quod nihil religione carius et intolerantius, gensque Judæorum sit querula, novas et acriores mœstitiæ causas Puteolis, quo Principem, locorum atque libidinum incertum, erant insecuti,[5] accepere.

57. Scilicet "Jamneam[1] urbem exoticis sacris a Capitone, Principis quæstore,[2] profanatam:[3] ejusdem artibus, nefariisque Heliconis et Apellis, quos supra memoravi,[4] consiliis sacrosanctum Hierosolymæ templum sibi periisse: P. Petronium,[5] Syriæ præsidem, cum exercitu missum, ut inauratum NOVI IOVIS INLVSTRIS CAII[6] colossum in sacro adyto[7] reponat, vel totam gentem perditum eat: sacrilegum opus Sidone deproperari:[8] sacerdotes et optimates, ut ad impietatem consentiant, evocari: desertas Judæorum urbes, vacuas domos, omnes in Phœniciam venisse,[9] ut Petronium, virum minime atrocem, sed displicere Principi verentem, ad miserationem gentis, ultro in preces, et, si fuerint inritæ, in pericula et mortes ruentis, flecterent: si foret pereundum, id solatii saltem habituros, quod peregrina in terra, inviolato adhuc templo, occumberent."

58. Legati, his rebus auditis, dolore victi et muti corruunt,[1] necdum quantum periculi immineret gnari. Petronius enim, tot miserorum aspectu et precibus mollitus, literas, pietatem inter et obsequium ambiguas, ad Principem miserat:[2] "lentas operas: sed non intutas moras: religiones tempore potius,

3 *Civium jura.* Civium Alexandrinorum jura, quæ quadringentos ante annos obtinuerant. Philo Legat. ad Caium p. 1040.

4 *Proseuchas.* Quid sint proseuchæ jam diximus sup. in Suppl. An. vii, 38.

5 *Erant insecuti.* Philo Legat. ad Caium p. 1018. Ἀφίγμεθα μὲν γὰρ ἀπὸ Ῥώμης εἰς Δικαιάρχειαν ἐπακολουθοῦντες Γαΐῳ. 'Veneramus Roma Puteolos, Caium secuti.' De Puteolis, *Pozzuolo*, sæpe dictum est.

1 *Jamneam.* Urbem, tribus Dan in Palæstina, prope Joppen. Nunc appellatur *Zania.*

2 *Principis quæstore.* Exigendis tributis in Judæa præerat.

3 *Profanatam.* Hæc lacrymose describit Philo Legat. ad Caium p. 1020 et 1021.

4 *Supra memoravi.* In Suppl. An. vii, 27.

5 *P. Petronium.* In nummo, ex ære mediocri, anno sequenti cuso, TI. CLAVDIVS AVG. GER. IMP. capite laureato. Ex adversa parte in corona, ΕΠΙ ΠΕΤΡΩΝΙΟΥ. ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ. q. 'Sub Petronio,' Syriæ præside, 'Antiochensium,' anno 90. æræ Cæsarianæ. V. Harduin. Select. Opp. p. 22 et 633. Petronius Vitellio in Syriæ præfectura successerat. Philo, Legat. ad Caium, p. 1025.

6 *Inlustris Caii.* Διὸς ἐπιφανοῦς νέου Γαΐου. Philo Legat. ad Caium p. 1019 et 1040.

7 *Sacro adyto.* Hierosolymitani templi.

8 *Sidone deproperari.* Philo Legat. ad Caium p. 1024. Sidon, urbs Phœniciæ, hodie *Seyde.*

9 *Phœniciam venisse.* Philo l. c. Eos in sex ordines distributos, seniorum, juniorum, puerorum, rursum alia parte anuum, mulierum, virginum, venisse testatur idem Philo Legat. ad Caium p. 1025. Εἰς τάξεις δὲ ἓξ διενεμήθησαν, πρεσβυτῶν, νέων, παίδων, πάλιν ἐν μέρει πρεσβυτίδων, γυναικῶν τῶν ἐν ἡλικίᾳ, παρθένων.

1 *Muti corruunt.* Philo Legat. ad Caium p. 1019.

2 *Ad Principem miserat.* Philo Legat. ad Caium p. 1027.

quam vi gliscere: Judæos sacris suis pervicacius adstrictos; si festinaretur, forte agrorum vitæque oblitos, in sui perniciem sponte ituros, cum summo Principis detrimento, qui sane per has regiones meditatum in Ægyptum iter faceret."[3] Caius, ob suspiciones perspicax, divinos honores a Judæis negari et Petronium connivere introspexit.[4] Veritus tamen exercitus defectionem, modeste rescripsit;[5] laudataque Petronii prudentia, hortatus est "ut collectis jam frugibus, nulloque instante periculo, operas urgeret, et debitas Principi religiones adsereret."

59. Interim rex Agrippa,[1] Petronii literarum nescius, Caium salutatum venit. Vultu ejus obnubilo et iras recondente primum territus,[2] mox auditis exprobrationibus "gentem suam rebellem esse, Principi ejusque numini infensam," ita diriguit,[3] ut exanimus domum suam fuerit reportatus. Postero die animis viribusque paululum recreatis, longas, supplicum more, literas misit[4] Principi: quarum libertate excusata, profitebatur "se amore patriæ succensum, avis proavisque regibus simul et summis pontificibus[5] natum, Dei altissimi templum semper veneratum, pro se, pro patria, pro sua gente clementiam pietatemque Principis exorare."

60. "Meminisset avorum suorum Agrippæ et Tiberii,[1] Augusti proavi,[2] proaviæ Juliæ:[3] omnes Judæorum religioni favisse: Agrippam,[4] cum Hierosolymæ versabatur, singulis diebus sacrosanctum templum adiisse, verendamque ejus majestatem, et sacrorum sanctitatem admiratum, illud donis exornasse: Tiberium ne voluisse quidem[5] auratos clypeos, nulla imagine, sed titulo tantum insignes,[6] sibi in Herodis[7]

3 *Faceret.* Ut Alexandriam veniret, et in urbe, qua nulla alia ad adulationem projectior, quam maximis divinitatis honoribus mactaretur. Philo Legat. ad Caium p. 1028 et 1029.

4 *Introspexit.* Philo l. c.

5 *Modeste rescripsit.* Philo Legat. ad Caium p. 1029.

1 *Rex Agrippa.* De quo sup. in Suppl. An. vii, 37. Ex regno redux, Caium salutatum veniebat.

2 *Primum territus.* Philo l. c.

3 *Ita diriguit.* Philo Legat. ad Caium p. 1030.

4 *Literas misit.* Philo Legat. ad Caium p. 1031.

5 *Summis pontificibus.* Philo l. c. Πάππων δὲ καὶ προγόνων βασιλέων ἔλαχον, ὧν οἱ πλείους ἐλέγοντο ἀρχιερεῖς. 'Avos proavosque reges habuit quorum plures fuere summi pontifices.'

1 *Agrippæ et Tiberii.* Tiberius avus Caii ob adoptionem Germanici. Avus quoque M. Agrippa ob Agrippinam, Caii matrem. V. Stem. Cæs. n. 47 et 51.

2 *Augusti proavi.* Ob Tiberium ab Augusto, Germanicum a Tiberio adoptatum.

3 *Juliæ.* Liviæ, Augusti uxoris, in familiam Juliam adsumtæ, ut dictum est An. i, 8.

4 *Agrippam.* Avum Caii, de quo mox dictum est. Ejus pietatem, animumque Judæis amicum commendant Philo Legat. ad Caium p. 1032 et 1033. Joseph. Antiq. Judaic. xvi, 2 et 3.

5 *Ne voluisse quidem.* Hæc pluribus Philo l. c. p. 1033.

6 *Titulo—insignes.* Cum vetitæ essent Judæis imagines, positus tantum clypeis titulus, qui nomen dedicantis, et ejus cui dedicabatur, continebat. Ἡ (ἐπιγραφὴ) δύο ταῦτα ἐμήνυε, τόν τε ἀναθέντα, καὶ ὑπὲρ οὗ ἡ ἀνάθεσις. Philo Legat. ad Caium p. 1034. De clypeorum usu diximus supra Ann. ii, 83.

7 *Herodis.* Herodis I. et magni.

regia a Pilato[8] dicatos, in urbe sanctâ manere, sed Cæsaream[9] transferri jussisse: Augustum non modo permisisse Judæis,[10] ut ubique terrarum patrios cœtus celebrarent, et stipes[11] Hierosolymam mitterent; at ipsum quoque imperasse, ut suis impensis victimæ[12] singulis diebus summo Deo[13] æternum litarentur: Juliam Augustam,[14] maritæ pietatis æmulam, aureas phialas,[15] calices, aliaque plurima et pretiosissima donaria missitasse."

61. "Igitur suppliciter obtestari, ut Princeps, majoribus suis virtute haud impar, par quoque sit in Judæos benevolentia." Memorabat "accepta a Caio beneficia; rupta vincula;[1] data regna:[2] at hæc vana, hæc exitiosa esse, si templum violaretur, si convelleretur religio. Reposcere se priorem servitutem, aut potius mortem, cum vivere non possit, nisi Caio adnuente; nec velit, nisi probante Deo, et inviolato templo."[3]

62. Vetus amicitia, eaque imperiosior libertas Principem mollivit, nec tamen a cœptis penitus avertit: scripsit quidem ad Petronium "ne quid in templo novaret."[1] At simul imperabat "ut extra Hierosolymam aras, templa sibi suisque ponere cuivis liceret. Si quis obstaret, statim plecti, aut ad se mitti." Urbe talibus impietatis et dissensionum munimentis vallata, indulgentiæ eum adhuc pœnituit; jussitque[2] "ære aurato colossum Romæ fieri," qui, clanculum Hierosolymam transvectus, in templo dicaretur, cum per eam urbem, Ægyptum petiturus, iter faceret.[3]

63. Iis dispositis, legati Judæorum Alexandrinorum ad irrisionem magis, quam ad orandam causam, admissi. Quod

8 *A Pilato.* Judææ procuratore.

9 *Cæsaream.* Cæsaream maritimam, tum Judææ caput; de qua Plin. v, 13. 'Stratonis turris, eadem Cæsarea, ab Herode rege [in honorem Augusti] condita,' post dicta 'colonia prima Flavia, a Vespasiano Imperatore deducta.' Manet adhuc nomen Cæsarea.

10 *Permisisse Judæis.* Philo l. c.

11 *Stipes.* Judæi non modo Hierosolymis pecunias pro sacrificiis, pro templo erogabant, sed undique terrarum Hierosolymam mittebant. Collectas etiam pro pauperibus factas memorat D. Paulus 1 Cor. xvi, 1. V. et Joseph. Antiq. Jud. xvi, 6. Sed hac de re diximus satis supra.

12 *Victimæ.* Taurus et agni duo, ut scribit Philo Legat. ad Caium p. 1036.

13 *Summo Deo.* Ὑψίστῳ Θεῷ. Philo l. c.

14 *Juliam Augustam.* Liviam, Augusti uxorem.

15 *Aureas phialas.* Sic aurea inter donaria, a Seleuco Callinico in templum Apollinis Didymæi missa, recensetur 'phiala caryota Bonæ Fortunæ una. Pondus drachmæ ducentæ quadraginta septem,' non numeratis operis sumtibus. Φιάλη καρυώτη Ἀγαθῆς Τύχης μία. Ὁλκὴ δραχμαὶ διακόσιαι τεσσαράκοντα ἑπτά. Chishull, Antiquit. Asiatic. p. 69. Missa quoque a rege Prusia phiala, pondere æquans drachmas Alexandrinas trecentas. V. eumd. erudit. Chishull, p. 91.

1 *Rupta vincula.* Ut dictum sup. in Suppl. An. vii, 11.

2 *Data regna.* V. Suppl. l. c. et An. viii, 18.

3 *Inviolato templo.* Philo Legat. ad Caium p. 1037.

1 *In templo novaret.* Philo Legat. ad Caium p. 1038.

2 *Jussitque.* Philo l. c.

3 *Iter faceret.* De hoc itinere in Ægyptum diximus sup. c. 58.

paulo fusius referre haud pigebit, ut inlustri exemplo quæ fuerit hujus principatus ratio, noscatur. Caius, in Mæcenatis Lamiæque hortis[1] diversatus, præceperat "villas omnes recludi; se eas inspecturum." Ibi legatos excepit:[2] cernui "Augustum Imperatorem" salutavere: quos ille indignabundo vultu respectans, "nonne vos," inquit, "qui me, probatum totius orbis confessione et veneratione, Deum negatis, et numen ne nomine quidem[3] notum colitis?" Dein protensis ad cœlum manibus, impia vociferatus est, horrentibus Judæis; Alexandrinorum vero turba "Caium Deum, Jovem, Deos omnes, unum esse" ingeminante.[4]

64. Interim criminabatur Isidorus[1] "reliquos terrarum populos præter Judæos pro salute Principis sacrificasse." Hi accusationis indignitatem aversati, exclamant[2] "se injuriis peti; terque, pro auspiciis imperii, restituta Cæsaris sanitate, victoriaque Germanica, hecatombas,[3] non truncas, uti apud ceteras gentes moris est, sed integras, sacro igne adolevisse." Haud mitior Caius eos "alii, non sibi, sacrificasse" queritur:[4] moxque obambulans, aulas, œcos, gynæcea, tabulata omnia inspectare; hæc probare; illa damnare; alia mutata velle, adsectantibus inter adversariorum contumelias Judæis: quos subito affatus, "cur," inquit, "sue abstinetis?"[5] Rident plauduntque Alexandrini: patrios ritus excusant Judæi:[6] jocatur Princeps;[7] statimque ad seria transgressus, "quid juris in urbe Alexandria petant" interrogat.

1 *Mæcenatis Lamiæque hortis.* In Esquiliis extra urbem fuere Mæcenatis et Lamiæ horti, et contigui. V. et Donat. de Urbe Roma iii, 23. Lamiam laudat Horat. Od. iii, 17. De hortis Mæcenatis jam dictum sup. An. xv, 39.

2 *Legatos excepit.* Philo Legat. ad Caium p. 1040.

3 *Ne nomine quidem.* Τὸν ἀκατονόμαστον. Philo Legat. ad Caium p. 1041. Calumniæ causa, quod Judæi nomen Dei יהוה, 'Jehova,' ineffabile esse dicerent. Inde ampla adversus Judæos calumniarum materies.

4 *Ingeminante.* Philo l. c. Τὰς τῶν θεῶν ἁπάντων ἐπωνυμίας ἐπεφήμιζον αὐτῷ.

1 *Criminabatur Isidorus.* Philo ibid.

2 *Exclamant.* Philo ibid.

3 *Hecatombas.* Philo ibid. Ἑκατόμβας ἐθύσαμεν. Ita dictæ sunt a centum bobus in his sacrificiis immolari solitis. Sic Marius pugnaturus Diis vovit immolaturum se centum boves, ηὔξατο τοῖς θεοῖς κατὰ ἑκατόμβης, Plut. in Mario p. 420. Non solos tamen boves in hecatombis fuisse immolatos accipimus ex Capitolino in Maxim. et Balb. xi. 'Hecatombe autem tale sacrificium est: centum aræ uno in loco cespititiæ exstruuntur, et ad eas centum sues, centum oves mactantur. Jam, si imperatorium sacrificium sit, centum leones, centum aquilæ, et cetera hujusmodi animalia centena feriuntur.'

4 *Queritur.* Philo ibid. Ἔστω, φησί, ταῦτα ἀληθῆ τεθύκατε, ἀλλ' ἑτέρῳ δέ, οὐχ ὑπὲρ ἐμοῦ. 'Esto: hæc vera sint. Certe alii, non mihi sacrificastis.'

5 *Cur sue abstinetis.* Id Judæis lege vetitum, Levitic. xi, 7. Deuteron. xiv, 8. Causam autem legis ita explicat eruditus Mead, Medica sacra, p. 7. 'Fœdis in summa pelle ulcerationibus ab omni ævo quam maxime patuerunt Hebræorum corpora, unde carnis suillæ esu illis interdictum fuisse putant eruditi: quippe quæ crassum et ægre perspirabile nutrimentum sanguini subministrans, istiusmodi corporis constitutionibus minime convenit.'

6 *Excusant Judæi.* Alios nempe aliis gentibus mores esse; ipsis Alexandrinis usu quarumdam rerum esse interdictum: multos etiam reperiri, qui ne agnina quidem vescerentur. Philo Legat. ad Caium p. 1042.

7 *Jocatur Princeps.* Et agninas carnes insuaves esse respondet. Philo ibid.

65. Illi meditatam orationem, qua jura per quadringentos annos[1] valida probarent, cœperant, cum propere fugit, amplissimamque aulam pererrans, jubet "fenestras vitro candido,[2] specularibus lapidibus haud absimili, occludi." Exin ad Judæos lente regressus, "quid dicant" quærit. Dicta summatim repetentibus, subito evadit in ædem, quam veteribus picturis[3] exornabat. Denique reversus, nec ita ferox, sed commiserans, "proh miseros," inquit, "et imbecillos magis quam malos, qui me Dei naturæ participem esse haud intelligitis."[4] Hæc locutus, abiit; jussique legati recedere:[5] Principis futilitate inritati,[6] læti tamen quod jam non causæ tantum, sed vitæ etiam diffiderent.

66. Sub anni finem Apelles[1] malarum artium pœnas luit; vinctusque ferreis compedibus,[2] et rota tortus per dierum intervalla, ut diu suppliciis sufficeret, quantum olim ad luxuriæ incitamenta, tantum ad crudelitatis ludibria valuit: haud raro, at semper infirmo exemplo. Validius enim ad scelus impellit præsentis fortunæ inlecebra, quam retrahit futuræ infamiæ formido. Eodem anno Pontius Pilatus,[3] Viennam[4] biennio ante relegatus, vitam pristinæ dignitatis memoria, conscientia scelerum, mœroris impatientia tristem ipse finivit.

A.U.C. 794. J.C. 41.

67. Caius Cæsar IV. et Sentius Saturninus infaustis auspiciis consulatum iniere.[1] Sacrificanti enim Cæsari Calendis Januariis jecur victimæ defuit.[2] Alia quoque vulgata prodi-

1 *Quadringentos annos.* Philo Legat. ad Caium p. 1040. Ergo tempore Philippi, Macedonum regis, ante conditam urbem ab Alexandro Magno, cum locus adhuc Rhacotes nominabatur, huc venerant Judæi. De urbe Alexandria v. Plin. v, 9.

2 *Vitro candido.* Philo Legat. ad Caium p. 1042. Περιελθὼν προστάττει τὰς ἐν κύκλῳ θυρίδας ἀναληφθῆναι τοῖς ὑάλῳ λευκῇ διαφανέσι παραπλησίως λίθοις, οἳ τὸ μὲν φῶς οὐκ ἐμποδίζουσιν, ἄνεμον δὲ εἴργουσι καὶ τὸν ἀφ' ἡλίου φλογμόν. 'Obambulans jussit circumquaque fenestras claudi vitro candido, simili specularibus lapidibus, quibus lux admittitur, ventus et sol excluditur.'

3 *Veteribus picturis.* Ex Græcia, cujus spoliata templa, advectis. Joseph. Antiq. Jud. xix, 1.

4 *Haud intelligitis.* Philo l. c.

5 *Recedere.* Philo Legat. ad Caium p. 1043.

6 *Inritati.* Tunc Judæi arma sumsere: quem motum Cæsaris mors diremit; ut vidimus sup. Hist. v, 9.

1 *Apelles.* De quo sup. c. 57.

2 *Ferreis compedibus.* Philo Legat. ad Caium p. 1021 et 1022.

3 *Pontius Pilatus.* Procurator Judææ, de quo diximus in Suppl. An. v, 8. De ejus morte Euseb. in Chronic. 'Pontius Pilatus, incidens in multas calamitates, propria se manu interfecit. Scribunt Romanorum historici.' Oros. vii, 5. 'Pilatus autem præses, qui sententiam damnationis in Christum dixerat, postquam plurimas seditiones in Hierosolymis excepit ac fecit, tantis irrogante Caio angoribus coarctatus est, ut sua se transverberans manu, malorum compendium mortis celeritate quæsierit.'

4 *Viennam.* Nunc *Vienne, in Dauphiné.* Adeo in Chronic. Eruditus Chorier, *Histoire générale de Dauphiné*, vi, §. 11. perperam existimat Pilatum in Judæa occubuisse.

1 *Consulatum iniere.* Caius Cæsar Augustus IV. et Cn. Sentius Saturninus coss. fuere A.U.C. 791. J.C. 41.

2 *Jecur—defuit.* Plin. xi, 37. §. 73. jecur defuit 'Caio Principe Kalendis Ja-

gia,[3] potius tædio principatus, quam rei veritate. Haud siluerim tamen, quod Plinius,[4] egregius naturæ scriptor, retulit. Nec vera tantum, sed tradita quoque nobilibus auctoribus, etsi minus verisimilia, memorare debet Annalium conditor. Igitur cum ab Astura[5] Antium renavigaret Princeps, fertur, tota classe proficiente, ejus quinqueremem solam restitisse. Cunctis demirantibus quid quadringentorum remigum officio intercederet, exsiliere qui id circa navim quærerent: invenere echeneidem, gubernaculo adhærentem, Caioque ostenderunt. Indignationem, quod eum semipedalis pisciculus remoraretur, excepit admiratio, cum, qui adhærens ita tenuisset, in navigium receptus nihil polleret.

68. At hæc leviora, quam ut atrocem adverterent Principem, qui quantum ceteri prosperis, tantum adversis inhiabat: solitus temporum suorum calamitatem dolere,[1] quod fame, peste, exercituum cladibus, urbium incendiis, regionum subversionibus, uti superioribus principatibus contigerat, non nobilitarentur. Verum quæ populis precabatur mala, in ipsum, Urbem regressum, vertere. Nefandum facinus diversis incitamentis susceptum.[2] In illud ruit Æmilius Regulus, Cordubensis,[3] odio Principis: Annius Minucianus, ut Lepidum ulcisceretur,[4] sibique imminens discrimen propulsaret: Cassius Chærea, vir antiquis moribus et austeris, quibus, ut ad bonum nihil melius, ita ad malum nihil audacius, propter

nuariis, cum iniret consulatum, quo anno interfectus est.'

3 *Prodigia.* Quæ v. ap. Suet. Cai. 57.

4 *Quod Plinius.* Plin. xxxii, 1. 'Heu vanitas humana, cum rostra illa, ære ferroque ad ictus armata, semipedalis inhibere possit, ac tenere devincta, pisciculus! Fertur Actiaco Marte tenuisse prætoriam navim Antonii, properantis circumire et exhortari suos, donec transiret in aliam. Ideoque Cæsariana classis impetu majore protinus venit. Tenuit et nostra memoria Caii Principis ab Astura Antium renavigantis: ut res est etiam auspicalis pisciculus. Si quidem novissime tum in Urbem reversus ille Imperator, suis telis confossus est. Nec longa fuit illius moræ admiratio, statim causa intellecta, cum e tota classe quinqueremis sola non proficeret, exsilientibus protinus qui id quærerent circa navim, invenere adhærentem gubernaculo, ostenderuntque Caio, indignanti hoc fuisse quod se revocaret, quadringentorumque remigum obsequio contra se intercederet. Constabat peculiariter miratum quomodo adhærens tenuisset, nec idem polleret in navigium receptus. Qui tunc posteaque videre, eum limaci magnæ similem esse dicunt.' De echeneide v. Aldovrand. de Piscibus, iii, 22. p. 335 sq. Maria autem nunc navibus plena, nec ullis umquam impedita echeneidibus, satis evincunt falsa esse, quæ hac de re veteres prodidere.

5 *Astura.* Plin. iii, 5 et 6. 'Astura, flumen et insula, in Antiano' sinu. Hodieque *Torre d'Astura* nominatur prope Terracinam.

1 *Calamitatem dolere.* Suet. Cai. 31. 'Queri etiam palam de conditione temporum suorum solebat: quod nullis calamitatibus publicis insignirentur. Augusti principatum clade Variana: Tiberii, ruina spectaculorum apud Fidenas, memorabilem factum: sui oblivionem imminere prosperitate rerum. Atque identidem exercituum cædes, famem, pestilentiam, incendia, hiatum aliquem terræ optabat.'

2 *Susceptum.* De hac conjuratione ejusque auctoribus et causis, v. Joseph. Antiq. Jud. xix, 1.

3 *Cordubensis.* Plin. iii, 1. 'Corduba, colonia patricia.'

4 *Lepidum ulcisceretur.* De Lepido dictum est sup. c. 27.

spretam suam virtutem[5] ipsamque Caii benevolentiam infensior.

69. Singuli, quoscumque noverant dominatione offensos, socios deligere, non ut periculum declinarent, sed ut societate valescerent. Omnium acerrimus Chærea,[1] prætorianorum tribunus, singula observare: Principis libidines, sacrorum arcana, vectigalium immanitatem, populi luctus, suasmet injurias, cum ob humanitatem et in exigendis vectigalibus moderationem a Principe, qui virilia omnia exuerat, ut muliebria ostentaret, mollitiei argueretur, et, quoties signum petebat, Veneris, Cupidinis, Priapive semper acciperet, in crimina, causasque cædis exaggerare: ad facinus adscitos, laudibus, exemplis accendere.

70. Ejus consilia ferme oppressit casus.[1] Quidam enim Timidius[2] Pompedium, senatorem, gestis magistratibus insignem, tum Epicureæ scholæ placitis in otia resolutum, conjurationi tamen innexum, quasi probrosis sermonibus Principem inlusisset, majestatis arcessivit; petiitque ut Quintilia, theatricis operis, venali pulchritudine, et Pompedii aliorumque plurimorum amoribus famosa, per tormenta interrogaretur. Adnuit Caius; ac ne quid suppliciorum acerbitati deesset, jussus Chærea eam quæstioni subjicere, in tormenta eo magis duraturus, quo toties objecta mollitiei crimina magis odisset.

71. His vulgatis, ingens fuit conjuratorum metus. Multi, ut quid sibi sperandum formidandumve intelligerent, Quintiliam, cum ad supplicia ducebatur, invisere. Illa, supra fortissimorum virorum animos erecta, unius e conjuratis pedem pede pressit, nutuque oculorum se silentii firmam, et adversum tormenta invictam fore ostendit. Chærea, grandem animam nactus, tanto acerbius sæviit, quod hac via promtius certiusque ad Principis perniciem properari persentisceret.

5 *Spretam—virtutem.* Suet. Cai. 56. 'Primas sibi partes Cassius Chærea, tribunus cohortis prætoriæ, depoposcit: quem Caius seniorem jam, ut mollem et effœminatum denotare omni probro consuerat: et modo, signum petenti, Priapum aut Venerem dare: modo, ex aliqua causa agenti gratias, osculandam manum offerre, formatam commotamque in obscœnum modum.' Has quoque injurias, et quidem atrocius, memorat Sen. de Constant. sapientis 18. 'Chæreæ, tribuno militum, sermo non pro manu erat, languidus sono, et infracta voce suspectior. Huic Caius signum petenti, modo Veneris, modo Priapi dabat; aliter atque aliter exprobrans armato mollitiam. Hæc ipse, [Caius,] perlucidus, crepidatus, armillatus. Coegit itaque illum uti ferro, ne sæpius signum peteret. Ille primus inter conjuratos manum sustulit: ille cervicem mediam uno ictu decidit: plurimum deinde undique publicas ac privatas injurias ulciscentium gladiorum ingestum est. Sed primus vir fuit, qui minime visus est.' Principes ignoscere, punire decet: cavillari, conviciari semper dedecet, plerumque pœnitet, ut recte monet Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, xii, 38.

1 *Chærea.* Cassius Chærea, de quo plura Joseph. l. c. Dio lix, p. 662.

1 *Oppressit casus.* Quem casum fuse memorat Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 5.

2 *Timidius.* Joseph. l. c. Τιμίδιος.

Exin Quintiliam, defecto corpore, sed excelsa mente immotam, ad Caium perduxit; quam ubi vidit, miserans, Pompedium absolvit, Quintiliam, in doloris levamen, amissæque formæ solatium, pecunia donavit.

72. At Chærea, periculo violentaque crudelitate atrox, Papinium tribunum, Clementem,[1] prætorianorum præfectum, adit;[2] atque in hunc modum adloquitur:[3] "Hactenus Principis securitati insudavimus: ejus vitæ insidiatores ferro necavimus, aut tormentis adeo inclementer excruciavimus, ut hominum teterrimo miseratio moveretur. Hæccine, hæcne tota militiæ nostræ ratio?" Erubuit Clemens, vultu quantum dominationis puderet prodente, at siluit ne iniqua Principis insectatione exitium sibi quæreret.

73. Audacior Chærea, ratusque vinci facilem esse, qui erubesceret, queritur[1] "se crudelissimi Principis non satellites tantum, sed amicos esse: adversus libertatem et patriam armatos, civium sanguine quotidie fœdari: nec tanta infamia suam adhuc securitatem apud suspicacem et humana cæde lætum Principem redimi. Audendum tandem: suæ et omnium saluti consulendum."

74. Chæream laudat Clemens,[1] sed "silentium et moras" suadet: addit "se, ob ingravescentem ætatem tantæ rei imparem, tutiora forte reperturum; neminem honestiora dicturum." Dein discessere, in varias cogitationes distracti. Clemens audita dictaque animo volvebat. Chærea, fide præfecti haud satis prospere tentata, magis præceps, Corn. Sabinum, tribunum, Annium Minucianum, in Urbe dignitate præstantem,[2] in partes trahit: adjungit senatores, equites, milites. Accessit quoque Callistus,[3] Principis favore, et opibus, libertorum præcipuus: ad scelera tanto paratior, quanto fortunæ insolentior et avidior. Is perfidiæ dedecus velabat falsi incertum an veri criminis atrocitate, scilicet Caium sibi imperasse, "ut Claudium veneno tolleret."

75. Tanta conjuratorum multitudine augescebant quidem animi, sed retardabantur consilia. Quisque enim, uti adsolet, in diversas ibant sententias. Unus Chærea censebat[1] "super omnia opus esse festinatione: mora res corrumpi: pluri-

1 *Clementem.* Forte filium Julii Clementis, de quo sup. An. i, 23.

2 *Adit.* Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 6.

3 *Adloquitur.* Hæc et seq. Joseph. ibid.

1 *Queritur.* Joseph. ibid.

1 *Laudat Clemens.* Joseph. Ant. Jud. xix, 1. n. 7.

2 *Dignitate præstantem.* Minucianus, teste Josepho, Antiq. Jud. xix, 1. n. 9. 'erat dignitate præcipuus, civiumque nobilissimus, et inter ceteras laudes arte dicendi summus.' Ὑπεροχῇ τε ἀξιώματος, γενναιότατος γὰρ ἦν τῶν πολιτῶν καὶ τῷ ἐπὶ πᾶσιν ἐπαινουμένῳ, μᾶλλον ὡς ἅπτοιτό τινος λόγου.

3 *Callistus.* De quo dictum est An. xi, 29. V. et Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 10.

1 *Chærea censebat.* Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 11.

mas jam omissas occasiones: Caium potuisse interfici, Capitolium ascendentem, ut pro filia sacra faceret; vel e summa basilica præcipitari, cum nummos in plebem spargebat; vel opprimi, cum arcanas suas religiones celebrabat incustoditus et incautus. Ceterum se neque sociis, neque armis indigere: a Diis sibi eam vim corporis datam, ut solus nudusque valeat Caio necem, patriæ salutem adferre."

76. Intrepidum Chæreæ animum omnes probavere, orantes tamen[1] "ne præpropera festinatione res in discrimen adducatur, et malorum remedium in majora et insanabilia mala vertatur. Ludos Palatinos[2] quamprimum edendos: hoc commodissimum meditatæ cædis tempus: Urbe spectaculis intenta, imparatis satellitibus, aut ob locorum angustias impeditis, Caium vulneribus totum fore pervium." Chærea, licet morarum impatiens, consensit, et graviores tempore iras fovens, condictum diem primum ludorum[3] expectavit. Inluxit tandem; at variis casibus præpeditus, numquam in scelus patuit. Quatuor quoque[4] sequentibus diebus conjuratorum consternatione, aut ancipitibus consiliis, nihil attentatum.

77. Infremens Chærea factiosos, in unum convocatos, "juratæ fidei memoria, proditionis metu, Caii impune quælibet ausuri licentia, numquam intermoritura patrandi facinoris gloria" ad audaciam excitat. Exin paululum silens, exterritosque ac mutos obstupescere miratus, subirasci et quærere "quid morarentur, viri fortissimi? Adesse ludorum diem ultimam:[2] Caium, effuso nobilium, et optimorum quorumque sanguine, Alexandriam[3] mox profecturum: suas libidines, Romanorum infamiam terra marique ostentaturum. Hæc inaudisse horrendum, ferre magis pudendum. Ægyptium, scelera exosum, ac forte ulturum, laudem maximi facinoris ipsis prærepturum. Spretis eorum consiliis, se semet hodie pro communi salute devovere, eventus securum, certumque id unum miserum, sibique turpe, si, dum viveret, alia, quam hac sua dextra, Caius caderet."[4]

1 *Orantes tamen.* Hæc omnia Joseph. ibid.

2 *Ludos Palatinos.* Suet. Cai. 56. Ludos illos a Livia in honorem Augusti institutos, et per triduum celebrari solitos memorat Dio lvi, p. 600. et in suum usque tempus ab Imperatoribus fuisse continuo exhibitos adseverat. Ἡ Λιουΐα ἰδίαν δή τινα αὐτῷ (Αὐγούστῳ) πανήγυριν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἐν τῷ παλατίῳ ἐποίησεν, ἣ καὶ δεῦρο ἀεὶ ὑπ' αὐτῶν ἀεὶ αὐτοκρατόρων τελεῖται. Ap. Joseph. Antiq. Jud. xix, 4. ludi isti appellantur ἱπποδρομίαι. Quos 'ludos curules' interpretatus est Rufinus.

3 *Diem primum ludorum.* In vet. Kalendario Herwartiano, XVI. Kal. FEBRVARII, seu die 17. Januarii, LVDI PALATINI.

4 *Quatuor quoque.* Zonaras vol. i, p. 559. Ὅμως ἐκαρτέρουν ἐπὶ πέντε ἡμέρας. 'Se per quinque dies continuerunt.'

1 *Infremens Chærea.* Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 12.

2 *Ludorum diem ultimam.* Non ludorum Palatinorum; sed alterius tridui, quod Caius denuntiaverat, teste Zonara, l. c. Διὰ τοῦτο ἑτέρας τρεῖς ἡμέρας προήγγειλε.

3 *Alexandriam.* Joseph. Antiq. Jud. l. c. De hoc itinere jam dictum sup. c. 58.

4 *Caderet.* Hæc omnia Joseph. l. c. quæ ut probare nefas, ita quoque silere non licet.

78. Pudore iraque accensi omnes,[1] fidem renovant, morarumque veniam ex audacia quærebant. Tum dux Chærea gladio se accingit, et palatium petit, ut signum[2] militiæ more accipiat. Numquam lætior magisque affabilis visus Princeps,[3] seu natura, malorum præsaga, in extremos virtutum igniculos erumpente, seu blandiente magis fortuna, quo sævior imminet. Illo enim ipso die, nono Calendas Februarias,[4] ad eum perductus fuerat L. Cassius Longinus,[5] Asiæ proconsul, quem e provincia evocaverat, monitus Fortunis Antiatinis[6] "ut sibi a Cassio caveret:" ejus vinculis, et, cum vellet, cæde, se vitæ ac dominationis certum rebatur, oraculis ludificari homines, non defendi nescius.

79. Itaque sacris de more D. Augusto peractis,[1] ludis adfuit. Adstabat cum tribunis Cassius Chærea, Cassio Longino formidolosior. Sedebant ceteri conjurationis socii, firmare animos, et proximæ cædis rumusculos,[2] vulgari cœptos, opprimere intenti. Cruenta fabula[3] et multa fictæ mortis imagine exhilaratus Princeps, ad balneum prandiumque egressus hora fere septima,[4] pueros nobiles, ex Asia ad edendas in

1 *Accensi omnes.* Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 13.

2 *Ut signum.* De hoc signo diximus An. i, 7.

3 *Visus Princeps.* Joseph. l. c.

4 *Nono Cal. Februarias.* Suet. Cai. 58. Dio lix, p. 663. Dies autem fuit 24. Januarii.

5 *L. Cassius Longinus.* Olim Drusillæ maritus, de quo dictum est An. vi, 15 et 45.

6 *Fortunis Antiatinis.* Suet. Cai. 57. 'Monuerunt et Fortunæ Antiatinæ, ut a Cassio caveret. Qua causa ille Cassium Longinum, Asiæ tum proconsulem, occidendum delegaverat, immemor Chæream Cassium nominari.' Perperam in recentioribus quibusdam Mss. et editis libris legitur *Sortes Antiatinæ.* Libri omnes veteres, et optimi quique, habent, *Fortunæ Antiatinæ.* De quibus Fortunis v. erudit. Philippum a Turre, Monumenta Veteris Antii, p. 12 sq. Fortunam Antii cultam celebrat Horat. Od. i, 35, 1. 'O diva, gratum quæ regis Antium.' Verum ad rem magis apposite Macrob. Saturn. i, 23. 'Videmus apud Antium promoveri simulacra Fortunarum ad danda responsa.'

1 *D. Augusto peractis.* Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 13. Ludi Palatini D. Augusto erant sacri, ut modo dictum est c. 76. *Illi* quoque sacrum fuisse triduum, a Caio additum, videtur. Quod inter illa sacrificia, Princeps 'sacrificans respersus est phœnicopteri sanguine,' prodigii loco habitum est. Suet. Cai. 57.

2 *Cædis rumusculos.* Quos v. ap. Joseph. l. c.

3 *Cruenta fabula.* Cum enim dies illa quarta et vigesima Januarii cæde Philippi, Macedonum regis, ante trecentos quinque et septuaginta annos in ludis a Pausania occisi, foret insignita, tota in cruentis fabulis acta est. Mimus cruci affixit Laureolum, et Mnester Pantomimus cædem Cinyræ, ejusque filiæ Myrrhæ egit. Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 13. Juvenal. Sat. viii, 187. Unde intelligas Suet. Cai. 57. 'Pantomimus Mnester tragœdiam saltavit, quam olim Neoptolemus tragœdus ludis, quibus rex Macedonum Philippus occisus est, egerat. Et cum in Laureolo mimo, in quo actor proripiens se ruina sanguinem vomuit, ut plures secundarum certatim experimentum artis darent, cruore scena abundavit. Parabatur et in noctem spectaculum, quo argumenta inferorum per Ægyptios et Æthiopes explicarentur.' Ni forte emendandum, ut placuit Illustr. Pellicerio, 'per Ægyptinos Æthiopas explicarentur.' V. Festum verbo *Ægyptinos.* Hunc nigrorem, inferialibus spectaculis percommodum, memorat Plaut. in Pœnul. v, 5, 11. 'Ita replebo atritate, atrior multo ut siet, Quam Ægyptii, aut qui cortinam ludis per Circum ferunt.'

4 *Hora fere septima.* Post ortum Solis. Suet. Cai. 58. 'Nono Kalendas Februarias, hora quasi septima, cunctatus an ad prandium surgeret, marcente adhuc stoma-

scena operas arcessitos, forte adloquebatur, cum Chærea, petito militiæ signo, probrosoque accepto,[5] "Accipe ratum,"[6] inquit, gladiumque ei humerum inter et collum impressit: silentem, et effugium tentantem Corn. Sabinus mox invasit,[7] et in genua provolvit, signum conjurationis inclamans, *Repete*:[8] Caius jacens, clamitansque "se vivere," statim triginta vulneribus[9] confectus est. Alii prodidere[10] Chæream ei cervicem gladio cæsim percussisse, præmissa voce, "Hoc age;" et Corn. Sabinum ex adverso pectus transverberasse. Constat extremum fatalemque ictum ab Aquila ingestum.[11]

80. Periit Caius nono et vigesimo ætatis anno: prope quadriennio[1] imperaverat. Parentes[2] eum ad virtutem finxissent, nisi imperiosior natura ad vitiorum portenta projecisset. Eminenti fuit statura.[3] Cetera in eo immania, pallor vultus, anilitas frontis,[4] concavorum rigentiumque oculorum[5] torvitas, deformitas capitis emendicatis capillis aspersi, obsessa setis cervix, crurum exilitas, enormitas pedum. Vultum natura horridum ac tetrum efferabat ex industria, atque ad speculum in terrorem componebat. Atrocior autem erat animus, mens insana, ingenium mobile, et incredibilium rerum avidum. Puer adhuc, constupratis sororibus, libidinum rudimenta in domo Antoniæ[6] occœpisse fertur.[7] Juvenis, voluptatum monstra, suspicionum arcana, sanguinariasque leges Capreis didicit.[8]

cho pridiani cibi onere, tandem suadentibus amicis [conjurationis participibus, Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 13.] egressus est. Cum in crypta, per quam transeundum erat, pueri nobiles ex Asia ad edendas in scena operas evocati præpararentur, ut eos inspiceret hortareturque, restitit.' Pro hora septima horam nonam scripsit Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 14. περὶ τὴν ἐννάτην ὥραν. Hora vero Romanorum septima, qua occisus est Caius, erat hora nostra fere secunda pomeridiana.

5 *Probrosoque accepto.* Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 14.

6 *Accipe ratum.* Suet. Cai. 58.

7 *Mox invasit.* Joseph. l. c.

8 *Repete.* Suet. l. c.

9 *Triginta vulneribus.* Suet. ib.

10 *Alii prodidere.* Suet. Cai. ibid.

11 *Ab Aquila ingestum.* Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 14.

1 *Prope quadriennio.* Tacit. Dial. de Orat. 17. Suet. Cai. 59. 'Vixit annis viginti novem, imperavit triennio, et decem mensibus, diebusque octo.' Plura v. in Stem. Cæs. n. 86.

2 *Parentes.* Pater Germanicus, Agrippina mater, avia Antonia.

3 *Eminenti statura.* Suet. Cai. 50. 'Statura fuit eminenti, expallido colore, corpore enormi, gracilitate maxima cervicis et crurum, et oculis et temporibus concavis, fronte lata et torva, capillo raro, ac circa verticem nullo, hirsutus cetera. Quare transeunte eo, prospicere ex superiore parte, aut omnino quacumque de causa capram nominare, criminosum et exitiale habebatur. Vultum vero natura horridum ac tetrum etiam ex industria efferabat, componens ad speculum in omnem terrorem ac formidinem.'

4 *Anilitas frontis.* Sen. de constant. Sap. 18. 'C. Cæsar inter cetera vitia, quibus abundabat, contumeliosus mirabiliter ferebatur omnibus aliqua nota feriendis, ipse materia risus benignissima. Tanta illi palloris, insaniam testantis, fœditas erat, tanta oculorum sub fronte anili latentium torvitas, tanta capitis destituti, et emendicatis capillis aspersi deformitas. Adjice obsessam setis cervicem, et exilitatem crurum, et enormitatem pedum.'

5 *Rigentiumque oculorum.* Plin. xi, 37. §. 54. 'Caio Principi rigentes' oculi.

6 *Antoniæ.* Caii aviæ. V. Stem. Cæs. n. 42.

7 *Occœpisse fertur.* Suet. Cai. 24.

8 *Didicit.* Principe ac magistro Tiberio,

Princeps liberalitate, hilaritate, popularitate, aliisque virtutum imitamentis, quæ in vitia desinunt, primum inlusit. Postea ingenii pravitate, dominationis libidine, immoderata omnia et inaudita cupere:[9] ad nefanda insolescere: successu inlectus, pejora quærere; et brevi principatu quid summa vitia[10] in summa fortuna possint ostendere. Literas invidia corrupit: artes luxu adulteravit: mores exemplis prostravit: libertatis reliquias audacia funestavit: imperium stultitia, immanitate ferme evertit:[11] civis vecors, Princeps furiosus, contumeliosus,[12] prodigus simul et crudelis, religiosus et impius, vita, morte, memoria probrosus.[13]

qui Caii mentem ita perspexit, 'ut aliquoties prædicaret, exitio suo omniumque Caium vivere: et se natricem (serpentis id genus) populo Romano, Phaethontem orbi terrarum educare,' Suet. Cai. 11. De Capreis, nunc *Capri*, dictum sup. An. iv, 67.

9 *Cupere*. Suet. Cai. 21. 'Destinaverat Sami Polycratis regiam restituere, Mileti Didymeum peragere, in jugo Alpium urbem condere, sed ante omnia Isthmum in Achaia perfodere. Miseratque jam ad dimetiendum opus primipilarem.'

10 *Summa vitia*. Sen. Consol. ad Helv. 9.

11 *Ferme evertit*. Sen. Consol. ad Polyb. 36. Immo cum periit 'septem aut octo certe dierum cibaria' populo Romano supererant, teste Seneca, de Brevitate vitæ, 18. Idque unum doluit moriens, 'quod decedebat populo Romano superstite.'

12 *Contumeliosus*. Sen. de Constant. sapient. 18. C. Cæsar inter cetera vitia quibus abundabat, contumeliosus mirabiliter ferebatur.' Plurima ejus contumeliarum exempla ibi et alias passim refert Seneca.

13 *Probrosus*. Inde sæpissime a scriptoribus Romanis fax pestisque imperii, opprobrium generis humani appellatur. Tantum autem fuit omnium in eum odium, ut ne ejus quidem manes quietos siverint. Teste enim Suet. Cai. 59. 'Cadaver ejus clam in hortos Lamianos asportatum, et tumultuario rogo semiambustum levi cespite obrutum est: postea per sorores ab exilio reversas erutum, crematum, sepultumque. Satis constat, priusquam id fieret, hortorum custodes umbris inquietatos: in ea quoque domo, in qua occubuerit, nullam noctem sine aliquo terrore transactam, donec ipsa domus incendio consumta sit.'

SUPPLEMENTUM

LIBRI NONI

ANNALIUM.

AUCTORE GABRIELE BROTIER.

BREVIARIUM.

1. Occiso Caio, cædes plurimæ. 2. Turbæ, Urbisque confusio. 5. De imperio consultant patres. 6. Claudius a militibus Imperator salutatur. 7. Sentius Saturninus, consul, libertatis hortator. 8. Idem persuadet Chærea. Cæsonia, ejusque filia interemtæ. 9. Patres ad Claudium legatos mittunt, ut imperio abstineat. 11. Agrippa, rex, medias partes fovere videtur, ut certius Principem tueatur. 13. Senatus Claudium Imperatorem agnoscit. 15. Chærea capite damnatur. 16. Claudius moderatione, et Caii insectatione, publicam gratiam quærit. 18. In suos beneficus, imperii dignitati et securitati consulit. 20. Ejus quoque munificentiam experti reges Antiochus, Mithridates, et Agrippa. 21. Eadem æquitas erga urbes a Caio vexatas. 22. Egregia hæc imperii initia Messalinæ libidinibus et hebete Principis ingenio corrupta. 23. Sulpicius Galba, et P. Gabinius, Germanorum victores. 24. Juliæ et Annæi Senecæ exilia. 25. Antoniæ et Octaviæ nuptiæ. Britannicus et Titus nascuntur. 26. Leges. 27. Suetonius Paullinus bellum gerit in Mauritania, Atlantemque montem superat. 29. Bellum absolvit Hosidius Geta. 30. Annonæ cura; præmiaque iis, qui naves fabricarent, proposita. 31. Ad lacum Fucinum emittendum suscepta opera. Portus Ostiensis. Orca ingens. 32. Vesanus ludorum furor. 33. Appius Silanus Messalinæ artibus pervertitur. 35. Furius Camillus Scribonianus, res novas in Dalmatia moliens, statim opprimitur. 37. In multos sævitum. 39. Arguta Galæsi libertas. 40. Arriæ constantia. 43. Lucii Othonis varia fortuna. 44. Quæ supererant veteris principatus vitia abolita. 45. Puniuntur Lycii. 47. Messalinæ audacia et scelera. 49. Con-

juratio a Lucio Othone prodita. 50. Bellum Britannicum, duce Aulo Plautio. 57. Claudius Britanniam petit. Victi Britanni. 59. Promota apud Romanos Geographiæ studia.

Hæc per reliquum anni, quo Caius interemtus est, et duobus annis sequentibus gesta,

A. U. C.	J. C.		
DCCXCV.	42.	Coss.	Ti. Claudio Cæsare II. C. Cæcina Largo.
DCCXCVI.	43.	Coss.	Ti. Claudio Cæsare III. L. Vitellio II.

A.U.C. 794. J.C. 41.

1. OCCISO Caio Cæsare, et interfectoribus in Germanici domum, palatio vicinam, clam delapsis,[1] Germani, corporis custodes,[2] tumultu ac rumoribus exciti, adcucurrere. Innata fide ac ferocia, nec invalidiore largitionum Principis memoria, aut spe, in vindictam summo impetu ruunt. Asprenas, senator, primum obvius, obtruncatur.[3] Norbanus,[4] nec dignitate sua, nec majorum laudibus defensus, vim parans fortiter occubuit. Anteius[5] domesticas injurias, cadaveris spectaculo, ulciscendi turpiter avidus, inglorius periit. Alii plurimi sontes et insontes trucidati.

2. Interea fama cædis theatrum pervasit; et pro cujusque aut ingenio, aut fortuna, varie accepta.[1] Plebs Principem, ludis deditum, vel amissum dolore, vel salvum credere. Servi, scelerumque artifices, ob delationes malasque artes timere. Patricii, ceterique nobiles, dominationis atrocitatibus infensi, re lætari, specie tristari. Conscii conjurationis silere. Plurimi, quibus volupe est ficta divendere, spesve in turbidis po-

1 *Clam delapsis.* Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 15. Clam delapsi sunt, vel attoniti magnitudine facinoris, vel lecticariorum, corporisque custodum vim veriti. V. Suet. Cai. 58.

2 *Germani—custodes.* Genti suæ cognomines, e qua delecti cohortem Celticam constituebant. Δορυφόροι δὲ ἦσαν αὐτοὶ (Γερμανοὶ) ὁμώνυμοι τῷ ἔθνει ἀφ' οὗ κατελέχθησαν, τὸ Κελτικὸν τάγμα παρεχόμενοι αὐτῶν. Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 15. De hac Germanorum cohorte, a Cæsaribus ad corporis custodiam instituta, jam diximus sup. in Suppl. An. xvi, 95.

3 *Obtruncatur.* Joseph. l. c. Asprenatem conjurationis participem, et cædis concitatorem fuisse testatur idem Joseph. n. 13.

4 *Norbanus.* Nobilitate et militari majorum laude præstans. Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 15.

5 *Anteius.* Vir senatorii ordinis, cujus pater a Caio in exilium actus, mox fuerat occisus. Joseph. ibid.

1 *Varie accepta.* De variis hisce sensibus v. Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 16.

nere, alii differre "vulneratum quidem Caium, sed vivere, et vulneribus fomenta parari:" alii "cruore madentem in foro adstare, populumque ad ultionem, et optimatium internecionem hortari."

3. Iis rumoribus gliscebat terror: increvit, cum theatrum, destrictis gladiis, circumsidere Germani milites; aræque præfixis occisorum capitibus, quid omnibus immineret periculi ostentavere.[1] Cuncti veniam salutemque orabant. Temeritas, quæ in extremis valet plurimum, tranquillitatem securitatemque inopinato adtulit. Quidam enim Arruntius,[2] rerum venalium præconio indeque partis opibus famosus, atra veste, funereoque planctu theatrum subiit, et "Caium Cæsarem mortuum esse" vociferavit; mox circumcursans, militibus "gladios conderent" renuntiavit. His furor, ceteris terror statim relanguit.

4. Haud aliter sedata Urbis perturbatio. Prætoriis cohortibus interfectores undequaque pervestigantibus, trepidantique populo occurrit Valerius Asiaticus,[1] consularis, magnaque in concione "utinam abs se patrata esset cædes" inclamavit. Tanta ferocia recedere animi; et in publica Caii convitia discessum est. Crevit audacia, cum Clemens, quem supra memoravi,[2] Minucianum ceterosque senatores, cædis conscios, ad se adductos remisit; "Caiumque non Romanorum, sed suis telis[3] confossum periisse" professus est, occiso Principi infestissimus, quod antea timidus.

5. At consules Sentius Saturninus et Pomponius Secundus,[1] gravioribus rebus intenti, despecta curia, quia Julia vocabatur,[2] forum Capitoliumque occupaverant; jussisque Urbanis cohortibus senatus securitati invigilare, edictum Caio contu-

1 *Ostentavere.* Joseph. ibid. n. 18.

2 *Arruntius.* Rem narrat Joseph. ibid. n. 18.

1 *Valerius Asiaticus.* A Josepho, Antiq. Jud. xix, 1. n. 20. appellatur 'vir consularis,' ὑπατικὸς ἀνήρ. Ergo jam consul designatus, aut suffectus fuerat. De ejus consulatibus dictum in notis ad An. xi, 1. At feralem ejus vocem referunt tum Joseph. ibid. num. 20. tum Dio lix, p. 663. Ἀνελθὼν ἐς περιφανές τι χωρίον, καὶ ἐκβοήσας, Εἴθε ἐγὼ αὐτὸν ἀπεκτόνειν. 'Conspicuum in locum progressus, exclamavit: Utinam ego ipsum interfecissem.' Illum inter amicos habuerat Caius, et indigne irriserat, ut accipimus ex Sen. de constant. Sapient. 18. 'Asiaticum Valerium in primis amicis, ferocem virum, et vix æquo animo alienas contumelias laturum. Huic in convivio, id est, in concione, voce clarissima, qualis in concubitu esset uxor ejus, objecit. Dii boni, hoc virum audire, Principem scire, et usque eo licentiam pervenisse, ut, non dico consulari, non dico amico, sed tantum marito, Princeps et adulterium suum narret et fastidium.'

2 *Supra memoravi.* In Suppl. An. viii, 72 sq.

3 *Suis telis.* Quippe qui legum contemtu, injuriis, contumeliis, vitiis omnibus, viros sibi amicissimos ad sui odium adduxerat, ut pluribus prosequitur Clemens ap. Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 19.

1 *Pomponius Secundus.* Q. Pomponius Secundus consul suffectus. Joseph. Antiq. Jud. xix, 4. n. 5.

2 *Julia vocabatur.* Suet. Cai. 60. Incensa destructaque curia Hostilia, in honorem Caii Julii Cæsaris exstructa fuerat curia altera, dictaque Julia, ut videre est ap. Dion. xliv, p. 242. et xlvii, p. 338.

meliosum[3] proposuere, promissa populo vectigalium imminutione, militibus donativo, si quisque domum se reciperent, et a tumultu ac direptionibus abstinerent. Exin coacti patres de forma regiminis consultavere. Alii "abolendam Cæsarum memoriam,[4] diruenda templa,[5] libertatem restituendam;" alii "retinendam dominationem" censuere. Hi, varias in partes distracti,[6] pro sua spe aut fortuna diversos Principes destinare. Omnes, flagrantibus partium studiis, reliquum diei noctemque absumere, et libertatem mora perdere.

6. Casus tamen, non consilium, imperio Claudium admovit.[1] Rumore cædis exterritus, ad palatii solarium prorepserat: inter prætenta foribus vela latebat abditus, cum discurrens forte gregarius miles, animadversis pedibus, e studio sciscitandi quisnam esset, eum agnovit, extractumque, et præ metu ad genua sibi accidentem, *Imperatorem* salutavit; et ad commilitones perduxit. A furore ad venerationem statim conversi, illum lecticæ imponunt, et vicissim succollantes in castra deferunt tristem ac trepidum, obvia miserante turba,[2] quasi ad pœnam raperetur insons. Receptus intra vallum,[3] inter excubias militum pernoctavit, minore spe, quam fiducia.[4]

7. Patres enim, libertatem inter et novos dominos incerti, adhuc certabant; ac Sentius Saturninus, consul, omnium ani-

3 *Caio contumeliosum.* Joseph. Antiq. Jud. xix, 1. n. 20.

4 *Cæsarum memoriam.* Suet. Cai. 60. 'Senatus in asserenda libertate adeo consensit, ut consules primo non in curiam, quia Julia vocabatur, sed in Capitolium convocarent. Quidam vero sententiæ loco abolendam Cæsarum memoriam ac diruenda templa censuerunt.'

5 *Diruenda templa.* Divo Julio, Divo Augusto sacra.

6 *Distracti.* Hæc et sequentia Dio lx, p. 664.

1 *Claudium admovit.* Suet. Claud. 10. 'Claudius maxima ætatis parte transacta, quinquagesimo anno imperium cepit quantumvis mirabili casu. Exclusus inter ceteros ab insidiatoribus Caii, cum quasi secretum eo [Caio] desiderante turbam summoverent, in diætam, cui nomen est Hermæum, recesserat. Neque multo post rumore cædis exterritus, prorepsit ad solarium proximum.' Solarium locus erat in ædibus Romanis ad apricandum accommodatus.

2 *Miserante turba.* Hæc totidem verbis Suet. Claud. 10. Pluribus Joseph. Antiq. Jud. xix, 3.

3 *Intra vallum.* Suet. ibid. Receptus intra vallum castrorum prætorianorum. Facti memoria extat in nummo argenteo P. Chamillart, quem laudat Harduin. Select. Opp. p. 717. TI. CLAVDIVS CAESAR AVG. P. M. TR. P. IMP. P. P. caput Claudii laureatum. In postica parte, visuntur castra prætoria, quibus inscriptum, IMPER. RECEP. i. e. 'Imperatore recepto' a cohortibus prætoriis. Ut Claudium recepere prætoriani, ita quoque prætorianos recepit Claudius; id certum facit nummus alter, ab Harduino memoratus, TI. CLAVDIVS CAES. AVG. GERM. P. M. TR. P. Caput Claudii laureatum. In aversa parte, PRAETOR. RECEPT. i. e. 'prætorianis receptis.' Tribunus cohortis prætoriæ paludatus, tenens læva Aquilam legionariam, dextram præbet Augusto togato. Egregia prætorianorum voluntas simulque Principis humanitas singulis annis novis nummis testata; inde nummi passim obvii, in quibus præter solitas voces, IMP. RECEP. vel PRAETOR. RECEPT. notantur anni tribuniciæ potestatis tertius, quartus, sextus, &c. TR. P. III. IIII. VI. &c.

4 *Quam fiducia.* Minor quidem spes ob abjectam trepidamque Claudii mentem, ac senatus dissensionem. Fiducia tamen ob viriles militum animos.

mos ad libertatem ferme erexit: hortatus,[1] "ut eam, insperatam licet, Deum tamen immortalium munere oblatam, Cassii Chæreæ fortitudine adsertam, amplexarentur: diem hanc sibi gloriosam, posteris lætam, ætatibus omnibus memorandam facerent: servitutis mala, imperitante Julio Cæsare cœpta, Augusti et Tiberii principatibus aucta, a Caio cumulata cogitarent. Dominationem, virtutibus infensam, libidinibus grassari. Rempublicam bonorum civium studiis ac præmiis niti. Penes ipsos esse ut reviviscat libertas, vel æternum obruta jaceat." Addidit, "utcumque erit vestra sententia, libertatis vindices, et maxime Cassium Chæream, meritis honoribus decorate."[2]

8. Orationi[1] vim addidit Chæreæ præsentia; nocteque jam adulta,[2] consules adlocutus, signum petiit, et *libertatem* accepit; lætantibus omnibus consularis potestatis et reipublicæ monumentum, tot abhinc annos[3] intermissum, renovari. Mox, ut Caii domus penitus exscinderetur, Chærea Julium Lupum,[4] tribunum, misit,[5] qui Cæsoniam et ejus filiam[6] interficeret. Reperta mater, filiam proxima, mariti cadaveri adsidens, cruore fœda, et indolens "suis eum consiliis haud paruisse."[7] Ut vidit tribunum, quem ad cæsi Principis miserationem trahere frustra nitebatur, rigescere, sibique extremam necessitatem minitari, fortiter jugulum nudavit, et, Deum hominumque fidem obtestans, percussori obtulit: planctu mortisque firmitudine, si quid mulieri credendum, se maritæ immanitatis objectorumque criminum insontem esse testata. Ejus filia parieti illisa.

1 *Hortatus.* Orationem Saturnini, sed pro more suo verbosissimam, refert Joseph. Antiq. Jud. xix, 2. num. 2.

2 *Honoribus decorate.* Cassium ceterosque libertatis vindices tanto majoribus honoribus efferendos contendebat Saturninus, quod Brutus Cassiusque, Julii Cæsaris interfectores, discordiarum ac bellorum semina tantum jecissent; hi vero, sublato Caio, mala omnia a republica avertissent, pacemque et securitatem publicam adseruissent. Joseph. l. c.

1 *Orationi.* Orationem hanc patribus equitibusque, qui aderant, acceptissimam fuisse testatur Trebellii maximi impetus, qui exiliit, et Saturnino annulum, cui forte Caii vultus erat insculptus, detraxit ac fregit. Joseph. l. c. num. 3.

2 *Jam adulta.* Joseph. ibid. Nocte diei 24. Januarii, ut dictum est sup. in Suppl. An. viii, 78 et 79.

3 *Tot abhinc annos.* Tum enim a Principibus, non a consulibus signum petebatur. Toto decennio errat Josephus, aut potius erravere qui emendarunt in Josepho, Antiq. Jud. xix, 2. num. 3. Ἔτει γὰρ ἑκατοστῷ, 'anno centesimo;' emendandum erat ἔτει γὰρ ἐννενηκοστῷ, 'anno nonagesimo.' Nam non ante nonaginta annos, cum Rubiconem transiit et adversus patriam pugnavit Cæsar, hoc consularis potestatis insigne consulibus sublatum.

4 *Julium Lupum.* Cognatum Clementis, prætorianorum præfecti, de quo plura in Suppl. An. viii, 72. Joseph. l. c. n. 4.

5 *Misit.* Quatuor erant cohortes cum Chærea senatus partibus addictæ, 'quæ esse sine imperatore, quam sub tyrannide maluerant,' ut loquitur Joseph. l. c. n. 3. οἷς τὸ ἀβασίλευτον τιμιώτερον τῆς τυραννίδος προὔκειτο.

6 *Ejus filiam.* V. quæ de Milonia Cæsonia, Caii Cæsaris uxore, ejusque filia Julia Drusilla, diximus in Stem. Cæs. n. 90 et 91.

7 *Consiliis haud paruisse.* Hæc Joseph. ibid. Addit verba ista ambigua diversum in sensum fuisse tracta. Alii enim vole-

9. Dum hæc patrabantur, nuntiata patribus Claudii fortuna. Ne silentio augesceret, confestim legavere Veranium et Brocchum,[1] tribunos plebis, qui Claudio suaderent,[2] "ut nihil contra senatus auctoritatem adtentaret: pristina dominationis mala, quæ ipse erat sæpe expertus, meminisset; malletque cum securitate ac laude in republica vivere, quam cum dedecore et imminentis fati formidine imperare velle. Rempublicam habere milites, arma, et innumera servitia; quodque ad defensandos patriæ libertatis vindices validius, propitios fore Deos, quorum est recta honestaque tueri."

10. Minax prætorianorum aspectus legatos perterruit; certique inferiores esse consulares copias, orant, Claudii genua advoluti,[1] "ne Urbem bello et internecioni objectet: si imperium voluerit, patres adeat, quæ videantur suadeat: posthabita autem semper odiosa, sæpe luctuosa tyrannide, principatum lætis auspiciis et civium benevolentia nixum anteferat." Jam Claudius, mentis et consilii parum firmus, ad modesta divertebat, nisi militum ferocia, Agrippæ, regis,[2] prudentia, ipsaque dominationis cupido, vel in imbellibus pectoribus haud invalida, abjectos animos sustulisset. Legatis "vi se et necessitate teneri" respondit.

11. Agrippa, ejus imbecillitati adhuc diffisus, artes suas ita occulebat, ut, dum dominationi clam adlaborabat, senatui favere crederetur. Ab eo accitus ut de rerum summa consuleret, curiam venit. "Quid actum de Claudio"[1] interrogat: quasi ignarus id edoctus, "se pro senatu ac libertate mori paratum" profitetur: "at rem difficillimam agi: militibus et pecunia opus esse." Senatores "utrumque sibi suppetere" adseverant. Monet Agrippa "ipsis forte quidem multos, sed novos et disciplinæ rudes esse milites: veteranos vero et bellorum peritos Claudio adesse: nihil temere tentandum: si velint, se Claudium aditurum, et abdicationem persuasurum."

bant Cæsoniam Caio suasisse, ut resipisceret humanitatemque indueret: contra vero alii contendebant fœminam, scelerum consciam, eorumque pœnas reformidantem, egisse ut ipse omnes suos hostes internecione perderet.

1 *Veranium et Brocchum.* Ita eos appellat Joseph. Antiq. Jud. xix, 3. n. 4. Eorum nomina silet Dio lx, p. 665. Breviter autem Suet. Claud. 10. 'Accitusque et ipse Claudius per tribunum plebis in curiam ad suadenda quæ viderentur, vi se et necessitate teneri respondit.' Vim hanc et necessitatem intellige de prætorianis, qui Claudium detinebant. Porro Brocchus non est nomen Romanis ignotum. Occurrit in veteribus Inscriptionibus, uti videre est ap. Gruter. p. 768. et alibi: immo 'Brocchi' apud Romanos dicebantur, qui erant 'producto ore et dentibus prominentibus.' V. Plin. xi, 37. §. 60. et Nonium c. 1. num. 102.

2 *Claudio suaderent.* Joseph. l. c. num. 3.

1 *Genua advoluti.* Joseph. l. c. num. 4.

2 *Agrippæ, regis.* Hic est Agrippa I. Herodis Magni nepos, ejusque in regni parte successor, de quo multa diximus in Suppl. An. vii, 11 sq. Prudentiam Agrippæ hac in re plurimum, et forte plus æquo, commendat Joseph. Antiq. Jud. xix, 4.

1 *De Claudio.* Hæc et sequentia Josephus, ibid.

12. Ad Claudium reversus, eum senatus fluctuationem, militum ceterarumque rerum, quibus respublica nititur, inopiam docet, et ad sensus regnatrice domo dignos exstimulat. Claudius rei facilitate suaque utilitate victus, haud absurde respondet legatis,[1] "se non mirari senatum prioribus Principibus succensere: at nihil veteris injuriæ, se Principe, remansurum: ætate, fortuna, exemplis, suaque natura meliora edoctum: sibi quidem imperium, at communem cum ipsis fore potestatem; nec formidolosum esse debere, quem suarum partium suæque dignitatis socium[2] habuerunt." Iis deinde dimissis, milites adloquitur. Cum in ejus nomen jurassent, singulis quinadena sestertia[3] promittit; primus Cæsarum[4] fidem militis, præmio pigneratus.

13. Audita Claudii responsione, patres a consulibus in ædem Jovis victoris convocati sunt.[1] At plurimi quid immineret libertati præscii, pars in Urbe latitare: pars in villas secedere, ut, si minus dignitati, magis securitati consulerent: alii, haud amplius centum, convenere: mox clamoribus militum, qui plures dominos respuebant, unum efflagitabant Principem, sunt præpediti: pauca, nec placita, pro libertate dixit Pomponius, consul; ceteri de principatu disceptavere. Hos enim inter, nonnulli summæ rei inhiabant; quorum præcipui, Marcus Vinicius[2] nobilitate et Juliæ[3] matrimonio insignis, Valerius Asiaticus[4] audacia, quam auctoritate, validior. Magna ausuros deterruit mutua æmulatio: insuper partes Claudii singulas in horas adcrescebant; metus quoque erat ne, si ad arma veniretur, vel Urbs subverteretur, vel, jam cœpta militum defectione, propudiosam ad mortem traherentur. Itaque patres, milites, in Claudium consensere; frustra indignante Chærea[5] "huc recidere tanta libertatis molimina: et post cædem furiosi Principis stolidum adsumi: si vellent, se præcisam Claudii cervicem eis allaturum." "Hanc quoque infamiam morte sua se anteventurum" minitabatur Sabinus.[6]

1 *Respondet legatis.* Josephus, ibid. et de Bello Jud. ii, 11.

2 *Dignitatis socium.* Senator consulque fuerat factus A.U.C. 790. ut dictum est in Suppl. An. vii, 6. V. et Suet. Claud. 7. Dion. lix, p. 644.

3 *Quinadena sestertia. Angl.* 125*l.* Totius ergo largitionis summa, non numeratis ducum præmiis, fuit *Angl. circiter* 1,200,000*l.* Joseph. l. c. num. 2. ait data quina drachmarum millia, seu *Angl.* 170*l.* Sed potior Suetonii in Claud. x. auctoritas. Ni forte volueris data militibus xv HS, ducibus xx HS. Tunc consentient omnia. Porro in donis diversitatem fuisse fatetur Josephus.

4 *Primus Cæsarum.* Hæc Suet. Claud. 10.

1 *Convocati sunt.* Joseph. Antiq. Jud. xix, 4. n. 3.

2 *Marcus Vinicius.* V. Stem. Cæs. n. 99. Male ap. Joseph. l. c. appellatur Marcus Minucianus, Μινουκιανὸς Μάρκος.

3 *Juliæ.* Caii Caligulæ sororis. V. Stem. Cæs. n. 97.

4 *Valerius Asiaticus.* De quo sup. diximus, n. 4.

5 *Indignante Chærea.* Hæc et seq. Joseph. ibid.

6 *Sabinus.* Corn. Sabinus, unus e præcipuis Chæreæ sociis, Caiique interfector, ut dictum est in Suppl. An. viii, 74 et 79

14. Hæc incassum jactitata. Quo tardiores ad obsequium, eo patres ad servitium promtiores ruunt: ad castra properant, duce Pomponio.[1] Sed infensi milites consulem, quod fuisset libertatis hortator, strictis gladiis, jam morti destinabant, nisi restitisset Claudius, suoque lateri eum adsidere jussisset. Haud ita civiliter excepti senatores: contra repulsi, inlusi, cæsi; vulneratus quoque Aponius.[2] In hæc intempestivæ severitatis dedecora prorumpebat Princeps, dominandi rudis, cum venit Agrippa, eumque docuit "senatum in præsentia non injuriis, sed honoribus mulctandum."[3]

15. Ad omnia facilis, patres in palatium convocat, quo ipse mediam per urbem lectica defertur,[1] stipantibus militibus, superbisque et populo insultantibus quod Principem imperio dedissent. Licet Pollio, cohortibus prætoriis recens præfectus,[2] edixisset "ne Chærea et Sabinus in publicum prodirent," adstitere tamen, majore sane spe dominationem contemtu legis inridendi, quam novas turbas concitandi. Ubi primum ventum est in palatium, Claudius cum amicis de Chærea consultavit. Viri fortitudinem laudavere; at "morte plectendum, ut pœna terrori esset," censuere; jamque adulta adulatione, non ut Caii interfector, sed ut nefariorum adversus Claudium consiliorum reus,[3] capite damnatur. Interritus, ne mutato quidem vultus colore, Lupumque, ut facinoris, ita pœnæ socium, sed non satis fortem, ad firmitudinem hortatus,[4] supplicium adiit, jussitque percussorem "eodem, quo Caium peremerat, gladio uti."[5] Ad mortem sic obduratus, uno ictu obtruncatur. Lupus minore constantia, repetitis ictibus trucidatus est.[6] Sabinus, venia et dignitate, quæ ei fuere oblatæ, spretis, se ipse interemit: indignum ratus,[7] si Chæreæ superstes viveret.

16. Princeps, eam morientium ferociam[1] veritus, in atro-

1 *Pomponio*. Consule.

2 *Aponius*. Hæc omnia Joseph. Antiq. Jud. xix, 4. n. 5. M. Aponius Saturnius, Mœsiæ rector, memoratur a Tacito Hist. i, 79. et ii, 85. Forte hujus Aponii fuit filius.

3 *Mulctandum*. Turbidi imperii primordia præmiis potius, quam pœnis, tutanda.

1 *Defertur*. Ex castris prætoriis ad palatium, quod erat in monte Palatino, defertur. Joseph. l. c.

2 *Recens præfectus*. A Claudio in locum Clementis suffectus. Joseph. ibid.

3 *Consiliorum reus*. Dio lx, p. 666. Id quoque innuit Suet. Claud. 11. 'Tribunis modo ac centurionibus paucis e conjuratorum in Caium numero interemtis, exempli simul causa et quod suam quoque cædem depoposcisse cognoverat.'

4 *Hortatus*. Vestes exuendo, cum de frigore quereretur Lupus, eum adlocutus Chæreas, ait: 'Macte animo. Lupi non algent.' Joseph. ibid.

5 *Gladio uti*. Joseph. ibid.

6 *Trucidatus est*. Joseph. ibid. Διὰ τὸ μαλακῶς τὸν τράχηλον παρασχεῖν, 'quod' præ timore 'collum parum fortiter porrigeret.'

7 *Indignum ratus*. Hæc totidem verbis Dio lx, p. 666. Μὴ ἀξιώσας κολασθέντος αὐτοῦ περιεῖναι.

1 *Ferociam*. Populi desideriis honoratam, ut narrat Joseph. Antiq. Jud. xix, 4. n. 6. Quando enim Chæreæ parentatum, populus Romanus sua libamina ipse attulit, fertaque in ignem conjecit, 'orans ne ob ingratum ejus animum succenseret.' Ἱλέων καὶ ἄμηνιν (mallem cum Cocceio ἀμνήμονα) εἶναι τῆς εἰς αὐτὸν ἀχαριστίας παρακαλοῦντες.

ciores milites animadvertere; senatores, aliosque sibi infensos beneficiis demulcere: necdum vitæ potentiæque securus, omnibus, qui salutaturi adirent, acerbissimos scrutatores adponere;[2] ne convivia quidem inire, nisi speculatores cum lanceis circumstarent, militesque vice ministrorum fungerentur: alia metu excogitare, quæ postea ad Principum majestatem retenta.[3] Aspera tamen suspicionum mollita, sublatis impietatis criminibus,[4] condonatis veteribus injuriis, remissis sensim,[5] ut gratia augesceret, vectigalibus.

17. Accessit etiam favor, cum Claudius protulit duos Caii libellos,[1] a Protogene scriptos, alterum *gladii*, alterum *pugionis* titulo insignes. Ambo notas et nomina electissimorum senatorii equestrisque ordinis, morti destinatorum, continebant. Eos cum famosis literis,[2] quas Caius crematas simulaverat, palam combussit; Protogenemque, ut Urbi gratificaretur, interfecit.[3] Majorem adhuc ex inaudita improbitate Caio invidiam, sibi laudem civiumque benevolentiam quæsivit. Arcam enim ingentem, venenorum plenam,[4] quam in secretiore Caii supellectile repererat, demersit; tantaque erupit lues, ut infecta maria traderentur, nec sine piscium exitio, quos enectos æstus in proxima littora ejecit.

18. Tum omnes se a Principe servatos[1] fateri: in fratre Germanici virtutes, spes populi Romani cumulatas prædicare. Ille vero nimios honores[2] recusare, nedum divinos

2 *Scrutatores adponere.* Principis terrores graphice describit Suet. Claud. 35. 'Nihil æque quam timidus ac diffidens fuit. Primis imperii diebus, quamquam, ut diximus, jactator civilitatis, neque convivia inire ausus est, nisi ut speculatores cum lanceis circumstarent, militesque vice ministrorum fungerentur: neque ægrum quemquam visitavit, nisi explorato prius cubiculo, culcitisque, et stragulis prætentatis et excussis: reliquo autem tempore salutatoribus scrutatores semper apposuit, et quidem omnibus et acerbissimos. Sero enim ac vix remisit, ne fœminæ prætextatique pueri et puellæ contrectarentur, et ne cuivis comiti aut librario calamariæ aut graphiariæ thecæ adimerentur.' Multa quoque id genus memorat Dio lx, p. 666.

3 *Retenta.* Nonnulla ad suam usque ætatem perseverare ait Dio, l. c. Quædam tamen a Vespasiano abolita.

4 *Impietatis criminibus.* Impietatis in Principem; quam tamen ulciscebatur, si esset cum aliis criminibus conjuncta. Dio lx, p. 666.

5 *Remissis sensim.* Dio ibid.

1 *Caii libellos.* Ferales illos libellos, 'Gladium' et 'Pugionem' appellatos, memorant Suet. Cai. xlix, Dio lix, p. 660.

2 *Famosis literis.* De his literis commentariisque adversus Caii matrem ac fratres scriptis, quos crematos simulaverat, diximus in Suppl. An. vii, 8 et 11.

3 *Interfecit.* Dio lx, p. 667.

4 *Venenorum plenam.* De hac arca ferme totidem verbis Suet. Cai. 49.

1 *A Principe servatos.* Inde tot Claudii nummi, auro, argento, et ære cusi, quorum in parte postica est corona quercea, in qua scriptum, EX SC. OB CIVES SERVATOS.

2 *Nimios honores.* Immo teste Suet. Claud. 12. Princeps 'in semet augendo parcus, atque civilis, prænomine Imperatoris abstinuit.' Id confirmant nummi, in quibus plerumque hæc tantum inscriptio: TI CLAVDIVS CAESAR. AVG. GERM. i. e. 'Tiberius Claudius Cæsar Augustus Germanicus.' Hanc quoque modestiam laudat Dio lx, p. 667. Crebras etiam ac nimias acclamationes inhibuit, ut docet Dio ibid. p. 668. τά τι ἐπιβοήματα τὰ πολλὰ καὶ ὑπέρογκα ἔπαυσε. Eum tamen saltem vicies 'Imperatorem' salutatum fuisse accipimus ex argenteo nummo, olim in Museo Collegii Ludovici Magni, qui anno Claudii decimo cusus est. In antica parte, Claudius capite laureato, TI. CLAVDIVS

velle: sola imperii insignia usurpare: statuas paucas et modestas[3] permittere; "mutis signis templa, compita, publicas, privatas ædes oppleri, civesque exturbari" dictitans.[4] Hac civilitate stabilito imperio, nihil antiquius habere, quam ut id biduum,[5] quo de mutando reipublicæ statu hæsitatum erat, memoriæ eximeret. Omnium itaque factorum dictorumque in eo veniam et oblivionem in perpetuum sancire ac præstare; et, cum Principum reverentia religionibus et pietatis officiis adcrescat, aviæ Liviæ[6] divinos honores, et Circensi pompa currum elephantorum;[7] parentibus inferias publicas:[8] patri[9] Circenses ludos[10] natali die decernere. Ne Antonium quidem inhonoratum, ac sine grata mentione transmisit: testatus per edictum, "tanto impensius petere se ut natalem patris Drusi celebrarent, quod idem esset et avi sui Antonii."

19. Addidit matri[1] carpentum, quo per Circum duceretur: tribuit quoque cognomen Augustæ,[2] quod fœmina, virtutis, quam laudis, studiosior, recusaverat. Fratris[3] memoriam, per omnem occasionem celebratam, novis auxit honoribus.[4]

CAESAR AVG. P. M. TR. P. X. P. P. IMP. XX. In parte postica, Victoria cum caduceo, PACI AVGVSTAE. Humanorum honorum modicus, divinis penitus abstinuit, vetuitque ne quis ipsum adoraret, neve quis ipsi supplicaret. V. Dion. l. c.

3 *Paucas et modestas.* Unam nempe argenteam, duas ex ære et lapide. Dio ibid.

4 *Dictitans.* Dio ibid.

5 *Id biduum.* Hæc omnia iisdem verbis recitat Suet. Claud. 11.

6 *Aviæ Liviæ.* Augusti uxori, quæ ob adoptionem Germanici avia erat Claudii. V. Stem. Cæs. n. 66. Matri cœlestes honores negaverat Tiberius, tribuit Claudius. V. quæ hac de re jam diximus in not. et em. ad An. v, 2. Addit Dio lx, p. 667. Liviam equestribus certaminibus a Claudio fuisse honoratam: ejus effigiem in templo Augusti dedicatam: mandatum quoque Vestalibus ut ei sacra facerent, mulieribusque ut per ejus nomen jurarent.

7 *Currum elephantorum.* Augustino similem. Suet. ibid. i. e. qualem habebat D. Augustus.

8 *Inferias publicas.* Suet. Claud. 11. In iis inferiis exstruebantur aræ, floribus exornabantur, cædebantur victimæ, Diisque Manibus sacrificabatur, de reliquo epulabantur, qui mortuis ita parentaverant. Feralia hæc sacra fuse describit Kirchmann. de Fun. Roman. iv, 1 sq. De Claudii parentibus v. Stem. Cæs. n. 79 et 42.

9 *Patri.* Neroni Claudio Druso, de cujus laudibus v. Stem. Cæs. n. 79.

10 *Circenses ludos.* Suet. ibid. De his ludis, et quot in iis essent missus, si geminaretur lætitia, diximus sup.

1 *Matri.* Antoniæ, Antonii Triumviri filiæ, fœminæ optimæ, cujus laudes v. in Stem. Cæs. n. 42. et in Suppl. An. vii, 42. Pietatis Claudii in matrem testes nummi plurimi et ubique obvii. Carpentum vero, quo honestata Antoniæ memoria, erat vehiculi genus mularum bigis tractum, in quo defunctarum Augustarum imagines per circum ducebantur.

2 *Cognomen Augustæ.* Perperam in vulgatis Suetonii Claud. 11. libris legitur, 'cognomen Augustæ ab avia recusatum.' Compertum omnibus Liviam cognomen Augustæ non recusasse, sed ultro usurpasse. Idcirco Lips. emendabat, *ab viva recusatum;* multi extant Antoniæ nummi cum titulo ANTONIA AVGVSTA, sed imperante Claudio cusi, ut fatentur viri omnes eruditi. Cognomen Augustæ olim datum fuisse Antoniæ a Caio jam notavimus in Suppl. An. vii, 6.

3 *Fratris.* Germanici, numquam satis laudati imperatoris. V. Stem. Cæs. n. 81. Tabula Antiatina, quam erudit. Vulpius Soc. Jesu publicavit et illustravit, notat mense Octobri, die, ut videtur (hic enim extritum marmor), sexto idus INFER. GERMANIC. i. e. 'inferias Germanici.'

4 *Honoribus.* Hos inter honores comœdiam a Claudio scriptam et coronatam recenset Suet. Claud. 11. 'Ad fratris memoriam per omnem occasionem celebratam, comœdiam quoque Græcam Neapolitano certamine docuit, ac de sententia

Agrippinam et Juliam[5] de exilio reduxit. Magna quoque usus in priores Principes reverentia, jusjurandum neque sanctius sibi, neque crebrius instituit, quam "per Augustum."[6] Tiberio marmoreum arcum[7] juxta Pompeii theatrum,[8] decretum olim ab senatu, sed omissum, peregit. Omnia quidem Caii acta rescidit,[9] ejusque statuas noctu sustulit:[10] vetuit tamen eum ignominia notari;[11] diemque necis, quamvis exordium principatus sui, inter festos referri:[12] quo edicto Principi dignitas, sceleribus odium manebat.

20. Haud minus diligenter cautum ut nova dominatio regibus exteris commendaretur. Restituta Antiocho[1] Commagene parsque Ciliciæ, a Caio data et ademta. Mithridates,[2] Iberus, Armeniæ rex, in vincula conjectus, primum libertatem, deinde regnum recepit. Data Polemoni,[3] regi Bosphorano, Cilicia, ut Mithridates, a magno Mithridate[4] oriundus, Bosphoro donaretur.[5] At ut egregia Agrippæ officia, ita maxima fuit gratia. Non modo confirmata regna, quæ jam acceperat, additæ adhuc Judæa et Samaria.[6] Ei quoque

judicum coronavit.' In hac urbe tantam modestiam præ se tulit, ut tamquam privatus et Græcorum more ibi viveret, musicis spectaculis cum pallio et soleis, gymnico certamini cum purpurea veste et aurea corona interesset. Hæc Dio lx, p. 668.

5 *Agrippinam et Juliam.* De quibus dictum in Suppl. An. vii, 35. Dio lx, p. 667. Reversæ suam pietatem in Caium, fratrem suum, licet immeritum, significavere; ejusque cadaver per eas sepultum, ut jam diximus sup.

6 *Per Augustum.* Suet. Claud. 10.

7 *Marmoreum arcum.* Suet. ibid.

8 *Pompeii theatrum.* Cujus scenam, olim ambustam, refecerat Tiberius, ut dictum est sup. An. vi, 45. Illam dedicavit Claudius, sed unum Tiberii nomen inscripsit, suum omisit, Dio lx, p. 669. Quibus cærimoniis ludos tum ediderit narrat Suet. Claud. 21. Hujus theatri rudera visuntur adhuc Romæ ad Campum Floræ in ædibus Ducis *de Grillo*, vicinisque apothecis.

9 *Rescidit.* Suet. Claud. 11. Verum hæc cum Dione lx, p. 667. intellige de perperam actis a Caio, vel ab aliis propter Caium. Τὰ μὲν δὴ οὖν ὑπό τε τοῦ Γαΐου καὶ ὑφ' ἑτέρων δι' ἐκεῖνον οὐκ ὀρθῶς γινόμενα ἀνέτρεψε.

10 *Sustulit.* Dio ibid.

11 *Ignominia notari.* At, vel invito Claudio, hæc ignominia, malorum Principum ultrix, Caium secuta est; testaturque Dio ibid. ætate sua in sacramentis votisque concipiendis Caii Tiberiique nomina reticeri.

12 *Inter festos referri.* Suet. Claud. 11. Vetuit diem illum inter festos referri, ne de Caii nece lætari videretur; quod sibi nec gloriosum, nec tutum fuisset. Sequentibus annis primo illo imperii sui die prætoriarum cohortium militibus centenos nummos, *Angl.* 17*s.* viritim dedit. Dio lx, p. 673.

1 *Restituta Antiocho.* Dio lx, p. 670. De Antiocho iv. Commagenæ rege, dictum sup. in Suppl. An. vii, 11. et viii, 34. V. et An. xii, 55.

2 *Mithridates.* Dio ibid. De illo jam actum in Suppl. An. viii, 34. V. quoque Tac. An. xi, 8. et xii, 44 sq.

3 *Data Polemoni.* Dio ibid. Hic Polemon ii. supra memoratus in Suppl. An. vii, 36. Nullos superesse nummos Polemonis, dum in Bosphoro regnabat, cusos, docet Cl. Cary, *Histoire des Rois du Bosphore*, p. 50.

4 *Magno Mithridate.* Rege Pontico, olim Romæ æmulo.

5 *Bosphoro donaretur.* Dio ibid. Quot in Mithridatis, regis Bosphorani historia recensenda peccaverit Vaillant, et quomodo ejus nummus a falsario fuerit adulteratus disce ab erudito Cary, l. c. p. 51 sq. Tristem, sed fortem, regni ejus exitum descripsit Tac. An. xii, 15 sq.

6 *Judæa et Samaria.* Quæ olim fuerant avi ejus Herodis Magni. Iis etiam addidit Abilinam, quæ ad Lysaniam tetrarcham pertinuerat, et quæcumque ex Libano erant imperatoriæ dominationis, ut videre est ap. Joseph. Antiq. Jud. xix, 5. n. 1. Tunc Magni cognomen accepit Agrippa;

decreta consularia insignia, fratri ejus Herodi[7] prætoria; multaque Judæis indulta.[8]

21. Eamdem æquitatem expertæ urbes, quibus statuas a Caio ablatas restituit.[1] Neque opum appetens, vetuit ne quis, si cognatos haberet, Cæsarem scriberet heredem.[2] Demum quod in novo principatu difficillimum, abruptam severitatem inter et nimiam facilitatem temperamento usus, varia sanxit quibus sanctitas legum,[3] civium tranquillitas, ludorum moderatio adstrueretur. Ipse observantia in consules, benignitate erga omnes, ingens modestiæ exemplum simul et incitamentum.

22. Læta quidem initia, sed cito corrupta Messalinæ[1] libidinibus, insolentia libertorum,[2] hebete ingenio Principis, qui natura invalidus, serviliter eductus, literatior[3] mitiorque, quam Principem mediocris animi decet, pauca pro arbitrio et majestate imperii, pleraque alieno impulsu, præcipitive metu aut impetu actitavit. Dominationem vix retenturus, ni mole sua aliquandiu starent magna imperia; legatique exercituum obviam, sed turpem, fortunam inlustriori obsequio postposuissent.

23. Hos inter eminuit Sulpicius Galba,[1] Germaniæ superi-

cusique nummi ejus dignitatis et Claudii benevolentiæ testes. Hos inter præcipuus nummus ex ære mediocri a Vaillant et Harduino, Select. Opp. p. 332. vulgatus: ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΜΕΓΑΣ ΑΓΡΙΠΠΑΣ ΦΙΛΟΚΛΑΥΔΙΟΣ. Caput diadematum Agrippæ. In aversa parte, Dea stat cum temone et cornu copiæ: Μ...ΚΑΙΣΑΡΙΑ Η ΠΡΟΣ ΣΕΒΑΣΤΩΝ, i. e. 'Metropolis Cæsarea ab Augustis dilecta.' Aliæ quoque urbes lætitiam suam significavere, quod gentilem regem haberent. Hinc nummi ΕΠΙ ΒΑCΙΛΕ. ΤΙΒΕΡΙΕΩΝ, i. e. 'Tiberiensium sub rege Agrippa.' Hinc magis adhuc obvii nummi, in quibus lilium cum tribus literis ΒΑ Φ, i. e. ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΑΓΡΙΠΠΑ ΦΑΣΑΗΛΙΤΩΝ, seu 'Rex Agrippa,' nummus 'Phasaelitarum,' de quibus Plin. xxi, 5.

7 *Herodi.* Regi Chalcidis, de quo Dio lx, p. 670. V. Stem. Herodum n. 25.

8 *Judæis indulta.* Duo hac de re Claudii decreta, rogantibus Agrippa et Herode obtenta, refert Josephus, Antiq. Jud. xix, 5. n. 2 et 3. In posteriore id memorandum Judæis permitti, ut per universum Romanum imperium, propter fidem et amicitiam Romanis præstitam, patrios suos mores sine ullo impedimento servent; moniti tamen ut 'modestius se gerant,' nec aliarum gentium religiones contemnant: ἐπιεικέστερον χρῆσθαι, καὶ μὴ τὰς τῶν ἄλλων ἐθνῶν δεισιδαιμονίας ἐξουθενίζειν.

1 *Restituit.* Dio lx, p. 669. Suet. Cai. 23. quem v. in not. ad Suppl. An. viii, 55.

2 *Scriberet heredem.* Dio l. c.

3 *Sanctitas legum.* Hæc et quæ sequuntur multis exemplis confirmat Dio lx, p. 668 et 669. quorum hæc præcipua. Claudius sodalitia, a Caio restituta, in quibus multum erat gulæ ac licentiæ, nihil caritatis et pietatis, dissolvit. Strenarum munera, ab Augusto ob humanitatem studiosamque populi voluntatem, a Caio propter aviditatem prodigentiamque accipi solita, a Tiberio ob parsimoniam (nam ea munera majoribus muneribus rependebat Augustus, et ex iis Deorum statuas vicatim dedicabat. Sueton. Aug. 57.) repudiata, ipse ut lucri cupiditas ab imperatoria majestate penitus abesset, edicto sustulit. Vesaniam quoque ludorum, qui per dies plurimos iterabantur, si quid forte prioribus diebus fuisset peccatum, frænavit.

1 *Messalinæ.* Claudii uxoris, fœminæ perditissimæ. V. Stem. Cæs. n. 26.

2 *Libertorum.* Callisti, Pallantis, &c.

3 *Literatior.* Multa privatus Princepsque Latine et Græce scripsit, quæ commemorat Suet. Claud. 41 et 42.

1 *Sulpicius Galba.* Postea Imperator, jam laudatus sup. in Suppl. An. viii, 23. Erat teste Plutarcho in Galb. p. 1054.

oris legatus. Licet ad nova summaque a multis stimulatus,[2] officii constans maluit imperium defendere, quam usurpare; Cattosque devicit,[3] fide et victoria intimam Principis benevolentiam promeritus. Laudis æmulus, P. Gabinius, Germaniæ inferiori præfectus, Chaucos [4] debellavit. Aucta lætitia, quod, quæ sola [5] apud hostes supererat, captam Variana clade legionis aquilam reportavit; indeque *Chaucius*[6] cognomen obtinuit. Princeps vero, periculorum et bellorum expers, ob utramque victoriam *Imperator* salutatus[7] est. Liberti, exquisitiore adulatione, in ejus laudem traxere sopitas in Mauretania turbas, quæ jam ante Caii cædem desierant;[8] et ut triumphalia ornamenta ob id acciperet persuasere.

24. At fœdiora meditabatur Messalina. Juliam,[1] forma, nobilitate, cum Claudio necessitudine præcellentem exosa, ferocem ejus animum, et ad imperantis fortunæ obsequia flecti nescium, impatientius ferebat. Primum muliebri æmulatione certavere, mox, prout solitum, vicit potentia. Juliaque variis criminibus atque etiam adulteriis infamata magis, quam convicta, rursus in exilium projecta est. Annæus Seneca, adulteriorum societati innexus, in insulam Corsicam relegatur:[2] sapientiæ fama, Juliæ superbia facile excusandus, nisi ipse ingeniosioribus scriptis,[3] adulatoriis precibus,[4] amarulentis dicteriis,[5] ferme fidem criminationibus fecisset.

25. Inter hæc dissidia, Claudius filias suas, Antoniam[1] Cn. Pompeio Magno[2] tradidit, Octaviam[3] L. Junio Silano[4] des-

Romanorum ditissimus, ἰδιώτης πλουσιώτατος ἁπάντων.

2 *Multis stimulatus.* Suet. Galb. 7.

3 *Cattosque devicit.* Dio lx, p. 670. De quibus plura dicta sunt sup. de Mor. Germ. 30.

4 *Chaucos.* Suet. Claud. 24. Perperam legas ap. Dion. lx, p. 670. Μαυρουσίους, 'Maurusios.' Male emendabat Palmerius *Cheruscos*, nec satis probabiliter Xylander et Reimarus *Marsos*. Corrigend. Χαύκους, penes quos erat una Aquila, sicut altera apud Marsos fuerat, de qua dictum An. ii, 25. Inde error prodiit, quod paulo ante Mauretaniam memoraverat Dio. Porro Chauci littus maris inter Amisiam et Albim tenebant.

5 *Quæ sola.* Dio l. c. V. quoque not. et em. ad An. ii, 25.

6 *Chaucius.* Suet. ibid.

7 *Imperator salutatus.* Dio ibid.

8 *Desierant.* Dio ibid. Plin. quoque. Sed v. quæ jam adnotavimus sup. Suppl. An. viii, 34.

1 *Juliam.* Germanici filiam. V. Stem. Cæs. n. 97.

2 *Relegatur.* Dio ibid. Exilii sui laudator inducitur Sen. in Octav. 381. 'Melius latebam procul ab invidiæ malis, Remotus inter Corsici rupes maris: Ubi liber animus, et sui juris, mihi Semper vacabat, studia recolenti mea.'

3 *Scriptis.* V. imprimis lib. de Consolat. ad Helv. matrem suam a Seneca scriptum.

4 *Adulatoriis precibus.* Quas lege in consolat. ad Polyb. ac maxime c. 32. rigida ac virili Stoicorum sapientia minime dignas.

5 *Dicteriis.* Quibus aculeata rigescit insectatio, quam post mortem Claudii, quem vivum laudaverat, scripsit; cuique titulum fecit, Claudii Cæsaris ΑΠΟΚΟΛΟΚΥΝΤΩΣΙΣ. Tam parum secum consensisse Senecam nemo mirabitur, qui reputaverit unam virtutem sibi semper constantem, plerumque discors esse ingenium.

1 *Antoniam.* V. Stem. Cæs. n. 105.

2 *Pompeio Magno.* Pompeio Magno cognomen, sibi invisum, ademerat Caius Caligula; restituit quidem Claudius, generumque fecit: sed postea occidit. Unde Sen. in Apocoloc. p. 707. 'Caius Cæsar

pondit, exigua[5] maritali pompa, post tristiore exitu.[6] Generos vigintiviratu[7] tantum donavit: dein feriis Latinis[8] Urbi præfecit: tarde concessit ut quinquennio maturius, quam per leges, magistratus[9] peterent. Eodem anno nati sunt,[10] ortu et fato dispares, moribus et studiis pares, familiari necessitudine[11] summi, Britannicus et Titus: mira hominum sorte, quæ utriusque vices variasse videtur, ut singuli plus desideriorum relinquerent. Britannicus Claudio et Messalina genitus vigesimo paterni imperii die: Titus Vespasiano et Flavia Domitilla tertio Calendas Januarias.

A.U.C. 795. J.C. 42.

26. Claudius Cæsar II. et Cæcina Largus, consules,[1] in acta Augusti juravere.[2] In sua jurari vetuit Princeps; prorogatoque[3] per totum annum Cæcinæ magistratu, ipse bimestri dignitate[4] se abdicavit, nihil contra leges se fecisse jurejurando professus,[5] majore vanitate, quam veritate. Consul

Crassi filium vetuit Magnum vocari: hic [Claudius] nomen illi reddidit, caput tulit.'

3 *Octaviam.* V. Stem. Cæs. n. 36.

4 *L. Junio Silano.* Filio Appii Silani, de quo dicetur inf. c. 33.

5 *Exigua.* Immo ita exigua, ut etiam his ipsis diebus senatum habuerit. Quod testatur Dio lx, p. 668. et ex eo Zonaras. Suffragatur quoque Suet. Claud. 12. 'Sponsalia filiæ natalemque geniti nepotis silentio, ac tantum domestica religione transegit.'

6 *Tristiore exitu.* Si quidem uterque a Claudio postea occisus. Ob crimen interemtus est 'Pompeius, in concubitu dilecti adolescentuli confessus,' Suet. Claud. 29. Silanus, incustoditi amoris accusatus magis, quam reus, mortem sibi conscivit, ut dictum est An. xii, 8.

7 *Vigintiviratu.* De hoc honorum rudimento jam egimus sup. An. iii, 29.

8 *Feriis Latinis.* Quæ sint, et unde sic dictæ, v. sup. An. iv, 36.

9 *Magistratus.* Hæc omnia Dio lx, p. 668. Magistratus intellige de quæstura, et aliis postea honoribus. Quæstura juxta leges post annum 24. petebatur, ut notavimus An. iii, 29.

10 *Nati sunt.* Britannicus natus est 'vigesimo imperii [Claudii] die,' Suet. Claud. 27. Titus vero 'natus est III. Kal. Januarias insigni anno Cajana nece, prope Septizonium, sordidis ædibus, cubiculo vero perparvo et obscuro: nam manet adhuc et ostenditur,' Suet. Tit. 1. Septizonium illud, Severiano antiquius, fuit in Esquiliis. De Britannico v. Stem. Cæs. n. 108. Primum dictus est Tiberius Claudius Germanicus. Postea Britannicus appellatus est, Dio lx, p. 673.

11 *Necessitudine.* De qua plura Suet. Tit. 2. Titus educatus in aula cum Britannico simul, 'ac paribus disciplinis, et apud eosdem magistros institutus. Quo quidem tempore, aiunt, metoposcopum a Narcisso Claudii liberto adhibitum, ut Britannicum inspiceret, constantissime affirmasse; illum quidem nullo modo, ceterum Titum, qui tunc prope adstabat, utique imperaturum. Erant autem adeo familiares, ut de potione, qua Britannicus hausta periit, Titus quoque juxta cubans gustasse credatur, gravique morbo afflictatus diu. Quorum omnium mox memor statuam ei auream in palatio posuit, et alteram ex ebore equestrem, quæ Circensi pompa hodieque præfertur, dedicavit, prosecutusque est.'

1 *Consules.* Tiberius Claudius Cæsar II. et C. Cæcina Largus coss. fuere A.U.C. 795. J.C. 42. Dio lx, p. 671. Largus auctor videtur fuisse senatusconsulti Largiani, de quo Institut. Libr. iii, Tit. 8. de Successione libertorum. 'Postea [i. e. post legem Juniam] senatusconsulto Largiano cautum fuerat, ut liberi manumissoris non nominatim exheredati facti, extraneis heredibus eorum in bonis Latinorum præponerentur.' V. erudit. Heineccium, Antiquitates Romanæ Jurisprud. iii, 8. n. 9.

2 *Juravere.* Claudio ita jubente, ut testatur Dio lx, p. 671. Neque permisit quemquam in sua acta jurare. De hoc usu jurandi dictum est An. i, 7.

3 *Prorogatoque.* Dio ibid.

4 *Bimestri dignitate.* Suet. Claud. 14.

5 *Jurejurando professus.* Dio ibid. Ob

enim, et extra honorem,[6] juris dicundi assiduus, nonnumquam a præscriptis legum discedebat, quandoque ex bono et æquo, sæpius inconsulta animi levitate, et amenti similis.[7] Novas tamen leges condidit, sua utilitate, Principis civilitate probatas. Rectores enim provinciarum, diutius in Urbe morari solitos, jussit[8] in eas ante Calendas Apriles proficisci: simul vetuit "ne sibi pro accepta dignitate gratias agerent;" professus "se Principem; ipsos esse principatus adjutores: apud se gratiam laudemque nacturos, si ex provinciis, officio egregie perfuncti, reverterentur." Legem Papiam Poppæam, a Tiberio jam mollitam,[9] sed in hoc Urbis luxu adhuc graviorem, moderatus est: et sexagenarios,[10] qui uxorem quinquagenaria minorem ducerent, cœlibum pœnis exemit. Pupillis[11] consuluit, eorumque tutelæ curam, olim prætoribus commissam, consulibus mandavit. Ad lites quoque expediendas, rerum actum,[12] divisum antea in hibernos æstivosque menses, conjunxit. Demum ne publica pecunia periret, tres prætorios

tale jusjurandum, Trajanum, qui egregia promiserat, majora præstitit, laudat Plin. Paneg. 64 et 65.

6 *Extra honorem.* Abdicato consulatu.

7 *Amenti similis.* Multus hac in re Suet. Claud. 14 et 15. eamque exemplis quamplurimis confirmat.

8 *Jussit.* Legem hanc retulit Dio lx, p. 672.

9 *Mollitam.* V. quæ dicta sunt sup. An. iii, 25 et 28.

10 *Sexagenarios.* Licet legem Papiam Poppæam moderatus fuisset Tiberius, caput tamen addiderat, quo sexagenarii, etiamsi uxores ducerent, pœnis tamen legis Papiæ Poppææ subjacebant. Contendebat enim Tiberius infœcunda hæc matrimonia non iniri, ut liberi procrearentur, sed tantum ut legis pœna vitaretur. Caput istud Tiberianum obrogavit, id est, mutavit Claudius. Unde Suet. Claud. 23. ait: 'Capiti Papiæ Poppææ legis, a Tiberio Cæsare, quasi sexagenarii generare non possint, addito, obrogavit.' Ea vero conditione obrogavit, ut sexagenarius, vel etiam sexagenario major uxorem minorem quinquagenaria duceret. Id nos docet Ulpian. Tit. 16. 3 et 4. 'Qui intra sexagesimum, vel quæ intra quinquagesimum annum, neutri legi [Juliæ et Papiæ Poppææ] paruerit, licet ipsis legibus post hanc ætatem liberatus esset, perpetuis tamen pœnis tenebitur, ex senatusconsulto Perniciano: [eruditus Perizonius emendat *Persiciano*, quod Paulus Fabius Persicus cos. fuit, imperante Tiberio, A.U.C. 797. At legem Papiam Poppæam moderatus est Tiberius A.U.C. 773. Mallem itaque emendari *Tiberiano.*] Sed Claudiano senatusconsulto, major sexagenario, si minorem quinquagenaria duxerit, perinde habebitur, ac si major sexaginta annorum duxisset uxorem. Quod si major quinquagenaria minori sexagenario nupserit, impar matrimonium appellatur: et senatusconsulto Calvitiano [assentior Cujacio emendanti *Claudiano*, licet Perizonio et Schultingio placeat *Calvisiano*] jubetur non proficere ad capiendas hereditates, et legatas dotes. Itaque mortua muliere, dos caduca erit.' Qui plura voluerit, adeat Cl. Heineccium, Antiq. Rom. Jurisprud. vol. i, p. 296 sq.

11 *Pupillis.* Suet. Claud. 23. 'Sanxit ut pupillis extra ordinem tutores a consulibus darentur.' Antea in Urbe prætoris, in provinciis præsidum erat tutores pupillis dare. Cum nondum lege Claudiana satis consultum esset tutoribus, M. Antoninus Philosophus 'prætorem tutelarem primus fecit, cum ante tutores a consulibus poscerentur, ut diligentius de tutoribus tractaretur.' Jul. Capitolin. in M. Antonin. x.

12 *Rerum actum.* Suet. ibid. Apud Romanos res aliæ per hyemem, aliæ per æstatem agebantur. Molestissimum hunc comperendinatum sustulit Claudius. Postea restituisse, videtur Galba, teste Suet. Galb. 14. Melius providit M. Antoninus, supra laudatus, qui 'fastis dies judiciarios addidit, ita ut ducentos triginta dies annuos rebus agendis litibusque disceptandis constitueret.' Jul. Capitolin. in M. Antonin. x.

viros,[13] qui ærario debita exigerent, instituit: additis lictoribus, ut cresceret dignitas. Ad divina quoque conversus, Urbem, religionum multitudine fatiscentem, sacris Eleusiniis augere voluit.[14] Laudabiliore cura, Gallorum, quos furiosa Druidarum superstitio humanis victimis Deos placare docuit, feros ritus, civibus sub Augusto jam interdictos, abolevit,[15] ceteraque [16] hujus superstitionis vetuit. Triumphato enim terrarum orbe, hæc nobilissima Romanos manebat victoria, ut religionum monstra tollerent, victasque gentes rationi servire, ac felices vivere cogerent.

27. Interim Suetonius Paullinus [1] bellicæ laudis famam in Africa auspicabatur. Ædemon [2] enim, libertus, arma resumserat ut Ptolemæum regem, a Caio Cæsare [3] interemtum, ulcisceretur. Ne per moras audacia glisceret, Suetonius Mauretaniam propere ingressus est. Barbari, exercitibus Romanis tum primum [4] in regione sua bellantibus exterriti, refugere. Dum in latebris premebantur, ventum ad montem Atlantem, tot fabulis celebratum.[5]

13 *Tres prætorios viros.* Dio lx, p. 671.

14 *Augere voluit.* Suet. Claud. 25. 'Sacra Eleusinia etiam transferre ex Attica Romam conatus est.' Transtulit postea Hadrianus, ut docet Aur. Victor. de Cæsar. in Hadr. Eleusiniis sacris, Cereri ac Proserpinæ dicatis, nihil fuit apud Græcos celebratius secretiusve: quorum ob contemtum capitis damnatus est optimus Socrates.

15 *Abolevit.* Suet. l. c. 'Druidarum religionem apud Gallos diræ immanitatis, et tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus abolevit.' Hæc ita sunt aperta et indubitata, ut a librariis corruptum existimem locum Plinii xxx, 1. Gallias utique possedit [sacri prodigiosi celebratio], et quidem ad nostram memoriam. Namque Tiberii Cæsaris principatus sustulit Druidas eorum, et hoc genus vatum medicorumque.' Forte scripserat Plinius *Tiberii Claudii principatus*, vel, *Tib. Cl. Cæsaris principatus.* Hæc inhumana Gallorum sacra, qui, affecti gravioribus morbis, vel in præliis ac periculis versantes, pro victimis homines immolant, pluribus recenset Cæs. B. G. vi, 15. Quod vero incredibile videretur, ni quantum in hominum animos valeat superstitio, innumeris ac portentosis exemplis foret compertum, cum homines occidere non licuit, humano saltem sanguine aras proluere juvit. Hoc docet horum temporum scriptor elegans Pomponius Mela iii, 2. *Gallorum* 'gentes superbæ, superstitiosæ, aliquando etiam immanes, adeo ut hominem optimam et gratissimam Diis victimam cæderent. Manent vestigia feritatis jam abolitæ, atque ut ab ultimis cædibus temperant, ita nihilominus, ubi devotos altaribus admovere, delibant.' Melæ interpretes, temporis quo scripserit incuriosi, multa in his illustrandis peccavere. Perperam enim Schottus 'abolitam feritatem' ad A. U. C. 657. retulit, cum senatusconsultum, teste Plin. xxx, 1. 'factum est, ne homo immolaretur.' Romanis nondum parebant Galliæ. Infeliciter quoque pro *ultimis cædibus* emendare voluit Pintianus *humanis cædibus.* Quæ sit satis monuisse, ut quanti sit in illustrandis veterum Scriptorum operibus temporum ratio dignoscatur.

16 *Ceteraque.* Inter hæc in magna Galliarum fama erat ovum anguinum, de quo cum multa commemorasset, addit Plin. xxix, 3. §. 12. 'Vidi equidem id ovum mali orbiculati modici magnitudine, crusta cartilaginis, velut acetabulis brachiorum polypi crebris, insigne Druidis. Ad victorias litium, ac regum aditus, mire laudatur: tantæ vanitatis, ut habentem id in lite in sinu equitem Romanum e Vocontiis, a divo Claudio interemtum non ob aliud sciam.'

1 *Suetonius Paullinus.* Prætorii erat ordinis, teste Dion. lx, p. 670. De illo sæpe dictum An. xiv, 29 sq. et in vit. Agr. 5.

2 *Ædemon.* Plin. v, 1.

3 *A Caio Cæsare.* Ut diximus in Suppl. An. viii, 34.

4 *Tum primum.* 'Romana arma primum, Claudio Principe, in Mauritania bellavere.' Plin. v, 1.

5 *Fabulis celebratum.* Præter Herculi et Perseo ibi laborata, illum etiam in nubila

28. Suetonius Polybium,[1] egregium Annalium conditorem, qui Africæ littora exploraverat, æmulatus, terras scrutari voluit; primusque[2] Romanorum ducum Atlantem aliquot millium spatio transgressus, loca, hactenus tantum virilem ob luxuriam[3] audita, invisit. Vanescentibus, quo propius accedebat, fabulis, nulla occurrere Ægipanum Satyrorumque[4] vestigia: sed comperit imas montis radices,[5] densis altisque repletas sylvis, incognito[6] genere arborum, proceritate spectabili, enodi nitore,[7] fronde cupressis simili, gravi odore,[8] et

ita erectum prodidere veteres, ut cœlum et sidera non 'tangere modo vertice, sed sustinere quoque' diceretur. Mela iii, 10. De Atlante hacque Suetonii expeditione, pauca, sed lectu digna, scripsit Cl. d'Anville. *Mémoires de l'Acad. Roy. des Inscr.* Vol. xxvi, p. 80 sq. Hoc enim bello ultra Atlantem perventum ad urbes Alelen et Cillabam, nunc *Helel* et *Gher-Selbin* arbitratur: quas tamen inde remotissimas in Phazania, hodie *Fezzan*, ponit Plin. v, 5.

1 *Polybium.* Polybius Cornelium Scipionem Africanum in Africana expeditione comitatus, ab eo accepta classe A. U. C. 608. A. C. 145. partem illam orbis scrutatus est; suumque iter descripsit, Plinio, v. 1. memoratum, sed compendiosius pro tanta rei utilitate hominisque dignitate. Immo errorem Polybio affingit, tanto scriptore indignum: scilicet, si Plinio credimus, a monte, quem Theôn Ochema dixere veteres, nunc *the southern extremity of the Sierra Leone,* ad promontorium Hesperium, nunc *the Cape of Palms,* 'navigatione dierum ac noctium decem, in medio eo spatio Atlantem locavit Polybius, a ceteris omnibus in extremis Mauritaniæ proditum.' Id certe non peccavit Polybius; sed in medio spatio a portu Carthaginis, unde profectus est, ad Hesperium promontorium, quo pervenit, ac proinde in extremis Mauritaniæ positum esse Atlantem merito prodidit. Quod nemini hactenus, ne erudito quidem Harduino compertum miror. Hac de re totoque Polybii itinere plura forte alias sum dicturus.

2 *Primusque.* Plin. l. c. et ex eo Solinus c. 26. Hanc expeditionem memorat quoque Dio lx, p. 670.

3 *Virilem ob luxuriam.* Apud Romanos Indico luxu fœminæ, Africano viri gloriabantur. Præcipuus apud viros honor citreis mensis, quas tanti faciebant, ut, Juba rege mortuo, duæ sint venumdatæ, 'quarum alteri pretium fuit HS. XII. [*Angl.* 10,000*l.*] alteri paulo minus,' Plin. xiii, 15. Sed de hac insania jam diximus in not. et em. ad An. iii, 52. ubi multa de Romanorum luxu congessimus.

4 *Satyrorumque.* Plin. v, 1. 'Eundem [Atlantem] noctibus micare crebris ignibus, Ægipanum Satyrorumque lascivia impleri, tibiarum ac fistulæ cantu, tympanorumque et cymbalorum sonitu strepere celebrati auctores prodidere.' Eadem ferme legas in Periplo Hannonis. Geographi veteres, vol. i, p. 4 et 5. Inde orta fabula, quod pauci, qui istas regiones incolunt, homines diu propter immodicum calorem lateant, noctu ad res agendas cum facibus discurrant. Præterquam quod in his oris ignei halitus frequentes esse potuere. De monstrifica Ægipanum et Satyrorum forma v. Melam, i, 4 et 8. Plin. v, 8.

5 *Montis radices.* Africam versus, non vero versus mare. Unde Plin. v, 1. 'E mediis hunc Atlantem arenis in cœlum attolli prodiderunt, asperum, squallentem, qua vergat ad littora Oceani, cui cognomen imposuit: eundem opacum, nemorosumque, et scatebris fontium riguum, qua spectat Africam, fructibus omnium generum sponte ita subnascentibus, ut nunquam satietas voluptatibus desit.'

6 *Incognito.* Hæ sunt arbores citri Atlanticæ, a citro seu malo Assyria omnino diversæ, quas non noverant Romani, licet apud eos tanto essent in pretio. Plin. xiii, 15. 'Atlas mons peculiari proditur sylva . . . confines ei Mauri quibus plurima arbor citri, et mensarum insania, quas fœminæ viris contra margaritas regerunt.'

7 *Enodi nitore.* Cum in luxu una valeat raritas, apud Romanos eviluit enodis ille trunci nitor, sed ingentibus pretiis emebantur contortæ radices. Id testatur Plin. xiii, 15. 'Tuber hoc est radicis, maximeque laudatum, quod sub terra totum fuerit: et rarius quam quæ superne, quæque gignuntur etiam in ramis, proprie quod tanti emitur, arborum vitium est, quarum amplitudo ac radices æstimari possunt ex orbibus.' Eamdem insaniam arguit Sen. de Beneficiis vii, 9. 'Video istic mensas, et æsti-

tenui obducta lanugine, sericis velleribus nihilo viliore:[9] verticem altis etiam æstate operiri nivibus: decumis eo pervenerat castris:[10] ultra ad fluvium Ger[11] contendit per solitudines nigri pulveris, eminentibus interdum velut exustis cautibus; locaque inhabitabilia[12] fervore, quamquam hiberno tempore, expertus: proximos saltus, elephantorum, ferarum et serpentium gregibus infestos adiit; et, a Canariis populis, qui dividuis ferarum[13] visceribus victitabant, inhabitari comperit.

29. His exploratis, rebellibusque territis magis, quam subactis, Suetonius Romam repetiit, cum pertinaciore hoste[1] postea dimicaturus. Cœpta vero in Mauretania absolvit Cn. Hosidius Geta;[2] Salaboque, barbarorum duce, semel atque iterum devicto, et ad solitudines frustra delapso,[3] initæ tandem pacis conditiones. Duas in provincias, Tingitanam et Cæsariensem,[4] divisa est Mauretania, duobusque equestris ordinis rectoribus permissa. Conciliandi animos simul et firmandi dominationem causa, oppidum Tingi[5] coloniam fecit Claudius; appellatumque Traducta Julia: eodem honore donatæ Cæsarea,[6] olim Jubæ regia, et Lixos,[7] fabulosissime antiquis

matum lignum senatoris censu, [*Angl.* 10,000*l.*] eo pretiosius, quo illud in plures nodos, arboris infelicitas torsit.'

8 *Gravi odore.* Plin. ibid. 'Cupresso fœminæ sylvestri sunt similes folio, odore, caudice.'

9 *Nihilo viliore.* Solin. xxiv, Plin. quoque v, 1. 'Tenui eas obduci lanugine: quibus addita arte, posse, quales e bombyce, vestes confici.'

10 *Castris.* Plin. ibid. Decima castrorum metatione.

11 *Fluvium Ger.* Fluvium mediterraneum, qui Gætuliam alluit, dictum Ptolemæo iv, 6. Γεὶρ; nunc *Adjedee* appellatum. Solinus et Cl. de l'Isle, Theatr. Historic. fol. 1. perperam volunt Suetonium ad fluvium, 'qui Niger vocatur,' contendisse. Niger, hodie *Guin*, a fluvio Ger decem gradibus distat; at tantum aliquot millium spatio Atlantem transgressus est Suet. teste *Plin.* l. c.

12 *Inhabitabilia.* Suetonius tamen non ultra trigesimum latitudinis gradum contendit.

13 *Dividuis ferarum.* Atque etiam canum, unde nomen accepere, ut docet Plin. v, 1. 'Canarios appellari. Quippe victum ejus animalis promiscuum his esse, et dividua ferarum viscera.'

1 *Pertinaciore hoste.* Cum Britannis. V. An. xiv, 29 sq.

2 *Cn. Hosidius Geta.* Dio lx, p. 670.

3 *Frustra delapso.* Cum barbari siticulosa loca semper peterent, eos, magna aquarum copia collecta, insecutus est Geta. Ea tamen in tantis solitudinibus deficiente, Romanus exercitus adhuc periisset, ni inopina imbrium vis per magicas artes, ut tradit Dio lx, p. 671. seu quod libentius crediderim, forte fortuna præsto fuisset.

4 *Tingitanam et Cæsariensem.* De hac divisione jam dictum in Suppl. An. viii, 34.

5 *Tingi.* Hodie *Tenja*, vel *Tanger*, urbs princeps Mauritaniæ Tingitanæ, de qua Plin. v, 1. 'Tingi, quondam ab Antæo conditum: postea a Claudio Cæsare, cum coloniam faceret, appellatum Traducta Julia.' De hujus urbis nomine et nummis v. Harduin. Select. Opp. p. 77. Antiquitatem quoque laudat Mela i, 5. 'Tinge oppidum pervetus, ab Antæo, ut ferunt, conditum. Extat rei signum, parma elephantino tergore exsecta, ingens, et ob magnitudinem nulli nunc usuro habilis; quam locorum accolæ ab illo gestatam pro vero habent, traduntque, et inde eximie colunt.'

6 *Cæsarea.* Nunc *Shershell.* Olim caput Mauritaniæ Cæsariensis. Plin. v, 2. 'Oppidum celeberrimum Cæsarea, antea vocitatum Iol, Jubæ regia, a divo Claudio coloniæ jure donata.'

7 *Lixos.* In ora maritima infra Tingim. Plin. v, 1. 'A Julia Constantia, [hodie

narrata. Deductis quoque veteranis, conditum Oppidum novum;[8] et Latium datum Tipasæ:[9] Rusucurium[10] civitate honoratum. Interim Musulanorum manu,[11] Numidiam turbare ausa, victa cæsaque, tranquillitas Numidiæ est reddita.

30. Romano nomine apud barbaros ita inclarescente, fame[1] in Urbe laborabatur, luxu[2] et superstitibus Caianæ stultitiæ[3] reliquiis magis, quam terrarum infœcunditate.[4] Princeps innata bonitate, metuque plebis,[5] numquam insolentioris, quam cum ea tumultuandi occasione abutitur, publicæ penuriæ in præsentia subvenit,[6] negotiatoribus[7] lucri spe excitatis, et suscepto in se damno, si quid per tempestates accidisset. Facilius majusque incitamentum, honores addidit: civibusque, qui naves mercaturæ causa fabricarent, vacationem[8] Legis Papiæ Poppææ; Latinis[9] jus Quiritium;[10] fœminis[11] jus

Arzilia,] 32,000. passuum, colonia a Claudio Cæsare facta Lixos, vel fabulosissime antiquis narrata. Ibi regia Antæi, certamenque cum Hercule: et Hesperidum horti. Affunditur æstuarium a mari flexuoso meatu, in quo draconis custodiæ instar fuisse nunc interpretantur. Amplectitur intra se insulam, quam solam e vicino tractu aliquanto excelsiore, non tamen æstus maris inundat. Extat in ea et ara Herculis, nec præter oleastros aliud ex illo aurifero nemore.'

8 *Oppidum novum.* Dictum quoque Ptolem. iv, 2. 'Οππιδόνεον κολωνία. Nunc *Sinaab*, in mediterranea Mauritania Cæsariensi.

9 *Tipasæ.* Plin. l. c. Tipasa, nunc *Tefessad*, prope Cæsaream versus Orientem fuit. De jure Latii v. quæ dicta sunt in not. et em. ad An. xi, 23.

10 *Rusucurium.* Plin. v, 2. Rusucurium, hodie *Dellys*, in Mauritania Cæsariensi, honoratum a Claudio civitate. De jure civitatis Romanæ dictum in not. et em. ad An. xi, 23.

11 *Musulanorum manu.* De hac valida Africæ gente v. An. ii, 52. Paucis Aur. Victor. in Claud. 'Cæsa Musulamiorum manus.' Pluribus Dio lx, p. 671. Sed sine gentis appellatione.

1 *Fame.* Dio lx, p. 671. validæ hujus famis, Λιμοῦ τε ἰσχυροῦ, meminit. Ea est ipsa fames, ab Agabo prædicta, de qua D. Lucas in Act. Apost. xi, 28. 'Αναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν, ὀνόματι Ἄγαβος, ἐσήμανε διὰ τοῦ πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην· ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος.

2 *Luxu.* De Romanorum luxu dictum satis in not. et em. ad An. iii, 52.

3 *Caianæ stultitiæ.* Caligulæ stultitiam in Puteolano ponte exstruendo memoravimus in Suppl. An. viii, 10 sq. De hac quoque Aur. Victor Claud. 'Adhuc [a Claudio] annonæ egestas composita, quam Caligula induxerat, dum adactis toto orbe navigiis, pervium mare theatris curribusque damno publico efficere contendit.'

4 *Terrarum infœcunditate.* Fuere quidem per multos annos 'assiduæ sterilitates,' ut loquitur Suet. Claud. 18. Ægyptum tamen non fuisse hoc anno infœcundam arguere videtur Claudii nummus, quem protulit Harduin. Select. Opp. p. 718. TI. ΚΛΑΥ. ΚΑΙ—i. e. 'Tiberius Claudius Cæsar,' caput Claudii laureatum. In aversa parte, sex spicæ, fertilitatis Ægyptiæ symbolum, ΑΥΤΟΚΡΑ. Ε. Β. i. e. 'imperii anno secundo.'

5 *Metuque plebis.* De cujus insolentia diximus An. xii, 43.

6 *Subvenit.* Inde tot nummi Claudii, in quibus exhibetur vel vas frumentarium cum spicis, vel CERES AVGVSTA.

7 *Negotiatoribus.* Hæc et seq. Suet. Claud. 19.

8 *Vacationem.* Ne forent obnoxii pœnis legis Papiæ Poppææ de cœlibibus. De illa lege jam egimus sup. c. 26. et fusius in not. et em. ad An. iii, 28.

9 *Latinis.* 'Latini,' ut docet Caius Institut. i, Tit. 2. n. 2. 'sunt, qui aut per epistolam, aut inter amicos, aut convivii adhibitione manumittuntur.' Libertas illa Latina introducta A.U.C. 772. lege Junia Norbana.

10 *Jus Quiritium.* Civitatem Romanam habet Ulpian. Tit. iii, n. 6. ubi ipsum Claudii edictum memorat his verbis: 'Nave Latinus civitatem Romanam accepit, si non minorem, quam decem millia modiorum navem fabricaverit, et Romam sex annis frumentum portaverit, ex edicto divi Claudii.' Navem, quæ decem millia

quatuor liberorum [12] constituit. Quæ quidem in tanta legum mutatione duravere,[13] usu et necessitate defensa.

31. Futuri quoque providus, et veritus ne, ob tempestatum adversa et importuosum mare, eadem rediret frugum egestas, opera duo pari et inenarrabili impendio, utilitate et exitu dispari adgressus est. Agros enim Romanos, infinitis villarum spatiis in dies magis arctatos, lacum Fucinum [1] emittendo augere incassum molitus est, prodigentiæ reus et adversus luxuriam invalidus.[2] Portum vero Ostiensem,[3] a divo Julio [4]

modiorum contineret, nos diceremus *a vessel of ninety tons.* De modio Romano jam egimus sup. An. ii, 87. De Jure Quiritium Civitateque Romana, v. not. et em. ad An. xi, 23.

11 *Fœminis.* Intellige de libertabus. Ingenuis enim fœminis tres sufficiebant liberi. V. quæ diximus in not. et em. ad An. iii, 28. ubi multa de lege Papia Poppæa.

12 *Jus quatuor liberorum.* Hoc jure libertæ patroni tutela liberabantur, sui juris vivebant, sine tutorum auctoritate testabantur, res suas administrabant, tuto capiebant quidquid eis testamento esset legatum. Huc spectat Ulpian. Tit. xxix, n. 3. 'Libertas, quatuor liberorum jure, tutela patronorum' liberari—'jam posse eas sine auctoritate patronorum testari.' Jure illo fruebatur Zosima, cujus memoria extat ap. Gruter. p. 631. 2. PERSICVS. LIBERTVS. MANVMISSVS....C. CORNELIO. PERSICO. F. HABENTI. EQVVM. PVBLICVM. CORNELIAE. ZOSIMAE. MATRI. EIVS. HABENTIVS. QVATVOR. LIBER. BENEFICIO. CAESAR. LIBERTIS. LIBERTABVS. POSTERISQ. SVIS. EORVMVE. i. e. 'habenti jus quatuor liberorum beneficio Cæsaris.' At non confundenda cum hoc beneficio personali lex generalis, quam Claudius tulit ut matres liberis suis succederent. Qua quidem de lege agit Justinian. iii. Tit. iii, 1. 'Lex duodecim Tabularum ita stricto jure utebatur, et præponebat masculorum progeniem, et eos, qui per fœminini sexus necessitudinem sibi junguntur adeo expellebat, ut ne quidem inter matrem et filium filiamve ultro citroque hereditatis capiendæ jus daret —sed hæ juris angustiæ postea emendatæ sunt. Et primus quidem divus Claudius matri ad solatium liberorum amissorum legitimam eorum detulit hereditatem.' Postea Hadriani tempore, matribus adhuc magis consultum senatusconsulto Tertulliano. De his omnibus v. erudit. Heineccium, Antiq. Roman. Jurisprud. iii. Tit. 3.

13 *Mutatione duravere.* Suet. Claud. 19. 'Quæ constituta hodieque servantur.'

1 *Lacum Fucinum.* Hodie *the lake of Celano,* quem 'magnitudine, mari similem,' πελαγία τὸ μέγεθος, dixit Strabo, v, p. 240. Quadraginta circiter millia passuum ambitu continet. De hujus lacus emissione, ægre post undecim annos absoluta, quamvis continuis triginta hominum millibus sine intermissione operantibus, jam diximus multa in notis ad An. xii, 56. Qui vero accuratissimam stupendi hujusce operis descriptionem voluerit, adeat eruditam dissertationem ab erudito Fabretti scriptam de Emissario lacus Fucini. Raph. Fabretti de Columna Trajani Syntagma, p. 385 et seq. Errat vero Dio, lx, p. 672. cum ait lacum Fucinum fuisse emissum, ut magis navigabilis fieret Tiberis. In Lirim, hodie *Garigliano* emissus est: in Tiberim numquam potuit emitti. Peractum a Claudio emissarium olim meditatus fuerat Augustus; sed abstitit, victus precibus Marsorum, qui lacu utebantur. Idem consilium agitaverat Jul. Cæsar, teste Suet. Jul. 44. 'Siccare Pomptinas paludes, emittere Fucinum lacum' cogitabat.

2 *Invalidus.* Quantula enim hæc! quam imbecilla adversus luxuriam omnia vastantem remedia!

3 *Ostiensem.* Manet quidem nomen, *Porto.* At portus ipse, cum per sexcentos et amplius annos durasset, Barbarorum bellis, Romanorum incuria, ruderibus limoque obductus, penitus periit. Nuncque rus est, ubi fuit olim portus Romanorum celeberrimus. Egregiam ejus descriptionem et ichnographiam vide apud Cornelium Meyer, *l'Arte di restituire a Roma la tralasciata navigatione del suo Tevere.* Tab. 2.

4 *A divo Julio.* Suet. Claud. 20. Fusius Plut. in Jul. p. 735. τῇ δὲ ἔγγιστα τῆς Ῥώμης θαλάσσῃ κλεῖθρα διὰ χωμάτων ἐπαγαγὼν, καὶ τὰ τυφλὰ καὶ δύσορμα τῆς Ὠστιανῆς ἠιόνος ἀνακαθηράμενος, λιμένας ἐμποιήσασθαι καὶ ναύλοχα πρὸς τοσαύτην ἀξιόπιστα ναυτιλίαν. 'Proximo Urbi mari claustra aggeribus imponere, cæcumque et impor-

sæpe destinatum, semper ob difficultatem omissum, nec nisi Trajani,[5] Principis optimi, auspiciis absolvendum, felicius cœpit. Primum repugnavere architecti.[6] Sed vicit Principis auctoritas. Immensum egesta terra;[7] mareque immissum.[8] Grande adhuc accessit substructionis miraculum,[9] cum navis,[10] omnium maxima, qua Caius obeliscum, qui in Vaticano Circo[11] visitur, ex Ægypto importaverat, tribus molibus turrium altitudine in ea exædificatis Puteolano pulvere,[12] demersa est, ut Pharus,[13] Alexandrini æmulus, superponeretur. Tantas inter operas fors obtulit spectaculum, raritate et celebritate memorandum.[14] Orca,[15] carnis immensæ, dentibus

tuosum Ostiæ littus repurgare, ac portus ibi moliri stationesque tantæ sufficientes navigationi.'

5 *Nec nisi Trajani.* Nero quidem, inter Claudii et Trajani tempora interjectus, portum illum plurimis ornamentis auxit; unde tot ejus nummi, in quibus portus navesque et columna exhibentur cum hac Inscriptione, superius AVGVSTI, inferius SPOROSTC. i. e. 'Augusti Portus Ostiensis senatusconsulto.' Sic enim cognominabatur ut videre est ap. Dion. lxxv, p. 858. Trajanus vero non tantum ornamenta, sed portum alterum addidit, qui quoque periit. Hujus laudes v. ap. Plin. Ep. vi, 31. Olim dicebatur 'Portus Trajanus,' Ptolem. iii, 1. Loco adhuc manet nomen *Porto Trajano.*

6 *Architecti.* Immensas fore impensas causantes.

7 *Egesta terra.* Dio lx, p. 672. Ob importuosum mare opus fuit multam terram egerere, ut aperiretur portus.

8 *Immissum.* Unde Juvenal. Sat. xii, 75. 'Tandem intrat positas inclusa per æquora moles, Tyrrhenamque Pharon, porrectaque brachia rursum Quæ pelago currunt medio, longeque relinquunt Italiam. Non sic igitur mirabere portus, Quos natura dedit.'

9 *Miraculum.* Dio ibid. Suet. Claud. 20. 'Portum Ostiæ exstruxit, circumducto dextra sinistraque brachio, et ad introitum profundo jam solo mole objecta: quam quo stabilius fundaret, navem ante demersit, qua magnus obeliscus ex Ægypto fuerat advectus, congestisque pilis superposuit altissimam turrim in exemplum Alexandrini Phari, ut ad nocturnos ignes cursum navigia dirigerent.'

10 *Navis.* Illam egregie commendat Plin. xvi, 40. 'Abies admirationis præcipuæ visa est in navi, quæ ex Ægypto Caii principis jussu, obeliscum in Vaticano circo statutum, quatuorque truncos lapidis ejusdem ad sustinendum eum adduxit; qua nave nihil admirabilius visum in mari certum est: 120,000, modium lentis pro saburra ei fuere. Longitudo spatium obtinuit magna ex parte Ostiensis portus latere lævo. Ibi namque demersa est a Claudio principe, cum tribus molibus, turrium altitudine in ea exædificatis obiter Puteolano pulvere, advectisque. Arboris ejus crassitudo quatuor hominum ulnas complectentium implebat.' Paucis eadem repetit Plin. xxxvi, 9. n. 4.

11 *Vaticano Circo.* De Circo et obelisco dictum est sup. An. xiv, 14.

12 *Puteolano pulvere.* Hodieque appellatur *Pozzolana:* nomen ducit a Puteolis, nunc *Pozzuolo,* urbe Neapoli vicina. Puteolani pulveris hæc est natura, ut si aquam attingat, saxum fiat. Unde Plin. xxxv, 13. 'Quis enim satis miretur pessimam ejus [terræ] partem, ideoque pulverem appellatum in Puteolanis collibus, opponi maris fluctibus: mersumque protinus fieri lapidem unum inexpugnabilem undis, et fortiorem quotidie, utique si Cumano misceatur cæmento.'

13 *Pharus.* Locus, ubi fuit Alexandriæ Pharus, adhuc vocatur *Torre Alessandrina.* Quanta fuerit tum Ostiensis, tum Alexandrini phari magnificentia, inde æstimare licet, quod in Alexandriæ pharo fuerit turris, quæ constitit octingentis talentis, *Angl.* 180,000*l.* teste Plin. xxxvi, 12.

14 *Memorandum.* Historiam narrat Plin. ix, 6. testis ipse oculatus. 'Orca et in portu Ostiensi visa est, oppugnata a Claudio principe. Venerat tunc ex ædificante eo portum, invitata naufragiis tergorum advectorum e Gallia, satiansque se per complures dies, alveum in vado sulcaverat, accumulata fluctibus in tantum, ut circumagi nullo modo posset: et dum saginam persequitur, in littus fluctibus propulsa, emineret dorso multum supra aquas carinæ vice inversæ. Prætendi jussit Cæsar pla-

truculenta, portum subiit. Per complures dies satiata naufragiis tergorum e Gallia advectorum, vado tam profundum incubuit, ut circumagi nequaquam posset. Dum saginam persequitur, fluctibus in littus propulsa, dorso supra aquas inversæ carinæ instar eminuit. Admirationi, dein ludo, patuit bellua. Adstante Principe, comitantibus cohortibus prætoriis, spectante populo Romano, cum monstro a multo milite dimicatum. Numerosa lancearum vis congesta e navigiis adsultantibus, quorum unum, reflatu belluæ oppletum unda, periit.

32. Alia ludorum genera, Romæ habita, non ferino, sed humano furore, Principisque dedecore fœda, in Urbis luctum cito erupere. Nam certamina, stante republica, ad duranda corpora et erigendos animos instituta, vigente dominatione, efferavere Principes, qui ex funerum adsuetudine ad atrocia libita insolescebant. In his gladiatoriis muneribus, insitam natura et literis humanitatem Claudius exuit,[1] tanto facilius, quod se primum servilis audaciæ vindicem esse gloriabatur, et eo sanguine gaudebat populus. Servos ergo libertosque, falsis in dominos criminationibus, Tiberio Caioque imperitantibus, famosos, feris objecit.[2] Rei quidem, verum aliis pœnarum generibus multandi, cecidere tam multi, ut Augusti statuam, eo loci positam, alio transferri jusserit,[3] ne vel cædes semper inspicere videretur, vel semper velata esset. Haud erubescente Principe ea jubere et spectare, quibus æream Augusti imaginem interesse, eum puderet.

33. Tot cædibus obduruit:[1] sæpe ausus imperare, gladiatores,[2] ac maxime retiarios[3] jugulari, ut exspirantium facies

gas multiplices inter ora portus: profectusque ipse cum prætorianis cohortibus populo Romano spectaculum præbuit, lanceas congerente milite e navigiis assultantibus, quorum unum mergi vidimus, reflatu belluæ oppletum unda.' Imperante Septimio Severo, cetus portum illum adhuc appulit; tantæ autem magnitudinis, ut ejus effigies, in amphitheatrum introducta, quinquaginta ursos caperet, Κῆτος ὑπερμέγεθες ἐς τὸν τοῦ Αὐγούστου ἐπίκλην λιμένα ἐξώκειλε, καὶ ἑάλω, καὶ τὸ μίμημα αὐτοῦ, εἰς τὸ κυνηγέσιον εἰσαχθὲν, πεντήκοντα ἄρκτους εἴσω ἐδέξατο.

15 *Orca.* Orca est *a whale with teeth.* Eruditus Shaw, *Voyages*, vol. i, p. 335. memorat orcam, sexaginta pedes longam, sub muros urbis *Algiers* ante aliquot annos projectam. Quod Algerianis ita portentosum visum est, ut ne quid exitii regno suo immineret, metuerent.

1 *Claudius exuit.* Id quoque adnotavit Cl. de Montesquieu, *Considérations sur les causes de la grandeur des Romains et de leur décadence*, c. 15. p. 155 et 156. verasque causas attulit cur apud nos sit humanitas, dum apud Romanos tanta viguit crudelitas. Suetonius, hominum rudis, licet multa scripserit, quibus in eorum notitiam venire potuisset, perperam ait in Claud. 34. eum 'sævum et sanguinarium natura fuisse.'

2 *Feris objecit.* Dio lx, p. 673.

3 *Alio transferri jusserit.* Dio ibid.

1 *Obduruit.* Hæc tamen tam pudenda, tam horrenda cum agerentur, Seneca exul, Consol. ad Polyb. 26 et 36. appellabat Claudium Principem 'maximum, mitissimum, omnium Principum mitissimum.' Quod calamitosi ingenii propudium!

2 *Imperare, gladiatores.* Suet. Claud. 34. Alia multa id genus probra ibidem narrat, quæ indignationem moveant. Nihil enim Principem magis dedecet, quam crudelitas.

3 *Retiarios.* Retiarii, armati rete et tridente, cum secutoribus, seu myrmillonibus, pugnabant. In eo posita retiariorum

videret. Mox a facinorosis vilioribusque capitibus ad meliora nobilioraque impetum cepit, Messalina et libertis crudelitatis instinctoribus; ac, si quid hæsitaret, metu imminentis periculi[4] ad audaciam impellentibus. C. Appium Silanum,[5] Hispaniæ rectorem, iis artibus circumvenere. A Principe accitus, in Urbem redierat; acceptaque in matrimonium matre Messalinæ, summa erat adepturus, si ipsi minus virtutis, Messalinæ minus libidinis fuisset. At eam, ne materni quidem thalami reverentem, aversatus, despectam cupidinem in odium tanto implacabilius, quanto turpius, vertit. Cum tamen nihil esset criminis, quod objiceretur, adversus eum per commenta grassari consenserunt Messalina et Narcissus; divisasque inter se partes ita sunt exsecuti.

34. Narcissus, similis attonito, Claudii cubiculum ante lucem inrupit,[1] adfirmans "somniasse se vim Principi ab Appio inlatam." Messalina, in admirationem formata, "sibi quoque eamdem speciem aliquot jam noctibus obversari" retulit. Nec multo post ex composito "inrumpere Appius" nuntiatur, cui pridie ad id temporis ut adesset præceptum erat: quasi plane repræsentetur somnii fides, "arcessi statim ac mori" jubetur. Postero die Claudius, fraudis, nedum sceleris, minime suspicax, ordinem rei gestæ pertulit ad senatum, ac liberto gratias egit "quod pro salute sua etiam dormiens excubaret."

35. Tum omnes indignari: Principem, imbecillitate crudelem, formidare. Proceres, quibus plus imminet periculi, et majores sunt spes, novas res meditantur. Annius Vinicianus,[1] harum appetens, sed, quod deerant milites, movendis impar, Furium Camillum Scribonianum, Dalmatiæ legatum, ad defectionem literis solicitat:[2] eo facilius ad consilia traxit, quod imperii avidus esset, nec indignus haberetur, legionesque cum multis auxiliis suppeterent. Permotæ ducis aucto-

ars, ut myrmillonum capita rete suo implicarent. Post eos prosternebant, et tridente perfodiebant. Retiarii imaginem v. ap. Cl. Gori, Inscript. Antiq. vol. iii, p. 99.

4 *Imminentis periculi.* Ad cetera Claudii vitia accessit illud in Principibus maximum, quod 'nihil æque quam timidus ac diffidens fuit.' Suet. in Claud. 35. Inde 'nulla adeo suspicio, nullus auctor tam levis extitit, a quo non mediocri scrupulo injecto ad cavendum ulciscendumque compelleretur.' Suet. Claud. 37. Ita animatus Princeps 'totum ex magna parte principatum, non tam suo, quam uxorum libertorumque arbitrio administravit: talis utique plerumque, qualem esse eum aut expediret illis, aut liberet,' Suet. Claud. 25. Infelix, qui semper vel novis terriculamentis, vel patratorum scelerum conscientia exagitaretur. Dio lx, p. 674.

5 *C. Appium Silanum.* Historiam paucis narrat Suet. in Claud. 37. pluribus Dio lx, p. 674. Silanus consocer Claudii dicitur Suetonio in Claud. 29. quod filium suum Octaviæ desponsasset.

1 *Inrupit.* Hæc totidem ferme verbis Suet. Claud. 37.

1 *Annius Vinicianus.* Dio lx, p. 674. Jam sub Tiberii principatu majestatis postulatus fuerat Vinicianus, ut vidimus sup. An. vi, 9. Post Caii cædem eum imperio dignum visum fuisse tradit Dio l. c.

2 *Solicitat.* Dio, ibid. De hac quoque defectione scripsere Suet. Claud. 13. Tac. An. xii, 52.

ritate, novitatis inlecebra, mutant sacramentum.[3] Senatores plurimi et equites, easdem partes secuti, Dalmatiam petunt.

36. Scribonianus, adspirantis fortunæ initiis elatior, ratusque timidam Claudii mentem citra bellum terreri posse, eum contumeliosa minacique epistola "cedere imperio"[1] jubet, "vitamque otiosam in privata re agere." Mobilis Cæsar jam dubitabat, adhibitis principibus viris,[2] an obtemperaret, cum nuntiatum est "Scriboniani fortunam evanidam periisse; legionum neque aquilas ornari,[3] neque signa convelli moverique potuisse: milites Deum metu, violatæ fidei pudore in pœnitentiam conversos, Claudii imagines adorasse, renovasse sacramentum. Scribonianum, amentem animi, in Issam insulam[4] profugisse; ibique a Volaginio, in uxoris gremio, occisum[5] quinto rebellionis die."

37. Talibus nuntiis e timiditate ad securitatem revocatus Princeps, Volaginium e gregario milite ad summa militiæ provexit;[1] atque, ut exercituum fidem consecraret, præter solita præmia voluit "legiones septimam et undecimam Claudianas,[2] pias, felices a senatu appellari;"[3] laudem providi Principis reportaturus, si, punitis flagitii repertoribus, ceteros dissimulasset, aut clementia devinxisset. At Messalina et liberti, arrepta hac sæviendi et in quorumvis fortunas involandi occasione, eum ad immodicam severitatem exasperarunt.[4] Vinicianus aliique plurimi voluntaria morte judicium

3 *Sacramentum.* Quod prius Claudio dixerant.

1 *Cedere imperio.* Suet. Claud. 35.

2 *Principibus viris.* Suet. ibid.

3 *Aquilas ornari.* Ob novi principatus initia, aquilas signaque ornare voluere milites: quo de usu diximus sup. An. iii, 2. Rem vero narrat Suet. Claud. 13. 'Bellum civile movit Furius Camillus Scribonianus, Dalmatiæ legatus: verum intra quintum diem oppressus est, legionibus, quæ sacramentum mutaverant, in pœnitentiam religione conversis, postquam denuntiato ad novum imperatorem itinere, casu quodam, an divinitus, neque aquilæ ornari, neque signa convelli moverique potuerunt.'

4 *Issam insulam.* In ora Illyrici, de qua Plin. iii, 26. 'Issa civium Romanorum, et cum oppido Pharia.' Hodie appellatur *Lesina.*

5 *Occisum.* Juxta Dion. lx, p. 674. Scribonianus voluntariam mortem oppetiit, ἑκούσιος ἀπέθανε. Sed potior fides habenda Tacito, Hist. ii, 75. eum a Volaginio, gregario milite, occisum scribenti. 'Propter adventum Apostoli Petri Romam, et tenera Christianorum germina, vix dum adhuc pauca ad sanctæ fidei professionem erumpentia, hanc exorientem tyrannidem et consurgens istud civile bellum esse compressum' contendit pius Orosius, vii, 6. Adventitiis istis et incertis argumentis minime indiget certa et inconcussa Christianorum fides. Vidi nummum hujus Scriboniani, ex ære magno, sed spurium. In antica parte, FVRIVS CAMILLVS. Caput Scriboniani diadematum. In postica, miles dextra, hastæ, sinistra, clypeo innititur.

1 *Provexit.* Tac. Hist. ii, 75.

2 *Claudianas.* Ideo septima legio 'Claudiana' dicitur Tacito Hist. ii, 85. Eadem nuncupatio occurrit in nummis Gallieni a Bandurio, Numismat. Imper. Rom. vol. i, p. 168. laudatis LEG. VII. CL. VII. P. VII. F. i. e. 'legio septima Claudiana, septimum pia, septimum fidelis.' LEG. XI. CL. VI. P. VI. F. i. e. 'legio undecima Claudiana, sextum pia, sextum fidelis.'

3 *A senatu appellari.* Dio lx, p. 674. Τό τε ἕβδομον καὶ τὸ ἑνδέκατον (στρατόπεδον), καὶ Κλαυδίεια, καὶ Πιστὰ, καὶ Εὐσεβῆ, καὶ πρὸς τῆς βουλῆς ὀνομασθῆναι.

4 *Exasperarunt.* Ita ut ultioni tantum intentus, militibus signum petentibus sæpe daret versum hunc Homericum, Od. xvi, 72. Ἄνδρ' ἀπαμύνασθαι, ὅτε τις πρότερος χαλεπήνῃ. 'Ulcisci fas est, si quis nos læserit ante.' V. et Suet. Claud. 42.

antevenere.[5] Ceteri, senatores, equites, viri ac mulieres custodiis carceribusve[6] attinebantur: ad indicium attracti non modo servi ac liberti, sed ingenui quoque tum peregrini, tum cives: nonnulli etiam senatorii et equestris ordinis tormentis subditi, licet, ineunte principatu, "se nemini libero[7] tormenta adhibiturum" jurasset Claudius. Ipse, medius inter consules, sella curuli aut tribunicio subsellio sedens, adstantibus prætorii præfectis, præsentibus libertis, ad senatum referebat, læsamque majestatem ulciscebatur.

38. Præter viros, fœminæ complures in carcere supplicio adfectæ;[1] quod fœdius,[2] aliæ, captivarum instar, vinclis onustæ, ad tribunal protrahebantur, earumque corpora in Gemonias projiciebantur. Enectorum vero extra Urbem capita tantum[3] exposita. Liberis vita,[4] quibusdam paterna bona[5] permissa. Sed odium severitatis auxit nocentissimorum impunitas, quam a Messalina et libertis favore et pecunia redemere;[6] ut scelere, ita et gratia infames.

39. Feralem scenam paucorum fortitudo illustravit. Hos inter famam promeritus est Galæsus,[1] Scriboniani[2] libertus: inductus enim in curiam multa locutus est libere. A Narcisso autem, in medium prorumpere auso, interrogatus, "quidnam ageret, si Scribonianus imperaret;" forti responso, "a tergo adstans, tacerem," ejus insolentiam retudit.

40. At memoriam omnem vicit Arria,[1] Cæcinæ Pæti uxor. Jam plurima laude[2] nobilis, et apud Messalinam acceptissima, potuisset se a marito, Scribonianæ conjurationis socio,

5 *Antevenere.* Dio lx, p. 675.

6 *Custodiis carceribusve.* De iis diximus sup. An. iii, 22.

7 *Nemini libero.* Hæc omnia Dio l. c. Ap. læsum Principem juramento validior lex Julia, de qua Julius Paulus, Sentent. v. Tit. 29. 'In reum majestatis inquiri prius convenit, quibus opibus, qua factione, quibus hoc auctoribus fecerit: tanti enim criminis reus non obtentu adulationis alicujus, sed ipsius admissi causa puniendus est. Et ideo cum de eo quæritur, nulla dignitas a tormentis excipitur.'

1 *Supplicio adfectæ.* Hæc et seq. Dio ibid.

2 *Fœdius.* Fœditas enim atrox fœminas vinclis onerari, ad tribunal protrahi, cæsarumque corpora in Gemonias projici.

3 *Capita tantum.* Et hi erant viri honestissimi. Nam, ut docet Paulus, l. c. 'Humiliores bestiis objiciuntur, vel vivi exuruntur; honestiores capite puniuntur.' Non in Urbe, sed extra Urbem plectebantur. V. An. i, 61. et xv, 67.

4 *Vita.* Imperante Tiberio in Sejani liberos acerbe sævitum, ut vidimus in Suppl. An. v, 43 et 49.

5 *Paterna bona.* Dio lx, p. 675. Non omnibus, sed quibusdam tantum paterna bona permissa sunt, quod reorum majestatis bona vel fisco, vel ærario addicebantur. Crevit pœna, imperantibus Arcadio et Honorio, qui non modo reorum majestatis bona fisco adjudicavere, sed eorum quoque liberos ab omni hereditate et dignitate exclusere, ut semper miseri tædium vitæ, mortisque cupiditatem, in paterni sceleris pœnam et odium, passim circumferrent.

6 *Redemere.* Dio ibid.

1 *Galæsus.* Rem narrat laudatque Dio ibid. In mediam curiam, et ante Principem prorumpere ausus est Narcissus.

2 *Scriboniani.* Galæsus libertus erat Furii Camilli Scriboniani, de quo sup. c. 35.

1 *Arria.* Ejus historiam paucis memorat Dio ibid. Tac. An. xvi, 34. Pluribus Plin. Epist. iii, 16. quam totam epistolam edidimus inter Testimonia Veterum.

2 *Plurima laude.* Constantiæ imprimis, quam in morte filii et mariti morbo fortiter probavit. V. Plin. l. c.

segregare, et superstes vivere. Sed vita morti posthabita, cum Pætus, occiso Scriboniano, navem esset ascensurus ut Romam traheretur, ipsa milites oravit, "ut simul imponeretur."[3] "Daturi," inquit, estis consulari viro[4] servulos aliquos, quorum e manu cibum capiat, a quibus vestiatur, a quibus calcietur: omnia vel sola præstabo." Re non impetrata, conducit piscatoriam naviculam, ingensque navigium minimo sequitur.

41. Mox, cum Romam venit, causam apud Claudium dicit; uxoremque Scriboniani, indicium profitentem,[1] increpans, "ego," inquit, "te audiam, cujus in gremio Scribonianus occisus est, et vivis?" Tantam animi ferociam miratur et timet Thrasea,[2] ejus gener; quæque sibi evenirent quasi præscius, deprecatur "ne mori pergat: filiamque suam cum marito,[3] si sibi pereundum quoque fuerit, mori cogat." Arria, tanto animosior, quanto filia carior, respondet, "si tam diu tantaque concordia vixerit tecum, quam ego cum Pæto, volo."[4]

42. Aucta hoc responso suorum cura, attentius custoditur. Id sentit, et queritur, "eos nihil agere: posse quidem efficere, ut male moriatur: ne moriatur, non posse."[1] Hæc vix effata, exsilit cathedra; adversoque parieti capite ingenti impetu impacto, corruit sensus expers, constantiæ tamen haud immemor. Nam refocillatæ prima verba fuere: "dixeram vobis inventuram me quamlibet duram ad mortem viam, si vos facilem negassetis." Tam acriter suprema tentantem fors juvit. Extrema enim necessitate marito nuntiata, percussorem exosus, nec tamen mortis satis firmus, pugione pectus prætentabat. Testis Arria ferrum stringit, perfodit pectus, extrahit pugionem, porrigit marito; additaque voce,[2] "Pæte, non dolet,"[3] occumbit.

43. Absimili, sed æque singulari facto Lucius Otho[1] inclaruit. Recti enim pervicax, ausus est in Illyrico milites quosdam, quod motu Scriboniani ex pœnitentia præpositos suos,

3 *Simul imponeretur.* Hæc et seq. totidem ferme verbis Plin. l. c.

4 *Consulari viro.* Fuerat ergo Pætus consul suffectus. Ejus enim nomen nusquam in Fastis occurrit.

1 *Indicium profitentem.* Conjurationis socios indicantem.

2 *Thrasea.* Thrasea Pætus, quem Nero, scelerum suorum non satis certus, nisi virtutem ipsam exscinderet, interfecit; ut fuse narratum An. xvi, 21 sq.

3 *Cum marito.* Thrasea, qui Arriam, Arriæ filiam uxorem duxerat.

4 *Volo.* Hæc omnia Plin. l. c.

1 *Non posse.* Plin. ibid.

2 *Voce.* Vocem illam 'immortalem ac pœne divinam' appellat Plin. ibid. Quantum in hac Stoica ferocia insanierint Veteres omnibus compertum, satisque diximus in not. et em. ad An. vi, 29.

3 *Non dolet.* Verbo, fortitudinis pleno, nescio quid urbanitatis male addidit Martial. i, 14. 'Casta suo gladium cum traderet Arria Pæto, Quem de visceribus traxerat ipsa suis. Si qua fides, vulnus, quod feci, non dolet, inquit: Sed quod tu facies, hoc mihi, Pæte, dolet.'

1 *Lucius Otho.* Pater M. Othonis, qui postea fuit Imperator.

quasi defectionis adversus Claudium auctores, occiderant, capite punire,[2] et quidem ante principia,[3] se coram: quamvis ob id ipsum promotos in ampliorem gradum a Claudio sciret. Gloriam apud militaris disciplinæ peritos adeptus, gratiam apud Principem minuit. Hanc, retectis nefariis Romani equitis adversus eum consiliis, ut anno proximo opportunius expediam,[4] non modo recuperavit, sed etiam auxit, magna priscæ severitatis, maxima infractæ fidei laude. Hoc anno, uno e tribunis plebis defuncto, ceteri, quamquam præsentibus consulibus, senatum coegere[5] ut alter sufficeretur.

A. U. C. 796. J. C. 43.

44. Tiberio Claudio Cæsare III. et L. Vitellio II. consulibus,[1] festorum solemniumque dierum numerus in immane creverat.[2] Malum pietate cœptum, auctum licentia, gliscens in dies adulatione, repressit Cæsar, non extinxit:[3] immo moribus ad inaniora delabentibus, revaluit[4] cum majore religionum et imperii detrimento. Abolita simul reliqua Caii dominationis opprobria: quæque vel nefarie, vel immerito donaverat, aut rapuerat, restituta.[5] Curatoribus viarum præter dignitatem reddita quoque pecunia, quam damnationibus et hasta extorserat Corbulo.[6] Paululum mollita lege,[7] edictum "ut provinciarum rectores ante medium Aprilem ex Urbe in provincias suas discederent."

45. At sævitum in Lycios,[1] qui, exuta veteri modestia, exitialibus inter se discordiis laborabant, et Romanos aliquot occiderant. Iis ademta libertas, quam olim constantia et fide, piratis[2] maria omnia infestantibus, erant promeriti. Lycia contributa Pamphyliæ tum tanto fideliori, quod ante

2 *Capite punire.* Hæc omnia totidem verbis Suet. Oth. 1.

3 *Ante principia.* De principiis, loco castrorum sacratissimo, dictum sup. An. i, 61.

4 *Expediam.* Inf. c. 49.

5 *Senatum coegere.* Dio lx, p. 676.

1 *Consulibus.* Tiberius Claudius Cæsar III. L. Vitellius II. coss. fuere A.U.C. 796. J.C. 43. In vet. inscr. ap. Muratori, Thes. Inscr. vol. i, p. 304. TI. CLAVDIO. CAES. III. L. VITELLIO II. COS.

2 *Creverat.* Dio lx, p. 676.

3 *Non extinxit.* Immo tam cito recruduit, ut, Nerone principatum ineunte, adhuc consultatum, ut dividerentur sacri et negotiosi dies, queis divina colerentur, et humana non impedirentur, ut dictum est An. xiii, 41.

4 *Revaluit.* Ita ut totus ferme annus vel sacris, vel ludis absumeretur, ut patet ex veteribus Kalendariis. Quantum inde et religionum et commercii detrimentum emergeret facile cuivis æstimare. Saltem, ne hac pietatis specie fas jusque vanesceret, M. Aurelius Antoninus postea 'fastis dies judiciarios addidit, ita ut ducentos triginta dies annuos rebus agendis litibusque disceptandis constitueret.' Jul. Capitolin. in M. Antonin. 10.

5 *Restituta.* Dio, l. c.

6 *Corbulo.* De quo jam dictum sup. in Suppl. An. viii, 2.

7 *Mollita lege.* Antea enim fuerat sancitum, ut ante Kal. April. ex Urbe proficiscerentur, ut vidimus sup. c. 26.

1 *Sævitum in Lycios.* Dio lx, p. 676.

2 *Piratis.* De Piratico bello diximus sup. An. xii, 62. In hoc bello quam strenui fidelesque Romanis fuerint Lycii, quam vero infida Pamphylia docet Strabo xiv, p. 664 et 665.

Cn. Pompeii[3] victoriam fuerat cum piratis latrociniorum socia.

46. Dum Claudius hac de re in curia cognoscebat, Lycium quemdam,[1] civem Romanum, Latine adlocutus, eum Romani sermonis rudem esse indignatus est, jureque civitatis privavit: semper, uti adsolent impotentes Principes, indecora inter et decora ambiguus. Nam simul, iniquas grassandi artes exosus, ne criminationibus civium Romanorum jus violaretur vetabat:[2] simul levissimis de causis jus illud vel ipse adimebat, vel ita abjecte publicabat "ut vitreis fractis venale,"[3] diceretur. Majore adhuc licentia, et quovis pretio apud Messalinam et libertos prostabat. Sic nomen, quanta cum imperii utilitate, tanta Urbis laude, cum præstantissimis et opulentissimis exterarum regionum viris sapienter a majoribus communicatum, cœpit evilescere.

47. Nec Messalina his prædationibus contenta; sed dominationis cupidine, qua nulla in fœminis acrior, magis accensa, imperii munia, conspirantibus libertis, in se trahere:[1] exercituum, provinciarum præfecturas vendere: in tota republica tam inclementer auctionari, ut, cum ne emendi quidem superesset facultas, Claudius populum in campum Martium coegerit, ibique rerum pretia statuerit; publico suo dedecore, maximoque libidinum incitamento, quæ numquam ferocius vigent, quam cum mollioribus remediis inritatæ.

48. Post hæc enim cœpit Messalina nihil moderati habere; nec jam libidinibus, sed sceleribus certare:[1] dignitate ad audaciam abuti: pudicitiam publicare: nobilissimos quosque viros ac fœminas ad voluptatum monstra provocare: si adsenserint, gratiam; si dissenserint, odia dividere: Claudium spectaculorum inlecebris ludificari: eum muliebri famulitio ita cingere, ut, dum hæc stupente et indignante Urbe in propatulo patrabantur, unum Principem laterent, ipseque histrionem

3 *Cn. Pompeii.* Qui oram maritimam a prædonibus liberavit, et imperium maris populo Romano restituit, Plin. vii, 26. Vide quoque Plut. in Pomp. p. 642.

1 *Lycium quemdam.* Id tradit Dio lx, p. 676. Forte Claudius gloriabatur se hac in re imitari Augustum, qui traditur 'legato consulari successorem dedisse, ut rudi et indocto, cujus manu ixi pro ipsi scriptum animadverterit.' Suet. Aug. 88.

2 *Vetabat.* Coercuit enim, teste Dione, loc. cit. delatorum nequitiam, qui homines ab ipso donatos jure civitatis arguebant, quod Claudii nomen non usurparent, testamentoque nihil ei legarent. Sed simul et isti Lycio et aliis plurimis civibus Romanis immitem se præstabat, et immerito jus civitatis adimebat, ut observat ibidem Dio.

3 *Venale.* Dio l. c. Οὕτως ὑπὸ τῆς εὐχερείας ἐπευωνίσθη, ὥστε καὶ λογοποιηθῆναι, ὅτι κἂν ὑάλινά τις σκεύη συντετριμμένα δῷ τινι, πολίτης ἔσται. 'Ob parandi facilitatem adeo vile factum est [jus civitatis Romanæ,] ut vulgo jactatum fuerit, etiamsi quis alicui vasa vitrea confracta dedisset, civem Romanum fore.'

1 *In se trahere.* In his Messalinæ probris recensendis multus est Dio lx, p. 676 et 677.

1 *Sceleribus certare.* Horrenda libidinum et scelerum 'meretricis Augustæ' monstra, quæ hic exscribere puderet, memorant Plin. x, 63. et Juvenal. vi, 115 sq. V. quoque Dion. l. c.

Mnesterem, Messalinæ flagitia paventem, ipsius jussis esse obnoxium[2] juberet. Justus Catonius,[3] prætoriarum cohortium præfectus, cum publicam infamiam indicio ulcisci pararet, Messalinæ odio, Claudii jussu morte adfectus est. Iisdem artibus, crimine incerto, nec defensione ulla data, Juliæ,[4] altera Drusi, altera Germanici filia, D. Augusti proneptes, ferro fameve enectæ.

49. Hæc Cæsareæ domus funera Claudii nece cumulare meditabatur eques Romanus. Scelus L. Otho, prodentibus servis, comperit, et detexit, magna quidem cum laude, quod anno superiore, uti jam diximus,[1] gratia apud Principem exciderat. Reus a tribunis plebis et consulibus e Tarpeia rupe[2] dejectus est. Mox de L. Othonis honoribus consultatum. Senatus eum rarissimo honore, statua in palatio posita, prosecutus est.[3] Claudius quoque, ut præstito officio, ita liberalitate potior, Othonem inter patricios adlegit; collaudansque amplissimis verbis, adjecit, "virum esse, quo meliores liberos habere ne optaret quidem."

50. Tum oblata tandem, quæ per tot annos defuerat, bellorum materies. Bericus,[1] aliique ex Britannia ob seditionem profugi, insulam, a D. Julio prospere tentatam, nunc domesticis dissensionibus et inexperta novorum regum ætate vinci facilem, Claudio demonstravere. Eo libentius auditi, quod triumphi decus quæreret Princeps, nec occupationes, quæ libidines suas occulerent, aversaretur Messalina. Insuper Britanni ob non redditos transfugas tumultuabantur.[2] Itaque jussus est Aulus Plautius[3] e Gallia[4] exercitum in Britanniam transmittere, dum Cæsar elephantos ceteraque bellorum terricula pararet.

51. At legiones, secum reputantes quantula D. Julius in Britannia gessisset, quam dira perpessus esset in Oceano Germanicus, exoticam et ultra terrarum fines militiam, ple-

2 *Esse obnoxium.* Tac. An. xi, 36.

3 *Justus Catonius.* Dio l. c. Illum quoque inter plurimos a Claudio occisos numerat Seneca in Apocolocynt. Forte idem ipse est ac Justus Catonius, quem 'primi ordinis centurionem' jam vidimus sup. An. i, 29.

4 *Juliæ.* Suet. Claud. 29. Dio lx, p. 677. et Seneca in Apocolocynt. Augustum ita loquentem inducit: 'Hic, P. C. qui vobis non posse videtur muscam excitare, tam facile homines occidebat, quam canis exta edit—Iste quem videtis, per tot annos sub meo nomine latens, hanc mihi gratiam retulit, ut duas Julias, proneptes meas, occideret, alteram ferro, alteram fame—Dic mihi, dive Claudi, quare quemquam ex his, quos, quasque occidisti, antequam de causa cognosceres, antequam audires, damnasti? hoc fieri solet? in cœlo non fit.' De utraque Julia v. Stem. Cæs. n. 74 et 97.

1 *Diximus.* Sup. c. 43.

2 *Tarpeia rupe.* Dio lx, p. 677. De rupe Tarpeia jam dictum An. vi, 19. et Hist. iii, 71.

3 *Prosecutus est.* Hæc et seq. Suet. Oth. 1.

1 *Bericus.* Dio lx, p. 677.

2 *Tumultuabantur.* Suet. Claud. 17.

3 *Aulus Plautius.* Dio ibid. V. et Tac. Vit. Agr. 13 et 14.

4 *E Gallia.* E Gallia Belgica, Rhenanisque legionibus.

nam discriminis, laudis vacuam, aspernabantur. Plautius, vir bello egregius, gnarusque milites frustra ad odiosa impelli, eos cunctando ad spem amoremque victoriæ adducebat. Cæsar, morarum impatiens, Narcissum mittit,[1] qui rem deproperet. Is, personam juraque Principis in Urbe usurpare solitus, Plautii tribunal conscendit. Milites, superbum genus, et opprobrii indignantissimum, liberti audaciam exhorrescunt: "Io Saturnalia"[2] occlamitant; et personatum Principem ludificati, "Plautium ducem suum esse: quo jusserit, statim ituros" gloriantur.

52. Plautius, ne indignatio, ad res quasque, et imprimis militares validissima, elanguesceret, confestim naves conscendit; copiasque in tres partes[1] distraxit, ut suis facilior, hostibus formidolosior foret adpulsus. Reflante vento aliquandiu retroacti: restitere tamen, tum pœnitentiæ pudore, tum facis ab Oriente ad Occidentem[2] transcurrentis visu ad pertinaciam obfirmati; navesque plano et nudo littore constituere. Nam Britanni, adversante vento, nihil sibi timendum rati, et in sua remigrantes defensionem omiserant. Ubi autem audiere Romanos adpulisse, terror, uti adsolet, barbaros attonuit. Nec redire, nec congredi ausi, se in paludes ac sylvas abdidere, ut sicut olim D. Julium mora fatigaverant,[3] ita Plautium otio frangerent.

53. At ille, haud nescius lentitudine suos defecturos, hostes valituros, statim bellum adgredi: latitantes Britannos venari: omnibus vestigiis indagare; ac tandem divulsos offendere, qui vix, sociati, fuissent bello pares. Devicto Cataratace,[1] mox cæso Togodumno,[2] Cunobelini nuper mortui filiis, fuga salutem quæsiere; parsque Bodunorum,[3] qui Catwillaunis[4]

1 *Narcissum mittit.* Narcissus præpotens Claudii libertus, cujus mors memorata est sup. An. xiii, 1.

2 *Io Saturnalia.* Mos enim erat Saturnalibus, ut id festum, sumta dominorum persona, servi celebrarent. Dio lx, p. 667.

1 *In tres partes.* Dio l. c. Eruditus autem Bucherius, Belgium Romanum, iv, 11. n. 5. existimat Romanum exercitum in tres partes ita divisum fuisse ab Aulo Plautio, ut primam partem e Batavis, secundam e Menapiis juxta Brugas, *Bruges*, tertiam e Morinis et Iccio Cæsaris portu, nunc *Boulogne*, Occidentem inter ac Boream solvere jusserit. Ita a vento Occidentali maxime in Orientem retroacti, facis rursum ab Oriente in Occidentem discurrentis signo recreati sunt: inde, priore cursu repetito, Britannis jam a littorum custodia digressis, in Britanniam sunt advecti.

2 *Ad Occidentem.* Quem navigando petebant. Dio ibid. De his facibus v. Plin. ii, 26.

3 *Fatigaverant.* V. Jul. Cæs. B. G. v, 8 sq.

1 *Catarataco.* Dio lx, p. 678. eum appellat Καταράτακον.

2 *Togodumno.* Dio ibid.

3 *Parsque Bodunorum.* Dio ibid. Boduni, aliis dicti Dobuni, provincias illas obtinebant, quas nunc dicimus *Oxford and Glocester.*

4 *Catwillaunis.* A Dione ibid. appellantur Κατουιλλανοί. At in veteri lapide, qui in vallo *Picts-Wall* repertus est, dicuntur Catwillauni. CIVITATE CATVVILLAVNORVM. V. Transact. Phil. vol. xxx, n. 356. p. 813. Tenuere provincias, quas nunc vocamus *the counties of Buckingham, Hertford and Bedford.*

parebant, in fidem recepta. Præsidio ibi relicto, Plautius ad amnem[5] progressus, hostes, quasi insuperabili obice defenderentur, in secordiam resolutos reperit: jubet Gallos,[6] flumina in armis tranare solitos, "impetum in eos facere: viris parcere; sed equos telis figere: cetera se provisurum." Jussa facessunt alacres. Britanni, insperata audacia perturbati, in esseda[7] se recepere. At, undique vulneratis equis, curribus excussi, obtritique, multa cum strage inulti pereunt.[8]

54. Interea Fl. Vespasianus, ad summa genitus, ejusque frater Sabinus,[1] legatus, amnem trajecerant. Hostes, Gallorum[2] inruptione et suorum luctu turbidos, inopinato adorti, plurimos interfecere. Qua clade non dejecti, inritati magis Britanni, sumtoque ex furore consilio, patientiam incusant, seque ad prælium accingunt: nec nisi in posterum diem differtur. Utrinque acerrime pugnatum: nutabat victoria; jamque hostes Hosidium Getam[3] circumsistebant, cum pericula in eorum exitium is convertit, eosque tam fortiter superavit, ut, licet nondum consul fuisset, triumphalia insignia[4] obtinuerit.

55. Infeliciter tentata fortitudine, Britanni ad artes refugere. Properant ad Tamesis, æstu intumescente adcrescentis, ostia, gnaris locorum tuta, ignaris infida, flumenque trajiciunt. Romani, eos prosecuti incautius, periclitati. At Galli, ob rei difficultatem audaciores, enatant, dum alii, supra eum locum per pontem transgressi, simul Britannos adoriuntur, et multiplici pugnæ imparatos ingenti clade prosternunt. Lætissimam victoriam luctus occupavit. Fugitivos enim dum ipsi inconsultius quoque insequebantur, inviis paludibus cum multa suorum jactura hausti sunt.[1]

56. Plautius, populos, neque Togodumni nece, neque suis cladibus fractos, sed ferocia iraque tumentes, non temere provocandos ratus, occupata loca firmat præsidiis:[1] castraque in dextra Tamesis ripa metatus,[2] res gestas, quidque sit spei periculive, uti erat jussus, Principi renuntiat. Addit "validas quidem esse gentes: at si cetera ad id bellum parata ac-

5 *Ad amnem.* Sanc Tamesim, nunc *the Thames.* Dio l. c. Ἐπὶ ποταμῷ τινι.

6 *Gallos.* Nempe Germanos inferiores, fluminum accolas, et maxime Batavos, ut recte explicat erudit. Bucherius, l. c.

7 *Esseda.* Currus erant Britannorum, de quibus jam dictum sup. in Vit. Agr. 35.

8 *Pereunt.* Dio l. c.

1 *Frater Sabinus.* Dio ibid. Flavius Sabinus frater erat Vespasiani, qui postea fuit Imperator. V. Stem. Flaviorum in not. et em. ad Hist. i, 46. Legatus autem dicitur Sabinus quod sane præerat uni e legionibus, quæ in Britannia militabant.

2 *Gallorum.* Qui amnem tranaverant; ut modo dictum est sup.

3 *Hosidium Getam.* Quem Dio *l.* c. appellat Cn. Hosidium Getam. Jam vidimus sup. c. 29. Hosidium Getam Mauritanici belli confectorem.

4 *Triumphalia insignia.* Dio ibid. De triumphalibus ornamentis diximus sup. in Vit. Agr. 45.

1 *Hausti sunt.* Dio ibid.

1 *Firmat præsidiis.* Dio lx, p. 679.

2 *Metatus.* Huc enim venit Claudius, ut patet ex Dione l. c.

cederent; et Cæsar numine ac præsentia milites tutaretur, certam dignamque Principe adesse victoriam."

57. Claudius, triumphi decus animo jam præcipiens, res Urbanas ceterosque exercitus Vitellio,[1] collegæ suo, commendat: ipse statim ad Britannicam expeditionem profecturus, nisi fuisset Galbæ, quem fide scientiaque militari acceptissimum prædiximus,[2] morbo retardatus.[3] Ubi convaluit, Cæsar magno apparatu[4] ab Ostia[5] in Britanniam navigavit, magis cum mari quam cum hostibus conflictatus. Bis enim vehementi Circio[6] pæne demersus est prope Liguriam,[7] juxtaque Stœchadas insulas.[8] Cum tandem Massiliam[9] adpulisset, Gesoriacum[10] pedestri itinere petiit: mox ad ostia Tamesis transmisit.

58. Flagrantibus militum, quos Principis aspectus ad gloriam magis adhuc quam ad lætitiam excitat, studiis exceptus, flumen transit: nactusque Britannos, qui, nuntiato Cæsaris adventu, occurrerant, illico prælium[1] committit, eosque principatus majestate potius, quam pugnæ atrocitate superat. Incruenta victoria[2] lætus, Camulodunum,[3] Cunobelini regiam, occupat:[4] populos in deditionem accipit, aut vi subigit. Intra sexdecim dies[5] sæpe imperator[6] consalutatus, pluraque temporum opportunitate, quam D. Julius bellorum fama potitus, in Urbem revertitur, relictis Plautio et Vespasiano, qui faustis auspiciis inchoata consilio ac fortitudine perficerent.[7]

59. Aucto novis terris imperio, adcrevit eruditio Romana,

1 *Vitellio.* Dio ibid. Hoc anno Vitellius cos. erat cum Claudio.

2 *Prædiximus.* Sup. c. 23.

3 *Morbo retardatus.* Suet. Galb. 7.

4 *Magno apparatu.* Tanto quidem, ut elephantos parasset. Dio l. c.

5 *Ab Ostia.* A portu Ostiensi, de quo dictum sup. c. 31. Suet. Claud. 17.

6 *Circio.* Circium dicimus, *a west-north-west wind.*

7 *Prope Liguriam.* Nunc *Genoa.*

8 *Stœchadas insulas.* Hodie *the isles of Hieres.* De quibus dictum sup. Hist. iii, 43.

9 *Massiliam.* Nunc *Marseilles.*

10 *Gesoriacum.* Nunc *Boulogne.* Hæc autem omnia Suet. et Dio l. c.

1 *Prælium.* Dio ibid.

2 *Incruenta victoria.* Suet. Claud 17. 'Sine ullo prælio aut sanguine intra paucissimos dies parte insulæ in deditionem recepta, sexto quam profectus erat mense Romam rediit.'

3 *Camulodunum.* Nunc *Colchester,* ut jam dictum sup. An. xii, 32.

4 *Occupat.* Dio ibid.

5 *Intra sexdecim dies.* Id tantum temporis egit in Britannia, teste Dione lx, p. 680. Ἦλθέ τε ἐς τὴν Ῥώμην ὁ Κλαύδιος ἓξ μῆνας ἀποδημήσας, ἀφ' ὧν ἑκκαίδεκα μόνας ἐν τῇ Βρεττανίᾳ ἡμέρας ἐποίησε.

6 *Sæpe imperator.* Quod quidem contra Romanorum institutum, quo haud sæpius, quam semel, licuit uno de bello id nomen adsumere. Αὐτοκράτωρ πολλάκις ἐπωνομάσθη παρὰ τὰ πάτρια· οὐ γάρ ἐστιν ἐν οὐδενὶ πλεὸν ἢ ἅπαξ ἐκ τοῦ αὐτοῦ πολέμου τὴν ἐπίκλησιν ταύτην λαβεῖν. Dio lx, p. 679. Inde in vetere Inscriptione, quæ extat in pariete turris antiquæ castri Apolliniaci:

TI. CLAVDIVS CAESAR. AVGV.
GERMANICVS PONT. MAX. TRI.
POTEST. V. IMP. XI. P. P. COS. IIII.

V. Gruter. p. 31. num. 1. In argenteo quoque Claudii nummo, apud Harduin. Select. Opp. p. 719. TI. CLAVDIVS CAESAR AVG. P. M. TR. P. VI. IMP. XI. capite laureato, in postica parte, arcus triumphalis, cui Imperator in equo impositus cum spoliis. Epigraphe, DE BRITAN. I. e. 'de Britannis.'

7 *Perficerent.* Dio lx, p. 679.

mira quidem, sed nota bellorum ac literarum societate. M. Agrippa,[1] quo meliorem civem Roma vix umquam tulit, orbem terrarum Urbi spectandum proponere erat adgressus: D. Augustus complexam eum porticum[2] ex destinatione commentariisque Agrippæ ab Octavia[3] inchoatam peregerat. Magnificum quidem et victore populo dignum fuit spectaculum. Nondum tamen Geographia Romanis scriptis innotuerat. Id opus, a M. Tullio Cicerone sæpe tentatum,[4] semper omissum, privatis incertum an publicis rebus utilius, ita adcuravit Pomponius Mela,[5] ut, si a prioribus scriptoribus studiorum antiquitate vincatur, omnes elegantia vicerit.

1 *M. Agrippa.* Cujus laudes v. in Stem. Cæs. n. 47.

2 *Complexam eum porticum.* Plin. iii, 2. Nempe porticum orbem terrarum complexam. Porticus illa Octaviæ theatro Marcelli fuit adjuncta. Manent adhuc quædam ejus rudera in ecclesia, quæ appellatur *S. Angiolo in Pescheria.* Ad urbis Romæ imitationem fuit Augustoduni, nunc *Autun*, similis porticus, quam laudat Eumenius in oratione pro Restaurandis scholis, c. 20. 'Videat præterea in illis porticibus juventus, et quotidie spectet omnes terras et cuncta maria et quidquid invictissimi Principes urbium, gentium, nationum, aut pietate restituunt, aut virtute devincunt, aut terrore. Siquidem illic, ut ipse vidisti, credo, instruendæ pueritiæ causa, quo manifestius oculis discerentur, quæ difficilius percipiuntur auditu, omnium cum nominibus suis locorum situs, spatia, intervalla descripta sunt, quidquid ubique fluminum oritur et conditur, quacumque se littorum sinus flectunt, quo vel ambitu cingit orbem, vel impetu irrumpit Oceanus.' Augustodunensis porticus fragmentum v. *Journal de Trévoux*, an. 1706. mense Decembri, p. 297 sq. Ad eamdem Romanorum magnificentiam pertinet marmorea veteris Romæ ichnographia, olim in templo Romuli ad viam sacram posita, cujus fragmenta in Capitolio nunc visuntur, quæque exhibet Cl. Piranesi. *Antichità Romane*, Vol. i, Tabul. iii, sq.

3 *Ab Octavia.* Augusti sorore. V. Stem. Cæs. n. 16.

4 *Sæpe tentatum.* V. epistolas Ciceronis ad Att. ii, 4 et 6.

5 *Pomponius Mela.* Elegantissimum opus scripsit Pomponius Mela, dum Claudius Britanniam vincebat; ut testatur idem Mela, de Situ orbis, iii, 6. 'Britannia qualis sit, qualesque progeneret, mox certiora et magis explorata dicentur. Quippe tamdiu clausam aperit ecce Principum maximus, nec indomitarum modo ante se, verum ignotarum quoque gentium victor, qui propriarum rerum fidem, ut bello affectavit, ita triumpho declaraturus portat.'

SUPPLEMENTUM

LIBRI DECIMI

ANNALIUM.

AUCTORE GABRIELE BROTIER.

BREVIARIUM.

1. Honores, ob Britannicam victoriam, Claudio et Messalinæ decreti. 2. Claudius Urbem triumphans ingreditur. 3. Publica lætitia. 4. Fœda libertorum decora. 5. Res Romana Plautii et Vespasiani armis victricibus in Britannia promovetur. 6. Mors Agrippæ. Judæa iterum in provinciam redacta. 7. Achaia proconsulari imperio reddita. Ærarium prætoribus restitutum. 8. Complures leges, aliæ utiliter, aliæ temere mutatæ. 10. Inconsulta Principis in Cottium liberalitas. 11. Puniuntur Rhodii. Umbonius Silio senatu pulsus. Dilatæ ob sacra nundinæ. 12. In solemnibus sacramentis vetus mos revocatus. Imminuta publicarum imaginum multitudo. 13. In iis ponendis egregia majorum prudentia: immensa recentioris ævi ambitio. 15. Præfectorum provinciis repressa avaritia. 16. Audacia multitudine legum irritata. Parricidialis furor. 17. Singulare edictum de Solis eclipsi. 18. Ludi: congiarium. 19. Tiberius Alexander Judææ procurator. Izates, Adiabenorum rex, ejusque mater Helena, Judaicam religionem professi. 20. Romanos inter et Parthos medius Izates utriusque imperii gratiam aucupatur. 22. Parthorum favore increscit. 23. Hermaphroditus Romæ visus, et a Claudio expiatus. 24. Scarus e mari Carpathio in Italiam asportatus. 25. Mentagra ex Asia invecta. 26. Valerius Asiaticus abdicat se consulatu. 27. M. Vinicii ruina. 28. Asinii Galli, imperio inhiantis, vesana consilia et pœna. 29. Coercita libertorum audacia; patronorum duritia. 30. Princeps Messalinæ libidinibus turpiter obnoxius. Fœda Mnesteris et populi Romani jurgia. 31. Thracia in formam provinciæ redacta. Legatio ex insula Taprobane missa. 32. Hujus legationis occasio.

33. Insulæ mores et usus. 35. De Seribus quoque auditum. Eorum corporis forma, commerciorumque ratio.

Hæc tribus annis gesta,

A.U.C.	J.C.		
DCCXCVII.	44.	Coss.	L. Quinctio Crispino II. M. Statilio Tauro.
DCCXCVIII.	45.	Coss.	M. Vinicio II. Tauro Statilio Corvino.
DCCXCIX.	46.	Coss.	Valerio Asiatico II. M. Junio Silano.

A.U.C. 796. J.C. 43.

1. CLAUDIUS generos suos,[1] Pompeium Magnum et Silanum, victoriæ nuntios præmiserat.[2] Ubi primum Romam venere, senatus in ejus honoribus fuit eo profusior, quod tot abhinc annis[3] victorem Principem non vidisset. Super triumphum,[4] ludos annuos, duos arcus, alterum in Urbe,[5] alterum Gesoriaci,[6] exstruendos, datum ipsi cognomen, ejus filio nomen *Britannici*.[7] Decretum quoque[8] "ut Messalina, sicut olim Livia, primum in consessu locum occuparet, et carpento veheretur." Præterea cum per dedecora prioris principatus in hujus laudes ire patres essent soliti, jussum "ærea Caii Cæsaris numismata,[9] quæ ejus imaginem referrent, conflari." At quasi æs illud non posset nisi ad probra liquescere, in Mnesteris, histrionis, quondam Caii familiaritate, tunc Messalinæ libidinibus infamis, statuas obriguit.

A.U.C. 797. J.C. 44.

2. Interim Princeps, solvens e Vatreni portu,[1] prægrandi

1 *Generos suos.* De his dictum sup. in Suppl. An. ix, 25.
2 *Præmiserat.* Dio lx, p. 679.
3 *Tot abhinc annis.* Ab Augusti victoriis.
4 *Super triumphum.* Hæc et seq. Dio ibid.
5 *Alterum in Urbe.* Arcum illum in nummo expressum jam vidimus sup. in Suppl. An. ix, 58. not. inf.
6 *Gesoriaci.* De Gesoriaco, *Boulogne*, dictum sup. p. 390.
7 *Filio nomen Britannici.* Antea Claudii filius dictus fuerat Germanicus, ut jam monuimus sup. p. 367. not. inf.
8 *Decretum quoque.* Dio ibid.
9 *Numismata.* Dio ibid. Manent tamen adhuc quamplurima Caii numismata ex ære.
1 *E Vatreni portu.* Plin. iii, 16. Portus ille nunc dicitur *Porto Primaro*. Nomen ducit ab amne Vatreno, nunc *Santerno*, qui in Padum influit.

domo verius, quam nave,[2] Adriam[3] intraverat; moxque Romam sexto,[4] quam profectus erat, mense rediit, Quinctio Crispino II. et Statilio Tauro consulibus.[5] Civitas omnis obviam effusa, multi provinciarum præsides, legatique qui coronas aureas[6] adtulerant, nonnulli etiam exules ob publicam lætitiam revocati, triumphantem maximo apparatu excepere. Præter celebritatis solita, currum carpento secuta est[7] Messalina: secuti et triumphalia ornamenta eo bello adepti,[8] sed ceteri pedibus et in prætexta; Crassus Frugi equo phalerato, et in veste palmata, quod eum honorem iteraverat.[9] Cum ad ædem Jovis Capitolini perventum, victor Princeps, D. Julium[10] imitatus, gradus genibus ascendit, duobus suis generis[11] innitens, laureamque in gremio numinis deposuit.

3. Ad triumphi pompam accessere ludorum hilaria, quos Princeps, accepta ob eam rem consulis potestate,[1] duobus simul theatris, ut populo gratificaretur, celebravit. Tot quidem equorum certamina, quot per diem edere liceret, promiserat: verum propter ursorum cædes, athletarum pugnas, pyrrhicas puerorum ex Asia evocatorum saltationes, haud plura, quam decem actitata.[2] Spectaculi raritate ac dignitate præstitit expugnatio direptioque oppidi,[3] ad imaginem bellicam et deditionem Britanniæ regum in Martio campo edita, cui Princeps præsedit paludatus.[4] Alios insuper ludos, senatus permissu, fecere theatralium operarum duces.[5]

4. Hæc quidem decora, et digna Principe, ni fuissent libertorum honoribus fœdata. At Posidi, eunucho,[1] inter milita-

2 *Quam nave.* Sub Augusti et Caii Caligulæ principatu, maxime cum libuit obeliscos ex Ægypto asportare, cœpere Romani immensas naves fabricare. De his navibus v. quæ jam dicta sunt sup. p. 234 et 376.

3 *Adriam.* Adriaticum mare.

4 *Romam sexto.* Suet. Claud. 17.

5 *Consulibus.* L. Quinctius Crispinus II. et M. Statilius Taurus coss. fuere A. U. C. 797. J. C. 44. In vet. lapide ap. Gruter. p. 1041. n. 10.

L. QVINCTIO CRISPINO II.
M. STATILIO TAVRO COS.

At ap. Dion. lx, p. 680. aliter leguntur nomina consulum: Γαΐου τε Κρίσπου τὸ δεύτερον καὶ Τίτου Στατιλίου ὑπατευόντων. Quod eruditus Muratori, Inscr. Antiq. vol. i, p. 304. n. 3. confirmat hac veteri Inscriptione, M. AEMILIO. LEPIDO. T. STATILIO. TAVRO. COS.

6 *Coronas aureas.* Has inter coronas, duas memorat Plin. xxxiii, 3. §. 16. 'Claudius, cum de Britannia triumpharet, inter coronas aureas 7. pondo habere, quam contulisset Hispania citerior, 9. quam Gallia Comata, titulis indicavit. Ipse Claudius inter hostilia spolia navalem coronam fastigio Palatinæ domus juxta civicam fixit, trajecti et quasi domiti Oceani insigne.' Suet. Claud. 17.

7 *Carpento secuta est.* Suet. l. c.

8 *Adepti.* Non modo consulares, qui bello interfuerant, sed et alii senatores, triumphalia hæc ornamenta obtinuere, ut videre est ap. Dion. lx, p. 680.

9 *Iteraverat.* Hæc totidem verbis Suet. Claud. 17. De palmata, seu triumphali, veste dictum est An. i, 15.

10 *D. Julium.* V. Dion. xliii, p. 224. et lx, p. 680.

11 *Generis.* Pompeio Magno et Silano; de quibus dictum c. sup.

1 *Consulis potestate.* Dio lx, p. 680.

2 *Decem actitata.* Dio ibid. Vulgo duodecim erant missus, immo et plures; ut jam observavimus sup. p. 274. not. inf.

3 *Direptioque oppidi.* Hæc et seq. Suet. Claud. 21.

4 *Præsedit paludatus.* In veste militari.

5 *Operarum duces.* Dio lx, p. 680.

1 *Posidi, eunucho.* Aur. Vict. in Epit.

rium fortissimos arma insignia tamquam participi victoriæ

'Posidio.' At Posiden eum appellat Suet. Claud. 28. 'Libertorum præcipue suspexit Posiden spadonem, quem etiam Britannico triumpho inter militares viros hasta pura donavit.' Hunc notat Juvenal. xiv, 91. 'Ut spado vincebat Capitolia nostra Posides.' V. et Plin. xxxi, 2. ubi aquas Posidianas memorat. Grande, licet ignobile, in veteribus historiis eunuchorum nomen. Diu pervulgata per Orientis regna eorum auctoritas, in imperio Romano tandem invaluit, cum Principes quælibet regum libita æmularentur, et, quanto magis insolescerent, tanto plus dominationis adeptos se esse gloriarentur. Ut illud fortunæ portentum cognoscatur, expendam quando in orbe cœperit eunuchorum conditio, unde orta, quis primo fuerit eorum status, quæ deinde fortuna, qui mores, quæ varia demum fata.

Antiquissimam esse eunuchorum conditionem evincit Sacra Scriptura, quæ Putipharem, validissimum in aula Pharaonis, Ægypti regis, eunuchum, et principem exercitus, tempore Joseph, filii Jacob, memorat. Genes. xxxix, 1. Tanta eunuchi fortuna probat ad antiquiora tempora pertinere eorum nomen. Suffragantur quoque vetustissima imperii Sinensis monumenta, quæ ipsa ætate regis *Yao*, qui vivere desiit anno 2258. A.C. eunuchos commemorant.

At eorum origo nos lateret, ni Sinensia monumenta lucem in hac obscuritate prætulissent. Iis enim edidicimus originem eunuchorum, ut tale decebat humanitatis propudium, fuisse infamiam. Nempe, ubi primum conditæ sunt hominum societates, erupere vitia, ac modo post crimina. Non statim ventum ad supplicia. Placuit pudorem experiri, quo coerceri posset reorum improbitas. Indita sunt ergo criminum reis quædam signa, et jussi sunt vestes certis coloribus distinctas induere, tum ut dignoscerentur et ab iis præcaveretur, tum ut ipsos sui puderet et in melius veterentur. Duravit usus dum fuit et securitatis et pœnitentiæ spes. At cum improborum hominum natura, aliquandiu pudore coercita, levitate pœnæ insolescere cœpisset, excogitata supplicia. Quæ inter, quartum memoratur a vetustissimis scriptoribus Sinensibus, virilitatis ademtio. Eaque erat pœna, quæ calumniæ, impudicitiæ, proditioni infligebatur.

Ut originem, ita quoque primum eunuchorum statum nos docent Sinensia monumenta. Haud satis visum eunuchos virilitate exui, conditi sunt in interioribus palatii imperatorum Sinensium partibus aliisque eorum domibus, ut vilia et difficilia quæque ministeria obirent; et, cum infames essent, prodire in imperatoris conspectum prohibebantur: ideoque iis maxime credita officia apud uxorem et concubinas imperatoris.

Illas infamiæ angustias apud Ægyptios cito egressi sunt eunuchi, cum Putipharem exercitus principem jam supra memoravimus. At in Sinensi imperio, ubi plurimum semper valuit antiquitatis reverentia, per multa secula duravit eunuchorum squalor. Per scelus tandem eum exuere, cum, famosa in Annalibus Sinensibus imperii pestis, *Pao Ssee* concubina imperatoris *Yeou Ouang*, qui regnare cœpit anno 781. A.C. usa artibus eunuchi, adegit imperatorem uxorem suam legitimam repudiare, ejusque filium imperatorio jure orbatum pronuntiare, ut ipsa in imperatoriæ uxoris dignitatem, ejusque filius in hereditatis spem adsumeretur. Ubi votorum fuit compos, non solum eunucho de se bene merito gratam ac memorem se præstitit, eumque palatio præposuit, sed et eunuchos ad plurima et præcipua palatii ministeria adhibuit. Viguit postea, ut apud Orientis, sic apud Sinarum populos eunuchorum fortuna. Imperatores Romani cum pro imperii fastigio omnes externarum dominationum libidines in se complecterentur, eos quoque cepit eunuchorum furor: ac tandem visus sub Claudio Principe Posides eunuchus, militaria insignia superbe ostentans, inter præclarissimos militiæ duces Capitolium adire. Ne optimus quidem Princeps Titus, sed Orientis deliciis assuetus, ab illo eunuchorum amore abstinuit. Pessimus Domitianus non recti honestique cura, sed adversus fratrem invidia, eunuchos sustulit. Post ejus cædem abrogata sunt ejus decreta. At melior vindex virtutisque adsertor, egregius Princeps Nerva vetuit ne quis toto imperio Romano eunuchus fieret. Dio lxvii, p. 759. lxviii, p. 770. Lex digna Principe sapientissimo, et humanitatis virtutisque studiosissimo. Viguit sub optimis Principibus, qui auspicatissima Nervæ tempora sunt secuti. Postea, labentibus annis et moribus, mollita est; sancitumque ut 'qui hominem invitum, libidinis aut promercii causa castraverit, castrandumve curaverit, sive is servus, sive liber sit capite' puniretur. 'Honestiores, publicatis bonis, in insulam' deportarentur; ut videre est ap. Julium Paulum, Sentent

dono data: permissum Harpocrati,[2] ut lectica[3] per Urbem veheretur, et spectacula publice ederet.[4] Ausus et Polybius[5] inter duos consules ambulare.[6] Narcissus ceterique liberti per majora adhuc favoris ludibria in fortunam et princi-

Recept. Libr. v, Tit. 23. Ad legem Corneliam de Sicariis et Veneficis, Leg. 13. Et in hac temporum mollitie visus est sub Severo Principe Plautianus, privatus homo, sed luxu et opibus par Principibus, qui centum ingenuis Romanis virilitatem ademit, ut filia sua Plautilla, quam Antonino Caracallæ despondere parabat, musicos aliosque artium magistros eunuchos haberet. Dio lxxv, p. 857. Manent adhuc vel in hac nostrorum temporum sapientia et religione ejus mali reliquiæ. Ea enim est dulcibus vitiis natura, ut semper vetentur, semper retineantur.

De moribus autem eunuchorum idem est penes Sinenses scriptores, quod apud ceteros populos, judicium. Consentiunt omnes iis plerumque cuncta esse utriusque sexus vitia, nullam alterutrius virtutem. At cum numquam tanta sit hominum pravitas, ut paucos saltem honestas non retineat, reperiuntur quandoque eunuchi qui virtutibus præcellant. Hos inter mos est regibus Orientis deligere, quos sibi comites assiduos adesse jubent. Tales sunt apud imperatorem Sinensem qui *Yu Kien* appellantur, id est, *eunuchi e conspectu;* quod a conspectu Principis non recedant. Tales septem fuisse apud Assuerum manifestum est ex libro Esther, i, 11. In ministeriis autem imperatoris Sinensis vulgo numerantur decem millia eunuchorum, tum penes imperatorem, tum penes principes regii sanguinis, quibus plures paucioresve sunt eunuchi pro ratione suæ dignitatis. Tanta autem ibi est eunuchorum libido, ut multi audeant et uxores et concubinas habere. Adversus hoc flagitium lata quidem est lex a dynastia, quæ nunc Sinis imperat. Verum occulta gliscit libido, et mendacibus sororum aut propinquarum nominibus obtegitur.

Superest ut varia evolvam eunuchorum fata. Antiquitus in pœnam criminis ortam esse infamem eorum conditionem superius dixi. Circa Christi tempora, cum dynastia *Han* Sinis imperaret, desiit castratio inter supplicia haberi. Tum accesserat favor et fortuna; multisque volupe erat vel per sui corporis detrimentum eam ambire: parentes etiam nobiles aliquem liberorum suorum ultro ac libenter ei destinabant, ut auctoritate in aula valerent. Sed cum proclive sit hominibus maxime imbellibus turpibusque fortuna abuti, eunuchi iis in regnis ubi præpotuere, ita pro arbitrio et libidine cuncta vertere, totiesque Principibus ruinam creavere, ut, licet eorum conditio ad pœnam criminis non sit revocata, multisque ministeriis per Orientis regna superbiant, in ignobilitatis tamen et infamiæ ordine retineantur. Nec jam ubique fiunt eunuchi, nisi egestate ac necessitate compulsi. Apud Sinas, cum eunuchi omnes ad Principem pertineant ejusque sint juris, nec ab aliis judicibus in eos sententia ferri possit, reperiuntur scelerum rei, qui, ademta sibi virilitate, impunitatem quærant. Illi eunuchi appellantur *Pun lou*, i. e. 'dimidia via;' et sunt numero pauci, nequitia fœdissimi. Quod singulare est in hac eunuchorum infamia, in palatio ministri templorum sunt eunuchi; et pro variis religionibus sunt eunuchi Bonzi, *Bonzes*, eunuchi *Tao See*, eunuchi *Lama*. Constantinopoli apud Turcarum Imperatorem eunuchi colore distinguuntur. Albi penes Principem, nigri penes fœminas serviunt. Eorum ducibus, *Kapou Aga* inter albos, *Kislar Aga* inter nigros, quam maxima est auctoritas.

2 *Harpocrati.* Suet. l. c. Beroaldo aliisque idem esse videtur ac Callistus.

3 *Lectica.* 'Lecticarum usum certis' tantum 'personis, et ætatibus, perque certos dies' permiserat Jul. Cæs. Suet. Jul. 43.

4 *Publice ederet.* Cura ludorum viris dignitate præcipuis permittebatur. Sic Arruntium Stellam ludis præfectum vidimus sup. An. xiii, 22. Hujus nominis consulem vide ap. erudit. Gori, Inscript. Antiq. vol. i, p. 65. Audaces sane libertos fecit senatusconsultum, quo cautum fuerat, 'ne quis gladiatorium munus ederet, cui minor quadringentorum millium res:' ut dictum est sup. An. iv, 63. Hanc audaciam notat Juvenal. iii, 34. 'Quondam hi cornicines, et municipalis arenæ Perpetui comites, notæque per oppida buccæ, Munera nunc edunt, et verso pollice vulgus Quemlibet occidunt populariter.'

5 *Polybius.* Is Claudio fuit a studiis: post a Messalina interfectus; ut diximus in Suppl. An. xi, 2.

6 *Ambulare.* Suet. Claud. 28. Optime Hadrianus, 'cum quodam tempore servum suum inter duos senatores e conspectu ambulare vidisset, misit qui ei colaphum

patum insultabant.[7] Dum Princeps ea vel ferret patientius, vel licentius permitteret, Rufus Pollio, prætoriarum cohortium præfectus, imaginem ac sedem inter senatores, quotiens Claudium in curiam comitaretur, obtinuit.[8] Et ne id novum videretur, Princeps exemplum Augusti, qui eadem Valerio Liguri[9] tribuerat, causabatur. Majore adhuc invidia, Laco,[10] quondam præfectus Vigilum, tum Galliæ procurator, super hos honores consularia ornamenta adsecutus est.

5. Senatus, amore, an munificentia Principis inlectus, magnifice de bello Britannico loqui: gesta prædicare: futura providere; et, ut hostes libentius ad deditionem venirent, decernere[1] "quæcumque Claudius ejusve legati agerent, aut cum Britannis transigerent, senatum populumque Romanum fixa et in perpetuum rata habiturum." Plautius, talibus incitamentis haud indigens, sed bellica laude suaque dignitate magis exstimulatus, cœpta feliciter, felicius exsequebatur; adsumtoque in partem laborum et gloriæ Vespasiano,[2] proximam Britanniæ partem in provinciam redegit: nec regendi minus, quam vincendi peritus, feroces animos religionibus artibusque Romanis paulatim mollivit.

6. Nuntiatum interea Agrippam, regem, quem sæpe memoravimus,[1] repentino morbo correptum exspirasse.[2] Claudius veteris necessitudinis memoria regnum ejus filio,[3] in Urbe educto, sibique acceptissimo, destinabat. Deterruere liberti, "juvenem, pubertatis annos vix egressum, tantæ rei imparem," obtendentes.[4] Itaque Judæa iterum in provinciam redacta; missusque Cuspius Fadus[5] procurator. Ne tamen vel in Agrippam ingratus, vel Judæis infensus videretur Princeps, cœpit juniorem Agrippam cariorem habere: Judæorum, qui

daret, et diceret, Noli inter eos ambulare quorum esse adhuc potes servus.' Spartian. in Hadrian. 21.

7 *Insultabant.* Hos inter Felix cohortibus, alis, provinciæque Judææ præpositus, trium reginarum maritus fuit. Suet. ibid.

8 *Obtinuit.* Dio lx, p. 680.

9 *Valerio Liguri.* Nempe e Liguria. Dioni ibid. Οὐαλερίου τινὸς Λίγυος.

10 *Laco.* Dio ibid. Hic est Græcinus Laco, quem Vigilum præfectum vidimus, cum Sejanus everteretur. V. Suppl. An. v, 35. Novæ ejus dignitatis extat monumentum ap. Gruter. p. 417. n. 2.

P. GRAECINO
P. F. POB.
LACONI
ORNAMENTIS
CONSVLARIBVS.

1 *Decernere.* Dio ibid.

2 *Vespasiano.* Cui cum bellicosissima gente sæpe fuit pugnandum, teste Suet. Vesp. 4. 'Claudio Principe, Narcissi gratia legatus legionis in Germaniam missus est: in Britanniam translatus, tricies cum hoste conflixit. Duas validissimas gentes, superque viginti oppida, et insulam Vectem, nunc *the Isle of Wight*, Britanniæ proximam, in deditionem redegit: partim Auli Plautii consularis legati, partim Claudii ipsius ductu.'

1 *Sæpe memoravimus.* Ac maxime in Suppl. An. vii, 11.

2 *Exspirasse.* Joseph. Antiq. Jud. xix, 8. D. Luc. Act. Apost. xii, 23. Καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος, ἐξέψυξεν.

3 *Ejus filio.* Agrippæ II. V. Stem. Herodum, n. 9.

4 *Obtendentes.* Joseph. Antiq. Jud. xix, 9. n. 2.

5 *Cuspius Fadus.* Joseph. ibid.

stolam sacram coronamque [6] repeterent, postulatis adnuere; in locum Marsi, Syriæ præsidis, defuncto regi invisi, Cassium Longinum [7] sufficere; eique, ut injurias, abs Cæsariensibus et Sebastenis [8] inlatas, ulcisceretur, imperare. Herodi,[9] Chalcidis regi, templum, ejus thesauros, jusque summi pontificis deligendi [10] permisit: cetera demum dilargitus, quæ solent Principes voluntatis suæ impotes, alienis libidinibus obnoxii.

7. Eadem libertorum licentia, incertum an populi ambitu, forte ipsius Principis, civilem famam adfectantis, facilitate, Achaia Macedoniaque,[1] quas Tiberius ad curam suam transtulerat,[2] senatui redditæ. Dein cum imbecilli Principes magis in commutandis, quam perficiendis institutis, lubidinem habeant, hac quoque via ad gloriam contendit Claudius; curamque ærarii Saturni,[3] a D. Julio [4] prætoribus datam, quæstoribus restituit. At ut vetera novitate celebrarentur, edixit [5] "duos quæstores fore ærarii præfectos: munus per triennium obituros: eo perfunctos, statim vel prætoria dignitate, vel digno re gesta salario donatum iri." Eam auctoritatis accessionem omnium extra Urbem præfecturarum [6] abrogatione compensavit: simul, ut prætoribus indulgeret, iis quædam judicia, consulum propria, permisit;[7] haud repugnantibus

6 *Stolam sacram coronamque.* Cuspius Fadus stolam sacram et coronam, propria summi pontificis ornamenta a Judæis petierat, eaque, ut fidei pignus, in turrim Antoniam seposuerat. Judæis hæc religionis suæ monimenta repetentibus, annuit Claudius, scripsitque epistolam, quam retulit Josephus, Antiq. Jud. xx, 1. n. 2. Data est hoc anno, 'IV. Kalendas Julias, Rufo et Pompeio Silvano, consulibus' suffectis. Stolæ descriptionem videre est in libro Sapientiæ, xviii, 24. Coronæ Moyses inscripserat nomen Dei יהוה: eam ad suam usque ætatem permansisse testatur Joseph. Antiq. Jud. viii, 3. n. 8.

7 *Cassium Longinum.* Joseph. Antiq. Jud. xx, 1. Multi adhuc manent hujus præsidis Syriæ nummi, inscripti ΑΝΤΙΟΧΕΩΝ ΕΠΙ ΚΑΣΣΙΟΥ, vel ΕΠΙ ΛΟΓΓΙΝΟΥ

8 *Abs Cæsariensibus et Sebastenis.* Cæsarienses et Sebasteni in omne genus injuriarum contumeliarumque adversus defunctum regem Agrippam exarserant; quod narrat Joseph. Antiq. Jud. xix, 9. Cæsareæ autem et Sebastes manent nomina.

9 *Herodi.* Frater erat Agrippæ Magni, patruus Agrippæ II. V. Stem. Herodum, n. 25.

10 *Pontificis deligendi.* Joseph. Antiq. Jud. xx, 1. n. 3. Illud quidem jus obtinuit Herodes, dum vixit: post Herodis mortem ad Agrippam II. pertinuit. Perperam vel Josephus, vel potius ejus librarii id juris ad Herodis posteros transtulere.

1 *Achaia Macedoniaque.* Suet. Claud. 25. Dio lx, p. 680. Inde aliquot post annis Gallio, proconsul Achaiæ, memoratur a D. Luca, Act. Apost. xviii, 12.

2 *Transtulerat.* Tiberium, intentum Macedoniæ, Achaiam quoque curantem, vidimus sup. An. v, 10.

3 *Ærarii Saturni.* Suet. Claud. 24. Dio lx, p. 681. Ærarium illud fuit in æde Saturni, hodie *Chiesa di S. Adriano*, ubi manent adhuc ejus rudera. Quantæ opes in hoc ærario olim fuerint, dixi in not. et em. ad An. xiii, 29.

4 *A D. Julio.* Dio xliii, p. 238.

5 *Edixit.* Dio lx, p. 681

6 *Omnium—præfecturarum.* D. Augustus quæstores constituerat, qui in ora maritima prope Urbem, et in aliis Italiæ locis præessent. Dio lv, p. 551. Eæ sunt præfecturæ, quas tunc abolevit Claudius. Dio lx, p. 681. Inde intelligas Suet. Claud. 24. 'Detractaque Ostiensi et Gallica provincia, curam ærarii Saturni [quæstoribus] reddidit.'

7 *Permisit.* Dio lx, p. 681.

consulibus, qui, pristinæ dignitatis obliti, munera aspernabantur; in Principis venerationem, magnasque spes intenti.

8. Melius utiliusque ad tollendas judiciorum moras sancitum "ut jurisdictio de fidei commissis[1] quotannis, et in Urbe tantum delegari magistratibus solita, in perpetuum atque etiam per provincias potestatibus[2] demandaretur." Juxta majestatem imperii quoque edictum "ut, quibus provinciæ a magistratibus interdicerentur, ii Urbe et Italia summoverentur."[3] At novo exemplo, atque infra Urbis dignitatem, quosdam Princeps ipse relegavit, "ut ultra lapidem tertium vetaret ab Urbe egredi:"[4] quasi Urbs, terrarum caput, imperii sedes, communis cunctarum gentium patria, inter pœnas haberi posset.

9. Qua tamen re in publicum decus tantum peccabatur. Mox gravior, certamque in ruinam aliquando eruptura, reipublicæ inlata labes, cum Claudius, humanitatis specie, infregit disciplinam militarem, quæ vetustate et austeritate pollet plurimum. Sapienter a majoribus cautum, ut exercitus a voluptatibus opibusque amoverentur. Diuturno enim usu compertum est militem in mortem numquam esse promtiorem, quam cum deliciarum ignarus. Lex quidem, qua uxorem habere prohibebatur, non abrogata; sed sancito "ut jura maritorum[1] haberet," opes et inritamenta libidinis addita.

1 *De fidei commissis.* Suet. Claud. 23.

2 *Potestatibus.* Magistratus et potestas ita distinguuntur, ut in Urbe sit magistratus, in provinciis potestas. Major magistratus, minor potestas. Hæc quoque distinxit Juvenal. x, 99. 'Hujus, qui trahitur, prætextam sumere mavis: An Fidenarum Gabiorumque esse potestas?' V. ad h. l. vet. Juvenal. Schol.

3 *Summoverentur.* Suet. l. c.

4 *Egredi.* Suet. ibid.

1 *Jura maritorum.* Dio lx, p. 681. Jura autem illa maritorum ea sunt, quæ Julius Cæsar et Augustus, tum Urbe civilibus bellis exhausta, tum moribus luxuria in cœlibem vitam vergentibus, iis qui maritarentur liberosque susciperent constituerant. V. Dion. xliii, p. 226. liv, p. 531. Tac. An. iii, 25 et 28. Quomodo postea corrupta sit militaris disciplina, militesque uxores habuerint, diximus sup. in not. et em. ad An. xiv, 27. Quæ ibi observavimus, illustrat Claudianum monumentum, anno 1750. repertum, et ab eruditis Academicis Herculanensibus nuper publicatum. Tabulæ sunt æneæ, omnium id genus antiquissimæ, quibus Claudius civitatem connubiumque classicis militibus dedit. *Antichità d' Ercolano*, vol. v, p. 39.

Pars prima Tabulæ.

TI. CLAVDIVS. CAESAR. AVGVSTVS
GERMANICVS. PONTIFEX. MAXIM
TRIB. POTESTATE. XII. IMPER. XXVII
PATER. PATRIAE. CENSOR. COS. V
TRIERARCHIS. ET. REMIGIBVS. QVI. MILI
TAVERVNT. IN. CLASSE. QVAE. EST. MISENI
SVB. TI. IVLIO. AVGVSTI. LIB. OPTATO. ET
SVNT. DIMISSI. HONESTA. MISSIONE
QVORVM. NOMINA. SVBSCRIPTA. SVNT
IPSIS. LIBERIS. POSTERISQVE. EORVM
CIVITATEM. DEDIT. ET. CONVBIVM. CVM
VXORIBVS. QVAS. TVNC. HABVISSENT
CVM. EST. CIVITAS. IIS. DATA. AVT

10. Ni Galliæ fuissent ad luxum et servitutem projectæ, favissetque fortuna imprudentibus Principibus nonnumquam benigna, prudentibus iniqua, in aliud promtiusque discrimen rempublicam Claudius adduxisset. Olim D. Augustus,[1] quantum ab Alpibus Cottiis[2] ob impervias rupes abruptasve viarum angustias immineret periculi gnarus, Cottium regem in amicitiam receperat, eoque devinxerat, ut rupes viasque explanaret; et, quibusdam civitatibus ejus ditioni additis, mallet præfecturam a Romanis acceptam gerere, quam paterno in regno[3] dominari. Saluberrima consilia Claudius pervertit: nec tantum M. Julio Cottio regnum restituit,[4] sed ampliavit; patente ad hostium adsultus imperio, nisi, rege mortuo, formidolosam liberalitatem sustulisset Nero, et Cottias Alpes in jus provinciæ redegisset.[5]

11. Tot inter dominationis dedecora, visum tamen priscæ severitatis exemplum; et Rhodii, qui cives Romanos cruce necaverant, ademta libertate multati.[1] At iis, ut ad delicta, ita ad pœnitentiam facilibus, aliquot post annis, Nerone eorum causam agente, reddita.[2] Minus criminis, plus pœnæ fuit Umbonio Silioni,[3] Bæticæ[4] præfecto, quem Claudius, e

Pars altera Tabulæ.

SIQVI. CAELIBES. ESSENT. CVM. IIS
QVAS. POSTEA. DVXISSENT. DVM
TAXAT. SINGVLI. SINGVLAS
A. D. III IDVS. DECEMBR
FAVSTO. CORNELIO. SVLLA. FELICE. } COS
L. SALVIDIENO. RVFO. SALVIANO }
GREGALI
SPARTICO. DIVZENI. F. DIOPSCVRTO
BESSO
DESCRIPTVM. ET. RECOGNITVM. EX. TABVLA
AENEA. QVAE. FIXA. EST. ROMAE. IN. CAPI
TOLIO. AEDIS. FIDEI. POPVLI. ROMANI
PARTE. DEXTERIORE.

ibid. p. xli. videre est alteram tabulam similem, iisdemque datam consulibus, qui consules fuere suffecti A.U.C. 805. J.C. 52. quo ordinarii consules fuerant P. Cornelius Sulla Faustus et L. Salvius Otho Titianus. Huic alteri tabulæ subjecta sunt septem nomina, quæ testium esse existimant eruditi Academici Herculanenses, non vero eorum qui honesta missione dimissi sunt.

1 *D. Augustus.* Ammian. Marcellin. xv, 9. 'Rex Cottius, perdomitis Galliis, solus in angustiis latens, inviaque locorum asperitate confisus, lenito tandem timore in amicitiam Octaviani receptus Principis, molibus magnis exstruxit ad vicem memorabilis muneris compendiarias et viantibus opportunas medias inter alias Alpes vias.'

2 *Alpibus Cottiis.* Pars illa Alpium nunc dicitur *the passage of Briançon and Suza.*

3 *Paterno in regno.* Cottii pater fuit rex Donnus, memoratus in egregia Inscriptione, quam ob loci commoditatem, et ne hic turbet, opportunius sum editurus infra, ad calcem hujus libri. Hujus autem Cottii filius neposve fuit M. Julius Cottius, quem Claudius regem fecit.

4 *Restituit.* Dio lx, p. 681. Errat autem erudit. Reimarus, cum ea, quæ de M. Julio Cottio narrat Dio ad Cotyn retulit; ut jam monuimus sup. An. xii, 15.

5 *Redegisset.* Aur. Victor, in Epit.

1 *Multati.* Dio lx, p. 681.

2 *Reddita.* Ut dictum est sup. An. xii, 58.

3 *Umbonio Silioni.* Dio ibid. Οὐμβώνιον Σιλίωνα.

4 *Bæticæ.* De Bætica, Hispaniæ parte, jam dictum sup. Hist. i, 53.

provincia evocatum, senatu demovit, quasi exercitibus in Mauretania bellantibus satis magnam frumenti vim non suppeditasset; re, quod libertis displiceret. Quantum e fortunis peteretur ignarus, immensam locupletemque supellectilem hastæ subjecit. At vendita tantum veste senatoria, id unum supplicii repeti miratus, partis opibus, privatus quidem, sed securus, usus est. Hoc anno nundinæ, ne sacra negotiorum tumultu interturbarentur, dilatæ;[5] quod alias sæpe observatum.

A.U.C. 798. J.C. 45.

12. M. Vinicio II., Tauro Statilio Corvino consulibus,[1] Claudius solita Principibus juravit;[2] veteremque consuetudinem renovavit, ut e prætoribus, tribunis plebis, ceterisque collegiis unus tantum præiret, non vero singuli jurarent. Mox usum publicarum imaginum, in immane gliscentem, repressum iit.[3]

13. Ab ipsis Urbis initiis, majores, gnari quantum virtutum monumenta ad recti incitamentum valerent, viros atque ipsas fœminas,[1] laude præcellentes, equestribus et pedestribus statuis consecraverant; honoresque, legendos ævo, basibus inscripserant. Institutum, magnorum exemplorum ferax, pervertit magistratuum superbia. Dignitate tumidi, memoriæ perpetuitatem, nulla re gesta partam, vanitate et titulis redimebant: totque erupere ignotorum hominum simulacra, ut, iis sylvescentibus, obscura delituisset virtus, ni, M. Æmilio, C. Popilio II. consulibus,[2] censores P. Cornelius Scipio, M. Popilius statuas circa forum eorum qui magistratum gesserant, sustulissent omnes, præter eas quæ populi aut senatus sententia statutæ essent.

14. Extremis reipublicæ temporibus, invalescente luxuria, recruduit ignobilis famæ vesania. Tandem sub Principibus, cum omnia unius arbitrio, paucorum gratia regerentur, urbsque una totius imperii fortunas complecteretur, nullus fuit statuarum imaginumve finis: eas quisque vanissimus et malarum artium strenuus non modo in ædibus et atriis, sed in templis, in foris, oculatissimis in locis, nullo pudore, audacia maxima, sibi collocavere. Cum vix maneret virtuti locus, edixit Princeps " ut immensa illa statuarum et imaginum vis alium in locum transferretur: nemini postea, nisi adprobante

5 *Dilatæ.* Dio ibid.

1 *Consulibus.* M. Vinicius II. et Taurus Statilius Corvinus, quem Phlegon, de Rebus mirab. c. 6. perperam cognominat 'Corvilium,' coss. fuere A. U. C. 798. J. C. 45.

2 *Principibus juravit.* Dio lx, p. 681.

3 *Repressum iit.* Dio ibid.

1 *Fœminas.* Statuas Clœliæ, Lucretiæ, Corneliæ positas vide ap. Plin. xxxiv, 6.

2 *Consulibus.* Plin. ibid. M. Æmilius Lepidus et C. Popilius Lænas II. coss. fuere A. U. C. 596. A. C. 158.

senatu, ullam ponere liceret."[1] Illis tantum, qui vel vetera monumenta reficerent, vel nova exstruerent, licitum "ut in iis suas suorumque imagines publicarent."[2]

15. Deinde animadversum in potestatum[1] avaritiam; vetus malum, et legibus validius. Quidam provinciæ rector, ob accepta munera infamis, in exilium ablegatus; et quæcumque in præfectura paraverat, sub hasta vendita.[2] Ne ceteris ob continuas dignitates glisceret licentia, populisve iniqua judicia vimque conquerendi facultas adimeretur, cavit Princeps ne provinciarum præfectura defunctos ad alios honores statim promoveret:[3] obsoletis quoque legibus auctoritatem addidit "ut injuriæ ab rectoribus inlatæ ad senatum deferrentur: nec iis liceret peregrinationum diuturnitate aliisve artibus accusationes legumque severitatem subterfugere." Ne adsessoribus[4] quidem, licet ad biennium munus aliquando prorogaverit, vel ipse destinaverit, confestim provinciam sortiri permisit.[5] Mox ipsos extra Italiam commeatus, a senatu peti solitos, beneficii sui fecit;[6] dominationis tanto intemperantior, quanto minor.

16. At novarum usque legum multitudine imminuta, uti adsolet, reverentia, inritata audacia: ipsaque supplicia, amissa ob assiduitatem turpitudine, in peccandi libidinem vertere. Nec levia tantum vitia, sed portentosa percrebuere scelera; et hactenus ferme inaudita parricidialis impietas adeo invaluit, ut plures parricidas intra quinquennium Claudius culleo insuerit,[1] quam omnibus seculis insutos traditum. Monstratis criminibus, viros inter et mulieres de contumacia certatum: vicit muliebris sexus, quanto debilior, tanto, si natura insitam humanitatem exuit, flagitiosior. Et cum, sub hoc principatu, venenarii et malefici primum fuissent comprehensi, homines XLV. mulieres LXXXV. suppliciis adfecti sunt.[2] Inlustri exemplo legibus plus noceri posse, quam juvari, nisi summa imperandi et prohibendi prudentia adtemperentur: animadversionum assiduitate facilitatem peccandi, demto

1 *Ponere liceret.* Dio lx, p. 681.
2 *Imagines publicarent.* Dio ibid.
1 *Potestatum.* De potestatibus jam dictum sup. c. 8.
2 *Vendita.* Dio lx, p. 681.
3 *Promoveret.* Dio lx, p. 682.
4 *Adsessoribus.* Adsessores dicebantur, qui a præsidibus in consilium adhibebantur, et eis in jure dicundo adsidebant. Prætorius unicum deligebat: tres vero consularis; ut docet Dio liii, p. 505.
5 *Sortiri permisit.* Dio lx, p. 682.
6 *Beneficii sui fecit.* Suet. Claud. 23. Hanc quidem licentiam peregrinandi extra Italiam, inconsulto senatu, tribuebat Claudius. Ne tamen a lege discedere videretur, senatusconsultum fieri curabat. Dio lx, p. 682.
1 *Culleo insuerit.* Sen. de Clem. i, 23. Culleum fuisse utrem ex corio factum, 'in quo parricidæ, cum simia, gallo, et serpente inclusi, in mare' præcipitabantur, norunt omnes, docetque Isidor. Origin. v, 27. Breve autem ac verum est Senecæ, l. c. c. 24, dictum: 'Non minus Principi turpia sunt multa supplicia, quam medico multa funera.'
2 *Suppliciis adfecti sunt.* Ms. Vindobonensis editus sup.

pudore, intendi: populorum innocentiam, vel virtutis fama, vel parcitate simul et infamia pœnarum, parari.

17. Aliud autem novi moris edictum prodiit, turbarum metu potius, quam literarum studio. Princeps enim, veritus ne diem suum natalem[1] ob futuram eclipsim inauspicatum haberet populus, denuntiavit[2] "Calendis Augustis Solem ex quadrante[3] defecturum; idque non ira Deum, sed statis naturæ legibus contingere: Solem interventu Lunæ occultari: pariter Lunam hebetari in suis deliquiis terræ objectu: propter multivagos Lunæ flexus,[4] hos quidem utriusque sideris defectus non esse menstruos, certos tamen ducentis viginti tribus mensibus[5] in suos orbes redire. Has naturæ leges Græcis[6] jamdudum deprehensas, apud Romanos Sulpicii Galli[7] scientia nobilitatas, eo edicto publicari, ut in hac imperii literarumque luce quisque, metu solutus, vera de natura sentiat, nec monstra expavescat." Tali quidem edicto inclaruit sideralis scientia:[8] at in vulgi animis semper insedit superstitio; et pavores Principis scrutantibus oblata sermonum jocorumque materia.

18. Amoliendis rebus novis meliores fuere ludi,[1] quos Claudius voverat Britannico bello, nunc editi. Lætitiam auxit Principis largitio; datique[2] viritim plebi, quæ ex publico frumentum accipiebat, treceni nummi;[3] nonnullis plures:

1 *Suum natalem.* Suet. in Claud. 2. 'Claudius natus est, Julio Antonio, Fabio Africano coss. [A.U.C. 744. A.C. 9.] Kalend. Augustis, Lugduni, eo ipso die, quo primum ara ibi Augusto dedicata est.' In vett. Kalendariis hoc die notatur NATAL. TI. CLAVDII GERMANICI.

2 *Denuntiavit.* Dio lx, p. 682.

3 *Ex quadrante.* Fuit illa eclipsis trium digitorum. V. Petav. de Doctrina temporum, xi. 9.

4 *Lunæ flexus.* Addit Plin. ii, 10. 'propter obliquitatem Signiferi,' Anglice, *the Zodiac*, et errat. Si menstrui non sunt utriusque sideris defectus, id contingit propter errores Lunæ, quæ ab Ecliptica deflectit; non vero propter obliquitatem Signiferi.

5 *Ducentis viginti tribus mensibus.* Ait Plin. ii, 13, 'ducentis viginti duobus mensibus.' At vel fallitur, vel fallunt ejus librarii. Non post ducentos viginti duos menses, sed post ducentos viginti tres menses Lunares, Sol Lunaque et nodi orbitæ Lunaris in eumdem positum recurrunt. Sic in iisdem partium scrupulis congruente utriusque sideris motu, defectus in suos orbes redeunt. Quod antiquitus Chaldæis fuerat compertum.

6 *Græcis.* Hac laude Thales et Hipparchus insignes fuere apud Græcos. V. Plin. ii, 13.

7 *Sulpicii Galli.* A.U.C. 586. A.C. 167. C. Sulpicius Gallus, tribunus militum, pridie quam Perseus rex superatus a Paulo Æmilio est, in concionem ab imperatore productus, prædixit nocte proxima ab hora secunda usque ad quartam horam noctis Lunam defecturam esse. Sic cautum ne illa eclipsis pro portento ab exercitu Romano acciperetur. Plin. l. c. Liv. xliv, 37.

8 *Sideralis scientia.* Huc forte spectat Sen. Nat. quæst. vii, 25. 'Nondum sunt anni mille quingenti, ex quo Græcia 'Stellis numeros et nomina fecit.' Multæque hodie sunt gentes, quæ tantum facie noverint cœlum, quæ nondum sciant cur Luna deficiat, quare obumbretur. Hoc apud nos quoque nuper ratio ad certum perduxit.'

1 *Ludi.* Dio lx, p. 682.

2 *Datique.* Dio ibid.

3 *Treceni nummi.* *Angl.* 2*l.* 10*s.* Hoc congiarium memorat Ms. Vindobonensis, ut diximus sup. p. 236. In eo expensas fuisse *Angl.* 6,300,000*l.* aut amplius, manifestum est.

quibusdam etiam mille ducenti quinquaginta.[4] Partem Cæsar, partem generi[5] distribuere, ne per plures dies a jure dicundo abstineret: hac in re numquam intentior, quam dum uxor, dum liberti omnia luxu, libidine, scelere miscebant. Sub anni finem diem Saturnalibus a Caio additum, postea omissum, restituit.[6]

19. Nihil memorabile in provinciis gestum. Cuspio Fado, Judææ procuratori, successor datus est Tiberius Alexander,[1] patre Judæo, Alexandriæ Alabarcha,[2] genitus; Romanarum rerum tanto studiosior, quod a patriis sacris defecerat. Haud minore Judaicæ gentis gloria, quam utilitate, defectionem illam pensaverant Izates,[3] Adiabenorum rex, et ejus mater Helena, Judæorum religionem professi. Genti enim gravi fame[4] conflictatæ subvenerunt; Izates pecunia, Helena frumento ex Ægypto comportato, et inter egenos didito.

20. Tum Izates, Romanorum et Parthorum imperiis interjectus, inclarescebat. Sed paulo altius res repetenda. Is Monobazo, patri suo defuncto successerat, non ut natu major,[1] sed ut melior. Nec interfectis fratribus, ut mos est barbaris, regni tranquillitati, suæ securitati consuluit; sed fratres suos cum ipsorum liberis partim Romam ad Claudium, partim ad Artabanum, Parthorum regem, misit.[2] Dominationis æmulos hac arte fecit pacis obsides.

21. Mox adcrevit fama, cum Izates Artabanum[1] e regno profugum tanta humanitate excepit, ut alieno in regno Princeps magis, quam exul haberetur. At cum aliena regibus semper sint iniqua, maxima dexteritate sategit, ut Parthi Artabanum reciperent, "præteritarum injuriarum oblivionem, seque pacis sponsorem" promittens. Adnuere; et Cinnamus,[2] imperandi capax magis, quam avidus, solio cessit, obsequio, quam imperio inlustrior.

4 *Mille ducenti quinquaginta.* Dio ibid. Anglice 20*l.* 8*s.* 4*d.*

5 *Generi.* Dio ibid. Generos Claudii, Cn. Pompeium Magnum et L. Junium Silanum vidimus supra in Suppl. An. ix, 25.

6 *Restituit.* Dio ibid. De die, quem Caius Saturnalibus addidit, diximus supra in Suppl. An. vii, 24. Post ejus cædem fuerat omissus.

1 *Tiberius Alexander.* Joseph. Antiq. Jud. xx, 5. Iste est Tiberius Alexander, quem memoratum vidimus sup. An. xv, 28. et postea sæpe in Historiarum libris.

2 *Alexandriæ Alabarcha.* Alexander, Tiberii Alexandri pater, Alexandriæ omnium genere et opibus primus fuerat. Joseph. l. c. Portas templi Hierosolymitani auro argentoque vestiverat. Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 3. Alabarchia autem erat præcipua Judæorum Alexandrinorum dignitas.

3 *Izates.* Rem fuse narrat Joseph. Antiq. Jud. xx, 2. n. 4 et sq. De Izate jam actum supra An. xii, 13. Ibi quoque diximus de Adiabene, quæ pars erat et initium Assyriæ.

4 *Gravi fame.* Joseph. Antiq. Jud. l. c. n. 6. Hæc confirmant, quæ jam notavimus sup. de fame ab Agabo prædicta.

1 *Natu major.* Junior enim erat Monobazo, Monobazi filio. Joseph. ibid. n. 3.

2 *Misit.* Joseph. ibid. n. 4.

1 *Artabanum.* Joseph. Antiq. Jud. xx, 3. Artabanum II. V. Canonem regum Parthorum, in not. et em. ad An. ii, 1.

2 *Cinnamus.* Joseph. ibid. n. 2. Cinnamus, Artabani II. alumnus, ei successerat; mox regnum restituit.

22. Artabanus, in Izatem haud ingratus, maximis honoribus eum extulit; voluitque "ut tiara recta[1] uteretur, lectoque aureo[2] dormiret;" quæ propria sunt Parthicæ majestatis decora: ejus quoque regno adjecit peramplam ac fertilissimam Nisibis regionem,[3] ditioni regis Armeniæ ademtam.[4] Ita cum dedecore, penes Romanos opes ac libido; penes barbaros, imperii vis et gloria.

23. Verum ut Principis Urbisque studia sint perspectiora, haud pigebit referre visum hoc anno Antiochiæ ad Mæandrum[1] hermaphroditum;[2] et Romam perductum. Portentum illud ibi curiose exceptum est. At ne quid dirum ingrueret, Claudius, ut legum, ita cærimoniarum immodicus, in Capitolio Jovi averrunco aram posuit. Urbis vero major libido, quam superstitio; quodque olim in ostentis[3] fuerat, tum habuit in deliciis,[4] novo flagitiorum genere superba.

24. Iisdem circiter temporibus, nec illaudabili invento, ni mores fuissent ad luxuriam proniores, scarus,[1] piscis nepotum principibus[2] laudatissimus, e mari Carpathio[3] in Italiam advectus. Quinquennio fere cura adhibita,[4] Optatus Elipertius, præfectus classis, inter Ostiensem et Campaniæ oram[5] sparsos ita disseminavit, ut frequentes hoc in littore inveni-

1 *Tiara recta.* Joseph. ibid. Τιάραν ὀρθήν. Hujus tiaræ figuram videre est in nummis regum Parthorum. De ea disserentem v. Cl. Pellerin, *Recueil de Médailles de Rois*, p. 135.

2 *Lectoque aureo.* Joseph. ibid.

3 *Nisibis regionem.* Quam Macedones appellavere Mygdoniam. Ibi urbs Antiochia, vel Nisibis, hodie *Nesibin.* V. Plin. vi, 13.

4 *Ademtam.* Joseph. ibid.

1 *Ad Mæandrum.* Hæc est Antiochia Cariæ, quam Mæander et Orsinus circumfluebant. Plin. v, 29. Periit: Cl. d'Anville, *Géographie ancienne*, vol. ii, p. 76. existimat in ejus locum successisse *Iegni-Shehr*, i. e. *Urbem novam.*

2 *Hermaphroditum.* Rem narrat Phlegon, de Rebus mirabilibus, c. 6.

3 *Olim in ostentis.* Id enim Romæ antiquitus expiatum, ut videre est apud Liv. xxvii, 11. Immo vero id horrebant Romani, ut patet ex Liv. xxxix, 22. 'Sub idem tempus et ex Umbria nuntiatum est semimarem duodecim ferme annos natum inventum: id prodigium abominantes arceri Romano agro necarique quamprimum jusserunt.'

4 *In deliciis.* Plin. vii, 3. Inde, inter vetera monumenta, ære, marmore, gemmis, picturis tot imagines hermaphroditorum expressæ, quarum adhuc multæ extant.

1 *Scarus.* Plin. ix, 17. Scarus saxatilis est piscis, qui, cum ejus caro sit valde mollis et friabilis, principatum apud Romanos obtinuit. V. Galen. de Aliment. facult. iii, 30.

2 *Nepotum principibus.* Gulam hanc helluonum spernit Horat. Epod. ii, 48. 'Non me Lucrina juverint conchylia, Magisve rhombus, aut scari, Si quos Eois intonata fluctibus Hyems ad hoc vertat mare.'

3 *Mari Carpathio.* Mare illud Asiaticum quoque dictum est Plinio, v, 27. quod ab Asia provincia, urbeque Telmesso, nunc *Macri*, inciperet, et ad urbem Carpathum, nunc *Scarfanto*, inter insulas Rhodum et Cretam deveniret.

4 *Cura adhibita.* Certe magnam adhibere debuit; cum paulo ante id tempus scripserit Columella, viii, 17. 'Littorum, sic et fretorum differentias nosse oportet, ne nos alienigeni pisces decipiant: non enim omni mari potest omnis esse, ut scarus, qui totius Asiæ Græciæque littoribus Sicilia tenus frequentissimus exit, numquam in Ligusticum, nec per Gallias enavit ad Hibericum mare. Itaque ne si capti quidem perferantur in nostra vivaria, diuturni queant possideri.'

5 *Oram.* Romæ vicinam et opportunam.

rentur: sicque satis piscibus,[6] datus mari novus incola, aucta novis saporibus gula.

25. At ne victa videretur natura, paulo post quidam Perusinus,[1] eques Romanus, quæstorius scriba,[2] mentagram,[3] luem majoribus patribusque incognitam, ex Asia importavit. Malum, tamquam fœminas plebemque negligeret,[4] in proceribus ad omne luxus ingenium præcipuis veloci transitu osculi ita grassabatur, ut occuparet in multis totos vultus, oculis tantum immunibus, descenderet in colla pectusque et manus, fœdo cutis furfure:[5] fœdiore adhuc eorum, qui causticam Ægyptiorum medicinam[6] pati toleraverant, cicatrice, quam morbo. Et certe id toto ævo observatione dignum, quod quantum opibus et deliciis, tantum vitiis et morbis crevimus.

A.U.C. 799. J.C. 46.

26. Valerius Asiaticus II. M. Junius Silanus consulatum[1] iniere, dignitate pares, gratia et opibus dispares. Silanus stato tempore[2] magistratum posuit. Asiaticus vero, licet in totum annum designatus, se abdicavit.[3] Id quidem præstiterant et alii: at hi modicis fortunis, et Circensium ludorum sumtibus, qui immoderate excreverant,[4] impares. Ille mo-

6 *Satis piscibus.* Hæc, ut et superiora, Plin. ix, 17. Illud autem exemplum pisces serendi nec injucundum, nec inutile.

1 *Perusinus.* Perusia, nunc *Perugia.*

2 *Quæstorius scriba.* Scriba quæstoris.

3 *Mentagram.* Qua de re eloquenter pro more suo, Plin. xxvi, 1. 'Sensit et facies hominum novos, omnique ævo incognitos, non Italiæ modo, verum etiam universæ prope Europæ, morbos. Tunc quoque non tota Italia, nec per Illyricum Galliasve, aut Hispanias, magnopere vagatos, aut alibi quam Romæ, circaque: sine dolore quidem illos, ac sine pernicie vitæ, sed tanta fœditate, ut quæcumque mors præferenda esset. Gravissimum ex his lichenas appellavere Græco nomine: Latine quidem, quoniam a mento fere oriebatur, joculari primum lascivia (ut est procax natura multorum in alienis miseriis,) mox et usurpato vocabulo, mentagram—*Non* fuerat hæc lues apud majores patresque nostros. Et primum Tiberii Claudii Cæsaris principatu medio irrepsit in Italiam, quodam Perusino, equite Romano, quæstorio scriba, cum in Asia apparuisset, inde contagionem ejus importante.' Mentagra illa ad cuticulares morbos pertinet, et lepræ speciem elephantiasi, congenerem referre videtur.

4 *Negligeret.* Plin. l. c. 'Nec sensere id malum fœminæ, aut servitia, plebesque humilis, aut media: sed proceres veloci transitu osculi maxime.'

5 *Furfure.* Plin. ibid.

6 *Ægyptiorum medicinam.* Plin. ibid. 'Causticis namque curatur: ni usque in ossa corpus exustum esset, rebellante tædio. Adveneruntque ex Ægypto genitrice talium vitiorum medici, hanc solam operam afferentes, magna sua præda. Siquidem certum est Manilium Cornutum, e prætoriis legatum Aquitanicæ provinciæ, HS. $\overline{\text{CC}}$. elocasse in eo morbo curandum sese.' Sestertium ducenties, H-S. $\overline{\text{CC}}$. sunt *Angl.* 166,666*l.* 13*s.* 4*d.* Quod cum sit immane, potius crediderim legendum $\overline{\text{H-S.}}$ CC. id est, sestertia ducenta, *Angl.* 1666*l.* 13*s.* 4*d.* Adhibiti autem Ægyptii medici, quod hi morbi in Ægypto familiares. Unde Lucret. vi, 1112. 'Est elephas morbus, qui propter flumina Nili Gignitur Ægypto in media, neque præterea usquam.' Scribebat Lucretius antequam elephantiasis et mentagra Romæ fuissent exortæ.

1 *Consulatum.* Valerius Asiaticus II. et M. Junius Silanus coss. fuere A.U.C. 799. J.C. 46.

2 *Stato tempore.* Vulgo post sex menses.

3 *Se abdicavit.* Dio lx, p. 683.

4 *Immoderate excreverant.* Id ex Caii

tam Principis gratia, altero consulatu, immensis divitiis invidiam verebatur: male consultus, qui, ubi summa gratia, magnæ opes, adrepens invidia, suspectam et intutam esse modestiam, decoros vero et tutos honores maximos, modo non immodicos, haud intelligeret.

27. Messalina, ob luxus monimenta, quæ invidebat, Asiatico infensa,[1] quid adversus eum valeret, M. Vinicii ruina[2] prætentavit. Bis consul, patre consulari ortus, Cæsarum adfinitate[3] inlustris, Vinicius ipsi tanto erat suspectior, quod ab ea læsus, interfecta uxore ejus Julia. Metum furoremque addiderat pudicitia incassum tentata.[4] Obscurum tamen scelus quæsivit; virumque invisum simul et dilectum, melioribusque temporibus dignum, veneno sustulit. Funere publico et laudatione celebres fuere exsequiæ; quod multis datum ea ætate,[5] quæ humanitatis expers ejus speciem ambitiosius ostentabat.

28. Tum Asinius Gallus, claris natalibus,[1] facie ignobili,[2] deformiore ingenio, inserere sese fortunæ voluit. Princeps, uti rebatur, ab omnibus salutandus, si imperandi voluntatem ostenderet, cœpit ob generis claritudinem palam dominationem adfectare. Nec opes, nec arma aderant: complures tantum Cæsaris libertos atque servos corruperat. Insanum regulum non morte, qua inclaruisset facinus, sed exilio, quo rideretur, multavit Claudius;[3] hoc uno judicio, quam latis tot legibus, majorem laudem adsecutus.

29. Haud minore fama, scelus libertorum qui adversus patronos libertate abuterentur, et ferociam dominorum, si per nefas sævirent, corripuit. Motus enim audacia cujusdam liberti,[1] quod patronum apud tribunos plebis detulisset, et in eum petisset accepissetque apparitorem,[2] non modo illum

Caligulæ insania, de qua dictum supra, remanebat. Tunc autem vicies et quater in ludis Circensibus certabatur, ut habet Dio, loc. cit. De his viginti quatuor missibus equorum diximus sæpe ex Kalendariis veteribus.

1 *Asiatico infensa.* Inhiabat enim hortis, quos Valerius Asiaticus insigni magnificentia extollebat; ut vidimus sup. An. xi, 1.

2 *Vinicii ruina.* Dio lx, p. 683.

3 *Cæsarum adfinitate.* Uxorem duxerat Juliam, Germanici filiam. V. Stem. Cæs. n. 97 et 99.

4 *Tentata.* Dio l. c.

5 *Ea ætate.* Dio ibid.

1 *Claris natalibus.* Nepos enim erat Asinii Pollionis, filius Asinii Galli, et Vipsaniæ Agrippinæ, quæ primum Tiberio nupserat, et ex quo Drusum Cæsarem susceperat. Inde Asinius Gallus frater erat uterinus Drusi Cæsaris, ut habet Dio lx, p. 683. Stem. Asiniorum dedimus supra.

2 *Facie ignobili.* Statura minimus erat et deformis. Dio l. c.

3 *Multavit Claudius.* Dio, ibid. Insani autem consilii, et pœnæ, forte socius fuit Statilius Corvinus. Sic enim Suet. Claud. 13. ' Conspiravere autem ad res novas Gallus Asinius, et Statilius Corvinus Pollionis ac Messalæ oratorum nepotes, assumtis compluribus libertis ipsius atque servis.' At de hac societate nihil habet Dio; et forte, duæ diversæ fuere conspirationes. Ut ut est de pœna Statilii Corvini silent scriptores.

1 *Liberti.* Dio lx, p. 683 et 684.

2 *Apparitorem.* Dio ibid. ὑπηρέτην. Tribunis plebis non erant lictores, sed appari-

ceterosque causæ innexos punivit; sed et ingratos libertos, de quibus patroni quererentur, revocavit in servitutem;[3] "advocatisque eorum" negavit[4] "se adversus libertos ipsorum jus dicturum." Dominos pariter exosus, qui ægra affectaque mancipia in insulam Æsculapii[5] tædio medendi exponerent, sanxit[6] "omnes, qui exponerentur, liberos fore, nec redituros in ditionem domini, si convaluissent: quod si quis necare quem mallet quam exponere, eum cædis crimine teneri."

30. Verum ab æquo ad temeraria cito degressus, et ægre ferens absentia litigatorum, qui ne causa caderent verebantur, judicia vel retardari vel impediri, pronuntiavit "se absentibus æque ac præsentibus causam dicturum."[1] Deinde nullo delectu culpane quis, an aliqua necessitate cessasset,[2] sententiam tulit. Cum tamen vulgus utilitate publica minus quam voluptate moveatur, hæc judiciorum temeritas haud ita fuit ingrata. At eviluit uxorius Princeps, quod Sabinum, Caio imperitante, Galliæ præfectum, tum morti in gladiatorio certamine destinatum, Messalina ob adulteriorum societatem servasset.[3] Fœmina, atrox libidinum, quas præter Claudium cuncti noscerent, majorem adhuc invidiam concitavit, cum Mnesterem,[4] his temporibus histrionica laude summum, stupris ita inligasset, ut nec eum in scenam prodire sineret, nec ipse vellet, juraretque Claudius illum secum non esse, et per se non stare quominus vellet. Quid mirer magis Messalinæ licentiam, audaciamne Mnesteris, an populi Romani questus, an contumelias Principis, haud dixerim.

31. In tanta principatus indiligentia, evenere tamen quæ magnos Principes haud dedecuissent. Regnata hactenus Thracia in provinciam redacta.[1] Percelebris quoque fuit legatio e Taprobane[2] missa. Alterum orbem terrarum esse diu existimatum,[3] *Antichthonum*[4] appellatione: insulam esse,

tores, qui iis apparebant, et præsto aderant.

3 *Revocavit in servitutem.* Suet. Claud. 25. Sic quoque Marcianus, Digest. Libr. xxxvii, Tit. 4. de Lege patronatus. Leg. 5. 'Divus Claudius libertum, qui probatus fuerit patrono delatores summisisse, qui de statu ejus facerent ei quæstionem, servum patroni esse jussit.' At lex illa non videtur diu viguisse, ut patet ex An. xiii, 26.

4 *Negavit.* Suet. ibid. Id a Claudio fuisse edicto sancitum ait Dio lx, p. 684.

5 *In insulam Æsculapii.* Illa insula Romæ templo Æsculapii fuit insignis: nunc sancto Bartholemeo sacra, dicitur *Isola di S. Bartolomeo.*

6 *Sanxit.* Suet. Claud. 25. Huc quoque spectat, quod habet Modestinus, Digest. Libr. xl, Tit. 8. Qui sine manumissione ad libertatem perveniunt. Leg. 2. 'Servo, quem pro derelicto dominus ob gravem infirmitatem habuit, ex edicto divi Claudii competit libertas.'

1 *Dicturum.* Dio lx, p. 684.

2 *Cessasset.* Suet. Claud. 15.

3 *Servasset.* Dio l. c.

4 *Mnesterem.* Dio ibid.

1 *Redacta.* Hieronymus in Chronic.

2 *Taprobane.* Nunc *Ceylon,* insula totius Orientis pulcherrima, quondam Lusitanorum, deinde Batavorum, hodie Anglorum commercio celeberrima.

3 *Diu existimatum.* Atque ita quidem ex Hipparcho prodidit Pomponius Mela, qui ante hanc legationem Claudio missam

Alexandri Magni victoriis innotuit. Plura et certiora docuere legati, Romam advecti. Quod qua fortuna contigerit, Plinium,[5] historiæ naturalis florentissimum scriptorem secutus, expediam.

32. Annii Plocami, qui maris Rubri vectigal[1] a fisco redemerat, libertus circa Arabiam navigans, raptusque Aquilonibus[2] præter Carmaniam,[3] 15. die Hippuros portum[4] invectus est: hospitali regis clementia sex mensium tempore imbutus alloquio,[5] percunctanti postea narravit Romanos et Cæsarem.[6] Mirum in modum in auditis justitiam ille suspexit, quod pares pondere denarii essent in captiva pecunia, cum diversæ imagines indicarent a pluribus[7] factos; et hoc maxime solicitatus ad amicitiam, legatos[8] quatuor misit, principe eorum Rachia.

33. Nostrum cœlum,[1] suas umbras[2] mirati, ipsi in Urbe peregrinitatis avida admirationi fuere. Ex iis cognitum "sua in insula quingenta esse oppida: Palæsimundum[3] omnium ibi clarissimum, ac regiam CC. mill. plebis:[4] servum nemini: non in diem aut interdiu somnum: agros diligenter coli: vitis usum non esse,[5] pomis abundare:[6] esse in piscatu volupta-

scripsit. 'Taprobane, aut grandis admodum insula, aut prima pars orbis alterius Hipparcho dicitur.' Mela iii, 7.

4 *Antichthonum.* Seu Antipodum.

5 *Plinium.* Plin. vi, 22.

1 *Vectigal.* Vectigalia vulgo ad quinquennium locabantur. De fisco Principis sæpe dictum.

2 *Aquilonibus.* Non raptus Aquilone; sic enim ventus fuisset navigationi contrarius. Sed raptus est Aquilonibus, seu tempestatibus, ut recte explicat Harduinus. Cauro, *the north west wind*, procelloso vento actus videtur.

3 *Carmaniam.* Cujus nomen adhuc retinet *Kerman.*

4 *Hippuros portum.* Portus ille sane fuit in Occidentali ora insulæ Taprobanes, forte ubi nunc portus, qui dicitur *Colombo.*

5 *Alloquio.* Indigenarum sermonem edoctus.

6 *Cæsarem.* Claudium.

7 *A pluribus.* Ab Imperatoribus Augusto, Tiberio, Caio Caligula et Claudio factos.

8 *Legatos.* Inde quoque legati postea missi sunt ad Julianum Imperatorem, ut videre est ap. Ammian. Marcellin. xxii, 4.

1 *Nostrum cœlum.* Mirabantur Septemtrionalis plagæ sidera, quæ non ita noverant, in Australia sua sidera magis intenti. Plin. l. c. 'Septemtriones Vergiliasque apud nos, veluti novo cœlo, mirabantur.' Addit Plin. 'Canopum lucere noctibus, sidus ingens et clarum.' Errat autem, aut fefellere legati, 'ne Lunam quidem apud ipsos, nisi ab octava ad 16 supra terram aspici fatentes.' Plin. ibid.

2 *Suas umbras.* Ob mutatum locum, mutatæ eorum umbræ, non in Austros, sed in Septemtriones cadebant. Unde Plin. ibid. 'Maxime mirum iis erat, umbras suas in nostrum cœlum cadere, non in suum.'

3 *Palæsimundum.* Vulgo creditur urbem illam fuisse, quæ nunc dicitur *Jafanapatnam*, celeberrimum Batavorum emporium. *Palli* autem lingua Indica significat *oppidum*, aut *habitationem.* Palæsimundum est ergo oppidum Simundi; et inde tota insula Ptolemæo, vii, 4. dicitur habitatio Simundi, πάλαι ΣΙΜΟΥΝΔΟΥ.

4 *CC. mill. plebis.* Agriculturæ studio, parco victu, humilibus ædificiis, populi frequentia, plurimum veteris hodiernique Sinensium ritus habebant Taprobanitæ. In eorum quoque scriptura versus non in transversum extensi, ut apud nos, sed, ut apud Sinenses, a vertice ad inferiora linea recta deducti. V. Diodor. Sic. ii, 57.

5 *Non esse.* Haud vere ergo Iambulus, apud Diodorum Siculum, ii, 59. ibi vites vinumque memorat. Minime tamen tunc ignota vitis vel in ipsis Orientis finibus. Vitem enim in Sinas invexit *Tchang-Kien*,

tem, testudinum maxime, quarum superficie familias habitantium contegerent:[7] ædificia modice ab humo extare: annonam numquam augeri:[8] non fora[9] litesve esse: coli Herculem:[10] festa venatione absumi; gratissimam eam tigribus elephantisque[11] constare. Regem eligi a populo senecta clementiaque, liberos non habentem; et si postea gignat, abdicari, ne fiat hereditarium regnum: rectores ei a populo 30. dari: nec nisi plurium sententia quemquam capitis damnari; sic quoque appellationem esse ad populum; 70. judices dari; si liberent reum, amplius triginta, iis nullam esse dignationem, gravissimo probro. Regi cultum Liberi patris, ceteris Arabum:[12] regem, si quid delinquat, morte multari, nullo interimente, aversantibus cunctis, et commercia etiam sermonis negantibus."[13]

34. Hæc ob novitatem audientibus grata. Libentius vero, licet haud sine invidia auditum, "ibi vitam hominum centum annis modicam:[1] insulam auri margaritarumque grandiorum fertiliorem,[2] quam Indiam." Paululum invidiam imminuit vitiorum societas, et Romanæ luxuriæ commendatio. Fatebantur enim legati "sibi aurum et argentum in pretio:[3] marmor testudinis simile,[4] gemmas margaritasque in honore multo præstantiores haberi:[5] ipsorum opes majores esse, sed apud Romanos opulentiæ majorem usum."[6]

qui anno 122. ante Christum extera regna ad Sinarum Occidentem posita adiit, cum imperator esset *Kin-ti.*

6 *Pomis abundare.* Maxime Assyriis citreisque malis, et aliis id genus arboribus, quæ per totum annum fructibus floribusque sunt gravidæ.

7 *Contegerent.* Tanta, inquit Plin. ibid. reperiuntur magnitudine.

8 *Numquam augeri.* Nempe ob oryzæ copiam, quæ in hac insula est quam maxima. Forte et providebant sterilitates. Qua laude jam inclaruerant Imperatores Sinenses, ac maxime Imperator *Suen-ti,* qui anno 54. A. C. nova horrea condidit; et, cum fertilissimus fuisset annus, magnam oryzæ vim majore etiam, quam tum vendebatur, pretio comparavit, ut sterilibus annis viliori pretio venderet; sic geminata populi sui utilitate.

9 *Non fora.* Ob insita gentis animis justitiæ studia, non fora, non lites, ut Romæ, frequentabantur. Verum, cum ubi sunt homines, ibi quoque sint vitia, iis quoque fuere et judices et pœnæ, ut mox dicetur.

10 *Herculem.* Herculem, Liberumque patrem, seu Bacchum, mox nominandum, indigenas Deos crediderim, sed ita appellatos interpretatione Romana. Forte tamen ob Alexandri Magni victorias gentiumque commercia Græcis Ægyptiisque superstitionibus fuere imbuti.

11 *Elephantisque.* Teste Plin. l. c. 'Onesicritus, classis Alexandri Magni præfectus, elephantos ibi majores bellicosioresque, quam in India, gigni scripsit.' Maximam famam in Oriente adhuc obtinent.

12 *Ceteris Arabum.* Cœlum et Solem cunctaque cœlestia a Taprobanitis fuisse culta tradit Diodor. Sic. ii, 59.

13 *Negantibus.* Hæc et superiora Plin. vi, 22.

1 *Centum annis modicam.* Hæc et sequentia Plin. ibid. Immo Diodor. Sic. ii, 57. tradit eos ad centum quinquaginta annos vitam producere.

2 *Fertiliorem.* Plin. ibid.

3 *In pretio.* Idque commune semper fuit Orientis vitium.

4 *Testudinis simile.* Iis marmor erat testudinacea varietate.

5 *Haberi.* Nec mirum; cum Taprobanitæ opibus valerent, et Indis essent vicini: præterea et ipsi gemmis et margaritis abundabant. V. Ptolem. vii, 4.

6 *Majorem usum.* Vere quidem, et ex luxuria et ostentatione Romana.

35. Talia in insula, extra orbem a natura relegata,[1] multi eo magis mirabantur, quod de Seribus prorsus diversa prius audita,[2] certioribus nuntiis tum firmata. Memorabat enim Rachia "ultra montes Emodos[3] Seras,[4] lanicio sylvarum[5] nobiles, ab ipsis aspici;[6] advenis sibi occursare; notos etiam commercio: patrem suum eo commeasse: illos excedere hominum magnitudinem,[7] rutilis comis, cœruleis oculis, oris so-

1 *Relegata.* Plin. vi, 22.

2 *Prius audita.* Ante hanc legationem Claudio missam, jam de Seribus scripserat Pomponius Mela iii, 7. 'Seres intersunt, genus plenum justitiæ, ex commercio, quod rebus in solitudine relictis absens peragit, notissimum.'

3 *Montes Emodos.* Plin. ibid. Emodi montes inter Scythas et Indos interjecti, supra Gangis fontes.

4 *Seras.* Seres illi non sunt ipsi Sinenses, ut multis creditum, sed pars Scytharum, Orienti maxime obversa, et magno muro Sinensium, qui jam tum extabat, vicina. De Seribus Plin. vi, 17. 'Primi sunt hominum, qui noscantur, Seres, lanicio sylvarum nobiles, perfusam aqua depectentes frondium canitiem: unde geminus fœminis nostris labor redordiendi fila, rursumque texendi. Tam multiplici opere, tam longinquo orbe petitur, ut in publico matrona transluceat.' De Seribus eorumque serico plura habet Ammian. Marcellin. xxiii, 11. 'Seres armorum semper et præliorum expertes, utque hominibus sedatis et placidis est otium voluptabile, nulli finitimorum molesti: cœli apud eos jucunda salubrisque temperies, aeris facies munda, leniumque ventorum commodissimus flatus, et abunde sylvæ sublucidæ; a quibus arborum fœtus aquarum asperginibus crebris, velut quædam vellera mollientes, ex lanugine et liquore mixtam subtilitatem tenerrimam pectunt; nentesque subtegmina, conficiunt sericum, ad usus antehac nobilium, nunc etiam infimorum sine ulla discretione proficiens. Ipsi præter alios frugalissimi, pacatioris vitæ cultores, vitantes reliquorum mortalium cætus. Cumque ad coemenda fila et quædam alia fluvium transierint advenæ, nulla sermonum vice propositarum rerum pretia solis oculis æstimantur. Et ita sunt abstinentes, ut apud se tradentes gignentia, nihil ipsi comparent advectitium.' Seras tamen, quos hic memorat Rachia, non ita dissitos fuisse a Taprobanitis, sed ipsam Australem insulæ Taprobanes partem habitasse ingeniose conjicit Cl. d'Anville, *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions*, vol. xxxii, p. 602. Difficultatem tantum facessit, quod ultra montes Emodos locentur.

5 *Lanicio sylvarum.* Ex modo laudatis Plinii Ammianique Marcellini testimoniis, videretur Seras non ex bombycibus, sed ex sylvis arborumque frondibus et fructibus sericum texuisse. Quod sentire quoque videtur Virg. Ge. ii, 121. 'Velleraque ut foliis depectant tenuia Seres?' Rem apud Romanos divulgatam, probabilem fecit P. Visdelou, docuitque in regione *Eygur* esse arbusculam, e cujus fructu educitur filum candidissimum et tenuissimum, cui nomen *Thiélié.* V. Cl. d'Anville, *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions.* vol. xxxii, p. 600. Forte quoque usurpata fuere a Seribus, uti hodieque a Sinensibus usurpantur, longissima fila serica, quæ magna copia per arbores et campos a quibusdam erucarum speciebus in provincia *Chan-tong* funduntur. V. P. du Halde, *Description de l'Empire de la Chine*, vol. ii, p. 207. Tunc forent distinguenda serica ex arboribus, et bombycina e bombycibus. Nec tum erat unica bombycum species, sed multiplex, ut videre est ap. Plin. xi, 22 et 23 nondum memorat Sinensem, Indicamve bombycis speciem, quæ apud nos nunc vulgatissima. Serica et Bombycina distinguit Ulpian. in Digest. Libr. xxxiv, Tit. 2. de auro et argento legatis. Leg. 23. 'Vestimentorum sunt lanea omnia, lineaque, vel serica, vel bombycina.'

6 *Ab ipsis aspici.* E longinquo quidem aspiciebantur, siquidem ingentes et maris et terrarum tractus intercedebant. At semper commerciorum causa longinquæ regiones petitæ. Jam multo ante, non modo Maracandam, *Samarkand*, sed et Persidem ob commercia Sinenses adierant, ut videre est in eorum Historia. Immo ob illas longinquas peregrinationes reperta ab ipsis videtur pyxis magnetica, quam suis curribus aptabant, ut ipsius ope inter viarum incerta cursum dirigerent. Talem pyxidis magneticæ usum memorat eorum Historia sub Imperatore *Tching-Ouang*, ad annum 1106. A. C.

7 *Hominum magnitudinem.* Hæc et seq. Plin. vi, 22. Jam monuimus supra Seras

no truci, nullo commercio linguæ: feris quidem persimiles, cœtum reliquorum mortalium fugere: mites tamen, justos, commercia ita peragere, ut fluminis[8] ulteriore ripa merces positas juxta venalia tollant, si placeat permutatio." Tales virtutes in talibus hominibus aliquis forte mirabitur, miretur magis tot periculis, impensis maximis, et lenta quidem, sed certa et irreparabili imperii ruina, matronalis libidinis velamenta[9] simul et inritamenta inde arcessi.[10]

esse Scythas. Si quis vero nunc eorum magnitudinem, rutilas comas, cœruleos oculos conferat cum iis quæ dicta sunt sup. in lib. de Mor. Germ. c. 4. 'Habitus quoque corporum, quamquam in tanto hominum numero, idem omnibus: truces et cœrulei oculi, rutilæ comæ, magna corpora;' novum erit argumentum Germanos esse Scythica origine. Truces quoque Serum soni asperitatem Scythicæ linguæ arguunt.

8 *Fluminis.* Plin. vi, 17. 'Primum eorum (Serum) noscitur flumen Psitaras.' Flumen illud idem esse debet, quod nunc dicitur *Yerghien.* Ulteriore autem ripa ponebantur merces, quod commercia expectabant Seres, teste Plin. ibid.

9 *Libidinis velamenta.* Inde, cum varia Romanæ luxuriæ portenta recensuisset Seneca, addit: 'Video sericas vestes, si vestes vocandæ sunt, in quibus nihil est quo defendi aut corpus, aut denique pudor possit: quibus sumtis, mulier parum liquido, nudam se non esse, jurabit. Hæc ingenti summa, ab ignotis etiam ad commercium gentibus accersuntur, ut matronæ nostræ, ne adulteris quidem plus sui in cubiculo, quam in publico ostendant.' Sen. de Beneficiis vii, 9. Hæc serica auro rependebantur; ideo miratur Seneca Romanos non posse 'vestitos esse sine commercio Serum.' Sub principatu Tiberii, 'interdictum ne vestis serica viros fœdaret.' Tac. An. ii, 33. Postea ipsi milites sericati incessere, cum de Judæis triumpharent Vespasianus et Titus, ut diximus in Append. ad Hist. v, 50.

10 *Arcessi.* Inter peregrinas merces ad vectigal pertinentes recensentur a Marciano, in Digest. Libr. xxxix, Tit. 4. de Publicanis et vectigalibus. Leg. 16. 'vestis serica, vel subserica, vel attincta, carbasea, nema sericum.' Nema autem sericum sunt serica fila, quæ redordiebantur rursumque texebant fœminæ Romanæ, ut ex Plinio notavimus supra. Nunc superest, ut Inscriptionem arcus Secusiani, *Suza, in Piedmont*, egregium Cottii monumentum, repræsentem: id enim promisi supra:

IMP. CAESARI. AVG. DIVI. F. PONTIFICI. MAXIMO. TRIBVNITIA
POTESTATE. XV. IMP. XIII. M. IVLIVS. REGIS. DONNI. F. COTTIVS.
PRAEFECTVS. CIVITATVM. QVAE. SVBSCRIPTAE. SVNT
SEGOVIORVM. SEGVSINORVM. BELACORVM. CATVRIGVM
MEDVLLORVM. TEBAVIORVM. ADANATIVM. SAVINCATIVM
EGDINIORVM. VEAMINIORVM. VENISAMORVM. IRIORVM
ESVBIANORVM. OVADIAVIVM. ET. CIVITATES. QVAE
SUB. EO. PRAEFECTO. FVERVNT.

De hac Inscr. v. Cl. Maffei, Histor. Diplomat. p. 1. et Cl. Bimardum, in Muratori Thes. Inscr. Antiq. vol. i, Col. 74.

SUPPLEMENTUM

LIBRI UNDECIMI

ANNALIUM.

AUCTORE GABRIELE BROTIER.

BREVIARIUM.

1. PORTENTOSA anni initia. Claudius Censor. 2. Polybii, liberti, arrogantia et pœna. 3. Aulo Plautio, Britannorum victori, decreta ovatio. Vespasiani virtus. Titi pietas. 4. Revocatur majestatis crimen. 5. Messalina, Vitellii societate audax, in civium fortunas grassatur. Everso Pompeio Magno, Poppæam et Valerium Asiaticum circumvenit. *Cetera habet Tacitus Annalium Libro XI.* 1 *et seq.*

Gesta hæc,

A. U. C.	J. C.		
DCCC.	47.	Coss.	Ti. Claudio Cæsare IV. L. Vitellio III.

A.U.C. 800. J.C. 47.

1. PORTENTOSIS initiis inclaruit secularis hic annus, quo Claudius Cæsar IV. sed suffectus tantum,[1] novo circa Principem exemplo, L. Vitellius III. consulatum iniere.[2] Ipsis Calendis Januariis, nocte, qua defecit luna,[3] Theram inter[4] et Therasiam in Ægæo mari enata insula.[5] Fabulas addidere,

1 *Suffectus tantum.* 'In locum demortui [consulis sane designati] suffectus,' Suet. Claud. 14.

2 *Consulatum iniere.* Ti. Claudius Cæsar IV. L. Vitellius III. coss. fuere A. U. C. 800. J. C. 47.

3 *Defecit luna.* Aur. Victor de Cæsar. in Claud. Dio, Libr. lx, p. 685. Quod vero hac nocte prodiit insula, inde Sen. Nat. Quæst. ii, 26. id prodigium ad superiorem annum exeuntem, 'Valerio Asiatico consule,' retraxit.

4 *Theram inter.* Thera, hodie *the Isle of Santorin, in the Archipelago.* Therasia, exigua insula, vicina est Occidentem versus. De utraque insula v. Plin. II, 87. et Franciscum Richard S. J. *Relation de l'Isle de Sant-Erini,* p. 17 sq.

5 *Enata insula.* Sen. Nat. Quæst. VI, 21. 'Theren, et Therasiam, et hanc nos-

qui Phœnicem[6] in Urbem allatum, videndum in Comitio[7] proposuerunt. Mendacium, licet omnibus compertum, a plebe tamen spectatum est avide, atque etiam actis testatum. Princeps, alias in curas intentus, censorium nomen, post Paullum Plancumque[8] censores neglectum, cum consulari adsumsit, ut reipublicæ, labentibus seculis simulque gliscentibus vitiis fatiscenti, subveniret. Senatores aliquot, luxu ad inopiam contemtumque delapsi, ordine moti sunt.[9] At equites, numero et opibus[10] tuti, Principis severitatem effugere. Cetera censuræ multitudine legum corrupta.

2. Pudebat quoque Principis, inepte seduli, qui rempublicam legibus fatigabat, dum ipsius domus majoribus vitiis urgebatur; prævalida in dies libertorum arrogantia. Patientiam, metu magis, quam reverentia diu exercitam, vicit rei indignitas. Forte cum in theatro pantomimus illud vatis dictum, "Res non ferenda opibus potens mastigia,"[1] protulisset, omnium ora statim in Polybium conversa, qui majore audacia ejusdem poetæ versum vociferatus est, "Reges quoque extitisse de caprariis."[2] Adversus talem hominis impudentiam immotus fuit Princeps. Sed vota civium absolvit Messalina: non tamen recti studio; sed semper infida scelerum societate accensa, Polybium, suis adulteriis inligatum, corripuit et interfecit:[3] laudandum quidem ob literarum studia[4] et ingenii facilitatem, ni ingenuas artes probrosa fortuna dehonestasset.

3. Verum, ne continuis Messalinæ fœditatibus avocetur

træ ætatis insulam, spectantibus nobis in Ægeo mari enatam quis dubitat?' Cassiodor. in Chronic. 'Inter Theram et Therasiam exorta est insula habens stadia 30.' Sequentibus seculis, eodem in loco, manente semper eadem ignium vi, novæ erupere insulæ, scilicet anno 726. æstivo tempore: anno 1427. die 25. Novembris: anno 1573. quæ Græcis adhuc dicitur μικρὴ Καμμένη nova demum, ineunte hoc seculo, anno 1707. die 23. Maii, per plures menses eructata. Vide Richard, loco citato, et *Mémoires pour l'Histoire des Sciences et des beaux Arts*, mense Julio anni 1708. p. 1261. et mense Septembri, anni 1715. p. 1543.

6 *Qui Phœnicem.* Hæc habet Plin. x, 2. Victor quoque in Cæsaribus et in Epitome. De Phœnice dictum satis in not. ad An. vi, 28.

7 *In Comitio.* Comitium pars fori Romani. V. inf. Vit. Agr. c. 2.

8 *Paullum Plancumque.* De eorum censura dictum in not. et em. ad An. xi, 25. ubi de censu lustroque Romanorum.

9 *Moti sunt.* Dio lx, p. 684.

10 *Numero et opibus.* Cum plurimi, servitute liberati, ad dignitatem equestrem transilirent: quod ita promiscuum esse cœpit, 'ut apud Claudium Cæsarem, in censura ejus, unus ex equitibus Flavius Proculus quadringentos ex ea causa reos postularet.'

1 *Potens mastigia.* Hæc, versumque Græcum, habet Dio Lib. lx, p. 684. Ἀφόρητός ἐστιν εὐτυχῶν μαστιγίας.

2 *De caprariis.* Dio ibid. p. 685. Βασιλεῖς ἐγένοντο χ' οἱ πρὶν ὄντες αἰπόλοι.

3 *Et interfecit.* Dio ibid. p. 686.

4 *Literarum studia.* Quæ Seneca commendat in libro, quem de consol. ad Polyb. morte fraterna mœrentem, scripsit. Homerum et Virgilium commentariis illustraverat. Unde Sen. l. c. 26. 'Homerus et Virgilius, tam bene de humano genere meriti, quam tu de omnibus et de illis meruisti, quos pluribus notos esse voluisti, quam scripserant, multum tecum morentur.' Fabellas quoque scripsit, ut patet ex c. 27. 'Non audeo te usque eo producere, ut fabellas quoque et Æsopeos logos, intentatum Romanis ingeniis opus, solita tibi venustate connectas.' Suet. Claud. 28. ait: Claudio fuisse 'Polybium a studiis, qui

legentium animus, lætiora de Britannis narrandum. Aulus Plautius, quem supra memoravi,[1] rem Romanam lentis, sed certis, promoverat incrementis. Barbari frustra impetus fecere, peregrinæ dominationis odio et locorum peritia ad fiduciam elati: semper restitit ducis providentia, et Vespasiani virtus interrita. Periculis quoque lacessita innotuit Titi pietas, ac fortitudo. Patre circumfusis hostibus erepto, non modo servati civis decus obtinuit,[2] sed fugatos barbaros magna clade adfecit. Adversis casibus fracti, nihil jam audebant; et Plautius pacis artibus dominationem ultra intendit. Cum bella ita starent, missus est proprætor Ostorius Scapula,[3] qui feliciter cœpta continuaret. Plautio decreta ovatio;[4] Urbemque ingresso obviam progressus est Princeps, et in Capitolium eunti, indeque revertenti latus texit: forte ultra Imperatoriam majestatem, at non supra Plautii merita civilis.

4. Hæc inter recruduit, vetus Urbi malum, majestatis crimen, tuendi Principis specie, sed prædandi causa repetitum. Accusati plurimi. Ignobiles tutata est humilitas, dictitante Principe, "De pulice, ut de fera,[1] non esse vindicandum." In hoc stetit clementia. Sævitum in nobiles potentesque, quod soli ad prædam sufficerent. Atque ita pereuntibus deerat etiam commune sub prioribus Principatibus solatium, cum, vel morituri, de Claudii crudelitate queri non possent, uxoriam ejus imbecillitatem miserarentur.

5. Una enim tot tantarumque cædium causa erat Messalina. Fœmina, libidinum adsuetudine, et Vitellii, scelerum satellitis, societate audax, in civium fortunas vitasque impune grassabatur. Loco criminum erant muliebria odia. Sic in Pompeii Magni,[1] quem nobilitas et cum Cæsaris domo adfinitas in invidiam adduxerant, perniciem ruit. Mox Poppæam et Valerium Asiaticum, illam, ob præcellentem formæ pulchritudinem, hunc, propter ingentes opes ipsosque Poppææ amores odiosum, circumvenit. Nam Valerium Asiaticum,[2] bis consulem, fuisse quondam adulterum ejus credidit: pariterque hortis inhians, quos ille a Lucullo cœptos insigni magnificentia extollebat, Suilium accusandis utrisque immittit.

sæpe inter duos consules ambulabat.' Eum nempe 'in altiorem ordinem et amor Cæsaris extulit, et studia deduxerunt,' Sen. c. 25.

1 *Supra memoravi.* In Suppl. An. x, 5.

2 *Decus obtinuit.* Dio lx, p. 685.

3 *Ostorius Scapula.* Vir bello egregius, ut dicetur inf. Vit. Agr. 14. De quo multa sup. An. xii, 31 sq.

4 *Decreta ovatio.* Hæc, et quæ sequuntur, Suet. Claud. 24. Triumphantem, quod non est ex hujus ætatis usu, Plautium inducit Eutropius in Claud. 'Tam civilis circa quosdam amicos extitit [Claudius], ut etiam Plautium nobilem virum, qui in expeditione Britannica multa ac egregia fecerat, triumphantem ipse prosequeretur, et conscendenti Capitolium lævus incederet.'

1 *Ut de fera.* Dio lx, p. 685. Εἰπὼν ὅτι, Οὐ τὸν αὐτὸν χρὴ τρόπον ψύλλαν τε καὶ θηρίον ἀμύνεσθαι.

1 *Pompeii Magni.* Crassi et Scriboniæ filii, Antoniæ, Claudii filiæ, mariti. V. Stem. Cæs. n. 106. Dion. lx, p. 668. Zonar. p. 563. Sen. in Apocolocynt.

2 *Valerium Asiaticum.* Hæc et reliqua habet Tac. An. xi, 1.

SUPPLEMENTUM

LIBRI DECIMI SEXTI

ANNALIUM.

AUCTORE GABRIELE BROTIER.

BREVIARIUM.

Initia hujus libri habet Tacitus. 35. Thraseæ, Sorani et Serviliæ suprema. Paconii et Helvidii exilia. 37. Tiridatis in Urbem adventus. Datum ei regnum Armeniæ, magno Principis dedecore. 47. Neglecta Judæa, bellum adversus Æthiopes Albanosque parat Nero. Interim Achaiam petit, cantaturus. 49. Helii, liberti, in Urbe arrogantia et sævitia. 50. Græciæ urbes scenicis artibus Principis fœdatæ. 52. Nova libidinum portenta. Nero uxorem ducit Sporum. 54. Exhaustæ Imperii opes populorum ruina reparantur. 55. Eadem in Urbe atrocitas. 56. Perfodiendi Isthmi Corinthiaci tentamina. Missi ad id opus a Vespasiano Judæi captivi. 58. Judaici belli initia. 62. Nero turbarum nuntiis in Urbem revocatur, data prius Achaiæ libertate. 64. Triumphans Urbem ingreditur. Fœda scenici triumphi species. 65. Conjuratio retecta, et expiata. 66. Atrocia adversus Principem C. Julii Vindicis consilia: suas in partes Sulpicium Galbam trahit. 72. Nuntiata Galliarum defectione, vana belli meditamenta. 77. Conflata undique in Neronem odia. Patriæ tamen studio, Julii Vindicis cœpta opprimit Verginius Rufus. 80. Hac clade consternatus Galba. 81. At consilia Principis, vere falsove a spadone prodita, ineluctabilem creant ruinam. Senatus, imminere sibi periculum ratus, Neronem prævertere occupat. 82. Nero, vitæ mortisque incertus, fugit. 85. A Senatu hostis, more majorum puniendus, judicatur. 87. Pavens, mortem sibi consciscit: ultima ac pessima Cæsarum stirps. 89. Prodigia. Præceps, sed mutabilis, populi lætitia. Nymphidius, Galbæ favet, Imperii spes in se trahens: mox interficitur. 91. In Neronianæ crudelitatis instrumenta sævi-

tum. 92. Galba, audito Neronis fine, audacior, Romam proficiscitur. Intempestiva severitate, Principatus initia corrumpit.

Hæc gesta annis tribus,

A.U.C.	J.C.		
DCCCXIX.	66.	Coss.	C. Suetonio Paullino, C. Lucio Telesino.
DCCCXX.	67.	Coss.	L. Fonteio Capitone, C. Julio Rufo.
DCCCXXI.	68.	Coss.	C. Silio Italico, M. Galerio Trachalo.

A.U.C. 819. J.C. 66.

35.[1] THRASEA, progressus in porticum, illic a quæstore reperitur, lætitiæ propior, quia Helvidium generum suum Italia tantum arceri cognoverat. Helvidium et Demetrium in cubiculum inducit: porrectisque utriusque brachii venis, postquam cruorem effudit, humum super spargens, "Libemus," inquit, "JOVI LIBERATORI. Specta, juvenis, et omen quidem Dii prohibeant; ceterum in ea tempora natus es, quibus firmare animum expediat constantibus exemplis." Post lentitudine exitus graves cruciatus adferente, obversis in Demetrium oculis, ejusque aspectu et verbis animatus, amicis oscula offerens,[2] diu eluctatum spiritum reddidit: vita egregius, mortis contemtor, et adversum præsentia mala adeo firmus, ut dicere esset solitus, "Malle se hodie interfici, quam cras relegari."[3]

36. Fato, ut virtute, pares interiere Soranus et Servilia. Exilii pœnam animi excelsitate nobilitavit Paconius.[1] Monitus enim causam suam agi in senatu: "Bene vertat," inquit; "at quinta est hora,[2] frigida lavemus." Post cum se damna-

1 35. Priora capita habet Tac. An. xvi.

2 *Oscula offerens.* Schol. Juvenal. v, 36.

3 *Cras relegari.* Arrian. Epictet. i, 1. 'Θρασίας εἰώθει λέγειν, σήμερον ἀναιρηθῆναι θέλω μᾶλλον, ἢ αὔριον φυγαδευθῆναι. Inter multa alia percelebre ejus effatum, quod commendat Plin. Ep. viii, 22. 'Hoc domi, hoc foris, hoc in omni vitæ genere teneamus, ut nobis implacabiles simus; exorabiles istis etiam, qui dare veniam, nisi sibi, nesciunt: mandemusque memoriæ, quod vir mitissimus, et ob hoc quoque maximus, Thrasea, crebro dicere solebat; Qui vitia odit, homines odit.'

1 *Nobilitavit Paconius.* Paconius Agrippinus, de quo dictum sup. An. xvi, 28. 29 et 33. Alacrem ejus mentem et adversus imminentia pericula immotam celebrat Arrian. l. c.

2 *Quinta est hora.* Arrian. l. c. 'Αλλὰ ἦλθεν ἡ πέμπτη· ταύτῃ δ' εἰώθει γυμνασά-

tum audisset, "Morte, an exilio?" interrogat. Nuntiato exilio, "Quid de bonis!" ait: "Servata," responsum. "Ariciam[3] ergo petamus, pransuri," addit ingens animi, et usura vitæ perinde, ac ceteri oppetita morte, inlustris. Laudata quoque Demetrii libertas, cui cum Princeps mortem intentaret: "Quam mihi tu,"[4] inquit, "hanc tibi natura minitatur." Audacia, an seminudi philosophi ignobilitas, certe non justitia, non recti amor ei salutem attulit. Helvidius autem, interdicta sibi Italia, Apolloniam concessit:[5] soceri postea ultor et æmulus.[6]

37. Tanta Principis senatusque dedecora velavit Imperio gravis, sed populo læta Tiridatis scena.[1] Nondum visa tanta hospitum majestas. Longo enim superstitiosoque,[2] sed triumphali pompa[3] superbo, itinere defuncti, aderant Tiridates ejusque uxor, Vologesique et Pacori ac Monobazi[4] filii. Primo in congressu Tiridates, constantiam factis melius, quam verbis probari ratus, Neronem quidem, posito genu, salutavit, ferrum vero tradere renuit;[5] "id servile, et Arsacidarum fastigio indignum" dictitans. Nihil hactenus indecorum. At statim omnia in ludicrum versa.

38. Nero barbari libertatem mirari magis, quam æmulari, gnarus, hospites Neapoli Puteolos[1] duxerat, gladiatoriisque ludis monstrata Imperii magnificentia. Hos edidit Patrobius, libertus,[2] tantoque sumtu, ut toto die soli Æthiopes, virile

μετος ψυχρολουτρεῖν. Male vertit eruditus Wolfius, 'at quintus dies adest.' Sic Plin. senior 'post solem plerumque frigida lavabatur,' Plin. iii. Ep. 5.

3 *Ariciam.* Nunc *la Riccia*, de qua inf. Hist. iv, 2.

4 *Quam mihi tu.* Arrian. Epictet. i, 25. Ἀπειλεῖς μοι θάνατον, σοὶ δ' ἡ φύσις. Inter multa alia et magnifica ejusdem Demetrii effata, præcipuum hoc, laudatum a Sen. de Providentia 3. 'Nihil mihi videtur infelicius eo, cui nihil umquam evenit adversi. Non licuit enim illi se experiri.'

5 *Apolloniam concessit.* Scholiast. Juvenal. v, 36. Licet plures fuerint Apolloniæ, hæc videtur fuisse Apollonia in Epiro, nunc *Polina*.

6 *Ultor et æmulus.* V. inf. Hist. iv, 5.

1 *Tiridatis scena.* De adventu Tiridatis in Urbem sup. An. xvi, 23. Pluribus Dio lxiii, p. 716 sq.

2 *Superstitiosoque.* Plin. xxx, 2. Tiridates 'navigare noluerat quoniam exspuere in maria, aliisque mortalium necessitatibus violare naturam eam fas non putant.'

3 *Triumphali pompa.* Ob ingentem comitatum; 'et ideo provinciis gravis,' Plin. l. c. Præter famulos apparatumque regium, juxta Dionem, l. c. Tiridaten comitabantur tria millia equitum Parthorum, ac Romanorum plurimi. In singulis urbibus, per quas iter fuit, festiva pompa regie excipiebantur.

4 *Monobazi.* Vologeses Parthorum, Pacorus Medorum, Monobazus Adiabenorum rex. V. sup. An. xv, 1.

5 *Tradere renuit.* Immo ne avelleretur, 'illud vaginæ clavis affixit,' ἀλλ' ἥλοις αὐτὸν τῷ κολεῷ προσέπηξε, Dio lxiii, p. 717. V. et An. xv, 31.

1 *Puteolos.* Nunc *Pozzuolo*. De his sup. An. xiv, 27.

2 *Patrobius, libertus.* Patrobius, libertus Neronis, hos ludos edidit; Dio l. c. Cujus autem esset luxuriæ in edendis ludis docet Plin. xxxv, 13. 'Non multum a pulvere Puteolano distat e Nilo arena tenuissima sui parte, non ad sustinenda maria fluctusque frangendos, sed ad debellanda corpora palæstræ studiis. Inde certe Patrobio, Neronis Principis liberto, advehebatur.' Hinc quoque luctantium invidia, cum 'in publica fame, Alexandrina navis nuntiaretur pulverem luctatoribus aulicis advexisse.' Suet. Ner. 45.

ac muliebre secus,[3] amphitheatrum sint ingressi. Tiridates, ut ludos honestaret, simulque dexteritatem ostentaret, e sede sua ejaculatus, duos tauros, ut fertur,[4] uno ictu transverberavit.

39. Major fuit pompa, at semper theatralis, cum Romam ventum est, diesque adfuit, propter nubilum aliquamdiu dilata, qua Tiridates, Armeniæ regnum petiturus, populo Romano ostenderetur.[1] Pridie Urbs tota, sertis nitida, luminibus collucere:[2] vis ingens hominum viarum strata complere: alii plurimi domorum tecta occupare: populus alba veste, et laureatus, medium obtinere forum: cetera tenere milites, comtis signis armisque præfulgentibus conspicui. Prima luce[3] Nero, triumphantis habitu, forum iniit, comitantibus senatoribus et prætorianis cohortibus. Postquam apud rostra tribunal conscendit, curulique in sella inter signa militaria atque vexilla[4] resedit, Tiridates, regumque filii, ac longum famulitium, per militum ordines ad tribunal progressi, Principem venerati sunt.

40. Clamor populi,[1] ob rei novitatem veterisque fortunæ imaginem gestientis, statim sequutus, metum Tiridati incussit. Periculi anceps, obriguit: nec, indicto silentio, rediit prior constantia. Forte etiam Tiridates, adulationem, quæ pericula averteret, regnum adsereret, haud veritus, "se Arsacidarum sanguine ortum" professus est, "Vologesi et Pacori regum fratrem, servum Neronis, quem ut Deum æque, ac Mithram,[2] venerabatur: sibi nulla, nisi per eum, regni jura: eum sibi fatum, sibi fortunam esse."

41. Quanto demissius hæc fuerant dicta, tanto ferocius respondit Nero.[1] "Huc quidem merito venisti, ut præsens præsente me fruerere. Jura, nec a patre relicta, nec a fratribus, licet dedissent, servata, a me accepta habeto. Te regem Armeniæ do. Tu, vosque omnes, me regna dare et adimere intelligite." Mox Tiridaten,[2] per devexum pulpitum sube-

3 *Muliebre secus.* Virilis ac muliebris sexus.

4 *Ut fertur.* Dio l. c. Εἴ γέ τῳ πιστὸν, 'si tamen credibile est.'

1 *Ostenderetur.* Suet. Ner. 13. 'Armeniæ regem magnis pollicitationibus sollicitatum, cum destinato per edictum die ostensurus populo propter nubilum distulisset, produxit, quo opportunissime potuit.'

2 *Luminibus collucere.* Hæc et seq. Dio l. c.

3 *Prima luce.* Dio l. c. Ἅμα τῇ ἡμέρᾳ.

4 *Atque vexilla.* Suet. l. c.

1 *Clamor populi.* Dio Libr. lxiii, p. 717 et 718.

2 *Ac Mithram.* Dio l. c. Σὸς δὲ δοῦλός εἰμι καὶ ἦλθόν τε πρὸς σὲ τὸν ἐμὸν θεὸν, προσκυνήσων σε, ὡς καὶ τὸν Μίθραν. Solem, Mithræ nomine, venerabantur Persæ, aliique plurimi Orientis populi. V. eruditissimum Hyde, Historia religionis veterum Persarum, p. 106 sq. Ejus cultus apud Romanos invaluit, unde tot monumenta, D. SOL. INVICT. MITHR. i. e. 'Deo Soli invicto Mithræ,' nuncupata: qua de re v. erudit. Philippum a Turre, Monumenta veteris Antii, p. 157. ubi multa de Mithra ejusque tabulis symbolicis.

1 *Respondit Nero.* Hoc Neronis responsum habet Dio l. c.

2 *Mox Tiridaten.* Hæc Suet. Ner. 13. et Dio l. c.

untem, ad genua admisit; allevatumque dextra exosculatus est. Dein regnum precantem, tiara deducta, diademate evinxit: plaudente multitudine, et verba supplicis, prætorio viro interpretata, ingeminante.

42. Inde ad Pompeii theatrum discessum est. Numquam tanta apparuit auri vilitas.[1] Non modo scena, sed interior theatri ambitus auro opertus: illud inumbrabant vela purpurea, quorum media in parte Nero, currus agitator, acu pictus videbatur, aureis stellis circumdatus. Ante consessum, rursus a Tiridate supplicatum est: deinde juxta Principem latere dextro collocatus,[2] spectavit ludos, in quibus nihil usurpatum, nisi auro fulgidum. Aurea oculorum delinimenta pretiosius convivium excepit.[3] Post rediere ludi, sed dedecore Imperatorio fœdi. Principem enim haud puduit cithara ludicrum in modum canere, currumque, prasina veste,[4] aurigarumque habitu, agitare.

43. Inter hæc opprobria, indecoro populi plausu aucta, Tiridates, Corbulonis virtutem reputans, nec indignationis potens, scenico Principi " Corbulonem bonum mancipium "[1] gratulatus est. Neronis mentem, insana lætitia vagam, non advertit barbari audacia. Immo publica de infamia certantibus Principis et populi studiis, quasi per hæc deridicula confecto bello Armeniaco, Nero *Imperator* consalutatur; laureaque in Capitolium lata, Janum clusit:[2] hac victoriæ imagine, quam ludicro certamine, fœdior.

44. Regni autem certus, Urbis Principisque inclinatione suam ad utilitatem usus est Tiridates. Jam pridem Roma, fortunæ suæ non capax, ad portentosa se converterat: iis abundabat Tiridatis aula, utpote qui, Orientis more, reconditioribus mathematicæ doctrinæ artibus gloriabatur. Scientiæ fidem faciebat numerosa magorum cohors, regios inter comites præcipua. Quirites de se, de superis inferisque

1 *Auri vilitas.* Ideo, teste Dione, l. c. dies ille aureus appellatus est, ἀφ' οὗ καὶ τὴν ἡμέραν αὐτὴν χρυσῆν ἐπωνόμασαν. Vere Plin. xxxiii, 3. n. 16. 'Nos fecimus, quæ posteri fabulosa arbitrentur. Cæsar, qui postea dictator fuit, primus in ædilitate munere patris funebri, omni apparatu arenæ argenteo usus est.—C. Antonius ludos scena argentea fecit.—Nero Pompeii theatrum operuit auro in unum diem, quod Tiridati regi Armeniæ ostenderet. Et quota pars ea fuit aureæ domus ambientis urbem!'

2 *Collocatus.* Suet. l. c.

3 *Convivium excepit.* Dio l. c. In aurea domo, de qua modo dictum. Plura autem v. in not. et em. ad An. xv, 42. Quanti tunc forent in conviviis sumtus æstimari potest ex iis, quæ notavimus sup. An. xv, 37. not. inf.

4 *Prasina veste.* Dio l. c. Agitatorum factiones vestium colore noscebantur. Inde in vet. marm. ap. Gruter. p. 337. memoratur AGITATOR FACTIONIS ALB. i. e. albatæ. FACTIONIS RUSSATAE. FACTIONIS VENETAE, s. cæruleæ. FACTIONIS PRASINAE, i. e. viridis.

1 *Bonum mancipium.* Dio l. c. Ἀγαθὸν, ὦ δέσποτα, ἀνδράποδον Κορβούλωνα ἔχεις.

2 *Janum clusit.* Suet. Ner. 13. Testis quoque nummus ære magno, quem laudavi sup. An. xvi, 28.

sciendi cupidine statim accensi. Sed apud Neronem præpotuere arcana, semper malis Principibus ob futuri formidinem, prodigis propter opum spem grata. Jam didicisse ardet. Discipulo superbus Tiridates, magisterium orditur.[1] Tum visus Imperii Romani arbiter Chaldaicis vanitatibus famulari, initiari cœnis magicis, veneficis artibus, quæ in magicis præpollent, imbui: magna quidem Urbis infamia; majore tamen documento inanem et intestabilem esse artem, quam neque docere posset, qui regnum acciperet, neque valeret ediscere, qui orbi imperaret.

45. At licet elusæ spes, haud imminuta liberalitas, largiore semper Principum munificentia, cum falluntur magis. Igitur, quamvis octingenta nummum millia[1] diurna Tiridati fuissent erogata, abeunti super sestertium millies collatum est. Permissum adhuc ut Artaxata, ante, ut supra memoratum,[2] deleta instauraret. Dati quoque artifices, quibus plurimos, mercede conductos, adjunxit. Sic graviore impendio datus Armeniæ rex, quam olim confecta bella maxima.

46. Iis auctus muneribus, nec patriæ superstitionis solicitus, Tiridates Brundisio[1] solvit, Dyrrhacium[2] petiturus. Inde Asiæ urbes invisit, Imperii opes vanasque Principis curas passim miratus. Nondum Armeniam erat ingressus, cum

1 *Magisterium orditur.* De hoc magisterio insignem locum habet Plin. xxx, 2. At cum longior sit, quam ut exscribatur, præcipua seligam. Magia 'et aqua, et sphæris, et aere, et stellis, et lucernis ac pelvibus, securibusque, et multis aliis modis divina promittit: quæ omnia ætate nostra Princeps Nero vana falsaque comperit: quippe non citharæ tragicique cantus libido illi major fuit, fortuna rerum humanarum summa gestiente in profundis animi vitiis. Primumque imperare Diis concupivit, nec quidquam generosius valuit. Nemo unquam ulli artium validius favit. Ad hæc, non opes ei defuere, non vires, non discentis ingenium, aliaque non patiente mundo. Immensum et indubitatum exemplum est falsæ artis, quam dereliquit Nero——Magus ad eum Tiridates venerat——Magos secum adduxerat. Magicis etiam cœnis eum initiaverat. Non tamen, cum regnum ei daret, hanc ab eo accipere artem valuit. Proinde ita persuasum sit, intestabilem, irritam, inanem esse, habentem tamen quasdam veritatis umbras: sed in his veneficas artes pollere, non magicas.'

1 *Octingenta nummum millia.* Suet. in Ner. 30. Nero 'divitiarum et pecuniæ fructum non alium putabat, quam profusionem: sordidos ac deparcos esse, quibus ratio impensarum constaret: prælautos vereque magnificos, qui abuterentur ac perderent——Quare nec largiendi, nec absumendi, modum tenuit. In Tiridatem, quod vix credibile videatur, octingenta nummum millia diurna erogavit, abeuntique super sestertium millies contulit.' Octingenta nummum millia sunt *Angl.* 6666*l.* 13*s.* 4*d.* Cum per novem menses, teste Dione lxiii, p. 716. id fuerit erogatum, sunt Anglice circiter 1,800,000*l.* Adde millies sestertium abeunti collatum, quod efficit *Angl.* 833,333*l.* 6*s.* 8*d.* Accepit ergo Tiridates a Nerone Anglice circiter 2,600,000*l.* Immo Dio lxiii, p. 718. ait, 'assentationis præmia, data munera pretio, ut fertur, ad bis millies sestertium,' *διὰ τοῦτο δῶρά τε παντοδαπὰ πεντακισχιλίων μυριάδων ἄξια, ὥς φασιν, ἔλαβε.* Proinde, si Dioni fides, dedit Nero Anglice circiter 3,500,000*l.* Mirare Principis prodigalitatem, qui, cum tantam pecuniarum vim in Tiridaten impendisset, Vologesen adhuc enixe orabat, ut Romam veniret, Dio lxiii, p. 719.

2 *Supra memoratum.* An. xiii, 41.

1 *Brundisio.* Nunc *Brindisi,* in regno Neapolitano.

2 *Dyrrhacium.* Nunc *Durazzo,* in Albania.

Corbulo, obviam progressus, datos quidem artifices[3] regem sequi permisit; sed coacti pecunia jussi Romam reverti. Quod Romanæ dignitatis tuendæ studium ducis famam intendit, Principis minuit. Beneficiorum tamen haud immemor Tiridates Artaxata, quibus nomen fecit *Neroneia*,[4] restituit.

47. Interea apud Judæos, gentem sibi discordem, dirum exarserat bellum, Gessii Flori[1] procuratoris avaritia, Cestii Galli Syriæ legati tarditate, cum magna Romanorum clade, capta una aquila, cœptum, felicibus Vespasiani auspiciis reparatum, ac tandem invisæ gentis excidio absolutum, uti fusius alias sumus dicturi.[2] At id curæ tum spernebat Nero, famæ quidem appetens, sed quæ per immodica pararetur. Neglecto itaque præsenti discrimine, ingentia agitabat consilia, quibus Æthiopes Albanosque[3] Imperio Romano adderet.

48. Dum mittuntur exploratores, ceteraque magno apparatu disponuntur, forte venere e Græcis civitatibus, musicos agones edere solitis, legati, qui omnes citharœdorum coronas ad ipsum perferrent.[1] Mirum ut placuit novum assentationis genus. Legati statim admissi, familiaribus inserti epulis: adulationis periti, Principem ut "super cœnam cantet" rogant. Vix audiere, in laudes effusi, insitam vanitatem ita inflavere, ut "solos scire audire Græcos, solos se, solos studiis suis dignos" jactitet: "se eo profecturum, ut Romam totumque terrarum orbem coronet."[2] Nihil veteris solicitudinis superest. In theatricam expeditionem præceps, Achaiam petit:[3] ad scenam, ut ad bellum[4] profectus. Tigellino enim duce, comes ibat Augustanorum et scortorum turba, citharis, plectris, personis, libidinum ornamentis, aut incitamentis, gravis. Ut primum Cassiopen[5] trajectum, statim ad

3 *Datos quidem artifices.* Dio lxiii, p. 718.

4 *Neroneia.* Dio ibid.

1 *Gessii Flori.* Tac. Hist. v, 10. Suet. Vespas. 4.

2 *Sumus dicturi.* Inf. c. 57. et in Suppl. Hist. v, 27 sq.

3 *Albanosque.* Tac. Hist. i, 6. Dio lxiii, p. 719. Plin. vi, 13 et 29. Suet. Ner. 19. 'Parabat et ad Caspias portas expeditionem, conscripta ex Italicis senum pedum tironibus nova legione, quam Magni Alexandri phalangem appellabat.'

1 *Perferrent.* Dio l. c. Suet. in Ner. 22.

2 *Coronet.* Ex veteri usu. Unde Plin. vii, 26. 'More sacris certaminibus vincentium. Neque enim ipsi coronantur, sed patrias suas coronant.'

3 *Achaiam petit.* Hujus navigationis testis nummus argenteus, ΝΕΡΩΝ ΚΑΙΣ. ΣΕΒ. ΓΕΡ. ΑΥ. i. e. 'Nero Cæsar Augustus Germanicus Imperator,' capite radiato. Ε. ΙΓ. 'anno decimo tertio Imperii:' in aversa parte, navis inflatis velis, ΣΕΒΑΣΤΟΦΟΡΟΣ, i. e. 'vectrix Augusti.' Alio, sed perperam, hunc nummum trahit Harduin. Selecta Opp. p. 636.

4 *Ut ad bellum.* Dio l. c. Nec mirum, cum quinque millia Augustanorum haberet, Dio lxi, p. 699. Atque etiam 'nunquam carrucis minus mille fecisse iter traditur, soleis mularum argenteis, canusinatis mulionibus, armillata et phalerata cum Mazacum turba, atque cursorum,' Dio Ner. 30.

5 *Cassiopen.* Suet. Ner. 21. Cassiope, hodie *S. Maria di Cassopo*, urbs insulæ Corcyræ, *Corfu*.

aram Jovis Cassii[6] cantus cœpere. Sic Græcia tot ante annos Flaminii, Mummii, Agrippæ et Augusti victoriis ac legibus fracta, vitiorum dulcedine tandem vicit: ipseque Princeps de se triumphum attulit.

A.U.C. 820. J.C. 67.

49. L. Fonteio Capitone, C. Julio Rufo consulibus, res Romana, absente Principe, permissa Helio, liberto,[1] sub priore Principatu scelerum ministro, nunc eo nequiori, quod ad veterem usum major accedebat auctoritas. Sueta ignobilibus hominibus vitia, superbia, audacia, avaritia, sævitia confestim erumpere. Injuriis, minis, exiliis, mortibus adversus omne genus hominum ipsumque senatorium ordinem grassatur.[2] Facilitate criminum gliscit temeritas; idque malorum summum civitas experta, ut cum præsentem horruisset Principem, absentem desideraret.

50. At, gloriæ amens, hoc unum satagebat, ut diversissimorum temporum,[1] sed in hunc annum coactas omnes Græcorum palmas unus acciperet. Itaque per singulas urbes, ludorum fama nobiles, promisso crine, resecta barba,[2] ire, canere, aurigare, certare, tragœdias agere, et pro scenarum ratione, nunc furere, nunc parturire, nunc excœcari, modo religari:[3] id tantum cavere ne ferro violarentur[4] Imperatoriæ manus, quasi aureis compedibus minus sordescerent: totos vero dies in hæc ludicra ita solicite impendere, ut abesse, tædere, otiose spectare, discedere nefas foret pœna expiandum.[5]

51. Ob id reus Vespasianus,[1] quodque, canente Principe, discederet sæpius, aut præsens obdormisceret, non contubernio tantum, sed publica etiam salutatione fuit prohibitus. Jamque extrema metuens, in devium oppidulum secesserat, intuta adhuc latebra, ni mox, fatis eum ad summa vocanti-

6 *Aram Jovis Cassii.* Illa ara et imago Jovis Cassii, aut Casii, ut appellant Græci, sæpe occurrit in nummis Corcyræorum, inscriptis ΖΕΥΣ ΚΑΣΙΟΣ. Memorat quoque Plin. iv, 12. 'oppidum Cassiopen et templum Jovis Cassii.'

1 *Helio, liberto.* De quo supra An. xiii, 1. Dio lxiii, p. 720. Socium libidinis ac prædarum habebat Polycletum, libertum, jam memoratum An. xiv, 39. et dicend. inf. Hist. i, 37.

2 *Grassatur.* Dio l. c.

1 *Diversissimorum temporum.* Suet. Ner. 23. 'Certamina deinceps obiit omnia. Nam et quæ diversissimorum temporum sunt, cogi in unum annum, quibusdam etiam iteratis, jussit. Olympiæ quoque præter consuetudinem musicum agona commisit.'

2 *Resecta barba.* Dio lxiii, p. 719.

3 *Modo religari.* Suet. Ner. 21. 'Inter cetera cantavit Canacen parturientem, Orestem matricidam, Œdipodem excæcatum, Herculem insanum. In qua fabula fama est tirunculum militem positum ad custodiam aditus, cum eum ornari ac vinciri catenis, sicut argumentum postulabat, videret, accurrisse ferendæ opis gratia.' Quidam interrogatus, 'quid faceret Imperator,' respondit facete, 'Parit.' Canacen enim agebat. Dio lxiii, p. 720.

4 *Ferro violarentur.* Dio ibid.

5 *Pœna expiandum.* Suet. Ner. 23.

1 *Reus Vespasianus.* Suet. Vespas. 4.

bus, rebus in Judæa adflictis fugatoque Cestii Galli[2] exercitui suppetias ferre jussus esset. Mira sane fortunæ natura, quæ, per res adversas Romanæque majestatis ludibria, Imperio ultorem, Principemque, priscæ dignitatis et severitatis vindicem, destinabat.

52. Interim Nero, oraculorum vanitate, acriore Principum libidine accensus, ludorum infamiæ scelerum portenta addere; novaque excogitare, ne ipsum plebemque, flagitiorum adsuetudine morosam, varietate mobilem, satias caperet. Igitur, jam obsolescente Pythagoræ connubio, alias superaddit nuptias;[1] et Sporum, a Tigellino cum dote et flammeo deductum, uxorem accipit, plaudentibus Græcis, liberosque precantibus. Data Sporo, in alteram Sabinam mutato, Calvia Crispinilla,[2] cui nihil præter natales inerat nobile, quæ muliebrem ejus ornatum curaret. Principi, tot libidinum formis hominum vitia supergresso, placuit tandem belluina æmulari;[3] et, quod dictu incredibile, superare valuit: immo id etiam adsequi, ut Historiam, quæ quidquid in vitiis insolens ad odium commendare gestit, nova stuprorum monstra, quorum ipsum nomen scelus foret, silere coegerit.

53. Non tamen victa tantis flagitiis conscientia, sed immanem animum pudore pariter ac terrore laniabat. Hinc licet foret destinatum præcipuas Græciæ urbes ea turpitudinum inluvie fœdare, Lacedæmone tamen et Athenis[1] abstinuit; Lycurgum veritus, si urbem, tanta legum sanctitate, virtutum claritate celebratam, intraret. Magis adhuc terruere Furiarum sacra,[2] Athenis peragi solita: formidata quoque Eleusinia, quorum initiatione impii et scelerati voce præconis submovebantur.[3] Forte quis in hoc vitiorum profundo hanc superstitionis vim mirabitur. At a natura, cujus interest scelera infamare, sapienter consultum est, ut improbi raro a superstitione sint intacti.

2 *Cestii Galli.* De quo sup. c. 47.

1 *Superaddit nuptias.* Ita tamen, ut simul et Pythagoram maritum, et Sporum uxorem haberet, *ἅμα τῷ Νέρωνι Πυθαγόρας μὲν ὡς ἀνὴρ, Σπόρος δὲ ὡς γυνή.* Dio Libr. lxiii, p. 721. Cum puerum Sporum uxorem duxit, tunc vulgatus 'cujusdam non inscitus jocus: Bene agi potuisse cum rebus humanis, si Domitius, pater [Neronis], talem habuisset uxorem.' Contra vero Nero amore ita insanus erat, ut honores maximos, immensam pecuniæ vim proponeret, si quis Sporum facere posset mulierem, et reperti, qui id pollicerentur. Dio Chrysost. Orat. xxi, p. 270 sq. Fuere quoque, qui postea in Urbe, ad omne flagitium prona, portentosam hanc Neronis libidinem imitarentur. Unde Martial. Epigr. xii, 42. 'Barbatus rigido nupsit Callistratus Afro Hac qua lege viro nubere virgo solet. Præluxere faces, velarunt flamina vultus, Nec tua defuerant verba, Thalasse, tibi: Dos etiam dicta est. Nondum tibi, Roma, videtur Hoc satis; expectas numquid et ut pariat.'

2 *Calvia Crispinilla.* Dio lxiii, p. 720. De illa quoque inf. Hist. i, 73.

3 *Belluina æmulari.* Dio lxiii, p. 721. Suet. Ner. 29.

1 *Et Athenis.* Dio l. c.

2 *Furiarum sacra.* Ob cædis matrem 'sæpe confessus exagitari se materna specie, verberibus Furiarum, ac tedis ardentibus.'

3 *Submovebantur.* Suet. Ner. 34.

54. Reliquæ autem urbes, hac fama non defensæ, ad opprobria patuere: ne invitæ quidem, quod et solita Principum admiratione, et præmiis, ad obsequium laudesque traherentur. Olympiorum ergo[1] et Pythiorum judicibus in eam servitutem corruptis, omnes certatim in venerationem ruere, victoriarum omnium titulos in unum et immeritum caput congerere, undique coronas aureas adferre, et, quem infra homines viderent, Deum appellare. Sed improsperæ adulationis, serius adhuc expiandæ, brevi eas pœnituit, postquam exhaustas Principis opes suis civiumque fortunis[2] reparari sensere, easque per nobilissimorum quorumque cædes peti. Nec luctus, nisi majore adhuc formidine, repressus, exilio damnatorum liberis[3] intentato.

55. Haud melior Urbis conditio, quamvis Patres ad singulas victorias (nos enim in hæc verborum mendacia cogunt tempora) erecti, continuas supplicationes haberent, iis etiam tam immodice fastos onerarent, ut ne annus quidem[1] sufficeret. Immo ut in se impensarum partem traherent, absenti Principi annuum centies HS[2] decreverant. Helius tamen materiam criminandi adhuc arripuit, quosdam non satis favere, alios invidere causatus. Inde equester ordo damnatus voti, quo obstricti Augustani se Principi statuam mille pondo[3] positeros sposponderant. Quod vero atrocius, Pythici cognomen, a majoribus acceptum, Sulpicio Camerino in perniciem cessit, quasi, hoc retento, in Pythicas Neronis victorias foret impius: tali crimine inretiti pater filiusque cecidere.[4]

56. Gravior adhuc malorum moles incubuit, cum furor incessit Isthmum Corinthiacum[1] navigabili alveo perfodere. Quod quidem non publica utilitate[2] susceptum, sed quia naturam vincere, et a Demetrio rege, dictatore Cæsare, Caioque

1 *Olympiorum ergo.* Philostrat. Vit. Apollon. iv, 24. Dio lxiii, p. 720. Alienæ autem gloriæ ita invidus, ut 'ne cujus alterius hieronicarum memoria, aut vestigium, extaret usquam, subverti et unco trahi, abjicique in latrinas omnium statuas et imagines' imperaverit, Suet. Ner. 24. Alia invidiæ et crudelitatis argumenta, maxime cum in Isthmiis Epirotam interfecit, v. ap. Lucian. p. 1145.

2 *Civiumque fortunis.* Dio l. c.

3 *Damnatorum liberis.* Dio ibid.

1 *Ne annus quidem.* Dio lxiii, p. 723. Inde postea a Patribus delecti, qui 'Fastos adulatione temporum fœdatos exonerarent,' Tac. inf. Hist. iv, 40.

2 *Centies HS.* Centies sestertium, seu centies centena millia sestertium, *Angl.* 83,333*l.* 6*s.* 8*d.*

3 *Mille pondo.* Dio lxiii, p. 723. Si aurea fuit hæc statua, sine manipretio constitit Anglice circiter 40,000*l.* Si vero argentea, Anglice circiter 2750*l.* quod infra hujus ætatis luxum et Neronis vanitatem.

4 *Cecidere.* Dio ibid. De Sulpicio Camerino sup. An. xiii, 52.

1 *Isthmum Corinthiacum.* Adventum Neronis Corinthum, consiliumque perfodiendi Isthmi, *the isthmus of Corinth,* testantur nummi plurimi, tum Latini, tum Græci, inscripti: ADV. AVG. vel ADVENTVS AVG. COR. et ΠΟΣΕΙΔΩΝ ΙΣΘΜΙΟΣ, aut ΖΕΥΣ ΙΣΘΜΙΟΣ. Nempe Corinthii Neronem Neptunum Jovemque Isthmium appellabant, sicut in nummis Magnesiorum Lydiæ, quos publicavit Cl. Pellerin, *Recueil de Médailles de Peuples et de Villes,* vol. iii, p. 235. dicitur ΝΕ. ΚΑΙ. ΖΕΥϹ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟϹ, i. e. 'Nero Cæsar Jupiter liberator.' Isthmus, teste Plin. iv, 4. patet quinque millia passuum.

2 *Publica utilitate.* Publica quidem hoc

Principe incassum tentata[3] exsequi, splendidum haberetur. Tanta laude jam animo præoccupata, Nero, dux operis, ligone aureo fossam adgreditur,[4] "ut sibi populoque Romano bene res verteret" precatus. Undequaque pecunia, materiæ, operæ conquisitæ: fodiendis ac comportandis terris destinati exercitus. Captivi et rei ad dura et saxosa[5] damnati.

57. Cum ita ferverent operæ, in auxilium simul et in victoriæ monimentum venere lectissimorum captivorum sex millia,[1] quos, expugnata Tarichea,[2] mittebat Vespasianus. Rei enim militaris scientia et longo usu in Britannia probatus, vix Judaicum bellum capessivit, cum statim correcta castrorum disciplina, Romanis armis auctoritatem restituit. Verum nec sibi, nec patriæ fieri satis ratus, ni gentem, mentis mobilitate et oraculorum ambagibus[3] turbidam, ita contereret, ut numquam resurgeret audacia, graviorem belli molem intulit. Itaque additis ad copias duabus legionibus,[4] octo alis, cohortibus decem, et majore filio,[5] spectatæ virtutis juvene, inter legatos adsumto, Galilææ, locorum natura et arte munitissimæ, primum incubuit. Omissaque clementia Romana, seu quod Judæos ea indignos judicaret, seu quod ipsi, ea spreta, in exitium ruerent, seu potius, ut pluribus visum, quod iratum numen gentis excidio execranda scelera ultum iret,[6] omnia ferro flammaque vastata. Certe ab Urbe condita nullo in bello tantum hostilis sanguinis fusum est.

in opere fuisset utilitas, ob longum et ancipitem navium ambitum, quas magnitudo plaustris transvehi prohibebat, ut ait Plin. l. c. At eam non spectabat Nero, portentosi tantum operis curiosus.

3 *Tentata.* Immo et 'infausto, ut omnium patuit exitu, incepto,' Plin. l. c. Nempe victus Demetrius, in custodia periit. Julius Cæsar, Caius Caligula, Nero, violenta morte occubuere.

4 *Fossam adgreditur.* Suet. Ner. 19. 'In Achaia Isthmum perfodere aggressus, prætorianos pro concione ad inchoandum opus cohortatus est: tubaque signo dato, primus rastello humum effodit, et corbulæ congestam humeris extulit.' Multa quoque hac de re habent Dio lxiii, p. 722. Philostrat. Vit. Apollon. iv, 24. Pausan. Lib. ii, p. 112. Inter Luciani opera extat quoque dialogus, inscriptus 'Nero,' p. 1142 sq.

5 *Et saxosa.* Integra mansere; prius derelicto opere, quam huc perventum, Pausan. l. c.

1 *Sex millia.* Joseph. Bell. Jud. iii, 10. n. 10.

2 *Tarichea.* Suet. Tit. 4. De hac urbe modo dicetur inf.

3 *Oraculorum ambagibus.* Cum Judæi, quæ a Prophetis, maxime a Daniele ii, 44. vii, 27. Michea iv, sq. 1. de futuro Christi regno fuerant prænuntiata, ad ambitiosas regni sui spes traherent. Qua de re opportunius dicetur in not. et em. ad Hist. v, 13.

4 *Duabus legionibus.* Suet. l. c. Vespasiani copias diligentius recenset Joseph. Bell. Jud. iii, 4. n. 2. et iii, 9. n. 1. Nempe aderant quatuor legiones, v. x. xii. et xv. viginti tres cohortes, et una equitum turma: quinque aliæ turmæ Syrorum equitum. Ex iis cohortibus, decem singulæ habebant mille pedites: reliquæ, pedites sexcentos, equites centum et viginti. Præterea reges Antiochus, Agrippa et Sohemus bina millia peditum sagittariorum et mille equites suppeditabant. Arabs quoque Malchus misit mille equites, et quinque millia peditum, quorum pars major erant sagittarii. Itaque Vespasiani exercitus constabat sexaginta circiter hominum millibus, præter ingentem calonum multitudinem. Sed de his adhuc inf. ad Lib. v. Hist.

5 *Majore filio.* Tito, Suet. l. c.

6 *Ultum iret.* Ac maxime ob infandam

58. Nam ut primum percrebuit rumor Vespasianum adventare, Judæi, præsidium Romanum Ascaloni impositum,[1] adgredi ausi, gemina clade, quæ decem et octo millia hominum absumsit, ab Antonio adfecti sunt. Mox Vespasianus, ut contumaciam infringeret, captam Gadaram[2] ejusque vicos igne delevit, puberibus omnibus trucidatis. Deinde Jotapatam,[3] castellum munitissimum, cinxit obsidione; quæ quoniam locorum difficultate et obsessorum pertinacia in longum traheretur, ne ceteris hostibus crescerent animi, Trajanum,[4] decumæ legionis præfectum, et Cerialem, quintæ tribunum, in diversa misit, ut terrorem late facerent. Ille, cæsis hominum quindecim millibus, Japha oppido[5] potitus est: hic Samaritanorum undecim millia in monte, cui nomen Garizim,[6] præcipuæ apud eos religionis, congregata, ad unum occidit. Interim Jotapatam admotæ machinæ acrius quatiebant. Romanorumque animis periculorum diuturnitate ac recenti ducis vulnere[7] exasperatis, tandem Calendis Juliis,[8] præeunte Tito, expugnata est: in ea quadraginta hominum millia periisse constitit: magnus quoque fuit captivorum numerus, quos inter Josephus,[9] ingenio et scientia militari non indecorus, adulatione verius, quam augurio, Imperium Vespasiano Titoque ominatus, favorem captavit.

59. Tum legiones, his laboribus fessæ, in hiberna conces-

Jesu Christi necem, de qua Daniel ix, 26. 'Occidetur Christus: et non erit ejus, [Hebraice 'non erit ei,' ואין לו,] populus qui eum negaturus est. Et civitatem et sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo: et finis ejus vastitas, et post finem belli statuta desolatio.' Quibus verbis elucidandis, et eventibus cum vaticinio comparandis, immorari neque est hujusce instituti operis; neque operæ pretium, cum id eruditissimi viri evidentissimum fecerint.

1 *Ascaloni impositum.* Joseph. Bell. Jud. iii, 2. Ascalon, urbs maritima tribus Simeon, hodie *Scalona.* Ascalonis fidem testatur Neronis nummus hoc anno cusus, ΑΣΚΑΛΩ. ΑΟΡ. i. e. 'anno centesimo septuagesimo primo.' V. Harduin. Select. Opp. p. 636.

4 *Captam Gadaram.* Joseph. Bell. Jud. iii, 7. Gadara, *Kédar*, urbs tribus Manasse trans Jordanem, in Galaitide. Tunc cusus a Gadarensibus Neronis nummus, de quo Harduin. Select. Opp. p. 637. ΓΑΔΑΡΕΩΝ. Ε. ΑΛΡ. i. e. 'anno centesimo trigesimo primo.'

3 *Jotapatam.* Joseph. l. c. n. 4. et sq. Jotapata, urbs tribus Zabulon, in Decapoli, Galilææ munitissima.

4 *Trajanum.* Patrem Trajani Imperatoris.

5 *Japha oppido.* Japha, *Saphet*, in Jotapatæ vicinia, ἐπί τινα τῶν τῆς Ἰωταπάτης ἀστυγειτόνων πόλιν, Ἰαφὰ καλεῖται. Joseph. Bell. Jud. iii, 7. n. 31.

6 *Garizim.* Garizim, in tribu Ephraim, mons Samariæ editissimus, in quo templum Hierosolymitano æmulum. Templum illud exhibet egregius nummus, quem juris publici fecit Cl. Pellerin, *Mélange de Médailles*, vol. i, p. 316. I. I. M. M. C. C. PHILIPPIS, i. e. 'Imperatoribus Cæsaribus Philippis,' Capita Philipporum patris ac filii. In aversa parte Venus stat ante Herculem; et in summa nummi parte, mons Garizim et templum, hinc Luna, inde Sol. Inscriptio, NEAPOL. NEOCORO. COL. i. e. 'Neapolis Neocoros Colonia.' Neapolis, hodie *Naples.*

7 *Ducis vulnere.* Vespasiani. Joseph. Bell. Jud. iii, 7. n. 22.

8 *Calendis Juliis.* Πανέμου νουμηνίᾳ, primo Panemi mensis die, Joseph. Bell. Jud. iii, 7. n. 36.

9 *Josephus.* Qui historiam suam fuse ipse prosequitur, Bell. Jud. iii, 8. Scriptor singularis, in quo plurima argueris, multa tamen laudaveris.

sere,[1] quinta et duodecima Scythopolim,[2] decima et quintadecima Cæsaream.[3] Sævitum tamen in proximam Joppen,[4] piraticis latrociniis infamem. Mox ante hyemem bellum renovatum est. Orabat enim Agrippa,[5] ut Tiberias[6] et Tarichea,[7] urbes regni sui validissimæ, a seditiosis occupatæ, ad fidem retraherentur. Regi amico, opem petenti, præsto fuit Vespasianus. Tiberias, imminenti discrimine territa, deditionem[8] properavit. Taricheam seditiosorum duces ad fiduciam erexerant. Sed adversus Titi vim invalida, amissis sex millibus hominum, capta est.[9] Qui in lacum[10] profugere, pariter deleti. Deinde a seditiosis repetita pœna, Vespasianus edixit "mille ac ducentos viros, ætate et auctoritate præcipuos, interfici; ceteros fore captivos." Ex iis sex millia, ut diximus, Neroni missa: triginta millia sub corona venumdata: ceteri Agrippæ cessere.

60. Hæc Taricheæ ruina, et strages Gamalæ edita,[1] in qua omnes contrucidati, vel e summis mœnibus sponte præcipites enecti, terrorem undequaque circumtulere. Nondum tamen seditiosi ad pacis consilia conversi, sed, furentum more, adversis ferociores undequaque concursare, Hierosolyma implere; templum, maxima in veneratione quondam habitum, in arcem vertere, cædibus et summi pontificis[2] cruore fœdare; denique

1 *Concessere.* Joseph. Bell. Jud. iii, 9. n. 1.

2 *Scythopolim.* Urbem tribus Manasse, cis Jordanem. Dicta est primum Bethsan, deinde Nysa, ac demum *Scythopolis*. Ruderibus manet adhuc nomen *Scythopoli*. Hoc anno cusus nummus, quem protulit Cl. Liebe, Thesaur. Frideric. p. 335. Caput Neronis corona hederacea cinctum, in area hinc E. inde EIP, id est, 'anno centesimo decimo quinto' æræ Scythopolitanæ seu Cæsaris; ex adversa parte in corona spicea ΝΥϹΑΙΕΩΝ ΤΩΝ ΚΑΙ ϹΚΥΘΟΠΟΛΙΤΩΝ. De nummis Scythopolis, ejusque æra, vide Cl. Belley, *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions*, vol. xxvi, p. 415.

3 *Cæsaream.* Urbem Palæstinæ maritimam et celeberrimam. Tum cusus præstantissimus nummus Cl. Pellerin, *Mélange de Médailles*, vol. ii, p. 34. ΝΕΡΩΝ. ΣΕΒΑΣΤΟΣ. ΚΑΙΣΑΡ, 'Nero Augustus Cæsar,' capite laureato. In aversa parte, Dea Astarte caput Osiridis dextra gestat, ΚΑΙΣΑΡΙΑ. Η. ΠΡΟΣ. ΣΕΒΑΣΤΩ. ΛΙΜΕΝΙ, i. e. 'Cæsarea ad Augustum portum.' In area E. ΙΔ. 'anno decimo quarto' Neronis. V. et Cl. Belley, l. c. p. 440.

4 *Joppen.* Urbem maritimam tribus Dan, hodie *Jafa*. In hujus urbis nummo, quem primus protulit Cl. Pellerin, *Recueil de Médailles de Peuples et de Villes*, vol. ii, p. 254. dicitur, ΙΟΠΗ.

5 *Agrippa.* Rex Agrippa II. cui partem Galilææ Nero dederat. V. Stemma Herodum, n. 9. in not. et em. ad An. xii, 23.

6 *Tiberias.* Urbs tribus Zabulon ad lacum Genesareth. Ante vocabatur *Cenereth*, ab Herode in honorem Tiberii dicta est Tiberias.

7 *Tarichea.* Urbs tribus Issachar ad meridiem lacus Genesareth.

8 *Deditionem.* Joseph. Bell. Jud. iii, 9. n. 8.

9 *Capta est.* IV. Idus, seu die 8. Septembris; Γορπιαίου μηνὸς ὀγδόῃ, 'Gorpiæi mensis die octava' Joseph. Bell. Jud. iii, 10. n. 10.

10 *In lacum.* In lacum Genesareth, Taricheæ proximum.

1 *Gamalæ edita.* Gamala, urbs tribus Manasse trans Jordanem, monti imposita et validissima, de qua Suet. Tit. 4. Excisa est Gamala die 23. Octobris; Τρίτῃ καὶ εἰκάδι μηνὸς Ὑπερβερεταίου, 'tertia et vicesima die mensis Hyperberetæi,' Joseph. Bell. Jud. iv, 1. n. 10.

2 *Summi pontificis.* Nomine Anani; quem summopere laudat Joseph. Bell. Jud. iv, 3. n. 7. iv, 5. n. 2. Tot vero cædes ibi patratæ, ut inventa sint cæsorum octo

cum nihil sacri haberent, religionem, ut nefanda quæque audere liceret, obtendere.[3] Multi "discordia propere utendum: Hierosolyma posse opprimi; et unius urbis expugnatione bellum peragi" censebant. Contra Vespasianus: "Festinatione nihil opus esse: discordes animos ultimo rerum discrimine ad concordiam non exstimulandos: Hierosolyma advenarum colluvie, commeatuum penuria, mutuis cædibus ipsa ultro ruere: hostes numquam certius meliusque confici, quam cum ferro ipsi suo cadunt." Potior habita est ejus sententia. Itaque per provinciam imposita tantum præsidia, quæ seditiosos frænarent, urbem vallarent.[4]

61. Hæc quidem consulto provisa et fortiter gesta apud Neronem Vespasiano impune erant, ob generis nominisque obscuritatem. Suspectæ enim Principi, flagitiorum conscientia pavido, virtus, opes, nobilitas. Nec aliis criminibus quæsita mors Corbuloni, Scriboniisque fratribus,[1] Rufo et Proculo. His exitium attulit Pactius Africanus,[2] "opibus, concordia, gestis honoribus, apud exercitus Germanicos auctoritate, Principi formidandos" dictitans. Ob id, dignitatis specie, in Achaiam acciti: ut venere, Principis congressu prohibiti, neglecti, obscuris circumventi sunt criminum rumoribus. Cum nulla esset defensionis spes, morte opprobrio antehabita, vitam, fuso per venas sanguine, finiere.[3] Corbulonem, gloria circumdatum, Nero ipse corripuit, se Imperii incertum ratus, dum viveret: pari fraude usus, sed præsentiam reveritus, Cenchreas[4] adventanti supremam necessitatem nuntiari jubet. Corbulo, "se dignum"[5] fassus, gladium sua in viscera direxit, ab ignavo Principe deceptum se esse, et inermem venisse indignans.

62. Tantis cædibus conflata odia, nedum facta securitas. Jamque labante Urbis fide, Helius, consilii anceps, Neroni nuntiat, "quam primum veniat: præsentia ejus Urbicas res[1] egere." Iis ab insana gloriæ cupidine non retractus, rescribit (nec enim omiserim verba, incredibilis stultitiæ testes) "Quamvis nunc consilium tuum sit et votum, celeriter reverti me: tamen suadere et optare potius debes, ut Nerone dignus revertar."[2] Helius, gliscente per moras periculo, ipse Achaiam

millia et quingenti viri. Joseph. Bell. Jud. iv, 5. n. 1.

3 *Obtendere.* Seque appellabant 'Zelotas.' Joseph. Bell. Jud. iv, 3. n. 9.

4 *Vallarent.* Hæc Joseph. Bell. Jud. iv, 6.

1 *Scriboniisque fratribus.* Dio lxiii, p. 722. Scribonii fratres jam laudati sup. An. xiii, 48.

2 *Pactius Africanus.* De quo inf. Hist. iv, 41.

3 *Finiere.* Dio l. c.

4 *Cenchreas.* Cenchreæ, sitæ ad angustias Isthmi Corinthiaci, Orientem versus: hodie *Kenkri.*

5 *Se dignum.* Dio l. c. 'Εαυτὸν ἐῤῥωμένως παίων, ἔλεγεν, Ἄξιος. Τότε γὰρ δή ποτε πρῶτον ἐπίστευσεν, ὅτι κακῶς ἐπεποιήκει, καὶ φεισάμενος τοῦ κιθαρῳδοῦ, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλθὼν ἄνοπλος.

1 *Urbicas res.* Suet. Ner. 23.

2 *Revertar.* Suet. ibid.

propere petit, ut verbis fidem faciat, "turbas, conjurationes" admonet.[3] Terrorem incutit monstratum discrimen; sed magis movet præsens Isthmiorum ludicrum: mentem quoque solicitat ingrati animi pudor, si mansura non reliquerit munificentiæ monimenta. His anxius, stadium advolat; mox in foro, haud per præconem, sed sua ipse voce, pro tribunali,[4] "universam Achaiam liberam" pronuntiat; judicibusque[5] civitate Romana et grandi pecunia[6] donatis, indecoros inter plausus, haud quales olim T. Flaminio[7] auditos, navem conscendit, Italiam repetiturus.

A.U.C. 821. J.C. 68.

63. Tum consules erant C. Silius Italicus et M. Galerius Trachalus; alter poetica facultate,[1] alter forensi eloquentia[2] notus: uterque favore Principis, Silius delationibus,[3] invisus. Nam in Urbe non spes, non vota amplius occulta. Plurimi adversa tempestate turbidoque mari imminere Principi periculum palam lætabantur,[4] exitium quoque precari ausi. In luctum vertere gaudia, cum Princeps, procella quidem jactatus, amissis naufragio pretiosissimis rebus, Neapolim[5] incolumis pervenit. Urbem, olim gloriæ incunabula,[6] triumphorum nunc testem, revisere gestiit. Hanc albis equis,[7] disjecta muri parte, ut mos hieronicarum est,[8] ingressus, Antium Albanumque pari pompa introiit.

3 *Conjurationes admonet.* Dio lxiii, p. 723.

4 *Pro tribunali.* Plutarch. in Flaminio p. 376. Aliter Suet. Ner. 24. 'Quæ beneficia e medio stadio Isthmiorum die sua ipse voce pronuntiavit.'

5 *Judicibusque.* Ludorum.

6 *Grandi pecunia.* Suet. l. c. Quanta fuerit prodigalitas, inde licet conjicere: cum aurigaret 'Olympiis decemjugem, excussus curru, ac rursus repositus, cum perdurare non posset, destitit ante decursum: nec eo secius coronatus est.' Suet. l. c. Quamobrem 'Hellanodicis,' seu judicibus, 'decies sestertium,' *Angl.* 8333*l.* 6*s.* 8*d.* dedit. Dio lxiii, p. 721.

7 *T. Flaminio.* Qui devicto Philippo, Macedonum rege, Græciam in libertatem vindicavit. Hæc libertas, per solemne Isthmiorum ludicrum præconis voce pronuntiata, tantis applaudentium clamoribus excepta est, ut corvi, supra stadium volantes, in terram deciderent, auctore Plutarcho, in Flamin. p. 374 sq.

1 *Poetica facultate.* Extant ejus opera, Imperante Domitiano, publicam in lucem emissa. Ante consulatum eloquentiæ foroque operam dedit: unde Martial. vii, 61. 'Perpetui numquam moritura volumina Sili, Qui legis, et Latia carmina digna toga, Pierios tantum vati placuisse recessus Credis, et Aoniæ Bacchica serta comæ. Sacra cothurnati non attigit ante Maronis, Implevit magni quam Ciceronis opus. Hunc miratur adhuc centum gravis hasta virorum: Hunc loquitur grato plurimus ore cliens. Postquam bis senis ingentem fascibus annum Rexerat, asserto qui sacer orbe fuit: Emeritos Musis, et Phœbo tradidit annos; Proque suo celebrat nunc Helicona foro.'

2 *Eloquentia.* Trachali laudes v. ap. Quintilian. Inst. Orat. x, 1. Ejus quoque latum et sonans dicendi genus laudat Tac. Hist. i, 90.

3 *Delationibus.* Quam 'maculam veteris industriæ laudabili otio' abluit. Fuitque 'inter principes civitatis sine potentia, sine invidia,' Plin. Ep. iii, 7. Tota hæc epistola de morte et laudibus Silii lectu digna.

4 *Lætabantur.* Dio lxiii, p. 723.

5 *Neapolim.* *Naples.*

6 *Incunabula.* Quod in ea urbe 'primum artem protulerat.' Suet. Ner. 25.

7 *Albis equis.* Quod Jovi Deorum regi patrique sacrum. Plutarch. Camill. p. 132.

8 *Hieronicarum est.* Suet. l. c. De hoc

64. Cum Romam perventum est, adornata major triumphi moles; et, ut novum victoriarum genus, nova quoque excogitata decora. Nec Jovi,[1] Imperii præsidi, sed Apollini, citharœdorum numini, supplicatum. Currus tamen Augusti,[2] veteris magnificentiæ triumphatique orbis monimentum, ad hæc ludicra revectus. Ut primum cetera immenso sumtu fuere apparata, murorum Urbis violata majestate, tot abhinc seculis formidolosis hostibus intacta, per dirutam partem subiit triumphalis pompa; præeuntibus, qui coronas,[3] victoriarum dona, præferrent: mox vecti longo ordine tituli, quibus inscripti quo loco, quo cantionum, quove fabularum argumento partæ victoriæ: deinde inter citharœdorum turmas ibat Augusti currus, in quo Princeps stans veste purpurea, distincta stellis aureis chlamyde, capite coronam olympiacam, dextra Pythiam gerebat, retro stante in eodem curru Diodoro citharœdo.[4] Pone sequebatur, ovantium ritu, plausorum agmen, "Augustanos se, militesque triumphi"[5] clamitantium. Conferta demum civitas ipsique senatores, contentis vocibus, ingeminabant, "Io victor Olympice! io victor Pythice, Auguste! io Neroni Herculi! io Neroni Apollini! io omnium victor, Auguste! Sacra vox! Fortunati, queis cœlestem vocem audire datum!" Ita incedenti[6] passim cædebantur victimæ, spargebantur odores, aves, lemnisci, bellaria ingerebantur. Per circum maximum,[7] Velabrum Forumque ducta pompa, Princeps ad palatium adscendit, et, Apolline salutato, Circenses indixit:[8] acriorque rediit ludorum furor: nec in Urbe stetit, per provincias quoque pervagatus.

65. Remordebat tamen idemtidem memoria turbarum, quas Helius nuntiaverat. Quæsita ex superstitione[1] remedia, quibus fidem fecit casus, statim retecta conjuratione,[2] cum summum instaret discrimen. Nox enim unica restabat[3] Neroni.

more Vitruv. ix, in præf. 'Nobilibus athletis, qui Olympia, Pythia, Isthmia, Nemea vicissent Græcorum majores ita magnos honores constituerunt, uti—cum revertuntur in suas civitates cum victoria, triumphantes quadrigis, in mœnia et in patrias invehantur.'

1 *Nec Jovi.* Errat enim Dio lxiii, p. 723. cum ait Neronem primo in Capitolium ascendisse, ἐς τὸ Καπιτώλιον ἀνέβη. Aliter enim Suet. Ner. 25.

2 *Augusti.* Suet. l. c.

3 *Qui coronas.* Quas postea in Circo suo Vaticano, obelisco imposuit, numero mille octingentas octo, ὀκτὼ καὶ ὀκτακόσιοι καὶ χίλιοι. Dio lxiii, p. 723.

4 *Diodoro citharœdo.* Dio lxiii, p. 723.

5 *Militesque triumphi.* Suet. l. c.

6 *Ita incedenti.* Suet. l. c. 'Incedenti passim victimæ cæsæ, sparso per vias idemtidem croco, ingestæque aves, ac lemnisci, et bellaria.' Moris enim erat in ludorum triumphis coronas, lemniscos, aliaque id genus munuscula, injici, tanta quandoque copia, ut haud procul periculo essent victores. De lemniscis, Plin. xxi, 3. 'Crassus dives, primus argento auroque folia imitatus, ludis suis coronas dedit. Accesseruntque et lemnisci, quos adjici ipsarum coronarum honos erat, propter Etruscas, quibus adjungi nisi aurei non debebant.' Lemniscos dicimus, *ribbons.*

7 *Circum maximum.* Diruto etiam 'Circi maximi arcu.' Suet. Ner. 25.

8 *Circenses indixit.* Dio lxiii, p. 724.

1 *Ex superstitione.* Ac maxime ex Astrologia, cultuque ieunculæ puellaris. V. Suet. Ner. 36 et 56.

2 *Conjuratione.* Hæc forte Viniciana conjuratio, Beneventi conflata, de qua Suet. Ner. 36.

3 *Unica restabat.* Id ceteraque conju-

Qui facinus patrare in se receperat, forte theatrum petiit, et pro foribus vidit vinctum hominem, miserabiliter ejulantem, quod ad Neronem esset ducendus. Ille, misericordia incertum, an jactantia, nimiave silentii mole pressus, misero propinquat, et in aurem insusurrat: "Dura ad crastinam diem; cras mihi gratiam referes." Hic novitate spei arrectus, verbaque secum reputans, atrocia introspicit, paratque indicium, in quo salutis certa, plurima fortunæ spes. Ut coram Nerone adstitit, audita refert. Reus, confestim in vincla raptus, tormentis subditur. Adversum verbera et ignes primum pervicax, factum negat: sed supplicii diuturnitate victus, ægre prolato, quod leviter prodiderat, se sociosque eamdem in ruinam detrudit. Multo sanguine expiata conjuratione, superstitionis, cujus instinctu detecta credebatur, apud Principem crevit honos: addidit haruspicum extispicia,[4] ut major accederet securitas.

66. Incolumitati cum ita fuisset consultum, intentior fuit libidinum cura. Juvit eas abscondere Neapoli, quod ibi plus deliciarum, minus periculi. Vigebant maxime, quando gravior exorta est procella, quam nec superstitio, nec vis Principis, nec continuata tot annos Cæsarum reverentia averteret. Initium habuit in Galliis. Provinciam pro prætore obtinebat C. Julius Vindex,[1] Aquitanus,[2] stirpe regia oriundus, animi consiliique ingens, tanto acrior, quod pluribus a vitiis integer. Illi non avaritia, non ambitio, non invidia, sed laudis cupido, libertatis studium, propudiosi Principis odium, cujus flagitia pertæsus, publicum dedecus propulsandi impetum cepit.

67. Gallorum quidem certus, sed destitutus legionum auxilio, Sulpicium Galbam, Citerioris Hispaniæ[1] rectorem, nobilitate, opibus, rebus in Germania et Africa gestis, apud legiones auctoritate, aversa a Principe voluntate, ad maturanda ausa non inhabilem solicitat; scriptisque literis, orat ut "humano generi assertorem ducemque se accommodet:[2] ad partes juvandas centum millia Gallorum[3] parata; plures mox adfu-

rationis habet Plutarch. vol. ii, de Garrulitate, p. 505.

4 *Extispicia.* Suet. Ner. 56. De haruspicibus extispicis jam dictum sup. An. xi, 15.

1 *C. Julius Vindex.* Hæc, et quæ de Vindice sequuntur, produnt Dio lxiii, p. 724. Suet. Ner. 40. Plutarch. Galb. p. 1054. Perperam tamen Plutarch. Ἰούνιος Οὐίνδιξ, pro Ἰούλιος. Quomodo Vindex ficto pallore Neronem in testamenti spem erectum deceperit, favorem hoc astu emercatus, docet Plin. xx, 14. Cuminum 'pallorem bibentibus gignit. Ita certe ferunt Porcii Latronis, clari inter magistros dicendi, assectatores, similitudinem coloris studiis contracti imitatos: et paulo ante Julium Vindicem assertorem illum a Nerone libertatis, captatione testamenti sic lenocinatum.' Nummum Vindicis, sed spurium, protulit Mediobarbus p. 97. ex Strada.

2 *Aquitanus.* Mela ii, 2. 'A Pyrenæo ad Garumnam Aquitania.'

1 *Citerioris Hispaniæ.* Tac. Hist. i, 49. Suet. Galb. 8. Citerior Hispania, quæ et Tarraconensis, de qua sup. An. iv, 45.

2 *Se accommodet.* Suet. Galb. 9.

3 *Centum millia Gallorum.* Plutarch. Galb. p. 1054.

turos, tantum ne aspernetur Principatus spem, non quæsitam, sed oblatam." Simul scriptum aliis exercituum provinciarumve rectoribus, ut cœptis faverent, saltem ne obsisterent. At hi, in præsentem fortunam intenti, tanto solicitius literas Neroni misere, quanto avidius, eo sublato, primas exitii partes et præmia sibi postea vindicavere.[4] Galba autem, dissimulans quid tale sibi fuisse scriptum, restitit;[5] sed caute magis, quam moderate.

68. Ut sensit Vindex Galbam velle impelli, ipse in Gallorum conventu defectionem cœptat, questus:[1] "Nulla manere Imperii jura: omnia sceleri patere: per omne nefas hominibus inludi: provincias latrociniis, domos cædibus vastari. Hæc imperare Neronem, qui per Cæsareæ stirpis excidium ad publicam ruinam se accinxerit; ne matrem quidem reveritus. Atrox facinus! ni morte fuisset digna, quæ talem pestem edidisset. Illum tanto inclementius nunc ferocire, quod unus e Cæsarum domo superstes, nec æmulum, nec ultorem timeat. Sed neminem diu vixisse omnibus infensum. Jam Orientem turbari: Britannos lacertos movisse: legiones affectum exuere: majestatem ipsam, maximum Principum munimentum, Neroni odiosam esse. Se, semet vidisse portentum illud, flagitiis commaculatum, in stuprorum et theatrorum propudia resolutum, citharœdi gloria insanum simul et indignum. Cur ergo Cæsaris, Principis, Augusti titulis, quos Divus Augustus virtutibus, divus Claudius beneficiis sunt consecuti, infamem Ahenobarbum[2] condecorarent! Vocarent illum Thyesten, Œdipum, Alcmæonem, Oresten,[3] quoniam parricidialibus et incestis nominibus gloriaretur. Ecquid in hujus veneratione perseverarent, qui nulla Imperii, sola libidinum vi subnixus, generi humano bellum indiceret! Majores eorum prædæ cupidine olim Romam expugnasse. Id quidem in hac temporum barbarie fuisse egregium. At nunc, ubi vigent humanitatis honorisque studia, penes ipsos esse melioris et immortalis nominis gloriam. Orbi succurrerent: se Romamque in libertatem vindicarent. Eo ventum esse, quo ceteræ gentes, malis victæ, istud decus certatim forent affectaturæ. Incœpti laudem sibi præripi ne sinerent."

69. Magno fremitu et plausu excepta oratio. Mox suas in civitates quisque alacres discessere, strenuam promtamque operam polliciti. Vindex autem novas ad Galbam literas misit quibus, nuntiata Gallorum voluntate, ejus animos spes-

4 *Vindicavere.* Plutarch. l. c.
5 *Restitit.* Neque statim Vindici credulus, neque Neroni fidus. Plutarch. ibid.
1 *Questus.* Hanc Vindicis orationem habet Dio lxiii, p. 724 et 725.
2 *Ahenobarbum.* Nero filius erat Domitii Ahenobarbi. V. Stem. Cæs. n. 34.
3 *Thyesten—Oresten.* Tragœdiarum nomina, quarum personas agebat Nero.

que inflaret. Hæsitabat adhuc Galba; terrebantque amicorum ejus plurimi, quod "quomodo res Vindicis verterent, quæ esset Urbis inclinatio,[1] opperiendum" censerent. At fiduciam addidit T. Vinius,[2] horum præcipuus, et rerum novarum, prædæ spe magis, quam in Galbam studio, cupidus. Dixit "supervacuam consultationem: furiosorum esse, utrum in Neronis fide perstarent, quærere." Tum ad Galbam conversus, "Videret ipse, cum publicus hostis sit Nero, malletne Vindicem fortunæ adjutorem habere, an Vindici bellum indicere; qui eum potius optaret Principem, quam Neronem tyrannum."[3]

70. His victus videri gestiit Galba, senili ambitione et veteribus auguriis,[1] quorum grata durat memoria, a summa spe non alienus. Illi etiam cura dudum inerat popularibus studiis animos captare: nec per octo annos (tot enim Hispaniam regebat) procuratorum violentiæ se umquam accommodaverat: solitus quoque[2] iis, qui eorum injuriis erant obnoxii, publice condolere: probrosa vero adversus Principem carmina passim circumferri recitarive impune ferebat. Talibus imminuta Principis auctoritate, suam intenderat. Itaque animos suas in partes inclinari posse ratus, Carthagine nova[3] provinciæ conventum edixit, quo "manumissioni vacaret." Hæc obtentui. Interea amici, ut cresceret celebritas, favor sensim glisceret, "agi de summa Imperii" secretis rumoribus spargere. Dicto die, ut primum Galba tribunal conscendit, immenso clamore *Imperator*[4] salutatur.

71. At ille, ubi silentium fecit, "Neronem, qui scelera sceleribus contexeret, nec nisi per flagitia et funera dominaretur" insectatus, subito ad nobilissimorum quorumque hoc Principatu trucidatorum imagines,[1] longo ordine dispositas vertit, et geminato animi ac vocis ardore, "Non meis," inquit, "verbis, sed vestris oculis Neronem cognoscite. Contemplamini pallentes tot Cæsarum vultus, Neronis patrem, matrem, uxorem, fratrem, sororem, amitam, propinquos, adfines, veneno, ferro, omnibus mortis generibus sublatos ob rabidam regnandi cupidinem. Circumspicite Burrum, Lateranum, Vestinum, C. Cassium, Lucium Veterem, et tot Urbis primores ad servitutis subsidium crudeli fato peremtos. Vestra, vestra videte ingenia,[2] Annæum Senecam, sapientiæ

1 *Urbis inclinatio.* Plutarch. ibid.

2 *T. Vinius.* Plutarch. ibid. Τίτος Ὀβίνιος. Male Interpres Latinus, 'Titus Junius.'

3 *Neronem tyrannum.* Plutarch. ibid. ὅτι σὲ βούλεται Ῥωμαίους ἔχειν ἄρχοντα μᾶλλον ἢ Νέρωνα Τύραννον.

1 *Veteribus auguriis.* De quibus multa habet Suet. Galb. 4. et 8.

2 *Solitus quoque.* Plutarch. ibid.

3 *Carthagine nova.* Nunc *Carthagena*, in Hispania Tarraconensi.

4 *Imperator.* Plutarch. Galb. p. 1055. πάντες αὐτὸν ὁμοφώνως αὐτοκράτορα προσεῖπον.

1 *Imagines.* Suet. Galb. 10. Orationis summam habet Plutarch. l. c.

2 *Vestra videte ingenia.* Seneca, Luca-

præceptorem et exemplum, Annæum Lucanum, animosum juvenem, reipublicæ spiritu plenum, et clarissimi filii patrem optimum, Annæum Melam, per invidiam extinctos. Has virtutis imagines aspicite, Thraseam Pætum, Baream Soranum morte multatos, quasi cum ipsis virtus esset commoritura: Inlustres fœminas, Sextiam, Pollutiam, Serviliam cernite, nullo pudore, reluctante natura, ad supplicia vocatas. Inspicite ipsam infantiam, culpæ rudem, pœnis subditam; Rufinum Crispinum[3] ob pueritiæ lusus mari demersum. Hunc, hunc despicite tenellum et nobilem puerum" (infantem monstrabat in Baleares insulas[4] a Nerone ejectum, quem inde ipse retraxerat, ut major exoriretur miseratio) "sortis suæ æque ac criminis nescium, numquam civem, jam exulem. Hæc Neronis facinora! hæc monimenta! Apud illum nobilitas, opes, ingenium, virtus, sexus, ætas, vita ipsa, crimina sunt. Per hæc adversus genus humanum grassatur. Ruinam omnibus imminentem jam a Gallis propulsare cœpit Vindex. Alii ab aliis, ego a vobis avertam. Cæsaris, Imperatoris nominibus parcite. Me senatus populique Romani legatum[5] esse memini: hoc mei muneris nomine, Imperii majestatem, communem omnium salutem tueri juvat. Novi me a Nerone morti destinatum.[6] Sed vitam laboribus exercitam, periculis finire egregium. Vos tantum pro patria, pro vestra incolumitate certanti favete." In legati admirationem laudesque secutæ voces innumeræ. Nero odiosis dicteriis cumulatur. Omnia ad libertatis et securitatis munimentum apparantur.

72. Nondum ita fervescebant Hispaniæ, cum Italiam pervagatus est Galliarum defectionis rumor. Neapolim pervenit die ipso, quo Nero matrem occiderat.[1] Tamquam lætum faustumque aliquid fuisset nuntiatum, statim in gymnasium progredi, certantesque athletas effusiore gaudio spectare,[2] quod insperata opulentissimas provincias prædandi[3] causa occurreret. Verum tumultuosiores literæ, super cœnam allatæ, iram incussere, quam, ut iratis adsolet, secuta est inertia. Primum quidem infremere, dira, iis qui descissent, minari: sed per octo continuos dies nihil rescribere,[4] nihil

nus, immortalia Hispaniæ decora, Corduba, *Cordova*, oriundi.

3 *Rufinum Crispinum.* Suet. Ner. 35. 'Privignum Rufinum Crispinum, Poppæa natum, impuberem adhuc, quia ferebatur ducatus et imperia ludere, mergendum mari, dum piscaretur, servis ipsius demandavit.'

4 *In Baleares insulas.* Suet. Galb. 10. 'adstante nobili puero, quem exulantem ex proxima Baleari insula, ob id ipsum, acciverat.' Hæc insula hodie dicitur *Mallorca*, quam vulgo pronuntiamus *Majorca*.

5 *Legatum.* Suet. ibid. Plutarch. Galb. p. 1055.

6 *Morti destinatum.* Suet. Galb. 9. et 10.

1 *Matrem occiderat.* Suet. Ner. 40. Post medium mensis Martii, cum quinquatrus celebrabantur. Vide quæ dicta sunt sup. An. xiv, 4.

2 *Spectare.* Per quatuor quinquatruum dies ludi edebantur, ut patet ex Ovidio, quem laudavimus ad An. xiv, 4.

3 *Prædandi.* Suet. l. c.

4 *Nihil rescribere.* Suet. ibid.

præcipere; rem atroci silentio premere. Querelas tandem elicuere missa Vindicis edicta, quibus tanto magis irritabatur Nero, quod in iis *citharœdi mali* et *Ahenobarbi* nomina ad contumeliam sæpius repetita.[5] Talibus efferatus, excusato languore faucium, propter quem non adesset, ad senatum scribit, ut "Vindicis impietatem accuset: purget objectam artis inscitiam: gentile nomen[6] approbet." Patres "in ultionem sui reique publicæ" hortatus, jubet "per præconem nuntiari centies sestertium[7] iis, qui Vindicem interfecissent." Imbelle remedium, ex quo etiam Vindex gloriam quæsivit; "Neronis caput adferenti suum" pollicitus.[8]

73. Interim alii super alios, acerbioresque nuntii male tutum Principem ex voluptatum latebra excivere. Romam trepidus petiit: at nec periculi magnitudine, nec locorum diversitate mutatum ingenium. Eadem superstitio, par levitas. Erupere ipsa inter viarum diverticula; visoque forte monumento, quo insculptus erat Gallus, ab equite Romano oppressus, crinibusque tractus, exilit gaudio, cœlum adorat,[1] certissimum victoriæ indicium auguratus. Itaque Romam redux, non senatum cogere, non populum appellare,[2] sed, quibusdam e primoribus viris domum evocatis, post desultoriam consultationem, reliquum diei per organa hydraulica[3] novi et ignoti generis, circumducere: monstrator ipse operis, fabricæ partes artemque disserens; "Omnia," ut adfirmabat "in theatrum, si per Vindicem liceat, prolaturus."

74. Nam, vel invitus, in Galliarum defectionis cogitationes revolvebatur; eam opprimendi non incuriosus, dum artes suæ scenicæ pariter valescerent. Inter utrasque distractus, copias, quas ad claustra Caspiarum adversus Albanos[1] præmiserat, reverti jubet: novas in Urbe legit, tribubus Urbanis

5 *Sæpius repetita.* Suet. Ner. 41.

6 *Gentile nomen.* Auctor nominis Lucius Domitius: originem, fabulamve, nominis v. ap. Suet. Ner. 1. Domitiorum plerique rutila barba fuere.

7 *Centies sestertium.* *Angl.* 83,333*l.* 6*s.* 8*d.* Dio lxiii, p. 725.

8 *Suum pollicitus.* Dio l. c.

1 *Cœlum adorat.* Suet. Ner. 41. Sic quoque inf. Hist. iv, 46. 'Cœlum ac Deos obtestari.'

2 *Populum appellare.* Suet. ibid.

3 *Organa hydraulica.* Suet. ibid. Dio lxiii, p. 726. Cl. Tristan, *Commentaires Historiques*, vol. i, p. 218. nummos duos publicavit, qui hæc organa hydraulica exhibent. Alter, IMP. NERO CÆSAR AVG. P. MAX. Capite laureato, ante caput monogramma E/P. In aversa parte, LAVRENTIN. AVG. Instrumentum hydraulicum, quod homo stans tangit sinistra, dextra tenet situlam: ad sinistrum latus organi folia lauri. Alter nummus ferme similis, in aversa tamen parte non est inscriptio, nec situla, nec lauri folia, sed duo homines stant, qui organum tangunt. Videtur prius organum fuisse dictum 'Laurentinum Augusti.' Ab artifice, locone, an materia laudisque spe, nomen duceret incertum. Monogramma vero inditum mihi videtur post Neronis mortem, ut nummus, ad ostentationem cusus et vulgatus, loco *PEcuniæ*, vel monetæ, haberi posset.

1 *Adversus Albanos.* Ut dictum sup. c. 47.

ad sacramentum[2] citatis. Cum nullus idoneus responderet, certum dominis servorum numerum indixit, nec nisi probatissimos[3] recepit. Quasi vero fatale esset non posse Gallias debellari, nisi a consule, ipse, consulibus ante tempus magistratu abdicatis, solus magistratum iniit.[4] Hæc militiæ, cetera luxui data. Maxima cura fuit portandis scenicis organis vehicula deligere, concubinas, quas secum educeret, ad virilem modum tondere, et securibus peltisque Amazonicis instruere.[5] Plus in his, quam in militibus fiduciæ. Ausus etiam jactitare "simul ac primum[6] provinciam attigisset, inermem se in conspectum exercituum proditurum, nec quidquam aliud quam fleturum: revocatisque ad pœnitentiam defectoribus, sequenti die lætum inter lætos cantaturum epinicia, quæ nunc jam sibi componi oporteret."

75. Tam facilis victoriæ opinione haud comminuta pecuniarum aviditas. Immo in belli impensas omnes ordines partem census conferre;[1] privatarum ædium atque insularum[2] inquilini pensionem annuam fisco repræsentare jussi. Addita fastidia, quod potentiorum injuriæ ultimum, nec umquam impune. Mandatum enim exactoribus nihil nummi recipere, nisi asperum,[3] nihil argenti, nisi pusulatum,[4] nihil auri, nisi ad obrussam.[5] Gravis inde exorta invidia, plerisque collationem recusantibus, et "a delatoribus revocanda potius præmia" clamitantibus: accrevit ex annonæ caritate; ac tandem subsecuta indignatio, cum in publica fame Alexandrina navis nuntiaretur frumenti loco pulverem e Nilo luctatoribus aulicis advexisse.[6] Plebs, numquam arrogantior, quam cum jejuna, in convitia erumpere: alii verbis, scriptis

2 *Ad sacramentum.* Suet. Ner. 44.

3 *Probatissimos.* Suet. ibid. 'Ne dispensatoribus quidem, aut amanuensibus exceptis.'

4 *Solus magistratum iniit.* Suet. Ner. 43. Laudat tamen Cl. Muratori Thes. Inscr. vol. i, p. 306. vet. inscriptionem, Romæ extantem, positam NERONE V̄ ET TRACHA.—I. e. 'Nerone quintum et Trachalo consulibus;' unde solus Silius magistratu abdicatus videretur.

5 *Instruere.* Suet. Ner. 44.

6 *Simul ac primum.* Hæc et seq. iisdem totidemque verbis Suet. Ner. 43.

1 *Partem census conferre.* Suet. Ner. 44.

2 *Insularum.* Suet. ibid. De insulis, seu populi domibus, jam dictum sup. xv, 41.

3 *Nisi asperum.* Suet. l. c. I. e. recens cusum. Compertum enim, ut observat eruditus Fontana, Templum Vaticanum, vi, 7. pecunias attritu ita imminui, ut centum pondo fiant aliquot annorum usu sex libris leviores. Itaque Nero, ne ea quantitas, quam nos vulgo diceremus *six per cent*, sibi deperiret, nihil nummi, nisi asperum, recepit.

4 *Pusulatum.* Suet. ibid. Argentum est purissimum. Quo enim purius, eo plures pusulæ.

5 *Ad obrussam.* Plin. xxxiii. 3. 'Auri experimentum ignis est, ut simili colore rubeat, ignescatque: id ipsum obrussam vocant.' Videtur autem, ut in Imperio Turcico, quod multa Imperii Romani retinet, purior est moneta tum argentea, tum aurea, quæ Constantinopoli, quam quæ Cairi in Ægypto conflatur, sic quoque puriorem Romæ, quam in provinciis, conflatam fuisse monetam.

6 *Advexisse.* Suet. Ner. 45. De hoc usu pulveris Niliaci dictum sup. c. 38. not. inf.

alii Principem lacessere: multi, nocte jurgia cum servis simulantes, crebro *Vindicem* poscere.[7]

76. Sed fœditatum usu in Nerone obcalluerat verecundia; et pro gloria habebatur convitiorum patientia. Pudore, extremo Principum præsidio, destitutum, et ad injurias patentem, attonuit tamen tunc nuntiata Galbæ et Galliarum defectio. Ea audita, corruit exanimis, diuque sine voce, ac prope intermortuus jacuit.[1] Ut resipuit, veste descissa, converberato capite, "actum de se" queritur; spretisque solatiis nutriculæ,[2] "similia aliis Principibus accidisse" memorantis, "se præter ceteros inaudita et incognita pati" lamentatur, "qui suum Imperium vivus amittat."[3] Sed, ut vanis ingeniis cuncta quoque sunt vana, terror dolorque cessere; revaluere luxus et desidia: acriora etiam, quod prosperi quiddam[4] e provinciis nuntiatum, quodque senatus Galbam "hostem"[5] judicaverat. Victoria statim cantibus et ludis anteoccupata est; parsque insanæ lætitiæ fuit templi Sabinæ Poppææ[6] dedicatio. Galbæ bona,[7] sub hasta venumdata, in has vanitates abiere. Gallorum vero opes,[8] quod nondum erant domiti, ad prædam reservatæ.

77. Hæc Neronis, alia fortunæ destinatio. Nil jam in Urbe reliquum, nisi Principis nomen. Vis Imperii in Hispaniam transierat. Super veterem exercitum[1] penes Galbam aderant novæ legiones, forma quædam senatus, et equestris ordinis excubiæ. Auctoritatem intendebant Hispanæ Neronis possessiones, auctionibus subditæ.[2] Hujus adhuc poten-

7 *Vindicem poscere.* Suet. l. c. Sicque alludentes, Julium Vindicem, libertatis apud Gallos adsertorem, invocabant.

1 *Intermortuus jacuit.* Hæc et seq. Suet. Ner. 42.

2 *Nutriculæ.* Suet. ibid. Eademne, quæ a Suet. Ner. 35. 'nutrix' dicitur; mater Cæcinæ Tusci, de quo plura inf. Hist. iii, 38.

3 *Vivus amittat.* Suet. ibid.

4 *Prosperi quiddam.* Suet. ibid. 'Quinimmo, cum prosperi quiddam ex provinciis nuntiatum esset, super abundantissimam cœnam jocularia in defectionis duces carmina, lasciveque modulata, quæ vulgo innotuerunt, etiam gesticulatus est: ac spectaculis theatri clam illatus, cuidam scenico placenti nuntium misit, abuti eum occupationibus suis.'

5 *Galbam hostem.* Plutarch. Galb. p. 1055.

6 *Sabinæ Poppææ.* Uxoris Neronis, quam ictu calcis afflictam, deinde Deum honoribus auctam vidimus sup. An. xvi, 6 et 21. Auctore Dione lxiii, p. 726. Nero in hac dedicatione templo inscripsit: SABINÆ DEÆ VENERI MATRONÆ FECERVNT.

7 *Galbæ bona.* Plutarch. Galb. p. 1055.

8 *Opes.* Plutarch. ibid.

1 *Veterem exercitum.* Suet. Galb. 10. 'Deinde [post orationem memoratam sup. cap. 71.] justitio indicto, e plebe quidem provinciæ legiones et auxilia conscripsit, super exercitum veterem legionis unius, duarumque alarum, et cohortium trium. Ac e primoribus prudentia atque ætate præstantibus, velut instar senatus, ad quos de majore re, quoties opus esset, referretur, instituit. Delegit et equestris ordinis juvenes, qui manente annulorum aureorum usu, Evocati appellarentur, excubiasque circa cubiculum suum vice militum agerent. Etiam per provincias edicta dimisit, auctor singulis universisque conspirandi simul, et ut qua posset quisque opera, communem causam juvarent.'

2 *Auctionibus subditæ.* Has enim vendidit Galba, et paratissimos emtores reperit, Plutarch. Galb. p. 1055.

tiæ instrumentum accessit Otho,[3] provinciæ Lusitaniæ[4] præfectus, in partes Galbæ tanto pronior, quanto ob veteris injuriæ[5] memoriam Neroni infensior: argentum aurumque privatum[6] militi in stipendium ultro obtulit. Legatorum plerique, exemplum secuti, favori occurrere, aut proditarum Vindicis literarum, ut supra retuli,[7] memoriam obliterare nitebantur. Pauci diversis de causis suspensi et incerti. Clodius Macer, rapinis et cædibus in Africa adsuetus, imperium neque occupare, neque amittere[8] volebat. In Syria Vespasianus Judaici belli cura lentus videri satagebat, ne fortunam festinatione corrumperet. Legiones inferioris Germaniæ Fonteium Capitonem[9] ad defectionem solicitabant, sed avaritia retinebatur. In superiore Germania, invicta, patriæ, non Neronis studio, Verginii Rufi constantia; nec a legionibus, vi sua et fama ducis ferocibus, umquam impelli potuit, ut summam rerum acciperet: "Imperium a senatu,[10] non a legionibus dari" dictitans. Ideoque Vindici iratus, qui id audaciæ præsumeret, exercitum in Gallias duxit, ne a Gallo homine tantum Imperii dedecus oriretur.

78. Tum Galliæ erant sibi discordes. Pars nobilissima simulque validissima, Sequani,[1] Ædui, et Arverni,[2] Vindicem sequebantur. Alii, quorum præcipui Lingones, Remi, et qui Rhenum adcolunt[3] populi, partim provinciali æmulatione, partim veteris sacramenti usu, in Neronis fide perstabant. Viennenses[4] vero Vindicis partibus se immiscuere, ut municipalia adversus Lugdunenses[5] odia licentius persequerentur. Ea erat Galliarum inclinatio, cum Verginius, Germanicarum legionum viribus, et Belgarum auxiliis,[6] Batavorumque alis potens, Gallias intravit. Vesontionem[7] recta petiit; ingressuque prohibitus, obsidionem paravit. Ad urbis præsidium statim adstitit Vindex. In conspectu stabant acies: duces, amotis stipatoribus, in colloquium consensere, in quo,

3 *Otho.* Postea Imperator.

4 *Lusitaniæ.* Ut dictum sup. An. xiii, 46.

5 *Injuriæ.* Raptæ scilicet a Nerone Poppææ.

6 *Aurumque privatum.* Quidquid erat argenteæ aureæque supellectilis, quæ maxima fuit ap. Othon. Plutarch. Galb. p. 1061.

7 *Supra retuli.* Id jam retuli sup. c. 67.

8 *Neque amittere.* Plutarch. Galb. p. 1055.

9 *Fonteium Capitonem.* Tac. Hist. i, 7.

10 *A senatu.* Plutarch. Galb. p. 1055.

1 *Sequani.* Nunc *part of Alsace, the Canton of Basle, Franche-Comté, Bugey, and Bresse.* De Æduis dictum sup. An. xi, 25.

2 *Et Arverni.* Tac. Hist. i, 51. iv, 17. Arverni, nunc *the dioceses of Clermont and S. Flour.*

3 *Rhenum adcolunt.* Ac maxime Belgæ, Tac. l. c. Lingones, nunc *the dioceses of Langres and Dijon.* Remi, *the dioceses of Rheims and Laon.*

4 *Viennenses.* Tac. Hist. i, 65. Vienna, nunc *Vienne, in Dauphiné.*

5 *Lugdunenses.* 'Pertinaci pro Nerone fide,' Tac. Hist. i, 51.

6 *Belgarum auxiliis.* De Belgarum auxiliis et Batavorum alis, inf. Hist. iv, 7.

7 *Vesontionem.* Dio lxiii, p. 725. Vesontio, hodie *Besançon.*

ut fuit suspicio, adversus Neronem fœdus initum.[8] Cum discessissent, Gallicus exercitus urbi propinquavit.[9] Legiones, ratæ Gallos ad pugnam incedere, primo impetu arma expediunt, prœliumque ineunt. Tunc visum atrox spectaculum. Nulla ducum imperia:[10] regit militum furor: utrimque miscentur funera: cædibus crescit ira: certa internecio, ni Galli, inopinato prœlio turbidi, amissis viginti hominum millibus,[11] victi tandem cessissent. Vindex, furens quod tanta libertatis spes casu vanesceret, violentas manus sibi attulit.[12] Reperti tamen, qui, turpiter ingestis cadaveri vulneribus, interfectorum gloriam quæsierint.

79. Legiones vero, confecto unica pugna bello superbæ, Verginium *Imperatorem*[1] salutant, orantque ut "ipse Princeps fatiscenti reipublicæ subveniat." Simul imagines Neronis devellunt: "Verginii Cæsaris, Augusti," nomina ingeminant; eaque unus militum, loco imaginum, signo inscribit. Verginius, Vindicis morte tristis, et quo res reciderent dubius, extritis literis, hæc seditionis monumenta præceps abolere, firmus sententiæ, "senatus esse Imperium dare." Perculsi milites stupent, Neronisque fidem repetere cogitant. Idem ferme sensus locis omnibus, quibus didita Gallorum cladis et Verginii constantiæ fama.

80. At ubi nuntius Hispaniam pervenit, Galbam, recenti unius alæ[1] seditione, et servilibus insidiis, inquietem, terror occupavit. Mortem primum, deinde secessum meditatur; scriptisque ad Verginium literis,[2] quibus eum ad Imperii societatem invitat, Cluniam[3] se cum amicis recipit, veteris otii desiderio languidus, nec quæ temporis forent curans, aut intelligens. Sed ejus inertiam juvit fortuna: hominum ludibriis læta, simul Cæsarum domum vertebat, et quem destina-

8 *Fœdus initum.* Dio lxiii, p. 725. Κατὰ τοῦ Νέρωνος, ὡς εἰκάζετο, συνέθεντο πρὸς ἀλλήλους. Tac. Hist. i, 8. 'Nec statim pro Galba Verginius: an imperare voluisset dubium.'

9 *Urbi propinquavit.* Dio l. c.

10 *Ducum imperia.* Dio ibid. Plutarch. Galb. p. 1055.

11 *Millibus.* Plutarch. ibid. Tac. Hist. iv, 18. 'Batavo equite protritos Æduos Arvernosque.'

12 *Sibi attulit.* Dio l. c. Plutarch. ibid.

1 *Imperatorem.* Dio l. c. Plutarch. ibid.

1 *Unius alæ.* Duas alas habebat Galba, ut dictum sup. c. 77. in not.

2 *Literis.* Plutarch. l. c. Suet. Galb. 11.

3 *Cluniam.* Male Plutarch. l. c. Κε-λουνίαν, corrige Κλουνίαν; et interpres Latinus 'Coloniam.' Plin. iii, 3. n. 4. 'Clunia Celtiberiæ finis,' urbs clara Hispaniæ Tarraconensis, et conventus juridicus. Videntur adhuc magna rudera, et pars amphitheatri: at in loco stat tantum ecclesia dicta, *Nuestra Señora de Castro*, inter oppida *Coruna del Conde* et *Peñalba*. Cum imperavit Galba, cusus est Romæ nummus ære magno, SER. SULPI. GALBA. IMP. CÆSAR. AUG. P. M. TR. P. Capite laureato. In aversa parte, mulier stans offert Imperatori sedenti trophæum, HISPANIA CLUNIA SUL. i. e. 'Clunia Sulpicia;' ita sane dicta in honorem Sulpicii Galbæ. Inf. S. C. 'senatusconsulto.' V. erudit. Florez, *Medallas de España*, p. 372.

bat Imperio, terroribus exagitabat. Neronem vero ut perditum iret, luxu et deliciis, quæ unica supererant dominationis adminicula, usa est.

81. Forte unus e turpi spadonum grege, inter Principis libidines intimus, se injuriam indigne accepisse credidit.[1] Per pudenda, uti solet id hominum genus, ultionem parat. Secretioribusque consiliis, queis destinatum Neroni senatum universum necare, Urbem iterum incendere,[2] feras in populum immittere, aufugere Alexandriam, vere falsove proditis, inevitabile exitium attulit. Nulla ante Principis reverentia; nullus amor, ni forte apud plebem ludis insanam, sed mobilem, et potentiorum infortuniis semper lætam: corrupta aut inconstans exercituum fides: ne certa quidem prætoriarum cohortium studia. Ipse Petronius Turpilianus,[3] ad opprimendum Galbam missus, defecerat. Nudus ergo et inermis patebat Nero, cum senatus, opprobriis, patientia, periculo atrox, paratam sibi ruinam in ejus auctorem convertere, totaque legum vi sævire properavit.

82. Nero ineluctabili, proviso tamen fato circumventus, sumtum a Locusta[1] venenum in auream pyxidem condidit, et in hortos Servilianos[2] secessit, comitante imbelli libidinum caterva. Tum varia animo agitare. Placet fuga dudum meditata; præmissisque libertorum fidissimis Ostiam[3] ad classem præparandam, tribunos centurionesque prætorianos de fugæ societate tentat. Sed partim tergiversantibus, partim aperte detrectantibus, uno etiam proclamante, "Usque adeone mori miserum est!" alio flexit consilia; dubius "Parthosne, an Galbam, supplex peteret, an atratus prodiret in publicum, proque rostris, quanta maxima posset miseratione, veniam præteritorum precaretur; ac, ni flexisset animos, Ægypti præfecturam dari sibi oraret." Certe inventus postea in ejus scrinio hac de infamia sermo formatus. Recitatione deterritum putant, ne, priusquam ad forum perveniret, discerperetur.

83. Itaque consilii incertus, cogitationem in posterum diem distulit. Sed, cum somnos non paterentur curæ, ad mediam[1] fere noctem excitatus, ut comperit stationem militum recessisse, prosilit e lecto, et mittit circum amicos. Nihil quoquam renuntiante, ipse cum paucis hospitia singulorum adit.

1 *Credidit.* Dio Chrysost. orat. xxi, p. 271.

2 *Iterum incendere.* De his atrocibus Neronis consiliis Dio lxiii, p. 726. Zonar. vol. i, p. 570. et Suet. Ner. 43. 'Senatum universum veneno per convivia necare, Urbem incendere, feris in populum immissis, quo difficilius defenderetur.'

3 *Turpilianus.* Zonar. l. c. Tac. Hist. i, 6.

1 *Sumtum a Locusta.* Suet. Ner. 47.

2 *Servilianos.* De his dictum sup. An. xv, 55.

3 *Ostiam.* Manet nomen *Ostia.* Hæc et seq. Suet. Ner. 47. cujus verba invertere fuit religio.

1 *Ad mediam.* Suet. l. c.

At, clausis omnium foribus, respondente nullo, seu somnus, seu pavor, eos occupaverat, cubiculum prætrepidus repetit. Custodes jam diffugerant, direptis etiam stragulis, amota et pyxide veneni. Vastitate, suspicionibus turbidus, Spicillum mirmillonem,[2] vel quemlibet alium percussorem, cujus manu pereat, requirit. Ne ad id quidem ministerii adesse quemquam miratus, in summæ miseriæ vocem "sibi neque amicum esse, neque inimicum," erumpit, procurritque quasi præcipitaturus se in Tiberim.[3]

84. At vitam exosum, mortis pavidum, sistit inveterata mollities; et aliquid secretioris latebræ ad colligendum animum suadet. Phaon, libertus,[1] suum obtulit suburbanum inter Salariam et Nomentanam viam[2] circa quartum milliarium. Tantulum manet Principi suffugium! Ac quasi fatale esset sordide etiam perire, nudo, ut erat, pede, tunicatus tantum, superinduta obsoleti coloris pænula, adoperto capite, et ante faciem obtento sudario, equum inscendit; quatuor e tanta modo turba comitantibus, quos inter Sporus,[3] ultimum, ut diximus, propudium. Turpis fuga, subito tremore terræ[4] et fulgure adverso damnata, ad novas patet injurias. Proxima itineri castra circumsonant clamoribus militum, Neroni adversa, Galbæ prospera, ominantium. Ex obviis etiam viatoribus, alter, "Hi Neronem persequuntur," monstrat: alter rogitat, "Ecquid in Urbe novi de Nerone?" Ipsa reverentia in formidinis causam vertit: nam missicius[5] quidam prætorianus Principem, detecta ob subitam equi consternationem facie, agnoscit, et salutationis officio ad desperationem adigit.

85. Nec spes tantum fugæ vanescebat, sed primum ejus consilium cum prætorianis, ut supra memoravi,[1] communicatum, jam in exitium cesserat. Quippe, mutato sacramento, Galbam illico fecerant Principem, ducibus Nymphidio et Ti-

2 *Spicillum mirmillonem.* Suet. ibid. Mirmillones dicebantur, qui in ludis adversus retiarios pugnabant, eosque insequebantur: unde mirmillones appellati quoque 'secutores.' Vet. Schol. Juvenal. in viii, 200. 'Nec mirmillonis in armis,' ait: 'Mirmillo armaturæ Gallicæ nomen, ex pisce inditum, cujus imago in galea fingitur.' Ap. Gruter. p. 334. extat Inscriptio VLPI. FELICIS. MIRMILLONIS. VETERANI. V. quoque erudit. Gori, Museum Etruscum, vol. ii, p. 396.

3 *In Tiberim.* Suet. l. c.

1 *Phaon, libertus.* Suet. Ner. 48.

2 *Nomentanam viam.* Suet. ibid. Salaria via a porta Urbis Collina, nunc *Porta Salara*, initium ducebat: via Nomentana a porta Nomentana, nunc *Porta Pia.* Phaontis autem suburbanum nunc dicitur *Serpentara.*

3 *Sporus.* Alios duos memorat Dio lxiii, p. 726. Phaontem et Epaphroditum. Quartum addit Aur. Victor in Epit. 'Neophytum.'

4 *Tremore terræ.* Suet. l. c.

5 *Missicius.* Prætorianus, 'missus honesta missione,' ut vulgo occurrit in inscriptionibus. Sic memoratur ap. Gruter. p. 1109. n. 5.

L. LARGIVS. NONI. F.
SVC. FAVSTVS.
TRIB. LEG. XI. AVG.
ET. MISSICIVS. LEG.
VI. AVG.

In Mss. veteribus glossis Græcis, Μισσικίους, παλαιὸς στρατιώτης ἀπολυθείς. I. e. 'Missicius, vetus miles dimissus.'

1 *Supra memoravi.* Sup. c. 82.

gellino.[2] Atque etiam, ne vetus Cæsarum fides recurreret, Nymphidius, per quodque nefas fortunæ se inserendi cupidus, sub nomine Galbæ prætoriarum et Urbanarum cohortium militibus singula tricena nummum millia[3] promiserat, legionariis quina millia.[4] Enorme donativum,[5] in Galbæ æque ac Neronis ruinam paratum, ut primam in spem veniret Nymphidius; formidoloso quoque exemplo, in cædes Urbisque excidium abituro, venale esse Imperium, et juxta militum libidinem dari. Ubi per Urbem percrebuit favor militaris, traxit animos ad odium pridem incitatos. Ne in senatu quidem quidquam moderati, aut verecundi. Publicis studiis, sentientium numero, auctoritatis insolentia, ad atrociora quæque impellitur. Nec de tollendo Principe, sed qua tolli queat turpiore contumelia, certatur. Hos inter clamores, Nero "hostis"[6] judicatur, "more majorum puniendus." Galba vero in Imperium adscitus,[7] non quod melior, sed quia Neroni iratior. Tum missi equites,[8] qui fugitivum Neronem ad supplicia vivum attraherent.

86. At is per diverticula,[1] fruticeta inter ac vepres, occulto effossæ cavernæ introitu, in Phaontis suburbanum ægre inrepserat. Nihil ibi pristinæ dignitatis manet: sola inhærent vitia, quæ, ut vitam, sic mortem, infamavere. Corpus, deliciarum usu fractum, levamenta, quæ offert loci nuditas, aut refugit,[2] aut miserabiliter tolerat. Animo nihil fixum, nihil firmum; impetus tantum, et scenica levitas. Comitibus, ut "quam

2 *Nymphidio et Tigellino.* Præfectis prætoriarum cohortium. Plutarch. Galb. p. 1053.

3 *Tricena—millia.* Plutarch. Ibid. δραχμὰς ἑπτακισχιλίας πεντακοσίας. *Angl.* 250*l.*

4 *Quina millia.* Plutarch. ibid. πεντήκοντα καὶ διακοσίας ἐπὶ χιλίαις. *Angl.* 41*l.* 13*s.* 4*d.*

5 *Enorme donativum.* Quod solvere non poterat Galba, quin expenderet circiter Anglice 12,000,000*l.* non numeratis ducum præmiis. Exaggerat Plutarch. ibid. Ὅσον ἀμήχανον ἦν συναγαγεῖν, μὴ πλείονα μυριάκις κακὰ παράσχοντα πᾶσιν ἀνθρώποις, ὧν Νέρων πάρεσχε. 'Quantam summam nemo cogere poterat, quin sexcenties plus quam Nero mortales omnes flagellaret.' Multo plura donationibus prodegerat Nero, ut dicetur inf. Hist. i, 20.

6 *Nero hostis.* Suet. Ner. 49.

7 *Adscitus.* Plutarch. Galb. p. 1056. Dio lxiii, p. 727.

8 *Equites.* Dio ibid.

1 *Diverticula.* Suet. Ner. 48. ut 'ad diverticulum [viæ, quæ ad Phaontis suburbanum ducebat,] ventum est, dimissis equis, inter fruticeta ac vepres, per arundineti semitam ægre, nec nisi strata sub pedibus veste, ad aversum villæ parietem evasit. Ibi hortante eodem Phaonte, ut interim in specum egestæ arenæ concederet, negavit se vivum sub terram iturum: ac parumper commoratus, dum clandestinus ad villam introitus pararetur, aquam ex subjecta lacuna potaturus manu hausit: et, Hæc est, inquit, Neronis decocta. Deinde divulsa sentibus pænula trajectos surculos rasit: atque ita quadrupes per angustias effossæ cavernæ receptus in proximam cellam decubuit super lectum modicella culcita, vetere pallio strato instructum.' Quæ quidem neque in Annales referre licuit ob exiguitatem, neque hic silere ob historicam veritatem et singulare fortunæ exemplum ac documentum. De decocta aqua, quod Neronis inventum fuit, et subtilissimum voluptatis adjumentum, plura v. inf. inter Anecdota de Nerone.

2 *Aut refugit.* Suet. l. c. 'Fameque interim interpellante, panem quidem sordidum oblatum aspernatus est, aquæ autem tepidæ aliquantulum bibit.'

primum se impendenti contumeliæ eripiat" instantibus, annuit: sed scrobem[3] fieri imperat: frusta marmoris, aquam, ligna, ceteraque funerum parat, flens ad singula; atque idemtidem dictitans, "Qualis artifex pereo."[4]

87. Has inter moras perlatos a Phaontis cursore codicillos avidus præripit;[1] lectoque se hostem a senatu judicatum, et quæri, ut more majorum puniatur, interrogat "quale id genus sit pœnæ." Comperto nudi hominis cervicem inseri furcæ, corpus virgis ad necem cædi, conterritus duos pugiones, quos secum tulerat, arripit; utriusque acie prætentata, rursus condit, causatus "nondum adesse fatalem horam." Subinde modo Sporum hortari, "ut lamentari ac plangere inciperet:" modo orare, ut "se aliquis ad mortem capessendam exemplo juvaret:" interdum segnitiem suam increpare.[2] Inanibus verbis robur indidit adventantium equitum sonitus. Tunc, ignominiam exhorrescens, Homerico versu[3] trepidanter recitato, ferrum, juvante Epaphrodito,[4] jugulo adigit; prius comites precatus, "ne potestas cuiquam capitis sui fieret, sed ut quoquomodo totus cremaretur." Centurioni, qui mox adstitit, et, pænula ad vulnus apposita, in auxilium se venisse simulabat, semianimis respondit, "Sero. Hæc est fides." In hac voce[5] defecit, extantibus torveque rigentibus oculis,[6] primo et trigesimo[7] ætatis anno, imperii decimo quarto, optimis initiis, fine pessimo, execrabili memoria.

88. Cadaver cremari permisit Icelus,[1] Galbæ libertus, primo tumultu conjectus in vincula, tunc exsolutus: singulari fato in præsens Neroni supremæ sortis arbiter, postea Galbæ fortunam corrupturus, et per tam diversa facinora suum in exitium

3 *Scrobem.* Suet. Ner. 49. eam 'dimensus ad corporis sui modulum.'

4 *Pereo.* Suet. l. c.

1 *Præripit.* Hæc et seq. Suet. l. c.

2 *Increpare.* Suet. l. c. 'Interdum segnitiem suam his verbis increpabat:' Vivo deformiter ac turpiter: οὐ πρέπει Νέρωνι, οὐ πρέπει· νήφειν δεῖ ἐν τοῖς τοιούτοις· ἄγε, ἔγειρε σεαυτόν. I. e. 'Non decet Neroni, non decet: nunc juvat alta sentire: macte animo, excita teipsum.'

3 *Homerico versu.* Hom. Il. x, 535. Ἵππων μ' ὠκυπόδων ἀμφὶ κτύπος οὔατα βάλλει. 'Equorum mihi velocium sonitus aures circumdat.' Aut ut versio sit Homero Virgilioque digna, 'Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.'

4 *Epaphrodito.* Qui Neroni erat a libellis. Suet. l. c.

5 *In hac voce.* Suet. l. c. Alia, sed forte paulo ante dicta, nec Neronis vanitate indigna refert Constantinus Manasses, p. 80. Αὑτὸν διεχειρίσατο τοῦτ' ἐπειπὼν ἐν τέλει, Οἷον, ὦ Ζεῦ, κιθαρῳδὸν ὁ βίος ζημιοῦται. 'Se ipse interemit, hæc suprema fatus: Qualem, O Jupiter, citharœdum mortalitas amittit.'

6 *Rigentibus oculis.* Suet. Ner. l. c. 'rigentibusque oculis usque ad horrorem formidinemque visentium.'

7 *Primo et trigesimo.* Suet. Ner. 57. 'Obiit secundo et trigesimo ætatis anno, die quo quondam Octaviam interemerat.' Consentiunt quoque in xxxii. anno Eutrop. et Aur. Vict. in Epit. At cum Nero, teste Suet. Ner. 6. natus sit 18. Kalendas Januarias, die 15. Decembris, anno 790: mortuus sit anno 821. v. Idus Junias, seu die 9. Junii, ut liquet ex Dione lxvi, p. 753. certissimum est Neronem mortuum esse anno ætatis suæ primo et trigesimo.

1 *Icelus.* Suet. Ner. 50. Perperam dictus a Plutarcho Galb. p. 1056. Οὐίκελλος, Vicellus.

præceps. Modicum fuit funus,[2] et intra privati modum. Reliquiæ a nutricibus[3] et Acte concubina in gentili Domitiorum monumento[4] conditæ. Sic exscisa Cæsarum domus, suo et libertatis damno per centum et quindecim annos dominata: magna virtutum claritate, si C. Julii sublimem, magnificam Augusti, profundam Tiberii mentem virtutibus annumeraveris: immensa vero scelerum fama, publico quoque odio ob Tiberii truculentiam, Caii furorem, stoliditatem Claudii, et Neronis improbitatem. Fuso sanguine Romano,[5] auctoritatem orsa, per nobilissimorum quorumque cædes invaluit, donec, furore in suos verso, ad ultimum se ipsa confecit, numquam melior, quam cum cœpit, numquam pejor, quam cum desiit.

89. Ejus ruinam portendere visa prodigia plurima;[1] retroacti amnes, prata in contrarias sedes transgressa, prolapsa cupressus Urbi æquæva, lauri a Livia satæ, illico aridæ, aliaque id genus: leve libertatis incitamentum, ob servitutis adsuetudinem, posteriorum Cæsarum vitiis validius, quam priorum artibus, coalitam. Pileata[2] tamen discucurrit plebs, in lætitiæ signa præceps semper et inconstans. Mox omnium studia in novi Principatus spem ac fortunam conspiravere. Præcipua Nymphidii Sabini, prætorianorum præfecti, cura in

2 *Funus.* Suet. l. c. 'Funeratus est impensa ducentorum millium, [*Angl.* 1666*l.* 13*s.* 4*d.*] stragulis albis, auro intextis, quibus usus Kalendis Januarii fuerat.'

3 *Nutricibus.* Ecloge et Alexandra, Suet. ibid. De Acte dictum est sup. An. xiii, 12.

4 *Monumento.* Monumentum illud prospicitur e campo Martio impositum colli hortorum, nunc *Trinita de Monti.* Primis Ecclesiæ seculis singulares de Nerone opiniones apud Christianos invaluere. Verba enim D. Pauli, Ep. II. ad Thessalonic. ii, 7. 'Nam mysterium jam operatur iniquitatis,' de eo interpretati, existimabant Neronem Antichristum esse, eumque resurrecturum; immo non esse mortuum. V. Sulpitium Severum, Hist. Sacr. Libr. ii, et D. Augustin. de Civit. Dei xx, 19. Orta sane hæc Neronis odia, quod tot Christianorum millia falso incendii crimine extinxisset, hocque supremo anno ineunte DD. Petrum ac Paulum, Christianæ religionis coryphæos, interfecisset. Unde in Laterculo Polemei Silvii: '8. Kal. Martias, depositio S. Petri et Pauli.'

5 *Sanguine Romano.* Pharsalicis Actiacisque in campis, atrocioribusque proscriptionibus.

1 *Prodigia plurima.* Hæc aliaque prodigia memorant Suet. Galb. 1. Dio lxiii, p. 727. Unum referam ob singularem tempestatis vim. Plin. ii, 83. 'Non minus mirum ostentum et nostra cognovit ætas, anno Neronis Principis supremo, sicut in rebus ejus exposuimus, pratis oleisque, intercedente via publica, in contrarias sedes transgressis, in agro Marrucino, prædiis Vectii Marcelli, equitis Romani, res Neronis procurantis.' Expressius adhuc idem Plin. xvii, 26. 'Super omnia quæ unquam audita sunt, erit prodigium in nostro ævo Neronis Principis ruina factum in agro Marrucino, Vectii Marcelli, e primis equestris ordinis, oliveto universo viam publicam transgresso, arvisque inde e contrario in locum oliveti profectis.' Marrucinus ager, hodie *Chieti, in hither Abruzzo.* De cupressu, Urbi æquæva, de amnibus retro fluentibus, v. Plin. xvi, 44. et ii, 103.

2 *Pileata.* Suet. Ner. 57. Pileus libertatis insigne: unde Aur. Vict. in Epit. 'Ceterum adeo cunctæ provinciæ omnisque Roma interitu ejus, [Neronis,] exsultavit, ut plebs induta pileis manumissionum, tamquam sævo exemta domino, triumpharet.' Plebis vero inconstantiam notat Suet. l. c. 'Et tamen non defuerunt qui per longum tempus vernis æstivisque floribus tumulum ejus ornarent: ac modo imagines prætextatas in rostris proferrent, modo edicta, quasi viventis, et brevi magno inimicorum malo reversuri.'

se cuncta trahere,[3] ut ante Galbæ adventum firmata auctoritate, aut secundus in Imperio ageret, aut si senex, tres et septuaginta annos natus, itineris defatigatione occumberet, ipse capesseret Imperium: reputans "prætorias cohortes dudum favorabiles, nunc donativi[4] promisso obligatas: penes se esse totam liberalitatis gratiam, apud Galbam necessitatem." Proinde, ne tantas spes præcideret Tigellini societas,[5] ei gladio interdicit: simul consulares, ceterosque, qui exercitus provinciasve olim rexerant, conviviis aliisque id genus lautitiis occupat. Iisdem artibus per castra gliscit ambitio: plurimi jactitant "mittendos ad Galbam legatos,[6] qui Nymphidium perpetuum, et sine collega, prætorianorum præfectum" efflagitent.

90. Par in senatu[1] adulatio. Patres ejus foribus adsidere: beneficentiam laudare: omnibus senatusconsultis auctorem habere. Inde, uti fert hominum natura, orta Nymphidio arrogantia, senatui invidia, dein metus. Cito erupere hæc discordiarum semina. Patres, cum senatusconsultum[2] ad Galbam per tabellarios suos misissent, dedere simul diplomata, sigillo suo obsignata, queis oppida cursum celerarent.[3] Succensuit Nymphidius, questus "Patres nec suo signo nec prætorianis usos:" pœnas etiam, ut fama fuit, repetiturus, ni supplices, excusataque imprudentia, veniam exorassent.[4]

91. Tum, nihil non audendum ratus, odiis vulgi per prioris Principatus ignominiam gratificatur. Raptatæ Neronis imagines.[1] Spicillus, gladiator, cum iis tractus, in foro trucidatur. Acta per corpus Aponii, delationibus infamis, plaustra, lapidibus gravida. In hac vulgi licentia, sontium et insontium multitudo adeo promiscue perit, ut Mauricus,[2] futuri providus, "Urbi promtum Neronis desiderium" prænuntiaverit. Interim a Nymphidio, se Caii Cæsaris filium ementito,[3] consulebatur, ut grata semper populo Romano Germanici memoria revivisceret. Hæc quidem in fortunæ spem parata, in exitii causas vertere.

92. Galba enim, perlatis mira celeritate[1] nuntiis se a senatu

3 *Trahere.* Plutarch. Galb. p. 1056.

4 *Donativi.* De quo dictum sup. c. 85.

5 *Tigellini societas.* Qui Nymphidii collega erat in præfectura prætoriarum cohortium.

6 *Legatos.* Plutarch. l. c.

1 *In senatu.* Plutarch. ibid.

2 *Senatusconsultum.* Plutarch. ibid. Hoc senatusconsulto non tantum nova dignitas nuntiabatur, sed jura quoque, ut in lege Regia, de qua dicemus inf. Hist. iv, 6. proculdubio præscribebantur.

3 *Cursum celerarent.* Hanc unam cursum celerandi rationem repererat Augustus. Inde apud Romanos cursus publicus a nostro usu et commodo multum aberat.

4 *Exorassent.* Plutarch. ibid.

1 *Neronis imagines.* Hæc et seq. Plutarch. ibid. Inde autem non modo statuæ, sed vera etiam Neronis capita hodie rarissima sunt; ut videre est apud Cl. Winckelmann, *Histoire de l'Art chez les Anciens*, vol. ii, p. 291.

2 *Mauricus.* Plutarcho ibid. dictus Μαυρίσκος. At Mauricus, appellabatur; memorandus inf. Hist. iv, 40. et in vit. Agr. c. 45.

3 *Ementito.* Plutarch. ibid. Tac. An. xv, 72.

1 *Mira celeritate* Mira quidem, cum

Imperatorem fuisse consalutatum, auditoque Neronis fine, Romam erat profectus:[2] atrox ob diu ancipitem Imperii spem, necdum satis firmam; quod, cum iter faceret, nuntiarentur timerenturque turbæ, in repentinis casibus solitæ. Ob id, neglecta toga, paludatus,[3] et dependente a cervicibus pugione ante pectus,[4] quasi per hostile solum iter ingressus est. Pronus in severitatem, Hispaniarum Galliarumque civitates, quibus cunctatior fuerat fides, gravioribus tributis, finium quoque damno[5] attrivit: auctoresque cunctationis, Obultronius Sabinus[6] et Cornelius Marcellus in Hispania, Betuus Chilo in Gallia, occisi. Simul Principis jussu, Trebonius Garucianus, procurator, Clodium Macrum[7] in Africa turbantem interficit. Fonteius Capito, ambiguis studiis suspectus, in Germania periit, a Cornelio Aquino et Fabio Valente oppressus.

93. Formidolosiorem Nymphidium præpropera cupido perditum iit. Cum secundas in Imperio obtinere vanis artibus tentasset, Vinio, Lacone, Icelo,[1] præpollentibus, et Othone per Vinii favorem ad fortunam sensim inrepente, Imperium invadere occupat, Mithridatis Pontici[2] opibus subnixus. Illi in prætoriano milite spes; et ne imparatus ad id dignitatis accederet, orationem a Cingonio Varrone,[3] venali ingenio, in tantum fastigium scriptam, edidicerat. Nox propinqua talibus ausis destinabatur. Restitit Antonii Honorati, tribuni, fides.[4] Præmonitis enim prætorianis, "tot vices dedecere: præcipitem fuisse a Nerone, licet scelerum reo, defectionem: a Galba, novo et laudato Principe, probrosam fore: turpe insuper, si Liviæ adfinem[5] Nymphidiæ filio[6] postponerent."

Icelus libertus, de quo dictum sup. c. 88. nuntius advenerit septimo die post Neronis mortem, ut testatur Plutarch. Galb. p. 1055. Proinde septem diebus confecit saltem decies sexcenta millia passuum; quod singulis diebus efficit ducenta viginti octo millia passuum; biduo post venere tabellarii, qui senatusconsultum afferebant, Plutarch. ibid. neque ipsi tardi.

2 *Erat profectus.* 'Depositaque legati,' susceperat 'Cæsaris appellationem.' Suet. Galb. 11.

3 *Paludatus.* Paludamentum vestis erat militaris, ut dictum est An. xii, 56.

4 *Ante pectus.* Suet. l. c.

5 *Damno.* Tac. Hist. i, 53. 'Quasdam etiam murorum destructione,' Suet. Galb. 12. 'Finium damno,' i. e. ademtis agris; sic 'finium' usurpatum videbis inf. Hist. i, 24. Et civitates publicos agros habebant, ut omnibus compertum.

6 *Obultronius Sabinus.* Hæc et seq. Tac. Hist. i, 7 et 37. Suet. Galb. 11.

7 *Clodium Macrum.* De Clodio Macro ejusque nummis v. inf. not. et em. ad Hist. i, 11.

1 *Vinio, Lacone, Icelo.* De his plura inf. c. 96.

2 *Mithridatis Pontici.* Plutarch. Galb. p. 1058. Mithridates oriundus, ut videtur, Ponti regibus.

3 *Cingonio Varrone.* Plutarch. Galb. p. 1059. Perperam Latinus Plutarchi Interpres eum appellat 'Ciconium Varronem.' Jam memoratus est Cingonius Varro, An. xiv, 45.

4 *Fides.* Hæc et seq. Plutarch. Galb. p. 1058.

5 *Liviæ adfinem.* Plutarch. ibid. Atque etiam expressius p. 1054. ἦν δέ τι καὶ Λιβίᾳ τῇ Καίσαρος γυναικὶ κατὰ γένος προσήκων ὁ Γάλβας. Aliter tamen Suet. Galb. 2. 'Neroni Galba successit, nullo gradu contingens Cæsarum domum.' At Suetonii verba intelligenda mihi videntur de gradibus consanguinitatis, non vero de affinitate. Hujus affinitatis forte testis est nummus argenteus, qui fuit in Museo Collegii Lu-

Cum Nymphidius castra adisset, seu ut sua in fide firmaret animos, seu ut ortos forte motus sedaret, ipso in ingressu confossus occubuit.

94. Galba, hac cæde nuntiata, quasi Imperii pacisque certus, togam sumsit:[1] sed mutato habitu, haud mutata mens. Inerant semper ira, diffidentia, injuriarum memoria, ceteraque pavidi animi, in privato homine inhonesta, funesta Principi, cujus initia vera fictave lætitia gratiaque debent clarescere. Immo plus invidiæ movit cædes Petronii Turpiliani,[2] consularis et triumphalis viri, imperata quod Neronis dux fuisset, et a Tigellino patrata. Atrox quoque visum, præter Mithridaten et Cingonium,[3] consulem designatum, Principis edicto amicos sociosve Nymphidii inauditos et indefensos morte mulctari. Molliisset tamen intempestivam severitatem tutandi Imperii voluntas, aut necessitas, ni fuisset idem adversus omnes atque immeritos rigor. Sed cum legati, a senatu missi, Narbonem Martium,[4] adventassent, ut Principi gratularentur, et "quam primum Romam veniret," orarent, parca fuit civilitas, nihil comitatis. Pari illiberalitate[5] exceptus Verginius, debellato Imperii hoste, spreto Principatu, summum honoris promeritus. At felix, qui ob nimiam virtutem parum gratus suspicaci Principi, id in his temporum adversis est adsecutus, ut malorum reipublicæ spectator tantum, non actor, gloriæ suæ superstes, ad ea usque duraverit tempora, quibus revixit Romana felicitas.[6]

95. Cruento autem Principis itinere fœdior adhuc adventus. Urbsque horruit Classiarios, qui obviam occurrerant,[1] sibique militiam a Nerone datam[2] servari orabant, non modo rejici, sed, qui aquilam signaque[3] pertinacius flagitaverant, immisso confestim equite, equorum vi obteri, aut trucidari: superstites, in Urbis oculis decumari, custodiave attineri, licet in fidem acceptos.[4] Amoti etiam prætorianorum pleri-

dovici Magni: IMP. SER. GALBA CAES. AVG. Capite laureato. In parte postica DIVA AVGVSTA: Livia sub effigie Pietatis expressa.

6 *Nymphidiæ filio.* Nymphidius, filius Nymphidiæ, et, ut opinatur Plutarch. Galb. p. 1056. Martiani gladiatoris.

1 *Togam sumsit.* Suet. Galb. 11.

2 *Petronii Turpiliani.* Tac. Hist. i, 6. Jam memoratus est sup. c. 81. et An. xv, 72. Perperam appellatus a Plutarcho in Galb. p. 1059. Πετρώνιος Τερτουλλιανός.

3 *Mithridaten et Cingonium.* Plutarch. ibid. De iis dictum c. sup.

4 *Narbonem Martium.* Nunc *Narbonne:* urbem olim Galliarum clarissimam.

5 *Illiberalitate.* Causam affert Tac. Hist. i, 8. 'Nec statim pro Galba Virginius;' et Fabius Valens eum cunctationis accusaverat, teste Tac. ibid. c. 52.

6 *Romana felicitas.* Imperante Trajano, ut dicetur, cum ad hæc tempora devenerimus.

1 *Occurrerant.* Ad tertium ferme ab Urbe lapidem, Plut. Galb. p. 1059. V. et Tac. Hist. i, 87.

2 *A Nerone datam.* 'Ex remigibus justos milites' eos fecerat Nero, Suet. Galb. 16. i. e. legionem fecerat, Plutarch. l. c.

3 *Signaque.* Aquilam et signa legionis.

4 *In fidem acceptos.* Tac. Hist. i, 6. 37 et 87. Sic trucidata multa millia inermium et innocentissimorum militum. Male Dio lxiv, p. 729. ad prætorianos, δορυφόρους, retulit, quæ ad classiarios pertinere demonstrant Suet. et Plutarch. l. c.

que,[5] ob Nymphidii molimina suspecti. Germanorum cohors, quæ multis fidei experimentis se prioribus Cæsaribus in corporis custodia approbaverat, tum dissoluta, ac sine ullo commodo in patriam remissa; quasi Dolabellæ, juxta cujus hortos tendebat,[6] pronior.

96. Talibus non facta securitas, conflata tantum odia, quæ in dies crescebant, dum apud senem, in pœnas promtum, tardum ad præmia, nullus esset gratiæ locus,[1] concessaque a prioribus Principibus beneficia eriperentur.[2] Inritati adhuc animi, quod, super Principis vitia, majora ex hominibus, quibus se abutendum permiserat,[3] orirentur pericula. Titus Vinius, quem supra memoravi,[4] ut favore præcipuus, sic cupiditate immensa grassabatur. Cornelio Laconi, ex adsessore,[5] præfecto prætorii, arrogantia socordiaque intolerabilis. Icelus, libertus, anulis donatus equestrique nomine,[6] potentissimorum olim libertorum opes æmulabatur. Hos inter, lucri spe, et ob senium Principis in ruinam præceps, concordia: nec cura, nisi unde citior majorque fortuna pararetur.

97. Galba, his obnoxius, non suopte ingenio, sed pro eorum cupidine, regebatur. Per eos ergo licuit ut Helium, Polycletum, Petinum, Patrobium,[1] Neronis libidinum ministros, plecteret.[2] Tigellinum vero, nequiorem et invisum magis, at magna pecuniarum vi favorem T. Vinii emercatum,[3] morti subduxit; populumque Romanum, qui eum ad pœnas assidue repetebat, edicto increpuit, quod "hominem tabe ferme enectum persequerentur:" flagitabat,[4] ne "Principatum suum cruentarent, odiosumque facerent." Tigellinus, quasi Deum munere servatus, pro salute sua litare;[5] magnoque sumtu parata scena, Vinii filiæ, alia jam elargitus,[6] decies sestertium[7]

5 *Prætorianorum plerique.* Suet. Galb. 16.

6 *Tendebat.* Suet. Galb. 12.

1 *Gratiæ locus.* Suet. Galb. 14 et 15.

2 *Eriperentur.* Suet. ibid. 'Judicibus sextam decuriam adjici precantibus, non modo negavit, sed etiam concessum a Claudio beneficium, ne hyeme initioque anni ad judicandum evocarentur, eripuit ——— Liberalitates Neronis, non plus decimis concessis, per quinquaginta equites Romanos ea conditione revocandas curavit exigendasque, ut et si quid scenici aut Xystici donatum olim vendidissent, auferretur emtoribus, quando illi, absumto pretio, solvere nequirent.

3 *Permiserat.* Suet. Galb. 14.

4 *Memoravi.* Sup. c. 69. Suet. l. c. Vinius, 'mortalium deterrimus,' Tac. Hist. i, 6.

5 *Ex adsessore.* Suet. ibid. Adsessores magistratibus præsidibusve in jure dicundo adsidebant. Liberti adsidere poterant. V. Digest. libr. i, Tit. 22. de officio adsessorum. Leg. 2. Laco, mortalium 'ignavissimus,' Tac. Hist. i, 6.

6 *Equestrique nomine.* Appellatus nempe Martianus, Tac. Hist. i, 13. Ob nuntiatum Imperium incredibili celeritate, ut dictum sup. c. 92. id honorum adeptus, Plutarch. Galb. p. 1056.

1 *Patrobium.* Locustam, veneficiis famosam, addit Dio lxiv, p. 729.

2 *Plecteret.* Plutarch. Galb. p. 1060.

3 *Emercatum.* Plutarch. ibid. Suet. Galb. 15.

4 *Flagitabat.* Plutarch. ibid.

5 *Litare.* Plutarch. ibid.

6 *Alia jam elargitus.* Quæ inter fuit monile, quod ex pellicum suarum primariæ collo detraxit, ut Vinii filiæ daret, æstimatum πεντεκαίδεκα μυριάδων, Plutarch. ibid. i. e. 'sexcentis millibus nummum,' *Angl.* 5000*l.*

7 *Decies sestertium.* Plutarch. ibid. πέντε

propinare.[8] Pronum credere quam id fuerit populo ingratum, quæ inde adversus Galbam invidia. Accedebant tetrica senectus, tristis avaritia,[9] præpostere tentata[10] Imperii leges moresque emendandi consilia, et vana libertatis restitutæ[11] ostentatio. Præterea gliscebant per exercitus querelæ, quod donativum[12] sibi promissum frustra reposcerent. Efferavit quoque animos, magnifica, sed non talis Imperatoris, nec hujus temporis, vox, "legi a se militem, non emi." Sic coalescebant discordiarum causæ, quæ sequentem annum funestavere, amplum historiæ argumentum.[13]

καὶ εἴκοσι μυριάδας ἀργυρίου, *Angl.* 8333*l.* 6*s.* 8*d.* Male vertit interpres Latinus, 'duodecies sestertium.'

8 *Propinare.* Plutarch. Galb. p. 1060. προὔπιεν. Quæ compotationes! quam opulentæ!

9 *Avaritia.* Suet. Galb. 12. Dio lxiv, p. 728.

10 *Præpostere tentata.* Senem imbellemque Principem latebat in Imperiis magna et vetera mala sanari non posse, nisi acerrimo ingenio, viridi ætate, lentisque remediis.

11 *Libertatis restitutæ.* Unde in nummis Galbæ frequenter occurrit LIBERTAS P. R. vel LIBERTAS PVBLICA. vel LIBERTAS RESTITVTA.

12 *Donativum.* De quo sup. c. 85.

13 *Non emi.* Tac. Hist. i, 5.

14 *Historiæ argumentum.* V. Historiarum libros, quibus fuse splendideque hoc argumentum Tacitus est prosequutus.

APPENDIX

AD LIBRUM QUINTUM

HISTORIARUM.

AUCTORE GABRIELE BROTIER.

BREVIARIUM.

26. **B**ATAVI in fidem recepti; pacataque Germania. 27. Lingones favorem Domitiani occupant. Cæso Fonteio Agrippa, Sarmatæ Mœsiam populantur: mox a Rubrio Gallo fusi. 28. Obsidio Hierosolymitana. Primus urbis murus perrumpitur. 29. In alterius ruina acriter pugnatum. 30. Judæorum pervicacia. 31. Titus tridui opere urbem muro circumvallat. Expugnatur et exscinditur turris Antonia. 34. Fames, pestis, Hierosolymis grassantur. 35. Templum invadere frustra tentant Romani. 36. Portas succendi, templum tamen servari jubet Titus. 37. Judæi, suam in ruinam præcipites, inconsulto in Romanos inrumpunt. 38. Templum incenditur; ibique positis signis, Titus *imperator* consalutatur. 40. Reliquæ Judaici belli fœditates. Ardent Hierosolyma. 42. Titus, urbis ruinas ingressus, Deum victoriæ auctorem profitetur. 43. Inde Cæsaream discedit, Orientem lustraturus. Lucilius Bassus, quæ supererant in Judæa, expugnat. 44. Interim Vespasianus Alexandria Romam redierat: templi Capitolini operas extemplo inflammat. 46. Titus, ex Oriente redux, Hierosolyma revisit, ruinasque miseratur: Memphim venit; evinctusque caput diademate, Apidis consecrationi interest: unde Romæ conflata invidiæ materia. 47. Vespasianus Hispaniæ jus Latii tribuit: mox ad Urbana negotia intentus. 48. Vitæ ejus ratio. 49. Erga liberos cura. Titus Romam venit. 50. Vespasiano Titoque decernitur triumphus. Ejus pompa. 52. Clauditur Janus. Templum Pacis a Vespasiano conditum: ibi sacrata templi Hierosolymitani

monumenta. Conspirantibus Vespasiani Titique votis, tentatur morum emendatio, Urbe vitiis fessa.

Hæc gesta,

A.U.C.	J.C.		
DCCCXXIII.	70.	Coss.	Flavio Vespasiano Aug. II. / Tito Vespasiano Cæsare.
DCCCXXIV.	71.	Coss.	Flavio Vespasiano Aug. III. / M. Cocceio Nerva.

A.U.C. 823. J.C. 70.

26. NON fefellit Civilem ea inclinatio, et prævenire statuit; super tædium malorum, etiam spe vitæ, quæ plerumque magnos animos infringit. Petito colloquio, scinditur Nabaliæ fluminis pons; in cujus abrupta progressi duces: et Civilis ita cœpit: "Si apud Vitellii legatum defenderer; neque facto meo venia, neque dictis fides debebatur. Cuncta inter nos inimica, hostilia, ab illo cœpta, a me aucta erant. Erga Vespasianum vetus mihi observantia: et, cum privatus esset, amici vocabamur. Hoc Primo Antonio notum, cujus epistolis ad bellum accitus sum, ne Germanicæ legiones et Gallica juventus Alpes transcenderet. Quæ Antonius epistolis, Hordeonius Flaccus præsens monebat, arma in Germania movi: quæ Mucianus in Syria, Aponius in Mœsia, Flavianus in Pannonia, Tiberius Alexander[1] in Ægypto, eadem fovi consilia. Pari studio Batavos, Canninefates, veteranasque cohortes in verba Vespasiani[2] adegi. Si quid postea hostile inrepsit, jure an injuria susceptum haud dixerim. Malim turbida temporum incusare, quam dubia imputare crimina. Certe vel ipsa inter bella me semper in pacem propendisse, Romanorumque partes juvisse multa fuere argumenta, et recens adhuc memoria.[3] Nec per me stabit quominus inter Romanos et Batavos fida firmaque societas renovetur. Olim sacramenti hortatorem, nunc me juvat esse conciliatorem pacis." Stu-

1 *Tiberius Alexander.* A quo initium ferendi ad Vespasianum imperii Alexandriæ cœptum. V. sup. Hist. ii, 79.

2 *In verba Vespasiani.* Ut jam dictum est sup. Hist. iv, 21.

3 *Recens adhuc memoria.* Superfuso enim Rheno, potuere opprimi legiones, et volebant Germani: at obstitit Civilis, idque nunc imputabat. V. sup. Hist. v, 24.

diis ita conspirantibus, in fidem recepti sunt Batavi: pacataque Germania.

27. Lingones,[1] Civilis societate innexi, Domitiani favorem occupaverant, septuaginta millibus armatorum [2] in ejus obsequium redactis. Atrocius cum Sarmatis pugnatum. Fonteius Agrippa, Mœsiæ, ut dictum est supra,[3] præpositus, adversus barbarorum vim invalidus, pugnando fortiter occubuit.[4] Tum cuncta incursionibus, populationibus obnoxia. Clade Vespasiano nuntiata, Rubrium Gallum misit,[5] qui rem restituit, fusosque sæpe barbaros renare Danubium coegit: et, ne regredi iis foret animus, Romanis præsidiis validiora addidit munimenta.[6]

28. At major belli moles in Judæa agitabatur. Titus, cum cuncta expugnandis Hierosolymis apta struxisset, adulto jam vere,[1] operi institit,[2] morarum impatiens. Utrimque paribus animis certatum. Judæi locorum ingenio, hominum multitudine (nam undique terrarum, atque etiam trans Euphraten,[3] gentili discrimine pietateve[4] exciti, convenerant) primum valuere:[5] longiusque effossis subter terram cuniculis,[6] ruinam machinis, militibus, si forte materiarum causa, aquarumve penuria per agros palarentur, necem inferebant. Una quoque e tribus turribus, quas in quinquagenorum cubitorum al-

1 *Lingones.* De quibus sup. Hist. iv, 55 et 77.

2 *Septuaginta m. armatorum.* Frontin. Strateg. iv, 3. n. 14. Quem vide laudatum sup. Hist. iv, 67. not. inf.

3 *Dictum est supra.* Hist. iii, 46.

4 *Occubuit.* Joseph. Bell. Jud. vii, 4. n. 3.

5 *Misit.* Joseph. ibid.

6 *Addidit munimenta.* Sic bellum Mœsiacum celeriter confectum est. Ὁ μὲν οὖν περὶ τὴν Μυσίαν πόλεμος ταχεῖαν οὕτως ἔλαβε τὴν κρίσιν. Joseph. l. c.

1 *Adulto jam vere.* Post festum diem Azymorum celebratum hoc anno die quintadecima mensis Xanthici, seu 14. mensis Aprilis. Joseph. Bell. Jud. v, 3. n. 1.

2 *Operi institit.* Relictis enim Spinarum valle et Scopo, ubi primum fuere Romana castra, sed quæ longius ab Hierosolymis aberant, ut dictum est sup. Hist. v, 1. not. inf. Titus aciem admovit; eamque instruxit a monte Olivarum per montem, Calvariæ ad turres usque Psephinam et Hippicon: deinde ad monumenta usque Herodis prope piscinam Serpentium processit, machinas instruxit, et oppugnationem cœpit ad Joannis pontificis monumentum die 22. Aprilis. Joseph. Bell. Jud. v, 2. 3 et 6.

3 *Trans Euphraten.* Dio lxvi, p. 746. Οἱ Ἰουδαῖοι, πολλοὶ μὲν αὐτόθεν, πολλοὶ δὲ καὶ παρὰ τῶν ὁμοήθων, οὐχ ὅτι ἐκ τῆς αὐτῆς τῶν Ῥωμαίων ἀρχῆς, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν πέραν Εὐφράτου προσβεβοηθηκότες. 'Judæi plurimi, partim ex illa sua regione, partim ex iis, qui ejusdem religionis erant, nec e Romano tantum imperio, sed etiam e sitis trans Euphraten locis venerant, opem ferebant.' V. et Joseph. Bell. Jud. vi, 6. n. 2.

4 *Pietateve.* Ob Paschatis solemnitatem. Quam immensa tum conveniret Judæorum multitudo v. in not. et em. ad Hist. v, 13.

5 *Primum valuere.* Joseph. Bell. Jud. v, 6. n. 6. Dio l. c.

6 *Cuniculis.* Dio lxvi, p. 746. Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι διὰ τῶν ὑπονόμων ἴσχυον· ὀρωρυγμένους τε γὰρ αὐτοὺς ἔνδοθεν ὑπὸ τὰ τείχη μέχρι πόῤῥω τῆς χώρας εἶχον, καὶ δι' αὐτῶν διεξιόντες, τοῖς τε ὑδρευομένοις ἐπετίθεντο, καὶ τοὺς ἀποσκεδαννυμένους ἐλυμαίνοντο· οὓς ὁ Τίτος πάντας ἀπέφραξε. 'Judæi per cuniculos subterraneos multum poterant, quos ex urbe subter ipsa mœnia ad longinquas partes regionis actos habebant: perque hos ipsos cuniculos egressi, Romanos aquam petentes, et palantes damnis afficiebant. Titus universos hosce meatus obstruxit.' Quam autem cœlum solumque Hierosolymitanum siticulosum sit, omnibus compertum est.

titudinem Titus eduxerat, fortuito casu nocte prolapsa,[7] oppugnatoribus terrorem morasque intulit. At tandem arte et virtute præpotuit Romana res, adjuta Titi periculo, impacto saxo lævum humerum[8] saucii. Legiones, ducis vulnere irritatæ, conniti; et perrupto muro, primam urbis partem, Septemtrionibus objectam, occupare:[9] integra Judæorum multitudine, quæ in interiora secesserat.[10]

29. Crevit itaque cum fortuna periculum. Angustioribus enim standum locis; quantoque arctior, tanto validior interiorum urbis munitionum vis: duplicatus quoque[1] propugnatorum numerus. Aderat et immensa armorum supellex: nam præter solitas, aut in hanc necessitatem[2] inventas Judæis machinas, Romanæ etiam ostentabantur, sub belli initia in adversis Cestii Galli,[3] Syriæ legati, præliis captæ. Feroces inde animos, impunitatis spe, flectere tentavit[4] Titus. At clementiam Cæsaris pavorem interpretantes, spretis ejus nuntiis, audentia crevere. Ex eo major ira legionibus, contumeliæ indignitatem ægre ferentibus, certisque ardua quæque adgredi, ut promtior acriorque ultio foret. Properantur opera: muris admotæ machinæ: corruptæ obsessorum saxis ignibusve, confestim refectæ. Expugnandæ urbis signum dari ardet miles. Quo plus periculi, plus animi. Dato signo, acerrimus quisque, tela inter et saxa enisi, diruta alterius muri parte,[5]

7 *Nocte prolapsa.* Joseph. Bell. Jud v, 7. n. 1. Τοῦ γὰρ Τίτου πύργους τρεῖς κατασκευάσαι κελεύσαντος πεντηκονταπήχεις—συνέβη ἕνα πεσεῖν αὐτομάτως ἀνὰ μέσης νυκτός. De bellicis turribus plura v. in not. et em. ad Hist. iv, 23.

8 *Lævum humerum.* Dio l. c. Ὁ Τίτος αὐτὸς λίθῳ τὸν ἀριστερὸν ὦμον ἐπλήγη, καὶ ἀπ' αὐτοῦ τὴν χεῖρα ἀσθενεστέραν εἶχε. 'Titus ipse saxo percussus in humero sinistro, manum inde debiliorem habuit.'

9 *Occupare.* Prima illa pars urbis Hierosolymorum capta est die septima mensis Artemisii, seu die 6. Maii, quæ erat a cœpta oppugnatione quintadecima. Joseph. Bell. Jud. v, 7. n. 2. Ῥωμαῖοι μὲν οὕτω τοῦ πρώτου τείχους πεντεκαιδεκάτῃ κρατήσαντες ἡμέρᾳ, ἑβδόμη δ' ἦν Ἀρτεμισίου μηνὸς, αὐτοῦ τε πολὺ κατασκάπτουσι, καὶ τὰ προσάρκτια τῆς πόλεως, ἃ καὶ πρότερον Κέστιος. 'Romani primo muro ita potiti sunt die quintadecima, septima enim erat mensis Artemisii, et partem ejus magnam diruunt, et septemtrionalia urbis, quæ etiam prius vastaverat Cestius.'

10 *Secesserat.* Joseph. et Dio ibid.

1 *Duplicatus quoque.* Tunc enim commune discrimen propulsare adgressi sunt Joannes et Simon. Ille ex turri Antonia, Septemtrionali porticu templi, et Alexandri monumento pugnabat. Hic juxta monumentum Joannis, et tenebat usque ad portam, qua in turrim Hippicon aqua inducebatur. Titus autem locum, Castra Assyriorum dictum, obtinuit, et quidquid interjacet usque ad Cedronem occupavit. Joseph. Bell. Jud. v, 7. n. 3.

2 *In hanc necessitatem.* Joseph. Bell. Jud. v, 1. n. 5. Præterea Joseph. Bell. Jud. v, 9. n. 2. inter bellicas Judæorum machinas numerat trecentos scorpiones et quadraginta balistas, εἶχον δ' ὀξυβελεῖς μὲν τριακοσίους, τεσσαράκοντα δὲ τῶν λιθοβόλων. Hos scorpiones describit Veget. iv, 22. 'Scorpiones dicebant, quas nunc manubalistas vocant: ideo sic nuncupati, quod parvis subtilibusque spiculis inferant mortem.' Alii sunt, et majores, scorpiones, quos describit Ammian. Marcellin. xxiii, 3. De balista dictum est satis Hist. iii, 23. not. inf.

3 *Cestii Galli.* De quo sup. Hist. v, 10. V. et Suppl. An. xvi, 47.

4 *Flectere tentavit.* Dio l. c.

5 *Alterius—parte.* Joseph. Bell. Jud. v, 8. n. 1. Αἱρεῖ δὲ Καῖσαρ ταύτῃ τὸ τεῖχος

viam fecere. At, quod angustior erat aditus, nec Titus vastitatem statim intulit, clementia potius, quam belli jure utendum ratus;[6] Judæi indulgentia in perfidiam abuti, tantoque impetu in paucos Romanos,[7] qui, duce Tito, subierant, inruere, ut eos extra murum pellerent. Atrox hic cædes; triduoque[8] in muri ruina, quam Judæi oppositis corporibus vallabant, pugnatum. Tandem quarto die,[9] victis Judæis, intusque cedentibus, ad turrim Antoniam[10] ventum est.

30. Cum ea foret solo editiore inaccessa, structi ad oppugnandum aggeres.[1] Interim, ut Judæorum audacia terrore flecteretur, per quatuor dies ostentata[2] acies Romana: publice data annona: ingentem auri argentique vim, minasque militum, armis et insignibus fulgentium, e summis mœnibus parteque Septemtrionali templi prospectabant obsessi. Præterea missus Josephus,[3] nobis jam supra memoratus, qui eos veniæ, libertatis, fortunarum spe ad deditionem excitaret. Nec hostilium virium aspectus, nec promissa, ne horrenda quidem fames,[4] quæ jam sæviebat, feroces animos molliere. Immo ipsi transfugæ, Titi clementia in castra Romana recepti, occulta meditabantur crimina;[5] et si quem forte Romanorum solum repererant, jugulabant, aut clam obturatis cor-

ἡμέρᾳ πέμπτῃ μετὰ τὸ πρῶτον. 'Alterum murum,' in parte urbis Septemtrionali, 'cepit Cæsar die quinto post primum captum.' Quintus autem ille dies fuit duodecimus mensis Artemisii, et 11. mensis Maii.

6 *Utendum ratus.* Ita Joseph. l. c. Hæc enim una Tito cura ut sibi urbem, templum urbi conservaret. Περὶ πλείστου γὰρ ἐποιεῖτο σῶσαι τὴν μὲν πόλιν αὑτῷ, τὸν δὲ ναὸν τῇ πόλει.

7 *Paucos Romanos.* Titus cum mille armatis, et lectis, quos circa se habebat, militibus, alterum murum erat ingressus. Joseph. l. c.

8 *Triduoque.* Joseph. l. c. n. 2. Τρισὶ μὲν ἀντέσχον ἡμέραις.

9 *Quarto die.* Titus, quarto die, τῇ τετάρτῃ, Judæos fortiter adortus, altero muro potitus est. Quod ad Septemtrionem spectabat statim diruit: partis vero Meridionalis turribus præsidium imposuit. Joseph. ibid. Quartus ille dies fuit 15. mensis Maii.

10 *Turrim Antoniam.* De qua dictum sup. Hist. v, 11.

1 *Ad oppugnandum aggeres.* Quatuor maximos aggeres memorat Joseph. Bell. Jud. v, 11. n. 4. Horum unum ad turrim Antoniam, contra mediam piscinam, quæ Struthia vocabatur, struxerat quinta legio; alium legio duodecima, inde circiter viginti cubitos distantem: tertium legio decima, ad Orientalem partem urbis, et piscinam, quæ Amygdalon appellabatur; quartum legio quintadecima, ad Joannis Pontificis monumentum, triginta inde cubitos distans. Joseph. Bell. Jud. v, 9. n. 2. et v, 11. n. 4. Ait ibidem Josephus illos cœptos fuisse duodecimo die mensis Artemisii, vix autem perfectos fuisse die vigesimo nono, diebus septemdecim operi sine intermissione impensis. Ergo aggeres cœpti sunt die ipso, quo secundus urbis murus dirutus est. Dies autem vigesimus nonus fuit 28. Maii.

2 *Ostentata.* In Hierosolymorum suburbanis, Septemtrionem versus, ostentata est acies Romana. Joseph. Bell. Jud. v, 9. n. 1. Quatuor illi dies fuere 16. 17. 18. 19. Maii.

3 *Missus Josephus.* Joseph. Bell. Jud. v, 9. n. 3. Jam memoratus est sup. in Suppl. An. xvi, 58.

4 *Fames.* De qua multa Joseph. Bell. Jud. v, 10. Magnam autem frumenti copiam, quæ non paucis annis suffecisset, initio belli combusserant discordes Judæi. Joseph. Bell. Jud. v, 1. n. 4. Præterea ne quid spei Judæis maneret, Titus pulcherrima urbis suburbana exciderat, et omnem late regionem ad nonaginta stadia circumquaque vastaverat, ita ut nihil in campis, ne arbor quidem, superesset. Joseph. Bell. Jud. vi, 1. n. 1.

5 *Meditabantur crimina.* Dio l. c.

ruptisve fontibus, insanabile malum adferebant. Multi in talis perfidiæ pœnas, gentiliumque terriculum, ante urbis oculos crucibus adfixi,[6] truncisve manibus[7] ad suos remissi. His suppliciis exacerbata adhuc odia; ultionemque nova ruina parabat Joannes. Effossa enim sub aggeribus terra,[8] incensisque materiis,[9] quibus opus pensile sustinebatur, subito hiatu absorpti sunt aggeres: dissiluere machinæ; et, erumpente flamma, statim haustæ sunt. Nihil tristius toto bello contigerat.[10] Id tamen biduo post[11] ferme renovatum. Simonis enim instinctu, tres juvenes, præcipua apud eos audacia, Tephthæus, Megassarus, et Chagiras[12] (nam barbara etiam nomina ob facinoris insigne memoranda) urbe, raptis facibus, egressi, machinas aliis aggeribus[13] impositas, per medios hostes, per tela, per gladios, incendendas susceperunt, et incendere: neque ignes, propter Judæorum, e muro, factaque inruptione, pugnantium, pervicaciam, restingui potuerunt.[14]

31. Adverso casu haud fracta Titi constantia: sed cladem in urbis exitium vertit; eamque incredibili tridui opere[1] per triginta novem stadia[2] muro ac turribus[3] ita circumvallavit,

6 *Crucibus adfixi.* Judæos quidem cruci adfixos memorat Joseph. Bell. Jud. v, 11. n. 1. At silet causam, eosque ideo tantum a Tito punitos tradit, ut obsessi quid ipsos maneret, ni se dederent, intelligerent. Quod a Romana disciplina Titique clementia omnino alienum.

7 *Truncisve manibus.* Joseph. ibid. n. 2.

8 *Sub aggeribus terra.* Joseph. ibid. n. 4. Aggeres illi a legionibus v et xii. ad Turrim Antoniam fuerant exstructi; ut modo observatum est sup. c. 30. not. inf.

9 *Incensisque materiis.* Pice ac bitumine inlitæ fuerant materiæ; succensisque sudibus, pensiles aggeres magno cum sonitu corruere. Joseph. ibid.

10 *Contigerat.* Id contigisse videtur die prima mensis Sivan, seu 29. Maii.

11 *Biduo post.* Joseph. ibid. n. 5. Id ergo accidit die tertia mensis Sivan, seu 31. Maii.

12 *Chagiras.* Sic cognominatus ex fortuna, ait Joseph. ibid. quæ vox 'claudum' significat. חגירא enim Judæis est 'claudus.' Tres autem illi viri e periculo non se subduxere prius, quam cum ignis machinas corripuit. Joseph. ibid.

13 *Aliis aggeribus.* Ii sunt aggeres, quos legiones x et xv. ad Orientalem urbis partem struxerant, ut jam observavimus sup. c. 30. not. inf.

14 *Restingui poterunt.* Joseph. ibid.

1 *Incredibili tridui opere.* Joseph. Bell. Jud. v, 12. n. 2. Τρισὶ δ' ᾠκοδομήθη τὸ πᾶν ἡμέραις· ὡς τὸ μὲν ἔργον μηνῶν ἄξιον, τὸ δὲ τάχος ἡττῆσθαι πίστεως. 'Totum autem opus triduo constructum est, ut id quidem dignum mensibus videretur, celeritas vero fide careret.' Triduum illud fuit sane 2. 3 et 4. Junii. A Tito autem ita deproperatum opus, quod Judæi sabbatum et duos dies festos Septimanarum, seu Pentecostes, celebravere diebus 5. 6 et 7. mensis Sivan, i. e. 2. 3 et 4. Junii.

2 *Per triginta novem stadia.* Joseph. ibid. Τὸ μὲν οὖν τεῖχος ἑνὸς δέοντος τεσσαράκοντα σταδίων ἦν. 'Murus uno minus quadraginta stadiorum erat.'

3 *Muro ac turribus.* Circuitum muri fuse describit Josephus, ibid. Hujus struendi initium factum a castris Assyriorum, ubi tendebat Titus: hinc ad inferiorem Cænopolim ductus; inde per Cedronem ad Olivarum montem pergebat: dein revertens a meridie montem complectebatur usque ad petram Peristereonon, proximumque collem, qui valli juxta fontem Siloam imminebat: inde ad vallem fontis descendebat, factoque post ascensu ad Anani pontificis monumentum, montem circumdabat, ubi Pompeius castra olim posuerat: tum ad Septemtrionale urbis latus redibat, progressusque ad vicum, qui Cicerum domus, Ἐρεβίνθων οἶκος, dicebatur, Herodisque monumentum complexus, ad Orientem Titi castris, unde initium ceperat, conjungebatur. Huic autem muro foris adstructa sunt tredecim castella, seu præsidia, quorum ambitus erat denis stadiis. Ἔξωθεν δὲ αὐτῷ προσῳκοδομήθη τρισκαί-

ut nulla effugii spes obsessos maneret. In hac necessitate, multa fuere Judæorum transfugia; haud meliore iis penes Romanos, quam penes suos, sorte. Multi enim, longa fame invalidi, oblatis affatim cibis enecabantur:[4] alii, innata genti auri cupidine, comperti opes suas, antequam transfugerent, vorasse,[5] ab Arabibus Syrisque[6] dissecti sunt:[7] ne Romanus[8] quidem miles ab ea atrocitate penitus integer: Judæorum duo millia[9] sic periere; indignante quidem Tito, et morte iis, qui tale post scelus auderent, intentata.[10] Ceteris autem, qui in urbe manserant, nulla salutis cura. Ducibus tantum furor: Joannes in templi spoliationes[11] præceps, in gentilium cædes[12] Simon: tam effræna libidine, ut si ab oppugnatione destitissent Romani, Hierosolyma furialibus suorum odiis periissent.[13]

32. Tædio præsentium, futurorum metu, præfectus turri Antoniæ, Judas nomine,[1] cum fidissimis Judæis decem, proditionem pepigit. Jam Titus, turrim occupaturus, adventabat, cum Simon, retectis consiliis, proditores circumvenit; hisque ante Romanorum ora jugulatis, discerpta eorum membra projecit.[2] At, flagitii loco, Romanis adfuere fortuna et virtus. Ubi enim admotæ machinæ, pars muri a Joanne, ut memoravimus,[3] suffossa, repente corruit.[4] Juvit hac inrumpere. Alter tamen adsurgebat murus, quem Joannes, prioris casu diffisus, struxerat.[5] Sabinus,[6] periculo laudisque cupidine accensus, lectis undecim sociis, tela inter et saxa, desuper vibrata, murum superat; Judæosque audacia ita attonuit, ut in fugam verterentur. At forte pedem saxo inlisus, magno

δέκα φρούρια, καὶ τούτων οἱ κύκλοι δέκα συνηριθμοῦντο σταδίων. Facto hoc muro, tunc impletum est, quod Jesus, videns civitatem, et super illam flens, prædixerat: Ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπί σε, καὶ περιβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν. Luc. xix, 43.

4 *Cibis enecabantur*. Joseph. Bell. Jud. v, 13. n. 4.

5 *Vorasse*. Joseph. ibid.

6 *Arabibus Syrisque*. Qui erant auxiliares in exercitu Romano.

7 *Dissecti sunt*. Ut auro, quod voraverant, potirentur Arabes, Syri, ac nonnulli etiam e militibus Romanis.

8 *Ne Romanus*. Joseph. Bell. Jud. v, 13. n. 5.

9 *Duo millia*. Joseph. ibid.

10 *Intentata*. Quos etiam, circumfuso equitatu, jaculis configi statim jussisset Titus, ni reorum multitudine impeditus fuisset. Joseph. ibid.

11 *Templi spoliationes*. Joseph. Bell. Jud. v, 13. n. 6. Inter donaria, quæ Joannes tunc rapuit, memorat Josephus urceolos ab Augusto ejusque uxore Livia olim templo datos.

12 *In gentilium cædes*. Tum Matthiam, Ananiam pontificem, aliosque plurimos interfecit Simon; ut videre est ap. Joseph. Bell. Jud. v, 13. n. 1.

13 *Periissent*. Hac in re multus Joseph. Bell. Jud. v, 13. n. 5. 6 et alias sæpe.

1 *Judas nomine*. Joseph. Bell. Jud. v, 13. n. 2.

2 *Projecit*. Joseph. ibid.

3 *Memoravimus*. Cum Joannes terram sub aggeribus Romanis effodit, ut dictum est sup. c. 30.

4 *Corruit*. Joseph. Bell. Jud. vi, 1. n. 3.

5 *Struxerat*. Joseph. Bell. Jud. vi, 1. n. 4.

6 *Sabinus*. Natione Syrus, γένος ἀπὸ Συρίας. Joseph. Bell. Jud. vi, 1. n. 6.

cum armorum sonitu procidit. Conversi Judæi in eum inruunt. Sabinus, in genu erectus, tectusque clypeo, eorum impetum fortiter sustinet, et proximum quemque vulneribus adfligit, donec ispe, telis undique petitus, occubuit: tres, qui eum secuti in murum evaserant, trucidati: reliqui saucii, in castra ægre retracti.[7] Virtutis exemplum Romanos inflammat; turrisque Antonia sexto oppugnationis die capta:[8] jussit Cæsar "eam[9] funditus everti; tentarique[10] adhuc Judæorum animos, utrum deditionem vellent facere:" ipse pollicitus, "inlæsum inviolatumque fore templum: servata etiam loci sanctitate, quem Romanis adire nefas."[11]

33. Duratis ad mala animis, nihil sani supererat consilii. Itaque structi aggeres,[1] et templo propinquatum.[2] Titus, subita inruptione illud occupari posse ratus, mittit S. Cerealem, qui cum lectissima militum manu[3] illud noctu invadat. Ii hora noctis nona[4] subiere. Judæi, non dediti, ut speraba-

7 *Ægre retracti.* Joseph. ibid. 'Id autem contigit die tertia mensis Panemi,' i. e. die 30. Junii. Ταῦτα μὲν οὖν τρίτῃ Πανέμου μηνὸς ἐπράχθη. Joseph. ibid.

8 *Sexto—capta.* Ad expugnandam turrim Antoniam structi sunt aggeres per dies unum et viginti, μιᾷ καὶ εἴκοσι ἡμέραις, i. e. a die 6. ad diem 27. Junii. Turris oppugnatio cœpta, primo die mensis Panemi, s. 28. Junii, νουμηνίᾳ Πανέμου μηνὸς ἡ ἐπιχείρησις ἦν. Biduo post infelicem Sabini casum, μετὰ δὲ ἡμέρας δύο, i. e. die 2. Julii, viginti milites, qui per aggeres excubias agebant, accito quintæ legiones signifero, duobus ex ala equitum, et uno tubicine, hora noctis nona murum superavere: obtruncatisque, qui primum occurrerunt, somnolentis Judæis custodibus, buccina concinunt: reliqui custodes Judæi diffugiunt territi. Titus, audito signo, armari propere exercitum jubet: statim ipse cum ducibus lectaque manu adstat. Ferme occupatum templum. At illud a Romanis violari perhorrescentes Judæi, resumunt animos. Acerrime certatum a nona noctis hora ad horam diei septimam, qua cum templum expugnari non posset, occupata tantum turris Antonia die 3. Julii. Joseph. Bell. Jud. vi, 1. n. 1. 3 et 7.

9 *Eam.* Septem diebus eversa est turris Antonia. Sic æquus latusque ad templum ascensus munitus est. Τῶν Ῥωμαίων δύναμις ἡμέραις ἑπτὰ καταστρεψαμένη τοὺς τῆς Ἀντωνίας θεμελίους μέχρι τοῦ ἱεροῦ πλατεῖαν ἄνοδον εὐτρεπίσαντο. Joseph. Bell. Jud. vi, 2. n. 7. V. eumd. Joseph. ibid. n. 1. Septem dies, quibus Antonia turris eversa, numerandi sunt a die 4. ad 10. Julii diem.

10 *Tentarique.* Missusque adhuc Josephus, qui Judæos alloqueretur. Joseph. ibid. n. 1.

11 *Romanis adire nefas.* Joseph. ibid. n. 4.

1 *Structi aggeres.* Quatuor structi aggeres: unus contra interioris templi angulum, qui ad Septemtrionem Orientemque spectabat: alter ad exedram Septemtrionalem, quæ inter duas portas erat: tertius contra porticum Occidentalem exterioris templi: quartus contra Septemtrionalem porticum. In his autem struendis plurimus fuit labor, quod materiæ a centesimo usque stadio essent comportandæ. Τὴν ὕλην ἀφ' ἑκατὸν σταδίων συγκομίζουσιν. Joseph. ibid. n. 7. Adeo vicina Hierosolymis loca fuerant vastata. Cum ad turrim Antoniam struerentur aggeres, de quibus dictum est sup. c. 30. not. inf. jam asportatæ fuerant materiæ a nonagesimo stadio, ad id spatium attonsa undique circa Hierosolyma regione. Κείραντες, ὡς προείρηται, τὴν περὶ τὸ ἄστυ χώραν ἐπ' ἐνενήκοντα σταδίους ἐν κύκλῳ πᾶσαν. Joseph. Bell. Jud. vi, 1. n. 1.

2 *Propinquatum.* Multaque tentavit Titus, ut Joannem ad deditionem adduceret. Sed is erat in dies obstinatior. Multa tamen fuere Judæorum transfugia. Joseph. Bell. Jud. vi, 2. n. 1. 2 et 3.

3 *Lectissima—manu.* Lecti e singulis centuriis triceni milites strenuissimi, et attributi per millenos tribuni. Joseph. Bell. Jud. vi, 2. n. 5.

4 *Hora noctis nona.* Hæc hora non modo insidiis opportuna, sed ad pugnam quoque expedita in his cœli terræque ar-

tur, somno, statim adstiterunt: acriter pugnatum, minore tamen Romanorum, quam Judæorum clade. Romanus enim miles, belli gnarus, sese signo[5] noscitabat, et inter se stipatus, consertisque scutis, haud ita vulneribus patebat. Contra Judæi, temeritate acti, suorumque ob tenebras ignari, plus sibi, quam hostibus, exitii inferebant: valebant tamen numero; nec pugnæ finem nox adtulit. Orta luce, cum discrimine crevit ardor: certamen ante quintam diei horam[6] haud diremtum; et, ancipiti victoria, utrimque discessum. Tum Titus struendis aggeribus acrius institit,[7] ut templi oppugnationem celeraret. Primum fuit Judæis resistendi impetus; et juxta montem Olivarum[8] erupere: sed vi Romana pulsi fractique.[9] Aucta tantum inrito conatu ira.

34. Acerbior tamen in dies urbis status: ingravescebat fames:[1] auditumque enectos pueros;[2] matrem[3] (fœdum dictu et hactenus inauditum)[4] filio suo pastam, inutili scelere: nam mortem nefarie dilatam urgebat tetra lues,[5] famis comes.

doribus. Subiere autem Romani, ut ex narratarum rerum serie videtur, die 15. Julii.

5 *Signo.* Signum, ***the watch-word***, ut sæpe dictum est.

6 ***Quintam diei horam.*** Joseph. Bell. Jud. vi, 2. n. 6. Τὸ δὲ πέρας ἀρξάμενοι τῆς νυκτὸς ἐννάτης ὥρας, ὑπὲρ πέμπτην τῆς ἡμέρας διελύθησαν.

7 ***Acrius institit.*** Joseph. Bell. Jud. vi, 2. n. 8.

8 ***Montem Olivarum.*** Erupere Judæi altera die, postquam ascenderant Romani, μέτα δὲ μίαν ἡμέραν αὐτῶν τῆς ἀνόδου, circa undecimam diei horam, περὶ ὥραν ἐνδεκάτην τῆς ἡμέρας. Joseph. l. c. Ergo illa eruptio facta die 17. Julii, cum Sol ad occasum proxime vergeret. Mons autem Olivarum est ad Orientem urbis Jerusalem, altissimus, et unde non in urbem tantum, sed in omnes circum campos late patet prospectus. Haud procul a monte Olivarum, ex quo Jesus Christus in cœlos ascendit, est hortus Gethsemani, ubi a Juda fuit proditus et captus. Matth. xxvi, 36. Joan. xviii, 2.

9 ***Pulsi fractique.*** Narrat Joseph. l. c. pulsis tunc Judæis, Pedanium ex ala equitum, currente equo, ita tamen se inclinasse, ut Judæum fugientem, juvenem quidem, sed corpore validum, et armis undique septum, talo comprehenderit, captivumque ad Titum tulerit. Quod puerile et historia indignum. Sed, ut alias jam monui, multa sunt in Josepho, quæ laudaveris, multa quoque quæ arguas. Exemplum adduxisse sit satis.

1 ***Ingravescebat fames.*** Quæ tanta erat, ut esurientes Judæi cloacas rimarentur, boum stercora aliaque horrenda in cibos verterent. Joseph. Bell. Jud. v, 13. n. 7. Antequam Titus urbem muro circumvallaret, modius frumenti jam venierat talento, *Angl.* 375*l.* Joseph. ibid. Alia plura de hac fame si volueris, v. Joseph. Bell. Jud. v, 10 et 12. vi, 3. n. 3.

2 *Enectos pueros.* Joseph. Bell. v, 10. n. 3.

3 ***Matrem.*** Mariam nomine, fœminam origine nobilem. Joseph. Bell. Jud. vi, 3. n. 4. Quod ubi vulgatum, tantus fuit in omnibus horroris sensus, ut et Titus urbis, in nefanda scelerum monstra ferocientis, excidium sanxerit; et ipsi Judæi, fame pressi, ad mortem properarent, beatosque prædicarent, qui ante occubuerant, quam talia aut visu, aut auditu, acciperent. Joseph. ibid. Sic adimplebatur quod prædixerat Jesus Christus, cum conversus ad filias Jerusalem dicebat: Μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμὲ, πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν. Ὅτι ἰδοῦ, ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦσι. Μακάριαι αἱ στεῖραι, καὶ κοιλίαι αἳ οὐκ ἐγέννησαν, καὶ μαστοὶ οἳ οὐκ ἐθήλασαν. Τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, πέσετε ἐφ' ἡμᾶς· καὶ τοῖς βουνοῖς, καλύψατε ἡμᾶς. Luc. xxiii, 28 sq.

4 *Inauditum.* Joseph. l. c. Postea aliquando in recentibus nostris Historiis id auditum, sed semper horrendum.

5 *Tetra lues.* Adeo pestifera, ut a quartodecimo die mensis Xanthici, seu 13. Aprilis, ad primum diem mensis Panemi, seu 28. Junii, per unam tantum portam elati fuissent mortui 115,880. μυριάδας ἕνδεκα νεκρῶν ἐπὶ πεντακισχιλίοις ὀκτακο-

Ipsa peste gravior adhuc necessitas, cum plurimi, aut fame pressi, aut ejus metu, domos penetrant; et, dum si quid edule occultatum rimantur, cuncta latrociniis et cædibus miscent.[6] Populus, his malis victus, vias pacis tandem inisset, ni duces,[7] scelerum conscientia feroces, fanaticaque vatum turba,[8] "quanto instantius discrimen, tanto propiorem manifestioremque Dei opem" jactitantium, salubria avertissent consilia At mentes, timorem inter spemque ancipites, turbabant dira præsagia, supra jam memorata,[9] et atroces excidii minæ. Nempe e plebe quidam, Jesus nomine, quadriennio ante inchoatum bellum[10] acerba in populum, urbem, templumque diu ac noctu fuerat vociferatus:[11] nec minis, nec verberibus a ferali carmine destiterat.[12] Cœpto urbis obsidio, quasi facta præsagiis fide, mœstus et in atra cogitationum conditus mœnibus obambulabat, clamitans: "væ, væ iterum urbi, templo, populo!" Hæc tum ingeminans: "væ, væ mihi!" exclamavit, corruitque exanimis, lapide balista excusso percussus.[13] Recens adhuc portentum, et in tristius interpretatum, cessavit juge sacrificium.[14]

σίοις ὀγδοήκοντα. Sic enim a Mannæo, transfuga, cui hujus portæ custodia fuerat credita, accepit Titus. Universis portis elatos fuisse mortuos 600,000. μυριάδας ἑξήκοντα, præter alios innumeros, qui non elati sunt, proditum est. Joseph. Bell. Jud. v, 13. n. 7.

6 *Latrociniis—miscent.* Joseph. Bell. Jud. v, 12. n. 3. vi, 3. n. 3.

7 *Ni duces.* Joseph. Bell. Jud. vi, 2.

8 *Vatum turba.* Joseph. Bell. Jud. vi, 5. n. 2.

9 *Memorata.* Hist. v, 3.

10 *Quadriennio ante bellum.* Quadriennio ante bellum, Hierosolyma venerat ad diem festum Scenopegiæ, seu tabernaculorum: tum clamare cœpit, et perstitit sine raucitate, integrisque viribus, per annos septem et quinque menses, ἐφ' ἑπτὰ ἔτη, καὶ μῆνας πέντε. Joseph. Bell. Jud. vi, 5. n. 2.

11 *Vociferatus.* 'Diu noctuque omnes urbis vicos circuibat, clamitans: Vox ab Oriente, vox ab Occidente, vox a quatuor ventis, vox in Hierosolyma, et in templum, vox in sponsos et in sponsas, vox in universum populum.' Φωνὴ ἀπ' ἀνατολῆς, φωνὴ ἀπὸ δύσεως, φωνὴ ἀπὸ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, φωνὴ ἐπὶ Ἱεροσόλυμα, καὶ τὸν ναὸν, φωνὴ ἐπὶ νυμφίους καὶ νύμφας, φωνὴ ἐπὶ τὸν λαὸν πάντα. Τοῦτο, μεθ' ἡμέραν καὶ νύκτωρ, καὶ πάντας τοὺς στενωποὺς περιήει κεκραγώς. Joseph. l. c. Eadem Hebraice habet Joseph. Gorionides vi, 53.

12 *Destiterat.* Inde cum a Judæis frustra verberibus fuisset affectus, Albino, tum Judææ procuratori, traditus est; apud quem ad ossium usque nudationem laniatus, nec preces, nec lacrymas effudit, ad singula tantum verbera lugubriter clamabat, Væ, væ Hierosolymis, Αἶ αἶ Ἱεροσολύμοις. Ab Albino interrogatus cur hæc diceret, nihil omnino respondebat. Albinus eum, ut amentem, dimisit. Is ergo in hac sua vociferatione perstitit, nihil mali imprecatus, cum in singulos dies vapularet; neque cibos impartientibus benedicebat: sed unum illi ad omnes responsum, 'Dirum omen,' σκυθρωπὴ κληδών. Joseph. ibid.

13 *Percussus.* Joseph. ibid.

14 *Cessavit—sacrificium.* Cessavit die septimadecima mensis Panemi, seu 14. Julii; Πανέμου δ' ἦν ἑπτακαιδεκάτη. Joseph. Bell. Jud. vi, 2. n. 1. Eadem quoque die cessaverat in primo templo. Quod adhuc acerbo jejunio singulis annis die septimadecima mensis Tamuz Judæi recolunt. Immo inter ipsos pii plurimi a die illa septimadecima Tamuz ad diem nonam mensis Ab, qua ob primi secundique templi excidia jejunium est, carnibus vinoque abstinent. Omnes enim illi dies genti fuere luctuosissimi. Errat autem Joseph. Gorionides, vi, 48. cum hæc retrahit ad diem festum Septimanarum, seu Pentecostes, i. e. diem 3. mensis Junii. Ipsa obsidionis descriptione satis refutatur. Quod autem spectat ad juge sacrificium, Judæis עלת תמיד dictum, ejus leges

35. Talibus efferati Judæi per suas strages vagantur, ferro, flamma, tectorum, murorum, aggerum subversionibus Romanos obrui, aut a templo averti posse opinati. Has inter ruinas, flammantibusque porticibus,[1] patuit magnifica templi facies. Quasi religione attonitus,[2] stetit Romanus exercitus. Opus fuit ut Titus juberet[3] "ulterius audere; et per violata jam Judæis sacra pœnas de gente hominibus Deisque invisa ejus excidio repeti." Structi aggeres,[4] admotæ validissimæ machinæ; inrito tamen labore,[5] ob immensas lapidum moles. Appositæ ergo templi porticibus[6] scalæ. Nec subeuntibus obstitere Judæi: at, ubi primum in manus venerunt, obvios præcipitare, proximos obruere, scalas excutere, deturbare plurimos, in porticus jam egressos fodere. Acriter certavere signiferi, sed multitudine oppressi, contrucidati sunt, captaque signa Romana.[7]

ritusque docet Moyses, Num. xxviii, 3 et sq. 'Hæc sunt sacrificia, quæ offerre debetis: Agnos anniculos immaculatos duos quotidie in holocaustum sempiternum. Unum offeretis mane, et alterum ad vesperum, decimam partem ephi similæ, quæ conspersa sit oleo purissimo, et habeat quartam partem hin. Holocaustum juge est, quod obtulistis in monte Sinai in odorem suavissimum incensi Domini. Alterumque agnum similiter offeretis ad vesperam, juxta omnem ritum sacrificii matutini, et libamentorum ejus, oblationem suavissimi odoris Domino.' Cessasse sacrificium 'penuria virorum,' ἀνδρῶν ἀπορίᾳ, scribit Joseph. l. c. Sunt qui pro ἀνδρῶν emendent ἀμνῶν vel ἀρνῶν, i. e. 'agnorum:' sed minime probabiliter, ut jam monuit eruditus Relandus. Titus enim Joanni, qui templum tenebat, Judæos obtulit, qui intermissa sacrificia celebrarent; ut videre est ap. Joseph. ibid. Potius crediderim cessasse sacrificium, quod in his sceleribus, cædibus, impuritatibus, quibus tum fœdabatur templum, nulli fuerint puri sanctique sacerdotes, qui illud offerrent.

1 *Flammantibusque porticibus.* Judæi die secundo et vicesimo mensis Panemi, i. e. 19. Julii, porticus templi, quæ a Septemtrione et Occasu turri Antoniæ erant conjunctæ, incenderunt. Biduo post, quarto et vicesimo prædicti mensis, μετὰ δ' ἡμέρας δύο, τετάρτῃ καὶ εἰκάδι τοῦ προειρημένου μηνὸς, nempe 21. Julii, Romani vicinam porticum incendere, lætantibus Judæis, ultroque ruinas augentibus, ut a templo Romani averterentur. Joseph. Bell. Jud. vi, 2. n. 9. Die autem septimo et vicesimo Panemi, τοῦ προειρημένου μηνὸς ἑβδόμῃ καὶ εἰκάδι, seu 24. Julii, cum Romani porticum Occidentalem temere subiissent, intra cujus culmen et trabes Judæi arida ligna cum sulphure et bitumine supposuerant; iis subito incensis, misere perierunt Romani. Porticus autem exusta est usque ad turrim Joannis, supra portas, quæ ultra Xystum ducebant, exstructam: reliquum vero porticus Judæi absciderunt. Sequenti die τῇ δ' ὑστεραίᾳ, sive 25. Julii, Romani incenderunt porticum Septemtrionalem usque ad porticus Orientalis angulum, qui valli Cedron imminebat. Joseph. Bell. Jud. vi, 3. n. 1 et 2.

2 *Religione attonitus.* Dio lxvi, p. 747. Διὰ τὸ δεισιδαιμονῆσαι. 'Ob religionis pavorem.'

3 *Ut Titus juberet.* Dio l. c. Τοῦ Τίτου σφᾶς καταναγκάσαντος, εἴσω προεχώρησαν. 'A Tito adacti ad interiora progressi sunt.'

4 *Structi aggeres.* A duabus legionibus absoluti sunt hi aggeres die octava mensis Loi, Λώου μηνὸς ὀγδόῃ, i. e. 3. Augusti. Structi autem erant ad exedram Occidentalem templi interioris. Joseph. Bell. Jud. vi, 4. n. 1.

5 *Inrito labore.* Sex quoque diebus, antequam aggeres absolverentur, quatiebatur murus, simul fundamenta Septemtrionalis portæ suffodiebantur; at irritus semper labor recidit, ob eam lapidum immensitatem, de qua dictum est sup. Hist. v, 12. not. inf.

6 *Templi porticibus.* Porticibus templi interioris. Joseph. ibid. Duplex enim templum: aliud exterius, ubi atrium gentium: aliud interius, ubi atrium Judæorum, ubi ara, ubi Sanctum, et Sanctum Sanctorum.

7 *Signa Romana.* Joseph. ibid.

36. Titus, sua in templum indulgentia, periclitari virtutem Romanam, Judæorum audaciam crescere expertus, jussit "ejus portas succendi."[1] Congestis accensisque materiis, flammæ, inter argentum, quo portæ obducebantur,[2] eluctatæ, ligna corripuere. Dissilientibus foribus, flammisque erumpentibus, obstupuere Judæi: iis ne satis quidem animi ad arcenda incendia, quæ die nocteque[3] grassata sunt. Interim Titus, accitis exercitus sui ducibus,[4] de templo consultabat. In diversum distrahebantur[5] sententiæ. Alii censebant "jure belli utendum: Judæis fore contumaciam, dum staret id monumentum: huc eos undique terrarum convenire: solo ejus excidio paci satis consuli." Aliis placebat, "illud quidem servari, si, adeuntibus legionibus, arma deponerent Judæi: sin bellarent, exscindi: jam enim non sedem numinis, sed belli arcem esse: nec penes Romanos, sed penes Judæos ad ejus eversionem duratos, fore piaculum." Titus contra adseveravit, "etiamsi resisterent Judæi, se numquam "commissurum, ut in eorum pervicaciæ pœnam adversus templum sæviret: tantæ magnificentiæ opus dirui non posse sine populi Romani injuria: grande vero, si staret, fore imperii et victoriæ ornamentum." Tito adsensere Fronto, Alexander et Cerealis; datoque legionibus, ut interquiescerent, spatio, delectæ cohortes, quæ templi incendia restinguerent,[6] viamque sternerent, qua facilis legionibus foret aditus.

37. Dum templo ita invigilabat clementia Romana, in ejus ruinam præcipites Judæos agit furor.[1] Magno enim impetu per Orientalem portam[2] egressi, in Romanos, qui in templo exteriore excubias agebant, inrumpunt. Impetum fortiter sustinuere Romani,[3] densis ordinibus, et consertis ante ora clypeis, immobiles et impenetrabiles. Numero tamen impares cessissent, ni Titus, e turri Antonia[4] pugnam prospec-

1 *Succendi.* Joseph. ibid. Τὰς πύλας προσέταξεν ὑφάπτειν.

2 *Portæ obducebantur.* Joseph. ibid. n. 2. Eas quoque auri laminis fuisse tectas tradit idem Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 3. Sed hac de re dicetur in not. et em. ad Hist. v, 8. ubi multa de immensa templi opulentia.

3 *Die nocteque.* Joseph. Bell. Jud. vi, 4. n. 2. Ἐκείνην μὲν οὖν τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ἐπιοῦσαν νύκτα τὸ πῦρ ἐπεκράτει. Dies illa fuit octava mensis Loi, seu 3. Augusti.

4 *Accitis—ducibus.* Acciti duces fuere Tiberius Alexander, totius militiæ præfectus, Sextus Cerealis quintæ legionis legatus, Larcius Lepidus decimæ, Titus Frugi quintædecimæ, Aiternius Fronto duarum Alexandrinarum legionum præfectus, et Marcus Antonius Julianus procurator Judææ: tribuni quoque et alii acciti. Joseph. l. c. n. 3. Id autem actum die nona mensis Loi, seu 4. Augusti.

5 *Distrahebantur.* Hæc omnia Joseph. l. c.

6 *Incendia restinguerent.* Joseph. ibid.

1 *Agit furor.* Hæc gesta die decima mensis Loi, seu 5. Augusti; ut patet ex Joseph. ibid. n. 4.

2 *Per Orientalem portam.* Porta hæc ceteras magnificentia superabat, ut videre est ap. Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 3.

3 *Sustinuere Romani.* Joseph. Bell. Jud. vi, 4. n. 4.

4 *E turri Antonia.* Ergo non tota funditus eversa; sed, ut videtur, pars aliqua servata. De ejus magnitudine dictum est sup. Hist. v, 11. not. inf.

tans, citus opem cum lectis equitibus tulisset. Judæi, adversus Cæsaris vim invalidi, et in fugam acti, subitariis velitationibus frustra inlusere: semper victi, in templum profugiunt.

38. Tum Titus, in Antoniam turrim reversus, postero die tota suorum vi inruere, templumque circumsidere destinabat. Sed acrior Dei ira Judæos urgebat. Ipsi, suas ad pœnas promti, Romanos restinguendis exterioris templi incendiis operatos invadunt. Talem pervicaciam indignatus miles Romanus, tumultuariam Judæorum manum ita perculit, ut fuga conversos in templum usque insequeretur. Tum ex iis unus, injussus, sed divino quodam impetu[1] actus, torre correpto, alteroque sublevante milite, incensas materias per fenestram auream, unde ad cellas circa templum[2] positas versus Septemtrionem erat aditus, injicit. Ut flamma erupit, auditus Judæorum, plus quam pereuntium, clamor. Re Tito, quietem captanti, propere nuntiata, e tentorio statim prosilit:[3] adcurrit ut incendia comprimat: comitantur duces: e castris omnibus concurrit exercitus. Omnia inconditis clamoribus personant. Tito voce manuque[4] "incendium restingui" significante, nemo auribus oculisve competere. Victoribus et victis idem impetus. Illi ardent veteres in invisam gentem iras explere: accensi insuper plurima auri imagine,[5] qua templum splendescit; majoremque opum vim intus latere rati. Hi non jam pro vita, pro fortunis, sed pro templo, pro Deo, mortem superbe provocant: quanto propius ad extrema ventum, tanto in divinæ opis spem erectiores.[6] Judaicis ergo funeribus Romana miscentur funera: templi atrium[7] exundat sanguine: circum altare,[8] in templi gradibus[9] cædes innumeræ.[10]

1 *Divino—impetu.* Joseph. l. c. n. 5. Δαιμονίῳ ὁρμῇ τινι χρώμενος.

2 *Circa Templum.* Templum illud erat in secundo templo inclusum, et appellabatur Sanctum: ibi Sanctum Sanctorum. De hoc templo Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 4. Αὐτὸς δ' ὁ ναὸς, κατὰ μέσον κείμενος, τὸ ἅγιον ἱερόν. Inferiori parti hujus templi appositæ erant cellæ. Joseph. ibid. n. 5.

3 *Statim prosilit.* Joseph. Bell. Jud. vi, 4. n. 6.

4 *Voce manuque.* Joseph. ibid.

5 *Auri imagine.* Vel enim ipsa exterior templi facies gravissimis auri laminis ita erat obtecta, ut animus et oculi æque fulgore perstringerentur. Τὸ δ' ἔξωθεν αὐτοῦ πρόσωπον, οὐδὲν οὔτε εἰς ψυχῆς, οὔτε εἰς ὀμμάτων ἔκπληξιν ἀπέλιπε· πλαξὶ γὰρ χρυσοῦ στιβαραῖς κεκαλυμμένος πάντοθεν. Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 6.

6 *Erectiores.* In hanc spem elati, et quasi miraculo certi, aut gloriosa morte oppetenda superbi, imam templi partem, seu Judæorum atrium, tenebat populus, templi gradus senatores, in ipso templo erant Sacerdotes. Ὁ μὲν δῆμος κάτω ἐν τῷ προνάῳ, οἱ δὲ βουλευταὶ ἐν τοῖς ἀναβασμοῖς, οἵ θ' ἱερεῖς ἐν αὐτῷ τῷ μεγάρῳ τεταγμένοι. Dio lxvi, p. 748.

7 *Templi atrium.* In quo stabat populus Judæus, cum in templum conveniebat, Deum adoraturus.

8 *Circum altare.* Inter templi atrium et templum, seu Sanctum, de quo jam diximus supra, erat altare altum cubitos quindecim, totidem longum, latum cubitos quinquaginta. Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 6.

9 *In templi gradibus.* Duodecim gradibus ad templum, seu Sanctum, ascendebatur. Joseph. ibid. n. 4.

10 *Cædes innumeræ.* Joseph. Bell. Jud. vi, 4. n. 6.

39. Has inter strages, incendia spargunt Romani.[1] Nondum tamen flagrabat templum; Titus, illud videndi cupidus, pugnantium manus ægre eluctatur: has cum belli ducibus egressus, intrat, adit penetrale,[2] cuncta lustrat,[3] famaque majora miratur: templum servari adhuc posse, ira mutuis cædibus exhausta, confisus. At militum unus, eum secutus, portæ cardinibus ignes clam supposuerat.[4] Ubi fores[5] templumque corripuere flammæ, stupent Judæi: deinde duces, turbarumque auctores, resumtis animis, qua in superiorem urbem exitus, aufugiunt: ceteri, a consternatione in furorem versi, certique, pereunte templo, perire, ultro suas in neces ruunt: alii in Romanorum gladios, præcipites incumbere:[6] alii, ne profano ferro caderent, se ipsi contrucidare: plurimi sanctioribus (tanta genti superstitio) templi flammis se devovere, hac morte magis, quam egregio facinore, ovantes. In hoc morientium furore, una Tito cura ne in fœdos inhumanosque cineres, ipso invito, abeat victoria. Labor est cogere victos vivere, suisque rebus parcere. At incassum. Undique gliscunt incendia: templum exsuperant flammæ: mons[7] totus late collucet ignibus.[8] Horrens mœrensque Titus discedit. Manet ad cædes duratus, thesauris inhians, miles: duplicatisque Romanorum clamoribus, Judæorum ululatibus, haustum incendio considit templum. Hæc clades, genti suprema, contigit eo ipso die,[9] quo prius templum, majoris adhuc famæ et opulentiæ, a Babyloniis quondam incensum ferebant.[10]

1 *Spargunt Romani.* Et quisque præcedentem militem hortabatur, ut ignem templo injiceret. Joseph. ibid.

2 *Adit penetrale.* Joseph. Bell. Jud. vi, 4. n. 7. Παρελθὼν μετὰ τῶν ἡγεμόνων ἔνδον ἐθεάσατο τοῦ ναοῦ τὸ ἅγιον, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, πολὺ μὲν τῆς παρὰ τοῖς ἀλλοφύλοις φήμης ἀμείνω, τοῦ δὲ κόμπου καὶ τοῖς παρὰ τοῖς οἰκείοις δόξης οὐκ ἐλάττω. Ea enim, ut fama, quæ apud exteros percrebuerat, majora, ita domestica laude et opinione non minora.

3 *Cuncta lustrat.* Ante penetrale tria erant opera omnium sermonibus laudibusque celebratissima, candelabrum, mensa, et thuribulum. De vite aurea aliisque templi opibus dicetur in not. et emend. ad Hist. v, 5 et 8.

4 *Supposuerat.* Joseph. ibid.

5 *Ubi fores.* Fores illæ aureæ erant in ipso templo ante Sanctum Sanctorum: nam prima pars templi patebat, teste Josepho, Bell. Jud. v, 5. n. 4.

6 *Incumbere.* Nec aliter Dio lxvi, p. 748. Οἱ μὲν ξίφεσι σφᾶς τοῖς τῶν Ῥωμαίων περιέπειρον, οἱ δ' ἀλλήλους ἐφόνευον, ἄλλοι ἑαυτοὺς κατεχρῶντο, οἱ δὲ ἐς τὸ πῦρ ἐσεπήδων· καὶ ἐδόκει πᾶσι μὲν, μάλιστα δὲ ἐκείνοις, οὐχ' ὅτι ὄλεθρος, ἀλλὰ καὶ νίκη, καὶ σωτηρία, εὐδαιμονία τε εἶναι, ὅτι τῷ ναῷ συναπόλλοιντο. 'Tunc enim ultro gladiis Romanorum alii se transfigendos offerebant, alii se mutuo trucidabant, alii manus ipsi sibi adferebant, alii denique in ignem insiliebant. Et cum aliis omnibus, tum his inprimis non interitus esse videbatur, sed victoria, sed salus, sed felicitas quædam; quod una cum ipso templo perirent.'

7 *Mons.* Mons Moria, in quo ædificatum templum.

8 *Collucet ignibus.* Joseph. Bell. Jud. vi, 5. n. 1.

9 *Eo ipso die.* I. e. die 5. Augusti. Josepho autem Bell. Jud. vi, 4. n. 5. ἡμέρᾳ δεκάτῃ Λώου μηνός. Pessime vertit interpres Latinus 'dies erat decimus quintus Loi mensis.' Lous autem mensis, idem est ac quintus mensis, Judæis dictus Ab, cujus dies decimus hoc anno incidebat in diem 5. Augusti.

10 *Incensum ferebant.* Ac merito quidem. Sic enim Jeremias lii, 12. 'In mense autem quinto, decima mensis, ipse

Inter ardentes templi ruinas posita signa;[11] peractisque sacris, Titus *imperator* consalutatus est. Tanta autem a milite auri vis rapta, ut dimidia pretii parte[12] vilius in Syria haberetur.

40. Nondum tamen Judaici belli fœditatibus finis. Victore in gentis reliquiarum salutem intento, ignava sacerdotum turba vitam precari ausa est.[1] Titum puduit hos templo superstites vivere, turpique morte damnati sunt. Vitæ usura, ceteris omnibus oblata, et a ducibus Joanne ac Simone spreta,[2] victoris iras provocavit, ac tandem urbi excidium adtulit. Succensa primum[3] capta jam monumenta: domus quoque, fame enectorum cadaveribus squalidæ, ignibus traditæ. Meritas pervicacia pœnas effugere Izatis regis[4] filii[5] fratresque, ac turba nobilium, qui simul Titi misericordiam oraverant. Tum structi aggeres[6] adversus superiorem urbem, nomine

est annus nonusdecimus Nabuchodonosor regis Babylonis: venit Nebuzardan princeps militiæ, qui stabat coram rege Babylonis, in Jerusalem. Et incendit domum Domini.' Utriusque excidii memoriam annuo jejunio recolunt Judæi die nona mensis Ab.

11 *Posita signa.* Joseph. Bell. Jud. vi, 6. n. 1. Ῥωμαῖοι δὲ—καιουμένου δὲ αὐτοῦ τε τοῦ ναοῦ, καὶ τῶν πέριξ ἁπάντων, κομίσαντες τὰς σημαίας εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ θέμενοι τῆς ἀνατολικῆς πύλης ἀντικρὺς ἔθυσάν τε αὐταῖς αὐτόθι, καὶ τὸν Τῖτον μετὰ μεγίστων εὐφημιῶν ἀπέφηναν αὐτοκράτορα. 'Romani, cum templum et ea, quæ circum erant, arderent omnia, signis in templum illatis, positisque contra portam Orientalem, et illis ibi sacrificarunt, et Titum cum maximis acclamationibus imperatorem appellarunt.' Paulo post cusus nummus ex ære mediocri, quem laudat Harduinus, *Select. Opp.* p. 731. ΑΥΤΟΚΡ. ΤΙΤΟΣ ΚΑΙΣΑΡ. Titus capite laureato. Ex adversa parte, ΙΟΥΔΑΙΑΣ ΕΑΛΩΚΥΙΑΣ. I. e. 'Judæa capta.' Victoria scribit in clypeo palmæ arbori applicato.

12 *Dimidia pretii parte.* Joseph. l. c. Ταῖς δὲ ἁρπαγαῖς οὕτως ἐνεπλήσθησαν οἱ στρατιῶται πάντες, ὥς τε κατὰ τὴν Συρίαν πρὸς ἥμισυ τῆς πάλαι τιμῆς τὸν σταθμὸν τοῦ χρυσίου πιπράσκεσθαι. Porro apud Antiquos auri ad argentum proportio fuit ut 12. ad 1. nunc, cum auri pretium dimidia parte esset imminutum, eadem proportio fuit ut 6. ad 1. Ob eam auri abundantiam in urbe Hierosolymis, duodecim Atticis, etiam dum vigebat obsidium, vendebatur, quod antea quinque et viginti valebat. Πολὺ πλῆθος ἦν ἐν τῇ πόλει χρυσοῦ· δώδεκα γοῦν Ἀττικῶν ὠνοῦντο τὰ πρότερον ἰσχύοντα πέντε καὶ εἴκοσιν. Joseph. Bell. Jud. v, 13. n. 4.

1 *Precari ausa est.* Quinta die post templi excidium, πέμπτῃ δ' ἡμέρᾳ, i. e. 10. Augusti, sacerdotes, qui templi murum conscenderant, effugium quæritantes, fame confecti descendere, et ad Titum perducti vitam orabant. Respondit Cæsar decere sacerdotes cum templo interire; eosque ad supplicium duci jussit. Πρέπειν δὲ τοῖς ἱερεῦσι τῷ ναῷ συναπολέσθαι· κελεύει κολάσαι τοὺς ἄνδρας. Joseph. Bell. Jud. vi, 6. n. 1.

2 *Spreta.* Joseph. ibid. n. 2 et 3.

3 *Succensa primum.* Die 11. Augusti, Josepho, ibid. n. 3. τῇ ὑστεραίᾳ, succenderunt Romani Archivum, Acram, Curiam, Ophlam, et ignis progressus est usque ad Helenæ regiam, quæ erat in media Acra. De colle Acra, ubi erat urbs inferior, dictum est sup. Hist. v, 11. not. inf. Postridie, τῇ δ' ἑξῆς, seu die 12. Augusti, reliqua urbis inferioris incensa sunt usque ad Siloam ad Orientem urbis. Joseph. Bell. Jud. vi, 7. n. 2.

4 *Izatis regis.* De Izate, Adiabenorum rege, actum est sup. An. xii, 13. not. inf. Izates ejusque mater Helena Judaicam religionem erant amplexi. Inde filii fratresque Izatis in urbem Hierosolyma concesserant. V. Joseph. Antiq. Jud. xx, 2 sq.

5 *Filii.* Izates moriens, teste Josepho, Antiq. Jud. xx, 4. n. 3. reliquerat filios quatuor et viginti, filiasque totidem. Titus Izatis filios et propinquos primum in custodia habuit, postea vinctos Romam perduxit, ut obsidum fidem præstarent. Joseph. Bell. Jud. iv, 6. n. 4.

6 *Structi aggeres.* Die vicesimo mensis Loi, Λώου μηνὸς εἰκάδι, seu 15. Augusti,

Sion,[7] locis editioribus, et munitissimis turribus, defensam. Sed quasi fatale esset Hierosolyma intestinis potius discordiis, quam hostium viribus, perire, ne ultimo quidem discrimine inita concordia, Idumæis[8] et Judæis inter se dissidentibus. Titus, insita clementia, et nota ducum arte, discordiam auget, Idumæis in deditionis spem receptis.

41. Cum ita ferverent Judæorum odia, redintegratum obsidium.[1] Amentes obsessorum duces, unicum, sed inexpugnabile, præsidium,[2] turres indefensas deserunt; parsque urbis validissima, ne fuso quidem Romano sanguine,[3] capta.[4] Tantum urbis dedecus veteraque scelera universo occidio[5] expiata: domus, mutuis civium furoribus antea fœdatæ, novis cruentantur cædibus: dein sparsa incendia; et abominanda tecta abolevere flammæ, noctis obscuro prævalidæ.[6] Sic ardentibus Hierosolymis, inluxit dies ultimus, quarto Nonas Septembris.[7] Hæc fata fuere urbis, quæ cum per annos bis

aggeres illos strui jussit Titus. Ita vero divisa sunt opera, ut in parte Occidentali urbis ex adverso aulæ regiæ quatuor legiones, auxiliares vero et cetera multitudo versus Xystum, pontem, turrimque Simonis, operarentur: rarissima semper materia, quæ ob tot aggeres ante structos a centesimo stadio erat asportanda. Joseph. Bell. Jud. vi, 8. n. 1.

7 *Nomine Sion.* A colle Sion ita dictam, et a Davide inferiori urbi olim additam. Nunc pars ejus maxima est extra recentem urbem *Jerusalem*, et in campis squallet.

8 *Idumæis.* Idumæi, a Zelotis acciti, et in urbem Hierosolyma recepti, pars magna fuere belli Judaici. At cum deditionem pararent, et Titus annueret, id rescivit Simon: unde exorta est maxima inter Idumæos et Judæos discordia. Joseph. Bell. Jud. iv, 4 sq. vi, 8. n. 2.

1 *Redintegratum obsidium.* Aggeribus intra octodecim dies confectis, septimo die mensis Gorpiæi, ἑβδόμῃ Γορπιαίου μηνὸς, seu 1. Septembris, admotæ machinæ, et redintegratum obsidium. Joseph. Bell. Jud. vi, 8. n. 4.

2 *Inexpugnabile præsidium.* In his enim turribus nulla vi, sola fame expugnari poterant, teste Josepho, l. c.

3 *Romano sanguine.* Joseph. ibid. n. 5.

4 *Capta.* Romani, muris potiti, signa in turribus posuere; victoriam finemque belli cum plausu et lætitia celebravere. Joseph. ibid.

5 *Universo occidio.* Tantus autem fuit cæsorum numerus, tanta fusi sanguinis copia, ut, teste Josepho, ibid. angustiæ vicorum cadaveribus obstruerentur, cædibus redundaret tota civitas, et pleraque incensorum extinguerentur cæsorum sanguine. Τὸν ἐντυχόντα διελαύνοντες, ἀπέφραξαν μὲν τοὺς στενωποὺς νεκροῖς, αἵματι δ' ὅλην τὴν πόλιν κατέκλυσαν, ὡς πολλὰ τῶν φλεγομένων σβεσθῆναι τῷ φόνῳ.

6 *Prævalidæ.* Ab occidione Romani destitere ad vesperam, sed tum nocte ignis prævaluit. Οἱ μὲν κτείνοντες ἐπαύσαντο πρὸς ἑσπέραν, ἐν δὲ τῇ νυκτὶ τὸ πῦρ ἐπεκράτει. Joseph. ibid.

7 *Quarto Nonas Sept.* Joseph. ibid. Φλεγομένοις δὲ ἐπανέτειλεν Ἱεροσολύμοις ἡμέρα Γορπιαίου μηνὸς ὀγδόη. Octavus dies mensis Gorpiæi, fuit 2. Septembris, seu, ut numerant Romani, quarto Nonas Septembris. Dies ille 2. Septembris incidit in diem Dominicum; Dominicalis enim litera hoc anno fuit G. Pridie autem, seu die sabbati, arietibus quati cœpit urbis Sion murus, parsque rupta, et nemine defendente occupata. Inde Dio lxvi, p. 748. Οὕτω μὲν τὰ Ἱεροσόλυμα ἐν αὐτῇ τῇ τοῦ Κρόνου ἡμέρᾳ, ἣν μάλιστα ἔτι καὶ νῦν Ἰουδαῖοι σέβουσιν, ἐξώλετο. ‘Sic Hierosolyma ipso die Saturni, quem diem præcipue Judæi nunc etiam adhuc colunt, excisa fuere.’ Et Frontin. Strateg. ii, 1. n. 17. ‘D. Augustus Vespasianus [crediderim olim fuisse scriptum, *D. Augustus T. Vespasianus*] Judæos Saturni die, quo eis nefas est quidquam rei seriæ agere, adortus superavit.’ Judæis quidem licuit lacessentes ferientesque hostes repellere, ut constat ex I Machab. ii, 40. et Josepho Antiq. Jud. xiv, 4. n. 2. at iis tunc nihil consilii, furor tantum et pavor, imminensque Dei ira,

mille centum septuaginta septem [8] summa per Orientem claritate [9] stetisset, nunc bustum est.[10]

42. Titus, urbis ruinas ingressus, et inexpugnabilem turrium vim admirans, "se quidem exercitus ducem, Deum autem victoriæ auctorem fuisse" professus est.[1] Milites, cædis fessos, jussit "occidione abstinere, ni forte qui adhuc resisterent: duces, in cuniculis latitantes, quæri:[2] juvenes, forma et proceritate præstantes, reservari triumpho:[3] natu majores in Ægyptum ad metalla mitti." Lecti quoque plurimi, qui per theatra ferro bestiisque[4] perirent: minores annis septemdecim sub corona[5] venumdati. Vulgatum apud Judæos in hoc obsidio capta fuisse nonaginta septem millia hominum; undecies centena millia[6] occubuisse. Nihil autem urbis mansit, præter tres turres[7] in victoriæ monumentum relictas: simul servata pars muri Occidentalis,[8] cui imposi-

quam Joseph. Bell. Jud. vi, 8. n. 2. merito dixit potentiam Dei in sceleratos, τήν τε τοῦ Θεοῦ δύναμιν ἐπὶ τοῖς ἀνοσίοις.

8 *Septuaginta septem.* Joseph. Bell. Jud. vi, 10. Ἀπὸ δὲ τῆς πρώτης κτίσεως ἔτη μέχρι τῆς ἐσχάτης ἁλώσεως δισχίλια ἑκατὸν ἑβδομήκοντα καὶ ἑπτά.

9 *Claritate.* V. sup. Hist. v, 8. not. inf. ubi a Plinio dicitur 'longe clarissima urbium Orientis.'

10 *Bustum est.* Inde Plin. v, 17. 'Engadda oppidum fuit, secundum ab Hierosolymis, fertilitate, palmetorumque nemoribus: nunc alterum bustum.' Sic adimpletum est, quod tanto ante prædixerat Daniel, ix, 26. καὶ μετὰ τὰς ἑβδομάδας τὰς ἑξηκονταδύο, ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα, καὶ κρίμα οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ· καὶ τὴν πόλιν, καὶ τὸ ἅγιον διαφθερεῖ σὺν τῷ ἡγουμένῳ τῷ ἐρχομένῳ, ἐκκοπήσονται ἐν κατακλυσμῷ, καὶ ἕως τέλους πολέμου συντετμημένου τάξει, ἀφανισμοῖς. Judæi autem, perpetui oraculorum testes, ab hoc templi excidio annos computant, vocantque 'Æram desolationis.' Hæc autem omnia eorumque tempora aperte dilucideque significaverat Jesus Christus. Luc. xxi, 20 sq. Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς· καὶ πεσοῦνται στόματι μαχαίρας· καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν· οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα γένηται. Nec certe præterierat hæc generatio, cum is annus sit a morte Jesu Christi quadragesimus secundus, vel, ut aliis placet, trigesimus octavus.

1 *Professus est.* Eodem sensu Joseph. Bell. Jud. vi, 9. n. 1. Σὺν Θεῷ γ' ἐπολεμήσαμεν, ἔφη, καὶ Θεὸς ἦν ὁ τῶνδε τῶν ἐρυμάτων Ἰουδαίους καθελὼν, ἐπεὶ χεῖρές τι ἀνθρώπων ἢ μηχαναὶ τί πρὸς τούτους τοὺς πύργους δύνανται; 'Deo, inquit, favente bellavimus. Deus est qui Judæos ex istis munimentis detraxit: nam humanæ manus et machinæ quid contra tales turres valeant?'

2 *Quæri.* Fame victi inde exiere, captique Simon et Joannes.

3 *Reservari triumpho.* Joseph. ibid. n. 2. Reservatos autem septingentos, ἑπτακοσίους ἄνδρας, prodit idem Joseph. Bell. Jud. vii, 5. n. 3.

4 *Ferro bestiisque.* Ut intelligatur quot sic perierint, satis sit monuisse in ludis, quos Titus die 24. Octobris Cæsareæ edidit ob diem natalem fratris sui Domitiani, periisse supra duo millia et quingentos: plures adhuc cecidisse in ludis, quos Beryti die 17. Novembris ob natalem patris sui Vespasiani celebravit. Joseph. Bell. Jud. vii, 3. n. 1. Cæsareæ Philippi, et alibi, plures adhuc cæsi.

5 *Sub corona.* De hoc usu dictum est sup. An. xiii, 39.

6 *Undecies centena m.* Joseph. Bell. Jud. vi, 9. n. 3. Sed de captivorum mortuorumque numero dicetur in not. et em. ad Hist. v, 13.

7 *Tres turres.* Tres illæ turres nominabantur Phasaelus, Hippicus et Mariamne. Joseph. Bell. Jud. vii, 1. n. 1. de earum præstantia structuraque mirabili plura habet idem Joseph. Bell. Jud. v, 4. n. 3.

8 *Muri Occidentalis.* Qui urbem Occidentem versus cingebat. Joseph. Bell. Jud. vii, 1. n. 1.

tum præsidium; præfectusque Terentius Rufus. Cetera omnia versa,[9] aratroque fœdata.[10]

43. Tum Titus, laudata, pro concione, militum virtute, strenuissimum quemque laudibus præmiisque attollit.[1] Mox victrices legiones ita distribuit, ut decima in Judæa maneret, duodecima peteret Melitenen,[2] quinta et quintadecima sibi præsto essent, donec in Ægyptum veniret. Deinde Cæsaream[3] discessit, Orientem lustraturus. Missus postea Lucilius Bassus,[4] qui, quæ in Judæa supererant, expugnaret. Capta Machærunte,[5] altera Judææ arce, tota regio venumdata.[6] Judæi autem jussi "singulis annis Jovi Capitolino binos denarios[7] solvere." Cæsaream autem, Ro-

9 *Versa.* Cetera omnia urbis ita versa sunt, ut ne umquam quidem habitatam fuisse vix fidem amplius faceret eo accedentibus. Τὸν δ' ἄλλον ἅπαντα τῆς πόλεως περίβολον οὕτως ἐξωμάλισαν οἱ κατασκάπτοντες, ὡς μηδὲ πώποτ' οἰκηθῆναι πίστιν ἂν ἔτι παρασχεῖν τοῖς προσελθοῦσι. Joseph. Bell. Jud. vii, 1. n. 1. Templum quoque adeo eversum, ut paucis post captam urbem diebus, cum Simon, fame victus, e cuniculis exisset, emerserit in locum ubi templum ante fuerat. Κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν τόπον ἐν ᾧ τὸ ἱερὸν ἦν πρόσθεν ἐκ γῆς ἀνεφάνη. Joseph. Bell. Jud. vii, 2. Sic adimpletum quod de templo prædixerat Jesus Christus: ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ μὴ καταλυθήσεται. Matth. xxiv, 2.

10 *Aratroque fœdata.* Ex usu Romano. Inde sane R. Moses Maiemonides, Kalaka תענית, c. 5. n. 3. quintam jejunii quinti mensis, seu mensis Ab, causam affert, quod 'impius Turnus Rufus ex regibus Idumæis aravit templi solum et per circuitum ejus.' Ex more Rabbinorum, qui vulgo nomina omnia depravant, Turnum Rufum pro Terentio Rufo, de quo Joseph. Bell. Jud. vii, 2. dixit Maiemonides. Regum quoque Idumæorum nomine Imperatores Romanos designavit.

1 *Præmiisque attollit.* Hanc Romanorum consuetudinem laudat plurimum Joseph. Bell. Jud. vii, 1. n. 3. Ait Titum eos donasse coronis aureis, torquibus aureis, hastis longis aureis, signisque argento factis, et uniuscujusque ordinem in melius mutasse: iis etiam ex manubiis aurum, argentum, vestes, reliquamque prædam largiter distribuisse: tum fausta omnia exercitui precatum, pro victoria sacrificasse: magnam boum multitudinem ad aras mactatam, quam deinde exercitui ad epulas divisit: eum demum cum exercitu in conviviis per triduum esse versatum.

2 *Melitenen.* Joseph. Bell. Jud. vii, 1. n. 3. Ad Euphraten in confinio Armeniæ et Cappadociæ sita est Melitene, hodie *Malatia.*

3 *Cæsaream.* Primum Cæsaream maritimam, seu Cæsaream Palestinæ, deinde Cæsaream Philippi, dictam ante Paneam, nunc *Banias*, adiit. Joseph. Bell. Jud. vii, 2.

4 *Lucilius Bassus.* Joseph. Bell. Jud. vii, 6. n. 1. Is primo Herodium, Plinio v, 14. 'oppidum illustre,' haud procul ab urbe Jerusalem, deinde Machæruntem cepit.

5 *Machærunte.* Machærus, castrum oppidumque in tribu Ruben ab Herode in rupe munitum: ibi cæsus Joannes Baptista. Plin. v, 16. 'Machærus' [nunc *Masera*] secunda quondam arx Judææ, ab Hierosolymis.'

6 *Venumdata.* Joseph. Bell. Jud. vii, 6. n. 6. Cæsar ad Lucilium Bassum, et Liberium Maximum, Judææ procuratorem, scripsit; et jussi sunt omnem Judæorum terram vendere. Nullam in ea urbem condidit, proprium sibi agrum reservans: octingentis tantum veteranis Emmauntem, hodie quoque *Emmaus*, incolendam dedit.

7 *Binos denarios.* Joseph. ibid. Φόρον δὲ τοῖς ὅπου δήποτ' οὖσιν Ἰουδαίοις ἐπέβαλε, δύο δραχμὰς ἕκαστον κελεύσας ἀνὰ πᾶν ἔτος εἰς τὸ Καπετώλιον φέρειν, ὥσπερ πρότερον εἰς τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεὼν συνετέλουν. 'Tributum Judæis ubicumque degentibus indixit, et quotannis binas quemque drachmas in Capitolium inferre jussit, quemadmodum in templum Hierosolymitanum prius conferebant.' Idem habet Dio lxvi, p. 748. Judæi autem templo Hierosolymitano dimidium sicli, *Angl.* 1*s.* 6*d.* solvebant. Duæ vero drachmæ, aut duo denarii valent *Angl.* 1*s.* 4*d.*

manis fidam, ducta colonia;[8] primoque remissum capitis tributum: dein solum etiam immune factum.[9] Emmaus in perennem victoriæ memoriam Nicopolis appellata.[10]

44. Interea Vespasianus Alexandriam liquerat, non eadem, qua venerat, fama. Querebantur Alexandrini[1] "ignotam Principi liberalitatem:[2] prisca renovari vectigalia: nova addi:[3] hastæ subjici regia monumenta: sacra ipsa in fisci partes trahi." Hæc occultis primum, dein publicis, conviciis famosisque carminibus arguebat verbosa dicteriisque sueta gens:[4] ausa etiam Vespasianum *Cybiosacten* cognominare.[5] Is, contumeliæ insolens, et facili in iras Principum natura, convicium in tributum[6] vertit; graviores pœnas repetiturus, ni motos patris animos Titus sedasset.[7]

45. Data licet venia, Alexandriæ infensus, Romam profectus est.[1] Reipublicæ egregium donum, renascentis libertatis augurium, ante erat elargitus: Majestatis enim damnatos[2] Neronis sævitia sequentiumve Principum calamitate, quot-

8 ***Ducta colonia.*** Hæc est Cæsarea Palæstinæ, de qua modo dictum. Plin. v, 13. 'Stratonis turris, eadem Cæsarea, ab Herode rege condita; nunc colonia prima Flavia, a Vespasiano Imperatore deducta.' In nummis frequens COLONIA. PRIMA. FLAVIA. AVGVSTA. CAESARIENSIS.

9 ***Immune factum.*** Paulus in Digest. L. Tit. 15. de Censibus. Leg. 8. 'Divus Vespasianus Cæsarienses colonos fecit, non addito ut et juris Italici essent: sed tributum his remisit capitis: divus Titus etiam solum immune factum interpretatus est.'

10 ***Nicopolis appellata.*** Inde quibusdam quoque dicta *Nicopol.*

1 ***Querebantur Alexandrini.*** Has omnes querelarum causas habet Dio lxvi, p. 748 et 749.

2 ***Liberalitatem.*** Cum primi omnium Vespasianum Imperatorem fecissent, se insigni liberalitate dignos putabant. Nihil vero iis largitus est Vespasian. Dio l. c.

3 ***Nova addi.*** Ut in Ægypto, sic postea in toto imperio, atque etiam in ipsa urbe, Vespasianus nova vectigalia addidit, ita ut ne mendici quidem a tributo immunes viverent. Dio ibid. Quod tamen factum avaritia ne credideris, sed publicæ magnificentiæ studio, et ob immensa imperii onera, Neronis libidinibus, bellorum civilium rapinis penitus exhausti.

4 ***Sueta gens.*** Vere graviterque de Alexandrinis Herodian. iv, p. 98. Πεφύκασι δέ πως εἶναι φιλοσκώμμονες, καὶ λέγειν εὐστόχως ὑπογραφὰς ἢ παιδίας· ἀποῤῥιπτοῦντες εἰς τοὺς ὑπερέχοντας πολλὰ χαρίεντα μὲν αὐτοῖς δοκοῦντα, λυπηρὰ δὲ τοῖς σκωφθεῖσι· τῶν γὰρ τοιούτων κνίζει μάλιστα ὅσα ἐλέγχει τῶν ἁμαρτημάτων τὴν ἀλήθειαν. 'Sunt enim homines suapte natura dicaces, atque ad describendum illudendumque maxime facti, jactantes in optimum quemque et potentissimum dicteria quædam, ut quidem ipsi putant, festiva; ut autem videntur iis in quos dicuntur, longe gravissima: quippe hujusmodi jocorum vel maxime illa permovent, quibus delicti veritas arguitur.'

5 ***Cybiosacten cognominare.*** Sueton. Vesp. 19. Nomine ducto ab uno e suis regibus, sordido homine, qui filiam *Ptolemæi* Auletæ uxorem duxerat; ut videre est ap. Strab. xvii, p. 796.

6 ***Convicium in tributum.*** Viritim sex obolos, τοὺς ἓξ ὀβολοὺς κατ' ἄνδρα, exigi jussit. Dio lxvi, p. 749. Sex oboli efficiunt *Angl.* 9*d.*

7 ***Sedasset.*** Dio ibid.

1 ***Profectus est.*** Extremo Maio, aut ineunte Junio, profectus est, cum cœpissent æstivi flatus, de quibus dictum est sup. Hist. iv, 81. Oneraria nave ascensa, Alexandria Rhodum, nunc *Rhodes*, trajecit: inde vectus triremibus, Ioniam, mox Græciam, ibique omnes urbes, quas subter navigavit, invisit: postea solvens Corcyra, nunc *Corfu*, appulit promontorium Japygium, hodie *Cape Leuco*, unde terra iter egit. Joseph. Bell. Jud. vii, 2. n. 1. Hujus itineris ratio paulo fusius fuit explicanda, ut pateret Vespasianum Roma abfuisse, cum spatium Capitolii die 21. Junii dicaretur.

2 ***Damnatos.*** Dio lxvi, p. 749.

quot superstites, absolverat; et extenta ultra fata æquitate, famam mortuis restituerat.[3] Tanto decore supra victorias præfulgens, Brundisium venit,[4] ubi a Muciano Urbisque primoribus publicos inter plausus exceptus est.[5] At Beneventum progressus, Domitianum reperit, solutioris libidinis, dum pater aberat, tum vitia simplicitatis stultitiæve[6] imitamine excusantem. Remedio pariter ac malo anxius Vespasianus, domesticum dolorem, ut decebat, intus condidit, ne privata publicis anteferre videretur. Lætus ergo, populis in novi ac diu desiderati Principis conspectum venerationemque undique occurrentibus, Romam perrexit.[7] Ubi eo ventum, a pietate orsus, cœpta Capitolii ædificia invisit; et, ut operas incenderet, ipse, elatis collo suo ruderibus,[8] in partem laboris se immisit, omnibus, ut quisque dignitate et fortuna præcipuus, Principis exemplum certatim æmulantibus.

46. Eadem in Ægypto adversus Titum studia. Lustrato Oriente Zeugma usque,[1] acceptaque a Vologeso[2] corona aurea, Hierosolyma reviserat: dein, urbis ruinas miseratus,[3] Memphim venit.[4] Gens, religionibus dedita, per has gratificari Principibus solet. Igitur ut Vespasianum miraculis auxerat[5] Alexandria, sic Memphis Titum Apidis consecratione (quod summum est apud eos sacrum) evectum voluit. Itaque, prisco de more, Apis, cum præscripta legibus spatia vitæ implevisset, sacro fonte demersus est.[6] Alter, cui divina

3 *Restituerat.* Dio ibid.

4 *Brundisium venit.* Proximo Japygio promontorio Brundisium, nunc *Brindisi*, venit. De Brundisio jam dictum sup. An. iii, 1.

5 *Exceptus est.* Dio ibid.

6 *Stultitiæve.* Dio l. c. Καὶ μωρίαν.

7 *Romam perrexit.* Quanta ordinum omnium lætitia fuerit exceptus fuse describit Joseph. Bell. Jud. vii, 4. n. 1.

8 *Ruderibus.* Suet. Vesp. 8. 'Ipse restitutionem Capitolii aggressus, ruderibus purgandis manus primus admovit, ac suo collo quædam extulit.' Fusius Dio lxvi, p. 749. Operas vero Vespasianus exemplo suo ita incendit, ut sequenti anno triumphans cum Tito filio Capitolium adire potuerit, et brevi suo principatu illud absolutum viderit, teste Plutarcho in Poplicola, p. 104.

1 *Zeugma usque.* Joseph. Bell. Jud. vii, 5. n. 4. 'Zeugma—transitu Euphratis nobile.' Plin. v, 24. Ibi castrum fuit Romanorum, quod adhuc dicitur *Roum-Cala.*

2 *A Vologeso.* Vologesus, Parthorum rex, ad Titum misit legatos, qui coronam auream ei ferrent, et Judaicam victoriam gratularentur. Hos cum excepisset Titus, Antiochiam, inde Hierosolyma, ac tandem Alexandriam regressus est. Joseph. Bell. Jud. vii, 5. n. 2. Antea, auctore Philostrato, Vit. Apollon. vi, 29. coronis aureis, quas finitimæ Judæis gentes post Hierosolymorum excidium obtulerant, indignum se pronuntiaverat Titus, dictitans: 'se talia non patrasse, sed Deo iram exerenti manus suos commodasse.' Τὰ ὅμορά τε ἔθνη ἐστεφάνουν αὐτὸν, ὁ δὲ οὐκ ἠξίου ἑαυτὸν τούτου· μὴ γὰρ αὐτὸς ταῦτα εἰργάσθαι, Θεῷ δὲ ὀργὴν φήναντι ἐπιδεδωκέναι τὰς ἑαυτοῦ χεῖρας.

3 *Ruinas miseratus.* Multaque imprecatus Judaicæ defectionis auctoribus, qui in pulcherrimam urbem tantum vastitatis induxerant: iterum professus se minime velle ex punitorum calamitate virtutem suam clarescere. Joseph. l. c.

4 *Memphim venit.* De hac urbe jam dictum sup. Hist. iv, 84. not. inf.

5 *Miraculis auxerat.* Hæc miracula memorata sunt sup. Hist. iv, 81.

6 *Demersus est.* Hujus superstitionis sacra accurate prosecutus est Ammian. Marcellin. xxii, 13. 'Est enim Apis, bos diversis genitalium notarum figuris expressus, maximeque omnium corniculantis lunæ specie latere dextro insignis: qui cum post vivendi spatium præstitutum sacro fonte immersus e vita abierit (nec enim

inerant macularum insignia,[7] publico cum luctu quæsitus repertusque, et Memphim ingenti pompa deductus. Ibi cærimoniis rite paratis, totaque gente ad spectaculum excita, consecrationem orsa est longa sacerdotum turba: Titus adstitit, evinctus caput diademate,[8] uti regibus olim fuerat solitum. Sacer Apis suas in ædes[9] ductus, unde auguria populorum, et privatis responsa. Hæc visa Ægyptiis miræ religionis, sed e quibus orta in Urbe invidiæ materia: quod suo loco dicetur anno sequente.

A. U. C. 824. J. C. 71.

47. Cœpit hic annus faustis nominibus Vespasiani Augusti III. et Cocceii Nervæ, consulum,[1] quos imperii Romani fortuna conjunxisse videtur, ut ille imperare doceret, hic disceret.[2] Hispaniæ, unde primi annorum motus eruperant,[3] jus

ultra eum trahere licet ætatem, quam secreta librorum præscribit auctoritas mysticorum: nec nisi semel in anno bos fœmina inventa cum notis certis offertur) alter cum publico quæritur luctu: et si omnibus signis consummatus reperiri potuerit, defertur Memphim, urbem præstantem, præsentiaque numinis Æsculapii claram. Cumque initiante antistitum numero centum, inductus in thalamum esse cœperit sacer, conjecturis apertis signa rerum futurarum dicitur demonstrare, et adeuntes quosdam indiciis averti videtur obliquis, ut offerentem cibum aliquando Germanicum Cæsarem, sicut lectum est, aversatus, portenderat paulo post eventura.' Eadem de re plura v. ap. Herodot. iii, 28. Diodor. Sic. i, 85. Ælian. xi, 10. Quædam jam dicta sunt sup. Hist. v, 4.

7 *Macularum insignia.* Pomponius Mela i, 9. 'Apis populorum omnium [Ægypti] numen est; bos niger, certis maculis insignis, et cauda linguaque dissimilis aliorum. Raro nascitur, nec coitu pecoris (ut aiunt) sed divinitus et cœlesti igne conceptus.' Plin. viii, 46. 'Bos in Ægypto etiam numinis vice colitur, Apim vocant. Insigne ei, in dextro latere candicans macula, cornibus Lunæ crescere incipientis. Nodus sub lingua quem cantharum appellant. Non est fas eum certos vitæ excedere annos, mersumque in sacerdotum fonte enecant, quæsituri luctu alium, quem substituant: et donec invenerint, mœrent, derasis etiam capitibus: nec tamen unquam diu quæritur. Inventus deducitur Memphim a sacerdotibus.' Nave, ubi cella erat aurata, transportabatur, teste Diodor. Sic. i, 85.

8 *Caput diademate.* Suet. Tit. 5.

9 *Suas in ædes.* De his ædibus plura habet Ælian. xi, 10. Earum ædium delubra memorat Plin. viii, 46. 'Delubra ei gemina, quæ vocant thalamos, auguria populorum. Alterum intrasse lætum est, in altero dira portendit. Responsa privis dat, e manu consulentium cibum capiendo. Germanici Cæsaris manum aversatus est, haud multo postea extincti.'

1 *Consulum.* Flavius Vespasianus Augustus tertium et M. Cocceius Nerva consules fuere A. U. C. 824. J. C. 71. Insignem eorum memoriam habet tabula marmorea, eruta e puteo in æde nova D. Petri, *S. Pierre du Vatican*, anno 1596, quam exhibet Gruter. p. 300. Eam ex Mss. Schedis Sirmondi, quæ paulo accuratiores mihi videntur, afferam.

DEC. XXVIII.
ADJECTVS AD NVMERVM EX S. C.
T. CAESAR. AVG. F. IMPERATOR,
IMP. CAESARE. VESPASIANO. AVG. III.
M. COCCEIO NERVA COS.
P. R. C. AN. DCCCXXIIII.

I. e. 'post Romam conditam anno 824.' Ut alia sileam, sic in eadem Inscr. ubi Gruter. habet:

Q. PI. . . . . IIVM. MELIO. . M.
. . OPTATVM
. . . . . . C. DCCCCLXXXVI.

Sirmondus habet:

Q. PETRONIVM. MELIOREM
. . OPTATVM
P. R. C. ANN. DCCCCLXXXIII.

2 *Hic disceret.* Nerva post Flaviam domum imperavit: Princeps, et suo principatu, et ob adoptatum Trajanum, de republica optime meritus.

3 *Eruperant.* Cum Galba factus est Princeps. V. Suppl. An. xvi, 67 sq.

Latii[4] tributum, ne quid maneret veteris discordiæ. Post Vespasianus, externorum civiliumque bellorum victor, ad Urbana negotia totum se convertit: rem quidem publicam luxu perditam circumspexit, nulla patriæ caritate, sola lucri privatique commodi cupidine flagrantem. At gnarus a Principibus ad populos vitia descendisse; invidiosum vanumque fore, si, vigentibus Principum vitiis, publicam censuram tentaret, ab ipso Principe emendandi initium fecit. Circumcisis igitur principatus libidinibus, quæ usu in dignitatis naturam ornamentave cesserant, id maxime ex auctoritate usurpavit, quo ipse foret legum præsidium et exemplum.[5]

41. Itaque, ut popularis fieret, rarus in palatio, frequens in hortis Sallustianis:[1] nec fores a satellitibus obsessæ, sed facilis cuivis aditus.[2] Amoti etiam armorum scrutatores,[3] quorum usus sub prioribus Principibus, et inter civilium discordiarum motus invaluerat. Conscientia tutus, ceteris securitatem addidit, sublatis majestatis criminibus.[4] In hac publica tranquillitate, principatus munia obire occœpit: maturius semper, ac de nocte vigil, epistolas officiorumque omnium breviaria perlegere:[5] mox amicos admittere,[6] et inter salutantium obsequia calceare ipse sese et amicire:[7] post in senatu de republica consultare, vel in foro[8] jus dicere: remisso inde[9] paululum animo, facilis civilisque[10] cum senatoribus aliisque, seu domi, seu foris[11] cœna; quam super jocosa[12] et indulgens[13] hilaritas. Hic communis vitæ tenor.[14]

4 *Jus Latii.* Plin. iii, 3. 'Universæ Hispaniæ Vespasianus Imperator Augustus, jactatus procellis reipublicæ, Latii jus tribuit.' De jure Latii diximus sup. in not. et em. ad An. xi, 23. Antea immunitatem vel capitis, vel soli, forte utriusque, consecuti erant Hispani, ut intelligere est ex Seneca, de Benefic. vi, 29.

5 *Et exemplum.* Bene Aur. Vict. in Epit. 'Legibus æquissimis monendo, quodque vehementius est, vitæ specie, vitiorum plura aboleverat.'

1 *Hortis Sallustianis.* Dio lxvi, p. 750. De hortis Sallustianis jam dictum sup. Hist. iii, 82.

2 *Cuivis aditus.* Dio ibid.

3 *Armorum scrutatores.* Ne quis ferro accinctus Principem adiret. Quam acerbos scrutatores adhibuerit Claudius, v. ap. Suet. Claud. 35. Contra Vespasian. consuetudinem salutantes scrutandi, manente adhuc bello civili, omiserat. Suet. Vesp. 12.

4 *Majestatis criminibus.* Dio lxvi, p. 749.

5 *Breviaria perlegere.* Suet. Vesp. 21.

6 *Admittere.* Suet. ibid. Inter Vespasiani amicos fuit Plinius senior, de quo junior Plinius, Ep. iii, 5. 'Ante lucem ibat ad Vespasianum Imperatorem: nam ille quoque noctibus utebatur.'

7 *Et amicire.* Suet. l. c.

8 *Post—foro.* Dio lxvi, p. 750. Suet. l. c.

9 *Remisso inde.* Aur. Vict. in Epit. 'Exerceri vectatione, deinde requiescere: postremo ubi lavisset, remissiore animo convivium curabat.' V. et Suet. l. c.

10 *Facilis civilisque.* In his epulis nec luxus, nec ganea, sed 'super cœnam, et semper alias communissimus, multa joco transigebat.' Suet. Vesp. 22. Convivabatur sæpe et lautissime, qualiter decet Principem, et ut annonam adjuvaret. Inde Suet. Vesp. 19. 'Sed et convivabatur assidue: ac sæpius recta ac dapsile, ut macellarios adjuvaret.' Hac in re, ut in aliis plurimis Augustum imitatus, de quo Suet. Aug. 74. eadem iisdem verbis memorat; et addit: 'Cœnam trinis ferculis, aut cum abundantissime, senis præbebat, ut non nimio sumtu, ita summa comitate.'

11 *Domi, seu foris.* Dio l. c.

12 *Jocosa.* 'Erat enim dicacitatis plurimæ.' Suet. ibid.

49. Eadem, et anxia magis, erga liberos cura, cum reipublicæ amore, tum domus gloria. Paternum enim animum angebat Domitianus, præferoce indole, et in omnes fortunæ suæ libidines præceps: eum pater privatim objurgationibus,[1] in publico honoribus ad meliora revocabat. Titus, patris deliciæ, spes columenque imperii: ipse tamen inquietæ etiam solicitudinis causa, non suspicaci Principis ingenio (id enim vitii a generosa mente aberat) sed recentium adhuc reipublicæ procellarum memoria, et occultis sermonibus: "Titi fidem vacillare: favere legiones: nec religione, sed explorandi animos causa, inter Apidis sacra,[2] in maxima Ægypti celebritate, regni cupidum,[3] regio usum diademate." Titus, hæc in Urbe jactitari impatiens, quod conscientia integer, festinans Romam proficiscitur. Legiones, quæ Hierosolyma, eo duce, ceperant, "aut remaneret, aut secum omnes pariter abduceret,"[4] frustra oravere: quinta in Mœsiam, quintadecima in Pannoniam, remissæ.[5] Argis[6] tantum substitit Titus, Apollonium,[7] sapientiæ fama tunc insignem, visurus; et ut ex ejus præceptis ad virtutes, quæ Principis filium decent, se formaret. Apollonius, certus non volucribus verbis, sed multa exemplorum documentorumque experientia Principes institui, consulenti respondit: Hostibus bello superatis, patrem virtutibus supera:[8] Demetrium[9] philosophum ausculta." Brevi monito, in virtutes fœcundo, imbutus, cursum celeravit;[10] et patri, qui obviam processerat,[11] inopinus occurrit: salutansque, sed rumorum memor, "veni," inquit, "pater, veni."[12] Simul ruunt in amplexus; pater incertum an filius probata fide lætior.

50. Urbs totaque Italia pro Titi reditu in lætitiam effusa.[1]

13 *Et indulgens.* Suet. Vesp. 21. A balneo 'in triclinium transibat. Nec ullo tempore facilior, aut indulgentior traditur: eaque momenta domestici ad aliquid petendum magnoperè captabant.'

14 *Vitæ tenor.* Suet. ibid. et Aur. Vict. in Epit. 'Institutum vero uniforme omni imperio tenuit.'

1 *Objurgationibus.* Elatosque ejus spiritus deprimebat, teste Dion. lxvi, p. 749. V. et Suet. Domit. 2.

2 *Apidis sacra.* De quibus dictum sup. c. 46.

3 *Regni cupidum.* Hos rumores memorat Suet. Tit. 5.

4 *Pariter abduceret.* Hæc omnia Suet. ibid.

5 *Remissæ.* Joseph. Bell. Jud. vii, 5. n. 3.

6 *Argis.* Argos, urbs Ciliciæ, quam Stephanus, de Urbibus, ait ætate sua appellari Ἀργειόπολιν. Hujus urbis nummos publicavit Cl. Pellerin, *Mélange de diverses Médailles.* Vol. i, p. 22.

7 *Apollonium.* Apollonium Tyaneum. Philostrat. Vit. Apollon. vi, 30.

8 *Virtutibus supera.* Philostrat. ibid. c. 32.

9 *Demetrium.* Philostrat. ibid. c. 31. Demetrium, Cynicum philosophum, non ita constantem virum fuisse vidimus supra Hist. iv, 40. Sed in Apollonio et Demetrio plus fuit ostentationis, quam virtutis.

10 *Celeravit.* *Rhegium*, nunc *Rheggio*, *in farther Calabria, dehinc Puteolos*, nunc *Pozzuolo*, oneraria nave appulit, 'Romam inde contendit expeditissimus.' Suet. Tit. 5.

11 *Obviam processerat.* Joseph. Bell. Jud. vii, 5. n. 3.

12 *Pater, veni.* Suet. ibid.

1 *Effusa.* Joseph. Bell. Jud. vii, 5. n. 3.

Senatus duplicem triumphum Principi et Cæsari decrevit.[2] At ipsi unico contenti, ne inani impensa gravaretur respublica. Tum primum ab Urbe condita pater filiusque visi in eadem triumphali pompa. At, ut nova, sic magnifica fuere triumphi decora. Plurima adhuc nocte, milites stetere prope Isidis templum.[3] Ibi Vespasianus Titusque noctem egerant:[4] primo diluculo, caput lauro redimiti, et purpureis induti vestibus, in Octaviæ porticum[5] processerunt: eos senatus, præcipuus quisque magistratuum, et equester ordo excepit. Ut in tribunali[6] eburneisque sellis consedere, laureati et sericati milites[7] solitis adclamationibus imperatorum virtutes attollunt: mox, facto silentio, Vespasianus, velato capite, solemnes preces concipit; idem quoque precatus est Titus. Tum Vespasianus, adsistentem concionem paucis adlocutus, milites ad paratum prandium[8] dimittit. Ipse cum filio ad triumphalem portam[9] regressus: ibi post levem cibum, triumphales vestes[10] induunt; cæsisque ante Deos, ad portam adstantes,[11] victimis, cœpit pompa, apparatu maxima.

51. In hac enim imperii pace, subacti orbis opes, artium miracula, naturæ rara quæque ostentata:[1] prævectæ quoque immensæ purpurearum Babylonicave arte[2] pictarum vestium, gemmarum, in coronas aliaque id genus ornamenta compositarum, strues:[3] præfulgebant Deorum simulacra, magnitudine

2 ***Decrevit.*** Hæc et seq. Joseph. ibid.

3 ***Isidis templum.*** Templum illud fuit in campo Martio, haud procul Pantheo, et æde Minervæ, nunc ***Santa Maria sopra Minerva.*** Ibi repertum Osiridis simulacrum, quod exhibet Donatus, de Urbe Roma, i, 21.

4 ***Noctem egerant.*** Relicto palatio, noctem ibi egerant. Triumphaturi enim ex Urbe egrediebantur, ut eam postero die ingrederentur triumphantes.

5 ***In Octaviæ porticum.*** Octaviæ, sororis Augusti, porticus fuit ubi nunc S. Angeli ecclesia, ***Chiesa di S. Angiolo in Pescheria.*** Manentque adhuc rudera in vicinis locis. Extat autem ejus memoria in veteribus Urbis ichnographiæ fragmentis, quæ in templo Romuli reperta sunt, nunc in ædibus Capitolinis adservantur.——CVS OCTAVIAE.

6 ***In tribunali.*** Quod ante Octaviæ porticum fuerat exstructum. Joseph. ibid. n. 4.

7 ***Sericati milites.*** Joseph. ibid. Χωρὶς ὅπλων ἦσαν ἐσθήσεσι σηρικαῖς, ἐστεφανωμένοι δάφναις. ‘Milites sine armis erant induti vestibus sericis, coronati lauro.’

8 ***Paratum prandium.*** De more militibus paratum ab imperatoribus prandium. Joseph. ibid.

9 ***Triumphalem portam.*** Qua e campo Martio in Urbem subibant triumphantes. Porta illa fuit in veteri Urbis muro, inter Capitolium et Tiberim, prope Carmentalem portam. Postea cum Aurelianus muros Urbis dilatavit, tunc trans Tiberim noctem agebant triumphantes; pons portaque triumphalis fuere paulo supra molem, seu tumulum, Adriani, nunc ***Castel S. Angiolo.***

10 ***Triumphales vestes.*** Auro purpuraque intextæ triumphales vestes. V. sup. An. i, 15. not. inf.

11 ***Ad portam adstantes.*** Joseph. l. c. Τοῖς τε παριδρυμένοις τῇ πύλῃ θύσαντες θεοῖς.

1 ***Ostentata.*** Joseph. ibid. n. 5.

2 ***Babylonicave arte.*** I. e. vestium in accuratissimas picturas arte Babyloniorum distinctarum. Joseph. ibid. Καὶ τὰ μὲν ἐκ πορφύρας ὑφάσματα τῆς σπανιοτάτης φερόμενα, τὰ δὲ εἰς ἀκριβῆ ζωγραφίαν πεποικιλμένα τῇ Βαβυλωνίων τέχνῃ. Vestes illas arte Babylonica pictas referre mihi videntur pictæ vestes, quibus Imperator Sinarum et imperii Sinensis primores adhuc utuntur.

3 ***Strues.*** Tantæ gemmarum fuere strues, ut fateatur Josephus frustra ipsos earum aliquid rarum esse existimasse. Μάτην εἶναί τι τούτων σπάνιον ὑπειλήφαμεν.

et arte stupenda; ipsaque animalia,[4] suis quæque naturis expressa. Cuncta autem auro, argento, ebore splendida:[5] bajuli quoque purpureis aureisque radiabant indumentis: ipsa captivorum deformitas ornamentorum varietate inlustrata. Tantas inter opes conspicuæ in primis immanes ferculorum moles, in tres quatuorque tabulatorum ordines[6] exstructæ: inde patebant intuentium oculis mira arte expressa singula Judaici belli eventa, prælia, transfugia, captivorum agmina, urbium, castellorum oppugnationes, tectorum excidia, templi incendia, flumina,[7] non in virentes, sed in torridos campos, immissa: in singulis autem ferculis ostentui erant Judæorum duces,[8] eodem loci corporisque habitu,[9] quo fuerant capti: gestatæ quoque naves plurimæ.[10] Post visebantur templi monumenta,[11] quæ inter eminebat mensa aurea, aureum candelabrum,[12] et ultimum spolium, Judaica lex.[13] Inde sequebantur longo

4 *Animalia.* Joseph. ibid. Ζώων τε πολλαὶ φύσεις παρήγοντο, κόσμον οἰκεῖον ἁπάντων περικειμένων. Maxime animalia Judææ propria. V. triumphum Germanici An. ii, 41.

5 *Splendida.* Joseph. ibid.

6 *Tabulatorum ordines.* Joseph. ibid. Τριώροφα γὰρ αὐτῶν (πηγμάτων) καὶ τετρώροφα πολλά.

7 *Flumina.* Joseph. ibid. Μετὰ πολλὴν ἐρημίαν κατηφῆ ποταμοὺς ῥέοντας οὐκ ἐπὶ γῆν γεωργουμένην, οὐδὲ ποτὸν ἀνθρώποις ἢ βοσκήμασιν, ἀλλὰ διὰ τῆς ἔτι πανταχόθεν φλεγομένης. Nempe post illatam bello Judaico vastitatem, Jordanis, Arnon, Cedron, aliique torrentes, non agrorum culta, sed fumantes ruinas interfluebant.

8 *Judæorum duces.* Ac maxime Simon et Joannes.

9 *Loci corporisque habitu.* Joseph. ibid. Joannes quidem, cum fratribus in cavernis esuriens, se Romanis dedidit. Joseph. Bell. Jud. vi, 9. n. 4. Simon autem in cuniculis diu delituit: at furiosus fanaticusque dux, cum deficerent alimenta, ratus se adhuc posse Romanorum manus evadere, si iis terrorem incuteret, subito emersit e loco, ubi templum fuerat, candida tunica indutus, purpurea infibulatus chlamyde. Primum obstupuere, qui eum intuiti sunt. Post ad eum accessere, et quis esset interrogaverunt. Nomen non prodidit Simon, sed ducem vocari jussit. A Terentio Rufo comprehensus, vinctusque, ad Titum, qui tunc Cæsareæ maritimæ erat, missus est. Joseph. Bell. Jud. vii, 2. Inde intelligere est quomodo Judæorum duces eodem loci corporisque habitu, quo fuerant capti, in triumphalibus ferculis ostentarentur.

10 *Naves plurimæ.* Joseph. Bell. Jud. vii, 5. n. 5. Πολλαὶ δὲ καὶ νῆες εἵποντο. Naves illæ sane Judaicas bello captas referebant. Certe fuit in Museo Domus Professæ Parisiensis, Societatis Jesu, nummus ære mediocri: IMP. CAES. VESPASIAN. AVG. COS. III. Vespasianus capite laureato. In aversa parte, VICTORIA NAVALIS. SC. Victoria cum palma et corona. Titi quoque similes nummi habentur.

11 *Templi monumenta.* Pars illa egregia triumphi Judaici extat adhuc Romæ, marmore expressa, in Titi arcu, inter clivum montis Palatini et ecclesiam sanctæ Franciscæ. Ibi primum videtur titulus, qui ante mensam auream præferebatur; deinde mensa aurea, supra quam posita duo vasa: ad latus mensæ sunt prælongæ duæ tubæ Judaicæ decussatæ: post titulus candelabri aurei; mox candelabrum aureum. Demum titulus, qui ante legem Judaicam præferebatur: ipsa lex non videtur, quod in anaglypho locus non supererat. Præstantissimum monumentum accuratissime delineatum exhibet eruditus Villalpandus, *in Ezechiel.* Vol. ii, p. 587. Arcus autem, post Titi mortem aut structus, aut inscriptus.

SENATVS
POPVLVS QVE ROMANVS
DIVO TITO DIVI VESPASIANI F
VESPASIANO AVGVSTO.

12 *Candelabrum.* Hecatæus, ap. Joseph. contra Apion. i, 22. memorat aram, seu mensam, et candelabrum, utrumque aureum, pondus talentorum duum, *Angl.* 9000*l.* Βωμός ἐστι καὶ λυχνίον, ἀμφότερα χρυσᾶ, δυὸ τάλαντα τὴν ὁλκήν.

13 *Judaica lex.* Joseph. ibid. Sane in aurata, qua includebatur, arcula lata est

ordine victoriarum tituli: mox triumphales Vespasiani Titique currus,[14] quibus adequitabat Domitianus consul.[15] Circumducta per theatra[16] pompa, ut irruenti undique plebi fieret satis, ventum ad Capitolium. Tum substitit pompa: præcipuus belli dux Simon, laqueo[17] in clivum, foro imminentem,[18] tractus, virgisque cæsus, interfectus est.[19] Sic expiato scelere, victoribus adclamatum: cæsæ victimæ; et imperatores in Jovis Capitolini gremio lauream[20] posuere, neglecto victoriæ cognomento.[21] Inde publicos inter plausus in palatium discessere: reliquum diei lætitiæ datum, tota Urbe in epulas effusa.[22]

52. Tum silentibus bellis, clusus est Janus.[1] Ut pacis, qualis a divi Augusti temporibus haud contigerat, monumen-

lex, seu præstantissimus legis liber. Neque enim obvium quodque exemplar ostentatum.

14 *Vespasiani Titique currus.* Joseph. ibid. Bene quidem, ut constat ex vett. monumentis. At falso Oros. vii, 9. unum triumphalem currum memorat. ‘Vespasianus et Titus imperatores, magnificum agentes de Judæis triumphum, urbem ingressi sunt. Pulchrum et ignotum antea cunctis mortalibus inter trecentos viginti triumphos, qui a conditione Urbis, usque ad id tempus acti erant, hoc spectaculum fuit, patrem et filium, uno triumphali curru vectos, gloriosissimam ab his qui patrem et filium offenderant, victoriam reportasse.’ In aureo Vespasiani nummo, quem e Thesauro Regio laudat Harduin. Select. Opp. p. 731. solus triumphali curru vehitur Vespasianus. IMP. CAESAR VESPASIANVS AVG. TR. P. capite laureato. In aversa parte, TRIVMP. AVG. ‘Triumphus Augusti.’ Vespasianus, curru triumphali vectus, retro a Victoria coronatus, balsami ramum, devictæ Judææ symbolum, tenet. Sic quoque in triumphali arcu Titi, de quo jam dictum supra, solus Titus curru suo et quadrigis vehitur, pariter a Victoria retro stante coronatus. Perperam interpres Latinus Josephi Titum equitantem exhibet.

15 *Adequitabat—consul.* Joseph. ibid. Suet. quoque Domit. ii, ‘Triumphum utriusque [Vespasiani et Titi] Judaicum equo albo comitatus est.’ Consul autem suffectus tunc erat Domitianus.

16 *Per theatra.* Joseph. Bell. Jud. vii, 5. n. 4. Διὰ τῶν θεάτρων. Unde mihi videtur triumphalem pompam non statim Urbem subiisse. Sed, peractis ante triumphalem portam sacris, pompa per Pompeii, Balbi, et Marcelli theatra, quæ erant in campo Martio, circumducta est, ut multitudini, quam immensam exhibet Josephus, facilior esset aspectus. De hac pompæ tarditate intelligendus videtur Suet. in Vesp. xii, ‘Adeoque nihil ornamentorum extrinsecus cupide appetivit, ut triumphi die fatigatus tarditate et tædio pompæ, non reticuerit: merito se plecti, qui triumphum, quasi aut debitum majoribus suis aut speratum umquam sibi, tam inepte senex concupisset.’

17 *Simon, laqueo.* Joseph. Bell. Jud. vii, 5. n. 6.

18 *Foro imminentem.* In eo clivo erat Carcer Mamertinus, hodie *S. Pietro in carcere:* ibi quoque, ut quidam volunt, scalæ Gemoniæ. V. jam dicta sup. Hist. iii, 74.

19 *Interfectus est.* Joseph. ibid. Joannes autem reservatus est vinculis sempiternis, δεσμοῖς αἰωνίοις. Joseph. Bell. Jud. vi, 9. n. 4.

20 *Gremio lauream.* De hoc usu jam dictum sup. An. ii, 26. not. inf.

21 *Victoriæ cognomento.* Dio lxvi, p. 748. Ob invisam despectamque gentem, neque Vespasianus, neque Titus dictus est ‘Judaicus.’ Inde Pompeius, cum irrideretur a Cic. Ep. ad Attic. ii, 9. appellatus ‘noster Hierosolymarius traductor.’ Ceterum Judaica Vespasiani Titique victoria quam plurimis celebrata est monumentis: quæ cum hic referre longius foret, de obsidio Hierosolymitano et belli Judaici monumentis commodius post not. et em. ad Hist. v. in peculiari dissertatione dicemus.

22 *In epulas effusa.* Joseph. Bell. Jud. vii, 5. n. 6.

1 *Clusus est Janus.* Paulus Oros. vii, 9. ‘Continuo [post Judaici belli triumphum] omnibus bellis ac tumultibus domi forisque compressis, pacem totius orbis pronuntiaverunt, et Janum geminum obseratis cohiberi claustris, sexto demum ipsi post Urbem conditam censuerunt.’

tum extaret, Vespasianus Pacis templum,[2] maximum pulcherrimumque[3] Urbis opus, ædificavit: ibi præter cetera ornamenta,[4] opes vasaque templi Hierosolymitani dicata: lex, velaque[5] in palatio reposita. Cum ita factum satis religionibus, in morum emendationem conversa sunt studia, conspirantibus Principis Titique votis, ipsa Urbe vitiorum mole fessa.[6]

Inde in multis Vespasiani nummis, cusis anno sequenti, cum Vespasianus esset cos. III. i. e. 'consul tertium,' reperitur inscriptum: PACI ORBIS TERR. AVG. I. e. 'Paci orbis terrarum Augustæ,' vel AVGVSTAE PACI. vel PAX POPVLI ROMANI. In nummis Titi PAX AVG.

2 *Pacis templum.* Templum illud fuit 'foro proximum,' teste Suet. Vesp. 9. Templo addita erant multa opera; quæ memorat Plin. xxxiv, 8. n. 24. et xxxvi, 4. n. 8. Videntur adhuc ejus rudera haud procul ab ecclesia Sanctæ Franciscæ et arcu Titi, ante montem Palatinum.

3 *Maximum pulcherrimumque.* Herodian. Lib. i, p. 482. Εἰρήνης τέμενος—μέγιστον καὶ κάλλιστον γενόμενον τῶν ἐν τῇ πόλει ἔργων. Ejus quoque egregias laudes v. ap. Plin. xxxvi, 15. et Joseph. Bell. Jud. vii, 5. n. 7.

4 *Ornamenta.* Hæc Templi decora sæpe memorat Plin. Extat adhuc eximium ejus magnificentiæ monumentum, ingens nempe columna marmorea, quam Paulus v. summus Pontifex, ante ecclesiam Sanctæ Mariæ Majoris transtulit et erexit.

5 *Lex, velaque.* Liber legis Judaicæ, et vela purpurea tabernaculi, τὰ πορφυρᾶ τοῦ σηκοῦ καταπετάσματα. Joseph. Bell. Jud. vii, 5. n. 7. De his velis plura habet idem Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 4 et 5.

6 *Fessa.* Hæc et reliqua Vespasiani tempora v. in Appendd. Chronol.

NOTÆ ET EMENDATIONES

AD LIBRUM QUARTUM HISTORIARUM

C. CORNELII TACITI.

CAP. 1. *Fors obtulerat.* Bene Ms. Corb. Beroald. et recentiores. In Mss. Harl. Bodl. et edd. vett. *sors;* ut jam vid. sup. An. xiv, 5. Cf. quoque Bentl. ad Hor. Serm. I. vi, 54.

Conspexerant. Recte Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Agr. ed. pr. et recentiores. Male Puteolan. *prospexerant.*

Ex plebe. Mss. Harl. Jes. Corb. et ed. pr. *e plebe.*

Et fortuna captæ urbis. Mallet Vertranius, *et forma captæ urbis.* Et certe, *forma*, quam *fortuna*, huic loco aptior. *Formam* probavit Davanzati, *è faccia di sforzata città: fortunam*, Cl. Gordon, *the miserable lot of a city stormed and sacked.*

CAP. 2. *Filium Principis agebat.* Cl. Ernest. mallet, *agens.* Vel, *sed nondum ad curas intentus, stupris et adulteriis filium Principis agebat.*

Postulabat. Ms. Agr. *postulabant.*

Ariciam. Male ed. pr. *Artiani.* Ms. Corb. *Arriani.* Ms. Jes. *Aritiam.*

Adversis abstractus. Frustra locum hunc solicitabat Faernus, ut emendaret, *nec proinde prosperis socius, quam adversis in Gemonias abstractus.* Jam vid. sup. An. iv, 13. 'Claritudine infausti generis, et paternis adversis foret abstractus.'

Adversum plausus ac lasciviam. Ms. Corb. et ed. pr. *adversus plausus et lasciviam.*

CAP. 3. *Acceptos a Vitellio.* Ita libri omnes scripti et editi præter Rhenan. qui omisit præp. *a.*

Mox Illyrico. Bene Mss. et vett. ac recentiores edd. Male Beroald. *Illyricos.*

Ea, prima specie, forma. Hæc insititia esse putat Cl. Ernest. Quod minime crediderim. In Ms. Agr. *formidata* pro *forma.* Inde tentabat Ryck. *et prima specie formidata.*

Et reipublicæ egregia. Et, habent Mss. et vett. edd. At mox in iis, *rep.* Inde emendabat Muret. *de republica egregia.* Melius Jac. Gronov. atque ex usu Taciti, *et reipublicæ egregia.*

CAP. 4. *In Vitellium.* Ita Mss. Flor. Reg. Corb. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *in Vitellianos.*

De bello civili data. In Mss. Flor. Reg. et ed. pr. *de bello civi-*

lium. Inde tentabat Jac. Gronov. *de bello civium data,* aut, *de bello civili non data.* At potior est vulgata scriptura.

Mox Deos respexere: restitui placuit. Sic Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. Puteolan. et recentiores. Mss. Reg. Corb. Agr. ed. pr. et Beroald. *mox Deos respicere, restituique placuit, &c.*

Ut honorificam. Ms. Reg. *et honorificam.* Ms. Vatic. 1864. *ut honorificum.*

Ita falsa aberant. Bene Ms. Agr. Ryck. et recentiores. *Ita,* abest ab aliis Mss. et vett. edd. Illud sensus omnino postulat.

Attollebatur. Bene Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *attollebantur.*

Præcipuus illi dies. Mss. Corb. et Agr. *præcipue illi dies.*

Cap. 5. *Regione Italiæ, Tarracinæ municipio. Regione Italiæ,* insititia et omittenda videntur; ut jam sensit Cl. Ernestus. Recte vertit Cl. Davanzati: *Nacque in Terracina, terra municipale: di Cluvio Capitano di Primopilo.* Frustra conjiciebat Lips. *origine Italica.* Alii, cum Italia ab Augusto in xi regiones fuisset divisa, suppleverunt, *regione Italiæ septima,* vel *regione I. Italiæ;* atque ita vertit Cl. Gordon, *Helvidius Priscus was born in the municipal city of Terracina, within the first precinct of Italy, the son of Cluvius, who had sustained the rank of a principal centurion.* Murphy ita, *Helvidius Priscus was born in the municipal city of Tarracina. His father, Cluvius, was a centurion of principal rank.* At minime verisimile est regionem Italiæ a Tacito hic fuisse memoratam. Potius crediderim librarium aliquem, vel in marg. regionem Italiæ, in qua erat Tarracina, adnotasse; vel, cum Ms. Agr. et ed. pr. habeant, *Tarentino municipio,* additum fuisse, *e regione Italiæ,* quia Tarentum olim non erat in Italia, sed in magna Græcia, *e regione Italiæ.* Corrupte Mss. Farnes. et Corb. *Tarentinæ municipio.* Ms. Flor. *Carecinæ.* In uno e Mss. Vatic. *Tarentium.* Alii Mss. Puteolan. et ceteri omnes, *Tarracinæ.* Eruditus Corradinus, Vetus Latium, Vol. ii, p. 213. memorat veterem figlinam, haud procul Tarracina effossam, et inscriptam

L••••LVID

quam sic legit L. *He*LVID. Indeque conjicit ibi fuisse Helvidii Prisci villam, prædiumque Helvidiæ gentis, quæ opus doleare ibidem habuit.

Cluvio patre. Male ed. pr. *Clunio.*

Ut nomine. Ut, abest a Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et ed. pr. Inde omissum est a Ryckio. At melius alii libri, qui illud retinent.

Doctores sapientiæ. Ms. Corb. *sapientium.*

Ceteraque extra animum. Ms. Agr. *ceteraque quæ extra animum.*

Cap. 6. *Egregiis utriusque orationibus testatum.* Bene Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. Agr. edd. vett. et Ryck. Male Rhenan. *egregiis orationibus utriusque certatum.* Tentabat quoque Muret. *utrinque.*

De imperio Vespasiani censebant. Quid Senatus de imperio Vespasiani censuerit, quomodo cuncta Principibus solita ei decreverit, paucis expediendum: simul legis imperii, seu legis regiæ primordia fataque explananda sunt.

DE LEGE IMPERII, DICTA QUOQUE LEGE REGIA.

Regum primo, deinde duodecim Tabularum *legibus* paruit populus Romanus. Orta posthac discordia plebem inter et patres, plebs sibi jura constituit, quæ *plebiscita* vocata sunt, et pro legibus lege Hortensia observata. At labentibus seculis plurimisque victoriis ita crevit populus Romanus, ut in tanta hominum turba plebs difficile conveniret: itaque necessitas ipsa curam reipublicæ ad senatum deduxit. Cœpit ergo senatus se interponere; et quidquid constituisset, observabatur: jus illud appellabatur *senatusconsultum*. Cum juris constituendi vis ad pauciores ita devenisset, Caius Julius Cæsar in se unum illam traxit; et quam armis sibi jam adseruerat, eam adhuc legum auctoritate munitam voluit. A. U. C. 706. ei datum, ut de Pompeianis arbitratu suo statueret: mox, arrepta ex motibus Africæ specie, decretum ut ei belli pacisque in omnes homines jus esset, etsi neque ad senatum, neque ad populum de iis retulisset. Τούς τε γὰρ τὰ τοῦ Πομπηΐου φρονήσαντας ἐπέτρεψαν αὐτῷ πᾶν θ' ὅ, τί ποτ' ἂν ἐθελήσῃ δράσαι • • • καὶ πολέμων καὶ εἰρήνης κύριον, προφάσει τῶν ἐν τῇ Ἀφρικῇ συνισταμένων, πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ἀπέδειξαν αὐτὸν, κἂν μηδὲν μήτε τῷ δήμῳ μήτε τῇ βουλῇ περὶ αὐτῶν κοινώσηται. Dio xlii, p. 194.

Inter hæc dominationis molimina, libertas Cæsarem oppressit. Tum respublica triumvirorum arbitrio permissa. Nihil in publicam utilitatem consultum: omnia libidinibus paruere. Respublica, libertatis imagine, quam ipsa servitute, magis conflictata, ad Octavium Augustum ultro confugit, qui omnia, discordiis civilibus fessa, sub nomine *Principis* accepit. Cum ita necesse fuisset reipublicæ per unum consuli, 'constituto Principe, datum est ei jus, ut quod constituisset ratum esset.' Pomponius, Digest. lib. i, Tit. 2. 'de Origine juris.' Leg. 2.

Jus illud dictum est *lex imperii*, quæ postea, cum non ita invisum foret Romanis regum nomen, dicta est *lex regia:* de qua Ulpianus, Digest. lib. i, Tit. 4. 'de Constitutionibus Principum.' Leg. 1. 'Quod Principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum lege regia, quæ de imperio ejus lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat.'

Lex, quæ, Vespasiano imperium capessente, lata est, ære incisa, Romæ ruinis diu obruta jacuerat; cum pars ejus præstantissima, quoniam in ea Sanctio contineatur, effossa, primum in Ecclesia Lateranensi prope tabernaculum SS. Corporis Christi affixa est, mox in ædes Capitolinas translata, ubi nunc inter egregia antiquitatis monumenta adservatur. Quam cum ibi viderim, juvat eam paulo accuratiorem, quam a Grutero, Thesaur. Inscript. p. 242. edita est, repræsentare notisque explanare.

FOEDVSVE. CVM. QVIBVS. VOLET. FACERE. LICEAT. ITA. VTI. LICVIT. DIVO. AVG.

TI. IVLIO. CAESARI. AVG. TIBERIOQVE. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO.

VTIQVE. EI. SENATVM. HABERE. RELATIONEM. FACERE. REMITTERE. SENATVS.
CONSVLTA. PER. RELATIONEM. DISCESSIONEMQVE. FACERE. LICEAT.
ITA. VTI. LICVIT. DIVO. AVG. TI. IVLIO. CAESARI. AVG. TI. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO.
VTIQVE. CVM. EX. VOLVNTATE. AVCTORITATEVE. IVSSV. MANDATVVE. EIVS.
PRAESENTEVE. EO. SENATVS. HABEBITVR. OMNIVM. RERVM. IVS. PERINDE.
HABEATVR. SERVETVR. AC. SI. E. LEGE. SENATVS. EDICTVS. ESSET. HABERETVRQVE.
VTIQVE. QVOS. MAGISTRATVM. POTESTATEM. IMPERIVM. CVRATIONEMVE.
CVIVS. REI. PETENTES. SENATVI. POPVLOQVE. ROMANO. COMMENDAVERIT.
QVIBVSQVE. SVFFRAGATIONEM. SVAM. DEDERIT. PROMISERIT. EORVM.
COMITIS. QVIBVSQVE. EXTRA. ORDINEM. RATIO. HABEATVR.
VTIQVE. EI. FINES. POMERII. PROFERRE. PROMOVERE. CVM. EX. REPVBLICA.
CENSEBIT. ESSE. LICEAT. ITA. VTI. LICVIT. TI. CLAVDIO. CAESARI. AVG. GERMANICO.
VTIQVE. QVAECVNQVE. EX. VSV. REIPVBLICAE. MAIESTATE. DIVINARVM.
HVMANARVM. PVBLICARVM. PRIVATARVMQVE. RERVM. ESSE.
CENSEBIT. EI. AGERE. FACERE. IVS. POTESTASQVE. SIT. ITA. VTI. DIVO. AVG.
TIBERIOQVE. IVLIO. CAESARI. AVG. TIBERIOQVE. CLAVDIO. CAESARI.
AVG. GERMANICO. FVIT.
VTIQVE. QVIBVS. LEGIBVS. PLEBEIVE. SCITIS. SCRIPTVM. FVIT. NE. DIVVS. AVG.
TIBERIVSVE. IVLIVS. CAESAR. AVG. TIBERIVSQVE. CLAVDIVS. CAESAR. AVG.
GERMANICVS. TENERENTVR. IIS. LEGIBVS. PLEBISQVE. SCITIS. IMP. CAESAR.
VESPASIANVS. SOLVTVS. SIT. QVAEQVE. EX. QVAQVE. LEGE. ROGATIONE.
DIVVM. AVG. TIBERIVMVE. IVLIVM. CAESAREM. AVG. TIBERIVMVE.
CLAVDIVM. CAESAREM. AVG. GERMANICVM. FACERE. OPORTVIT.
EA. OMNIA. IMP. CAESARI. VESPASIANO. AVG. FACERE. LICEAT.
VTIQVE. QVAECVNQVE. ANTE. HANC. LEGEM. ROGATAM. ACTA. GESTA.
DECRETA. IMPERATA. AB. IMPERATORE. CAESARE. VESPASIANO. AVG.

IVSSV. MANDATVVE. EIVS. A. QVOQVE. SVNT. EA. PERINDE. IVSTA. RATAQ.
SINT. AC. SI. POPVLI. PLEBISVE. IVSSV. ACTA. ESSENT.

SANCTIO.

SIQVIS. HVIVSCE. LEGIS. ERGO. ADVERSVS. LEGES. ROGATIONES. PLEBISVE. SCITA.
SENATVSVE. CONSVLTA. FECIT. FECERIT. SIVE. QVOD. EVM. EX. LEGE. ROGATIONE.
PLEBISVE. SCITO. S. VE. C. FACERE. OPORTEBIT. NON. FECERIT. HVIVS. LEGIS.
ERGO. ID. EI. NE. FRAVDI. ESTO. NEVE. QVIT. OB. EAM. REM. POPVLO. DARE. DEBETO.
NEVE. CVI. DE. EA. RE. ACTIO. NEVE. IVDICATIO. ESTO. NEVE. QVIS. DE. EA. RE. APVD.
*se a*GI. SINITO.

Initia legis periere, quibus, ut conjicere licet, omnium rerum jus, arbitrium vitæ et necis, belli ac pacis commercia Vespasiano permittebantur ita, uti Divo Augusto, Tiberio, Claudioque fuere permissa. Iis subnectitur:

'Fœdusque, cum quibus volet, facere liceat ita, uti licuit Divo Augusto, Tiberio Julio Cæsari Augusto, Tiberioque Claudio Cæsari Augusto Germanico.' Tiberius adoptione in Juliam familiam transierat: inde illi nomen *Tiberio Julio Cæsari.* Et ut jura dominandi magis ac magis firmaret, vulgo dicebatur TI. CAESAR. DIVI. AVG. F. DIVI. IVLI. NEP. AVG. i. e. 'Tiberius Cæsar, Divi Augusti filius, Divi Julii nepos, Augustus.' In vett. quoque Inscrr. memorantur servi, qui appellantur TIB. IVLIVS. AVG. LIB. i. e. 'Tiberius Julius Augusti libertus;' quod nomen a patrono suo Tiberio Julio Augusto sane acceperant. Nomina autem Julii Cæsaris, Caii Caligulæ, Neronis, hic et in sequentibus capitibus omittuntur. Ac merito quidem. Nullum enim imperium, nulla lex imperii, cum C. Julius Cæsar cecidit: Caii vero Caligulæ ac Neronis memoria damnata, proinde silenda. Ceterorum Principum Galbæ, Othonis, et Vitellii fluxum imperium, nec in hoc civilium bellorum fine memorandum.

'Utique ei senatum habere, relationem facere, remittere; senatusconsulta per relationem discessionemque facere liceat ita, uti licuit Divo Augusto, Tiberio Julio Cæsari Augusto, Tiberio Claudio Cæsari Augusto Germanico.' Quod, libera olim republica, majoribus tantum magistratibus erat datum, id Principi concessum est, ut senatum haberet, de negotiis relationem faceret, relationemve ad senatum remitteret, ut senatusconsulta faceret per relationem, conquisitis nempe singulorum sententiis, vel per discessionem, cum curia in partes discedebat. Hujusce autem usus ratio, quod sæpe rubor timorve inerat si singuli sententias suas proferrent; contra vero nec rubor, nec timor, si in partes discedebatur. Inde Dio xli, p. 153. *Διαψηφίσεως δὲ ἐπὶ τούτοις οὐ κατ' ἄνδρα (μὴ καὶ δι' αἰδῶ ἢ καὶ φόβον τινὰ παρὰ τὰ δοκοῦντα σφίσιν ἀποφήνωνται) ἀλλ' ἐπὶ τάδε καὶ ἐπ' ἐκεῖνα τοῦ βουλευτηρίου μεταστάσει γενομένης.* Cum tale senatusconsultum fieret, verba solemnia erant: QVI HAEC SENTITIS, IN HANC PARTEM. QVI ALIA

OMNIA IN ILLAM PARTEM ITE, QVA SENTITIS. V. Plin. Ep. viii, 14. Hujusmodi senatusconsultum, Tiberio Principe, factum memorat Suet. Tib. 31. Quam parce autem jus relationis Augusto primitus fuerit tributum (scilicet ut quoties senatus haberetur, etiamsi consulatum non gereret, jure unius relationis, de quacumque re vellet, uteretur) docet Dio liii, p. 518. *Χρηματίζειν αὐτῷ περὶ ἑνός τινος ὅτου ἂν ἐθελήσῃ καθ' ἑκάστην βουλὴν, κἂν μὴ ὑπατεύσῃ, ἔδωκε.*

'Utique cum ex voluntate, auctoritateve, jussu, mandatuve ejus, præsenteve eo, senatus habebitur, omnium rerum jus perinde habeatur, servetur, ac si e lege senatus edictus esset, habereturque.'

'Utique quos, magistratum, potestatem, imperium, curationemve cujus rei petentes, senatui populoque Romano commenda verit, quibusque suffragationem suam dederit, pomiserit, eorum, comitiis quibusque, extra ordinem, ratio habeatur.'

Duobus istis capitibus non subjungitur formula, 'uti licuit Divo Augusto, Tiberio, Claudioque,' quia iis capitibus ampliata est Vespasiani potestas, eique tributum jus, quod Divo Augusto, Tiberio, Claudioque prius non fuerat lege imperii concessum. In exemplum ergo adduci non potuere. His autem duobus capitibus quam in immensum Vespasiani auctoritas favorque intenderentur, patet cuique singula verba perpendenti.

'Utique ei fines pomœrii proferre, promovere, cum ex republica censebit esse, liceat ita, uti licuit Tiberio Claudio Cæsari Augusto Germanico.' Fines pomœrii a Claudio prolatos vid. sup. An. xii, 23. Eos quoque protulerat Augustus; qui tamen hic siletur, quod illos protulerit, Ægypto in populi Romani ditionem redacta, ac proinde ante legem imperii. Adde ab Augusto, nondum dominationis certo, et in senatum indulgente, consules in hujus gloriæ societatem fuisse vocatos. Immo *ex senatusconsulto* consules Censorinus et Gallus *fines pomœrii terminaverunt*, ut constat ex Inscriptione, quam videre est in not. et em. ad An. xii, 23. Nero quoque, uti ibidem monuimus pomœrium auxerat: sed minime memorandus, ob damnatam memoriam, de qua jam supra.

'Utique quæcunque ex usu reipublicæ, majestate divinarum, humanarum, publicarum privatarumque rerum esse censebit, ei agere, facere jus potestasque esto ita, uti Divo Augusto, Tiberioque Julio Cæsari Augusto, Tiberioque Claudio Cæsari Augusto Germanico fuit.' Hac in re insigne exemplum extat An. iii, 60 sq.

'Utique quibus legibus, plebeive scitis, scriptum fuit ne Divus Augustus, Tiberiusve Julius Cæsar Augustus, Tiberiusque Claudius Cæsar Augustus Germanicus tenerentur, iis legibus plebisque scitis Imperator Cæsar Vespasianus solutus sit; quæque ex quaque lege, rogatione, Divum Augustum, Tiberiumve Julium Cæsarem Augustum, Tiberiumve Claudium Cæsarem Augustum Germanicum facere oportuit, ea omnia Imperatori Cæsari Vespasiano Augusto facere liceat.' Inde manifestum est nec Vespasianum, nec priores Principes omnibus legibus fuisse solutos. Iis tantum legibus aut plebiscitis soluti sunt, quibus neque Divus Augustus, neque Tiberius, neque Claudius tenebantur. Quibus autem non tenerentur minime dixerim, cum priores leges imperii, quibus id continebatur, perierint. Novimus tamen ex Dion. lvi, p. 582. A. U. C.

762. Augustum solutum fuisse legibus in petendo consulatu, *τὸ τὴν ὑπατείαν θᾶσσον παρὰ τὸ νεμομισμένον λαβεῖν*. Legibus quoque conjugalibus Principes fuisse solutos conjicit eruditus Gravina, Origines Juris Civilis, p. 140. Quod enim habet Ulpian. Digest. libr. I. Tit. 3. 'de Legibus et senatusconsultis,' leg. 31. 'Princeps legibus solutus est,' id acceptum ex Ulpiani commentariis ad legem Juliam et Papiam, quæ leges sunt conjugales. Postea crevit Principum immunitas; nec Principes in leges jurabant. Ideo Trajanus tantopere laudatus a Plinio, in Panegyric. 64 et 65. quod processerit in rostra, 'inadscensumque illum superbiæ Principum locum' triverit, in legem juraverit, se legibus subjecerit. 'Quod ego,' exclamat Plinius, 'nunc primum audio, nunc primum disco, non est Princeps super leges, sed leges supra Principem.' Celeberrimum quoque est Imperatoris Severi Alexandri effatum: 'Licet enim lex imperii solemnibus juris Imperatorem solverit: nihil tamen tam proprium imperii est, quam legibus vivere.' Cod. libr. iii. Tit. 'de Testam.'

'Utique quæcunque ante hanc legem rogatam acta, gesta, decreta, imperata ab Imperatore Cæsare Vespasiano Augusto, jussu mandatuve ejus a quoque sunt, ea perinde justa rataque sint, ac si populi plebisve jussu acta essent.' Hæc lex a magistratibus ducibusque Flavianarum partium rogata. Quod vero additur: 'perinde justa rataque sint, ac si populi plebisve jussu acta essent,' id ex vetere usu repetitur, quo justa rataque erant, quæ populi plebisve jussu, id est, centuriatis, aut tributis, comitiis acta fuerant. *Populi* appellatione continentur universi cives cum ipsis patriciis ac senatoribus; *plebis* nomine, ceteri cives sine patriciis et senatoribus.

'SANCTIO. Si quis hujusce legis ergo adversus leges, rogationes, plebisve scita senatusve consulta fecit, fecerit, sive quod eum ex lege, rogatione, plebisve scito senatusve consulto facere oportebit, non fecerit hujus legis ergo, id ei ne fraudi esto, neve quid,' scriptum *quit* ob veterem pronuntiandi modum, 'ob eam rem populo dare debeto; neve cui de ea re actio, neve judicatio esto; neve quis de ea re apud,' tres sequentes literæ desunt ob fractum æreæ tabulæ angulum, se agi *sinito*. Sanctio, qua lex munita violari non potest; inviolabilis quoque declaratur, qui ex hac lege, vel ob hanc legem egit egeritve.

Utinam plures hujusce generis leges extarent! Iis compertum foret, quibus gradibus increverit Romanorum Principum auctoritas. Ea jam erat summa ante Principis Severi Alexandri tempora. Solemnia enim sunt Ulpiani verba: 'Quod Principi placuit, legis habet vigorem: utpote cum lege Regia, quæ de imperio ejus lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat. Quodcumque igitur Imperator per epistolam et subscriptionem statuit, vel cognoscens decrevit, vel de plano interlocutus est, vel edicto præcepit, legem esse constat.' Digest. libr. I. Tit. 4. 'de Constitutionibus Principum,' Leg. I.

Postulabat, quæ. Mss. Corb. et Agr. ***postulat, et quæ.***

CAP. 7. ***Memoria flagitiorum urgeretur.*** Ita Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolan. et recentiores. Ms. Corb. et ed. pr. ac Lips. ***memoria flagitiorum urgeret.***

Ut in cujusque vitam famamque. Sic Ms. Flor. ed. pr. Pichena et recentiores. Sic quoque emendatum in Ms. Bodl. At Mss. Harl. Bodl. pr. m. Jes. Corb. et Puteolan. *et uniuscujusque vitam famamque penetrarent.* Cop. *que* a Beroaldo omissa.

Sentio. Ita Mss. Vatic. 1863. et 1864. Flor. Reg. Corb. ed. pr. Lips. et recentiores. In Ms. Vatic. 1958. *Senetio.* A librario superadditum, *Senetione* et *Seneca.* Puteolanus edidit, *Senecione.* In Ms. Harl. *Senetio.* Ms. Jes. *Senecio.* Ms. Bodl. *Senetione;* et in margine, *Seneca.* Quis fuerit Sentius ignoratur; neque usquam memoratur. Certe error est in *Senecione.* Nam Senecio a Principe Domitiano occisus est. Nulla foret in *Seneca* difficultas, si magis faverent libri. Virque fuit Vespasiani amicitia dignus.

Amicos esse. Satis. Ita Mss. edd. vett. Ryck. et recentiores. Rhenan. et Cl. Ernest. *amicos. Esse satis.*

Cap. 8. *Secundum vetera exempla.* Bene Ms. Corb. Rhenan. et recentiores. Ed. pr. *sed secundum vetera exempla.* Sic quoque emendatum in Ms. Harl. Mss. Bodl. Jes. et Puteolan. *sed vetera exempla.*

Aut inimicitiis. Ms. Corb. *aut inimicitiæ.*

Id magis vitandum. Vitandum perperam omissum in Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. Additum est in marg. Mss. Harl. Guelf.

Pervicacia quorumdam. Bene Mss. Flor. Reg. Corb. ed. pr. Rhenan. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *pervicacia cujusquam.*

Se meminisse. Frustra tentat Rhenan. *meminisset.* Male Ms. Corb. *se monuisse.*

Per hujusmodi. Mss. Corb. et Agr. *per ejusmodi.*

Inlusisse. Ita Mss. Flor. Corb. Guelf. et ed. pr. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. *illusisse.* Male Puteolan. *illuxisse.*

Contentionibus. Ms. Agr. *concertationibus.*

Cap. 9. *Perrogarent sententias.* Sic Mss. Reg. Harl. Bodl. ed. pr. et recentiores. Ms. Guelf. et Puteolan. *prorogarent.* Ms. Jes. *prorogaret.*

Vulcatius Tertullinus. Ms. Reg. *Vulcanius Tetralinus.* Ed. pr. *Vulcanius Teturlinus.*

Cap. 10. *Protegi non poterat.* Ms. Agr. *eripi non poterat.*

Corruptorque amicitiæ. Bene Mss. Reg. Harl. Bodl. Agr. et edd. vett. Ms. Corb. habet quoque *amicitiæ,* sed omisit, *que.* Pichena et recentiores e conjectura Lipsii edidere, *corruptorque amici, et cujus se magistrum ferebat.* Mallet Heins. *correptorque amici.*

Cujus se magistrum. Male Ms. Reg. et ed. pr. *cujus se ingratum.*

Motis ad ultionem animis. Bene Lips. et recentiores. In Mss. Reg. Corb. et edd. pr. *motis adulationi animis.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *adulationibus.*

Cap. 11. *Inter patres.* Bene Ms. Guelf. Mercerus et recentiores. Vulgo in Mss. et edd. vett. *inter partes.*

Non Princeps. Bene Mss. Flor. Harl. Jes. Pichena et recentiores. In Mss. Reg. Bodl. et edd. vett. *non principes.*

Urbem ingressus. Ita Mss. et edd. vett. ac recentiores. Intermediæ quædam edd. *in Urbem.*

Varique Arrii. Bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Corb. Puteolan. et recentiores. In Mss. Reg. Bud. et ed. pr. *Arriique,* omisso, *Vari.* Contra Rhenan. omisit, *Arrii.*

Vim Principis amplecti. Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et ed. pr. Puteolan. et recentiores, *complecti.*

Cædes Calpurnii Galeriani. Mss. Corb. *cæde.* Vulgo in Mss. et vett. edd. *Calphurnii.* At in nummis hujus gentis scriptum, CALPVRNIVS. Vide erud. Vaillant, Nummi antiqui familiarum. Vol. I, p. 206 sq.

Se ipse interfecit. Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Ryck. et recentiores. In Ms. Reg. *seipsum interficit.* Edd. vett. *seipsum interfecit.*

Asiaticus enim libertus. Sic Mss. Reg. Corb. ed. pr. Ernest. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *Asiaticus enim is libertus.* Ms. Agr. *Asiaticus etiam libertus.* Forte ob servile supplicium in marg. fuerat notatum, *is enim libertus,* quod postea in ipsam narrationem transierit. Forte etiam emendandum, *Asiaticus autem libertus.* Conjiciebat Illustr. Huet. *Asiaticus, nempe libertus.*

CAP. 12. *Crebrescentem.* Mss. Reg. Jes. et ed. pr. *crebescentem.*

Legionum hiberna. Frustra Rhenan. *legionum castra hiberna;* repugnantibus Mss. et vett. edd.

Trans Rhenum agebant. Ms. Agr. *agitabant.*

Insulam inter vada sitam. Bene Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolan. et recentiores. Corrupte Mss. Vatic. 1863. et Reg. *insulam vocatam sitam.* Mss. Vatic. 1864. Corb. et in marg. Ms. Vatic. 1863. *insulam vata sitam.* Ms. Bud. *juvata sitam.* Inde Colerus tentabat, *insulam Batavam:* Lips. *insulam Vahali assitam.*

Mare Oceanus. Bene Ms. Reg. Sic quoque sec. m. emendatum in Ms. Harl. Prima habebat, *Oceanum,* ut et libri omnes editi. Dixit quidem Jul. Cæsar, B. G. iii, 7. 'P. Crassus, adolescens, cum legione VII. proximus mare Oceanum Andibus,' nunc *Anjou,* 'hyemabat.' At *mare Oceanum* hic in quarto casu, non vero in primo, ponitur.

Rhenus amnis. *Amnis,* abest a Ms. Corb.

Societate validiorum. Ms. Jes. *validorum.* Male Ms. Reg. et ed. pr. *societateve aliorum astricti.* Sic quoque sec. m. in Ms. Harl. In Ms. Agr. *societateve validiorum attriti.*

Mox aucta per Britanniam. Bene Mss. Reg. Corb. ed. pr. et recentiores. Puteolan. omiserat, *aucta.* Aberat quoque a Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Sec. m. additum est in Mss. Harl. Bodl. Guelf.

Erat et domi. Sic Mss. Reg. Harl. et libri editi. In Mss. Flor. Bodl. Jes. Guelf. Corb. *erant.* Sec. m. emendatum in Ms. Jes. *erat.*

Præcipuo nandi studio. Ms. Reg. et ed. pr. *præcipuus nandi studio.*

Arma equosque retinens. Mss. Reg. Corb. et ed. pr. *arma quoque retinens.*

Rhenum perrumpere. Ms. Reg. Corb. et ed. pr. *Rhenum perrupere.* Mendose quidem. Durum quoque, *perrumpere,* ni suppleas, *Rhenum suetus,* vel *doctus, perrumpere.* Quod omissum videtur, cum corrupta est scriptura in *perrupere.*

Cap. 13. ***Discrimen adiit.*** Ita Rhenan. et recentiores. In Mss. et vett. edd. ***adit.***

Avertere. Male Mss. Flor. Corb. Agr. ***adverteret.*** Ms. Reg. et ed. pr. ***averteret.***

Accita Vitellio auxilia. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. ***a Vitellio.*** Præp. omittunt Mss. Flor. Corb. Agr. ed. pr. et recentiores.

Redintegratum Bellum. Bene Mss. Corb. Guelf. Rhenan. et recentiores. In Ms. Reg. et ed. pr. ***reintegratum.*** Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. ***redintegrandum.*** Sec. m. in Ms. Harl. ***redintegratum.***

Cap. 14. ***Desciscendi certus.*** Bene Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Agr. Guelf. edd. vett. et recentiores. Ms. Bud. et Rhenan. ***discidii certus.***

Conquirendo. Male Ms. Guelf. ***conquirendos.***

Rursus impubes. Ita Mss. Vatic. 1863 et 1864. Flor. Reg. Corb. ed. pr. et recentiores. In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. ***impuberes.*** In marg. Mss. Bodl. ***impubes.*** Sic quoque sup. additum in Ms. Vatic. 1958.

Et est plerisque. Male Mss. Corb. Agr. ***et ex plerisque.*** Ryckii amicus tentabat, ***ut est plerisque.***

Et compositæ seditionis. Ita Ms. Reg. ed. pr. Ernest. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. ***et compositi seditionis auctores: perpulere, &c.*** Ernesto merito placuit, ***compositæ,*** ut ap. Liv. iv, 13. 'nec dum compositis maturisve satis consiliis.' Sic et Sallust. in Jugurth. 119. 'ita composito dolo, digrediuntur,' et Propert. Eleg. ii. 2, 2. 'At me, composita pace, fefellit amor.'

Quando legatum····venire? Mss. et vett. edd. ***quando legatum····venire:*** quod probat Cl. Ernest.; et ***quando*** pro ***quippe*** accipit. At quomodo tunc stabit, ***gravi quidem comitatu!*** Redundabit ***quidem,*** quod tamen habent libri omnes. Præterea ad Batavos non mittebantur legati, sed præfecti et centuriones, qui delectum agerent. Nec placet Davanzati: ***E quanto si stara a veder venire un legato con quel lungo codazo, e superbo imperio?*** In Ms. Reg. et ed. pr. ***quendam legatum····venire:*** Ms. Agr. ***quando legatum····venire parum.*** Quod minime Cornelianum, licet Ryckio probatum.

Centurionibusque. Que, abest a Mss. Bodl. Jes. Sec. m. additum in Ms. Harl.

Esse sibi robur. Esse, abest a Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et ed. pr. In Ms. Flor. sec. m. ***at sibi robur.*** Ms. Bud. ***et.***

Consanguineos Germanos. Bene libri omnes editi. ***Germanos,*** abest a Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. Additum in marg. Mss. Harl. Guelf.

Gallias idem. Supra ***Gallias*** in Ms. Vatic. 1958. scriptum, ***Gallos.***

Cap. 15. ***Canninefates.*** Plin. iv, 15. meminit ***Cannenufatum;*** et vet. Inscr. ap. Grut. p. 385. num. 1. ALAE PRIMAE CANNANEFATVM. Unde non male Cl. Ernest. edidit, ***Canninefates.*** In Mss. Harl. Bodl. Jes. et vett. edd. ***Caninefates.*** Ms. Corb. inf. cap. 79. habet, ***Cannenefates.*** Ibidem ed. pr. ***Canninefates.***

Mogontiaci agentes. Ita Mss. Vatic. 1863. 1864. 1958. Bodl. et Puteolan. Ptolemæo quoque, ii, 9. Μοκοντίακον. Male Ms. Reg. ***Ma-***

gontiana gens. At ipse inf. cap. 24. habet, *Mogontiaco.* Beroald. et recentiores, *Magontiaci;* quæ scriptura nonnumquam in Mss. reperitur.

Brinno. Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Agr. Ryck. et recentiores. Male Ms. Reg. et ed. pr. *Brumo.* Nam mox inf. Ms. Reg. habet, *Brinnonem;* ed. pr. *Brinonem.* Puteolan. *Brenno.* Rhenan. e Ms. Bud. *Brinio.*

Rebellis familiæ omine. Mss. Reg. Corb. *rebelle.* Ed. pr. *rebellæ.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *omine.* Ed. pr. *homine.* Emendatum in recentioribus edd. *nomine.*

Proxima occupatu. Optime Lips. et recentiores. Male Ms. Flor. *proxima occupata.* Mss. Vatic. Harl. Bodl. Jes. Reg. Corb. et edd. vett. *proximo occupata.* Beroald. *proximo occupato.*

In superiorem insulæ partem. Ita Ms. Corb. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *in superiore insulæ parte.* Mox ed. pr. *congregabantur.*

Quam robur. Quippe viribus cohortium abductis. Male Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. *quam robur cohortium abductum.* Inde emendaverat Rhenan. *quam robur, cohortibus abductis.* Recte emendatum in Ms. Harl. *quam robur. Quippe viribus cohortium abductis.* Sic quoque habent Mss. Reg. Corb. Male Puteolan. *cohortis.*

E proximis. Ms. Corb. *ex proximis.* Male Ms. Reg. et ed. pr. *ex primis.*

Armis oneraverat. Ita Ms. Vatic. 1958. Puteolan. et recentiores. In Ms. Vatic. 1863. et ed. pr. *armis ornaverat.*

Cap. 16. *Compressurum.* Ita Mss. Reg. Bud. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *oppressurum.*

Ducem ejus belli, sed Civilem esse, patuit. In Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *ducem esse belli, sed civilem, eis patuit.*

Directa ex diverso acies. Male Ms. Reg. et ed. pr. *detecta ex diverso acies.* Mallet Pichena, *directa ex diverso acie.*

Tungrorum. Mss. Harl. Bodl. Jes. et ed. pr. *Turingorum.* Solemni librariorum errore.

Cap. 17. *Celebrabantur.* Ms. Harl. *celebrantur.*

Spolia Romanorum. Ms. Agr. *spolia Romana.*

Mutis animalibus. Male Mss. Reg. Guelf. et ed. pr. *multis.* Frustra tentat Acidal. *brutis.*

Hominum bonum. Ita Mss. Flor. Reg. Bud. Agr. ed. pr. Jac. Gronov. et recentiores. Puteolan. *hominis.*

Cap. 18. *Sic in Gallias.* Perperam in Lipsianis quibusdam edd. *sicut in Gallias.*

Mummium Lupercum. Ita Ms. Agr. Ryck. et recentiores. Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. et Puteolan. *Munium Lupercum.* Vitiose Ms. Vatic. 1863. et ed. pr. *munivit Lupercum.*

Fugeret. Male Ms. Bud. *fungeretur.*

Fœminarum ululatu. Ms. Bodl. *fœminarumque ululatu.*

Oppidano certamine. Ms. Vatic. 1958. *oppidanorum certamine.*

Invidiam apud populares. In Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *esset invidia apud populares.* Inde tentabat Ryck. *invidiæ.* At potior est vulgata scriptura.

Avehitur. Bene Rhenan. et recentiores. Male Ms. Reg. et edd. vett. *advehitur.*

Cap. 19. *Acrius exposcerent.* Ms. Agr. *acrius expostularent.*

Ne terreret abeuntes. Bene Mss. vett. et recentiores edd. Male Rhenan. *teneret.*

Cunctaque quæ acciderant. Bene Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Agr. Puteolan. et recentiores. Rhenan. e Ms. Bud. in quo, *qui cuncta,* emendaverat, *quin cuncta quæ acciderant.*

Cap. 20. *Exponeret.* Ita Mss. Flor. Reg. et ed. pr. Quod quoque Jac. Gronov. probatum. Puteolan. ceterique, *exponerent.*

Lixarumque ignava. Bene Rhenan. et recentiores. Male Mss. et vett. edd. *ignavia:* Gronoviis immerito probatum. In Ms. Harl. sec. m. emendatum, *ignava.*

Circumfundant. Male Ms. Bud. et Rhenan. *circumdant.*

Illi veteres militiæ, in cuneos congregantur. Bene Mss. Vatic. 1864. Flor. Reg. Agr. ed. pr. et recentiores. Male Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *illi veteris militiæ memores in cuneis congregantur.*

Tenuem nostrorum aciem. Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Agr. edd. vett. et Cl. Lallemand. Rhenan. aliique, *tenuem aciem nostrorum.* Quod durius.

Suis plerique telis. Ms. Corb. et ed. pr. *suis plerumque telis.* Mox Ms. Harl. *interire,* pro *interiere.*

Cetero in itinere. Præp. *in,* abest a Ms. Corb.

Cap. 21. *Exercitus ductor.* Male Beroald. *doctor.* Ms. Agr. *justi exercitus jam ductor.*

Perfuga Batavus. Bene Mss. Reg. Harl. Corb. ed. pr. et recentiores. Male Puteolan. *perfugus.*

Arbitrium rerum. Ita Mss. Flor. Reg. Bodl. Corb. Guelf. ed. pr. et Cl. Ernest. Puteolan. *arbitrum;* ut sup. An. xiii, 14. Sic quoque sup. scriptum in Ms. Bodl. Utrumque Latine dicitur.

Quæ ubi. Male Beroald. *quippe ubi.*

Cap. 22. *Haud procul castris.* Ms. Vatic. 1863. *haud procul a castris.* Ed. pr. *haud procul a muris.*

Ni copiæ. Ita Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Agr. Puteolan. aliique ante Lipsium. Veteris quoque scripturæ vestigia retinet ed. pr. licet corrupte habeat, *vi copiæ.* Sine ulla necessitate Lips. emendavit, *ut copiæ.* Quod Salinerio Ryckioque jam observatum.

Utramque Rheni ripam. A Ms. Bud. abest, *utramque.* At vocem illam habent alii omnes scripti et editi libri. Immerito ergo illam aut deletam, aut in *utrimque* mutatam, vult Lips.

Veteranarum cohortium. Ms. Corb. *veteranorum cohortium.*

Sylvis lucisque. Ita Ms. Corb. et recentiores edd. In Ms. Reg. et ed. pr. *sylvis lucisve.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *sylvis jugisque.* Forte redundat, *lucisque.* Addi potuit in marg. a quodam, qui attendebat ad librum de Mor. Germ. 7. 'Effigies et signa quædam detracta lucis in prælium fuerunt.'

Mixta belli civilis externique facie. Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores. In Ms. Corb. et ed. pr. *belli civilis externique mixta facie.* Mss. Bodl. Guelf. et Puteolan. *justa belli civilis externique facie.* Ms. Jes. et Rhenan. *juxta.*

Armatorum Romanorum. Bene Mss. edd. vett. Pichena et recentiores. Rhenan. secutus unum suum Ms. Bud. omiserat, *Romanorum.* Dixit Tac. *Romanorum,* ut a quinque millium armatorum summa excluderet servos, lixas, atque id genus hominum. Quod recte observavit Pichena.

CAP. 23. *Leniter exsurgens.* Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et ed. pr. Hac voce jam usus est Tac. Hist. ii, 14. Puteolan. et ceteri, *assurgens.*

Legiones nostras venirent. Mss. Harl. Bodl. Jes. *veniretur.*

Sibi quæque gens consistunt. Ita Mss. et libri editi. Pro *sibi* mallet Rhenan. *simul;* Cl. Ernest. *soli.* Vulgata scriptura, licet a communi dicendi ratione aliquantisper remota, non tamen displicet.

Pinnisque mœnium hærebant. Male Ms. Corb. *primisque mœnium.* Pro *hærebant,* Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *pendebant.* Quod probabat Gruterus.

Scandebantque jam quidam. Ita Mss. Flor. Harl. ed. pr. et recentiores. Cop. *que* omisit Puteolan. Omissa quoque fuerat in Ms. Bodl. sed sec. m. fuit addita.

Sed tum. Male Mss. Corb. et Farnes. *sed tamen.*

Adversa quoque. Ms. Corb. *adversa quæque.*

Nec ulla ipsis solertia. Ms. Corb. *illis.* Male Ms. Reg. et ed. pr. *nullam sibi ipsis solertiam.*

Docebant struere materias. Bene Mss. Corb. Guelf. Rhenan. et recentiores. Male Ms. Reg. et ed. pr. *ducebant.* In edd. vett. et Ms. Reg. *machinas.*

In modum pontis. Inter bellica Romanorum machinamenta eminebant turres, quas accurate descripsit Vegetius, iv, 17. 'Turres autem dicuntur machinamenta, ad ædificiorum speciem, ex trabibus tabulatisque compacta: et ne tantum opus hostili concremetur incendio, diligentissime ex crudis coriis vel centonibus communitur. Quibus pro modo altitudinis additur latitudo; nam interdum tricenos pedes per quadrum, interdum quadragenos, vel quinquagenos latæ sunt: proceritas autem ipsarum tanta fit, ut non solum muros, sed etiam turres lapideas altitudine superent. His plures rotæ mechanica arte subduntur, quarum lapsu volubili magnitudo tam ampla moveatur. Præsens autem periculum civitatis est, si ad murum fuerit turris admota: plures enim accipit scalas, ac diverso genere conatur irrumpere. Nam in inferioribus partibus habet arietem, cujus impetus destruit muros: circa mediam vero partem accipit pontem, factum de duabus trabibus, septumque de vimine, quem subito prolatum inter turrim murumque constituunt, et per eum egredientes de machina bellatores in civitatem transeunt, et occupant muros. In superioribus autem turris illius partibus contati et sagittarii collocantur, qui defensores urbis ex alto, contis, missilibus, saxisque prosternant. Quo facto, civitas capitur sine mora. Quid enim auxilii superest, cum hi qui de murorum altitudine sperabant, repente supra se aspicient altiorem hostium murum?' Quomodo autem huic discrimini occurreretur, docet Vegetius capitibus sequentibus. Eas quidem machinas, non mechanicæ artis peritia, sed tormentariorum nostrorum organorum ignea vi vicimus.

Sperabantur. Non ita bene Ms. Agr. *spectabantur.*

Cap. 24. *Cognito castrorum obsidio.* Ms. Reg. *cognita castrorum obsidione.*

Lectos e legionibus. Ita Mss. Flor. Corb. Pichena et recentiores. A Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. et edd. vett. abest præp.

Duoetvicesimæ legionis. Bene Mss. Flor. Reg. Bodl. Corb. ed. pr. Rhenan. ac Lips. Mss. Harl. Jes. Puteolan. et recentiores, *duodevicesimæ.* In Ms. Vatic. 1958. *duodevicesimæ:* sed supra scriptum, *duoetvicesimæ.*

Tradit. Ms. Corb. *tradidit.* Quod mallem, cum mox sequatur, *celeraret.*

Ipse pavidus, invalidus corpore. In Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. et ed. pr. *ipse navibus, invalidus corpore.* Bene Pichena emendavit, *pavidus.* Puteolan. *ipse pavidus torpere*, omissis, *invalidus corpore.* Frustra tentabat Lips. *ipse pavidus, invalidus, torpere.*

Emissas a Mogontiaco. Ita Mss. Reg. Harl. Jes. In Ms. Bodl. *emissas Magontiaco.* In libris editis, *emissas a Magontiaco.*

Adsciri in societatem. Rhenan. *acciri.*

Interfecto traditore. Ita libri omnes scripti et editi. Suspecta tamen vox, *traditor;* nec ante Tertulliani tempora Latinis auribus audita. Inde Heins. tentabat, *traditove;* i. e. custodiæ, quæ eum ad Imperatorem adduceret, tradito. Potius crediderim, *hostibus tradito.* Dictum sup. An. ii, 66. *tradito Cotye.*

Malo omine. Ms. Reg. et ed. pr. *a malo omine.*

Vocibus instinctos. Ita Mss. Flor. Reg. Agr. ed. pr. Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *vocibus insistentes.* In marg. Ms. Harl. additum, *instinctos.*

Flammavere. Ed. pr. et Ms. Agr. sed sec. tantum m. *inflammavere.*

Recitavit. Ms. Corb. *recitaverat.*

Cap. 25. *Bonnam.* Ms. Corb. *in Bonnam.*

Directam····aciem. Ms. Reg. et ed. pr. *directa····acie.*

Exemplaria. Bene Ms. Reg. et libri omnes editi. In Mss. Flor. Bodl. Jes. Corb. Bud. Guelf. *exemplares.*

Usurpandi juris. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. addunt, *causa.* Illud autem eleganter omittunt Mss. Flor. Reg. Corb. ed. pr. et recentiores.

Armatæ. In Mss. Flor. Reg. Bud. Corb. et ed. pr. *arma.* Quod immerito probavit et edidit Jac. Gronov. *converterunt* intelligens. In Ms. Agr. *arma sumsere.* Sed, ut puto, est potius viri eruditi conjectura, quam vetus scriptura.

Optimus quisque. In marg. Ms. Harl. *optimi quique.*

Cap. 26. *Incognita illi cœlo.* Ita Ms. Reg. et libri omnes editi. *Illi*, abest a Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. Additum est sec. m. in Ms. Harl.

In pace, fors. Mss. Harl. Bodl. Jes. *sors.*

Sextadecima legio. Male Puteolan. et deinde ceteri omnes, *tertiadecima legio.* Emendandum, *sextadecima*, recte vidit Mercer. Bene enim Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *xvi. legio.* Sic quoque inf. c. 62. Ms. Flor. *legio xvi.* Ibi quidem, vice versa, Ms. Reg. et ed. pr. habent, *legio tertiadecima.* Ms. Agr. *legio tredecima.* Nam legio tertiadecima erat in Pannonia. Sextadecima autem legio erat in Germa-

nia inferiore, ut vid. est in not. et em. ad Hist. ii, 6. Nec est quod Pichena Mercero objiciat sextadecimanos a Vitellio in Italiam fuisse abductos, teste ipso Tac. Hist. iii, 22. Primani, et quintani, et quintadecimani fuerant quoque abducti, teste Tacito ibid. Passim tamen in hoc Civilis bello memorantur. At hæc gesta ante Cremonense prælium, ut patet ex Hist. iv, 31. Præterea non integræ legiones, sed earum partes mittebantur, quæ etiam supplebantur. Inde manebant legionum nomina. Confer Hist. iii, 22. Hist. iv, 35.

Cui Gelduba. Ita Ms. Reg. ed. pr. et recentiores. A Mss. Harl. Bodl. Jes. abest, *cui.* Illud quoque omisit Puteolan. In Ms. Harl. sec. m. additum est.

Accenderetur. Sic Ms. Flor. ed. pr. Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *incenderetur.*

Ductus a Vocula. Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores. Præp. abest a Mss. Flor. Bud. et ed. pr. Eam quoque omisit Rhenan. In Ms. Agr. *Voculæ.*

Cap. 27. *Auctus et Germanorum.* Male Puteolan. *auctus est Germanorum.*

Navem abripiunt. Bene Mss. Harl. Jes. Guelf. Rhenan. et recentiores. In edd. vett. *arripiunt.*

Cap. 28. *Immensis auctibus.* Bene Pichena e Ms. Flor. Sic quoque Ms. Covarruviæ. Cf. Ruhnk. ad Vell. Paterc. i, 40. In Mss. Vatic. 1958. et Bodl. *actibus.* Supra scriptum autem, *auctibus.* Male Ms. Agr. *laudibus.* Ed. pr. habet quoque, *actibus.* At cum vox illa deesset in Ms. Vatic. 1863. quem inspexit Lips. emendabat, *immensum universa, &c.*

Alia manu···transire jubet. Vel *aliam manum,* vel *transiri,* emendandum videtur, ut Ursino, Faerno et Freinshemio jam observatum. Vulgatam tamen scripturam defendunt Ryck. et Ernest. aut *suos,* aut *duces populorum* intelligendo. Quod non ita probabile.

Quateret. Bene Mss. edd. vett. et recentiores. Male Rhenan. *quaterent.*

Quod gens Germanicæ originis. Bene Mss. Flor. Bud. Pichena et recentiores. In Mss. Bodl. Jes. et Puteolan. *quos genus Germanicæ, &c.* In Mss. Reg. Agr. et edd. pr. *quod Germanicæ originis.*

Romanorum nomen, Agrippinenses vocarentur. Bene Mss. Flor. Reg. Agr. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *Romanorum nomine, Agrippinenses vocarent. Romanorum nomen,* insititia Grutero videbantur.

Prælium poscentes. Male Mss. Harl. Bodl. Jes. *bellum poscentes.* Additum in marg. Ms. Harl. *prælium.*

Nec finem labori nox adtulit. Ita Ms. Reg. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *ne finem quidem labori nox attulit.* Inde tentabat Jac. Gronov. *ne nox quidem finem labori attulit.*

Cap. 29. *Insignibus effulgens.* Male Ms. Agr. *insignibus armis effulgens. Insignibus,* ita usurpatum jam vid. sup. Hist. i, 38. et An. i, 24.

Misceri cuncta. Bene Mss. et edd. vett. Jac. Gronov. et recentiores, *miscere cuncta.*

Acciderat. Ms. Agr. *accideret.*

Tendere arcus. Ita Mss. et libri editi. Frustra tentat Lips. *tendere armis.* Male Acidal. *tendere jactus.* Tendebant arcus adversum Romanos, qui e summis mœnibus ferratas sudes et gravia saxa jaciebant.

Prodesse virtus. *Virtus*, in Ms. Reg. et ed. pr. perperam excidit.

Periculorum gnarus. Sic Rhenan. et recentiores. In Mss. et vett. edd. *ignarus.*

In mœnia egressos. Bene vett. et recentiores edd. In intermediis quibusd. edd. præp. *in* est omissa.

Cap. 30. *Et incussæ trabes.* In marg. Ms. Harl. *et incussis trabibus.*

Præcipuum pavorem. Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *præcipuum terrorem.*

Intra castra. *Castra*, abest a Ms. Jes.

Cap. 31. *Alpinus Montanus.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et edd. vett. *Alpinius.* Alias habent quoque, *Alpinus.*

Cunctabatur. Male Ms. Jes. *conturbatur.*

Non vultu, neque animo. Ms. Bodl. *non vultu, non animo.*

Conciperent. Ms. Jes. *acciperent.*

Cap. 32. *Suspiciones.* Bene libri editi. In Ms. Bodl. *suspictiones.* In Ms. Vatic. quem Lips. inspexit, *suspectiones.*

Externa armis falsis. Ita Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Agr. edd. vett. et recentiores. Lips. emendabat, *externa arma falsis.* In Ms. Jes. *extrema armis falsis.*

Laboris recepi. In Ms. Reg. et ed. pr. *laborum.* Ms. Flor. et ed. pr. habent, *recepi.* Ms. Reg. *recipi.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *cepi.*

Quod præmium. Ita Mss. Flor. Reg. Agr. ed. pr. Jac. Gronov. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *pretium.* In marg. Ms. Bodl. *præmium.*

Sed molliora. Bene Ms. Flor. ed. pr. et recentiores. Nec aliter Puteolan. et Mss. Harl. Bodl. licet habeant, *moliora.* Mss. Reg. Jes. et Alciatus, *meliora.*

Rediit. Mss. Harl. Bodl. Jes. ed. pr. Puteolan. et Beroald. *redit.*

Cap. 33. *Sororis suæ filio.* Ms. Agr. *sororis suæ viro.* Corrupte Ms. Reg. et ed. pr. *Claudio victores sororis suæ victores ducibus.*

Involavere. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *involvere.* In marg. Ms. Harl. *involavere.*

Subsignano milite. Male Ms. Reg. et ed. pr. *subsignato milite.*

Media firmare. Male Ms. Agr. et ed. pr. *mœnia firmare.*

Terga in suos vertit. Omitti *in suos* perperam vult Muretus, quasi in hostes, non in suos, terga verterent. At fugam versus suos direxere, ut recte animadvertit Cl. Ernestus.

Latera nostrorum. Ms. Agr. et ed. pr. *latera nostra.*

Romanis addit animos. *Romanis*, abest a Mss. Flor. Reg. Bud. et ed. pr. In Ms. Harl. *Romanis addidit animos.* Male Ms. Jes. *Romanus addidit, &c.*

Recepere. Male Ms. Agr. *suscepere.* Licet id probet Ryck.

Cap. 34. *Circumiri.* In Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *circumveniri.*

Nequisset. Ms. Reg. et ed. pr. *nequivisset.* Mox in ed. pr. *excidissent.*

Eodem impetu potuit. Male Rhenan. *eo impetu.* In Mss. Flor. Agr. et ed. pr. *potuit.* Puteolan. *potuisset.*

Confossus illic. Mallet Freinshem. *illico.* Bene quidem. Sed et *illic,* i. e. eo ipso in loco, dici potest; ut observat Cl. Ernest.

Indici fides. Male Ms. Reg. et ed. pr. *judicii fides.*

Depositis impedimentis. Ita Mss. Flor. Reg. Bud. Agr. ed. pr. Jac. Gronov. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *ut depositis impedimentis.*

Adsueverant. Male Puteolan. *asseverant.*

Credita····fama. Ita Mss. et libri editi. Mallet Lips. *dedita,* vel *didita.* Rhenan. *edita····fama.*

Cap. 35. *Qui, ubi rursus missos.* Bene Mss. Flor. Agr. Bud. Pichena et recentiores. *Ubi,* omisere Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. Corrupte Ms. Reg. et ed. pr. *urbi.* Aliis male emendatum, *qui reversus missos.*

Onustis perculsisque. Ita Ms. Agr. Ryck. et recentiores. Mss. Flor. Reg. et ed. pr. *periculisque.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. *vehiculisque.* In marg. Ms. Bodl. *pauculis.* Sic quoque Puteolan. ceterique omnes ante Ryck. *pauculisque.* Atque ita vertit Davanzati: *Nel ritorno s'andava a pericolo manifesto, essendo i frumentieri carichi, e pochi.* Contra Ryck. secutus est Cl. Gordon: *It remained no doubt what threatening danger must be incurred in the return, whilst they who carried the grain were loaded, and indeed already dismayed.* Dictum est sup. c. 30. 'pugnatumque est in perculsos.'

Addit exercitui. Bene vett. et recentiores edd. In mediis quibusd. edd. *addidit.*

Quinta et quintadecima. Optime Mercerus. Quintadecima enim legio, non vero quartadecima fuit in Germania inferiore. V. sup. Hist. iii, 22. et quæ de legionibus diximus in not. et em. ad Hist. ii, 6. Male Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *quinta et decima.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *quinta et quartadecima.* At bene inf. c. seq. iidem Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. habent, *quintanorum et quintadecimanorum.* In ed. pr. *quintanorum et quintadecimorum.*

Cap. 36. *Accendebatur.* Male Ms. Agr. *accendebantur.*

Effusi in luxum····cœtus, veterem····renovant. Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Rhenan. et recentiores. In ed. pr. *effusus in luxum et epulas, et nocturnos cœtus miles, veterem in Hordeonium iram renovavit.* Sic quoque habent Mss. Reg. Agr. et Puteolanus, omisso tantum *miles.* M. sec. additum est in Ms. Agr.

Cap. 37. *Pavidum.* Bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolan. et recentiores. In Ms. Reg. et ed. pr. *pavidus.*

Vitellius occidisset. Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Agr. Guelf. edd. vett. et recentiores. Rhenan. e Ms. Bud. *corruisset.*

Et duoetvicesimani. Bene Ms. Bodl. Male Puteolan. ceterique omnes, *et duodevicesimani.* Corrupte Ms. Reg. *primum quartumque et duovicesima manus.* Ed. pr. *et duoetvicesima manus.*

Ex Cattis. Male Ms. Agr. *ex Caucis.* Mss. Bodl. Jes. *Cactis.* Ed. pr. *Cautis.*

Satietate prædæ. Non ita bene Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *societate prædæ.*

Nec incruenti. In via dispersos. In Mss. Flor. Reg. et ed. pr. *nec incruentari via dispersos.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *nec incruentati. Ita dispersos.* Ms. Agr. *nec incruenti. Via dispersos.* Merito receptum est, *incruenti.* Suspecta enim *incruentare* et *incruentati. In via,* recte conjecit Lips. quem omnes sunt secuti.

Cap. 38. *Is præerat provinciæ.* Bene Puteolan. et recentiores. In Mss. Flor. Reg. Bud et ed. pr. omissum, *præerat.* Inde frustra conjicit Jac. Gronov. olim scriptum fuisse, *is proc. provinciæ,* i. e. proconsul provinciæ. In Ms. Agr. *is provinciæ præerat.*

Ne victoribus quidem. Male Mss. et vett. edd. *nec.*

Cap. 39. *Januariis.* Ms. Bodl. *Januarii.*

Tertio Juliano. Bene Mss. Guelf. Jes. Rhenan. et recentiores. Male Mss. Flor. Reg. Agr. et edd. vett. *Tito Juliano.* Mox cap. seq. habent, *Tertio.*

Tamquam transgredientem. Ita Mss. Flor. Reg. ed. pr. Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *quod transgredientem.*

Præponebatur. Bene Mss. Reg. Harl. Jes. Agr. ed. pr. J. F. Gronov. et recentiores. Ms. Bodl. et Puteolan. *præferebatur.* At in marg. Ms. Bodl. additum, *præponebatur.* Rhenan. *proponebatur.*

Vis penes Mucianum. Bene Lips. et recentiores. In Mss. Bodl. Jes. et edd. vett. *jus penes Mucianum;* solito librariorum errore. Mox *erat* a Rhenano perperam omissum.

Etiam populus. Ms. Agr. *et populus.*

Cupidine. Ms. Jes. *cupiditate.*

Abolet. Ms. Agr. *adimit.* Mendose ed. pr. *adolet.*

Redit Urbi sua forma. Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores. Male ed. pr. *redditur sua forma legibus et muniis magistratuum.* Ita quoque Ms. Reg. omisso, *redditur.*

Cap. 40. *Ignotis adhuc moribus.* Mss. Guelf. Jes. *ignotus.*

Dilapsa, noscerent. Bene Ms. Reg. ed. pr. Ernest. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *delapsa.*

Neque animus. Bene Mss. Flor. Reg. ed. pr. Lips. et recentiores. Mss. Bodl. Jes. et Puteolan. omisere, *neque.* Sec. m. additum est in Mss. Harl. et Guelf.

Junius Mauricus. Bene Lips. et recentiores. Mss. Flor. Harl. Bodl. Guelf. et Puteolan. *Maricus.* Ms. Agr. et ed. pr. *Martius.*

Tali super re Principem. Male Puteolan. *Princeps.*

Cap. 41. *Sariolenum Voculam.* Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores. In Ms. Agr. et ed. pr. *Sannolenum.* Ms. Reg. *Saneleium.* At mox Ms. Reg. et ed. pr. *Sariolenum.*

Nonium Actianum. Ita Ms. Reg. Lips. et recentiores. In Mss. Harl. Guelf. et ed. pr. *Novium.* Ms. Agr. *Novum.* Puteolan. *Nomium.*

Scribonios fratres. Bene Mss. Flor. Reg. Agr. ed. pr. Ryck. et

recentiores. Sic jam sup. An. xiii, 48. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *Scribonianos.*

Cujus interrogationibus fatigabatur. Ed. pr. *fatigaretur.* Mss. Harl. Bodl. et Puteolan. *cujus fatigabatur interrogationibus.* Ita quoque Ms. Jes. sed habet, *fatigatur.*

Cap. 42. *Vipstanius Messala.* Ryck. et recentiores, *Vipstanus.* Sed de hoc cognomine jam dictum est sup. c. 9.

Orphiti domus. Male Ms. Reg. et ed. pr. *Orfita domus.* Sic quoque sec. m. emendatum in Mss. Vatic. 1958. et Harl. Mss. Bodl. Jes. *Orphitii*, vel *Orphicii.*

Subiisse. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *subisse.*

Crassi uxor. *Uxor*, abest a Mss. Reg. Agr. et ed. pr.

Adpetitumque morsu. Ita Mss. Flor. Reg. ed. pr. et recentiores. Cop. *que* omisere Mss. Bodl. Jes. et Puteolan.

Hoc certe. Bene Mss. Flor. Agr. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *hæc certe.* Ms. Reg. *certo.*

Nec dignitatem, aut salutem illa sævitia redemisti. Optime Lips. et recentiores. Perperam Mss. Vatic. Reg. Harl. et ed. pr. *nec dignitate hausta litem illam sævitia redemisti.* Mss. Bodl. Jes. et Puteolan. *nec dignitatem aut ista lucem sævitia redemisti.*

Saginatus. Optime Faernus, Scaliger et recentiores. In Mss. et vett. edd. *signatus.* Lips. primum emendaverat, *dignatus.*

Segnitiam. Mss. Corb. Agr. et ed. pr. *segnitiem.*

Quam mores. Ita Mss. et libri omnes editi. Sec. tantum m. Ms. Agr. *quam hoies*, i. e. *quam homines.* Atque ita vertit Davanzati: *Ma gli uomini non vivono, quanto gli esempi.* Longius Cl. Gordon: *But more lasting are the examples of justice and severity, than is the good, but perishing life of any mortal man.* Murphy ita vertit, *but virtue operates slowly, while pernicious examples remain in force, and teach a system of cruelty when the tyrant is no more.* Frustra tentat Lips. *quam amores*, vel *quam auctores.* Minime displicet, immo acutum est, *quam mores*, eo sensu, quem in notis explicavimus; uti jam observatum est Ryck. et Ernest. Nec aliter vertit Coloma: *Pero lo que veo es, que duran mas los exemplos, que las costumbres.*

Cap. 43. *Periculum facessisset.* Ita Ms. Reg. Puteolan. et recentiores. In Mss. Harl. Agr. et ed. pr. *fecisset.* Utrumque Latine dicitur. Jam vid. sup. An. i, 74. 'Clarissimo cuique periculum facessit,' et An. xiii, 35. 'Insonti periculum fecissent.'

Cap. 44. *Cœptatam libertatem.* Sic Mss. Flor. Bodl. Guelf. Puteolan. Pichena et recentiores. In Ms. Jes. *cœptam libertatem.* Ms. Reg. et ed. pr. *cœptam voluntatem.*

Octavium Sabinum Sagittam. Sic Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Guelf. Agr. et edd. vett. In Lips. recentioribusque edd. omissum est, *Sabinum*; sane, quod sup. An. xiii, 44. appelletur tantum *Octavius Sagitta.* In Ms. Reg. deest, *Sagittam.*

Senatorii ordinis. In Ms. Reg. et ed. pr. *senatorio ordine.*

Cap. 45. *Patruitus, senator.* Ita Mss. Vatic. 1863. Flor. Reg. ed. pr. Jac. Gronov. et recentiores. In Mss. Vatic. 1958. et Jes. *Patricius.* Mss. Harl. Bodl. *Patritius ordinis senatorum.* Puteolan. *Patricius ordinis senatorii.* In Ms. Agr. *Mallius Patruitus*

senator. Frustra Lips. tentat, *Patruinus;* licet in marg. Ms. Vatic. 1958. additum sit, *patri unus.*

Colonia Senensi. Bene Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. habent *Senensi*, et mox inf. *Senensium.* In Ms. Reg. et ed. pr. *Semensi* et *Semensium.* In Mss. Vatic. 1863. Corb. et edd. recentioribus, *Seniensi* et *Seniensium.* Memoratur quidem ap. Grut. p. 372. n. 7.

PLEB. SENIENSIVM.

At oppidum illud Senia, nunc *Segna*, fuit in Dalmatia: vide Plin. iii, 21. Hic vero agitur de colonia Senensi, nunc *Sienne*, de qua Plin. iii, 5. 'Intus coloniæ....Senensis.' Reperit quidem Harduin. in Mss. Plinii, *Senienses;* at recte edidit, *Senensis.*

Cognita causa. Ita Mss. et libri editi, præter J. F. Gronov. qui edidit, *cognita jussa.* Unde Illustr. Huet. emendabat, *cognito jussu.* At verum est, *cognita causa.* Sic in Digest. libr. xlvii, Tit. 10. 'de Injuriis et famosis libellis.' leg. 17. ex Ulpiano. 'Ait prætor.... causa cognita, ipsi qui injuriam accepisse dicetur, judicium dabo.'

Senensium plebes. Mss. Harl. Jes. *plebs.*

Cyrenensibus. Bene Mss. Harl. Jes. Rhenan. et recentiores. In Ms. Reg. et ed. pr. *Cirensibus.* Ms. Bodl. et Puteolan. *Cyrensibus.* Ms. Agr. *Cretensibus.*

CAP. 46. *Lectus in eamdem spem.* Male Ms. Reg. et ed. pr. *lectus eadem specie.* Frustra tentabat Muret. *erectus in eamdem spem.* Cl. Ernest. *illectus*, vel *allectus.* Lectus enim e legionibus miles in spem militiæ stipendiorumque prætorianorum. Bene Davanzati, *e li eletti delle legioni ad esser pure Pretoriani.*

Pelli poterant. Ingressus castra. Post *pelli poterant*, transposita fuerat una pagina in Mss. et ed. pr. Errorem vidit et emendavit Puteolan.

Et Urbi vicina. Ms. Agr. *Urbique vicina.*

Diduci. Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *deduci.*

Separatim adsistere. Male Mss. Flor. Reg. Guelf. et ed. pr. *separati.*

Distrahi cœpere. Ms. Reg. et ed. pr. *incœpere.*

Destinarentur. Ita Rhenan. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. et edd. vett. *destinaretur.*

Prensare commanipularium pectora. Bene vett. et recentiores editiones. Suffragatur Ms. Reg. licet corrupte habeat, *prensare cum manipularium præterea.* Male Aldus, *cum prehensare manipularium pectora.* Frustra tentat Lips. *prensare commanipulares, pectori, &c.* Acidal. *prensare commanipularium dextras.*

Cervicibus innecti. Bene Ms. Flor. Lips. et recentiores. In Mss. Reg. Harl. Agr. et ed. pr. *cervicibus injecta.* Puteolan. *injecti*, uti placebat Ryck. Ms. Bodl. *invecti;* quod Rhenano probatum.

Oblatos agros. Ita vett. edd. Pichena et recentiores. Sine necessitate Rhenan. *oblatos sibi agros.*

CAP. 47. *Verane pauperie. Vera*, excidit in Ms. Reg. et ed. pr.

Pompeius Silvanus. Bene Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. et edd. vett.

Male Pichena et recentiores, ***Poppæus Silvanus.*** Vide sup. not. et em. ad Hist. ii, 86.

Summaque et ima. Optime Ms. Agr. Berneggerus et recentiores. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. et edd. vett. ***summaque etiam.***

CAP. 48. ***Proconsul.*** Ita Mss. Bodl. Jes. et edd. vett. Jac. Gronov. e Ms Flor. ***proconsule.*** Sic quoque fuit pr. m. Mss. Harl. Guelf. Sec. emendatum, ***proconsul.***

Supra petiero. Forte, et ex usu Taciti, ***repetiero;*** uti Mureto aliisque eruditis viris jam observatum.

Beneficiorum numerus. Beneficia et beneficiarios sola jam novit Ecclesia. Quid olim fuerint in militia Romanorum beneficia et beneficiarii paucis explicandum

DE BENEFICIIS ET BENEFICIARIIS.

Beneficia gradus erant militiæ, ad quos milites beneficio Imperatoris, præfecti prætorio, proconsulis, prætoris, proprætorisve, aut tribuni promovebantur. Promoti autem dicebantur ***beneficiarii.*** Si privilegiis muniebantur, ***principales beneficiarii*** nominati sunt. Hæc satis innuit Veget. ii, 7. 'Beneficiarii, ab eo appellati, quod promoventur beneficio tribunorum'....et paulo inf. 'Hi sunt milites principales, qui privilegiis muniuntur. Reliqui munifices, quia munia facere coguntur.' Aliter Festus: 'Beneficiarii dicebantur, qui vacabant muneris beneficio; e contrario munifices vocabantur, qui non vacabant; sed munus reipublicæ faciebant.' Porro non tribunorum tantum, sed aliorum quoque magistratuum erant beneficia. Atque ut antiquioribus exemplis supersedeam, ipse Tac. Hist. i, 25. et iv, 48. beneficia præfecti prætorio, proconsulis, legati memorat. Et apud Suet. Tib. 12. videre est Tiberium in suspicionem venisse 'per quosdam beneficii sui centuriones, a commeatu castra repetentes.' Sic quoque in Inscriptionibus veteribus passim occurrunt non modo beneficia, sed spes etiam beneficiorum. Insignis hac de re Inscr. extat ap. Grut. p. 393. n. 5.

C. COELIO. ANICETO. MIL. COH. II. PR. SING
TRIB. SPE. BENEFICIAR. HVIC. ORDO
SANCTISSIMVS. DECVR. OB. SPEM
PROCESSVS. EIVS. HONOREM. DECV
RIONATVS. GRATVITVM. OBTVLIT
QVI. VIXIT. ANN. XXIIII. M. V. D. II
COELIA. PRIMA. MATER. FILIO
DVLCISSIMO. SIMVL. NYMPHICVS. VOL
CEAN. ET. SIBI. FECERVNT

Errant autem, qui existimant beneficiarios dictos fuisse, quod obtenta prius militiæ vacatione, ad eamdem honestis conditionibus invitati redirent. Immo inter ipsa militiæ stipendia conferebantur beneficia, ut patet ex multis inscriptionibus, ac maxime ex veteri lapide, apud eruditum Gori, Inscript. Antiq. Vol. II. p. 358. n. 1.

D. M.
Q. VOLCACIO. Q. F.

CELERI. MILITI
COH. VIIII. PR
BENEFICIARIO
TRIBVNI. ATTICI
MILITAVIT. ANNIS. VII
VIXIT. ANNIS. XXV

Si *principalium beneficiariorum* monumenta cognoscere volueris, adi Grut. p. 551. n. 3. et Fabret. c. iii, n. 114.

Splendidam fuisse beneficiorum militiam innuit tum Tacitus, cum Hist. i, 25. 'primores militum per beneficia Nymphidii suspectos' refert, tum expresse Valerius Max. iv, 7. n. 5. de L. Petronio, qui 'admodum humili loco natus ad equestrem ordinem, et splendidæ militiæ stipendia, P. Cælii beneficio pervenerat.' Adde Plin. Ep. x, 32. quo teste, Trajanus præceperat, ut Gabius Bassus, præfectus oræ Ponticæ, 'contentus esset beneficiariis decem, equitibus duobus, centurione uno.'

Auctaque pravo certamine. Bene Ms. Agr. ed. pr. Ryck. et recentiores. Male interpunxerat Puteolan. *auctaque. Pravo certamine legatorum jus, &c.* In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. *legatorum vis.*

Cap. 49. *Cupiens.* Male Mss. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. *cupido.*

Et adfinitate. Et, habent Mss. Reg. Agr. ed. pr. et Ryck. Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores, *sed.* Quod non ita convenit. In Ms. Bud. *si.*

Crebris sermonibus. Crebis, et mox *ad res novas*, omissa sunt in Ms. Agr.

Alienato. Pessime Ms. Reg. et ed. pr. *alienatam.*

Et in pace suspecta. Præp. *in* habent libri omnes. Recte tamen omitteretur, ut Mureto, Grotio aliisque jam observatum. Pro *suspecta*, male Ms. Reg. *susceptum.* Ed. pr. *suscepit.*

Alæ Petrinæ. Perperam Ms. Reg. *paternæ.* Ed. pr. *peternæ.*

Cecidisse Galerianum. Ms. Bud. *cessisse.* Inde frustra tentat Rhenan. *cæsos esse.*

Unam in audacia. Ms. Jes. *una.*

Ostenderet. Ms. Agr. *ostentaret.*

Læta Pisoni omnia. Bene Acidal. Ernest. et recentiores. In Mss. et vett. edd. *omnia.*

Continuare. Frustra tentat Groslot. *conclamare.* Non conclamavit tantum, sed læta hæc omina magna voce intentisque clamoribus continuavit.

Adstreperent. Ms. Bodl. *obstreperent.*

Indiligentia veri. Optime Rhenan. et recentiores. Male Ms. Reg. et edd. vett. *viri.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *indulgentia.*

Carthaginiensibus. Bene Cl. Lallemand; et ita passim Liv. Plin. aliique. In libris ante editis, *Carthaginensibus.*

Cap. 50. *Destrictis gladiis.* Ms. Harl. et vett. edd. *districtis.*

Pœnos auxiliares, Maurosque. In Ms. Reg. et ed. pr. *Pœnos, auxiliaresque Mauros.*

Bebius Massa, e procuratoribus Africæ. In Ms. Reg. et ed. pr.

procurator Africæ. Quod certe melius, si unus fuerit procurator Africæ. At forte plures fuere in hac provincia, populi Romani altrice. In Ms. Reg. et ed. pr. omissum, *Massa.*

Ad legionem contendit. Ita Ms. Reg. ed. pr. Ernest. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *tendit.*

Cetronium. Ms. Reg. *Secronium.* Ed. pr. *Cecronium.*

Quosdam puniit. Ita Mss. Flor. Reg. ed. pr. Rhenanus et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *punit.*

Oëensium. Pessime Ms. Reg. *offensam.* Ed. pr. *offensum.* Ms. Agr. *Aspensium.* Nec melius Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *Ophensium.* Emendandum, *Oëensium,* duce Plin. v, 5. monuerunt Surita, Lips. Ryck. et Huet. Forte tamen ex nummo, quem edidit Cl. Pellerin, *Second Supplément aux Recueils de Médailles,* p. 48. et 49. corrigendum *Ocensium.*

Arctæ Leptitanis res. Ita Mss. et vett. recentioresque edd. Rhenan. *arta.*

Vastatis agris. Ms. Agr. *vastis.*

Cap. 51. *Hibernum mare adgressi.* Ferretus mallet, *ingressi.* Sed nec peccat, *adgressi.*

Cap. 52. *Ni parens.* Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Bud. Agr. Guelf. ed. pr. et Ernest. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *ni pater.*

Attollere. Bene Ms. Reg. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Guelf. et Puteolan. *attolleret.* Ms. Jes. *attollerent.*

Cap. 53. *Curam restituendi···· confert.* Ms. Corb. *cura.* Forte scriptum fuit olim, *cura···· confertur.*

Ab eo contracti. Ms. Corb. *ad ea contracti.*

Aveherentur. Male Ms. Jes. *aveherent.*

Undecimo Calendas Julias. Perperam Ms. Jes. *xv. Kal. Jul.* Ceteri libri scripti et editi, *xi. Kal. Jul.* vel *undecimo Kalendas Julias.*

Queis fausta nomina. Ita Mss. Vatic. 1863. Flor. Reg. Corb. ed. pr. et recentiores. In Ms. Bodl. *quibus fausta nomina.* Mss. Harl. Jes. et Puteolan. *quibus fausta omina.* Ms. Agr. *quis fausta omina.* In Mss. Harl. et Jes. superscriptum, *nomina.*

Aqua vivis e fontibus. Bene Jac. Gronov. et recentiores. Sic ap. Liv. i, 45. 'Quin tu ante vivo perfunderis flumine?' Pessime Ms. Reg. *aquaturis e fontibus.* Ms. Flor. *aquatrimis e fontibus.* Edd. vett. *aquatrimis et fontibus.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. *aqua rivis et fontibus.* Emendaverat Ryck. *aqua e vicinis fontibus.*

Perluere. Ms. Corb. *perlueret.* In Mss. Harl. Bodl. Jes. et vett. edd. *pluere.* Mallet erud. Antonius Augustinus, *perpluere.* At melius veriusque, *perluere.*

Plautio Æliano. Male Mss. Vatic. Bodl. Jes. Corb. et edd. vett. *Plauto Heliatio.* Emendatum, postea in libris editis, *Plauto Eliano.* Nondum bene. Vere *Plautio Æliano,* ut habet Cl. Lallemand. Atque ita vertunt Cll. Gordon et Murphy: *preceded by Plautius Ælianus, the Pontiff.* Ms. Harl. habet quoque, *Æliano.* Sic corrigendum jam conjecerat Ryck.; egregiumque hujus viri monumentum protulit. Extat via Tiburtina, ad pontem Luganum, *Ponte Lugano,* ubi villa, tumulusque Plautiorum, Augusti Hadrianique molium æmulus. Quod, cum horum superiorumque temporum res illus-

tret, juvat accuratissimum edere ex Cl. Vulpio, Vetus Latium. Vol. x. Part. prim. p. 340. et Cl. Piranesi, ***Antichità Romane***. Tabul. 11. sq.

TI. PLAVTIO. M. F····
SILVANO. AELIANO···
PONTIF. SODALI. AVG····
III. VIR. AAA. F. F. Q. TI. CAESARIS
LEGAT. LEG. V. IN. GERMANIA
PR. VRB. LEGAT. ET. COMITI. CLAVD
CAESARIS. IN. BRITANNIA. CONSVLI
PROCOS. ASIAE. LEGAT. PROPRAET. MOESIAE.
IN. QVA. PLVRA. QVAM. CENTVM. MILL
EX. NVMERO. TRANSDANVVIANOR
AD. PRAESTANDA. TRIBVTA. CVM. CONIVGIB
AC. LIBERIS. ET. PRINCIPIB. AVT. REGIBVS. SVIS
TRANSDVXIT. MOTVM. ORIENTEM. SARMATAR
COMPRESSIT. QVAMVIS. PARTE. MAGNA. EXERCITVS
AD. EXPEDITIONEM. IN. ARMENIAM. MISISSET
IGNOTOS. ANTE. AVT. INFENSOS. P. R. REGES. SIGNA
ROMANA. ADORATVROS. IN. RIPAM. QVAM. TVEBATVR
PERDVXIT. REGIBVS. BASTARNARVM. ET
RHOXOLANORVM. FILIOS. DACORVM. FRATR
CAPTOS. AVT. HOSTIBVS. EREPTOS. REMISIT. AB
ALIQVIS. EORVM. OPSIDES. ACCEPIT. PER. QVEM. PACEM
PROVINCIÆ. ET. CONFIRMAVIT. ET. PROTVLIT
SCYTHARVM. QVOQVE. REGE. MACHERRONENSI
QVAE. EST. VLTRA. BORVSTENEM. OPSIDIONE. SVMMOTO
PRIMVS. EX. EA. PROVINCIA. MAGNO. TRITICI. MODO
ANNONAM. P. R. ADLEVAVIT. HVNC. LEGATVM
IN. HISPANIAM. AD. PRAEFECTVR. VRBIS. REMISSVM
SENATVS. IN. PRAEFECTVRA. TRIVMPHALIBVS
ORNAMENTIS. HONORAVIT. AVCTORE. IMP
CAESARE. AVGVSTO. VESPASIANO. VERBIS. EX. ORATIONE. EIVS.
Q. I. S. S.
MOESIAE. ITA. PRAEFVIT. VT. NON. DEBVERIT. IN
ME. DIFFERRI. HONOR. TRIVMPHALIVM. EIVS
ORNAMENTORVM. NISI. QVOD. LATIOR. EI
CONTIGIT. MORA. TITVLVS. PRAEFECTO. VRBIS
HVNC. IN. EADEM. PRAEFECTVRA. VRBIS. IMP. CAESAR.
AVG. VESPASIANVS. ITERVM. COS. FECIT

Hæc omnia intellectu facillima, si in quarta linea legeris, ' triumvir auro, argento, ære flando, feriundo, quæstor Tiberii Cæsaris :' in linea nonadecima, ' Dacorum fratres :' in linea trigesima prima, Q. I. S. S. i. e. ' quæ infra scripta sunt.' ITERVM. COS. FECIT. i. e. ' iterum consulem feci,' nempe inter suffectos. In linea vigesima prima scalptor mendose scripsit, PER. QVEM. PACEM. pro PER. QVAE. PACEM. Expeditionem autem Armeniacam vid. sup. An. xv, 1, 24 sq. Macherronensis obsidio indicat ultra Borysthenem, hodie *Nieper*, oppidum antiquis scriptoribus nusquam memoratum, quod loca illa Romanis armis raro tentata.

Suovetaurilibus. Bene Lips. et recentiores. Corrupte Mss. Vatic. 1863. Flor. Reg. Agr. et ed. pr. *bovetaurilibus.* Ms. Covarruviæ, *bovetauribus.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *bove taurisque.*

Super cespitem. Bene Mss. Flor. Reg. Harl. Jes. Agr. Corb. ed. pr. Rhenan. et recentiores. Ms. Bodl. et Puteolan. *secundum cespitem.*

Sed ut gignuntur. Ms. Flor. et ed. pr. *sed ut signantur.* Ms. Corb. *et ut signanter.* Ms. Agr. *victæ, sed et signanter prædixere haruspices, &c.* Quod Ryck. non displicet. At immerito.

Magnificentiæ. De Capitolio ejusque magnificentia, antequam civilibus Flavianorum Vitellianorumque bellis conflagraret, diximus sup. in not. et em. ad Hist. iii, 72. De ejus restitutione hic agendum.

DE CAPITOLIO A VESPASIANO ET DOMITIANO PRINCIPIBUS RESTITUTO.

Ubi deferbuit bellorum civilium æstus, resque publica, Vespasiano Principe, acquievit, præcipua omnium cura fuit ut restitueretur Capitolium. Consultum religioni, ut iisdem tertium vestigiis reponeretur: sed, quod unum veteri magnificentiæ defuit, adjecta ædibus altitudo. Id quoque factum ob grandes columnas, quas memorat Suet. Vespas. 18. In hoc imperii splendore, et cum Vespasianus in religiosos publicosque usus foret munificentissimus, quam magnificus fuerit in ædificando Capitolio facile judicari potest. Ut annuis reditibus templum locupletaretur, jussit Judæos, ubicumque degerent, Jovi Capitolino quotannis solvere didrachma, quod templo Hierosolymitano, antequam everteretur, pendere erant soliti. Joseph. B. J. vii, 6. n. 6. Fuisse in imperio Romano plus quam vicies centena millia, seu 2,000,000. Judæorum, qui tributum illud solverent, nemo sane diffitebitur. Fuit ergo vel ex hac una tantum parte annuus templi Capitolini reditus circa librarum sterlingarum 121,000. Paucis annis stetit Capitolium a Vespasiano restitutum. Statim post ejus mortem incendio haustum est. Plut. in Poplicol. p. 105.

Titus in Capitolii restitutionem confestim incubuit, ut videtur ex monumento fratrum Arvalium, apud eruditum Philippum a Turre, Monumenta veteris Antii, p. 95. At, cum præpropera morte fuisset raptus, opus aggressus est frater ejus Domitianus, quartumque Capitolium ædificavit. Nihil ædium magnitudini, nihil altitudini addi poterat. Princeps, quo nemo fuit in ædificando sumtuosior, vertit curas, ut regum, reipublicæ, Cæsarumque opera multitudine pretioque ornamentorum superaret. Non modo columnas marmoris Pentelici Athenis advexit: sed in inauratis operibus, quod vel maximas privati unius hominis opes superat, plus quam duodecim millia talentorum, *Angl.* 2,700,000*l.* impendit. *Τούτου δὲ τοῦ καθ' ἡμᾶς τὸς μέγιστον ἐν Ῥώμῃ τῶ ἰδιωτικῶν πλοῦτον ἐκλογισθέντα, τὸ τῆς χρυσώσεως μὴ τελέσαι ἀνάλωμα, πλέον ἢ δισχιλίων καὶ μυρίων ταλάντων γενόμενον.* Plut. l. c.

Novi equidem Radero aliisque nonnullis eruditis viris hanc pecuniæ summam visam esse immanem. At pace doctorum illorum virorum dixerim eos neque luxum hujus ætatis, neque prodigentiam Domitiani, neque multitudinem, magnitudinem, pretium inauratorum

operum Capitolinorum satis attendisse. Is erat hujus ætatis luxus, ut in privatis domibus non *laquearia* tantum, sed et *cameræ* et *parietes* ipsi *tamquam vasa* inaurarentur, teste Plin. xxxiii, 3. Talis prodigentia Domitiani, ut omnia aurea gemmeaque vellet, teste Plut. l. c. Quæ autem multitudo operum, cum templi Capitolini *aditus omnes, omnes gradus totaque area hinc auro, hinc argento* reluceret, teste Plin. in Panegyric. 52? Quæ magnitudo, cum cogitas templum ducentos pedes longum, totidem ferme latum, tectum fuisse inauratis tegulis æreis, quarum postea partem maximam Gizerichus, Vandalorum rex, in Africam asportavit: ejus fastigia quadrigis, colosseis statuis, aliisque plurimis inauratis ornamentis effulsisse, uti adhuc videre est in Domitiani nummis? Quid nunc porticus, quid vestibulum loquar, cum vel ipsæ portæ crassissimis et ponderosissimis obductæ essent laminis aureis, quas a Stilichone, Honorii duce, ablatas memorat Zosimus, lib. v. *Οὗτος γὰρ, Στελίχων, θύρας ἐν τῷ τῆς Ῥώμης Καπιτωλίῳ, χρυσίῳ πολὺν ἕλκοντι σταθμὸν ἠμφιεσμένας, ἀπολεπίσαι προστάξαι.* Hæc templi extera: majores intus opes. Si, vel in primo templo Capitolino, fictilis Jupiter aureum teneret fulmen quinquaginta pondo *Angl.* 2,250*l.* quanto plus auri impendit Domitianus, ut Jupiter non modo aureum haberet fulmen, sed ut tota ejus effigies, ejus sceptrum, ejus solium, auro renideret? Quantæ impensæ in Junonis Minervæque cellis! Adde nunc innumera Deorum simulacra: adde inaurata laquearia: adde cetera parietum totiusque templi aurea decora. Hæc si animo comprehenderis, simulque reputaveris quantum in urbe maxima, maximo luxu, exquisitissimisque artibus foret manipretium, nihil esse nimium in pecuniæ summa, quam Plutarchus adsignavit, facile deprehendes.

Neque quis dixerit aurum esse sequax ac ductile, Romanosque artem illud dilatandi novisse. Id certe Romani novere, siquidem auri unciam *in septingenas et quinquagenas, pluresve bracteas, quaternum utroque digitorum* dividebant, teste Plin. xxxiii, 3. At in præcipuis perennibusque operibus, crassioribus utebantur bracteis. Sic inauratum fuerat Fortunæ Prænestinæ simulacrum. Unde Plin. l. c. *Crassissimæ ex his* bracteis *Prænestinæ vocantur, etiamnum retinentis nomen, Fortunæ inaurato ibi fidilissime simulacro.* Et sane, si Domitianus crassiores illas bracteas non induxisset, numquam eviluisset secundum templum Capitolinum, cujus et tegulæ et laquearia, et alia quamplurima ornamenta erant inaurata, insuper ab Augusto, magnificentissimo Principe, refectum. Eviluerat tamen, nec reperti, nisi senes aliquot, qui illud laudarent, non ob opes, sed vel antiquitatis studio, vel, ut opinor, ob symmetriam columnarum: nam Domitianus, cum crassitiem columnarum marmoris Pentelici imminuisset, nonnihil venustatis addiderat, sed aliquid symmetriæ detraxerat, teste Plut. l. c. Ceterum vilius fuerat secundum templum Capitolinum. Inde Martial. v, 10. 'Esse quid hoc dicam, vivis quod fama negatur, Et sua quod rarus tempora lector amat? Hi sunt invidiæ nimirum, Regule, mores, Præferat antiquos semper ut illa novis: Sic veterem ingrati Pompeii quærimus umbram, Et laudant Catuli Julia templa senes.' Domitiano, qui immensas opes in Capitolio impenderat, ingeniose adulatur idem Poeta, ix, 4. 'Quantum jam superis, Cæsar,

cœloque dedisti, Si repetas, et si creditor esse velis. Grandis in ætherio licet auctio fiat Olympo, Coganturque Dei vendere quidquid habent: Conturbabit Atlas, et non erit uncia tota, Decidat tecum qua pater ipse Deum. Pro Capitolinis quid enim tibi solvere templis, Quid pro Tarpeiæ frondis honore potest? Quid pro culminibus geminis matrona Tonantis? Pallada prætereo: res agit illa tuas. Quid loquar Alciden, Phœbumque, piosque Laconas: Addita quid Latio Flavia templa polo? Expectes et sustineas, Auguste, necesse est: Nam tibi quod solvat, non habet arca Jovis.' His impensis suaque luxurie publicam pauperiem fecerat Domitianus. Liberalitate publicæ paupertati subvenit Trajanus, Princeps optimus. Capitolium quoque ornavit, privata Domitiani luxurie Jovi sacrata. Id celebrat Martial. xii, 15. 'Quidquid Parrhasia nitebat aula, Donatum est oculis, Deisque nostris. Miratur Scythicas virentis auri Flammas Jupiter, et stupet superbus Regis delicias gravesque lusus. Hæc sunt pocula, quæ decent Tonantem: Hæc sunt, quæ Phrygium decent ministrum. Omnes cum Jove nunc sumus beati: At nuper, pudet, ah pudet fateri, Omnes cum Jove pauperes eramus.' Immo Trajanus, tertio suo consulatu, videtur auro solido Jovis, Junonis ac Minervæ statuas fecisse. Quod satis innuit Martial. xi, 5. 'Sacra, Laresque Phrygum, quos Trojæ maluit heres, Quam rapere arsuras Laomedontis opes: Scriptus es æterno nunc primum Jupiter auro, Et soror, et summi filia tota patris: Et qui purpureis jam tertia nomina fastis, Jane, refers Nervæ, vos precor ore pio. Hunc omnes servate ducem, servate senatum: Moribus hic vivat Principis, ille suis.' Nunc vero si templum Jovis Capitolini cum celebratissimis olim templis Beli, Babylone; Jovis, Thebis in Egypto; Dianæ, Ephesi; aut etiam cum templo Hierosolymitano conferamus, templa quidem illa omnia auri specie tum interna, tum externa vicit templum Capitolinum. Vincebatur autem magnitudine. Victum quoque est Hierosolymitani et Babylonici templi opibus. Hierosolymitani satis perspecta omnibus opulentia; de qua adhuc opportunius dicetur in not. et em. ad Hist. v, 8. Opes autem templi Babylonici, earumque pondera, quæ efficiunt circiter *Angl.* 17,000,000*l.* singulatim recenset Diod. Sic. ii, 9, p. 70. Nec mirum tantas fuisse opes in templo Babylonico, cum Cyrus, Persarum rex, capta Babylone, devicta Asia, teste Plin. xxxiii, 3. 'quingenta millia talentorum argenti *reportaverit*, et craterem Semiramidis, cujus pondus quindecim talenta colligebat:' quæ duo efficiunt *Angl.* 109,000,000*l.* Hac nostra ætate alter Persarum rex, *Thamas-Kouli-Kan*, Mogolicas opes potitus, reportavit, minima quidem æstimatione, *roupiarum* argenti centum undecim *Kiurours*, ut loquuntur: quod efficit *Angl.* 105,000,000*l.* Immo alii, et ipse Cl. Voulton, tunc medicus Imperatoris Mogolici *Muhammed-cha*, scripsere a *Thamas-Kouli-Kan* reportatos esse trecentos *Kiurouros*, *Angl.* 282,000,000*l.* Quod inflatius scriptum puto.

De Jovis Thebani, Ephesiæque Dianæ templorum opibus non ita compertum. Notæ vero eorum magnitudo et magnificentia, quibus templo Capitolino antecellebant. De Dianæ templo vide Plin. xxxvi, 14. Thebis autem manent adhuc templi Jovis rudera, quæ exhibet Cl. Pococke, *Description of the East.* Vol. I. p. 92. tabul. xxviii. Ex iis ruderibus constat templum illud habuisse longitudine plus quam

mille et quadringentos pedes, latitudine trecentos quinquaginta: ambitum vero fuisse trium millium et quingentorum pedum.

Inter tanta templorum decora, nihil habet ætas nostra quod invideat. Summorum Pontificum studio pietateque factum, ut, religione victores, templi quoque majestate vinceremus. His omnibus templis præstat divi Petri in Vaticano templum, maximum artis miraculum, omnibus retro seculis inauditum. Tanta autem est ejus amplitudo, ut, cum peristylio ædibus apposito pateat mille sexcentos pedes longitudine, ambitu quatuor millia pedum colligat.

Cap. 54. ***Vel externum.*** Ita Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Agr. Guelf. edd. vett. et recentiores. Rhenan. ac Lips. omisere, ***vel.***

Finem imperio. Sic Mss. Flor. Reg. Agr. ed. pr. Ryck. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. et Puteolan. ***finem imperii.*** Ms. Jes. ***imperii finem.***

Crederent. Bene Mss. et vett. recentioresque edd. In intermediis, ***crederetur.***

Bellorum Civilium. Civilium abest ab ed. pr.

Et interna mala. Male ed. pr. ***et intervalla.***

Cap. 55. ***Nihil prorupit.*** Ms. Agr. ***erupit.***

Ante alios. Ita Mss. Vatic. 1863. Flor. Reg. Agr. Covarruviæ, ed. pr. Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. ***anteibat alios.*** Jam dictum sup. An. i, 27. 'Maxime infensi Cn. Lentulo, quod is ante alios ætate et gloria belli.'

Ipse e majoribus. Ita ed. pr. Lips. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. et Puteolan. ***is se e majoribus suis, hostis, &c.*** Ms. Jes. ***is se e moribus suis, &c.*** Mallent Mercerus et Pichena, ***ipse e majoribus suis hostes populi Romani, quam socios, jactabat.*** Forte tamen non ita peccat vulgata scriptura. Nempe ipse, ob majores suos, se hostem potius populi Romani, quam socium jactabat. ***Hostis*** et ***socius*** sunt quoque in Mss. Reg. et Guelf.

Hic Lingon. Ita Puteolan. et recentiores. Nec variant Mss. Harl. Bodl. Jes. et sæpe in iis Historiarum libris memorantur, ***Lingones.*** Habet tamen Ms. Flor. ***Lingonus.*** Mss. Reg. Agr. et ed. pr. ***Lingonius.*** Forte Romani dixere, ***Lingonus.*** Sic enim de Gallo quodam Lingono Martial. viii, 75. 'Dum repetit sera conductos nocte penates Lingonus a recta Flaminiaque recens: Expulit offenso vitiatum pollice talum, Et jacuit toto corpore fusus humi. Quid faceret Gallus, qua se ratione moveret? Ingenti domino servulus unus erat, &c.'

Hi secretis. Bene edd. vett. et recentiores. In Ms. Bodl. et intermediis edd. ***his.***

Scrutari. Tentat Pichena, ***scrutati.*** Quod certe vitiosum non foret. Sed nec peccat vulgata scriptura.

Obstrinxere. Ed. pr. ***astrinxere.*** Perperam in marg. Ms. Bodl. ***obstringere.***

In domum. Præp. ***in,*** abest a Ms. Jes. Addita est sec. m. in Ms. Harl.

Cum maxime. Ita Rhenan. et recentiores. Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. ***tum maxime.*** Ed. pr. ***tamen maxime.***

Detineri. Sic Ms. Reg. ed. pr. et Ernest. Mss. Harl. Bodl. Guelf. et Rhenan. ***distineri.*** Puteolan. ***destineri.*** Male Ms. Jes. ***destinari.***

Dispecturas. Bene recentiores. In Mss. et vett. edd. *despecturas.* Ms. Reg. et ed. pr. *alias despecturas.* Ms. Agr. *altius despecturas.* Redundant *alias* et *altius.*

CAP. 56. *Pertinaciam accenderent.* Bene Mss. Flor. Reg. Agr. ed. pr. Ernest. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *pertinacia accenderentur.*

Consilii forma. Ita Ms. Reg. ed. pr. Ernest. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *concilii.* Sic quoque vertit Davanzati: *Così conchiuse la prima dieta.* At Cl. Gordon: *This was the substance of their first consultation.*

Concitores belli. Ms. Jes. *concitatores.*

Infidis. Ms. Reg. et ed. pr. *invidis.*

Optimum. Ms. Agr. et ed. pr. *opportunum.*

Mutua dissimulatione. Ms. Bodl. *discordia.* At in marg. habet, *dissimulatione.*

Artibus grassari. Ita Ms. Agr. Puteolan. et recentiores. Nec variant Mss. Harl. Bodl. Jes. A Mss. Flor. Reg. et ed. pr. abest, *artibus.* Quod quidem probabat Jac. Gronov. ne *artes* de iis fraudibus dicerentur. At *artes* eo sensu a Livio Sallustioque usurpatas fuisse merito observat Cl. Ernest.

Extra conventum amandatum. Bene Ms. Agr. Rhenanus et recentiores, *conventum.* In Ms. Reg. et edd. vett. *commentum.* Ms. Flor. *comtum.* Mss. Harl. Jes. *continentem amnem.* Ms. Bodl. *commentum amnem;* et in margine, *continentem* pro *commentum.* Inde tentabat Boxhorn. *extra continentem amandatum.* At melius, *conventum.* Amandatus enim fuerat extra conventum Batavorum, et in Frisios avectus, ut dictum est sup. Hist. iv, 18. Tanto melius autem dicitur conventus, quod plures convenirent populi, Batavi, Canninefates, Marsaci. Sic ap. Plin. iii, 3. et v, 29. multi populorum conventus celebrantur. *Amandatum* habent Mss. Agr. Bodl. Puteolan. et recentiores. In Ms. Reg. et ed. pr. *emendatum.* Ita quoque Mss. Harl. et Jes. in marg.

Betasiorum. Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. In Ms. Reg. et ed. pr. *Becasiorum.* Ms. Guelf. *Bertasiorum.* Alii, *Bethasiorum.* Plin. quidem, iv, 17. memorantur, *Betasi.* At iidem in Inscr. veteri appellantur CIVES BETASII. Eorum memoria manet adhuc in vico *Bets,* teste Bucherio; Belgium Romanum, p. 184.

CAP. 57. *Numina.* Bene Rhenan. et recentiores. In Ms. Reg. et ed. pr. *nomina.* Ms. Bodl. et Puteolan. *omina.* Mss. Harl. Jes. *omnia.* In marg. Ms. Harl. *omina.*

CAP. 58. *Hostium ut finem.* Ita libri omnes scripti et editi. Male tentat Lips. *portum et finem.* Id enim minime Cornelianum est. Ita tamen vertit Cl. Davanzati: *Io odo volentieri che si cerca la morte mia, la quale in tali mali aspetto per porto a uscire d'affanni.* Nec felicius conjiciebat idem Lips. *honestam ut finem.* Pichena, *hodie ut finem.* J. F. Gronov. *otium et finem.* Triller. *ostium et finem,* quia, inquit, juxta Stoicos mors ostium est felicitatis et finis miseriarum. Cl. Ernest. existimat *hostium* redundare, tractumque fuisse ex proximo, *jus hostium.* At retineri potest, ut in Notis explicavimus. Nec displicuit Cl. Gordon, qui vertit, *many calamities from our enemies.*

Adeo nos. Mss. Harl. Agr. et Ryck. *adeo vos.* Ceteri omnes, *adeo nos.* Paulo vividior erit oratio, si *vos* legatur.

Virtusque. Hæc absunt a Ms. Bud.

Præoptaverint. Ita vett. et recentiores edd. In intermediis, *præoptaverunt.*

Cum maxime. Ita Ms. Reg. ed. pr. Rhenan. et recentiores. Ms. Bodl. et Puteolan. *nunc maxime.* Mss. Harl. Jes. Guelf. *quor*, vel *cur nunc maxime.*

Suffecit. Bene Lipsius, Pichena et recentiores. Male in Mss. et vett. edd. *sufficit.* Jam enim acceperant donativum.

Sane ego. Ms. Reg. et ed. pr. *sin ego.* Puteolan. ac ceteri omnes, *sane.* Nec variant Mss. Harl. Bodl. Jes.

Centurio denique, aut miles. Ita edd. vett. et recentiores. Ms. Reg. *et miles.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Rhenan. *centurioque aut miles.* Sensus autem est: sunt alii legati, tribuni, centurio denique, aut etiam miles, ex quibus ducem eligere potestis.

Toto terrarum orbe. *Toto* displicet Cl. Ernesto. Mallet, *tantum.* Melius, *toto.*

An si. Ms. Bodl. *aut si.* Mss. Harl. Jes. *at si.* Recte emendatum in Ms. Harl. *an si.*

Tutori Trevero. In Ms. Flor. *Tutorin'.* Ms. Reg. *Tutor in Treviros.* Ed. pr. *Tutor in Treviro.* Inde scriptum olim, *Tutorine Trevero*, vult Jac. Gronov. In Mss. Harl. Bodl. Jes. *Tutori Treviro.*

Octingentos et viginti. Male Ms. Guelf. *ducentos et xx.*

Si vobis non fuit cordi. A Ms. Bud. aberat, *cordi.* Inde emendavit ediditque Rhenan. *si vobis non fuit*, i. e. licuit. Quod merito reprehendit Lips. Tacitus imitatur Liv. ix, 8. 'Vos, Dii immortales, precor quæsoque, si vobis non fuit cordi Sp. Postumium, T. Veturium consules, cum Samnitibus prospere bellum gerere: at vos satis habeatis, vidisse nos sub jugum missos.'

Cap. 59. *Flagitium navaverat.* Sic inf. Hist. v, 25. 'Si Vespasiano bellum navaverint.' Sic quoque Tullius, Ep. ad Fam. vi, 1. 'Nemo est tam afflictus, qui, si nihil aliud studeat, nisi id quod agit, non possit navare aliquid, et efficere.' Idem Ep. ix, 2. 'In literis, et libris, ut doctissimi veteres fecerunt, navare rempublicam, et de moribus, ac legibus quærere.'

Occisis Mogontiaci tribunis. Male Ms. Reg. et ed. pr. *occisi Maguntiaci tribuni.*

Cap. 60. *Pactus prædam.* Mss. Bodl. Jes. *præda.*

Ac qui ipsos leves. Ita Rhenan. Ernest. et recentiores. Ms. Agr. et Ryck. *et qui.* Mss. Flor. Reg. et ed. pr. *at qui:* unde Pichena emendavit, *atque ipsos.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *aut qui.* *Leves* Ryck. et Ernest. intelligunt de custodibus levis armaturæ. Quod sic explicari vix patitur Latinitas. *Leves* dicuntur, quod prius fuerant spoliati. Ita vertit Davanzati: *E con essi manda gente che ritenga i danari, ragazi, è salmerìa è gli accompagni à irsene svaligiati.* Nec aliter Cl. Gordon, *Then assigned guards to detain and secure the money, slaves, and baggage, with others for a convoy to the men, who were departing thus divested of all.* Murphy ita, *A band of soldiers was, accordingly, sent to guard the money, the slaves,*

the victuallers, and the baggage. The legions marched out destitute of every thing, with a strong party to escort them.

CAP. 61. ***Propexum.*** Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores. In Ms. Reg. et ed. pr. *perpexum.* Ms. Agr. *perplexum.*

Arbitrantur Deas. Ita Ms.Reg. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Jes. et Puteolan. *arbitrentur.*

Veledæ. Sic Mss. Flor. Agr. et edd. recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *Velledæ.* Mendose Ms. Reg. et ed. pr. *Tede.* Sed mox inf. c. 65. in Ms. Reg. *Veledam;* quam quoque Dio lxvii, p. 761. appellat τὴν Βελήδαν.

CAP. 62. ***Legio sextadecima.*** Bene Ms. Flor. Male ceteri Mss. librique editi, *legio* XIII. vel *legio tertiadecima.* Vide jam notata sup. c. 26.

Inhonora signa. Optime Victorius, Lips. et recentiores. Mss. Flor. Reg. *in hora signa.* Ms. Agr. et ed. pr. *in ora.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *innexa signa.* Frustra Jac. Gronov. e Ms. Flor. tentat, *viliora signa.*

CAP. 63. ***Sævitia ingenii.*** Bene Lips. Pichena et recentiores. In Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. et edd. vett. *sævitia ingenti.* Rhenan. emendaverat, *ingenita.*

CAP. 64. ***Et præcipuo.*** Ita Mss. Flor. Agr. Corb. ed. pr. Ryck. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *sed præcipuo.*

Ac terras. Ms. Corb. *ac terram.* Ed. pr. *et terram.*

Rata sit. Bene Mss. Reg. Agr. ed. pr. Ernest. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *rata sint.*

Etiam fera. Mss. Harl. Jes. *et fera.*

Clausa teneas. Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Corb. Puteolan. et recentiores. In Ms. Reg. et ed. pr. *clausa tenetis.* In Ms. Corb. *inclusa.*

Lucem diemque. Sic Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Agr. Puteolan. Pichena et recentiores. Pariter Plin. in Panegyric. c. 45. 'Bonos autem otio, aut situ abstrusos, et quasi sepultos, non nisi delationibus et periculis in lucem ac diem proferebant.' Mss. Vatic. 1863. Reg. ed. pr. et Lips. *lucem noctemque.*

Abruptis voluptatibus. Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Agr. Corb. Lips. et recentiores. Male Ms. Reg. et ed. pr. *voluntatibus.* Puteolan. *vectigalibus.*

Imperitabitis. Ms. Corb. *imperabitis.*

CAP. 65. ***Metus futuri.*** Bene Mss. Reg. Corb. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *metu.*

Cum maxime. Bene Ms. Reg. ed. pr. et recentiores. Mss. Bodl. Jes. et Puteolan. *tum maxime.* Ms. Corb. *cum maximis.*

Deductis olim. Ita Mss. et vett. recentioresque edd. In intermediis quibusd. *eductis.*

Sint transitus. Mss. Harl. Bodl. Jes. *sunt.*

In vetustatem consuetudine. Bene Mss. Flor. Agr. Reg. Farnes. Lips. et recentiores. Male Ms. Corb. et ed. pr. *in vetustatem consuetudinem.* In Mss. Harl. Bodl. Jes. *in vetustate et consuetudine.* Puteolan. *in vetustatem et consuetudinem.* Sic quoque Ms. Harl. pr. m. Mox *vertuntur* habent Ms. Reg. et ed. pr.

Adloquique. Ms. Corb. *Colloquique.*

Edita in turre. In Mss. Reg. et ed. pr. *edita intrare.* Inde sane emendatum in Ms. Agr. *adyta intrare.* At melius ceteri libri, *edita in turre.*

Cap. 66. *Sunicis.* Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores. Ita quoque Ms. Flor. sed alterum *n* superscriptum, quasi legendum, *Sunnicis.* Plin. iv, 17. dicuntur, *Sunuci.* Corrupte Ms. Reg. *summis.* Ed. pr. *sumas.*

Transnatantes. Sic Ms. Corb. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *tranantes.* Additum in marg. Ms. Bodl. *tranatantes.*

Non ideo, inquit. Mss. Bodl. Jes. *nondum, inquit.*

Ac Juvenalis. Ms. Corb. *atque.*

Ingens rerum. Bene Mss. Jes. Guelf. et edd. recentiores. Ms. Bodl. et Puteolan. *vigens rerum.* In Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *ingens rerum tumultus. Tumultus* quoque sec. m. additum in Ms. Guelf. Inde Heins. conjiciebat, *ingens rerum cumulus;* ut dictum est sup. Hist. ii, 24. 'cumulus prosperis.' At plus vigoris ac sensus, si *ingens rerum* retineatur.

Cap. 67. *Projectis fœderis Romani monumentis.* Male tentat Lips. *prolectus*, vel *prolatis Romani generis monumentis.* Quasi Jul. Sabinus, proavia sua et divo Julio, ut dictum est sup. c. 55. superbus, se Cæsarem appellaret.

Festinatum temere prœlium. Ita Ms. Corb. et edd. recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *bellum.* In ed. pr. *festinatur temere.* Omisit, *prœlium*, aut *bellum.*

Interiisse. Mss. Harl. Jes. *interisse.* In Ms. Corb. *creditus interiisse.*

Et insigne Eponinæ. Et a Cl. Ernesto omissum. *Epponinæ* habent Mss. Harl. Bodl. Puteolanus et recentiores. In Mss. Reg. Jes. Agr. et ed. pr. *Eponinæ.* Plut. p. 770. in 'Ερωτικῷ eam appellat 'Εμπονήν.

Cap. 68. *Ne, quamquam egregii duces....tolerarent.* Optime Mercerus, Pichena et recentiores. Perperam Mss. et vett. edd. *nequaquam egregii duces....tolerare.* Frustra conjiciebat vir erud. in editione Gryphii: *nec, quamquam egregii duces....poterant tolerare.*

Arretinum Clementem. Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Agr. Puteolan. et recentiores. In Mss. Reg. Corb. *Arrentinum.* Ed. pr. *Arentinum.* Ursinus ex vet. Inscrip. quæ extat ap. Grut. p. 104. n. 6.

PERMISSU. M. ARRICINI. CLEMENTIS.

emendabat *Arricinum Clementem.* At minime constat Arricinum hunc Clementem eumdem esse, atque Arretinum Clementem, quem quoque memorat Suet. Domit. 11. 'Arretinum Clementem consularem virum, e familiaribus et emissariis suis, capitis condemnaturus, in eadem, vel etiam in majore gratia habuit.' Quomodo autem Arretinus Clemens domui Vespasiani per affinitatem innecti potuerit, dixi in not. et em. ad Hist. i, 46. Vide ibi Stem. Flaviorum, n. 7.

Quamquam senatorii. Bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Corb. Agr. Puteolan. et recentiores. In Ms. Reg. et ed. pr. *tamquam.*

Sexta et octava. Recte erud. Savil. Pichena et recentiores. Idque patet ex Hist. ii, 83 et 85. *Sexta* autem habetur in Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Sic quoque Puteolan. Male Ms. Flor. *xi.* i. e. undecima. Ms. Agr. *tertiadecima.* *Octava* est in Mss. Vatic. 1864. Flor. Agr. Corb. Perperam Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. Guelf. *xviii.* i. e. *duodevicesima.* Pessime pro utroque numero Mss. Vatic. 1863. Reg. et ed. pr. *xxviii.*

Cottianisque Alpibus. Male Ms. Reg. et ed. pr. *Cocianis.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *Coctianis.* De Cottianis Alpibus v. Plin. iii, 20.

Quartadecima legio. *Legio* abest a Ms. Corb.

Sexta ac decima. Optime erud. Savil. Pichena et recentiores. *Sexta* etiam legitur in Ms. Flor. Perperam alii Mss. et vett. edd. *iii.* vel *tertia.* Pro *decima*, Mss. et edd. vett. habent, *prima.* Sed mendose, ut patet ex Hist. v, 19. Vide quoque not. et em. ad Hist. ii, 6. ubi dictum satis de legionibus.

Ex Hispania. Ms. Corb. *de Hispania.*

Instinctore. Ms. Corb. *instructore.*

Cap. 69. *Julius Auspex.* Ms. Reg. *Julius haruspex.* Sed mox habet, *Auspicis.*

Et Valentini. Ms. Jes. *ut Valentini.*

Obstitisse. Ita Mss. et vett. recentioresque edd. Rhenan. *obstetisse.*

Steterant. Ms. Corb. *steterunt.*

Jus auspiciumque. Bene Mss. Flor. Harl. Bodl. Bud. Agr. Guelf. ed. pr. Rhenan. et recentiores. Ms. Jes. et Puteolanus, *vis auspiciumque.*

Per jurgia jactantibus. Optime sic emendavit Paulus Manutius, quem Lips. ceterique sunt secuti, præter Ryck. qui e suo Ms. Agr. edidit, *pro jure jactantibus.* Id quoque laudabat Lips. ex Romano libro; quo nomine vulgo indigitat editionem principem. At in ea non legitur, *pro jure*, sed, *perjuria;* uti habent etiam Mss. Flor. Reg. Corb. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *perjuriaque:* quod immerito probant Superantius et Salinerius, quasi sua perjuria, et suas a Romanis defectiones jactaverint. Laudantque Classicum, qui se hostem populi Romani potius, quam socium jactabat, ut vid. sup. c. 55.

Cap. 70. *Cæracatium.* Ita Ms. Flor. In Ms. Corb. *Ceracatium.* Ms. Bud. *Ceræcatium.* Ms. Agr. et ed. pr. *Ceratacium:* mox inf. *Ceracatibus.* Ms. Reg. *Ceratacum;* et mox, *Ceracatibus.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *Caracates.* Suprascriptum in Ms. Harl. *Ceracates*, et inf. *Ceracatibus.* In tanta varietate, potior est auctoritas Ms. Flor. Sicque jam edidit Cl. Lallemand. Cæracates autem eosdem esse ac Cærasos, de quibus agit Jul. Cæsar. Bell. Gall. ii, 4. opinatur Ryck. At diversas regiones incolebant, ut patet ex Cæsaris Tacitique narratione. Cluverius, Germania Antiqua, ii, 12. putat a librariis erratum fuisse in nomine, et pro *Cæracatium* et *Cæracatibus* emendandum *Nemetum* et *Nemetibus:* cujus quidem opinioni faverunt erud. viri Bucherius, Belgium Romanum, v, 12. et Schœpflinus, Alsatia Illustrata, Vol. i. p. 367. Hæc tamen sententia a vetere scriptura nimis recedit, ideoque Cellario minus probata. Absurde autem divinabat Jac. Gronov. *Tabernatium* et

Tabernatibus. At cum non memoretur populis, qui Mogontiacum tractumque Mogontinum occupavit, verisimillimum est populum illum fuisse Cæracates. Atque in ea sententia sunt Cll. Danville, *Notice de la Gaule*, p. 198. et Wastelain, *Description de la Gaule Belgique*, p. 116.

Delectu auctas. Ita Mss. Flor. Corb. ed. pr. Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *lectu auctas.* Sec. m. in Ms. Harl. *delectu.*

Exercitusque Romanus propinquabant. Ita Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Agr. Guelf. ed. pr. Ryck. et recentiores. Compendiose in Ms. Flor. *Roman.* Ex hoc, aut simili, compendio Rhenan. edidit, *Romani.* In Mss. Harl. Jes. *propinquabat.*

Navæ fluminis. Bene Rhenan. et recentiores. In Mss. et vett. edd. *navas*, aut *naves*, aliudve corruptius.

Plebes. Mss. Harl. Jes. Corb. *plebs.*

Perfugerunt. Ms. Corb. *perfugere.*

Se ipsas. Ita libri omnes scripti et editi. Mallet tamen Cl. Ernest. *se ipsæ.* Et sane sic vulgo scriptores, atque ipse Tacitus.

Cap. 71. *Tertiis castris.* Ms. Corb. *ternis castris.*

Rigodulum. Ita Mss. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores. In Ms. Vatic. 1863. *Ridogulum.* In Mss. Reg. Agr. Corb. et ed. pr. *Rigodolum.* In diplomate Dagoberti I, apud P. Bertholet, *Histoire de Luxembourg*, Vol. I. p. 22. *Regiodola.*

Aut Mosella. Ita Mss. Flor. Bodl. Corb. Rhenan. Jac. Gronov. et recentiores. In Mss. Reg. Harl. et edd. vett. *et Mosella.* Ms. Guelf. *ac Mosella.*

In ascensu. Male Ms. Guelf. et Puteolan. *assensu.* *In* abest a Ms. Corb.

Ventum in manus. Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *ad manus.* In Ms. Bodl. sec. m. emendatum, *in.*

Ruinæ modo. Mss. Agr. Corb. *ruinæ more.*

Cap. 72. *Adtulerit.* Ms. Corb. *adtulerat.*

Redigeretur præda. Ita Mss. Reg. Corb. Bud. Agr. ed. pr. Pichena et recentiores. In Ms. Flor. *redigetur.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *redigeret prædam.*

A metu infamiæ. Ita Mss. Flor. Reg. Bodl. Jes. Guelf. edd. vett. et Cl. Ernestus. *A metu*, i. e. ob metum. Sic Liv. i, 31. 'ab eodem prodigio,' pro, ob id prodigium ; et xxvi, 1. 'ab ira,' pro, ob iram : sic sæpe alias. Præp. *a* omisit Lips. ; abest quoque a Mss. Corb. et Agr.

Civium bello. Sic Mss. Flor. Reg. Bud. Agr. ed. pr. et Cl. Ernest. ac recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *civili bello.*

Mœstæ. Ms. Agr. *mœsti.*

Qui vocem precesque. Ita scripti et editi libri. At *qui* omissum vellet Muretus. Mureto assentitur Cl. Ernest. Acidal. tentabat, *quia.* Aliter interpungit Ryck. *obstupefecerat, attonitis etiam victoribus : qui vocem precesque, &c.* Ita ut *qui* non ad victores, sed ad milites conscientia flagitii mœstos referatur. Davanzati aliique optimi interpretes obvio sensu recte accepere. Nempe ipsi victores at-

toniti vocem precesque non audebant, sed lacrymis tantum ac silentio veniam poscebant, ut Cerealis legionibus ignosceret.

Fato acta. Mallet Cl. Ernest. *fato facta.* Quod passim in vett. scriptt. *fato fieri*, *fato factum.*

Ducumque. Ita Mss. Flor. Corb. ed. pr. Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *ducumve.*

Primum illum. Bene Mss. Reg. Corb. Guelf. ed. pr. Rhenan. et recentiores. Nec variant Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. tamen, *illorum.*

Cap. 73. *Sed quia.* Corrupte ed. pr. *quæ.* Ms. Corb. *quoniam.*

Ac mala. Ms. Corb. *atque mala.*

Teutonosque. Ms. Reg. et ed. pr. *Teutonesque.*

Satis clarum. In Mss. Vatic. 1863. Reg. Agr. et ed. pr. *satis claret.* Verbum poeticum, quo Lucretius aliique usi sunt; et quo forte nec ipse Tacitus abstinuit.

Transrhenanis gentibus. *Gentibus* abest a Ms. Corb.

Solitudinibus suis. *Suis* deest in Ms. Corb.

Speciosa nomina. Male Mss. Harl. Jes. *pretiosa nomina.*

Cap. 74. *Addidimus.* Ursinus laudat ex vet. cod. *adjicimus.* Tentat ipse, *ademimus.* Utrumque male.

Parabuntur. Male Beroald. *parabantur.*

Aut minoribus. Ms. Jes. *ac minoribus.*

Britannique. In marg. Ms. Bodl. *Battavi.*

Victoresque. *Que* abest a Ms. Jes.

Obtinemus. Ms. Corb. *obtinebimus.*

Cap. 75. *Quamquam nuntii occultarent.* Ita Mss. Farnes. Corb. Agr. Idque probabant Lips. et Ryck. Corrupte Ms. Reg. et ed. pr. *nutu.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores, *nuntios.* Quod Salinerius explicat, tamquam Domitianus ac Mucianus nuntiatam Vespasiani mortem occultaverint. Contra vero Pichena contendit a Cereali ceterisque ducibus Flavianis occultatos fuisse nuntios, seu tabellarios, qui Roma Vespasiani mortem significatum venerant. Pichenæ assentitur Cl. Ernest. Si quis tamen ad sequentia attenderit, scripturam Ms. Farnes. probabit. Nec emendandum, *occultarentur*, ut Cl. Ernesto placebat. *Id* tantum intellige.

Muciani ac Domitiani. Ita Ms. Flor. et edd. recentiores. Puteolan. *et.* Ms. Corb. et ed. pr. *atque.*

Eum, qui adtulerat ipsas epistolas. *Ipsas* redundare videtur Cl. Ernesto. Certe recte abesset. Acidal. emendabat, *ipsasque epistolas;* vel quod minus probabile, sic interpungebat, *eum qui attulerat, ipsas epistolas, &c.*

Passum jungi. Bene vett. et recentiores edd. In intermediis quibusd. *passim jungi.* Sic quoque Mss. Jes. et Corb. Sed recte suprascriptum in Ms. Corb. *passum.*

Intutis. Ita vulgo Mss. Beroald. et recentiores. In ed. pr. *intutus.* Ms. Reg. et Puteolan. *in tutis.* Ms. Guelf. *in tutius.*

Cap. 76. *Obtererentur.* Ms. Reg. et ed. pr. *obterentur.* Male Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et J. F. Gronov. *obterrerentur.* Emendatum in Ms. Harl. *obtererentur.*

Aut voto stare. Pessime Mss. Harl. Bodl. Jes. *aut vastari.* In Ms. Bud. *aut vastare.* Inde tentabat Rhenan. *aut clam stare.*

E Britannia. Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores. In Ms. Reg. et ed. pr. *ex Britannia.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *a Britannia.*

Sperentur. Male Beroald. *spernentur.*

Non juberi. Ms. Corb. *non haberi.*

Non regi. Mss. Harl. Bodl. Jes. *non cogi.* Recte sup. scriptum in Ms. Bodl. *non regi.*

In arma pronum. Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. ed. pr. Ryck. et recentiores. Mss. Harl. Jes. et Puteolan. *in arma promtum.*

Germanici exercitus. In Mss. et vett. edd. *Germani.* Sec. m. additum in Ms. Bodl. *Germanici ;* ut habent Rhenan. et recentiores.

Illis denique. Ita libri scripti et editi, præter Cl. Ernest. qui edidit, *illi.*

Non imperiti adolescentuli. Optime Rhenan. et recentiores. In Ms. Corb. et ed. pr. *non imperitia adolescentuli.* In Ms. Reg. *adolescendi.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *non imperitia militum, sed adolescentuli.*

Approbata. Ms. Corb. *probata.*

Cap. 77. *Tencterique.* Notatum in marg. Ms. Harl. *Hic deficit.* Quasi aliquid hic desit. Turbat quoque Ms. Flor. in quo, *Tencterique pars montibus alii alii viam.* Forte nominabantur adhuc aliquot populi, quorum nomina exciderint.

Mosellamque flumen. Addit Ms. Agr. *Mosellamque flumen dispositi per pontem, tam improvisi, &c.* At prorsus inutile est istud additamentum.

Tam improvisi. Ita Ms. Agr. Rhenan. et recentiores. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et edd. vett. *tam improvisa.*

Electa manu. Ita Mss. et vett. recentioresque edd. Lips. *lecta manu.*

Videt. Ms. Corb. et ed. pr. *vidit.*

Prædixerim: memoriam Romani sacramenti temere credidi. Sic Mss. Flor. Reg. Corb. Pichena et recentiores. In Ms. Bud. *prædixi.* Ab ed. pr. abest, *temere.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *tenere.* Inde sane in Ms. Agr. conjectura potius, quam ex vet. scriptura, *quod vos Gallici fœderis oblitos proximam memoriam Romani sacramenti tenere credidi.* Lips. existimabat, *prædixerim* redundare ; et emendabat, *oblitos redisse in memoriam Romani sacramenti temere credidi.* Quod valde probabile. Pro *prædixerim* corrigebat Pichena, *et retinere.* J. F. Gronov. *repetisse.* Absurde vero e nescio quibus vett. Titinnii quisquiliis Jac. Gronov. *præfiscini memoriam Romani sacramenti tenere credidi.*

Cap. 78. *Et Civilis.* *Et* perperam a Puteolano omissum.

Unaetvicesima. Bene Ms. Agr. Pichena et recentiores. Ms. Reg. et Alciatus, *vicesima prima.* Vulgo Mss. et Puteolan. *legio XXI.*

Rem adflixit. Ita Ms. Reg. ed. pr. Rhenan. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *res.*

Cap. 79. *Integra, quæ e Chaucis.* Ita Pichena et recentiores e Ms. Flor. in quo, teste Pichena, *integraque ex Chaucis.* At adversatur Jac. Gronov. et ait legisse se in Ms. Flor. *integraque et ex Chaucis.* Quam scripturam defendit legitque, *non invalidus flagrantissima cohortium suarum integraque et ex Chaucis Frisiisque composita. Tol-*

biaci in finibus Agrippinensium agebat. Hæc vero per parenthesim dicta volebat Illustr. Huetius, et ita distinguebat: *non invalidus (flagrantissima cohortium suarum integra: quæ ex Chaucis composita) Tolbiaci, &c.* Verum potior est Pichenæ emendatio. Favetque Ms. Corb. in quo, *integraque rt Chaucis.* In Mss. Harl. Bodl. Jes. *integra et e Chaucis.* In Ms. Reg. et edd. vett. *integra manu et e Chaucis.* Unde tentabat Lips. *integra manente e Chaucis.*

Tolbiaci. Bene Mss. Flor. Agr. ed. pr. et recentiores. Male Ms. Farnes. *Colbiaci.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *Calbiaci.*

Qua Oceano. Male Ms. Corb. *qui Oceano.*

Classem ultro. Ita vulgo Ms. et libri omnes editi. In Ms. Agr. *Classem vero;* quod probabat Ryck.

Cap. 80. *Anxius.* Male Alciatus, *anxius est.*

Excipitur. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *accipitur.* Recte emendatum in Ms. Bodl. *excipitur;* uti habent Ms. Corb. ed. pr. et recentiores.

Averso. Non ita bene Ms. Corb. et ed. pr. *adverso.*

Vocare offensas. Ita libri omnes scripti et editi, præter Ms. Agr. in quo, *provocare.* At eo quoque sensu dicitur, *vocare.* Sic inf. De Mor. Germ. 14. 'Vocare hostes, et vulnera mereri.'

Cap. 81. *Æstivis flatibus.* Bene libri omnes scripti et editi. Perperam tentabat Lips. *Etesiarum:* Acidal. *Etesiis flatibus.* Immo Etesiis, Aquilonaribus ventis, impedita fuisset Vespasiani navigatio, ut recte observavit erud. Savil. Inde Jul. Cæsar, Bell. Civil. c. 107. 'Ipse enim necessario Etesiis tenebatur, qui Alexandria navigantibus sunt adversissimi venti. *At* Vespasianus Alexandriæ statos æstivis flatibus dies, *quibus* certa maris *incipiunt,* opperiebatur.' Nauticas autem illas Romanorum leges clare explicat Vegetius, v, 9. 'Post ortum Pleiadum, a die sexto Kalendarum Juniarum, usque ad Arcturi ortum, id est, in diem octavumdecimum Kalendarum Octobrium secura navigatio creditur, quia æstatis beneficio ventorum acerbitas mitigatur. Ita post hoc tempus usque in tertium Idus Novembris incerta navigatio est, et discrimini propior: propterea, quia post Idus Septembris oritur Arcturus vehementissimum sidus. Et octavo Kalendarum Octobris æquinoctialis evenit acerba tempestas.... A Novembri autem mense crebris tempestatibus navigia conturbantur Vergiliarum hyemali occasu. Ex die igitur tertio Iduum Novembris usque in diem sextum Iduum Martiarum maria clauduntur.' Tacito autem suffragatur Joseph. Bell. Jud. iv, 11. n. 5. *Αὐτὸς μέντοι* (Οὐεσπασιανὸς) *εἰς τὴν Ῥώμην ὥρμητο λήξαντος τοῦ χειμῶνος ἀνάγεσθαι, καὶ τάχος τὰ κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν διώκει.* 'Ipse tamen *Vespasianus* extrema hyeme Romam proficisci parabat; et quam primum res Alexandriæ componebat.'

Multa miracula. Quæ mendacia verius, quam miracula dixeris. Quod paucis explicandum.

DE VESPASIANI MIRACULIS.

Titum Livium, Plutarchum, ceterosque immensæ credulitatis scriptores miracula passim obtrudere minime mirum est. At Tacitum, acerrimi judicii, constantissimæ mentis virum, non modo miracula

narrare, sed etiam iis fidem facere velle, incredibile videretur, ni satis foret compertum, natura incertum an institutione, omnibus ferme Romanis insitum fuisse religionis sensum, quo in credulitatem propenderent. Quæ quidem credulitas, ut in humanis, sic quoque divinis in rebus, est bonæ animæ argumentum, nec nisi in religiosos animos irrepit. Unde magis miror extitisse nonnullos, qui Tacitum ἀθεότητος insimulaverint. Qui enim ἄθεος haberi potest vir, qui præter plurima religionis monimenta Annalibus intersita, in his ipsis Historiarum libris *ope divina* mutari animos paulo sup. c. 78. pronuntiaverit; qui nunc *cæli favorem*, et *numinum in Vespasianum inclinationem* profiteatur; qui demum *miracula* ita bonus enarrat, ut fidem iis facere haud leviter annitatur.

At quam fidem obtinere debent illa Vespasiani miracula? nullam, ut opinor. Atque, ut alios multos sileam, ita quoque sensit Illustr. Huetius, Demonstrat. Evangelic. Proposit. VI. n. 6. Neminem quoque dissensurum reor, qui perpenderit quæ fuerint illa miracula, quo in loco, et a quo sint edita. Ac primo quidem in illis Vespasiani miraculis nihil est, quod vim divinam miraculorum effectricem adstruat. Sanatur enim cæcitas hominis, cui, teste Tacito, 'vis luminis non *erat* exesa.' Curatur manus debilitas, quæ, eodem auctore, in pravum elapsa, poterat integrari. Quod adhuc argumentum est incertam fuisse illorum miraculorum famam, quem manu debilem facit Tacitus, eum claudum dicit Suet. Vespas. 7. ea quoque patrata miracula Tac. *medicis*, Suet. *amicis hortantibus*, narrat. Ut ut est, hæcne miracula? Curationes vix dixeris. Ubi enim in rebus levissimis fallacibusque operosa est miraculorum ostentatio, non est miraculum, sed histrionum circulatorumve fraus ac mendacium.

Adde hæc miracula evenisse, Alexandriæ, in urbe vanissima, ad omne superstitionum genus projectissima, Serapidis religionibus insana, suis in Principes adulationibus vaferrima, uti testis est oculatus Philo, in Legat. ad Caium, p. 1017.

Nunc vero quis hæc miracula ausus est? Vespasianus, novus et inopinatus Princeps, cui 'auctoritas et quasi majestas' concilianda, ut fatetur Suet. l. c. Vespasianus, qui in omnes firmandæ dominationis artes intentus, religione maxime abutebatur. Inde acceptissimus ei fuit Josephus, quod mendax ille Judæus oracula, quæ Christum regem ejusque imperium prænuntiaverant, in eum traxisset. Joseph. Bell. Jud. iii, 8. Omnes quoque, qui se Davidica stirpe oriundos ferrent, inquiri necarique jussit. Euseb. Hist. Ecclesiast. iii, 11. Vespasianus demum, qui, tunc temporis, Apollonii Tyanensis, hominum, quotquot umquam extitere, fraudulentissimi, familiaritate consiliisque utebatur, ut vid. est ap. Philostr. Vit. Apollon. v, 27 sq.

Hæc satis superque sunt, ut constet Vespasiani miracula fuisse in Ægyptiis artes fraudesque, in Vespasiano politicæ artis instrumenta, quibus quæsita novo Principatui auctoritas ac reverentia. Addit quidem Tacitus *utrumque* istud miraculum ab iis *qui interfuere nunc quoque* memorari, *postquam nullum mendacio pretium*. Neque id mirum. Excisa fuerat Flaviana domus; ac proinde nullum tunc erat a Principibus mendacio pretium. Sed semper manebat Ægyptiis superstitio; eadem Romanos quoque et Romam, quo pessima

omnia confluebant, pervaserat: in dies invalescebat Serapidis veneratio. Quomodo ergo obrueretur rumor, quem servari intererat? Si quid mirum videri debet, id profecto quod, cum nullum sit mendaciis pretium, nulla Serapidis religio, reperiantur tamen qui hæc miracula tueantur. At hæc est fabularum natura, ut vel sua vanitate multis placeant.

Hæc cum tractarem, omisi talia miracula post hac de Hadriano fuisse vulgata, quæ tamen *per simulationem* fuerant facta, teste Mario Maximo ap. Spartian. in Hadrian. c. 25.

Cœli favor. Ita Mss. Bodl. Guelf. ed. pr. Ernest. et recentiores. Ms. Reg. *celis.* Ms. Bud. *cœlis est.* Ms. Corb. *celitis.* Ms. Agr. *cœlitum.* Emendaverat Puteolan. *e cœlis.* Rhenan. *cœlestis.*

Ex plebe. Mss. Corb. Agr. et ed. pr. *e plebe.*

Genua ejus advolvitur. Ms. Corb. et ed. pr. *genibus ejus advolvitur.*

Gemitu. Ita vulgo Mss. et libri omnes editi. Merito tamen redundare *gemitu* videbatur Cl. Ernesto. Non ita bene, quod Mss. Guelf. Jes. habent *in gemitu*, tentabat *ingenitum;* quasi Vespasianus ingenitam curandi vim habuerit, quod de Pyrrho retulere Plutarch. in Pyrrh. p. 384. et Plin. vii, 2.

Serapidis Dei. Sic Ms. Flor. Puteolan. Pichena et recentiores. In Mss. Reg. Corb. et ed. pr. *Serapis.* Lips. *Sarapis.* Quod sane hauserat a Græcis, quibus Deus ille dicitur ΣΑΡΑΠΙΣ.

Respergere oris excremento. Ed. pr. *respuere oris excreamento.*

Oculorum tabe. Frustra amicus Ryckii tentabat, *nube. Tabes* medicum est vocabulum, ut Ryck. monuit Cl. Drelincurtius. Et in definitionibus, quæ tribuuntur Galeno, sic explicatur: *Φθίσις ἐστὶ μείωσις τῆς κόρης μετὰ ἀμυδρώσεος.* 'Tabes est pupillæ imminutio cum obscuratione.'

Manum æger. Sic Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Jac. Gronov. et recentiores. In Ms. Reg. et edd. vett. *manu æger.* Nec ineleganter, *manum*, Græcorum more.

Illis instantibus. Ms. Corb. *aliis instantibus.*

Obsecratione. Male Beroald. *obsecrationes.*

Existimari. In Ms. Jes. et ed. pr. *extimari.* Unde Cl. Ernest. et recentiores, *existimari.* Mss. Reg. Harl. Bodl. et Puteolan. *estimari,* vel *æstimari.* Solito librariorum errore, ut sæpe sup. vidimus.

Disserere. Ms. Jes. *dixere.*

Integrari. Ms. Reg. et ed. pr. *integrare.*

Patrati remedii. Ita Ms. Corb. ed. pr. Lips. et recentiores. Mss. Harl. Jes. et Puteolan. *peracti remedii.*

Patere ratus. Sic omnes ferme libri scripti et editi. Nec necessario tentat Cl. Ernest. *parere.* Corrupte Ms. Reg. *patriæ ratus.*

Cap. 82. *Altior inde Vespasiano.* Perperam in Lipsianis quibusd. edd. *altior in Vespasiano.*

Sacram ædem. Optime ed. pr. Male Puteolan. ac deinde ceteri omnes, *sacram sedem.*

Missis equitibus. Mss. Reg. Corb. Agr. et ed. pr. *missis militibus.*

Cap. 83. *Eleusine exciverat.* In Mss. Flor. Reg. Corb. et ed. pr. *Eleusim.* Ex hac scriptura emendandum *Eleusine,* recte vidit J. F.

Gronov.: idem probavere Ryck. et recentiores. Puteolan. *Eleusi.* Plin. xxxv, 11. n. 29. 'in templo Eleusine.'

Vetere inter accolas. Male Ms. Reg. et ed. pr. *veteres.*

Jussa patrarentur. Mss. Reg. Corb. et ed. pr. *pararentur.* Ms. Bodl. habet *patrarentur.* Sed in marg. additum, *peragentur.*

Scydrothemidi. Ms. Bodl. *Sidrothemidi.* Mox Mss. Bodl. Jes. *Sydrothemidi.* Ms. Reg. et ed. pr. *Ciarothemadi.* Ms. Agr. *Ciarothemidi.* Ms. Corb. *Cyarothemedi.* Mox inf. *Cyarochemedi.*

Imperitabat. Ms. Corb. *imperabat.* Verbum autem *imperitabat* non abest ab ed. pr. ut scripsit Cl. Ernest.

Pythium Apollinem. Mss. Flor. Corb. et Agr. *Pythicum.* Corrupte ed. pr. *Phiticum. Pythius Apollo* memoratur a Plin. xxxiv, 7.

Cap. 84. *Diversus animi.* Mss. Flor. Agr. Corb. et ed. pr. *versus animi.* Ms. Jes. *adversus.*

Destinata Deo. Mss. Corb. et Agr. *destinata a Deo.* In ed. pr. *destinata ultra a Deo.* Omisit autem, *moraretur.*

Adversari regem. Mallet Muretus, *aversari.* Librarios sæpissime scripsisse *adversari* pro *aversari* jam vid. sup. in not. et em. ad Hist. i, 1 et 38. Hic tamen Pichenæ aliisque placet, *adversari.* Sic quoque vertit Davanzati: *Il popolo contrastava al Re.* In Mss. Corb. Agr. et ed. pr. *reges.* Quod Ryck. placebat, ob supra expositos Scydrothemidis et Ptolemæi visus. Si quis retineat *reges,* tunc omnino emendandum, *aversari.*

Circumsidere. Mss. Harl. Bodl. Jes. et edd. vett. *circumsedere.*

Tantum maris. Ms. Reg. et ed. pr. *totum maris.*

Mirum inde dictu. Multa de adventu Dei Sinopensis in Ægyptum a Tacito diversa, neque ita fabulosa tradit Plutarch. Vol. ii. de Iside et Osiride, p. 361. Πτολεμαῖος δὲ ὁ σωτὴρ ἀνεῖλε τὸν ἐν Σινώπῃ τοῦ Πλούτωνος κολοσσὸν, οὐκ ἐπιστάμενος οὐδὲ ἑωρακὼς πρότερον οἷος τὴν μορφὴν, κελεύοντα κομίσαι τὴν ταχίστην αὐτὸν εἰς Ἀλεξάνδρειαν· ἀγνοοῦντι δ' αὐτῷ καὶ ἀποροῦντι ποῦ καθίδρυται, καὶ διηγουμένῳ τοῖς φίλοις τὴν ὄψιν, εὑρέθη πολυπλάνης ἄνθρωπος, ὄνομα Σωσίβιος, ἐν Σινώπῃ φάμενος ἑωρακέναι τοιοῦτον κολοσσὸν, οἷον ὁ βασιλεὺς ἰδεῖν ἔδοξεν· ἔπεμψεν οὖν Σωτέλη καὶ Διόνυσον, οἳ χρόνῳ πολλῷ καὶ μόλις, οὐκ ἄνευ μέντοι θείας προνοίας, ἤγαγον ἐκκλέψαντες. 'Ptolemæus Soter Plutonis colossum, qui Sinope erat, sustulit, cum neque nosset neque vidisset unquam talem, quali forma per quietem imaginatus fuerat se videre, ac juberi eum quamprimum Alexandriam perferre. Ignoranti autem et anxie inquirenti ubinam locorum situs esset, amicisque rem narranti, oblatus est Sosibius quidam late vagatus homo, qui Sinope a se visum talem colossum diceret, qualem rex imaginatus fuerat: missi itaque Soteles et Dionysus, longo tempore et ægre, neque sine providentia divina, furtim ablatum colossum ad regem pertulerunt.' Quem autem Plutonem appellat Plutarch. alii eum Jovem nominant. Ideo Serapis Tacito dicitur *Jupiter Dis,* seu Jupiter Pluto.

Serapidi atque Isidi. Ms. Reg. *Serapidi Isidi.* Ed. pr. *Serapidi Ysidi.* Erud. Savil. emendatum vellet, *Osiridi atque Isidi.* Quod minime necessarium est. Vetera enim apud Ægyptios Serapidis et Isidis nomina. Sed cum apud eos, Ptolemæorum vi, Jovis Ditis ac Proserpinæ religio grassata est, tunc Ægyptii, ne peregrinis nomini-

bus fœdarentur, Jovem Ditem Serapin dixere, et Proserpinam Isin. Id patet ex Plutarch. l. c. p. 161 et 162. *Οὐ γὰρ ἄλλον εἶναι Σάραπιν ἢ τὸν Πλούτωνά φασι, καὶ Ἶσιν τὴν Περσέφασσαν.... Οὐ γὰρ ἐκεῖθεν οὗτος ὀνομαζόμενος ἧκεν, ἀλλ' εἰς Ἀλεξάνδρειαν κομισθεὶς τὸ παρ' Αἰγυπτίοις ὄνομα τοῦ Πλούτωνος ἐκτήσατο τὸν Σάραπιν.* Et sic facile explices, quæ Macrobius, Saturnal. i, 7. habet de Serapeis, et cur extra Ægyptiarum urbium pomœria locarentur. Conjuncta autem Serapidis et Isidis numina venerationemque multo post reperimus in nummis Juliani, Imperatoris, aliisque monumentis, quæ vide apud eruditum Banduri, Numismata Imperatorum Romanorum, Vol. II. p. 425.

Adventu Dei. Ita Mss. Reg. Harl. Jes. Guelf. et edd. vett. ante Rhenan. qui e conjectura edidit, *advectu*. In Ms. Corb. *de adventu et origine Dei.*

Deum ipsum. Taciti exemplo necesse est de Serapide paulo fusius disserere.

DE DEO SERAPIDE.

Serapis, apud Ægyptios Deus maximus, plures præcipuosque referebat Deos. Inde in aversa parte nummi Antonini Pii, quem publicavit erud. Oisel. Thesaurus Selectorum Numismatum, Tab. XLIII. n. 1. videre est Serapidis caput barbatum, cornutum, radiatum, cum modio in vertice: adest et tridens, cui serpens circumvolvitur. Quibus insignibus patet Serapidem esse Jovem, Solem, Osirim, Neptunum et Æsculapium. Vide quæ ad id confirmandum congessit Oisel. l. c. p. 218. At naturam cultumque Serapidis nemo accuratius expressit, quam Macrobius Saturnal. i, 20. Alexandria 'eidem Ægypto adjacens civitas, quæ conditorem Alexandrum Macedonem gloriatur, Sarapin atque Isin cultu pœne attonitæ venerationis observat: omnem tamen illam venerationem Soli se sub illius nomine testatur impendere, vel dum calathum capiti ejus infigunt, vel dum simulacro signum tricipitis animantis adjungunt; quod exprimit medio eodemque maximo capite leonis effigiem; dextera parte caput canis exoritur mansueta specie blandientis; pars vero læva cervicis rapacis lupi capite finitur: easque formas animalium draco connectit volumine suo capite redeunte ad Dei dexteram, qua compescitur monstrum. Ergo leonis capite monstratur præsens tempus; quia conditio ejus inter præteritum futurumque actu præsenti valida fervensque est. Sed et præteritum tempus lupi capite signatur; quod memoria rerum transactarum rapitur, et aufertur. Item canis blandientis effigies futuri temporis designat eventum; de quo nobis spes, licet incerta, blanditur. Tempora autem cui nisi proprio famularentur auctori? cujus vertex, insignitus calatho, et altitudinem sideris monstrat, et potentiam capacitatis ostentat: quia in eum omnia terrena redeunt, dum immisso calore rapiuntur. Accipe nunc quid de Sole, vel Sarapi, pronuntietur oraculo. Nam Sarapis, quem Ægyptii Deum maximum prodiderunt, oratus a Nicocreonte Cypriorum rege, quis Deorum haberetur, his versibus solicitam religionem regis instruxit. *Εἰμὶ θεὸς τοιόσδε μαθεῖν, οἷον κ' ἐγὼ εἴπω. Οὐράνιος κόσμος κεφαλὴ, γαστὴρ δὲ θάλασσα, Γαῖα δέ μοι πόδες εἰσὶ, τὰ δ' οὔατ' ἐν αἰθέρι κεῖται, Ὄμμα τε τηλαυγὲς, λαμπρὸν φάος ἠελίοιο.* Ex his apparet Sarapis et Solis unam et individuam esse

naturam. Isis juncta religione celebratur, quæ est vel terra, vel natura rerum, subjacens soli. Hinc est quod continuatis uberibus corpus Deæ omne densetur, quia terræ, vel rerum naturæ, altu nutritur universitas.'

Hunc Macrobii locum Tacitumque egregie illustrant præstantissimi duo nummi Vespasiani et Domitiani, quos edidit Cl. Pellerin, *Mélange de diverses Médailles*. Vol. I. p. 224. In nummo Vespasiani, ΑΥΤΟΚ. ΚΑΙΣ. ΣΕΒΑΣ. ΟΥΕΣΠΑΣΙΑΝΟΥ. i. e. 'Imperatoris Cæsaris Augusti Vespasiani;' caput Vespasiani laureatum. In aversa parte, ΖΕΥΣ. ΣΑΡΑΠΙΣ. L. ΕΝΑΤ. i. e. 'Jupiter Serapis, anno nono' imperii Vespasiani. Stat Serapis, sinistra hastæ innixus, extenta dextra, qua monstrum triceps, de quo Macrobius, compescere videtur. In vertice calathum, modiumve, habet. In nummo Domitiani, ΑΥΤ. ΚΑΙΣΑΡ. ΔΟ····ΤΙΑΝΟΣ. ΣΕΒ. ΓΕΡΜ. i. e. 'Imperator Cæsar Domitianus Augustus Germanicus;' caput Domitiani laureatum. In aversa parte, ΗΛΙΟΣ. ΣΑΡΑΠΙΣ. ΛΙΓ. i. e. 'Sol Serapis, anno tertiodecimo' imperii Domitiani. Serapis stans hastam sinistra tenet, dextra elata. In vet. autem Inscr. quæ extat Ancyræ, nunc *Angora*, teste Cl. Tournefort, *Voyage du Levant*. Vol. II. p. 449. ΔΙΙ ΗΛΙΩ ΜΕΓΑΛΩ ΣΑΡΑΠΙΔΙ. i. e. 'Jovi Soli Magno Serapidi.' Porro cum Christiani Ethnicæ religionis Deos horrerent, seque Deum unum, rerum omnium conditorem, venerari profiterentur; hinc, ut videtur, Hadrianus, religionum conciliator, eos inter Serapidis, seu Dei Panthei, cultores annumeravit, teste ejus epistola ap. Vopiscum, in Saturnin. cap. 8. 'Illi qui Serapin colunt, Christiani sunt: et devoti sunt Serapi, qui se Christi episcopos dicunt···· Unus illis,' Ægyptiis ac maxime Alexandrinis, 'Deus est: hunc Christiani, hunc Judæi, hunc omnes venerantur et gentes.'

Si quis autem plura voluerit de urbe Sinope et Deo Serapide, adeat Cl. de Fontenu, *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions*. Vol. x. p. 465 sq.

Cap. 85. *Alpibus propinquarent.* Ms. Corb. *Alpibus appropinquarent.*

Auditus ideo. Ms. Corb. *auditus igitur.*

Ipsum supplicium. Mss. Harl. Bodl. Jes. *ipsum judicium.* Additum in marg. Ms. Bodl. *supplicium.*

Expromsit. Ms. Corb. et ed. pr. *expressit.*

Fractæ hostium vires. Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Corb. et ed. pr. Puteolan. *fractæ vires hostium.*

In discrimine verteretur. Sic Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. Guelf. Agr. ed. pr. Ernest. et recentiores. Puteolan. *in discrimen.* Frustra tentat Cl. Ernest. *in discrimine versaretur.* Jam vid. sup. Hist. ii, 28. 'Sin victoriæ sanitas, sustentaculum, columen in Italia verteretur.'

Ostentaret. Perperam Mss. Harl. Bodl. Jes. et vett. edd. *ostentare.*

Cap. 86. *Qua cogitatione···· agitaverit.* Bene Mss. Flor. Corb. Pichena et recentiores. In Ms. Reg. et ed. pr. *qua contagione···· cogitaverit.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *qua cogitatione···· cogitaverit.* Tentaverat Lips. *qua cunctatione.* Gruter. *qua rogitatione.* Mallet Cl. Ernest. *qua solicitatione.*

A senioribus. Frustra tentat Barth. *a sanioribus.* *Seniores* enim opponuntur juventæ, ut recte observat Ryck.

Et usurpata antea munia. *Et* abest a Ms. Corb. In Mss. Flor. et Agr. *ante ea munia.*

Simplicitatis ac modestiæ. Bene Ms. Corb. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *simul simplicitatis ac modestiæ.*

In altitudinem. Mss. Reg. Corb. Agr. et ed. pr. *in altitudine.* Mallet Cl. Ernest. *in solitudinem.* Sed hic eleganter usurpatur, *altitudinem.* Perperam tentabat Barth. *in altitudinem conditus studiorum atque literarum.*

Subduceretur. Mss. Bodl. Jes. et Puteolan. *subduceret.*

Contra interpretabatur. Perperam addunt Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. et ed. pr. *neque vos impunitos patiantur :* quæ repetita sunt ex superiore c. 77. ' Neque me inultum, neque vos impunitos patiantur.' Ob illum librariorum errorem notat Ms. Farnes. *Deest hic aliquantulum.* Nihil deest, licet aliter sentiat Lips. Perperam in Ms. Agr. *interpretabantur.*

NOTÆ ET EMENDATIONES

AD LIBRUM QUINTUM HISTORIARUM

C. CORNELII TACITI.

CAP. 1. *Delectus a patre.* In Ms. Reg. et ed. pr. *delegatus.* Ms. Bodl. *electus.* Puteolan. et recentiores, *delectus.* Mallet Cl. Ernest. *relictus ;* quod Imperatoris filio dignum magis ei videtur : atque ita Suet. Tit. 5. ' Ad perdomandam Judæam a patre relictus.'

Privatis utriusque rebus. Ita Rhenan. et recentiores, ex loco simili Hist. iii, 65. Perperam in Mss. Flor. Agr. Corb. et ed. pr. *prælatis.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *præliantis.*

Ut super fortunam. In Ms. Bud. *ut superior unam :* in Ms. Vatic. *superiori unam.* Inde emendavit Lips. *ut super fortunam :* quod in recentioribus edd. receptum. In Mss. Farnes. Agr. Reg. Corb. et ed. pr. *ut superior omnibus crederetur.* Ms. Bodl. et Puteolan. *ut superior sui jam crederetur.* In Mss. Jes. Harl. *ut imperio dignus jam crederetur.*

In agmine. Ms. Jes. *et in agmine.*

Tres eum. Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Rhenan. et recentiores. *Eum* abest a Ms. Reg. et ed. pr.

Addidit e Syria. Ita Ms. Reg. ed. pr. et Ernest. Ms. Bodl. et Puteolan. *tradidit e Syria.* Mss. Jes. Harl. Guelf. *tradidit ei Syria.*

Adductos. Ms. Bodl. *Abductos.*

CAP. 2. *Argumentum e nomine.* Mirum plerisque videri solet Ta-

citum, literarum studiis clarissimum, adeo portentosa de Judæorum origine fuisse commentum, ea potissimum ætate, qua Judaicæ res, capta Judæa, in Urbe pernotuerant. Quod tamen forte haud ita mirabuntur, si attenderint Tacitum historias scripsisse, cum florentissimum fuit Imperium Romanum, vix suarum religionum, nedum exterarum, curiosum: Judæorum originem historiamque multorum Scriptorum mendaciis jampridem fuisse obscuratas: Judæos demum, ob cærimonias sacraque a ceterarum gentium ritibus alienissima, Romanis jam dudum invisos, tum ob cladem suam fuisse despicatissimos. Igitur Tacitus, Judaicis traditionibus neque credulus, neque penitus incredulus, partim Judæorum, partim exterorum Scriptorum e memoria, quæ sibi probabilia videbantur, selegit, ut gentis primordia aperiret. Inde vera falsis, falsa veris admixta, quæ singillatim explicare operæ pretium est; quod in iis plurima adhuc lateant primævæ veritatis argumenta.

DE CRETENSI JUDÆORUM ORIGINE.

Gens Crethim, vel Cerethim, גוי כרתים, 1 Reg. xxx, 14. Ezech. xxv, 16. Sophonias, ii, 5. Judæam inter et Phœniciam habitasse memoratur; utrique ita contermina, ut Palæstini nonnumquam Crethim nomine designentur, et pars fuerint Phœniciæ, quæ in his oris late olim dominata est. Phœnices autem colonias in Cretam insulam misisse testantur tum Stephanus, de Urbibus, voce Ἰτανὸς, tum ipse portus Cretæ, *Phœnice*, cujus mentio extat in Act. Apost. xxvii, 12. Adde ex Strab. x, p. 481. Spartiatas, seu Lacedæmonios, plurimas urbes in Creta insula condidisse: Spartiatæ autem Judæos fratres suos esse gloriabantur, ut vid. est 1 Machab. xii, 21. Antiqua ergo fuit Judæorum et Cretensium consanguinitas; Judaicaque progenies fuere Cretenses. At præterquam quod Cretenses *semper mendaces*, ut constat ex eorum vate, ap. D. Paulum, Ep. ad Tit. i, 12. gentili adhuc æmulatione se ipsi Judæorum auctores esse jactitavere. Quod ita obtinuit, ut LXX. Interpretes in Ezech. et Soph. l. c. כרתים et גוי כרתים, Κρῆτας et Πάροικοι Κρητῶν, i. e. 'Cretenses, et advenæ Cretensium' verterint; indeque Theodoretus, hunc Soph. locum illustraturus, quosdam e Creta in maritima Palæstinæ loca venisse, ibique consedisse enarret. Manifestum ergo cur Cretensem originem Judæis adscripserit Tacitus. Contra vero Cretenses Judaico genere prognatos, præter cetera argumenta, probant usus plurimi, Cretensibus familiares, ut suilla carne abstinere, &c. Præterea, quæ de Minoe Cretenses prodidere, adeo similia sunt iis, quæ Mosi evenerunt, ut Mosem ac Minoem unum atque eumdem esse hominem opinentur Illustr. Huet. *Demonstratio Evangelica*, Proposit. iv, n. 9 sq. eumque secutus Christ. Wormius, 'De corruptis antiquitatum Hebræarum apud Tacitum et Martialem vestigiis,' lib. i, p. 43 sq. Adde præcipuam fuisse apud Judæos sabbati celebritatem. Sabbatum autem cum Græci diem Saturni nuncuparent, inde Judæos Saturno devotissimos, Cretaque insula profugos, crediderunt.

Aucto in barbarum. Morem addunt Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. Melius omisere Mss. Flor. Bud. Rhenan. et recentiores. Sic enim sup. An. vi, 42. 'neque in barbarum corrupta.'

Vocitari. Post *vocitari* perperam addunt Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *quasi Ideos.* Quod in ed. pr. et recentioribus recte omissum.

Hierosolymo ac Juda. Ficto Hierosolymi, vero Judæ nomine abusi sunt Ægyptii, ut Ægyptiacam Judæorum originem assererent.

DE ÆGYPTIACA JUDÆORUM ORIGINE.

Ægyptii, splendore imperii, artium inventionibus, maximam nominis sui famam excitavere. Hac gloria superbi se primos hominum esse contendebant, ut testantur Diodor. Sic. i, 10. p. 6. aliique plurimi. Inde se Judæorum progenitores dixere. Recentis mendacii vanitatem retegit novum Hierosolymi nomen, nec nisi conditis Hierosolymis repertum: ipseque Juda Isidis regno, vel fabulis, minime æqualis. Neque umquam, ut gentis suæ conditorem, Judam coluere Judæi, quod tradit Justin. xxxvi, 2. Antiquissima autem fuit Ægyptiorum gens, et in opulentissimum imperium adsurrexerat, cum res Judæorum adhuc essent tenuissimæ. Ægyptii tamen Judæis, Semi posteris, origine posteriores: Ægyptiorum enim parens Mesraim, secundus Chami filius; unde apud Orientales populos ipsosque Ægyptios et Coptas pervulgata Ægypti nomina, *Mesra*, *Mesraim*, et *Chemia.* V. erud. Kirker. Œdipus Ægyptiacus. Vol. i, p. 2. sq.

Æthiopum prolem. Æthiopicæ hujus originis causas aperire facile est.

DE ÆTHIOPICA JUDÆORUM ORIGINE.

Æthiopes rerum olim potiti sunt, iisque serviit Ægyptus: illos quoque 'Syriæ imperitasse, ætate regis Cephei' tradit Plin. vi, 29. Victoriis elati, se Ægyptiis vetustiores esse professi sunt: quod naturali etiam ratione confirmabant. Nam Meridianarum plagarum incolæ, ubi quanto acrior Sol, tanto fœcundior, se primos terra editos, *ἐζωογονῆσθαι*, gloriabantur, teste Diod. Sic. lib. iii, 2. p. 143. Ideo Judæi, ut et ceteri populi, ab Æthiopibus prognati dicebantur.

Alia adhuc erat, et magis propria hujus originis causa. In Phœnicio mari, Joppe, nunc *Joppa*, urbs fuit antiquissima, in qua *objectam belluæ Andromedam*, Cephei filiam, ferebant, Plin. v, 31. Immo Plinii, Josephi, ac proinde Taciti ætate, in saxo, quod Joppe urbi præjacebat, *vinculorum Andromedæ vestigia* ostendebantur; colebaturque *illic fabulosa ceto*, Plin. v, 13. Vide et Joseph. Bell. Jud. iii, 15. Non mirum ergo, ob hæc Æthiopica monumenta, quæ tot post seculis in Palæstina non modo servabantur, sed et colebantur, *plerisque*, ut scribit Tacitus, *Æthiopum prolem* visos fuisse Judæos. At non solum Judæis, verum ipsis quoque Ægyptiis recentiores fuere Æthiopes, utpote Lud, Mesraim filio, oriundi: quod erudite demonstrat Bochart. Geographia Sacra, Part I. lib. iv. c. 26. Omitto, quæ Joseph. Antiq. Jud. ii, 10. memorat: Mosem, adhuc juvenem in Æthiopia bellasse, ibi regis Æthiopum filiæ nupsisse, et, ut volunt Rabbini, imperasse. Hæc Judaica sint commenta, certum est Judæos, ob commercia, Æthiopiam antiquitus adiisse, ibique plurimos degisse, adhucque degere, ut constat viatorum testimoniis, quæ v. ap. erud. Ludolf. Comment. Æthiopic. lib. i. n. 101 sq. Error de illa Æthio-

pica origine inde oriri adhuc potuit, quod Arabia, sicut et Æthiopia, *Chus* כוש diceretur. Porro cum ex Arabia in Palæstinam venissent Judæi, id conjecturarum inania sectantibus forte visum est satis, ut originem Æthiopicam confingerent.

Sunt qui tradant. Bene ed. pr. et recentiores. Male Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *tradunt.*

Assyrios convenas. Nihil est in hac Assyria Judæorum origine, quod antiquitatem et veritatem non redoleat.

DE ASSYRIA JUDÆORUM ORIGINE.

Ut pateat hæc Taciti verba, 'Sunt qui tradant, Assyrios convenas, indigum agrorum populum, parte Ægypti potitos, mox proprias urbes, Hebræasque terras, et propiora Syriæ coluisse,' ipsissimam esse Judæorum traditionem, ea paucis explanare sufficit.

Abram, dictus postea Abraham, parens auctorque gentis Judaicæ, *Assyrius* fuit *convena*, egressus de Ur Chaldæorum, Genes. xi, 31. Indigus agrorum, factaque fame, descendit in Ægyptum, Genes. xii, 12. Ipse, ejusque posteri Isaac et Jacob, *Assyrii* quoque *convenæ*, errantes vixere, donec, orta adhuc fame, Jacob ejusque filii ac nepotes in Ægyptum, ubi Joseph, filius Jacob, secundus a rege agebat, iterum venere, Genes. xli, 55. et xlvi, 1 sq. *Parte Ægypti*, nempe terra Gessen et Ramesses in inferiore Ægypto, *potiti* sunt, Genes. xlvii, 4 et 11. *Mox*, ducentis quindecim post annis ex Ægypto egressi, Exod. xxxiii, 1 sq. *proprias urbes*, urbes scilicet Chanaan, *Hebræasque terras, et propiora Syriæ coluere*, ut omnibus compertum, fuseque narratur in libro Josue. Hebrææ autem dictæ sunt terræ ab אברם העברי, i. e. 'Abramo Hebræo,' Genes. xiv, 13. ejusque posteris pariter העברים, seu *Hebræis*, quod עבר, id est, *trans* Euphratem ex Assyria in has terras venissent. Omnia ergo in hac traditione cum sacris Scripturis accurate concordant.

Mox proprias. Ita Mss. editionesque vett. ac recentiores. Male Rhenan. *ac mox.*

Carminibus Homeri. Falsa hæc Solymæa Judæorum origo: expendenda tamen, ut erroris causa aperiatur.

DE SOLYMEA JUDÆORUM ORIGINE.

Apud Græcos Romanosque fons claritatis fuere Homeri carmina. Ideo clara videbantur Judæorum initia, si originem repeterent a Solymis, carminibus Homeri celebrata gente, quæ Hierosolymæ urbi e suo nomen fecisse credebatur. Verum hæc fabula sola linguæ Hebraicæ ignorantia nititur. Urbs Jerusalem dicta est primum *Salem*, שלם i. e. 'pax,' a Melchisedech, ut fertur, condita. Deinde, cum Hebræi terras illas occupassent, pacemque ibi firmassent, appellata est *Jerusalem*, ירושלם, i. e. 'possessio pacis.' Urbi Jerusalem novam urbem Sion addidit David, tunc non mutato nomine, sed in duale inflexo, vocata est *Jerusalaim*, ירושלים, vel ירושלם; diversa quidem scriptura, sed eadem pronuntiatione. Græci autem vocem interpretati sunt Ἱεροσόλυμα; et, cum vim Hebraicæ linguæ ignorarent, finxere Hierosolyma dici ab Ἱερῷ 'templo,' et 'Solymis montibus,' *ἐκ Σολύμων ὀρέων*, quorum meminit Hom. Odyss. v, 284. De pugnacibus Solymis, *Σολύμοισι αὐδαλίμοισι*, agit adhuc in Iliad. vii, 184. Verum cum Soly-

mos Homerus memorat, ii non populi sunt Judææ, sed Æthiopiæ; quos appellat *Solymos*, quod eumdem ferme situm haberent in Æthiopia, quem Solymi in Pisidia. V. Strabon. l. I. p. 35.

CAP. 3. ***Plurimi auctores consentiunt.*** Cum varias de Judæorum origine sententias retulisset Tacitus, promiscue de eorum institutis ac moribus ex plurimorum auctorum consensu agit. Qua de re cum multa jam in notis supra dixerimus, pauca supersunt explananda.

DE JUDÆIS, EORUMQUE INSTITUTIS AC MORIBUS.

Orta per Ægyptum tabe, quam *scabiem et vitiliginem*, id est, lepram, appellat Justin. xxxvi, 2. Judæos Ægypto pulsos fuisse tradit Tacitus, secutus Chæremonem, ac maxime Lysimachum, qui eadem omnino mentitus est, ut vid. est ap. Joseph. *Contra Apionem*. l. I. 33 sq.

Quod autem mirificam Hebræorum per mare Rubrum transmissionem siluerit Tacitus, mirum videri non debet, cum ipse Josephus, cujus scripta tum inclaruerant, prodigium illud ita narraverit, ut id magis everteret, quam adstrueret. Simile enim portentum in Pamphylio mari, cum Alexander Magnus Persas bello peteret, contigisse adseveravit Joseph. Antiq. Jud. ii, c. ult.

At, vel in ipsis Chæremonis et Lysimachi mendaciis, latet sexta, quam Deus Ægyptiis intulit, plaga, cum fœdis purulentisque ulceribus infecti sunt, ut narrat Moses Exod. ix, 10. Iter autem patuisse olim per mare Rubrum indicat vetustissima apud Ichthyophagos, hujus maris accolas, et a patribus accepta fama, quam refert Diod. Sic. lib. iii, 40. p. 122. 'ingenti *scilicet* æstu, aquas quondam in oppositas partes ita fuisse revolutas, ut fundus maris non tantum appareret, sed etiam exsiccaretur, deinde relabentibus fluctibus in pristinum ordinem fuisse restitutas.' *Παρὰ δὲ τοῖς πλησίον κατοικοῦσιν Ἰχθυοφάγοις παραδέδοται λόγος, ἐκ προγόνων ἔχων φυλαττομένην τὴν φήμην, ὅτι μεγάλης τινὸς γενομένης ἀμπώτεως ἐγενήθη τοῦ κόλπου ξηρὸς πᾶς ὁ τόπος, ὁ τὴν χλωρὰν ἔχων τοῦ τόπυυ πρόσοψιν, μεταπεσούσης τῆς θαλάττης εἰς τἀναντία μέρη· φανείσης δὲ τῆς ἐπὶ τῷ βυθῷ χέρσου πάλιν ἐπανελθοῦσαν ἐξαίσιον πλήμην ἀποκαταστῆσαι τὸν πόρον εἰς τὴν προϋπάρξασαν τάξιν.*

Hebræos, Ægypto egressos, et per vasta Arabiæ loca vagantes, fatigavit aquæ inopia; idque fatetur ipse Moses Exod. xv, 23. Sed eorum sitis, tum miraculis, tum loci opportunitate levata. Nam in Elim duodecim fontes aquarum et septuaginta palmas reperere, Exod. xv, 26 et 27. Neglecta quidem fuere ob gentis contemtum miracula; ab aquis vero in Elim repertis nata videtur fabula, qua Moses, conjectura herbidi soli, et gregem asinorum agrestium secutus, largas aquarum venas aperuisse dicitur.

Quod autem addit Tacitus, Judæos continuum sex dierum iter emensos, septimo, pulsis cultoribus, obtinuisse terras, in quibus urbs et templum dicata sunt, locorum notitia et eventuum serie satis refellitur. Ibi tamen agnoscas haud obscurum antiquæ veritatis monumentum. Nam cum Hebræi sex diebus continuis urbem Jericho circuissent, septimo die, quod sabbatum erat, eam expugnavere; pul-

sisque Chananæis, Palæstinam obtinuere, in qua postea a Davide urbs Jerusalem, a Salomone templum dicata sunt.

Errat autem Tacitus, cum vitam Mosis produxit, Judaicosque ritus, occupata Palæstina, inditos existimavit. Verius dixit apud Judæos profana omnia esse, quæ apud Romanos sacra, et rursum concessa apud illos, quæ his incesta. Judæis enim concessa plurima nuptiarum genera, quæ apud Romanos incesta habebantur. Sed hac de re et reliquis Judæorum moribus dictum satis in Notis.

Regem Bocchorim. Mss. Vatic. 1958. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Puteolan. Pichena et recentiores. In Mss. Vatic. 1863 et 1864. Reg. Agr. et ed. pr. *Occorim* vel *Occhorim.*

Ut invisum. Male Puteolan. *et invisum.*

Alias in terras avehere. Alias abest a Ms. Corb. Bene Mss. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores, *avehere.* In Mss. Reg. Corb. *abire.* Ed. pr. *abjicere.*

Mosen, unum exulum. Ms. Reg. et ed. pr. *Moisen, unum exulem.* Mss. Harl. Jes. Corb. *Moysen* aut *Moysem.*

Utrimque deserti. Ita Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. ed. pr. Ryck. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *ab utrisque deserti.*

Sed sibimet, ut duci cœlesti, crederent. Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores. Orosius quoque, i, 10. habet *sed.* In Mss. Flor. Reg. atque ed. pr. *et sibimet.* In Ms. Corb. *ni sibimet.* In Mss. Agr. *ut sibimet.* Sec. m. in hoc cod. super *ut* adscriptum *et.* Forte autem redundat *ut.* Abest enim a Mss. Reg. Corb. et ed. pr. Nec illud habent Orosius et Otho Frisingensis, quos vide inter Testimonia Veterum. Schelius emendabat, *adessent sibimet: ut duci cœlesti crederent, primo cujus.* Nec aliter J. F. Gronov. et Cl. Ernest. qui *sibimet* ad Judæos; *primo cujus* ad quemvis Judæorum, qui eis opem ferret, referebant: vel omissa volebat Ernestus verba, *ut duci cœlesti.* At hæc omnia vana sunt. Manifestum est enim id pertinere ad Mosen, cœlestem ducem, *primo cujus* auxilio Judæi præsentes in Ægypto, et in maris Rubri transitu miserias jam pepulerant. Recte Illustr. Huet. ‘Id vult Cornelius jam opem aliquam ipsis tulisse Mosem, qui propterea sibi credi a Judæis postularet. Jam inde autem Mosi fidem habitam sequentia ostendunt.’ In Mss. Flor. Reg. et ed. pr. *duce cœlesti.*

Primo cujus auxilio præsentes miserias pepulissent. Pro *primo* tentabat erud. Grotius, *pridem.* Quod minime necessarium est. Nec melius Freinshem. *cujus consilio.* Mox in Mss. et libris editis, *auxilio credentes præsentes, &c.* At *credentes* omnino redundat: ab amanuensibus additum post Orosii tempora. Abest enim ab ejus libris. Nec illud habet Otho Frisingensis. V. Testimonia Veterum. Lampugnanus e codice suo Mirandulano frustra laudat, *pertulissent.* V. *Repub. of Lett. for Apr.* 1734. p. 248.

Jamque haud procul. Que abest a Ms. Corb.

Asinorum agrestium. Pessime ed. pr. *Assiriorum agrestum.* Asinos illos agrestes Tertullianus onagros dixit. V. Testimonia Veterum.

Concessit. Non ita bene ed. pr. *conscendit.*

Venas aperit. Mallet Illustr. Huet. *venas reperit.*

Id levamen. Male Ms. Guelf. *idem levamen.* Intellige, *fuit.*

In queis. Ita Ms. Flor. ed. pr. et recentiores. Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *in quibus.*

Dicata. Sic Mss. Flor. Corb. Agr. Ernest. et recentiores. Ms. Harl. et Puteolan. *dicata sunt.* Ms. Reg. et ed. pr. *dedicata sunt.*

Cap. 4. *Gentem firmaret.* Ms. Corb. *gentes.*

Profana illic. Frustra tentat Acidal. *profana illis.*

Effigiem animalis. Non unus Tac. sed Diod. quoque Sic. Plutarch, Apion aliique Asininum Judæorum numen memoravere. Indeque salse adversus Judæum quemdam poetam Martial. xi, 95. 'Ecce negas, jurasque mihi per templa Tonantis. Non credo: jura, Verpe, per Anchialum.' Vel potius per *Ancharium,* ut habebat vetustissimus Ms. Cod. Thuanæus. Asinus enim Romanis dictus est *ancharius.* De hac fabula ejusque origine paucis dicendum.

DE FABULA ASINI A JUDÆIS CULTI.

Asinum a Judæis cultum fabulam esse omnibus compertum est, Nec inter se consentiunt, qui mendacium prodidere. Alii asinum, alii asini caput, alii hominem asino insidentem, in Judæorum templo fuisse sacratum volunt: hæc omnia absurda esse patet ex ipso Tac. qui mox c. 5. profitetur, Judæos mente sola unum numen, summum, æternum, neque mutabile, neque interiturum intelligere: nulla simulacra eorum urbibus, nedum templis, esse. Objiciebat tamen Apion, calumniator audacissimus, asininum illud caput aureum ab Antiocho Epiphane in templo fuisse repertum. Cui respondet Joseph. Contra Apionem, ii, 7. neque ab Antiocho, neque a Pompeio Magno, neque a Licinio Crasso, neque a Tito, qui omnes templum obtinuere, tale quidpiam fuisse inventum: eos nihil reperisse, nisi purissimam pietatem; de qua nihil Judæis apud alios effabile; ob sacram scilicet et ineffabilem Dei Jehovah, יהוה, religionem. Addit Josephus veteres gravissimosque scriptores Polybium, Strabonem, Nicolaum Damascenum, Timagenem et Castorem prodidisse tantum templum ab Antiocho, qui iniqua et insatiabili opum cupidine flagrabat, fuisse expilatum.

At unde hujus fabulæ origo? Plurimi eruditas, sed non ita probabiles, ex Hebraicorum Græcorumve nominum similitudine originationes repetunt, quas vid. est ap. Cl. Joan. Jac. Huldric. Gentilis Obtrectator, Part. I. c. 4. p. 56 sq. Verius crediderim fabulam ortam esse ex Ægyptiorum malignitate. Natura procaces, se solos sapientes rerumque peritos jactitare soliti, asinisque infensissimi, hoc commento vel Judæorum ignorantiam, religiosamve taciturnitatem despiciebant, vel frequentem in Judæorum libris asinorum memoriam, victoriasque Samsonis, et fusas ex asini maxilla aquas ridebant. Forte quoque asininum fuit aliquod ludibrium. Sic hodieque in Ægypto tanta est Turcarum superbia, ut equos, nobilissimum animal, sibi seponant, asinos tantum, vile pecus, Christianis, Judæis, Arabibus, Maurisque, a Mahumetica religione alienis, permittant. V. Cl. Hasselquist, *Voyages dans de Levant.* Vol. i, p. 80. Ut ut est, a Judæis ad Christianos manavit calumnia. Christianorum Deus appellatus est Ὀνοκοίτης; Christiani dicti sunt *Asinarii,* teste Tertulliano in Apologetic. 16. Recte breviterque Minucius Felix, in

Octavio, cap. 28. 'Audire te dicis caput Asini rem nobis esse divinam. Quis tam stultus, ut hoc colat? Quis stultior, ut hoc coli credat?'

Errorem sitimque. Quidam omissum vellent, *errorem.* At perperam: libris omnibus in hac voce consentientibus.

Qua ipsos scabies. Ita Mss. Flor. Bodl. Jes. Puteolan. Ernest. et recentiores. Mss. Reg. Corb. ed. pr. et Lips. *quod ipsos scabies.*

Retinet. Bene Puteolan. et recentiores. In ed. pr. aliisque nonnullis, *detinetur.* Ms. Harl. *retinetur.*

Septimo die. Ms. Corb. *septima die.*

Idæis. Bene Lips. et recentiores. Male Mss. et vett. edd. *Judæis.*

Quod e septem. Bene Rhenan. et recentiores. In vett. edd. *quod de septem.*

Ac pleraque. Optime Ms. Corb. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *ac plerisque.* Additum in marg. Ms. Harl. *pleraque.*

Et cursum. Sic Puteolan. et recentiores. In Ms. Corb. et ed. pr. *cursus.*

Conficiant. Bene Lips. et recentiores. In Ms. Vatic. 1863. et ed. pr. *coniciant.* Ms. Corb. *comiciant.* Mss. Reg. et Agr. *conjiciant.* In Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. *commeare.* In marg. Ms. Harl. *conjiciant.* Ms. Flor. *commearent.*

Cap. 5. *Hi ritus, quoquo.* Male Ms. Guelf. *his quoquo.* Sic quoque Ms. Harl. pr. m.

Spretis religionibus patriis. Legibus Romanis permissum erat Judæis, non modo in Judæa, sed in Asia, Libya, et ubique terrarum suis legibus vivere, et donaria, primitias, pecunias, quas unusquisque sponte sua ex pietate in Deum solvebat, Hierosolymam mittere; ut constat ex edicto Augusti Imperatoris, literisque Marci Agrippæ, et proconsulum Norbani Flacci et Julii Antonii ap. Joseph. Antiq. Jud. xvi, 6. Nihil est ergo, cur Tacitus queratur quod, spretis religionibus patriis, tributa et stipes Hierosolymam congererent. At quod curiosum magis et observatione dignum, hic inquiremus quæ fuerint illa tributa, quæ stipes, et quantum inde auctæ Judæorum res.

QUÆ TRIBUTA ET STIPES A JUDÆIS UNDEQUAQUE TERRARUM HIEROSOLYMAM MITTERENTUR, ET QUANTUM INDE OPUM EXSURGERE POTUERIT.

Primitiæ, decimæ, vota, votorumque redemtio, census capitis, ea potissimum fuere tributa, quibus augebantur Judæorum res. Adde donaria; quæ quam magnifica quandoque fuerint æstimari potest ex munificentia Tiberii Alexandri, qui altissimas latissimasque novem portas templi, de quibus dicetur inf. c. 8. argento auroque vestivit, teste Josepho, Bell. Jud. v, 5. n. 3. Stipes quoque, ubique collectæ, Hierosolyma in pauperum sustentationem mittebantur.

Verum antequam quantum opum inde exsurgere potuerit expendamus, inquirendum quis tum fuerit Judæorum extra Palæstinam incolentium numerus. Ad hanc inquisitionem plurimum conferet Philo. Aperte enim docet tantam fuisse in Ægypto Judæorum multitudinem, ut non minus quam decies centena millia, 1,000,000. Alexandriam totamque regionem, quanta patet a Catabathmo Libyæ, nunc *Akabet-*

Assolom, usque ad terminos Æthiopiæ habitaverint. Οὐκ ἀποδέουσι μυριάδων ἑκατὸν τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ τὴν χώραν Ἰουδαῖοι κατοικοῦντες ἀπὸ τοῦ πρὸς Λιβύην καταβαθμοῦ μέχρι τῶν ὁρίων Αἰθιοπίας. Philo 'in Flaccum,' p. 971. Certe multo plures fuere in Asia, maxime cum constet Judæos per totam Asiam ob commercia fuisse diffusos, et in Babylonia, quo olim fuerant translati, tantam eorum multitudinem extitisse, ut Petronius, apud Philonem, testetur Babylonem multasque Satrapias a Judæis teneri, et Caium Caligulam a bello Judaico metu copiarum Transeuphratensium deterreat. Id enim Petronio non auribus tantum, sed et oculis erat compertum. Ἐφόβουν δὲ αὐτὸν καὶ αἱ πέραν Εὐφράτου δυνάμεις· ᾔδει γὰρ Βαβυλῶνα καὶ πολλὰς ἄλλας τῶν σατραπειῶν ὑπὸ Ἰουδαίων κατεχομένας, οὐκ ἀκοῇ μόνον, ἀλλὰ καὶ πείρᾳ. Philo, de Legatione ad Caium, p. 1023. Et certe Judæorum numerum imminuam potius, quam exaggerabo, si eos in Asia fuisse non minus quam vicies centena millia, 2,000,000. dixero. Quot autem in Ægypto, tot saltem fuere in Europa et Africa. Haud immerito ergo pronuntiaverim non pauciores tunc fuisse extra Palæstinam Judæos, quam quadragies centena millia, 4,000,000. Inde Philo eos non multo pauciores indigenis tradit. Ὡς τῶν αὐθιγενῶν μὴ πολλῷ τινι δοκεῖν ἐλαττοῦσθαι. Philo, l. c.

Ex iis autem omnibus regionibus Judæi singulis annis aurum argentumque in templum mittebant; ut vid. est ap. Philon. l. c. Aurum quoque, ***Judæorum nomine, quotannis ex Italia et omnibus*** Romani imperii ***provinciis Hierosolymam exportari*** solitum testatur Cicero in oratione ***pro Flacco***, c. 38. Quod quidem vetuit Flaccus, Asiæ rector; et sanxit edicto ne aurum ex Asia exportari liceret: sed id illi datum crimini; permissumque Judæis moribus suis vivere, aurumque exportare. Idem postea multis Augusti ceterorumque Cæsarum legibus firmatum.

At quantum auri exportarent Judæi nunc expendendum. Novimus quidem ex Cicerone, l. c. post L. Flacci edictum Apameæ comprehensum 'auri pondo centum paulo minus,' quæ circiter sunt *Angl.* 4,500*l.* 'Laodiceæ viginti pondo paulo amplius,' circiter *Angl.* 900*l.* Quantum Adramyttii, quantum Pergami, quantum in aliis urbibus, comprehensum non declaratur. Alia ergo ineunda est via, ut quantum opum ex his collationibus exsurgere potuerit cognoscatur. Ducem Josephum sequamur. Is, auctoritatem Strabonis laudans, docet Mithridatem ad se mitti jussisse ex sacra pecunia, quam Judæi ex Asia in insulam Co, nunc *Stan-Co*, transtulerant, 'octingenta talenta,' *Angl.* 290,000*l.* Joseph. Antiq. Jud. xiv, 7. n. 2. Τὰ τῶν Ἰουδαίων ὀκτακόσια τάλαντα.

Sit quidem, per me licet, tota hæc pecuniæ summa a Judæis Asiaticis mitti solita. Certe non minorem summam ex Europa, ex Ægypto, ex Africa, mittebant ceteri Judæi. Ergo modica potius, quam magna, æstimatione, Judæi extra Palæstinam incolentes singulis annis Hierosolyma mittebant, *Angl.* 580,000*l.* Iidem centum annis mittebant, *Angl.* 58,000,000*l.* Sic augebantur Judæorum res, ut recte observavit Tacitus.

Illuc congerebant. Ita Puteolan. et recentiores. In Mss. Flor. Corb. Agr. et ed. pr. ***illuc gerebant.*** In Mss. Harl. Guelf. ***illuc congregabant.*** Ms. Jes. ***congrebant.***

Et quia....sed adversus. Ita libri scripti et editi. Acidal. qui-

dem ait in libris suis esse, *atque ut apud ipsos....sic adversus, &c.* At quinam sint isti libri incompertum. Tentat Cl. Ernest. *et quidem.* Sed non necessario.

Alienarum. Mallet Heins. *alienigenarum.* Verum eodem sensu usurpatur, *alienarum.*

Transgressi in morem. Ms. Agr. *transgressique in morem.*

Exuere patriam. Male Ms. Reg. et ed. pr. *exire.*

Ex agnatis. Mallet Lips. *ex gnatis.* At forte hic et infra de Mor. Germ. 19. *agnati* pro *nati* usurpantur. Forte etiam aliquid reconditius latet. Fuere Judæis proselyti, et viguit sane apud Germanos, ut hodie viget apud barbaros, adoptio. Proselyti et adoptati, ut nati habebantur, et adnascebantur. Inde nefas tum natos, tum agnatos necare. Male tentabat Sam. Petit. *ex a. d. natis.* i. e. *ex ante diem natis.*

Animasque....æternas. In Ms. Agr. et ed. pr. *animosque....æternos.* Mss. Reg. et Corb. habent quidem *animos.* Sed in Ms. Reg. *æternis;* in Ms. Corb. *æternas.* Ceteri libri, *animas.*

E more Ægyptio. Mss. Harl. Jes. *more Ægyptio.*

Persuasio: cœlestium contra. Ægyptii. Bene Rhenan. et recentiores. In Mss. Reg. Corb. et ed. pr. *persuasio cœlestium. Contra Ægyptii.* In Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *et persuasio cœlestium. Contra Ægyptii.* In Ms. Agr. *eademque cura de infernis et persuasio cœlestium contra. Ægyptii.* Quod quidem probabat Ryck. At potior est recepta nunc scriptura.

Pleraque animalia. Ms. Corb. *pleraque animalium.*

Unumque numen. Ms. Reg. et ed. pr. *unum tantum numen.*

Summum illud et æternum. In Ms. Reg. et ed. pr. *solum illud et æternum.* Quod satis placeret, ni ante dictum fuisset, *unumque numen.* Nam Judæi passim ingeminant, passim inscribunt, יהוה אלהינו יהוה אחך, i. e. 'Jehovah Deus noster Jehovah unus.' Deuter. vi, 4. *Summum* quoque optime dicitur; 'Quoniam Deus magnus Dominus: et rex magnus super omnes Deos.' Psalm. xciv, 3.

Nedum templis sinunt. Perperam Mss. et vett. edd. *nedum templis sunt.* Emendandum, *sinunt,* recte monuit J. F. Gronov.: quod quidem omnes postea probavere; et sic postulat Latinitas.

Hedera vinciebantur. Ut illustri exemplo pateat quomodo apud Græcos et Romanos fabulæ de Judæis sint adornatæ, de his coronis hederaceis et Bacchi cultu paulo fusius dicendum.

DE FABULA JUDÆOS, HEDERA VINCTOS, BACCHUM COLUISSE.

Fabulæ originem docet monstratque Plutarch. in Sympos. iv, 5. p. 671. Τῆς μεγίστης καὶ τελειοτάτης ἑορτῆς παρ' αὐτοῖς (Ἰουδαίοις) ὁ καιρός ἐστι καὶ ὁ τρόπος Διονύσῳ προσήκων· τὴν γὰρ λεγομένην νηστείαν ἀκμάζοντι τρυγητῷ τραπέζας τε προτίθενται παντοδαπῆς ὀπώρας, ὑπὸ σκηναῖς, καὶ καθιᾶσιν ἐκ κλημάτων μάλιστα καὶ κιττοῦ διαπεπλεγμέναις, καὶ τὴν προτέραν τῆς ἑορτῆς σκηνὴν ὀνομάζουσιν· ὀλίγαις δὲ ὕστερον ἡμέραις ἄλλην ἑορτὴν οὐκ ἂν δι' αἰνιγμάτων, ἀλλὰ ἄντικρυς Βάκχου καλουμένου τελοῦσιν. Ἔστι δὲ καὶ κρατηροφορία τὶς ἑορτὴ καὶ θυρσοφορία παρ' αὐτοῖς, ἐν ᾗ θύρσους ἔχοντες εἰς τὸ ἱερὸν εἰσίασιν· εἰσελθόντες δὲ ὅ, τι δρῶσιν οὐκ ἴσμεν. Εἰκὸς δὲ Βακχείαν εἶναι τὰ ποιούμενα· καὶ γὰρ

σάλπιγξι μικραῖς ὥσπερ Ἀργεῖοι τοῖς Διονυσίοις, ἀνακαλούμενοι τὸν θεὸν χρῶνται· καὶ κιθαρίζοντες ἕτεροι προσίασιν οὓς αὐτοὶ Λευίτας προσονομάζουσιν, εἴτε παρὰ τὸν Λύσιον, εἴτε μᾶλλον παρὰ τὸν Εὔιον τῆς ἐπικλήσεως γεγενημένης. Οἶμαι δὲ καὶ τὴν τῶν σαββάτων ἑορτὴν μὴ παντάπασιν ἀπροσδιόνυσον εἶναι. Σάββους γὰρ καὶ νῦν ἔτι πολλοὶ τοὺς Βάκχους καλοῦσι, καὶ ταύτην ἀφιᾶσι τὴν φωνὴν ὅταν ὀργιάζωσι τῷ θεῷ. 'Maximæ et perfectissimæ Judæorum solemnitatis et tempus et modus cum Bacchi sacris congruit. Quod enim ipsi vocant jejunium, id sic celebrant, ut maxime fervente vindemia proponant mensas, in quibus expositæ sint omnis generis fruges; et sub tabernaculis desident, quæ potissimum e palmitibus et hedera contexuntur: et primam solemnitatis diem *Tabernacula* nominant. Paucis vero post diebus aliam festivitatem non obscure, sed omnino aperte Baccho nuncupatam celebrant. Est etiam solemne apud eos festum Craterophoria et Thyrsophoria, in quo thyrsos gestantes in templum intrant: quid intus faciant ignoro. Credibile est ab iis Bacchi sacra peragi: nam et tubis exiguis, sicut Argivi Bacchanalibus, utuntur ad evocationem numinis: et alii progrediuntur citharis ludentes, quos ipsi Levitas appellant, sive a Lysio, sive ab Evio (utraque vox Baccho congruit) ita dictos. Opinor etiam sabbatorum ferias non plane a Baccho esse alienas. Sabbos enim etiamnum multi Bacchos appellant, eamque edunt vocem, dum Orgia Bacchi celebrant.' Alias deinde rationes subdit Plutarchus, quibus suam sententiam demonstratam credit: nempe festis diebus summum pontificem Judæorum mitratum incedere, tintinnabulis e veste dependentibus: quod, inquit, nulli alii Deo, quam Baccho convenit: Judæos in sacrificiis mel non adhibere; quia adversa vino mellis natura: denique inter multas pœnarum formas, hanc apud Judæos maxime odiosam esse, qua ad certum tempus vino interdicitur damnatus. Quæ retulisse sit satis, nec refutatione indigent. Manifestum enim est hæc omnia niti absurdis rituum Judaicorum interpretationibus, et solemnitate Tabernaculorum in pravum detorta. Nempe quod post collectas fruges, Judæi in tabernaculis, arborum fronde contextis, diversantes, summa cum lætitia festum Tabernaculorum die quintodecimo mensis Tisri, juxta legem Levit. xxiii, 40 sq. septem diebus celebrabant; quod præcipua quoque festivitate diem alterum et vicesimum ejusdem mensis Tisri observabant, ramos, seu thyrsos, salicis aliarumque arborum gestantes, et Deum *servatorem* plurimum invocantes, ideoque dies ille in Kalend. Judaicis appellatur הושענה רבה: inde conficta sunt illa omnia Bacchanalia; a quibus ita abhorrebant Judæi, ut cum illos ad id impietatis compellere vellet Antiochus Epiphanes, mori potius, quam fœdari maluerint. Vide 2 Machab. vi, 7 sq. Confer quoque, si volueris, cum Plutarcho Athenæum, lib. vii, p. 276. Inde evidenter perspicies cur festum illud Plutarchus dixerit craterophoria. *Σάββους* autem memorat, quod Judæi Deum Sabaoth, יהוה צבאות, seu *Deum exercituum* invocabant.

Vitisque aurea. Quæ fuerit illa vitis aurea, in templo reperta, explicandum.

DE VITE AUREA.

Cum in templo interiore omnia auro coruscarent, ut ejus porta ornaretur, vitis aurea supra columnarum caput, et sub corona muri, expansa

est, tanta amplitudine, ***ut ex ea botri statura humana dependerent.*** Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 4. Εἶχε δὲ καὶ τὰς χρυσᾶς ὑπὲρ αὐτῆς (πύλης) ἀμπέλους, ἀφ' ὧν βότρυες ἀνδρομήκεις κατεκρέμαντο. At expressius de hac vite Joseph. Gorionides, v, 26. ‘ *Herodes rex* vitem ex auro puro confectam columnarum capiti imposuit, cujus pondus mille talenta auri puri æquabat.’ יעש גפן זהב טהור ויתן על ראש העמודים מלמעלה גפן ואלף ככרי זהב טהור משקלה: Mox prosequitur Gorionides : ‘ Vitis autem ipsa affabre facta erat ; ejusque rami, folia ac germina rutilante auro conspicua erant : botri ejus ex auro subviridi, illiusque uvæ atque acini et folliculi ex lapidibus pretiosis constabant.’ Mille talenta auri puri efficiunt, *Angl.* 5,235,000*l.*

At tantum auri pondus, maxime in his loci angustiis, est omnino absurdum. Itaque vel crediderim verba Gorionidis ita mollienda esse, ut significent vitem illam æstimatam fuisse mille talentis, *Angl.* 362,500*l.* vel si quis ea de pondere mille talentorum auri accipere voluerit, saltem fateatur summam illam esse totius vitis gemmarumque pretium. Quod quidem vix probabile adhuc videretur, ni sciremus hanc vitem, non unius Herodis, sed totius gentis Judaicæ, per omnem terrarum orbem diffusæ, et ad eam magnificentiam per nonaginta ferme annos pronæ, monumentum fuisse. Quicumque enim aurum templo vovebat, folium, aut uvam, botrumve, ex hac vite suspendebat, ut videre est in Misna, tit. ***Middoth.*** c. 3. n. 8. Haud mirum ergo in maximas opes excrevisse vitem illam, quæ, oculato teste Josepho, Antiq. Jud. xv, 11. n. 3. intuentibus, ‘ tum magnitudine, tum arte, in tanta pretiosæ materiæ copia, miraculum videbatur.’ Ὑπὸ τοῖς θριγκώμασιν ἄμπελος διετέτατο χρυσῆ, τοὺς βότρυς ἀπηωρημένους ἔχουσα· θαῦμα καὶ τοῦ μεγέθους καὶ τῆς τέχνης τοῖς ἰδοῦσιν, οἷον ἐν πολυτελείᾳ τῆς ὕλης τὸ κατασκευασθὲν ἦν.

Videtur autem Judæos in hoc aureæ vitis ornatu imitatos esse regum Persarum magnificentiam, quam luculenter testatur Chares, Mitylenæus, ap. Athenæum, lib. xii, p. 514. Εἰς τοῦτο, φησὶν, ἧκον οἱ τῶν Περσῶν βασιλεῖς, ὥστε ἔχεσθαι τῆς βασιλικῆς κλίνης ὑπὲρ κεφαλῆς οἴκημά τι πεντάκλινον, ἐν ᾧ χρυσίου πεντακισχίλια διὰ παντὸς ἔκειτο τάλαντα, καὶ τοῦτο ἐκαλεῖτο προσκεφάλαιον βασιλικόν· καὶ πρὸς ποδῶν ἕτερον οἴκημα τρίκλινον, οὗ τάλαντα τρισχίλια ἔκειτο ἀργυρίου, καὶ προσηγορεύετο βασιλικὸν ὑπόδιον· ἦν δὲ ἐν τῷ κοιτῶνι καὶ λιθοκόλλητος ἄμπελος χρυσῆ ὑπὲρ τῆς κλίνης· τὴν δὲ ἄμπελον ταύτην Ἀμύντας φησὶν ἐν τοῖς σταθμοῖς καὶ βότρυας ἔχειν ἐκ τῶν πολυτελεστάτων ψήφων συντεθειμένους. ‘ Eo usque luxus,’ inquit Chares, ‘ processerunt Persarum reges, ut ad verticem regii cubilis superne esset cœnaculum cum quinque lectis, in quo talenta auri quinquies mille, *Angl.* 14,062,500*l.* semper adservabantur ; id cervical regium appellabant : cubilis vero pedibus alterum erat cœnaculum cum tribus lectis, ubi reposita talentorum argenti tria millia, *Angl.* 520,000*l.* quod scabellum regis nuncupabant : in ejus cubiculo fuit quoque vitis aurea, gemmis ornata, super lectum distenta, cujus uvas Amyntas, in libro de Ponderibus, ait ex pretiosissimis gemmis compositas fuisse.’

Tantas opes in Oriente umquam extitisse vix crederemus, ni iis fidem fecisset nostra ætas, cum audivimus, et multi ipsi viderunt, regem Persarum *Thamas-Kouli-Kan,* subito occupata anno 1739. urbe *Dely,* Mogolici imperii sede, abstulisse e thesauro regio :

Moneta quindecim *Kiurouros*, *Angl.* 14,062,500*l.* *Kiurour* vulgo nuncupamus *Carol.*

Gemmea supellectile octo *Kiurouros*, *Angl.* 7,500,000*l.*

Lectum regium, æstimatum septem *Kiurouris*, *Angl.* 6,562,500*l.*

Thronum regium, æstimatum novem *Kiurouris*, *Angl.* 8,437, 500*l.*

Cetera in tam recenti memoria omnibus comperta omittam; satis sit observasse universa spolia fuisse, minima æstimatione, centum undecim *Kiurourorum*, *Angl.* 104,062,500*l.* Quæ opum commemoratio haud erit supervacanea, ut ex nostris temporibus vetera tempora æstimare discamus.

Nunc vero, ut ad Judæos revertar, monuerim, antequam Herodes vitem auream in templo dicasset, aliam jam olim fuisse in Cimelio domus Hasamoneæ a rege Judæorum Alexandro Jannæo factam. Aristobulus, ejus filius, eam dono dedit Pompeio Magno, qui eam Romæ in templo Jovis Capitolini dicavit. Extat hac de re luculentum Strabonis testimonium ap. Joseph. Antiq. Jud. xiv, 3. n. l. "Επεμψε γὰρ αὐτῷ (Πομπηΐῳ) μέγα δῶρον Ἀριστόβουλος, ἄμπελον χρυσῆν ἐκ πεντακοσίων ταλάντων· μέμνηται δὲ τοῦ δώρου καὶ Στράβων ὁ Καππάδοξ, λέγων οὕτως· 'ἦλθε δὲ καὶ ἐξ Αἰγύπτου πρεσβεία, καὶ στέφανος ἐκ χρυσῶν τετρακισχιλίων, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἴτε ἄμπελος εἴτε κῆπος· τερπωλὴν ὠνόμαζον τὸ δημιούργημα· τοῦτο μέντοι τὸ δῶρον ἱστορήκαμεν καὶ ἡμεῖς ἀνακείμενον ἐν Ῥώμῃ, ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Διὸς τοῦ Καπετωλίου, ἐπιγραφὴν ἔχον ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΤΟΥ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΣ. Ἐτιμήθη δὲ εἶναι πεντακοσίων ταλάντων. Ἀριστόβουλον μὲν οὖν τοῦτο λέγεται πέμψαι τῶν Ἰουδαίων δυνάστην.' 'Misit Pompeio ingens donum Aristobulus, vitem auream ex quingentis talentis, *Angl.* 362,500*l.* Meminit autem hujus muneris etiam Strabo Cappadox, his verbis. Venit et ex Ægypto legatio, cum corona aureorum quatuor mille, circiter *Angl.* 4000*l.* et ex Judæa sive vitis, sive hortus: quod opus *delectationem* (inde vitis illa aurea hortusque aureus dictus est *Terpion* a Joseph. Gorionide, iv, 20. (גן מזהב הנקר טרפיון) nominabant. Hoc donum vidimus etiam nos Romæ in templo Jovis Capitolini dedicatum, cum Inscriptione ALEXANDRI IVDAEORVM REGIS. Æstimabatur autem quingentis talentis. Et quidem fertur Aristobulum Judæorum dynasten hoc misisse.'

Hic est sane mons aureus, hæc vitis aurea, quam Pompeius transtulit in triumpho, quem de Judæis victaque Asia egit A. U. C. 693. Insignis annus, quo, auctore Plin. xxxvii, 2. *victoria illa Pompeii primum ad margaritas gemmasque* Romanos *mores inclinavit.* Hoc enim *triumpho transtulit alveum cum tesseris lusorium e gemmis duabus latum pedes tres, longum pedes quatuor: (et ne quis de ea re dubitet, nulla gemmarum magnitudine hodie prope ad hanc amplitudinem accedente, in ea fuit Luna aurea pondo* XXX. i. e. triginta librarum Romanarum) *lectos tricliniares tres: vasa ex auro et gemmis abacorum novem: signa aurea tria, Minervæ, Martis et Apollinis: coronas ex margaritis triginta tres: montem aureum quadratum cum cervis et leonibus, et pomis omnis generis circumdata vite aurea: Museum ex margaritis, in cujus fastigio horologium erat.* De hoc triumpho confer et Plin. vii, 26. Aurea autem hæc vitis Hasamo-

næorum numquam fuit in templo Hierosolymitano, ut vid. est ap. erud. Selden. De Jure Natur. et Gentium, II, 8. p. 235.

Templo reperta. Ms. Corb. *templis.*

Cap. 6. *Qua ad Orientem.* Ms. Harl. *quæ ad Orientem.*

Ægyptus objacet. Ms. Corb. *ei Ægyptus objacet.*

A latere Syriæ. Ita Rhenan. et recentiores. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et edd. vett. *e latere Syriæ.*

Rari imbres. Ms. Corb. *raro imbres.*

Balsamum, modica arbor. Ut olim Pompeius Magnus in Mithridatico triumpho ebenum, ita Vespasianus Titusque in Judaico balsamum ostendere. De arbore tantæ olim celebritatis, hodieque magni nominis, pauca disserendum.

DE BALSAMO.

Balsamo patria est Arabia Felix. Illud, ut videtur a regina Saba, Salomon accepit; idque vulgo apud Judæos ferebatur, teste Joseph. Antiq. Jud. viii, 6. n. 6. *Λέγουσι δ' ὅτι καὶ τὴν τοῦ ὀποβαλσάμου ῥίζαν, ἣν ἔτι νῦν ἡμῶν ἡ χώρα φέρει, δούσης ταύτης τῆς γυναικὸς ἔχομεν.* 'Aiunt etiam quod opobalsami radicem, quam nostra etiamnum terra edit, huic mulieri acceptam ferimus.' Postea ita a Judæis excultum est balsamum, ut inter eorum opes annumeraretur. Unde Justin. xxxvi, 3. 'Opes genti ex vectigalibus opobalsami crevere, quod in his tantum regionibus gignitur.'

Capta Judæa, balsamum sibi vindicavit fiscus; et sane, ut plus lucri perciperetur, in Ægypto quoque satum. Nunc natale solum ac patriam repetiit; nec jam Judaicum Ægyptiumve, sed Arabicum, celebratur. Plurimum quidem nominis obtinet, sed apud nos fama magis, quam re: verum enim ac genuinum in Turcarum Imperatoris optimatumque usus et delicias cedit: ad nos adulterinum defertur. Inde nobis ferme incomperta eximia illa vis, qua pro stomacho et vulneribus præpollet.

Plinius, Vespasiano placendi haud incuriosus, multa habet de balsamo. Sufficiat præcipua seligere, quæ Tacitum illustrent. Hæc autem Plin. xii, 25. 'Omnibus odoribus præfertur balsamum, uni terrarum Judææ concessum, quondam in duobus tantum hortis, utroque regio, altero jugerum xx. non amplius, altero pauciorum. Ostendere arbusculam hanc Urbi Imperatores Vespasiani. Clarumque dictu, a Pompeio Magno in triumpho arbores quoque duximus. Servit nunc hæc, et tributa pendit cum sua gente, in totum alia natura, quam nostri externique prodiderant. Quippe viti similior est, quam myrto. Malleolis (*Angl. layers*) seri dicitur, nuper vincta, ut vitis: et implet colles vinearum modo, quæ sine adminiculis se ipsæ sustinent. Tondetur similiter fruticans, ac rastris nitescit, properatque nasci, intra tertium annum fructifera. Folium proximum rutæ, perpetua coma. Sæviere in eam Judæi, sicut in vitam quoque suam. Contra defendere Romani, et dimicatum pro frutice est. Seritque nunc eum fiscus: nec umquam fuit numerosior aut procerior. Proceritas intra bina cubita subsistit....Inciditur vitro, lapide, osseisve cultellis. Ferro lædi vitalia odit. Emoritur protinus, eadem amputari supervacua patiens. Incidentis manus libratur artifici tempera-

mento, ne quid ultra corticem violet. Succus e plaga manat, quem opobalsamum vocant, suavitatis eximiæ, sed tenui gutta ploratu, lanis parva colligitur in cornua. Ex his novo fictili conditur, crassiori similis oleo, et in musto candida. Rubescit deinde, simulque durescit e translucido. Alexandro Magno res ibi gerente, toto die æstivo unam concham impleri justum erat. Omni vero fœcunditate e majore horto congios senos, minore singulos, cum duplo rependebatur argentum. Nunc etiam singularum arborum largior vena, ter omnibus percutitur æstatibus, postea deputatur. Et sarmenta quoque in merce sunt. DCC III. amputatio ipsa surculusque veniit intra quintum devictæ annum. Xylobalsamum vocatur, et coquitur in unguentis .... summa probatio *balsami* est, ut lac coagulet, in veste maculas non faciat. Nec manifestior alibi fraus: quippe millibus denarium, sextarii emti vendente fisco trecentis denariis, veneunt: in tantum expedit augere liquorem. Xylobalsamo pretium in libras X. V.'

Pauca nunc addiderim, quæ Plinium explicent. Ex iis enim, quæ retulimus, patet ætate Alexandri Magni exiguam fuisse balsami copiam, siquidem ex duobus hortis annua balsami fœcunditas fuit tantum septem congiorum. Quod, cum duplo rependeretur, venibat circiter *Angl.* 420*l.* Si ex balsami vectigalibus creverint Judæorum opes, ut docet Justinus, tunc sane vel Judæi majorem balsami copiam excoluere, vel largior fuit arborum vena. Certe, Romanis Judæa potientibus, et numerosiores et proceriores fuisse arbores testatur Plinius. Nec tamen imminutum balsami pretium: nam, teste eodem Plinio, sextarius venibat trecentis denariis, seu *Angl.* 10*l.* Ergo tunc quoque duplo rependebatur. Mercatores autem, qui vendente fisco sextarium trecentis denariis emerant, ita balsamum oleo, resina, galbano, aliisque id genus adulterabant atque augebant, ut quod emerant trecentis denariis, ipsi millibus denarium, *Angl.* 35*l.* venderent. Ligno autem minima erat gratia. Inde A. U. C. 828. qui fuit a devicta Judæa quintus annus, sarmenta veniere DCC III. seu *septingentis sestertiis*, i. e. *Angl.* 5*l.* 17*s.* Xylobalsamo autem pretium in libras X. V. i. e. *denarii quinque*, seu *Angl.* 3*s.* 4*d.*

Fidumque nivibus. Male Mss. Harl. Bodl. Jes. *fidumque nimbis.* In marg. Ms. Harl. additum *nivibus.*

Incertæ undæ. Bene Mss. Flor. Reg. Corb. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *incertum unde.* Frustra tentabant Grotius et Freinshem. *inerti undæ.*

Ut solido, ferunt. Sic Mss. Vatic. Flor. Reg. ed. pr. et recentiores. In Ms. Corb. *fert.* Ms. Agr. *feret.* Puteolan. aliique deinde multi, *feruntur.*

Certo anni. Frustra addunt Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *certo anni tempore.* Ægyptios autem bitumine in condiendis corporibus usos fuisse docet Strabo, xvi, p. 764. Χρῶνται δ' Αἰγύπτιοι τῇ ἀσφάλτῳ πρὸς τὰς ταριχείας τῶν νεκρῶν. V. jam dicta sup. Hist. v, 6. not. inf.

Vi solis. Ms. Corb. *vique solis.*

CAP. 7. *Magnisque urbibus habitatos.* Famam illam apud indigenas communem testatur Strabo, xvi, p. 764. Ὥστε πιστεύειν τοῖς θρυλλουμένοις ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων, ὡς ἄρα ᾤκουντό ποτε τρισκαίδεκα πόλεις

ἐνταῦθα, ὧν τῆς μετροπόλεως Σοδόμων, σώζοιτο κύκλος ἑξήκοντά που σταδίων· ὑπὸ σεισμῶν καὶ ἀναφυσημάτων πυρὸς καὶ θερμῶν ὑδάτων ἀσφαλτωδῶν τε καὶ θειωδῶν ἡ λίμνη προπέσοι, καὶ πέτραι πυρίληπτοι γένοιντο· αἵτε πόλεις αἱ μὲν καταποθεῖεν, ἃς δ' ἐκλείποιεν οἱ δυνάμενοι φυγεῖν. 'Ut iis fides haberi posse videatur, quæ ab indigenis prædicantur: in hoc loco tredecim urbes olim habitatas fuisse, quarum caput Sodoma adhuc sexaginta stadiorum habeat superstitem ambitum: terræ autem tremoribus et ignis aquarumque calidarum et bituminosarum ac sulphurearum extitisse lacum, saxa ignem concepisse, urbium alias absorptas, alias ab iis, quicumque fugere potuerunt, derelictas.'

Fulminum jactu. Sic Mss. Corb. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Rhenan. et recentiores. In Ms. Reg. et edd. vett. *fulminis.* Latinus Latinius et Lips. mallent, *ictu:* at recte quoque dicitur, *jactu.*

Specie torridam. Bene Mss. et libri editi habent *torridam.* Non ita bene Orosius, *solidam.* Vide *Testimonia Veterum.*

Sive herba tenus aut flore. Perperam ed. pr. et Beroald. *sive herbas tenues aut flores.* Mss. quoque et Puteolan. habent, *herbas et flores.* At in iis pro *tenues* scriptum *tenus.* Unde recte emendavit Rhenan. *sive herba tenus aut flore.* Ryck. tamen e Ms. suo Agr. edidit, *sive herbæ tenues aut flores.*

Seu solitam. In Mss. Corb. Agr. et ed. pr. *ut solitam.* Sic quoque edidit Ryck.

Sicut inclytas. Sic Mss. Corb. Agr. ed. pr. Pichena et recentiores. Sic quoque Orosius, quem vide inter *Testimonia Veterum.* In Mss. Flor. et Jes. *sicut indicas.* In Mss. Harl. Bodl. et Puteolan. *sicut Judaicas.*

Conlectæ arenæ. Ita Lips. et recentiores. Male Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *conjectæ arenæ.* In Mss. Flor. Reg. Farnes. Corb. Agr. et ed. pr. *lectæ arenæ.* Quod melius puto.

Admixto nitro. Bene Ms. Reg. Rhenan. et recentiores. Perperam vulgo in Mss. et vett. edd. *vitro.* In Ms. Jes. *intro.*

Sed egerentibus. Ita Rhenan. Lips. Ryck. aliique plurimi. In Mss. et vett. edd. *et egerentibus.* Quod Cl. Ernesto probatum.

Cap. 8. *Genti caput.* Sic Rhenan. et recentiores. In Mss. et vett. edd. *gentis caput.*

Immensæ opulentiæ templum. Quæ fuerit illa opulentia, quam immensam dixit Tac. indicandum.

DE IMMENSA TEMPLI OPULENTIA.

Primum, ut quæ dicenda sunt, intelligantur, abducendus est animus a nostris ecclesiis, quæ nihil habent cum Hierosolymitani templi magnitudine et magnificentia commune: intimi tantum penetralis similitudinem aliquam referunt, ac maxime Græcorum Ecclesiæ. Grandia ergo cogitanda sunt spatia: circumductæ undequaque porticus marmoreæ, cedrinis laquearibus tectæ: areæ variis pretiosisque lapidibus discriminatæ: ara sub dio: in recessu intimum penetrale.

Itaque duplex fuit templum Hierosolymitanum: interius alterum, alterum exterius. Interioris templi figura quadrata, et singula latera quingentorum cubitorum. Ezech. xlii, 20. (Cubitus autem vulgo uno pede et octo pollicibus, mensura Parisiensi, definitur.) Exterius tem-

plum, quo interius continebatur, quadratum quoque fuit, licet objunctam turrim Antoniam quadratum non haberetur. Ejus magnitudo haud ita comperta, quod manifeste errat Josephus, cum templi exterioris et turris Antoniæ ambitum sex stadiis comprehendit. Ὁ δὲ πᾶς κύκλος αὐτῶν εἰς ἓξ σταδίους συνεμετρεῖτο, περιλαμβανομένης καὶ τῆς Ἀντωνίας. Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 2. Unde Cl. Danville, ***Dissertation sur l'ancienne Jérusalem,*** p. 54. existimat pro ἓξ olim forte scriptum fuisse δέκα; ita ut exterioris templi et turris Antoniæ ambitus fuerit septingentarum sexaginta hexapedarum, ***Anglice***, 4560 ***feet.*** Quod ob turris Antoniæ, quatuor aliis turribus munitæ, amplitudinem, minus potius, quam majus crediderim. At hæc de templi magnificentia et amplitudine quas multi eruditi viri eximiis operibus illustravere, sint satis. Ejus opulentia nobis potissimum exploranda.

In ipso templi exterioris aditu, occurrebat Orientem versus porta triginta cubitos alta, et viginti lata, cujus fores ære Corinthio foribus argento auroque obductis erant multo præstantiores. Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 3.

A templo exteriore, ubi atrium erat gentium, ad interius templum adeuntibus alia obversabatur porta, Orientem quoque versus, quinquaginta cubitos alta, et quadraginta lata. Ejus fores crassissimis auri argentique laminis vestitæ. In Meridionali Septemtrionalique ejusdem templi lateribus octo aliæ erant portæ, eadem, qua modo dicta exterioris templi porta, magnitudine: earum quoque fores auro argentoque onustæ. Joseph. l. c.

In interiore hoc templo erat atrium Judæorum, ara, et penetrale, quod ***Sanctum*** et ***Sanctum Sanctorum*** dicebatur. Illud penetrale, ut sanctitate, ita apparatu et opulentia erat præcipuum. Ejus frons, Orienti obversa, lata cubitos centum, totidem alta, tota auro refulgebat. Ipsum quoque totius penetralis fastigium, aureis, sed acutissimis, verubus horrebat, ne ab insidentibus avibus inquinaretur. Ejus porta erat septuaginta cubitos alta, quinque et viginti lata, cui nullæ tamen fores, ut cœli semper patentis imaginem referret. Inde erat prospectus in primam penetralis partem (tres enim in partes dividebatur penetrale) altam intus cubitos nonaginta, longam quinquaginta, viginti latam. Porta et prima illa pars interior penetralis undique auro coruscabat; et supra portam expansa erat vitis illa aurea, unde botri statura humana dependebant. Joseph. Antiq. Jud. xv, 11. n. 3. et Bell. Jud. v, 5. n. 4. De hac vite dictum satis sup. c. 5.

Primam hanc penetralis partem excipiebat pars altera sanctior, alta cubitos sexaginta, quadraginta longa, et viginti lata. Aureæ erant ejus fores, altæ cubitos quinque et quinquaginta, latæ sexdecim: ante has fores expansum erat aulæum Babylonicum, hyacintho, bysso, cocco, et purpura, mirabili arte, contextum. In ipso penetrali, aureis quoque ornamentis fulgido, erat mensa aurea, aureum candelabrum, thuribulum aureum, præcipua Judaicæ religionis monumenta, de quibus dictum in Appendice ad librum Historiar. v, 51. V. et Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 5.

Post alteram hanc penetralis partem, pone sequebatur pars tertia et sanctissima, quæ appellabatur ***Sanctum Sancti,*** seu ***Sanctum Sanctorum.*** Ante aureas quoque ejus, ut supra, fores, expansum erat ve-

lum. (Illud est velum, quod in morte Jesu Christi scissum est.) Tertia illa pars penetralis, alta cubitos sexaginta, longa cubitos viginti, totidem lata, auro tecta et strata, nullo lumine, præcipuaque veneratione. Ibi enim in templo Salomonico fuerat arca fœderis, duo Cherubim, et propitiatorium. Quæ cum in templo Zorobabelico deessent, crediderim in hac tertia penetralis parte fuisse tantum librum Legis. Existimat tamen erud. Prideaux, *Histoire des Juifs*, ad an. 534. A. C. Judæos aliam arcam ad veteris exemplar, Cherubim atque propitiatorium fecisse et in Sancto Sanctorum reposuisse. At, si ibi hæc fuerint, quomodo Josephus ait nihil omnino in hoc penetrali fuisse? Ἔκειτο δ' οὐδὲν ὅλως ἐν αὐτῷ. Joseph. Bell. Jud. v, 5. n. 5. Tacitus quoque c. 9. memorat 'vacuam sedem, et inania arcana.'

Hactenus templi apparatum, in quo quidem multum opulentiæ, vidimus. Nunc vero adeunda templi gazophylacia: alia argenteis aureisque pateris, vasis, instrumentis referta: alia aromatibus plena: alia bysso, purpura, Babylonicis onusta. Quanta autem essent hac ætate Babylonicis pretia, æstimari potest ex luxu Neronis, cui tricliniaria Babylonia, quadragies sestertio, *Angl.* 33,333, 6*s.* 8*d.* constitere, ut diximus inter Anecd. de Nerone, *Vol.* iv. *p.* 27. Adde nunc gazophylacia, in quibus sacra pecunia adservabatur. Quanta tunc fuerit nemo expressit: infinitam eam, ἄπειρον μὲν τῶν χρημάτων πλῆθος, generatim dixit Josephus, Bell. Jud. vi, 5. n. 2. Maximam certe fuisse patet, cum post excidium Hierosolymitanum auri pretium dimidia parte in Syria sit imminutum, ut diximus in Appendice ad lib. Hist. v, 39.

Ut tamen ex vetustioribus temporibus præsens opulentia aliquatenus æstimetur, animadvertendum fuisse in templi gazophylacio duo millia talentorum, *Angl.* 708,333*l.* 6*s.* 8*d.* cum Pompeius Magnus Hierosolyma cepit A. U. C. 691. Octo post annis Crassus illa duo millia talentorum rapuit: præterea templum auro spoliavit ad octo millia talentorum, *Angl.* 31,430*l.* trabem quoque, ex qua suspendebatur velum, solido auro factam ex trecentis minis, *Angl.* 3,733,333*l.* 6*s.* 8*d.* abstulit. Joseph. Antiq. Jud. xiv, 7. n. 1. Ac proinde tum Crassus rapuit e templo Hierosolymitano *Angl.* 4,473,100*l.* Nondum tamen templum Hierosolymitanum, inter assiduos bellorum motus, ad eam opulentiam adornatum fuerat, quo postea evectum est Herodis Magni munificentia, et certantibus undique Judæorum studiis, imperiique Romani pace. Tum enim primum ad Salomonici templi magnificentiam accedere visum est. Insuper locupletissimus quisque Judæorum domos in templo extruxerat, in quibus opes suas condiderat, ita ut tunc ibi essent totius gentis thesauri, teste Joseph. Bell. Jud. vi, 5. n. 2. Πᾶς ὁ Ἰουδαίων σεσώρευτο πλοῦτος. Non immerito ergo Tacitus 'immensæ opulentiæ templum' dixit.

Hæremus autem, cum illas templi Hierosolymitani opes legimus, et nostrorum templorum pauperiem contemplamur. At reputemus unicum fuisse non modo urbis Hierosolymorum, sed totius Judaicæ gentis templum. Si unicum quoque nobis foret, et quidquid in tot templa eorumque apparatum fuit expensum in uno templo collectum haberemus, quanto majores opes miraremur!

Et primis munimentis. *Primis* habent libri omnes scripti et editi.

Mallet tamen Lips. *trinis*, quod urbis Hierosolymorum tres essent partes, suis quæque defensæ munimentis. Male Beroald. *monumentis*. Ryck. e Ms. Agr. *ex primis munimentis urbis*, i. e. *præcipuum munimentum urbis*.

Urbs, dein regia. Optime Mercer. et recentiores. Pessime Ms. Corb. *urbs deningia*. Ms. Reg. *urs ob denigia*. Ed. pr. *urs ob dein jugis*. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *urbs: dein jugis*. Unde Rhenan. emendaverat, *urbs dejugis*. Tentabat Lips. *urbs, ob dejugia*. Ryck. e suo Ms. Agr. male edidit, *urbis, alienigenis templum interius clausum*.

Ad fores tantum. Male Ms. Guelf. *ad fores tamen*.

Intimis clausum. *Intimis* abest a Ms. Corb. Frustra tentat Cl. Ernest. *cunctis*, vel *adeuntibus clausum*.

Judæo aditus. Perperam Mss. Reg. Corb. et ed. pr. *Judææ*.

Nam ea tempestate Arsaces desciverat. Cl. Ernest. existimat verba hæc esse additamentum imperiti hominis. At hac de re dictum est satis in Notis.

Sibi ipsi. Ms. Corb. *sed ipsi*.

Procul erant. Bene Mss. Flor. Reg. Corb. Agr. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *procul aberant*.

Cap. 9. *Judæos domuit.* *Judæos* abest a Ms. Corb. Illud quoque omisit Lips.

Nulla intus Deum effigie. Bene Ms. Corb. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *nullas intus Deum effigies*.

Civili inter nos bello. Ita Ms. Agr. et Cl. Ernest. qui tamen vel *civili*, vel *inter nos* redundare existimat. In Mss. Flor. Reg. Corb. et ed. pr. *civili interno bello*. Puteolan. *civili bello interno*.

In ditionem. Male Mss. Bodl. Jes. Corb. *in ditione*.

C. Sosius. Male Ms. Corb. *C. Sesius*.

Augustus auxit. Bene Mss. et vett. ac recentiores edd. Male Rhenan. *Augustus sanxit*.

Simon. Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Corb. et edd. vett. Cl. Ernest. *Simo*.

Dein, jussi. Mss. Harl. Corb. *deinde jussi*.

Cap. 10. *Comprimere cœptantem.* Sic Rhenan. et recentiores. In Mss. Reg. Bud. Corb. et ed. pr. *comprimere receptantem*. Puteolan. *comprimere reos cœptantem*. Nec aliter Ms. Bodl. licet habeat *ceptantem*. Ms. Jes. *reos captantem*. Ms. Harl. *eos captantem*. Unde non displiceret, *comprimere eos cœptantem*, ni prius dictum fuisset, *sub eo bellum ortum*.

Excepere. Bene Puteolan. et sic vulgo Mss. Perperam Ms. Reg. et ed. pr. *accipere*. Ms. Bud. *excipere*.

Intra duas. Sic Rhenan. et recentiores. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Corb. et edd. vett. *inter duas*.

Cuncta camporum. Ms. Corb. *cuncta composuit*.

Præter Hierosolyma. Ita Puteolan. ac recentiores, et ex communi usu Tac. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Corb. Bud. Guelf. et ed. pr. *præter Hierosolymam*.

Pace per Italiam parta. Bene Ms. Corb. Rhenan. et recentiores. In Mss. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et edd. vett. *parata.*

Apud exercitus. Mss. Harl. Corb. *apud exercitum.*

Utilius videbatur. Ita Pichena et recentiores e Ms. Flor. In Mss. Harl. Bodl. Jes. Corb. Agr. Guelf. et edd. vett. *utile videbatur.*

Uti diximus. Ms. Harl. *ut.*

Ante mœnia Hierosolymorum. Ms. Corb. et ed. pr. *ante Hierosolymorum mœnia.*

Cap. 11. *Prælia serebant.* Ms. Corb. et ed. pr. *ferebant.*

Hostium opperiri. In Ms. Reg. et ed. pr. *experiri.*

Ac, ni statim. A Ms. Agr. abest, *ac.*

Immensum editos. Ita ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *in immensum editos.* Ms. Corb. *et immensum editos.*

Aut introrsus. Mss. Harl. Jes. *at.* Ms. Corb. *introrsum.*

In centenos vicenosque. Ita Ms. Reg. ed. pr. et recentiores. In Ms. Corb. *in centenas vicenasque.* Ms. Bud. *in centenosque.* Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *in centenos quoque attollebantur.* Inter devexa, muri in cxx. pedes attolli poterant, ut patet ex altitudine turrium, quam memorat Joseph. Bell. Jud. v, 4. n. 3.

Circumjecta. Male ed. pr. *circumvecta.*

Conspicuoque. *Que* abest a Ms. Harl.

In honorem. Mss. Harl. Bodl. Jes. *in honore.* Sec. m. in Ms. Harl. emendatum, *in honorem.*

Cap. 12. *Labore et opere.* Ita Rhenan. et recentiores. In Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Agr. Guelf. et edd. vett. *labore et opera.* At proprium hac in re verbum, *opus,* ut recte observat Cl. Ernest.

Ambiebatur. Ms. Flor. *ambibatur.*

Præviderant. Bene Puteolan. et recentiores. In Mss. Reg. Corb. Agr. et ed. pr. *providerant.*

Ceterarum urbium. Ita Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores. In Ms. Corb. *cunctarum urbium.* Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *exterarum urbium.*

Simon. In Mss. Flor. Reg. Guelf. ed. pr. et recentioribus, *Simo.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *Symo.* Mox ed. pr. *Simon.*

Bargioram. Bene Lips. Male vulgo Mss. et vett. edd. *Barbagioram.*

Eleazarus. Bene Puteolan. Corrupte Mss. et ed. pr. *Heleazarus,* vel *at Lazarus.*

Bellum externum. Ms. Reg. *bellum extremum.*

Concordiam pareret. Mss. Harl. Bodl. Jes. et edd. vett. *pararet.*

Cap. 13. *Expassæ.* Bene Puteolan. Corrupte Ms. Flor. *expertæ.* In Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *apertæ.* Ms. Jes. *expansæ.*

In metum. Mss. Harl. Bodl. *in metu.* Altera m. in Ms. Harl. emendatum, *metum.*

Vespasianum ac Titum prædixerant. Antiquæ illæ literæ non Vespasianum Titumque, sed J. C. regnum prædixerant. Quod expressius declarandum.

DE PERSUASIONE TUNC VULGATA, PROFECTOS JUDÆA RERUM POTITUROS.

Persuasionem illam testatur Tac. Hist. v, 13. 'Pluribus persuasio inerat, antiquis sacerdotum literis contineri, eo ipso tempore fore, ut valesceret Oriens, profectique Judæa rerum potirentur. Quæ ambages Vespasianum ac Titum prædixerant. Sed vulgus, more humanæ cupidinis, sibi tantam fatorum magnitudinem interpretati, ne adversis quidem ad vera mutabantur.' Eam quoque testatur Suet. Vesp. 4. 'Percrebuerat Oriente toto vetus et constans opinio: esse in fatis, ut eo tempore Judæa profecti rerum potirentur. Id de Imperatore Romano, quantum eventu postea patuit, prædictum Judæi ad se trahentes rebellarunt.' Significantius adhuc Joseph. Bell. Jud. vi, 5. n. 4. *Τὸ δὲ ἐπᾶραν αὐτοὺς* (*Ἰουδαίους*) *μάλιστα πρὸς τὸν πόλεμον, ἦν χρησμὸς ἀμφίβολος ὁμοίως ἐν τοῖς ἱεροῖς εὑρημένος γράμμασιν, ὡς κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον, ἀπὸ τῆς χώρας τὶς αὐτῶν ἄρξει τῆς οἰκουμένης. Τοῦτο οἱ μὲν ὡς οἰκεῖον ἐξέλαβον, καὶ πολλοὶ τῶν σοφῶν ἐπλανήθησαν περὶ τὴν κρίσιν· ἐδήλου δ' ἄρα περὶ τὴν Οὐεσπασιανοῦ τὸ λόγιον ἡγεμονίαν, ἀποδειχθέντος ἐπὶ Ἰουδαίας αὐτοκράτορος.* 'Sed quod maxime Judæos ad bellum excitaverat, vaticinium erat ambiguum in sacris libris repertum, illis temporibus quemdam ex ipsorum finibus orbis terrarum imperio potiturum. Id enim illi quasi sibi proprium acceperunt, multique sapientes interpretatione decepti sunt. Significabat nempe oraculum Vespasiani principatum, qui in Judæa declaratus est Imperator.'

Oraculum quidem Tac. ac Suet. veri ignorantia, Josephus adulatione, in Vespasiani fortunam traxere. At altiora et diviniora prænuntiari demonstrant antiquæ illæ literæ, quæ adhuc extant apud Daniel, ii, 44. *Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν βασιλέων ἐκείνων, ἀναστήσει ὁ θεὸς τοῦ οὐρανοῦ βασιλείαν, ἥτις εἰς τοὺς αἰῶνας οὐ διαφθαρήσεται, καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ λαῷ ἑτέρῳ οὐχ ὑπολειφθήσεται, λεπτυνεῖ καὶ λικμήσει πάσας τὰς βασιλείας, καὶ αὕτη ἀναστήσεται εἰς τοὺς αἰῶνας.* 'In diebus autem regnorum (vel *regum*, מלכיא) illorum, suscitabit Deus cœli regnum, quod in æternum non dissipabitur, et regnum ejus alteri populo non tradetur: comminuet autem et consumet universa regna hæc: et ipsum stabit in æternum.' Illud est regnum, quod Apostoli, Judæa profecti, non opum fulgore, non armorum vi, ne ***in persuasibilibus*** quidem ***humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus et virtutis*** fundaverunt, teste Paulo 1 Cor. ii, 4. Babyloniorum, Persarum, Græcorum, Romanorumque regnis majus, statim per terrarum orbem late diffusum est, ut vid. est ap. eumdem Paul. in Ep. ad Rom. x, 18. Sub ipso Neronis principatu, jam nonnulli e domo Cæsaris Christianæ militiæ nomen dederant. Inde Paul. in Ep. ad Philipp. iv, 22. *Ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας.* 'Salutant vos, qui mecum sunt, fratres. Salutant vos omnes sancti, maxime autem qui de Cæsaris domo sunt.'

Vespasianus quidem, ad imperium postea evectus, ausus est divina oracula in suæ dignitatis omen ac firmamentum divertere. At Deus, vanis mortalium consiliis illudens, brevem fecit Vespasiani, breviorem Titi, nec longam, et improsperam, Domitiani potestatem; paucisque annis Flavia domus evanuit. Immo ut illustrius extaret argumen-

tum divina oracula ad Flaviam domum non pertinuisse, illius ipsius domus pars magna, Flavia Domitilla, Vespasiani neptis, Titus Flavius Clemens ejus fratris filius, Plautilla fratris quoque filia, altera Flavia Domitilla, idem sanguis, Christianam religionem professi, ideoque exilia et mortem passi, regnum Christi sanguine suo firmavere. Vide Stemma Flaviorum in not. et em. ad Hist. i, 46. Vol. ii. p. 386. n. 11. 12. 13 et 14. Regnum illud, ut nihil humani in ejus propagatione esse manifesto videretur, cum imperio Romano et exteris principatibus diu luctatum est. Interfecti, excarnificati sunt Christi milites. At tandem orbis, eorum patientia victus, Christo credidit; exemplumque ultro dedere Principes et Imperatores. Tum in signis vexillisque Romanis, quæ tot abhinc seculis ut numina habebantur, resplenduit Christi nomen, XP. in quo SPES et SALVS AVGustorum: tum in iis effulsit ipsa Christi crux, cum inscriptione IN HOC SIGNO VICTOR ERIS. Adi Constantini Magni et Constantii nummos. Variis deinde linguis et monumentis celebratus est IC XC BASILΘ BASILЄ et IHS XPS REX REGNANTIVM. ut passim videre est in Imperatorum nummis. Idem nos quoque aureis nostris nummis continuo profitemur: CHRS. REGN. VINC. IMPER. i. e. 'Christus regnat, vincit, imperat.' Sic valuit Oriens; et juxta antiquas Prophetarum literas fundatum a Judæa profectis Jesu Christi regnum, ***quod in æternum non dissipabitur.***

Prædixerant. Ita vulgo Mss. Puteolan. et libri omnes postea editi. In Mss. Flor. Reg. et ed. pr. ***prædixerat.*** Quod quidem approbat Jac. Gronov. At magis placet, ***prædixerant;*** et ex Tac. usu.

Interpretati. Male Ms. Jes. ***interpretari.*** Ita tamen emendatum altera m. in Ms. Harl.

Virile ac muliebre secus. Sic Ms. Flor. pr. m. Jac. Gronov. et recentiores. Mss. Vatic. 1863 et 1958. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. ***virilis ac muliebris sexus.*** In Ms. Reg. et ed. pr. omissum, ***sexus;*** ob sequentem vocem, ***sexcenta.***

Sexcenta millia. Ita Mss. Flor. Bud. Agr. ed. pr. Rhenan. et recentiores. Male Puteolan. ***ducenta;*** forte quod in Mss. repererit ***dc^{ta}***, ut habent Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. ***Sexcenta*** quoque habet Orosius, vii, 9. quem vide inter Testimonia Veterum. Nondum tamen accuratus est ille numerus. Nam, teste Josepho, intra paucos obsidionis menses elata sunt sexcenta millia, 600,000. fame pesteve enectorum, totoque obsidio periere undecies centena milla, 1,100,000. Vide in Append. ab lib. Hist. v, 34 et 42. Adde captivorum multitudinem. Quæ si quis reputet, haud diffitebitur multitudinem obsessorum saltem fuisse duodecies centena millia. Ne tamen incredibilis hic numerus esse videatur, de eo distinctius dicendum, simulque quantum Judaici sanguinis hoc bello haustum sit declarandum, ut quam horrenda fuerit Judaica clades summatim pateat.

QUIS OBSESSORUM NUMERUS? QUOT TOTO BELLO JUDAICO INTERFECTI?

APUD Euseb. de Præp. Evang. ix, 4. Hecatæus, Alexandri Magni expeditionum comes, Hierosolyma a centum viginti millibus hominum habitata prodit. Crevit postea cum populi Judaici fortuna in urbe

principe incolarum numerus; ac, Plinii ætate evaserat in *longe* clarissimam *urbium Orientis, non Judææ modo*. Plin. v, 14. Minime tamen compertum quis tum fuerit ejus incolarum numerus. Forte fuere sexcenta millia; huncque numerum, proclivi errore, pro obsessorum numero usurpavit Tacitus: pari errato sexcenta illa millia de interfectis Orosius accepit, quæ de obsessis fuerant dicta. Ut ut est, aucta adhuc erat urbs *magna colluvie* Judæorum, et Idumæorum, *et ceterarum urbium* Judaicarum *clade*. Tac. Hist. v, 12. Præterea obsidione clausi sunt Judæi, cum, ob Paschatis celebritatem, in urbem undique convenissent. Quanta autem multitudine convenirent, Cestius cognoverat paucis ante annis, sub finem Neroniani principatus, vigentibusque Judaicis rebus: compertum enim ex hostiarum numero tum ibi fuisse vicies septies centena millia, 2,700,000. purorum sanctorumque, ut loquuntur, Judæorum, qui agnum Paschalem comedere; minime computatis menstrualibus mulieribus, lepra aliave impuritate laborantibus, et alienigenis, qui huc quoque religionis causa confluebant. *Γίνονται δ' ἀνδρῶν . . . . μυριάδες ἑβδομήκοντα καὶ διακόσιαι, καθαρῶν ἁπάντων καὶ ἁγίων· οὔτε γὰρ λεπροῖς, οὔτε γονοῤῥοίοις, οὔτε γυναιξὶν ἐπεμμήνοις, οὔτε τοῖς ἄλλως μεμιασμένοις ἐξῆν τῆσδε τῆς θυσίας μεταλαμβάνειν· ἀλλ' οὐδὲ τοῖς ἀλλοφύλοις, ὅσοι κατὰ θρησκείαν παρῆσαν.* Joseph. Bell. Jud. vi, 9. n. 3. In hujus ergo Paschatis celebritate convenere circiter tricies centena millia, 3,000,000, hominum.

In supremo autem Paschate, quod Judæi A. J. C. 70. stante templo, celebravere, multo minor multitudo maxime e longinquis regionibus convenit, attrita jam bellis Judæa, et imminente Hierosolymitana obsidione. Verumtamen cum in ea obsidione perierint undecies centena millia, 1,100,000. hominum, certissimum est non fuisse sexcenta millia obsessorum, sed potius duodecies centena millia, 1, 200,000. aut etiam amplius. Tantam autem tum incolarum, tum advenarum multitudinem in urbe Hierosolymis, quorum ambitus fuit tantum XXXIII. stadiorum, nemo mirabitur, cum attenderit huic urbi fuisse pulcherrima suburbana, *τὰ περικαλλῆ προάστεια τῆς πόλεως*, quæ memorat Joseph. Bell. Jud. vi, 1. n. 1. Insuper cogitandum in Oriente unum cubiculum non uni tantum homini, sed toti familiæ suffecisse. Unde tam frequens pestis, ut recte observat erud. Shaw, ***Voyages dans la Barbarie et le Levant***, Vol. i, p. 354. Ideo quoque in obsidione Hierosolymitana, eversis suburbanis, et omnibus in urbe confertim agglomeratis, ex loci angustia atrox pestis grassata est; ut habet Joseph. Bell. Jud. vi, 9. n. 3. *Ὥς τε τὸ μὲν πρῶτον αὐτοῖς τὴν στενοχωρίαν γενέσθαι λοιμώδη φθοράν.*

Nunc vero cum obsessorum numerum satis expenderimus, toto bello interfectos summatim recensebimus, ut Judaicæ cladis atrocitas cognoscatur, et quanto sanguine occisi Christi sanguis, ulciscente Deo, sit expiatus, innotescat.

CÆDES JUDÆORUM AB A. U. C. 819. J. C. 66. AD A. U. C. 823. J. C. 70.

INTER ipsa belli initia Hierosolymis (Joseph. Bell. Jud. ii, 14.) cæsi sunt Judæi ad tria millia et sexcentos, *περὶ τρισχιλίους καὶ ἑξακοσίους* .... 3,600.

Hierosolymis aliæ duæ cædes. Joseph. Bell. Jud. ii, 15. n. 5. et ii, 17. n. 5.

Cæsareæ (Joseph. Bell. Jud. ii, 18. n. 1.) cæduntur supra viginti millia, ὑπὲρ δισμυρίους .... 20,000.

Per totam ferme Syriam magna Judæorum strages. Joseph. Bell. Jud. ii, 18. n. 2 et 5.

Scythopoli (Joseph. Bell. Jud. ii, 18. n. 3.) cæsa tredecim millia, ὑπὲρ μυρίους καὶ τρισχιλίους .... 13,000.

Ascalone (Joseph. ibid. n. 5.) duo millia et quingenti, πεντακοσίους ἐπὶ δισχιλίους .... 2,500.

Ptolemaide (Joseph. ibid.) duo millia, δισχιλίους .... 2,000.

Alexandriæ (Joseph. ibid. n. 8.) quinquaginta millia, πέντε μυριάδας .... 50,000.

Cestius Zabulonem, urbem Galilææ, et circumjectos vicos diripit et incendit. Joseph. ibid. n. 9.

Joppe (Joseph. ibid. n. 10.) cæsi ad octo millia et quadringentos, τετρακόσιοι πρὸς ὀκτακισχιλίους .... 8,400.

In Narbatene toparchia, Cæsareæ vicina, cædes plurimæ, et vici incendio consumti. Joseph. ibid.

In monte Asamone, prope urbem Sepphorin, (Joseph. ibid. n. 11.) cæsi super duo millia, ὑπὲρ δισχιλίους .... 2,000.

Lydda urbe, (Joseph. Bell. Jud. ii, 19. n. 1.) ferme vacua, quod omnis fere multitudo Hierosolyma ob festum Tabernaculorum ascenderat, incensa, cæsi quinquaginta, πεντήκοντα .... 50.

Damasci (Joseph. Bell. Jud. ii, 20. n. 2.) cæsi ad decem millia, μυρίους .... 10,000.

Ascalone (Joseph. Bell. Jud. iii, 2. n. 2.) decem millia, μύριοι. .... 10,000.

Ascalone iterum (Joseph. ibid. n. 3.) octo millia et amplius, ὑπὲρ ὀκτακισχιλίους .... 8,000.

Gadara capta, puberes omnes Vespasianus interficit, urbem, vicinaque oppida vicosque incendit. Joseph. Bell. Jud. iii, 7. n. 1.

Japhæ, in vico Galilææ maximo, (Joseph. ibid. n. 31.) cæsa quindecim millia, μύριοι πρὸς τοῖς πεντακισχιλίοις .... 15,000.

In monte Garizim (Joseph. ibid. n. 32.) undecim millia et sexcenti, χιλίους ἑξακοσίους ἐπὶ μυρίοις .... 11,600.

Jotapatæ (Joseph. ibid. n. 36.) quadraginta millia, τετρακισμύριοι .... 40,000.

Eversa urbs Joppe, cum prius submersa fuissent (Joseph. Bell. Jud. iii, 9. n. 3.) Judæorum quatuor millia et ducenti, τετρακισχίλιοι πρὸς τοῖς διακοσίοις .... 4,200.

Tarichæis, et in pugna navali lacuque Genesar, (Joseph. Bell. Jud. iii, 10. n. 9.) periere sex millia et quingenti, ἑξακισχίλιοι πεντακόσιοι .... 6,500.

Tarichæis (Joseph. ibid. n. 10.) iterum cæsi mille ducenti, διακοσίους ἐπὶ χιλίοις .... 1,200.

Gamalæ (Joseph. Bell. Jud. iv, 1. n. 10.) peremti quater mille, τετρακισχίλιοι .... 4,000.

Ibidem (Joseph. ibid.) sponte præcipites, enecti quinquies mille et amplius, ὑπὲρ πεντακισχιλίους .... 5,000.

Gischalæ, (Joseph. Bell. Jud. iv, 2. n. 5.) fugitivorum cæsa sex millia, εἰς ἑξακισχιλίους .... 6,000.

Hierosolymis (Joseph. Bell. Jud. iv, 5. n. 1.) ab Idumæis cæduntur octo millia et quingenti, ὀκτακισχιλίους καὶ πεντακοσίους, ... 8,500.

Ibidem (Joseph. ibid. n. 3.) cæsa nobilium duodecim millia, μύριοι καὶ δισχίλιοι τῶν εὐγενῶν .... 12,000.

Ibidem cædes plurimæ a Zelotis editæ. Joseph. Bell. Jud. iv, 6. n. 1 et 3.

In castello Masada, Hierosolymis vicino, (Joseph. Bell. Jud. iv, 7. n. 2.) a Sicariis cæsi Judæi septingenti et amplius, ὑπὲρ ἑπτακοσίους .... 700.

Ab iisdem Sicariis per totam Judæam cædes editæ. Joseph. ibid.

Gadarensium (Joseph. ibid. n. 4.) a Romanis cæsa quindecim millia, μύριοι πεντακισχίλιοι .... 15,000.

Infiniti alii, πλῆθος ἄπειρον, in Jordanem præcipites desiliere. Vastitas, et internecio a Gadaris usque ad lacum Asphaltitin: plurimi quoque in ipso lacu cæsi. Joseph. ibid.

In vicis Idumææ, Betari et Cephartoba, (Joseph. Bell. Jud. iv, 8. n. 1.) cæsa decem millia, ὑπὲρ μυρίους .... 10,000.

Alii vici plurimi eversi et incensi. Joseph. ibid.

Gerasis (Joseph. Bell. Jud. iv. 9, n. 1.) cæsi juvenes mille, χιλίους τῶν νέων .... 1,000.

Ibidem loca plurima flammis et cædibus fœdata. Joseph. ibid.

Prælia multa, quibus se ipsi et Idumæos conficiunt Judæi. Joseph. ibid. n. 5 et 7.

Toparchias Gophniticam et Arabatenam, indeque Hierosolyma usque loca omnia occidione depopulatur Vespasianus. Joseph. ibid. n. 9.

Pariter Cerealis Idumæam superiorem vastat, et Chebronem urbem, haud procul Hierosolymis, incendio et incolarum internecione delet. Joseph. ibid.

Hierosolymis Judæi, factionibus odiisque efferati, in se ipsi sæviunt. Prælia, cædes plurimæ: templum quoque cruore respersum. Joseph. Bell. Jud. iv, 9. n. 10. et v. 1 et 3.

Hierosolymorum obsidio: fames, pestis, tanta demum necessitas, ut in hac unica obsidione (Joseph. Bell. Jud. vi, 9. n. 3.) perierint Judæorum undecies centena millia, τῶν δὲ ἀπολουμένων κατὰ πᾶσαν τὴν πολιορκίαν μυριάδες ἑκατὸν καὶ δέκα .... 1,100,000.

Captis excisisque Hierosolymis, duo adhuc manebant Judæis præsidia, Machærus et Masada, Machærunte (Joseph. Bell. Jud. vii, 6. n. 4.) cæsi Judæi mille et septingenti, ἐπὶ τοῖς χιλίοις ἑπτακόσιοι 1,700.

In saltu Jardes (Joseph. ibid. n. 5.) Hierosolymis et Machærunte fugitivorum cæsa tria millia, τρισχιλίων .... 3,000.

Masadæ (Joseph. Bell. Jud. vii, 9. n. 1.) Judæi omnes, ne in manus Romanorum venirent, se ipsi perimunt nongenti numero et sexaginta, ἑξήκοντα πρὸς τοῖς ἐννακοσίοις .... 960.

Cyrenen usque (Joseph. Bell. Jud. vii, 11. n. 2.) Judaici belli furor pervasit; ibique cæsa Judæorum tria millia, τρισχιλίους. 3,000.

Nunc vero si summas, a Josepho singulatim expressas, collegerimus, interfectorum erit numerus .... 1,378,910.

Si, quæ Josephus generatim dixit, æstimaverimus, sane haud pau-

ciores Judæi toto hoc bello periere, quam vicies centena millia .... 2,000,000.

Denique reputemus (quod jam monuimus in Append. ad Hist. lib. v, 42 et 43.) captivorum nonaginta septem millia, venditam terram, Judæos, ubicumque in Romano imperio degerent, Jovi Capitolino tributum solvere jussos, ac tandem, quales prædixerat Osee, iii, 4. *οὐκ ὄντος βασιλέως, οὐδὲ ὄντος ἄρχοντος, οὐδὲ οὔσης θυσίας, οὐδὲ ὄντος θυσιαστηρίου, οὐδὲ ἱερατείας, οὐδὲ δήλων.* 'sine rege, et sine principe, et sine sacrificio, et sine altari, et sine ephod, et sine theraphim.' Eventa illa, quibus nulla umquam extitere illustriora et testatiora, immo quorum nosmetipsi testes sumus, cum vaticiniis Daniel. ix, 26 et 27. ipsiusque Moysis, qui in Deuteronom. xxviii, 46 sq. Judaicam hanc calamitatem non tam prædixit, quam descripsit, conferamus; atque nihil esse religione divinius fateamur.

Impetus. Ita Mss. Flor. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Pichena et recentiores. In Ms. Reg. et edd. vett. *impetum.*

Struerentur. Ut obligatam in notis fidem meam liberem, resque Judaicas absolvam, quæ de Judæis Sinensibus comperta habeo, hic exponam.

DE JUDÆIS SINENSIBUS.

Ubi primum in Europa auditum est repertos fuisse in imperio Sinensi Judæos, eruditis omnibus viris statim spes adfulsit fore, ut inde sacræ literæ inclarescerent, Hebraicaque studia promoverentur. Verum P. Matthæus Ricci, cujus opera innotuerant, gravioribus curis, magnis locorum intervallis, et præpropera morte, quæ contigit anno 1610. impeditus, pauca rescire potuit, quæ ex Trigaltio, De Expeditione Sinica, l. i, p. 118. et Semedo, *Relatione della China*, parte i, p. 193. publicavere Cll. Walton, Biblia Polyglotta, Vol. i. Prolegomen. iii. sect. 41. et Jablonski, Biblia Hebraica, in præfat. §. 38.

Ineunte hoc seculo paulo plura vidit audivitque P. Gozani, quæ edita sunt in libro, cui titulus: *Lettres édifiantes et curieuses écrites par quelques Missionnaires de la Compagnie de Jésus.* Vol. vii. p. 1. sq. Iis eruditæ Europæorum curiositati fieri satis minime potuit. Rogati sunt ergo PP. Gozani, Domenge et Gaubil, ut de Judæis Sinensibus diligentius inquirerent, et quidquid comperti habere possent, rescriberent. Id laboris libenter suscepere. Quod in eorum Mss. literis reperi, libentissime communicabo, tum ne pereant Sinensia hæc monumenta, tum ut res Judiacæ, hactenus, duce Tacito, fusius explanatæ, magis ac magis illustrentur. Gratissimum quoque nobis erit, si hac nostra opella juvari possint studia eruditissimi Kennicott, qui tot abhinc annis maxima cum laude, favente Britannia, tota plaudente Europa, maximos in apparanda accuratissima Bibliorum Hebraicorum editione labores sustinet. Ne quid autem obscuritatis suboriatur, notas subjiciam, quibus graviora difficilioraque explicentur.

Judæi in imperium Sinense venire cœperunt sub Dynastia *Tcheou*, quæ rerum potita est ab an. 1122. ad an. 249. ante J. C. Fixas sedes ibi habuere sub Dynastia *Han*,[1] imperante *Ming-ti*. An. 1723.

[1] Dynastia *Han* cœpit a. 205. a. c. desiit a. c. 220. *Ming-ti* imperare cœpit a. c. 58. mortuus est a. c. 75.

mense Martio, cum eos interrogaret P. Gaubil, dixere se e regione *Si-yu* venisse, abhinc annis 1650. Apud Sinas ergo habitare cœpere an. J. C. 73. biennio ante mortem *Ming-ti*, tribus annis post excidium Hierosolymitanum. Regio *Si-yu*, id est, Occidentalis, quantum intelligi potuit, est Persis,[1] et venere per *Corassan* et *Samarkand.* Tunc erant saltem 70 *sings*,[2] seu familiæ, e tribubus Benjamin, Levi, Juda, &c. Superiore seculo manebant adhuc octo familiæ: nunc manent tantum septem; eæque sexcentorum circiter hominum. Si idem fuerit in familiis numerus, cum venere, Judæi circiter 6000 Sinas ingressi sunt. Diu societatem habuere cum Judæis *Si-yu:* sed ducentis ferme abhinc annis nullos ex hac regione Judæos videre iis contigit. Nullos alios Judæos in Indiis, in regno *Thibet*, in Tartaria Occidentali novere.

Sinensium autem Judæorum res diu floruere; atque etiam ita adcreverunt, ut viros plurimos habuerunt Sinensibus literis insignes, opibus validissimos, imperii quoque dignitatibus ornatos, provinciarum nempe rectores, et Mandarinos, ut loquuntur. Præcipuæ eorum sedes memorantur *Nimpo*, *Ning-hia*, *Ham-tcheou*, *Peking*, et *Cai-fong-fou.* At paulatim labantibus Judæorum rebus, et multis ad Mahumetanam sectam deflectentibus, uti Judæis Pekinensibus aliisque contigit, soli jam cognoscuntur Judæi *Cai-fong-fou*. Urbs autem illa caput est provinciæ *Honan*, et ab urbe *Peking* centum quinquaginta leucis distat. Variis ibi funestisque casibus Judæi conflictati sunt. Eorum Synagoga inundatione fluminis *Hoang-ho* an. 1446.[3] incendio sub initia Imperatoris *Ouan-li*, qui imperium tenuit ab an. 1573. ad an. 1620. iterum inundatione an. 1642. hausta est. Tum restituta, extat adhuc, paucis forte annis duratura; adeo in deterius res Judæorum apud Sinas aguntur. Permagni ergo interest eos et quæ ad eorum sacra pertinent cognoscere.

Judæi a Sinensibus appellantur *Hoei-Hoei:* quod nomen commune habent cum Mahumetanis. Ipsi vero se appellant *Tiao-Kin-Kiao*, i. e. lex amputantium nervos, quod nervos venasque resecent, ut sanguine abstineant. Altero quoque nomine se nuncupant *Lan-mao-hoei-hoei*, quia inter orandum in Synagoga pileolo cœruleo caput tegant: contra vero Mahumetanos, quod pileo albo utantur, vocant *Pe-mao-hoei-hoei*.

Synagoga, in qua tota religio Judæorum Sinensium posita est, ab iis dicitur *Li-pai-se*, id est, locus cærimoniarum. Sic quoque sua templa nuncupant Mahumetani. Judæorum autem *Li-pai-se*[4] ab

[1] Persicas quasdam voces adhuc norunt et loquuntur, teste Patre Domenge.

[2] Cum *Sings* vertimus familias, intelligimus familiæ nomine, omnes qui ejusdem sunt originis. Sic familia una in plures familias dividitur. Inde septem *Sings*, seu septem familiæ quæ supersunt, efficiunt, ut a Judæo accepit Pater Domenge, *pe che kia gin*, i. e. centum familias et amplius.

[3] De hac inundatione fusius dicetur inf. cum prima Inscriptio Sinensis explicabitur.

[4] Synagogæ Judæorum Europæorum penitus differunt a templo Hierosolymitano. Contra vero ad ejus similitudinem proxime accedit Sinense *Li-pai-se*. Utrumque ab Oriente in Occidentem conversum: præcipuarum portarum idem ordo. Ad partes ante *Ul-men* et post *Ul-men* referri possunt atria gentium et Israelitarum. In *Li-pai-se* Sinensi positum est *Hiang-lou*, ubi in templo Hierosolymitano erat ara. Dein templum eodem in loco est, ubi olim fuit Hierosolymis Sanctum. *Bethel* autem est ipsum Sanctum Sancti, seu Sanctum Sanctorum.

Oriente in Occidentem protenditur intra trecentos quadringentosve pedes: latitudo ejus a Septemtrione ad Meridiem centum quinquaginta pedes patet. In quatuor veluti partes divisum est. Prima pars est Orientem versus; in ejus medio stat ***Pai-leou***, seu arcus triumphalis, cui Sinice inscriptum est ***Kim-Tien:***[1] hinc et inde arbores. Secundæ partis frons magnam portam cum portis lateralibus, aliasque duas minores habet. In hujus secundæ partis lateribus, Septemtrionem et Meridiem versus, sunt duæ domus duorum custodum ***Li-pai-se***. Ex hac secunda parte in tertiam euntibus observatur ***Ul-men***, seu secunda porta, cum lateralibus aliisque duabus minoribus. In hac tertia parte stat alter ***Pai-leou***, seu arcus triumphalis: hinc et inde inter arborum ordines duæ tabulæ marmoreæ, literis Sinensibus inscriptæ. De his inscriptionibus infra dicetur commodius. Ultra has tabulas in latere Meridionali est ***Tse-thang***,[2] seu cella Mandarini Judæi ***Tchao***, qui incensum ***Li-pai-se*** restituit: Septemtrionale latus habet alterum ***Tse-thang***, seu alteram cellam positam Judæo,[3] qui ***Li-pai-se***, quod nunc extat, exstruxit. Paulo supra has cellas, sunt hinc et inde cellæ hospitum et conventuum. Ad quartam ***Li-pai-se*** partem devenimus, quæ in duas veluti partes dividitur. Pars prior habet longum ordinem arborum, in cujus medio est ***Hiang-lou***, seu vas ingens æreum ad incendendos odores. Prope vasis latera sunt duo leones marmorei, basibus impositi. Supra duos leones, Occidentem versus, basibus quoque imposita magna duo vasa ærea, quibus flores continentur. In Septemtrionali latere est culina ***Tiao-Kin***, id est, in qua evelluntur nervi, cum carnes apparantur. Pars posterior habet in lateribus, Septemtrionem et Meridiem versus, ***Tse-thangs***, seu cellas Majorum. Quo ritu Abraham, Isaac, Jacob, duces duodecim tribuum, Moysen, Aaron, Josue, Esdram, aliosque plurimos gentis suæ viros fœminasque illustres, singulis annis autumno et vere colant, descripsit P. Gozani, ***Lettres edifiantes***, Vol. vii, p. 10 et 19. In medio adsurgit templum, superne quadruplici fastigio insigne, inferne clathrato septo, cinctum. In area, quæ est ante templum, magnum tentorium die festo Tabernaculorum erigitur. Templum vero latum est quadraginta circiter pedibus, sexaginta longum. Porticum habet duplici tetrâstylo ornatam.

Nunc templum subeamus, intus utrimque duplici columnarum ordine suffultum. In medio, quod vulgo dicimus, ***Angl. the nave***, primum occurrit Cathedra Moysis, quam tholus, ***Angl. the dome***, supereminet. Deinde ***Van-soui-pai***, seu tabella Imperatoris, cui Sinen-

[1] Qua inscriptione declaratur hoc ***Li-pai-se*** dicatum esse supremo rerum omnium auctori et conservatori. Illud ***Pai-fa*** magnum, nobile, et satis vetustum appellat Pater Gozani. Quod inscriptum ait iisdem plane literis, quas Imperator ***Kang-hi*** ipse manu sua scripsit, deditque Patribus Societatis Jesu, ut eas ecclesiæ suæ Pekinensi appenderent. Vide ergo patrem ***du Halde***, qui Pekinense ***Pai-fa*** exhibet. ***Description de l'Empire de la Chine***. Vol. iii, p. 34.

[2] Ante ***Tse-thang***, seu cellam hujus Mandarini, est animal basi impositum. Quodnam sit illud animal frustra divinaretur, cum nec ejus formam satis expressit P. Domenge in sua ***Li-pai-se*** ichnographia, nec ejus nomen prodidit.

[3] Judæus ille fuit Mandarinus, seu civilium capitaliumque rerum judex in ***Tcheou***, id est, in urbe secundi ordinis. Ob restitutum ***Li-pai-se***, ***Tse-thang*** ei positum est, id est, cella, aulave, in qua est tabella defuncti, et statutis anni temporibus ejus memoria more Sinico recolitur.

sibus literis aureis nomen Imperatoris inscriptum, cum duplici coronide et cancellis, *Angl. lattices.* Supra *Van-soui-pai* aureis quoque literis Hebraice inscriptum :

שמע ישראל יהוה אלהינו יהוה אחד ׳ ברוך שם כבוד מלכותו לעלם ועד

I. e. 'Audi, Israel: Jehovah Deus noster Jehovah unus. Benedictum nomen gloriæ. Regnum ejus in seculum et in æternum.'

Post *Van-soui-pai*, stat arcus cum triplici fornice. Aureis etiam literis illi inscriptum :

בין כיהוה אלהי האלהים ואדוני האל הגדול הגבור והנרא

I. e. 'Intellige Jehovah esse Deum Deorum, et Dominum, Deum magnum, fortem et terribilem.'

Post arcum est magna mensa odoramentorum, supra quam posita sex candelabra : in duobus primis candelabris, duæ tedæ : in duobus mediis, duæ candelæ : in duobus extremis, duæ lucernæ. His candelabris tres diversæ formæ. In eorum medio magnumvas odoramentorum tripes et ansatum. Prope mensam aliud vas lavandis manibus.

Post mensam est *Bethel*, i. e. domus Dei, Sinice *Tien-tang*, seu templum cœli, foris quadratum, intus rotundum. Hæc est pars templi sanctissima, quam unus *Tchang-Kiao*, i. e. Synagogæ rector solet ingredi. In hoc Bethel supra tredecim mensas stant tredecim *Ta-Kings*, i. e. tredecim legis, aut Pentateuchi, volumina ; singula, velis sericis obtecta. Duodecim ex his voluminibus referunt duodecim tribus Israel. In medio stat tertiumdecimum, in memoriam honoremque Moysis positum.

Post Bethel, in ipsa templi extremitate, refulgent tabulæ Legis aureis literis Hebraice inscriptæ. Ex utroque latere tabularum sunt armaria : in iis inclusi libri, quibus vulgo utuntur Judæi. Ante singula armaria est mensa, supra quam medium est inter duo vasa candelabrum.

Hoc est templum, in quod Judæi sabbatis aliisque festis diebus conveniunt, Deum adoraturi. Ii latera templi occupant. Media enim pars a Cathedra Moysis usque ad *Bethel* humilibus cancellis utrimque a lateribus est divisa. In templo autem sunt semper discalceati.[2]

Verum, cum libros suos maxima veneratione prosequantur Judæi Sinenses, et hæc sit præcipua eorum religio, virique eruditi libros illos potissimum noscere percupiant, de iis accuratius dicendum.

Nomine *Ta-King*, i. e. magnæ scripturæ, solam Legem, seu solum Pentateuchum appellant Judæi Sinenses. Soli illi quinque Moysis libri locum in *Bethel* obtinent. Quodque *Ta-King* scriptum est longa charta Sinensi, cujus plura folia simul conglutinata sunt, ut crassior sit charta, et possit circa voluminis umbilicum circumvolvi. Quodque

[1] Prima pars hujus inscriptionis accepta est e Deuteron. vi, 4. At in inscriptione literæ omnes sunt ejusdem magnitudinis, licet in libris Sinensibus, ut in nostris Bibliis, ד et ע scripta sint majoribus literis. Cetera forte accepta sunt e Psalm. x, 16. et lxxii, 19.

[2] Discalceati, i. e. sine caligis, ut scribit P. Domenge. Quo in usu sane observant quod Deus, in rubo apparens, præcepit Moysi : Ὁ δὲ εἶπε, Μὴ ἐγγίσῃς ὧδε· λῦσαι τὸ ὑπόδημα ἐκ τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος, ἐν ᾧ σὺ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστί. 'Ne appropies, inquit, huc : solve calceamentum de pedibus tuis : locus enim in quo stas, terra sancta est.' Exod. iii, 5.

volumen totam Legem continet, sine ulla librorum, capitum, versuum distinctione, divisam tamen in quinquaginta tres sectiones, quas Judæi appellant פרשיות. Nulla ibi puncta vocalia, nullæ *phethuræ*, nullæ *sethumæ*, aut simplices ס, פ, aut triplices סםס, פפפ, quæ in nostris Bibliis Hebraicis sæpe occurrunt. In voluminibus Sinensibus tantum inter quamque sectionem interjacet unius lineæ spatium. Interrogati Judæi Sinenses cur in eorum *Ta-Kings* nulla essent puncta, responderunt Legem ita velociter a Deo fuisse dictatam, ut Moyses puncta apponere non potuerit: ea a magistris Occidentalibus postea fuisse addita. Circumvolutum unius *Ta-King* volumen altum est duobus circiter pedibus; ejus diameter est unius pedis et paulo amplius. Unum ex his *Ta-Kings* antiquissimum præcipua veneratione habetur. Illud trium millium annorum [1] esse Patri Domenge dixere. Hactenus de *Ta-Kings*, quæ in Bethel adservantur. Nunc libros in armariis contentos expendamus.

Inter amariorum libros multa sunt Legis, seu quinque librorum Moysis, exemplaria. At numquam tota lex in uno libro integra continetur: sed unaquæque sectio librum unum efficit. Itaque quinquaginta tribus libris opus est, ut tota Lex habeatur. Libri illi, latiores sunt quam altiores,[2] constant tantum aliquot foliis, quæ ut crassiora sint, duo triave folia agglutinata sunt. Nam Judæi tenuem Sinensium chartam alumine non illinunt, ut utraque ex parte possint scribere. Singuli illi libri circa mediam primam paginam habent tesserulam sericam, viridem, cœruleamve, aut albam, in qua prima vox libri, seu sectionis, est inscripta sine punctis vocalibus. Primus liber, seu prima sectio Legis, hac forma inscripta est |בראשית|. Secundus liber, seu secunda sectio inscriptum habet |נח|. Tertius liber, seu tertia sectio, |לך לך|. Et sic de ceteris. Vox autem, in prima pagina sic inscripta, in altera sequentibusve paginis, tituli vice, non repetitur. Singulæ autem libri paginæ non signantur, ut in nostris Bibliis, literis ג, ב, א, sed integris vocibus שלש, שנית, אחד, i. e. *prima*, *secunda*,

[1] Tria illa millia annorum ne intelligas de codice a tribus millibus annorum scripto, sed de lege lata et a Mose scripta tribus abhinc millibus annorum. Qua in re Judæi Sinenses a Judæis Europæis non multum differunt. Nam an. 1722, quo P. Domenge Judæos Sinenses alloquebatur, fuit Judæis Europæis an. 3034. *ab exitu de Ægypto et data lege*, ut constat ex eorum Kalendariis. Vetustissimus autem codex Judæorum Sinensium erat tantum sexcentorum annorum, ineunte superiore seculo, ut et ipsi P. Matthæum Ricci docuere. Nec semper adservatus fuit in Synagoga *Cai-fong-fou*; sed cum ea incensa fuisset, librique periissent, imperante *Ouan-li*, ut dictum est supra, Pentateuchum illum obtinuere a Mahumetano homine, quem reperere in urbe *Ninghia*, in provincia *Chen-si*. Mahumetanus illum acceperat a Judæo in urbe *Canton* morti proximo, qui illum, ut egregium antiquitatis et religionis monumentum, commendaverat. Volumen illud præcipua veneratione nunc habetur, quod ex eo cetera *Ta-Kings* descripta sunt; et adservatum est in inundatione, quæ contigit an. 1642. unde multa eluvionis vestigia præfert.

[2] Libri illi Judæorum Sinensium alti sunt quatuor quinqueve pollices, lati vero septem circiter pollices: majoribus literis, quam *Ta-Kings*, scripti sunt; et singulis paginis vulgo haud plures sunt, quam denæ lineæ. Alia est librorum Sinensium, qui altiores sunt quam latiores, forma. Inde formam hanc librorum Judaicorum, post volumen, antiquissimam crediderim. Antiquitatis adhuc argumentum est, quod alia est librorum *Li-pai* forma. Ii enim altiores sunt, quam latiores, ut et libri Sinenses.

tertia, &c. Numeri autem illi in summa quidem pagina, sed interiore, non vero, ut apud nos, exteriore, scribuntur, Sectiones autem Legis eædem sunt atque in nostris Bibliis. Tantummodo ex 52 et 53. sectionibus unam sectionem efficiunt Judæi Sinenses. Inde nos numeramus 54. sectiones Legis, ipsi vero 53. numerant: solitique sunt dicere se habere ***King ou che san Kiuen***, id est, quinquaginta tres partes, aut libros, scripturæ cononicæ. In iis libris apposita sunt singulis vocibus puncta vocalia. Iidem habent phethuras et sethumas; sed literas פ et ס neque disjungunt, neque triplicant; conjunctim semper habent פס׳, vel סת: idque non in ipso textu, ut vulgo loquimur, inseritur, sed in margine apponitur. In libro primo, seu sectione ***Beresith***, quater notatur פס׳. Primum occurrit in capite primo Genesis ante versum 10. juxta communem nostrum dividendi modum: secundum ante versum 27. ejusdem capitis: tertium ante versum 21. capitis secundi: quartum ante versum 14. tertii capitis. Præter hæc quatuor פס׳, nihil aliud est in hoc primo libro, seu prima sectione, nulla nota margini apposita, nulla intervalla, nullæ divisiones. In fine tamen singularum phrasium apponuntur ***pesukim***, seu duo puncta: quæ ipsi vocant ***Kela***. Numerus versuum, quibus quisque liber, seu quæque sectio constat, in fine libri exprimitur. Sic in fine libri, seu sectionis ***Beresith***, legitur קמו, i. e. versus 146. In fine sec. libri, seu sectionis ***Noach***, legitur קמג, i. e. vers. 143.

Judæi Sinenses non norunt ***Keri*** et ***Kethib***. At in eorum libris sunt minores majoresque literæ. Sic Genes. ii, 4. in voce בהבראם, ceteris multo minor est litera ה. Non minor videbatur litera כ in voce לבכתה, Genes. xxiii, 2. At interrogatus ***Tchang-Kiao***, seu Synagogæ rector, eam minorem esse adseveravit. Contra in prima voce Genesis ראשית], litera ב est multo major. Præter puncta vocalia, et accentus,[1] quæ omnia uno nomine Judæi Sinenses appellant ***Siman***, frequentissima est in eorum libris linea literis superaddita. In exemplum sit primus versus Genesis:

בראשית ברא אלהים את השמים ואת הארץ׃

et vox בעבורך, Genes. iii, 17. Abstineo punctis, quod eadem omnino sint atque in nostris Bibliis. Lineam vero illam superadditam appellant ***Lofi***. In sectione וישלח, vox וישקהו, Genes. xxxiii, 4. notatur sex punctis, ita tamen ut primum puncto majus videatur.

Rogatus fuerat Pater Domenge, ut præcipua quædam Genesis loca conferret: nempe Genes. ii, 17. iii, 17. vii, 11. viii, 4. 7. caput XI integrum. xiii, 3. xviii, 22. xxiii, 2. xxiv, 2. xxxiii, 4. et capita integra xlvii, xlviii et xlix. Ea omnia contulit, et nihil diversitatis reperit. Sectio illorum duodecima incipit quoque, ut in nostris Bibliis, verbo ויחי Genes. xlvii, 28. Continet omnes prophetias Jacob, sine ullis intervallis, sine phethuris, sine sethumis.

[1] Quidam accentus in libris Judæorum Sinensium a nostris accentibus figura differunt: sed perexiguum est discrimen, nec notatu dignum. Eadem sunt, ac nostra, vocalia eorum puncta. Verum longo cum Sinensibus usu, nulla cum Judæis Occidentalibus familiaritate, pronuntiationem Hebraicam corrupere, et ad ***Ping-chang-kiu-je***, i. e. ad Sinicas pronuntiandi leges deflexere.

Ne quis vero existimet Judæis Sinensibus unam esse Legem. Alios quoque libros in armariis suis habent, quos vocant *San-tso*, id est supplementum, seu libros separatos. Duas partes habet *San-tso.* Pars prior continet libros Josue et Judicum, quos non habent integros: libros *Schemoueul*, id est, Samuel, seu duos priores libros Regum integros: *Melachim*, qui in nostris Bibliis Latinis duo sunt posteriores libri Regum, aliquot in locis mutilos: *David*, seu Psalmos, quorum non examinata est integritas. Hæc prior pars *San-tso* continetur triginta libris et amplius.[1] Pars posterior *San-tso* complectitur *Haphtharoth*, seu divisiones Propheticas, quas ipsi appellant *Hafoutala.* Aiunt se olim habuisse libros id genus octoginta et amplius. Atque id credibile, quod exigui sint eorum libri, et aliquot tantum capita comprehendant. Præterea cum Prophetis conjungunt Chronica, seu Paralipomena, Nehemiam, Esther, duosque Machabæorum libros.

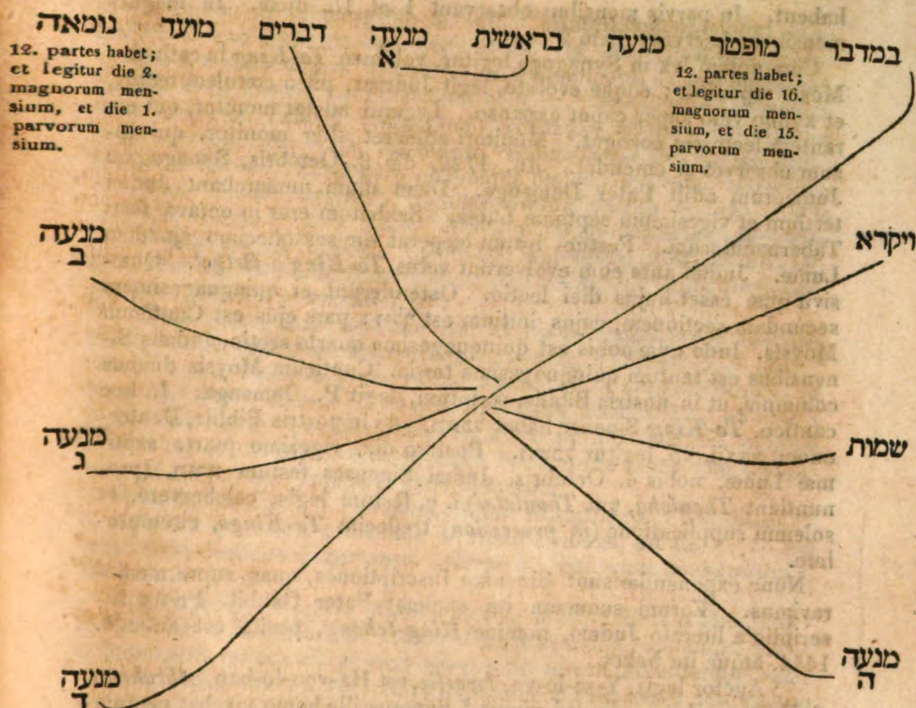
Ex Prophetarum autem libris, quos habent, *Isehaha*, seu Isaias, *Jameleiohum*, seu Jeremias, sunt ferme integri:[2] eosque diebus festis legunt. Nihil omnino Ezechielis iis superest. E Daniele manent tantum aliquot versus capitis primi. Ex minoribus Prophetis extant, sed non integri, *Juenaha*, seu Jonas, *Micaha*, seu Michæas, *Nahouam*, seu Nahum, *Hapacouque*, seu Habácuc, *Sefaneioha*, seu Sophonias, *Hokaoi*, seu Aggæus, *Secaleio*, seu Zacharias. Ceteri desunt. Exigua quoque pars superat Chronicorum, seu Paralipomenòn, quos libros appellant *Tiveli haiamiim.* Integriores sunt libri Nehemiæ et Esther. Apud Sinenses Judæos in maxima veneratione habetur *Issetiul*, seu Esther, quam vocant *Issetha Mama*, i. e. magnam matrem. Venerantur quoque Mardochæum, quem nominant *Molthogi.* Eos, ut Israelis servatores, colunt. Libros autem Machabæorum nominant *Manthiiohum*, seu Mathathiam. Unicum librorum illorum exemplar habent, quod cum emere, aut saltem describere vellet Pater Domenge, id neque pecunia, neque precibus umquam potuit adsequi.

Præter hos libros in iisdem armariis habent *Li-pai*, id est, librum cerimoniarum. Quodque *Li-pai* quinquaginta aut quinquaginta duobus libris continetur. Primus liber inscribitur סוכה חבי״ר. Preces autem illæ, ad singula sabbata diesque festos totius anni accommodatæ, fere omnes e sacra Scriptura ac maxime e Psalmis sunt desumtæ. Demum in iis armariis habent libros aliquot male ordinatos, ipsis vix notos de nomine, quos Sinice appellant *Tiang-tchang*, i. e. Interpretes.

Ordinem, quo libros in Synagoga legunt, exhibet sequens tabella, in *Li-pai-se* columnæ affixa.

[1] Judæi Sinenses nihil habent ex libris Proverbiorum, Job, Cantici Canticorum, Ecclesiastæ.

[2] Cum Pater Gaubil, a Judæis invitatus ut Hebraice aliquod legeret, explicare voluisset locum Isaiæ, vii, 14. de adventu Messiæ, locum hunc mutilum reperit.

Ex hac tabella patet מנעה quinque constare partibus quarum prima pars Genesi, seu בראשית, quod pronuntiant ***Pielechitse***, respondet; et legitur, dum durat lectio Genesis, i. e. per duodecim sabbata: secunda pars respondet Exodo, seu שמות, quod pronuntiant ***Schemethse;*** et legitur per undecim sabbata: tertia pars respondet Levitico, seu ויקרא, quod pronuntiant ***Uaïekelo:*** quarta pars respondet libro Numerorum, seu במדבר, quod pronuntiant ***Piemitzepaül:*** quinta pars respondet Deuteronomio, seu דברים, quod pronuntiant ***Teveliim.*** Singulæ tres illæ partes per dena sabbata leguntur, מנעה autem legitur vespere.

In duodenas partes נומאה et מופטר distribuuntur. Secundo die magnorum mensium, primo die parvorum mensium נומאה legitur. Sextodecimo autem die magnorum mensium, quintodecimo parvorum mensium legitur מופטר. Judæi Sinenses magnos menses, magnasve lunas, appellant menses, qui constant triginta diebus. Parvos menses, parvasve lunas, vocant menses, qui tantum novem et viginti dies

habent. In parvis mensibus observant 1 et 15. diem. In magnis mensibus observant diem 2 et 16.[1]

Cum autem lex in Synagoga legitur, volumen *Ta-King* in cathedra Mosis reponitur; eoque evoluto, legit Judæus, pileo cœruleo tectus, et xylino velo super caput expanso. Legenti adstat monitor, qui errantem lectorem corrigat. Monitori adhæret alter monitor, qui ipsum observet et emendet. An. 1722. die 3. Octobris, Synagogam Judæorum adiit Pater Domenge. Diem illum numerabant Judæi tertium et vigesimum septimæ Lunæ. Sabbatum erat in octava festi Tabernaculorum. Festum ipsum cœperat die sextodecimo ejusdem Lunæ. Judæi ante eum evolverunt vetus *Ta-King* e *Bethel.* Quæsivit quæ esset hujus diei lectio. Ostenderunt ei quinquagesimam secundam sectionem, cujus initium est וילך : pars ejus est Canticum Moysis. Inde quæ nobis est quinquagesima quarta sectio, Judæis Sinensibus est tantum quinquagesima tertia. Canticum Moysis duabus columnis, ut in nostris Bibliis, scriptum, legit P. Domenge. In hoc cantico, *Ta-King* Sinense habet תאכל,[2] ubi in nostris Bibliis, Deuteronom. xxxii, 25. legitur תשכל. Postero die, vigesimo quarto septimæ Lunæ, nobis 4. Octobris, Judæi Sinenses festum תורה, (pronuntiant *Thaulaha,* aut *Thaulatse*) i. e. festum legis, celebravere, et solemni supplicatione (*in procession*) tredecim *Ta-Kings,* circumtulere.

Nunc exponendæ sunt Sinenses Inscriptiones, quas supra memoravimus. Earum summam ita explicat Pater Gaubil. Prima Inscriptio a literato Judæo, nomine-*King-tchong,* posita est an. J. C. 1444. atque ita habet.

'Auctor legis, Y-se-lo-ye, *Israelis,* est Ha-vou-lo-han, *Abraham,* ab Ha-tan, *Adam,* nonusdecimus.[3] Sanctus ille homo vivebat centum quadraginta sex annos post initium Tcheou.[4] Ejus lex per traditionem transmissa est ad Nieche, *Moysen.* Is librum suum accepit in

[1] Notabilis hic Judæorum Sinensium usus; et quo forte melius, quam multis eruditorum virorum opinionibus, difficultates de paschatibus Judaicis motæ solvi possunt.

[2] Placet hoc verbum. Certe vividius est, ac significantius, et ad ea quæ sequuntur magis accommodatum.

[3] Judæi Sinenses, hac de re interrogati, semper dixere Abraham esse nonumdecimum ab Adam. Et in secunda sectione Genesis, inscripta נח, eorum libri, ut in nostris Bibliis, Genes. xi, 12. habent:

וארפכשד חי חמש ושלשים שנה ויולד את שלח :

Iis ignotus junior Cainan, quem memorant in hoc loco LXX. Interpretes, et D. Lucas, iii, 36.

[4] Hæc non sunt repetenda ab an. 1122. quo Dynastia Tcheou imperium Sinense accepit. Multo antiquior est Abraham. Sed, ut recte observat Pater Gaubil, familia *Tcheou* regno potiebatur diu ante, quam imperium Sinense capessivit. Nempe *Yao,* octogesimo imperii sui anno, ante J. C. 2278. imperium Sinense in duodecim *Tcheou,* seu provincias, divisit. Anno sequenti, ante C. 2277. fratrem suum *Hehou-tsi* principem Tay fecit. Inde *Heou-tsi,* caput familiæ *Tcheou,* ejusque successores in Historia Sinensi passim appellantur reges. Ab illo igitur *Tcheou* initio numerandi sunt 146. anni, post quos Abraham vixisse dicitur. Nec forte familia illa *Tcheou* regium nomen statim accepit. Si enim illud statim accepit, ex Judæorum Sinensium computatione Abraham vixit 2131. annos ante C. Contra vero ex computatione Judæorum Europæorum natus est Abraham an. 1812. A.C. Hunc enim annum 1769. in Kalendariis suis numerant *annum 3581. a nativitate patris nostri Abraham. Super eum sit pax.*

monte Si-na: ibi quadraginta diebus et quadraginta noctibus jejunavit: semper erat cum cœlo conjunctus. In ejus libro sunt quinquaginta tres sectiones. Doctrina, in eo contenta, eadem ferme est, quæ in libris literatorum Sinensium habetur.' Hic Judæus Sinensem doctrinam cum Judaica comparat; plurimaque affert loca, maxime ut probet Judæos atque Sinenses, 'eodem ferme ritu cœlum venerari, cerimonias observare, jejunare, orare, mortuos honoribus prosequi.' Immo contendit 'in libro Y-King inesse vestigia sancti sacrique sabbati.' Mox addit 'Moysen vixisse sexcentis tredecim annis[1] post initium Tcheou.' Dein ad 'Gai-sse-la, *Esdram, devenit, laudatque plurimum* acerrimam ejus diligentiam, qua libros reparavit, populum instituit et emendavit.'

Huic Inscriptioni additum est *Li-pai-se* inundatione eversum fuisse 'anno undecimo Imperatoris Yng-tsong,' i. e. an. J. C. 1446:[2] 'libros aquis maxima parte fuisse corruptos: Judæos e Nimpo et Ning-hia libros dedisse: Judæum *inprimis, nomine* Yn, venisse e Nimpo *an.* 1462. Ta-King integrum attulisse, quo libri alii suppleti sunt et emendati. *An.* 1490. secundo Imperatoris Hong-tchi restitutum est Li-pai-se. Impensas fecit Yentoula.'

Secunda Inscriptio a *Tso-tang*, magno Mandarino, *Poutchinse*, i. e. supremo quæstori, provinciæ *Se-hhuen*, posita est an. 1515. qui erat annus decimus Imperatoris *Hhing-te*, dicti quoque *Vou-tsong*. Ea autem talis est:

'Lex Israelis. Ha-tan, *Adam*, primus homo. Erat e Tien-tcho[3] in Occidente. Judæi habent legem et traditiones. Lex quinque libris, quinquaginta autem tribus sectionibus continetur.' Mandarinus summis laudibus legem attollit; et subjungit: 'Judæi, uti et nos, cœlum venerantur. Auctor legis Judæorum est Abraham: pater eorum est. Moyses legem hanc edidit: eorum est legislator. Tempore Han,[4]

[1] Anni illi 613. non ab imperio Dynastiæ *Tcheou*, sed a regno hujus familiæ numerandi sunt, ut modo dictum est, cum ageretur de temporibus Abraham. At ex computatione Judæorum Sinensium sequitur inter Abraham et Moysen intercessisse annos 467. Inter utriusque tamen ortum intercessere tantum 420. anni, ut computant Judæi Europæi. Ii enim annum hunc 1769. in suis Calendariis numerant *an.* 3161. *a nativitate Mosis magistri nostri. Super eum sit pax.* Ex 467. annis superant ergo 47. anni. At, ut opinor, Judæi Sinenses non computant ab ortu Mosis, sed a tempore, quo, *postquam creverat*, de domo Pharaonis *egressus est ad fratres suos*, ut habetur in Exod. ii, 11. Unde D. Paul. in Ep. ad Hebr. xi, 24. Πίστει Μωῦσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ· Μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν· Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. 'Fide Moyses grandis factus negavit se esse filium filiæ Pharaonis, magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere jucunditatem; majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum, improperium Christi.'

[2] Pater Gaubil ter quaterve hanc inundationem in suis epistolis memorat; eamque modo an. 1461. modo an. 1462. contigisse ait. At in utroque numero erravit. *Yng-tsong* imperare cœpit an. 1435. imperio pulsus est an. 1449. imperium recepit an. 1457: mortuus est an. 1465. Ergo annus ejus undecimus non potest esse 1461. aut 1462. Fuit an. 1446.

[3] Observat P. Gaubil in descriptione regnorum Occidentalium, quæ in Sinensi Historia Tartarorum Occidentalium reperitur, memorari quinque regiones appellatas *Tien-tcho*, quarum una designat regionem vicinam Medinæ, patriæ Mahumetis: regionem hanc nunc dici *Tien-fang*: olim vocatam fuisse *Tien-Tang*, id est, cœli palatium. Hæc cum Palæstina, Arabiæ proxima, satis conveniunt.

[4] De Dynastia *Han*, et tempore quo Judæi fixas sedes in imperio Sinensi habuere, dictum est sup.

Judæi fixas sedes in Sinensi imperio habuere. Anno vigesimo Cycli sexagesimi quinti (Annus est 1163, primus Imperatoris *Hiao-tsong*) Judæi tributum telarum Indicarum Imperatori Hiao-tsong obtulere. Egregie excepti, obtinuere ut habitarent in urbe Cai-fong-fou, quæ tunc dicebatur Pien-lang. Tunc Judæorum erant septuaginta Sins, *seu familiæ*. Li-pai-se exstruxere, in quo Kings, *id est, libros suos canonicos*, reposuere. *Libri illi*, Kings, *inquit Mandarinus*, non solos Judæos spectant, sed omnes homines, reges et subditos, parentes et liberos, senes et juvenes. Quisque potest in iis officia sua ediscere. *Inde contendit* Judæorum Sinensiumque leges parum differre, cum summa earum sit cœlum adorare, parentes venerari, mortuos debitis honoribus prosequi. *Laudat* Judæos, quos in agris, in mercatura, in magistratibus, in exercitibus, sua integritate, fidelitate, et accuratissima cærimoniarum suarum observantia, omnibus caros dilectosque *adseverat*. *Demum subdit* legem illam ab Adamo ad Nuova, *Noe*, a Noe ad Abraham, ad Isaac, ad Jacob, ad duodecim tribus, ad Moysen, ad Aaron, ad Josue, ad Esdram, qui alter fuit legislator, pervenisse.'

Anno 1663. qui secundus annus fuit Imperatoris *Kang-hi*, magnus Mandarinus, postea imperii administer, tertiam Inscriptionem posuit. Ibi, cum Adam, Noe, Abraham, Moysen, memoraverit, potissimum celebrat, ' virtutem Abraham, qui cœlum sine imagine, sine figura, causam rerum omnium effectricem et conservatricem, colebat. Legem, quam Moyses in monte Si-na accepit, *prædicat*. Ejus sunt, *inquit*, tredecim exemplaria: aliorum autem librorum decem sunt tomi. Tempore Tcheou[1] Judæi Sinas adiere.' Eorum sua in religione constantiam laudat. Deinde, collata Judæorum Sinensiumque literatorum doctrina, ait ' nullum ferme esse discrimen in cœli cultu, in officiis vitæ civilis, in honoribus, quibus mortuos statutis temporibus prosequuntur. Sabbatum a Sinensibus fuisse antiquitus observatum auctoritate librorum Kings *adstruit*. *Quinetiam adfirmat* Judaicas literas ad veterem Sinensium literarum formam accedere.' Mox fuse narrat obsidionem urbis *Cai-fong-fou*, an. 1642. quo gubernator, desperatis rebus, moles, contra fluminis *Hoang-ho* eluvionem oppositas, disjecit. Eversa urbs: centum millia hominum periere. ' Inter has strages collapsum esse Li-pai-se; librorum codices viginti sex periisse *tradit*. Qua cura alii servati, aut anno 1654. reparati, descripti, recogniti; qui huic labori operam navaverint, et Li-pai-se restituerint,' recenset; ipsumque *Li-pai-se* accuratissime describit; librosque a *Tchang-Kiao* iterum fuisse recognitos et probatos ait.

Quarta Inscriptio est compendiosa Synagogæ historia; et restituti *Li-pai-se* post inundationem, quæ contigit an. 1642. descriptio. Ibi quoque inscripta nomina septem familiarum Judaicarum, quæ in *Cai-fong-fou* versantur. Eadem sunt, quæ jam retulit Pater Gozani, *Lettres édifiantes*, Vol. vii, p. 16. Hæc sunt monumenta Judæorum Sinensium, quæ supersunt. De sua religione nihil scripsere, præter

[1] De Dynastia *Tcheou* dictum est quoque supra. Sane commerciorum causa Sinas primum adiere Judæi. Tantum viguere olim usque in extremas terræ oras commercia!

libellum, quem Sinensibus typis editum, Mandarinis offerunt, si quod forte discrimen periculumve iis imminet.

De eorum moribus pauca addam. Deum adoraturi, ad Occidentem convertuntur. Huc quoque spectat eorum ***Li-pai-se.*** Nec aliter olim versum templum Hierosolymitanum. In templo nullas habent vestes sacras. Solum in supplicatione ***Ta-Kings,*** de qua dictum est sup. p. 507. ***Tchang-Kiao,*** seu rector Synagogæ insignis erat serica rubeaque fascia ab humero dextro infra sinistrum depressa nodoque religata. Immo gens adeo decoris incuriosa, ut in æstate, ob cœli fervorem, solis subligaribus tecti, ceterum nudi, non modo domi versentur, sed in ipso etiam templo intersint. Sacram Scripturam precesque cantant, sicut in Italia Judæos in Synagogis suis cantantes audiverat P. Gozani. Credunt, teste Patre Gaubil, purgatorium, inferos, judicium, paradisum, resurrectionem mortuorum. Norunt Angelos, Cherubim, Seraphim. Peculiare fidei symbolum non habent. Sortes ducunt ex suis sacris libris. Circumcisionem octavo die observant.[1] Sanctissimum apud eos et inviolabile sabbatum: eo die ignem non accendunt: cibos pridie apparant. Nulla nisi inter se connubia ineunt. Propagandæ suæ religionis nulla iis cura: neminem alienigenam in sua sacra trahunt. Juraturi, cavent ne templa idolorum adeant. Qui apud eos ad Sinensium literarum gradus sunt evecti, Confucium colunt; cunctique defunctos suos progenitores venerantur, eorumque tabellas servant more Sinico.[2] Unde patet eos ad Sinenses usus nonnihil deflexisse. Legem, seu quinque libros Moysis, assiduo usu plerumque intelligunt: haud ita periti in ceterorum librorum lectione, Hebraicæ linguæ satis rudes. Excusant se, quod jampridem ***Tou-King-puen***, id est, grammaticos suos libros amiserint, et duobus abhinc seculis neminem Judæum ex ***Si-yu***, id est, ex Occidente, viderint. Summa eorum religionis est in sacris suis libris, quos reverentiæ causa ferme numquam domi,[3] sed in armariis ***Li-pai-se,*** seu templi sui, adservant. Ubi quis libros Legis describi curavit, eosque in ***Li-pai-se*** collocavit, se omnibus religionis officiis defunctum existimat, ac ferme numquam postea in templo interest. In describendis sacris libris, apud eos nefas Sinensibus penicillis Sinensive atramento uti. Ad sacros hosce usus, arundinem, quæ ***bambou*** dicitur, in calamos incidunt; nigerrimoque utuntur atramento, quod, Europæorum more, initio anni, post festum Tabernaculorum, confectum, per totum annum diligenter servant.

[1] Tunc Hebraicum circumcisionis nomen accipiunt. Ex iis unus se in circumcisione appellatum fuisse ***Mantiiohum***, i. e. Mathathiam, dixit.

[2] Ipsissima sunt P. Gozani verba, qui in Latinis suis literis scriptis 25. Aprilis 1712. ita habet: 'Eorum literati et graduati Confucium colunt; uti et omnes colunt progenitores suos defunctos, quorum tabellas servant more Sinico. Intra septa synagogæ ad latus habent Su-tam, seu aulam majorum pro defunctis benefactoribus cum suis tabellis.' Verumtamen cum imagines non habeant Judæi, crediderim in iis tabellis inscripta tantum esse defunctorum nomina. Idque suadent literæ ejusdem P. Gozani datæ 5. Novembris 1704. et editæ in libro supra laudato, ***Lettres edifiantes***, vol. vii, p. 20.

[3] Immo ob eamdem reverentiam nullum librum Hebraice scriptum domi habent, teste P. Domenge. Alias tamen fatetur se audivisse, tres quatuorve e ditioribus libros Legis penes se habuisse.

Plura de Judæis Sinensibus cognoscere meditabantur PP. Gozani, Domenge et Gaubil, cum optimos conatus oppressit Imperatoris *Yong-tching* Christianæ religioni infensus animus, et omnes ad urbem *Cai-fong-fou* aditus interclusit. Egregia quoque consilia conferendi Biblia Hebraica cum *Li-pai-se* libris, ac maxime Pentateuchum integrum cum *Ta-Kings*, quæ *Bethel* adservantur, præjudicatis Judæorum Sinensium opinionibus semper fuere impedita. Nefas iis visum est libros suos credere hominibus, qui nigra carne, sic suillam vocant, vescerentur. Spes tamen aliquando fuit saltem libros ex armariis permutatione pecuniave posse comparari. Iis oblata sunt Biblia Hebraica, Amstelodamensibus typis excusa: quæ quidem ob chartæ nitorem crassitiemque et concinnam libri ligaturam primum laudavere, post despexere, ac ne voluere quidem quod in suis libris deest ex iis supplere. Plus valuit pecunia; jamque eorum unus, nomine *Ngai-ven*, spoponderat fore, ut exemplar suum librorum Josue, Judicum, Samuel et Melachim e *Li-pai-se* extraheret, certoque pretio traderet. At, cum illud clam subduceret, deprehensus, gravissima objurgatione perculsus est.[1] Recepta enim apud eos sententia: Qui libros sacros vendit, Deum vendit, *Mai King, mai leo tchu y yang*. Colloquiorum quoque utilitati, quæ quammaxima esse poterat, nocuit singularis Judæorum Sinensium pronuntiatio.

Inde quid libri מנעה, מופטר, מועד, נומאה, continerent, intelligere non potuit P. Domenge. Nempe illi Judæi, longo linguæ Sinensis usu, multos literarum sonos non adsequuntur: immo, ut et Sinenses, pronuntiare non valent literas b, d, e, r. Efferunt *p* pro *b*, *t* pro *d*, *ie* pro *e*, *l* pro *r*. Præterea sunt et literæ, quas naso corrumpunt: sic literas הו pronuntiant *hum*, *hem*, *houm*. Cum forte legerent versum Genes. i, 2. תהו ובהו, pronuntiavere, *theohum vopeohum*.[2]

Sanctissimum autem apud eos est et ineffabile nomen *Jehovah*,[3] quod ne pronuntiatione violent, dicunt *Hotaoï*. Pro *Adonai* pronuntiant *Etunoi*. In efferenda voce *Elohim* non ita a nobis discrepant. Cum nomen Dei Sinice explicant, non dicunt, ut Christiani Sinenses, *Tientchu*, sed tantum *Tien*, ut et Literati Sinenses, cum explicant *Chang-ti*.

De Jesu Christo nihil inaudivisse videntur Sinenses Judæi.[4] De

[1] Alter Judæus, nomine *Cao-ting*, religionis suæ incuriosus, idem promiserat. Synagogæ rectorem bonus adiit, librosque Legis, egregie scriptos, quos a patruo suo moriente acceptos in *Li-pai-se* nuper posuerat, repetiit: graviter increpitus, recessit cum ignominia. Sic improspere cessit quidquid hactenus tentatum, ut Judæorum Sinensium libri haberentur.

[2] Si quis de Sinensium Judæorum pronuntiatione plura desiderat, observat Pater Domengeiis aleph cum kametz esse *o*, aleph cum patach *a*, aleph cum cholem *iiio* vel *eo*, aleph cum tzeri *ié*, aleph cum kibbutz *ou*, aleph cum chirek *i*, aleph cum segol *ié*, aleph cumscheva *ié*, aleph cum chatephpatach *nga* vel *aâ*, aleph cum schurek *ou* vel *ngou*. Literam beth cum iisdem punctis pronuntiant *po*, *pa*, *puo* vel *peo*, *pie*, *pou*, *pi*, *pié*, *pâ*, *pau*.

[3] Cum P. Gaubil Judæis explicasset, quid voce *Jehovah* intelligamus, ii plurimum plausere; et confessi sunt se in hac voce semper intellexisse æternitatem Dei: in ea contineri præsens, præteritum et futurum: vocem illam idem esse atque *est*, *fuit*, *erit*.

[4] Judæi Sinenses nonnumquam adiere ecclesiam, quæ tunc erat in urbe *Cai-fong-fou*, et crucifixi imaginem ultro ac sine ullo horroris sensu contemplati sunt. Integri ergo sunt ab illo Thalmudico furore, quo reliqui Judæi vulgo exardescunt in crucifixum, quem *thalui*, id est, suspensum, appellant.

שילה et ישועתך sæpe interrogati, nihil respondere.[1] At, cum olim P. Matthæus Ricci ad *Tchang-Kiao*, seu Synagogæ rectorem scripsisset Messiam advenisse, ille respondit id verum non esse; Messiam non venturum ante decem millia annorum. Inde sane semper profitentur se expectare salutem Domini: solemni illa formula, quæ apud omnes Judæos, etiam Sinenses, est vulgaris: לישועתך קויתי יהוה. I. e. 'salutem tuam expectavi, Jehovah.'

Hæc sint satis de Judæis Sinensibus. At miremur gentem in tantis locorum intervallis semper sui similem, mores, ritusque, quos tot abhinc seculis descripsit Tacitus, in extremo terrarum orbe retinentem. Miremur magis tantum discrimen inter Romanorum Sinensiumque de Judæis judicia. Quod unde repetendum, nisi ab utriusque populi ingenio? Romani, animosa bellicosaque gens, terrarum victrix, cetera omnia despexere, barbaraque reputavere. Sinenses contra, sapientia magis, quam ingenio aut animo validi, pacisque studiis dediti, se quidem plurimum faciunt; quod humanitatis est, maxime apud sapientes: at ceteros, si quid in iis laudabile, probant laudantque: quod æquitatis est et prudentiæ.

CAP. 14. *Vetera castra.* Bene Mss. et vett. recentioresque edd. Lips. omisit, *castra.*

Et sextæ. Optime Mercer. Perperam in Mss. et libris omnibus editis ante Cl. Ernest. qui Mercer. secutus est, *et XVI.* vel *et sextædecimæ.* Jam sextadecima legio erat cum Cereali. Præterea auctus est sexta legione, quæ ex Hispania accesserat, ut patet ex c. 16. in quo Cerealis quartadecimanos, sextam legionem et secundanos appellat. Sæpe librarii denarium numerum temere addidere.

Cohortesque et alæ. Ms. Reg. et ed. pr. *cohortesque alæque.*

CAP. 15. *Ferocissimo cuique.* Bene Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores. In Ms. Vatic. 1863. et ed. pr. omissum, *ferocissimo.* At in Ms. Vatic. est hiatus, ut vocem unam desiderari significetur.

Arma, equi haurirentur. Bene Jac. Gronov. et recentiores. Sic legendum jam conjecerat Rhenan. e Ms. Bud. in quo, *arme qui haurirentur.* Ita et ed. pr. Nec aliter Ms. Flor. licet corrupte habeat, *aurirentur.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *arma equique haurirentur.*

Persultabant. In Ms. Reg. et ed. pr. *exultabant.*

Cominus eminus certabatur. In Mss. Flor. Reg. et ed. pr. *cominus minus certabatur.* Inde recte monuit Jac. Gronov. legendum, *cominus eminus.* Puteolan. et ceteri omnes, *cominus certabatur.* Ms. Jes. *certabantur.*

Inter undas. Ms. Jes. *intus undas.*

CAP. 16. *Gugerni.* Ms. Reg. et ed. pr. *Eugenii.* Mss. Harl.

[1] Certe sæpe eos interrogantibus PP. Gozani et Domenge siluere. Siluere quoque cum an. 1723. Synagogam addit P. Gaubil, vocemque שילה iis ostendit, et quid apud eos significaret quæsiit. At cum ipse cœpisset iis explicare quo sensu Patres doctoresque Ecclesiæ vocem illam acciperent, juvenis Judæus veniam loquendi comiter petiit, dixitque se a magno patruo suo, paucis ante annis mortuo, audivisse, aliquid divini in hac voce esse, eaque significari hominem divinum missum iri a Deo. Tale juvenis Judæi testimonium tum P. Gaubil, tum PP. Gozani et Jacques, qui aderant, mirati sunt.

Bodl. Jes. et Puteolan. *Cugerni.* At sup. Hist. iv, 26. *Gugernorum.*

Quosque suorum. Ita Mss. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Guelf. Agr. ed. pr. et recentiores. Puteolan. *quosque eorum.*

Advehebantur. Mss. Vatic. 1863 et 1958. Reg. et ed. pr. *advehebant.*

Perfidum, ignavum. Ms. Reg. *perfide ignavum.*

Exciderent. Ita Mss. Flor. Agr. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. *excinderent.*

Ac tamen fusos Germanos. Ita Ms. Flor. Sic quoque volebat Muret. In Ms. Reg. *ac tum.* In libris editis, *attamen.* Pro *Germanos,* male ed. pr. habet, *Romanos.*

Hinc prævectus. Mss. Vatic. 1863 et 1958. *provectus.* Ms. Jes. *præventus.* Ms. Agr. *pervectus.*

Pacis amor. Ms. Reg. et ed. pr. *et pacis amor.*

Sperabantur. Male Ms. Reg. et ed. pr. *ferebatur.* In Ms. Jes. *spectabantur.*

Cap. 17. *Silentem struxit aciem.* Melius, *silens struxit aciem;* et ita vertunt optimi interpretes. Sic quoque volebant Lips. Huet. aliique plurimi. Tentabat quoque Lips. *silenter:* Muret. *silentio;* quod probat Cl. Ernest. Pichena, *silens instruxit aciem.*

Dira omnia obversari. Dira omnia habent Mss. Vatic. 1863. Harl. Jes. Guelf. Beroald. Ernest. et recentiores. Mss. Flor. Reg. et Puteolan. *dira oïa.* Mss. Vatic. 1958. Bodl. Agr. ed. pr. Pichena et Ryck. *dira omina.* Male Mss. Vatic. 1863. Reg. et ed. pr. *observari.* Bene Ms. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores, *obversari.*

Suam illic victoriam. Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Puteolan. et recentiores. Male Ms. Vatic. 1863. et ed. pr. *suam illic materiam.* Ms. Reg. *suam materiam illic.* Inde tentabat Acidal. *suam illic avaritiam.*

Præda manus. Male Mss. Harl. Jes. *prædam manus.*

Provisa. Ita Ms. Agr. Sic quoque placebat Ryck. atque ita edidit Cl. Lallemand. Ms. Bud. *prævisa.* Ms. Flor. et ed. pr. *prævise.* Ms. Reg. *pervisse.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Rhenan. *providisse.* Puteolan. *prævidisse.*

Hostibus noxias. Bene Puteolan. et recentiores. Nec variant Mss. Harl. Bodl. Jes. In Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *hostibus medias.* Quod immerito probat Ryck. licet palus fuerit inter utrasque acies.

Rhenum et Germaniæ Deos. Rheni numen testatur Inscriptio Coloniæ in S. Ursulæ sacrario reperta:

I. O. M. ET
GENIO LOCI
ET RHE
NO CL. MAR
CELLINVS V. S. L. M.
IMP. COMMODO
VI. COS

i. e. ‘Jovi optimo maximo, et Genio loci, et Rheno Claudius Marcellinus votum solvit libens meritò, Imperatore Commodo sextum consule.’

Aut gloriosissimum inter majores. Vivide breviterque dictum. Dies enim ille vel omnia majorum facinora erat superaturus, vel ignominiosus apud posteros futurus. Corrupte Ms. Reg. et ed. pr. *illum diem divo gloriosissimum.* Ms. Guelf. *gloriosum.*

Illis mos. Ms. Harl. sed sec. tantum m. *illis mos est.*

Elicerent. Bene Mss. Flor. Reg. Bud. Harl. Bodl. Jes. Guelf. ed. pr. Rhenan. et recentiores. Male Puteolan. *eluderent.* Mallet Ryck. *inlicerent.*

Cap. 18. *Fluitantem labantemque.* Ita Mss. Vatic. Reg. ed. pr. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *fluitantemque.* Omisere, *labantem.* Additum est in marg. Ms. Guelf.

Tranatavit. Bene Mss. Flor. Agr. Jac. Gronov. et recentiores. In Ms. Reg. et ed. pr. *renatavit.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *transnatavit.*

Prælium æquatur. Ita Mss. Vatic. 1863 et 1958. Flor. Reg. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. ed. pr. Ernest. et recentiores. Puteolan. *prælium exæquatur.*

Inter quæ. Ms. Reg. et ed. pr. *interea.*

Extremo paludis. Ms. Reg. *extremum paludis.*

Solidum illa. Ita Mss. Vatic. 1863 et 1958. Reg. et libri omnes editi. In Mss. Harl. Jes. *solidam illam.* Sic quoque sup. additum in Ms. Vatic. 1958. In Ms. Agr. *solida illa.*

Et Gugernos. Bene Ms. Vatic. 1958 et edd. recentiores. In Ms. Vatic. 1863. *ecugernos.* Ms. Reg. et ed. pr. *et ecugernos.* Puteolan. *et Cugernos.* Ms. Agr. *et Tungaros;* sed sec. tantum m. Pr. habuisse videtur, ut editum, teste Ryck.

Propinqua nocte. Ms. Reg. et ed. pr. *propinquante nocte.*

Cap. 19. *Legio supplevit.* Ms. Agr. *supplebat.*

Oppida Batavorum. Bene Mss. Reg. Agr. ed. pr. et Cl. Lallemand. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *oppidum.* Id oppidum Bateburgum, *Batenburg*, vel *Batavenborg* esse volebat Cluver. Pontanus, Noviomagum, nunc *Nimeguen.* Suspectum habebat Lips. *oppidum Batavorum*, et tentabat, *Batavodurum.* Lips. arguit erud. Jo. Smith in libello, cui titulum fecit: 'Jo. Smith oppidum Batavorum, seu Noviomagus, liber singularis. Quo ostenditur Batavorum oppidum C. Tacito libr. Hist. v, 19. memoratum esse Noviomagum.' Contendit hoc unum fuisse Batavorum oppidum: ex eo oriundos Civilem et Labeonem; ideoque oppidanum eorum certamen memorari Hist. iv, 18. At hæc omnia conjecturis nituntur. Verius crediderim plura fuisse Batavis oppida. Noviomago minime favet Cl. Alting, Notit. Germaniæ inferioris, p. 104.

Abacto amne. Sic Mss. Harl. Bodl. Guelf. Rhenan. et recentiores. In Ms. Jes. *ab acto.* Ms. Reg. et ed. pr. *ab amoto amne.* Ms. Agr. *amoto.* Puteolan. *ablato.*

Transiere. Mss. Harl. Jes. *transire.*

Treverorum senatores. Bene Mss. Vatic. 1863. Reg. et libri omnes editi. In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. Bud. Guelf. omissum, *senatores.* Sec. m. additum est in marg. Ms. Harl. Frustra tentabat Rhenan. *centum alii Trevirorum.*

Quem a Primo Antonio missum in Gallias superius memoravimus.

Hæc quidem absunt a Ms. Jes. Ne spuria tamen dixeris. Nec, pro *Gallias*, necessario emendandum *Germaniam*, uti placet Cl. Ernesto. Vide jam dicta in Notis.

Cap. 20. *Una die Civilis quadripartito invaserit. Una die* habent Ms. Reg. ed. pr. Cl. Ernest. et recentiores. In Ms. Vatic. 1863. et Agr. *uno die.* In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. omissum, *uno die Civilis.* At eorum loco positum, *modicis villis.* Quod minime probabile. Ita tamen edidit Puteolan. In Mss. Flor. Bud. omissis quoque, *uno die*, scriptum, *modicis villis Civilis.* Ms. Agr. *modicis villis quadripartita Civilis.* Præter Mss. Harl. et Jes. in quibus, *quadripartitam*, ceteri omnes, ut et libri editi ante Cl. Ernesti ed. habent, *quadripartita.* Cl. Ernest. emendavit, *quadripartito.* Ac bene quidem, et ex optimorum Scriptorum Titi Livii et Julii Cæsaris usu. In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. *invaserint.* Ita et Puteolan. Ms. Guelf. *legionem modicis villis quadripartitam invaserint.*

Verax. Beroaldus, *Vera.* Sane operarum errore.

Traherent. Ms. Reg. et ed. pr. *traheret.*

Quibus obvenerant. Bene Ms. Vatic. 1958. Puteolan. et recentiores. In Ms. Vatic. 1863. *venerat.* Ed. pr. *quibus advenerat.*

Ceteri se munimentis defendere. Perperam Ms. Reg. et ed. pr. *ceteris imminentibus defendere.* Ms. Bud. *militibus eminentis defendere.* Inde tentabat Rhenan. *pauci e militibus se jumentis defendere,* pro *defendebant.*

Inrumpere inchoatum pontem. Cll. Ernest. et Lallemand, *rumpere;* quasi ita foret scriptum in Ms. Oxon. At Mss. Harl. Bodl. habent, *irrumpere.* Ms. Jes. *irrupere.* Hi tamen sunt Mss. Oxonienses. In Ms. Reg. et vett. omnibus edd. *irrumpere.* Nihil ergo mutaverim ob librorum auctoritatem. Tentabat quoque Cl. Ernest. *abrumpere.*

Cap. 21. *Grinnes Vadamque.* Perperam Ms. Jes. omisit, *Vadamque.*

Nec sisti poterant. Ita libri omnes scripti et editi. Cl. Ernestus tentabat, *nec sisti poterat.* Sed frustra, ut ipse fatetur.

In queis. Mss. Reg. Harl. Jes. *in quibus.*

Ceciderat. Verbum illud Cl. Ernesto displicet; et certe recte abesset.

Tranatavit. Ita Cl. Ernest.; et sic supra c. 18. Ms. Reg. et ed. pr. *transnavit.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *transnatavit.*

Idem Germanis effugium. In Ms. Reg. et ed. pr. *idem germani transfugium.* Cum de ducum casibus hic agatur, et de militum fato sup. jam sit dictum, pro *Germanis*, legendum *Veracis,* conjiciunt Jac. Gronov. et Cl. Ernest. Valde quidem probabiliter. Quatuor enim erant duces. Hic unus desideratur, Civili, Tutore Classicoque memoratis. *Germani* vox retineri potuisset, si Verax eadem matre potius, quam sorore Civilis genitus fuisset, ut recte observat Cl. Ernest.

Ut jussum erat. In Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *et jussum erat.*

Sed obstitit formido. In Ms. Reg. et ed. pr. *sed hostilis formido obstitit.*

Exercituique. Que omissum in Mss. Harl. Bodl. Jes.

CAP. 22. *Bonnamque.* Male Ms. Jes. *Bonnaque.* Novesium enim Bonnamque proficiscebatur: minime vero Novesio Bonnaque.

Suismet tentoriis. Bene Mss. Reg. Agr. Guelf. ed. pr. Cl. Ernest. et recentiores. In Ms. Flor. *suismet toriis.* Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *suismet coriis.* In marg. Ms. Harl. sec. m. *tentoriis.*

Quo plus terroris. Ita Mss. Flor. Reg. ed. pr. Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *et quo plus terroris.*

Ornatu militari. Bene ed. pr. Pichena et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *ornati militariter.* Ms. Flor. *ornati militari.*

Semisomnus. Ita Mss. Vatic. 1863. Flor. Guelf. Harl. Jes. ed. pr. Cl. Ernest. et recentiores. Mss. Vatic. 1958. Bodl. et Puteolan. *semisomnis.* At in Mss. Vatic. 1958. *u* super *i* scriptum; ut sit quoque, *semisomnus.* In Ms. Reg. *semisopitus.*

Servatur. Ms. Reg. *salvatur.* At in marg. additum: *Tres alii manuscripti codices habent servatur.*

Abripiunt. Ms. Bodl. *arripiunt.*

Alibi noctem egerat. Ita Mss. Vatic. 1863. 1958. et libri omnes editi. At in Ms. Vatic. 1958. suprascriptum, *alia navi navem* (corrupte pro *noctem.*) Unde forte scriptum olim, *alia navi noctem egerat.*

Sacratæ. Male Ms. Reg. *Sacrariæ.* Ed. pr. *Sacratiæ.* In vet. Inscr. ap. Grut. p. 168. n. 10. memoratur ATTIA SACRATA.

Suum ducis. Ms. Jes. *sui ducis.*

Excusabant. Mss. Vatic. 1958. Harl. Jes. et Puteolan. *accusabant.* Sed in Mss. supra *ac* scriptum *ex.*

Prætoriam triremem. Mss. Reg. Agr. et ed. pr. *prætoriam biremem.*

Flumine Luppia. Bene Rhenan. et recentiores. In Ms. Reg. *Lupa.* In Ms. Harl. et ed. pr. *Lupia.* Mss. Bodl. Jes. Bud. *Impia.* Unde Beroald. *impio.*

CAP. 23. *Cupido incessit.* Male Ms. Reg. et ed. pr. *cupido invasit: cessit.* Ms. Flor. *cupido invasit incessit.* Inde frustra tentat Pichena, *cupido inanis incessit. Invasit* spurium est, et additum a librariis, qui verbum, *incessit*, explicavere.

Tricenis quadragenisque armamenta liburnicis solita: et simul captæ lintres, sagulis versicoloribus haud indecore pro velis juvabantur. Ita Lips. aliique plurimi. Nec male, in tanta librorum corruptela. Mss. Vatic. 1863. Reg. et ed. pr. *tricenos quadragenosque fere armamenta liburnicis solitæ et simul captæ lintres, sagulis versicoloribus, haud indecore pro telis juvabantur.* In Ms. Flor. pro, *fere*, scriptum, *se et.* In Mss. Vatic. 1958. Harl. *ad tricenos quadragenosque ceu armamenta liburnicas soli haud indecore pro velis juvabantur.* Ita quoque Mss. Bodl. Jes. et Puteolan.; sed pro *juvabantur* habent *juvabant.* In Ms. Harl. sec. m. pro *soli* emendatum *solita;* et in marg. additum, *et simul captæ lintres sagulis versicoloribus.* Ms. Agr. *tricenos quadragenosque ferre armatos 'liburnicæ solitæ.* At, ut jam sæpe monui, codex ille viri eruditi conjectiones potius, quam veterem scripturam refert. Ita tamen edidere Ryck. et Cl.

Lallemand. Pessime emendabat Faernus: ***adjecta ingens lintrium vis, vehentium ad tricenos, quadragenosque ceu armamenta liburnicis, soli haud indecore pro velis juvabant.*** Hactenus nihil Lipsiana emendatione melius repertum. Tantum, ne quid vet. scripturæ pereat, mallem, ***tricenis quadragenisque fere armamenta, &c.***

Electum. Bene Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. edd. vett. et recentiores. In Ms. Flor. ***ejectum.*** Ms. Bud. ***ceptum;*** unde Rhenan. edidit, ***captum.***

Ubi. Male Ms. Bud. ***ut.***

Mosæ fluminis os amnem Rhenum. Ita Mss. Vatic. 1863. Flor. Reg. ed. pr. Jac. Gronov. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. et Puteolan. ***Mosæ fluminis amnem Rhenus.*** Sic et Ms. Jes. Sed pro ***Rhenus*** habet ***Rheno.***

Adfundit. Ms. Reg. et ed. pr. ***effundit.***

Magnitudine potiorem. In hæc verba desinunt Mss. Vatic. 1863. Reg. et ed. pr.

His flumen secundum. Bene Ms. Flor. Pichena et recentiores. Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. ***Is flumine secundo.*** Suprascriptum in Ms. Vatic. 1958. ***flumen secundum.***

Sic prævecti. Bene Rhenan. et recentiores. Puteolan. ***provecti.***

Telorum jactu. Ms. Flor. ***levium telorum jactu.***

Nota arte ducum. Cerialis, nota arte ducum, agros villasque Civilis intactos reliquit, ut ei vel proditionis vel invidiæ periculum facesseret. Quod exemplis egregie illustravit Pichena. Sic, apud Græcos, a Lacedæmoniis petitum Periclem, Atheniensium ducem, testatur Justin. iii, 7. 'Hujus agros, in populatione ceterorum, intactos, hostes reliquerant, sperantes acquirere se illi posse, aut periculum ex invidia, aut ex suspicione proditionis infamiam. Quod ante prospiciens Pericles, et futurum populo prædixerat; et ad invidiæ impetum declinandum, agros ipsos dono reipublicæ dederat.' Sic, apud Romanos, teste Liv. ii, 39. '*Coriolanus* populatur inde agrum Romanum: custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros intactos servarent: sive infensus plebi magis, sive ut discordia inter Patres plebemque oriretur.' Sic quoque Annibal adversus Fabium Maximum grassatus est. Unde Liv. xxii, 23. 'Accesserant duæ res ad augendam invidiam dictatoris: una fraude ac dolo Annibalis, quod cum a perfugis ei monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis, ab uno eo ferrum ignemque et vim omnem hostium abstineri jussit, ut occulti alicujus pacti ea merces videri posset.'

Flexu autumni. Bene Rhenan. et recentiores. Puteolan. ***fluxu autumni.***

Crebris pluvialibus imbribus. Ms. Flor. ***crebris per hyemem imbribus.***

Differebantur. Bene Ms. Bud. Rhenan. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. Guelf. et Puteolan. ***deferebantur.***

CAP. 24. ***Paratum.*** Bene Cl. Ernest. e Ms. Guelf. In Ms. Harl. et vett. edd. ***peractum.***

Transcenderint. Ms. Jes. ***transcenderit.***

Si quid. Ms. Harl. ***sed quid.*** Ms. Jes. ***sed quia.***

Cap. 25. *Quid perfectum.* Mss. Harl. Bodl. Jes. *quid profectum.*

Navaverint. Ms. Bodl. sec. m. *navaverunt.*

Et celerorum. Jactat Rhenan. se inseruisse partic. *et.* Verum illam jam habebat Puteolan.

Virtutem et viros. Bene Ms. Flor. Lips. et recentiores. Mss. Harl. Bodl. Jes. et Puteolan. *virtutes.* Frustra tentabat Rhenan. *juventutem.*

In arma trusos. Hic explicit Ms. Jes.

Resipiscere. Male Ms. Bodl. *respicere.*

Cap. 26. *Nabaliæ fluminis.* Frustra tentabat Lips. *Vahalis fluminis.* In Ms. Bud. *Flabalie.*

Et Civilis. Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores. *Et* abest a Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. Omiserat quoque Puteolan.

Ne Germanicæ. Ms. Harl. *ut Germanicæ.*

Transcenderet. In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. et vett. edd. ante Lips. *transcenderent.*

Antonius epistolis. Ita Ms. Flor. Pichena et recentiores. In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. et vett. edd. *Antonius absens,* omissis *epistolis.*

Hordeonius Flaccus. Ita Pichena et recentiores. A Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. et edd. vett. abest, *Hordeonius.*

Monebat. Bene Mss. et vett. recentioresque edd. Male Rhenan. *movebat.*

Flavianus in Pannonia. Bene Ms. Flor. Pichena et recentiores. In Mss. Vatic. 1958. Harl. Bodl. et vett. edd. *Fabianus in Pannonia.*

DE OBSIDIONE HIEROSOLYMITANA ET BELLI JUDAICI MONUMENTIS.

Ut stem promissis, quæ in Append. ad lib. Hist. v, 51. not. inf. feci, artem Romanorum in obsidione Hierosolymitana, superius in notis, ob loci angustias, haud satis explicatam, hic aperiam; deinde belli Judaici monumenta exponam.

Ac primo quidem, sacra apud Judæos sabbati lege, populus ille, ni Deus prodigialiter subveniret, erat adversus suos hostes invalidus. Licet enim vim ab hostibus die sabbati illatam posset repellere, nefas tamen ducebat die illo, etiamsi locus tempusque faverent, hostem adgredi; ne licuit quidem operibus, quæ hostis die sabbati apparabat, nocere. Inde Joseph. Antiq. Jud. xiv, 4. n. 2. Ἄρχοντας γὰρ μάχης καὶ τύπτοντας ἀμύνασθαι δίδωσιν ὁ νόμος, ἄλλο δέ τι δρῶντας τοὺς πολεμίους οὐκ ἐᾷ. Quod cum perspectum esset ducibus Romanis, ea religione adversus Judæos utebantur. Sic Pompeius Magnus sabbati diebus pugna abstinuit: sed per hos dies, vineas, aggeres, turres, fossas parabat, quibus tranquille dispositis, postridie Judæos lacessebat. Hac arte Hierosolyma, munitissimam urbem, cepit. Joseph. ibid. n. 3. Contra Cestius Gallus, neglecta ea religione, die sabbati exercitum suum urbi admovit; et illo ipso die sabbati a Judæis victus est. Joseph. Bell. Jud. ii, 19. n. 1 et 2. Titus, Cestii clade edoctus, Pompeii vestigiis institit. Quod manifestum facit tota Hierosolymitanæ obsidionis ratio. Is enim, paratis admotisque machinis, dum

vigebat Paschatis celebritas, urbem oppugnare cœpit die 22. Aprilis, quæ erat dies Dominica. Perrupto muro, primam urbis partem occupavit die Dominica, 6. Maii. Alteram urbis partem cepit die Martis, 15. Maii. Maxima tranquillitate et celeritate opus fuit, ut vallum urbi circumdaret, ad id operis Titus insumsit diem sabbati et sequentes duos dies Septimanarum seu Pentecostes, nempe 2. 3. et 4. Junii, atque quidem adeo properanter, ut triduo vallum sit confectum. Turris Antonia capta est die Martis, 3. Julii. Incensum est templum die Dominica, 5. Augusti. Demum die sabbati, 1. Septembris, machinas urbi superiori admovit Titus; et postridie, Dominica nempe sequenti, 2. Septembris, eam cepit et incendit. Sic periere Hierosolyma. Judæos, sub ipsa tumultus initia, frustra monuerat Josephus, ut a bello abstinerent, in quo certe, Deo non favente, vincerentur, si sabbata servarent: si non servarent, bellum esse absurdum. Quomodo enim pro lege, Deoque auspice, bellarent, si legem violarent, Deumque offenderent! Hæc fuse prosequitur Joseph. Bell. Jud ii, 16. n. 4. Nunc ad monumenta deveniamus. Plurima supersunt. Nulla enim umquam victoria fuit celebratior.

Ut sileam frequentissimos Vespasiani nummos, VICTORIA AVGVSTI inscriptos, aliosque jam supra in notis memoratos; fuit in Museo Collegii Ludovici Magni nummus aureus: IMP. CAESAR VESPASIANVS AVG. caput Vespasiani laureatum. In aversa parte, IVDAEA. Trophæum, cujus ad pedes sedet captivus. Ibidem fuit ex ære mediocri: IMP. CAESAR. VESPASIAN. AVG. COS. III. capite laureato. In postica parte: IVDAEA CAPTA SC. Judæa luget ad palmam sedens, retro captivus stat. Alii sunt id genus multi nummi ex ære magno. Quidam inscriptum habent, IVDAEA DEVICTA. Ob victos pagna navali Judæos, cusus est nummus jam memoratus supra. IMP. CAES. VESPASIAN. AVG. COS. III. In adversa parte, VICTORIA NAVALIS. SC. Vespasiano statuam posuit ordo Spoletanus cum Inscr. quam Spoleti extantem refert Grut. p. 103. n. 7.

VICTORIAE. AVG
SACRVM
PRO REDITV
IMP. CAES. T. FLAVI
VESPASIANI. AVG
PONT. MAXIM
TRIB. POT. COS. II
P. P.
STATVAM. EX. AERE
ORDO. SPOL. CONLOC

Periculorum gloriæque societate eosdem honores adeptus est Titus. Fuit in Museo Collegii Ludovici Magni nummus ex ære mediocri: T. CAES. IMP. AVG. F. TR. P. COS. VI. CENSOR. Titi caput laureatum. In aversa parte, IVDAEA. CAPTA. SC. Palma, cum captivo et spoliis. Ibidem quoque fuit ex ære mediocri: T. CAES. IMP. PON. TR. P. COS. VI. CENSOR. et in aversa parte, VICTORIA NAVALIS. Victoria cum palma, et cornucopia. In nummis Græcis, ΑΥΤΟΚΡ. ΤΙΤΟC. ΚΑΙCΑΡ. 'Imperator Titus Cæsar,' capite laureato. In

aversa parte, ΙΟΥΔΑΙΑΣ ΕΑΛΩΚΥΙΑΣ. i. e. 'Judæa capta.' Nummos v. ap. erud. Morel. Thesaurus Vol. ii, p. 389. et Vol. III. in Numism. Titi. Tab. XIII. Nuntii Ultrajectenses, *the Utrecht Gazette*, an. 1764. memoravere in purgandis ruderibus incensæ domus repertam fuisse Olyssipone, *Lisbon*, capsulam in qua continebantur trecenti aurei nummi Imperatoris Titi, inscripti: TITO VESPASIANI FILIO IVDAEIS SVBACTIS. Utinam quid horum nummorum antica facies, quid postica referret, quis esset ordo inscriptionis significantius fuisset expressum! Tales nummi nulli extant in eruditorum Cimeliis.

Pulcherrimum autem hujus victoriæ monumentum est arcus triumphalis, adhuc Romæ superstes: ibi ex una parte videtur Titus stans in quadrigis. Retro stat victoria. Adstant Quirites militesque cum laureis. Ex altera parte expressa spolia templi Hierosolymitani; ut dictum est supra. Utramque arcus partem vide ad calcem Thesauri Morelliani, Vol. III.

Duo sunt alia insignia monumenta; alterum Romæ, Interamnæ alterum: quæ habet Grut. p. 244. n. 8. et p. 245. n. 1.

Romæ.

FELICITATI. AVG. ET
PROVIDENTIAE
DIVI TITI. IMP. VESPASIANI
AVG. F
SVBLATIS. POP. ROM. HOSTIB
PERNICIOSISSIMIS
C. AELIVS. SVCCESSVS
L. COCCEIVS. FELIX
S. P. F. C

Interamnæ.

PROVIDENTIAE. TITI. CAESARIS. NATI
AD. AETERNITATEM. ROMANI
NOMINIS. SVBLATO. HOSTE. PER
NICIOSISSIMO. P. R
FAVSTVS. TITIVS. LIBERALIS
VI. VIR. AVG. ITER. P. S. F. C.

I. e. 'sublato hoste perniciosissimo populi Romani, Faustus Titius Liberalis, Sevir Augustalis iterum, pecunia sua faciundum curavit.'

Siluissem Inscriptionem ab Emin. Baronio relatam, laudatam ab erudito Pagio, ni eam quoque a peritissimis antiquarum rerum æstimatoribus Cl. Vaillant, Numismata ærea Imperatorum in coloniis percussa, p. 196. et Cl. Morellio. l. c. Vol. ii, p. 389. descriptam reperissem.

IMP. TITO. CAESARI. DIVI. VESPASIANI. F
VESPASIANO. AVG. PONTIFICI. MAXIMO
TRIB. POT. X. IMP. XVII. COS. VIII. P. P
PRINCIPI. SVO. S. P. Q. R.
QVOD. PRAECEPTIS. PATRIS. CONSILIISQVE. ET
AVSPICIS. GENTEM. IVDAEORVM. DOMVIT. ET
VRBEM. HIEROSOLYMAM. OMNIBVS. ANTE. SE
DVCIBVS. REGIBVS. GENTIBVSQVE. AVT. FRVSTRA
PETITAM. AVT. OMNINO. INTENTATAM. DELEVIT

Nihil antiqui in hac Inscriptione: plurimum vero falsitatis. Quis enim ferat *urbem Hierosolymam omnibus ante* Titum *ducibus, regibus, gentibusque aut frustra petitam, aut omnino intentatam* dici, cum olim capta sit, et recenti apud Romanos memoria eam cepisset Pompeius Magnus, et in hoc ipso Judaico bello magnam ejus partem Cestius Gallus occupasset? Inscriptionem hanc figmentum esse Onufrii volebat Scaliger. Ficta est, quod Inscriptio, in altera fronte arcus Titi, de quo dictum est supra, temporum injuria periit.

Hactenus de Imperatorum monimentis. Manent et militum. Repertum Taurini Augustæ, *Turin*, an. 1570. in ærea lamina, refert Grut. p. 478. n. 7.

C. VALERIO. C. F
STEL. CLEMENTI
PRIMIPILARI
II. VIR. QVINQVENNALI
FLAMINI. DIVI. AVG. PERPETVO
PATRONO. COLONIAE
DECVRIONES. ALAE. GETVLORVM
QVIBVS. PRAEFVIT. BELLO. IVDAICO
SVB. DIVO. VESPASIANO. AVG.
PATRE
HONORIS. CAVSSA
HIC. OB DEDICATIONEM. STATVARVM. EQVESTRIS. ET
PEDESTRIS. OLEVM. PLEBEI. VTRIVSQVE. SEXVI. DEDIT

Idem Grut. p. 1096. habet alterum monumentum positum Arimini, *Rimini*, prope portam Sancti Andreæ.

L. LEPIDIO. L. F. AN
PROCVLO
MIL. LEG. V. MACEDON
7. LEG. EIVSD.. 7. LEG. EIVSD. II.
7. LEG. VI. VICTRICIS
7. LEG. XV. APOLLINAR
PRIM. LEG. XII. GEMIN
DONIS. DONATO. AB
IMP. VESPASIANO. AVG.
BELLO. IVDAICO. TORQVIB
ARMILLIS. PHALERIS
CORONA. VALLARI
SALINATORES. CIVITATIS
MENAPIORVM. OB. MER. EIVS
SEPTIMINA. P. REPONEND
CVRAVIT

Ibidem alius est plane similis titulus eidem Lepidio a Salinatoribus civitatis Morinorum positus. De Menapiis et Morinis dictum sup. Hist. iv, 28. Pro PRIM. LEG. XII. GEMIN. omnino legendum PRIM. LEG. XIII. GEMIN. ut habet Scaliger in Indice; i. e. 'primipilari legionis tertiædecimæ geminæ.' Tertiadecima enim legio, non vero duodecima fuit gemina. Vide quæ de numero et nominibus legionum diximus sup. in not. et em. ad Hist. ii, 6.

NOTÆ ET EMENDATIONES

AD LIBRUM C. CORNELII TACITI

DE SITU, MORIBUS, ET POPULIS GERMANIÆ.

De situ, moribus, et populis Germaniæ. Ita Ms. Vatic. 3429. et libri editi. In Mss. Vatic. 1518. 1862 et 4498. ***de origine et situ Germanorum.***

CAP. 1. ***A Gallis.*** Ita quatuor Mss. Vatic. et edd. vett. Perperam eruditi viri, Gronov. Dithmarus et Ernest. edidere, ***Galliis.***

Rætisque et Pannoniis. Perperam libri editi, ***Rhætiis.*** Emendandum, ***Rætis.*** Hic enim de populis, non vero de regionibus agitur; ut recte vidit Cellarius, 'Notit. Geograph. Antiq.' l. ii, c. 8. Firmior adhuc in sua sententia futurus, si novisset in vett. optimisque libris legi, ***Gallis,*** non ***Galliis.*** Ætate Taciti multo recentior Rætiæ et Pannoniæ in plures provincias divisio. ***Rætiis,*** non ***Rhætiis,*** habent Mss. Vatic. 1518 et 4498.

In Occidentem versus. Recte monuit Ernest. ***versus*** præp. esse.

Montis Abnobæ. Mss. Vatic. 1518 et 4498. et edd. vett. ***Arbonæ.*** Mss. Vatic. 1862 et 2964. ***Arnobæ.*** In marg. Ms. Vatic. 1862. additum, ***Arbonæ.*** Rhenan. deinde ceteri omnes, Plin. secuti edidere, ***Abnobæ.***

Erumpat. Ita Mss. Vatic. Puteolan. ***erumpit.*** Inf. c. 20. 'Donec ætas separet ingenuos, virtus agnoscat.'

CAP. 2. ***Tuistonem.*** Ita Ms. Vatic. 1518. et vulgo libri editi præter Ernest. qui e Ms. Turic. Cod. Kapp. et ed. Rhag. edidit ***Tuisconem.*** Ms. Vatic. 1862. ***Tristonem:*** in marg. ***Tuisman.*** Ms. Vatic. 1498. ***Bistonem.*** Utrum autem Tuistonis nomine lateat Dei, rerum omnium conditoris, memoria; Mannusque referat vel Adam, ejusque tres filios Cain, Abel et Seth, vel Noe et ejus liberos Sem, Cham et Japheth: an Tuisto, ut sensit Cl. Leibnitius, sit ipse Teut aut Teutates, Gallorum Hispanorumque cultu et fama celeberrimus, i. e. rex herosve Celto-Scytha, qui magnam Asiæ et Europæ partem armis occupaverit, hominumque mores formaverit, variis agitatur disputationibus, quas non est instituti nostri fusius persequi. Monuerim tantum erud. Scheidium in præf. ad lib. J. G. Eccardi 'de Origine Germanorum,' p. 23. pro ***Tuistonem*** tentare ***Thiudans;*** totumque hunc locum, quem depravatum putat, ita emendare: ***Celebrant carminibus antiquis Thiudans*** (i. e. ***Deum***), ***et terra editum filium Mannum, originem gentis conditoresque.*** At id a vett. librorum scriptura nimis recedit.

Hermiones. Ita Mss. Vatic. et Plin. iv, 14. In libris editis, ***Herminones.*** Forte emendandum, ***Hermivones,*** ut Ingævones, Istævones: quos ita nuncupatos vult Conringius a tribus Manni filiis ***Ingäff, Istäf et Hermin.***

Quidam, autem licentia. Mss. Vatic. 1862 et 2964. *quidam, ut in licentia.*

Gambrivios. Iidemne sunt, qui dicuntur a Strab. vii, p. 291. *Gamabriuni*, Γαμαβριοῦνοι?

Nuper additum. Frustra tentat Lips. *nuper auditum.* Optimi enim scriptores *nomen addere* pro *nomen dare, imponere,* sæpissime usurpaverunt. Vocabulum autem Germaniæ recens et nuper additum, si vetustissima Manni, Marsorumque, et Gambriviorum, &c. nomina spectaveris, ut jam monuimus in notis. Nec negotium facessat, *nuper additum.* Non modo de paucis mensibus annisve, sed etiam seculis *nuper* dicitur.

Ac nunc Tungri. Bene Lips. e Ms. Bamberg. Ita quoque edd. vett.

Tunc Germani. Male in multis edd. vett. *nunc Germani.* Bene in aliis et in Mss. Bamberg. Turic. *tunc.*

Vocati sint. Ita Ms. Vatic. 4498. et ferme libri omnes editi. In aliis Mss. Vatic. et in edd. Rhag. et Rhen. anno 1519. *vocati sunt.*

Non gentis. Mallet Acidal. *in gentis:* nec displicet Cl. Ernest. Nihil tamen mutaverim.

A victore. Frustra Gronov. tentat, *a victrice,* ut ad nationem referatur. Cl. Leibnitius, *a victo,* quasi Germanorum nomen a Gallis victis, et timore perculsis fuerit inditum.

Ob metum. Em. Cl. de la Bleterie, *ad metum.* At nec male, *ob metum.*

Mox a seipsis. Ita Ms. Vatic. 2964. et libri editi. In Mss. Vatic. 1518 et 4498. *mox et a seipsis.* Ms. Vatic. 1862. *mox etiam a seipsis.* Male emendat Lips. *a re ipsa.*

Germani vocarentur. Perperam Lips. approbat Ms. Bamberg. a quo abest, *Germani;* locumque ita interpretatur, ut omnes, qui Rhenum accolerent, nomen ab ista victrice natione invenirent, ob metum scilicet recentem Gallorum: deinde isti proprie Germani, novum nomen invenirent a seipsis, discriminandi nimirum causa, et dicerent se Tungros. Aliter Dithmarus, auctore Perizonio, duceque Leibnitio, locum ita emendat et distinguit: 'Germaniæ vocabulum recens et nuper additum, quoniam, qui primi Rhenum transgressi, Gallos expulerint, nunc Tungri, tunc Germani vocati sint; ita nationis nomen in nomen gentis evaluisse paulatim, ut omnes primum a victis ob metum, mox a seipsis, invento nomine, Germani dicerentur.' Minime audiendi sunt, qui volunt, Marii tempore, Cimbricoque bello, Germanos a Romanis nuncupatos fuisse, quod se fratres dicerent, ut vid. est ap. Plutarch. in Mario, p. 419. Vide et Strab. vii, p. 290.

Virorum fortium ituri. Bene vett. edd. Pichena et recentiores. Male distinxit Lips. *virorum fortium. Ituri in prælia canunt.*

CAP. 3. *Barditum vocant.* Ita Mss. Vatic. Farnes. Arundel. Lips. et recentiores. Male in vett. edd. *baritum.* Frustra tentat Althamerus, *blaritum.* Apud Festum, 'Bardus Gallice cantor appellatur, qui virorum fortium laudes canit:' et in Dosithei glossis, 'BARDVS, carminum conditor.' De barritu et barditu multa habet Cl. Fréret, *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions,* Vol. xxiii, p. 164 sq.

Non tam voces illæ. Ita Mss. edd. vett. Pichena et recentiores. Rhenan. emendavit, *vocis ille .... videtur.*

Quam virtutis. Non ita bene Mss. Bamberg. et Arundel. *quam mentis.*

Hodieque. Que abest a Ms. Turic. et edd. Puteolani ac Beroaldi.

Nominatumque ΑΣΚΙΠΥΡΓΙΟΝ. Ita Mss. Vatic. 1518 et 1862. In Ms. Vatic. 2964. corrupte quidem ACRIΠΥΡΓΙΟΝ, quod librarii ignorantiam prodit, aperta tamen primævæ scripturæ vestigia retinet. In Ms. Vatic. 4498. post *nominatumque* lacuna est cum nota, *addendum erit verbum Græcum.* Eadem lacuna reperitur in vett. edd. quæ ex Ms. Vatic. 4498. sunt expressæ. Inde autem patet non omittendum fuisse, ut in recentioribus edd. ΑΣΚΙΠΥΡΓΙΟΝ : frustra emendasse Rhenan. *ἀστυπύργιον* : denique mendose ex Ms. Vatic. 2964. legi in quibusdam libris *ἀκρινίπριον*, vel *ἀκρινίριτον.* Male Ms. Arundel. *ἀστυτεάγιον.*

Græcis literis inscriptos. Quomodo literæ a Phœnicibus ad Græcos, a Græcis in Italiam devenerint, vid. sup. An. xi, 14. Ab iisdem Græcis, ac maxime a Massiliensibus, eas accepere Galli, apud quos ita viguit, literarum Græcarum amor, ut contractuum quoque formulas Græce conscriberent. *Φιλέλληνας κατεσκεύασε τοὺς* Γαλάτας, *ὥστε καὶ τὰ συμβόλαια* Ἑλληνιστὶ *γράφειν.* Strabo, iv, p. 181. Manentque in veteribus Gallorum nummis multæ literæ Græcæ, ut videre est apud Cl. Pellerin, *Recueil de Médailles de Peuples et de Villes*, Vol. i, p. 14. Helvetii quoque utebantur literis Græcis, teste Julio Cæsare, Bell. Gall. i, 29. Vicinia et commerciis easdem literas accepere Germani. Illustr. Comes Marsili, aliique nonnulla monumenta Græcis literis inscripta in Germania repererunt, sed non hujus antiquitatis.

Confirmare argumentis. Gronov. e Ms. Arundel. mallet, *adfirmare.* Quod non probat tantum Ernest. sed omissum etiam vellet, *argumentis.* Hæc enim ei videntur sumta e Livio: 'Ea nec adfirmare, nec refellere in animo est.' At nihil peccat in vulgata scriptura. Quemdam autem literarum Græcarum usum apud Germanos diu mansisse conjici potest ex Chilperico, qui literas literis Gallorum addidit, et *sicut Græci habent omega, æ, the, uui*, ita subscriptos literarum characteres vulgavit, *ω ψ* Ζ Δ : *et misit epistolas in universas civitates regni, ut sic pueri docerentur.* Gregorius Turonensis, Hist. v, 45. Ex Latinis literis a Gregorio expressis conjecerim pro Ζ emendandum Θ, et Υ pro Δ.

Cap. 4. *Nullis aliis aliarum nationum. Aliis* redundare videtur, ut jam monuit Lips. omisitque Cluver. Pichena tentabat, *nullis alienigenarum.*

Propriam et sinceram. Non ita bene Ms. Bamberg. *perpetuam et sinceram.*

Magna corpora, et tantum ad impetum valida. Male Mss. Bamberg. et Arundel. *corpora tantum impetu valida.* Acidal. frustra emendat, *sed* pro *et.* Eo sensu *et* sæpissime usurpatur.

Cap. 5. *Humidior····ventosior.* Lips. Cluver. et Kirchmaier. emendant *humilior····verticosior.* Quod minime probaverim, cum adhuc humidissima sit hæc Germaniæ pars, humidiorque fuerit, quando informis terris, cultu aspectuque tristis erat. Quanto autem altior versus Noricum ac Pannoniam, tanto fuit ventosior. Altiorem esse

patet ex ipsis legibus libramenti aquarum. Præterea *verticosior* ne Latine quidem dicitur hoc sensu.

Plerumque improcera. Mallet Lips. *pleraque.*

Propitii an irati. Ita Mss. Vatic. 1518 et 4498. ac libri omnes editi. In Mss. Vatic. 1862 et 2964. *propitiine an irati.*

Non in alia vilitate. Bene vett. et recentiores edd. Rhenan. et Lips. *utilitate.*

Affectione animi. Ita Mss. Vatic. 1518 et 4498. vett. et recentiores edd. Mss. Vatic. 1862 et 4498. ac Rhenan. *affectatione.*

Facilior usui est. Ita libri omnes præter Lips. qui edidit, *faciliori.*

CAP. 6. *Frameas gerunt.* Cum ferrum apud Germanos abundavit, non framea, vel hasta, sed longis acutisque gladiis usi sunt. Inde Isidorus, x, 6. 'Framea est gladius acutus, quam spatham vocant.' De his Suevorum gladiis Gulielmus Appulus, lib. II. apud Muratori, Rerum Italicarum scriptores, Vol. v, p. 260. 'Hæc gens animosa feroces Fert animos; sed equos adeo non ducere cauta. Ictibus illorum, quam lancea, plus valet ensis. Nam nec equus docte manibus giratur eorum: Nec validos ictus dat lancea, præminet ensis. Sunt enim longi specialiter et peracuti Illorum gladii; percussum a vertice corpus Scindere sæpe solent: et firmo stant pede postquam Deponuntur equis, potius certando perire Quam dare terga volunt; magis hoc sunt Marte timendi, Quam dum sunt equites: tanta est audacia gentis.' His versibus non modo multi Germanorum usus confirmantur et illustrantur, sed docemur adhuc eos priscam optimamque suam præliandi rationem postea mutasse, ut cæsim, non punctim, ferirent.

Aut galea. Bene Ms. Turic. Rhenan. et recentiores. In Mss. Vatic. et edd. vett. *galeæ.*

Pagis sunt. *Sunt* omissum vellet Ernest.

Concilium inire. Male Cod. Kapp. *consilium:* ut sup. *centum* pro *centeni.*

CAP. 7. *Aut libera.* Bene Rhenan. et recentiores. In vett. edd. *ac libera.*

Ne verberare quidem. Bene Gronov. et Ernest. Ita quoque Ms. Arundel. In vett. edd. *neque verberare quidem.*

Non quasi in pœnam. Ms. Vatic. 2964. *nec quasi.*

Nec ducis jussu. Illustr. Huet. emendabat, *jussus,* ut suppleretur *valeat.* Sed nihil hic mutandum.

Deo imperante. Ms. Arundel. *Deo inspirante.*

Sed familiæ. Ms. Vatic. 2964. *sed familia.*

Aut exigere plagas. Ita Mss. Vatic. 2964 et 1862. et recentes edd. Male Rhenan. emendavit, *exsugere.* Id tamen defendit Cl. de la Bleterie, quod quid Mss. et vett. edd. haberent, eum lateret. In Mss. Vatic. 1518 et 4498. *et exigere.* Ms. Turic. et vett. edd. *nec exigere.* Plus quam muliebris, ac Germanicæ fuit fortitudinis, plagas numerare, eas exigere, id est, decoræ, an inhonestæ forent, probare, nec pavere. Perperam in Ms. Arundel. *mirari* pro *numerare.*

Et hortamina. Optime dictum, *gestant cibos et hortamina.* Ridicule finxit Colerus hortaminibus vinum designari: ridicule magis et absurde ille qui emendabat, *et hordei vina.*

CAP. 8. *Puellæ quoque nobiles.* Mallet Illustr. Huet. *nubiles.* Sed

et nobiles esse potuere. Mox inf. c. 13. de nobilitate Germanorum agitur.

Responsa negligunt. Qua crudelitate fœminæ ap. Cimbros divinarent docet Strabo, vii, p. 204. Ἔθος δέ τι τῶν Κίμβρων διηγοῦνται τοιοῦτον, ὅτι ταῖς γυναιξὶν αὐτῶν συστρατευούσαις, παρηκολούθουν προμάντεις ἱέρειαι πολιότριχες, λευκείμονες, καρπασίνας ἐφαπτίδας ἐπιπεπορπημέναι, ζῶσμα χαλκοῦν ἔχουσαι, γυμνόποδες· τοῖς οὖν αἰχμαλώτοις διὰ τοῦ στρατοπέδου συνήντων ξιφήρεις· καταστρέψασαι δ' αὐτοὺς ἦγον ἐπὶ κρατῆρα χαλκοῦν ὅσον ἀμφορέων εἴκοσι· εἶχον δὲ ἀναβάθραν, ἣν ἀναβᾶσα ὑπερπετὴς τοῦ λέβητος ἐλαιμοτόμει ἕκαστον μετεωρισθέντα· ἐκ δὲ τοῦ προχεομένου αἵματος εἰς τὸν κρατῆρα, μαντείαν τινὰ ἐποιοῦντο· ἄλλαι δὲ διασχίσασαι, ἐσπλάγχνευον ἀναφθεγγόμεναι νίκην τοῖς οἰκείοις. 'Morem hunc fuisse Cimbris usitatum ferunt. Sequentibus eos in bellum uxoribus, vates quædam comitabantur canæ, albo vestitu, carbasinis supparis desuper fibulis affixis, cinctu æreo, pedibus nudis: eæ per castra captivis occurrebant strictis gladiis, prostratosque ad crateram æneam adducebant amphoras circiter 20. capientem. Super eam pulpitum erat, quo conscenso, vates sublimis singulis supra lebetem elevatis guttur incidebat: e sanguine in crateram fuso suam captabant quamdam divinationem: reliquæ cadavera sic cæsorum scindebant, intestinisque spectatis, victoriam suis vaticinabantur.'

Veledam. Ita Mss. Vatic. 1862 et 4498. ac recentes edd. In vett. edd. *Velledam.* Male Ms. Vatic. 2964. *Voledam.* Ms. Vatic. 1518. *Valedam.* Gannam, quæ Veledæ successit, memorat Dio lxvii, p. 761. Γάννα παρθένος, ἣν δὲ μετὰ τὴν Βελήδαν ἐν Κελτικῇ θειάτουσα.

Loco habitam. Verba illa, *habitam. Sed et olim Auriniam, et complures,* desunt in Ms. Vatic. 2964.

Auriniam. Ita Ms. Vatic. 1518. et libri editi. In Ms. Vatic. 1862. *Albernium.* Ms. Vatic. 4498. *Albriniam.* Lips. ait scriptum fuisse in Ms. Farnes. *Fluriniam:* unde conjiciebat, *Aluriniam.*

Cap. 9. *Advectam religionem.* Perperam vett. edd. *adjectam.* Emendandum *advectam* optime viderat Muretus.

Cap. 10. *Temere ac fortuito.* In Cod. Kapp. *fortuitu.* Sic sæpe Cicero, ac maxime in lib. de Off. i, 29. 'Ne quid temere ac fortuitu, inconsiderate negligenterque agamus.'

Si publice consuletur. Ita vett. edd. et recentiores. Rhenan. emendaverat, *consulatur.*

Pressos sacro curru. Male tentat Gronov. et Markland. ad Stat. 18. *prensos.* Bene Ernestus laudat Ovid. Met. i, 124. 'Pressique jugo gemuere juvenci.'

Pro præjudicio. In Ms. Vatic. 4498. *pro judicio.*

Cap. 11. *Pertractentur.* Grotius, Acidal. et Boxhorn. mallent, *prætractentur;* atque ita edendum censet Cl. de la Bleterie. At *prætractare* Latinum non est. Vett. scriptores dixere, *ante tractare.* Sic Suet. August. 35. 'Sibique instituit consilia sortiri semestria, cum quibus de negotiis ad frequentem senatum referendis ante tractaret.' Præterea *prætractentur* frigidum foret, et a Taciti mente alienum. Paulo melius Illustr. Huet. *pertractentur,* explicat, *quasi populi decretis principes intercedere possint.*

Inciderit. In Mss. Vatic. et edd. vett. *incidit.*

Auspicatissimum. Bene Beroald. In vett. edd. *auspicacissimum.*

Nec ut jussi. Ita Mss. Vatic. 1862 et 1518. Quod merito probaverant Lips. et Ernest. In Ms. Vatic. 4498. et vett. edd. *nec jussi.* Ms. Vatic. 2964. *nec injussi.* Ms. Arundel. *nec ut jussu.*

Quibus tum. Male Mss. Vatic. 1862 et 2964. *quibus tamen.*

Ut turbæ placuit. Melius, *ut turba placuit*, id est, satis numerosa visa est. Sic quoque volebat Gronov. atque ita edidit Cl. Lallemand. Verum cum ceteri omnes libri habeant, *ut turbæ placuit*, atque id quoque Latinum sit, nihil mutavi.

CAP. 12. *Arboribus suspendunt.* Quam graviter punirentur, qui reos inde deposuissent, æstimari potest ex Lege Salica, Tit. lxix, Leg. 1. 'Si quis hominem vivum de furca tollere præsumserit, et fuga lapsus fuerit, ille qui cum tulerit, aut vitam pro ipso amittat, aut VIII M. den. qui faciunt solidos, cc. culpabilis judicetur.' Ne mortuum quidem deponere licebat. Ibid. Leg. 4. 'Si quis sine consensu judicis, de ramo, ubi incrocatur, deponere præsumserit, MCC. denar. qui faciunt solidos XXX. culpabilis judicetur.' Ita autem suspensos diu vixisse patet ex Riculfo clerico, de quo Gregorius Turonensis, v, 50. 'Ab hora tertia diei, revinctis post tergum manibus, suspensus ad arborem dependebat; ad horam vero nonam depositus, extensusque ad trocleas, cædebatur fustibus, virgis, ac loris duplicibus, et non ab uno, vel duobus, sed quot accedere circa miseros potuissent artus, tot cæsores erant. Cum autem jam in discrimine essent, tunc aperuit veritatem, et arcana doli publice patefecit.'

Corpore infames. Male tentat Lips. *torpore infames.* Cl. de Montesquieu, hac Lipsiana emendatione deceptus, scripsit, *Esprit des Loix*, xxx, 19. 'Il paroît que les Germains ne connoissoient que deux crimes capitaux; ils pendoient les traîtres, et noyoient les poltrons.' Infamem quidem corporis mollitiam a Germanis amotam voluit Lips., ob auctoritatem Quintiliani, in Decl. III. 'de Militis pudicitia a tribuno tentata,' adseverantis: 'Nihil tale novere Germani, et sanctius vivitur ad Oceanum.' At cum id flagitium Celtis tribuat Athenæus, XIII. p. 603. nihil est cur vexetur Tacitus, qui iisdem verbis jam usus est Annal. i, 73. et xv, 49. Præterea quomodo cinædi nomen, uti vid. in notis apud Germanos, summa fuit injuria, si hanc infamiam minime noverint? Rarissimum quidem, ob morum austeritatem, fuisse hoc vitium apud Germanos crediderim. Contra vero apud Romanos ob luxuriam erat frequentissimum. Adversus illud intonat Juvenal. Sat. ii, 15 et sq. Gravius postea intonuit Constantinus in Cod. lib. ix. Tit. 9. 'Ad Legem Juliam.' Leg. 31. 'Jubemus insurgere leges, armari jura gladio ultore, ut exquisitis pœnis subdantur infames, qui sunt, vel qui futuri sunt rei.' De hac quoque infamia ejusque pœna vide Legem Wisigothorum, lib. iii. Tit. 5. Leg. 8.

Levioribus delictis. In pœnis attendebant Germani ad damna, ad acerbitatem injuriarum, ad dignitatem personarum. Inde in Lege Salica, Tit. III. 'de Furtis animalium.' Leg. 1. 'Si quis vitulum lactentem furaverit, MALB. PEDERO, aut FREODO, CXX. den. qui faciunt solid. III. culpabilis judicetur, excepto capitale et delatura:' ut jam dictum supra.

Leg. 9. 'Si quis taurum regis furaverit, qui de tribus villis communes vaccas tenuerit (tres enim villæ, aut vici communem taurum

pulcherrimumque alebant) hoc est tres-bellio, MALB. CHAMI THEUTO MDCCC. den. qui faciunt solid. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale et delatura.'

Leg. 10. 'Si quis taurum regis furaverit, MAL. CHAMUTEVO M. M. DC. excepto capitale et delatura.'

Apud venatorem populum pecorumque altorem magna in canibus utilitas. Inde lex Salica, Tit. VI. 'de Furtis canum.' Leg. 1. 'Si quis canem segusium, *Angl. an untrained hunting-dog*, magistro suo furaverit, MALB. LEODASDI, DC. den. qui faciunt solid. XV. culpabilis judicetur, excepto capitale et delatura.'

Leg. 2. 'Si quis segusium magistrum canem, *Angl. a trained hunting-dog*, furaverit, MALB. TROVVIDOVVANNO TUENE CHUNNE, M. DCCC. den. qui faciunt solid. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale et delatura.'

In summa quoque artium ruditate magna cultellorum pretia. Ideo lex Salica, Tit. LXXIII. 'de cultello sexxaudro, i. e. cultro alterius,' ut explicat erud. Eccard. Leg. 1. 'Si quis alteri cultellum furaverit, et ei fuerit adprobatum, ipsum in loco restituat, et insuper DC. den. qui faciunt sol XV. culpabilis judicetur.'

Apud Saxones fuit sane equis gratia plurima, quoniam ad eos servandos a Germanica humanitate descivere, atrociterque statuerunt, ut videre est in Lege Saxonum, Tit. IV. 'de Furtis.' Leg. 1. 'Qui caballum furaverit, capite puniatur.' Id tanto magis singulare, quod in eadem lege, Tit. II. 'de occisionibus,' si nobilis, litus, servusve occisus, pecunia componitur.

Illata vis majoribus pœnis subjacebat. Sic lex Salica, Tit. xii. 'de Furtis ingenuorum vel effracturis.' Leg. 1. 'Si quis vero ingenuus de foris casa quod valent duo denarii furaverit, MALB. LEUDARDI, DC. den. qui faciunt solid. XV. culpabilis judicetur, excepto capitale et delatura.'

Leg. 3. 'Si vero ingenuus de intus casa furaverit, aut fregerit quod valent duo denar. MALB. ANTIDIO, M. DCCC. qui faciunt sol. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale et delatura.'

Leg. 5. 'Si vero ingenuus clavem effregerit, aut adulteraverit, et sic domum ingressus fuerit, et per furtum aliquid tulerit, MALB. ANTIDIO, M. DCCC. den. qui faciunt sol. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale et delatura.'

Leg. 6. 'Si vero effregerit, et nihil tulerit, et fugiens evadit, propter effracturam tantum M. CC. denar. qui faciunt sol. XXX. culpabilis judicetur, excepto capitale et delatura.'

Tentatum quoque crimen puniebatur. Lex Salica, Tit. XX. 'de Vulneribus.' Leg. 1. 'Si quis alterum voluerit occidere, et colpus, *Angl. the blow*, prætersallierit, MALB. seu LANDOVEVAS, MMD. den. qui faciunt sol. LXII. et dimidium culpabilis judicetur.'

Ceterum ex gravitate vulnerum major minorve pœna, teste Lege Salica, ibid. Leg. 3. 'Si quis hominem plagaverit, et sanguis ad terram cadit, et ei fuerit adprobatum, MALB. CHARFRIDO, DC. den. qui faciunt solid. XV. culpabilis judicetur.'

Leg. 4. 'Si quis hominem in capite plagaverit, et exinde ossa exi-

erint, MALB. CHARFRIDO, M. CC. den. qui faciunt solid. XXX. culpabilis judicetur.'

Leg. 5. 'Si quis hominem ita plagaverit, ut cerebrum appareat, et tria ossa desuper cerebro exierint, MALB. AVDE AFENVS, M. DCCC. denar. qui faciunt solid. XLV. culpabilis judicetur.' Expressior adhuc hac in re Lex Saxonum, Tit. I. 'de vulneribus,' et Tit. XXII. 'de Dolg.' ubi singulis ferme ictibus pœna pretiumque. V. quoque Legem Ripuariorum, Tit. V. de 'Debilitatibus.' Homicidii autem pretium habet Lex Salica, Tit. XLIV. 'de Homicidiis ingenuorum.' Leg. 1. 'Si quis ingenuus Franco aut barbarum, aut hominem, qui Salica lege vivit, occiderit, MALB. LEVDI VIIIM. den. qui faciunt sol. CC. culpabilis judicetur.'

Si quis autem hoc scelus occuleret, gravior erat pœna. Unde Lex Salica, ibid. Leg. 2. 'Si vero eum in puteum aut sub aquam miserit, MALB. VVATH LEUDI. XXIIII M. denar. qui faciunt solid. DC. culpabilis judicetur.' Et Leg. 5. ubi de homine nobili agitur. 'Si vero eum de hallis aut de rama, *Angl. underwood and branches*, superoperuerit, similiter LXXIIM. den. qui faciunt solid. MDCCC. culpabilis judicetur.'

Immo in his pœnis fuit populorum distinctio. Et Romana gens, tam diu domina gentium habita, deterrimæ conditionis facta est; ut patet ex Lege Ripuariorum, Tit. VII. 'de Homicidio ingenuorum.' Leg. I. 'Si quis ingenuus hominem ingenuum Ripuarium interfecerit, ducentis solidis culpabilis judicetur.' et Tit. XXXVI. 'de Diversis interfectionibus.' Leg. 1. 'Si quis Ripuarius advenam Francum interfecerit, ducentis solidis culpabilis judicetur.' Leg. 2. 'Si quis Ripuarius advenam Burgundionem interfecerit, centum sexaginta solidis culpabilis judicetur.' Leg. 3. 'Si quis Ripuarius advenam Romanum interfecerit, centum solidis multetur.' Leg. 4. 'Si quis Ripuarius advenam Alamannum, seu Fresionem, vel Bajuvarium, aut Saxonem interfecerit, centum sexaginta solidis culpabilis judicetur.' Pluribus abstineo, ne infinitus sim. Si quis autem Germanorum mores penitus cognoscere voluerit, eorum leges evolvat penitusque introspiciat.

Pro modo, pœna. Bene Acidal. et Ernest. Male vett. edd. ***pro modo pœnarum.***

Pecorumque numero. Jam vid. sup. in notis, juxta leges Saxonum, Westfalaiorum, Angrariorum et Ostfalaiorum, multas numero pecorum fuisse exsolutas. Plura adhuc et hac de re curiosa docent leges Ripuariorum, Tit. XXXVI. 'de Diversis interfectionibus.' Leg. 11. 'Si quis weregeldum (i. e. multam, seu compositionem) solvere debet, bovem cornutum videntem et sanum pro duobus solidis tribuat, vaccam cornutam videntem et sanam pro uno solido tribuat, equum videntem et sanum pro sex solidis tribuat, equam videntem et sanam pro tribus solidis tribuat, spatam cum scogilo (i. e. gladium ensemve cum vagina) pro septem solidis tribuat, spatam absque scogilo pro tribus solidis tribuat, bruniam bonam (i. e. loricam bonam) pro duodecim solidis tribuat, helmum cum directo (i. e. cassem galeamve cum apice) pro sex solidis tribuat, bainbergas bonas (i. e. fœminalia bona, *armour for the thighs*,) pro sex solidis tribuat, scutum cum lancea pro duobus solidis tribuat, acceptorem non domitum (i. e. accipitrem juvenem nec venationi exercitatum) pro tribus soli-

dis tribuat, commorsum gruarium (i. e. accipitrem, qui mordet gruem, seu qui in venatione gruum est exercitatus) pro sex solidis tribuat, acceptorem mutatum (i. e. accipitrem qui plumas mutavit,) pro duodecim solidis tribuat.' Leg. 12. 'Quod si cum argento solvere contigerit, solido duodecim denarios, sicut antiquitus est constitutum.' Solidus ille Ripuariorum valebat circiter *Angl.* 3*s.* 6*d.* Nihil hoc loco præstantius, ut Germanorum mores opesque æstimentur.

CAP. 13. ***Quam civitas suffecturum probaverit.*** Locus hic Ernesto vix sanus videtur. Conjicit, ***quam civitati se maturum probaverit.*** Nolim vet. scripturam damnare. Et si quid mutandum foret, emendarem potius, ***quam civitati se suffecturum probaverit.***

Tum in ipso concilio. Male Ms. Arundel. et vett. edd. ***tum eum.*** Bene in vett. et recentioribus edd. ***concilio.*** Perperam in mediis, ***consilio.***

Ceteri robustioribus. Mss. et libri editi, ***ceteris robustioribus.*** Quod quidem plurimi defendunt, quasi adolescentuli, dignationem principis nobilitate et magnis patrum meritis assecuti, ceteris robustioribus aggregarentur. Contra vero Lips. Freinshem. Conring. et Ernest. vitio librariorum locum luxatum putant, et corrigunt, ***ceteri.*** Id certe postulat, ipsa rerum series. Mox pro ***aggregantur,*** in vetere libro ap. Lips. ***aggregant.***

Nec rubor. Mallet Ernest. ***rubori.*** At utrumque Latine dicitur, ut ipse fatetur.

Quibus primus. Acidal. mallet, ***cui.*** At nec male, ***quibus.*** Plures sane fuere principibus comitum classes.

Hæc dignitas, hæ vires. Ad Gallicæ linguæ decus et vividæ interpretationis specimen, hic locum proferam, quo breves validosque Taciti sensus æquavit Cl. de Montesquieu, ***Esprit des Loix,*** XXX, 3. 'Tacite dit que chaque prince avoit une troupe de gens qui s'attachoient à lui, et le suivoient. Cet auteur qui, dans sa langue, leur donne un nom qui a du rapport avec leur état, les nomme ***compagnons.*** Il y avoit entre eux une émulation singulière pour obtenir quelque distinction auprès du prince, et une même émulation entre les princes sur le nombre et la bravoure deleurs ***compagnons.*** C'est, ajoute ***Tacite,*** la dignité, c'est la puissance, d'être toujours entouré d'une foule de jeunes gens que l'on a choisis; c'est un ornement dans la paix, c'est un rempart dans la guerre. On se rend célébre dans sa nation et chez les peuples voisins, si l'on surpasse les autres par le nombre et le courage de ses compagnons: on reçoit des présents: les ambassades viennent de toutes parts. Souvent la réputation décide de la guerre. Dans le combat, il est honteux au prince d'être inférieur en courage; il est honteux à la troupe de ne point égaler la valeur du prince; c'est une infamie éternelle de lui avoir survêcu. L'engagement le plus sacré, c'est de le défendre. Si une cité est en paix, les princes vont chez celles qui font la guerre; c'est par-là qu'ils conservent un grand nombre d'amis. Ceux-ci reçoivent d'eux le cheval du combat et le javelot terrible. Les repas peu délicats, mais grands, sont une espece de solde pour eux. Le prince ne soutient ses libéralités que par les guerres et les rapines. Vous leur persuaderiez bien moins de labourer la terre et d'attendre l'année, que d'appeller l'ennemi et de recevoir des blessures; ils n'ac-

querront pas par la sueur ce qu'ils peuvent obtenir par le sang.' In iis quidem pauca omisit immutavitve Cl. de Montesquieu, quod scriptor esset, non interpres. Bona probemus, emendemus cetera. Tacitum a tali viro, quod quidem diu meditatus est, in Gallicum sermonem versum non fuisse, semper manebit desiderium.

Electorum juvenum. Ms. Arundel. et Cod. Kapp. *et electorum.* Unde tentat Ernest. *et lectorum.* Eleganter quidem, sed non necessario.

In sua gente cuique. Cuique abest a Ms. Vatic. 2964.

CAP. 14. *Non adæquare.* In vett. edd. *non æquare.*

Præcipuum sacramentum. In vett. edd. et Ms. ap. Lips. *principum sacramentum.*

Et facilius inter ancipitia clarescunt. In Spirensi et Poggiana edd. *clarescant.* Puteolan. emendaverat, *et ut* .... *clarescant.*

Tueare. Ita Mss. Vatic. 1518 et 4498. vett. quoque et recentes edd. In Ms. Vatic. 2964. et mediis edd. *tueantur.* Ms. Vatic. 1862. *tuentur.* Paulo ante forte olim scriptum, *magnum quoque numerum.*

Nam epulæ, et quamquam. Bene Rhenan. et recentiores. In vett. edd. *nam epulæ et convictus, &c.*

CAP. 15. *Ipsi hebent.* Optime Lips. e Ms. Farnes. Male in Spirensi ed. *ipsi habent mira, &c.* Unde Puteolan. emendavit, *ipsi habent miram diversitatem.*

Vel armentorum, vel frugum. Locum hunc imminutum esse existimat Lips.; et conjicit olim scriptum fuisse, *ultro ac viritim x. conferre vel armentorum, &c.* ut intelligatur Germanos decimas armentorum et frugum contulisse. At in vulgata scriptura nihil peccat: immo multum elegantiæ: intellige, *id.* His genitivis gaudent scriptores Romani. Perperam Rhenan. e vestigiis Cod. Kapp. emendabat, *ultro equitium conferre.* In illo codice scriptum corrupte, *ac jurium* pro *ac viritim,* ut recte observat Ernest.

Sed publice. In Ms. Arundel. et Cod. Kapp. *Sed et publice.*

CAP. 16. *In nostrum morem.* Ms. Arundel. *nostro more.*

Imitetur. Ita libri omnes, præter Gryphianam ed. in qua, *invitet:* sane operarum vitio. Paulo ante in vett. edd. *liniamenta.*

Fimo onerant. In Mss. Bamberg. et Arundel. *Fimo operiunt.* Non ita bene; cum supra usurpatum sit, *aperire.*

Aperta populatur. In Ms. Vatic. 2964. et Cod. Kapp. *apertæ populatio.*

CAP. 17. *Spina consertum.* Frustra tentat Lips. *pinna.*

Spargunt maculis pellibusque. Perperam Lips. vitium quærit in *maculis,* ut de mastrucis commentetur. *Mastruca* autem, teste Isidoro, Origin. xix, 23. est *vestis Germanica ex pelliculis ferarum.*

CAP. 18. *Matrimonia.* Germanorum pudicitiam, severitatemque matrimoniorum testantur veteres omnes leges. Unum tantum aut alterum exemplum e Lege Salica seligam. Lex Salic. Tit. XIV. 'de Ingenuis hominibus, qui mulieres ingenuas rapiunt.' Leg. 8. 'Si quis puellam sponsatam tulerit, et sibi in conjugium sociaverit, MALB. ANASTHEO, MMD. den. qui faciunt sol. LXII. cum dimidio, culpabilis judicetur.' Leg. 9. 'Sponso autem ejus DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur.' Leg. 10. 'Si quis puellam sponsatam, druthe ducente ad maritum (i. e. sponsa maritum adeunte) et eam in via ali-

quis adsalierit, et cum ipsa violenter mœchatus fuerit, MALB. CHANGICALDO, VIIIM. den. qui faciunt solid. CC. culpabilis judicetur.' Leg. 12. 'Si quis sororem, aut fratris filiam, aut certe alterius gradus consobrinam, aut fratris uxorem, aut avunculi, sceleratis nuptiis sibi junxerit, huic pœnæ subjaceat, ut a tali consortio separetur; atque etiam si filios habuerint, non habeantur legitimi heredes, sed infamia sunt notati.' Leg. 13. 'Si quis ingenuam fœminam aut puellam, contubernio facto, seu in itinere, aut quolibet loco adsalierit, et vim illi inferre præsumserit, tam unus quam plurimi, qui in ipsa violentia fuerint admixti, CC. solid. unusquisque ipsorum culpabilis judicetur. Et si adhuc de illo contubernio remanserint, qui scelus istud non admisisse noscuntur, et tamen ibidem fuerint, eorum quilibet pro ipsis XLV. sol. culpabilis judicetur.' Vide et Tit. XXIII. 'de Manu mulierum non stringenda.'

Non uxor marito. A Mss. Bamberg. et Arundel. abest, *marito.* Manet adhuc apud nos prisci usus memoria in uxorum dote: illumque illustrant veteres Formulæ, quæ scriptæ sunt, cum opes humanitasque crevissent. Sic autem Formula XIV. 'de Donatione in sponsa facta.' 'Lex et consuetudo exposcit, ut quicquid inter sponsum et sponsam de futuris nuptiis fuerit diffinitum vel largitum, aut ex consensu parentum, aut ipsi si sui juris sunt, scripturarum solennitate firmetur. Idcirco ego in Dei nomine ille N. dum multorum habetur percognitum, quod ego te illa N. una cum consensu parentum, vel amicorum nostrorum, tua spontanea voluntate sponsavi, mihi placuit ut aliquid de rebus meis per hunc titulum libelli dotis ante dies nuptiarum tibi confirmare deberem. Quod ita et feci. Ergo dono tibi donatumque esse volo locellum, rem proprietatis meæ, nuncupantem illum N. situm in pago illo N. cum terris, ædificiis, accolabus, mancipiis, libertis, vineis, sylvis, pratis, pascuis, aquis, aquarumve decursibus, mobilibus et immobilibus, cum omni supra posito suisque adjacentiis tam de alode, quam et de comparato, seu de qualibet adtracto, totum et ad integrum, sicut a me præsenti tempore videtur esse possessum; et in fabricaturas aurum tantum, argentum tantum, vestimenta. Hæc omnia superius jam dicta per hunc titulum libelli dotis diebus nuptiarum tibi sum impleturus, vel traditurus, ita ut, dum advixeris, secundum legis ordinem teneas atque possideas, nostrisque qui ex nobis procreati fuerint filiis vel filiabus derelinquas. Si quis vero, si ego ipse, aut ulla quislibet persona fuerit, qui contra hanc donationem aliquid agere vel calumniam generare præsumserit, illud quod repetit non vindicet, et insuper contra cui litem intulerit solidos centum componat. Et hæc donatio meis vel bonorum hominum manibus roborata cum stipulatione subnixa firma permaneat.' Immo et apud Germanos emebantur uxores, ut patet ex Lege Saxonum, Tit. VI. 'de Conjugiis,' Leg. 1. 'Uxorem ducturus CCC. solidos det parentibus ejus: si autem sine voluntate parentum, puella tamen consentiente, ducta fuerit, bis trecentos solidos, parentibus ejus componat. Si vero nec parentes, nec puella consenserunt, id est, si per vim rapta est, parentibus ejus trecentos solidos, puellæ CCXL. componat, eamque parentibus restituat.' Plura vide, si volueris, in Lege Burgundionum, Tit. LXVI. et Tit. LXIX. 'de Wittemon, i. e. de Dote.'

Vide quoque Legem Salicam, Tit. XLVII. et Legem Ripuariorum, Tit. XXXVII. Qua autem pompa uxorem peterent, intelligi potest ex epistola Sidonii Apollinaris, iv, 20. 'Sidonius Donitio suo salutem. Tu cui frequenter arma, et armatum, et armatos inspicere jucundum est, quam voluptatem putamus mente conciperes, si Sigismerem, regium juvenem, ritu atque cultu gentilicio ornatum, utpote sponsum, seu petitorem, prætorium soceri expetere vidisses! Illum equus quidem phaleris comtus, immo equi radiantibus gemmis onusti antecedebant, vel etiam subsequebantur: cum tamen hoc magis ibi decorum conspiciebatur, quod præcursoribus suis sive pedisequis, pedes et ipse medius incessit, flammeus cocco, rutilus auro, lacteus serico. Tum cultu tanto, coma rubore cuti concolor. Regulorum quoque sociorumque comitantum forma et in pace terribilis: quorum pedes primi, perone setoso, talos adusque vinciebantur. Genua, crura, suræque sine tegmine. Præter hoc vestis alta, stricta, versicolor, vix appropinquans exertis poplitibus. Manicæ sola brachiorum principia velantes. Viridantia saga limbis marginata puniceis, penduli ex humero gladii balteis super currentibus strinxerant clausa bullatis latera rhenonibus. Eo quo comebantur ornatu muniebantur, lanceis uncatis, securibusque missilibus dextræ refertæ, clypeis levam partem adumbrantibus, quorum lux in orbibus nivea, fulva in umbonibus, ita sensum prodebat, ut studium. Cuncta prorsus hujusmodi, ut in actione thalamorum, non appareret minor Martis pompa, quam Veneris.'

Sed boves. Mallet Pichena, *sed binos boves;* quod mox sequatur, *hoc juncti boves, &c.*

Sic vivendum, sic pereundum. Bene Mss. Vatic. 1518 et 4498. In Ms. Vatic. 2964. *sic viventes, sic parientes.* Ms. Vatic. 1862. *sic pariendum.*

Rursusque. Bene Rhenan. Perperam in vett. edd. *rursus quæ.*

Referant. In Mss. Vatic. et edd. vett. *referantur.*

CAP. 19. *Septa pudicitia.* In Ms. Turic. *septæ.*

Pœna præsens. Mss. Bamberg. et Arundel. *pœna parentibus et maritis.*

Verbere agit. Ms. Arundel. *verberans agit.*

Pudicitiæ. Ms. Vatic. 2964. *impudicitiæ.* Mallet Lips. *publicatæ etiam pudicitiæ.* Et bene quidem. Id de innuptis, non de adulteris dicitur. Nec ita indiligens Tacitus, ut scripserit, *publicatæ enim, &c.* et mox, *nemo enim, &c.*

Et corrumpi. Ms. Vatic. 2964. *nec corrumpi.*

Seculum vocatur. Cod. Kapp. *vocantur.*

Ne ulla cogitatio. Mallet Groslotius, *nec ulla* .... ac mox, *nec longior* .... *nec tamquam.* Quod primo quidem loco probat Ernest. non reliquis: nisi etiam corrigatur, *amant.*

Tamquam maritum. Frustra quidem emendant, *meritum.* Nec bene Grotius sententiam ita invertit, *ne tamquam matrimonium, sed tamquam maritum ament;* ut discerent, inquit, mulieres conjugium amare conjugis causa, non conjugem conjugii causa.

Finire. Cum respublica liberis, in ejus spem defensionemque natis, nitatur, eorum saluti mira severitate consuluere Germani; ut vi-

dere est in Lege Salica, Tit. XXVIII. 'de Homicidiis parvulorum.' Leg. I. 'Si quis puerum infra duodecim annorum, non tonsoratum occiserit, MALB. ASCHARA LEVDARDI. XXIIIIM. den. qui faciunt solid. DC. culpabilis judicetur.' Leg. 4. 'Si quis fœminam ingenuam gravidam trabattit (id est, graviter percutit) et ipsa fœmina fuerit mortua, MALB. ANVANO LEVDINIA XXVIIIM. den. qui faciunt sol. DCC. culpabilis judicetur.' Leg. 5. 'Si quis vero infantem in ventre matris suæ occiderit, MALB. ANOVVADO. VIIIM. den. qui faciunt sol. CC.' Leg. 7. 'Si quis fœminam ingenuam, postquam infantes habere non potest, occiderit, MALB. LEODINIA. VIIIM. denar. qui faciunt sol. CC. culpabilis judicetur.' Leg. 8. 'Si quis fœminam ingenuam, postquam cœperit infantes habere, occiderit, MALB. LEODINIA. XXIIIIM. den. qui faciunt solid. DC. culpabilis judicetur.' Leg. 9. 'Si quis puellam ingenuam occiderit, MALB. EX MALA LEVDI. VIIIM. den. qui faciunt sol. CC. culpabilis judicetur.' Tantum liberis parentibusque pretium! Ex hoc sane liberorum studio profluxit apud Germanos *jus Hagenstolziatus*, quod adhuc viget in superiore Palatinatu et superiore circulo Rhenano. *Hagestoltzen* autem, *Angl. old bachelors*, dicuntur cœlibes, quinquaginta annos nati. Qui si moriantur, eorum quidem bona fuedalia alodialiaque ad propinquos pertinent, at bona, eorum industria parta, in pœnam cœlibis vitæ ærarium publicum sibi vindicat. Vide Cl. Hubner, *Géographie universelle*, Vol. vi. p. 471.

Quemquam ex agnatis. Frustra tentat Lips. *ex gnatis.*

CAP. 20. *Validæque.* Ita vett. et recentiores edd. Lips. *validi.*

Magis exigunt. Ms. Arundel. *maxime.*

Sui cuique liberi. Apud Germanos nullum erat testamentum. Iis ignota ars illa, qua penes Romanos, hereditatis firmandæ servandæque specie, plerumque hereditas pervertebatur, semper imminuebatur. Germanorum hereditas ad liberos tota transibat. Quibus tamen successionum docendum.

DE SUCCESSIONUM LEGIBUS APUD GERMANOS.

Germanicarum successionum leges habet Lex Salica, Tit. LXII. 'de Alodis.' Leg. 1. 'Si quis mortuus fuerit, et filios non dimiserit, si pater aut mater superstites fuerint, in ipsam hereditatem succedant.'

Leg. 2. 'Si pater et mater non superfuerint, et fratrem aut sororem dimiserit, in hereditatem ipsi succedant.'

Leg. 3. 'Si isti non fuerint, tunc soror matris in hereditate succedat.'

Leg. 4. 'Si vero soror matris non fuerit, sic soror patris in hereditate succedat.'

Leg. 5. 'Et postea sic de illis generationibus, quicumque proximior fuerit, ipsi in hereditate succedant, qui ex genere paterno veniunt.'

Leg. 6. DE TERRA VERO SALICA IN MULIEREM NULLA PORTIO HEREDITATIS TRANSIT, SED HOC VIRILIS SEXUS ACQUIRIT, HOC EST, FILII IN IPSA HEREDITATE SUCCEDUNT. SED UBI INTER NEPOTES AUT PRONEPOTES, POST LONGUM TEMPUS, DE ALODE TERRAE CONTENTIO SUSCITATUR, NON PER STIRPES, SED PER CAPITA DIVIDANTUR.

Ex his legibus, sexta potissimum insignis est. Quæ ut intelligatur, advertendum in hac temporum antiquitate Germanos, uti observat eruditus Eccardus, habuisse domum, quam vocabant *Sal;* circa domum fuisse *Salbuck*, seu curtim, spatiumve terræ, domui circumdatum, et sepe cinctum. Spatium illud cum domo est *Seliland*, seu terra salica, quæ ad solos filios pertinebat: nec immerito; cum filiæ in aliam domum terramque salicam nuptiis transirent.

His præmonitis, nihil manet difficultatis. Legem Salicam firmat tantum et explicat Lex Ripuariorum, Tit. LVI. 'de Alodibus.'

Leg. 1. 'Si quis absque liberis defunctus fuerit, si pater materque superstites fuerint, in hereditatem succedant.'

Leg. 2. 'Si pater materque non fuerint, frater et soror succedant.'

Leg. 3. 'Si autem nec eos habuerit, tunc soror matris patrisque succedant. Et deinceps usque ad quintum genuculum *(i. e. ad quintam generationem)*, qui proximus fuerit, in hereditatem succedat. SED CUM VIRILIS SEXUS EXTITERIT, FŒMINA IN HEREDITATEM AVIATICAM NON SUCCEDAT.'

Hereditas illa aviatica, aliis paterna, aliis alodium, aliis terra salica dicta, eadem et una res est, quæ ad virilem sexum, non ad muliebrem pertinebat. Plurimos adhuc Germanorum usus edocet Lex Angliorum et Werinorum, Tit. VI. 'de Alodibus.'

Leg. 1. 'HEREDITATEM DEFUNCTI FILIUS, NON FILIA SUSCIPIAT. SI FILIUM NON HABUIT QUI DEFUNCTUS EST, AD FILIAM PECUNIA ET MANCIPIA, TERRA VERO AD PROXIMUM PATERNAE GENERATIONIS CONSANGUINEUM PERTINEAT.'

Leg. 2. 'Si autem nec filiam habuit, soror ejus pecuniam et mancipia: terram proximus paternæ generationis accipiat.'

Leg. 3. 'Si autem nec filium, nec filiam, neque sororem habuit, sed matrem tantum superstitem reliquit, quod filia vel soror debuerunt, mater suscipiat, id est, pecuniam et mancipia.'

Leg. 4. 'Quod si nec filium, nec filiam, nec sororem, aut matrem dimisit superstites, proximus, qui fuerit paternæ generationis, heres ex toto succedat, tam in pecunia atque mancipiis, quam in terra.'

Leg. 5. 'Ad quemcumque hereditas terræ pervenerit, ad illum vestis bellica, id est, lorica, et ultio proximi, et solutio leudis (*i. e. compositionis, seu Weregildi*) debet pertinere.'

Leg. 6. 'Mater moriens filio terram, mancipia, pecuniam dimittat, filiæ vero spolia colli, id est, murenas, nuscas (*seu fibulas*), monilia, inaures, vestes, armillas, vel quidquid ornamenti proprii videbatur habuisse.'

Leg. 7. 'Si nec filium, nec filiam habuerit, sororem vero habuerit, sorori pecuniam et mancipia, proximo vero paterni generis terram relinquat.'

Leg. 8. 'Usque ad quintam generationem paterna generatio succedat. Post quintam autem filia ex toto, sive de patris sive matris parte, in hereditatem succedat, et tunc demum hereditas ad fusum a lancea transeat.'

Veterem Germanorum usum mutavere Burgundiones, ut patet ex eorum Lege, Tit. XIV. 'de Successionibus.' Leg. 1. 'Inter Burgundiones id volumus custodiri, ut si quis filium non reliquerit, in loco filii filia in patris matrisque hereditate succedat.' Nec aliter Lex Sax-

onum, Tit. VII. 'de Heredibus.' Leg. 1. 'Pater aut mater defuncti filio non filiæ hereditatem relinquant.' Leg. 4. 'Qui defunctus non filios, sed filias reliquerit, ad eas omnis hereditas pertineat; tutela vero earum fratri vel proximo paterni generis deputetur.'

Nihil vero veteris moris mansit apud Wisigothos, qui filiorum filiarumque jus commune fecere. Sic enim Lex Wisigothorum, lib. IV. Tit. 2. 'Ut sorores cum fratribus æqualiter in fratrum hereditate succedant.' Leg. 1. 'Si pater vel mater intestati discesserint, tunc sorores cum fratribus in omni parentum facultate, absque alio objectu, æquali divisione succedant.' Aliæ sunt plurimæ eadem de re eorum leges.

Apud nos vero, in regnatrice domo, viget et in immensum aucta Lex Salica, egregium imperii decus, et securitatis publicæ tutamentum.

Tanto gratiosior. Ita Ms. Vatic. 1518. et recentiores edd. In Mss. Vatic. 2964 et 4498. veteribusque edd. *tanto gratior.*

CAP. 21. *Nec implacabiles.* Cum apud Germanos homicidia primum armentorum pecorumque numero, ac deinde augescentibus opibus, pecunia luerentur, ne tamen reorum paupertate glisceret audacia, bene consultum, ut satisfactio in interfectoris domum transiret. Quibus autem ritibus id perageretur, docet Lex Salica, Tit. LXI. 'de Chren crude: i. e. de vacuo.' Leg. 1. 'Si quis hominem occiderit, et in tota facultate non habuerit, unde totam legem impleat, duodecim juratores dabit, quod nec subtus terram, neque supra terram plus facultate habeat, quam donavit. Et postea debet in casam suam intrare, et de quatuor angulis terræ pulverem in pugno colligere, et postea in duropello, *i. e. casæ limine*, stare, et intus casam cuptare, *i. e. respicere*, debet, ei sic de sinistra manu trans suas scapulas jactare super proximiorem parentem. Quod si jam pater, aut mater, seu frater pro ipso solverunt, super sororem tunc matris, aut super ejus filios debet illam terram jactare: quod si isti non fuerunt, super tres de generatione patris et matris, qui proximiores sunt: et postea in camisia discinctus, discalceatus, palo in manu supra sepem salire, ut pro medietate quantum pro compositione deberet, aut quantum lex addicat, illi tres solvant de materna generatione: hoc et illi alii, qui de paterna generatione veniunt, facere debent.' Lege autem 2. 'Si vero aliquis ex illis pauperior fuerit, et non habet unde solvat debitum, quicumque de illis plus alio habet exsolvat, et iterum super illum Chrene chruda, ille qui est pauperior jactet, ut ille totam legem solvat. Quod si hic etiam non habet, ut legem solvat, et totam legem componat, tunc illum, qui homicidium fecit, tollit, qui eum in fide sua habet, et per quatuor Mallos præsentem faciat; et si eum per compositionem aut fidem nullus suorum tulerit, hoc est, eum redimat, aut pro eo persolvit, tunc de vita componit.' Licet autem in hac lege *Chren crude* plurimum esset utilitatis, nonnihil tamen erat vitii, quod homicidarum furore, et legis severitate, multæ everterentur familiæ. Unde legem illam postea abrogavit Childebertus rex, Decret. Leg. 15. 'de Chrenecruda lex, quam paganorum tempore observabant, deinceps nunquam valeat, quia per ipsam cecidit multorum potestas.' Melius ergo a Canadensibus provisum, penes quos non interfectoris domus, sed ipse vicus satisfacit. Tunc enim nulla ingruit ruina; reo autem plus

pudoris. Vide P. de Charlevoix, *Journal historique d'un voyage de l'Amérique*. Lettre xviii, p. 274. Quæ forent apud Germanos homicidiorum pretia jam vidimus supra p. 557. V. et inf. p. 572.

Hospitiis. Apud nos, invicem per commercia innexos, languet hospitalitas, viget apud barbaros latrociniis infames. Hujus discriminis causa in aperto. Scilicet commercia populos conjungunt; privatos dividunt, penes quos commerciorum usu omnia fiunt venalia. Et quanto magis apud gentem aliquam fervent commercia, tanto magis ab hospitalitate abhorret. Contra barbari commercia non norunt: latrocinia exercent, cum indigent: hospitales sunt, quod in hanc liberalitatem natura propendet, ipsisque expedit. Hæc pluribus ingeniose explicat Cl. de Montesquieu, *Esprit des Loix*, xx, 2.

Epulis excipit. Ita vulgo Mss. et libri editi. In Ms. Vatic. 2964. *recipit.*

Cum defecere. Sic vett. et recentiores edd. Lips. *defecerit.*

Si quid poposcerit. Bene Mss. Arundel. Vatic. 1518. 2964 et 4498. et vett. ac recentiores edd. Rhenan. emendaverat *poposceris.* In Ms. Vatic. 1862. *poposcerunt.*

Cap. 22. *Victus inter hospites comis.* Hæc omnino spuria censet Cl. de la Bleterie: ideoque ea in sua interpretatione omisit. Nihil tamen mutaverim in tanto librorum consensu; neque ea absona crediderim.

Inter vinolentos. Male tentat Rhenan. *violentos.* Licet ulterioribus Germanis vinum non fuerit, alius erat potus, qui ebrietatem faceret.

Sed et de reconciliandis. Bene Mss. Vatic. Turic. et Rhenan. In Ms. Arundel. et vett. edd. *sed de reconciliatis.*

Licentia joci. Bene Mss. Vatic. edd. vett. et recentiores. Male Lips. *loci.*

Et salva utriusque. Frustra tentat Lips. *et sua utriusque temporis.*

Cap. 23. *Vitiis, quam.* Ms. Bamberg. *vino, quam armis.* Quod nonnulli probant, sed immerito. Frigidum enim est. Hic agitur de ebrietatis vitiis.

Cap. 24. *Artem paravit.* Bene Rhenan. e Cod. Kapp. In vett. edd. *parat.*

Aleam (quod mirere). Bene Ms. Vatic. 4498. et libri omnes editi. In Ms. Vatic. 1518. *miretur.* Ms. Vatic. 2964. *Aleam quidem, quod mirere.*

Cum omnia defecerunt. Ms. Turic. *defecerint.*

Quamvis junior. Ita libri omnes editi. In Mss. Vatic. et Cod. Kapp. *juvenior.* Non ita mirum est Germanos, ludi furore actos, voluntariam servitutem adiisse; cum, multa post secula, licet religio accessisset, humanitasque atque opes auxissent, homines ingenui et suæ mentis compotes, se ipsi venderent, et servituti manciparent. Qua de re inter Formulas, solemnis est Formula ix. Venditio de semetipso: qualiter homo liber venumdetur. 'Domina semper meo illo N. Ego ille N. Placuit mihi, ut statim ingenuitatis meæ in vestrum deberem obnoxiare servitium. Quod ita et feci. Unde accepi a te pretium, in quod mihi bene complacuit, solidos tantos; ita ut ab hodierna die quicquid de me servo tuo, sicut de reliqua mancipia

tua *(barbarè dictum pro* de reliquis mancipiis tuis) facere volueris, a die præsente liberam habeas potestatem. Et quod fieri non credo, si fuerit ulla quislibet persona qui contra hanc venditionem, quam ego mea spontanea voluntate fieri rogavi, qui contra eam aliquid agere et calumniam generare conaverit, illud, quod repetit, non vindicet, et contra cui litem intulerit, auri libra una, argenti pondo quinque coactus exsolvat: et hæc venditio firma permaneat.' Duæ nempe sunt res apud homines validissimæ, libido et necessitas. Ut libidini consulerent, servitutem non reformidabant Germani. Sponte quoque illam adibant, ne inopi necessitati succumberent.

CAP. 25. *Ministeriis.* Ms. Vatic. 1862. *ministris.* Ms. Vatic. 2964. *ministeriis suis.*

Nisi quod impune. Mss. Vatic. et Turic. *impune est.*

Libertini non multum. Libri omnes ante Ernest. *liberti.* Recte emendavit, *libertini:* sic enim mox infra legebatur, *impares libertini.* Atque hic non de singularum domorum libertis, sed de ipso hominum ordine, qui libertini vocantur, ut vid. est ap. Cic. Verr. i, 47.

Aliquod momentum. Ms. Arundel. *aliquid momenti.*

Quæ regnantur. Bene Mss. Vatic. 1518 et 4498. libri quoque omnes editi. In Ms. Vatic 2964. *regnant.*

Super ingenuos et super nobiles. Hæc conditionum diversitas sæpe memoratur in vett. Germanorum legibus. Eam quoque vid. est ap. Saxonem Grammaticum in legibus Frothonis, Danorum regis, quas egregie explicavit Cl. Mallet, *Introduction à l'Histoire de Danemarck*, p. 111. Quomodo autem quis, non natus ingenuus in ingenuitatem assereretur docent veteres Formulæ, Formul. XII. 'de Ingenuitate.' 'Qui debitum sibi nexum relaxat servitium, in futuro apud Dominium sibi retribuere confidat. Igitur ego in Dei nomine ille N. pro remedio animæ meæ, vel æterna retributione, servum juris mei nomine illum N. ingenuum esse præcipio, et in sacrosancta Ecclesia beatissimi Sancti illius N. sub præsentia sacerdotum ibidem consistentium ante cornu altaris ab omni vinculo servitutis eum absolvo. Ita ut deinceps, tanquam si ab ingenuis parentibus fuisset natus vel procreatus, eat, pergat partem quam maluerit, et sicut alii cives Romani vitam ducat ingenuam. Et si aliqua procreatio filiorum, vel filiarum; ex ipso orta fuerit, similiter vivat ingenua, et nulli heredum meorum, nec cuicumque aliæ personæ quicquam debeat servitutis, nec libertinitatis obsequium, nisi soli Deo, cui omnia subjecta sunt; vel pro cujus amore ipsum devotus obtuli patrocinium et defensionem cuicumque se elegerit in omnibus illius perfruatur arbitrio. Si quis vero quod futurum esse non credo, si fuerit aliquis ex heredibus meis, vel quislibet persona, qui contra hanc ingenuitatem venire aut eam refragare præsumserit, illud quod repetit non vindicet, et insuper contra cui litem intulerit, solidos LX. componat. Et præsens ingenuitas meis vel bonorum hominum manibus roborata cum stipulatione subnixa omnique tempore valeat inconvulsa.'

Nunc vero quanti singulas conditiones fecerint Germani, ex diversis earum pretiis libet æstimare.

DE DIVERSIS APUD GERMANOS PRETIIS PRO CONDITIONUM DIVERSITATE.

Mirum sane est Cl. de Boulainvilliers aliosque, in antiqua nostra Historia non mediocriter exercitatos, eam, quam supra posuimus conditionum diversitatem negasse, duasque tantum fuisse classes, nobilitatem et servitutem, pervicacius adseverasse. Aliud certe docent veteres nostri scriptores. Idem quoque manifeste adstruunt veteres Germanorum leges.

Sic in lege Angliorum et Werinorum, Tit. i. 'de Homicidiis.' Leg. 1. 'Si quis Adalingum occiderit, dc. sol. componat.' Leg. 2. 'Qui liberum occiderit, cc. sol. componat.' Leg. 4. 'Qui servum occiderit, xxx. sol. componat.' Sic quoque Saxonibus fuere Edlingi, Frilingi et Lassi, id est, nobiles, ingenui, et serviles, ut videre est apud Lindenbrogium, in Glossario, p. 1347. Idem patet ex lege Frisionum, Tit. xv. Francis quoque fuere Antrussiones, seu nobiles, Ingenui, Lidi, Servi. Inde in Lege Salica, Tit. lxxiv. 'de Chreodiba: id est, de cadaveris combustione.' Leg. 1. 'Si quis hominem ingenuum seu in sylva seu in quolibet loco occiderit, et ad celandum in igne combusserit, xxiiii m. den. qui faciunt sol. dc. culpabilis judicetur.' Leg. 2. 'Si quis antrussionem vel fœminam taliter interfecerit, aut celaverit, aut igne cremaverit, lxiim. (*verius* lxxiim.) den. qui faciunt sol. mdccc. culpabilis judicetur.' Tit. xxxviii. 'de Homicidiis servorum, vel expoliationibus.' Leg. 5. 'Si quis servum alienum mortuum expoliaverit per furtum, et spolia ipsa plus quam xl. denarios, valeant, tulerit, MALB. THEN FRIO MOSIDO, dc. den. qui faciunt sol. xv. culpabilis judicetur.' Leg. 6. 'Si quis vero homo ingenuus Lidum alienum expoliaverit, MALB. THEU MOSIDO, mcccc. den. qui faciunt solid. xxxv. culpabilis judicetur.' Servorum vero nomina, quæ postea apud Germanos, ut et apud nos, in dignitatum titulos evasere, simul et pretia habet Lex Salica, Tit. xi. 'de Servis mancipiis furatis.' 'Si quis Majorem, *the steward*, Infertorem, *the house-steward*, Scantionem, *the butler*, Mariscallum, *the Marshal*, Stratorem, *the Esquire*, Fabrum ferrarium, Aurificem sive Carpentarium, Vinitorem, vel Porcarium, vel Ministerialem furaverit, aut occiderit, vel vendiderit, valentem sol. xxv. MALB. THEVCA TEXARA m cccc. den. qui faciunt sol. xxxv. culpabilis judicetur, excepto capitale et delatura.' Hæc sint satis de conditionum diversitate apud Germanos. Vide et Cl. de Montesquieu, 'Esprit des Loix,' xxx, 25. et Cl. Gautier de Sibert, 'Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions.' Vol. xxxvii, p. 541 et seq.

Cap. 26. *Per vices.* Ita Puteolan. ac deinde ceteri omnes. Mss. Vatic. 1862 et 2964. et Cod. Kapp. *in vices.* Ms. Vatic. 1518. et edit. Spir. *universis vices.* Ms. Vatic. 4498. *vice.* Ms. Bamberg. *ab universis vicis occupantur.*

Ideoque magis servatur. Frustra tentat Lips. *spernitur* aut *spernatur.* Emendat Salmasius, *aversantur.* Ferri potest vulgata scriptura. Nempe non agitare fœnus, in usuras non extendere, id, cum sit ignotum, magis servatur, quam si vetitum esset. Sic sup. c. 19. 'Plus ibi boni mores valent, quam alibi bonæ leges.'

Spatia præstant. Mss. Vatic. 2964 et 4498. *præbent.* In Ms. Vatic. 1518. *præstant:* at scriptum quoque supra, *præbent.*

Labore contendunt. Ms. Vatic. 2964. et edd. vett. *laborare.* Bene Mss. Vatic. 1518 et 4498. ac Rhenan. *labore.*

Prata separent. Rhenan. et Lips. *sepiant.* Mallet Cluverius, *prata rigent, et hortos sepiant.*

Cap. 27. *Operosum honorem.* Bene Rhenan. e Cod. Kapp. In vett. edd. *peroperosum.*

Ut gravem. Male Berold. *et gravem.*

Cap. 28. *Potentia divisas.* Ita Rhenan. e Cod. Kapp. ac deinde ceteri omnes. In Ms. Bamberg. et edd. vett. *diversas,* quod probat Lips.

Et Mœnum. In Lipsiensibus Actis Eruditorum, anno 1711. p. 27. Cl. Schwartz emendat, *Œnum.*

Boiemi nomen. Ita Ms. Vatic. 1518. et libri editi. In Mss. Vatic. 1862 et 2964. *Boihemi.* Ms. Vatic. 4498. *Bohemi.* Corrupte Ms. Bamberg. *Boiis e munere nomen.* Unde tentabat Lips. *Boiiasmi e re nomen,* vel *Boyasmum e re nomen.*

Veterem memoriam. Male adhuc Ms. Bamberg. *veterem viæ memoriam.* Inde tamen Colerus conjiciebat, *viciniæ.*

Aravisci. Vett. edd. *Aranisci;* ac mox, *Araniscis.*

Ab Osis. Male Mss. Vatic. *a Boiis.* Nam mox Ms. Vatic. 4498. *Osi;* et Ms. Vatic. 1518. *Osci.*

Et Nervii. Vett. edd. *Neruli.*

Affectationem. Cod. Kapp. *affectionem.*

Triboci. In vett. edd. *Treboci.* In vet. Inscr. ap. Cl. Schoepflin, Alsatia Illustrata, Vol. i. p. 550. memoratur CIV. TRIBOCORVM, i. e. ‘civitas Tribocorum.’

Ne Ubii quidem. Mss. Vatic. Turic. Cod. Kapp. et edd. vett. *Nubii.* Male emendaverat Puteolan. *Ubii.* Bene Gruter. *ne Ubii quidem.*

Conditoris sui. Frustra tentat Lips. *suæ.* Id enim ad Agrippam refertur.

Custodirentur. Ms. Turic. *custodirent.*

Cap. 29. *Antiquæ societatis.* Unde Batavi dicti sunt *fratres et amici populi Romani,* ut constat ex vet. lapide ap. Gruter. p. 72. n. 9.

CIV. BATAVI
FRATRES. ET. AMICI. P. R.

Contemnuntur. In Ms. Turic. *conteruntur.* Mallet Pighius, *contenuantur.* At minime displicet vulgata scriptura.

Non numeraverim. Bene Rhenan. e Cod. Kapp. Sic quoque Ms. Vatic. 4498. In Ms. Vatic. 1518. *numeravimus.* Vett. edd. *numeramus.*

Limite acto. Ita Mss. Vatic. et libri editi. Frustra emendat Lips. *aucto.*

Cap. 30. *Durant siquidem.* Bene Rhenan. et recentiores. In Cod. Kapp. et vett. edd. *in quas Germania patescit, durant. Siquidem colles paulatim rarescunt.*

Ratione disciplinæ. In Mss. Bamberg. et Arundel. *nec nisi*

Romanæ disciplinæ concessum. Quod quidem ferri potest. *Romanæ* tamen rectius omittitur.

Copiis onerant. Bene Mss. Vatic. 1862. 2964 et 4498. ac Cod. Kapp. Lips. et recentiores. Male in vett. edd. *coonerant.*

CAP. 31. *Rara et privata.* Ita Ms. Vatic. 4498. et libri editi. In Ms. Vatic. 1518. 2964. et Turic. *raro.*

Manet squalor. Ms. Vatic. 2964. *remanet.*

Jamque canent insignes. Mallet Gronov. *jamque canent insignibus his hostibus.* Ernest. *itaque canent insignes, &c.* Heins. *jamque cani, ut insignes, &c.* Quod licet probaverit Græv. nihil mutaverim. Si quid mutandum, potius legerem, *namque canent, &c.*

Visu nova. Emendat Gronov. *visu non nova.* Freinshem. *visu nota.* Bernegger. *visu torva.* Vulgatam scripturam non immerito defendit Conring. *Nam,* quod mox sequitur, redundare videtur, ut sup. Annal. xvi, 18. 'Nam illi dies.'

Vultu mitiore. Ms. Arundel. *cultu.* Mallet Ernest. *in vultum mitiorem.*

CAP. 32. *Non ut cetera.* Ms. Turic. *non ut extat;* quod probat Ernest. Edd. vett. *non, ut extera.* Melior vulgata scriptura.

Ferox bello. Melius, *ferox et bello melior;* ut vult Acidal.

CAP. 33. *Urgentibus imperii fatis.* Ita Mss. Vatic. 1518 et 4498. In Mss. Vatic. 1862 et 2964. *jam urgentibus.* Ms. Turic. et vett. edd. *in urgentibus.* Ms. Arundel. *in vergentibus.* Illustr. Huet. mallet, *vigentibus imperii fatis;* quod hæc scriberet Tacitus, cum imperium Romanum, Trajano Principe, vigebat. Forte tamen Tacitus dixit *urgentibus,* quod mole sua diuturnioreque fortuna jam labaret imperium. Sic ferme Liv. v, 36. 'Jam urgentibus Romanam urbem fatis.'

CAP. 34. *Dulgibini.* Ms. Vatic. 2964. *Dulgicubini.*

Chasuari. Ms. Vatic. 4498. *Chasuarii.* Ms. Vatic. 1518. *Occasuarii.* Mss. Vatic. 1862 et 2964. *Tasuari.*

Utræque nationes. Ms. Turic. *jureque nationis.*

Magnificum est. Cod. Kapp. *magnum est.*

Referre consensimus. Ita omnes Mss. Vatic. Frustra Pichena e scripto libro, quem laudat Lips. emendavit, *consuevimus.*

Druso Germanico. Mallet Freinshem. *Druso et Germanico;* quod non probat Ernest. cum Germanicus Oceanum, non curiositate, sed victoriæ spe, tentaverit.

Inquiri. Olim scriptum fuisse, *inquirenti,* putat Cl. Ernest.

Quam scire. Mirandulanus, *scire velle;* minus recte, ut bene monuit Cl. Menage.

CAP. 35. *In Occidentem Germaniam novimus.* Illustr. Huet. vel delebat præp. *in;* vel emendabat, *movimus.* Ferri potest vulgata scriptura.

Idque præcipuum. Copula *que* abest a Mss. Vatic. et edd. vett. In Ms. Vatic. 1518. *id pretium virtutis ac virium præcipuum argumentum.*

Exercitus: plurimum virorum. Ms. Turic. *exercitus plurimus virorum.*

CAP. 36. *Inter impotentes.* Ms. Turic. *impetentes.* Melius, *im-*

potentes. Solita enim Barbarorum vitia, audacia, cupiditas, impotentia, i. e. effræna libido.

Nomina superioris. Ita Beroald. et recentiores. Ac bene quidem, ut patet ex sequentibus. Victores enim Cherusci boni æquique olim dicebantur; at victi nunc inertes ac stulti vocantur. Modestia ergo ac probitas nomina superioris sunt. In Mss. Vatic. Cod. Kapp. et edd. vett. *nomine.* Ms. Turic. *nomine superiores.* Frustra emendat Tanaquil Faber, *nomina sequioris.* Heins. *nomina superiori sunt,* i. e. a potentiore, ut inania nomina, spernuntur.

Tracti ruina. Bene Pichena et recentiores. In vett. edd. *tacti;* quod tamen defendit Gruter.

Et Fosi. Ms. Vatic. 1862. *et Fusi.*

Cap. 37. *Eumdem Germaniæ situm.* Ita Mss. Vatic. Arundel. Cod. Kapp. et Ernest. Placebat quoque Gronov. Puteolan. aliique libri editi, *sinum.* At hic non agitur de sinu, sed de eodem Germaniæ situ; nempe in Septemtrionali parte.

Late vestigia. Sic quidem Lips. et recentiores omnes. At in Mss. Vatic. et edd. vett. *lata vestigia;* quod melius puto.

Magni exercitus fidem. Se id a conjectura reposuisse fatetur Lips.: cum antea in libris fuisset, *magni exitus. Exitus* quoque habent Mss. Vatic. Forte Tacitus *exitum* dixit, ut irruptionem Cimbrorum significaret, de qua Justin. xxxviii, 5. 'Simul et a Germania Cimbros immensa millia ferorum atque immitium populorum, more procellæ, inundasse Italiam.' Plutarch. quoque in Mario, p. 411. ait, devicto Jugurtha, rumores de Teutonis et Cimbris increbuisse. Ac primo quidem incredibilis esse eorum colluvies ferebatur; qui rumores postea vero minores reperti sunt. Bellatorum enim et armatorum trecenta millia in agmine erant, puerorum autem atque mulierum longe majores catervas dicebantur secum agere. *Μυριάδες μὲν γὰρ αἱ μάχιμοι τριάκοντα σὺν ὅπλοις ἐχώρουν, ὄχλοι δὲ παίδων καὶ γυναικῶν ἐλέγοντο πολὺ πλείους συμπεριάγεσθαι.*

Non Samnis. Ms. Turic. *Samnites.*

Acrior est Germanorum libertas. Egregia dignaque prudentissimo scriptore sententia, nec nobis silenda. In ea enim reconditum est magnum politicæ artis arcanum, Germanicæque gloriæ, quæ nostra quoque est, fundamentum ac munimentum.

DE GERMANORUM LIBERTATE, ROMANORUM ÆMULA ET VICTRICE.

Non Samnitum artes, non Græcorum ingenia, non Pœnorum commercia, non Hispaniarum fortitudo, non Galliarum impetus, valida fuere adversus Romanam dominandi scientiam præsidia: cessere, et in partem dominationis venere. Diutius restitit Parthorum potentia, terrarum longinquitate et immensarum opum multitudine defensa: sed et ipsa paruit, superbasque cervices jugo Romano supposuit.

Acrior fuit Germanorum libertas. Romana vigebat respublica, cum victricia Cimbrorum arma, fuso Papirio Carbone consule, primum audita sunt A. U. C. 641. ante C. 112. Inde, per quingentos et amplius annos, mutuis victoriis, mutuis cladibus certatum. At Germania, cum vinceretur, semper interrita; cum vinceret, audacior. Et, dum libertatem suam pervicacius propugnat, eo tandem gloriæ

venit A. U. C. 1163. J. C. 410. ut Alaricus, Gothorum rex, Romam captam victor intraret, ejusque opes potiretur, longe dissimilis ignavo illi Domitiano, qui pudendo falsoque triumpho Germaniam captam erat gloriatus.

Manebat adhuc Cæsarum dignitas, olim verenda, nunc despicatissima: magis etiam ac magis in dies libidinibus ac dissensionibus fatiscebat, cum feralis tandem cœpit A. U. C. 1229. J. C. 476. quo Germania non jam armis belloque, sed solo nominis sui terrore victrix, Cæsarum nomen extinxit; eosque Odoacer, Herulorum rex, non tam ira sua, quam miseratione dignos reputans, Augustulum, Cæsarum supremum, in Lucullanum, Campaniæ castellum, relegavit. Sic imperio Romano vel sua in ruina defuit illa claritas, qua vulgo cadunt imperia; ultimusque ejus Princeps vixit suæ dignitati suoque imperio superstes.

In hac fœditate sordebat Italia, cum tandem melioribus diuturnioribusque auspiciis, anno J. C. 800. imperium restituit Germanorum sanguis Francorumque decus CAROLVS MAGNVS, PIVS FELIX AVGVSTVS. Tantæ gloriæ fundamenta posuerat Clodoveus Magnus victor fortissimus.

Quibus autem virtutibus, qua consiliorum vi facta sit tanta rerum mutatio juvat ex ipsa victrice gente discere, quæ sine verborum lenociniis suæ gloriæ causas et instrumenta nobiliter explicavit in præfatione Legis Salicæ: illam sub omnium oculis subjici tanto gratius esse debet, quanto rarius est præstantissimum illud antiquitatis monumentum ab ipsis viris historiæ eruditionisve curiosis legi aut inspici. 'Gens Francorum inclyta, auctore Deo condita, fortis in armis, firma pacis fœdere, profunda in consilio, corpore nobilis et incolumis, candore et forma egregia, audax, velox et aspera, nuper ad Catholicam fidem conversa, immunis ab hæresi. Dum adhuc teneretur barbarie, inspirante Deo inquirens scientiæ clavem, juxta morem suarum qualitatum desiderans justitiam, custodiens pietatem, dictaverunt Salicam Legem proceres ipsius gentis, qui tunc temporis apud eamdem erant rectores.... At ubi, Deo favente, Clodoveus comatus et pulcher, et inclytus rex Francorum primus, recepit Catholicum baptismum, quidquid minus in Pacto habebatur idoneum, per præcelsos reges Clodoveum, Childebertum et Hlotarium fuit lucidius emendatum, et procuratum Decretum hoc. Vivat, qui Francos diligit Christus, eorum regnum custodiat, et rectores de lumine suæ gratiæ repleat, exercitum protegat, fidei monumenta tribuat, pacis gaudia et felicitatem, tempora dominantium Dominus Christus Jesus pietate conducat. Hæc est enim gens, quæ fortis dum esset et robore valida, Romanorum jugum durissimum de suis cervicibus excussit pugnando; atque post agnitionem baptismi, sanctorum Martyrum corpora, quæ Romani igne cremaverunt, vel ferro trucidaverunt, truncaverunt, aut bestiis laceranda projecerunt, sumtuose auro et lapidibus pretiosis exornavit.'

Tacitus in aureo libello qui fuerint ætate sua Germani, quam formidanda esset eorum libertas prodidit. Quales fuerint post ejus ætatem, quantaque præstiterint ex hac præfatione brevissime intelligimus. Crescat duretque in omnibus Germanicæ originis gentibus virtutis ac gloriæ perennitas.

Amisso et ipse Pacoro. Ita Ms. Vatic. 4498. et edd. quam plurimæ. In Mss. Vatic. 1518 et 2964. ut et in Cod. Kapp. et edd. vett. *amisso et ipso et ipse Pacoro.* Rhenan. omisit, *et ipso.* Ernest. fatetur *ipse* elegantissimum esse; edidit tamen *ipso* ob cop. *et.* At plus vis et elegantiæ est, si legeris, *et ipse.*

Objecerit. Ms. Vatic. 2964. *objecerunt.* Ms. Vatic. 4498. *objecit.* Ms. Vatic. 1518. *objicitur.*

Cn. quoque Manlio. Bene Ernest. Antea in libris editis, *M. quoque Manlio.* Immo in Mss. Vatic. 1862 et 2964. *Marco quoque Manlio.* Cneii prænomen habent optimæ Ciceronis et Titi Livii edd. Sic et vet. lapis ap. Gruter. p. 207.

Populo Romano. Male Mss. Vatic. et Cod. Kapp. *populi Romani.*

Cap. 38. *In aliis gentibus.* Bene vett. et recentiores edd. Male Rhenan. *sic in aliis gentibus.*

Quod sæpe accidit. *Sæpe* abest a Ms. Vatic. 1518.

Retro sequuntur. Ingeniose emendabat Jos. Scaliger, *retrosecus.* Ferri tamen potest et vulgata scriptura.

In ipso solo vertice religant. Mss. Vatic. 1518 et 4498. ac vett. edd. *ligant.* Rhenan. et recentiores, *religant.* In Ms. Vatic. 2964. *in ipso vertice religatur.* Ms. Vatic. 1862. et Cod. Kapp. *in solo vertice religatur.* Unde forte vel *ipso*, vel *solo*, redundat.

Sed innoxiæ. Bene emendant Muret. et Acidal. *innoxia:* proclivi librariorum erratu.

Comti, ut hostium oculis ornantur. Comti omissum vellet Ernestus. Et certe recte abesset. Pro *ornantur*, in Ms. Bamberg. *armentur.* Ms. Vatic. 1862. et Cod. Kapp. *armantur;* quod immerito probabat Cl. Menage.

Cap. 39. *Stato tempore.* Bene Rhenan. e Cod. Kapp. Puteolanus, *statuto.*

Auguriis patrum. Versum illum, 'Auguriis patrum et prisca formidine sacram,' insititium esse et e marg. irrepsisse putat Cl. Ernest. Forte tamen id poetice dictum voluit Tacitus; ut inf. in vita Agric. c. 29. 'cruda ac viridis senectus.' Virgiliana imitatione.

Ejusdem sanguinis. Mss. Vatic. 1862 et 2964. *ejusdemque sanguinis.*

Horrenda primordia. Ms. Vatic. 2964. et Cod. Kapp. *horrentia.*

Prolapsus est. *Est* omittitur in Ms. Turic. et edd. vett.

Adjicit auctoritatem. Ms. Turic. et vett. edd. *adducit.* Male in iisdem edd. *auctorem.*

Centum pagis habitantur. Ita vett. et recentiores edd. Rhenan. emendaverat, *habitatur.* Emendabat Illustr. Huet. ut et Ernest. *habitant.* Forte scripserat Tacitus, *centum pagi iis habitantur.* Sic dictum sup. c. 16. 'Nullas Germanorum populis urbes habitari satis notum est.'

Magnoque corpore. Bene Mss. Vatic. 1518 et 1862. ac libri editi. In Mss. Vatic. 2964 et 4498. *tempore.*

Cap. 40. *Langobardos.* Mss. Vatic. 1862 et 2964. *Largobardos.* Mss. Vatic. 1518 et 4498. *Longobardos.* Perperam vett. edd. *Longobardis* vel *Langobardis paucitas nobilitasque plurimis, &c.* Male Rhenan. *quod plurimis.*

Reudigni. Ita Mss. Vatic. 1518 et 4498. ac libri editi. In Ms. Vatic. 2964. *Veudigni.* In Ms. Vatic. 1862. *Veusdigni.*

Angli. Mss. Vatic. 1518 et 4498. ac vett. edd. *Anglii.*

Suardones. Nomen illud abest a Ms. Vatic. 2964. In Mss. Vatic. 1518. 1862. 4498. ac Cod. Kapp. *Suarines.* Puteolan. et alii, *Suardones.*

Nuithones. Ms. Vatic. 1862. *Niuthones.* Frustra Jo. Petrus Anchersen tentat, *Tuithones*, quos Teutonos esse existimat. Nec multo felicior Cl. Elsner. qui *Gutthones* conjicit, *Mémoires de l'Académie Royale de Berlin*, an. 1748. p. 459.

Herthum. Mss. omnes Vatic. et vett. edd. *Nerthum.* Rhenan. et recentiores, *Herthum.* Cl. Elsner. *Mémoires de l'Académie Royale de Berlin*, an. 1747. existimat Tacitum hic scripsisse Germanicum Deæ nomen *Erdamm*, ab *Erd* terra, et *amme* mater. Cui opinioni adversatur Cl. Ernest. quod ex linguæ Germanicæ analogia *Erdamm* non significaret *terram matrem*, sed *terræ matrem;* quodque Tacitus *terram matrem* interpretetur more Romano, non vero ex subtilitate Grammatica, et etymologiam secutus. Quidquid est, Herthus eadem est ac Ceres, aut Cybele, Græcis dicta Δημήτηρ quasi γῆ μήτηρ, seu *terra mater.*

Castum nemus. *Castum* insititium esse, et e marg. irrepsisse putat Ernest. Alii tentant, *sacrum*, vel *vastum* nemus. Forte Tacitus nemus illud dixit castum, quasi Terræ Deæ sacrum. Castum enim de Cybeles religionibus proprie dicebatur. Sic Tertullian. de Jejuniis, c. 16. 'Casto Isidis et Cybeles eas (nostras xerophagias) adæquas.' Male Beroald. *castrum nemus.*

Multa cum veneratione. Præp. *cum* abest a Ms. Turic. et edd. vett.

Quæcumque adventu. Cod. Kapp. *quemcumque.* Pro *adventu* Rhenan. frustra conjicit *advectu.*

Tunc tantum nota. Ita Ms. Vatic. 4498. et libri editi. Tria vero hæc verba absunt a Ms. Vatic. 2964. In Ms. Vatic. 1518. *nunc tantum nota, item tantum amata.* Vett. quoque edd. habent, *item.*

Quid sit id. Bene Ms. Turic. Vett. edd. *quid si id.* In recentioribus, *quid sit illud.*

Cap. 41. *Eoque.* Bene libri omnes editi. In Ms. Turic. *eaque.*

Passim et sine custode. Ita Ms. Turic. et vett. ac recentiores edd. In mediis omissa est cop. *et.*

Ostendamus. Ms. Turic. *commendemus.*

Cap. 42. *Narisci.* Ptolemæo, ii, 11. dicuntur Οὐαριστοὶ, *Varisti.* Dion. lxxi, p. 810. Ναρισταί. At a Capitolino, in M. Antonin. c. 22. memorantur quoque *Marcomanni, Narisci, Hermunduri et Quadi.*

Danubio pergitur. Ita Puteolan. Pichena et recentiores. In Mss. Bamberg. Turic. Cod. Kapp. et ed. Spirensi, *peragitur.* Lips. emendavit, *prætexitur.*

Tudri genus. Ita Mss. Vatic. 1518 et 4498. In Ms. Vatic. 2964. et Cod. Kapp. *Trudi genus.* Quod placebat Rhenano, ob vulgata olim in Germania, *Trutonii, Trutomanni, Adeltrudis, Gertrudis* nomina.

Cap. 43. *Gothini.* Cod. Kapp. *Gotini.* A Dione, lxxi, p. 808. dicuntur Κοτινοί. A Claudiano, *Gothunni;* de quibus v. erud. Spener, Notitia Germaniæ antiquæ, Vol. v. p. 107.

Burii. Ptolemæo, ii, 11. Βοῦροι. Dion. lxviii, p. 772. Βοῦῤῥοι. Inde forte Groslotius tentabat, *Buri : ii terga Marcomannorum, &c.* Cod. Kapp. habet quoque, *Burii.*

Vertices montium jugumque. Ms. Arundel. *jugaque.* A Ms. Turic. abest, *montium.*

Lygiorum. Mss. Vatic. 1862 et 2964. et Puteolan. *Legiorum.* Ms. Vatic. 1518. *Leugiorum.* Ms. Vatic. 4498. *Vegiorum.* Dion. lxvii, p. 761. Λύγιοι. Unde Beroald. *Lygiorum.* Ptolemæo, ii, 11. Λοῦγοι.

Arios. Mss. omnes Vatic. *Harios.*

Helveconas. Ms. Vatic. 1518. *Eluheconas.* Ms. Vatic. 1862. *Helvetonas.* Ms. Vatic. 2964. *Helvectonas.* Ms. Vatic. 4498. *Helvectoras.* Ptolemæo, ii, 11. Αἰλουαίωνες.

Manimos. Ita omnes Mss. Vatic. Iidem videntur, qui Ptolemæo, ii, 11. dicuntur Ὀμανοί. In Cod. Kapp. *Mammos.*

Elysios. Mss. Vatic. *Helysios ;* præter Ms. Vatic. 2964. qui habet, *Aliskoskas.*

Naharvalos. Ita Ms. Vatic. 2964. In ceteris Mss. Vatic. *Nahanarvalos.* Sed mox in Ms. Vatic. 1518. *Nacharvalos.* Sic Cod. Kapp. et Puteolan. habent primum, *Nahanarvalos :* mox, *Naharvalos.*

Romana. Ita Mss. et vett. ac recentiores edd. Male Rhenan. *Romani.*

Gothones regnantur. Ita Ms. Vatic. 4498. Rhenan. et post eum edd. quam plurimæ. Habent quidem Mss. Vatic. 1518. 1862 et 2964. et Arund. ut et vett. edd. atque Ernest. *regnant.* At placet magis, *regnantur.* Sic dictum sup. Hist. i, 16. 'In ceteris gentibus quæ regnantur, certa dominorum domus, et ceteri servi.'

Adductius. Bene Mss. et vett. ac recentiores edd. Rhenan. aliique pauci, *addictius.*

Cap. 44. *Ipso in Oceano.* Bene Mss. Vatic. 1518. 4498. Rhenan. et recentiores. In Mss. Vatic. 1862. 2964. Cod. Kapp. *ipsæ in Oceanum.* Puteolan. *ipsæ in Oceano.*

Hinc vel illinc. Cod. Kapp. *Hinc vel hinc.*

Est apud illos et opibus. Mallet Cl. de la Bleterie, *est et apud illos opibus honor.*

In promiscuo. Bene recentiores. In Ms. Turic. et vett. edd. *neque promiscuo.* Muretus delebat, *neque.*

Otiosæ porro armatorum manus. Male in vett. edd. *otiosa.*

Cap. 45. *Insuper emergentis.* Ita Rhenan. e Cod. Kapp. A Ms. Turic. et edd. vett. abest, *emergentis :* unde forte redundat. Emendabat Lips. *se mergentis.* Propius ad veterum scripturam, *immergentis :* scribebant enim librarii, *īmergentis.* Porro stridentem Solem passim exhibent poetæ, cum in Oceanum immergitur, numquam vero cum inde emergit.

Formasque Deorum. Male Heinsius emendabat, *formæque decorum,* aut *decorem :* et intellexit præstantiam ac dignitatem speciei, qua se sol conspiciendum præbeat in ortu. Misc. Obs. viii, 292. Melius, ac probabiliter, Colerus, cui adstipulatur Dureau, *formasque equorum ;* T. Faber, *formas equorum.* Ni forte *formas Deorum* de Diis marinis accipias. Sic ferme Juvenal. Sat. xiv, 281. 'Grande

operæ pretium est····Oceani monstra, et juvenes vidisse marinos.' *Oceani monstra* explicat vet. Schol. Juvenal. *Tritones et Nereides.*

Æstiorum gentes. Ita omnes Mss. Vatic. In vett. edd. *Estuorum.* In recentioribus, *Æstyorum.*

Omnique tutela. Bene Ernest. et recentiores e Ms. Turic. Sic quoque volebat Lips. In vett. edd. *omniumque tutela.*

Informe perfertur. Ms. Vatic. 2964. *profertur;* ut et volebat Groslotius. At melius ceteri Mss. Vatic. *perfertur.*

Implicata humore. Ita omnes Mss. Vatic. et edd. vett. Perperam in recentioribus emendatum, *implicita.* Plinius aliique sæpe usurpavere, *implicatum.*

Sueviæ finis. Bene Puteolan. et recentiores. In Ms. Turic. Cod. Kapp. et ed. Spirensi, *fines.*

Cap. 46. *Venedorum.* Male Mss. et vett. edd. *Venetorum* aut *Venethorum. Venedos* memorat Plin. iv, 13. Ptolemæo iii, 5. Οὐενέδαι dicti sunt. Jornandes quoque, de rebus Geticis, c. 17. 'Winidarum natio populosa.'

Procerum connubiis mixtis. Ernest. *ceterum connubiis mixti.* Sic in Gallica versione Dureau.

Domos fingunt. Ita vett. et recentiores edd. Lips. *figunt.* At melius, *fingunt.* Domos enim, seu tuguria, luto fingebant. Sic apud Plin. xi, 22. bombyces in Assyria, *nidos luto fingunt.*

Pedum usu. In Mss. Vatic. 2964. 4498. et vett. edd. *peditum.* Ms. Vatic. 1862. *pecudum.* Recte Lips. et recentiores, *pedum:* quod quoque probat Cl. Ernest. licet ediderit, *peditum.*

Sed beatius arbitrantur. Ita omnes Mss. Vatic. et vett. ac recentiores edd. Frustra emendavit Rhenan. *id beatius arbitrantur.* Omitti non debuit, *sed.* Intelligi autem potest, *id.*

Opus esset. Sic omnes Mss. Vatic. vett. edd. et Ernest. Male emendavit Rhenan. *opus sit.*

Oxionas. Mss. Vatic. 2964 et 4498. *Etionas.* Ms. Vatic. 1518. *Exionas.*

Corpora atque artus. Mss. Vatic. 1518. 2964. 4498. veteresque editiones, *et corpora atque artus.*

NOTÆ ET EMENDATIONES
AD VITAM
CN. JULII AGRICOLÆ.

CAP. 1. *Petissem.* Ms. Vatic. 4494. *petiissem.*

Ni cursaturus. Ita vett. edd. Pichena et recentiores. Rhenan.

emendaverat, *ni incursaturus*. In Ms. Vatic. 3429. *petissem incusaturus*.

Cap. 2. *Legimus*. Mallet Lips. *vidimus*.

Monimenta. Ita Ms. Vatic. 4498.

Arbitrabantur. Frustra tentat Barclay. *arbitrabatur*. Id enim non tantum de Domitiano, sed de ejus scelerum instinctoribus quoque intelligendum.

Et loquendi. Lips. vellet, *etiam loquendi*. At vett. scriptoribus sæpe *et* pro *etiam* usurpatum.

Cap. 3. *Felicitatem imperii*. Ita vett. edd. aliæque quam plurimæ. Nec *facilitatem*, ut ait Cl. Ernest. sed *felicitatem* habet Puteolan. *Facilitatem* emendavit Beroald.; quem quidam sunt secuti. Utrumque non incommodo sensu. Probabilior tamen, *felicitas*.

Ut corpora. Ms. Vatic. 3429. *ut corpora nostra*.

Multi fortuitis. Bene Lips. Male Mss. et vett. edd. *multis*.

Et, ut ita dixerim. Sic Rhenan. et recentiores. In Mss. Vatic. et vett. edd. *et uti dixerim*.

Prioris servitutis. Bene adhuc Lips. Perperam in vett. edd. *senectutis*. Quidam emendabant, *severitatis*.

Cap. 4. *Pater Julius*. In Mss. Vatic. et vett. edd. *pater Julii Julius*.

Iisque virtutibus. Ms. Vatic. 3429. *iisque ipsis virtutibus*.

Et, quia, abnuerat. *Et* omissum vellet Acidal.

Massiliam habuerit. Ita vett. et recentiores edd. Lips. *habuerat*. Mallet Ernest. *haberet*.

In prima juventa. Ms. Vatic. 3429. *prima in juventa*.

Acrius, ultra quam. Lips. putat emendandum, *ultraque*. Contra Pichena pro *acrius* correxit *ac juris*. Minime displicet vulgata scriptura.

Excelsæ magnæque. Ms. Vatic. 3429. *magnæ excelsæque*.

Ex sapientia modum. Conjicit Lips. *et sapientiæ modum*. Utrumque bene. Sed per *sapientiam* intellexisse *philosophiam* puto, aut usurpasse populariter pro quavis rerum notitia et libidine judicandi. Vide Misc. Obs. ix, 350.

Cap. 5. *Contubernio æstimaret*. Tentat Ernest. *adhiberet*. Eleganter dictum, *æstimaret*.

Appetere jactatione. Ms. Vatic. 3429. et Puteolan. *in jactationem*. Beroald. omissa præp. *appetere jactationem*. Emendavit Rhenan. *ob jactationem*. Minutianus et recentiores, *jactatione*.

Simulque et anxius. Ita Ms. Vatic. 3429. et elegantius. Libri editi, *simulque anxius*.

Incensæ coloniæ. Mallet Lips. *incensa colonia*; quod una colonia Camalodunum incensa feratur Annal. xiv, 31. At hæc ἐμφατικῶς dicta.

Intersepti exercitus. Ita Ms. Vatic. 3429. sic quoque placebat Freinshem. aliisque eruditis viris. Multitudine enim barbarorum circumventi sunt exercitus, ut dictum est sup. An. xiv, 32. Perperam in libris editis, *intercepti*.

Artem et usum. Mallet Lips. *attamen et usum*. Verum int llige potest, *artem tamen et usum*. Sæpe omittitur, *tamen*. Per *artem* illam

intelligit militandi, et quomodo agendum cum hoste, quis capiendus pugnæ locus, qua forma disponenda acies, ubi præsidiis opus,—Ab hac multum differt artis *usus;* is enim cædes est hostium et victoria, et magnarum regionum occupatio, et fama gloriaque. Vide Ann. ii, 21. Misc. Obs. ix, 351.

Cap. 6. *Tanto major laus.* Male emendant Pichena et Lips. quod tamen nonnullis probatum, *tanto minor laus;* quasi in virum caderent, quæ in uxoris laudem evidenter dicta sunt. Sic ferme Seneca de uxore sua Paullina dixit sup. An. xv, 63. 'Sit hujus tam fortis exitus constantia penes utrosque par, claritudinis plus in tuo fine.' Si maritus blande uxorem observet, si officiis eam studeat demereri, hoc in qualicunque uxore laudem habet; (quia id declarat mariti affectum, quem, quicquid tandem sit, producere in marito necesse est, sive opes, sive formam, sive aliud,—quod uxori cedit in laudem); at illa laus fit major in uxore bona; quia illa non modo amatur ut uxor, sed et colitur ut virtutibus eximiis ornata. Quod si maritus uxorem sibi anteponit, quæ mala, illud adeo uxori non est laus, ut ideo culpetur. Quoniam illa licet cum natura tum vitiis marito longe sit inferior, ipsum tamen adigit ad sui cultum, turpissimamque illi notam servitii inurit. Misc. Obs. ix, 352.

Simul et solatium. Sic Ms. Vatic. 3429. et placet magis, quam quod in libris editis, *et solatium simul.*

Quiete et otio transit. Mallet Rhenan. *transiit.* In Ms. Vatic. 4498. *quietis et otio.* Senatus perhibuit Plinio, 'in tribunatu quietis, in prætura modestiæ testimonium.' Plin. in Panegyric. c. 95.

Modo rationis atque abundantiæ. Frustra tentat Lips. *moderationis suæ atque abundantiæ;* vel *moderationi satisque abundantiæ.* Alii aliter et pejus. In Ms. Vatic. 3429. *medio rationis. Ducuntur omnia Dei nutu,* i. e. gubernantur. Plaut. Merc. *ducere modo rationis est,* regere talia eo modo, quem præscribit ratio. De *modo abundantiæ,* in ludorum cura observavit non modo, quid a se requireret ratio, sed et quid rerum abundantia, ne si minus faceret, licet forte non adversum esset rationi, tenacius tamen et parcius facere crederetur. Misc. Obs. ix, 353.

Cap. 7. *Dum Intemelios (Liguriæ pars est.)* Pessime libri editi, *dum in templo.* Vitium primus deprehendit eruditus Surita, et emendavit, *Intemelio.* Melius postea Lips. *Intemelios.* Sic enim Strabo, libr. iv, p. 139. Πόλις εὐμεγέθης Ἄλβιον Ἰντεμέλιον, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἰντεμέλιοι. 'Urbs magna Albium Intemelium, incolæ Intemelii.' Ursinus ait se in veteri codice legisse, *dum Intemelium, Liguriæ urbs est.* Bene quidem, si vere. At multis suspectus est codex ab Ursino laudatus. Ejus tamen fidei argumentum videbimus inf. c. 19.

Admodum juvene. Ms. Vatic. 3429. *juvene admodum.*

Cap. 8. *Præerat tunc Britanniæ.* Seriem Britanniæ præsidum hic proponi, et cum rebus, narratis superius, componi haud erit inutile.

PRÆSIDES BRITANNIÆ

AB A. U. C. 896. J. C. 43. AD A. U. C. 838. J. C. 85.

Avlvs plavtivs, Vit. Agr. 14. Suppl. Annal. ix, 50 sq. xi, 3. Dio eum vocat βουλευτὴν ἐλλογιμώτατον, non consularem.

OSTORIVS SCAPVLA, Vit. Agr. 14. Annal. xii, 31 sq. Suppl. Annal. xi, 3. Propraetorem vocat Tac. Ann. xii, 31 et 40.

AVLVS DIDIVS GALLVS, Vit. Agr. 14. Annal. xii, 40. xiv, 29.

Q. VERANIVS, Vit. Agr. 14. Annal. xiv, 29.

SVETONIVS PAVLLINVS, Vit. Agr. 14 sq. Annal. xiv, 29 sq.

PETRONIVS TVRPILIANVS, Vit. Agr. 16. Annal. xiv, 39.

TREBELLIVS MAXIMVS, Vit. Agr. 16. Hist. i, 60 sq.

VETTIVS BOLANVS, Vit. Agr. 16. Hist. ii, 65.

PETILIVS CERIALIS, Vit. Agr. 17.

IVLIVS FRONTINVS, Vit. Agr. 17.

CNAEVS IVLIVS AGRICOLA, cujus nomen virtutesque immortalitati scriptis suis tradidit Tacitus.

Vettius Bolanus. Male vett. edd. *Voctius*, aut *Vectius Volanus.* De Vettio Bolano jam dictum sup. in not. et em. ad An. xv, 3. Ms. Vatic. 4498. habet quoque, *Vettius.*

Dignum est. Frustra tentat Acidal. *dignum esset.*

Ne incresceret. Hæc omissa vellet Cl. Ernest. In iis tamen inest quoque acumen. Nam Agricola ardorem compescuit, ne incresceret, et Bolano melior videretur.

Habuerunt virtutes. Hæc Lips. ad Cerialem perperam referebat; et emendabat, *habuerunt virtutes spatium et exemplum.* Nec de Ceriali simul et Agricola, ut Pichenæ placuit, sed de unius Agricolæ virtutibus sunt intelligenda.

Labores modo. Ita Ms. Vatic. 3429. Non ita apte libri editi, *modo labores.*

Et ducem. Ms. Vatic. 3429. *ac ducem.*

CAP. 9. *Inter togatos.* Frustra tentat erud. Grotius, *quamvis inter sagatos*, vel *quamvis non inter togatos.* Nec satis apposite Illustr. Huet. interpretabatur, 'Agricola naturali prudentia, quamvis ex usu etiam et arte, ut pote etiam sæpe diuque inter togatos versatus, facile justeque agebat.'

Nulla ultra potestatis persona. Optime Rhenan. et recentiores. Perperam in Ms. Vatic. 3429. et edd. vett. *nullam ultra potestatis personam.*

Etiam sæpe. Ms. Vatic. 3429. *sæpe etiam;* ad aures commode.

Ostentanda virtute. Bene adhuc Rhenan. et recentiores. In vett. edd. *ostentandam virtute.* Ms. Vatic. 3429. *ostendendam virtutem.*

Comitante opinione. Eleganter dictum, ut et fatetur Cl. Ernest. qui tamen conjicit, *constante opinione.*

Et elegit. Ita Mss. Vatic. edd. vett. et recentiores. Male emendaverat Rhenan. *eligit.*

CAP. 10. *Maxima, spatio ac cælo.* Hæc Lipsiana distinctione, *maxima spatio, ac cælo in Orientem, &c.* non indigent. Jam dixerat Pomp. Mela, ii, 2. 'divisas spatio pelagoque terras.'

Unde et in universum. Frustra tentat Gronov. *unde ea in universum.* Mox corrupte vett. edd. *transgressus.* Et Mss. Vatic. *transgressis.*

Thule. Ms. Vatic. 3429. et vett. edd. *Thyle.* Mss. Vatic. 4498. *Tyle.*

Nix et hyems abdebat. In vett. edd. *appetebat.* Unde Cl. Ernest. mallet, *abdiderat.*

Perinde attolli. Optime Grot. Ernest. et recentiores. In vett. edd. *proinde.*

Velut in suo. Male emendat Pichena, *velut insulis.* Nec necessario Cl. Ernest. *velut suo.*

Et jugis etiam ac montibus. Ita Ms. Vatic. 3429. Et certe melius, quam libri editi, *etiam jugis atque montibus.*

CAP. 11. *Namque rutilæ.* Ita Ms. Vatic. 3429. et vett. edd. In recentioribus omissum, *que.*

Et torti plerumque. *Et* abest a Ms. Vatic. 3429.

Et posita. Ita Mss. Vatic. et vett. ac recentiores edd. Male Rhenan. emendaverat, *positu:* Pichena, *positus,* quod in vett. libris mox legeretur, *contra Hispaniam.* Recte monuerat Muret. potius emendandum, *Hispania.*

Originis vi. Ms. Vatic. 3429. et edd. vett. *originis usu.*

Procurrentibus in diversa. Male tentat Boxhorn. *procurrentibus inter se terris.* Nec mox addendum, *eumdem habitum,* ut vult Cl. Ernest.

Eorum sacra. Frustra conjicit Groslot. *eadem sacra.*

Vicinum solum. Ita Beroald. et recentiores. Mss. Vatic. *vicinam insulam.* Puteolan. *vicinam solum.*

CAP. 12. *Tribusve civitatibus.* Bene Pichena et recentiores. In vett. edd. *tribusque.*

Conventus. Lips. aliique mallent, *consensus.*

Dum singuli pugnant. *Dum* abest a Ms. Vatic. 3429. Nec necessarium est.

Nox clara. Ita Ms. Vatic. 3429. Libri editi, *et nox clara.*

Nec occidere. Bene Rhenan. et recentiores. In vett. edd. *nec concidere.*

Patiens frugum, fœcundum. Scheffer. immerito delet, *fœcundum.* Vide Misc. Obs. ix, 354.

CAP. 13. *Tiberius præceptum.* In Mss. Vatic. et edd. vett. *Tiberius præcipue.* At Lips. quem recentiores sunt secuti, optime monuit emendandum, *præceptum.*

Mobilis pœnitentia. Ita libri omnes editi. In Ms. Vatic. 4498. *mobilis pœnitentiæ.* Ms. 3429. *mobili pœnitentiæ.*

Et ingentes adversus Germaniam. Emendat Cl. de la Bleterie, *et ingentes ut adversus Germaniam, &c.* At suus est et vulgatæ scripturæ sensus.

CAP. 14. *Cogiduno regi.* Sic libri editi. In Ms. Vatic. 3429. *Cogidumno.* Ms. Vatic. 4498. *Cogidunno.* Anne ille ipse, qui Dioni Τογόδουμνος, 'Togodumnus.' Vide Misc. Obs. ix, 355.

Ut vires rebellantibus. Ita Rhenan. et recentiores. In vett. edd. *et viros.*

CAP. 15. *E quibus legatus.... sæviret.* Mallet Cl. Ernest. *e quibus legatum.... sævire;* vel *e quibus legatus.... sæviat.*

Æque concordiam .... æque discordiam. Haud aliter Horat. Serm. I. 1, 25. 'Id quod Æque pauperibus prodest, locupletibus æque: Æque neglectum pueris, senibusque nocebit.'

Alterius manus, centuriones alterius. Perperam edd. vett. *alterius manus centurionis, alterius vim, &c.* Alii aliter, et pessime emendabant. Egregie Gronov. cum jam emendatum esset, *centuriones*, locum restituit, addita distinctione post *manus.* Passim autem in scriptoribus ac maxime Historicis occurrit, *manus clientum, manus servorum* pro clientum, servorumve multitudine. Mihi servanda lectio vulgata et consensu librorum stabilita videtur. Nempe τὸ *miscere* non referendum est ad *alterius*, sed *concordiam*, et *concordiam exitiosam*, hoc sensu : sive concordes agant, sive discordes, ad exitium nostrum conspirant. Alter enim vi militari, alter rapinis contumeliisque nos adfligit. Misc. Obs. ix, 355.

Imbellibus eripi. Ms. Vatic. 3429. *imbecillibus.*

Quantulum enim militum. Ita Mss. Vatic. Unde omnino fuit emendandum, quod habent libri editi, *quantum enim militum.* Jam tentaverat Boxhorn. *quantillum.*

Modo virtutes. Ms. Vatic. 3429. *virtutem.*

Plus impetus. Acidal. existimat post, *impetus* excidisse *integris*, ut opponatur *miseris*, de quibus mox agitur. At locum integrum puto. Penes miseros plus est impetus et constantiæ. Impetus ille furore accenditur.

Relegatum. Ita libri omnes editi. Frustra tentat Lips. *religatum.*

Cap. 16. *Boudicea.* De hujus reginæ nomine dictum satis in not. et em. ad An. xiv, 31. Hic Ms. Vatic. 3429. habet, *Voadicca;* Ms. Vatic. 4498. *Voaduca.* Librarii autem scripsere *V* pro *B*, ut sæpe in hoc libro, *Volanus* pro *Bolanus.*

Omisit ira. Bene Rhenan. et recentiores. In vett. edd. *amisit.*

Cognito provinciæ motu. Ita Ms. Vatic. 3429. et Puteolan. Sic quoque placebat Cl. Ernesto. Non ita bene Beroald. et recentiores, *eo cognito provinciæ motu.*

Propius ex legato. Bene vett. et recentiores edd. Male Rhenan. *proprius.*

Hic cum egregius. Optime Puteolan. Currupte Mss. Vatic. *nequaquam egregius ;* et cum superiore verbo, *agitabat*, conjungunt.

Missus Petronius. Bene Beroald. et recentiores. Ms. Vatic. 3429. et Puteolan. *missus igitur.*

Et delictis hostium novus. Ms. Vatic. 4498. *novis.* Melius Ms. Vatic. 3429. et libri editi, *novus.* Male tentat Pichena, *qui delictis.* Melius Ernest. *is delictis.* At nihil mutandum.

Nullis castrorum experimentis. Ita Mss. Vatic. edd. vett. et recentiores. Perperam in Gronov. edd. *nullus.*

Indecorus atque humilis. Ms. Vatic. 3429. *indecoris.* Quod monitum volui, ne quid antiquitatis fugiat. Nam Nonius Marcellus, cap. 8. laudat ex Accio, in Athamante, 'cujus sit vita indecoris, mortem fugere turpem convenit.' Dixit quoque Virgil. Æn. xii. 25. 'Nec genus indecores.'

Cap. 17. *Brigantum.* Ms. Vatic. 3429. *Bregantum.* Ms. Vatic. 4498. *Bregantium.*

Amplexus, aut bello. Ms. Vatic. 3429. *amplexus est, aut bello.*

Et cum Cerialis quidem. *Cum* abest a Ms. Vatic. 3429. Cl. Ernesto displicet, *quidem:* mallet *cujusvis*, aut *cujusque*, nisi *alter suc-*

cessor diversus a Julio Frontino fuerit. Cl. Tillemont, *Histoire des Empereurs*, Vol. ii, p. 32. existimat fuisse alterum Britanniæ præsidem, qui dignitatem obtinuit inter Petilium Cerialem et Julium Frontinum medius. Quod minime crediderim. At, citra ullum sensus detrimentum, *quidem* abesse posset.

Cap. 18. *Et quibus bellum.* Bene Ms. Vatic. 3429. Male libri editi, *ut quibus*. Unde emendabat Lips. *ut quibusque bellum*.

Transacta æstas. Ita Rhenan. et recentiores. In Ms. Vatic. 3429. et edd. vett. *transvecta*.

Provinciam numeri. Male tentat Ursinus, *innumeri*.

Degredi. Bene Pichena et recentiores. In vett. edd. *digredi*.

Fore universa. Horum loco habet Ms. 3429. *ac, prout prima cessissent, terrorem ceteris fore*. Quod quidem elegantissimum est, sed forte e librarii ingenio.

In dubiis consiliis. Emendat Gronov. *in subitis*. Pichena, *sed quoniam, ut in dubiis*. Nihil mutandum. Subitarium fuit consilium Monam insulam in potestatem redigendi. Antea anceps dubiusque Agricola an cœpta prospere succederent, Monamque peteret.

Cap. 19. *Statuit excidere.* Ita edd. vett. Cl. Ernest. et recentiores. Lips. *exscindere*.

Primam domum suam. Sic libri omnes, præter J. F. Gronov. et Ryck. qui edidere, *primum*.

Per libertos. Male Ms. Vatic. 3429. *liberos*.

Milites adscire. Mallet Danesius, *adsciscere*. Quod probat Ernest.: tentat quoque, *adcire*, vel *accire*.

Non peccaturos præponere. Ita Mss. Vatic. 3429 et 4498. Sic quoque Ursinus e vetere Codice; unde constat Ursini fides, hactenus suspecta. Cum a libris omnibus editis absit verbum, *præponere*, alii supplebant, *retinere*, alii, *præficere*; Gronov. pro, *potius*, emendabat, *imponere*. Alii ἔλλειψιν esse volebant.

Auctionem. Melius forte, *exactionem*; sic quoque volebant Muret. Lips. aliique multi. In Ms. Vatic. 3429. *auctionem*; et in marg. *exactionem*. Ms. Vatic. 4498. *exactionem*; et in marg. *auctionem*. In hac varietate nihil mutavi; maxime cum, teste Suet. in Vespas. 16. Vespasianus 'non contentus omissa sub Galba vectigalia revocasse: nova et gravia addidisse: auxisse tributa provinciis, nonnullis et duplicasse.' Hoc vult Tacitus, sustulisse Agricolam omnes fraudulentas rationes, quibus hoc agebant ii, qui tributa colligebant, ut provincialibus omnia essent onerosa, sibi utilia et quæstuosa, et ea tantum munera voluisse servari, quæ tributo convehendo erant necessaria, et sic æqualia, non plura, non majora postularent. Misc. Obs. ix, 358.

Quæ, in quæstum reperta. Bene recentiores. Male in vett. edd. *in quæstum reperta, quæ*. Frustra Pichena, *repertis*.

Vendere pretio. Ms. Vatic. 3429. *ludere pretio*. Non emendandum, ut placet Gronovio, *vendere parvo*. Hæc frumenta pretio, a publicanis æstimato, vendebantur. Unde iis nomen, *frumentum æstimatum*.

Cap. 20. *Multus in agmine.* Bene Ms. Vatic. 3429. Sic quoque conjecerat Cl. de la Bleterie. Perperam vett. edd. *multum in agmine*. Rhenan. quem recentiores sunt secuti, *militum in agmine*. *Multus* est certe et elegantior, et huic loco aptior. Sic

sup. An. xiv, 56. 'rarus per Urbem.' Et infra Vit. Agr. 37. 'frequens ubique Agricola.' Ex corrupta scriptura ortum errorem crediderim. Vox enim una excidisse videtur; ac legendum puto: *multus in agmine, militum laudare modestiam.*

Inritamenta pacis. Lips. et Acidal. mallent, *invitamenta.* Nobis quoque placeret, si faverent libri.

Tanta ratione. Ms. Vatic. 3429. *et tanta ratione.*

Nova pars. Ita libri omnes. Mallet Gronov. *nota pars:* eum sunt secuti recentiores interpretes Galli et Angli. Ernest. retinet, *nova pars;* sed mox excidisse putat *sic* vel *ita.* Nihil omnino mutabat Illustr. Huet. et *novam partem* explicabat, *Romanis armis inaccessam.*

CAP. 21. *Bello faciles.* Sic Rhenan. ac deinde ceteri omnes. Mss. Vatic. et edd. vett. *in bello:* quod forte non ita spernendum. Tellus enim a Plin. xxxiii, n. 1. laudatur 'minime parca, facilisque in omnibus quæcumque prosunt.' Rhenan. tamen aliique tentant, *in bellum* vel *in bella faciles;* quod eleganter quoque diceretur.

Abnuebant .... concupiscerent. Recte quidem. Nec satis apte Cl. Ernest. hanc diversitatem in modis verborum arguit, et mutatum vellet, aut *abnuerent ....* aut *concupiscebant.* Agricola principum filios liberalibus artibus erudiendo, ingenia Britannorum ostentando, eaque studiis Gallorum meliora prædicando, effecit ut Britanni, qui modo linguam Romanam abnuebant, eloquentiam concupiscerent. Potuisset quidem Tacitus quoque dicere, *abnuerent.* Abstinuit autem ne pariter desinerent verba. Id enim est orationis vitium.

Paulatimque discessum. Mallet Pichena, *descensum.*

CAP. 22. *Avidus intercepit. Avidus* eleganter dicitur. Nec addendum, *gloriæ*, aut omittendum, *avidus;* ut vult Cl. Ernest.

Ad Taum. Mss. Vatic. *ad Tanaum.* Sed in marg. Ms. Vatic. 3429. *Taum.*

Ut erat bonis. Ita Ms. Vatic. 3429. et edd. vett. *Erat* perperam a recentioribus omissum.

Secretum et silentium. Ms. Vatic. 3429. *secretum ut silentium.*

CAP. 23. *Percurrerat.* Ita Rhenan. et recentiores. Puteolan. et vett. edd. *præcurrerat.*

Clota. Ita Mss. Vatic. et edd. vett. Male Beroald. et recentiores, *Glota.* Ptolemæo quoque, ii, 3. memoratur *Clota æstuarium.*

Diversi maris æstibus. Mss. edd. vett. et recentiores, *æstibus.* Male Rhenan. *æstus;* Lips. *æstu.* In Ms. Vatic. 3429. *diversis maris æstibus.*

Revectæ. Ita Mss. Vatic. et vett. ac recentiores edd. Male Rhenan. *revecti,* quod multi postea retinuere.

CAP. 24. *Nave prima trangressus.* Ita libri omnes. Emendabat Illustr. Huet. *navibus tum primum transgressus.* Tentat quoque Cl. de la Bleterie, *gnave transgressus.* At non crediderim hanc esse Taciti mentem stylumve. Nec forte satis certæ Latinitatis, *gnave.* Aperta mihi videtur Taciti narratio. Agricola, summotis ultra Clotam et Bodotriam, velut in aliam insulam, hostibus, transgressus est Clotam æstuarium, *the Gulf of Dumbarton,* nave, Romanarum omnium prima, quæ oras illas scrutata est: eamque Britanniæ partem, quæ Hiberniam aspicit, nempe provincias *Cantyre, Carrick, Galloway,*

Wight, &c. copiis instruxit. Bene vertit Cl. Gordon, 'In the fifth year of the war, Agricola passing the Frith, himself in the first ship that landed, in many and successful encounters subdued nations till that time unknown, and placed forces in that part of Britain which fronts Ireland, more from future views than from any present fear.' Murphy quoque, 'In the fifth summer Agricola made an expedition by sea. He embarked in the first Roman vessel that ever crossed the æstuary; and, having penetrated into regions till then unknown, he defeated the inhabitants in several engagements, and lined the coast, which lies opposite to Ireland, with a body of troops: not so much from an apprehension of danger, as with a view to future projects.'

In spem. Optime dictum. Frustra tentat Lips. *in speciem,* i. e. ad ostentandas vires. Vide Misc. Obs. ix, 361.

Differunt: melius aditus. Ita Rhenan. et recentiores. Pro *melius,* Rhenan. et Danesius mallent *ejus,* nempe insulæ. Emendabat Muret. *differunt in melius. Aditus.* In Mss. Vatic. et edd. vett. *differt: in melius aditus.* Ac forte nihil fuit mutandum. Hic enim eleganter usurpatur, *differt. In melius* dici quoque potuit, ea potissimum ætate, qua præpositio *in* erat familiaris, ut *in tantum, in quantum.* Nec fere aliter Tac. An. xiv, 39. 'Cuncta tamen ad Imperatorem in mollius relata.'

Cap. 25. *Amplexus civitates.* Ita Ms. Vatic. 3429. et quidem optime. Perperam in vett. et recentioribus edd. *amplas civitates.* In mediis, *ampla civitate .... sita.* Gronov. emendabat, *amplæ civitatis .... sitæ.* Rhenan. ut vulgata retineret, mox corrigebat, *prius* pro *portus.* Tac. autem dixit, *amplexus civitates,* ut sup. An. xv, 59. 'amplectitur rempublicam.'

Hostili exercitu. Ms. Vatic. 3429. et vett. edd. *hostilis exercitus.*

Impelleretur. Ms. Vatic. 3429. et vett. edd. *impellitur.* Frustra tentat Cl. Ernest. *inferretur, impingeretur.*

Auctus Oceanus. Ita, et eleganter, vett. ac recentiores edd. Pichena aliique, *victus Oceanus.* Sic quoque vertit Cl. Gordon, *Those vanquished Ocean.* Murphy quoque, *And the spirit with which he conquered winds and waves.* At τὸ *victus* simul ad præcedens *terra* et *hostis* referatur. Vide Misc. Obs. ix, 361.

Oppugnasse ultro. Frustra tentat Lips. *oppugnare ultro, castella adoriri.* Alii emendant, *oppugnavere.* Vide Misc. Obs. ix, 361.

Potius, quam pellerentur. Mallet Gronov. *prius, quam pellerentur.*

Ignavi specie prudentium. Ita Ms. Vatic. 3429. In vett. edd. *specie ignavi prudentium:* inde in recentioribus fuerat emendatum, *specie prudentium ignavi.*

Circumiretur. Bene vett. et recentiores edd. In Lipsianis, *circumirentur.*

Cap. 26. *Pro salute, de gloria.* Emendabat Acidal. *de salute, pro gloria;* probatque Cl. Ernest. atque ita edidit Cl. Lallemand. Nihil mutaverim, refragantibus libris: vulgata non displicent.

Erupere. Optime Ms. Vatic. 3429. sic quoque volebat Acidal. Perperam libri editi, *irrupere.* Britanni enim irruperant, Romani e castris erupere.

Cap. 27. *Penetrandam.* Ms. Vatic. 3429. *et penetrandam.*

Cujus constantia. Tentant Lips. Pichena et Acidal. *cujus conscientia.* Nihil mutandum existimat Illustr. Huet. 'quod per summam constantiam exercitus hanc victoriam peperisset.' Mox inf. c. 36. 'Ac primo congressu eminus certabatur: simul constantia, simul arte Britanni, &c.' Vide Misc. Obs. ix, 362.

Uni imputantur. Bene Rhenanus et recentiores. In vett. edd. *cum imputantur.*

Arte ducis rati. Vel supplendum, *arte ducis se victos rati;* vel, quod potius crediderim, emendandum secundum Boxhorn. *arte ducis superati.* Librarii vero hac in re tanto facilius errare potuere, quod sæpe in Mss. *super* scribatur unica litera *s*, nota superposita, ut recte observavit Lipsius. Tentabat Freinshem. *non virtutem, sed occasionem et artem ducis rati.* Heumannus, *occasione et arte superati;* vel etiam, *casune an arte superati.* Cl. Ernest. conjicit, *arte vicisse*, scilicet Romanos, *rati.* Forte quis erit, qui existimet Tacitum scripsisse, *arte ducis rati*, intelligendo, *id contigisse.* At id durum videtur. Bene vertit Davanzati, *i Britanni tenendosi vinti non per valore, ma per caso, e astuzia del capitano:* nec ferme aliter ceteri interpretes, licet non eadem brevitate. Vide Misc. Obs. ix, 362—3.

Cap. 28. *Et in Britanniam.* Bene Ms. Vatic. 3429. Copula, *et* deest in libris editis.

Immixti manipulis. Bene libri editi. Male Ms. Vatic. *immixtis manipulis.*

Uno remigrante. Ita libri omnes editi, præter Cl. Lallemand, qui edidit, *remigante*, forte operarum errore: nam in notis minime monet se quidquam mutasse. At sive errori, sive conjecturæ, favet Ms. liber Vaticanus 3429. qui habet quoque, *remigante.* Si quis tamen ad rerum seriem attenderit, *remigrante* verum ac genuinum esse judicabit. Hinc enim alii duo suspecti et interfecti: hinc nondum vulgato rumore, ut miraculum prævehuntur: hinc amissæ per inscitiam regendi naves. Explicabat quidem Illustr. Huet. 'Cum unum e gubernatoribus remigrare deprehendissent, hoc est navim eo, unde profecta erat, reducere, alios duos suspectos habuere; propterea interfecere, atque ipsum etiam qui remigrare parabat.' At 'verisimilius est,' inquit Pichena, 'illum, antequam ex portu solverent, clam se subduxisse, ac domum versus remeasse. Nam duos tantum occisos apparet.' Sic vertit Cl. Gordon: 'and since one of these forsook them and fled away, they suspected and therefore killed the other two.' Murphy quoque: 'One of the pilots made his escape, and suspicion falling on the other two, they were both killed on the spot.' Eodem sensu ceteri interpretes.

Provehebantur. Ita quidem libri editi. At in Mss. Vatic. *prævehebantur;* et in marg. Ms. Vatic. 3429. additum, *alius* habet *præbebantur.* Certe minime inelegans foret verbum, *prævehi.* Britanniam enim prævehebantur. Sic dictum An. ii, 6. *qua* Rhenus *Germaniam prævehitur.*

Mox hac atque illa rapti, et cum. Corrupte Ms. Vatic. 3429. et edd. vett. *mox ad aquam atque ut illa rapti secum.*

Sua defensantium. Pomponius Lætus in marg. Ms. Vatic. 3429. adscripsit, *ut sua ;* quod sic ipsi placeret.

Circumvecti Britanniam. Ut magnum ac memorabile Usipiorum facinus innotescat, diligentius exploranda eorum navigatio.

DE USIPIORUM COHORTE BRITANNIAM CIRCUMVECTA.

Cohortem illam Usipiorum ex Occidentali Britanniæ ora solvisse innuit Tacitus, docet Dio lxvi, p. 754. Ἐξαναχθέντες περιέπλευσαν τὰ πρὸς ἑσπέραν αὐτῆς (Βρεττανίας.) Erat sane ex iis copiis, quas Agricola instruxerat in ea Britanniæ parte, quæ Hiberniam respicit, ut dictum est sup. c. 24. Tres liburnicas furtim ascendere, nulla navigandi arte, et ea ætate, qua vel inter peritos erat exigua. Hac illac rapti, ut fluctus ventusque eos ferebat, ὥς που τό τε κῦμα, καὶ ὁ ἄνεμος αὐτοὺς ἔφερε, Dio, ibid. versus Septemtrionalem Britanniæ partem tendunt. Cum oram legerent, nec sufficerent commeatus, congressi sunt cum plerisque Britannorum, nempe cum incolis provinciarum, quas nunc dicimus, *the Counties of Cumberland, Galloway, Argyll, Inverness ; Cantyre, Strathnaver, &c.* Cum extremum insulæ sic attigissent, sinum *Pentland Firth* inter Britanniam et Orcadas, *the Orkney isles,* ingressi sunt, et in Orientalem Britanniæ partem flexere. Nova inde prælia cum incolis provinciarum *Caithness, Sutherland, Murray, Buchan, &c.* eaque infeliciora. Imprudentes enim in castra Romanorum, qui ibi tendebant, incidere, καὶ ἔλαθον ἐκ τοῦ ἐπὶ θάτερα, πρὸς τὰ στρατόπεδα τὰ ταυτῇ ὄντα προσχόντες, Dio, ibid. Novo hoc periculo territi, castrensesque pœnas magis, quam calamitosam, sed liberam, suam sortem exosi, liburnicas propere repetunt, et in altum provehuntur. Summa brevi fuit rerum omnium inopia : in iis angustiis, primum infirmissimos suorum, deinde sorte ductos vesci cœpere. Tantis conflictati miseriis, tempestate aut ipso Oceani impetu in mare Suevicum, *the Baltic,* detruduntur. Ibi naves suas, viarum erroribus et regendi inscitia quassas, amisere. Neminem eorum sortis misertum est, quod pro prædonibus haberentur. Igitur dum eluctantur, ut patrias sedes repetant, primum a Suevis inter Albim et Vistulam, mox a Frisiis inter Amisiam et Rhenum, intercepti sunt. Quosdam eorum per commercia venumdatos, et in Romanam, id est, in sinistram Rheni ripam, (nam dextram tenebant Germani), adductos, indicium tanti casus illustravit.

Agricola autem, post Grampiensem victoriam, in publicas curas utilitatesque intentus, audita illa Usipiorum fuga, certusque eos ex Occidentali Britanniæ parte in Orientalem Septemtrionali navigatione fuisse pervectos, classem misit, quæ Tao æstuario, nunc *Firth of Tay,* profecta, littora illa ab Oriente in Occidentem relegeret, et diligentissime exploraret, Dio, loc. cit. Tunc primum 'hanc oram novissimi maris Romana classis circumvecta est, insulamque esse Britanniam adfirmavit :' tunc Orcades, hactenus fama tantum vulgatæ, fuere, eremigato Septemtrione, cognitæ et domitæ : tunc 'dispecta est Thule, *the Shetland isles,* quas hactenus nix et hyems abdebat,' ut dictum est sup. c. 10. Hinc vero intelligas non ad hanc Thulen, sed ad ipsam Britanniam referenda esse, quæ habet Statius, adulator magis, quam poeta, in Sylvarum, lib. v. Protreptic. ad Crispinum,

Bolani, Britanniæ præsidis, filium ii, 54. 'Tu disce patrem, quantusque nigrantem Fluctibus occiduis, fessoque Hyperione Thulen Intrarit mandata gerens.' Verum, antequam de Septemtrionali navigatione dicendi finem faciam, alterum proferam exemplum, quod, utinam fusius fuisset narratum, magnum naturæ arcanum reseraret. Auctore enim Plinio, ii, 67. '*Cornelius* Nepos de Septemtrionali circuitu tradit, Quinto Metello Celeri, L. Afranii in consulatu collegæ (consules fuere A. U. C. 694. A. C. 61.) sed tum Galliæ proconsuli, Indos a rege Suevorum dono datos, qui ex India commercii causa navigantes, tempestatibus essent in Germaniam abrepti.' Sic ante viginti annos, cum Elisabetha Augusta, imperium Russicum regeret, Japonenses, commercii causa navigantes, tempestatibus abrepti, ad oram imperii Russici, *Kamchatka*, appulere, unde Petropolim, *Petersburg*, missi, ab Elisabetha humanitate maxima excepti et habiti sunt. At Indi, longiore errore, non modo Japonenses insulas, *Japan*, oramque imperii Russici, *Kamchatka*, sed et Orientales ac Septemtrionales Siberiæ et Laponiæ oras, *Siberia, Samoieds and Lapland*, circumvecti ad Oceanum, mareque Suevicum, *the Baltic*, flexere; unde a rege Suevorum habiti, dono dati sunt Quinto Metello Celeri, Galliæ proconsuli. Sic casus fecit, quod a Batavis Russisque magna cum laude tentatum, nondum tamen præstitum est. Tales autem casus nunc rarissimi ob nauticæ rei scientiam, mutatos armorum usus, et politicas imperiorum leges. Olim, audentioribus barbaris, frequentes erant, et eventorum, quæ hodie incredibilia videntur, feraces. Juvat ergo Usipiorum exemplum recentiore feliciore que Francorum exemplo confirmare. Illud habet Eumenius in Panegyrico Constantii, cap. 18. 'Recursabat quippe in animos illa sub divo Probo et paucorum ex Francis captivorum incredibilis audacia, et indigna felicitas, qui a Ponto usque correptis navibus, Græciam, Asiamque populati, nec impune plerisque Libyæ littoribus appulsi, ipsas postremo navalibus quondam victoriis nobiles ceperant Syracusas, et immenso itinere pervecti Oceanum, qua terras irrupit, intraverant: atque ita eventu temeritatis ostenderant nihil esse clausum piraticæ desperationi, quo navigiis pateret accessus.' Vide et Zosimum, lib. 1. in fin.

Initio æstatis. Forte scriptum olim, *initio VII.* vel *septimæ æstatis;* et numerus librariorum errore exciderit. Hæc enim æstas non eadem est, quæ memoratur sup. c. 25. Mox enim infra c. 34. 'ii sunt quos proximo anno, unam legionem furto noctis aggressos, clamore debellastis.'

CAP. 29. *Montem Grampium.* Ms. Vatic. 3429. *Graupium.*

Hostes insederant. Ms. Vatic. 3429. *hostis insederat.*

Nomine Calgacus. Ita Mss. Vatic. 3429 et 4498. nec aliter vett. edd. Perperam ergo in recentioribus, *Galgacus.* Pomponius Lætus, cum in suo exemplari primum scripsisset, *Galgacus,* ipse emendavit, *Calgacus.*

CAP. 30. *Priores pugnæ.* Freinshemio Boxhornioque displicent, *pugnæ:* hanc vocem omitti volunt. Minime tamen displicet, maxime cum Cicero, Horatius aliique optimi scriptores sæpissime dixerint, *pugnatas pugnas, pugnata bella, pugnare pugnam, &c.*

Quia nobilissimi....eoque in ipsis penetralibus siti. Miror Cl. Ernestum pro, *nobilissimi*, tentare, *novissimi;* nec videre cur, *nobilissimi in penetralibus*, habitent. Id tamen patet. Populi, montium incolæ, ut ceteris duriores fortioresque, sic quoque se nobiliores putant. Porro ut Dii, ita et homines nobilissimi in penetralibus siti. Miraque vis inest in his Calgaci verbis. Cf. *Rep. of Lett. for Apr.* 1734. p. 248.

Contactu dominationis. Optime Rhenan. et recentiores. In vett. edd. *contractu.*

Sinus famæ. Frustra tentat Muret. *fama.*

Nunc terminus. In libris scriptis et editis, *nunc terminus Britanniæ patet: atque omne ignotum pro magnifico est. Sed nulla jam ultra gens, &c.* Muret. delebat, *atque omne ignotum pro magnifico est.* Mutabat Acidal. et legebat, *sinus famæ (namque omne ignotum pro magnifico est) in hunc diem defendit. Nunc terminus, &c.* Melius adhuc aptiusque cohæreret oratio, si legeretur, *Nos terrarum ac libertatis extremos recessus ipse ac sinus famæ in hunc diem defendit; atque omne ignotum pro magnifico est. Sed nunc terminus Britanniæ patet: nulla jam ultra gens: nihil nisi fluctus, &c.* Sicque vertere Gallici interpretes Cll. Brueys, Guerin, de la Bleterie. Vulgatum ordinem retinuit Cl. Gordon, 'At present the utmost boundary of Britain is laid open; and to conquer parts unknown, is thought matter of great pomp and boasting. Beyond us no more people are found, nor aught save seas and rocks; and already the Romans have advanced into the heart of our country.' Murphy sic vertit, 'But we are no longer safe in our obscurity: our retreat is laid open: the enemy rushes on, and, as things unknown are ever magnified, he thinks a mighty conquest lies before him. But this is the end of the habitable world, and rocks and brawling waves fill the space behind. The Romans are in the heart of the country.' Hæc postrema ita vertit, quod pro, *infestiores Romani*, tunc in Taciti edd. legeretur, *interiores Romani.*

Infestiores Romani. Optime Ms. Vatic. 3429. Sic quoque volebat Rhenan. vel, *eo manifestiores.* In vett. edd. *inferiores:* unde Lips. conjiciebat, *iis feriores.* Male emendatum in multis edd. *interiores Romani;* cui convenit τὸ *ultra.*

Defuere terræ. Bene Rhenan. et recentiores. Perperam vett. edd. *defuere: terram, &c.*

Cap. 31. *Etsi libidinem.* Ms. Vatic. 3429. *etiamsi libidinem.*

Bona fortunasque in tributum egerunt: in annonam, frumentum. Ita Rhenan. et recentiores. Corrupte in Ms. Vatic. 3429. *bonæ fortunæ quæ in tributum aggerat animus in frumentum, &c.* In edd. vett. *bona fortuna quæ in tributum agerat annus in frumentum.* Unde suspecta vox, *egerunt;* et si quid felicius excogitaretur, reponendum.

Inter verbera. Ita Ms. Vatic. 3429. In vett. edd. *verbera emuniendis inter.* Hinc recentiores, *verbera inter ac contumelias.*

Et conservis. Ms. Vatic. 3429. *etiam conservis.* Sed *et* pro *etiam* usurpatur.

Trinobantes. Perperam in vett. edd. *Brigantes.* Optime Camden. quem Ernest. aliique sunt secuti, emendavit *Trinobantes,* ut pa-

tet ex An. xiv, 39. Argute nimis, qui *Brigantes* defendunt, quod eorum ac Trinobantum una eademque sit origo.

Et libertatem non in præsentia laturi .... *non ostendamus* .... *seposuerit?* Ita quidem, sensim sine sensu mutata vetere scriptura, editum. At in Ms. Vatic. 3429. *et in libertatem non in pœnitentiam.* Vett. edd. *et in libertatem non in præsentiam laturi primo statim congressu unde ostendamus, quos sibi Caledonia viros seposuerit.* Minucianus primus edidit, *in præsentia;* alii postea omisere præp. *in* ante *libertatem:* ac demum pro, *unde ostendamus..seposuerit,* emendatum a Pichena, *non ostendemus,* ab aliis, *non ostendamus..seposuerit?* Mihi vero et veteris scripturæ vestigia, et rerum, narratarum An. xiv, 33. memoriam repetenti probabile videtur Tacitum scripsisse, *et in libertatem, non in prædam, certaturi, primo statim congressu vivide ostendamus quos sibi Caledonia viros seposuerit.* Primo scriptum olim fuisse, *et in libertatem* suadent Mss. et vett. edd. Deinde, *non in prædam* innuit tum series orationis, tum id quod narrat Tacit. Ann. xiv, 33. 'Barbari, omissis castellis præsidiisque militarium, quod uberrimum spolianti, et defendentibus intutum, læti præda, et aliorum segnes petebant.' Certaturi autem *in libertatem, non in prædam,* Latine dicitur, ut apud Senecam in Thebaid. Act. 1. vers. 298. 'Certant in omne facinus.' Denique quod nobis emendandum videatur, *vivide ostendamus* .... *seposuerit,* facit et vetus scriptura, et auctoritas eruditi viri Jos. Scaligeri, qui ita in exemplari suo manu propria emendaverat, teste Rutgersio, 'Lectiones Venusinæ,' cap. 31.

Hujus autem loci, misere corrupti, innumeræ sunt emendationes ab aliis propositæ, quarum præcipuas memorasse sit satis. Muretus, *et in libertatem, non in populi Romani servitium nati.* Lipsius, *et libertatem non in præsenti ablaturi,* vel *illaturi.* Acidal. *et minui libertatem non in præsentia laturi.* Heuman. *et libertatem in præsentia ulturi, non prima statim congressione ostendamus.* Cl. Ernest. *et libertatem in præmium,* seu *in præmio, laturi, non prima statim congressione ostendamus, &c.* Alii defendunt vulgata, *libertatem non in præsentia laturi,* quod ea antiqua et Corneliana falso existiment. Vide Misc. Obs. ix, 364. et *Rep. of Lett. for Apr.* 1734. p. 249.

Cap. 32. *Nostris illi dissensionibus.* Sic volebat Rhenan. Pichena et recentiores edidere. Vett. edd. *discessionibus.*

Licet dominationi alienæ sanguinem commodent. Ita ed. pr. et quidem elegantissime. Suffragatur Ms. Vatic. 3429. *licet dominationi alienæ sanguinem commendent.* Quod Beroald. operarum sane vitio, omiserat *licet,* et ediderat *commodent,* emendatum est, *commodantes.*

Metus et terror est. Ita ed. pr. nec ineleganter. Beroald. emendavit, *metus et terror sunt infirma vincula, &c.* Mox in Ms. Vatic. 3429. *vincla.*

Qui timere desierint. Tentabat quoque Lips. *quos timere desierint.*

Conjuges accendunt. Bene ed. pr. et recentiores. Male Beroald. *accedunt.*

Paucos numero. Ita Mss. et vett. ac recentiores edd. In mediis quibusdam *paucos numeros*, i. e. cohortes, ut tentabat Lips.

Circum trepidos. *Circum* inutile sane videbitur; et ab oscitantibus librariis e sequenti verbo *circumspectantes* facile peti potuit: ut jam ab erudito Heumanno fuit observatum.

Dii nobis tradiderunt. Optime Lips. et recentiores. In vett. edd. *alii nobis tradiderunt.*

Ægra municipia. Bene Mss. Vatic. *ægra.* In vett. edd. *erga.*

In æternum proferre. Ms. Vatic. 3429. *perferre.*

CAP. 33. *Et barbari moris.* Ms. Vatic. 3429. *ut barbaris moris.*

Instruebantur acies. In Mss. Vatic. 3429 et 4498. *instruebatur.* Marg. Ms. Vatic. 3429. additum, *alius* habet *instituebatur.*

Munimentis coercitum. Sic Ms. Vatic. 4498. ita quoque volebat Gronov. In Ms. Vatic. 3429. et libris editis, *monitis.* Adscriptum marg. Ms. Vatic. 3429. *alius* habet *munimentis.* Patet capite 35. militem castrorum vallo ac munimentis potius, quam monitis, fuisse coercitum. Ursinus locum totum sic se scriptum invenisse ait in antiquo codice: *et vix munimentis coercitum militem, accendendum adhuc ratus.* Vide c. 35. Vult Tacitus vix contineri potuisse castris, quin extemplo procurrerent, et audacissimum quemque illum ex barbaris adsultantem exciperent ferro ante justum congressum. Vide Misc. Obs. ix, 364.

Militem accendendum adhuc ratus. Ita Ms. Vatic. 3429. Mendose libri editi, *militem adhuc ratus.* Unde Lips. supplebat, *acuendum, incitandum*, aliudve tale. Vocem *accendendum* insertam ab ingenio mallem omitti, et pro *adhuc ratus* conjunctim *adhortatus* scribi. Misc. Obs. ix, 365.

Octavus annus est. Erat quidem æstas tantum septima, ex quo in Britanniam venerat Agricola, ut vid. sup. c. 28. At cum anno ante, quam veniret, fuisset consul, et statim post consulatum Britanniæ præpositus, sup. c. 9. inde forte annus hic numeratus est octavus. Nempe consul et Britanniæ præpositus fuit A. U. C. 830. Ad montem Grampium pervenit et pugnavit A. U. C. 837. Forte tamen erratum in numeris, et scriptum olim, *septimus annus est.* Vide Misc. Obs. ix, 365.

Equidem sæpe in agmine. Ita Ms. Vatic. 3429. In libris editis deest, *sæpe.*

Voces audiebam. Bene Ms. Vatic. 3429. In ed. pr. *voce audiebam.* Beroald. emendavit *vocem*, quod deinde ceteri retinuere.

E latebris suis extrusi. Ita edd. vett. Male mutatum in recentioribus, *a latebris.*

Superasse tantum itineris. Bene Rhenan. et recentiores. In vett. edd. *superesse.*

Ita fugientibus. In Ms. Vatic. 3429. et edd. vett. *item fugientibus.*

Hodie prosperrima sunt. Mallet Ernest. *hostibus prosperrima sunt.* Quod, inquit, aliter non habeas, quo referas, quæ mox sequuntur, *eadem notitia...eadem abundantia.* Nihil tamen mutaverim. Hæc brevitas in oratione placet.

Cap. 34. *Fortissimum quodque animal contra ruere.* Bene Ms. Vatic. 3429. In vett. edd. *animal ruere.* Inde in recentioribus emendatum, *robore.* At minime Cornelianum est, *robore pelluntur.*

Quos quod tandem invenistis, non restiterunt. Ita Mss. Vatic. et libri editi. Marg. Ms. Vatic. 3429. adscripserat Pomponius Lætus, *quos quod tam diu non invenistis, restiterunt. Sic legendum puto.* At potior est vulgata scriptura, ut attendenti cuique videbitur.

Deprehensi sunt novissimi. Bene Rhenan. et recentiores. Corrupte in vett. edd. *novissime.*

Res et extremo metu corpora. Ita Ms. Vatic. 3429. et quidem apte. Vett. edd. pro *res* habent *id.* Inde Pichena emendavit, *ideo extremo metu corpora.* Sic res et corpora memoravit Livius, cum Romanorum, capta a Gallis urbe, angustias describeret: 'nec ullius rerum suarum relicti, præter quam corporum, vindices,' Liv. v, 42.

Defixere in his. Edd. vett. *defixere aciem in his, &c. Aciem* additum puto, quod ante *defixere* interpungebatur hoc modo, *corpora; defixere aciem in his, &c.* Frustra totum hunc locum mutat Cl. Ernest. *sed deprehensi sunt ignavissimi, et extremo metu torpidi defixere aciem in his, &c.*

Causas rebellandi. Ita vett. et recentiores edd. Male Rhenan. et qui eum sunt secuti, *debellandi.*

Cap. 35. *Octo millia.* In Ms. Vatic. 3429. *octo millium.*

Bellanti. Ms. Vatic. 3429. et vett. edd. ante Rhenan. *bellandi.*

Constiterat. Ita Ms. Vatic. 3429. In libris editis, *constiterant.*

Connexi. Ms. Vatic. 3429. *convexi.*

Covinarius et eques. Cop. *et* abest a Ms. Vatic. 3429. et edd. vett.

Promtior in spem. Ernest. mallet, *pronior in spem.*

Cap. 36. *Simul constantia.* Ms. Vatic. 3429. *simulque constantia.*

Tres Batavorum cohortes. Bene Ms. Vatic. 3429. et recentiores edd. In vett. *per Batavorum cohortes.*

In arcto pugnam. Libri omnes editi, sed male, *in aperto pugnam.* Lips. tentabat, *in opertos,* vel *in operta:* Schelius, *in aperta:* Cl. de la Bleterie, *inoperti.* Felicior ceteris Franciscus Medicis, vir egregius et in multis de Tacito bene meritus, optime emendabat, *in arcto,* cui Pichenus subscribit et Gruterus, ut postulat ipsa orationis series. Sic quoque de Hispanis, Liv. xxviii, 33. 'in arcto pugna Romano aptior, quam Hispano militi futura videbatur.' Duo in Britannis reprehendit Tacitus, et quod ferire hostem non possent, et quod non possent sese tegere; unde statim liquet, *pugnam in aperto,* Tacitum vocare, in corpora Britannorum non tecta propter parva scuta. Misc. Obs. ix, 367.

Et tractis. Ita libri omnes editi. Muretus emendabat, *et fractis.* At cum in Mss. Vatic. 3429 et 4498. legatur tantum, *et tratis.* Puteolan. conjectura edidit, *et tractis.* Ad rem et veteris scripturæ vestigia aptius ac propius, *et prostratis.* Hoc verbo sæpe utitur Tacitus in Annal. et Hist. libris.

In æquo obstiterant. Ms. Vatic. 3429. *adstiterant.*

Equitum turmæ fugere. Tentat Lips. *equitum turmæ effudere,* aut potius, *effusæ.* Ernest. *erupere.* Sed inutiliter; si ad ea, quæ in notis observavimus, attendatur.

Hostium agminibus. Romanos Tacitus minime dixit, *hostes.* Vel ergo, ut volebat Muretus, emendandum *nostrorum:* vel, quod ob veterem scripturam commodius, *cohortium*, ut monet Ernestus. Recte, ut mihi videtur, Acidal. de agminibus Britannorum exponit, quibus covinarii erant immixti. Vide Misc. Obs. ix, 368.

Cum ægre diu stantes. Corrupte vett. edd. *cum ægra diu aut stante.* Rhenan. quem omnes postea sunt secuti, emendavit, *cum in gradu stantes.* At cum Ms. Vatic. 3429. habeat quoque *ægra diu*, emendandum edendumque, *ægre diu*, optimo quidem sensu et ex vetere scriptura. Tentabat Trillerus, *ægre clivo stantes.* Vide Misc. Obs. ix, 368.

CAP. 37. *Summa collium.* Ms. Vatic. 3429. *summam.*

Accurrerant. Ms. Vatic. 3429. *accucurrerant.*

Appropinquarunt. Ms. Vatic. 3429. *appropinquaverunt.*

Nec alius alium. Emendabat Acidal. *sed alius alium.*

Trecenti sexaginta. In libris editis, *trecenti quadraginta.* At potior est fides Mss. Vatic. 3429 et 4498. qui *trecenti sexaginta* habent. In numeris XL. pro LX. facile errare potuit Puteolan. unde ad ceteros pervulgatus error.

CAP. 38. *Britanni palantes.* Ms. Vatic. 3429. *Britannique paantes.*

Dein separare. Bene Ms. Vatic. 3429. Sic quoque conjecerat Lips. Male libri editi, *sperare:* unde Grotius tentabat, *desperare;* Ernest. *spernere.*

Secreti colles. Ernest. mallet, *deserti colles.*

Horestorum. Mss. Vatic. 3429 et 4498. *Borestorum.*

Trutulensem portum. Ita libri editi. In Ms. Vatic. 4498. corrupte, *trutulens est.* Ms. Vatic. 3429. *trucculensem.*

Omnis redierat. Vulgo, *omni*, sed mendose, ut jam monuere Lips. ac Pichena; patetque ex ipsa Latinitate. Quis enim ferat, *proximo latere Britanniæ lecto omni?* Pro *redierat*, frustra tentat Rhenan. *exierat.* In Ms. Vatic. 3429. *proximo Britanniæ latere.* Totum autem hunc locum ita emendabat Cl. Heumannus: *Et simul classis secunda tempestate ac fama Trutulensem portum tenuit, quæ* (subaudi *classis*) *proxime, littore Britanniæ lecto omni, redierat.* Tacitus vult, classem illam in abitu primum latus Britanniæ lustrasse, vectam secunda tempestate ad portum Trutulensem, inde revectam fuisse ac rediisse alio et proximo latere, et sic latus utrumque circumnavigasse. Vide Misc. Obs. ix, 369.

CAP. 39. *Agricolæ auctum.* Bene Lips. et recentiores. In vett. edd. *actum.*

Ut Domitiano moris erat. Ita Ms. Vatic. 3429. et libri omnes editi. In Ms. Vatic. 4498. *ut erat Domitianus.* Sic quoque annotatum in marg. Ms. Vatic. 3429.

Excepit. Ms. Vatic. 3429. *excipit.*

At nunc. Bene Rhenan. In vett. edd. *ac nunc.*

Tot millibus. Ita ed. pr. et recentiores. Male Beroald. *tot militibus.*

Alius occuparet. Frustra tentat Lips. *altius* vel *arctius occuparet.* Pichenus huic emendationi suffragatur.

Utcumque facilius. *Facilius* omissum vellet Ernest.

Etiam tum. Mallet Ernest. *etiamnum.*

CAP. 40. *Addique insuper.* Bene Muretus, *additque.* Retineri tamen potest vulgata scriptura. Vix est dubium, quin Tacitus sic scripserit. Vide Misc. Obs. ix, 370.

Præceptum erat. Ita vett. et recentiores edd. In mediis quibusdam omissum, *erat.*

CAP. 41. *Pannoniaque.* In Ms. Vatic. 3429. *et Pannonia.* Durius certe, nec ex Taciti more, *in Mœsia, Daciaque, et Germania Pannoniaque.*

Tot militares viri. Male tentat Lips. *militares numeri:* Gronov. *vici.* Corbulo *vir militaris* dictus est sup. An. xv, 26.

Cum inertia et formidine. Ita Mss. Vatic. Sed in marg. Ms. Vatic. 3429. notatum, *alius* habet, *inertiæ et formidini.* Mox pro *eorum* Grotius emendabat *ceterorum:* non ita feliciter Ernest. *cæsorum.*

CAP. 42. *Asiæ et Africæ.* Mallet Lips. *Asiæ aut Africæ.* Vulgatam scripturam defendit Mercerus : nec immerito, nam Asiam et Africam sortiri, ait, idem esse, ac sorte ducere, utram quis regat. Vide Misc. Obs. ix, 371.

Non jam obscuri. Ita Rhenan. et recentiores. In Ms. Vatic. 3429. et edd. vett. *non tam obscuri.*

Paratus simulatione. Sic Mss. Vatic. et libri editi. Marg. tamen Ms. Vatic. 3429. adscriptum, *alius* habet *simulationis.* Mallet Ernest. *parata simulatione.*

Proconsulari. Mallet Cl. de la Bleterie, *proconsulare.*

Quibus moris est. Ita Ms. Vatic. 3429. et ed. pr. Male Beroald. et recentiores omisere, *est.*

Eo laudis excedere. Mallet Lips. *accedere* vel *escendere.* Eleganter utrumque. Etsi ibi fortasse melius fuerit vulgatam *excedere* non movere. Nam eo modo non semel loquitur Valerius Maximus, tanquam v. 6. 4. Ruhnken. ad Rutil. Lup. 49.

Nullum reipublicæ usum. Ita Mercerus et recentiores. In Mss. Vatic. et edd. vett. *nullum rei post usum.*

CAP. 43. *Extraneis etiam ignotisque.* Viri eruditi ad Agricolam referunt Græcum Antiphili, Byzantini, epigramma, forte olim in Agricolæ villa inscriptum, quod nunc extat in Anthologia, libr. I. Tit. 37. [Br. An. Gr. T. ii, 180. xxxix.] Κρηναῖαι λιβάδες, τί πεφεύγατε ; ποῦ τόσον ὕδωρ ; Τίς φλὸξ ἀενάους ἔσβεσεν ἀελίου ; Δάκρυσιν Ἀγρικόλαο τετρύμεθα· πᾶν δ' ὅσον ἡμῖν Ἦν ποτὸν, ἡ κείνου διψὰς ἔχει σποδιή. Eleganter vertit erud. Grotius in Ms. Latina sua Anthologia : 'Quo fontis latices, quo copia vestra recessit? Perpetuas Solis quis calor hausit aquas? Agricolæ luctu consumimur : illius, ante Humida, nunc fiunt pulverulenta, siti.'

Aliud agens. Bene Rhenan. et recentiores. In vett. edd. *alius.*

Lætatus est....oblitus est. Alterutrum *est* redundat, ut recte monuit Muretus.

Nobis nihil comperti. Bene Rhenan. et recentiores. Vett. edd. *vobis.* Acidal. inter *comperti* et *affirmare* supplebat *quod.* Comperti nobis, i. e. quod nobis compertum sit. Misc. Obs. ix, 371.

Ex more principatus. Acidal. et Muret. scribunt, *principis.* At

Tacitus non loqui de uno principe aut Domitiano videtur, sed de omnibus. Vide Misc. Obs. ix, 372.

Momenta deficientis. Ita libri omnes editi. In Ms. Vatic. 3429. *momenta ipsa.*

Nuntiata constabat. In vett. edd. ante Rhenan. *constabant.*

Animo vultuque præ se tulit. Dejectis severisque oculis, vultus; ἀπαθείᾳ et solitudine, animi dolor fingitur. Vere ergo de Domitiano dictum, *speciem doloris animo vultuque præ se tulit.* Frustra autem tentat Acidal. *doloris omnino vultu:* Freinshem. *doloris amictu vultuque:* Gronov. *doloris mimo vultu:* Ernest. *doloris habitu vultuque.* Horum quædam absurda, omnia Tacito indigna. Simpliciter et bene vertit Davanzati, *parue nondimeno di volto e d'animo addolorato.*

Cap. 44. *Tertium consule.* Bene Ursinus, Lips. et recentiores. In vett. edd. *ter consule.*

Nihil metus in vultu. Ita libri omnes editi. In Ms. Vatic. 3429. *nihil impetus in vultu.* Marg. adscriptum, *alius* habet *metus.* Ms. Vatic. 4498. *nihil metus et impetus in vultu.*

Speciosæ contigerant. Bene libri omnes editi. Idque postulat ipsa rerum series. Male Mss. Vatic. 3429 et 4498 *speciosæ non contigerant.* At in marg. Ms. Vatic. 3429. additum, *alius* habet *speciosæ contigerant.*

Nam sicuti durare in hac beatissimi seculi luce. Ursinus laudabat e veteri codice, *nam sicuti magnæ cujusdam felicitatis esse, durare in hac beatissimi seculi luce.* Sed incerta hujus codicis fides, maxime silentibus Mss. Vatic. Melius Acidal. et Buchner. emendabant, *durare in hanc beatissimi seculi lucem.*

Quod augurio. Bene Ms. Vatic. 3429. et vett. ac recentiores edd. Rhenan. *quod* perperam omiserat. Potuit tamen pro *quod* scripsisse *quasi,* et sic ostendisse judicii sui illa esse verba. Misc. Obs. ix, 373.

Cap. 45. *Clausum armis.* Ms. Vatic. 3429. *clusum armis.*

Albanam arcem. Ita Mss. 3429 et 4498. In marg. Ms. Vatic. 3429. additum, *alius* habet *villam.* Inde in vett. edd. *Albanam arcem villam.* Frustra ergo Pichena tentavit, *Albinam arcem nulla sententia, &c.* Nam Tacitus ab iis delatoribus, qui tum minime nocuerant, progreditur ad illos, qui maxime. Vide Misc. Obs. ix, 373.

Jam tum reus. Mallet Gronov. *etiam tum reus.*

Nos Maurici Rusticique visus. Ita Mss. Vatic. et libri omnes editi. At in marg. Ms. Vatic. 3429. scriptum, *alius* habet, *nos Mauricium Rusticumque divisimus.* Unde, ut sup. in notis diximus, emendandum nobis videtur, *nos Mauricum Rusticumque divisimus.* Suffragatur Ursinus, qui ait ita fuisse scriptum in vetere suo codice. Male tentat Acidal. *nos Maurici Rusticique vidimus casus.* Vide Misc. Obs. ix, 374.

Subtraxit oculos. Ms. Vatic. 3429. *oculos suos.*

Quo se contra pudorem. Bene Lips. et Ernest. In vett. edd. *a quo.*

Filiæque. Bene Rhenan. et recentiores. Quare *ejus* deleverint, non video. Est enim sermo de filia Agricolæ, Taciti conjuge. In vett. edd. *filioque ejus.* Ms. Vatic. 3429. *filiæque ejus.* Pichena

pro *ejus* scribit *tua.* At sermo est ad lectorem. Vide Misc. Obs. ix, 374.

Complexu. Ms. Vatic. 3429. *complexuque.*

Excepissemus certe. Bene Pichena et recentiores. In vett. edd. *excepissem.*

Optime parentum. Ita ed. pr. et recentiores. Beroald. *optima.*

Compositus es. Mss. Vatic. 3429 et 4498. *comploratus es.* At in marg. Ms. Vatic. 3429. *compositus es.* Sic quoque habent libri omnes editi.

Cap. 46. *Nosque, domum tuam.* Bene vett. et recentiores edd. Cop. *que* in mediis quibusdam omissa.

Temporalibus laudibus. Mallet Lips. *te immortalibus laudibus.* Sed haud probabiliter. Minime enim crediderim Tacitum *immortales laudes* hic sensisse, aut scripsisse. Nec displicet, *temporalibus.*

Suppeditet. Suppeditat, Boxhorn.

Similitudine decoramus. Corrupte Ms. Vatic. 3429. et libri omnes editi, *militum decoramus.* Ms. Vatic. 4498. *multum decoramus.* Ad veterem scripturam rerumque seriem accommodate emendavit Grotius, *similitudine decoremus.* Alii tentant, *imitatione, imitando, imitatu:* Heins. *æmulatu.* Sed non ita placent. Ursinus e veteri suo codice, in quo scriptum, *admiratione potius, quam æmulatione decoremus,* corrigebat, *admiratione te potius, quam æmulatione, et si natura suppeditet, imitatione virtutum decoremus.* At incerta, ut jam monui, hujus codicis fides.

NOTÆ ET EMENDATIONES

AD DIALOGUM DE ORATORIBUS

C. CORNELII TACITI.

C. Cornelii Taciti dialogus de Oratoribus. Ita Mss. Vatic. 1518. 1862 et 4498. In ed. pr. *Cornelii Taciti equitis Romani dialogus de Oratoribus claris.* Puteolan. et Beroald. CORNELII TACITI EQUITIS ROMANI DIALOGUS AN SUI SECULI ORATORES ANTIQUIORIBUS ET QUARE CONCEDANT. Deinde plurimi vel Quintiliano, vel M. Apro, vel Curiatio Materno dialogum hunc vindicare voluere: at nulla nixi auctoritate, ne probabilibus quidem argumentis. Dialogus hic habitus est, Principe Vespasiano, ejusque imperii anno sexto. Tunc scriptor dialogi erat *juvenis admodum,* ut constat ex primo capite. Quod Quintiliano, Aprove, aut Materno, tum grandævis, minime convenit. At, inquit Lips. nec Tacitus tunc fuit admodum juvenis, siquidem honores cœpit sub Vespasiano. Miror id objici a

viro eruditissimo, qui honores illos fuisse juventutis proprios ipse noverit, sæpeque in suis ad Tacitum notis monuerit. Præterea biennio post habitum hunc dialogum, cum Tacitus uxorem duceret filiam Cn. Julii Agricolæ, ipse testatur se adhuc esse juvenem, ut patet ex Vita Agric. c. 9. 'Consul egregiæ tum spei filiam juveni mihi despondit, ac post consulatum collòcavit.' Nec melius objiciunt styli diversitatem: diversus esse debet pro diversa scriptoris ætate: diversus quoque ob argumentorum diversitatem. Nemo sane eumdem in dialogo, quem in Historiarum Annaliumque libris stylum requiret. Insuper, quæ dialogi laus est, studuisse videtur Tacitus, ut cujusque ingenium redderet, nec rationes modo, sed et numeros referret. Inde ipse, c. 1. 'Ita non ingenio, sed memoria ac recordatione opus est, ut quæ a præstantissimis viris et excogitata subtiliter et dicta graviter accepi····dum formam sui quisque et animi, et ingenii redderet, iisdem nunc numeris, iisdemque rationibus persequar, servato ordine disputationis.' Verum licet aliorum ingenio Tacitus indulserit, non ita tamen sui est oblitus. Nonnunquam emicat ejus vis et eloquentia. Multa quoque occurrunt, quæ ejus stylum redolent, ut in notis sæpe supra fuit observatum. Ergo donec validiora argumenta proferantur, ob auctoritatem veterum librorum, quæ maxima esse debet, dialogum hunc Tacito minime abjudicaverim. Suffragatur et Pomponius Sabinus, mediæ ætatis grammaticus, qui unum hujus dialogi locum, Tacitumque auctorem laudat. Vide Testimonia Veterum.

Cap. 1. ***Et laude eloquentiæ orbata.*** Ita Mss. Vatic. In libris omnibus editis, ***deserta, et laude orbata.*** Unde emendabat Gronov. ***defecta ea laude, et orbata:*** Schurzfleischius, ***diserta, at laude orbata.*** Malim, ***diserta, at laude eloquentiæ orbata.*** Sic emendandum patet tum ex hoc capite, ***horum autem temporum diserti;*** tum e dialogi fine, c. 41. 'Credite, optimi, et, in quantum opus est, disertissimi viri.' Et sic alibi passim.

Appellamus. In Mss. Vatic. ***appellemus.***

Male existimandum sit. Ita Lips. et recentiores e Ms. Farnes. ***Sit*** abest ab edd. vett. et recte omitteretur.

Si mea sententia. In Mss. Vatic. et edd. vett. ***si mihi mea sententia.***

Iisdemque rationibus. Perperam vett edd. ***orationibus.***

Cap. 2. ***Curiatius Maternus.*** Ita Mss. Vatic. In Ms. Farnes. ***Curatius.*** In libris editis, ***accuratius.***

In quantum. Bene Rhenan. et Pithœus. Perperam vett. edd. ***in quem.***

Communi eruditione imbutus. In Mss. Vatic. 1862 et 1518. ac vett. edd. ***cum eruditione imbutus.*** In Ms. Vatic. 4498. ***omni eruditione.*** Bene emendavit Lips. ***communi.***

Et quem pridie. Cop. ***et*** abest a Ms. Vatic. et edd. vett. Eam non male addidit Lips. e Cod. Rom.

Cap. 3. ***Catonis tui ames.*** Bene Lips. Male vett. edd. ***Catonis tui aures.***

Apprehendisti. Ita Rhenan. et recentiores. In vett. edd. ***deprehendisti.*** Lips. et Modius mallent, ***reprehendisti.***

Leges tu quidem si volueris. In ed. pr. *leges tu quidem sibi debueris.* Inde Puteolan. quem omnes sunt secuti, emendavit, *si volueris.* Aliter tamen, ac forte melius Mss. Vatic. 1862 et 4498. *leges tu quid Maternus sibi debuerit, et agnosces, &c.* Ita quoque Ms. Vatic. 1518. sed pro *quid Maternus*, habet *quod Maternus.*

Sequenti recitatione. Ita Mss. Vatic. Sic quoque placebat Lipsio. Perperam in libris editis, *tractatione.*

Editionem festino. Mallet Gronov. *gestio.*

Causarum studiis. Bene Lips. et Ernest. Male in vett. edd. *curarum.*

Vix sufficeres. Mss. Vatic. *Suffeceris.*

Græcorum fabulis. Mss. Vatic. *Græculorum.*

Aggregares. Mallet eruditus Pithœus, *adgregare.*

Cap. 4. *Desidiam advocationum objicis.* Bene Lips. e Ms. Farnes. Perperam in vett. edd. *desidiam advocamur, quotidianum, &c.*

Defendendæ adversus te poeticæ. Bene adhuc Lips. e Ms. Farnes. In vett. edd. *defendens adversus te poetice.*

Forensium causarum. Ita Mss. Vatic. Sic quoque placebat Schelio et Ernesto. Male libri editi, *forensium musarum.*

Cap. 5. *Modesti judices.* Ms. Vatic. 1862. *moderati judices.*

Se excusent. *Se* abest a libris editis. In ed. pr. antiqua manu recte additum reperi.

Gratia prævalere. Ita edd. vett. et recentiores. Male in Lipsianis libris, *gratiæ.*

Ego enim··arbitrum...inveni··societate plurium. Locum hunc optime restituit P. Pithœus. Corrupte in vett. edd. *et ego enim···· arbitrium····inveniri····solicite plurimum defendi.* Bene Ms. Farnes. *societate plurium.* Antiqua quoque manu in ed. pr. emendatum, *inveni.*

Sed et ipsum. Mallet Muret. *sed ipsum.* Rhenan. *sed id ipsum.*

Apud vos. Bene Lips. et Ernest. In vett. edd. *apud eos.*

Parare simul. Mss. Vatic. *parere.*

Adsciscere nationes. Ita libri omnes editi. In Ms. Vatic. 1862. *necessitates.* Mss. Vatic. 1518 et 4498. *necessitudines.*

Factaque nostra. Bene Lips. et Ernest. e libro Rom. In vett. edd. *facta nostra.* Mss. Vatic. 1518 et 4498. *factaque per nostra.*

Quid erit tutius. Ita Puteolan. et recentiores. In Mss. Vatic. *quid est.* Ed. pr. *quid enim.* Acidal. mallet *utilius.*

Ultro feras. Mss. Vatic. et edd. vett. *ferat.*

Prospere fluentibus. Ita Mss. Vatic. Male vett. edd. *prope fluentibus.* Postea emendatum, *probe.*

Aliorum præsidio. Ms. Vatic. 1862. *profugio.* Mss. Vatic. 1518 et 4498. *perfugio.*

Periculum increpuit. In vett. edd. *periculum irrepat.* Bene Lips. e Ms. Farnes. *increpuit.* Ut apud Cicer. in Catilin. i, 7. *Quidquid increpuerit, Catilinam timeri:* apud Liv. *inde si quid increpet terroris.*

Lorica, aut gladius. Optime Rhenan. In Mss. et vett. edd. *loricæ gladius.*

Eloquentia, præsidium. Ita vett. edd. Sic quoque placebat Acidal. Frustra Lips. et recentiores, *eloquentiæ.*

Vel in judicio. Mallet Muret. *sive in judicio.*

Cui parti. Ita Mss. Vatic. Lips. et recentiores. Male ed. pr. *cui partim:* unde Puteolan. et alii, *cui præsertim.*

Cap. 6. *Uno aliquo.* Ita Mss. Vatic. et sic placebat Schurzfleischio. In libris editis, *uno aliove.* Unde tentabat Gronov. *alterove. Unum aliquem diem* dixit Tullius, iv. in Verrem.

Domum suam. Ita Mss. Vatic. *Suam* abest a libris editis.

Neque officii. Ms. Vatic. 1862. *non officii.* Vett. edd. *neque officiis alicujus administrandis.* Quod probabat Schurzfleischius: sed pro *alicujus* tentabat *alius.*

Sibi ipsi dari. Frustra Gronov. *tibi ipsi.*

Illos quinimmo. Mss. Vatic. 1862 et 1518. *istos.*

Et potentes. Ita Lips. e Ms. Absunt ab edd. vett.

Homines veteres. Acidal. delebat, *veteres.*

Urbis gratia. Sic Pithœus et recentiores. In Mss. Vatic. et edd. vett. *orbis.*

Quod optimum sit. Male tentat Gronov. *id quod apud te sit, se non habere.*

Quod gaudium. Mss. Vatic. *quod id gaudium.*

Adsistendique. Mallet Ernest. *dicendique.*

Circumfundi coram. Acidal. et Schelius mallent, *coronam:* probavit Ernest. et edidit.

Quemcumque orator induerit. Ita Lips. et recentiores. In vett. edd. *quacumque orator induxerit.* Mallet Schurzfleischius, *quacumque orator respexerit.*

Percenseo. Bene edd. vett. et recentiores. Male in mediis quibusdam, *parva censeo.*

Adfert orationem. Sic libri omnes editi. In Ms. Vatic. 1862. *profert.* Ms. Vatic. 4498. *fert.* Ms. Vatic. 1518. *proferre.*

Trepidatione animi. Ita Pichena et recentiores omnes. In Mss. Vatic. et edd. vett. *animus.*

Nam in ingenio. Bene Pithœus et Acidal. Præp. abest a vett. edd.

Quamquam alia diu. Mallet Ernest. *quamquam utilia,* vel, *utiliora, quæ serantur.*

Cap. 7. *De me ipse fatear.* Ita edd. vett. et recentiores. In Mss. Vatic. et edd. mediis, *de me ipso.*

Tum habere quod in se, non in alio, oritur. Sic emendavit Illustr. Huet. optime quidem, et aptissime ad mores hujus seculi, quo Stoica vigebant placita. Eorum enim summa est, hæc tantum habere bona, quæ in se, non in alio, oriuntur. Male libri editi, *tum abire quod si non in alio oritur.* Frustra tentabat Pithœus, *tum habere, quod non in alvo oritur;* vel, *quod si non aliunde oritur.* Schelius, *tum habere, quod non in alios congeritur,* vel, *confertur:* Schurzfleischius, *tum in cœlum abire, quod id non ab alio oritur.* Alii aliter, et æque infeliciter.

Codicillis datur. Ita Mss. Vatic. Libri editi, *in codicillis.* Præp. omittebat quoque Pithœus.

Quæ fama et laus cujusvis artis. Ita Lips. et recentiores omnes. In edd. vett. *quid fama.* Beroald. emendavit, *cujusvis:* antea editum, *cujus.*

Non illustres in Urbe solum. Mss. Vatic. 1862 et 4498. *non illustres et non in Urbe solum.* Ms. Vatic. 1518. *non illustres et non solum.*

Quibus modo recta et indoles est. Ita Mss. Vatic. et optime. Sic Tullius, I. de Divin. 86. Quintilian. Instit. Orat. vi, 3. ipseque Tacitus inf. c. 10. *modo* pro *quidem* usurpavere. Perperam libri editi, *quibus morum et indoles est.* Lips. e Romana, nescio qua, editione, laudat, *quibus major indoles.*

Cap. 8. *Non minus esse.* Videtur excidisse, *notos;* idque jam monuere Muret. et Lips. Emendabat Schurzfleischius, *non minoris esse.* Salinerio et Schelio probatur vulgata scriptura: sed immerito.

Nec hoc illi alterive. Sic optime emendavit Illustr. Huet. In libris omnibus editis, *nec hoc illis alterius ter millies.* Unde tentabat Lips. *nec hoc illis, alterius ter millies, alterius bis millies:* Cl. de la Monnoye, *nec hoc illis ulterius.* Rodolphus Agricola, *nec hoc illis utriusque.* In ed. Oxon. Declamationum Quintiliani, an. 1675. in quarum fine additus hic dialogus, *nec hoc illis alterive.*

Sed ipsa eloquentia. Sed abest a vett. edd. Addendum optime viderunt Lips. Freinshem. et recentiores. Antea male distinguebatur, *venisse. Ipsa eloquentia, &c.*

Ad quantam. Mss. Vatic. *ad quam.*

Sed hæc, ut supra dixi, proxima. Bene Lips. e Ms. Farnes. In ed. pr. *sed habet, ut supra dixi, propriam.* Puteolan. *propria.*

Spectanda haberemus. Ita edd. vett. et recentiores. In mediis quibusdam, *habemus.*

Angustia rerum. Ita Puteolan. et recentiores omnes. In Mss. Vatic. et ed. pr. *angustia ereptum.* Unde tentabat Rodolphus Agricola, *angustia parentum:* Lips. *angustiæ rerum.*

Eos circumsteterunt. Id minus Latine dictum censet Ernest. ut et mox illud *substantia facultatum.*

Potentissimi civitatis. In vett. edd. lacuna est post *potentissimi.* Supplevit Lips. *civitatis.* Supplebat Rodolphus Agricola, *in judiciis.*

Patientissimus veri. Vett. edd. *patientissimus vir.*

Ipsi accumulare. Mss. Vatic. *ipsis.*

Imagines, ac tituli. Bene Lips. e Ms. qui sane Farnesianus est. Perperam in vett. edd. *imagines Attali.*

Quam qui fastidiat. Ita Mss. Vatic. et edd. vett. *Qui* male omissum in recentioribus.

Cap. 9. *Utilitates alunt.* Barthius, *Adversaria*, p. 2038. mallet, *utilitate se alunt.* Quasi carmina non tantum præmii auctoribus referrent, quantum in iis sumptus facere necesse sit. At vulgata scriptura retineri potest.

Quæ deinde. Ms. Vatic. 1862. *quæ deinceps.*

Cui bono est. Bene Lips. e Ms. Perperam in vett. edd. *crebro est si apud te.*

Denique ipse. Ipse abest ab ed. pr. Puteolan. supplevit, *aliquis.*

Auditorium. Male Beroald. *adjutorium.*

Recitationem ejus. Bene Lips. In vett. edd. *recitatione.* Ex quo alii emendaverant, *recitationum.*

Illa laus. Ms. Vatic. 1862. *ista.*

Seipsum colere, suum ingenium propitiare. Ita Mss. Farnes. et Vatic. 1862 et 1518. Inde Lips. emendavit et edidit, *suum genium*

propitiare. Forte verius est redundare, *suum ingenium*, vel, *genium, propitiare.* Certe hæc enim absunt a vett. edd. Et in Ms. Vatic. 4498. legitur, *seipsum colere, sive ingenium propitiare.* Quod aperte glossema recentemque interpretationem indicat.

Cap. 10. *In totam urbem penetrat? nedum.* Optime Lips. e Ms. in quo erat, *penetrat medium.* Corrupte edd. vett. *penetrat metrum.*

Ad id. Mss. Vatic. *ad illud.*

Obnoxium sit offendere. Acidal. mallet, *offensæ.* Schurzfleischius, *offensis.*

Pro Catone offendis. Mss. Vatic. *offendes.*

Hinc ingentes....hinc in auditoriis. Utroque in loco Mss. Vatic. *hic.*

In quibus expressis. Tentabat Lips. *in quibus, expressit si quando necessitas.* Probabilius Cl. de la Monnoye, *expressis* mutabat in *expressius.* Vulgata scriptura retineri potest.

Cap. 11. *Et intento ore.* Frustra tentat Acidal. *et intentior.*

Paravi. Corrupte Mss. *parant.* Edd. vett. *parat.*

Aper laudat. Mss. Vatic. *laudaverat.* Melius, *laudare,* ut jam dictum est in notis. Sic quoque placebat Lipsio.

Arte quadam. Acidal. frustra addit, *id arte quadam.*

Efficere aliquid et eniti. Ita Lips. et recentiores. In ed. pr. *efficere ut niti.* Puteolan. omisit, *efficere ut:* retinuit tantum, *niti.*

Improbam. Pichena, *improbatam.* Forte librariorum errore. Nihil enim monet.

Vatinii potentiam. Male libri omnes editi, *vaticinii.* Emendandum, *Vatinii,* recte monuere eruditi viri J. Fr. Gronov. et de la Monnoye.

Ingredi famam. Mss. Vatic. *et ingredi.*

Et hodie. *Et* abest ab edd. vett. Lips. reposuit e Romano libro.

Me sejungere. Mss. Vatic. et edd. vett. *dejungere.*

Frequentiam salutationum. Schelius et Schurzfleischius mallent, *salutantium.* Sic inf. c. 13. *fremitus salutantium.*

Et egressus. Mallet Pithœus, *et gressus.*

Statum hucusque. Ita emendabat Lips. et bene quidem, et edidit Ernest. Male in Mss. Vatic. et edd. vett. *cujusque.* In mediis edd. *hujusque.* Schultingius mallet, *quoque.*

Innocentia tueor. Non ita bene Pichena, *melius innocentia tuetur, quam eloquentia.*

Cap. 12. *Commoda mortalibus.* Bene Muret. et Schelius emendant, *commendata.* Non ita feliciter Lips. *commodata* vel *comta.*

Lucrosæ hujus. Male quidam conjiciunt, *luctuosæ.*

Vatibus abundabat. Ita Mss. Vatic. et sic recte conjecerant Muret. et Acidal. Male in libris ante Ernestum editis, *abundat.*

Aut gloria major. Bene Lips. e Ms. Farnes. in quo, *gloria more.* Mss. Vatic. *gloria in ore.* Pessime edd. vett. *nec aut illud clamore ....aut angustiæ honor.* Sic quoque in Mss. Vatic. post *gloria in ore* est duorum triumve verborum lacuna. Unde forte olim scriptum fuit, *nec ullis aut gloria major umquam contigit, aut augustior honor.*

Illud certe mihi. Ms. Vatic. 1862. *istud.*

Quam qui Virgilii. Ita Mss. Vatic. *Qui* abest a libris editis. Jam sup. c. 8. *qui* omissum vidimus.

Aut Varii Thyestes. Ita libri omnes editi. Cum moneat Lips. deesse antiquo illud, *aut Varii,* sane intelligendum est de Ms. Farnes. quo usus est.

CAP. 13. *Et illud felix.* Ms. Vatic. 1862. *istud.* Gronov. autem vel hic lacunam esse, vel emendandum, *et illud secum contubernium,* existimat.

Licet illos. Ms. Vatic. 1862. *istos.*

Et secretum. Mss. Vatic. *et quietum.*

In hac præsenti fortuna. Ita libri omnes editi. In Mss. Vatic. *in hac sua fortuna.* Et forte melius.

Quod timent. Bene Mss. Vatic. In libris editis, *an quod timent?* quod non æque usurpatur ex Latino usu.

In illa sacra illosque fontes. Ms. Vatic. 1862. *ista....istos.*

Meus dies veniet. Mss. Vatic. *veniat.*

CAP. 14. *Cum Vipstanius.* Mss. Vatic. *tum.* Perperam vett. edd. *Urbanius* vel *Urbanus.*

Audentior, et poetarum. Male in vett. edd. *audenter.* In recentibus autem perperam omissa cop. *et,* quæ in Mss. Vatic. et vett. edd. occurrit.

Disputationes adjungitis. Ita libri editi. In Mss. Vatic. 1862 et 4498. *assumitis.* In Ms. Vatic. 1518. *et sumitis.*

Et eruditionis et literarum. In vett. edd. *eruditiones.* Rhenan. emendaverat, *eruditionem.* Melius Rodolphus Agricola et Lips. *eruditionis.*

Plurium ejusmodi. Ita edd. vett. et recentiores. Male Beroald. *plurimum.* Unde Muret. emendabat, *plurimam.*

CAP. 15. *Atque ideo credo.* In Mss. et vett. edd. *antiquis eo credo.* Unde scribendum forte, *contenderes parem antiquis,* conjiciebat Lips. Quod minime probabile. Verius emendavit, *atque id eo credo;* et recentioribus omnibus probatum. Mox perperam vett. edd. *quod malignus* vel *malignius his opinionem,* pro *quod maligni in iis opinionem.* In Ms. Vatic. 1518. *maligne in iis.*

Solutio est. In libris editis, *solatio.* Certe emendandum, *solutio,* ut recte monuere Acidal. et Schurzfleischius.

Contentis scholasticorum. Freinshem. mallet, *continuis.* Vett. edd. *contentus.*

Sacerdos iste Nicetes. Optime Lips. Pessime vett. edd. *Sacerdos iste enitet.*

CAP. 16. *Justius explicaverit.* Mss. Vatic. *explicabit.*

Cogitationes meas. Male Beroald. *cognitiones.*

Si illud. Ms. Vatic. 1862. *istud.*

Significatione ista. Ita Mss. Vatic. et Lips. In vett. et recentioribus edd. *signatione.*

Mille fere et trecentis annis. Recte Mss. Vatic. Male libri omnes editi, *mille fere et cc. annis.*

Immensi hujus ævi. Ita Mss. Vatic. Libri editi, *hujus immensi ævi;* quod paulo durius.

Si, ut Cicero. Ita Mss. Vatic. In ed. pr. *sicut.* Puteolan. emendavit, *si sicut.* Quod durum est.

Cum maxime. Emendabat Muret. *tum maxime.*

Quos nos vocamus. Bene Mss. Vatic. In vett. edd. omissum, *quos:* in recentibus, quibus præivit Rhenan. *nos.*

Annorum XII M DCCCCLIV. Male libri omnes editi, *annorum* XII M DCCCLIV. Magnus enim annus, auctore Cicerone in Hortensio, complectebatur annos duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor. Rem illustrabit definietque Servius.

DE MAGNO ANNO.

MAGNI anni originem explicat Servius ad hunc Virgilii versum, Æneid. iii, 284. 'Interea magnum sol circumvolvitur annum.'

Magnum, 'ne putaremus lunarem esse, propterea dixit. Antiqui enim tempora sideribus computabant, et dixerunt primo lunarem annum triginta dierum: unde invenitur in aliquibus vita nongentorum annorum, scilicet lunarium. Postea solstitialis annus repertus est, qui duodecim continet menses. Mox majore cura magnum annum esse voluerunt, omnibus planetis in eumdem recurrentibus locum, et hoc fit, ut diximus, secundum Ciceronis Hortensium, post annos duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor, solstitiales scilicet. Bene ergo nunc 'magnum' addidit, ne Lunarem intelligeremus. Bene 'Solis' nomen, ne quia dixerat 'magnum,' illum VII. planetarum acciperemus et Platonicum; de quo varia et a Metone, et ab Eudoxo, et a Ptolemæo, et ab ipso Tullio. Nam in libris de Deorum natura tria millia annorum dicit magnum annum tenere.' In numero duodecim millium nongentorum quinquaginta quatuor annorum concordat vetustissimus Servii Ms. codex, qui fuit olim in bibliotheca collegii Ludovici Magni. Inde erroris arguas, et facile emendes alterum Servii locum, in numeris omnino corruptum. Sic enim ibi Servius ad Æn. I, 273. 'Secundum Tullium magnus' annus, 'qui tenet $\overline{\text{XII}}$ DLIV. annos: ut in Hortensio,' 'Et horum annorum, quos in fastis habemus, magnus $\overline{\text{XII}}$ DLIV. annos amplectitur.' Certissime emendandum $\overline{\text{XII}}$ DCCCCLIV. ut patet tum e Tacito, tum ex ipsis, priore loco allatis, Servii verbis, 'hoc fit, ut diximus, secundum Ciceronis Hortensium, post annos duodecim millia nongentos quinquaginta quatuor.' Idem suadet Solinus, c. 33. Sic enim ibi de phœnice. 'Cum hujus vita magni anni fieri conversionem, rata fides est inter auctores: licet plurimi eorum magnum annum non quingentis et quadraginta, sed duodecim millibus nongentis quinquaginta quatuor annis constare dicant.'

Rudi autem adhuc Astronomia, varia fuere juxta varios scriptores magni anni spatia, quæ vide ap. Riccioli, Almagest. III, 13. Vol. I. p. 130. et ap. Marshamum, Canon. Ægypt. p. 9. In hac majore Astronomiæ luce nondum consentiunt Astronomi. Magnum enim annum Riccioli definit annis 25920. Tycho Brahe annis 25816. Cassini annis 24800.

Huic magnæ annorum conversioni, Platonicorum commentis celebratissimæ, famam addidit inquies mortalium animus, dum præterita laudat tempora, præsentia fastidit, futura optat speratque semper meliora. De magno anno plura non addiderim, maxime cum hanc

materiam erudite tractaverit Cl. de la Nauze, *Mémoires de l'Académie Royale des Inscriptions*, Vol. XXII. p. 82 sq. Id unum memoraverim, quod non ita compertum. Magnum quoque annum habent Sinenses, cum conjunguntur planetæ. Recens inventum, nec usurpatum ante Dynastiam Principum *Han*, quæ imperare cœpit anno 205. ante J. C. Nec constantem apud eos esse magni illius anni durationem, hoc seculo certissime compertum habuimus. Nempe, uti accepimus ex literis Mss. Patris Gaubil Soc. Jesu ab urbe *Peking*, die 25. Octobris, an. 1725. ad Patrem Souciet scriptis, cum Jupiter, Mars, Venus, Mercurius mense Martio, an. 1725. proximassent, Sinenses Mathematici statim confinxere quamdam Saturni appropinquationem, eorumque cum Sole Lunaque conjunctionem. Mox Imperatori *Yong-tching* libellos obtulere, et hanc renovationem seculorum ei gratulati sunt. Hac de re publicas quoque magnatum gratulationes excepit Imperator. Ipse illam conjunctionem suis in edictis sæpissime publicavit; et tribunal Mathematicum in memorialibus suis historiarum libris scripsit: 'Anno tertio Imperatoris *Yong-tching*, secunda Luna, fuit septem planetarum conjunctio.' Pater Kegler, Societatis Jesu Mathematicus, pro virili parte enixus est, ut id commentitium et falsum esse Imperatori persuaderet. Prævaluit Sinensis adulatio. Inde manifestum est, quam levissime adversus sacros Hebraicæ Scripturæ libros a nonnullis objiciatur similis conjunctio, quæ fertur contigisse sub Principe *Tchouen-Hiu*. Hujus Imperatoris initia ad an. 2510. mortem ad an. 2433. ante J. C. referunt. Mense autem Martio Lunam secundam numerant Sinenses, quod ab ingressu Solis in Pisces, non vero, ut nos, ab ingressu in Taurum, annum incipiunt. Inde quoque, cum Judæi Sinenses Scenopegiam, seu festum Tabernaculorum, septima Luna celebrarent, ut diximus sup. p. 512. eadem more Sinico Luna octava numerabatur, ut habet epistola Patris Domenge.

Non solum eodem anno. Bene Mss. Vatic. et edd. vett. Postea omissum, *eodem*. Unde male conjiciebat Pithœus emendandum, *non solum quo nos, sed fere eodem die*.

Cap. 17. *Septimo Idus Decembris.* A Mss. et vett. edd. aberat, *Decembris*. Bene et ex historia supplevit Lips.

Sex et quinquaginta annos. Bene Muret. Male Mss. Vatic. *novem et quinquaginta annos*. Edd. vett. *VIII et L. annos*.

Vitellii unum annum. Muret. delebat, *unum*.

Centum et viginti anni. Bene Ms. Vatic. 1518. Ita et Puteolan. Perperam Mss. Vatic. 1862, 4498. ut et ed. pr. *centum et decem anni*.

Ei pugnæ. Bene Pithœus, Muret. et ed. Oxon. sup. laudata. Perperam in omnibus Taciti edd. *et pugnæ*.

Proximo quidem congiario. Nemo miretur priscam rerum memoriam ad congiaria referri, cum vix quidquam in imperio Romano iis fuerit illustrius. Hic ergo, ubi se dat occasio et opportunitas, argumentum, in historia præcipuum, ferme tamen intentatum, tractare operæ pretium est.

DE CONGIARIIS ROMANIS.

Cum adhuc tenuissima foret res Romana, congiis frumenti, vini,

olei, aliarumque id genus rerum, quæ populo dividebantur, publicam gratiam reges quæsiere, nomenque fecere congiariis. Ancus Marcius rex instituto saluberrimo usus est, ut tributis auctoritatem conciliaret: atque, cum salinas institueret, 'salis modios sex mille in congiario dedit populo,' Plin. XXXI, 7.

Publicæ lætitiæ pars maxima semper fuere congiaria. L. Lucullus, 'cum rediit ex Asia millia cadum' vini Græci, 'in congiarium divisit amplius centum,' Plin. XIV, 14. Veterem morem secutus Julius Cæsar, dictator, triumphi sui cœna singulas Falerni amphoras, singulos Chii cados, in singula convivia distribuit. Chium adhuc et Falernum in Hispaniensi triumpho dedit, Plin. ibid. Quanta tunc lætitia, cum populus Romanus, per convivia divisus, inter patriæ triumphantiumque laudes, suam ipse fortunam felicitatemque celebrabat! At plerumque perfida donorum natura. Et Julius Cæsar, qui vitia virtutesque in dominandi artes verterat, congiariis quoque usus est. Nec jam gulæ deliciis, sed, quibus vis acrior, auro argentoque publicam libertatem fregit. Eamdem viam iniit felicior Augustus. Ne eam quidem aspernatus est Tiberius, parcior tamen, quia aliis regnandi artibus validior. Ceteri deinde Principes hac via iere; alii liberalitate, alii consuetudine et prodigalitate; alii avaritia, cum darent, ut audacius auferrent; alii necessitate: plebs enim largitionibus inescata, insolescebat, avida semper, semper egens.

Quanta autem impendia in congiariis Romani Imperatores fecerint explicaturus, præmonuerim congiaria data fuisse plebi Romanæ, ejusque pueris ab undecimo ætatis anno, sæpe etiam minoribus: Augusto Principe, congiaria pervenisse ad civium millia numquam minus quinquaginta et ducenta. Immo ipse anno tribunitiæ suæ potestatis duodevicesimo, consul XII. trecentis et viginti millibus plebei Urbanæ dedit. Porro cum, ab Augusti principatu, novi cives in tribus semper adlegerentur, semper ampliatus sit civium numerus, nullum erit amplificationis periculum, si a Julio Cæsare ad Trajanum congiaria ducentis et quinquaginta hominum millibus, a Trajano ad M. Aurelium Antoninum, cum Roma fuit frequentissima et magna Principum liberalitas, trecentis millibus pervenisse computaveris. Postea vel imminuta Urbis frequentia, vel adstricta Principum liberalitas, ut mox in Septimio Severo videbimus. At certe tum etiam congiaria centum quinquaginta millibus hominum pervenere. Immo his rationibus plurimum minuentur congiariorum impensæ. Verum minuere potius, quam augere expedit. Immensa adhuc exsurget pecuniarum summa in congiariis expensa. Adde, ut Imperatoriarum largitionum vim intelligas, quemadmodum populo congiaria, sic militibus donativa fuisse proposita, ac majores plerumque in donativis, quam in congiariis impensas fuisse. His præmonitis, scriptores veteres, nummos, Inscriptiones, ac maxime Ms. Codicem Cæsareæ Bibliothecæ Vindobonensis[1] secutus, Imperatorum congiaria exponam.

[1] Codex ille Ms. est inter Historicos Latinos codices Cæsareæ Bibliothecæ Vindobonensis, numero 548. Illum, a Patre Conrado Janningo, Soc. Jesu, olim descriptum, ex ejus apographo hic referam, quod, præter congiaria, plurima adhuc Romanæ antiquitatis, vel in sua ruditate barbarieque, atque etiam suos inter errores erudito cuique facile obvios, contineat.

C. Julius Cæsar *congiarium dedit denarios centenos, Angl.* 3*l.* 6*s.* 8*d.* Ms. Vindobon. De pecuniæ summa consentit Suetonius: at frumentum oleumque data insuper docet. 'Populo præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, tricenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim divisit: et hoc amplius, centenos pro mora.' Suet. Jul. 38.

Augustus *congiarium dedit ter A CCCLXII S.* At hic latet librariorum erratum. Forte scriptum fuit olim x CCCLXII S. i. e. *denarios trecenos sexagenos binos cum semisse, Angl.* 11*l.* 15*s.* Ut ut est, aliunde comperta nobis Augusti congiaria. Nam, præterquam quod Augustus, post mortem Julii Cæsaris, ex ejus testamento plebi Romanæ viritim numeravit sestertios trecenos, *Angl.* 12*l.* 1*s.* 4*d.* ipse Consul V. A.U.C. 700. nomine suo congiarium dedit sestertios quadringenos, *Angl.* 3*l.* 6*s.* 8*d.* Deinde consul X. altero congiario itidem sestertios quadringenos ex patrimonio suo pernumeravit. Tertium congiarium quadringenos adhuc nummos dedit anno tribunitiæ suæ potestatis duodecimo. Singula hæc congiaria pervenerunt ad civium millia numquam minus quinquaginta et ducenta. Singula ergo fuere millies sestertium, seu *Angl.* 833,333*l.* 3*s.* 8*d.* Hisce congiariis alias largitiones addidit Augustus. Consul XII. anno tribunitiæ suæ potestatis duodevicesimo, sexagenos denarios, *Angl.* 2*l.* trecentis viginti millibus plebei Urbanæ dedit. Tantus autem fuit, ut opinor, plebis Urbanæ numerus quod 'ne minores quidem pueros præteriit, quamvis nonnisi ab undecimo ætatis anno accipere consuessent,' Suet. Aug. 41. Consul XIII. sexagenos adhuc denarios dedit plebi, quæ frumentum publicum accipiebat. Ea tunc erant millia hominum paulo plura, quam ducenta. Hactenus Marmor Ancyranum, quod vide sup. in not. et em. ad An. I, 11. Præterea Augustus testamento legavit populo et plebi quadringenties tricies quinquies nummum, *Angl.* 362,500*l.* ut dictum est sup. An. I, 8.

Tiberius, Augusto Principe, cum Germanicum triumphum ageret, A.U.C. 765. 'prandium populo mille mensis, et congiarium trecenos nummos, *Angl.* 2*l.* 10*s.* viritim dedit,' Suet. Tiber. 20. Deinde ipse Princeps congiarium dedit, cum Neronem et Drusum patribus commendaret, Suet. Tiber. 54. et Tacit. An. iii, 29. Idem sane est de quo Ms. Vindobon. *congiarium dedit denarios LXXII. Angl.* 2*l.* 8*s.* Moriens Tiberius legavit populo *quadringenties quinquagies sestertium, Angl.* 375,000*l.* Dio LIX, p. 640.

IMPERIA CÆSARUM.

C. Julius Cæsar imperavit annos III. menses VII. dies VI. Congiarium dedit XC. Occisus Curia Pompeia.

Divus Octavianus Augustus Imp. ann. LVI. m. IIII. d. VIIII. Cong. ded. ter A CCCLXII S. Hoc imp. navis Alexandrina prima in portum Romanum introivit nomine Acatus, quæ attulit frumenti modios CCCC. vectores MCC. piper, linteamen, carta, vitria, et opoliscum cum sua sibi base, qui est in Circo maximo, altum pedes LXXXVII S. Excessit Nola.

Tiberius Cæsar Imp. ann. XXII. m. VII. d. XXVIII. Cong. dedit XLXXII S. Hoc Imp. in civitate Fidenis populo spectante amphitheater ruit et oppressit homines IIII CCV. Excessit Miseno.

CAIUS CALIGULA *congiarium populo bis dedit trecenos sestertios, Angl.* 2*l.* 10*s.* Suet. Caio, 17. Legendum in Ms. Vindobonensi *congiaria dedit denarios septuagenos binos cum semisse, Angl.* 2*l.* 8*s.* Præterea de basilica Julia sparsit Caligula aureos et argenteos; in qua rapina perierunt homines XXXII CCXLVII. At, ut puto, numeros turbarunt librarii. Emendandum mihi videtur: sparsit aureos et argenteos XXXII. i. e. aureorum et argenteorum triginta duo millia, in qua rapina perierunt homines CCXLVII.

CLAUDIUS, A. U. C. 798. *congiarium dedit denarios quinos et septuagenos, Angl.* 2*l.* 10*s.* Ms. Vindobon. Ita quoque Dio lx, p. 682. qui addit in hac largitione fuisse, qui plus acciperent, nonnullis etiam datos mille ducentos quinquaginta nummos, *Angl.* 10*l.* 8*s.* 4*d.* Postea A. U. C. 804. cum Nero *princeps Juventutis* appellaretur, additum est nomine ejus congiarium, Tacit. Ann. xii, 41.

NERO, Augusti magnificientiam æmulatus, *congiarium dedit quadringenos nummos, Angl.* 3*l.* 6*s.* 8*d.* Ms. Vindobon. et Tacit. An. xiii, 31. Hæc Principis liberalitas nummis celebrari cœpit. NERO CLAVD. CAES. AVG. GERM. P. M. TR. P. IMP. P. P. capite laureato. Ex adversa nummi parte, CONGIAR. DAT. POP. i. e. 'congiarium datum populo,' Nero togatus dat congiarium. In aliis duobus ejus nummis, CONGIAR. II. et CONGIAR. III. i. e. 'congiarium secundum, congiarium tertium.' Unde manifestum est plura fuisse ejus congiaria. Utrum iis annumeretur congiarium ejus nomine a Claudio datum haud dixerim. Nummos vide ap. Harduin. Selecta Opera, p. 721 et 722. Vide et Cl. Vaillant, *Histoire de l'Académie Royale des Inscriptions,* Vol. i, p. 245.

GALBA, senili avaritia, congiarium promisit, non dedit.

OTHO VITELLIUSque nec spatium, nec facultatem dandi congiarium habuere, præcipitibus fatis, bellisque civilibus publicas fortunas haurientibus.

VESPASIANUS, pacato terrarum orbe, *congiarium dedit denarios quinos et septuagenos, Angl.* 2*l.* 10*s.* Ms. Vindobon. Et, cum filios suos sibi in omnibus æquaret, ut populus Romanus regnatrici domui assuesceret, a Tito Domitianoque congiaria dari curavit. Ex nummis, Titus, consul secundum, A. U. C. 825. congiarium primum

C. CALLICULA Imp. ann. III. m. VIII. d. XII. Cong. dedit XLXXII S; et de basilica Julia sparsit aureos et argenteos: in qua rapina perierunt homines XXXII CCXLVII. Et spado occisus palatio.

TIBERIUS CLAUDIUS Imp. ann. XIII. m. VIII. d. XXVII. Cong. dedit XLXXV. Hoc Imp. primum venerarii et malefici comprehensi sunt; homines XLV. mulieres LXXXV. ad supplicium ducti sunt. Hic metas in Circo maximo deauravit. Excessit palatio.

NERO Imperator ann. XIIII. m. V. d. XXVIII. Cong. dedit XC. Hoc Imp. fuit polyfagus, natione Alexandrinus, nomine Arpocras, qui manducavit pauca, aprum coctum, gallinam vivam cum suas sibi pinnas, ova C. pineas C. clavos galligares, vitrea fracta, thallos de scopa palmea, mappas IIII. porcellum lactantem, maniculum fœni, et adhuc esuriens esse videbatur. Nero occisus via patinaria.

GALBA Imp. m. VIII. d. XII. Cong. promisit, sed non dedit. Hic domum suam deposuit, et horrea Galbæ instituit: decolatus foro Romano jacuit.

OTHO Imp. dies XC. Ipse se Brixellis interfecit.

BITELLUS Imp. m. VIII. d. XI. Occisus palatio.

DIVUS VESPASIANUS Imp. ann. XI. m. VIII. d. XXVIII. Cong. dedit XLXXV. Hic prior tribus gradibus amphitheatrum dedicavit. Excessit Curis Sabinis.

dedit: T. CAES. VESPASIAN. IMP. PONT. TR. POT. COS. II. capite laureato. In aversa parte CONGIAR. PRIMVM. P. R. DAT. Secundum congiarium dedit anno sequenti Domitianus consul quoque secundum. Sic enim in ejus nummo, CONG. II. COS. II. Tertium eodem anno dedit Titus, atque quidem impensis maximis, quod natu major, triumphator, et imperii heres. Ejus nummi pars prior, ut supra. In altera parte, CONG. TER. P. R. IMP. MAX. DAT. SC. i. e. 'congiarium tertium populo Romano impensis maximis datum; senatusconsulto.' Hoc memorat Tacit. Dialog. de Orat. c. 17. Nummos vero vide ap. Mediobarbum, p. 121. Harduin. l. c. p. 733. Vide et Cl. Vaillant, l. c.

TITUS, deliciæ generis humani, principatum adeptus, at præpropera morte raptus, ***congiarium promisit, et non dedit.*** Ms. Vindobon. Habetur quidem inter Arschotanos nummos, Tab. xxix, n. 20. nummus unus Titi, jam Principis, et consulis octavum, IMP. T. CAESAR. VESP. AVG. P. M. TR. P. P. P. COS. VIII. In aversa parte CONGIAR. TER. P. R. IMP. DAT. Verum nummus iste suspectæ est fidei, et, ut videtur, ad exemplum nummi supra laudati expressus.

DOMITIANUS *congiarium ter dedit denarios quinos et septuagenos, Angl. 2l.* 10*s*. Ms. Vindobon. Idem habet Suet. Domit. 4. In ejus nummis memorantur congiaria data sub ejus consulatu II. de quo modo dictum est, et sub ejus consulatu XI. Tertium congiarium in ejus nummis nondum repertum. Nec congiariorum numerus in his nummis signatur. Vide Cl. Vaillant, l. c.

NERVA ***congiarium*** quoque ***dedit denarios quinos et septuagenos***, Ms. Vindobon. Alia daturus, si diutius vixisset. Fidem facit ejus nummus, IMP. NERVA CAES. AVG. P. M. TR. P. COS. II. P. P. In aversa parte, CONGIARIVM PR. SC. i. e. 'congiarium primum, senatusconsulto.' Vel moriens, egregiam voluntatem testatus est; ***et funeraticum plebi Urbanæ instituit denarios sexagenos binos cum semisse, Angl.*** 2*l.* 1*s.* 4*d.* cum assibus aliquot. Hæc autem in ejus funere fuisse data, non vero singulis annis emortuali die solvenda, crediderim.

TRAJANUS, ex Hispania oriundus, primus exterorum, imperio Romano potitus est. Ne Romanorum Principum maneret desiderium, priores dominos vicit donorum magnitudine; ***congiaria***que ***dedit nummos sexagenos quinquagenos, Angl.*** 5*l.* 8*s.* 4*d.* Ms. Vindobon. Noli tamen existimare hæc data fuisse unico congiario. Nimia foret

DIVUS TITUS Imp. ann. VIII. d. XII. Cong. promisit, sed non dedit. Hic amphitheatrum a tribus gradibus patris sui duos adjecit. Excessit Curis Sabinis, cubiculo patris.

DOMITIANUS Imp. ann. XVII. m. V. d. V. Cong. dedit ter XLXXV. Hoc Imp. multæ operæ publicæ fabricatæ sunt: atria VII. horrea piperataria, ubi modo est Basilica Constiniana, et forum Vespasiani, templum castrorum et Minervæ, portam Capenæ, gentem Flaviam Divorum, Iseum et Serapeum, Minervam Calcidicam, Synodum Minuciam, veterem stadium, et Termas Titianas et Trajanas, amphitheatrum usque ad clypea, templum Vespasiani et Titi, capitolium, senatum, ludos IIII. palatium, metam sudantem, et Panteum. Occisus palatio.

NERVA Imp. ann. V. m. IIII. d. unum. Cong. dedit XLXXV. et funeraticum plebi Urbanæ instituit XLXII S. Excessit hortis Sallustianis.

TRAJANUS Imp. ann. XIX. m. IIII. d. XXVII. Cong. dedit XDCL. Hoc Imp. mulieres in Termis Trajanis laverunt VII. Idus Julias. Excessit Selinunti.

summa. Præterea in ejus nummis tria memorantur congiaria. Primum, primo ejus imperii A. U. C. 851. datum: IMP. CAES. NERVA TRAIAN. AVG. GERM. P. M. TR. P. capite laureato. In postica parte, COS. II. P. P. CONG. PR. i. e. 'consul secundum, pater patriæ, congiarium primum.' Infra SC. i. e. 'senatusconsulto.' Istud est congiarium, quod maximis laudibus extulit Plin. in Panegyric. c. 25, 26, 27 et 28. hac de re omnino legendus, ut et congiariorum ratio cognoscatur, et intelligatur quantum caverit Princeps optimus, ne quis liberalitatis suæ expers fieret. Postea, cum consul fuisset quintum, duo alia dedit congiaria. In ejus nummis, COS. V. CONGIARIVM SECVND. et COS. V. CONGIARIVM TERTIVM. Ne tamen existimes eodem anno data. Nam inter quintum et sextum Trajani consulatum novem anni intercessere. Nummos vide ap. Harduin. ibid. p. 747 sq. Ad primum Trajani congiarium pertinere mihi videtur elegantissima Inscriptio, quæ adservatur Romæ in Museo Collegii Romani, quamque Philippus Bonanni exhibet in Museo Kircheriano, p. 103.

D. M.
EVTYCHETI FILIO
QVI VIXIT ANN. VI
DIEBVS VI. INCISVS
INGENVVSQVE ACCEPIT
CONGIARIVM XC.
FECIT PATER BE
NE MERENTI.

Nempe Eutyches, ingenuus quidem, sed infans parvulus, in liberalitatis tesseras incisus est, et Congiarium accepit denarios centum *Angl.* 3*l.* 6*s.* 8*d.*

HADRIANUS, in quo magis fuere virtutum imagines, quam ipsæ virtutes, Trajani liberalitatem æmulatus est. Nondum in Urbem venerat, jam ternos aureos, *Angl.* 2*l.* 12*s.* 6*d.* populo viritim dari absens curaverat. Deinde in Urbe duplex congiarium præsens dedit: et, ut maximam liberalitatis famam pararet, 'infinitam pecuniam, quæ fisco debebatur, privatis debitoribus in Urbe atque in Italia, in provinciis vero etiam ex reliquis ingentes summas remisit, syngraphis in foro divi Trajani, quo magis securitas omnibus roboraretur, incensis,' Spartian. in Hadrian. c. 7. Quæ debebantur a sedecim annis, nempe ab A. U. C. 855. ad an. 871. fuisse remissa docet Dio LXIX, p. 791. Summa autem reliquorum, quæ remissa sunt, fuit novies millies sestertium, *Angl.* 7,500,000*l.* teste præstantissimo Hadriani nummo, cujus in antica parte: IMP. CAESAR TRAIANVS HADRIANVS AVG. P. M. TR. P. COS. II. capite laureato: in postica, RELIQVA VETERA HS NOVIES MIL. ABOLITA. SC. Hadrianus stans facem tenet et syngraphas incendit. Juvat quoque ex Mss. schedis Sirmondi adtexere Inscriptionem, quæ fuit in col. Trajani, teste Jo. de Marcha nova.

ADRIANUS Imp. ann. XX. m. X. d. XIIII. Congiarium dedit XM. Hoc Imp. templum Romæ et Veneris fabricatum est. Excessit Bais veteribus.

S. P. Q. R.
IMP. CAES. DIVI TRAIANI PARTHICI F.
DIVI NERVAE NEPOTI TRAIANO HADRIANO
AVG. PONT. MAX. TRIB. POT. II. COS. II.
QVI VNVS OMNIVM PRINCIPVM ET SOLVS
REMITTENDO SESTERTIVM NOVIES MILLIES
CENTENA MILLIA N̄. DEBITVM FISCIS NON
PRAESENTES TANTVM CIVES SVOS SED
ET POSTEROS EORVM PRAESTITIT
HAC LIBERALITATE SECVROS.

Ob tantas autem largitiones dictus est Hadrianus LOCVPLETATOR ORBIS TERRARVM. Toto principatu septem congiaria dedit. Tunc primum obsolescere cœpit congiarii nomen, liberalitatis usurpatum. Inde in Hadriani nummis LIBERALITAS AVG. LIBERALITAS AVG. III. LIBERALITAS AVG. IIII. i. e. 'liberalitas Augusti, tertia, quarta.' Nummos vide ap. Harduin. l. c. p. 756 sq. Vide et Cl. Vaillant, l. c. p. 246. Congiarii secundi, CONG. II. nummum habet Occo p. 224. His autem congiariis, liberalitatibusve, ab Hadriano datos fuisse denarios millenos, *Angl.* 33*l.* 6*s.* 8*d.* docet Ms. Vindobon.

ANTONINUS PIUS, quo principe prosperrima fuit res Romana, benevolentiam populi Romani fovit continuis liberalitatibus. Novem numerantur in ejus nummis, quarum ultima æque inscribitur LIBERALITAS AVG. VIIII. COS. IIII. et CONG. AVG. VIIII. COS. IIII. i. e. 'congiarium Augusti nonum, consulis quartum.' In his congiariis dati denarii octingeni, *Angl.* 26*l.* 13*s.* 4*d.* Ms. Vindobon.

LUCIUS VERUS, quem M. Aurelius Antoninus, egregio magis, quam laudabili exemplo, imperii socium fecerat, congiaria dedit denarios quadringenos, *Angl.* 13*l.* 6*s.* 8*d.* Ms. Vindobon. In nummis quatuor congiaria a Lucio Vero data memorantur. Lucium vero ea dedisse cum M. Aurelio Antonino testantur utriusque Imperatoris nummi. In nummo enim Lucii Veri, cuso A. U. C. 914. LIB. AVGVSTORVM. i. e. 'liberalitas Augustorum.' Nummus quoque M. Aurelii Antonini cusus est A. U. C. 921. CONG. AVG. IIII. in cujus postica parte duo Imperatores e suggesto congiarium dant populo. Vide Cl. Vaillant, l. c. p. 246. et Harduinum, ibid. p. 777 et 781.

M. AURELIUS ANTONINUS, ut omnes Principes sapientia, sic liberalitate vicit. Hanc egregio dono testatus est A. U. C. 917. tribunitiæ suæ potestatis octavodecimo; sic enim explicandus mihi videtur Eusebius in Chronic. ad annum XVIII. 'Imperatores multis multa largiti sunt, et pecuniam, quæ fisco debebatur, provinciis concedentes, tabulas debitorum in medio Romanæ urbis foro incendi fecerunt.' Tunc M. Antoninus omnia, quæ ab annis quadraginta sex, nempe ab A. U. C. 871. fisco et ærario debebantur, remisit, L. Vero imperii et

ANTONINUS PIUS Imp. ann. XXII. m. VIII. d. XXVIII. Cong. dedit X DCCC. Hoc Imp. Circensibus Apollinaribus parte iterum columna ruit et oppressit homines MCXI. Excessit Lorio.

DIVUS VERUS Imp. ann. VII. m. VIII. d. XII. Cong. dedit XCCCC. Hoc Imp. scrofa porcellum peperit infigiem elephanti. Excessit Altino.

MARCUS ANTONINUS Imp. ann. XVIII. m. XI. d. XIIII. Cong. dedit X DCCCL. Hoc Imp. instrumenta debitorum fisci in foro Romano arserunt per dies XXX. Excessit Pannonia superiore.

liberalitatis socio. Quod perperam Dio lxxi, p. 814. ad annum 929. retulit, cum solus imperaret Antoninus. Quanta autem pecuniæ vis tunc remissa fuerit, æstimari potest ex iis, quæ supra in Hadriano retulimus. Præterea Antoninus *congiaria dedit denarios octingenos quinquagenos*, *Angl.* 28*l.* 6*s.* 8*d.* Ms. Vindobon. Hæc data septem liberalitatibus, in quarum ultima largitus est octonos aureos, *Angl.* 8*l.* Numquam antea tanta liberalitate donatus fuerat populus Romanus, teste Dione, loc. cit. Qua ejus observatione demonstratur, quod ante monuimus, numeros codicis Ms. Vindobonensis de multis congiariis, non de unico, esse accipiendos. Septimæ autem hujus liberalitatis memoria extat in nummo Mediceo ap. Eminentissimum Noris, Epist. Consular. p. 119. M. ANTONINVS AVG. TR. P. XXIX. capite laureato. In aversa parte LIBERALITAS AVG. VII. Postea cum M. Antoninus filium suum L. Aurelium Commodum imperii consortem fecisset, novam addidit liberalitatem, sed filii sui nomine, ut ejus favor cresceret. Inde in nummo Commodi COS. II. TR. P. V. LIB. AVG. i. e. 'liberalitas Augusti.'

M. AURELIUS COMMODUS *congiaria dedit populo denarios octingenos quinquagenos*, *Angl.* 28*l.* 6*s.* 8*d.* Ms. Vindobon. Octo ejus liberalitates in nummis memorantur: quarum multæ fuere *denariorum centenorum quadragenorum Angl.* 3*l.* 13*s.* 4*d.* Dio lxxii. p. 825. Inde explices emendesque Lampridium in Commodo, c. 16. 'Congiarium dedit populo, singulis denarios septingenos vicenos quinos,' *Angl.* 24*l.* 3*s.* 4*d.* Congiarium generatim universimque dicitur, nec unicum est intelligendum, quod non advertit eruditus Reimarus in Notis ad Dionem. Præterea cum octo liberalitates dederit Commodus, earumque multas denariorum CXL. numeros codicis Ms. Vindobonensis, quam Lampridii, probabiliores crediderim. Illarum autem octo liberalitatum nummos vide ap. Harduin. ibid. p. 793. Septem tantum liberalitates numerabat Cl. Vaillant, l. c. p. 246.

P. HELVIUS PERTINAX *congiaria dedit denarios centenos quinquagenos*. *Angl.* 5*l.* Ms. Vindobon. Aliter quidem Dio lxxiii, p. 832. et Capitolinus in Pertinace, c. 15. 'congiarium dedit populo denarios centenos.' Non ita tamen a Ms. Vindobonensi dissentiunt, si attenderis Capitolinum prius dixisse, cap. 7. 'donativa et congiaria, quæ Commodus promiserat, solvit.' Nempe Pertinax congiarium dedit denarios centenos. Extat hæc liberalitas in nummo Pertinacis LIB. AVG. TR. P. COS. II. Quinquageni autem ceteri denarii in solvendis congiariorum a Commodo promissorum reliquiis expensi.

SALVIUS JULIANUS brevitate imperii congiarium non dedit: ne promissum quidem militibus donativum repræsentavit; ideoque interfectus.

SEPTIMIUS SEVERUS *congiaria dedit denarios millenos centenos*, *Angl.* 36*l.* 13*s.* 4*d.* Ms. Vindobon. Octo Septimii Severi liberalitates in nummis memorantur, teste Cl. Vaillant, l. c. p. 246. Insignis

COMMODUS Imp. ann. XVI. m. VIII. d. XII. Cong. dedit X DCCCL. Hoc Imp. termæ Commodianæ dedicatæ sunt. Excessit domo Victiliana.

PERTINAX Imp. dies LXXV. Cong. dedit X CL. Excessit palatio.

JULIANUS Imp. dies LXV. Occisus palatio.

DIVUS SEVERUS Imp. ann. XVII. m. XI. d. XXVII. Cong. dedit X MC. Hoc Imp. Septisonium et termæ Severianæ dedicatæ sunt. Excessit Britanniæ.

maxime tertia, cum imperii decennalia celebraret A. U. C. 955. Plebi enim, quæ frumentum publicum accipiebat, et prætorianis, denos aureos, *Angl.* 10*l.* divisit. Sic datum bis millies sestertium, *Angl.* 1,666,666*l.* 13*s.* 4*d.* Numquam antea tantum populus viritim acceperat. Dio lxxvi, p. 859. Inde autem patet, quod observatu dignum, numerum plebis, quæ frumentum publicum accipiebat, imminutum esse ab Augusti temporibus. Tunc enim fuere, ut supra diximus ex marmore Ancyrano, paulo plura, quam hominum ducenta millia. Nunc fuere tantum paulo plura, quam centum nonaginta millia.

SEPTIMIUS GETA, cum Princeps fuit, congiarium non dedit, a fratre suo Antonino Caracalla brevi interemtus. Dederat ante, vivo patre Septimio Severo, a quo cum fratre suo in imperii societatem adsumtus fuerat. Testes sunt nummi tum Getæ, tum Caracallæ, inscripti LIBERALITAS AVGG. VI ET V. i. e. 'liberalitas Augustorum sexta et quinta:' sexta Caracallæ, ut ex alio ejus nummo constat, quinta Getæ. Nummos vide ap. Harduin. ibid. p. 807 sq. et Cl. de Boze, qui supplevit Dissertationem Cl. Vaillant, l. c. p. 247.

ANTONINUS CARACALLA *congiaria dedit denarios quadringenos, Angl.* 13*l.* 6*s.* 8*d.* Ms. Vindobon. In nummis nona Caracallæ liberalitas memoratur, teste Cl. de Boze, l. c. p. 247. Non quod novem liberalitates dederit Princeps Caracalla, sed quod nona sit a prima, quam dederat pater ejus Septimius Severus A. U. C. 948. Sic enim explicandi mihi videntur nummi tum Severi, tum filiorum ejus Caracallæ et Getæ, quos vide ap. Harduin. l. c.

MACRINUS *congiarium dedit denarios centenos quinquagenos, Angl.* 5*l.* Ms. Vindobon. et Dio lxxviii, p. 902. Congiarium illud habent quoque nummi, teste Cl. de Boze, l. c. p. 247.

ANTONINUS ELAGABALUS *congiaria dedit denarios ducenos quinquagenos, Angl.* 8*l.* 6*s.* 8*d.* Ms. Vindobon. In nummis tres celebrantur ejus liberalitates. Vide nummos ap. Harduin. ibid. p. 814. et Cl. de Boze, l. c. p. 247.

SEVERUS ALEXANDER *congiaria dedit denarios sexcenos, Angl.* 20*l.* Ms. Vindobon. Quinque ejus liberalitates numerantur in nummis, quos vide ap. Harduin. ibid. p. 819 sq. et Cl. de Boze, l. c. p. 247.

MAXIMINUS *congiarium dedit denarios centenos quinquagenos,*

GETA Imp. menses X. d. XI. Occisus palatio.

ANTONINUS MAGNUS Imp. ann. VI. m. II. d. XV. Cong. dedit X CCCC. Hoc Imp. januæ Circi ampliatæ sunt, et termæ Antonianæ dedicatæ sunt. Hic suam matrem habuit. Excessit inter Edissam et Carras.

MACRINUS Imp. anno uno, m. IIII. d. II. Cong. dedit X CL. Hoc Imp. amphitheater arsit. Occisus Arcelaida.

ANTONINUS ELAGABALUS Imp. ann. VI. m. VIII. d. XVIII. Cong. dedit X CCL. Eliogabalion dedicatum est. Occisus Romæ.

ALEXANDER Imp. ann. XIII. m. VIII. d. IX. Cong. dedit X DC. Hoc Imp. fuit polyfagus, natione Italus, qui manducavit pauca, cistam, lactucas, vascellum Sardinarium, Sardas X. melopepones LXX. tallos de scopa palmea, mappas IIII. panes castrenses IIII. cistam, cardos cum suas sibi spinas et ebibit vinum Græcanicum plenius, et venit ad templum Saturæ et ebibit labrum plenum, et adhuc esuriens esse videbatur. Et termæ Alexandrinæ dedicatæ sunt. Alexander occisus Moguntiaco.

MAXIMINUS Imp. ann. III. m. III. d. duos. Cong. dedit X CL. Hoc Imp. magna pugna fuit cum Romanis et Prætorianis. Occisus Aquileia.

Angl. 5l. Ms. Vindobon. Extat quoque in nummis illud congiarium, teste Cl. de Boze, l. c. p. 247.

Gordiani duo, nempe Gordianus senior ejusque filius, in quadam principatus imagine extincti sunt, Herodian. vii, 9.

Pupienus et Balbinus *congiarium dederunt denarios ducenos quinquagenos, Angl. 8l. 6s. 8d.* Ms. Vindobon. Inde in nummis tum Pupieni, tum Balbini, LIBERALITAS AVGVSTORVM. Vide et Cl. de Boze, l. c. p. 247. Immo cum Gordianus, de quo mox dicetur, fuisset quoque appellatus Augustus, in uno e Pupieni nummis non modo legitur LIBERALITAS AVGVSTORVM SC. sed ibi quoque tres sedent Augusti, Pupienus scilicet, Balbinus et Gordianus.

Gordianus, Gordiani nepos, *congiaria dedit denarios trecenos quinquagenos, Angl. 11l. 13s. 4d.* Ms. Vindobon. In ejus nummis liberalitates quinque reperit Cl. de Boze, l. c. p. 247. Prima sane fuit, de qua supra dictum est sub Pupieno. Patet ex Ms. Vindobonensi has Gordiani largitiones historicis non fuisse ignotas, ut existimavit Harduin. l. c. p. 829.

Philippi duo, Philippus pater et filius, *congiaria dederunt denarios trecenos quinquagenos, Angl. 11l. 13s. 4d.* Ms. Vindobon. Tres sunt in eorum nummis liberalitates.

Trajanus Decius *congiarium dedit denarios ducenos quinquagenos, Angl. 8l. 6s. 8d.* Ms. Vindobon. Cujus liberalitatis extat nummus.

Trebonianus Gallus et Volusianus *congiarium dederunt denarios ducenos quinquagenos*, Ms. Vindobon. In utriusque nummis habetur hæc liberalitas AVGG. i. e. 'Augustorum.'

Æmilianus *obscurissime natus, obscurius imperavit: ac tertio mense extinctus est*, Eutrop.

Valerianus et Gallienus. Gallienus *congiaria dedit denarios millenos ducenos et quinquagenos, Angl. 41l. 13s. 4d. et binionem aureum*, i. e. et viritim divisit nummum duos aureos valentem, seu *Angl. 2l.* Ex his vero congiariis tria dedit Gallienus cum Valeriano, ut constat ex multis tum Gallieni tum Valeriani nummis, in quibus CONCORDIA AVGVSTOR. Capita adversa Valeriani et Gallieni. Ex aversa parte, LIBERALITAS AVGG. In aliis LIBERALITAS AVGG. III. i. e. 'liberalitas Augustorum tertia.' Quartam addidit solus Gallienus, cujus nummus extat ap. Cl. Banduri, 'Numismata Imperatorum Romanorum,' Vol. I. p. 133. LIBERALITAS AVG. IIII.

Duo Gordiani Imp. dies XX. Excesserunt Africæ.

Pupienus et Balbinus Imp. dies XCIX. Cong. dederunt X CCL. Occisi Romæ.

Gordianus Imp. ann. V. m. V. d. V. Cong. dedit X CCCL. Hoc Imp. mula homines comedit. Agonem Minervæ instituit. Excessit finibus Parthiæ.

Duo Philippi Impp. ann. V. m. V. d. XXIX. Cong. dederunt X CCCL. Hi seculares viros in Circo maximo ediderunt. Occisus senior Verona, junior Romæ in castris Prætoriis.

Decius Imp. ann. unum, m. XI. d. XVIII. Cong. dedit X CCL. Hoc Imp. termæ Commodianæ dedicatæ sunt. Occisus prætorio abrupto.

Gallus et Volusianus Imp. ann. II. m. IIII. d. IX. Cong. dederunt X CCL. His Impp. magna mortalitas fuit. Occisi in foro Flamini.

Æmilianus Imp. dies LXXXVIII. Occisus Ponte sanguinario.

Gallienus cum Valeriano Imp. ann. XIIII. m. IIII. d. XXVIII. Valerianus occisus in Syria. Gallienus Cong. dedit X MCCL. et binionem aureum. Occisus Mediolano.

Postumus, qui purpuram ceteraque Imperatorum Romanorum sumsit, congiarium quoque dedit, ut patet ex ejus nummis POSTVMVS PIVS AVG. In aversa parte, LIBERALITAS AVG.

Claudius Gothicus *congiarium dedit denarios ducenos quinquagenos, Angl.* 8*l.* 6*s.* 8*d.* Ms. Vindobon. In ejus nummis IMP. C. CLAVDIVS AVG. Ex aversa parte, LIBERALITAS AVG.

Quintillus *congiarium promisit, sed non dedit*, Ms. Vindobon. Inde forte suspectus videbitur nummus, cujus meminit Cl. Banduri, ibid. Vol. II. p. 361. IMP. C. M. AVR. CL. QVINTILLVS AVG. In aversa parte, LIBERALITAS AVG. Adde nummum illum esse incerti moduli, et in cujus cimelio reperiatur ignorari. Illum tamen nummum memorat quoque Cl. de Boze, l. c. p. 248. At erravit vir in re nummaria peritissimus, cum existimavit aut nulla ab Imperatoribus Romanis postea data fuisse congiaria, aut eorum nummos non extare.

Aurelianus *congiarium dedit denarios quingenos, Angl.* 16*l.* 13*s.* 4*d.* Ms. Vindobon. Nulla extat in nummis memoria.

Tacitus, Florianus, Probus, Carus, congiaria non dedere, Ms. Vindobon. Multi tamen extant nummi Imperatoris Cari cum inscriptione ABVNDANTIA AVG. Sed forte nec viritim, nec plebi has largitiones divisit.

Carinus et Numerianus *congiaria dederunt nummos quingenos, Angl.* 16*l.* 4*s.* 2*d.* Tunc congiaria dici cœpere *abundantia*. Inde in nummis tum Carini, tum Numeriani, ABVNDANTIA AVGG. Abundantia e cornu copiæ effundit nummos.

Diocletianus et Maximianus Herculius *congiarium dederunt nummos millenos quingenos quinquagenos, Angl.* 50*l.* 5*s.* præterea *sparserunt in Circo aureos et argenteos*, Ms. Vindobon. Ap. Cl. Banduri, ibid. Vol. II. p. 25 et 67. exhibentur eorum nummi in-

Claudius Imp. ann. unum, m. IIII. dies XIIII. Cong. dedit X CCL. Excessit Sirmi.

Quintillus Imp. dies LXXVII. Cong. promisit, sed non dedit. Occisus Aquilegia.

Aurelianus Imp. ann. V. m. IIII. d. XX. Cong. dedit X D. Muro Urbem cinxit. Templum Solis et castra in camp. Agrippæ dedicavit: Genium populi Romani aureum in Rostra posuit. Porticus termarum Antoniniarum arserunt, et fabricatum est. Panem, oleum et salem populo jussit dari gratuite. Agonem Solis instituit. Occisus Rheno fluvio.

Tacitus Imp. m. VIII. d. XII. Occisus Ponto.

Florianus Imp. dies LXXXVIII. Occisus Tarso.

Probus Imp. ann. VI. m. II. d. XII. Hoc Imp. senatores agitaverunt in Circo maximo missus quatuordecim. Occisus Sirmii.

Carus Imp. m. X. d. V. Excessit Seleucia Babilonis.

Carinus et Numerianus Imp. ann. II. m. XI. d. II. Cong. dederunt XD. His Impp. fames magna fuit; et operæ publicæ arserunt, senatum, forum Cæsaris primo im (*eruditus Eccardus edidit* forum, Cæsaris patrimonium) basilicam Juliam, et Græcostadium. Occisus campo Margense.

Diocletianus et Maximianus Impp. ann. XXI. m. XI. d. XII. Cong. dederunt X MDL. His Impp. multæ operæ publicæ fabricatæ sunt. Senatum, forum Cæsaris, basilica Julia, scena Pompeii, porticos II. nympea III. templa II. Iseon et Serapeon, arcum novum, termas Diocletianas. Sparserunt in Circo aureos et argenteos. Parte itorum (*Cl. Eccardus edidit* Ponte Idorum) podius ruit, et oppressit homines XIII. Et mater nomine Irene peperit pueros tres et puellam. Regem Persarum cum omnibus gentibus et tunicas eorum ex margaritis numero XXXII. circa templa Domini posuerunt. Elephantes XIII. agitatores VI. equos CCL. in Urbem adduxerunt. Excessit Diocletianus Salonas. Maximianus in Gallia.

scripti ABVNDANTIA AVGG. A. B. T. i. e. ut videtur, 'abundantia Augustorum prima, secunda, tertia.'

CONSTANTIUS et GALERIUS MAXIMIANUS Diocletiani et Maximiani Herculii liberalitatem æmulati sunt. Datum bis congiarium *nummos millenos quingenos*, *Angl.* 48*l.* 12*s.* 6*d.* testatur Ms. Vindobon. Ad has liberalitates forte pertinet rarissimus Maximiani Herculii nummus, quem memorat Harduin. Selecta Opera, p. 450. MAXIMIANVS P. F. AVG. capite radiato. In postica parte, ABVNDANTIA AVGG. ET CAESS. NN. Dea effundit pecuniam, excipiente eam ante pedes homine supplice. Post Constantium et Maximianum nulla memorantur congiaria. Nusquam in nummis apparent nomina, CONGIARIVM, LIBERALITAS, ABVNDANTIA. Divisum enim imperium nihil ferme veteris magnificentiæ retinuit.

Nec dividatis. Mallet Acidal. *ne dividatis.* At nihil peccat vet. script.

CAP. 18. *Antiquos merito vocaremus.* Melius in Mss. Vatic. *quosque alios merito antiquos vocaverimus.*

Impoliti. Corbinelli emendabat, *incompositi.*

Utinam nulla parte imitatus esset. Ita Mss. Vatic. Male vett. edd. *utinam imitatus esset.* Lips. et recentiores emendaverant, *imitatus non esset.*

Mutari cum temporibus. Ita vett. edd. et recentiores. In mediis quibusdam, *mutare:* quod quidem Latinum est. Sic enim Liv. xxxix, 51. 'Mores quidem populi Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit.'

Formas quoque. Ita Mss. Vatic. A libris editis abest, *quoque.* Mox cap. seq. *formam quoque ac speciem.*

Sic Catoni. Ita Mss. Vatic. In vett. edd. *siculi Catoni.* In recentioribus, *sicut.*

CONSTANTIUS et MAXIMIANUS Imp. ann. XVI. m. VIII. d. XII. Cong. dedit bis X MD. Constantius excessit in Gallia. Maximianus in Dardania.

SEVERUS Imp. ann. III. m. IIII. d. XV. Ipse se interfecit via Latina, miliario III.

MAXENTIUS Imp. ann. VI. Hoc Imp. templum Romæ arsit et fabricatum; et termas in palatio fecit, et Circum in Catacumbas. Fames magna fuit. Romani traxerunt militem Mœsiacum et occisi sunt Romani a militibus homines VI. Romanis omnibus aureum indixit et dederunt. Fossatum ferunt, sed non perfecit. Occisus ad pontem Mulvium in Tiberim.

MAXIMIANUS Imp. ann. IX. m. VIII. d. VI. Occisus Tarso.

LICINIUS Imp. ann. XV. m. IIII. d. XVI. Occisus Thessalonica.

Hactenus Ms. codicem Vindobonensem cum suis erroribus repræsentavi, ne insititiis emendationibus hiaret magis, quam illustraretur. Nunc vero, ubi nullum est obscuritatis periculum, quædam in exemplum corrigam, aut explicabo; pluribus immorari longius foret et supervacaneum.

In Augusto, *vitria et opoliscum* pro *vitrea et obeliscum.*

In Claudio, *venerarii* pro *venenarii.*

In Nerone, *clavos galligares* pro *clavos caligares*, qui militum caligis substernebantur.

In Vero, *infigiem* pro *in effigiem.*

In Alexandro, *cistam, luctucas* intelligo *cistam lactucis plenam.* *Cistam, cardos cum suas sibi spinas*, i. e. cistam plenam carduis cum eorum spinis.

In Carino et Numeriano, *primo im* mendose scriptum videtur pro *scena Pompeii*, ut conjicere est ex iis quæ sequuntur in Diocletiano.

In Diocletiano, *parte itorum* scriptum videtur pro *parte iterum.*

Pro Catone. Groslotius mallet, *præ Catone.* Ita quoque Schurzfleischius, vel, *magis*, omittendum censet.

Sed supra modum. Ita Mss. Vatic. *Sed* abest a libris editis.

Ne Ciceroni quidem. Vett. edd. *nec Ciceroni quidem.* Emendandum *ne* recte monuit Gronov.

Parum Atticus. In vett. edd. et Mss. Vatic. *parum antiquus.* Sed perperam, ut patet ex c. 22. *priores ejus orationes non carent vitiis antiquitatis.* Lips. optime emendavit, *Atticus.* Male tentat Schurzfleischius, *parum nativus.*

Legistis utique. Sic Mss. Vatic. ac bene quidem; ut cap. sup. *dividatis seculum····vocetis oratores.* Male libri editi, *legisti.*

Nunc mihi. Bene Lips. et recentiores. Perperam vett. edd. *nec mihi.*

Cap. 19. *Quatenus antiquorum.* Frustra tentat Schurzfleischius, *hactenus antiquorum. Quatenus* jam usurpatum vidimus sup. An. iii, 16.

Ad Cassium Severum. Puto emendandum, ut in notis dixi, *hunc velut terminum antiquitatis constituere solent usque ad Cassium Severum, quem reum faciunt, quemque primum adfirmant, &c.* Vulgata enim scriptura, *quem usque ad Cassium, &c.* est Puteolani. In editione principe, *constituere solent: qui usque ad Cassium quem reum faciunt: quem primum, &c.* In Mss. Vatic. *ad Cassium Severum quem reum faciunt, quem primum affirmant, &c.* Unde, *quem reum* videtur esse veteris scripturæ. Sed si retinetur, emendandum, *quemque primum*, ne aures offendantur. In ipsa vulgata scriptura displicet, *quem usque····quem primum.*

Directa dicendi via. Bene Mss. Vatic. Sic quoque placebat Mureto. Dure in libris editis, *dicendi via directa.*

Et intellectu. Frustra tentat Gronov. *et delectu.* Ex hujus ætatis more usurpatur *intellectu,* ut ap. Plin. vi, Ep. 27. 'intelligens Principis nostri;' et viii, Ep. 23. 'legatum tribunus ita et intellexit, et cepit.' Mox ipse Tacitus, c. 21. 'intellexisse,' et c. 31. 'intellectum.'

Ad id dicendi genus. Mss. Vatic. *ad illud.*

Esse mutandam. Male vett. edd. *remutandam.* Emendabat Corbinelli, *ire mutandam.*

Imperitissimarum. Mallet Muret. *impeditissimarum.*

Id ipsum laudi dabatur. In vett. edd. et Mss. Vatic. 1862 et 1518. *id ipsum laudabat.*

Ita vero. Mss. Vatic. *Jam vero.*

Argumentorum gradus. Sic Lips. et recentiores. In vett. edd. *argumentorum genera.*

Quod si quis. Bene Mss. Vatic. In libris hactenus editis, *et si quis.* Quod omnino vitiosum, ut attendenti patet.

Paucissimi præcepta. Optime Rhenan. In vett. edd. *paucissima.*

Qui elementis. Melius, *quin elementis.* Sic quoque placebat Schurzfleischio. Vel legendum cum Pichena, *at certe non imbutus sit.*

Vi aut potestate. In Mss. Vatic. 1518 et 4498. *vi et potestate.* Quod minime displicet.

Cap. 20. *Quis nunc feret.* Ita Mss. Vatic. et edd. vett. ante Beroald. qui emendavit, *feret;* quod Puteolan. emendaverat, *expectaverit.*

Expectabit. Ita Mss. Vatic. In ed. pr. *expectavit:* unde Puteolan. perperam emendavit, *expectaverit.*

Nec magis perfert. Bene Rhenan. Ed. pr. *prefert.* Puteolan. *præfert.*

Aut Turpionis. Bene Lips. Male vett. edd. *aut Turpionis, aut Ambivii.*

Et in ipsa. Præp. *in* abest a vett. edd. Schurzfleischius *et* omittendum putat.

Sive in suis. Male tentat Schurzfleischius, *sive insciis aliquis.* Melius Muret. Acidal. et Freinshem. *sive sensus aliquis.* Sic ferme infra c. 23. 'pauci sensus apte et cum quodam lumine terminantur.'

Exigitur enim. Male vett. edd. *exercetur.*

Cap. 21. *Nec unum de populo Canuti.* Locus misere corruptus. In Mss. Vatic. *Canuti aut Atti de Furnio et Coranio.* Libri editi, *Canuti aut Aride Furnio et Toranio.* Tentabat Lips. *nec unius de populo Arii de Furnio, &c.* Gronov. *vix somnum tenere. Nec unum de populo Canutium, aut Arrium Furniumve nominabo, quosque alios in eodem valetudinario hæc ossa et hæc macies probant.* Schurzfleischius, *Nec unum de populo Canuti aut Arri, vel Furnii aut Toranii, quique alii sunt in eodem valetudinario hæc ossa et hanc maciem probare.* Alii aliter, et pejus.

Oratiuncula satisfacit. Ita Mss. Vatic. et edd. vett. Ernest. *satisfecit.* Alii, *satisfecerit.*

In Asitium. Mallet Lips. *in Asinium.* Schurzfleischius, *in Fuscinium.* Nam, Charisio teste, lib. 2. 'Licinius Calvus in Fuscinium ambitus reum scripsit.' Totus vero hic locus forte ita refingendus. 'Quotus enim quisque accusationes Calvi in Asitium (aut *in Fuscinium*) aut in Drusum legit? at hercule in hominum studiosorum manibus versantur, quæ in Vatinium inscribuntur, ac præcipue secunda ex his oratio.'

In Vatinium inscribuntur. Ita Lips. et recentiores. In Mss. Vatic. et vett. edd. *conscribuntur.* Unde mallet Schurzfleischius, *conscriptæ sunt.*

Nec voluntatem quin. Mss. Vatic. *ne voluntatem ei quo sublimius, &c.*

Si non universæ, at partes earum. Mss. Vatic. *Si universa parte serum in quibus, &c.* Edd. vett. *si in universa pate fectum.* Beroald. et alii, *factum.* Emendabat Modius, *si non universæ, per partes attamen.* Melius Acidal. *si non universæ, at partes earum;* quod jam recepit Editor Oxoniensis.

Sordes autem verborum. Ms. Vatic. 4498. *sordes autem illæ verborum.* In ed. pr. *sordes autem et verborum.*

Magnitudinem cogitationum. In vett. edd. *magnitudinem cognitionis.* In recentioribus recte emendatum, *cogitationum.* Sic Vell. Paterc. ii, 41. 'Hic, *Julius Cæsar,* animo super humanam et naturam et fidem evectus, magnitudine cogitationum, celeritate bellandi.... magno illi Alexandro, sed sobrio, neque iracundo, simillimus.'

In eloquentia effecerit. Ita Mss. Vatic. et edd. vett. Beroald. omisit præp. Unde Illustr. Huet. tentabat, *eloquentia effulserit,* vel, *eloquentiæ suffecerit.*

Lentitudinis ac teporis. Bene Lips. et recentiores. In vett. edd. *temporis.* Unde Schelius conjiciebat, *torporis;* quod receptum in ed. Oxon. Plin. xvii, 24. de erucis dixit: 'Nascitur hoc malum tepore humido et lento.'

Ipsosque nervos. Ita Mss. Vatic. Sic etiam placebat Schurzfleischio. In libris editis, *ipsos quoque nervos.*

Rubor tegit. Bene Mss. Vatic. et edd. recentiores. In vett. *robur.* Unde quidam emendarunt, *rubore.*

Decor commendat. Ms. Vatic. 1518. *decorum.* Non male edd. vett. et recentiores, *decor.* In mediis quibusdam, *decore.*

Viderimus, inquam. Edd. vett. *viderimus inquam judicio ejus vis aut animi aut ingenii sufficeret.* In recentioribus, *suffecerit.* Emendabat Pithœus, *viderimus num judicio ejus vis aut animi aut ingenii suffecerit.* Editor Oxoniensis, *videmus in quanta judicium ejus et vis tum animi tum ingenii suffecerit.* Bene vertit Davanzati, 'Di Corvino non mi dolgo, per che da lui non restò di arrivare à questo lieto candore de tempi nostri, se le forze dell' animo, è dell' ingegno rispondeano al giudicio.'

Cap. 22. *Locos quoque lætiores.* Bene Mss. Vatic. In libris editis, *locosque.* Edd. vett. *latiores.* Unde Muretus emendavit, *lætiores.* Male Rhenan. *altiores.* In Ms. Vatic. 4498. *lectiores.*

Dicendi genus est. Schurzfleischius omittit, *est.* Ursinus emendat, *dicendi.*

Pauci sensus apte. Bene Acidal. Freinshem. et Schurzfleischius. Sic sæpe Tullius. In vett. edd. *sensus opt. et cum.* Ms. Vatic. 4498. *optet.* Ms. Vatic. 1518. *opti.* Unde Davanzati videtur emendasse, *optime.* Ita enim vertit, 'pochi concetti termina ottimamente, e con certo splendore.'

Nihil excerpere. Optime Lips. e Ms. Perperam vett. edd. *nihil ex tempore referre.*

Ac laudatum. Putat Lips. omnino emendandum, *ac lautum.* Et quidem probabilissime.

Fugiat fœdam. Mss. Vatic. 1862 et 4498. *fugitet.* Ms. Vatic. 1518. *fugiet.*

Terminet. Mss. Vatic. et edd. vett. *determinet.*

Cap. 23. *In omnibus orationibus.* Bene Mss. Vatic. et edd. vett. Perperam in aliis omissum, *orationibus*, ut recte vidit Muretus.

Hoc invitus retuli. Bene Puteolan. et deinde alii omnes. In Mss. Vatic. et ed. pr. *invitatus. Hæc* quoque mallet Acidal.

Oratores vocant. Mss. Vatic. et edd. vett. *vocabant.* Bene Lips. *vocant.* Et sic passim in hoc dialogo. Schurzfleischius, *vocitant.*

Signasse. Ita libri omnes editi. In Mss. Vatic. *significasse.*

Ante oculos, qui. Mss. Vatic. *ante oculos isti, qui.*

Non firmitate, sed jejunio. Bene Schelius. In Mss. Vatic. 1862 et 4498. *infirmitate sed jejunio consequentur.* Ed. pr. *infirmitatem.* Puteolan. *sanitatem sed jejunio consequuntur;* quod immerito probat Schurzfleischius. Lips. *infirmitate et jejunio.* Rodolphus, *non infirmitate, sed jejunio.*

Anxietate contingit. Ita Mss. Vatic. Absurde edd. vett. *aniextati confixit.* In recentioribus emendatum fuerat, *anxietate contingat.*

Prope abest. Male vett. edd. *proprie abest.*

Gravitati sensuum nitorem. In vett. edd. *gravitati.* Ernest. *gravitate.* Mss. Vatic. *sensuum nitorem*, ut optime divinaverat Acidal. Perperam libri omnes editi, *summum nitorem.*

Ea sententiarum planitas est. Ita Mss. Vatic. 1862 et 4498. *Ea* quoque reperitur in vett. edd. : abest immerito a recentioribus. *Est* in omnibus omissum. Ms. Vatic. 1518. pro *planitas* habet *plenitas.*

Cap. 24. *Immutasse non debes.* Mss. Vatic. 1862 et 4498. *non debet.* Perperam vett. edd. *ita mutasse.*

Et a vestris philosophis. Ita Mss. Vatic. 1518 et 4498. In Ms. Vatic. 1862. *et a nostris philosophis.* Libri editi, *et aliis vestris.* Unde Lips. conjiciebat, *et alias a vestris.*

Exprome nobis. Bene Mss. Vatic. Sic quoque placebat Acidalio. Corrupte ed. pr. *exprimo.* Puteolan. emendaverat, *exprime.*

Satis enim illos. Ms. Vatic. 1862. *satis etiam istos.*

Cur in tantum. Ms. Vatic. 1862. *cur tantum.*

Ratio temporum collegerit. Eruditi viri Huet. et Schultingius mallent, *ratione.* Hos enim centum et viginti annos ratione temporum collegit Aper, ut vidimus sup. c. 17.

Cap. 25. *Nominis controversiam movit.* Bene Lips. e Ms. In vett. edd. *non movit.* Et hiatus est inter *non* et *movit.*

Si quominus fatetur. Tentabat Pithœus, *si communius fatetur.* Melius Acidal. *quin omnes fatemur.* Eodem sensu Huet. ut dictum est in notis. Alii aliter, sed minime probabiliter.

Suo jure. Bene Lips. et recentiores. In Mss. *sic vere.* Vett. edd. *sic jure.*

Adstrictior Calvus. Optime Acidal. In ed. pr. *aut strictior Calvus.* Puteolan. *at strictior.*

Scias, quamvis. Bene Lips. e Ms. in quo erat, *sciam.* In vett. edd. verbum plane deest.

Voluntatis similitudinem et cognationem. Bene Beroald. *cognationem.* In vett. edd. *cogitationem.* Recentiores quoque emendavere, *voluntatis.* Antea legebatur, *voluminis.*

Et sunt aliqua. Ita Mss. Vatic. In ed. pr. *et super aliqua.* Unde Puteolan. emendaverat, *et supersunt aliqua.*

An inviderct Ciceroni. Mss. Vatic. 1862 et 4498. *an ille Ciceroni invideret.* Ms. Vatic. 1518. *invidere.*

Non desistit. Bene Beroald. Sic quoque emendabat Illustr. Huet. In vett. et recentioribus edd. *destitit.*

Cap. 26. *Adeo melius est.* Ita Mss. Vatic. In ed. pr. *adeo melius in.* Puteolan. *adeo melius.* Pichena emendaverat, *adeo malim.*

Temporum nostrorum actores. Bene Lips. e Ms. *temporum nostrorum.* Male vett. edd. *ipsorum nostrorum.* Præterea in Mss. Vatic. *auctores* pro *actores.*

Fas esse debeat. Mallet Muret. *debebat.*

Tenere dicere. Optime Lips. In vett. edd. *temere.*

Plus vis. Frustra tentat Gronov. *plus iræ.* Ridicule Schurzfleischius, *plus puris.*

Contemto ordine. Male vett. edd. *contento.*

Quibus utitur. Bene Rhenan. In vett. edd. *utimur.*

Plerumque detectus. Optime Lips. e Ms. In vett. edd. *dejectus.*

Aliud novum agmen. Lips. e Ms. *aliud nobis agmen.* Quod probavit et edidit Pichena.

Se ante Ciceronem. Frustra tentat Schurzfleischius, *si ante Ciceronem non numeret se.* Nempe isti scholastici, qui vetera spernebant, præsentia laudabant, se anteponebant Ciceroni, Gabiniano postponebant.

Cap. 27. *Miratus.* Mss. Vatic. *iratus.* In vett. edd. *miratus: iratus antequam, &c.* Lips. e quodam libro laudat, *paulo ante dixisti, plane mitiore, &c.* nec loco sanitatem fecit. Inde emendandum conjicerem, *causas exquirimus, quas te solitum tractare, paulo ante dixisti, plane mitiore eloquentia, et temporum nostrorum, iratus antequam te Aper, &c.* Aliter tentabat Acidalius, *solitum tractare paulo ante dixisti, sane mitiore eloquentia, et temporum nostrorum,* intellige *eloquentiam, miratus, antequam, &c.* Schelius, *plane mitior et eloquentiæ temporum nostrorum non iratus, antequam, &c.* Schultingius, *quas te solitum tractare publice, antiquo plane more, et eloquentia non temporum nostrorum, sum miratus, antequam te Aper offenderet, majores istos incessendo.* Audacior adhuc Schurzfleischius, *causas exquirimus, quas ais te solitum tractare. Paulum enim te anteponere nitorem eloquentiæ temporum nostrorum sum ratus, antequam, &c.*

Aprina disputatione. Bene Lips. In Mss. Vatic. et edd. vett. *a prima.* Mallet Gronov. *Apri nostri.*

Perstringet. Edd. vett. *perstringit.*

Et cum de antiquis. Bene Lips. e Ms. A vett. edd. absunt, *et cum.*

A qua. In Mss. Vatic. et edd. vett. deest præp.

Cap. 28. *Etiamsi mihi.* Ita Lips. e Ms. in quo, *etenim jam si mihi.* Vett. edd. *et jam mihi.*

Ab ista vetere. Muret. mallet, *ab illa vetere.*

Quamquam nostra. Sic Segrais satis feliciter mutat et distinguit: *Quoniam nostra nobis notiora sunt, ego de urbe, &c.*

Nostra nobis. Vett. edd. *vestra vobis.* In Mss. Vatic. et Beroald. *nostra vobis.* Recentiores, *nostra nobis.*

Et his propriis. Mallet Illustr. Huet. *et hic propriis.* Mox enim cap. seq. *propria et peculiaria hujus Urbis vitia.*

Ejusdem familiæ. Bene Mss. Vatic. Perperam in vett. edd. *cujusdam.* Unde in recentioribus emendatum, *cujuspiam.*

Non studia modo curasque. Bene Mss. et edd. vett. et recentiores. Beroald. *morasque.* Alii, *moresque.*

Cap. 29. *Quando etiam.* Ita libri omnes editi. In Mss. Vatic. *quin etiam.*

Lasciviæ et libertati. Recte libri omnes editi. Lips. e nescio quo vetere libro, *et bibacitati.*

Sui alienique contemtus. Corrupte vett. edd. *sui contentus;* et inter utramque vocem lacuna est.

Ne præceptores quidem. Bene Gronov. Mss. et libri editi, *nec.* Hac in re sæpissime peccarunt librarii.

Sed expetuntur. Bene Lips. et recentiores. In vett. edd. *expectantur.*

Quorum professio. Edd. vett. *ut quorum.*

Auctoritatem habuerit. Male libri editi, *habuit;* ut jam monuit Gronov.

Statim docuero. Ita Rodolphus Agricola, et recentiores. Corrupte in vett. edd. *statim decuriis.* Pithœus, *statim audictis.* Mallet Gronov. *statim dicturus, referam, &c.*

Cap. 30. *In omni genere studiorum exercitationes.* Ita Puteolan. et ceteri omnes. In ed. pr. *exercitationis.* Mss. Vatic. *in omni genere assiduæ exercitationes.*

Notus est nobis. Ita Mss. Vatic. et edd. vett. In recentioribus frustra emendatum, *nobis.*

Omnes philosophiæ partes. Ita Mss. Vatic. In libris editis, *omnis.*

Rerum motus causasque. Sensu pleniore Segrais legit: *siderum motus causasque rerum.*

Ex pluribus artibus. Ita Rhenan. Vett. edd. *partibus.*

Cap. 31. *Persuadebant.* Mss. Vatic. *persuaserant.*

Ad hæc efficienda. Mss. Vatic. 1862 et 4498. *ad hoc efficiendum.*

Ut rhetorum. Mss. Vatic. *in rhetorum.* Forte scriptum olim, *ut in rhetorum.*

Dicimus. Mss. Vatic. *disserimus.* Hunc autem locum emendabat Muretus, 'nam in judiciis fere de æquitate, in deliberationibus de utilititate, in laudationibus de honestate dicimus.'

Quid ira. Male edd. vett. *quid iræ promtius, et miserationem impellat.*

Qui scit quid sit misericordia. *Sit* durissimum est, et videtur redundare.

Habenas animorum. Ita Puteolan. et ceteri omnes. In Mss. Vatic. et ed. pr. *venas animorum;* et forte non ab aurigis, sed a medicis ducta comparatio.

Mutuabimur a Peripateticis. Locum hunc restituimus ex Mss. Vatic. Perperam in ed. pr. *mutuabimus aliquid Peripateticis: aptos, &c.* Puteolanus emendaverat, *mutuabimus aliquid a Peripateticis: hi aptos et in omnem disputationem paratos jam locos dabunt: Academici, &c.* Melius Mss. Vatic. 1862 et 1518. *mutuabimus a Peripateticis aptos et in omnem disputationem paratos jam locos. Dabunt, &c.* Licet dici possit Latine, *mutuabimus,* cum mox cap. seq. et sæpe sup. verbum *mutuari* usurpetur, nihil mutavi.

Res poscet. Libri omnes editi, *poscit.* Omnino emendandum, *poscet.* Idque jam monuerat Illustr. Huet.

Artes audire. Lips. malebat, *adire,* vel *haurire:* et statim *liberales* pro *liberaliter.* Verum non displicet, *liberaliter.*

Cap. 32. *Respondeat sufficere.* Bene Pithœus. In ed. pr. *sufficeret.* Emendaverat Puteolan. *sufficit.*

Et uniforme. Ita ed. pr. et recentiores. Puteolan. ac Beroald. *et informe.*

Mutuetur. Pithœus mallet, *mutuemur.*

Fex quoque. In Mss. Vatic. et ed. pr. *vis quoque.* Puteolan. *vix.* Recte a recentioribus emendatum, *fex.*

Ego hanc primam. Ita Ms. Vatic. 1862. Id quoque volebat Pithœus. Libri editi, *ergo.*

Refert verbis. Ita Mss. Vatic. *Refert* deest in libris editis. Inde Muret. pro *id se* emendabat, *ait se.*

Non rhetorum. Vellet Acidal. *non in rhetorum.*

A vobis aperiri. Mss. Vatic. *vobis* sine præp.

CAP. 33. *Illi scirent.* Mallet Schurzfleischius, *scierint.*

Forum ingressi. Ms. Vatic. 1862. *ingressuri;* nec male, ut patet ex c. 34.

Aper quoque. Ita Mss. Vatic. *Quoque* abest a libris editis.

Exercitationes eorum. Ita Mss. Vatic. Libri editi, *exercitationem.*

Propriæ circa oratoriam. Ed. pr. *circa oratorium.* Puteolan. et ceteri omnes, *circa oratoriam.* Mallet Lips. *circo oratorio.* Schelius, *circo*, vel *curæ oratorum.* Forte redundat, *circa;* et olim scriptum, *propriæ oratorum videntur.*

CAP. 43. *Principem in civitate locum obtinebat.* Ita Mss. Vatic. Libri editi, *principem locum in civitate tenebat.*

Dictionibus interesse, sive in judiciis. Bene Lips. e Ms. Farnes. restituit multa in vett. edd. omissa; ubi tantum, *dictionibus interesse, utque sic dixerim, &c.*

Jurgiis interesse. Vix crediderim a diligentissimo et accuratissimo scriptore dictum fuisse, *dictionibus interesse....jurgiis interesse.* Existimaverim potius olim scriptum fuisse, *jurgiis immisceri*, et librariorum vitio, *interesse* a superioribus repetitum.

Populi diversissimarum aurium. Mallet Rodolphus Agricola, *populi et diversissimarum aurium.* Lips. *populi, id est, diversissimarum aurium.* Retineri potest vulgata scriptura.

Facile deprehenderent. Ita Mss. Vatic. In ed. pr. *deprehendentur.* Unde Puteolan. emendaverat, *deprehendebatur.*

Non rudibus. Bene Lips. Hæc enim a gladiatoribus sumta. In Mss. et vett. edd. *sudibus.*

Ejusmodi præceptoribus. Ita Mss. Vatic. Sic quoque volebat Gronov. Libri editi, *præceptionibus.*

Cuicumque causæ. Ita Lips. e Ms. In vett. edd. *unicuique causæ.*

Non multo. Ita libri omnes editi. In Mss. Vatic. *multum.*

Hodieque. Omissa in vett. edd. copula. In Ms. Vatic. 1862. *hodie quoque.*

CAP. 35. *In scenas.* Male edd. vett. *in scena.* Scenas autem scholasticorum appellat, loca in quibus, velut per lusum, fucata et personata eloquentia exercebatur. Quod recte annotavit Lips.

L. Crasso. Perperam libri editi, *Marco Crasso.* Error ex scioli alicujus, qui Crassum censorem eumdem fuisse ac Marcum Crassum, Romanorum ditissimum, de quo mox dicetur c. 37. credidit. Forte olim scriptum, *Crasso et Domitio censoribus*, non addito prænomine.

Deducuntur in scholas. Ita Mss. Vatic. Non ita bene libri editi, *deducimur.*

Sed in quem. *Sed* omissum vellet Ernest.

Æque imperitus. Ita Mss. Vatic. In libris editis, perturbato ordine, *imperitus æque.*

Et dicant. Bene Mss. Vatic. Copula abest a libris editis.

Declamatio quoque adhibeatur. Pithœus, *declamatio quoque similis adhibeatur.*

Ad veros judices ventum est. Post hæc verba, temporum iniquitate multa periisse jam monuimus. Idem testantur Mss. Vatic. qui hoc in loco magnam habent lacunam. Marg. Ms. Vatic. 1518. adscriptum, *Hic desunt sex pagellæ.* In Ms. Vatic. 4498. notatum: *Hic multum deficit.* Infeliciter tentabat Schultingius, 'cum ad veros judices ventum est, nec rem cogitare possint, qui nihil humile, nihil alienum eloqui poterant. Commoveri ad hæc Aper. At Maternus. Ita est, inquit, magna eloquentia, &c.' Pessime Schurzfleischius, 'ingentibus verbis persequantur, cum, ubi ad veros judices ventum est, nihil humile, nihil abjectum eloqui oporteat.'

Cap. 36. *Tribui fas erat.* Male vett. edd. *imbui fas erat.*

Ista perturbatione. Mss. Vatic. *illa.*

Plura sibi adsequi. Male vett. edd. *pleraque.*

Et populare nomen. Bene Mss. et edd. vett. In Lipsianis aliisque male omissa copula.

Conciones magistratuum. Bene Lips. e Ms. In vett. edd. *migrantium.*

Apud plebem parabat. Merito Lips. e conjectura. Vett. edd. *probabat.*

Hos reversi. In edd. vett. ante Lips. *hos reversuri colebant: hi et præturæ et consulatui vacare ultro videbantur.*

Et commoda. Emendabat Scelius, *et non modo disertum haberi, &c.* Acidal. *et quomodo disertum haberi, sic contra mutum, &c.* Alii, duce Mureto, hæc loco suo mota putant, et legunt, *ad summa eloquentiæ præmia et commoda magna accedebat necessitas.*

Præmiis stimulabantur. Bene Rhenan. Male edd. vett. *stipulabantur.*

Clientelarum loco. Vett. edd. *clientularum.* In recentibus, *clientulorum:* at Latinam esse hanc vocem nullius scriptoris testimonio comprobatur. Emendandum ergo, *clientelarum.* Sic enim inf. c. 39. 'clientelæ quoque et tribus.'

Ad alios transirent. Perperam in Mss. et vett. edd. *transissent.*

Cap. 37. *Manus vestras.* Male edd. vett. *manus nostras.*

Quæ et in antiquorum. Ita Ms. Vatic. 1862. In Ms. Vatic. 1518. *quæ in antiquorum.* Libri omnes editi, *quæ et antiquorum.*

Et cum maxime. Bene ed. pr. et Ernest. Puteolan. et alii, *et nunc maxime.*

Splendor rerum. Bene libri omnes editi. In Mss. Vatic. *reorum.*

Quo nihil tale. Ita libri omnes editi. In Mss. Vatic. 1862 et 4498. *in quo.*

Temporibus extitit. Mallet Lips. *existit.*

Eo acrior. In Ms. Vatic. 1862. *et acrior.* Lips. e Ms. Farnes. in quo, *acrior per pugnas.* Frustra tentat, 'major adversarius et acrior, quo plures pugnas sibi asperas desumserit, tanto altior et excelsior, illis nobilitatus discriminibus.' *Discriminibus* pro *criminibus* legendum non immerito monuere Lips. et Latinus Latinius.

In ore hominum. Bene Lips. Male edd. vett. *more hominum.*

Secura velint. Ita Mss. Vatic. et edd. vett. In recentibus male emendatum, *nolint.* Rodolphus Agricola supplebat, *ut dubia laudent, secura nolint:* quod ignoraret olim scriptum fuisse, *secura velint,* eodem omnino sensu. Secura enim sunt cum discrimine, tuta sine discrimine.

CAP. 38. *Aptior est veritati, eloquentiam tamen.* In ed. pr. *quæ etsi nunc aptior est: ita erit eloquentia: tantum illud forum.* Pro *tantum*, Puteolan. emendavit, *tanto;* et sic deinde ceteri omnes. Tentabat Latinus Latinius, *quæ uti nunc arctior est, ita erit eloquentia. Antea illud forum magis exercebant.* Melius Rodolphus Agricola, *aptior est veritati, eloquentiam tamen, &c.* Favent Mss. Vatic. in quibus scriptum neque *tantum*, neque *tanto*, sed *tamen.* Certe nova judiciorum forma aptior erat veritati, cui sæpe plurimum nocet eloquentia, maxime cum liberius et licentius expatiatur.

Omnia legibus. Bene Mss. Vatic. Perperam libri editi, *omnia in legibus.*

Primus hujusmodi spatia tertio consulatu. Vett. edd. *primus hujus.... cons.* Rhenan. deinde ceteri omnes, *primus tertio consulatu.* Supplebat tamen Rodolphus Agricola, *primus hujus rei spatia tertio consulatu.* Lips. *hujusce spatia.* Ad rerum seriem sensumque aptius mihi videtur, *hujusmodi spatia.* Sic sup. c. 14. 'ejusmodi.'

Solita sint. Perperam in libris editis, *solita sunt*, ut jam monuere Latinus Latinius et Illustr. Huet.

Heredibus Urbiniæ. Bene Lips. Perperam in Ms. Farnes. *Uriniæ.* In vett. edd. *Ironiæ.*

CAP. 39. *Fortasse videbitur.* Male libri editi, *videtur:* ut jam monuere Ursinus, Muretus, et Acidalius; resque ipsa suadet.

Diligentis styli. Ita Mss. Vatic. In ed. pr. *diligens.* Unde Puteolan. emendavit, *diligentem.*

Municipiorum etiam. Bene Mss. Vatic. In libris editis, *et municipiorum.*

Ac pars Italiæ.... adsisteret. Bene adhuc Mss. Vatic. Corrupte ed. pr. *ac partis Italiæ.... assisceret.* Inde Puteolan. emendaverat, *ac partes Italiæ.... assisteret.* Alii, *assisterent.*

CAP. 40. *Datum jus.* Ita Mss. Vatic. et recte quidem. Male libri editi, *datum jus quoque.* Frustra tentabat Gronov. *cuique.*

Abstinerent. Optime Mss. Vatic. Sic quoque volebat Acidal. Male vett. edd. *abstinuerunt:* recentes, *abstinuerint.*

Populi etiam. In Mss. Vatic. et ed. pr. *populi et*, facili librariorum errore, qui *et* pro *etiam* sæpe scribebant. Puteolan. emendavit, *populi quoque*, eodem sensu.

Magna illa. Bene Mss. Vatic. In libris editis, *ista.*

Ne Macedonum quidem. Recte Ernest. Male antea *nec.*

Aut ullius. Optime Mss. Vatic. Sic quoque volebat Ernest. In libris editis, *ac ullius.*

Plurimi Athenienses. Melius Mss. Vatic. In libris editis, *Athenienses plurimi.*

Nulla in senatu concordia, nulla in judiciis moderatio. Hæc Lips. e Ms. addidit.

Nec tanti reipublicæ. In Mss. Vatic. *nec tuta.* Vett. edd. *nec tuta resp.*

Nec bonæ formam eloquentiæ. Ita libri omnes editi. Muret. mallet, *famam. Formam* probo propter vim et elegantiam. Potius emendaverim, *bene* pro *bonæ.* Favet Ms. Vatic. 1862. in quo quidem scriptum, *bonæ*, sed supra scriptum, *bene.*

Tali exitu. Frustra Ernest. tentat, *pari exitu.*

Cap. 41. *Quod superest ex antiquis oratoribus.* Libri editi, *quod superest antiquis oratoribus.* Emendabat Gronov. *antiqui.* Sed in sensu ac verbis nescio quid duri inest, si legeris, *quod superest antiqui oratoribus forum.* Multo probabilius est excidisse præp. *ex.*

Non emendatæ. Bene Lips. Perperam in vett. edd. *emendare.*

Quis enim nos. Optime Ms. Farnes. ut recte vidit Lips. Pessime libri editi, *argumentum quidem est: quod nemo nos.*

In civitatem nostram. Pithœus, *in clientelam nostram.*

Non queri. Mallet Muret. *non fieri.* *Queri,* non displicet.

Vindicari. Ita Lips. et recentiores. In vett. edd. *judicari.*

Minor oratorum. Mss. Vatic. *oratorum horum.*

Cum optimi. Frustra tentat Lips. *cum optimis.* Rodolphus Agricola, *cum optima cito censeantur.*

Bono seculi sui. Ita Mss. Vatic. Corrupte in vett. edd. *hujus seculi sui.* Inde postea emendatum, *bonis seculi sui.*

Cap. 42. *Antiquariis.* Mss. Vatic. *cum antiquariis.*

FINIS TERTII VOLUMINIS.
